क्षेम प्रकाशः

पं· म[illegible]देवस्य पुस्तकं

८ शाल[illegible]मामार्द्रेनेन[illegible]कार्त्तिके फलवर्द्धेनः। निजमेनननोपस्तुशालमामाथिलाद्रेनम्॥ कालि
ील नेन॥ ॥इति सीज्जेमप्रकाशे शालमनामविधिः समाप्तः॥ ॥ज्जेमप्रकाशेन विचारि
[illegible]जनम॥ विस्मा[illegible]न[illegible]मा[illegible]मुनसींहसेविते: जेद्दछपाविष्णुपुर्नप्रपाति॥१॥ संवत्सनेवसुनसास्तुग
[illegible]उउत्प्यनाग। तद्वीनासींहप्रुनपौनजनत्रशालान्जेमोधिकाननिनताख्वकनोन्निर्वधी॥ ॥
[illegible]मधितस्रीजेमवर्म्मोविनविते: ज्जेमप्रकाशः समाप्तः॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥
[illegible]वजाभिगलपुंडनीकाज्ञोमंगलाजतनोहनि:॥१॥ मीगलीलेखककानी च पाठकानां च मंगली २०
[illegible]मीलन[illegible]॥ ॥संवत् १५८२ समये पौष्यसुदि ११ चंद्रवासने॥ दिविसिघपुनश्रुतस्थाने॥ २
नाजसीवीनासी[illegible]न[illegible]तसिन्कालेवर्त्तमाने॥ पुस्तकमिदमलेखि। लिखितं पीडितश्रीपूननवास्तव्येन॥ ॥
[illegible]क्षाताद्दशी लिखितं मया[illegible]न दिश्युद्धमशुद्धंवाममदोष्पोनदीपते॥ ॥इत्थीपुत्थीपडिआपनहत्थदेइ
[illegible]नाहुलजानाद्धाघ[illegible]विन[illegible]॥ ॥नामचंद्रापनमः॥ ॥सनत्स्वत्मैनमः॥ ॥शिवमस्तु॥ ॥

॥यकान्तकामेनस्वात्मार्थेचविशेषतः॥संवरणोधर्म्मसानस्पर्द्धितेन्जोमवर्म्मणा॥१२॥नाजन्यपवर्जेकमनीयसनोजसूजेःश्रीम
न्महीकनककुंजनदानयुद्धः॥सिंगामसन्कृस्वजराधिपकेसनीन्द्रोजेमोत्तवज्रविन्नपालमनालपूज्यः॥१३॥तस्यात्मजःश्रमूय
नायहनिवृत्तावात्सीमाननीयवनितोत्त्लसदक्षमालः॥श्रीमान्दिपजयनाम॥धिनत्त्वचक्रपालानुकूलजन्नुयनाम॥हिवनूवलोकः॥
१४॥तस्यात्मजेनहनिपादमनुव्रतेनसीमानितःसुनपतिःकिलजन्नागः॥पुत्रत्वमेत्यमहतःकिलहंसनसम्जोमात्तियःसुनगाणे
नन्तागीयथाले॥१५॥तस्यात्मजःसुमतिमान्नगवान्महात्माजा॥तोहनिःपनमकानुणिकोननामा॥पापात्मनीश्रमथनायमहेन्द्र
काजेसिपादपंक्तितितलेहनिणोर्थितोहि॥१६॥श्रीनेदचन्द्रनृपतेःसुतधर्म्मनाजेश्रीसालिवाहननृपेनुविवर्तमानेःश्रीवीनसिंहसुव
नाजिनिजालियार्जन्जोमाहितंपुनमिदंपनिनन्नतीह॥१७॥ ॥अथाह्निकविधिः॥ ॥तत्रनागदेवान्हिके॥ ॥उक्तोवाजस
नेजेनयास्तवल्कजेनधीमता॥आचानोद्विजवर्गानीसुवोधःकथ्यतेधुना॥ ॥तत्रदाक्षः॥ ॥प्रातनुत्थायकर्त्तव्यंयद्विजेनदिनेदिने
तत्सर्वंसंप्रवक्ष्यामिद्विजानामुपकारकं॥उदयाद्यमनंयावन्नविप्रःक्षणिकोनवेत्॥नित्यनैमित्तिकैर्युक्तःकाम्यैश्चान्यैरगर्हितैः
॥ ॥मनुः॥ ॥नामुत्रहिसहायार्थेपितामाताचतिष्ठतः॥नपुत्रदारान्नज्ञातिर्धर्म्मस्तिष्ठतिकेवलः॥तस्माद्धर्म्मसहायार्थंनित्यं
संचिनुयाच्छनैः॥धर्म्मेणहिसहायेनतमस्तरतिदुस्तरम्॥आचारःपरमोधर्म्मःश्रुत्युक्तःस्मार्त्तएवच॥तस्मादस्मिन्समायुक्तोनित्यं
स्यादात्मवान्द्विजः॥आचाराल्लभतेह्यायुराचारादीप्सिताःप्रजाः॥आचाराद्धनमक्षय्यमाचारोहन्त्यलक्षणं॥दुराचारोहिपु
रुषोलोकेभवतिनिन्दितः॥दुःखभागीचसततंव्याधितोल्पायुरेवच॥परित्यजेदर्थकामौयौस्यातांधर्म्मविवर्जितौ॥धर्म्मंचाप्यसुख

दर्शे लोकविदिष्टमेव च ॥ ॥ लोकविष्णुष्टजयामद्युपर्श्वेगवालीस. दिकागुत्थाजेत्था जयोरुर्वीकिमघमुक्तं कृतं ॥ दत्तदावापितं
वापिवाकृसत्नावापित्नाप्पिता॥१०॥ ॥इति सीजेमप्रकाशेआचारेप्रशीसाविधिः॥ ॥अथात्मचिन्तनम् ॥ ॥
तत्र स्मृत्यन्तरे॥ उपातकेषु सर्वेषु पातकेषु महत्स्वपि। प्रविश्य जनजनीपादिं प्रलध्यानं समाचरेत्॥१॥ तत्र याज्ञवल्क्यः। उत्तसु
त्तानचरणाः सव्येन्यस्यान्तनेकनी। उत्तानं किंचुदुन्नाम्यमुखं विष्टभ्य चोरसा। निमीलिताक्षः सत्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन्। तालु
स्थाचलजिकास्वसंहृतास्यभुनिस्वलः॥३॥ सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः। द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्र
मेत॥४॥ ततो ध्येयः स्थितो ध्यातो हृदयेदीपवत्प्रभुः। धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन्बुधः॥५॥ तथा चोक्तं॥ ॥ ह्रासप्रतिसह
सागीहृदयादर्लिनिसितः। हितान्हितानाम मनाड्यस्तासीमध्येरश्मिप्रजं॥६॥ मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मदीप इवाचलः। सज्ञेयस्त्वंवि
दित्वेह पुनर्नाजायते नतु॥७॥ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः। तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति॥८॥ ॥ २
इत्यात्मचिन्तनविधिः॥ ॥अथ प्रातर्विधिः॥ ॥तत्र विष्णुः॥ गृहमेधि नित्यत्मोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमं। ब्राह्मे मुहू
र्ते उत्थाय जनस्तद्धर्मं सम्यगाचरेत्॥१॥ नाडिकाः खदं चाशत्प्रातस्त्वेकाधिकोनु॥ ॥ उष्णः कालोष्टपंचाशद्वेष्युः सूर्योदयस्मृतः॥२॥
रात्कालचतुष्टयं ब्राह्ममुहूर्तः। प्रातस्मनामित्रवनी ति महान्निशान्त्यनानाम्ना॥ ॥ गरुडवाहनमंजनार्जं महानिनूतवनवान॥
भक्तिहेतुचक्राणुध्यैनतु॥ ॥ वानि नपभनेत्रं प्रातर्न्नमामिमनसावचसा च मूर्ध्ना पादानविन्दयुगलं परमस्य पुंसः॥ नानाप्र
पन्नकार्यावतानाः ॥ स्यपानाय ॥ प्रवनविप्रपनाय ॥ स्या॥४॥ प्रातर्जजामि मित्तजतामनजकन्तंप्राकृतवैजनकृतपाप

...नाय हत्यै। यो गाहव क्रूपतितीं घ्रिगजेंद्र घोनशोकप्रणाश ... ।यत्र तरीरव चक्र॥५॥ इत्ते। ...त्र जमि दं पुण्ये प्रातः प्रातः पठेन्न
रः। लोकत्रजमुदस्त्र से दद्यादात्मपदं हरिः॥६॥ ॥इति प्रस्नान विधिः॥ ॥अथ पुरीषोत्सर्गो विधिः॥ ॥तत्र पारा
शरः॥ ततः प्रभाते ...मुत्थाय कुर्याद्विण्मूत्रमेव वा। नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भुवं॥१॥ कृत्वा यज्ञोपवीतं तु पृष्ठे कृ३
तः कंठलंबितं। विण्मूत्रं तु गृही कुर्याद्यद्वा कर्णे समाहितः॥२॥ हारीतः॥ उच्चारे मैथुने चैव प्रस्रावे दन्तधावने। पितृकार्ये च दैवे
नृतथा मूत्रपुरीषयोः॥३॥ गुरूणां सन्निधौ दाने योगे चैव विशेषतः। एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः॥४॥ मनुः॥ ॥
उत्ते मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः। दक्षिणाभिमुखो रात्रौ संध्ययोश्च यथा दिवा॥५॥ छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्वि
जः। यथासुखमुखः कुर्यात्प्राणबाधभयेषु च॥६॥ वाय्वग्निविप्रमादित्यमपः पश्यंस्तथैव गां। न कदाचन कुर्वीत विण्मूत्रस्य विसर्ज
नम्॥७॥ न फालकृष्टे न जले न चित्यां न च पर्वते। न जीर्णदेवायतने न वल्मीके न शाड्वले। न ससत्त्वेषु गर्तेषु न गच्छन्न पथि स्थितः। न न
दीतीरमासाद्य न च भस्मनि न गोमये॥८॥ शंखः॥ ...पुरीषं न तु कुर्यात्सो यानस्थः कदाचन। उद्धृतमृज्जले पर्णवल्कलादौ महन्न द्विजः॥
९॥ अपकृष्य च विण्मूत्रे काष्ठलोष्ठतृणादिना। उद्धृत्य वाससा उद्दिष्टं ... विघृतमेहनं॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे इत्यावानदीपमूत्रपु
रीषोत्सर्गो विधिः॥ ॥तत्र दक्षः॥ शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः। शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रि
याः॥१॥ मनुः॥ ॥अन्तर्जलाद्देवगृहाद्वल्मीकान्मूषकोत्करात्। कृतशौचावशिष्टास्तु न ग्राह्याः पंचमृत्तिकाः॥२॥ आहरेत्तामनच्छशौ
चार्थीयां वालुकोपांशुनूपिताम्। न मार्गोनाश्मशाना... नदद्यात्कु यतः क्वचित्॥३॥ आहरेन्मृत्तिकां प्राज्ञः कूलात्ससिकतां तु यां। वापी
कूपतडागेषु नाहरेद्बाह्यतो मृदम्॥४॥ आहरेज्जलमध्ये तु पतितामन्यतो घनानां॥ शातातपः॥ शुचिदेशात्तु संग्राह्या शर्कराश्मादिवर्जि

मूत्रे ६ को

त्रि
ताः नक्रागोनीतयाश्वेतामृत्तिकान्वियास्मृता॥ ॥वसिष्ठः॥ ॥एकलिंगनन्येतिस्रउज्जयोमृत्तिकाद्वयी। मूत्रशौचं समाख्यातं शुक्रेत
द्विगुणान्नवेत्॥६॥दक्षः॥ पंचापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः॥ एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणां॥७॥ वानप्रस्थस्य त्रिगुणं
यतीनां च चतुर्गुणं॥ ॥वसिष्ठः॥ अर्द्धप्रसृतिमात्रा तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता। द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता॥८॥ लिंगेप्य
त्र समाख्याता त्रिपर्वं पूर्णलेपदा दातव्यमुदकं तावन्मृदन्तावोपयात्तवेत्॥९॥ माथुनं॥ तीर्थशौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृतवारिणा॥ अनलि
मात्रैर्जलैस्त्वल्पकाकुर्याच्छौचं मनुस्मृतौ॥१०॥ पश्चात्तु शोधयेत्तीर्थमन्यथा ह्यशुचिर्भवेत्॥ दक्षः॥ यद्दिवा विहितं शौचं तदर्द्धं तु निशि स्मृतं।
तदर्द्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्द्धमध्वनि॥११॥ आदित्यपुराणे॥ बृहस्पतिः॥ भुंजानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदं। उच्छिष्टमशुचिर्वतत
स्य शौचं कथं भवेत्॥१२॥ पूर्वं कृत्वा तु शौचं वै ततः पश्चादुपस्पृशेत्। ततः कृत्वोपवासं च पंचगव्येन शुध्यति॥१३॥ बृहस्पतिः॥ ॥स्त्रीशू
द्राणां च द्वमानं शौचं प्रोक्तं मनीषिभिः। बालस्यानुपवीतस्य गंधलेपक्षयावधि॥१४॥ वृद्धपाराशरः॥ ॥कृत्वाथ शौचं प्रक्षाल्य पादौ ३
हस्तौ च मृज्जलैः। निबद्धशिखकक्षस्तु द्विजआचमनं चरेत्॥१५॥ अन्तर्जले निर्जले वा रात्रौ वा नव्यालाकुले पथि। कृत्वा मूत्रपुरीषं च द्रव्य
हस्तो न दुष्यति॥१६॥ ॥इति शौचविधिः॥ ॥तत्र योगीश्वरः॥ अंतर्जानु शुचौ देश उपविष्ट उदङ्मुखः। प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन
द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्॥ कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च। प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात्॥२॥ हृत्कंठतालुगा
भिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः। शुद्धेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः॥३॥ संवर्त्तः॥ अशब्दाभिरनुष्णाभिरद्भिः फेनाबुद्बुदैः। आपद्य
तासां शुद्धिः स्यादुष्णेन कृतपाणिनाम्॥४॥ बौधायनः॥ पादप्रक्षालनशेषेण नाचमे[illegible]दानि॥ द्विजः। मुखेनापि वेत्किंचित्त्यक्त्वा मूत्रमो
मृतं जलं॥५॥ संध्यार्थे भोजनार्थे पि पित्र्यर्थे वा तथैव च। शूद्रात्त[illegible]नाचामेज्जपादिहवनेषु च॥६॥ संहितांगुलिनानीतैः पाणिनादग्निना न तु।

मुक्त्वांगुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनं विदुः ॥७॥ दक्षः ॥ अन्नाल्पपदोहस्तो वा त्रिः पिबेदम्बु वीक्षितम् ॥ संमृज्यांगुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्या
न्ततो मुखम् ॥८॥ व्यासः ॥ तावन्नोपस्पृशेद्विप्रो यावद्वामेन न स्पृशेत् । वामो मिध्यादशादित्त्या वानुगात्स्विदशेखनः ॥९॥ मनुः ॥ एवान्निचो
पस्पृशेद्दक्षिणामानः शिन एव च । संहतानि स्वमुखे स्विपूर्वे सास्यमुपस्पृशेत् ॥१०॥ दक्षिणांगुष्ठयुग्मेन नासानेत्रे च संस्पृशेत् । श्रो
गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुषी श्रोत्रे तु संस्पृशेत् ॥११॥ नाभिं कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां हृदयं तु तलेन वै । अंगुलीभिः स्वसर्वाभिः शिरो वाहू च सं ले ८
स्पृशेत् ॥१२॥ अनेनैव विधानेन आचान्तः शुचितामियात् । स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ॥ आचान्तः पुनराचामे
द्वासोपि परिधाय च ॥१३॥ अकृत्वा पादशौचं तु तिष्ठन्मुक्तशिखोपि वा । विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोप्यशुचिर्भवेत् ॥१४॥ सोपान
त्कोन चोष्णीषी पर्यंकासनजानगः । दुर्देशोत्र पजेश्चैवेनाचामन् शुद्धिमाप्नुयात् ॥१५॥ न्यग्गोनन पानस्थो ह्ययस्यानोहिक
स्तथा । आचान्तः कर्मशुद्धः स्यात्ताम्बूलौषधिजग्धिवान् ॥१६॥ अघोचरन्तुः समुत्सर्गे आक्रन्दे क्रोधसंभवे । मार्जारमूषकस्प
र्शे आचान्तस्त्वशुचिर्भवेत् ॥१७॥ भुक्तासनस्थो नाचामेन्नान्यकाले कदाचन । न पादुकास्थो न च नग्नो न चायज्ञोपवीतवान् ॥१८॥ श
तातपः ॥ दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् । प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥१९॥ आसनारूढपादस्तु जान्वोर्वा
जंघयोस्तथा । कृतावसक्थिको यस्तु प्रौढपादः स उच्यते ॥२०॥ पराशरः ॥ क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते । पतितानां च सं
भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥२१॥ अग्निरापश्च वेदाश्च सोमः सूर्योनिलस्तथा । सर्व एव तु विप्रस्य कर्णे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥२२॥ ॥
इत्याचमनविधिः ॥ ॥अथ दन्तधावनविधिः॥ ॥तत्र दक्षः ॥ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः । त

दाडिकाष्ठं शुष्कं वा न जपेद्दन्तधावनम्।कंटकक्षीरवृक्षोत्थं द्वादशांगुलसंमितम्।कनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलं पूर्वार्धे कृतकूर्चकं॥२॥
स्पृत्तजन्तनाशः॥जम्बूकुम्बचूताश्वकदम्बोलोध्रचम्पकाः।वदरीतिद्रुमाख्याते प्रोक्ता दन्तप्रधावने।सोमाग्रं वा दन्तवलं लक्ष्मी
सौजोद्यशस्तुतिः॥क्रमात्समं कुसुमः प्रोक्तस्तद्रुमे धावने फलम्॥४॥गर्गः॥दशांगुलं तु विप्राणां क्षत्रियाणां नवांगुलं।अष्टांगुलं तु वै
श्यानां शूद्राणां सप्तसम्मितं॥५॥चतुरंगुलमानं तु नारीणां नात्र संशयः॥विष्णुः॥ ॥सघूर्णमहीनदन्तस्य समदन्तस्य मध्यमम्।
स्थूलं विषमदन्तस्य त्रिविधं दंतधावनं॥६॥अनेर्धिसत्वैश्लक्ष्णं चकीरामिनिजिनकूष्मितं।प्राङ्मुखोप्य विष्टः शुचिर्जपेद्वाग्यतोल्कः।
गर्गः॥ ॥प्राङ्मुखस्य धृतिः सौख्यं शरीरारोग्यमेव च।दक्षिणेन तथा कष्टं पश्चिमेन पराजयः।उत्तरे गवां नाशः स्त्रीणां परि
स्मृ॥ जनस्य च॥ ॥दंतधावनमंत्रः॥ ॥अन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमो राजायमागमत्।स मे मुखं प्रमार्क्ष्यते यशसा च भगेन च।आयु
४ र्बलं यशो वर्चः प्रजां पशुवसूनि च।ब्रह्म प्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते॥१०॥अनेनान्नतमं जपेत्स विष्णुः॥अत्राल्पोदककृशुचौ ४
देशे दन्तधावनमुत्सृजेत्।पतिते निमुखे सम्यक् कृतोऽप्यमाप्नोत्यमीप्सितं॥११॥अलाभे दन्तकाष्ठस्य प्रतिषिद्धदिने पुनः।अपां द्वादश
गंडूषैर्विदध्याद्दन्तधावनं॥१२॥चतुर्दश्यष्टमीदर्शपौर्णमासीक्रमेषु च।नन्दासु च नवम्यां च दन्तकाष्ठं विवर्जयेत्॥मनुः॥शानिर्व
गानकश्चैव नविशुक्रस्तथैव च।दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम्॥यमः॥श्राद्धे जन्मदिने चैव विवाहे जीर्णदूषितः।
व्रते चैवोपवासे च वर्जयेद्दंतधावनम्॥१५॥व्यासः॥प्रतिपद्यमावास्यां [illegible] भजेद्दंतधावनं।श्राद्धे यज्ञे च नियमान्नाद्या
त्प्रोषितभर्तृका॥१६॥नाद्यादजीर्णे वा मधुपर्के स्मशाने दिनान्ते त्रिकीर्त्य [illegible] ह्यत्रशिनः कामामजीवनं॥१७॥ ॥
वृद्धयाज्ञवल्क्यः॥ ॥दृष्टकालोऽप्यपाप्ततो नैवांगुलिभिस्तथा मुक्तावानामिकांगुष्ठौ वर्जयेद्दंतधावनं॥१८॥पैठीनसिः॥

त्वा ॥ वर्ज्जयेदिङ्गुदं नीचं श्रीगुल्माद्ये तथा वनात् । अर्द्धशीनी ... पूर्वोत्तरे दिकाष्ठान्न धावनं पत्रैस्सह मन्त्रितानि नि पु
रम पत्राणि निपातितानि न वोद्धृत्य ... विना त्वचा वा ॥ ... मध्याह्नस्नानवेलायां जपेद्दन्तधावनं ॥ निमालास्य गच्छन्ति
देवताः पितरस्तथा ॥ १० ॥ ॥ इति श्रीजोनराजकृते ... दन्तधावनविधिः ॥ ॥ अथ यज्ञोपवीतविधिः ॥ ॥
तत्र मनुः ॥ ॥ कार्प्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्द्ध्ववृतं त्रिवृत् । ... नेपवित्रैः संध्या ... वत्यंगुलीषु नवात्तु विद्ध्यू ... व्रतं कार्यं तेन्तु
त्रयमधोवृतम् । त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥ सावित्र्या त्रिवृत्कुर्यान्नवसूत्रैस्तु तत्त्वेन । ... मध्योजतं तु प्रा
निर्जीवमुत्सृजेत् ॥ ३ ॥ ॐकारस्त्वग्निनागोच सोमः पितृप्रजापतिः । वायुः सूर्यः सर्वदेवा इत्येताः सूत्रे तु देवताः ॥ ४ ॥ ॥ यज्ञोपवी
तधारणमन्त्रः ॥ ॥ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु ते
जः ॥ ५ ॥ स्तनादूर्द्ध्वमधो नाभेर्न धार्यं च कथंचन । तत्कार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बं न चोच्छ्रितं ॥ ६ ॥ ब्रह्मचारिण एकं तु स्नातस्य ... तितद्वपीत्त
तीयमुत्तरीयं तु वस्त्रं वा तदिष्यते ॥ ७ ॥ उपवीतमलंकारं स्रजं कनकमेव च । उपानहौ च वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ८ ॥ मेखलामजि
नं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् । अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः ॥ ९ ॥ ॥ इति यज्ञोपवीतविधिः ॥ ॥ अथ दर्भविधिः ॥ ॥
तत्र कात्यायनः ॥ मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः । अयातयामास्ते दर्भा नियोक्तव्याः पुनः पुनः ॥ शुचौ देशे शुचिर्भूत्वा स्थि
त्वा पूर्वोत्तरामुखः । ॐकारेणैव मन्त्रेण ॥ सकृच्छिन्द्यात्कुशान्स्पृशन् । सप्तपत्राः सुतादर्भाः ... समुद्भवाः । अच्छिन्नाग्रा अशुष्काग्राः
आद्ये शस्ता प्रमाणतः । कुतपा इति विज्ञेया ... समावनेन । त्रिशाखश्च ... स्मृतः ॥ ४ ॥ पञ्चशाखस्तु निधि ...
मधुपर्के स्मृतः सप्तशाखस्तु प्रवरः ... कीर्तितः ॥ ५ ॥ ॥ कुशोत्पाटनमन्त्रः ॥ ॥ विरिञ्चिना सहोत्पन्न परमेष्ठिनिसर्गज

श्री०
नुदसर्घोणिपरपाणिन मखलिकनोत्तव॥८॥सुमन्तुः॥कुशकाशैः सनोगुष्टोजवाद्दूर्वोथवल्वजः॥गोकेशमुंजकुंदाश्वपूर्वोत्तावेपनः पनः
॥७॥समूलाग्रो विदर्भश्च कुशो द्वौदूर्जिणो कने।सर्वं चैव कुशांत्रीणि विज्ञेयात्मर्धकर्म्मसु॥८॥हारीतः॥स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पि
तृतर्पणे।पवित्रं तु करे कृत्वा सौवर्णं निजतं च वा॥९॥पवित्रं ब्राह्मणास्यैव चतुर्भिर्दर्भपिंजुलैः।एकैकन्यूनसंख्यातं वर्णे वर्णे यथाक्रमम्
शौनकः॥ ॥ब्रह्मयज्ञे जपे चैव ब्रह्मग्रंथि विधीयते।भोजने वर्त्तुलः प्रोक्तः एतद्धर्म्मो विधीयते॥१०॥तद्गुणीकृतनज्ञस्तु तन्त्वेत्तां सन्नि
योजयेत्।ब्रह्मग्रंथिस विज्ञेयः सर्वकर्मोद्यपादि कर्म्मसु॥११॥मूलपर्वो — — महत्याहीयते शिरो।अनामिकाग्रपर्वस्थं पवित्रं विनिर्दि
शेत्सदा॥१२॥अग्रनपर्वविपर्णिकाम्नगनहा॥ ॥सपवित्रे॥ हस्तेन कुर्याद्दाचमनं क्रियाम्।नोच्छिष्टं तत्पवित्रं तु भुक्त्वोच्छिष्टं तु वर्जये
त्॥१३॥कुशपूतं पिबेत्तोयं कुशपूतमुपस्पृशेत्।कुशाग्रनिसिक्तं तोयं सोमपानं दिने दिने॥१४॥कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जना
र्दनः।कुशाग्रे शंकरं विद्यात्कुशं हस्ते तु धारयेत्॥१५॥जातमात्रो ज्ववर्द्धेत्प्रस्तत्सु कुशमन्तःपवित्रौ च द्विजानीयाद्यथाकामम्हि ५
कुशाः।अपूतागर्निताद्दर्भा ये चान्ये छेदितान खैः।कथितानाग्निदर्भाः स्वकुशाञ्जत्नेन वर्जयेत्॥१६॥हारीतः॥समित्पुष्पकुशादीनि
ब्राह्मणः स्वयमाहरेत्।शूद्राहृतैः क्रयक्रीतैः कर्म कुर्वन्व्रजत्यधः॥१७॥ ॥इति दर्भविधिः॥ ॥तत्र कात्यायनः॥ ॥ओंकार
स्य ब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दो विनियोगः॥सर्वकर्म्मसु॥योगयाज्ञवल्क्यः॥ ॥अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः
वेदत्रयान्निरहरद्भूर्भुवस्वरितीति च॥२॥प्रणवाद्योहतथा...त्रणवाधीयतनाचनम्॥वाअनःत्र॥वः सर्वन्तस्मात्प्रणवमभ्यसेत्
॥३॥अकारः प्रथमा मात्रा क्षितीयोकारसंवृता।मकारमात्रं त्वन्यस्यात्तदेवात्माद्यवस्थितः।द्वितीयास्य त्वेनमात्रा कृष्णा वै विष्णुदेवता
यागधीतो स्थिता नित्यं विज्ञेया सानिरंजना॥५॥द्वितीयावत्तवन्मात्रा कृष्णा वै विष्णुदेवता।स्वप्नवृत्तो स्थिता नित्यं विज्ञेया सा निरं
जना॥६॥तृतीया यास्य त्वेनमात्रा शुक्ला वै रुद्रदेवता।सुषुप्तिवृत्तो स्थिता नित्यं विज्ञेया सा निरंजना॥७॥त्रिमात्रस्तु प्रणोक्तः व्यञ्जनं तेस

घेकम्मेणाम् । तिस्त्रः सघोसुकले व्योमात्रास्तन्वाथे सितकैः ॥८॥ तैलंघारामिवाछिन्नं दीर्घघंटानिनादवत् । अवाच्यं प्रणवस्याग्रं यस्तं वेद स वे
दसवेदवित् ॥९॥ ब्रनस्वेदेस्वनितोदात्त एकाजनउदाहृतः । त्वमीरवर्णतलोदन्तोजजुर्वेदेतिपठ्यते ॥१०॥ दीर्घः प्लुतः सामवेदे ॐकानस्तु
नसंशयः । संजिह्वोदात्तमेवाहुरेकाजनउदाहृतः ॥११॥ अथर्ववेदेसुप्तश्च ॐकानोनात्रसंशयः । आकानो ॥ जदोंकानः प्रदिष्टस्त्वरूदात्त
वेत् ॥१२॥ अष्टवर्णसमाजोगादोंकानः समपद्यत । अनस्वानमकानन्तु ॐकानस्य शिनोजदा । प्रकृतिः सा यदीक्षत्वा व्यंजनाद्वेतु लप्यते ॥१४॥
नपुंसकस्तथोंकानो वेदज्ञानाप्रकीर्तितः । एवं जो विदते विप्रो मुच्यते स च बंधनात् । स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् । ध्याननि
र्मथनाभ्यासादेवं पश्येन्निगूढवत् ॥१५॥ प्रणवो धनुर्नोष्यात्मा ब्रह्मलक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेनवोद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥१६॥
ॐकानो ॥ जथाद्यात्मा ध्यात्वा देवं प्रसीदति । एकपालीवनं श्रेष्ठमनदालं वनं परं । एतद्दालंवनं ज्ञात्वा ब्रह्मलत्तूजाजकल्पते ॥१७॥ अकृष्ट
विमहोदेवो जावन्माघ्यो निनामजः । तस्योंकानस्मृतेनामतेनाहूतः प्रसीदति ॥१८॥ तस्मादोमितिपूर्वं तु कृत्वा पुंजीत तत्पनमो ब्रह्मविद्वेन
विधिना सततं प्रतिपद्यते ॥१९॥ कृत्वा पर्जंकवैर्यं कनककमलपुटं न्यस्तमुत्तांगदेशे नासाग्रे ध्यानचक्षुः स्थितनिभृतपदं निश्चलीभूतरूप
काजैः । ध्याजेदोंकानमेवं सततवतिषु क्वतीजोगमार्गानुसारी तत्वज्ञानेन सम्यक्कृत्तुविकृतं वममिदं मोऽलं जातिमित्वा ॥२०॥ जोनीरवनः ।
सर्वमंत्राधिनाजो जमोंकानो नात्र संशयः । जन्मपूर्णं चोतिनिष्कं तु जत्विद्रंपदवर्जितं ॥२१॥ जदिमे ध्यमत्तुर्ध्व जातजात्मचनस्तवेत् । तदों
कानप्रजोगेस सर्वेवाविकलंत्तवेत् ॥२२॥ साधनं सर्वकाजोगीजदोंकानस्य सम्मितं । सर्वमंगलमांगल्यं सर्वपापाणिसूदनं ॥ पावनं मोज
द्विजीसर्ववेदमजीवितुम् । विदित्वा मुच्यतेज्ञिघ्रजन्मसंसानबंधनात् ॥२४॥ एततसंजेपतः प्रोक्तं प्रणवस्य गुणावलोनम ॥ विहनेणानथा
कजेतवक्षीवर्णशतेनपि ॥२५॥ ॥इति प्रणवविधिः॥ ॥तत्र न्यासः॥ स्मृत्वोंकानं च गायत्रीं निवध्नीजाच्छिखांततः । पुनराबम्भसा ह

एवमानुष्कंधौस्वसंस्कृशोत्रा॥१॥ अथ त्रिशन्मतं॥ मानस्तोके इति मंत्रे॥ शिखाबंधं तु कारयेत्॥ जपन् हि सन्ति विप्राः॥ निजकर्मो विवर्जिता॥२॥
इति वा जोगी॥ ॥जेन श्री तास्त्रयो लोकाः दानवांश्च वशीकृताः॥ शनैः सर्वभूतानि समे विष्णु प्रसीदतु॥३॥ ॥इति शिखाबंधन विधिः॥
तत्र सन्ध्यानानं॥ व्याहृतीनां तु सप्तानां अत्र ऋष्यादिर्दैवतमुच्यते॥ छंदांसि विनियोगश्च कथितो यमपालगो॥१॥ विश्वामित्रोः जमदग्नि
र्भरद्वाजो गौतमः॥ अत्रिर्वसिष्ठः कश्यपो मुनयः सप्तकीर्तिताः॥२॥ जोगीश्वरः॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् बृहती पंक्तिरेव च॥ त्रिष्टु
प् जगती चैव छंदांस्येतानि सप्त वै॥३॥ अग्निर्वायुस्तथादित्यो वातो वरुण एव च॥ इंद्रश्च विश्वेदेवाश्च देवताः समुदाहृताः॥४॥
याज्ञवल्क्यः॥ अग्निर्नेव मुखं तस्य विश्वामित्र ऋषिस्तथा॥ सविता देवता चैव गायत्री त्रिपदा स्मृता॥५॥ व्यासः॥ ॥ॐ मापोज्यो
तिरित्येष मंत्रो वै तेत्तिरीयके॥ तस्य प्रजापतेनार्षं छंदो हीनं यजुर्मतः॥६॥ ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः समुदाहृताः॥ प्राणायाम
जपेचैव विनियोगः प्रकीर्तितः॥७॥ कात्यायनः॥ सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः॥ सपवित्रकः॥ न जेतु वाचि॥ नमानीप विनिक्षिप्य समं
ततः॥ प्राणायामः॥ इश्वर गीतासु॥ प्राणस्य देहजो वायुः आजानः स्थितिनिरोधनम्॥ उत्तमाधममध्यत्वात् त्रिविधः प्रतिपादितः
॥ ॥ मात्रा द्वादशको मंदश्चतुर्विंशतिमात्रिकः॥ श्रस्वेदकोपुनर्व्यानजनकत्वं जथाक्रमी॥ मंदमध्यमनुष्णा॥ मंदा मोमुत्तमोत्तमः
॥११॥ जोगयाज्ञवल्क्यः॥ ॥अंगुष्ठांगुलिमोक्षस्त्विं जोजुतः प्रतिमार्जनम्॥ तालत्रयमपि त्रिघामात्रा सेयं प्रचक्षते॥१२॥ देश
कालानुसारेण मात्रां सेव्यां शनैः शनैः॥ सन्ध्यानानं॥ ॥कालवज्रिः कला प्रोक्ता विष्णुशब्दः प्रमाणिका॥ स्मृतः प्राणायामः स
दो विश्नुशब्देन गण्यते॥ दक्षिणे न वदेद्वास्यु वामेनापतितो दृशः कुंभेन धात्र योन्नित्यं प्राणायामं विदुर्बुधाः॥ व्रीडजे दक्षिणां
नाडिमंगुष्ठेन तथोत्तरां कनिष्ठानामिकाभ्यां विमध्यमातर्जनीं त्यजेत्॥१४॥ बृहस्पतिः॥ अनामिकाकनिष्ठाभ्यां गुष्टस्वततो

नकः॥ नासिकाग्रे नियुंजीत तर्ज्जनी मध्यमे द्विज ॥१५॥ कूर्म्मपुराणे ॥ ईश्वरगीतासु ॥ नेचकः पूरकश्चैव प्राणायामोऽथ कुंभकः
प्रोच्यते सर्व्वशास्त्रेषु योगिभिर्ज्जितमानसैः ॥१६॥ पूरकोऽजस्र[illegible] रेचकस्तु [illegible]निर्ब्बोधकः ॥ साम्येन संस्थितिर्यस्य कुंभकः परिगी
यते ॥१७॥ ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ ॥ नीलोत्पलदलश्यामं नाभिमध्ये प्रतिष्ठितं चतुर्भुजं महात्मानं पूरके चिन्तयेद्धरिं ॥१८॥ कुंभके हृदये
स्थाने मध्यात्पद्मलासनं ब्रह्माणं रक्तगौरांगं चतुर्वक्त्रं पितामहं ॥१९॥ रेचके त्वीश्वरं ध्यायेल्ललाटस्थं महेश्वरं शुद्धस्फटिकसंका
शं निर्म्मलं पापनाशनम् ॥२०॥ पूरके विष्णुसायुज्यं कुंभके ब्रह्मणो गतिः रेचकेन तु नीयेत तु प्राप्नुयादीश्वरं पदम् ॥२१॥ सव्याहृतिं सप्र
णवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥२२॥ कूर्म्मपुराणे ॥ ॥ उत्तरगीतासु च ॥ सगर्व्भोऽ[illegible]विधः प्रोक्तः सगर्व्भोऽग
र्भ एव च ॥ सगर्व्भो वाहुः स जपमगर्व्भमजपं बुधाः ॥२३॥ एतद्धि योगिनामुक्तं प्राणायामस्य लक्षणं ॥ कूर्म्मितिप्राहृतं चित्तं प्राणायाम[illegible] समाहितः
॥२४॥ प्राणायामैर्द्दिव्यतिः पूतस्तत्क्षणाज्ज्वलते ग्निवत् ॥२५॥ यथा पर्व्वतधातूनां दोषान्दहति पावकः एवमन्तर्गतं पापं प्राणायामेन दह्यते ॥२६॥
ब्रह्महा वसुनापश्च गुरुतल्पग एव वा सुवर्णस्तेयी गोघ्न गोघ्नो विश्वासघातकः ॥२७॥ शरणागतघाती च कूटसाक्षी [illegible] एवमादिषु चा
न्येषु पापेषु निरतानराः प्राणायामशतैः कृत्वा सूर्य्यस्योदयनं प्रति निर्म्मलाः स्वर्गमायान्ति सितः शुक्लतिनो यथा ॥२८॥ एतन्मानसवाचि
कपापविध्वंसिका ऽह्निकी महापापस्य वा च ॥ यदन्हा कुरुते पापं कर्म्मणा मनसा गिरा त्रिकालसंध्याकरणात्प्राणायामैर्व्यपोहति ॥ ॥
इति प्राणायामविधिः ॥ ॥ अथ प्रातःस्नानविधिः ॥ ॥ तत्र जाबालिः ॥ प्रातर्म्मध्याह्नयोः स्नानं वानप्रस्थगृहस्थयोः यतेस्त्रिषव
णं प्रोक्तं सकृत्तु ब्रह्मचारिणः ॥१॥ व्यासः ॥ स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं मुख्यागौण्यभेदतः तयोस्तु वारुणं मुख्यं तत्पुनः षड्विधं भवेत् ॥२॥ नि
त्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियांगं मलकर्षणं क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितं ॥३॥ मार्कण्डेयः ॥ ॥ अस्नातस्य क्रियाः सर्व्वाः

नवनीतादिफलाजत यत्नात: समाचरेत्स्नानं तच्च नित्यं प्रकीर्त्तितं ॥४॥ पुक्षिण्याद्युपघातादौ स्नानं नैमित्तिकं स्मृतः । वृद्धसूर्ज्जोपरागादौ तथैव
वृगदृद्धतके । पुण्यस्नानादिकं स्नानं दैवज्ञविधिनोदितम् । तद्धि काम्यं समुद्दिष्टं नाकाम्यं तत्प्रयोजयेत् ॥६॥ धर्म्मं क्रियां कर्त्तुमनाः पू
तं स्नानं समाचरेत् क्रियांगं तत्समुद्दिष्टं स्नानं वेदपने द्विजैः ॥७॥ तथा च । जप्तुकामः पवित्राणि अर्च्चिष्यन् देवतापितॄन् । स्नानं समाचरेद्य
स्तु स्नानं समाचरेत् क्रियांगं तत्प्रकीर्त्तितं ॥८॥ मलापकर्षणानाम् ॥ ॥जाम स्नानमस्त्यंगपूर्वकं । मलापकर्षणं नाम्ना जेवप्रवृत्तिर्निमित्तकम् । यथा सनत्सुदेवस्ना
तु क्रियांगं तत्प्रकीर्त्तितं ॥ स्नानं नाभ्युदये पुत्रफलं सप्ततीसनत्सुदेवस्नाने पुसनसीप्सुनदीपु च क्रियाजा स्नानं समुद्दिष्टं स्नानं त
त्रेणुसनसीप्सुनदीपु च । स्नानमेव क्रियाजस्मात् स्नानात् पुण्यफलं ...तीसनत्सुदेवस्नाने ... स्नानादेव फलं जत्र क्रियाजा स्नानं प्रकीर्त्तितम् ॥१२॥ ॥अथ योगात्स्ना
नमताक्रिया ॥११॥ जन्तुतीर्थादिनु स्नानं क्रियाजा स्नानं प्रकीर्त्तितं । स्नानादेव फलं जत्र क्रियाजा स्नानं प्रकीर्त्तितम् । मैत्रस्नानादितः सप्त केचिदिच्छन्ति सूनजः ॥१३॥ योगजाज्ञवल्क्यः ॥ ॥
वी ॥ ॥तत्र जाबालिः ॥ असामर्थ्याच्छरीरस्य देशकालाद्यपेक्षया । मैत्रस्नानादितः सप्त केचिदिच्छन्ति सूनजः ॥१४॥ आपो हि ष्ठादिभिर्मैत्रैः मृदालीतं च पार्थिवम् । आ
ग्नेयं तु ततो मेतथाग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च । वारुणं मानसं चैव सप्त स्नानान्यनुक्रमात् ॥१४॥ आपो हि ष्ठादिभिर्मैत्रैः मृदालीतं च पार्थिवम् । आ
ग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गजसामवम् ॥१५॥ अद्भिः सातपवर्षाभिः स्नानं तद्दिव्यमुच्यते । वारुणं चावगाहस्तु मानसं विष्णुचिन्तनात् ॥१६
॥ ॥अथ गौणस्नानमात्रे ॥ ॥जाबाबालिः ॥ असितिनकैलवेलाने स्नानाशक्तौ तु कर्म्मिणाम् । आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं कापिलं
विदुः ॥१७॥ स्कंदपुराणे ॥ पुण्यं कनखले ज्ञप्रयागे सह्यबुद्धिं दर्शे । तत्फलं सकलं देवि चूर्णितस्नाने विधीयते ॥१८॥ प्रजापतिः ॥ शन्नन्नु ॥ आ
प्सु द्रुपदो आपो हि ष्ठाचतुर्थ्यागा ॥ एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैर्मन्त्रस्नानमुदाहृतं । विद्वत्सनत्सु च तीर्थ्यात् प्रीतः स्नानं सान्त्वतं स्मृतौ ॥ ॥गर्गः ॥
क्रियते वा न वा जन्तुशास्त्रपवित्रोत्ताजा विना । मलव्यपोहतः फलं स्नानं पादे च्छितं तु जन्त ॥२०॥ रात्रौ स्नानं न योदिष्टं मैत्रस्नानक्रमे त्तु काल
देशादसामर्थ्यात्सर्वे तुल्यफलं स्मृतं ॥२१॥ जाबालिः ॥ सततं प्रातरुत्थाय दंतधावनपूर्वकं । आचरेदुष्णसित्स्नानं तर्प्पयेद्देवमानुष्यान् ॥२२
वसिष्ठः ॥ ॥अत्यंतमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः । स्रवत्येव दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनं ॥२३॥ अस्नानाच्च दिवा मोहाद्रात्रौ च दु

नितकृतम्॥ प्रातःस्नानेन तत्सर्वं शोधयेतिद्विजोत्तमः॥२४॥ ना[illegible]नाजाल्कोपीनकाष्टते नान्यदीजेन नार्द्रे॥ न सूर्या
ग्रेथितेन वा॥२५॥ मेधातिथिः॥ एकेन वाससा स्नानाद्धास्याससि न मस्य[illegible] न बहुभिस्वप्रतीप्येषः स्नाने फलमत्नीप्सितम्॥२६॥ नजलंता
डजेपक्षानजलेतुमलं त्यजेत्॥ मलं प्रक्षालयेन्नीतेततः स्नानसमाचरेत्॥२७॥ जाबालिः॥ स्रोतसां तु शोनिमुखो मज्जेयत्र यतः प्रवहतिवै॥ स्थावरेषु
च सर्वेषु आदित्याभिमुखस्तथा॥२८॥ वसिष्ठः॥ ॥प्रातःसंक्षेपतः स्नानेशौचाचेनुतदिष्यते॥ मैत्रेषु विधिनिष्पाद्य मध्याह्ने तु सविस्तरम्॥२९॥
तत्राद्यादिक्रमे॥॥ विवनाम्॥ निःक्षिपतीनेकुशापिंजुलानि पूर्वं तनाम्ना॥ निमदपसेद्य॥ प्रक्षाल्य पादौ समुखं जलं कृत्वोपवीतं च जलं पि
वेत्॥३०॥ कनास्तीघ्रान जेद्दर्भान्र्शिवैद्यविधिः स्मृतः॥ प्राणाम्॥ जामत्र्येकुर्यो[?]कालज्ञानेनयाविधिः॥३१॥ तद्यथा॥ अद्यब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे
श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वंतरे कलौ युगे कलिप्रथमचरणे॥ अमुकशर्म्मा॥ अमुकसंवत्सरे अमुककल्पे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकत
सवितनि अमुकस्यां तिथौ अमुकदिने अमुकनक्षत्रे अमुकयोगे अमुककरणे॥ एवं गुणविशिष्टे काले द्यानाष्ट[?]जंबूद्वीपे भरतखण्डे[?]दि
कानाम्प्रदेशे[?]॥ उत्तरकूले अमुकक्षेत्रे अमुकतीर्थे अमुकदेवतासन्निधौ आत्मनः अशेषपापक्षयार्थं श्रीवासुदेवप्रीतये
स्नानमहं करिष्ये॥ मृत्तिकां तु ततः धृत्वा[?] नागानेकनलेपयेन्नृत्वा[?] कृत्वा दक्षिणहस्तेनाष्टांगतानजनुक्रमात्॥३३॥ ललाटमीसोहृत्पष्ठमु
दरं च बाहुकुक्षिके॥ ततो वामकरेणैव नाभिं वस्त्रां तु जंघके॥३४॥ पद्भ्यां[?]॥॥ तिक्रमे॥॥ वचनात्॥ चतुर्णां[?] विहिताः[?] ॥ मृद्दक्षिणेनाङ्गानकेनोवस्त्र
माजेजेत्॥ तथा स्वेताः॥ यमे विदक्षिणांहस्तेनाधःशौचे निजोजजेत्॥ तथैव वामहस्तेतुनात्तेनतु[?]न जोजजेत्॥३५॥ इति तूष्णीं मृदा स्नानं कृत्वा
च मार्जलं विशेत्॥ नमो नारायणायेति सप्तवारान् जपन्प्रजेत्॥३६॥ नाभिमात्रे जले स्थित्वा कृत्वा केशान् द्विधा द्विजः॥ निरुकर्णौ नासौ चक्षुः कृत्वा
मज्जनं चरेत्॥३७॥ दिनाचमनान्निक्षेपं कुर्यादष्टन्ततो॥ तुअष्टकृत्वा आपोहिष्ठादिभिः गोमूत्रेणावर्त्तयेदपः॥३८॥ ॐ नमो नारायणेति मंत्रे॥॥ विदद्यादि

जे०

घमर्षणं ॥ जपित्वा दशवा नीस्युर्महापापापनुत्तये ॥४०॥ जुवकाजेति मंत्रस्य मुंजिनस्तौदन्यन्त्रऋषिर्वरुणो देवता गायत्री छंदः ॥ अघमर्षणो वि
नियोगः ॥ अघमर्षणं ॥ द्विजनाधूतपाप्मा समाहितः ॥ ततो निवज्यवानीं त्रीन्पश्चात्तर्पणमाचरेत् ॥४२॥ दक्षः ॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये त्रिवि
धे स्नानमुच्यते ॥ तर्पणं तु भवेत्तस्य अंगत्वेन विधीयते ॥४३॥ व्याघ्रः ॥ स्नाने चैव तु सर्वत्र तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ काम्ये नित्ये विशेषेण ॥ तत्र कुर्यात्त्रि
जलं ततः ॥४३॥ शातातपः ॥ तर्पणं तु ततः कुर्यात्प्रत्यहं स्नानको द्विजः ॥ देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रमम् ॥४४॥ कात्यायनः ॥ य
जीयधेक्षेछन दातपान्नैः पयः पिपासुक्षुधितो यथान्नम् ॥ बालो जनित्रीं जननीं च बालं ज्योप्यपितुर्मासे पुत्रमुपस्वजो मे ॥४५॥ तथास वा
भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाण्युदककांक्षिसः ॥४६॥ सव्येन सोपवीतेन देवानां तर्पणं स्मृतं ॥ पितृणाम् अपसव्येन मनुष्या
णां निवीतिना ॥४७॥ ॥ शातातपः ॥ देवपितृमनुष्यादीन्स्वशाखाविधिचोदनात् ॥ एकैकमंजलिनात पूर्वं प्रथमा तेन वाचयेत् ॥४८॥ गो
भी ॥ ॥ अनामिकाधृतं हेम तर्जन्या रूप्यमेव वा ॥ कनिष्ठिकाधृतः खड्गस्तेन पूतो भवेन्नरः ॥४९॥ शातातपः ॥ खड्गमौक्तिकहस्तेन कर्तव्यं
पितृतर्पणं ॥ मणिकाञ्चनदर्भैर्वा न शुध्येत कदाचन ॥५०॥ दक्षः ॥ श्रेयस्य एव कुर्यात्तु तर्पणं सुसमाहितः ॥ वा कुपूर्णं तिलैः कृत्वा नान्यत्रा
क्रमणी स्पितित्तः ॥५१॥ पैठीनसिः ॥ शुक्लैः सु तर्पयेद्देवान्मनुष्यान् शबलैस्त्रिभिः ॥ पितॄन्तु तर्पयेत्कृष्णैस्तर्पयेत्सर्वदा द्विजः ॥५२॥ बुधः ॥ न वि
मुक्तत्रयोदश्यां सप्तम्यां निशि संध्ययोः ॥ तिलतर्पणमासीनो गालज्ञ्यलीनुधिर्भवेत् ॥५३॥ स्मृत्यन्तरात् ॥ ॥ नजाहि पातसंक्रांतौ ग
सितेषा सिताष्टके ॥ न चानतिथिदोष्यो वृत्कुर्याच्च तिलतर्पणं ॥५४॥ कात्यायनः ॥ मघाघुगादौ जन एपौ तीर्थेपर्वविशेषतः ॥ तिलैस्तु त
र्पणं दानं साद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ मुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रा तत्र दर्शयेत् ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोगे गोमुद्रेयम्निधीयते ॥५६॥ तिला
नामपजलाते तु सुवर्णं नजतान्वितम् ॥ न दत्त्वा वेनिर्णिचेत्तु दर्तेर्मंत्रेण वा पुनः ॥५७॥ तिलेन ॥ तर्पणे न तिलानामवश्यकत्वमुक्तं

स्मी० ॥ ९ ८

ति। जन्तुनामा जातिस्म जेते। पादशौचमनस्त्वेगे तिलहीनं च तर्पणे॥ सर्वे च त्रिजरेतु स्यं जश्च साद्धमदक्षिणाम्॥ ५८॥ तलिलसञ्ज्ञावे
पितृहीनतर्पणम् निष्प्राणं॥ अन्यत्र तथा। मनीच्यादिवचनविरोधः॥ एकहस्तेन तोयेन कुर्यात्पितृतर्पणम्॥ पितरो न श्नन्ति तिन श्र शीमति
देवता॥ ५९॥ जन्तुव्याघ्रवचनं। उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुद्धृत्य जलमुक्षिपेत्। समूलेन न कुर्यात् कालसूत्रमिवाक्षिनः॥ ६०॥ एत ... स्तीग
विष्यजी॥ तथा च कार्ष्णाजिनिः॥ विवाहे श्राद्धकाले च पाणिनैकेन दीयते। तर्पणे तु जले नैव विधिनेष्यपुनातनः॥ ६१॥ जमः॥ द्वौ हस्तौ यु
गतः कृत्वा पूरयेदुदकाञ्जलिं। गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत्॥ ६२॥ लिखितः॥ उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां संहताभ्यां सुधर्मकाम्यां प्राङ्मु
खो यज्ञोपवीती व्याग्रमनैः कुशैर्देवतातर्पणं। देवतीर्थेन कुर्वीत॥ ६३॥ दक्षः॥ प्रादेशमात्रमुद्धृत्य सलिलं प्राङ्मुखः सुधीः उदङ्मनुष्यास्तर्प
येदञ्जलीन्। ततः पि... तथा॥ ६४॥ अन्नेष्वस्तु तर्पयेद्देवान्मनुष्यान्कायमध्यतः। पितॄन्मूलाग्रतः पित्र्ये॥ कुशाग्रो तु यथाक्रमम्॥ ६५॥ व्यासः॥ एके
कमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः। अर्हन्ति पितरस्त्रीं स्त्रीं स्त्रीनामेकैकमञ्जलिं॥ ६६॥ कालिकापुराणः॥ ॥ मातृमुख्यास्तु जाति स्त्रस्तासां दद्या
ज्जलाञ्जलीन् त्रीं स्त्रीन थ च पास्त्वन्यपक्षास्तासामेकैकमञ्जलिं॥ ६७॥ तत्र पितत्रमनुष्यदेवगा... वैश्वदेवताः॥ विश्वेदेवास इत्येष आवा
हने नियुज्यते॥ त्रिष्टुप्छन्दः सुहोत्रार्था विश्वेदेवास्तदेवताः। विश्वेदेवाश्रृणुतेति आवाहने नियुज्यते॥ ६८॥ जाबाली॥ मोदास्वेव प्रमोदा
स्वसुमुखो दुर्मुखस्तथा। अविघ्नो विघ्नकर्ता च इत्येते तर्पणे विनायकाः॥ ७०॥ विनायकतर्पणमामाघ्यादिना नामाचा नैव तर्पते। नक्षत्रा
दीनां॥ योगयाज्ञवल्क्यः॥ ब्रह्माणं तर्पयेत्पूर्वं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं। देवान्छन्दांसि वेदांश्च ऋषीन्वेदसनातनान्॥ ७१॥ आचार्यांश्च
वगीयधीनाचार्यान्निचनीस्तथा। संवत्सरं च सावयवं देवीनप्सरसस्तथा॥ ७२॥ तथा देवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतानपि सरितोऽथ
मनुष्यांश्च यक्षांश्च रक्षांसि चैव हि॥ ७३॥ पिशाचांश्च सुपर्णांश्च भूतानथ पशूंस्तथा। वनस्पतीनोषधीश्च भूतग्रामं चतुर्विधं। मनी

ज़ं०

दिमन्त्रीगिनसीपुलस्त्यं पुलहं क्रतुं । प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥७५॥ गौतमोऽथ जनद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कश्यपः । जमदग्निर्धौ
घ्यैवं अत्रि जस्तथैव च ॥७६॥ स्वानो विष्णो गौतमस्वतामसो नैवतलथा । चान्तुष्यस्व महातेजा वितन्दन्मृतएव च ॥७७॥ ध्रुवो घनस्य सोमस्य
आपस्यैव नलोनलः । प्रत्यूषस्य प्रभासस्य वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ मनुष्याणां तथा कुर्यात्तर्पणं तीर्थसर्जनं । प्राजापत्येन तीर्थेन तर्पयेत्प्र
प्रभुलाः सुतान् ॥७९॥ गोभिलः ॥ दत्ता कृष्णाजिनं मैत्रायां गावो निलिखापलाति लाः । नैव निर्माल्यतीयोतिनि योक्तव्याः पुनः पुनः ॥८०॥ अत
१ देवतर्पणो प्रकुर्वीत पित्र्यं मनुष्यपितृतर्पणं । कुर्यादपसव्यवेति ॥ काष्णाजिनिः ॥ सनकश्च सनन्दनश्च तृतीयश्च सनातनः । कपिलश्चासु
निश्चैव वोढुः पंचशिखस्तथा ॥८१॥ एते ब्रह्मसुताः सप्त मनुष्याः प्रकीर्तिताः ॥ पैठीनसिः ॥ अपसव्यं ततः कृत्वा स्थित्वा च पितृदिङ्मुखः ।
पितृन्दिव्यांश्च पितृतीर्थेन तर्पयेत् ॥८२॥ पितरो देवता विष्णुः प्रशीखः प्रजापतिर्यमोऽर्षिः । आमंतुन इति प्रोक्तः पित्र्यवाहनकर्मणि ॥ इति ८
सी॥ मैत्रद्वयेनात्र आवाह्य पितरः सदा ॥८४॥ जातूकर्ण्यः ॥ कव्यवाडनलः सोमो यमश्चैवार्यमा तथा । अग्निष्वात्ताः सोमपाश्च तथा बर्हिषद
८ पिबः ॥८५॥ ॥अथ यमतर्पणं॥ ॥यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥८६॥ उदुम्ब
राय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ॥८७॥ जाबाली ॥ यदि स्याज्जीवपितृकः एत्पोदद्याज्जलं तदा ।
जन्यावापि पिता दद्यात्तेभ्योदद्याज्जलं सुतः ॥८८॥ सन्न्यस्तपतितपित्रीक विषण्णमेन तु ॥ तथा वपनायनः ॥ ॥ हस्तौ तीर्थे वसन्नस्ते
तातेवपतितेतथा । जेभ्यएव पितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयं सुतः ॥८९॥ काष्णाजिनिः ॥ नाभिमात्रे जले स्थित्वा चिंतयेदूर्ध्वमानसः । आग
च्छन्तु मे पितरो गृह्णन्त्वेतान्जलाञ्जलीन् ॥९०॥ पितृस्थानामीवनस्थानमंत्रं दक्षिणामुखः । त्रीन्त्रीञ्जलीन्दद्यादुच्चैस्तांस्तु स्वनन्तु घः
॥९१॥ सुमन्तुः ॥ आकाशे तु जपेद्धानि जलस्ये दक्षिणामुखः । पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणां दिशमेव च ॥९२॥ जाबाली ॥ ॥ मैत्रेयुदजमु

ध्या २

दृकीपितः॥ प्रीतिवर्द्धनः॥ उदीनतामंगिनसभ्राजंतिपूर्जे मित्यपि॥९३॥ पितृन्पतिजेवेहमधुवाताइतीत्यृचौ॥ पितृष्वपाजेप्रतिचैवजप
नंत्रेन्नयाक्रमैस॥९४॥ पिप्पल्यष्य मितिवत्रिर्धेततःश्रीजलिनाभतः॥ नमोवृइतिजप्त्वावैततोमातामहनपि॥९५॥ तर्पयेजेवदानश्री
स्पार्थीघर्मैपनममाप्थितः॥ उदीनतामंगिनसभ्राजंतुनइतिऋचौ॥९६॥ पितनोदेवतात्रिष्टुप्छन्नम्पीशीखप्रजापती॥ ऊर्जंवहन्तीप्रजाप
त्यार्पत्वद्दैवताविनाद्ग॥९७॥ पितृन्पइतिमेचेतिपितनोदेवताद्वजोः॥ सामिः प्रजापतिःपूर्वाविनातृष्टुप्प्रथोल्लनाः॥९८॥ विश्वेदेवादेवता
वेगायत्रीछंदइष्यते॥ त्रनपिगौतमउद्दिष्टोमधुवाताइतित्र्यचः॥९९॥ नमोवःपितदेवतजःप्रजापत्यामेरवच॥ पितृणांतर्पणे॥ क्रममास्त्य
व्रतःपितृन्पःप्रत्पहैदधात्ततोमातृन्पएवचा॥ ततोमातामहानीचपितृव्यस्पाम्नुतस्पवा॥१००॥ मनीचिनपि॥ पित्रादिस्त्रिजपल्नीनांततोदले
श्चजली॥ ततोमातामहानीचपितृव्यस्पाम्नुतस्पवा॥१०१॥ व्यासोपि॥ पित्रेपितामहायत्पीचमात्रेदधात्सपोजलिम्॥ मातामहाद्यास्त्र
न्पीमातामहकुलेततः॥१०२॥ इत्याधनेककवचनपर्जालोचमापात्रित्राघूनन्तनमेवमातृतर्पणे॥ ततोमातामहतर्पणे॥ पिंडदा
नेचा॥ ननकेमुनगच्छति॥१०३॥ शंखः॥ पूर्वस्वेवंशजातानांकुर्यादुदकतर्पणं॥ सुहृत्संबंधिबंधूनांततःकुर्यात्तुतर्पणं॥१०४॥ जोगी॥
मातुलीमातृष्वसाचैवमातुलानीपितृष्वसा॥ दुहितनुस्वसानेवशिष्यपत्निर्ज्ञातिबांधवाः॥१०५॥ नामिमुस्वधाकानेतर्पयेजेतानुपू
र्वशः॥ ॥बौधायनः॥ ॥शर्म्मान्तेत्राह्मणस्पोक्तंवर्म्मान्तंक्षत्रियस्यतु॥ गुप्तेतिचैववैश्यस्यदासन्तेशूद्रजन्मनः॥ चतुर्णामपिवर्णा
नांपुत्राणांमातृगोत्रता॥ पितृगोत्रंकुमारीणामूढानांपितृगोत्रता॥ सुवर्णांस्त्रोजलंदधात्ना॥ शवर्णेष्वपएवच॥ गोत्रनामस्वधाकानेतर्प
जेदनुपूर्वशः॥ ॥कार्ष्णाजिनिः॥ ॥देवतानांचपितृणांचजलेदधाज्जलांजलिं॥ असंस्कृतप्रमीतानांस्थलेदधाज्जलंपुनः॥१०॥ तत्र
मंत्रोमत्स्यपुराणे॥ ॥जेबांधवाबांधवावायेन्यजन्मनिबांधवाः॥ तेतृप्तिमखिलांयांतुयश्चास्मत्तोभिवांछति॥११॥ मनुः॥ गुस

श्रे०

मस्तेषु जातनासु च संस्थिताः ३ । तेषां माप्यायनाजेदद्मी जनेसलिलं मया ॥ ॥तथावस्त्रनिष्पीडनमंत्रः॥ जेचास्माकं कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो
मृतातेगृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्रनिःपीडनोदकम् ॥ वस्त्रशाटेन वस्त्रैकदेशो निधीयते ॥१३॥ वसिष्ठः॥ नास्ति वस्त्रावात्यल्पोऽपि न तथाप्यजति वे पि-
तृन् । पिबन्ति देहनिस्रावं पितरो स्नानजलार्थिनः ॥१४॥ दक्षः॥ स्नात्वा वामेषथा विप्रः पादौ प्रक्षाल्य वाजले ष्यलोऽजपानप्यसोऽघ्नः स्नानस्का-
पिजमोनवेत् ॥१५॥ सकृत्सन्तनात् ॥ स्नानमाचमनं दानं जपं होमं प्रतिग्रहं भोजनं च विना दत्तं वृहि जलसुत्रानिःफलम् ॥१६॥ विकर्णे पिंडदानं
च तर्पणं भोजनं तथा ॥ कृते स्नानमनेन्यो दर्शत्यागो विधीयते ॥१७॥ कुशिकः॥ पवित्रं स्पर्शनाशोचं माचान्तेपि कृदाचन । पितॄणां तर्पणोत्पा
ज्यमेप जयधर्म सनातनः ॥१८॥ व्यासः॥ जलस्नानवस्त्रे ॥ सुवर्णं विमजपति स्नात्वा स्नात्वा च जः स्वादति दन्त्रधावनम् अन्नान्न स्पृष्ट्वा न जपन्न पलिख्य
ति सन्ततिक्षल्लव्यायज्ञानातिलग्नमी ॥१९॥ व्यासः॥ नधाम स्तम्भ तिस्नानं वर्जनीजे सदाबुधैः । नधौस्नात्वान दीर्घान्पीन प्रवृत्ते गवधर्म विना ॥२०॥
जासी॥ दर्शहन्नार्मे न कुर्वीत माता पितृलोषु जीवतोः । पुत्रः कुर्वन्ति नाचष्टे पुत्रो तु क्षतजीवितम् ॥२१॥ नलोन्नत्यजानीघ्नेषु सर्वान च्यानज स्व-
ला॥ ता सुस्नानं न कुर्वीत वर्ज्जयित्वा समुद्रगाः ॥२२॥ गंगावर्ज्यं मुना चैव प्लक्षजाचसरस्वती । नजमानानिनूपलोपे चान्येन दसी जकाः ॥२३॥
जोगी॥ प्रथमं कर्कटे देवि त्र्यहं गंगा नजस्वला । सर्वानक्रवहान घः कन तो जाम्बुवाहिनी ॥२४॥ कर्कटादन जोदुष्टा गौतमी वासनत्र जीवे
क्नामासतीसिंधुश्च नर्मदा तथा ॥२५॥ उपाकर्मणि चान्सर्गे व्रतस्नाने तथैव च । चन्द्रसूर्यग्रहे चैव नजा दोषो न विद्यते ॥२६॥ धनुःसहस्रा
ण्यष्टौ तु गतिर्जासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ते परिकीर्तिताः ॥२७॥ धनुःस्त्वतुः कर्तापल्यावत्तोदकस्नानं वर्ज्जेनुधाद्विजातिभिः।
तस्मीनजकतीर्थन्तु दशाहस्त्रेन वर्ज्जयेत् ॥२८॥ जोगी॥ त्रिनात्र फलदा नद्यो जाः कश्चिद्दशासुद्रगाः । समुद्रगास्तु पक्ष्म समासस्य सन्तितापतिः॥
॥२९॥ मरीचिः॥ नूमिष्ठमुद्धृतं वापि सीतमुष्णमथापि वा । गांगं पयः पुनात्याशु पापमामरणान्तिकम् ॥३०॥ त्रिसिद्धं स्नानस्य तीतो जपं चाहिनतु
जामुनं । सद्यः पुनातु गांगेजं दर्शनादेवि नर्मदम् ॥ ॥तत्रगंगादिस्नानमंत्रः॥ ॥ब्रह्मपुनाणात् ॥ त्रिपथ वक्रयोत्कृते गौतमस्याघशालिनी ॥

बी०॥
१० १०

सप्तधा सागरं जाता गोदावरि नमोऽस्तु ते॥ ॥इति गोदावरीस्नानमंत्रो पुराणान्तरे॥ विष्णुपादाग्रसंभूते गंगे त्रिपथगामिनी। धर्मद्रवीति
विख्याता पापं मे हर जाह्नवी॥३४॥ सद्रूपा धर्मसंपन्ने सीमान्ते देहि जाह्नवी। अमृतेनाम्बुना देवि भागीरथि पुनाहि मां॥३५॥ अथ युकन
ताज्ञास्नानमंत्रः॥ कनतोजे सदानीं सन्निक्षिप्तेति विश्रुते। आज्ञावज्रसि पोघौघानि पापं हर कनौझवे॥३६॥ अथ कौशिका॥ गाधिराजः सुते देवि
विश्वामित्रमुनेः स्वसा। ऋचीकस्यार्जसत्यार्थे पापं मे हर कौशिकी॥३७॥ ॥अथ गंगासागरस्नानमंत्रः॥ ॥त्वं देवि सरितां नाथ त्वं देवि स
रितां वर। उभयोः संगमे स्नात्वा मुंचामि दुरितानि वै॥३८॥ ॥अथ लौहित्यसमुद्रस्नानमंत्रः॥ ॥ब्रह्मपुत्र महाभाग शान्तनोः कुल
वर्द्धन। अमोघगर्भसंभूत पापं लौहित्य मे हर॥३९॥ ॥अथ सागरस्नानमंत्रः॥ ॥अग्निश्च तेजो मृडया च देहो रेतोधा विष्णुरमृतस्य ना
भिः। एतद्ब्रुवन्पाण्डव सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत पतिं नदीनाम्॥४०॥ आजन्मशतसाहस्रं पापं यत्कुरुते नरः। मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्नात्वैवं
लवणाम्भसि॥४१॥ अथ नर्मदास्नानमंत्रः॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणान्तरे। आद्येन मः पुण्यजलेन मः सागरगामिनी। नर्मदे पापनिर्मोचने नमो
देवि वरानने॥४२॥ नमोऽस्तु ते मुनिगणसिद्धसेविते नमोऽस्तु ते शंकरदेहनिःसृते। नमोऽस्तु ते धर्मभृतां वरानने नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रपावने॥४३॥
जाबालिः॥ अश्वत्थसागरौ सेव्यौ नास्प्रष्टव्यौ कदाचन। अश्वत्थं मंदवारे तु समुद्रं पर्वणि स्पृशेत्। चैत्रे शुक्लचतुर्दश्यां जोजस्नाना शिवस
न्निधौ। स नरस्तत्त्वमाप्नोति गंगाजो तु विशेषतः॥४५॥ शिवालयसमीपस्थे तोये पुण्यतमे स्मृते। शिवगंगेति तत्प्रोक्तं स्नानं तत्र महाफलं
॥४६॥ जोगीश्वरः॥ नदीस्नानानि पुण्यानि तडागे मध्यमानि च। वापीकूपे जघन्यानि गृहे प्रत्यवनानि च॥४७॥ ॥इति नदीस्नानविवर
णी॥ ॥तडागवापीकूपेषु देवखातेषु मज्जनं। आदित्यादिषु सर्वेषु जोद्धिधि स्नानस्य पूर्ववत्॥४८॥ इत्यादिषु क्रमः प्रोक्तो विशेषः
कृतिमेक्षपञम्॥ ॥मनुः॥ ॥अलाभे देवखातानां सरितां उद्धृत्य चतुरो पिण्डान् पानकूपे स्नानमाचरेत्॥४९॥ पानकूपस्य नु पुण्ये जले॥

नो०

मस्तपुनाशो॥ दत्ते पात्रिखु विधिनाश्राचान्तः प्रजतः शुचिः। तीर्थं तु कल्पयेन्मूलमंत्रेणोवतु मंत्रविद्॥५०॥ नमो नारायणायेति मूलमंत्रमु
दाहृतः। वतु हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समंततः॥५१॥ प्रकल्प्यावाहयेद्गंगामेभिर्मंत्रैर्यथाक्रमं। विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदे
वता। पाहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात्॥५२॥ नंदिनी त्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च। दक्षा पृथ्वी विहंगा च विश्वकामा
शिवामृता॥५३॥ विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोकप्रसादिनी। क्षेमा च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी। एतानि पुण्यनामानि स्नान
काले प्रकीर्तयेत्। भवेत्संनिहिता तत्र गंगा त्रिपथगामिनी॥५५॥ जावलिः॥ गंगागयौ कुरुक्षेत्रं प्रयागं गंदधि संगमौ। तीर्थान्येतानि सं
स्मृत्य ततो मध्ये जलाशये॥५६॥ ॥इति तडागवापीकूपविवर्ना॥ ॥क्रमप्राप्तगृहस्नानविवर्ना॥ ॥नित्यं नैमित्तिकं चैव
कालेप्रकीर्तयेन्नात्र वेसंनिहिता ... चतुर्विंशतिमतात्॥ ॥आपएवं सदा पूतास्तासां वह्निर्विशोधनः।
श्रीः॥ वह्निजीर्णमलकर्णाः॥ अन्यानां वेतु कलेभ्यामुष्णोदकपनोदकेः॥५७॥ चतुर्विंशतिमतात्॥
११ तस्मात्सर्वेषु कालेषु उष्णांभः पावनं स्मृतं॥५८॥ ॥इति श्रशकयविष्णुं॥ ॥पादोप्रज्जालयेत्पूर्वं मुखं यज्ञोपवीतकं। द्विनाचम्यकना ११
न्यामन्त्रर्धेषु कालेषु उष्णांभः पावनं स्मृतं ... प्राणानायम्य ततः कुर्यात्स्नानं तथोदिती। पूर्वाभिमुखशान्तिमुखावित्यं स्नानसमाचरेत्। इष्ट्वेत्यादि
न्यापद न्निधायत्वा शिखां स्पृशेत्॥६१॥ प्राणानायम्य ततः कुर्यात् ... जपेत्॥ ... निजोगः सर्वकर्मसु॥६२॥ इममे
पवित्र ... जूं ... च। वाप ... नि च सौना ... निजोगः सर्वकर्मसु॥६२॥ इममे
आपो हिष्ठा च जो वः स्तस्माप्रनंततः शुद्वमापस्वद्रुपदासन्न एनिर्विशोधयेत्॥६३॥ शीतोदके च दत्तेश्विपस्वादुष्णोदकं पिवेत्॥ ॥
तथा च व्यासः॥ ॥शीताश्वप्सुनिषिंचोष्णामंत्रस्नानपयोगतः। गृहे पि शास्यते स्नानं तद्विना तपनं वह्निः॥ गृहस्थस्य गृहे स्नानापु
त्रः सो त्र वंदनं। नत्पजेत्क नदसारनार्द्रवासासु तर्पयेत्॥ ॥तथा वसिष्ठः॥ ॥अर्द्रवासास्थले कुर्यात्तर्पणाचमनं जपम्। शुष्क वा
सा जले पस्तु सोमे घ्यं पावजेत्पितॄन्॥६४॥ मनुः॥ मृते जन्मनि संक्रान्तौ श्राद्धे जन्मदिने तथा। अस्पृश्यस्पर्शने चैव न स्नायादुष्णवारिणा॥६५॥

॥ ॥इति गङ्गास्नानविधानम्॥ ॥अथामलापकर्षणस्नानविधानम्॥ ॥तत्र याज्ञवल्क्यः॥ ॥मलापकर्षणं नाम स्नानमभ्यं-
गपूर्वकं। मलापकर्षणं नैव प्रकुर्यात्स्नानमन्यथा। द्वितीयां दशमीं दर्शं निषिद्धां षष्ठीं त्रयोदशीं। पर्वाष्टम्यां न विधौ मितैलाभ्यङ्गं न नख-
जेत्॥ ॥षष्ठ्यष्टमी पंचदशी पक्षद्वये चतुर्दशी। अत्र सन्निहितं पापं तैले मांसे च मैथुने॥७०॥ अत्र ज्यायान्सखी॥ ॥ज्योतिःपराश-
रः॥ आदित्यादिषु वारेषु तापः कान्तिर्मृतिर्धनम्। दारिद्र्यं दुर्भगत्वं च कामाप्तिः स्नानतः क्रमात्॥७१॥ न पक्षत्पे ... शिना नु हनि-
कल्पने। नस्वापीतन न ... तैलस्नानं विधीयते॥७२॥ बृहस्पतिः॥ ॥संक्रान्त्यां न विधाने च सप्तम्यां जन्मदिने तथा। ... तैलं
न दुष्यति कदाचन॥७३॥ पुराणान्तरात्॥ सार्षपं ... तैलं ... दर्शने तथा। तैलाभ्यङ्गो न दुष्येत संक्रान्तिग्रहणादिषु॥७४॥ व्यासः॥
सीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकेन तु। ... आमलके विष्णुः ... एकादश्यां विशेषतः॥७५॥ नवम्यां दर्शसप्तम्यां संक्रान्त्यां तु विवास-
रे। चन्द्रसूर्योपरागे च स्नानमामलके त्यजेत्॥७६॥ योगी॥ न स्नानादुत्सवे ... मांगल्यं विनिवर्तते ...
ष्टदेवता॥७७॥ धात्रीफलेन मावास्यां सप्तमीं नवमीषु च। ... तेजश्चायुर्धनं सुतान्॥७८॥ द्वादश्यां ...
वीं कदाचन। सुतसंतानमिच्छन् ... परे न च॥७९॥ ॥इति मलापकर्षणम्॥ ॥मार्कण्डेयपुराणात्॥ ॥अवमृज्य न
च स्नानो गात्राण्यम्बरपाणिभिः। न च निर्धूनयेत्केशान्वाससी चैव न निर्धुनेत्॥ मार्कण्डेयपुराणात्॥ ॥व्यासः॥ न चानुलिम्पेदस्ना-
त्वा वाससा न निर्धुनेत्॥ आर्द्र एव तु वासांसि स्नात्वा सेवेत मानवः॥८१॥ त्रिस्रः कोट्योर्द्धकोटी च यावद्रोमाणि मानुषे। स्रवन्ति सर्व-
तीर्थानि तस्मान्न परिमार्जयेत्॥८२॥ अपि चा दैवाः पिबन्ति शिरसो मुखतः पितरस्तथा। ... सर्वे जीवनः॥
८३॥ अतो गात्राणि शक्तः सन् हस्तवस्त्रेण मार्जयेत्। स्नानं कृत्वार्द्रवाससा तु विण्मूत्रं कुरुते यदि॥८४॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा पुनः

श्री०

स्नानेन शुध्यति ॥ योगीश्वरः ॥ ॥ उष्णेष्वप्सु प्रसिञ्चत्स्नानैर्विप्रसूजिंगहितया । प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥८५॥ प्रातःस्ना
यी जपेन्नित्यं मध्यस्नायी जपेत्सदा सप्तजन्मकृतं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥८६॥ तत्प्राणामपि देवानामुत्तमः सोऽभिगमोत्सवेत् ॥ मध्या
माध्यां तु वेलायां सद्यः देवसमागमः ॥८७॥ पुनः संध्यागतः स्नानं मंत्रेणाप्लावनेन वा ॥ संध्यात्रयेऽपि कर्त्तव्यं द्विजन्मभिः सदा ॥८८॥
देवीपुराणम् ॥ ॥ स्नानस्य कायिकं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । लक्ष्मीं वृद्धिमवाप्नोति देवाश्चास्य भवन्ति सम्मुखाः ॥८९॥ अगम्यागम
नात्पापात्पापस्य प्रतिग्रहात् । रहस्याचरितात्पापान्मुच्यते स्नानमाचरेत् ॥९०॥ ॥ इति प्रातःस्नानविधिः ॥ ॥ अथ वस्त्रवि
धिः ॥ ॥ तत्र योगीश्वरः ॥ ॥ स्नात्वैवं वाससी धौते अक्लिन्ने परिधाय च । प्रक्षाल्योरू मृदा वाद्भिर्हस्तौ प्रक्षाल्य पोत्तृथा ॥१॥ अत्रिः ॥ ई
षद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितम् । अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनम् ॥२॥ ईषद्धौतमनन्तकादि धौतमित्यर्थः ॥ ॥ योगीश्व
रः ॥ ॥ अनाहतेनाद्रवासाः नैकवासाश्च यो जपेत् ॥३॥ काषायं कृष्णवस्त्रं च मलिनं केशदूषितम् । छिन्नं नीचोपवस्त्रं च कुत्सितं य
र्मतो विदुः ॥४॥ विष्णुपुराणे ॥ होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु स्नानभोजने । नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजस्त्वाचमने जपे ॥५॥ शातातपः ॥ सव्या
द्दंशात्परिक्षुण्णं कटिदेशात्तु नीवकः । एकवस्त्रं तु तद्विद्याद्दैवे पित्र्ये च वर्जयेत् ॥६॥ योगीश्वरः ॥ स्नात्वा वै धौतवस्त्रस्य पदसूत्राजिनेन तथा । कुत
पं योगपट्टं वा द्विवासाः स्याद्यजेन वा सजेत् ॥७॥ उत्तरीयाभावे तु धौतवस्त्रस्यार्द्धविनागेनोत्तरीयं कुर्यात् ॥ यदि तद्वस्त्रपरिधानसमर्थं तस्या
र्द्धविनागस्य मंत्रपुत्तरीयं कृतं नान्यथा तथा च पारस्करः ॥ एकं चेद्वासो न भवति तस्यैवोत्तरीयं प्रच्छादयीत ॥ ॥ जातूकर्ण्यः ॥ ॥
वस्त्रोत्तरीयाभावे त्र्यङ्गुलं द्व्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं वा सूत्रैर्वा धौतवस्त्राकृति परिमितं उत्तरीयं कुर्याद्वस्त्रस्याभावे वा ॥८॥ एकवासा जपे प्रकु
द्विकच्छो वस्त्र एव च ॥ अनग्नः स्यात्पटः खंडवस्त्रस्याद्दिपटस्तथा । सोत्तरीयं तथा कर्म न नग्नः स्वितपेदिति ॥१०॥ परिधानाद्बहिः क

12

स्नौः ॥ १२

१२

ज्ञानिर्वै धावत्यामुनीतवेत्।। धर्म्मकर्म्माणि विद्धि वर्ज्जनीयाः प्रयत्नतः।।११।। शातातपः।। पादजनमुदगमनीवाधौतवस्त्रे प्रसानयेत्।
पश्चिमाग्नेर्दक्षिणाग्नेश्च पुनः प्रज्वालनं जगुः।।१२।। पनिधाजनवैवासकृत्वनी पर्वमीत्रतः।। द्विनाचामेद्द्विनावस्त्रेयौतेपि पनिधाप
चा।।१३।। तत्रोपूर्धमन्त्रणामन्त्रो।। पनिधास्येजशोयास्येदीर्घायित्वाय जनदष्टिनशिशतंचजीवाभिशनदः पुन्नूचीनाजस्योप्यमन्तिसैव्यं
जिष्ये।।१४।। जशासामाधावाष्ट्पिवीजशसैद्राप बृहस्पती।जशोत्तनास्वमाविद्धसामाः प्रतिपद्यते।।१५।। ।।इति वस्त्रविधिः।।
।। ।।अथ तिलकविधिः।। ।।दर्ज्जपालिः।। प्रकुर्वीत त्रूमध्यादि प्रतीपवन्।स्त्रीकामः पुष्टिकामश्च जयार्थं तिलकं च नेत्।।१।।ना
सामूलं समानस्पर्वं शापत्रनिजे मुनि।वीरकामो द्विजः कुर्ज्जोतिलकं वंदनादिना।।२।। नपादुकंस्थाने।दर्शनजलेवाविलोकयन्।नप्राहत
शिनाः कुर्ज्जोत्तिलकं कर्म्मसाधनं।।३।। अंगुष्टः पुष्टिदः प्रोक्तोप्यसत्सामध्यमात्तर्जन्यनामिकास्तिर्जदधुन्मुक्तिदचात्र्यदर्शिनीम्।। ।।सौनक
वानुवाच।। ।।ललाटकेशवं विधानानामप्यनामथोदने।माधवंहृदंजेन्यस्यगोविंदंकंठकूपके।।५।। विष्णुंवदजिणे।।कुर्ज्जातत्र्युजेमधुसूदनम्।
त्रिविक्रमं कर्ण्णमूले वामेकुर्ज्जोनु वामनं।।६।। सीधनेंचहृष्मीकेशं वामपार्श्वो द्व्कसेजानापद्मनाभंपृष्टदेशेकर्ज्जाद्दामोदनंस्मरेत्।।७।। वासुदेवं
समनेन्मूर्द्धितिलकंकानपेदिति।। ।।सत्यव्रतः।। ।।गोमतीतीरसंभूतामोपीवापिसमुद्भवी।म्रदंमूर्द्धावहेप्यस्तुसर्व्वपापैः प्रमुच्यते।।८।।
ऊर्द्ध्वपुंड्रोम्रदाकुर्ज्जोललाटेजस्पघरपतोचंडालोपिविशुद्धात्मापूजएवनसंशयः।।९।। ब्रह्मा।। पुना।।जागोदानेजपोहोमेस्वाध्याय
पितृतर्पणम्।। तस्मीत्त्सनितस्त्वर्धमूर्द्धपुंड्रं विनाकृतम्।।१०।। अशुविर्धायजनाचानोमनतापापमाचनेरांशु विनेवत्तवन्दितमूर्द्धपुंड्र
कितोननः।। ।।व्यासः।। ।।जाह्नवीतीरसंभूतांम्रदंमूर्ध्नाविभर्तिजः। बिभर्तिरूपंसोर्कस्यतमोनाशायकेवलम्।।१२।। ।।इति तिलक
विधिः।। ।।अथ प्रातःसंध्याविधिः।। ।।तत्र व्यासः।। ।।प्रातःसंध्यांसनक्षत्रांमध्यमांस्नानकर्म्मणि।।सादित्यांपश्चिमां

जे०

संध्यामुपासीत जयाविधिः ॥१॥ अथाचम्य कुशैर्युक्तः आसने समुपस्थितः । कन्तै पुटकं कृत्वा संध्यामिथ्यैः समाचरेत् ॥२॥ नत्वाथ पुंडरी
काक्षमुपान्नाघप्रशान्तये । त्र्या ल्लावा त्वेश्रास्संध्यां विद्यामुपास्महे ॥३॥ त्रिनिव्याहृतिमंत्रेण प्रणवेके मिलितैस्वतैः । गायत्र्यावर्तनं कुर्या
दृत्तिण्येकं तु तज्जलीत्पज्जे प्राचुर्वस्त्र नितिसावित्र्या च शिखास्य प्रोक्तम् ॥५॥ इति ब्रह्मसुखे मैत्रे नलिखिं चेति जेद्विजाः । तेत्र ब्रह्मसदनं जातिं तस्मा
नेः पनिमात्त्र्जेज्जेनूं ॥६॥ न्यासः ॥ ॐ नूर्विन्यस्य हृदये तु वः शिरसि विन्यसेत् । स्वति तं देशिखाजीतु गायत्र्याः प्रथमं पदम् ॥७॥ विन्यसेत्क
13 वचे द्वितीयं द्वितीयेन त्रपान्यसेत् । त्रितीयेनास्त्र विन्यासः एपन्यासो घनाशनः ॥८॥ अकारं नाभिदेशे तु उकारं हृदयं न्यसेत् । मकारं मूर्ध्नि
विन्यस्य एष न्यासो विमुक्तिदः । चूलीकं पादयोर्न्यस्येद्वु चौलीकं तु जानुनि । खलीको ऊरु देशे तु जठरे तु सुहस्तथा ॥१०॥ जन्लोकं कंठदेशे
सं॰ ग॰ मुख विंवेत पस्तथा । सत्यं सिनी सविन्यस्य एष न्यासो महाफलः ॥११॥ दन्तः ॥ ॥ गायत्र्याः फलदा वर्णान्यस्यास्तुः सर्वकर्मसु । तकारं
१२ विन्यसेत्त्रस्मा पादांगुष्टेः द्वयोर्द्विजः । सकारं गुल्फदेशे तु विकारं जंघयोर्न्यसेत् । जानुद्वयं चतुःकारं वकारं ऊरुदेशके ॥१३॥ नेकारं विन्य १२
सेद्गुह्ये णीकारं लिंगके न्यसेत् । यकारं कटिदेशे तु न्कारं नाभिमंडले ॥१४॥ गोकारं जठरे भोगीदकारं स्तनयोर्न्यसेत् । हिकारं नासि
कायेतु धिकारं न्नवद्धये ॥१५॥ मोकारं तु भ्रुवोर्मध्ये द्वितीयं च ललाटके । पूर्वाननेतु र्मकारं प्रकारं दक्षिणे ॥ नने । खोकारं पश्चिमेव
क्रे दकारं चोत्तरे मुखे । विन्यसेन्मूर्ध्नि याकारं बीजं सर्वतोन्यसेत् । आपो गुह्ये न्यसेज्योति चक्षुष्यञ्च नसे मुखे । अमृतं जानुनोर्ब्रह्म
हृदये र्भूः पदं न्यसेत् ॥१९॥ भुवन्नीनासुखः ललाटस्वनाकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् । एवं कृत्वा ततोन्यासं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२०॥ ॐ गायत्र्यां
त्र्यजनी वालासां जसूत्रकमंडलुम् । नक्षवस्त्रां चतुर्वक्त्रीं हंसवाहनसंस्थितां । ब्रह्माणीं ब्रह्मदैवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीं । मंत्रावा
हयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमंडलात् । ॐ कारस्य ऋषिर्ब्रह्मा पन्नमात्मा च देवता । गायत्री च न वे छंदो नियोगः सर्वकर्मसु ॥

व्याहृतीनांतुसप्तानांऋषिर्दैवतमुच्यते।छंदांसिविनिजोगास्यकथितोघमर्षपानगेः॥२४॥विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोथगौतमः।
अत्रिर्वसिष्ठःकश्यपोमुनयःसप्तप्रकीर्तिताः॥२५॥गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपंक्तिरेवच।त्रिष्टुप्जगतीछंदांस्येतानिसप्तवै॥२६॥
प्राणायामेजमनेचैवविनियोगःसमुदाहृतः।एतास्तुव्याहृतयःसप्तसमन्त्रा॥सिंजमेः॥२७॥उपासितंनवलेनविश्वंभुवनसप्तकं।तत्सवितुरि
त्यस्यविश्वामित्रऋषिःस्मृतः॥२८॥सवितादेवताछंदोगायत्र्याग्निर्मुखेनतः॥प्राणायामादिकेकार्येविनियोगनिधिःस्मृतः॥२९॥
जागीश्वनः॥ ॥ओंआपोज्योतिरित्यस्यमंत्रोवैत्रिनीयकोऽस्यप्रजापतिस्वाध्यायोयजुर्ध्यानंचवर्जितम्॥३०॥ब्रह्माग्निवायुसूर्यास्व
देवतासमुदाहृताः।प्राणायामेजमनेचैवविनिजोगःसमुदाहृतः॥३१॥अर्थानमोभगवतेवासुदेवायमंत्रतःपनिक्षिपेज्जलंमूर्ध्निःसमन्तात्प्राणा
मन्यतेन॥३२॥तथाचकात्यायनः॥ ॥नत्वार्थवानिणात्मानंपनिक्षिप्यसमंतुवः॥प्राणायामत्रयंकुर्यात्सीघ्रायश्चापिवनिष्फलु॥३३॥सू
र्यश्चमेतिमंत्रस्यऋषिर्नारायणःस्मृतः॥देवःसूर्योऽनुष्टुप्छंदोविनियोगःपाशनमतः॥३४॥प्रातस्तानमंत्रेणानिमंत्र्यजलंपिबेत्।त
थाचशौनकः॥ ॥सायमग्निश्चमेत्युक्त्वाप्रातःसूर्यश्चमेत्यपिबेत्।आपःपुनंतुमध्याह्नेतत्राचमनंचरेत्॥आपोहिष्ठेतिसूक्तस्यसिंधु
द्वीपऋषिःस्मृतः।आपोवैदेवताछंदोगायत्रीमार्जनेस्मृता॥३५॥वैजपाजनः॥ ॥आपोहिष्ठेतिसूक्तेनत्त्ववज्जिर्मार्जनंचरेत्॥यस्यत्र
प्ताजेतिसकुशोपविक्षिपेद्बुधः॥३७॥ ॥नानाकृताः॥ ॥त्रपिस्वीतेथवाकुर्यात्स्वापीतामतमीदृशाम्॥३८॥नद्यांतीर्थेह्रदेवापिस्नाजने
स्नानेजपेवाप्युद्धुवनेयदेवसंनिधौजनेदानुसंभवे।कृत्वापोवामहस्तेवातंप्याप्याणिसमाचरेत्॥३९॥घानाच्युतेनतोजेनमार्जनीस्याद्वि
गर्हिता॥पितरोनप्रशंसंतिनप्रशंसंतिदेवताः॥४०॥सुमित्रियानआपोवैत्रिष्टुब्भिःअणुणोदेवप्रजापतिऋषिरापोदेवतास्तआपोदानपत्र
जामर्मते॥४१॥सुमित्रियेतिचादाजजलंदुर्मित्रियाजिपेत्॥तंतंवसतंवेत्यघमर्षणाख्यऋषिरुच्यते॥जावृत्तोदेवतानुष्टुप्छंदः

न्नोपकर्मणि॥ तत्रतं चेतिचर्मत्रे॥ सतिलंपूर्वं वर्जयेत्॥ पश्चाज्जलैः स्पृशेन्नाशालोचनं तस्यकर्मके॥४२॥ तथाचयोगीश्वरः॥ ॥गृहीत्वा
पाणिनावानिस्वशाखोक्तामृतं जपेत्॥ विद्वज्जानुनासिकामेनुनितु ध्यात्वा॥ ॥मातुर्त॥ एवं नु ज्ञात्वाचात्मानं द्रुपदावाघमर्षणम्॥ जप्त्वातो
यं पनिक्षिप्य उपावस्पत्तथापुनः॥४४॥ व्यासः॥ व्यात्मतो भवमादाय गायत्र्याचात्तिमंत्रितं॥ आदित्याभिमुखस्तिष्ठन् त्रिः क्षिपेत्संध्ययो
र्द्वयोः॥४५॥ मध्याह्ने तु सकृद्देवं जेपुतीर्पा द्विजातिभिः॥ ॥उदकक्षेपकारणमाह कश्यपः॥ ॥त्रिंशत्कोट्यो महावीर्या मंदेहा नाम
राक्षसाः॥ कृतघ्ना दारुणाघोरा सूर्यमिच्छंति खादितुम्॥४६॥ ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः॥ उपासते संध्यां प्रक्षिपंत्युदकां
जलिम्॥४७॥ दह्यंते तेन ते दैत्या वज्रीभूतेन वारिणा॥ एतस्मात्कारणाद्विप्राः संध्यां नित्यमुपासते॥४८॥ ॥विष्णुपुराणे॥ ॥तस्मान्न
लंघनं संध्यासा पं प्रातर्द्विजैः सदा॥ उल्लंघयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम्॥४९॥ ॥इत्युदकप्रक्षेपणम्॥ ॥पश्चाज्जपं च सा
वित्रीपाद [illegible]॥ विवर्तनम्॥ कुर्यात्तोयेन नासां च वक्तुः श्रोत्रमुपस्पृशेत्॥ ॥अत्र जनार्दनः॥ ॥कृत्वा स्वेखलिके कृत्वा प्रातस्तिष्ठेद्दिवा १४
१४ कने॥ मध्याह्ने तु [illegible] नामुक्तलिनोकतो॥५१॥ ऊर्ध्वं च मुद्दुत्यं च [illegible] देवः सूर्यस्तथानुष्टुप्गायत्रीछंदसे मतं॥
५२॥ चित्रं तु कुत्सी [illegible] सूर्यस्य देवता॥ त्रिष्टुप्छंदस्तु [illegible] मुनिः॥५३॥ सूर्योस्य देवताछंदः पुनोष्णिग
तिशाकृतम्॥ विनियोगएषां मंत्राणामुपस्थानेन चम्मतः॥५४॥ व्यासः॥ ॥अथोर्ध्वं तमुदुत्यं चित्रं तच्चक्षुनित्यपि॥ तिष्ठेद्दिवाकरं प्रातः सा
यं संध्या [illegible] एव च॥५५॥ तेजोसीति पनमे [illegible] प्रजापतिऋषिर्यजुः॥ ऋग्वेदस्य [illegible] आवाहने विनियोगकं॥५६॥ तेजोसीति जपेन्मंत्र
गायत्र्यावाहने द्विजः॥ वामदेवऋषिः [illegible] विमलः [illegible] परमात्मा च देवता॥ गायत्री च स्त्रविष्टुप्छंदो विनियोग [illegible]॥५७॥ गायत्र्येकपदीत्या
दिगायत्र्याः प्रार्थने चेत्तेन महि [illegible] इतितु [illegible] नमस्कृत्य [illegible] वीसदा॥५८॥ ॥अथ जपलक्षणम्॥ ॥योगीश्वरः॥ ओंकारं पूर्वमुच्चा

जे भूर्भुवस्वस्तथैव च। गायत्री प्रणवा वस्वान्ते जपो ह्येवमुदाहृतः॥ ५९॥ ध्यायेन मनसा मंत्रं जिकोष्ठौ न विचालयेत्। न कंपयेच्छिरो ग्री
वैदन्तानेव प्रकाशयेत्॥ ६०॥ तत्र कानाणमाह॥ ॥ जज्ञनाञ्जसचूतानि सिद्धविद्याघनागाः। हन्ति सर्व जस्मात्स्मात्कुर्वीत कमणे
न॥ ६१॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः। उपांशुस्याच्छतगुणः सहस्रो मानसस्मृतः॥ ६२॥ तत्रोपांशुमानसजालिक्षणमाह॥
विनाशद्विजपेच्छुवलजिकद्विजच्छदः। उपांशुं तेजपं प्राहुर्मनसा मानसं बुधः॥ ६३॥ पूर्वोसेध्यो जपं लिप्तं सावित्रीमाधूदर्शन
न। कुशाग्रे धिस्वतुर्ज्ञोजा उल्लमस्वोल्लनं तने॥ ६४॥ समासीनसम्यगार्जे वित्तावलात्॥ ॥ अथ जपमालालक्षणम्॥ ॥ अनिष्ठ
पत्रजीवस्वरीखपञ्जोमणिस्तथा। कुशाग्रे धिस्वतुद्राक्षाउल्लमस्वोल्लनं तनम्॥ ६५॥ अथ। अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुःपंचाशिकापि वा।
सप्तविंशतिवा कार्या नततो नैवाधमाहिता॥ ६६॥ सराद्राक्षैर्वच जापा वज्रुटिता मीथिता तनया। छिन्नसूत्रे पुनर्ग्रथिता पाप्यैडस्पासना।
तनी॥ ६७॥ मालादुःखप्रदा छिन्ना ग्रथितानि पततु पसु॥ स्कंदः॥ ॥ तर्जन्या न स्पृशेत्सूत्रं कंपयेन्न विधूनयेत्। अंगुष्ठस्पर्तुमन्मध्याल
पनिवृत्तं समाचरेत्॥ ६८॥ ईश्वर उवाच॥ ॥ उच्छिष्टो वा विकर्मस्थः सलिलः सर्वपातकैः। नासौ लिप्यति पापेन तु ज्ञानजस्पचघानतः॥ ६९॥
तुद्राज्ञे कंठे चा वद्यस्वावापि त्रिजते जदि। सो पि तु पुनीजाति किंपुनर्मालिणादतः॥ ७०॥ लन्नं तु स्पर्शने पुण्यं कोटिर्भवति चालनात्। दस
कोटिसहस्राणि घानतो लक्षतने फलम्॥ ७१॥ लक्षकोटिसहस्रस्तु लक्षकोटिशतस्मृत। जपे तु लभते पुण्यं नात्र कार्या विचारणा॥ ७२॥
जोगीश्वरः॥ ॥ अतः वेष्टनजमालां कुशाग्रं ध्यायाधपाणिना। जपस्त्वीहि कर्त्तव्य एकाग्रमनसा सदा॥ ७३॥ कृत्वोत्तानौ करौ प्रातः साप्
वाद्यामुखौ करौ। मध्ये तु करौ स्थितौ तु जपन्ना जपदाहृतः॥ ७४॥ अथ जपमालानक्रकानतव्रदनः॥ ॥ अनामिकायाः पोमध्यस्ल स्मृ
दघः क्रमेणातु तर्जन्यादो जपान्निवद्धजमालाकरेस्थिता॥ ७५॥ अंगुल्यग्रेण पुन जज्ञनं जं जप्तं मेतु लघनो असंख्येन तु जज्ञप्तं तत्समी

जे०

निःफलं तु भवेत् ॥७६॥ तत्र मे तु लज्जायाम् ॥ मध्यमादि द्विजः पर्वे जपकाले षु वर्जयेत् ॥ एवं मे तु विजानीयात् पृष्टि ते ब्रह्म ल ॥ स्वर्ज ॥७७॥
अथ जपसंख्याफलश्रुतिः ॥ ॥ योगीश्वरः ॥ ॥ सहस्रावर्त्तपुमा देहि दशानिः श्रापले द्विजे ॥७८॥ अष्टाविंशतितास्य स्नानं तत ईश्व
वालपी अष्टोत्तरशतं जप्त्वा वामणे ज्ञनमसागनात् ॥७९॥ व्यासः ॥ दशाभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् ॥ त्रिजन्मजं सहस्रेण
गायत्री हन्ति किल्बिषम् ॥८०॥ वायुतन्त्रे दिने तिष्ठेत् रात्रिं नीत्वा सुषुप्तर्दकाजप्त्वा महस्रं गायत्र्याः शुद्धि ब्रह्मवधादृते ॥८१॥ सर्वेषामेव
पापानां संकरे समुपस्थिते । दशसाहस्रिकोऽभ्यासो गायत्र्याः शोधनं परम् ॥८२॥ गोघ्नः पितृघ्नो मातृघ्नो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ ब्रह्म
घ्नः स्वर्णहारी च सुरापो विप्र पुनीपिबेत् ॥८३॥ मानसिकवाचिकपापं विष्णुजं कायजं के महात्राण स्थिलत्रसव ॥ ॥८४॥ ॥ अथ जप
श्रीः ॥ निर्णयः ॥ ॥ नोदकस्थो जपेत्प्राज्ञो गायत्रीं वेदमातरं । अग्निवज्ञमुखी यस्मात्तस्मादुत्थाय तां जपेत् ॥८५॥ नार्द्रवासा जपं
१५ कुर्यात् नामपानी प्रतिग्रहे । सर्वं तद्राक्षसैर्विधान्नं वह्निर्जातु च यत्कृतम् ॥८६॥ न वक्रामन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन् । नापदाप १५
द्मकमपनवेव हितथाकनो । न्चासमोहितमनानचसंशावजन्नजपेत् ॥८७॥ न वक्रामन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन् । नापा
सितो न जल्पंश्च प्रावृतशिरास्तथा ॥८८॥ बृहस्पतिः ॥ मनःसंहरणं शौचं मौनं मन्त्रार्थचिन्तनम् । अव्यग्रत्वमनिर्वेदो जपसंपत्ति
हेतुकं ॥८९॥ ॥ अथ गायत्रीविधिः ॥ ॥ योगीश्वरः ॥ गायत्रीं यो न जानाति वृथा तस्य परिश्रमः । एकतस्तु त्रयो वेदा गायत्री वि
कृतः समा ॥९०॥ यमः ॥ न तथा वेदजापेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । गायत्रीमात्रसारोपि वरं विप्रः सुयन्त्रितः ॥ नायन्त्रितस्तु चतुर्वेदः स
र्वाशी सर्वविक्रयी । विश्वतश्चक्षुरिति ऋषिः सोम नो नाम्य देवता । विश्वकर्मा त्रिष्टुप् छन्द उपस्थाने विनियोगः ॥९१॥ इत्थं सकल
त्राणि घोविश्वतश्चक्षुरित्यृचे जपन्सदनि ॥ कुर्यादेवं प्रभृति द्विजः ॥९२॥ उपविश्यासने पश्चात् कुर्यात्संपुटितौ करौ दिवा
गालिदिमं त्रयमनसस्पतिनिरूपणः ॥९४॥ नातो देवो विना ... जपविसर्जने । कनेनी यसमादाय देवागात्विति मंत्रतः ॥

९५॥ निवेदयेज्जपं पूर्वे प्रयोगे सूत्रकथ्यते। प्रातःसंध्यागतेनैव गायत्रीजपनेन च। सायाह्ने जपसंख्येन प्रत्याख्याप्रीयतां न विः॥९६॥
सवित्रे॥ महत्पुण्यं गायत्र्येकपदीति वै उपस्थाय च गायत्रीं भूर्भुवस्व विसर्जयेत्॥ जपयज्ञमिति प्रोक्तं संध्या देवी द्विजोत्तमः। उत्तमे
शिखरे इत्यादि पठित्वा तां विसर्जयेत्॥९७॥ पूर्वं च ब्रह्मणाऽगानि तस्य प्रातनननिमान्। सूर्यध्वजापतिर्व्याख्यानमन्त्रे कृत्वा जलेऽपि त्॥९८
आचानाचार्यवर्ज्ज॥ नागनाथेन धीमतः वक्ष्यः संध्याविधिः श्लोकैः संक्षिप्य गच्छतामिति॥१०॥ नन्वेसंध्या विविच्य भिर्शिष्यूनां सुख
सिद्धये। न पुनरुक्तदोषस्संकाकार्या विचक्षणैः॥ ॐ पुंडरीकाक्षाय नमः॥ उपात्तदुरितक्षयार्थं ब्रह्मावाप्त्यै प्रातःसंध्योपासनमहं
करिष्ये॥ ॥अथाभिषेकमंत्रः॥ ॥ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ भूर्भुवःस्वः॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदया
त्॥ ॥ॐ इति शिखास्पर्शनम्॥ ॥अथ षडंगन्यासः॥ ॥ॐ भूः हृदयाय ॐ भुवः शिरसे ॐ स्वः शिखायै ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं कवचाय ॐ भर्गो
देवस्य धीमहि नेत्रे॥ ॐ धियो यो नः प्रचोदयात् अस्त्रं॥ ॥अथ प्रणवन्यासः॥ ॥अकारं नाभौ॥ उकारं हृदये मकारं मूर्ध्नि॥ ॥
अथ व्याहृतिन्यासः॥ ॥ॐ भूः पादे ॐ भुवः जानुनी ॐ स्वः कट्यां ॐ महः जठरे ॐ जनः कंठे ॐ तपः मुखे ॐ सत्यं शिरसि॥ ॥
अथ गायत्रीन्यासः॥ ॥ॐ तकारं पादांगुष्ठयोः त्सकारं गुल्फयोः विकारं जंघयोः तुकारं जानुनोः र्वकारं ऊर्वोः रेकारं गुदे णि
कारं लिंगे यंकारं कट्यां भकारं नाभौ र्गोकारं उदरे देकारं स्तनयोः वकारं हृन्मध्ये द्वितीजयोः कारं ललाटे नः कारं पूर्वमुखे।
प्रकारं दक्षिणमुखे। याकारं उत्तरे मूर्ध्नि। धीजनं तकारं सर्वव्यापि॥ ॥अथ शिरोन्यासः॥ ॐ आपो गुह्ये ज्योतिः स्तनयुग्मे। रसो
वक्त्रे अमृतं जानुनी। ब्रह्म हृदये। भूः पादे। भुवः नाभौ। स्वः ललाटे। ॐ कारं मूर्ध्नि न्यसेत्॥ ॥अथावाहनम्॥ ॥गायत्री
त्र्यक्षरां बालां साक्षसूत्रकमंडलुम्। रक्तवस्त्रां चतुर्वक्त्रां हंसवाहनसंस्थिताम्। ब्रह्माणीं ब्रह्मदैवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीम्॥

आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमंडलात् ॐकारस्य ब्रह्मऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छंदः सर्वकर्मारंभे विनियोगः । व्याहृ
तीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगोतमात्रिवशिष्ठकश्यपाः । अग्निर्वायुः सूर्यो बृहस्पतिर्वरुण इन्द्रो विश्वेदेवा देवताः गायत्र्यु
ष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्यः छंदांसि तत्सवितुरिति विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री छंदः । आपोज्योतिरि
तिप्रजापतिर्ब्रह्माग्निर्वायुसूर्या अनुष्टुप् प्राणायामः । ॐ नमो भगवते त्यात्मनः प्रदक्षिणामुदकं क्षिपेत् ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः
ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॐ आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् इति प्रा
16 णायामत्रयं कुर्यात् सूर्यश्चेत्यनायाः । सूर्योऽनुष्टुप् प्राशने ॐ सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षंतां यद्
रात्र्या पापमकार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रात्रिस्तदवलुंपतु यत्किंचिद्दुरितं मयि इदमहं माममृतयोनौ सू
सं॥ १६ र्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा । ततो द्विराचमनम् । आपोह्यापः सिंधुद्वीप ऋषिः गायत्री मार्जने । आपो हि ष्ठा मयोभुवस्तान ऊर्जे द १६
धातन । महे रणाय चक्षसे ॥१॥ यो वः शिवतमो रसः तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥२॥ तस्मा अरंगमाम वो यस्य क्षया
य जिन्वथ । इत्युदकप्रक्षेपः । आपो जनयथा च नः ॥३॥ सुमित्रियाउर्मित्रियासुमस्मै संतु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । द्रुपदा
दिवेति प्रजापत्यश्विसरस्वत्यापो । अनुष्टुप् प्रक्षेपे द्रुपदादिव मुमुचानः स्विन्नः स्नातो मलादिव पूतं पवित्रेणेवाज्यमापः शुंध
तु मैनसः । ऋतं च सत्यं चेत्यघमर्षण ऋषिः भाववृत्तो देवता अनुष्टुप् छन्दः प्रक्षेपे । ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजाय
त ॥ ततो रात्र्यजायत । ततः समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो
वशी सूर्याचंद्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् ॥ दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ततो गायत्रीमंत्रेण सूर्यार्घ्यं गायत्री

त्रीमंत्रेणोवृष्ण्दत्तिाणीउदकेन दज्जिा॥ नानातासजनुः कर्त्तास्पर्शः॥ उद्वयमुदुत्यंप्रस्काण्वसूर्योऽनुष्टुप्गायत्र्यौ सावित्री
मंत्रेणामृजोधेअग्नेगाय मंत्रे... यष्टेत्ताः सूर्यः पुनाग्निगुपस्थाने ॥ उद्वयंतमसस्परिस्वः पश्यन्त उत्तरं देवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं॥
कुत्सआंगिनसः सूर्यस्त्रिष्टुप्तेनानुष्टुद्ध्यी यष्टेत्ताः सूर्यः पुनाग्निगुपस्थाने॥ चित्रं देवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअन्तरि
क्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च ॥ उदुत्यंजातवेदसं देवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यम्॥ तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामा
नाःस्यपामशनदःशतेनूजस्वशनदःशतान्॥ तेजोसीतिपरमेष्ठीप्रजापतिराज्यंदेवत्यंयजुश्चावाहने॥ तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामा
सिप्रियंदेवानामनाधृष्टंदेवयजनमसि॥ तुर्यस्यविमलत्वाप्तिः पनमात्मादेवतागायत्रीछंदःसोज्ञेविनियोगः॥ गायत्र्यस्येकपदीद्विपदीत्रिपदी
चतुष्पद्यपदासि नहिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसावदों॥ ततोगायत्रीजपः॥ भूर्भुवःस्वः॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्य
धीमहिधियोयोनःप्रचोदयात्॥ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वकर्मात्रिष्टुप्उपस्थाने॥ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोमुखो
विश्वतोबाहुरुतविश्वतःस्पात्॥ संबाहुभ्यांधमतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएकः॥ ततःप्रदक्षिणा॥ एकचक्रौनचेनस्यादिव्यं कनकभूमि
तःसोमेनवृतुष्टुप्रीतःपश्यत्स्तोदिवाकरः॥ देवागातुमनःशस्पतिर्वातोविनाद्विसर्जने॥ देवागातुविदोगातुंवित्वागातुमितमनसस्पतइ
मंदेवयज्ञ स्वाहावातेधाः॥ अनेनअष्टोत्तरशतसंख्याकेनगायत्रीजपेनश्रीतःसंध्यागच्छतेनश्रीत्तगवान्बलस्वरूपीसवितापीयताम्॥ समविस्वेन
मःदेवयज्ञस्वाहावातेधाः यथार्थं ज्ञानात्यदनजं पदमन्त्रंमात्राहीनंचयज्ञवेत्॥ तत्सर्वंक्षम्यतां
मः॥ ततोगायत्रीविसर्जनं॥ भूर्भुवःस्वरितीत्युदकप्रक्षेपः॥ ततःसंध्याप्रार्थना॥ उत्तमेशिखरेदेवि भूम्यांपर्वतमूर्द्धनि॥ ब्राह्मणेभ्योऽनुज्ञातागच्छदेवियथासुखं॥ इति
दिविकरूपपरिजपादिनी॥ ततःसंध्याविसर्जनं॥ उत्तमेशिखरेदेविभूम्यांपर्वतमूर्द्धनि॥ ततोजलहोमः॥ सूर्यायनमः॥ प्रजापतयेनमः॥ कात्यायनमः॥ आदित्या
दकप्रक्षेपः॥ ततःश्रोत्राचमनम्॥ पूर्ववत्प्राणायामन्यासः॥ ततोजलहोमः॥

गा०

स्पृदयाघ ध्रुसन्ध्योपास्तिमकुर्वतः।स्नात्वाप्राणायामांस्त्रिराचम्यगायत्र्यष्टशतंजपेत्॥ ॥अथगायत्रीअक्षरन्यासविधानम्॥ ॥तकारस्यवसि
ष्ठऋषिः गायत्रीछंदः अग्निर्देवतापृथिवीबीजंप्रह्लादाशक्तिः समुद्राकंजमध्यस्थंध्यात्वापादांगुष्ठयोर्न्यसेत्।दहतिपातकंमासः सकारस्यभर
17 द्वाजऋषिः पंक्तिश्छंदः प्रजापतिर्देवताआपोबीजंप्रज्ञाशक्तिः संपुटमुद्राअतसीपुष्पवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वागुल्फयोर्न्यसेत्।उप
पातकंदहति।सकारेणोच्चारास्यन्ति॥२॥विकारस्यगौतमऋषिः अनुष्टुप्छंदः सोमोदेवतातेजोबीजंनित्याशक्तिः विततमुद्राशुक्लवर्णंपं
कजमध्यस्थंध्यात्वाजंघयोर्विन्यसेत्।महापातकनाशार्थं॥३॥तुकारस्यधूम्रऋषिः त्रिष्टुप्छंदः इंद्रोदेवतावायुबीजंविश्ववत्त्राशक्तिः
सौ॰ग॰ पंक्तिश्छन्दः आदित्योदेवताआकाशबीजंविलासिनीशक्तिः।एकमुखामुद्राअग्निवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वाजंघेविन्यसेत्।भ्रूण॥हत्या
८ कृतंपापंवकारेणोच्चारास्यति॥५॥रेकारस्यशाण्डिल्यऋषिः बृहतीछंदः बृहस्पतिर्देवताप्राणाबीजंप्रज्ञाशक्तिः द्विमुखमुद्राशुक्लवर्णं ८
पंकजमध्यस्थंध्यात्वाऊर्वोर्विन्यसेत्।अगम्यागमनोत्पन्नंपापंणिकारेणोच्चारास्यति॥६॥णिकारस्यलोहित्यऋषिः जगतीछंदः सवितादेवता
आपोबीजंजयाशक्तिः त्रिमुखमुद्राविद्युत्प्रभवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वाकट्यांविन्यसेत्।पुरुषहत्याकृतंपापंयकारेणोच्चारास्यति॥७॥यकारस्यश
तातपऋषिः सत्वजछंदः पर्जन्योदेवतात्वाबीजंकान्ताशक्तिः पंचमुखमुद्राताम्रवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वानाभौविन्यसेत्।गुरुहत्या
कृतंपापंनकारेणोच्चारास्यति॥८॥गोकारस्यसनत्कुमारऋषिः आप्यछन्दः सनत्कुमारोदेवतासीमानबीजंदुर्गाशक्तिः स्वाप्मुखमुद्रान
क्षवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वाजठरेन्यसेत्।गोवधकृतंपापंगोकारेणोच्चारास्यति॥१०॥देकारस्यतत्त्वसूत्रऋषिः विराट्छन्दः नुद्रोदेव
ताशब्दबीजंसरस्वतीशक्तिः अघोमुद्राश्यामवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वास्तनयोर्विन्यसेत्।स्त्रीवधेकृतंपापंदेकारेणोच्चारास्यति॥११॥
वकारस्यनार्गवऋषिः पंक्तिश्छंदः आदित्योदेवतास्पर्शबीजंविरूपाशक्तिः विपीजलिमुद्राशुक्लवर्णंपंकजमध्यस्थंध्यात्वाहृदिविन्यसेत्।

वाचोद्भवं पापं वकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१२॥स्पकारस्य पनाशन ऋषिः विश्वरश्छन्दः श्रोष्ठो देवता नसवीजं विशाले शक्तिः शकरमुद्रा पी
तवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा कंठे विन्यसेत्॥मनकृतं पापं स्पकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१३॥यीकारस्य त्रेपुर ऋषिः विज्ञानविराट्छन्दः
ऐन्द्रो देवता नूपवीजं विचूतनशक्तिः यमपाशमुद्रा विद्युत्पुंजवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा अग्रे विन्यसेत्॥पितृमातृवधकृतं पापं
यीकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१४॥मकारस्य क्रतुतुल्यश ऋषिः अक्कानपंक्तिः महेन्द्रो देवता गंधवीजं विमला शक्तिः गनेश्वितमुद्रा पद्मराग
वर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा तालुमध्यस्थं विन्यसेत्॥आत्मजन्मकृतं पापं मकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१५॥हिकारस्य दज्ञ ऋषिः विराट्छन्दः
मैत्रावरुणो देवता वाग्वीजं जोगा शक्तिः शंखिनीमुखमुद्रा शंखवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा नासाग्रे विन्यसेत्॥स्थावरजंगमविषं हि
कारेणाऽऽप्रणश्यति॥१६॥पंकजत्र ऋषिः अंजनपंक्तिश्छन्दः विश्वेदेवा देवता पाणिवीजं नित्या शक्तिः उन्मुखमुद्रा पद्मरागवर्णं पंकजम
ध्यस्थं ध्यात्वाग्रन्थौर्विन्यसेत्॥प्रतिग्रहकृतं पापं धिकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१७॥जोकारस्य पद्मदग्निश्च ऋषिः कात्यायनी छन्दः वैश्वानरो देवता
वायुबीजं ज्ञानशक्तिः मुष्टिकमुद्रा नक्षवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा भ्रुवोर्विन्यसेत्॥प्राणिहत्याकृतं पापं जोकारेणाऽऽप्रणश्यति॥१८॥जोका
नस्य मत्र ऋषिः ज्योतिष्मती छन्दः वैश्वानरो देवता पादवीजं ज्ञानशक्तिः कूर्ममुद्रा मुक्तावर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा ललाटे विन्यसे
त्॥निर्दहेत्सर्वपापानि चान्यैः पापैर्न लिप्यते॥१९॥नकारस्य विमल ऋषिः देवीगायत्री छन्दः परमात्मा देवता नूपवीजं प्रीतिश
क्तिः वानाहिमुद्रा पीतवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा पूर्वमुखे विन्यसेत्॥सकृज्जपेन्नरः श्रेष्ठः सगर्भे दिनदः पदं॥२०॥अकारस्य
गिनस्यत्र ऋषिः मूर्ध्नं छन्दः कुबेरो देवता मानवीजं पञ्चालज्वाला शक्तिः सिंहक्रान्तामुद्रा नीलोत्पलवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा दक्षि
णोमुखे विन्यसेत्॥सकृज्जपेन्नरः श्रेष्ठः सगर्भ्रुलोकः पदं॥२१॥वोकारस्य कात्यायन ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वामदेवता वुद्धिवी

जै० जैपनीशक्तिः महाकान्तमुद्रा पीतवर्णे पंकजमध्यस्थे ध्यात्वा पश्चिमे मुखे विन्यसेत् ॥ सकलज्ञानेन नः स्पृष्टः तगच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥
२२॥ दकारस्य गौतम ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः सोमो देवता अहिका नवीजं शोत्ता शक्तिः मुद्गरमुद्रा श्यामवर्णे पंकजमध्यस्थे ध्यात्वा उ
त्तरमुखे विन्यसेत् । प्रत्यूषं चैव तद्विजोत्तम । ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं मोक्षं ददाति ॥२३॥ ताकारस्य कुत्स ऋषिः श्री छन्दः ब्रह्मा देव
18 ता विष्णु बीजं तद्वा शक्तिः पल्लवमुद्रा पुष्प वर्णे पंकजमध्यस्थे ध्यात्वा शिरसि विन्यसेत् ॥ मोक्षं ददाति ॥ ॥ इति श्रीजे
मप्रकाशे गायत्री कल्पसमाप्तः ॥ ॥ श्रीव्यासाय नमः ॥ ॥ अनामयं तत्सवितुर्धेनाये सुताय धीमहि सिततां क्लेशहन्तृहि
ताय धियो योनः सततं प्रचोदयात् ॥१॥ यं नत्वा तारयदत जाता तिजन्त्वाणि नोमदा तज्ज्ञासा यन्नमे शास्य सवितुः कान्यात्मजः
श्री०॥ ॥२॥ ताश्वनूपं यनाती जं प्रार्थनीयं सदो जनः नुज्ञानन्दा श्रुतनपि — सेवनजायते ॥३॥ जुष्टानन्द विनक्ते नथा थनं तनुमु
१८ जुणा वदीत वध्यावानू ॐ घर्म्मा बुध्या विवादके ॥४॥ तस्मिन्दग्धे तु प्रान्ये तु सानाश्चत विगनहाः सच्चिदानन्ददेवस्य स्वरूपं विन्तुजेम १८
हि ॥५॥ ये नो यो नो द्भवो देवः आनन्दं नित्यबोदयान् ॥ अकर्णि प्रेन जन्तु सुखस्वरूपे सुखा सावे ॥६॥ जथा न पुनरावृत्तिकर्थं वित्केन
वित्कवित् ॥ व्याख्येयमनुलोमेन प्रतिलोमेन संप्रति ॥७॥ प्रचोदयात् येन जन्तुर्जन्तून स्मान्महासुखं । सुखं संसर्गभूताय दुःख
मा भूतदेव हि ॥८॥ जति निक्षो धियो दुष्टात् विजयं चिन्त्य येमहि ॥ विन्तनेत स्य देवस्य न्तानं गर्गः प्रजायते ॥९॥ तानाद्धनो येश्चलेप्स
च फलमनानानि कृतः सवितुस्तन्निजं रूपं सच्चिदानन्द तामनम् ॥१०॥ श्रीमत्सत्यवतीसूनोर्व्यासाख्ये यंसम्मतां श्रुतां अनिन्नी प्रति
पद्ये तगायत्री ब्रह्म शासहम् ॥११॥ सो हमस्मात्तु पासीन विधिनान्येन केनचित् । ते विधिः सर्वदा सेव्यो गीयनम् तत्वविर् ॥१२॥
॥ ॥ इति गायत्री व्याख्यानं ॥ ॥ अथ गायत्री तर्पणम् ॥ ॥ ओं ॥ जमाध्य सीकल्पत्र न षिछी दल स्थे बचा देवता

तत्र स्वऽङ्गास्वश्रावाहनमतः परम्। अस्मिन्काले सदैव्यापी सविता प्रीतये गायत्रीतर्प्पणामहं करिष्ये॥ ॐ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः स
विता देवता तर्प्पणे विनियोगः॥ षडङ्गन्यासः॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषं ब्रह्म ऋग्यजुःसाममयमंऽज्योतिर्गतिसवितानमात्मनमावाहयिष्ये॥ ॐ भूः
पुरुषप्रत्र ऋग्वेदायनमस्तर्प्पयामि॥ ॐ भुवः पुरुषः यजुर्वेदायनमस्तर्प्पयामि॥ स्वः पुरुषः सामवेदायनमस्तर्प्पयामि॥ ॐ महः पुरुषः अथर्ववेदा
यनमस्तर्प्पयामि॥ ॐ भुवः पुरुषः ॐ सत्यं सर्वलोकायनमस्तर्प्पयामि॥ ॐ जनः पुरुषः इतिहासपुराणायनमस्तर्प्पयामि॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषः
मंऽज्योतिर्गतायनमः॥ सवितारं तर्प्पयामि॥ ॐ भूः एकपदागायत्रीनमस्तर्प्पयामि॥ द्विपदागायत्र्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ स्वः त्रिपदागायत्र्यै न
मस्तर्प्पयामि॥ ॐ भूर्भुवः स्वः चतुष्पदागायत्र्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ पृथिव्यै नमस्तर्प्पयामि॥ उषसे नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ गायत्र्यै नमस्तर्प्पया
मि॥ ॐ सावित्र्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ सरस्वत्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ वेदमात्रै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ पृथिव्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ जयायै नमस्तर्प्पया
मि॥ ॐ सांतायै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ कौशिक्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ सर्वजित्यै नमस्तर्प्पयामि॥ ॐ सहस्रमूर्त्यै नमस्तर्प्पयामि॥ अनंतमूर्त्यै नमस्त
र्प्पयामि॥ मंत्रैरेतैस्त्रिभिर्यो नित्यं चतुर्विंशतिसंमतैः। गायत्री तर्प्पयेत्तेन तर्प्पितं सचराचरं॥ गायत्रीतर्प्पणं॥ योगयाज्ञवल्क्यः इति॥
सर्ववस्थोपि यो विप्रः संध्योपासनतत्परः। ब्रह्मलोकमवाप्नोति न हीयेतऽन्यजन्मगतोपि सन्॥ यावंतो स्याः पृथिव्यां तु विकर्मस्था द्विज
तयः॥ तथा हि पावनार्थाय संध्यासक्षास्वयंभुवा। एतद्विदित्वा यः संध्यामुपासीत यतव्रतः। दीर्घमायुः स विन्देत सर्वपापैः प्रमुच्यते॥
व्यासः॥ यस्तु नो केवलां संध्यां उपासीत स पुण्यभाक्। तीपनित्यमुपकर्माणि कुर्वन्प्राप्नोति किल्विषं॥ पुनाणानू॥ संध्यालोकोपात्र
कितवः स्नानशीलस्य यः सदा। तदोष्या नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः॥ नोपतिष्ठति यो पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमां। विप्रः संध्यां नति
ष्ठेतिवृषलाथ उदाहृतः॥ जातके मृतके वापि संध्याकर्म न संत्यजेत्॥ मनसोच्चारयेन्मंत्रान्प्राणायामविवर्जितान्॥ याज्ञवल्क्यः॥

श्रीः

19

शिवविष्णुब्रह्मनदीनां प्रसंचारनिपतनिग्रहः सोते कर्म्मापितत्कालीनात् शुद्धिमवाप्नुयात्॥ ॥इति श्रीजोमप्रकाशे प्रातःसंध्योपा
सनविधिः॥ ॥अथाभिवादनविधिः॥ ॥तत्र पुराणान्। उत्थाय मातापितरौ पूर्वमेवाभिवादयेत्। आचार्यश्च ततो नि
त्यमभिवाद्यो विजानतः॥१॥ मनुः॥ लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च। आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत्॥२॥ अभिवाद
पनो विप्रो ज्यायांसमभिवादयेत्। असौ नामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्त्तयेत्॥३॥ न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः। ऋ
षयश्चकृते धर्म्मं यो नूचानः स नो भवेत्॥४॥ विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः। धनधान्येन वैश्यानां शूद्राणामेव ज
न्मतः॥ अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत्। भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्म्मवित्॥६॥ आपस्तम्बः॥ ॥दक्षिणं बाहुं
श्रोत्रसमं प्रसार्य ब्राह्मणोऽभिवादयेत्। उरःसमं राजन्यो मध्यमं वैश्यो नीचैः शूद्रः प्राञ्जलिः सर्वत्र॥७॥ मनुः॥ भोशब्दं कीर्त्तयेदन्ते स्वस्य
नाम्नोऽभिवादने। नाम्नाञ्च शब्दं स भो इति स्मृतः॥८॥ तत्र प्रयोगः॥ ॥अभिवादयेऽमुकनामाहमस्मि भो इति। आयुष्मान् भव सौम्य १८
तिवाच्यो विप्रोऽभिवादिने। अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते कार्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः॥९॥ अकारान्तरं ह॥ स्वनोपलक्षणार्थं तथा च वसिष्ठः॥ ॥आ
मंत्रितोऽस्वनोऽन्ताः प्लवते सन्ध्यक्षराणि विपर्ययश्च॥ इ आ इ इ उ जावन्तेवेति॥१०॥ तथा च पाणिनिसूत्रं॥ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्या
र्द्धस्यादुत्तरस्यादुति इति तत्रैवं क्रमे॥ तत्र चाभिवादनप्रयोगः॥ आयुष्मान् भव सौम्य यज्ञदत्त३ हरा३इ॥ विष्णो॥३॥३॥ मनुः॥ अविद्वां
सः प्रत्यभिवादे नाम्नो ये न प्लुतिं विदुः। कामं तेषु स विप्रेषु स्त्रीष्विवायमहं वदेत्॥ यो न वेत्त्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम्। नाभि
वाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः॥१२॥ यमः॥ अभिवाद्य तु यो विप्रमाशिषं न प्रयच्छति। श्मशाने जायते वृक्षः काकगृध्रोपसेवि
तः॥१३॥ शातातपः॥ ॥उदक्यां सूतिकां नारीं भर्त्तृघ्नीं गर्भपातिनीं। अभिवाद्य द्विजो मोहाद्दहोनात्रे शुध्यति॥१४॥ पाषंडपतितं

व्रात्यैर्महापातकिनिर्शठैः। सोपानत्कैः कृतघ्नैश्च नाभिवाद्यो ऽतकस्सन। धावन्तं च प्रमत्तं च मूत्रोच्चारकृतं तथा। भुंजानमाचमांहीनं च
नास्तिकं नाभिवादयेत्॥१५॥ बृहस्पतिः॥ ॥जपन्तं च जलस्थं च समित्पुष्पकुशांजलान्। उदपात्रार्थिनं नाघं वहन्तं नाभिवादये
त्॥१६॥ ॥शंखः॥ ॥एतदभिवादके पिङ्गष्टव्यः अभिवाद्यो ऽक्तो द्विजोत्तमैः॥ ॥जमदग्निः॥ ॥देवताप्रतिमां दृष्ट्वा यतिं दृष्ट्वा त्रिदं
डिनं। नमस्कारं न कुर्याच्चेत् प्रायश्चित्ती भवेन्नरः॥१८॥ मनुः॥ अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः। चत्वारि तस्य वर्द्धन्ते आयु
प्रज्ञा यशो बलम्॥ ॥इति अभिवादनविधिः॥ ॥अथ मध्याह्नस्नानविधिः॥ ॥तत्र दक्षः॥ चतुर्थे च महाभागे स्ना
नार्थं मिदमाहरेत्। तिलपुष्पकुशादीनि स्नानं वा कृत्रिमे जले॥१॥ व्यासः॥ स्नानं मध्ये दिवा कुर्यात् सुजीर्णे ऽन्ने निरामयः। नाल्पोदके द्वि
जः स्नायान्नदीं चाल्पस्य कृत्रिमे॥२॥ आपस्तम्बः॥ स्नानमर्द्धितनेत्रास्य कर्म नो गाति सात्विषु। आध्मानपीनसाजीर्णे भुक्तवत्सु च
गर्हितः॥ ॥व्यासः॥ मंत्रपूतैर्जलैः स्नानं प्राहुः स्नानं फलप्रदं। नद्यां वा वानि मत्स्यानि पादस्थामिव तत्समम्॥४॥ जाबाली॥ ॥अत
स्नानविधिं कृत्वा प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः। येन स्नाता द्विजातिः स्याद्ध्यानाद्द्विजोत्तमः। मृत्तिका गोमयं दर्भान् पुष्पाणि सुमनांसि
च। आहरेत् स्नानकाले तु स्नानार्थं प्रयतः शुचिः॥ गत्वोदकान्तं विधिवत् स्थापयित्वा पृथक् पृथक् त्रिधा कृत्वा मृदं तां तु गोमयं च वि
चक्षणः॥ ॥शातातपः॥ मृत्तिकां गोमयं वापि न निशायां समाहरेत्। न गोमूत्रं प्रदोषे तु गृह्णीयाद्बुद्धिमान्नरः॥ जमदग्निः॥ स्नान
ज्ञ्यन्तस्सूर्यं तु मृत्स्नेन द्विः शनैः शनैः। प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च शिरःखावबंधं समाचरेत्॥ मनुः॥ कायस्थमेव प्रक्षाल्य मुक्ताजैनकद
वनः। सकृदुच्चारणान्मलस्य प्राजापत्यस्तिन्नी जपेद्द्विजः। तूष्णीमेवावगाहेत यदि स्याच्छुचिर्नरः। आचम्य विधिवत्पश्चात्ततः स्नानं समा
चरेत्। जमदग्निः॥ सपवित्रैः करैर्धृत्वा आचम्य प्रक्षुरुवीं स्थितः। प्राणायामत्रयं कुर्यात्कालं स्नानमतःपरं॥ ततः स्नानसंकल्पः॥ ॥

ओं ।। सकलपापक्षयार्थं पनमेश्वरप्रीतये मध्याह्नस्नानमहं करिष्ये ।। ।।योगी।। यस्तु जानाति तत्त्वेन आर्षं छन्दश्च दैवतम् । विनियोगं ब्राह्मणं च
तेत्रार्थज्ञानमेव च ।। एकैकस्य मुनेः सम्यक् सम्यक्कृत्वा प्रयासल्लोकताम् । देवतानां च सायुज्यं गच्छत्येव न संशयः ।। अविदित्वा तु यः
कुर्याद्याजनाध्यापनं तपः । मोहमंत्रजल्पादीनि तस्य वाल्पं फलं भवेत् ।। अविदित्वै वयः स्मार्त्तं विधानं स्नानमाचरेत् । स याति नरकं
२० घोरं नेमितियम्भीस्य घाना ।। ।। तत्र उदुत्तममिति शुनःशेपः त्रिष्टुप् वरुणो वा पुनरुपस्थाने । येते शतमिति विश्वामित्रऋषिस्त्रिष्टुप् वरुणो स्तोत्राव
त्तेषु मित्रियादुम्नीत्रियादिष्ट्यनुष्टुपी प्राजापत्ये दैवते आघानप्रजोपयोगः ।। ।।अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते ता सीति द्वयोरनुष्टुप् वामदेवो मृ
ल्लिका इति मंत्राणां ह...योगः इदं विष्णुरिति मेघातिथिर्गायत्री विष्णुर्मार्जने आपो अस्मानिति... विश्वानि त्रिष्टुप् आपो मार्जने नमज्ज
श्रीः ।। २० नयोः अग्ने नय ... वितिविश्वामित्रो जगती ... अग्निर्मार्जने पालको ।। मानस्तोक इति ।। कुत्सो जगती नुद्रो गोमय मार्जने । इममे तत्त्वेत द्वया
सुनःशेपो वरुणो गायत्री त्रिष्टुप् मार्ज्जने त्वन्नः इति प्रजापतिर्यजुः सोमो मार्जने । काण्डात्काण्डादिति दूर्वा मानुष्टुप् दूर्वा २०
ष्टका दैवती विश्वामित्रो वरुणो दूर्वा मार्ज्जने ।। अपाघमिति अनुष्टुप् गोमय मार्ज्जने ।। का...ण्डात्का...ण्डाद
पाघमिति मंत्रद्वयस्य ।। कर्म्मविष्णवे । आपो हि ष्ठा पः सिंधुद्वीप ऋषिस्त्रिं गायत्री मार्ज्जने । इदमापः इति प्रजापतिरनुष्टुप् वापः पाक्र
पावमानो अन्यः पादो मार्ज्जने हविष्मतीरिति प्रजापतिरनुष्टुप् लिंगोक्ता देवता मार्ज्जने शन्नो शन्नो देवी इति सिंधुद्वीप गायत्र्याप
मार्ज्जने याद्वनसमिति वृहती ...त्रिष्टुप् अनुष्टुप् सोमार्जने आपो देवीति सिंधुद्वीपो ...पि स्तुनि ... वृहस्पत्पापो मार्जने पुनन्तु मेति प्रज
पत्य ऋषि सनस्वती गायत्री प्रथमे अग्निर्द्वितीये अग्निर्ब्रह्मणो द्वितीये वायु चतुर्थे सूर्यो मार्जने क्षित्यतिर्मेतित्री ।। ।। यजु... प्रजाप
तिपरमपदा ज्योद्वे प्रजापत्ये दे वो मिति सावित्री मार्ज्जने ।। ।।तथाचमनी।। ।।उदुत्यं जातवेदसमिति त्रिचा तोय मुपस्थाय प्रदक्षिणं आवर्त्त

जेत्रिगुदकं जपेतेशतमिति क्रमः ॥ सुमित्रिया इत्यंजलिमुद्धत्य नेद्देवस्मनन् । दुर्मित्रिया इति द्वेष्यं ध्यात्वैताः पश्चात्सेचयेत् । ततः पूर्वकल्पितं
मृज्ज्ञात्रजो ॥ योगजालनं ॥ तथा च ॥ ॥ **योगी** ॥ अघमोत्तममध्यानामंगानां जालनं तु तेषां तु गिः पृथक्पृथक्कुर्वन्ति ॥ जालनमुदसं
कनः ॥ ॥ **वसिष्ठः** ॥ ॥ मृदेकवाशिनः ज्ञात्वा लिंगध्यात्वा नाभेतथोपनि । मृज्जिन्द्विस्वगात्राणि कर्म्मशस्त्रवनेजपनं ॥ योगी ॥ ॥ कटिवस्त्रमु
जंघे च न ॥ चत्रिनिधिन्त्रिः तथा हस्तौ च आचम्य नमस्येत्तु जले ततः ॥ **यमः** ॥ ॥ अश्वक्रान्ते इति मृत्त्वा मंत्रमावर्त्य मृत्तिकाम् । उद्धृतेनु
द्धृतासीति मंत्रेण ॥ सुसमाहितः ॥ तौ मंत्रौ ॥ ॥ तत्र **वसिष्ठः** ॥ ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे मृत्तिके हर मे पापं जन्मजा
दुः कृतंकृतं । उद्धृतासि वराहेण ॥ कृष्णेन शतबाहुना ॥ मृत्तिके हर मे पापं यद्दुर्वं पञ्चमानुष्यम् ॥ ॥ **योगी** ॥ ॥ अलाभाद्धि मृदंगानि
इमिदं विष्णुरिति तिसृभिः ॥ नाभिकनाभिमुखो मज्जेदापो अस्मानिति तृचं च ॥ उदिदाभ्य इत्यन्म्य जपेत्तु वकाभेति मज्जनं ॥ कृत्वा च मध्याह्नं कर्म्मणि
थापूर्वं समाचरेत् ॥ ॥ **विष्णुः** ॥ अगमगनामिति मृत्त्वा मानस्तोके न वै पुनः ॥ माज्जपेत्ताममर्षणं सः भोदकं तान्तु दर्शनम् ॥ ॥ **कूर्मः**
पुनाति ॥ ॥ मृत्तिकां तु समुद्दिष्टाद्वा आर्द्रामलकमात्रिका ॥ गोमयं च प्रमाणं ॥ तेनांगं लेपयेत्ततः ॥ मृदा स्नानं न कुर्वीत नात्रो संध्यामहे
पुत्र । विधिन्न स्नानकाले च तथा नो मार्के वा न यो ॥ **योगी** ॥ ॥ ततो निष्पिबेन्मंत्रैस्तु वानुणेषु यथाक्रमी द्रसमस्य च तु ॥ तेष्वग्न्यार्त्वत्नः
सत्वन्न इत्यपि ॥ मा पउ दुत्तममिति इमं मे वरुण तत्त्वा यामीति च ॥ अजिपिबत्तथात्मानं निमज्य आचम्य वै पुनः ॥ का ॥ पाधमिति द्वाभ्यां सव ॥
कर्म्मणि ॥ दर्त्तेषु पावनं मंत्रैः अलिंगैर्न्या वनेः शुन्तैः ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिः ॥ इदमापो हविष्मती देवीना पइति द्वाभ्यां माजो देवाइति
च ॥ द्रुपदादिव इत्युक्त्वा सन्नो देवीन पनि सं ॥ आपो देवी ॥ एवमाध्यः पुनर्लाघाल्च योनवा ॥ वित्राभिर्म्मिति वशानेः ध्यात्वा आत्मानं समाहितः
पदावन्तेव कुर्वीत मार्ज्जनं तु यथाक्रमी । जलमध्ये स्थितस्त्वेव मार्जनं तु विधीयते ॥ ॥ **कात्यायनः** ॥ ॥ पुनर्निमज्ज इत्युक्त्वा ॥ देवस ॥

च्यिजतनेस्तुवा॥ ॥तथाच॥ ॥जोगी॥तत्रस्थानेतुपत्नीयेनदीपुण्य
नदीपुनदीत्रूपात्पघेतेपुनपघेतम्॥नागन्नरछेसेत्तत्रस्पतीर्थेप्वाजतनेस्तुवा॥ ॥ब्रह्मांडपुराणात्॥ ॥ब्रह्मलाद्रिशिष्पनोद्भूतेत्रिकूटकु विनाजने गोतमप्रार्थि
तमासमः॥तंतद्याजेन्मनसाविप्रअन्यत्रे छाविर्विनतनम्॥ ॥पुराणात्॥अनैर्ज्जलिंप्रविश्याथनमो देवमपांपतिं।इतिमेवस्मनन्तुध्यान्निमज्ज
तोरे विप्रधींगः नमोस्तुते॥ ॥अघमर्षणः॥ ॥मुनिः प्रजापतिश्छन्दोगायत्र्य
छनवज्जले॥उन्मज्याचम्य वेकुजोदत्तिप्येकमतंद्वितः।इममेलब्धत्रिमंत्रेनष्टत्रिर्वागायोन्निर्जातः॥चतुर्विंशतिमतात्॥ततोऽकृष्णे
ग्निस्वदेवताःआजेगोनितिमंत्रेस्तुवित्तिनावलेजज्जलम्॥तत्रमज्जेस्मनन्विष्णुसर्वपापप्रणाशकः॥अजैनज्जलगतेविप्रोमंत्रा
गुलीत्रिस्तुसोत्रादिनासिकामुखम्॥त्रिपापातःप्रतिसोतद्विजपेदघमर्षणाम्॥जपेद्दृतंवद्रुपदंजुंवकावासमाहितः॥अत्रविष्णुजलअदन्नागायत्री
नन्नास्ववानुगाम्॥हारीतः॥जुंवकानामगायत्रीवेदवाजसनेयके॥सकृद्देतज्जलेजप्त्वाब्रह्महत्यांव्यपोहति॥ब्रह्मविष्णुजलअदन्नागायत्री
छेदरुच्यते॥वत्तुगोसादेवतावेनिपोगातज्जलेमस्ततः॥व्यासः॥द्रुपदानामसादेवीवेदवाजसनेयके॥अंतर्ज्जलेसकृज्जप्त्वाब्रह्महत्यांव्यपोह २१
ति॥जोगी॥ ॥हत्सालोकानपीमांश्री द्विजःपठेघमर्षणाम्॥जयात्वमेघावत्थइत्येवंमनुरब्रवीत्॥सव्याहृतीसप्रणवांगायत्रीवाजप
तथास्मिनेधाद्विस्तुमव्यापी॥व्यासः॥जथोकेःजालितेसेस्तुमज्जनिर्द्दिष्टावन्ततःउन्मज्यपीडयेद्वस्त्रमाचमेत्तुयथाविधि॥जोगी॥स्नाले
वंवाससीधोतेअक्लिन्नेर्थेद्विगुणीफलं॥ ॥सनत्कुमारः॥ ॥विलंनृपंजशोधर्म्मैज्ञानमाप्नुःसुखंद्युतिं॥स्नानोपेवसमाप्नोतिसम्यकृत्वा।
वेनमानवः॥विवस्वानंअर्विंदित्वेवजस्मात्त्विंविधानेस्नानमाचनेत्॥सजातिननकेघोनेंमितिधर्मस्पयानाम्॥ ॥इतिश्रीजेम
घकाशेमघ्या॥ हस्नानविधिः॥ ॥ततोदेवार्च्चनंकुर्या॥अथपंचमहायज्ञाः॥संवर्त्तः॥ततःपंचमहायज्ञान्कुर्यादहरहर्द्विजः।
महापज्ञेतुताग्राजःसूजतेहिस्तुतावपि॥१॥शंखः॥पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपिप्पल्युपस्करः।कंडनीचोदकुंभस्तस्यपापस्यसांतये॥२॥

पंचयज्ञविधानं तु गृही नित्यं तु दापयेत्॥ ॥पुराणान्तरे॥ देवयज्ञस्तु पूर्वोक्तो भूतयज्ञस्ततः परं। पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्चैव पंचमः॥
कात्यायनः॥ देवभूतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुक्रमात्। महासत्राणि जानीयात्त एव हि महामखाः॥ ॥मनुर्देवलो॥ अध्यापनं ब्र
ह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्प्पणम्। होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥ ॥तथा श्राद्धे॥ कात्यायनः॥ श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात्पि
त्र्यो बलिस्तथापि वा। पश्चात्स्तुतिजपः ब्रह्मयज्ञः स उच्यते॥ स चार्वाक्तर्प्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः॥ वैश्वदेवावसाने वा ना
न्यत्रेति निमित्तकात्॥७॥ वैश्वदेवान्तेपि कृत्स्नं यज्ञेनैव समुपलक्षयेत्॥ ॥अपक्रमविनोयाने॥ ॥मनुः॥ स्वाध्यायेनार्च्चयेदृषी
न्होमैर्देवान्यथाविधिः। पितॄन् श्राद्धेन नॄनन्नैः भूतानि बलिकर्म्मणा॥ ॥८॥ ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा। आशासते
कुटुम्बिभ्यस्तेभ्यः कार्यं विजानता॥९॥ ॥लघुहारीतः॥ यथाविहितमाचम्य विहितान्युञ्जपाङ्कजः। सपत्नीकोऽग्निशालां प्रविशेत्त
त्पादुकः॥१०॥ दृष्टासत्सुमनसः सिद्धमन्नं घृतप्लुतं। उपनीयाग्निमिंधीयाद्धर्म्मपत्नीपतिव्रता॥११॥ न पाणिना न शूर्प्पेण॥
न चामेध्यादिना निवा मुखेनोपधमेदग्निं मुखादग्निरजायत॥१२॥ ॥विष्णुः॥ ॥पटकेन न वेण्वाद्यैः शूर्प्पेण न घनेन वा। शनै
पाणिनाममुनाप्नोति कर्म्मसिद्धिं मुखेन च॥ ॥मार्कण्डेयः॥ ॥यः करोति न नो होमं मम समृद्धे विभावसौ। सो जीसानोग
दुःखार्त्तोऽमिंदाग्निः संप्रजायते॥१४॥ तस्मात्सम्यक् होतव्यं नासमृद्धे कथंचन। आनोगजमिच्छता पुष्पं सिजश्चात्मेति की तथा॥
१५॥ ॥शातातपः॥ गंधपुष्पं च दत्वाथ वह्निमग्ने स्वधर्म्मे विद्वान्। पाणिनैकेन जुहुयाद्दक्षिणेन निधाय च॥१६॥ उद्धृत्य हविनाग्नि
वहे विध्येत घृतादिना। स्वशास्त्रविधिना हुत्वा तस्मै शेषाद्वलिं हरेत्॥१७॥ ॥बौधायनः॥ ॥यज्ञोदधिघृतैः कुर्यात्फलैर्वाप
कादिभिः॥ अलाभे येन केनापि काष्ठमूलतृणादिना॥१८॥ जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं। दध्नाक्षीपयसाक्षैव

तद्दत्ता वैन्नमा पिवा ॥१९॥ सुश्लोकः पदौ प्यिनैः कुष्ठी कुष्ठेन द्वि प्यतां विशी । नूपदा निद्रती जाति जाने हुत्वा व्रजत्यधः ॥२०॥ मनुः ॥ मुक्तामा
ण्या हृते शेष्यी यास्य गोत्रम्कोद्भवो । छिन्नयान्जं तथा विन्यसमख जानगाणः स्मृतः ॥२१॥ बोधायनः ॥ अंगानीत्यस्य मिश्रौ सुनिहित्यो
न्नन्तोलनान् । जुहुयाद्वैश्वदेवन्तं जदिजानादिमिश्रितम् ॥२२॥ विष्णुः ॥ अन्तावेदग्निहोत्रस्य श्रावसथ्यादु वा धृतः । जस्मिद्ग्नौ
पचेदन्नीतस्मिन्होमो विधीजते ॥२३॥ उत्तानेनैव हस्तेनाग्रे गुष्ठाग्रेण पीडितं । संहितांगुलि पाणिस्तु वाग्जतो जुहुयाद्धविः ॥२४॥
कात्यायनः ॥ ॥स्वाहाकानवषड्कानन मस्कानादिवौकसां । स्वधाकारः पितॄणां तु हन्तकारो नृणां तथा ॥२५॥ कालत्रये पुसंध्या
जीकाले काले जलेषु च ॥ प्राणायामस्य पूर्वे णामहायज्ञेषु होमयोः ॥२६॥ तत्रादौ प्रकारः ॥ ॥पंचादग्निमुपाविश्य ज ध्राणाय
श्रीः॥ मं त्रजं कृत्वा उंतस्तत्पयनमेखनधीतजे पंचमहायज्ञाम हं करिष्ये । तत्र देवान् । भूतान् पितॄन् मनुष्यान् वैश्वदेवान्नेन अ सिन्न
२२ मो॥ ह्येकति ष्येप ज्ञेप र्जुजजुहुयात् । ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥१॥ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॥२॥ गृह्याभ्यः स्वाहा इदं २२
गृह्याभ्यः ॥ कश्यपाय स्वाहा इदं कश्यपाय ॥ अनुमतये स्वाहा इदमनुमतये ॥५॥ मणिकात्पश्चात्य कृ ध्रा वसुदक्त्र वाणि वाप
र्जन्याजन म इदं पर्जन्याय । आद्भ्यो नमः इदमद्भ्यः । पृथिव्यै नमः इदं पृथिव्यै इति बलित्रयं दद्यात् । ततो द्वारशाखामूल जोर्धा
त्रे नमः ॥ इदं धात्रे । विधात्रे विधात्रे नमः इदं विधात्रे ॥२॥ ततोपस्वादग्ने पूर्वां दिशमानस्य वायवे नमः ॥ इदं वायवे ॥ इति चतुर्दि
न्तु बलिं दद्यात् । तत्पूर्वतः क्रमात् प्राच्यै दिशे नमः इदं प्राच्यै दिशे । दक्षिणायै दिशे नमः ॥ इदं प्राच्यै दिशे दक्षिणायै दिशे नमः
इदं दक्षिणायै । प्रतीच्यै दिशे नमः इदं प्रतीच्यै दिशे । उदीच्यै दिशे नमः इदं उदीच्यै दिशे तेषां मध्ये ब्रह्मणे नमः ॥ इदं ब्रह्मणे ॥ अं
तरिक्षाय नमः ॥ इदमन्तरिक्षाय । सूर्याय नमः ॥ इदं सूर्याय । इति शीन बलीं दद्यात् ॥ उत्तराणां नालजो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः

विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः। इदं विश्वेभ्यो भूतेभ्यः। इति द्वौ तेषामुत्तरतः उषसे नमः। इदमुषसे। भूतानां पतये नमः। इदं भूता
नां पतये॥ ब्रह्मादिवलित्रयोदक्षि॥ तोप सव्येन दक्षि॥ मुखः॥ पितृभ्यः स्वधा नमः। इदं पितृभ्यः। इति वलिं दद्यात्। ततो निर्णेजनमात्मनि
मुखं सव्येन नयन्नैतत्त्र इति ब्रुवन्कुर्यात्॥ ॥वशिष्ठः॥ ॥अनग्निकस्तु यो विप्रः सोऽन्नं व्याहृतिभिः स्वयम्। हुत्वा शाकलमंत्रैश्च स्वाशिष्टं
भूतवलिं हरेत्॥१॥ तद्यथा॥ पंचसूनाजनितपापजजघ्नानजनेश्वनष्टीतजे पंचजज्ञा महानिर्षेपनं महेकनिष्पेत ततो लौकिकेपवन
ग्निंगीघ्रादिना स्पचो परिजुनज्ञघ्नताक्ष्मम न्नदक्षि॥ दंविदक्षि॥ हस्तेन जुहुयात्। सर्वं वहूजमाने देवतादेशो। जद्रजन्वा पः काजे पल्याचा
भूः स्वाहा। इदं भूः। भुवः स्वाहा। इदं भुवः। स्वः स्वाहा। इदं स्वः। देवकृतस्येति प्रजापतिरनष्टिलिंगोक्ता देवता। शाकलहोमे देवकृतस्यैनसो
ऽवयजनमसि स्वाहा। मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि
स्वाहा। एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहा। यच्चाहमेनो विद्वांश्चकार यच्चाविद्वांस्तस्य सर्वस्यैनसोऽवयजनमसीय स्वाहा॥ इति षट् इद
मग्नये त्यागः॥ अग्निः॥ प्रजापतये स्विष्टकृते पत्नीनाममाहुतिद्वयं हुत्वा शेषान्नेनोद्देशो वलीसूतिकपैर्दकैः। प्रजापतये स्वाहा॥ इदं
प्रजापतये। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। इदमग्नये स्विष्टकृते॥ ॥कूर्मपुराणे॥ ॥लौकिके वापि हुतो ह्यग्नौ जले वा निहितो वैश्वदेवस्तु
कर्त्तव्यो देवयज्ञः स वै स्मृतः॥२८॥ अकृत्वा वैश्वदेवं तु भुंजते नैनापदे द्विजः। समूढोऽन्नं जाति कालसूत्रमवाक्शिराः॥२९॥ पराशि
ष्टाने। शाकं वा यदि वा पत्रं मूलं वा यदि वा फलं। संकल्प यद्यदाहारं तेनाग्नौ जुहुयादपि॥३०॥ ॥नृसिंहपुराणे॥ ॥अकृतवै
श्वदेवे तु भिक्षौ भिक्षार्थमागते। उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्वा विसर्जयेत्॥३१॥ वैश्वदेवकृतान्दोषान् शक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुं। न तु भि
क्षुकृतान्दोषान्वैश्वदेवं व्यपोहति॥३२॥ नानाश्रा॥ जातिस्वजनम् चान्नं पचधान्नस्वामिना। भुंजीत यो नलमदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्राय

ीचनेत्॥२३॥देवलः॥कूर्मपुराणे॥ ॥देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिं हरेत्॥भूतयज्ञः स वै ज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनाम्॥२४॥त
तोऽन्नानशाखामूलजो॥धात्रे नमः॥इदं धात्रे॥विधात्रे नमः॥इदं विधात्रे॥शाकान्नाजनः॥विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः॥सर्वभूतेभ्य एव
च॥बलिं दद्यात्पितृभ्यश्च पिण्डमेकं तु निर्वपेत्॥३॥ततोऽग्नेः पश्चाच्चाद्भ्युपविश्य प्राक्संस्थं बलिं हरेत्॥विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः॥इ
23 दं विश्वेभ्यो देवेभ्यः॥विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः॥इदं विश्वेभ्यो भूतेभ्यः॥भूतानां पतये नमः॥इदं भूतानां पतये॥भूतयज्ञः कात्यायनमते॥
स्वधाकारे॥निनयेत्पितृबलिं ततः पर॥तदप्येकेन नमस्कारं कुर्वन्नेनेति गौतमः॥नोद्धृतुनाज्ञासीपितृमातुर्न चापि वा सुतैः॥उल्कामीत्यस्य श
दत्तः श्रलस्यात्मानमेव च॥ततः प्राचीनावीती कृत्वा दक्षिणामुखः॥शेषमन्नं पिण्डं कृत्वा तु पितृभ्यः स्वाहा॥इदं पितृभ्य इति पितृतीर्थेन द
सीन॥ त्तिपातो दद्यात्॥तत्पात्रमुदकेन प्रक्षाल्य सव्यं कृत्वा वायव्यां दिशि जलं भौतले निनयेत् जनामि दृजन्मातो इत्युक्त्वा निर्वपेत्॥यमः॥
23 नित्यं शाकैः फलैर्वापि जनवावर्न्नजेत्त्वजम् तेनैवन्तोजपेद्विप्रं नित्यश्राद्धं तु कारयेत्॥ ॥कूर्मपुराणे॥एकमप्याशयेद्विप्रं पित्रर्थे 22
पीचजलाकोतज्ज्यपेनुष्णं ते जपिण्डपात्रविवर्जितम्॥५॥व्यासः॥ ॥आवाहनं स्वधाकारं पिण्डाग्नौकरणादिकम्॥ब्रह्मचर्यादि नियमं
विश्वेदेवांस्तथैव च॥६॥नित्यश्राद्धे त्यजेदेतान्भोज्यमन्नं प्रकल्पयेत्॥स्वधाप्रदक्षिणान्तेन नित्यश्राद्धं प्रदक्षिणा॥म॥७॥कूर्मपुराणे॥
उद्धृत्य वा यथाशक्ति किंचिदन्नं समाहितः॥वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत्॥८॥मनुः॥दद्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन
वा॥पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यो बलिमाहरेत्॥व्यासः॥यदन्नं पुत्रुष्यो नाजालहृन्नाहसस्यदेवताः॥पक्वेनैवास्तते वापि नित्यं कुर्या
त्तु ततः पितुः॥१०॥ ॥सुमन्तुः॥ ॥आयुः पुत्रान्यशः स्वर्गं कीर्तिं पुष्टिं बलं श्रियं॥पशून्सुखं धनं धान्यं प्राप्नुयात्पितृपूजनात्॥११॥
इति पितृयज्ञः॥ ॥ब्रह्मयज्ञं तत्र सिद्धार्थं गायत्र्येकां जपेत्ततः॥तेन प्रीतिपराणि नीन्ति देवदेवजनार्दनः॥१२॥इति ब्रह्मयज्ञः॥

ततोगोदोहमात्रंवैकालंतिष्ठेद्गृहीगतो।अतिथिर्गेहमायातस्तदर्थंचप्रतीक्षणा॥१३॥ ॥मार्कण्डेयः॥ ॥अनित्यंहिस्थितोयस्मा
त्तस्मादतिथिरुच्यते।तस्मिन्स्थितेत्रिजन्तोस्थानमुतस्मातिथिर्गृहस्तमी॥१४॥विज्ञानेश्वरः॥ ॥जःसायंवैश्वदेवान्तेवासार्थंतमुपागत
तंसदेववत्पूजनीयःसूर्योढःसोतिथिःस्मृतः॥३॥स्वाध्यायंगोत्रमाजानन्मृष्टभ्राचतथाकुलं।हिरण्यगर्भबुद्ध्यातंमन्यते
त्यागतेगृही॥४॥विष्णुः॥देशंनामकुलंविद्यांपृष्ट्वायोन्नंप्रयच्छति।नसतत्फलमाप्नोतिदत्वास्वर्गंनगच्छति॥५॥देशंगोत्रंकुलं
विद्यामन्नार्थीयोनिवेदयेत्।वैश्वदेवतस्मुधर्मेषुवीनाशीसप्रकीर्तितः॥ ॥मनुः॥ ॥संप्राप्तायत्वतिथयेदद्यादासनमेवहि।अ
न्नंचैवयथाशक्तिसंस्कृत्यविधिपूर्वकं॥७॥तत्पूजनप्रकारमाह॥नानाजातिनिष्कैकमनेकंवासोत्रिपंप्राङ्मुखःसदा।विनीत
कृतमानानत्रनवीध्यात्वासमाहितः।आसनंचार्घ्यदानंचसुखंवैतुव्रजनंततः।असप्तोननुमुद्यत्यहन्तेचप्रकल्पयेत्॥ ॥
तत्प्रयोगः॥ ॥जीवीत्युदङ्मुखःसनकादीन्ध्यायन्।हन्तेदइतिप्रयोगेनआसनाद्योदिमनुष्यतीर्थेनदद्यात्।इदमनु
ष्यत्योइतिस्यागः॥ ॥कूर्मपुराणे॥ ॥हन्तकारमथाग्रंवानिन्नावाशक्तितोद्विजः।दद्यादतिथयेनित्यंबुध्येतपरमेश्वरम्॥
॥१०॥शातातपः॥ग्रासमात्राभवेद्भिक्षाअग्रंग्रासचतुष्टयं।अग्राणिचैवचत्वारिहन्तकारोविधीयते॥११॥पुराणान्तरे॥अतिशाक
जवानस्पशिलोञ्छेनापिजीवतः।स्वदेशोपनदेशोवानातिथिर्विमनाव्रजेत्॥१२॥नारायणः॥अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहात्प्रतिनि
वर्तते।सतस्मैदुःकृतंदत्वापुण्यमादायगच्छति॥१३॥व्यासः॥अतिथिःपूजितोयस्यविध्यापयतेमनःसाधुत्वम्।नतत्क्रतुशतेनापि
तुल्यमाहुर्मनीषिणः॥१५॥मनुः॥अतिथिपूजनेयस्तुसार्धंवादिष्टमागतः।सत्यमेवोगोशतेनदत्तंस्यादितिमेमतिः॥
इतिमनुष्ययज्ञः॥ ॥अथकुलदेवतापूजनम्॥तत्रव्यासः॥स्नानार्चनंततःकुर्याद्गन्धमाल्यैःसुगन्धिभिः।गुग्गुलुप्रमुखैर्धूपै

।पुनैस्वविशेष्पतः।सुर्सीभ्रात्तान्तमाज्पाघेर्द्दधिज्ञीनमघूनिच।फलमूलव्वींजनादिन्तिवेदकोश्चनिवेदजेत्॥२॥ ॥इतिकुल
देवतापूजनम्॥ ॥अथगोग्नासः॥ ॥तत्रत्रनस्मिष्टेगः॥ ॥गवांग्नासंच कुर्वीतनित्तमेवदिनेदिने।गवांकेंडूजं
25 स्पर्शग्नासमाह्निकमेवच॥१॥तत्रमंत्रः॥सोनत्तेजःसर्घहितापवित्राःपापनाशनाः।प्रतिगृह्णंत्विमंग्नासंगावःस्त्रैलोक्यमात
नः॥२॥गोत्त्पः इदं।गोज्यः॥इतिवायुपुराणात्॥गवांसृछ्वानमस्कृत्पचक्रत्वाचैवप्रदक्षिणाः॥प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपा
धराः॥३॥जोदद्यात्कांचनंमेरुंपृथ्वींचैवहिमालयजीम्॥सागरानात्नसंपूर्णतेननुल्यंगवाह्निकं॥४॥इतिगोग्नासः॥
अथकाकादिबलिः॥ ॥व्यासः॥शनैःशनैर्द्विपावलिंकाकसुनेतु विदेवानेनविघानेनबलिपस्वादुपस्पृशेत्॥१॥तत्रमंत्रः
कौ॰। ऐंद्रवारुण।वायव्यायाम्यांवैनैर्ऋतास्तथा।वायसाःप्रतिगृह्णंतुत्त्वमोपिंडंमयार्पितं॥२॥वायसेनमः॥इदंवायसेनमः॥ ॥
२४ इतिकाकबलिः॥ ॥श्वानोद्वौश्यामशबलौवैवस्वतकुलोद्भवौ।ताभ्यांपिंडप्रदास्यामिनत्त्तांपथिमीसदा॥१॥श्वभ्यान्न २४
मः॥इदंश्वभ्यांइतिवा॥इतिश्वबलिः॥विष्णुपुराणात्॥पिपीलिका॥कीटपतंगकाश्चक्षुत्त्तिताःकर्मणोविंघवंघाः॥प्रजंतुतेत्व
न्निमिदमयानंतेभ्योविसृष्टंसुखिनोभवंतु॥कृमिकीटपतंगेभ्योनमः॥इतिकृमिकीटपतंगेभ्यःइतिवा॥इतिश्वादादिबलिः॥
मनुस्मृतौ॥वानिन्नवेदपाठिहिवब्रह्मचारिणो॥तत्राविज्ञापउच्यते॥ब्रह्मचारीयतिश्चैवविद्यार्थीगुरुपोषकः॥अध्वगः
क्षीणवृत्तिःषडेतेभिक्षुकाःस्मृताः॥१॥गौतमः॥जातिहस्तेजलंदत्वाभैक्षंदत्वापुनर्जलं।तिलंपर्वतमात्रंवैतज्जलंसागरो
पमं॥२॥स्कंदपुराणे॥मध्याह्नेकुर्वीसमाहृत्पत्राक्षो॥ यादद्यातिजनःसजातिननरकंघोरंनोक्तावीदापापा।वनेत्र॥३॥दद्यान्नुति
ज्ञातत्यजेपविव्राःद्वत्रलचारिणी॥इच्छजायतेतोदद्याद्विनवेसमपचारिणी॥अत्रिः॥मातापितागुरुत्त्रातात्प्रजादाक्षतासमास्सि

नःऽभ्यागतोतिथिस्वामिनिपोष्यवर्गेगुरुष्वाहृत॥ मदालसापुत्रमाल॥ पितरोमुनयोदेवाभूतानिमनुजास्तथा॥ कृमिकीटपतंगा
स्ववयांसिपशवःशुनाः॥६॥ गृहस्थमनुजीवंतिततस्त्रिष्वपिप्रजास्तथा॥ मुखंचास्यनिरीक्षन्तेअपिनोदास्यतीतिवै॥७॥ अद
त्वातुयएतेभ्यःपूर्वंतुभुंक्तेविचक्षणाः॥ सतुंजानोनजानातिस्वर्गंश्रेयोविधिमात्मनः॥ ॥इतिनित्यदानविधिः॥ ॥अत्रिः॥
प्रवासीगच्छतोमस्वर्गंहकलोनविधतो॥ पंचयज्ञानामहतामेवंसजन्तोःसहगच्छति॥१॥ प्रवासेकुर्वतेत्वेतान्नदत्तमुपपद्यते॥ नचेदु
त्पद्यतेचान्नमृत्विग्भ्योतान्समापयेत्॥२॥ पुत्रोभ्रातापिताऋत्विक्शिष्यस्वसुर्मातुलाः॥ पत्नीसोत्रिजपाद्यास्वदृष्टाचबलिकर्म
णाम्॥३॥ विष्णुः॥ ॥द्विवतीर्थेहविःकृत्वाप्राजापत्येनतथाक्षवित्॥ ग्रामान्तरगतेपत्यौहव्यजेतुस्वकेनवा॥४॥ मनुः॥ साजमन्नस्यसि
द्धस्यपत्न्यमंत्रंबलिंहरेत्॥ वैश्वदेवंहिनामेतत्सायंप्रातर्विधीयते॥५॥ पंचयज्ञान्मुनोमहान्नकरोतिगृहाश्रमी॥ तस्यनायंतुन
परोलोकोभवतिधर्मतः॥६॥ मनुः॥ जलकूलंसोमनागेनप्राप्नोतिनमवान्द्विजः॥ सम्यक्पंचमहायज्ञान्दत्तनिस्तत्त्वान्नुपात्॥७॥
किंचित्कल्पितादपनगृहे। एकमन्नंसपानीजंसर्वोपस्करसंयुतः॥८॥ तथाकालमनुष्याद्येनोनाम
पुनाप्यान्नं॥ अथतिष्ठतितिलकिंचित्कल्पितादपनगृहे॥ प्राशनीनिशिशतेनसर्वत्रसर्वत्राप्रीणतीभगवान्हरिः॥ ॥इतिपंचमहायज्ञविधिः॥ ॥अथभोजनान्तेअपनादसंध्या
मितत्राल्कने॥ बहिःसंध्यामुपासीततत्रासीनस्त्वथवागृहे॥ व्यासः॥ बहिःसंध्याद
विधिः॥ ॥सोऽपिकुर्याद्यथान्यायंजपमद्योत्तम॥ गृहेप्येकगुणासंध्यागोष्ठेदशगुणाःस्मृताः॥ शतसाहस्त्रिकानद्यामनन्तंविष्णुसन्निधौ॥ संकल्पा
रागुणाऽमस्तःप्रवत्वा॥ एवंवागृहेप्येकगुणासंध्यागोष्ठेदशगुणाःस्मृताः॥ शतसाहस्त्रिकानद्यामनन्तंविष्णुसन्निधौ॥
तृष्णलस्यान्नंबहिःसंध्यामुपासिता॥ गृहेप्येकगुणासंध्यागोष्ठेदशगुणाःस्मृताः॥ शतसाहस्त्रिकानद्यामनन्तंविष्णुसन्निधौ॥
कल्पावाहनोदकप्राशनमंत्रजपवेदनदीतीनप्रजेपवर्ज्यंसकलंकर्मप्रातःसंध्याविधिवत्॥ स्नातव्या॥ तत्रतावदुपान्तदुनि

संध्योपासनमहं करिष्ये॥ ॐ इष्टासनस्थितीं कृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजां॥ शंखचक्रगदापद्महस्तां गरुड
को० तनयार्थे ब्रह्मवाक्येसामसंध्योपासनमहं करिष्ये॥ ॐ इष्टासनस्थतीकृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजां॥ शंखचक्रगदापद्महस्तां गरुड
वाहनीं॥ वदनां समवासीं तां माध्याह्नी सूर्यमंडलात्॥ वैष्णवीं त्र्यक्षरां सां ध्यायेद्। यदह्ना पापमकार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामु
दरेण शिश्ना अहस्तदवलुंपतु॥ यत्किंचदुरितं मयि॥ इदमहममृतयोनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥ इत्याचमनं॥ अनेन
25 अष्टोत्तरशतसंख्याकेन गायत्रीजपेन सायंगतेन श्रीभगवान्विष्णुस्वरूपी सविता प्रीयतां॥ ॥इति श्रीसोमप्रकाशे अप
ना हरिसंध्याआह्निकविधिः समाप्तः॥ ॥अथ विष्णुभक्तिरुच्यते॥ ॥शयनादुत्थितो यस्तु कीर्त्तयेन्मधुसूदनं॥
कीर्त्तनात्तस्य पापानि नाशमायान्त्यशेषतः॥ एतच्च वितापनादिशयनादुत्थायामनुष्यकर्त्तव्यम्॥१॥ अथ नमस्कारः॥ ॥ २५
श्रीरा। तत्र वामनपुराणे॥ सर्वमंगलमांगल्यं वरेण्यं वरदं शिवं॥ नारायणं नमस्कृत्य सर्वकर्म्माणि कारयेत्॥२॥ महाभारते॥ नमो ब्रह्म
२५ ण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च॥ जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः॥३॥ गरुडपुराणे॥ अमुनविबुधसिद्धैर्ध्यानतो यस्य ना
न्तः सकलमुनिजनानां शिवं तत्तेजो विशुद्धः॥ निखिलहृदि निविष्टो वेत्ति यः कर्म्मसाक्षी तमजममृतमीशं वासुदेवं नतोस्मि॥४॥
विष्णुपुराणे॥ यन्नाभिजन्मपुरुषो वासुदेवस्य सात्वतैः॥ वेदान्तवेदिभिर्विष्णुः प्रोच्यते यो नतोस्मि तम्॥५॥ पद्मपुराणे॥ ॥ अथ स्मरणं॥
हरि प्रतिवदनिधिवाक्यं॥ ॥अपि पापं दुराचारं नरं त्वत्तत्परायणं॥ तं दृष्ट्वा निर्भयं तत्किंकरा यान्ति यमपाद यूकालयं यथा॥६॥ गरुडपुराणे॥ म
तत्र पद्मपुराणे॥ स्मर्त्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्त्तव्यो न जातु चित्॥ सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतयोरेव किंकराः॥१॥ गरुडपुराणे॥ म
हतस्तपसो मूलं प्रसवः पुण्यसन्ततेः॥ जीवितस्य फलं स्वादु नियतं स्मरणं हरेः॥२॥ विष्णुपुराणे॥ प्रह्लादवाक्यं॥ ॥दन्ता गजानां
कुलिशाग्रनिष्ठुराः शीर्णा यदेते न बलं ममैतत्॥ महाविपत्पापविनाशनोयं जनार्द्दनानुस्मरणानुभावः॥३॥ यत्पदं नयनान

मपहानिति स्थितेममस्यन न्लेमम कुत्रेति यांति॥ जस्मिंस्य ते जन्मजन्मान्तकादित्तजानिस्य धो एपपिजानितिान॥ ४॥ आजास: स्मन ॥ तेकोप्य
स्मृतेजयछतिशोत्तनम॥ पापन्जाजस्पैस्वलदतिस्मनतातेमहन्निशे॥ ५॥ ॥ अथ कीर्तनम्॥ ॥ तत्र विष्णु धर्मोत्तरे॥ मंगल्यैसधेप
पह्नमानुष्यै पापनाशनं॥ नुक्तिमुक्तिप्रदंपुण्यं वासुदेवस्य कीर्त्तनम्॥ १॥ विष्णु रहस्ये॥ कोटि दानं महाश्वमेधगस्यध्रजागागी: गोदकु
कूल्यवास:॥ जत्राप्नुतेमेनुसुवत्सादानंगोविन्दकीर्त्तनं र्त्तशमंश तांशे:॥ २॥ स्कंदपुराणे॥ गोविंद नामा जन्कसिन्नजोजनद्रति भूतले॥ कीर्त्त
लेनादेवतस्पापिपापंजातिसहस्त्रधा॥ ३॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ आर्तोविषणाः॥ विष्णजान्तिनूनाधोनेणुव्याधिस्सुपच्यमान:संकीर्त्य
नानाजनाः॥ शद्वमात्रं विमुक्तदु:खास्सुखिनोनवंति॥ ४॥ जेउहन्निर्यंजगद्धातुर्वासुदेवस्यकीर्त्तनं॥ कुर्वंतिनानननव्याघ्रुनकलिघो
घतेननान्॥ ५॥ ॥ अथ नक्किश॥ ॥ तत्र विष्णुपुराणे॥ धर्मार्थकामै: किन्नस्पमुक्तिस्तस्यकनेष्थिता:॥ समस्तजगतांमूलेजस्य
त्तिस्थिनात्वृनि॥ ६॥ वामनपुराणे॥ जेर्षांचक्रगदापाणौ नक्तिन व्यत्तिचानि॥ तृजान्तिनिजतस्थानेजत्रजोगेश्वरो हरिः॥ १॥
नरसिंहपुराणे॥ पत्रेष्पुपुष्पेष्पुफलेष्पुतोजेष्वक्रीतलत्त्यपेष्पुसदैवसेतु॥ तक्षौकलत्नपुन्नुप्पपुराणे॥ मुक्तौकिमर्थं क्रिजतेनुजत्न:
३॥ महाभारते॥ पत्रं पुष्पंफलंतोजं पोमेत्तक्यापजछति॥ तदहंत्तक्युपहृतमश्नातिप्रजतात्मन:॥ ४॥ स्कंदपुराणे॥ जन्मको टिस
हस्रेहुनानासीसानजो निष्पु॥ स्थिना विशुद्धपापस्यजदितक्ति: प्रजाजते॥ ५॥ ॥ अथ श्रत क्लनाम्॥ ॥ विष्णुपुराणे
जमरुवाच॥ ॥ नचलतिनिजवर्णधर्मतोज: सममतिनात्मसुहृद्विपजपन्जो॥ नहरतिनवहन्तिकंचिदुच्चै:स्थितमनसंतम
वेहविष्णुनक्तं॥ १॥ अथ श्रत क्लनाणि॥ तत्र विष्णुपुराणे॥ हरतिपनघनंनिहन्तिजन्तूनवदतितथान्तनिष्टुराणि॥ जस्व श्रयुतज
नितदुलेगस्पदुंस:कलुष्पमतेहदितस्पनात्त्पननक:॥ १॥ नहसतिपनसंपदंविनिंदांकलुषमति: कुरुतेसनामसाधु:॥ नजजतिनद्य

नी० तिजस्वसींतीमनसिनतस्यजनार्द्दनोऽधर्मस्य॥२॥सूर्यनायनोपाजः॥ ॥तत्रदिव्यपुनामि॥ ॥स्वधर्मेतत्परोनोविष्णुश्मानाराध्य
तिनान्यथा॥२॥देवद्विजगुरून्॥ ॥जःशुश्रूषासुसदोद्यतः।तोष्यतेतेनगोविंदःपुष्टुष्टो॥ ॥ननेस्वनः॥३॥जस्पूनागादिदोष्यो॥ ॥
नदुष्टैन्न्यमानसमु।विशुद्धचेतसाविष्णुस्तोष्यतेतेनसर्वदा॥४॥नागादजात्रविद्यनुमताः॥तस्मात्सदेवानवतपुष्टपः॥ ॥
२६ जनार्द्दनःस्मानायतेसवर्स्मीकयम्र्मानुष्ठानकामिता॥दानंदद्यात्यजेदेवानजनेःस्वाध्यायतत्परः।नित्योदकीत्तवेदिग्रःकु
र्यात्याग्निपरिग्रहं।वृत्त्यर्थंयाजयेच्चान्यानन्यानध्यापयेत्तथा।कुर्यात्प्रतिग्रहंदानंशुक्लार्थंन्यायतोद्विजः।शुक्लार्थोनन्या
जार्जितधनान्॥तत्रापिन्यायतःजयोपयोगमायाज्यपाजनादिकंचत्यक्त्वासर्वलोकहितंकुर्यान्नाहितंकस्यचिद्द्विजः।
सी:॥ मैत्रीसमस्तभूतेषुब्राह्मणस्योत्तमंधनं।ग्राह्मीनत्तेचपानकजेसमुद्विजवेद्विजःस्वतावर्तिगमःपल्पांशास्यतेचास्यपार्थिव।
२६ दानानिदद्यादिच्छातोद्विजेभ्यःक्षत्रियोपिहि।जजेच्चविविधैर्यज्ञैरधीजीतवपार्थिवः॥शस्त्राजीवोमहीरक्षाप्रवनातस्य २६
जीविका।तस्यापिप्रथमोकल्पःपृथिवीपरिपालनात्।प्राप्नोत्यनिमतान्लोकान्नूवग्रामसंस्थाकनोतिजः।वाणिज्यंपशुपाल्यंच २६
कृष्णिंचमनुजेश्वर।वैश्यायजीविकांब्रह्मादधौलोकपितामहः।तस्याप्यध्ययनंजस्तोदानंधर्मस्यशास्यते।नित्यनैमित्ति
कादीनामनुष्ठानंचकर्मणाम्॥द्विजातिसंश्रयंकर्मतादर्थ्यंतेनुनोष्यताम्॥क्रयविक्रयजैर्वापिधनैष्कारुकजैनवा।दानं
दद्याद्यशूद्रोपिपाकयज्ञेर्यजेतच।पित्रादिकंतथासर्वंशूद्रःकुर्वीततेनवै।भृत्यादिभरणार्थायसर्वेषांचपरिग्रहः।तादर्थ्यं
त्रैवर्णिकपानतंत्र्यं॥तेनतस्तुस्वपालश्चद्रव्यं॥ ॥वर्णोसमेषुजेघर्म्माःशास्त्रोक्तान्नपसत्तम।तेषुतिष्ठन्नरोविष्णुमानाराध्य
तिनान्यथा॥ ॥महाभारते॥ब्राह्मणजात्रियविशीशूद्रा॥ ॥चपरंतपाकर्माणिप्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः॥शमो

दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजं । विज्ञानं जन्वादिकर्मकौशल्यं । शौर्यं तेजो
धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनं । दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजं । शौर्यं विक्रमशीलत्वं तेजः पराभवशक्तिः दाक्ष्यं
उत्साहः । ईश्वरभावः प्रभुत्वं । कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं । गोरक्ष्यं पाशुपाल्यं । परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजं । स्वे स्वे क-
र्म्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः । स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु । यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततं । स्वकर्म-
णा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः । श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ।
स्वधर्म्मात्स्खलनं वर्ज्यमित्यसमधर्म्मः ॥ ॥ नरसिंहपुराणे ॥ ॥ एवमादिफलोपेतं नरसिंहार्चनं नृप । कुरु त्वं नृपतः पुत्र यदि वाञ्छसि
सद्गतिं । इतः परतरं नास्ति धर्मे नो नाफलप्रदं । नानैश्वसुकर्णैः कर्तुं देवदेवस्य पूजनं । सम्भूताप्येषु पुष्पाणि फलमूलानि पार्थिव
वातोयं नदतडागेषु देवसाधारणानि स्थितः । स्वैः स्वैः पदं मनुष्याणां कथं वस्य प्रसादतः । येन प्रवनानाजन्म मुक्तिलभ्यकन्ते
ता । किं कनादं उपाशौचं न जमोनं व जातनाः । समर्थो यस्य जस्यात्मा केशवालंबनं सदा । वर्णाश्रमेषु ये धर्म्माः शास्त्रोक्ता मु-
निसत्तम । तेषु तिष्ठन्नरो विष्णुमाराधयति नान्यथा ॥ ॥ अथ भागवतशास्त्रमहिमा ॥ ॥ तत्र स्कन्दपुराणे ॥ वैष्णवानि
तु शास्त्राणि येऽर्चयन्ति गृहे सदा । सर्वपापविनिर्मुक्ता भवन्ति सुरवन्दिताः । पञ्चानेमानवा लोके विष्णुलोकेष्णौवनप्रदः ॥१॥ जीविताद्धिकं येषां शास्त्रं भागवतं कलौ । न तेषां
भवति क्लेशो याम्यकल्पशतैरपि ॥२॥ यानर्चति गृहे नित्यं शास्त्रं भागवतं द्विज । आस्फोटयन्ति वल्गन्ति तेषां प्रीताः पितामहाः ॥३॥
यच्छन्ति वैष्णवानां च शास्त्रं भागवतं द्विज । कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके वसन्ति ते ॥४॥ श्लोकार्द्धं श्लोकमेकं वा वाचनं भागवतं
गृहे पातकशोधकं सहस्रेषु किमन्यैः शास्त्रसंग्रहैः ॥५॥ गोपीचन्दनमाहात्म्यं ॥ ॥ तत्र गरुडपुराणे ॥ गोमृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भ

वीक्ष्य समादाय जलं ललाटपट्टे॥ करोति नित्यं तनुशुद्धिहेतोः किं जाप्यफलं कोटिगुणं सदा तवेह॥१॥ क्रियाविहीनं यदि मंत्रवर्जितं स
द्धाविहीनं यदि कालवर्जितं। कृत्वा ललाटे यदि गोपिचंदनं प्राप्नोति तत्कर्म फलं सदाक्षयं॥२॥ स्कंदपुराणे॥ ध्रुववचनम्॥ ॥
शंखचक्रांकिततनुः शिरसा मंजरीधरः। गोपीचंदनलिप्तांगो दृष्टश्चेत्तदघं कुतः॥ हरिनामांकितमुखं ललाटे गोपीमृदांकितं। तु
लसीमालिकोरस्कं संस्पृशेन्न पुनर्यमो ध्रुवं॥३॥ गोपीमृत्तुलसी शंखः शालग्रामः सचक्रकः। गृहे यस्य पंचैते तस्य पापभयं कुतः॥
27 ॥४॥ अथ शंखमाहात्म्यं॥ ॥तत्र स्कंदपुराणे॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि वासुदेवस्य चाज्ञया। शंखे तिष्ठन्ति विप्रेंद्र तस्माच्छंखं सदा
र्चयेत्॥ शंखे कृत्वा तु यत्तोयं भ्रामितं केशवोपरि। वंदते शिरसा नित्यं गंगास्नानेन तस्य किं॥५॥ नाघं तत्र गजं वापि वापीकूप
हृदादिकं। सर्वं तत्र निमग्नं जलमग्राहं जनार्दनः॥६॥ गृहीत्वा पादोदकं शंखे कृत्वा तु वैष्णवः। यो वहेच्छिरसा नित्यं स मुनिस्तापसोऽपि वा
श्रीः॥ नः॥७॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे। निर्मितः सर्वदेवैश्च पांचजन्य नमोस्तु ते॥८॥ वामनपुराणे॥ ॥दक्षिणावर्तशं
३७ खेन तिलमिश्रोदकेन वा। उदकेनाभिमंत्रेण वा कुर्यादभिषेचनं। आकृष्टेन सिंचयेद्यस्तु ध्यानतोषितमानसः। यावज्जीव २७
कृतं पापं तत्क्षणान्नश्यति। अनिच्छया पद्मपत्रे।सर्वं तन्नोदकेन च। स्रोतसो वै न न स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते। दक्षिणाव
र्ते शंखेन पात्रे उदुम्बरे स्थिते। उदकं यस्य तीर्थं तं शिरसा धृष्टमानसः। तस्य जन्मकृतं पापं तत्क्षणाद्देव नश्यति॥ ॥अथ
धात्रीमाहात्म्यं॥ ॥तत्र स्कंदपुराणे॥ यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं मुने। प्रियो भवति देवानां मनुष्याणां च
का कथा॥१॥ मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव देहे च मुनिसत्तम। धत्ते धात्रीफलं यस्तु स महात्मा सुदुर्लभः॥२॥ धात्रीफलविलिप्तांगो धा
त्रीफलसमन्वितः। धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥३॥ पद्मपुराणे॥ ॥प्रह्लादं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं॥ ॥ममना

तोऽनुलिप्तं प्रतिमार्चितावै श्रवणगृहे तत्र मां विद्धि दैत्यज। वैनतेजांकितां घंटां सुदर्शन युतां जदि। ममाग्रे
मौक्तिकाधेरापुनतो ऽनुलिप्तं प्रतिमार्चितावैश्रवणगृहे ... जसुवादजते घंटां वैनतेजेन विद्धितं घूपेनीराजने स्थाने पूजाकाले विलेपने। ममाग्रेत्र
स्थापजेघसुदे... सर्वसाम्पहं। जसुवादजते घंटां वैनतेजेन विद्धितं
स्थापजेघसुदे... सवसाम्यहं॥ ॥तत्र भागवते॥ ॥उद्धव उवाच॥ ॥क्रियाजोगं समाचक्ष्व भवदाराधनं प्रभो। जस्मात्वां जपूय
वत्सात्र जेकेल नते फलं॥ ॥नानदो भगवान्व्यास आचार्जो गिनरस्सुतः॥२॥ निःसृतं ते
मुखांभोजाद्यदाह भगवानजः। पुत्रेभ्यो भृगुमुख्येभ्यो देव्यै च भगवान्भवः॥ एतद्वै सर्ववर्णानां आश्रमाणां च सम्मतं। श्रेयसामु
त्तमं मन्ये स्त्रीशूद्राणां च मानद॥४॥ एतत्कमलपत्राक्षि कर्मबंधविमोचनं। भक्ताय चानुरक्ताय ब्रूहि विश्वेश्वरेश्वर॥५॥
॥ ॥नह्यन्तो न त्वपानस्य कर्मणां ...स्य चोद्भवः संक्षिप्तं वर्ण्यमानं मे जथावदनुपूर्वशः॥६॥ वैदिकस्तांत्रि
सी भगवानुवाच॥ ॥नह्यन्तो न त्वपानस्य कर्मणां ... जदा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः। जथा ज
कोमिश्र इति मे त्रिविधो मखः। त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना मां समर्चजेत्॥७॥ जदा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः जथाज
जेत मां भक्त्या श्रद्धयातन्निबोध मे॥८॥ अर्चायां स्थंडिले ऽग्नौ वा सूर्ये वाप्सु हृदि वा द्विजः। द्रव्येण भक्तियुक्तोऽर्चेत्स्वगुरुं माममा
यया॥९॥ पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदंतोऽगशुद्धये। उभजैरपि च स्नानं मंत्रैर्मृद्ग्रहणादिभिः॥१०॥ संध्योपास्त्यादि कर्माणि वेदेना
चोदितानि मे। पूजां तैः कल्पजेत्सम्यक्संकल्पः कर्मपावनीं॥११॥ शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती। मनोमयी
मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता॥१२॥ चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमंदिरं। उद्वासावाहने न स्तः स्थिरायामुद्धवार्चने॥१३॥
अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थंडिले तु भवेद्द्वयं। स्नापनं त्वविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनं॥१४॥ द्रव्यैः प्रसिद्धैर्मद्यागः
प्रतिमादिष्वमायिनः। भक्तस्य च जथालब्धैर्हृदि भावेन चैव हि॥१५॥ स्नानालंकरणं प्रेष्ठं ... तत्रैव मम वाप्यपि। स्थंडिले ज

३५

ॐ तस्कोपहृतेनमेनोष्याजकल्पते। गंधो धूपः सुमनसो दीपोन्नार्घं च किं पुनः॥१६॥स्तुविः सं च तस्नानः प्राङ्मुखैः कल्पि
तासनः॥ आसीनः प्रागुदग्वार्द्धदर्भाप्तीत्वथसं मुखः॥१७॥कृतन्यासः कृतन्यासी मदर्घ्यापात्राणि नार्म जेत्। कुलशश्रोनि
णी पंच पथाव दुपसाधयेत्॥१८॥तदक्षिणे वृजजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च। प्रोक्षपात्राणि त्रीण्युदक्षि तेसोद्धृत्स साधये
त्॥१९॥पाद्यार्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि देशिकः। हृदा शीर्ष्णा शिखया गायत्र्या चाभिमंत्रयेत्॥२०॥पिंडे वा वायु
सेसुद्धेहृत्पद्मस्थां परां मम। अन्वीजीवकलां ध्यायेत्स्वानां दानेहि सिद्धभावितम्॥२१॥तदात्मन्तूतया पिंडे व्याप्तासीं पूजयेत
न्मयः। आवाह्यार्ध्यादिष्पुस्थाप्यन्न्यासांगं मां प्रपूजयेत्॥२२॥पाद्योपस्पर्शनार्हादिनुपचारान्प्रकल्पयेत्। धर्मादिभिश्च
नवशक्तिकल्पयित्वासनं मम॥२३॥पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्वलम्। उभाभ्यां वेदतंत्राभ्यां महां तूभयसिद्धये॥२४॥
सुदर्शनं पांचजन्यं गदासिषुधनुर्हलान्। मुशलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चानुपूजयेत्॥२५॥नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं
चण्डमेव च। महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणाम्॥२६॥दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरुं सुरान्। स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुखा
न्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः॥२७॥चन्दनोशीरकर्पूरकुंकुमागुरुवासितैः। सलिलैः स्नापयेन्मंत्रैर्नित्यदा विभवे सति॥२८॥स्वर्ण
घर्मानुवाकेन महापुरुषविद्यया। पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभिः॥२९॥वस्त्रोपवीताभरणपत्रस्रग्गंधलेपनैः।
अलंकुर्वीत सप्रेम मद्भक्तो मां यथोचितं॥३०॥पाद्यमाचमनीयं च गंधं सुमनसोक्षतान्। धूपदीपोपहार्याणि दद्यान्मे श्रद्ध
यार्चकः॥गुडपायससर्पींषि शष्कुल्यापूपमोदकान्। संयावदधिसूपांश्च नैवेद्यं सति कल्पयेत्॥३१॥अभ्यंगोन्मर्दनादर्श
दंतधावाभिषेचनं। अन्नाद्यगीतनृत्यानि पर्वणि स्युरुतान्वहं॥ विधिना विहिते कुंडे मेखलागर्त्तवेदिभिः। अग्निमाधाय

पतितःसमूहेत्पाणिनोदितम्॥३४॥पतिलीनोथपपुंनो दत्वा वा जनजधाविधि।योना।पासाद्यद्रव्याणि श्रोत्रपगैर्न्नावपेत
मी॥३५॥तप्तजां शून्यप्रखर्वं शंखं च स्त्रगदां भुजैः।लसद्ब्रतुर्भुजैः शान्तपज्ञकिंजल्कवाससौ।स्फुरत्किरीटकटकैं कटिसूत्रा
वनीगदं।सीवत्सवनजसंत्राजनूकोस्तुभंवनमालिनी॥३७॥ध्यायेद्ध्यर्च्चयेदानूणि फुविधालि घृतानि चोप्रासाद्यजपत्तागोदा
चोनोदत्वा वाज्ज्प्रस्तुतैर्हविः॥३८॥जुहुयान्मूलमंत्रेणाणोऽशर्घावदानतः।धर्म्मादिभ्योयथान्यायं मंत्रे स्विष्टकृतंबुधः
॥३९॥अभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योबलिंहरेत्।मूलमंत्रंजपेद्ब्रह्मस्मरन्नारायणात्मकं॥४०॥दत्वाचमनमुच्छेषं
विष्वक्सेनाय कल्पते।मुखवासंसुरभिमत्तांबूलाद्युंतथार्हयेत्॥४१॥उपगायन्गृणन्नृत्यन्कर्म्माण्यभिनयन्मम।स
त्कथां स्रवजनृश्रावन्मुहूर्त्तं क्षणिकन्नवेत्॥४२॥स्तवैरुच्चावचैःस्तोत्रैःपौराणैःप्राकृतैरपि।स्तुत्वाप्रसीदभगवन्निति वंदे
तदंडवत्॥४५॥शिरोमत्पादयोःकृत्वा बाहुभ्यांच परस्परं।प्रपन्नं पाहिमामीशभीतंमृत्युमहार्णवं॥४४॥इतिशेषांमयाद
दत्तांशिरस्याधाय सादरम्।उद्वासयेच्चेदुद्वास्यं ज्योतिर्ज्योतिषि तत्पुनः॥४५॥अर्च्चादिषु यदा यत्र श्रद्धा मां तत्र चार्च्चयेत्।सर्वभूते
ष्वात्मनि च सर्व्वात्माहमवस्थितः॥४६॥एवं क्रियायोगपथैः पुमान्वैदिकतान्त्रिकैः।अर्च्चन्नुभयतः सिद्धिं मत्तो विंदत्यभी
प्सितां॥४७॥मदर्चांसंप्रतिष्ठाप्य मंदिरं कारयेद्दृढं।पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाश्रितान्॥४८॥पूजादीनां प्रवाहा
र्थं महापर्वस्वथान्वहम्।क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्वा मत्सार्ष्टितामियात्॥४९॥प्रतिष्ठया सार्वभौमं सद्मना भुवनत्रयं।पूजा
दिना ब्रह्मलोकं त्रिभिर्मत्साम्यतामियात्॥५०॥मामेव नैरपेक्ष्येण भक्तियोगेन विंदति।भक्तियोगं स लभत एवं यः पूजयेत मां
॥५१॥यः स्वदत्तां परैर्दत्तां हरेत सुरविप्रयोः।वृत्तिं स जायते विड्भुग्वर्षाणामयुतायुतम्॥५२॥कर्तुश्च सारथेर्हेतोरनुमोदि

म्भ्रष्टद्वत्रयेपि नवम्यां लभते फलम्॥ ५३॥ आवाहनं॥ नृसिंहपुराणे॥ ॥आगच्छ नरसिंहेति आवाह्याक्षतपु
नृ० ष्पकैः॥ कर्म्मिणो यामिनः श्रेत्सत्सूपोसूपासितफलम्॥ ५४॥ आवाहनं॥ तथैवाचमनीयस्य दानाद्वा फलमासलमा॥ तीर्थतोयं तथा दत्वा देवस्याचमनीयपु
ष्पकैः॥ एतावतापि नारीं द्रसर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ तथैवाचमनीयस्य दानात्रा कृतिनिर्म्मलः॥ दत्वासनमथार्घ्यं च पाद्यमाचमनीय
नः॥ स्वर्ग्गलोकमवाप्नोति सर्व्वपापविवर्ज्जितः॥ नवस्त्राचमनीयस्य दानाद्वृतिनिर्म्मलः॥ ॥विष्णुधर्म्मोत्तरे॥ मधुपर्क्कस्य दानेन परं पदमिहाप्नुते घृतं दधि
29 केशवस्य विधिनाः सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ ॥अथ मधुपर्क्कः॥ ॥विजानता॥ ॥अथ स्नानं॥ नृसिंहपुराणे॥ निर्म्माल्यमपनीयाथ
तयाज्यो द्रिमधुपर्क्कविधीयते॥ गव्यो दधि घृते देयो मधुपर्क्कं विजानता॥ गोप्रदानफलं प्राप्य स्नानेन वनशोभिना॥ नरसिंहपु
तोयेन स्नाप्य केशवः॥ नरसिंहं घृतेनाजनु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ गोप्रदानफलं प्राप्य॥ महास्नानेन गोविंदं सम्यक् संस्नाप्य मानवः॥
सौः॥ नं प्राप्य मोदते कालमनन्तमानुम्॥ ॥अथ महास्नानं॥ ॥अग्निपुराणे॥ महास्नानेन गोविंदं पञ्चविंशतिः पलानां द्वे सहस्रे तु महा
२८ जीर्जं प्राप्य भूते कामं तं तमाप्नोति सिंहासनम्॥ तविष्ये॥ स्नाने फलशतं तोयं मत्स्यगे पंचविंशतिः पलानां द्वे सहस्रे तु महा २८
स्नानं प्रकीर्त्तितम्॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥स्नानार्थं सुनजीजीवं मह्हिष्या धान्यकुलिता॥ नत्कोदकपुष्पा धेनुयेन
स्नानमर्हति॥ शंखस्थितेन तोयेन यः स्नापयति केशवं॥ कपिलासतसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥ स्नानकाले तु कृष्णस्य
अगरुं दहते तु यः॥ प्रविष्टेनासिकायां पापं जन्मप्रभृतिं दहेत्॥ स्नानकाले तु देवस्य पठेन्नामसहस्रकं॥ प्रत्यग्नागे वत्ते तु न्य
कपिलागोशतोद्भवं पूजाकाले तु सं प्राप्तेक्षयस्यागे तु नर्त्तनम्॥ गीतं चैव पुनात्यत्र तच्चोक्तं वदनेनहि॥ ॥अथ दीपः॥
बहुवर्त्तिसमायुक्तं ज्वलन्तं केशवोपरि॥ कुर्यो दानात्रिकं जन्तुः कल्पकोटिदिवं वसेत्॥ कर्पूरेणात् तु यः कुर्या नूनं कृष्णकेशवमूर्द्ध
नि आरात्रिकं मुनिसेष्टं प्रविशेद्धि प्रभुमव्ययम्॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं यत्कृतं पूजनं हरेः॥ सर्व्वं संपूर्णतामेति कृते नीराजने

शिते॥ ॥अथ पादोदकं॥ ॥नृसिंहपुराणे॥ गंगाप्रयागनैमिषपुष्कराणि तीर्थानि यानि कुरुजांगलयामुनानि। कालेन ती
र्थसलिलानि पुनन्ति पापं पादोदकं भगवतस्सुपुनाति सद्यः॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे॥ सद्यःफलप्रदं पुण्यं सर्वपापविनाशनं॥ स
र्वमंगलमांगल्यं सर्वदुःखविनाशनं। प्रयागस्य च यात्रायां पुष्करस्य च सेवने। पृथूदकस्य तीर्थस्य स्नानाल्लभते फलं॥ चक्रतीर्थ
फलं यादृक् तादृक् पादाम्बुधारणात्। सनत्कुमारगंगाजलीविगत्वा जन्मप्राप्नुयात्फलं तत्फलं लभते संस्पृष्टं मूर्ध्नि पादाम्बुधारणात्। पाद
दकस्य माहात्म्यं देवो जानाति शंकरः। विष्णुपादाच्युता गंगा शिरसा येन धारिता॥ ॥अथ वस्त्रदानं॥ ॥नृसिंहपुराणे॥
वस्त्रात्पामच्युतं तक्षापवित्र्यापविविनिर्मितम्। सोमलोके न मित्वा तु विष्णुलोके महीयते॥ ॥अथ यज्ञोपवीतं॥ यज्ञोपवीतप्रदा
नेन सुतेभ्यो ब्राह्मणाय वा। जवेद्धिप्रश्चतुर्वेदी शुद्धधीर्नरत्रिसंशजः॥ त्रिवृच्छुक्लैर्वापीतं च पट्टसूत्रादिनिर्मितं। यज्ञोपवीतकं गो
विन्दे दत्त्वा वेदान्तगो भवेत्॥ ॥अथ भूषणम्॥ अलंकारं तु यो दद्याद्धि ब्राह्मणाय भुजाय वा। स गच्छेत्तातु गोलोके नानात्तना॥ भूषि
तस्तु वस्त्राभरणैर्दिव्यैर्हारनकेयूरकुंडलैः। मुकुटैः कटकाद्यैश्च यो विष्णुं पूजयेन्नरः। सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वभूषणभूषि
तः विष्णुलोकमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥ चंदनागुरुकर्पूरकुंकुमासीनपङ्कजैः। अनुलिप्तो हरिर्येन भक्त्यावनान्सोगाप्र
त्यच्छति। कस्तूरिकाजाद्धोत्तागोरस्वत्वा नस्वंदनस्य वा कुंकुमस्य वा पत्रस्यैकः शशिनस्याद्वतुः समं॥ ॥अथ वीजनानि॥ चाम
रैर्बीजयेद्यस्तु देवदेवं जनार्दनम्। तिलप्रस्थप्रदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्॥ ॥छत्रम्॥ छत्रं वकुसलं कैतुवल्लनीवस्त्र
संपुतम्। दिव्यनलोस्वर्णपुष्पं हेमदंडसमन्वितं। यः प्रयच्छति कृष्णस्य छत्रं लल्पादुतेर्वृतः॥ आध्यतिसोमनैः सर्वैः क्रीडते
पितृभिः सह॥ ॥अथ दर्पणम्॥ ॥दर्पणं॥ सप्रदानेन रूपवान्दर्पणं वान्नवेत्। दर्शयित्वा तथा तं च मुक्तगत्स्वमि जाप

नौ°

ते॥ ॥अथपुष्पाणि॥श्रीदपुनाणि॥ ॥अहोनष्टाविनष्टाल्लेपलिताः कलिकन्दने। येनार्चितोहरिर्जेन्द्राः कमलैः सितैः सितैः। अ
पनाद्यसहस्राणि॥ अपनाद्यशतानिच। पद्मेनैकेनदेवेशः जमतेहल साञ्चितः। नतत्करोतिविप्रेन्द्रतपसातोषितोहरिः। जत्करो
त्पहृषीकेशो मुनिपुष्पेनलीकृतः। अगस्तिद्रुजसीमूतैः कुंकुमेनसितैःसितैः। जेर्चयन्तिचदेवेशं ते भ्रातपनमीपदम्॥ केतकीप
त्रकेनैवपूजितोगरुडध्वजः॥ समाः सहस्रसुप्रीतोजायतेमधुसूदनः। केतकीपत्रमादाय मिथुनस्थे दिवाकरे। येन चर्चितोहरि
र्नकृपाप्रीतोमन्वन्तरंमुने॥ इक्ष्वाकदैवकुसुमप्रीतोभवतिकेशवः। किंपुनः पूजितोविप्र सर्वकामप्रदोहरिः। जातमूपनि
तैविष्णुंकदैवकुसुमैर्मुने॥ ॥जेर्चयन्तिवृगोविंदं नतेयाविसोनिर्जनजम्॥ जेर्चयन्तिजगन्नाथं कनवीनैः सितासितैः॥
श्री:॥ चतुर्युगानिविप्रेन्द्रप्रीतोभवतिकेशवः॥ सर्घकालीनुदेवेशं कुंकुमैस्तैपकोद्भवैः। जेर्चयन्तिनतेमर्त्याः संसारे॥ पुनर्भवाः॥
३० कुंतीपुष्पीतुदेवर्षेप्रपच्छन्तिजनार्दने। सुवर्णपलमात्रंतुपुष्पेपुष्पेभवेन्मुने। कुंकुमानु॥ वर्त्मांतांगंघा छौरगतपत्रिकीयोदद ३०
तिजगन्नाथेस्वेतद्वीपेवसेत्सदा। मल्लिकाकुसुमैर्देवं वर्सतेगरुडध्वजं। अर्चयेत्पनरानप्रमामुक्तिलागीभवेद्विजः। वकुला
शोककुसुमैर्येर्चयंतिजगत्पतिं। तिवर्सतिहरेर्ल्लोकेयावच्चंद्रदिवाकरौ। मालतीकलिकामालाद्भिःपद्धिकशिनाहरेः। वाजिमेधानुतं
पुण्यंशालग्रामशिलाग्रेनात्र। स्वर्णपुष्पार्चितोजस्यगृहेतिपूजतिकेशवः। तस्यैवपादनजसाशुध्यतेज्जितिमाण्डलम्॥ शमी
पत्रैस्तुयोदेवं पूजयत्यसुनर्द्धिपम्॥ जममार्गेमहाघोरेनंनितीर्सतेजनार्दनः॥ ॥विल्वपत्रेस्वयेकृष्णंकार्तिकेकलिवर्द्धनम्॥
पूजयन्तिमहाजक्तामुक्तिस्तेषांमयोदिता। दमनकेनापिगोविन्दं संप्राप्तेमधुमाधवे। कपिलाशतस्यचमुनेश्चबेनालभते
फलमामंजनीसहकानस्यकेशवारोपनिनानदा। जच्छनिजेमहाजागाः गोकोटिफलभागिनः॥ ॥दूर्वांकुरैर्हरेर्येतुपूजाकालेप्रय

च्छति।पूजाफलं शतगुणं सम्यगाप्नोति मानवः॥ ॥जातीपुष्पयुतीमालां कर्पूरेण च वासिताम्।निवेद्य देवदेवाय जन्मकोटिभवान्तरं
न तद्दहति दुःशकं जन्म पिबर्णशतैरपि॥ पाटला पाटलाथा पुष्पं नीलमिंदीवरं तथा।कुसुमो रक्तं तथा श्वेतं तथाम्बुजं॥ जातीपु
ष्पाणि सद्योनिकुंदपुष्पं तथैव च।एवमादीनि पुष्पाणि दातव्यानि सदा हरेः।कर्णिकारं मलं जेः पुष्पैः कांतैः कनकसुप्रभैः।अर्चयित्वा
च्युतं लोकममलं के महीयते।अगस्त्यां मुनवे पुष्पैः किंशुकैः कुसुमैर्नाहरेः।समस्तपुच्यमहणीकेशं जन्म दुःखाद्विमुच्यते॥ ॥तगरवारं॥
मालतीबकुलाशोकं शेफालीनवमालिका।आम्रातं तगरं ना रवीवमल्लिकामधुपिंडिका।यूथिकाष्टपदं कुंदंकदंबं मधुपिंगकपाट
लाचम्पकं हृद्यं लवंगमतिमुक्तकं केतकं कुरवकं वलिकक्षान्तं वासकं द्विज।पंचविंशति पुष्पाणि लक्ष्मीतुल्यश्रियाणि मे।रतिनि वा
र्चितो नित्यं सायकेनानिसूदनः।ददाति सर्घकल्पानि तथेष्वर्जमुखानि च।मदीदावनमाला च पुष्पैर्नेनिर्मिता पुनः।मथिता च त
या तत्वैः पंचविंशतिनिःक्रमात्॥ ॥अथ तुलसीमाहात्म्यं॥ ॥गृहीत्वा तुलसीपत्रं भक्त्या विष्णुं समर्चयेत्।अर्चितं तेन सक
लं सदेवासुरमानुषम्।जानन्नसौ त्यनमात्मानं तपः कसर्घेष्यितामुने।तुलस्या पाजो यजद्विष्णुं जजतः सम्मतारत्नो।तुलसीपत्रमेकं
तु सुवर्णपलसंमतं।तुलसीनवतिनाजेंद्रपत्रं केशवमूर्द्धनि।वर्ज्यं पर्युषितं पत्रं वर्ज्यं पर्युषितं जलं।न वर्ज्यं तुलसीपत्रं न वर्ज्यं जाह्न
वीजलं॥ ॥तुलसीपत्रमादाय यः करोति ममार्चनं।न पुनर्योनिमाप्नोति मुक्तिभागी भवेद्धि सः।शालग्रामशिलार्चार्थं प्रत्यहं तुल
सी क्षितौ।तुलसी जे विविधावन्त्रिघन्यास्तेकन पल्लवाः।कृष्णमूर्द्धनि विन्यस्तास्तु तुलसीपत्रमंजरी॥सुवर्णकोटिपुण्यानां फलं गच्छ
त्य घोघिकं।देवदेवो जगत्स्वामी कलिकाले विशेषतः।हित्वा तीर्थसहस्राणि सर्वपुण्यफलानि च।तुलसीकानने नित्यं कलौ ति
ष्ठति केशवः।निरीक्षिता नरैर्यैस्तु तुलसीवनवाटिका।रोपिता येस्तु विधिना संप्राप्तं परमं पदम्।समंजनिदलैर्युक्तं तुलसीसंभवैः

जितो। कुर्वंति पूजनं विप्राः स्त्रेहकृतार्थाः कलौ नराः। यत्फलं सर्वपुष्पेषु सर्वपत्रेषु नारद। तुलसीदलेन देवर्षे प्राप्यते केशवार्चने
नु॥ ॥धात्रीफलेन यत्पुण्यं जयन्त्यां समुपोषणे। खगेन्द्र भवते नृणां तुलसीपूजनेन तत्॥ प्रयागस्नाननिरतानां काश्यां
प्राणविमोक्षणे। यत्फलं विहितं देवैस्तुलसीपूजनेन तत्॥ ॥इति श्रीनेमप्रकाशे विष्णुपूजाविधानं समाप्तम्॥ ॥
अथ रुद्रविधिः॥ ॥तत्र तावद्रुद्रपनकृत्ये नवविनियोगादिकं चिन्त्यते। विनियोगो नाम सर्वविधः। सर्वोऽगीगिल्लावरूपः।
एकस्यैव मंत्रस्य विधिवलादनेकेषु सजातीयेषु विजातीयेषु च कर्म्मस्वङ्गत्वमस्ति। अतो यस्मिन्कर्म्मणि मद्योगस्तावत्स जातेन
दातस्मिन्कर्म्मणि विनियोगो न तेन। एवं जघन्ये च नमाय नामिष्टकाया शतरुद्रीयं जुहोतीत्युक्त्वा न्यादि तित्रो ऐला वाकेन नि न
चयने च नमेष्टकायामेकादशानि रुद्रानुवाकेनेमे विहित इति होमाख्ये कर्म्मण्यङ्गत्वं रुद्रानुवाकानां तथापि जाबालश्रुतौ
किं जप्येनामृतत्वं नो ब्रूहि शतरुद्रीयकेनेति तथा रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैरिति तथा रुद्रा। जपहोमार्च्चनविधिं व्याख्यास्या
मइति श्रुतिस्मृतिपुराणवाक्यैर्जपहोमार्च्चिकेषु विनियोगाज्जपादिष्वङ्गत्वमस्ति अतो जपे साध्ये विनियोगः होमो साध्ये होमः
अर्च्चिषे केसाधेत्वर्च्चिष्के विनियोगस्तेषः॥ ॥इति विनियोगः॥ अथ मंत्रविनियोगः॥ ॥तत्र मंत्रान्ते कर्म्मादीन्संपातये
दिति आपस्तम्बः। मंत्रान्ते मंत्रसमाप्तौ कर्म्मादीन्कुर्म्मोपक्रम्य तन्निपातयेदो यं पे समग्रं मंत्रं पठित्वा कर्म्म कुर्य्यादित्यर्थः॥ न
मस्ते रुद्र मन्यव उतो त इष्वे नमः। नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः स्वाहेति स्वाहाकारान्ते हविस्त्यागो न जि पत्तु जपे तु
त्यागः॥ ॥कार्य इति॥ मंत्रविनियोगास्तु रुद्रानुवाकेषु नानाविधः। तत्र सौत्रे कर्म्मणि च नमाय नामिष्टकायां जुहोतीत्युक्त्वा त्रेधा वि
भक्तं जुहोति त्रय इमे लोका इति त्रिधा रुद्रानुवाकानामेकादशानां विभाग उक्तः। तथा तिस्र उत्तनाश्राहुतीर्जुहोति प्रथमं पर्धतेऽध्य

ज्ञात व्य इति ष्वो ढ विनियोगोऽपि दर्शितः॥ नमस्तेऽनुक्रमञ्च व्यक्तेताननुवाकस्पत्रेयाविज्ञप्यापि प्रथमानुक्रम्यनमस्त इत्यष्ट इति ज्ञा
नुरुघ्नेघामजमानोनयकानेत्यस्य व्यत्युपक्रम्य नमस्तान्नुषोजेति नाल्लिशोभ्यो॥ भगवता तेऽस्तु आखर्व्वदेन्नो हुत्वास हस्राश इति दशा
वतानां हुत्वा त्वानो हा ज्ञुहोति नमो हुन्द्रेभ्योपे दिवी स्यास्य दग्ध्वे न हुत्वेति त्रेधाभ्योऽयाया च विनियोगो दर्शितो वै याप्ननेनस्त्रपनः प्र
कानः तत्र प्रथमोनुवाके पंचदशार्चे वर्षे पंचदशामंत्राः द्वितीये त्रयोदशयजु ष्वीति त्रयोदशान्ते नीयचतुर्थे पोः प्रत्येकं सप्तदशयजू
ष्वि। एषु त्रिष्वनुवाकेषु उक्तजतो नमस्कानमंत्राः॥ नवमानुवाके नमोचः किनितेभ्यो देवेभ्यो देवता श्रहृदजेभ्य इत्येतदुक्तं नमंत्रच
तुष्टजेष्वनुष्वजति। तद्यथा॥ नमो वि चिन्वत्केभ्यो देवानां हृदजेभ्यो नमो विचिन्वत्केभ्यो देवानां हृदजेभ्यो नमः आनिर्हतेभ्यो देवानां
हृदजेभ्यो नम आमीवत्केशेभ्यो देवानां हृदजेभ्य इति॥ अर्जं चानुष्वंगोऽत्र होमादिष्वेतेषां मंत्राणां पृथिग्विनियोगश्च योगात्रैवज
त्रतु जपादावपृथग्ध्नानां॥ न तत्र अपि तु जपाद्यजनमेवपाठः एवं सर्वत्रानुसंगप्रलेषु ज्ञेयं॥ अत्र च द्वितीयानुदिनं नवमान्तेष्व
नुवाकेषु नमस्कारादि नमस्कारान्तमेव कण्डिकांत्रमितिशाकपूणिः॥ अष्टावनुवाका अष्टौ यजूंषीति कात्यायनः॥ तत्र शाकपूणिप
क्षोक्तजतो नमस्कारेषु उक्तो मंत्रविनियोगः॥ तद्यथा॥ नमो नवामनचन्नुद्राजचनमः आघोनचपशुपतये चेत्यत्र द्वितीयो नमः सपू
र्व्वमंत्रस्पातत्वेनोक्तं मंत्रसवादित्वेनेत्युक्तलार्धमन्वन्तः काकान्निवतुजपत्रसंबध्यते। तथा च नमः उत्के कोमंत्रः पुनरपि तमेव नमः
शब्दमुपादाय नमः शर्वाय च पशुपतये च नमः इत्यपनो विशेषः॥ एवमुक्तनत्रापि विज्ञेयं॥ अथवा॥ नमो नवा पचनुद्राजचेत्येवमादि
पुशब्देन प्रथमो नमः॥ शब्दश्चानुकृष्यते॥ एवमुक्तप्रयतोनमस्कारमंत्रास्तवीति॥ शाकपूणेमतं तु अन्यतनतो नमस्कारेषु स्कोटो मंत्रविनियो
गः॥ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो मंत्रः॥ पुनरादेवैकनमस्कारेषु कः॥ नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पत

म २

सं० जइति। प्रथमतएव द्विनमस्कानोद्वितीजोमंत्रः। एवमुत्तत्रापिचतुर्थोनुवाके वनमममंत्रवूजोंचनमउवादो। नमस्कानकः। अनएक
तननमस्कानकइत्युत्तजनोनमस्कानःस्वीकार्नेः॥ एवंविधास्वविज्ञागतवेहुविनोष्यकानेनन्नुपात्राइतिवहुसम्मतः॥ सर्वोक्तएव
विज्ञागोमाघः॥ तथा वशाकपुापादिजिनपिनविनोधः। तथाहिद्वितीजन्तीजचतुर्थानुवाकान्तिध्राजे॥ नस्कानान्तमेकंजजु
32 नितिसाकपूनिनाह। पिंचमादिनवमानुवाकादन्नान्तिप्राजेतनमस्कानाघेकजजुनिनितिजाकः। काशाकल्पेस्वष्टावानुवा
काअष्टौजजूंष्यीतिअवान्तनमहावाक्यान्तिप्राजे॥ ह। अन्यान्जपिअवान्तनमहावाक्जानिवेदज्ञाष्योगन्नाकनोग्रदर्शितानि
तान्जगेनेग्रदर्शयन्ते॥ तस्मात्पूर्वोक्तेन्याजेनादितत्रानस्पनस्वनुवाकेषुचतुस्त्वात्रिंशदधिकशतंमंत्राः॥ दशमेनुवाकेषुमंत्राः
सी:।। एकोनसप्ततत्युत्तरनंशतंत्तवति। इतितुद्रानुवाकेषुमंत्रविज्ञागः। अथजमकानुवाकेषुकेवलेषुतथाचमकनमकप्रोविशिष्ट ३२
३२ प्रजोगेचमंत्रविज्ञागः। नत्रअग्नाविष्णूसजोष्पसेतिचतुर्गेहीतंहुत्वेत्युपक्रम्यवाजस्वमेप्रसवश्चमइतिसंततांवसोर्द्धानांजुहोत्या
मंत्रसमापनादितिवोधाजनेनप्रथमाम्रचमपाचास्यावशिष्टचमकस्येकंमंत्रत्वंवसोर्द्धानाजाममितिहिती। तेनैवन्जाजेनजदाएक
धानंनमकानुवाकाद्दत्याज्याज्येनप्रतिमंत्रंजत्रहोमः। क्रिजतेतदातत्रचमकेप्रथमाम्रचंपठित्वाचतुर्गेहीतेनहुत्वाऽवशिष्टेनच
मकेनसंततांधानांजुहुयात्॥ जदातिलादिजिर्होमेनचमकेनतदातिलादिजिनवद्रव्यैःसंततजाज्ञनिष्पन्नेनजत्तसंख्याकंकर्माणि
जपादावनुवाकत्तेदस्यपृथग्मंत्रत्वेनानुष्टानात्प्रथमान्नगेकामंत्रः॥ ॥वाजश्चमइत्यानत्पानुवाकान्तमपनोमंत्राः। अवशिष्टा
दशानुवाकदशमंत्राइत्येवंद्वादशाजिर्मंत्रैर्जुहुयात्। अनेवसुधानामपिकुर्वीतवसोर्द्धानांजामत्तिलादिवितार्थहेतुत्वात्॥ जत्रापितुद्रानु
वाकानामेकादशावृत्त्याप्रतिमंत्रंहोमस्तत्रापि॥ २॥ नमस्तेउद्रमन्यवइत्येकादशानामनुवाकानामक्रमेणजपेदितिवोधाज

नेनएकवानमेकादशानुवाकपाठान्ते एकं प्रथमं चएकानुवाकं पठेत्॥ पुनरपि समस्तनमस्कानेकानुवाकमेकमंत्रात्मकं पठित्वा हुत्वा
पुनरपि पूर्वोक्तक्रमेणैकानुद्रानुवाकेन हुत्वा द्वितीयेन चमकानुवाकेन जुहुयादित्येवमेकादशानुद्रानुवाकानामेकादशावृत्त्याहोमे प्रवृत्ता
वृत्तिश्चमकानामेकमनुवाकं क्रमेण॥ हुत्वान्ते वसोर्धारां जुहुयात्॥ आज्यस्वहोमप्रकारेणेयं व्याद्रवद्व्यसाधायाना:। सर्वत्र वसुधारा
त्वा जपेत्। एवमेव रुद्रैकादशिन्यां महारुद्रे अतिरुद्रे च द्रष्टव्यं। एतेन ज्ञायते वाहश्रातातपः। खण्डगे एकादशीनुद्रो रुद्रैकादशानुद्रतः। एकाद
शाभिरेताभिर्महारुद्रः प्रकथ्यते॥ एकादशमहारुद्रैरतिरुद्रः इतीरितः। तथापि विधितो नाम्नमकावृत्तीरुद्र एकादशाभिका रुद्रस्यैकाद
शावृत्त्या रुद्रैकादशिनी स्मृता। अनयोनर्थः यजमानः षडंगन्यासादिपूर्वकमेकादशानां नमकानुवाकानां जपान्ते नमेकं चमकप्र
थमानुवाकं जपेत्॥ एवमेवैकादशधा नान्नमकान्पठक्रमेण एकमेकं चमकानुवाकमुदीरयेत्॥ अनेन प्रकारेण नमकैकादशानु
वाकानामेकादशधा आवृत्तिः षडंगैकादशीत्युच्यते एष एव रुद्रसंज्ञां लभते। एकादशानुद्रतत्पूर्वोक्तस्य रुद्रस्यैकादशावृत्त्येत्यर्थः॥
एकादशानुद्रतो रुद्रीत्यन्वयः॥ इमं रुद्रस्येमावर्तं जपेत्॥ एवमेव समस्तनमकानां प्रत्यावृत्तिश्चमकानुवाकेषु क्रमेणैकैकानुवाकस्या
वर्तनी जपद्रूपस्य विधानात्॥ प्रतिमंत्रं रुद्रानुवाकहोमान्ते एकं चमकानुवाकं एकादशावृत्तिरेव रुद्री तिरुद्रैकादशिनीति व्यपदे
शब्दाग्नवृत्ति॥ एकादशाभिरेताभिः एताभिरुद्रीरुद्रैकादशनीतिपर्याप्यनाम्नीनिकादशसंख्याकाभिर्महारुद्रः कथ्यते॥ इति चम
कानमकयोर्मंत्रविभागः। अथ मंत्रविभागप्रकारमनेकेष्वादर्शितत्वात्॥ कस्मिंश्चिद्विभागे कति मंत्राः इति मंत्रसंख्या तथा कुत्र
मंत्रविच्छेद इत्येतत्प्रदर्श्यते। तथा दशीशाहोमेषु कृत्वा हुतपः इत्येतदप्यभिधास्यते। तत्र श्रुत्यान्वेयायाप्येडशा विभागो दर्शितः। सौनत्व
धाविभागं मन्त्रसिनिधाय नवोधापनोष्पाहानमस्ते रुद्रमन्यव इत्येतानुवाकां द्वेयावित्तज्पे तिष्ठन्त्र व विच्छिन्नानामनुवाकानां

ग्रं० त्रेधाकरणापन्नेभ्यः घाखल्वानोनुवाकः एकोंशः एवमष्टानुवाकागताः अवशिष्टानुवाकत्रयं तृतीयोंशः ।। एवं चानुवाकमध्येवि
च्छेदमंत्रे विघटते। यथा गवां शतं दक्षिणा तत् पश्चोद्दर्वि जो दक्षिणा ।। विभागः ।। ।। तद्यथा ।। प्रधानभूतत्रावत्विक्चतुष्टयस्याद्धं निरइति
३३ संज्ञा ।। तदन्नना ।। चतुर्णामृत्विजामिति ततो वशिष्टानां चतुर्णां पादिन इति। एषां शतं गावो दक्षिणा जुहुयात् व्याख्यातापि नियमः ।। अ
र्द्धिनाम र्द्धम् ।। तृतीयिनां तृतीयांशः पादिनां चतुर्थांश इति। अर्द्धिनीच समुदायो द्वौ। तत्र प्रथमार्द्धिनां गोशतदर्द्धं पंचवाशकवीन्नव
ति। एवं क्रियमाणे द्वितीयार्द्धिनी पंचाशतोर्द्धं पंचविंशतिः तृतीयिनां पंचाशतस्तृतीयांशे क्रियमाणे षोडशात्र भवन्ति। गोदक्षिणा
शिष्यते ।। तद्यत्रि षुप्युस्थले षु विभज्य स्थापयितुमशक्यो द्रव्यदानाच विभागो निषिद्धः ।। तस्माद् दक्षिणामष्टा चत्वारिंशत् ।। द्वितीया
रौः।। र्द्धिनी चतुर्विंशतिः ।।१६।। पादिनां द्वादश १२। इति गवां स्वरूपाविच्छेदाय पूर्वोक्ते नियमानुवाकत्रयस्यैकमंत्रत्वमंगीकार्य।
३२ एवं चनमकानुवाकानामेकादशत्वाज्जपान्ते यदि होमं कर्तुं विकीर्षति होममात्रमेव वा न तस्मिन्पक्षेत्र जो मंत्रा इति तिस्र आहुतयो भ ३२
वन्ति। एवं चमकानुवाकेनाप्यन्ते होमं चिकीर्षोः यो केवलहोममात्रेच्छा पी वा चमके षु प्रथमानि गोको मंत्रः शिष्य एकादशानुवा
का एकादश मंत्रा द्वितीया द्वादश त्रिभिर्मंत्रैस्तावत्य आहुतयः। वसुधारानुपूर्वोपूर्वोक्तमित्येव ।। ।। इत्येकः प्रकारः ।। ।। अथ परस्तुथ
विभागोनमकेषु। अत्र च मूलं त्रेधाविभक्ते जुहोत्येत देव श्रुतिवाक्यं ।। ।। तत्र नमस्ते रुद्रमन्यव इति सप्तापतिस्तस्य चोनमो नम
इत्यन्त एको भागः। नमो हिरण्यबाहव इत्यादिन्या वा वं यद्यपि चेत्यन्तो द्वितीयः ।। नमः श्वनि ।। यचेत्यादि अन्त्य एतावन्तस्तु त्वमाहृत एको मंत्रः ।।
एवं त्रयो मंत्राः ।। नमोनुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामित्यादिनस्त्रयोदश जरूपि अत्र च नमो रुद्रेभ्य इति य जेष्वामि त्येतत्पदस्य द्वयोरेव त्वेनापूर्त्तुप
क्रम्य समाप्तिपर्यन्तमेको मंत्रः ।। नमो रुद्रेभ्यो ये न्तरिक्षे ये दिवीत्याद्यु पवस्त्तन्य इत्यादि सप्तनीयो मंत्रः ।। ।। एवं पूर्वोक्ते स्त्रिभिर्मंत्रैः स

नम ५

हण्यामात्राः ॥ अस्मिंश्च विन्यासे त्रेधा विनियुक्ता ॥ जुहोत्येत्युपक्रम्य पद्धौ पद्धौ तदित्यन्तास्तुतिः ॥ प्रमाणत्वे पूर्वं प्रदर्शिता ॥ अधुना विनि
योगसंग्रहवाक्यं प्रमाणीक्रियते ॥ अनेन पंचमप्रोक्तः शतरुद्रीजहोमकः ॥ समापेतिस्य इत्यन्तैस्ते एकोमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ वाप्याजवेत्य
न्त एकछन्नमसीत्यन्तरुत्तरः ॥ नमोस्तु रुद्रेभ्य इत्यत्र पृथिव्यादिविनियतः ॥ त्रेधात्तिन्न स्ततो होमेष्वजमंत्रा इह कीर्तिताः ॥ इति ॥ अस्मिन्वि
न्यासेष्वाहुतयो नवेति ॥ जपांगहोमे वा ॥ ॥ इति तृतीयः प्रकारः ॥ ॥ अथ षोडशविन्यासगोवान्यतरः प्रकारः ॥ सीः तत्र न
मस्ते रुद्र मन्यव इत्यान्त्यं [illegible] ज्जत्य इत्यन्तः प्रथमो विन्यासः ॥ नमः कान्त्यस्य व इत्युपक्रम्य पनमः स्वापुधाजने नीत्यन्तो द्वितीयो विन्या
सः ॥ सुधन्वने चेत्यानन्त्यदशा ॥ घोदशमंत्राः ॥ एते च पूर्वैः सह त्रयोदश ॥ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामिति अवशिष्टं वाक्यं पूर्वोक्तनीत्या
त्रीणि जजूंषि त्रयो मंत्राः ॥ एवं पूर्वोक्तैः सह षोडशमन्त्रविन्यासे वोघापनप्रमाणीति ज्ञापिवा प्रथमादुपक्रम्य पनमाल्लं जन्य इत्यादि अथ
मेव दर्शितं इत्येवं जपांगहोमे स्वतंत्रहोमे वा षोडशाहुतयो नवान्तु ॥ ॥ इति चतुर्थः प्रकारः ॥ ॥ अथाष्टचत्वारिंशन्मंत्रविन्या
गात्मकः प्रकारः ॥ तत्र प्रथमानुवाके पंचदश ॥ द्वितीये पंचदशमंत्राः ॥ ततोष्टावनुवाकाश्रष्टौ जजूंषि काशाक्तत्वंमितेनेत्यादि तस्मानस्य
नवास्वनुवाकेषु त्रयोविंशतिः दशमेनुवाके द्वादशो द्वादश ॥ एते च पूर्वैः सह पंचत्रिंशत् ॥ ॥ इति पंचमः प्रकारः ॥ ॥ अथैक
नसप्तनन्तनन्त्वात मंत्रविन्यासमपुक्तमन्यतमप्रकारः ॥ स च विनिजोगात्रकनाभीनन्तनमेव तत्र प्रथमानुवाके पंचदशा वेद इत्यादिन
मंत्रेषु दर्शितः ॥ अतश्च जपांगहोमे स्वतंत्रहोमे एकोनसप्तत्युत्तनीशतमाहुतयः ॥ ॥ इति षष्ठः प्रकारः ॥ ॥ इत्येकवानीनम
कानुवृत्तो मंत्रविन्यासस्तेन षट्पञ्चाः प्रदर्शिताः ॥ अथ तु रुद्रैकादशीन्पादिषु पूर्वोक्तपनसंज्ञानामावृत्तिस्तेदात्संख्यातेदः ॥

प्रदश्यते ।। नमकानामेकवानमावृत्तौ दशांशहोमप्राप्तिर्नैवनास्ति । एकादशधावृत्त्यात्मके तु द्रपञ्चो विपद्यते । तत्र दशांशहोमे कृते
व्या । त्रेधा विभागपञ्चद्वजासजा ।। ननतिस्र आहुतयः । ततो वसोर्द्धारा ।। संपूर्त्ते होमपञ्चे प्रतिरूपकं तिस्र शिखस्राहुतयः इति त्रज
स्त्रिंशत् । रूपकान्ते च मकानुवाकेनैकैकाहुतिर्नित्येता एकादशः । पूर्वालिः सहचनुश्चत्वारिंशता ।। अन्ते च वसोर्द्धारा ।। षोडश
या विभागपञ्जीगीकाने दशांशहोमे षोडशाहुतयो वसोर्द्धारा ।। संपूर्त्ते होमे तु प्रतिवानेषोडशषोडशेति । षद्युत्तलुत्तनंशत
माहुतयः ।। पूर्ववद्गमकस्यैकादशेति । पूर्वालिः सहसप्तासीत्युत्तनंशतं । ततो वसोर्द्धारा ।। अष्टचत्वारिंशन्मो त्राविभागप
ञ्जीगीकाने दशांशहोमे ष्टाचत्वारिंशदेवात द्नीत नैव सुधारा ।। समग्नहोमे प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदित्यष्टाविंशत्युत्तना
सौः।। २४ पंचशतानि व तिस्राहुतीनां । समग्नहोमे तु प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तनशतमित्येकसहस्रमष्टौ शतानि सप्ततिस्र । ततो वसो २४
र्द्धारा च ।। ।। इति तु आहुतिसंख्या ।। ।। तु द्रैकादशिन्या आहुतिसंख्या ।। अत्रैकविंशत्युत्तनशतं रूपकान्तवन्ति ।। अतः शतांश
होमे प्रतावतिष्ठते । अनुप्रकाशसंज्ञावान् ।। जदशतांशहोमस्त्वदायतनरूपकाणामेकरूपकावृत्त्या होमः ।। तत्रापि त्रेधा ष्णो ७
त्यादिमंत्रविभागात्ते देनानेके पञ्चाः संजवेयुः ।। तत्र त्रेधा विभागे शतरूपकाणामेकविंशतिनवशिष्यते । तद्यैन्नमस्तु ।
तु द्रद्रत्यजनजाद्यां एकाआहुतिः । नमोऽस्तु देन्यो जेदिविजेष्वांवर्ष्मिष्यवहेत्य ।। इत्यादिनीन्तजपजुष्याअपनाआहुतिः ।। चमका
नुवाकेनेकादशेति षोडशाहुतयः ।। अतो वसोर्द्धारा च ।। शतांशहोमपञ्चएवष्णो ७ विभागासजा ।। शतरूपकावृत्त्याष्पडाहुत
यः ।। अवशिष्टैकविंशतिरूपकाणां क्ततेन मन्त्रेतुद्रम जित्यादिनिहितस्त्रिन्त्रैगिरः प्रत्येकमेकैकाहुतिनिनितिस्रः । नामेतु

द्रेस्पोजेपृथिव्यामित्यादिभिः पूर्वोक्तप्रकारानुक्रमेण त्रिभिर्हुत्वा त्रिभिस्त्र्याहुतयइतिपूर्वोक्ताभिः सहद्वादशाचमकानुवाकेनैकाद

शेतिमिलित्वात्रयोविंशतिः।।अतोवसोर्धाराच।।शतांशहोमपक्षएवा॥ पूर्वाचत्वारिंशानुपर्यंत्रविभागोस्यपा।।सतस्पत्नूपका

।।।मेकरूपकावृत्त्याष्टाचत्वारिंशदाहुतयः। त्रिधाविभागमासित्वपुननेकरूपकावृत्त्याष्टि स्त्र्याहुतयः। अवशिष्टरूपका।।। कृते

प्रथमपवैकाहुतिभिः। अन्त्यपजुष्यापूर्वोक्तप्रकारानुक्रमेणवैकाहुतिभिर्त्वे पंचाशवान्वमकानुवाकेनैकादशेभिमिलित्वाचतुःषष्टिः।

अंतेवसुधाराच।।शतांशहोमपक्षएवैकोनसप्तत्युत्तरनशतमंत्रविभागोस्य।।शतरूपका।।।मेकरूपकावृत्त्याएकोनसप्तत्युत्तर

शतमाहुतयः। त्रिधाविभागमासित्वपुननेकरूपकावृत्त्यातिस्त्र्याहुतयः। अवशिष्टरूपका।।। कृते प्रथमानि त्रिभिस्त्रिभिरग्निभिः

प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः। अन्त्ये पूर्वोक्तप्रकारानुक्रमेण त्रिभिर्पयुप्रत्येकमेकैकेतितिस्रः। एवंपूर्वोक्ताभिः सहाष्टकाधिकाएकसप्तत्युत्तरंश

तमाहुतयः। चमकानुवाकेनैकादशेतिमिलित्वैकोननवत्युत्तरनशतं। अथतुद्रैकादशिन्यामेवदशांसेन होमपक्षोस्य।।। तत्रापि

त्रेधामंत्रविभागांगीकारेएकविंशत्युत्तरनशतरूपका।।।द्वादशरूपकादशमोविभागः।।द्वादशस्वपि प्रत्येकंतिस्रस्तिस्रः।। ।।

इतिषट्त्रिंशदाहुतयः।। ।।प्रथमर्द्धेकाअन्त्यपजुष्यावैकेतिमिलित्वाष्टविंशति।चमकानुवाकेनैकादशेतिपूर्वोक्ताभिः

सहैकोनपंचाशत्। अन्ते वसोर्धाराच।।दशांशहोमएषप्योढामंत्रविभागेदशमांसोद्वादशरूपकान्यप्युप्रत्याष्टत्रिषष्टि।।

षडिनिद्धिसप्ततिनाहुतयः। प्रथमर्द्धेजवेकाअन्त्यपजुष्यावैकेतिचतुःसप्ततिः चमकानुवाकेनैकादशेतिमिलित्वापंचाशी

तिः। ततोवसोर्धारा।।दशांशहोमेएवप्योडशयामंत्रविभागेद्वादशरूपका।।।प्रत्येकंषोडशाप्योडशेतिद्वाधिकनवत्युत्तरं

शतमाहुतयः। प्रथमयज्ञेकाग्नेनयजजुष्पावापनाचमकानुवाकेनैकादशोतिमिलित्वा पंचोत्तरेशतद्वयमाहुतयः। अन्तेवसुधा
नाचदशौसहोमएवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविनागेद्वादशानूपकाणांप्रत्याहुतिरष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविनागेद्वादशानूपकाणांप्र
त्याहुतिरष्टाचत्वारिंशदितिषण्णवत्युत्तरनापंचशतान्नवंत्याहुतीनांप्रथमयज्ञेकाग्नेयजजुष्पावपनाचमकानुवाकेनैकादशोति
पूर्णाहुतिः। सहस्रैसहस्रेएकचत्वारिंशत्। अथतुद्रैकादशिन्यामग्न्यर्न्होत्रापित्रैधामंत्रविनागेएकविंशत्युत्तरशतनूपकाणांप्र
तिनूपकंतिस्रस्तिस्रइतित्रीणिशतानित्रिषष्ट्यधिकस्वाहुतयोनवन्ति। समग्नहोमपक्षएवषोडशमंत्रविनागेएकविंशत्युत्तरशत
स्वी:॥ नूपकाणांप्रतिनूपकंषट्षडितितिस्रस्तिस्रशतानिषड्विंशतिस्वाहुतयः। संपूर्णहोमपक्षएवषोडशधामंत्रविनागएक
३५ विंशत्युत्तरनूपकाणांप्रतिनूपकंषोडशषोडशेतिएकसहस्रंनवशतानिषड्विंशतिस्वाहुतयः। समग्नहोमपक्षेएवैकोन
सप्तत्युत्तरशतमंत्रविनागएकविंशत्युत्तरनूपकशतानांप्रतिनूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतंनवति। सर्वत्रान्तेवसोर्द्धारोना ३५
वा। ॥इतिरुद्रैकादशिन्यामाहुतिसंख्या॥ ॥अत्रमहारुद्राहुतिसंख्या॥ ॥तत्रचैकविंशत्युत्तरस्यैकशतस्यै
कादशगुणनायांएकसहस्रंत्रीणिशतानिएकत्रिंशच्चनूपकंनवन्ति। अत्रचशतांशसप्तत्रयोदशानूपकाणांएकत्रिंशदवशि
ष्यते। एवंशतांशहोमपक्षेगीकानेतत्रापित्रैधामंत्रविनागेशतांशसप्तत्रयोदशानूपकाणांप्रतिनूपकंतिस्रस्तिस्रइतिएकोन
चत्वारिंशदाहुतयः। अत्रवशिष्टानामेकत्रिंशतोनूपकाणांकृतेअघाघानिस्तिस्रस्तिस्त्रिंशत्। प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः। अन्त्ये: पूर्वोक्त
प्रकारेणचतुश्चत्वारिंशज्जुहुतिः प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः इतिमिलित्वापंचचत्वारिंशदाहुतयः। चमकानुवाकेनैकादशाभिः प्रत्य

नुवाकैकेनैकादशः ॥ इति पूर्वोक्ताभिः सहषट्पंचाशत् ॥ अन्ते वसोर्द्धारा च । शतीशहोमपक्षे एवं षण्णां मंत्रविभागेन जपो दशानू
पकानीप्रतिरूपकं षट्षष्टिषट्सप्तानि नाहुतयः । अवशिष्टेकत्रिंशद्रूपकानां क्रते आद्याभिर्लिङ्गैर्वाग्निः प्रत्येकमेकैकेति ति
स्रः । अन्त्यै तिर्यजुर्भिः प्रत्येकमेकैकेति तिस्रः एवं मिलित्वा चतुर्नाशीतिः रूपचतुर्थमकानुवाकेनैकादशेति पूर्वोक्ताभिः सहपंचन
नवतिः । ततो वसोर्द्धारा च । शतीशहोमपक्षे एवं षण्णोऽशयामंत्रविभागेन जपो दशरूपकाणां प्रतिरूपकं षण्णोऽशेति द्विशतेऽष्टाचत्वा
हुतयः । अवशिष्टेकत्रिंशद्रूपकाणां क्रते पूर्ववत्प्रथममग्निलिङ्गैस्तिस्रः अन्त्यजुर्भिस्तिस्र इति षट् । पूर्ववद्देवमकानुवाकेनैकादशेति
मिलित्वा द्विशते पंचविंशतिस्र्वा । अन्ते वसोर्द्धारा च । शतीशहोमपक्षे एवं षष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविभागेन जपो दशरूपकानी प्रतिरूपक
मष्टाचत्वारिंशदिति षट्शतानि चतुर्विंशत्याहुतयो भवन्ति । पूर्ववच्चमकानुवाकेनैकादशेति पूर्वोक्ताभिः सहैकचत्वारिंशदुत्त
राणि षट् । शतान्याहुतीनां । ततो वसोर्द्धारा च । शतीशहोमपक्षे एवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागेन जपो दशरूपकाणां प्रतिरूपक
मेकोनसप्तत्युत्तरशतमिति द्विसहस्रे एकशतसप्तनवतिस्वाहुतयः । अवशिष्टेकत्रिंशद्रूपकाणां प्रतिरूपकं क्रते पूर्ववत्प्रथममग्नि
भिर्लिङ्गैस्तिस्रः अन्त्ययजुर्भिस्तिस्रः । पूर्ववद्देवचमकानुवाकेनैकादशेति मिलित्वा द्विसहस्रे द्विशते चतुर्दश च ॥ अथ महारुद्र एव ॥
दशीशहोमपक्षे एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्चेति रूपकाणां दशमांसे एकशतं त्रयः त्रिंशच्चेति भवति । एक एव रूपकावशिष्य
ते ॥ ॥ अथ त्रेधा मंत्रविभागेन जपः त्रिंशदधिकस्यैकशतस्य रूपकाणां तिस्रलिङ्गैस्तिस्रा हुतयः इति एकोनचतुःशताहुतीनां चमकानां दशी
शो द्वादशरूपका भवन्ति ॥ तत्र प्रतिरूपकमेकादशानुवाकेनैकादशेकादशेति मिलित्वा द्वात्रिंशदुत्तरमेकशतमाहुतयः । एतास्त्वपू

जे०

द्योत्तिः सहस्रपंचशतानि। एकत्रिंशाद्य अन्तेवसोर्द्धोनाव। द्वशांशाहोमपञ्जे एवाष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविज्ञागोत्रपञ्चविंशद्गुल्लनशतन्रूपकानी
प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदितिष्पट्। सहस्राणित्रीणिशतानिचतुनाशीतिस्वेत्याहुतजः। पूर्ववच्चमकद्वादशान्रूपकानांप्रतिरूपक
मेकादशैकादशेति द्वात्रिंशदधिकमेकशतंच। एताः पूर्णाहुतिभिः षट्सहस्राणि पंचशतानि षोडशानि वन्ति अन्तेवसोर्द्धाना। द्वशांश
३८ होमपञ्जे एवैकोनसप्ततुल्लनशतमंत्रविज्ञागोत्रपञ्चविंशद्गुल्लनशतमेकोनसप्ततिः। मिलित्वाद्वाविंशतिसहस्राणिचत्वारिंशता
निसप्तत्रिंशस्वाहुतजः। पूर्ववच्चमकद्वादशद्वादशान्रूपकाणिप्रतिरूपकादशैकादशेति॥ एकविंशतिद्वाविंशतिश्च। पूर्णाभिः सहेता
श्रीगा॥ द्वाविंशतिसहस्राणिष्टशतानिवचनत्तवन्ति। अन्तेवसोर्द्धोनाव। अथमहारुद्र एवसमग्नहोमपञ्जेतत्रापित्रैधामंत्रविज्ञागेएक
३९ सहस्रंत्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चप्रतिरूपकानांप्रतिरूपकैतिसप्तलिक्षस्वाहुतजइति। त्रीणिसहस्राणिनवशतानि। त्रिनवतिस्वाहु
तजोजवन्ति। चमकस्यैकविंशत्युल्लनैकतशन्रूपकानांप्रतिरूपकैतिसप्तलिक्षस्वाहुतजइतित्रीणिसहस्राणिनवशतानित्रिनवतिस्वा ३९
हुतजोजवन्ति। चमकस्यैकविंशत्युल्लनैकशतन्रूपकाणांप्रतिरूपकमेकादशैकेति एकसहस्रत्रीणिशतानिसप्तदशवाहुतजः॥ ॥
अन्तेवसोर्द्धोनाव। अत्रैवसमग्नहोमपञ्जेतत्राप्यष्टाचत्वारिंशन्मंत्रविज्ञागेएकसहस्रंत्रीणिशतानिएकत्रिंशच्चेतिप्रतिरूपकाणां
प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदितित्रिषष्टिसहस्राणिपञ्चशतान्यष्टाशीतिसहस्राहुतजः। चमकस्यैकसहस्रंविंशत्युल्लनशतन्रूपका
णांप्रतिरूपकमेकादशेति एकसहस्रंत्रीणिशतानिएकत्रिंशत्स्वाहुतजस्व। एतास्वपूर्णाभिकानिमिलित्वापंचषष्टिसहस्राद्विशतेएकोन
विंशतिस्वाहुतजः। अन्तेवसोर्द्धोनाव। अत्रैवसमग्नहोमपञ्जेएकोनसप्तत्युल्लनशतंमंत्रविज्ञागेएकसहस्रंत्रीणिशतानिएकत्रिं
शच्चेतिन्रूपकानांप्रतिरूपकमेकोनसप्ततत्युल्लनशतमितिद्वेलक्षेचतुर्विंशतिसहस्राणिनवशतानिएकोनचत्वारिंशच्चाहुतजः। च

मकस्यैकविंशत्युत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति। पूर्वोक्ताभिः सहैताद्वेलज्जोप्यष्टविंशतिसहस्राणि द्वेशते सप्ततिश्चा
हुतयः॥ ॥अन्तेवसोर्द्धारा॥ ॥इतिपुष्पाहुतिसंख्या॥ ॥चतुर्दशसहस्राणि षड्शतानि एकचत्वारिंशच्च रूपकाणां भवन्ति। अ
त्राशतांशश्च षोडशरूपकाः एकत्रिंशद्रूपकाश्च अवशिष्यन्ते। एवं स्थिते शतांशहोमे मन्त्रे याचमंत्रविज्ञागे षड्त्वारिंशदुत्तरशतरूपकाणां
प्रतिरूपकमिति [illegible] हुतयः इति अष्टत्रिंशदुत्तरा चतुःशतानां हुतीनां अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते आचार्यादिभि[illegible]
भिः प्रत्येकमेकैकेति तिसृभिः अन्त्यजजुर्भिः पूर्वोक्ताः [illegible] प्रत्येकमेकैकेति तिसृः चमकस्य षोडशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकाद
शैकादशेति त्रिचत्वारिंशदुत्तरमेकशतमाहुतयः। अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अग्ना विष्णू सजोषसेत्यनयैकाहुतिः इत्येवं
मिलित्वा अष्टाशीत्युत्तरा पञ्चशतसंख्याहुतीनां। अन्तेवसोर्द्धारा। शतांशहोमपक्षे एवं कोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविज्ञागे षड्त्वारिंश
दुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्युत्तरशतमिति चतुर्विंशतिसहस्राणि षट्शतानि चतुःसप्ततिश्चाहुतयः। अवशि
ष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते प्रथमाग्नि[illegible] तिसृभिः प्रत्येकमेकैकेति तिसृभिः पूर्वोक्ताः [illegible] अन्त्यजजुर्भिः प्रत्येकमेकैकेति तिसृभिः
चमकस्य षोडशरूपकानां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतीत्रिचत्वारिंशच्चाहुतयः। अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां अग्ना विष्णू
सजोषसेत्यनयैकाहुतिरिति मिलित्वा चतुर्विंशतिसहस्राणि षट्शतानि चतुर्विंशतिश्चाहुतयः। अन्तेवसोर्द्धारा। अथातिरुद्र
एव दशांशहोमपक्षे चतुर्दशसहस्राणि षड्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां दशमांशे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्च भ
वन्ति। एक एव रूपको विशिष्यते। तथा चमकस्यैकसहस्रं त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चेति रूपकाणां दशमांशे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुः

ष्टिश्च नवन्ति । एक एव त्रूपको विशिष्यते ॥ अत्र च मकेत्रे या मंत्रविभागे एकसहस्रं चत्वारिंशशतानि चतुःषष्टिश्चेति त्रूपकाणां प्रति
त्रूपकानि सव्वस्त्रिश आहुतयः ॥ इति मिलित्वा चत्वारिंशासहस्राणि बह्वानवतिश्चाहुतयः ॥ नमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतद्रूपकाणां
प्रतित्रूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वा एकसहस्रं चत्वारिंशशतानि त्रिषष्टिश्चाहुतयः ॥ एताश्च पूर्वाभिः सह पंचसहस्राण्येकोनश
37 तानि पंचपंचाशच्चाहुतयः ॥ ततो वसोर्द्धारा च ॥ एवं शतहोमपक्ष एवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागे प्रतित्रूपकमेकोनसप्तत्यु
त्तरशतमिति मिलित्वा द्वे लक्षे सप्त चत्वारिंशत्सप्तसहस्राणि चत्वारिंशतानि षोडशाहुतयः ॥ पूर्वोक्ताभिः सह ते ताद्वे लक्षे अष्टचत्व
त्वारिंशत्सहस्राः एवमष्टोत्तरशतान्येकोनाशीतिश्चाहुतयः ॥ अन्ते वसोर्द्धारा ॥ सहस्रहोमपक्षे एवैकोनसप्तत्युत्तरशतमंत्रविभागे
श्री:॥ चतुर्दशसहस्राणि शतान्येकोनत्रिंशच्चाहुतयः ॥ पूर्वोक्ताभिः सह ते तास्त्रिंशतिलक्षाणि अष्टाशीतिसहस्राणि नवशतानि सप्तति 37
37 श्चाहुतयः ॥ ततश्च वसोर्द्धारा इत्येतन्तु चत्राहुतिसंख्या ॥ ॥ नमकादि विन्ने देन जपहोमविधौ विधिः । ऋतुलक्षुस्वहोमो पूर्जो जपः
शक्त्याद्यपेजपी ॥ इति नमकं तु द्रव्येका दशिन्यो ॥ महारुद्रातिरुद्रेष्वमेत्र विधेः दक्षकारकस्य आहुतिसंख्या ॥ विशेषश्च ॥ अथ होमे स्थं
डिलकुंडनिर्माणविधिः ॥ ॥ तत्र स्वल्पसंख्याकहोमे स्थंडिलं समन्ततो हस्तमात्रं द्विहस्तपरिमितं वा होमानुसारेण कल्पयेत् ॥
अधिकसंख्याकहोमे तु कुंडं प्रकल्पयेत् ॥ तत्र नवग्रहहोमेषु प्रकारोऽस्ति दक्षिणायां ॥ नवग्रहमखे कुंडं हस्तमात्रं समं खनेत् चतुरस्र
मथो हस्तं योनिचक्रं समेखलं ॥ चतुरंगुलविस्ताराभिः मेखलाभिः उच्छ्रिता ॥ हस्तमात्रं समं चत्वस्त्र्यपि दिक्षु हस्तप्रमाणां चतुरस्रं चतुः
कोणहिचो हस्तं च अयुतहोमे हस्तपरिमितं जस्पतन्तथोक्तं योनिचक्रां मेखलाप्रमाणमाह ॥ चतुरंगुलविस्तारोच्छ्रिता ॥ च

तुर्नंगुलोन्नता। एतच्चकुंडमयुतहोमानुसारि। योनिलक्षणं तु। विस्तारमणौ वितस्तिमात्रयोनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता। कू
र्मपृष्ठोन्नतामध्ये पार्श्वस्वांगुलोच्छ्रिता। गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता। एतत्सर्वेषु कुंडेषु योनिलक्षणं॥ मुखचतुर्थमेखलो
परि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा। एतच्च योनेर्दैर्घ्येण षट्सप्ताङ्गुलविस्तृतिः। षडंगुलविस्तृतायामैर्ष्यं मूलविस्तृता चेति नाना
मेविकल्पः। अनेनदैर्घ्यप्रमाणं॥ लक्षणमाह। उक्तलक्षणा लक्षिता गजोष्ठसदृशी अश्वत्थपत्रसदृशी योनिर्न्नकृतीत्यर्थः। इदं च यो
निः। कुंडस्य पश्चिमदिग्भागे मेखलोपरि कार्या॥ ॥मंडपलक्षणं। सद्भुना॥ ॥ग्रहस्योत्तरपूर्वे॥ मंडपं कारयेद्बुधः। युग्मास्ततन
भूमौ वा चतुरस्त्रमुदक्प्लवम्। दश षोडशहस्तं वा अष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः। तस्य द्वारानि चत्वारि कर्त्तव्यानि विचक्षणैः। प्रागुदक्
प्रवणां भूमिकां कुर्यात् घनतोरणैः। प्रागुत्तरे समासाद्य प्रदेशे मंडपस्य तु। योजनं कारयेत् कुंडं यथावल्लक्षणान्वितं। अथ प्रकार
न्तरे॥ कुंडनिर्माणविधिस्तत्रैव। द्विहस्तविस्तृतं त्र्यञ्च तुर्हस्तायतं पुनः। लक्षहोमे तत्कुंडं योनिवक्त्रत्रिमेखलम्॥ पूर्वपश्चि
मयोर्हस्तद्वयं वीतं दक्षिणोत्तरयोस्तु चतुर्हस्तायतं चतुर्द्दश खातं चतुरस्त्रं कुंडं निर्मेयमित्यर्थः। योनिलक्षणं। प्रागुक्तम्। द्वि
गुलोच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः। त्र्यंगुलोन्नता तद्वद्द्वितीया समुदाहृता। ऊर्ध्वोच्छ्रितविस्तारात्पञ्चत्तती या चतुरंगुला। ध्येगुल
सर्वविस्तारः पूर्वप्रोक्तनपि शस्यते। पूर्वयोर्द्वितीयतृतीयमेखलयोः। चतुर्हस्ते कुंडे मंडपप्रमाणमाह॥ तथा षोडशहस्तस्य मंडपस्य
चतुर्मुखः। नवग्रह॥ ॥नदीनां संगमे चैव वसुनागमनं तथा। सुसमे भूमिभागे च देवताधिष्ठितो नृप। क्वचित्त्रिर्गुणं तु वेवृत्ता दूषं
मिपनीजपेत्। अनेनैव तत्र कुंडं चतुरस्त्रं समं हस्तमात्रकं। द्विगुणं लक्षहोमे च कोटिहोमे चतुर्गुणम्। युग्मयोन्यात्मिकं द्विजः प्रोक्ता अष्टौ तेव

जे०

दपानगाः।कन्दमूलफलाहारादयिनोनाशिनोपि वा।अष्टावधिजइत्युपलक्षणा।।अत्रशान्तिकर्मादिवेगेन निर्वाह्यं भवति तत्र यावद्धि
कालविग्निः कर्मवेगेन निर्वहेति।।तावतोत्रर्त्विजोऽष्टाविंशति जघपि स्वल्पत्यागो यजमानेनैव कार्यः।तथापि कर्तृत्वं केहोमे त्यागा
स्पनिन्नकालत्वेन त्यागः कालस्यज्ञातुमशक्यत्वाद्धोमोपक्रमशङ्कत्वाद्धोमोपक्रम एव यष्टव्यदेवताः स्मृत्वानुज्ञनीं प्रविद्रव्यं समुपि
38
नियाज्यं यथादेवतमस्त्विति स्वत्यत्यागः।कार्यो यजमानेन वा तु मात्रं सुवं कृत्वा हतनत्तं तद्धतोपनि अउँवनीमथाङ्गेचत्रन्द्रीकाय
नवर्जितोमा वा तु मात्रं सुवं कृत्वा ततस्तं तद्धतोपनि।इतीयानात्तथा समन्नगाग्नेनुपतिपातप्येरे।अत्रवसुधानामैत्रस्समकानुवाकाः।।
श्री:।। मैत्रान्नता।पेपापिसूजन्ते।सापयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्द्रवम्।महावैश्वानरं चैव सम्यग्ज्येष्ठ समान्वपाठयेत्।। ।।इतिसंधि
३८ कार्याणि होमोपविधिः।। ।।अथ बौधायनप्रोक्तपंचांगरुद्रन्यासविधिः।। ।।पंचांगरुद्रस्यचाजमर्थः।।पंचप्रकारगन्या
सो यस्मिन्स पंचांगरुद्रः।एवं षडंगरुद्रोपि।तत्र पंचांगन्यासे शुद्धशिखाप्रथान्तमेकत्रिंशदंगन्यासः प्रथमः।मूर्द्धादिपादान्तं दशांगन्या ३८
सो द्वितीयः।पादादिमूर्द्धान्तं पंचांगन्यासस्तृतीयः।।गुह्यादिमस्तकान्तं पंचांगन्यासश्चतुर्थः।।अपंचष्षष्ठोन्यासः।पूर्वोक्तपंच
प्रकारन्यासस्सहितः।पंचांगरुद्रः।षड्प्रकारान्न्यासस्सहितः षडंगरुद्रः।अथातः पंचांगरुद्राणां न्यासपूर्वकं जपहोमार्चन
विधिं व्याख्यास्यामो यातेरुद्रेति शिखायाम्।अस्मिन्महत्यर्णव इति शिरसि।सहस्राणीति ललाटे।हंसः शुचिषदिति भ्रुवोर्मध्ये।त्रिप
वर्कं यजामह इति नेत्रयोः।नमः स्रुत्याय चेति कर्णयोः।मानस्तोक इति नासिकायाम्।अवतत्येति मुखे।नीलग्रीवा इति कंठे।नमस्ते अस्त्वा
युधायेति बाह्वोः।यातेहेतिरिति उपबाह्वोः।ये तीर्थानि इति हस्तयोः।सद्योजातमिति पंचानुवाकान् पंचस्वंगुलीषु।नमो वः किरिकेभ्य
इति हृदये।नमो गणेभ्य इति पृष्ठे।नमो हिरण्यबाहव इति पार्श्वयोः।हिरण्यगर्भ इति नाभौ।मीढुष्टमेति कट्याम्।एतावतामधिपतये

इतिगुह्येशशिखिनाजातवेदाइत्युपानेमानोमहान्तमितिघोरेतिजान्वोर्जेपद्भ्यामितिपादयोर्नघ्यवोचन्तदितिकवचंनमोविलिभिन
इत्युपकवचंनमोस्तुनीलग्रीवायेतिद्वतीयनेत्रेअस्त्रंचघन्वनइत्यस्त्रंएतावन्तस्वेतिदिग्बंधंकृत्वानमोस्तुभगवतेरुद्रायेतिबमु
स्कानंन्यसेत्त्रिकानंमूर्द्ध्निविन्यस्यनकानंनासिकाग्रतःमिकानंतुललाटेवैत्तकानंमुखमध्यतःगकानंकंठदेशेतुवकानंहृदि
विन्यसेन्नतिकानंदक्षिणेहस्तेतुकानंवामतोन्यसेत्द्राकानंनाभिदेशेतुयकानंपादयोर्न्यसेत्सर्वंचपादयोर्न्यस्यवामीन्य
स्यातुमध्यतःअघोरंहृदिविन्यस्यतत्पुरुषंन्यसेत्ईशानंमूर्द्ध्निविन्यस्यहंसोनामसदाशिवःहंसहंसेतियोब्रूयाद्रुएवं
कृतेसतिहंसोनामाहंसहंसइतिप्रसिद्धसदाशिवोत्तवेत्अनुमेवार्थमनुवदति।एवंन्यासविधिंकृत्वाततःसंपुटमानमेतेअत्राता
नमितिध्यात्वान्वोअग्नेषुगन्धुर्पथामस्मुन्वन्तस्यजाम्यतोनिपुष्टिर्वर्जेसोमतमीशानमस्तेतुरुद्रसोनाष्टथिवीत्येतत्संपुटमि
ध्यादीदिक्षुविन्यसेवमात्मनिनेत्रीकनाग्निकृत्वात्वगस्थिगतेःप्रपुज्यते।सर्वंकृतेष्वपनाजितोस्तुवति।जगंधर्वभूत
प्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसजमदूतशाकिनीडाकिनीसर्पाश्वापदतस्करनाद्युपद्रवाः।सर्वेज्वलन्तंपश्यन्तेमीनक्रान्ति।नमो
ज्योतिषोज्यमितिमूर्द्धानंममेतितेजातवेदाइतिगुह्याग्निहृदयाघजिमंत्रात्मन्यस्यकर्त्तव्यौ।।शिवसंकल्पंहृदयपुरुष
सूक्तंशिवउक्तनउक्तेनानाजाग्निशिखाप्रपतिथंकवचंशतरुद्रीजमस्त्रंपंचाङ्गजापेन्अघोरगायत्र्याप्रप्यायात्मानंतुप्रद्
पध्यायेत्।।शुद्धस्फटिकसंकाशंत्रिनेत्रंपंचवक्त्रकं।गंगाधरंदशभुजंसर्वाभरणभूषितं।नीलग्रीवंशशांकांकंनागय
ज्ञोपवीतिनं।व्याघ्रचर्माम्बरधरंवरदमभयप्रदं।कमण्डल्वक्षसूत्राभ्यामन्वितंशूलपाणिनं।ज्वलन्तंपिंगलजटा

श्री॰

शिषामुद्योतकानि॥ ग्म्॥ अनन्तेनाद्भुतं दृष्ट्वा मुमादेहार्द्धधानि॥ ग्म्॥ दिव्यसिंहासनासीनं दिव्यभोगसमन्वितं। दिग्देवतासमा
युक्तं सुरासुरनमस्कृतं। नित्यं च शाश्वतं दिव्यं ध्रुवमक्षरमव्ययम्। सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपिणं॥ एवं ध्यात्वा द्वि
जः सम्यक् कृततोर्घ्य पूजनमाचरेत्॥ ॥इति पंचांगरुद्रन्यासविधिः॥ ॥अभिषेकपूर्वोक्तन्यासोऽपि समुच्चीयते।
39 अथातो रुद्रस्नानार्चनविधिं व्याख्यास्यामः॥ आदित एव तीर्थे स्नातो देवः शुचिः प्रयतो ब्रह्मचारी शुक्लवासास्त्वस्यदन्ति॥॥
प्रत्यग्देशोन्मुखः स्थित्वात्मनि देवतास्थापयेत्॥ प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु हस्तयोर्हरस्तिष्ठतु बाह्वोरि
न्द्रस्तिष्ठतु। जघनयोः सूर्यचंद्रमसौ तिष्ठेतां कर्णयोरश्विनौ तिष्ठेतां। ललाटे तु रुद्रस्तिष्ठतु। जठरेऽग्निस्तिष्ठतु। हृदये शिवस्ति
श्रीः॥ ष्ठतु। कंठे वसवस्तिष्ठतु। वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु। नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु। ततो बहिः सर्वतोऽग्निर्ज्वालमालापरिक्षिप्तस्तिष्ठतु। ३८
३८ सर्वेष्वंगेषु सर्वदेवतास्तिष्ठन्तु। मौनं जपन्तु अग्निर्मे वाचि श्रित इति। यथालिंगमंगानि संस्पृश्याथैनं गंधपुष्पाक्षतधूपदी
पेनात्मानं प्रत्यानायजेत्। आत्मानाधितेमनुष्येस्त्वं सिद्धैर्दैवैः सुनादित्तिः आवाहयामि त्वमात्मीमांग हा॥ ॥म हेश्वर त्र्यं
बकेयजाम हेत्यथैनमानायजेत्। अग्निर्मे वाचि श्रित इत्यादेनजमर्थैः अग्निर्मे इत्यादि निर्बन्धमा॥ ॥मंत्रैर्यथालिं
गमंगानि संस्पृशेत्। तत्र मंत्रः॥ अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं मयि। अहममृते अमृतं ब्रह्मणि॥ इति वा स्पृशेत्
वायुर्मे प्राणे श्रितः। प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते अमृतं ब्रह्मणि॥ इति मनसस्थानं चन्द्रः। दिशो मे श्रोत्रे स्थिताः। श्रोत्रं
हृदये। हृदयं मयि। अहममृते अमृतं ब्रह्मणि॥ इति गुह्यस्थानी॥ पृथिवी मे शरीरे स्थिता। शरीरं हृदये हृदयं मयि। अहममृते
अहममृतं ब्रह्मणि॥ इति शरीरं। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः। लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृते अमृतं ब्र

णि ॥ इति नो मन्त्रपाठः ॥ इन्द्रो मे बलो श्रितः बलं हृदये । हृदयं मयि । अहममृते । अमृतं ब्रह्मणि ॥ इति मन्त्रः ॥ ईशानो मे मन्यौ श्रितः । म
न्युर्हृदये । हृदयं मयि । अहममृते अमृतं ब्रह्मणि ॥ इति चित्तस्थाने । वनुः पुनर्म आत्मा पुनरायुर्नागात् ॥ पुनः प्राणः ॥ पुनर्ना ।
कूलं मन्त्रागात् । विश्वानरो नो रश्मिभिर्वा वृधानः । अन्तरिक्षं त्वमृतं तस्य गोपाः ॥ इति सर्वशरीरस्पर्शः ॥ एवं मन्त्रानि संस्पृश्य पार्थेन गेयादि
भिनात्मानं ध्यानाद्यजेत् । एवं तु क्रमालनं ध्यानाद्यजेत् । तुद्रूपिण्डं जीवात्मानं स्वशनीनं पूजयेदित्यर्थः ॥ तत्रावाहनमन्त्रः ॥
आनाधितइत्यादि ॥ आवाहनव्यतिरिक्तेतनोपचाराने पुष्पं च धूपं च धूपवार्घ्यं वर्कं जजामहे इत्यजेमन्त्रः ॥ अत्र नैवेद्यमपि मानसप
निकल्पयेत् ॥ एवमात्मपूजानन्तरं शिवपूजाक्रमाह ॥ आ त्वा वहन्तु वीहनयः सचेतसः खे वैनमर्खैः सह केतुमत्स्वः ॥ वातज
नैर्बलवद्भिर्मनोजवैनाभ्यां दिशि शीघ्रमतमहत्याय सर्वमित्यावाहजामात्मावाहसंस्थापितेत्यावाहनं । सद्योजातेत्यावाहनं द
दाति । सद्योजाताय वै नमः ॥ इत्यासनं ददाति । सवेनवेनातिलवेनजस्वामामितिपाद्यं ददाति । भवोद्भवाय नमः ॥ इत्यग्निगालिस्व
स्वानं ददाति ॥ अग्निगास्नापोहिष्ठेत्याद्या ॥ अथाङ्गिरसं पंजति । भवं देवं तर्पयामि । ईशानं देवं तर्पयामि । पशुपतिं देवं तर्पयामि ।
रुद्रं देवं तर्पयामि । भीमं देवं तर्पयामि । महान्तं देवं तर्पयामीति तर्पणं । तेजि वामदेवाय नमः इत्याचमनीयं ददाति । श्रेष्ठाय न
मः इति मधुपर्कं ददाति । कालाय नमः इति गन्धं ददाति । कलविकरणाय नमः इति पुष्पं ददाति । सर्वभूतदमनाय इति धूपं ददाति ।
मनोन्मनाय नमः इति दीपं ददाति । भवोद्भवाय नमः इति कालेन नैवेद्यं ददाति । अथाष्टमूर्तिभ्यो नमस्कृत्य पुष्पाणि ददाति । भवाय दे
मदेवाय नमः ॥ सर्वाय देवाय नमः ॥ ईशानाय देवाय नमः ॥ पशुपतये देवाय नमः ॥ रुद्राय देवाय नमः ॥ उग्राय देवाय नमो भीमा

१०

५०

नदेवाय महते देवाय नमः॥ अथास्याघोरेन तनूरघोरेत्यष्टइत्यप्रतिष्ठितम्॥ अथ पूर्वोक्तपूजानन्तरं नमस्यत्यघोरेन तनूरघोरेत्यादि

नीनाप्युपतिष्ठते। केन। अघोरेत्यष्टइत्याद्यनुवाकत्रयेणात्रे वानुवाकाग्रेनेप्रदर्श्यमानाऽपि शोकार्जार्थमेत्र लिख्यते। अघोरे

भ्योथघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः। सर्वतः सर्वसर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥ तत्पुरुषाय महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवो॥ अथास्याघोरेन तनूरघोरे

त्यष्टइत्युपतिष्ठत इत्युक्तं भवति नक्तमाह। अथैतस्यान्हि नापेन मूर्द्धि कलशेन सन्ततधारा निषिंचेन्मधुना सर्पिषा पयसा वा

श्रीः॥ कुशोदकेन नालिकेरोदकेन वा आम्ररसेन वा तदग्न्यातउदकेन वा नमस्तेऽस्तु भगवन्नमस्यत्येकादशानामनुवाकानामेकं जपेत्सर्वेष्वायमेषु

४० नानाद्यपेन। उत्तमानाद्यनेनैतदेतद्विधानं प्रोक्तमिति॥ सन्ततधारापदं सहस्रकलशस्याभिषेकस्याप्युपलक्षणम्॥ ४०

एतदेव घटीस्नानमित्याचक्षते। अत स्नानविधावपि पूर्वोक्तपंचांगन्यासादिकं कार्यं सर्वेष्वपि इत्यादि। सर्वेष्वभिलपित

नमकं हन्ति शेषाणीयानेसमाप्तो उत्तमानाद्यनेन पुनर्नानाद्यपेत्। अभिषेकानन्तरं पूर्ववदेव पुनः पूजयेदित्यर्थः। उत्तमानाद्य

नमभिषेकानन्तरं अनाद्यपेत्। पूजां कुर्वीतेत्यर्थः। पुनश्चाद्यं प्रथमपूजायोजनान्तराभिषेकान्तेषु पूजायेजपा। तदेतद्विधानं

प्रोक्तमिति। आदावेवपूजाविधाने प्रोक्तमित्यर्थः। अथ पूतदेवद्विधानमभिषेकासे विष्णुप्रोक्तमित्युपसंहारः। उत्तमानाद्यनमित्यु

क्तं मधुनाव्याधिविशेषे अभिषेककर्माणि विशेष्यं दर्शयन्। अधिकानि तेदाभिन्नानि फलानि दर्शयति तेनाभिषिक्तेनोक्तेना

जीस्यामित्यनुवाकेनाऽलिंगाभिनालिंगाभिनालिंगाभिश्वापादतलेन जपन्। पापन्नजार्थी व्याधिविमोचनार्थी जीवनार्थी

सीकामः शान्तिकामः पुष्टिकामस्तुष्टिकामो मोक्षार्थी च कुर्यादेवं कुर्वन् सिद्धिमवाप्नोति आचार्याय दक्षिणां ददाति दश गाः स
वत्साः सुवर्णं तु पितामहेन प्रोक्तं कादशाक्षरदलान्येकाग्रो गदिग्वामि त्यर्थे भगवान् बोधायनः अग्नीत्यामित्यनुवाकेनोग्रमिति मादा
नविधेनन्त्रेष्व दर्शितः आपो हि ष्ठेत्यादय ऋग्वलिगाश्च आश्वलायनबोधायनशान्तौ प्राग्दर्शिताः ॥ ॥ इति रुद्रशान्तिप्रयोगविधिः ॥
॥ ॥ अथ योगमन्त्राणामृष्यादि अघर्षणमर्षान्न्यासमन्त्राणामृषि देवत छन्दांसि तत्रापि जाते रुद्र नमः स्तुत्याजनमो वः किरिकेभ्य
स्तुवन्नमृजमानेभ्यो ज्योतिर्जमाजुह्वा हृत्येप्याममग्निरस्मिन्म हृत्यार्थे सहस्राणि सहस्रशो नीलग्रीवाः प्रतिष्ठ जो नमो गणेभ्य इति
वेण्यादुर्घोसाहंनमो स्तुनीलग्रीवाये लेष्यां भगवानवतधनुः प्रमुंच धन्वनइत्यनजोनीनदोजेतीर्थानि ये भूतानीजेपथां ज एताव
न्तश्चेत्येष्यां देवलः सद्योजातादिपंचानुवाकानान्तथा । तामग्निवर्णां सूक्तन नाजित मिति ध जोश्व संहिता देवताऽ उपनिषदो नमो हिरण्य
बाहवइत्यस्य मृदु को हिरण्यगर्भोजः आ आ इत्यनजो हिरण्यगर्भा नामी पुष्टि शिवतमेन्यस्यावैनाजोजातवेदइत्यस्य काश्यपोग्निस्त्रिष्टु
नजास्तेनजेत्यनजोनमस्यो विश्वानिनइत्यस्यावसुश्रुतो महान्तमित्यस्य देवनाएष्यते रुद्रा गच्छ गन्तः पथो इत्यनजो ज्ञिष्टु तमि
त्यनुवाकस्य वृषजन्मानेजातेअग्नइत्यनजोस्व विश्वेदेवा अघ्यवो वादित्यस्य कं ऋषि तोनुमिद्रमुपरवास जेत्यनजोगमे
स्रष्टामीत्यस्य सुमन शेष्यो वजन्तोमेत्यस्यावि घन्धुच कश्रुतवं धुरवतमीशान मिना हगणो सेतुर्देन्द्रस्य आ गायोस्योना पृथिवि
महीध्योनित्यनजो मेघातिथिन वोध्यग्नि नित्यस्याबुध विष्णुर्नोमूर्ध्वोनविन्दस्य वित्रपोम मोणितइत्यस्य वामुजीतवेदा इत्यस्य
मूर्जमानलोकेनमस्ते अस्त्वाप्सुजाजजातेहेतिनित्यत्र भगवान् हिरण्यगर्भोजः आ आ तन श्रुतिप्रजापतिर्जातयेदसेतमग्निवर्ण सोम

त्वंपानजविश्वानन्नः पृतनाजितमिति जातवेदस्याग्निनध्यवोचेन्ननमो विल्मिनेनमोस्तु नीलग्रीवायेतिशंतुस्त्वातानमित्य
स्याश्रासुः शिशानमित्यस्यानुवाकस्य चैन्द्रस्तुर्थविंहस्पतिप्रजापतिर्जातवेदसस्तपोदस्यावाताल्लिन्नोअघोघ्यग्नेतनजाते
अग्ने इत्यग्निसुगााः पीपथाजमग्न्यस्वाहेतिजमोस्तुन्चन्तमिति निर्त्रनेतिलत्वायामीति वनुगाआनोसिपुङ्गिनितिवास्तुघेज
सोमेतिसोमस्त्वमीशानमितीशानोस्मेतु ग्नीव्र लजन्तान मितिस्वर्जैनूर्व्रे जापन्तागन इति सूक्तस्याशिवसंकल्पः सहस्रशीर्ष्येतिपञ्च
दशाद्रस्यसूक्तस्य प्रजापतिः ष्णोऽशर्वन्तस्यनानाजााश्राशुः शिशान इत्यनुवाकस्य अग्नातिनथत्वमग्नेरुद्र इत्यनुवाकस्य ह
यवाडित्यायमथदैवतं हंसः श्रुचिषदित्यस्यासोमेतिसोमस्त्वमीशानमितिशानोस्मेतु द्रावृ लजन्तानमितिवृत्तासोनाष्टिथि
सौ॰ ४१ वीन्जन्तः पृथिवीवामनोज्योतिनित्युपसोतिमूर्त्तोमूर्द्धानं जातवेद इति वैश्वानरोममग्नीितइति वसादजोलिगोक्ताजज्ञा ४१
नतइति सूक्तस्यामनः सहस्रशीर्ष्येति सूक्तस्य पुरुषोजगद्बीजं नानाजगणोवाश्रद्धः संनूत इत्यनुवाकस्य नानाजत्तोमहीप्यो
नितिद्यावापृथिव्याऽनुष्टुप्स्वामजेतिनयोदुंदुलजस्वावशिष्टानीन्तु दग्धंवकमितिमत्पुंजपनुदत्त्वमग्नेरुद्र इत्यनुवाकस्य
न्यात्मकोरुद्र इति दैवतमथ वैदोहंसः श्रुचिषदितितैत्तिनीजकेतिजगतीवश्रवानीं जगतीमानस्तोकेमनोमहान्तन्नमीशानी
त्वमग्नेरुद्र इति जगत्यः सद्योजातमितिबृहती ल्लिप्पगर्त्ताजातवेदसेतामग्निवसोमग्नत्वंपानजविश्वानिनः पृतनाजित
त्रातानतन्नः सुनगानुश्रसुन्वन्तस्तत्वायाम्यानोनिपुङ्गिनश्मेतुद्रामनोज्योतिनवोधिमूर्द्धानंमग्नाििजातवेदाजज्ञानन
इति सूक्तं सहस्रशीर्ष्येत्यत्राखलाजनानामन्तेवापसत्वानामन्त्यास्तिष्टोपिः संन्तूत इति द्वेश्रासुः शिशानइति सूक्तेस्याऽवलाप

न पाठेन्न्यासस्यापल्लवपाठेनादश्वादि देन्यास्ववकृज्ञोपित्वाव्रलजज्ञानमुपख्यासज्ञाग्नेनज इत्येताच्चिरु नृत्तोमीढुष्टमेति पंच
पदत्रिष्टुप्प्रजापतिश्खनमिति त्रिष्टुब्जगतीयेश ॥ न सर्व्वविधानामित्यनुवाको वर्ज्यं सोमस्योनाष्टं चिविमहीषां निति गायत्र्योपाने
अग्न्य इत्यतिशयश्चार्थ वशिष्ठात्र चोनुष्टुम्नोजातेनुष्टुभा घोनेन्यू इतिवस्ववनाऽनुष्टुप्शिष्टानिजगूरुष्णीति षट्दश ॥ ॥इति नमकांगन्यास
मैत्राणां मृत्युर्देवता दीक्षासि ॥ अथ नमकांगन्यासमंत्राः प्रदर्श्यन्ते ॥ जातेनुध्रशिवातनूरघोरापापकाशिनी ॥ तयानस्तन्वाशन्तमया गिरि
सन्नातिचाकशीहि ॥ ॥इति शिखायां ॥ ॥असिन्महत्यर्णवेन्तरिक्षे भवा अधि तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि तन्मसि ॥ इति शिरसि
सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधिभूम्यां तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि तन्मसि ॥ इति ललाटे ॥ हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदि
षदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ इति भ्रुवोर्मध्ये ॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ इति नेत्रयोः ॥
नमः स्रुत्याय च पथ्याय च नमः काट्याय च ॥ नीप्याय च नमः कुल्याय च सरस्याय च नमो नादेयाय च वैशन्ताय च ॥ इति कर्णयोः ॥
मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः नमसा विधेम ते ॥ इ
ति नासिकायां ॥ अवतत्य धनुस्त्वं सहस्राक्ष शतेषुधे । निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भव ॥ ॥इति मुखे ॥ नीलग्रीवाः शि
तिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि तन्मसि ॥ नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः दिवं रुद्रा उपश्रिताः । तेषां सहस्रयोजन
वधन्वानि तन्मसि ॥ इति कण्ठे ॥ नमस्त आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ इति बाहोः ॥
या ते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनुः । तयास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिभुज ॥ इत्युपबाहोः ॥ उपबाहुमणिबन्धयोः परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वतः । अथो य इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तम्
तीर्थानि प्रचरन्ति सृकाहस्ता निषङ्गिणः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि तन्मसि ॥ ॥इति हस्तयोः ॥ ॥सद्योजातं प्रपद्यामि

जे नवेत्तवेनातिनवेत्त जस्वेतिअंगुष्ठभ्यो॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः॥ बलप्रमथनाय नमः॥ ॥पूर्ववदिति तर्ज्जन्योः॥ अघो
रेभ्योऽथघोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः॥ इति मध्यमयोः॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः इति अनामिकयोः॥ ईशा
नः सर्व्वविद्यानामीश्वरः सर्व्वभूतानां ब्रह्माधिपतिरिति कनिष्ठिकयोः॥ नमो वः किरिकेभ्यो किरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यो नमो विक्षी
णकेभ्यो देवहृदयेभ्यो नमो विचिन्वत्केभ्यो देवानां हृदयेभ्यो नमो विचिन्वत्केभ्यो देवानां हृदयेभ्यो नमः आनिर्हतेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः॥
५२ इति हृदये॥ ॥नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमः॥ इति पृष्ठे॥ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमः॥ इति पार्श्वयोः॥
हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्। स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ इति नाभौ॥ मी
ढुष्टम शिवतम शिवो नः सुमना भव परमे वृक्ष आयुधं निधाय कृत्तिं वसान आचर पिनाकं बिभ्रदागहि॥ इति कट्यां॥ नवाम सोम ४२
सौ०३॥ मराती यतो विदहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः॥ अग्ने वन्यमा॥ पूर्णमंत्रस्य शिरस्तु स
४२ तोत पथ्या। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्म्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः॥ अग्ने त्वं
पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः॥ विश्वानि नो दुर्गहा जा
तवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिपर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां॥ पृतनाजितं सहमानमुग्रमग्निं हुवे
म परमात्सधस्थात्। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अति दुरितात्यग्निः॥ इत्युपाने॥ मानो महान्तमुत मानो अर्भकं मा न
उक्षन्तमुत मा न उक्षितं। मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः॥ इत्यूर्व्वोः॥
एष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूजवतोऽतीह्यवततधन्वा पिनाकावसः कृत्तिवासाः॥ ॥इति जान्वोः॥

ये पथां पथिरक्षय ऐलबृदा आयुर्युधः॥ तेषां सहस्रयोजनेऽवधन्वानि तन्मसि॥ इति पादयोः॥ अध्यवोचदधिवक्ता॥ प्रथमो दैव्यो
भिषक्॥ अहींश्च सर्वाञ्जम्भयन्त्सर्वाश्च यातुधान्यः॥ इति कवचं॥ नमो बिल्मिने च कवचिने च॥ इत्युपकवचं॥ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय
सहस्राक्षाय मीढुषे॥ अथो ये अस्य सत्वानोऽहं तेभ्योऽकरं नमः॥ इति नेत्रत्रये॥ प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्न्योर्ज्याम्॥ या
श्च ते हस्त इषवः परा ता भगवो वप॥ इत्यस्त्रं॥ य एतावन्तश्च भूयांसश्च दिशो रुद्रा वितस्थिरे तेषां सहस्रयोजनेऽवधन्वानि त
न्मसि॥ ॥इति दिग्बन्धः॥ ॥इति दिग्बन्धसहित एको न्यासः॥ अथापरो न्यासः॥ तत्र च नमो भगवते रुद्रायेति नमस्कारान्न्य
सेदिति॥ सूचितो यस्यापि नमस्कारार्थः॥ नमस्कारमंत्र पूर्वोक्तं पठित्वा नमस्कारं कुर्यादिति॥ अथ न्यासार्थः॥ नमस्कारान्न्यसेत्पूर्वोक्तमेव
मंत्रं वक्ष्यमाणप्रकारेण॥ नमो न्यसेत्॥ तद्यथा॥ ॐ मूर्ध्ने नमः इति मूर्ध्नि॥ नासिकायै नमः इति नासिकायां॥ ललाटाय नमः इति
[illegible] ॐ वामहस्ताय नमः इति॥ नाभिदेशाय नमः॥ [illegible] नमः इति पार्श्वदेशे॥ अथापरः॥ ॐ नमो भ॰ व॰ ता॰ रु
द्राय॥ इत्येभिर्नमस्कारैः क्रमात् मूर्धादि पादान्तप्रदेशान्स्पृशेदिति॥ अत्र चायं क्रमः॥ पूर्वोक्त दिग्बन्धसहितं न्यासत्रयं विधाय ततः॥ ॐ नमो
भगवते रुद्राय इत्युच्चार्य पश्चान्न्यसेत् ॐ मूर्ध्ने नम इत्यादिन्यासं वा ॐ इत्यादिन्यासं वा कुर्यादिति॥ ॥अपरो द्वितीयो न्यासः॥ ॥
अथान्यो न्यासः॥ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः॥ इति पादयोः॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः इत्यूरू पूर्ववन्नू
रुत्तमघ्ये॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यः इति हृदये॥ ॥तत्पुरुषाय विद्महे इति मुखे॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिप
तिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् हंसः इति मूर्ध्नि॥ ॥इति तृतीयो न्यासः॥ अथ संपुटीकरणं
[illegible]मुद्रितां जलेऽप्रदर्शनं संपुटीकरणात्॥ तद्वक्ष्यमाणेन शादिदिग्बन्धवक्ष्यमाणमंत्रैः कुर्यात्॥ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं सु

ने० स्वनमिंद्रा।त्वन्नो अग्ने॰ वरुण।।विद्वान्देवस्य हेडो अव यासिसीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्म
त्।२।।सुगन्नः पंथामभयं कृणोतु यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिंचन्त देवास्तदस्य चित्रं हविषा यजाम।।अस्सु
43 न्यत्रमयजमानेमिष्वहतेनमन्विं द्धिन्तु क्लसा अन्यमस्मदिच्छ सा त इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु।।४।।तत्त्वा यामि ब्रह्मणा व
न्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोषीः।।५।।आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्व
रं सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञं।वायो अस्मिन्हविषि मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः।।६।।वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु बि
सौ०न०। भ्रतः प्रजावन्तः सचेमहि।।७।।तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वमवसे हूमहे वयम्।पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षि ४२
४२ ता पायुरदब्धः स्वस्तये।।८।।अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः। यः शंसते स्तुवते धायि पज्र इन्द्रज्येष्ठा अस्माँ अवन्तु दे
वाः।।९।।स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नः शर्म सप्रथाः।।इति संपुटीकरणम्।। ।।अथैन्द्रादिनमस्कारः।।अत्रापि पू
र्वोक्त एव मंत्रो ग्राह्यः।।संपुटीकरणे नमस्कारे चैन्द्रादिप्रकाशकाः मन्त्राः ग्राह्याः इति नियमो न तु पूर्वोक्त एव मंत्रो ग्राह्य इति नि
यमः।।अथ गुग्गुधूपमंत्रः।।मू।।अयमेव चतुर्थो न्यासः।।मनोजूतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु।।या इष्टा उष
सो निम्रुचस्ताः संदधामि हविषा घृतेन।।इति गुग्गुलः।।अबोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासं। यह्वा इव प्र
वयामुज्जिहानाः प्रभानवः सिस्रते नाकमच्छ।।इति दीपः।।मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निम्। कविं सं
प्रजामतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः।। ।।इति हृदजे।।ममो।।ते जस्मे निच्छादजामि सोमत्वा नाजा इत्ते त्वामि

वस्त्वं।उनो घेनीवो वनिव स्तेभ्य तुजप्यात्ते त्वामनुमदेम देवाः॥ ॥इतिमुख्ये॥जातवेदाय दिवापावकोसि वैश्वानरो य दिवा वैस्
तोसि सप्रजात्याय जमानायलोकमूर्जंपुष्टिं ददत्पावबत्स्वः॥इतिशिरसि॥चतुर्थोन्यासः॥अयमेव गुह्याघन्तिमंत्रमिति
चात्मरक्षावेतिव्यपदिश्यते॥ ॥अथ शिवसंकल्पादिन्यासः॥ ॥तत्र सिवसंकल्पसूक्तं यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदुसुप्तस्य
तथैवेति।दूरंगमं ज्योतिषांज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु
धीराः।यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानान्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥यत्प्रज्ञानमुतचेतोधृतिश्च यज्ज्योतिर् नममृतं प्रजासु।यन
स्मान्नऋते किंचनकर्मक्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥३॥येनेदंभूतंभुवनंभविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वं।येन
यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥४॥यस्मिन्नृचः साम यजूंषि यस्मिन्प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः।यस्मिंश्चित्तं
सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥५॥सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयते भीशुभिर्वाजिन इव।हृत्प्रतिष्ठं
यदजिरंजविष्ठं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥६॥इत्येतत्सूक्तं पठित्वा हृदयाय नमः इति हृदये सहस्रशीर्षेति सूक्तं पठित्वा
शिरसे स्वाहेति शिरसि।एतत्सूक्तगता होमीतद्याघ्यदशाद्यौ।ष्णोऽशाद्येतु।पुनरत्पुरुषसूक्तं।विधानेत्र दश्यते।अथोत्तरना
नायनाम।अद्भ्यः संभूतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः।समवर्त्तताग्रे तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तत्पुरुषस्य विश्वमाजान
मग्रे।वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात्।तमेवं विद्वान्प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा
विजायते।तस्य धीराः परिजानन्ति योनिं मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः।यो देवेभ्य आतपति यो देवानां पुरोहितः।पूर्वो यो
देवेभ्यो जातो नमो रुचाय ब्राह्मये।रुचं ब्राह्मं जनयन्तो देवा अग्रे तदब्रुवन्।यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन्वशे॥

जे॰ सीश्वतेलक्ष्मीश्वपत्न्यौ।अहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तं।इष्टंमनिष्याणामुंमनिष्याणसर्वंमनिष्याण।इत्यने
नशिष्याजैवोष्णडिशिष्याजे।अथाप्रतिरथं।आशुःशिशानोवृषभोनभीमोघनाघनःक्षोभणश्चर्षणीनां।संक्रंदनोनिमिष
एकवीरःशतंसेनाअजयत्साकमिंद्रः।संक्रंदनेनानिमिषेणजिष्णुनायुत्कारेणदुश्च्यवनेनधृष्णुना।तदिंद्रेणजयततत्सहध्वं
५५ युधोनरइषुहस्तेनवृष्णा।सइषुहस्तैःसनिषंगिभिर्वशीसंस्रष्टासयुधइंद्रोगणेन।संसृष्टजित्सोमपाबाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वाप्रति
हिताभिरस्ता।बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्रांअपबाधमानः।प्रभंजत्सेनाःप्रमृणोयुधाजयन्नस्माकमेध्यविताना
रथानां।बलविज्ञायस्थविरः।गोत्रभिदंगोविदंवज्रबाहुंजयन्तमज्मप्रमृणन्तमोजसा।इमंसजाताअनुवीरयध्वमिंद्रंसखा
श्रीः ग॰ योअनुसंरभध्वम्।अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरःशतमन्युरिंद्रः।दुश्च्यवनःपृतनाषाडयुध्योस्माकंसेनाअवतु ४४
४४ प्रयुत्सु।इंद्रआसांनेताबृहस्पतिर्दक्षिणायज्ञःपुरएतुसोमः।देवसेनानामभिभंजतीनांजयन्तीनांमरुतोयन्त्वग्रे।इंद्रस्यवृष्णो
वरुणस्यराज्ञआदित्यानांमरुतांशर्धउग्रं।महामनसांभुवनच्यवानांघोषोदेवानांजयतामुदस्थात्।अस्माकमिंद्रःसमृ
तेषुध्वजेष्वस्माकंयाइषवस्ताजयन्तु।अस्माकंवीराउत्तरेभवन्त्वस्मानुदेवाअवताहवेषु।उद्धर्षयमघवन्नायुधान्युत्सत्वा
नांमामकानांमहांसि।उद्वृत्रहन्वाजिनांवाजिनान्युद्रथानांजयतामेतुघोषः।प्रेताजयतानरइंद्रोवःशर्मयच्छतु।उग्रा
वःसन्तुबाहवोनाधृष्यायथासथ।अवसृष्टापरापतशरव्येब्रह्मसंशिता।गच्छामित्रान्प्रविशमैषांकंचनोच्छिषःमर्मा
णितेवर्मणाछादयामिसोमस्त्वाराजामृतेनाभिवस्तां।उरोर्वरीयोवरिवस्तेअस्तुजयन्तंत्वामनुमदन्तुदेवाः।यत्रबाणाः
संपतन्तिकुमाराविशिखाइव।इंद्रोनस्तत्रवृत्रहाविश्वाहाशर्मयच्छतु।इत्यप्रतिरथेनकवचाञ्जहुमितिकवचं।अथ

शतनुर्द्वीजेत्वमग्नेतुद्रोअस्तुनोमृहोदिवस्त्वंसर्द्धोमानुतैजइशिष्पे।स्वं वा नैनतुगोजासिसंगजस्त्वंपूष्णाद्विप्पतःपासिनुत्मना।
देवादेवेष्वुसजघ्वै।प्रथमाद्वितीजेष्वुसजघ्वै।द्वितीजान्तृतीजेष्वुसजघ्वै।तृतीजाच्चतुर्थेष्वुसजघ्वै।चतुर्थाः पंचमेष्वुसजघ्वै।
पंचमात्षष्ठेष्वुसजघ्वै।षष्ठीसप्तमेष्वुसजघ्वै।सुसप्तमात्त्रष्टमेष्वु।अष्टमानवमेष्वु।नवमादशमेष्वुसजघ्वै।दशमाएकादशेष्वु।
एकादशाद्वादशेष्वु।द्वादशात्त्रजोदशेष्वुसजघ्वै।त्रजोदशाच्चतुर्दशेष्वु।चतुर्दशाःपंचदशेष्वुसजघ्वै।पंचदशाःषोडशेष्वु।
षोडशाःसप्तदशेष्वुसजघ्वै।सप्तदशाअष्टादशेष्वु।अष्टादशाएकोनविंशेष्वुसजघ्वै।त्रजोविंशाच्चतुर्विंशेष्वुसजघ्वै।चतु
र्विंशाःपंचविंशेष्वुसजघ्वै।पंचविंशात्षड्विंशेष्वुसजघ्वै।षड्विंशात्सप्तविंशेष्वुसजघ्वै।सप्तविंशाअष्टविंशेष्वु।अष्टविंशा।
एका॰नत्रिंशेष्वुसजघ्वै।एकान्नत्रिंशात्त्रिंशेष्वुसजघ्वै।त्रिंशाएकत्रिंशेष्वु।एकत्रिंशाद्वात्रिंशेष्वु।द्वात्रिंशात्त्रजस्त्रिंशेष्वु
सजघ्वै।दिवाः त्रिनिकादशास्त्रिसजघ्वै।उत्ननेत्तवतः।उत्ननवत्मोनउत्तनसत्वान्नः।सिवसंकल्पादिन्नासः।अपंचमोन्जासः।
अथवनपमातौमैत्रैःनसौगप्तातामः।सवमंत्रपाठमंत्रेतोवनिर्वत्पैः।तत्रमंत्राः।।हिरण्यगर्भःसमवर्त्ततागेभूतस्पजातः
पतिनेकआसीत्।सदाधारपृथिवीधामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम।।ज्रलजज्ञानंप्रथमंपुनस्ताद्विसीमतःसुरुचो
वेनआवः।सवुध्न्याउपमाअस्पविष्टाःसतश्चजोनिमसतश्चविवः।उमहीद्यौःपृथिवीचनइमंजजमितिजतीपिपृती
नोभरीमभिः।।४।।उपश्वासजपृथिवीमुतद्यांपुरुत्रातेमनुतांविष्ठितंजगत्।सदुदुभेसजलनिंद्रोतादेवेभिर्दवीजोअपसेध
शत्रून्।।५।।आनेनजसुपथानाजेअस्मान्विश्वानिदेवमवुमानिविद्वान्।जुजोध्यस्मज्जुहुना।।।मेनोभूजिष्ठान्तेनमउक्ति
विधेम।जातेअग्नेजजिन्नानन्।हतनज्ञानोहात्मानमच्छावसूनिष्कत्वन्नमेनजोविपुत्।।।जन्नोभूत्वासेनचखर्मासीद

रु.०

खीनोनिज्ञान्नुवेदोनुग्रजायमान्नःसन्जर्पेर्हि॥८॥जथावःस्वाहाग्नयेदासेमयनिनागानिघेत्रवह्निश्चहव्यौतेविन्नोग्र
ग्नेग्रमिहैर्म्महोनिश्शतंपूर्भिःजशीसिन्नपाहि॥९॥इत्यंगन्यासः॥ ॥अथान्निष्वेक्रेण्पष्ठोन्यासः॥सचान्निष्वेकविधान
एवप्राकप्रपंचतः॥एवंन्यासविधिंकृत्वाननतोजजनमानन्वेत्।जजनंजपःपूजाहोमस्वाइतिनमकीगन्यासमंत्राः॥अ
45 थनमकस्याघ्यघान्निघीयते।तत्रपूर्वंग्रमुकदेशेग्रमुककालेग्रमुकस्येनमकंजपंतुद्रजपंनुदैकादशिनीजपमहानुद्रज
पंमतिनुद्रजपंवाकनिष्येतथानमकादिष्वन्यतमनहोममन्निष्वेकंवाकनिष्ये।इतिसंकल्पजेत्॥पुनग्रेष्वितस्वल्कसि
सौ:॥ ष्यामीत्यनिल्पेत्।ततग्रंगन्यासानन्तनमार्ष्यादिजानीयात्।नयथा॥अथनमकानुवाकानामृष्विदैवतछंदांस्यनु
४५ क्रमिष्यामोनमस्तेनुद्रमन्यवेतुद्रेत्यनप्रो:कश्यपोजातःद्रष्टुनित्यस्यात्रात्रेयोनामिष्टुमितिद्वयोर्गौतमोगोभूमावध्यवौव
दित्यस्याएवग्रात्वेग्रसौजस्ताम्रइतिद्वयोकशीमनुत्वाननमोहनीलग्नीवाजजातेहेनि नितितिष्ठन्तीजपंचमषष्ठाध्य ४५
मानुवाकानवमानुवाकेननमोवःकिनिकेभ्यःइतिजावन्मानसोक्रेपनिणोनुद्रस्वन्त्येतेष्वांनगवानन्दनीप्रानुवाकस्यमंडू
कस्वतुर्थानुवाकस्यसहस्त्राणिसहस्त्रशतइतिचतस्त्रादुर्वासाःसप्तमानुवाकस्यहेमकेशोद्रापेग्रघशस्यतेविकिनिदेत्य
नयो:पुलहोयानेनुद्रशिवेत्यस्याःस्कंदइमानुद्रायेतिद्वयोर्मार्॥उव्योमानोमहीतमित्यस्यादिवानागानान्नत्यस्याग्नि
मुविस्तुतमित्यस्यवैष्टाघोमीढुष्टमेयस्यवेनाजाजेद्वजोष्वितजानस्यासमाप्तेर्द्दवलइत्यष्यजोथदेवताग्रसौजस्ताम्रइ
तिद्वयोनादित्यामानुद्रयानेनुद्रस्यास्कन्दनूपीउद्रोमहान्तमित्यस्यानन्नीरिवनात्मकोनुद्रोजातष्यधनुतधवोचन्नमोहनी
लग्नीवाजेत्याशास्वतुर्थपंचमषष्ठानुवाकानामान्तेमीढुष्टमेतिद्वयोस्वशीनुर्यातेनुद्रइतितिसस्याष्टमोनुवाको

नवमानुवाकेनमोकिनिकेत्पः इत्पनः। आक्रमानस्तोकेपनिपाद इत्येष्टौ जगत्यानव शिष्टानीं रुद्र इति देवता। अथ षष्ठी दीसप्तौज
स्याम्रोद्राण्येभ्यः सस्य तद्रत्पन जोनाल्लापंक्तिनायापंचपदापंक्ति घ्रांसीजो वसर्पन्तीति प्पद्यपादजगती इमानुद्रापेति वसौज
गतीआनानन्न इतिति स्यालिप्पुत्तोमी प्पुष्टमेति पंचपदात्रिष्टुप् महान्हतीव। सिष्टात्रचोनुष्टुप्तोजातेरुद्रेति खनाऽनुष्टु
पूजामितिनिद्वद्वनुष्टुवघ्यवोचादित्यनुष्टाकेषु। अत्र प्रथमद्वितीजन्निद्वद्वासिष्टानि जगूंप्पितत्रापनोविरोप्योद्विती
जाघनुष्टानुवाकेषु। अत्र प्रथमद्वितीजतृतीजेषु क्रमोमामहागाजत्रीद्वहत्नुष्ट्रिमितिततोध्वजोर्म्महाविनाऽथमहापं
क्तिरित्यजोर्महानुष्टुविष्ठदीसिद्इति विशेषपतोनमकस्यार्प्यादि। अथ सामान्यतः सकलस्यापि नमकस्य समुदायस्याग्निकीडा
त्तः पातित्वदग्निरनप्पि रुद्रो देवता महाविनाटछंदः। अथवानगवानूत्रसप्पिः शीतुर्दृचताष्टौ घोमहाविनाऽवा। अथ चमकस्य
अथ चमकानुवाकानामग्निः कीऽऋषिः। अघागाजत्रीअग्नाजैप्पवीशिप्टं यजुः। वाजादप्पोन्न घीविशेप्पादेवताः। जपेवि
निजोगः। होमाक्रिपमाणो होमे विनिजोग इति वाच्यं। अथ तैत्तिनीजसारदानुसानो। नमकानुवाकाः। ध्रदरपन्नो तत्र प्रथमानु
वाकः। नमस्तेरुद्रमन्यवउतोतइप्पवेनमः। नमस्तेप्पुघन्वनेवानुत्यीमुत तेनमः। जातद्दूप्पुः शिवतमा शिवं वन्नूबतेघनुः शि
वासप्पाप्पात्तिप्पानोरुद्रम्भऽजाजातेरुद्रशिवानतूनिति। ३। प्पमुप्पुं गितुशान्तहस्ते विजप्पेस्तवेशिवागिनित्रतीकुरुमाहिंसीः पु
नुष्पीजगत्। शिवेनवचसात्वा गिरिशा घ्छावदामसि। जयानः सर्वमिजगदप्पन्स्मेसुमनाअसत्॥ अघ्यवोचदधिवक्ताप्रथमा
देव्योनिप्पक्। अहिंश्चसर्वाजंनजंत्सर्वाश्चजातुधान्यः।६। अक्सौजस्याम्रोअनुगाऽतवन्नुःसुमंगलः। प्पेचेमातुद्राअलितादि

रो० न्नुसिताः सहस्रशो वैषां हेड ईमहे ॥७॥ असौ जोवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृशन्नदृशन्नुदहार्जः । उतैनं वि
श्वा भूतानि स दृष्टो मृडजाति नः ॥८॥ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो जे अस्य सत्वानो हं तेभ्योऽकरन्नमः ॥ प्रमुञ्च
धन्वनस्त्वमुभजोरार्त्निजोर्ज्याम् । जाश्च ते हस्त इषवः परा ता भगवो वप ॥१०॥ अवतत्य धनुस्त्वं सहस्राक्ष शतेषुधे । निशीर्य शल्यानां
46 / मुखा शिवो नः सुमना भव । विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवाँ उत । अनेशन्नस्य येषव आभुरस्य निषङ्गथिः । जा ते हेतिर्मीढुष्ट
मे हस्ते बभूव ते धनुः । तयास्मान्विश्वतस्त्वमजक्ष्मया परिभुज ॥१३॥ नमस्तेस्त्वायुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां
तव धन्वने ॥ परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वतः । अथो ज इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तं ॥ ॥इति प्रथमोनुवाकः॥
नमो हिरण्यबाहवे सेनान्जे दिशां च पतजे नमो ॥१॥ नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनाम्पतजे नमो ॥२॥ नमः सस्पिञ्जराय त्वि
स्ती:॥ ४८ षीमते पथीनां पतजे नमो ॥३॥ नमो उग्राजातनोन्नानां पतजे नमो ॥४॥ नमस्तुता जसहै तजा जवनानां पतजे नमो ॥५॥ ४६
नमो रोहिताय स्थपतजे वृक्षाणां पतजे नमो ॥६॥ नमो मन्त्रिणे वाणिज्याज कक्षाणां पतजे नमो ॥७॥ नमो भुवन्तजे वारिवस्कृता
जौषधीनां पतजे नमो ॥८॥ नम उच्चैर्घोषाजाक्रन्दजते पत्तीनां पतजे नमो ॥९॥ नमः कृत्स्नवीताय धावते सत्वानां पतजे नमः ॥
॥ ॥इति द्वितीयोनुवाकः॥ ॥नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतजे नमो ॥१॥ नमः ककुभाज निषङ्गिणे स्तेनानां
पतजे नमो ॥२॥ नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतजे नमो ॥३॥ नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतजे नमो ॥४॥ नमो निचेरवे
परिचराजारण्यानां पतजे नमो ॥५॥ नमः सृकाविभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पतजे नमो ॥६॥ नमोऽसिमद्भ्यो नक्तञ्चरद्भ्यः प्रकृन्ता
नां पतजे नमः ॥७॥ नमः सृकाविभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पतजे नमो ॥८॥ नमोऽसिमद्भ्यो नक्तञ्चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतजे नमः ॥९॥

नम उष्णिषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतये नमो ॥१०॥ नम इषुमद्भ्यो धन्वाविभ्यश्च वो नमो ॥११॥ नमः आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो ॥१२॥ नम आयच्छद्भ्यो विसृजद्भ्यश्च वो नमो ॥१३॥ नमोऽस्यद्भ्यो विध्यद्भ्यश्च वो नमो ॥१४॥ नम आशीनेभ्यः शयानेभ्यश्च वो नमो ॥१५॥ नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो ॥१६॥ नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमो ॥१७॥ नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो ॥१८॥ नमो अश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमः ॥१९॥ ॥इति तृतीयोऽनुवाकः॥ ॥नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो ॥१॥ नमो उगणाभ्यः स्तृंहतीभ्यश्च वो नमः ॥२॥ नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च वो नमो ॥३॥ नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च वो नमः ॥४॥ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमः ॥५॥ नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो ॥६॥ नमो महद्भ्यः क्षुल्लकेभ्यश्च वो नमो ॥७॥ नमो रथिभ्यो ऽरथेभ्यश्च वो नमो ॥८॥ नमः सेनाभ्यः सेनापतिभ्यश्च वो नमो ॥९॥ नमः क्षत्तृभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो ॥१०॥ नमस्तक्षभ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमः ॥११॥ नमः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमः ॥१२॥ नमः पुञ्जिष्टेभ्यो निषादेभ्यश्च वो नमः ॥१३॥ नम इषुकृद्भ्यो धन्वकृद्भ्यश्च वो नमो ॥१४॥ नमो मृगयुभ्यः श्वनिभ्यश्च वो नमो ॥१५॥ नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमः ॥१६॥ ॥इति चतुर्थोऽनुवाकः॥ ॥नमो भवाय च रुद्राय च ॥१॥ नमः शर्वाय च पशुपतये च ॥२॥ नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च ॥३॥ नमः कपर्दिने च व्युप्तकेशाय च ॥४॥ नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च ॥५॥ नमो गिरिशाय च शिपिविष्टाय च ॥६॥ नमो मीढुष्टमाय चेषुमते च ॥७॥ नमो ह्रस्वाय च वामनाय च ॥८॥ नमो बृहते च वर्षीयसे च ॥९॥ नमो वृद्धाय च संवृध्वने च ॥१०॥ नमो अग्रियाय च प्रथमाय च ॥११॥ नमः आ

जे॰ रावेवाजिनाज्ञाजच॥१२॥नमःशीघ्रिजाजचशीभ्याजच॥१३॥नमऊर्म्याजचावस्वन्याजच॥१४॥नमःस्रोतस्याजचद्वी
पाजच॥१५॥ ॥इतिपंचमोनुवाकः॥ ॥नमोज्येष्ठाजचकनिष्ठाजच॥१॥नमःपूर्वजाजचापरजाजच॥२॥नमोमध्य
माजचोपगल्भाजच॥३॥नमोजघन्याजचबुध्नियाजच॥४॥नमःशोभ्याजचप्रतिसर्याजच॥५॥नमोयाम्याजचक्षेम्याजच॥
47 ६॥नमऊर्वर्याजचखल्याजच॥नमःश्लोक्याजचावसान्याजच॥८॥नमोवन्याजचकक्ष्याजच॥९॥नमःस्रवाजचप्रति
सवाजच॥१०॥नमआशुषेणाजचाशुरथाजच॥११॥नमःशूराजचावभिन्दतेच॥नमोवर्मिणेचवरूथिनेच॥१३॥नमोबिल्मि
नेचकवचिनेच॥१४॥नमःश्रुताजचश्रुतसेनाजच॥१५॥ ॥इतिषष्ठोनुवाकः॥ ॥नमोदुन्दुभ्याजचाहनन्याजच॥१॥न
श्रीः॥ मोविष्णवेचप्रमृशाजच॥२॥नमोदूताजचप्रहिताजच॥३॥नमोनिषङ्गिणेचेषुधीमतेच॥४॥नमस्तीक्ष्णेषवेचायुधिनेच॥५॥
४७ नमःकाट्याजचनीप्याजच॥६॥नमःसूद्याजचसरस्याजच॥७॥नमोनाद्याजचवैशन्ताजच॥८॥नमःकूप्याजचावट्याजच ४७
॥९॥नमोवर्ष्याजचावर्ष्याजच॥१०॥नमोमेघ्याजचविद्युन्माजच॥११॥नमःशीघ्रियाजचातप्याजच॥१२॥नमोवात्या
जचरेष्मियाजच॥१३॥नमोवास्तव्याजचवास्तुपाजच॥१४॥ ॥इतिसप्तमोनुवाकः॥ ॥नमःसोमाजचरुद्राजच
॥१॥नमस्ताम्राजचारुणाजच॥२॥नमःशङ्गाजपशुपतजेच॥३॥नमउग्राजचभीमाजच॥४॥नमोअग्रेवधाजच
दूरेवधाजच॥५॥नमोहन्त्रेचहनीजसेच॥६॥नमोवृक्षेभ्योहरिकेशेभ्यो॥७॥नमस्ताराजच॥८॥नमःशंभवेचमयोभवेच॥
९॥नमःशंकराजचमयस्कराजच॥१०॥नमःशिवाजचशिवतराजच॥११॥नमस्तीर्थ्याजचकूल्याजच॥१२॥नमःपार्याज
चावार्याजच॥१३॥नमःप्रतरणाजचोत्तरणाजच॥१४॥नमआतार्याजचालाद्याजच॥१५॥नमःशष्प्याजचफेन्याजच॥१६॥

नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय च॥७॥ ॥इत्यष्टमोनुवाकः॥ ॥नम इरिण्याय च प्रपथ्याय च॥१॥ नमः किंशिलाय च क्षयणाय
च॥२॥ नमः कपर्दिने च पुलस्तये च॥३॥ नमो गोष्ठ्याय च गृह्याय च॥४॥ नमः काट्याय च गह्वरेष्ठाय च॥५॥ नमो ह्रदय्याय च नि-
वेष्प्याय च॥६॥ नमः पांसव्याय च रजस्याय च॥७॥ नमः शुष्क्याय च हरित्याय च॥८॥ नमो लोप्याय चोलप्याय च॥९॥ नम ऊर्व्या-
य च सूर्म्याय च॥१०॥ नमः पर्ण्याय च पर्णशद्याय च॥११॥ नमोपगुरमाणाय चाभिघ्नते च॥१२॥ नम आक्खिदते च प्रक्खिदते च॥१३॥
नमो वः किरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यो॥१४॥ नमो विक्षीणकेभ्यो॥१५॥ नमो विचिन्वत्केभ्यो नम आनिर्हतेभ्यो॥१६॥ नम आमीवत्के-
भ्यो॥१७॥ ॥इति नवमोनुवाकः॥ ॥द्रापे अन्धसस्पते दरिद्रन्नीललोहित। एषां पुरुषाणामेषां पशूनां मा भेर्मारो मो
एषां किंचनाममत्॥१॥ या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाहभेषजी। शिवा रुद्रस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे॥२॥ इमां रुद्रा-
य तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतिं। यथा नः शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरं॥३॥
मृडा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते। यच्छं च योश्च मनुरायजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतौ॥४॥
मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितं। मा नो वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तन्वो रुद्र रीरिषः॥
मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम
ते॥६॥ आरात्ते गोघ्न उत पूरुषघ्ने क्षयद्वीराय सुम्नमस्मे ते अस्तु। रक्षा च नो अधि च देव ब्रूह्यधा च नः शर्म यच्छ द्विबर्हाः॥७॥
स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रं। मृडा जरित्रे रुद्र स्तवानो अन्यन्ते अस्मन्निवपन्तु सेनाः॥८॥ परि णो
रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरघायोः। अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड॥९॥ मीढुष्ट

रुद्र०

५४

रुद्र०॥

४८

मशिवोनःसुमनाभव॥परमेवृक्षआयुधन्निधायकृत्तिंवसानआचरपिनाकंबिभ्रदागहि॥१०॥विकिरिदविलोहित
नमस्तेअस्तुभगवः॥यास्तेसहस्रंहेतयोन्यमस्मन्निवपन्तुताः॥११॥सहस्राणिसहस्रशोबाह्वोस्तवहेतयः॥तासामीशानो
भगवःपराचीनामुखाकृधि॥१२॥ ॥इतिदशमोनुवाकः॥ ॥सहस्राणिसहस्रशोयेरुद्राअधिभूम्याम्॥तेषांसहस्रयो
जनेवधन्वानितन्मसि॥१॥अस्मिन्महत्यर्णवेन्तरिक्षेभवाअधि॥नीलग्रीवाःशितिकण्ठाःदिवोरुद्राउपश्रिताः॥२॥येवृक्षे
षुसस्पिञ्जरानीलग्रीवाविलोहिताः॥येभूतानामधिपतयोविशिखासःकपर्दिनः॥येअन्नेषुविविध्यन्तिपात्रेषुपि
वतोजनान्॥येपथांपथिरक्षयऐलबृदायव्युधः॥येतीर्थानिप्रचरन्तिसृकावन्तोनिषङ्गिणः॥यएतावन्तश्चभूयांसश्च
दिशोरुद्रावितस्थिरे॥तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि॥नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यांयेन्तरिक्षेयेदिवियेषामन्नंवा
तोवर्षमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनमस्तेनोमृडयन्तुतेयं॥द्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवो ४८
जम्भेदधामि॥ ॥एकादशोनुवाकः॥ ॥इतित्रीणियजूंषिनमोमृडयन्तुतेयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवोजम्भेदधामि॥ ॥
एकादशोनुवाकः॥ ॥इतित्रीणियजूंषिनमोरुद्रेभ्यइत्यानन्यत्रेधाविन्यागप्रकारःपुष्पोक्तविन्यागात्मकमंत्रविन्यागप्रकार
तोप्राक्प्रदर्शितः॥इतितैत्तिरीयशाखाप्रसिद्धानेकादशानुवाकाः॥ ॥अथचमकानुवाकाः॥ ॥अग्नाविष्णूसजोषसेमा
वर्धन्तुवांगिरः॥द्युम्नैर्वाजेभिरागतम्॥१॥वाजश्चमेप्रसवश्चमेप्रयतिश्चमेप्रसितिश्चमेधीतिश्चमेक्रतुश्चमे॥स्वरश्च
मेश्लोकश्चमेश्रावश्चमेश्रुतिश्चमेज्योतिश्चमे॥सुवश्चमेप्राणश्चमेऽपानश्चमेव्यानश्चमेसुश्चमेचित्तंचमआधीतंचमे
वाक्चमेमनश्चमेचक्षुश्चमेश्रोत्रंचमेदक्षश्चमेबलंचमओजश्चमेसहश्चमआयुश्चमे॥जराचमआत्माचमेतनूश्चमे

शर्म्म च मे वर्म्म च मेऽङ्गानि च मेऽस्थानि च मे परूंषि च मे शरीराणि च मे॥ ॥इति प्रथमोनुवाकः॥ ॥ज्येष्ठ्यं च म आधि-
पत्यं च मे मनुश्च मे भामश्च मेऽमश्च मेऽम्भश्च मे जेमा च मे महिमा च मे वरिमा च मे प्रथिमा च मे वर्ष्मा च मे द्राघुया च मे
वृद्धिश्च मे सत्यं च मे श्रद्धा च मे जश्च मे जेमा च मे महिमा च मे जगच्च मे धनश्च मे वशश्च मे त्विषिश्च मे क्रीडा च मे मोदश्च
मे जातश्च मे जनिष्यमाणमानश्च मे सूक्तश्च मे सुकृतश्च मे वित्तं च मे वेद्यश्च मे भूतश्च मे भविष्यच्च मे सुगं च मे सुपथ्यं च म
ऋद्धं च म ऋद्धिश्च मे क्लृप्तिश्च मे मतिश्च मे सुमतिश्च मे॥ ॥इति द्वितीयोनुवाकः॥ ॥शश्च मे मयश्च मे प्रियश्च मे
ऽनुकामश्च मे कामश्च मे सौमनसश्च मे भद्रं च मे श्रेयश्च मे वस्यश्च मे यशश्च मे भगश्च मे द्रविणं च मे यन्ता च मे धर्ता च मे क्षे-
मश्च मे धृतिश्च मे विश्वं च मे महश्च मे संविच्च मे ज्ञात्रश्च मे सूश्च मे प्रसूश्च मे सीरश्च मे लयश्च म ऋतश्च मेऽमृतश्च मेऽयक्ष्म-
श्च मेऽनामयच्च मे जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मेऽमित्रं च मेऽभयश्च मे सुगश्च मे शयनं च मे सूषा च मे सुदिनश्च मे॥ ॥इति तृतीयोनु-
वाकः॥ ॥ऊर्क्च मे सूनृता च मे पयश्च मे रसश्च मे घृतश्च मे मधु च मे सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे
जैत्रं च म औद्भिद्यश्च मे रयिश्च मे रायश्च मे पुष्टश्च मे पुष्टिश्च मे विभु च मे प्रभु च मे बहु च मे भूयश्च मे पूर्णश्च मे पूर्णतरश्च मे
ऽक्षितिश्च मे कूयवाश्च मेऽन्नश्च मेऽक्षुच्च मे व्रीहयश्च मे यवाश्च मे माषाश्च मे तिलाश्च मे माषाश्च मे तिलाश्च मे तिला-
श्च मे मुद्गाश्च मे खल्वाश्च मे गोधूमाश्च मे मसूराश्च मे प्रियङ्गवश्च मे श्यामाश्च मे नीवाराश्च मे॥ ॥इति चतुर्थोनुवाकः॥
अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरयश्च मे पर्वताश्च मे सिकताश्च मे वनस्पतयश्च मे हिरण्यश्च मेऽयश्च मे शीसं च मे त्रपुश्च मे

नो० स्यामंचमेलोहश्चमेग्निश्चमआपश्चमवीरुधश्चमऔषधयश्चमेकृष्टपच्यश्चमेऽकृष्टपच्यश्चमेग्राम्याश्चमेपशव
आरण्याश्चमइतिजत्तेनकल्पन्ताम्।वित्तंचमेवित्तिश्चमेभूतंचमेभूतिंचमेवसुचमेवसतिश्चमेकर्मचमेशक्तिश्च
मेस्पर्शश्चमेएमश्चमइतिश्चमेगतिश्चमे॥ ॥इतिपंचमोनुवाकः॥ ॥अग्निश्चमइंद्रश्चमेसविताचमेसरस्वतीचम
५१ इंद्रश्चमेपूषाचमइंद्रश्चमेबृहस्पतिश्चमइंद्रश्चमेमित्रश्चमइंद्रश्चमेवरुणश्चमइंद्रश्चमेत्वष्टाचमइंद्रश्चमेधात
चमइंद्रश्चमेविष्णुश्चमइंद्रश्चमेश्विनाचमइंद्रश्चमेमरुतश्चमइंद्रश्चमेविश्वेचमेदेवाइंद्रश्चमेपृथिवीश्चमेऽन्तरि
क्षंश्चमइंद्रश्चमद्यौश्चमइन्द्रश्चमेमूर्द्धाचमइंद्रश्चमेप्रजापतिश्चमइंद्रश्चमे॥ ॥इतिषष्ठोनुवाकः॥ – ॥
तै:॥ अंशुश्चमेरश्मिश्चमेदाभ्यश्चमेधिपतिश्चमेउपांशुश्चमेवैश्वदेवश्चमेक्रतुश्चमेवैश्वानरश्चमेऋतुग्रहाश्चमेतिग्रा ४८
४८ ह्याश्चमेऐंद्राग्नश्चमेवैश्वदेवश्चमेमरुत्वतीयाश्चमेमाहेंद्रश्चममआदित्यश्चमेमाहेंद्रश्चमआदित्यश्चमेसावित्रश्चमे
पौष्णश्चमेपात्नीवतश्चमे॥ ॥इतिसप्तमोनुवाकः॥ ॥इध्मश्चमेबर्हिश्चमेवेदिश्चमेधिष्णियाश्चमेस्रुचश्चमेच
मसाश्चमेग्रावाणश्चमेस्वरवश्चमउपरवाश्चमेधिषणेचमेद्रोणकलशश्चमेवायव्यानिचमपूतभृच्चमआधवनीय
श्चमआग्नीध्रश्चमेहविर्धानश्चमेगृहाश्चमेसदश्चमेपुरोडाशाश्चमेपचताश्चमेपृथिवीचमेवभृथश्चमेस्वगाकारश्च
मे॥ ॥इत्यष्टमोनुवाकः॥ ॥अग्निश्चमेघर्मश्चमेर्काश्चमेसूर्यश्चमेप्राणश्चमेश्वमेधश्चमेपृथिवीचमेदितिश्चमेद्यौश्च
मेशक्वरीरंगुलयोदिशश्चमेयज्ञेनकल्पन्तामृक्चमेसामचमेस्तोमश्चमेयजुश्चमेदीक्षाचमेतपश्चमेऋतुश्चमे

व्रतञ्च मे होनावपो[?]ष्ठ्या हृ बृहद्रथन्तरे च मे जज्ञेन कल्पन्ताम्॥ ॥नवमोनुवाकः॥ ॥गर्भाश्च मे वत्साश्च मे त्र्यवीश्च मे
दित्यवश्च मे दित्यौहीश्च मे पञ्चाविश्च मे त्रिवत्सश्च मे त्रिवत्सा च मे तुर्यवाट्च मे तुर्यौही च मे पष्ठवाट्च मे पष्ठौही च म उक्षा च मे वशा च मे
ऋषभश्च मे वेहच्च मेनड्वांश्च मे धेनुश्च म आयुर्जज्ञेन कल्पन्ताम्।प्राणो जज्ञेन कल्पन्तामात्मा जज्ञेन कल्पन्तामपानो जज्ञेन
कल्पतां व्यानो जज्ञेन कल्पतां चक्षुर्जज्ञेन कल्पन्तां श्रोत्रं जज्ञेन कल्पतां वाग्जज्ञेन कल्पन्तां जज्ञो जज्ञेन कल्पन्ताम्॥ ॥इति
दशमोनुवाकः॥ ॥एका च मे तिस्रश्च मे पञ्च च मे सप्त च मे नव च म एकादश च मे त्रयोदश च मे पञ्चदश च मे सप्तदश च मे
नवदश च म एकविंशतिश्च मे त्रयोविंशतिश्च मे पञ्चविंशतिश्च मे सप्तविंशतिश्च मे नवविंशतिश्च म एकत्रिंशच्च मे त्रयस्त्रिं
शच्च मे चतस्रश्च मे द्वादश च मे षोडश च मे विंशतिश्च मे चतुर्विंशतिश्च मेऽष्टाविंशतिश्च मे द्वात्रिंशतिश्च मे षट्त्रिंशच्च मे चत्वा
रिंशच्च मेऽष्टाचत्वारिंशच्च मे वाजश्च प्रसवश्च क्रतुश्च सुवश्च मूर्द्धा च व्यश्नियश्चान्त्यायनश्चान्त्यश्च भौवनश्च भुवनश्चाधिप
तिश्च॥ ॥इत्येकादशोनुवाकः॥ ॥इति तैत्तिरीयशाखानुसारेण चमकानुवाकाः॥ ॥अथ नमकचमकानुवाकानां
प्रयोगः॥ ॥सात्वतादिविनिर्दिष्टः साध्यदृष्ट्याभिधीयते।नमकाश्रितमन्त्राणां प्रयोगः कलगोचरः।नमस्तेनु इत्यस्याः पुन
श्चरणं सिद्धये।प्राजापत्यं च नित्ये के जपेन्मन्त्रममुत्तमम्।एकादशसहस्राणि शुद्धकालेन निर्मले।प्रदक्षिणानमस्कारौ कुर्यादी
शस्य मन्त्रतः।निरन्तरमिति नित्यकर्माविरुद्धो निशीथादिव्यतिरिक्तश्च काल इत्यर्थः।मन्त्रत इति नमस्ते रुद्र इत्यनेनैव मन्त्रेण।प्र
दक्षिणानमस्कारौ प्रतिदिनं जपावसाने धिकाले त्वशक्तः पञ्च अष्टाविंशतिमष्टोत्तरशतं वा कुर्वीतेत्यर्थः।एवं च कृते पुनस्त्व

॥॥लवृति। एतच्च कर्म हविष्यान्नाशिनाकर्त्तव्यं। हविष्याशित्वं चोक्तं मंत्रेष्वपि समानं तथा नित्यकर्मादिकमपि पुनश्चनाग्रासिद्ध
स्पदज्ञिाामूर्तिसन्निधौ। एकादशसहस्राणि जपान्सर्वविघ्ननाशनं। ततो लक्षं जपात्सप्तजन्मपापैश्चाशपति। तत्र गृह्यविधानेन स्था
पयित्वा हुताशनं। पायसं संस्पर्शयित्वा स्यपुक्रान्तं जुहुयाद्धविः। दशांशसंख्यया पश्चान्महादेवं स पशुपतिं। तत्रेति दज्ञिामूर्तिसन्नि
धौ। सर्वतोभद्रमाग्नेन कुंडं कृत्वाथ पावकं। संस्थाप्य जुहुयाल्लक्षं कापिलेनैव सर्पिषा। गायत्र्यं सल्लक्षं तेनैव मंत्रेण नेनसु वृतः अथैत
दशैवनाना तौवन्जयन्ते फलमुत्तमं। पुनश्चनाग्रासिद्धेन सुखेनाथागजन्मना। कानेदद्व्रणैर्लिंगैर्ततो लिंगस्पदज्ञो॥ अग्निकुंडं विनिष्पा
द्य मथित्वाग्निं नियोज्य च। नित्यं च स्थापयेल्लक्षं सर्पिर्दूर्वोस्वतीदुलाः। समीसमिद्ध इत्येतल्लक्षं जुहुयाद्धविः। स कृतान्नं लक्षं च
श्रीः॥ जपो देवस्य सन्निधौ दिवालजस्पनत्संख्याः प्रदज्ञिा। वनक्रियाः शतोऽवंतन्त्रपादीशसमीपे च नमस्कृतिः। तव तस्यैव पुनः सहस्राष्ट
५० कृसंख्यया। एतेस्वकर्मनिरतस्य प्रसन्नो भगवान्हरः। आकाशकृष्णोघनुष्पिनाकलक्ष्मीशुभ्रनागाभरणमादधानम्। ध्यायेज्जन्म हरेशीमहन्नी ५०
जतप्पीदिव्यं पुष्पैजोधनेनुं पुषानम्॥ ॥इति नमस्तेतु द्रमन्यव इत्यस्य प्रयोगः॥ ॥अथ वा त इषुः इत्यस्य प्रयोगः॥ ॥दिनानि द्वा
दशैवाष्टौ च तु॥ नोजीपिन्मनुं। अनिष्पिद्धे तु कालेषु पुनश्चनाग्रासिद्धेनानाजामा ध्वरसमुत्पन्नदुर्निनिस्योपशान्तये। कानजेद्धिपवर्जे॥ होमं
लक्षपेग्रासंख्यया। स्वयनोह विस्तृतमं गुडपुष्कि लमिश्रितं। ध्यायेद्देवं सन्मितस्यं दिव्याशार्ङ्गं न्नेजसा दीप्यमानं। इष्टिष्वासालंकृताश्वां
पुजात्पीधूनाकामे द्रूपमानं सुतेनोधं॥ ॥इति जात इषुर्गतस्य मंत्रस्य प्रयोगः॥ ॥अथ जातेषु देवनस्य प्रयोगः॥ ॥वास
नर्वितनीजावन्नीनन्तरजपान्तर्नं। नित्यकर्माविनोधेन पुनश्चनाग्रामाचनेन। ततः प्रयोगयोग्यस्याघोरशान्तिकामना। गोष्ठे ह
स्त मितं कुंडं निर्माणाथ हुताशनम्। मथित्वात्र संस्थाप्य जुहुयाद्युतानाहुतीः। वैकंकताश्च पामार्गाः समिद्धो हविः सर्पिषा त्रिपकास्तत्र

समित्सु विकल्पस्तथा मधु निसर्पिष्पि वा जनद्रव्ये अथापनः प्रकानोजप एव शान्तिककर्म्मेति ॥
हविः श्रोष्कैंगवाशान्तिककर्म्मेति ॥ स मित्सु विकल्पस्तथा मधु निसर्पिष्पिवा जनद्रव्ये अथापनःप्रकानोजप एव शान्तिककर्म्मेति ॥
हविः श्रोष्कैंगवोशान्तिककर्म्मेति ॥ विप्रवर्देर्जपित्वाथ मंत्रेलजमहुलतः श्रोजजेङ्गान वधानिसर्द्धानिष्टनिसूदनीः
कुलशेतीर्यजीपायः कृत्वागंधादिवासितम् ॥ शैलसुतासहाजीत्रिलोचनंतस्मनुजेगम् नूनं ॥ ध्याजेत्पशूनांपतिमीशितारम् ॥ ॥
सेनाननंवृंदकलावतंसंगंगाधनैंशेलसुतासहाजीत्रिलोचनं ॥ अथजामिष्टुशिवनवचसेत्पनजोऽप्रजोगः ॥ ॥ एतदंगद्वजमप्येकोमंत्रः ॥ निनन्तंजपेन्म
इतिप्रातेर्तुकेत्नसप्रजोगः ॥ ॥ पुनस्वना ॥ मेवंस्यान्प्रजोगार्हल्लतोत्नवेत ॥ अकालमनः ॥ द्राष्टैनासमासादजेष्वदिमहीपतिः शान्तिककर्मे
त्रैदिनानामेकविंशतिं ॥ ग्रमत्यामात्यान्तिलव्रीहियोधूमं एवकल्पितं ॥ हविः प्रजुहुयाल्लजोचासनेष्वेकविंशतौ ॥ अकालमनः ॥
कानजेद्गजन्मना ॥ अत्रतिलादीनीसतिसैन्नवेसमुद्धजः ॥ सीमामिके ॥ वपुष्पाप्रविनाजमानेदप्पल्कनत्रजन् ॥ शान्ति
ज्ञातंसाध्यसाधान्निमृच्छति ॥ दिव्यान्दिघनुमवलेखनचापपा ॥ ध्याजेत्कनानिममनोषजनथाधितुं ॥ ॥ इतिजामिष्टुशिवेनेत्पनजोःप्रयो
मन्दहातो ॥ अथाध्यवोचादित्नसप्रजोगः ॥ ॥ अद्वेक्ष्यध्रीचनित्वाथवासनान्पंचसंजतः शाकमूलजवान्नाशीद्विवातिष्ठन्निनन्त
गः ॥ ॥ अथाध्यवोचादित्नसप्रजोगः ॥ ॥ अद्वेक्ष्यध्रीचनित्वाथवासनान्पंचसंजतः शाकमूलजवान्नाशीद्विवातिष्ठन्निनन्त
नम् ॥ जपत्पुनस्वना ॥ वात्स्यात्प्रजोगेष्वुपजोजपेत् ॥ नजापुनःसनंनाजाकामदनरविनजीवितं ॥ कानजेद्विधिनाकर्म्मवन्य
मार्गाद्विजन्मना ॥ श्वेतसर्षपदूर्घोमजवेस्तंडुलमिश्रितैः ॥ आज्यसिक्तैनात्मनोग्नोकथितेवृत्तवेद्धृतिः ॥ नित्यपंचखहहस्वपस
स्रगा ॥ जान्वितम् ॥ तैलेर्गुडेपजोत्थैर्वमिसे ॥ वज्रुणा ॥ पुनः होमस्वाष्टसहस्रसा त्रिनापुज्जोजतेनपूः ॥ दन्जि ॥ शक्तितोद्रव्या
दादावन्तेत्रकर्म्मेति ॥ अत्रास्मिन्कर्म्मेति ॥ आदावन्तेदन्जि ॥ उत्तममध्यमनिर्ष्पवादधात ॥ शक्तितः ॥ कर्मसुपूर्वोक्तेषुशक्तितोद
न्जि ॥ दानंकर्मान्तएवादन्जि ॥ मानंचाग्नेवन्पते ॥ अथापनः प्रजोगोवाल्मीकपथमाक्रमात ॥ कष्पोसवीजलव ॥ सिद्धार्थ

श्रो० मनुनामुना। एकादशदिनात्पासेनात्तिमन्त्रमुचिः स्वजम्। जाम्पासीवजेपि त्वोतानदिन्वनजामुत्रतिनिपेत्। ननुः प्रकृतिस्तु
नेत्योमुच्यतेनात्रसंशजः अथान्योगर्त्तनोगस्यनाशाजप्रोच्यतेविधिः सहस्रकृत्योमनुनाशतकृत्वोथवापुनः। अत्रनिमित्रपलीस
म्पजूगमूतपजसिन्निपेत्। क्वाथपित्वाततस्याग्नोहोमः कार्योविधानतः। तत्रसंख्यात्तवेदष्टौसहस्राणिशतानिवा। शर्वपिव
न्तजोगस्तेनोगएवंप्रशाम्यति। चंद्राङ्कमौलिकालाग्निव्यालजज्ञोपवीतिनं। ज्वलत्पावकसंकाशंध्यायेद्देवंत्रिलोचनं। इत्य
51 यतवोचदित्यस्यत्रयोगः॥ ॥अथासोजलाम्वोसोवसर्पतीत्यननयोः प्रयोगः॥ ॥अत्रापित्रनगद्धमसेकामंत्रशाकृधूमकेच
नेत्पूर्वतंततः षोडशवासनान्। निनन्ततंजपेन्मंत्रंनित्यकर्म्मविनोधिनि। कालेहविष्यमुग्भुक्त्वापुनस्वनाणिसिद्धजोअनादृष्टिस्त
सौः॥ ५१ जिघोनेसमुत्पन्नेसमन्ततः। अनेनविधिनानुदंपूजयेद्वाशकनात्मकं। पुनस्वनाणिसंसिद्धान्पंचाहूनमुचीनद्विजान्। कर्साकेठकनन्त्र ५१
जक्तूष्णोष्णीष्णामुकेःसुत्तेः। पूजजेतानथोकर्म्मतेकुर्युर्दृष्टिसाधनं। कर्म्मणोपक्रमोवास्यानन्तसमाप्तिंतुतादृशो। हवींष्यपाजसन्त
त्रतंदुलाश्वतिलाजवाग्वेतस्यंसमिधश्वापिनवेजुस्तंदुलादजःमधक्कावाघृताक्तावादुग्धाक्तासमिधःपुनः। एतेः सतसहस्र
णिजुहुयात्पाजसादिनाः। पंचानींतुजपेदेकस्वत्वानाजुहुयुर्द्विजाः। एकादशदिनैःसाध्यमपिलंकर्मदृष्टिदोपीजोन्नमादिने
नक्ककमलैःपूजजेद्वविप्रासहस्राणिपश्रुपुष्याणिसक्कज्जप्त्वानिमित्रपवाजदिस्खलितविन्नस्याउपस्कस्पन्नदानविप्रानिनीज्य
पुननाशीतप्राजस्विन्नीजतेन्यथा। आसमाप्तेनग्निनजाकर्त्तव्येवंकृतेततः। अवसानेदिनेदेवोमहावृष्टिंप्रमुंचति। अथापनः
प्रजोगोजेनविप्राणानहेत्ववितसेः कुसुमैर्होमेः। अपुत्रस्यात्तथानविं। जलेस्थित्वोपतिष्ठेनसंघपजोतुतजोनपिनववासन
निःपापधीप्रयोगमपरंविदुः। कंठदघ्नेजलेस्थित्वाजलपूर्णोजलीनवि। ध्यायेज्जपेत्प्रतिदिनंमनुमष्टसहस्रकं। एवंकृतेमनः

कामं दद्यात्‌ यावत्संनिवि॰ । वंधूककुसुमैः कुर्यान्मधुपकैः पावके हुते । होमे संख्या तत्त्वेत्र सहस्राण्येकविंशतिः शज्ञातिसमतोऽत्त्वे दे
वं चतुर्थे दकुलेजनि॰ । मंडलान्तर्गतं द्विजा । मयैत्त्राजमानवपुष्पां यु चिस्मितां पंडरीं घितमण्डवि ध्रुतिं विन्नतेन्मुनिसहस्रसेवितं ॥ ॥
इत्य सोपहात्रसो जोवसर्प्यतीत्य जनजोः प्रजोगः ॥ ॥अथ नमोऽम्बुनीलग्रीवाजेत्य सप्रजोगः ॥ ॥आलये पश्चिमद्वाने महेसस्य समी
पतः । जपित्वादिवसान्पंचसततं संजतस्ततः समन्ततोनलिमात्रे कुंडे तु मथितानलं । संस्थाप्यैंदुजजदिनेसमानत्यदिने दिनेसहस्र
जुहुयाद्दध्नः पुष्पैर्दशादिनावधिः ॥ निवेदयेदत्र दर्शे देवाजघृतपायसम् । पुनस्वन ॥ मेवंस्यान्भ्रयुंजीत ततो मनुमः पुत्रकामस्यु
नार्हतु शल्यजेवोतगोष्ठके । नदीतीनेथवाकर्मवन्त्यमा ॥ सभावने । नदीतीनेचगोष्ठेवादेवमावाहयेद्‌ द्विट्‌ दिशास्य पश्चिमे चागेसीस्थ
प्य विधिनानलम् । शमीसमिद्भिन्क्ता निर्द्दग्ध्याष्टम धुनान्तशी एकादशसहस्राणि होमः कालावधिः पुनः । दिनानि त्रीणि वापंचका
लेवा सिन्दिने दिने । अष्टोसहस्राण्य पद्यं वा शतान्यष्टापि वेशतुः । पं केनुहा ॥ शिनसिविन्यसेत्तदनावतः । समीपत्राणि तावन्ति
विन्यसेद्देवमूर्द्धनि । एवं कृतान्ते दिवसेत्राप्ल ॥ न्युपसंख्यजा । शतं वायोजजेद्रचेद्घाद्भूनिस्वशक्तितः । एकादशाद्द्विजान्नुदन्नूपी
संपूज्य त्वाजयेत् । नित्यस्व दक्षि ॥ न्दद्यादाचार्यं नविशेषतः । आचार्यदक्षि ॥ नूःस्या दुष्प्रवीजातु तन्निमतिः । न्वान लिखम
ानं दईनाष्टशतात्मिका । दिने दिने पाद निष्कं हेमन्त्तसो विनिद्दिशेन्‌ । निर्माल्य कुंडलेनत्तसमाप्ते वनिवेदयेत्‌ । दद्यात्तस्मै कोस्य
पात्रमेकां गोनेवमेवहि । एवं कृते मनुत्र॰ पुत्रमस्मै प्रयच्छति । वर्षमध्येनवे किंचित्सप्तजन्मानुगं फलम् । जावज्ञदक्षि ॥ नूमित्राव
लत्रलसन्तति । शानच्चं प्रप्रकाशेनवपुष्पाशीतलप्युतिम् । ध्यान्त्तिं हासनासीनं मुमध्वास हितं शिवं । इति नमोऽम्बुनीवाजेत्य
स्यप्रजोगः ॥ अथ प्रमुच्यघन्वन इत्यादीनीतिस्त्य ॥ मन्त्रप्रजोगः ॥ ॥अपैचाहत्वएको मंत्रः ॥ ॥क्ष्वुमेकैचनत्वा

जे०

दोजपेज्जनववासनात् ।एवंकृतेत्ववेत्सिद्धिःपुनश्चरणात्कर्मणः॥ महीपतेनात्तुयानिद्युद्धकालेसमागते ।अत्रिमंत्रमनचेनाथजुहु
यात्तुकुशकोऽकान् ।लक्ष्मेकंन्ततोद्वेष्पलग्नासुःशनाणीगाणो ।उ घज्ञास्त्कनकोटिप्रकाशमादीप्तमूर्द्धीनात्तीप्याणुजंगत्तीप्याण
घ्याजेद्विधाजुधंनुद्धं॥ इतिप्रमुंचयन्वनइतिव्यस्यप्रयोगः॥ ॥पुनुष्यश्चरणाणामीतस्यात्पूर्वोक्तानाम्रचामिवाद्युद्धकालप्रसं
52 त्राप्तेद्गौप्पीतेलंविनिक्षिपेत् ।एकादशासहस्राणीदीपानामर्हमुत्तमं ।लोकपालेःमहेशानंतत्रानाघ्याथतीस्पर्शंमुपेत् ।जप
दमुंनचेत्सप्तादिनोनत्रदिनेदिने ।अन्यसेहष्टसाहस्रीमंत्रपूतेनतेनवः ।एकावेदसहस्राणीदीपानानोप्यवेनिणी ।प्रत्यासन्ने
पुनागच्छेत्सेनानीःपार्थिवंदिना ।इष्वाऽघार्लंप्रदीपानीशत्रुसेनाविनश्यति ।अथान्यान्नृमिपालविनाशापनिचानिकैः क
सौः॥ र्तुकामोमंत्रसिद्धान्सिद्धवेष्पप्रचानिणः ।निजोजजेन्महीपालस्तन्नाचाजेविधिक्रमः ।उपप्लुत्तेनपोजज्ञतत्परपान्वाधसं
५२ स्परोत् ।जपेत्पुनस्थतन्त्रास्मिंनुपजोगाजजोत्रजेत् ।तत्राश्वंकुंसहस्राणिमंत्रितंशत्रुपत्तनेदिवालजेतथादेवनामेवापि ५२
चतुःपथेवाजिशालासुचान्येष्पुनगानीगेषुनिक्षिपेत् ।नस्यधर्ष्यत्रयात्सापूव्याद्यादिनिुपद्रवैः ।स्वनाज्यसदृशीदघादा
चाजोजतुदक्षिणी ।प्रणामदमनलोकमोलिमालाकुसुमनजोनुणापादपद्मजुगमम् ।अनवतनमनुस्मनोणावान्यासहजग
तीपितनींपिनाकपाणि॥ ॥इतिप्रमुंचयन्वइतिन्चयप्रजोगः॥ ॥अथद्वितीजानुवाकस्यसकलस्यप्रयोगः॥ ॥
अथक्रपूचनित्वादौसहस्रान्जष्टंसंजपेत् ।बनुजोजीशिवाणामानेश्रासमाप्तादिनेदिने ।एकादशाप्रकुर्वीतप्रतिसंघ्यंप्रदक्षि
णीसमाप्तोदेवमानाध्यदशावैकंद्विजन्मना ।त्तोजजेद्विदिताचानान्पुनश्चरणासिद्धजो ।हाव्जेदपुर्तनाजातेलाक्षानूनक्ष
सर्पपान् ।जनतारनाद्दताचेवमन्छेनासंगतोद्विप्पीप्रिष्टेनसार्पपेनेशामनुलिप्याथसंजपेत् ।सहस्रान्जष्टमीत्ररःशत्रू

णीनाथपूर्वे कर्म्म॥ विनाशमाप्नुसी जातिसपत्नः सुमहानपि॥ प्रत्जासन्ने तु सीमामेमी जिष्णाङ्केन वाससा॥ आघशघदेवीमीशानीस्व
जेप्रपतमानस्सः सव्येतनकनीगुष्टेनैतक्षयेत्पुदीनजन्न॥ निन्नस्यदनुवाकान्ते दिनाक्षिप्रिनयोच्यते॥ दिनानि पंचतत्राप्यष्टसहस्राणि ज
पस्सतः॥ एवं कृते शत्रुनाजः स्थानाद्भ्रश्यति ध्रुवं॥ वशीकरन॥ कामं तु वा तु घेर्पि जथाक्रमम्॥ समिद्भिर्वनमाला॥ त्रिः जुहुयाद्घृतं पुनः॥
पर्णजाः पिप्पलोद्भूतास्तथापामार्गसमुद्भवाः॥ विकंकतोत्थाः समिधो होमकर्म्मणि॥ सीसंस्कृताः॥ जंजमुद्दिश्य कुरुते तं तं वसमुपानयेत्॥
सूद्रस्तु त्रालनाक्षानाकान जेदिति॥ निजमः॥ राज्यकामो महीपाल कुमुदान्युत्पलानि च सौगंधिकानि जुहुयात्प्रत्जेकं पावके घृतं॥ एतेन
कर्म्मणा नूनं राज्यश्रीस्समुपास्यते॥ अथ श्रीकामनामस्य सरवेतकमलैः श्रुतैः॥ अप्रुतं जुहुयाद्वह्नौ श्रीमान् भवति मानवः॥ मेधाका
मस्तु जुहुयाद्घृतं किंशुकानलौ॥ कपिलासर्प्पिषाक्तानि मेधावी जायते चिनान्॥ जेतुं कामस्सपत्नीं तु जपेत्प्रयुतमानसः॥ एकादश
सहस्राणि नवं तु बिजिताद्दिशः॥ दिने दिने नमस्कारान् होमस्यैव दशांशतः॥ मुक्तालंकृतसर्वांगम्मिं दुर्गां गां घनं हर्नी॥ ध्यात्वेत्कल्पतरौ
मूले समासीनं सहोमयेत्॥ ॥इति नमस्के प्रवृत्तौ जानुवाकप्रयोगः॥ ॥अथ तत्तीजानुवाकस्य प्रयोगः॥ ॥सहस्राणि जपे
त्तीर्थराजा पत्नः पुनः सनीपुनस्स्वनामेवं स्यात्प्रयोगाः हत्ततोत्तवेन्॥ नाष्ठ्व्याधिसमुत्पन्नो राजाशान्तिं प्रकामयेत्॥ द्विजन्मा लिमंत्रसिद्धः
कर्म्मत्यादीश्वनालजो एकादशस्त्तवेत्पुल्तेत्राल्विजस्तेपुपंचाशि॥ जः स्यात्पंचनिर्होम एकोत्र लातिलोदनैः॥ जुहुयात्त्रिलाणोहोमे मंत्राः
सप्तदशापते॥ आघन्तनो नमस्कारान् अनुवाके रतीयके॥ त्रलातु जुहुयाद्देवं पावक्षोमोननिर्मितः॥ शतांशहोमिनोन्यें प्युजपात्मो
प्रिचलनतः॥ अन्यहोमं तु मंत्र सप्तनुवाकः समस्ततः॥ द्रव्यं तु गव्यमाज्यं स्यादेवं व्याधिः प्रशाम्यति॥ एकोपि व्याधिमान्यः स्यात्सोपाम
गाजतंदुलैः॥ आज्यमिश्रैः सहस्राणि जुहुयाद्दष्टसंयुतः॥ एवं कृते नोगशान्तिर्ज्जायतप्स्पनसंशयः॥ अमात्यस्य समुत्पन्ने व्याधावीश्व

रु० सन्निधौ।तंदुलेनाज्यसंमिसैः शुक्लैर्लक्षाहुतिर्भवेत्।अमातृजरवग हेपुरवादपामार्गोजतंदुलैः।दूर्वाभिस्सप्रति द्रव्यंसहस्राष्टकसंख्यया।अने
नकर्मणामान्यो व्याधिनामुच्यते ध्रुवं।नाज्ञो व्याधिसमुत्पन्नोशान्त्यर्थं कर्मकाननेन।मंत्रसिद्धौ द्विजास्तत्र लिजम्ले कविंशतिः।तत्र व्र
महीपालमानपुष्कैतुसर्वतः।अग्निकुंडं विनिर्माय वह्निंसंस्थाप्य शास्त्रतः।ततोनियोजयेदन्यान्ऋत्विजो होमकर्मणि।अथ तेजुहुयुस्तत्र
दधिदूत्वाहवींष्यपितु।तंदुलास्वतिलव्रीहिस्यामाकास्वपृथक्पृथक्।नीवाराश्वतथागाधा अपामार्गोथ तंदुलाः।दूर्वाः कमलकिंजल्का मधुप्र
53 दन्नजेघृतन्तथा।दशैतान्पवृचनमेवजे जित्वेततानितु।गवाज्यमिश्रितानि स्युः कुंडादक्षिणपश्चिमे।कलसंजनसंपूतोसस्थाप्य ब्रह्म
तुसंजपेत्।दशैषामन्यदशान्तिमिंदंकर्मसमाचरेत्।ततःसप्तदिनंगतास्तवे होमोनिनन्तरं।यदिचेदधिकोरोगः ध्यातनानन्यसन्ततौ अ
पांसंजुहुयाल्लाववब्रह्मापि कलशेजपेत्।सप्तदिनवर्षोहोमेप्रत्यहंप्रतिपूतुर्णं।अर्द्धंनिष्कदक्षिणास्यात्द्वेगुणेदिवाकुतं।ब्रह्मणोद्वि ५२
सौः॥ गुणास्यात्ततः कलशपाथमाः।नाज्ञोपप्लोगवहूनिसंप्रोक्षयेन्नियोजयेत्।एवंकृतेविनेणौवनाज्ञानोगाद्विमुच्यते।अन्यदप्युच्यतेक
५२ र्मनाज्ञोरोगविनाशकृत्।अनेनैवानुवाकेन नित्यंजवहोसमाचरेत्।अष्टोसहस्राण्याज्येनसंमिश्रैःशुक्लैः तंदुलैः।नाज्ञानित्यमना
गीस्याद्दीर्घायुरपिजायते।यस्यकस्यसमुत्पन्नेरोगेतच्छान्तये पुनः।होमः प्रतिनमस्कारं सहस्राष्टकसंख्यया।तिलव्रीहियवै
र्नाज्यसिक्तैर्वा बिघुसिक्तकैः।एवंकृतेतस्यरोगःक्षिप्रमेवप्रशाम्यति।।अस्मिन्रुद्रीयानुवाकेसप्तदशागजप्तनमस्काराः।। ।।अस्य
चानुवाकस्येकसप्तदशात्पुनश्चतुश्शत्या हुत्वाचाष्टोसहस्राणिसप्तचाहुतयोभवन्ति।एवंप्रतिनमस्कारं हुत्वापुनः सकलानुवा
काहुत्याएकाहुतिर्द्विजा।एवंचाष्टोत्तरनाष्टसहस्राण्याहुतीनांभवन्ति।तिलव्रीहियवाः समुदिताएव हविः।एवमुक्तप्रकारेणान्यत्रा
प्युक्तप्रकारेणान्यत्राप्युक्तसंख्याताःस्वल्पाधिकाजदोषः।अथानेनानुवाकेनवर्ज्येकर्मोनिचयानिकं।पननाच्येनोगामिक्षन्

नारैवंकानने ह्रिकिणी। त्रानाहादीनिमांसानिजुहुयाल्लक्षसंख्यया॥ अनुवाकंपठित्वान्ते ततोहुत्वेवमुञ्चनेत्रात्रिपुनाद्य
समुद्देशादजिवानकनोमिपक्तु। स्वाहेत्जेवंकृतेहोमेसुष्णेनशान्तवप्रजाः॥ अथापनःप्रजोगोत्रहोमःस्याल्लक्षसंख्यया।
वैकेकतपत्रसुसमिद्धानकृस्त्रसुवेष्टिताः। कविष्णेनविनिर्दिष्टाःसमाप्ताज्जीसमिद्भुतो। शत्रुगात्रेप्रजाजनंद्वीन्नवगोविनान्महानू।
अथान्नदुच्यतेकर्मनिपुणाद्ध्रविनाशकृत। पननाद्ध्रमनुष्याणामुपजोऽपजलादिके। स्पृष्ट्वावावीक्षुपवाकुर्जाज्जपंशतसहस्रकं।
जलदृष्टुपप्रुक्तैसोसवेनादाप्युनशपति। अथापनःप्रकानोपेश्मशानावनिपावके। समिधोर्कसमुद्भूताजुहुयाल्लक्षसंख्यया।
व्याधिनानिपुनेनस्येजाजतेर्छवनीपुनी। अथापनःप्रकानोत्रचामुंडामूर्त्तिसंन्निधो। दन्तिगणास्तिमुखोचूत्वातेलाक्तेतिलमाषकैः।
एकादशसहस्राणिजुहुयादनुवाकतः। मक्षूनिकात्तिर्घोघ्यन्नेपननाद्ध्रवजायतः। अथान्नजत्कथ्यतेकर्मपनिचधानसंप्रुतः। तुद्रो
लपेमहेसस्यपादपीठेनलंस्मनन्। अपस्मानाद्धनसप्तसहस्राणिजपेद्बुधः। स्पृष्ट्वावशत्रुनाजानंमंत्रान्तेत्वेवमुञ्चनेत्। अद्भुत
नालपस्मानननित्सापस्मानवान्निपुः। अथापनोविधिस्तत्रमुक्तातंदुलनिर्मितैः। पिष्टैनाहुतिसंमानैर्होमःस्याल्लक्षसंख्यया
नाजानंसर्वेपवदेस्पृष्ट्वाशत्रुंहुतिस्तेवेत्। ततोनिपोनाजजन्माजायतेतेननस्पति। नृपजौवनसंपन्नामूर्त्तेचवनदेवता। पुष्पि
ष्पिताशोकपुन्नागसहकानशिशूपमम्। पंचविंशतिनक्षत्रोमाद्भूनक्षतशेष्पनः। अकल्पकेशनत्सूसोर्चदविंवसमानकः। प्राल
वरुकपद्मगोवसानखर्मकोमलं। सव्यापसव्यविद्युनक्षतमालाविभूषितः। घानाकदंवपुंजेननानिदेशाप्रलंविना। आजैधैश्रेन्न
णीजेनप्रेजणीजोपिशत्रुभिः। मार्जासचसुतवीगीवनमालेकानशोत्तिता। आदर्शमूर्त्तिशोत्तानांवन्मतामिवनिर्मला। तस्याहस्त
यनुद्दत्वाशनमेकंचनिर्मलं। द्वितीजमंशमालेव्यशिष्टंवामेनवाहुना। सुगंधिपुष्पस्तवकमाघ्राणंघ्राणपाणिना। वीजमाणीमे

श्रो॰

दमीदनवपल्लवसारवत्ना ।समाहृतो वालकैरववस्वनिरवापिमनो हनैःगगघछन्निनग्नतोहूप्रैघ्योतयोजगतांगुरुः।एवंनृपोमहातेजाः
किनातवपुनीश्वनः॥ ॥इतिजमकेपुत्र्तीपानुवाकस्यप्रयोगः॥ ॥अथचतुर्थानुवाकस्यप्रयोगः॥ ॥आजापतीन्दद्द्वैवा
चनित्वादौततोजपेन् ।सहस्राणिनवाप्येवशालप्रसप्तदन्तिाम्।कुर्वीचाष्टसहस्राणितत्रापिनिनमस्कृतः।जावत्स्वदन्तिा।ाद्दलिर्जपे
त्तावन्निर्नन्तनम् ।पुनस्तनगाासिद्धःस्यात्प्रपुंजीतापर्मचविन् ।नाजपन्नमामृतोमत्लींद्धिद्वीसीविप्रपुंगवै।निपोजपेद्धान्तिकृत्वास
त्थवेश्म निनोगिणाः।कुर्यात्कुंडवाकुमात्रं तत्कुंडस्यपुनःपुनश्चेवेदिकुंडवाकुमात्रंकृत्वात्तत्रनवंघटं।तेतुत्तिर्वेष्टितंन्तोपपनिपू
ाविनिन्त्रिपेत्।वेदिकुंडस्थितेकुंत्तअनुवाकेनधूर्जटिं।आवाह्यगंधपुष्पाद्येनर्च्चयेद्द्वमीश्वरं।तेतुत्तिर्वेष्टितंतोपपनिपूाविनिन्त्रि
पेत्।गंधःकर्पूरएवात्रपुनपन्नामनसेस्मृतम्।धूपःप्रोक्तउशीनादिदीपोगव्याज्यमिश्रितः।एवमानाधनंकुंतेस्वात्मन्यानाधवं
त्तथा।एकादशदिनान्यत्रदीक्षाकालःप्रकीर्तितः।वानानेकादशध्यानंकुर्वीतानंत्तवासने।वेदिकुंडादन्यकुंडेप्राणान्द्रोगिणो
नलींतस्मिन्नेकादशाहन्येचानुवाकमुदीनजन् ।आजंप्रतिनमस्कानंजुहुयात्प्रथमेदिने।तत्तोनियावेकविंशसहस्राणिजपस्म
तः।सचकार्योजपोदीक्षादिनेष्वेकावकाशतः।उपक्रमदिनेसर्पिनेवंकुत्वाथवासने।ततोजेपन्नुवाकस्पलक्षदादतलिमाचनेनु।
कुर्यात्प्रतिनमस्कानेहोमत्तत्रोच्यतेहविः।तिललाजव्रीहिदूर्वोपवाप्रक्रान्मुसर्पिष्पा।मधुनावापितेनासुनर्थांकितचतुर्थके
पूर्ववत्त्रानुवाकेनजुहुयान्मधुसर्पिष्पा।पंचमेप्नेनिष्पक्षेपिहोमएवंविधोत्तवेत्।दिनद्वजेथजुहुयादस्वत्थसमिधस्तथा।अपामा
र्गस्समामिधामंत्राद्दत्यायपूर्ववत्।होमस्तुनवमेसूर्यस्योदयात्तमयावधि।आद्दतिरनुवाकस्यमंत्रष्वेदस्वपूर्ववत्त्वामधुसर्पिर्ह
विःप्रोक्तमंत्रापयपदशमेहनि।निरंतरंजपेत्कालेनित्यकर्माविरोधिनि।ततःसमाप्तिदिवसेनुवाकमुदीनयन्।सहस्रकसंख्या

Left margin: 54 सौः॥ ५४

Right margin: ५४

ककमलैः पूजयेच्छिवं । तत्र प्रतिनमस्कारमध्ये जपेत्सवसीनुहं । ततो गौरीसमनाध्यनोगस्यास्य विमोचते । अस्त्वित्येवं वाचयेत्तु द्विजाग्र्यान्वेद
पानगान् । दानं दद्यात्ततो निष्कसहस्राष्टकसंख्यया । तदर्द्धं वा शतान्यष्टौ नाजादातास्त्वेवधादि । द्रुतनोगश्शतं वापि तदर्द्धं पंचविंशति । प्रदापयेदानमे
कस्मैतु ततः कर्म्मांगदक्षिणां दद्यात्तत्र प्रतिदिनं निष्कमेकमिति स्थितिः । अन्ते धेनुं प्रदातव्यमहेशानी विसर्ज्जयेत् । ततो घटजलेनामुं नोगिणं स्नापये
द्युत । घोरं जपेद्याकृतं वेत्थं नाजयन्कर्म्म विनश्यति । अनेनैवानुवाकेन महेशान्निनथोच्यते । मिहवीत्वानलो होमं कुर्य्याद्रोगो न सर्प्पिषा । तत्र प्रतिनमस्का
मंत्र विच्छेदहूनतः । संख्यानवसहस्राणि होमं होमे विनश्यति । अन्येषामपि कुष्ठादिनोगाणां शान्तये पुनः । गवाज्यमधुना होमो निर्द्दिष्टो लक्ष्मसंख्य
या । पूर्ववद्यात्र विच्छेदो मंत्राणां होमकर्म्मणि । लक्ष्ममेकं जपेद्देनमनुवाकन्तथा कृते । शान्तिं कुष्ठादिनोगाणीजायन्ते नात्र संशयः । अथ यद्वा नैस
र्गुल्यन्नजायते सन्निपातके । साक्षो द्विजेना त्रिदशं स्थित्वा सोत्र सुवाव्यसि नक्तपयत्सहस्राणि द्याष्टोलत्र विनिक्षिपेत् । छेदः प्रतिनमस्कारं मंत्र
स्याक्षो मनीषिभिः । पूजान्ते निनिरैः कार्य्यो विशेषेण तु कर्म्मणि । एवं कृते सन्निपातद्वनः नित्यं विनश्यति । तस्मो ज्वलितसर्वरोगजटामंडल
मंडितम् । ध्यायेत्र्यजेत्यात्रूढं गातोरवनयुतं हनम ॥ ॥ इति नमके चतुर्थानुवाकस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ पंचमस्यष्टानुवाकयोः
प्रयोगः ॥ ॥ अनुवाकद्वयस्यास्य पुनस्त्वनाप सिद्धये । त्रिनात्रं चतुरो डीस्यात्र जपेद्यानि मंत्रानि । एकादशदिनान्येवं पुनश्चनात्तु
ज्वेन्द्र । अथ नाज्यनमार्द्धिकामो नाजानुकानयेत् । मंत्रसिद्धैः द्विजैः कर्म्मवत्त्वपमाणान्तृदन्त्विते । एतास्यामनुवाकात्यां मासं प्रतिनमस्कृ
ति । लिंगस्योपनि शुद्धानि कमलानि विनिक्षिपेत् । यावदेकादशावृत्तिनं नयानुवाकयोः । तावदेव सपर्य्यो स्यात्पूर्व्वोक्तानु दिने दिने । एकाद
शावृत्ति दिनेनो जपेच्च द्विजानपि । एवं कृते नाज्यलक्ष्मीः निःप्रत्यूहं विवर्द्धते । अथापनः प्रयोगो यद्दक्षि ॥ मूर्त्तिसन्निधौ नाद्रोजन्मदिने

जै०

तस्य स्वाग्नौ वा मथितानले अश्वत्थसमिधामाज्यदिग्धानामेकविंशतिम्। सहस्राण्यत्र जुहुयात्तथा दूर्वाङ्कुरानपि। एकादश सहस्राणि कृत
इत्थं महीपतिः। विनायुर्विजयी तस्माद्वेदेवप्रसादतः॥ अथार्पे विजयार्थी च मासि मासि जपेन्नृपः। कामयेल्लक्षसंख्याकमनयोरनुवाकयोः।
55 अत्याततन्नेतु संग्रामे महानसगतानले। महानामाग्निपक्वेन सोपदंशेन वा घृता मधाज्यात्ताक्तेन जुहुयात्तत्र प्रतिनमस्कृति विद्धेजामीत्र
विकृत्यस्रावृत्ति त्वनुवाकयोः। एकादशात्मिकाज्ञेयाहुत्वैवं हुतशेषतः। निदधीत बलिं भूमौ बुद्धिस्थं हृद्देवता। तमाद्यानबलिं सर्वं मशेष्वे
णवमलजेन। तं शेष्यं पुनः शेनाप्यामसंघे तु पतितः त्रिपत्र। अविनादे वसासेनत्तवेन्नस्यानसंशजः। अथ वार्तं दुलेद्युक्ते तग्नौ हुत्वा तु पूर्ववत्प्रात्
श्रीः॥ ५५ नति त्रिपिधेष्यं नश्यञ्जुः शत्रवो विनाशं नाशं सर्वाण्युपायानि स्वहस्तेत्यामन्त्रि मंत्रजेन। तानि सुनिहतेजो सिनात्ताशेर्विनिर्जितवैरः। अथ
निसेनासंर्लं तत्र च्यतेक्षैमूढात्मकः। एतमुद्दिश्य पाक्के समिधो जुहुयादावृदन्तु अनुवाकद्वयं ज्ञात्वा त्रिनक्ताद्यादशसंख्यया। तत्र प्रतिनमस्कान
मंत्रान्तेऽवमुञ्चनेः। पनसेनाली नकनोत्वा हेतिजुहुयादुबिः। एवं कृते शत्रुसेनास्त्ववति संनिता विनाशं। एतात्यामनुवाकाभ्यां नाजसेना ५५
विशेष्या। हविर्नि पस्यवनाहस्य स्वागस्य वशाशस्य च मीसैः कपिञ्जलस्य पिकल बिंक स्यपत्तिणः। तथान्येष्वीश्वगाणां च पिशिते लेज्य
संख्यया जुहुयाञ्जप्रतिद्रवाघृतजगेहाद्धतानले। तथा हुतिप्रमाणेन धूपैर्लक्षहुतिं तवेत्। अत्र प्रतिनमस्कानं मंत्रान्ते वसमुञ्च
नेः। पनताण्डप्रजाशोण्याकनो मिस्वाहेति। पुष्पेनत्तुक्तमार्गेणापनताश्वगतप्रजाः। सुवर्णं न जनं गावो भूमिर्धान्यादिकं तथा। द
जिणात्रवदेत्तत्वाकर्मक्षेत्रमहीजितः। तथात्तिधीजनेन्योष्णीजस्य स्यात्पुत्रकामना। स्वाग्नौ प्रतिनमस्कानमे तास्यां समिधस्त्वसो अपु
त्वनीजुहुयाद्दक्षालास्यु घृतेन च दध्ना वा मधुना वापि होमसंख्यानिधीजते। एकविंशतिसाहस्रीकं चात्रेयानुवाकयोः। जावन्तहु

नेमस्कानाल्लसंख्याकलशान्युतान । तं तु निरश्वन वै वेखैर्वेष्टितान् जलपूरितान् । स्थापयित्वानुवाकस्याम त्रिमंत्र्य ष्टथक् ष्टयक् । तत्र
प्रतिनमस्कानमसि शिवेशु दंपती । प्रतिकुंभस्य सलिलेनानुवाकद्वयं प्लुतः । जपेद्ब्राह्मसहस्राणि महेशं चाभिवंदयेत् । आस्यामेवानुवाकात्या
मेकामेवजपेत्पुनः । सप्तदंडावधौ कालेतत्र कुर्यान्निरंदजि ॥ सहस्राष्टकमीसस्यां ततः पिण्डविनिर्मितं । मंडवप्राशयेद्दंतदनुवाकाभिमंत्रि
तं । नदीप्रवाहे स्थित्वे तावनुवाको सुविजपेत् । वनानेकादशेशानं तत्र प्रतिनमस्कृति । पूजयेच्छ्रशमीपत्रैः कर्मेदं पुत्रकामदं । विशिष्टक
र्माणां तु प्रसहदशोजायतेसुतः । अष्टात्रिंशाद्वर्ष्पवयोधिक स्त्रीपुंसयोनपि । प्रयोगेनामुनापुत्रोजायतेनात्र संशयः । सतुर्वैराकनः पुत्रः
सूलीकलसहस्रजोः । अन्येनपि गुणो पुंक्रौशिवत्तक्रसुजायते । अत्रिमं त्र्यसुत्तंमंगगुर्जित्ता नीकनध्रुते । निवह्नीयालतोगते नाशानेवतव
त्वक्वचित् । अत्रिमं त्रितमेतु रात्त्वात्तस्म घूपं च निर्दिशेत् । कुमानादिग्नहस्तत्रवालनज्ञाधिकमेति ॥ यात्रोशिखांचवल्लीयादात्स्योमैत्रेवकमे ॥
गानीकनीबुजनस्मस्त्रखर्पाशैलसनासनेत् । इष्पु हस्तनन्नात् ६ननननालीतन्तु स्मनेत् ॥ ॥इतिनमकस्य पंचषष्टानुवाकस्य प्रयोगः ॥
॥ ॥अथसप्तमानुवाकस्य प्रयोगः ॥ ॥एकोपवासं कुर्वीत ततस्त्वाष्टशतं जपेत् । पुनस्त्वनामेवैस्या प्रयोगा हलनोत्वरः
चातुर्वेत्त्यस्यवस्यैजः कामयेतात्मनोननैः । उदुंवनवलत्पत्रैर्नज्ञगोधपल्लवन्यानूतुहेस मिधोदधिमध्वाज्यसंयुक्तान्नु हुयादसौ अयुतं होम
संख्यास्याद्वश्यामवसमश्नुते । मेधाकामस्तु जुहुयात्सहस्राणि तु पंचकं । कपिलाज्येन हविः ञात्यनेवं मेधां समश्नुते । पुष्टिकामस्तु कुर्वीत होम
माहुतिमात्रकैः । अपूपैनवसाहस्रीसंख्या स्याद्धोमकर्मणि ॥ जल्वानोग्निकामजतसहस्थीहोममाचरेत् । दधिमध्वाज्यसंयुक्तान्नपमाज्ञात्म
नुत्तमी । जः श्रीकामः सकान्तानेलकीर्पकनसम्मितेः अनिकुंडं प्यनेलत्रस्थापयेन्मथितानले । ततः पंचसहस्राणि स्वितान्जेन्नानुहाणि वाजुहु

के० नाद्ययसाहस्रीनिनन्नमुपतिष्ठते। अन्वजोजावदस्यास्मात्तावदेष्णाविवर्द्धतेकाप्योसत्तत्रकामस्तुवीजेः कप्योससम्नवैः। मद्यक्तेनजुती
होममावनेत्कामस्मान्तुयात्। अनुवाकंजपन्नेनंधेनुकामोगवीव्रजे। प्रदक्षिणांक्रियांकुर्यादप्तुतेनैवसंख्यया। पुत्रकामः पलाशस्य
56 समिधोमधुसर्पिषा। सम्यग्गुक्काग्रजुहुयादप्तुतेनैवसंख्यया। सनुवंशकरंपुत्रंलत्ततेनात्रसंशयः। आयुःकामस्तुदूर्वाणांघृताक्तानांतथ
प्लुतस्त्रीनिवर्णन्तुजुहुयात्सतापुंसहिताप्नुते। विद्याकामाघृताक्तानामश्वत्थसमिधंशतं। सहस्राणिजुहुयात्सर्वविघ्नातिगोभवेत्।
नाज्यकामस्तुजुहुयात्पंचलक्षाणिसंयतः। सौगंधिकानिमध्वक्तान्येवंसम्राट्प्रजापते। अथापवर्गकामस्तुदद्यादीक्षाजपात्तुनेत्। अनु
श्रीः॥ वाकंजपेत्पस्यात्सहस्रान्येकविंशतिः। ततः पंचसहस्राणिअनुवाकमुदीनजपेत्। प्रादक्षिण्यंक्रियांकुर्यान्महेशायतनेततः। कुर्यात्पितृसहस्र
५६ न्नैप्राणायामक्रियान्नितः। पस्वाद्भ्याग्नेर्महेशायसमीपेहोममाचरेत्। पालाशाश्वत्थसमिधोघृताक्तानांहुतिर्भवेत्। लक्षत्रयजन्नतोयुक्तो ५६
नवैद्देवप्रसादतः। अन्नैवतत्कुलोत्पन्नानोनवादिपुण्येस्थिता। तेनमन्त्रेशिवपुत्रेणावद्धाद्दशापंचकं। जावधप्पविवीतावद्वर्द्धन्तेतत्कुलोद्भ
वाः जलानिलैवमानानिनित्यन्नमन्त्रजपप्रयश्चदिवंशुविस्मितंयाजेव्याघ्रचर्मोपविष्टकम्॥ ॥इतिनमकेषुसप्तमोनुवाकः॥ ॥
अथोपनितनमंत्रप्रयोगः॥ ॥तत्राष्टमनुवाकमानस्यनवमानुवाकेवानन्नमोवः किनिकेत्यः इत्येकोमंत्रः॥ ॥लघ्रुद्धजंत्रमि
त्वाद्दवपपंचशतीजपेत्। पुनश्चनाग्स्त्रयोगार्हिन्नवेत्। राज्ञः साम्राज्यकामस्यकर्मेदमभिधीयते। कालेवसन्तेदेशेद्रोशत्रोनापतनै
त्विता। कान्त्वानेवापिदेशस्यसंनिधौनत्रप्याचरेत्। तत्रदेशोकार्यसिद्धिवाद्धिजेः श्रुतान्। संपूज्योपक्रमेद्धर्मआज्ञानांवाजयानुवि। वह्नाणी
वाधकुर्वीतमंत्रसिद्धाग्रजन्मनो। वासोलंकानपुष्याप्येतस्यापूजावाद्यपूर्वकं। मंत्रसिद्धद्विजात्तावस्त्रावाद्यामीत्रकल्पवित्। सद्यः सिद्धन

द्विजान्कुर्य्यात्द्वियानमथोच्यते आचार्योन्मंत्रसंसिद्धान्मंत्रमादायजते द्विजाः॥ नित्यंनूनंजपंकुर्य्युर्घासनान्दशपंचच। सर्वसिद्धांत
तःकर्म्मयोग्यास्तु द्विजपुंगवाः। एकादशान्तवेजुक्तेत्वन्त्विजोहोमकर्म्मणि। उत्पन्नात्ततपर्यन्तेहोमोनुपनतोभवेत्। दिनानित्रिंशदेवेस्य
होमद्रव्यामतोच्यते। तिलव्रीहियवाःसाज्यामंत्रःप्रतिनमस्कृति। होमाग्नेतुपरिनिष्ठान्नसर्पिःपात्रंसदावहन्। अनुयानासमाप्नुयात्
होमकाले विनिक्षिपेत्। यावत्कर्म्मसमाप्येततावद्देवस्यनित्यशः। अग्रजन्माष्टसाहस्रानुक्तिपूजोग्रमोदनम्। नैवेद्यंस्यात्प्रतिदिनं
तावन्तोभोजयेद्द्विजान्। तथास्त्रिमादिने नित्यंद्विगुणंभोजनादिकं। पूजायांतुमहेशस्यगंधकर्पूरसंयुता। पुष्पाणिपंकजानिस्यु
धूपःकर्पूरमिश्रितः। तथागवाज्यसंयुक्तोगुग्गुलुःपरिकीर्तितः। शतंशतंदक्षिणास्यादृत्विजामर्द्धमेवच। आचार्ये द्विगुणास्या
त्पूतपजस्याधिकान्भवेत्। प्रतिसंवत्सरंतुद्रपूजामित्थंप्रकल्पयेत्। एवमाराधनात्तस्यराज्ञवेद्राज्यंनसंशयः। नाज्ञानाप्र
स्थिमध्यस्थात्तुद्रदूतेस्तुतत्पिलाः। हन्यमानाहोमकर्तुर्धरोतिष्ठन्तिकिंकराः॥ एवमाराधनाद्राजासर्वांस्तुक्त्वावसुंधरां। तुद्रूपे
शिवपुरेतुक्त्वाकल्पायुतंमुद्मी। सप्तद्वीपावतीनाजाभिवत्तक्षस्वजायते। कनभोगसमपहनेतापिनाहीकःसुखोनरः। अथोच्यते
प्रयोगस्तुनाशोद्विन्नाशकामिनः। मंत्रप्रत्तावयुक्तेनसद्विप्रेणैवकारयेत्। प्रदिनेतुमहद्रूपंकृत्वावेनिमहीन्ज्ञितः। विविक्ते
शकुनाविजलपूर्णघटेमृडे। आवाह्यसन्निधौतस्यविधिनानीवपावकं। जुहुयाल्लक्षजंमंत्रस्यान्मंत्रःप्रतिनमस्कृतिः। सप्ता
न्नसमुद्भूतास्समिधःकंटकैर्युता। तक्षास्तास्तुधिनेशतवैजलमिहकर्म्मणि। ततस्त्वखादिनेनूपंप्रत्यंगेलोकरांकुलिः। सम्यक्प्र
तिनमस्कारैर्पादद्क्षित्वाचण्पादिनेनृपकेविन्यसेत्पादंन्यासकालेगुरुर्जपेत्। ततोविप्रान्शतंनाजाभोजयेद्दक्षिणान्विते।

को०

संवत्सरंत्रपतान्नष्टः पुनराज्यमवेक्ष्य धीः ॥ अन्यच्च कथ्यते कर्म्म पूर्ववत्त्वादिनाकृतिम् । कृत्वास्य शत्रुं स्वलीपस्थात्पूर्ववद्धर्म्ममाचरेत्
ततः शत्रुः पलितः शत्रुराजः शीघ्रं प्रजायते ॥ अथापरः प्रयोगोत्र शत्रुर्भूमिपतेः पुनः ॥ मंत्रसिद्धाद्द्विजाल्लब्ध्वा राज्ञः पुनुप्यसंयु
ताः ॥ विकृताः कृतिसंभिन्नाः चैत्येषु चत्वरेषु पथे । देवतायतने राजधाने चैव स्मृतास्तु च ॥ मंत्रानभिमंत्रितां गुप्तं न्यसेत्पुत्तलीं हर्थी
57 कुशानू ततोभिमंत्रितं तस्मान्निपेत्तुः सर्प्पतः पुनः । एवं कृते निपुपुर्नैन्यसेद्धर्प्यत्रप्रादथा । प्यदिनात्स्तुप्रनोहर्लिमहानपें प्रजायते
अत्र च ध्यानरूपानो वनसम्पन्नत्येवमादयः कृतीजानुवाकत्र प्रयोगाः क्रोद्रष्टव्याः ॥ ॥ इत्यष्टमानुवाकमानन्त्यनमो वक्किने
केल्पं कृत्येतत्पर्जन्तस्य प्रयोगः ॥ ॥ इतश्चानन्त्यानुवाकान्तमेकोमंत्रः ॥ ॥ यनाकेप्रथमं कृत्वाजपेत्पूर्ववादम्युं मनुं । च
श्री:॥ त्वारिंशत्सहस्राणि पुनरश्वनाः ॥ सिद्धये मंत्रसंशोधनार्थं तु ततः पनिसमेमुनोः जपेद्वै वाष्टसाहस्री प्रयोगाहस्ततोत्तवेत् ॥ मी
५७ त्रेणानेन दुःसाध्यं न किंचिदपि विद्यते । देवस्य दन्तिनामूर्त्तेः सन्निधौ स्वहुताशने । जुहुयान्मथितान्नो वा लज्जीलाजतिलैः ५७
पृथक् । एवमुत्पाद्यते तस्य सुवर्णमन्नदनं महान् ॥ अथान्यदुच्यते कर्म्म तत्र स्यात्पुनरहुतिः । अपामार्गाणि बीजानि वेन व्रानित
थाजवाः दधिमध्वाज्यसंपृक्ता हविर्नत्र हुतोत्तवेत् । सुवर्णानि सहस्रन्तु होमेनोत्पद्यते ध्रुवं । कन्याकामे गुग्गुलेन स्वेष्टकन्य
समाकृतिं । कृत्वा तामुपलक्ष्यैव जपेत्पंचसहस्रकं । स्थित्वाप्नतीसहस्राणि पंचैव जुहुयाद्धवि । लक्ष्ततेकन्यकामिष्टांसर्द्यान्त
ताच्चूष्मितो राजस्यसी कामना यतस्य लज्जीहुतिर्ज्जवेत् । होमद्रव्यं तु पद्मानि कुमुदान्युत्पलानि च । एवं कृते नाज्यलक्ष्मीस्त्वय
न्त्वा जायते विना नूः । वश्यमिच्छन् पिशाचादेः बालानां वश्यताकरैः । लज्जामेकं प्रजुहुयाद्द्यतिपिशाचाप्नजनान्नसाः हस्रजावश्यां
स्वजायन्ते देवदेवप्रसादतः । अथापरः प्रयोगोयं महाकान्तानन्भूतले । आत्मप्रमाणाः ॥ पुष्कलाः संस्थाप्यमथितानलीं अयु

तेजुहुयाद्बिल्वैस्ततः पंचसहस्रकं। मुष्टिमात्रैर्बिल्वमात्रैर्होमकर्मसमाचरेत्। तत्र बिल्वफलाकारं सुवर्णमुपजायते। स्पर्शविदी
नवेद्मि पिंडो बिल्वफला कृतिः। सार्धत्रिकोटिमसुताथी तु न जात तत्कर्मकारयेत्। देवस्योपनिशुद्धा गिरिगह्वरेन्नाक्षेनसर्पिषा। कम
लानि प्रजुहुयात् ततस्ताहुतसंख्यया। उत्पद्यते सार्धत्रिकोटिः सुतो देवप्रसादतः। अथान्यत्कर्म तत्रस्यात् पुत्रेहविनाकृते या। समी
समिद्भिर्निर्धूमाग्निदग्धि घृतेः श्रुतेः। एवं कृते सुतस्तस्य शिवभक्तो जायते। कविल्वेष्वेवोपजपात्रेश्वेतवृक्षेश्वेतचोद्भवं चूर्ण
मर्द्धपलं निष्क्वाकापिलाज्येन लोडयेत्। ततस्तदस्तुतादृष्ट्वा पाबूर्णीकृत्वाभिमंत्रितम्। सेवेनस्त्वजा मिच्छ तु कृते संजायते कवि:॥
ओजकाम स्तु जुहुयाद्दुदुंबरतरूद्भवाः। समिधो दधिमध्वाज्यपुष्कलाः संख्यापि चायुतं। दिव देवप्रसादेन महात्तोग्यानि जायते।
योमनोऽभिमकामः स्याद्वत्सप्तमासेसमाचरेत्। पुनरुखनाम मंत्रस्याद्धिशोभेतानदुच्यते। कृष्णसंवत्सरे कृत्वा नतस्त्वीं ग्रापनाभिवर
र। इत्थं संशोध्य चात्मानमष्टाष्टादशवासनो। चतुःशाकफलैर्मूलैर्नावनेद्देहधारणं। निर्नीतं जपेच्छुद्धिपूर्वं निद्रत्ववेन्नतु। अ
वुद्धिपूर्वके स्वप्ने स्नात्वापरस्मादजपेन्मनुं। जपन्नेगुनवेद्यान्निष्कपं चककावनी। ततोगुनोर्घादिव स्पसन्निधौ जपमाचरेत्।
संख्याचात्र समिद्दिव्यशालन्तस्यार्द्धं ततः पुनः। साज्ञादुमापती रुद्रः प्रत्यक्षस्तस्य जायते। तत्प्रसादान्मनोवेगाद्युक्तो भवति मान
वः। जीर्णदर्शं कामयते तं तं देशं गुतुस्तथा। स्मृत्वा मंत्रं जपेद्दृष्टशतत्रदृशतागतवेत्। अथ दशपल्लवकानीं तु मंत्रैः पूर्ववदाचरेत्। पु
नरुखनाकर्माथ्यकालेजस्मिन्नदर्शनं। अपेक्षते तदातस्मिंलोहितं चंदनं श्रुत्वी कपिलापयसासृज्य मंसंयुज्य घासुव्यथापावके। जा
दृनिधायसंसृष्ट्वा सहस्रान्जप्त्संजपेत्। तेनोपलिप्य चात्मानं स्पृष्ट्वा स्मृत्वाथ शीकर्नी प्रा यामं मंत्र कुर्वीत ततो दृश्य

ज्ञे॰ नवेन्नः॥ अथान्यदुच्यते कर्म राजवश्यकरं परं॥ न्युोदं कृत्वा लोहितस्य चंदनस्याथतं पुनः॥ अनिमंत्र्याप्लुतान्हुत्वा गुलिकां तेन कार
नवेन्न॥ ललाटे धारयन् जित्वा मन्त्रिणा गच्छेन्महीपतिं॥ एवं वश्यात्वे पुस्तेना राजानो राजपूरुषाः॥ देवस्य दक्षिणा मूर्तेः सन्निधौ नित्यवन्म
नुमू॥ जपेदष्टशतं नाजपुनुष्णेन्यो न जीनहि॥ जस्ये गच्छेन्नाशमस्या सो नाम मग्न ह्या पूर्वकं॥ मंत्रं जपेदेकपादो मूले वाप्लुत संख्यया॥ दिवसस्य
न्नियावे वैवत्सनादाप्लुनरज्जति॥ विश्वतः पाणिपाद ॐ विश्वतोक्षिशिरोमुखं जलं तं विश्वमा हृत्य तेजोनाथी शिवे स्मने॥ पुनश्चन्तृणा
58 मेवं स्यादथ चेद्धनकामना॥ आर्द्रा पीजुहुयाद्राज्यं कापिलीं घृतजतोप्लुतां॥ यनं वकुलं वेत्तस्यमहेशास्य प्रसादतः॥ अन्नेजाते सुशीलस्थी
शिनस्तोप्लुविनोगी॥॥ जुहुयात्पंचसाहस्रीं दूर्वाणां अन्नशान्तये॥ अभिचारस्य शीतस्य र्थं वैकंकतनतनू जवाः॥ समिधो जुहुयाद्धोमसं
श्री॰॥ ख्यातत्र प्लुतं नवेत॥ महाजनकृतद्रोहशान्त्यर्थं समभाचनेत्र॥ तुष्णामाजपेन संशिक्षेद्धविः संख्यापि चाप्लुतं॥ सर्वभूतसमुत्पन्नजश॥ ५८
५८ न्त्यर्थमाचनेत्र॥ होमं तत्राप्लुतं संख्या होमद्रव्यमथोच्यते॥ अदुम्बरास्वसमिधस्तिलाश्चैव तथाप्लवाः॥ अनेन सर्वभूतेभ्यो नजमाप्लुवि
नरज्जति॥ अथापुनः प्रयोगो त्रगनामस्यनगनस्य च॥ मध्ये बर्हिस माधाय घृतपिष्टं तिलांस्तथा॥ अप्लुतं जुहुयाद्धोप्यं वलिमरवत्थपत्र के॥
निक्षिपेद्यपुनर्होमः सहस्राष्टकसंख्यया॥ एवं कृते जैनवात्मानुद्रोहतेश्च संप्लुतः॥ दस्यो जायेत ततः स्याधमहासिद्धिः प्रजापतेतद्रूपं
संसनेदापपश्यापश्च सप्रमुच्यते॥ आगुल्फासितकंचुकाऽडमनु कालिङ्गबोल्लसत्कुंडलश्यूलीकुंडलिलसन्वान्तिकौमीजुधा॥ अन्नं
पुनः पीनीमान्निम्नमेलदन्तपंक्तिकिन॥ स्वेतापमानाननोदेवो जैनववेष्पन्तूष्पिततनुर्ध्वजोमहाजनीपतिः॥ ॥इति नमके पुनर्वे
सस्यतस्तपस्यप्रयोगः॥ ॥अथ पानेजुद्रक्ष्तस्य प्रयोगः॥ ॥अष्टोत्तरशतान्निकुर्धीतत्र॥॥ नामान्ततः पनम्॥ सहस्रं॥॥ ज
पेत्पंचपुनस्त्वना॥ सिद्धये॥ कन्याथी लभते कन्यां हुत्वा लाजान् घृताप्लुतान्॥ अपामार्गस्य समिद्धोमेन लक्ष्मीनाशाद्धुधः॥ सर्वकल्प

ष्नाशाजजुहुयाद्घृततिलाहुतिं। आलााादीन्वसेकुर्जान्हुत्वाप्यदिनसंज्ञवान्। सितनक्तैर्नीलपीतैः सूत्रैः संवेष्टितान्क्रमान्।
लजान्हुत्वाघृते सर्वान्कामानाप्नोतिमानवः। जुहुयाद्घृतकामस्तु कुसुमैः कुमुदादिभिः। जन्दसंज्ञं जुहुयात्तुष्यैत द्रवीवस्त्रमाप्नुया
त्। वृष्टिकामस्तु वेदेशे गोमयेनोपलेपिते। नक्रद्रव्योाातत्रैव मंडलं पतिलेपनेन्। मंडलस्य पुनस्तत्पुनर्वकुर्यान्निधापयेत्। सूत्रैःावेष्ट्य
तैः सम्यक्पूजितं गंधवा निाा। आवाहयेत्ततः कुंभे पूजयेत्काममानसः। तत्रास्य मज्जयेद्देवं संजप्तः साधकोत्तमः। पायसं जुहुयात्तत्र
जतमष्टोत्तरं बुधः। ध्यायेच्चैकाग्रधीः सूर्यं जपेन्मंत्रं सहस्रकं। एवं कुर्वीत सप्ताहं द्वादशाहमथापि वा। ततः प्रसन्नो भगवान्महावर्षं
प्रमुंचति। अहोरात्रमुपोष्यैव पुत्रकामः शुचिव्रतः। पायसं जुहुयादग्नावष्टोत्तरशताहुतीः। अनंतुष्टातीततोत्ताजातोसुविवस्त्रा।
मलंकृतौ। तो जपेद्घृतशेषं तु जपन्नष्टशतं बुधः। ब्राह्मणाान्भोजयेच्चैव कानयेत्स्वस्तिवाचनं। ततः पुत्रमवाप्नोति तेजस्विनमनु
मं। अनिष्टदर्शने चैव तथा दुःस्वप्नदर्शने। अभिचारकृतैर्दोषैर्नलन्न्माचसमाहृते। विघ्नहाद्युपसर्गैर्वा ज्वरे च समुपस्थिते।
तथा बन्धुपीडायां भूतवेशकृतेषु च। ग्रहप्प्रादिषु चान्येषु दोषेषु पहतेषु वै। पूर्वोक्तं मंडलं कृत्वा नवकुंभं तथैव च। गंधोद
केन संपूर्य सर्वमंगलसंयुतं। एलालवंगकर्पूरनिंबुजातीफलैर्युतं। देवमावाह्य कलशे लज्जयेत्तत्र होमयेत्। मंत्रेणानेन तं देव
मष्टोत्तरसहस्रकं। अभिमंत्र्य ततस्तेन स्नापयेदात्मनो वा परस्य वा। अभिषेकं प्रकुर्वीत सर्वदोषैर्विमुच्यते। जपस्तु मंत्रं जपेन्नित्यं प्रातरु
त्थाय सहस्रकं। सीतानोगः स्वतेजस्ववर्द्धते तस्य सर्वदा। संवत्सरं जपेद्यस्तु जीवहाहानो जितेंद्रियः। अर्च्चनं च यथाशक्ति कुर्वन्नाप्नुत
मन्वहम्। सिसिद्धिमतुलां गच्छेदनिमादिगुणोपेतां। कि नसासामुष्ये नोगैः प्रसन्नेर्वै जगत्पतौ। बहुनाकिमिहोक्तेन तच्चिन्त्यस्तत्प्रसादतः।

ॐ

59

तद्भावद्भावितोमंत्रीजपेन्मुक्तोत्तवेन्मुनिः॥घौतचामीकनगरखीशक्तिपाणिंष्डाननं॥मयूरवाहनारूढंस्कंदनूपुरीशिवंस्मरेत्॥ ॥इति
नमकेषुजातेनुद्रइत्यस्यप्रयोगः॥ ॥अथइमानुद्रायमडानोतुद्रेत्यनयोःप्रयोगः॥ ॥अपीकिचएकोमंत्रः॥ ॥आदौ
क्षुधंचनित्वैकंजपेन्नवसहस्रकं॥पुनश्चनाााामेवंस्यादूयदर्शचतुःपथे॥अग्निमाधायजुहुयाद्घृसानमिहाप्तुतम्॥गवादीनां
नवेशीतिनिधान्जल्कर्म्मणिजोज्यपते॥गजवाहनशान्त्यर्थंजलीस्कद्ध्वाप्तुतंजपेत्॥अत्यजनपायसातेनवाहनानांमहीन्क्षितः॥शालो
सेत्रोजपेत्पश्चात्जलेनाविमिशिते॥कृत्वोपजोज्यैतल्किंविद्वाहनेत्यः प्रदापयेत्॥एवंवाहनसीतिस्यान्निरस्वीशीतजेपुनः॥
स्तैः॥ आजपमिस्रतिलानांनजुहुयादप्तुताहुतीः॥अन्जेप्यशीतपोहोमोपूर्ववत्॥मप्तुनंत्तवेत्॥दिव्यसिंहासनासीनंधूपमानंमहर्णि
५८ भिः॥प्रसन्नवदनंध्यायेत्सोमंसोमार्द्धधारिणाम्॥ ॥इतिइमानुद्रायमडानोतुद्रेत्यायप्पयोःप्रयोगः॥ ॥अथमानोमहान्तमि ५८
त्यस्यप्रयोगः॥ ॥उपवासत्रयंकृत्वाजपेत्पंचसहस्रकं॥पुनश्चनाााासिद्धिःस्यात्प्रयुंजीताथकर्म्मणि॥स्वीजस्त्रीवालवृद्धानां
शीतिमिद्धन्निर्दंचनेत्॥प्रतिसंवत्सरंत्वाद्रौनजत्रेस्याडुपक्रमः॥जवानांतिलमिश्राणांजुहुयादप्तुताहुतीः॥अश्वत्थसमि
घोहोमअप्तुतंसर्पिषोप्तुतं॥एवंकृतेस्वदानादिजननजाप्रजायते॥किंचान्यत्रापिशान्त्यादावप्तुतंजपमाचरेत्॥नाजातुसर्व
शान्त्यर्थंमाद्र्याजामप्तुताहुतीः॥होमयेत्प्रतिमासंतुकृतइत्थंमहीपते॥अन्तःपुरादयःसम्यग्वर्द्धन्तेनात्रसंशयः॥वालेन्दुमुकुटं
देवंतद्गुणादित्यविग्रहं॥ध्यायेन्नदीस्वनाकानंगातोरखनसमाहृतम्॥ ॥इतिनमकेषुमानोमहान्तमित्यस्यप्रयोगः॥ ॥
अथमानस्तोकइत्यस्यप्रयोगः॥ ॥कृष्णमेकंचनित्वादौपात्रउदुंबनेहृतं॥निधायकापिलीतस्यकुर्याद्धौवातिमंत्राणां॥सहस्र
संख्ययातेनस्याग्नौवामिधितेपिवा॥जुहुयाद्दष्टसाहस्रींमहाव्याहृतिभिःशतं॥हुत्वाशेषमशित्वाथत्रिरात्रंतुव्रतीभवेत्॥तत

स्वचतुर्गुणं पंचसप्तसहस्राणि वै जपेत् ।मुण्डे च पृष्ठे निष्कानि दद्याद्देवं कृते पुनः ।पुनश्च न ॥ सिद्धिः स्यात् त्वन्योगाद्दिलतोन वै ॥ आयुःकामो मही
पालो नित्यं वत्सौ जपाव के ।मथिते वा होमं कुर्याद् घृतस्य खीर्णा ।होमद्रव्यैः तिलाः सिक्ताः सर्पिष्पे वात्र कर्माणि ॥ स्वनक्षे शुभमहीपालो ब्राह्मणैः
कर्म्म कारयेत् ।अष्टसप्तात्मकादृत्यां तस्य कृत्वाभिमंत्रिता ।तदादाज्याष्टकाष्ठामुनाजानमन्ति तस्थितैः ।ब्राह्मणैर्नित्यं वत्कार्पैः रञ्ज
कर्म्म महीपतेः ।क्रियजश्रिस्वात्रनत्रादिण्णष्ट घृपिसस्महा ।आज्यसीदृद्धिकामस्तु मंत्रसिद्धेर्द्विजैस्तु वेदसद्यः ।सिद्धिप्रकानस्तुलब्ध्वा
चाज्यार्द्ध मंत्रं ।एकनात्रमुपोष्याष्टत्रिनार्वं सततं जपेत् ।सद्यः सिद्धोत्र वेदैवं कर्म्माहि यथ प्रजायते ।एकादश द्विजन्मानो तु द्रष्यात्वा हुता
हुतीः ।दधिमध्वाज्यसंमिश्रैः जुहुयात् कमलैः सितैः ।एवं कृते नाज्यलक्ष्मीर्वृद्धिते नात्र संशयः ।आयुःकामो महीपालः कारयेद्धुतं
हुतिः ।दूर्वाणामाज्यपृक्तानामेवं जीवेच्चिरं नृपः ।अथ नाज्ञो जन्मदिने राजतान्कलशान्नवान् ।ताम्राणि निर्मितानि वापि सहस्राष्ट
कं सुतान् ।अष्टोत्तरशतानि वा पार्थाः पनि पूत्तोनि निक्षिपेत् ।मंगलानि च वस्तूनि कलशेषु वि निक्षिपेत् ।नववस्त्राणि तान्सर्वान्स्वे
ष्टुनेद्यष्टथ कृष्टथक् ।एवं कृतो महीपालो मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।अथ नाज्ञो नित्यं ष्टष्ठर्थे सहस्राष्टकसंख्यया ॥ कारयेज्जपमेकेन
विप्रवर्येण नित्यशः ।अतिदृद्धिर्वेदैव मनेन जपकर्म्मणा ।शांतिमिच्छन्महीपालो नलाग्नमासिमे घृतः ।वाहनायुधशालासु सोमप
नेमासिमासि च शान्त्यर्थमयुतावृत्त्या जपहोमं च कारयेत् ।आयुःकामो महीपालः अयुतं होममाचरेत् ।अश्वत्थसमिधस्तु दद्या
मार्गोद्भवादपि ।दधिमध्वाज्यसंपृक्ता होमद्रव्यमिहस्मृतम् ।गतायुषोप्यनेनायुर्वर्द्धते होमकर्म्मणा ।घृते च व्यवहारे च मेत मेत
जपेन्नरः ।एवं कृते ष्टजायेत कर्म्मण्पत्रापनाजितः ।सुवर्णकामनाजस्यसद्वनात्रमुपावसन् ।निर्नेतनं जपं कृत्वा चतुर्लोजीनतो हुतं ।

जुहुयान्मधुनाक्तानां विंदते कन्यकां शुभां ।अथाज्यहुत्यातेकाम्मेव तु लोजीजीतुवत्सलम् ।नित्यमष्टसहस्राणि जुहुयान्नीजपावके ।अष्टो

शतानि वा द्रव्यैः कापिलं घृतमुच्यते ।एवं कृते सहस्रेण तमहतः पातकादपि ।वश्यकामो मलयजमन्त्रिमिं त्र्यलूलाटके ।ध्यानजे वें दुन

ज्ञोदं स्पर्द्धे व स्याल्लवं तिष्ठि ।प्रतिस्वजन्मजे होमं कुर्यादष्टसहस्रकं ।होमद्रव्यं त्वपामार्गसमिधो नेन कर्मणा ।आपमृत्युं न विन्दे ता

देवदेवप्रसादतः ।वृष्टिकामः सूर्यवारे मंत्रेणानेन लाक्षके ।आनाघजेज्यप्राप्नुष्पैः अपुतं न तत्र कर्मणि ।नक्रोश्रीणां नक्रवा

सान क्रगींचानुलेपनः ।भूत्वा स्वपंकृते सूर्यमहावृष्टिं प्रमुंचति ।जोद्भूतमार्गगामी शाग्रहीत्वा दशशाखिनाः अष्टसाहस्रिकाद्व

न्यत्वभिमंत्र्य च तापुनः ।विन्यस्य दिन्मुदशासु गच्छेन्नेमीततोत्तवेत् ।सत्कर्मणा समानेन्ते सर्वविघ्नजिद्धजपा ।अयुतं तु जपेदेव

मतं गच्छेत्स कर्मणां ।पुत्रकामस्तु जुहुया ल्लन्यमाज्येन संयुतः ।ततो वंशकरं पुत्रं गुणी तं लभते ध्रुवं ।जर्जं सु च जेतुमिच्छेद्वै तं तं

वेत्सिकताकृति ।विधाय तत्प्रतिकृतेमूर्ध्नि स्थित्वायुतं जपेत् ।अवश्यं कर्मणा ।नेन सर्वत्र विजयी भवेत् ।दध्यानमेकादशाधं ।

बिनक्रं देहं विशुद्धस्फटिकप्रभासमस्तिजो निधिं शूलिनमिन्दुमौलिं विविंतयेद्त्र्यस देव तु द्रं ॥ ॥इति नमकेप्सुमान

स्तोकस्त्र्यस्य प्रयोगः ॥ ॥अथोनान्नद्रस्य प्रयोगः ॥ ॥दिनत्रयमुपोष्याथ त्रिरात्रं स ततं जपेत् ।पुनस्तन्नाममेवं स्यात्प्रपू

जीताथ कर्मसु ।आयुःकामस्तु कीपाग्नौ नित्यवज्जुहुयाद्घृतम् ।अष्टौ सहस्राण्यपि वा तथैव चाष्टशतानि वा ।दधिमध्वाज्यपृक्तानां

दूर्वाणामपि चाहुती ।पूर्वोक्तं कृत्वा जुहुयादेवमायुः प्रवर्द्धते ।अथापमृत्युजयो प्रतिजन्मर्क्षमात्मनः ।प्रत्याद्रानं च कुर्वीत जप

मष्टसहस्रकं ।प्रत्याद्रौ जंप्रतिद्रव्यं जुहुयाद्युताहुतीः ।होमद्रव्याणि दूर्वांस्तथापामार्गसंज्ञवाः ।शमीतनुसमुद्भूताः समिधस्त

तिलास्तथा। एतान्जुह्वा निदध्यात्प्रमयुजिः सुनयो निशि॥ जावत्यंचसहस्राणि जपेत्तावत्य दशांशम्। कुर्याद्देवं कृते दीर्घमायुः प्राप्नो
त्यसंशयः। चिरंजीवनकामस्तु नाजन्मदिने हुतम्। जुहुयाद्धनमात्रौ तु द्रव्यैः प्रत्येकमादनात्। दधिमध्वाज्यसंयुक्ता अपामा
र्गसमीतिलाः दूर्वाश्च पिचहोमाद्दीर्घव्याप्येत्रोदिता निवे। अनेन कर्म्मणा नाजादीर्घमायुरवाप्नुयात्। वह्निहोमे त्वशक्तानां होम
स्तानुसिद्धाजते होममात्रेष्वशक्तानां जप एवेष्टसाधनम्। लक्ष्मीप्राप्तुःकामनायस्य जुहुयात्सोप्यनाहुतीः। मध्वक्तैस्तंदुलैस्तु
क्तैः वेदूर्ते ध्यात्वनल्पवे। स्त्रीकामो विक्ष्वेसच्छुसुमैः स्तुतैः पूजयेच्छिवं। उच्चानपन्नमुंमंत्रं एकैकं कुसुमं न्यसेत्। अनेन कर्म्मणा लक्ष्मीः
वर्द्धते नात्र संशयः। आलजेपश्चिमद्वानि देवस्यार्प्पालिजेपि वा। प्रत्यादशोत्तं प्रलक्षानीस्थशालीसंजते न्द्रिजःश्विगतज्ज्वानलवाः
चतुत्तोजीजपेन्मनुः। अनितसुमहेशानमेकमेकं सहस्रकं। एवं कृते शताब्धुसुत्तवेत्त सन्नसुजन्मसु। पूर्वोक्ताहनजन्मेष्वशक्तो
त्तेन्जपमाहनेत्। गीर्वाणीसन्निधौ देव्या देवमानवतीऽवः हुताशनघनेध्याजेत प्रकोचनसन्निभौ॥ ॥इतिनमकेष्वायुः अनन्नहत्य
स्यघ्नलोगः॥ ॥अथ स्तुहिस्सुतमित्वस्यत्रजोगः॥ ॥एकरात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्। पुनस्त्वनाश्मवंप्रजोगाद
सतः॥ विघ्नदुष्टिनाशकामस्तु जुहुयाल्लक्ष्माहुतीः। विष्णुतेलसमभ्यासु विकंकततनूस्त्वाः। समिधोद्भ्यमात्रस्यात्समशानाग्नौ
हुतिस्तेवेत्। शत्रवो नाशमायान्ति वेगेनानेन कर्म्मणा॥ अथान्यदुच्यते कर्म्मतत्र देवस्य सन्निधौ। त्तस्पपाणिः सपत्नस्य नाम गृह्य
॥ पूर्वके अत्र विज्जपेदमुं मंत्रं संख्यात्वत्राप्युतं तत्र वेत्। एवं कृते निपोदेहे ब्रनोजायते तवेम हान्। श्वेतसिद्धार्थकैः शुद्धैर्जुहुया
दयुताहुतीः। मसूरिकाख्योजायते रोगः शात्रवगात्रके। शत्रोर्गृहे यथवा सस्यन्जेत्रादि यद्वपिवा वटे। ध्यातजित्वात्र निष्पदंदमुं

त्रमुदीनजन् । शार्द्धेनाखनतथाकल्पनोमध्यादि चकुम्भितं । एवं कृते सपत्नस्य नाशो वेगेन जायते । उद्यज्ज्वालनकोटिप्रकाश
माकाशे निलजमतिलीमं । लीतिहनमत्तपद्मदीध्याजेदु दधुनेयेघतनुं ॥ ॥ इति पुहिलुतमिति ॥ ॥ अथ पतिगोत्रुद्रस्ये
त्नसूत्रजोगः ॥ ॥ क घृमेकं चनित्वाध जपेञ्च नववासनान् । तत्र प्रतिदिनं पंचसहस्राणि जपेत्नवेन् । पुनरखनाणामृवीस्यु
61 दथचेत्पुत्रकामना । दावानलसमाली रूपलाशखदिनोज्ज्वाः । समिधो दधिमधाज्यपट्काविखानने जजुं । पुहुतात्पारवेम
धानेमहेशस्पालजेयुत्ते एतत्कर्मसुगुप्तं स्यात्कर्मणानेनवै धुवं । लत्ततेपुद्रसहस्रपुत्रवंशाकरं शुतं । अथापनः प्रयोगोत्रप्रा
श्रीः॥ तः सादमादिनो कृष्णाष्ट म्यासुनाहो स्यादाद्रोजामपि वापुनः । तवेतीदंपतीतत्रपूर्वेषुखनुत्तोजिनो । स्वगृहे वापिगोष्ठे वा
६१ द्धाप्नापीपिप्पलस्य वा । कर्मैतदाचरेन्नस्य प्रक्रिजेप्साग्रकीर्तिता । मंत्रान्नुनाणिजावन्तितावतः कलशान्सुजान् । तीतुनिर्वापि ६१
तंतीर्थपाथसापनिपूरितान् । वर्तुलं स्थापयेन्मध्ये तेष्वीवैकमुदधृटम् । उद्ये स्तनं निधाजात्रसोममावाहयेन्नृ ऽ । आप्तानुत्तुग
वान्देवः कैलाशादिति वै धुवं । आवाह्य गंधपुष्पाद्येनत्यर्च्य ततः परम् । आनत्पमध्यकलशे कलशे कलशे पुनः । मंत्रादितो
विन्दुपुत्तंन्पसेदैकैकमन्त्रनम् । ततो नवसहस्राणि जपेन्मंत्रं समाहितः । ततो मधुघृतना क्तानीस्पामाकानी तथा पुनः । लाज
नीचसहस्राणि जुहुयाद्दशसंख्यया । तत एकाशने ब्राह्मणपत्नीसंस्थापयेत्पतो । मध्यादिक्रमतः कुंत्तं ननादाजपृथक्पृथक्
तंतदन्जनन्पेणासे स्नपणपावितीपुतिम् । स्थापयेत्तौ घटीनानिः त्रोसाणाजयत्नोजयेन् । अष्टोसहस्राणपयवातावत्तवेश
तानिवा । एकादशैवमथवान्नोजजेच्छक्तितो द्विजा । तत्कुंभव स्त्रश्रीपादिनाचायोजसमर्पयेन् । किंतु तत्तोजनि त्वासमे द

न्जिाणीनिष्कपंचकं ।दद्यान्निष्कत्रजेचाथत्तुंजीजातीतुदंपती।एवंतजोर्जवत्पुत्रोदीर्घोयुःसुगुणान्वितः।पूर्वोक्तकर्मेशक्तस्वेत
स्विमध्यानसंपुते।महेसश्पालजेन्मंत्रंजपेदपुतसंख्यया।ततोजपन्मंत्रममुमहोमात्रंप्रदक्षिणाम्।कुर्यात्तत्रोदजादालुमजादस्ता
तयोदजान्।तत्रविघ्नाःप्रजायन्तेतस्माद्विघ्नशमदैपेत्।पुनस्चनात्सिद्धिःस्यात्कर्मतत्पुत्रकामदम्।अन्यथाविपरीतंस्यात्कुर्तुंज
लेनपूजयेत्।अथापुनःप्रकारोत्रदीनाषाढादिवसानितु।अष्टोशतानिवैनित्येकत्वानिशाद्दिनानिव।किंचैकविंशतितत्रपार्श्वि
मध्यानसंपुतेदेवालयेत्प्रतिदिनंचतुर्जोजीजपेन्मनुं।अष्टोशतानितावन्तःप्रदक्षिणावरक्रियाः।अश्वत्थद्रुममूलानिद्वि
षिगम्यानियानिवै।तेषुपूर्वोत्तनान्मूलादानन्त्याष्टसहस्रकं।जपेद्यावन्तिमूलानितत्रतत्रपृथक्पृथक्।अश्वत्थेचतुर्दि
न्तुसहस्राष्टकसंख्यया।दिनेदिनेजपेन्मंत्रमेकैकर्मसमाचरेत्।दीक्षितान्ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्प्रयेजदि।एवंकृतेवं
शकर्तंधर्मिष्ठंलभतेसुतं।गजचर्मावृततनुंस्फुरत्प्रहरणोज्वलम्।सर्वपापघ्नंध्यायेदेवंकुंजरलेदनी॥ ॥इति
नमकेषुपवित्राणुष्ठेयेत्यपस्प्रयोगः॥ ॥अथमीरुष्ठमेत्यपस्प्रयोगः॥ ॥एकरात्रंजपेत्पंचसहस्राणिसुसंयतः।
पुनस्चनात्सिद्धिः।अथनाशेत्तजेप्राप्तेतथैवप्राणसंशजे।तस्करादिभयेचैवजुहुयात्सर्पिष्याहुतीःपंचैवतुसहस्राणिज
जेत्त्योमुच्यतेध्रुवम्।मंगलायतनंदेवंयुवानमतिसुंदरं।ध्यायेद्घनवनाकारमानापूरन्तीपिनाकिनम्॥ ॥इतिनमकेषुमी
रुष्ठमेत्यपस्प्रयोगः॥ ॥अथविकिरिदेत्यपस्प्रयोगः॥ ॥त्रिरात्रंचतुर्जोजीस्मासहस्राणिदशैवतु।जपेतदन्तेकुर्वी
तसहस्राणिदशैवतु।प्रदक्षिणान्यमुंमंत्रंजपेद्देवशिलातले।पुनस्चनात्सिद्धिःस्यात्प्रणुंजीताथकर्मसुमहाजनविनो।

घेतुविनोघस्यापद्युत्तये। दधिमध्वाज्यसंपृक्ताः जेन्हाहसमिधो ऽनिलाः। अघुतं जुहुयाद्देवं सजैतेत्योनजायते। जेतुकामो ऽपि सैन्येऽग्रपामा
गोसमिद्धुतम्। रातसाहसिकौ कुजोसमिधस्तावघुसर्पिषा। कापिलेन समायुक्ताः सुः नेवं सर्वजोत्तवेत्। तिनस्त्रोजेतुकामस्तु जलमध्ये
खपावके स्थापयित्वा कापिलेन सर्पिषा लक्षमाहुतीः। एवं प्रसादादेवस्य जयमाप्नोत्यसंशयं। शलिलं जेतुकामस्तु जलमध्ये स्वपा
वकं स्थापयित्वा कापिलेन सर्पिषा लक्षमाहुतीः जुहुयात्कर्म्मोपाते न न यमस्थानजायते। जयज्जेतुं मतिस्तत्र नाम मग्रहापूर्वकं
62 कापिलाज्येन जुहुयाल्लक्षमेकमतन्द्रितः। जदुद्दिश्य लवेद्धोमोसयं तस्मान्नविभूतिः। प्रसन्नवदनं सौम्यं निवितोद्धाहमंडनं। अ
न्वयासहितं ध्यायेत्सुनसंघेन निष्कुतम्॥ ॥इति नमकेस्तुति के निरेत्तजस्यप्रजोगमः॥ ॥अथ सहस्त्राणि सहस्त्रवेत्तजस्यप्रजो
श्रीः॥ गः॥ ॥कृष्णमेकैव निव्वादोजपेत्पैव सहस्त्रकं। पुनस्त्वनामेवं स्यात्त्रपुंजीनाथ कर्म्मसु। सविवाविप्रजातानां पुत्रुष्यामामुप ६२
६२ धवेतघ्यान्त जेम हीपालः कानजेदघुतं हुतिं समिधस्तत्रशाल्मल्यो विकंकतन्तवासथा। व्रीहयस्वयवास्वापि होमद्रव्यं तिलास्त्र
पिसर्वमेतद्धृताक्तं स्यान्नाशान्त्येवमुपद्रवाः। अथमानाः कामस्वेत्व घ्यानपुत्रुष्यस्य च। समीपेदग्निमामूलं जपेद्धस्तसहस्त्रकः। ततो
वल्मीकसंभूतमृदालिंगं प्रकल्पयत। मंत्रेणानेनाभिषिंचेयावद्धीनं त्वचेष्टितम्। एवं कृते तत्त्वेन कृष्णुः प्रधानपुत्रुषस्य वै। जदि
चेन्मनसादेतेन जितुं कीं जतेतथा। आदाजतीमृदंशीसोमापगाजीवि नि जिपेत्। तल्लीनेथास्वकीजाग्नौ जुहुयादघुताहुतीः। होमद्र
व्यैस्तवेघत्रघृताक्तैः सुक्कतंडुलैः। मनसोपशमस्तस्य जायते तेन कर्म्मणा। महाकान्तानगामीतु कृत्वात्त स्नातिमंत्राणां अष्टहाह
स्रकाद्धृत्यातेन गात्रानुलेपनं। कृत्वागत्वनतस्वस्पतीतिः कापिनजायते। नजेत्पोत्तयकामस्तु सान्नं वैशालमामिश्रं। वलिं हनेच्च
तुर्द्दश्यां कृष्णाजानिशिसंयुतः। वलिदरा ररमसानं स्यादेवं नन्नोजयं नहि। उग्रशाराकत्त्रूपालकोपोप हतिशांतये। सोवसीशारार्कं कृत्व।

जुहुयात्तस्यसन्निधौ।अष्टौसहस्राण्याजपेनकुष्ठुयस्युमिष्येणानुवलिंहनेत्कृतेवेत्थंशाशकाद्विमुच्यते।दक्षिणासमुदायेनदेया
स्यादत्रकर्म्मणि।ऋत्विग्भिःसावित्रजपास्यात्स्वपकर्म्मानुसारतः।निष्कत्रयमुनैकैवानिष्कैर्हेमंतुदक्षिणा।वसनाद्यपि
देयंस्याद्दक्षिणात्वेनशक्तितः।योदैवोपद्रवाविष्टोजुहुयात्तस्यशान्तये।सर्पिषाष्टसहस्राणिनश्यन्तुस्यह्युपद्रवाः।सर्वेप
पहन्दिवंसर्वान्त्रनाणत्रूर्णितौसर्वोस्तुयथर्वंध्यायेत्सर्वेलोकमहेश्वरम्॥ ॥इतिसहस्राणिसहस्रवेत्यस्यप्रयोगः॥ ॥
इतिनमकेषुदशमोनुवाकः॥ ॥अथसहस्राणिसहस्रशः।पुनश्चरणसिद्धिः।आभिचारिककार्याजाहोमंप्रमष्टुकानणेन
स्वदेशजातैर्विप्राग्न्यैर्लक्षसंख्याहुतिर्भवेत्।शाल्मलीशालवेपूर्नांचैत्रस्यचशानस्यच।समिधस्त्वर्कतूलेनवेष्टिताःशशकस्य
नक्तेनोक्ताश्हतगाद्याहोमेद्रव्यलक्षापुनः।किंचित्त्रिगंधेनसूक्ष्मेणापिष्टेनद्विपदाकृतिम्।कृत्वाक्रमेणतांछित्वासहस्राष्टक
संख्यया।जुहुयाद्देवमाचीर्यशत्रवोनाशमाप्नुयुः।अभिचाराविदिनेष्वेतैर्मंत्रैःकृत्वादिनेदिने।जुहुयात्पंचसाहस्रींहेमद्र
व्यमथोच्यते।दधिमध्वाज्यसंसृष्टंकार्पूर्वोपितंवंशकृतेसति।नाशःकानजितुस्तस्यदोषाद्युन्न।अभिचारिकाःदंष्ट्राकनालवदनं
ज्वलज्ज्वालननमूर्ध्नेनम्।विचाराणांत्रिशिखंदीप्तंध्यायेज्जुजीगत्तूष्ण।।अथद्वेजोष्वित्यानस्यतिसि।।प्रयोगः॥ ॥अत्रपुनश्च
नाणादिसर्वंपूर्ववद्देयं॥ ॥इतिप्रेद्वेजोष्वित्याहृक्तजस्यप्रयोगः॥ ॥अथप्रेपथ्यामितिद्वयोःप्रयोगः॥ ॥कृष्णमेकं
चनित्वादौजपेत्पंचसहस्रकं।पुनश्चरणमेवपुत्रकामःस्वदान।।मृतोगमनवासने।स्वाग्नावष्टसहस्राणिजुहुयाद्व्यमत्रतु।
कापिलाज्यविमिश्रंतुकापिलंजपउच्यते।हुत्वैवमृतुगामीस्यात्पुत्रोवंशकरोभवेत्।महातीर्थफलंपुंस्वेघृताक्तैस्तिलतंदुलैः।

हुत्वाचाष्टौसहस्राणिगच्छेत्तीर्थमनालयं।तीर्थेस्नात्वागृहाणेत्यस्यागिनिमानाद्यवैततः।वागयमीविसृजेत्तीर्थेफलमृच्छेद्यथार्थतः॥
ध्यानंतुसहस्राणिसहस्रशस्त्वयत्रोक्तं॥ ॥इतिनमकेषुजपएताःवृंनखेदस्यप्रयोगः॥ ॥अथनमोऽनुद्रेत्यइत्यानुत्यासमाप्ते
नीजोपुष्टोमंत्रस्यप्रयोगः॥ ॥गव्हीयात्संयतोदीनोदिवसेष्वेकविंशतौ।प्रथमेपंचमेदुग्धंद्वितीयेत्वजलेत्कलम्।अथो
पवासःपश्चाज्जत्पूर्ववत्पंचकद्वयं।एवंकृत्वाततःपश्चाद्भविष्यासीसदाजपेत्।तावन्तिदिवसान्येवततःपंचदिनानितु।गल
दघ्नजलेस्थित्वाजपित्वाथैकवासनम्।अघमर्षणाकर्मोक्तविधिनासंजनोजपेत्।दद्यात्सुवर्णनिष्काणिदशाचार्यायदक्षि
सौः॥ णा।सुसूर्ण्यंवापिकुर्वीतद्रव्याभावेतुतत्समं।एवंकृतेतत्ववेत्तिसिद्धिःपुनश्चन्।।कर्मणः।अन्नकामःश्चकीजाग्नेनित्यवज्जुहु
६२ नृघृतम्।संख्यात्वष्टसहस्राणिजवेदष्टोशतानिवा।यावज्जीवंलभेत्तान्नंवहुधानेनकर्मणा।।अथापनःप्रयोगोत्रदर्शितोऽग्ने
हुतिर्भवेत्।द्रव्यंतुकापिलंसर्पिःसंख्यात्वष्टसहस्रकं।अथर्ववसिनसिप्रोक्तविधानेनाजनेनभवेत्॥ततउत्पद्यतेकृत्वारक्तोऽग्नी ६२
नकमृजेजा।नक्तनेत्राणांतपासर्वसाधयेत्स्वाससम्मतीकर्मणोस्यसमानंनक्षजातुधिनपूनितान्।चतुरःकलशान्तत्रस्था
पयित्वातिसिंचतः।तत्पजेदन्यथात्मानंनाशयेदेवतत्क्षणात्।नवेघस्यकलाचानकामनासोप्युताहुतीः।जुहुयात्सर्पिषा
वह्नौकालज्ञानंततोभवेत्।जातिस्मर।।कामधुजुहुयादप्युताहुतीःपयसाकापिलेनैवक्रमाज्जातिस्मरोभवेत्॥ ॥इति
नमकेषुनमोऽनुद्रेत्यइत्यस्यप्रयोगः॥ ॥इतिनमकप्रयोगएकादशोऽनुवाकः॥ ॥अथपूर्वोक्तेषुयोगेषुदक्षिणाःप्र
क्तानिरूप्यते।दक्षिणा।।मुत्तमामध्यचाधमेतित्रियामता।अत्रसौवर्णनिष्काणिदशसाहस्रिकोत्तमाः।तदर्धंमध्यमात्रोक्ता

त्तीयानां सहस्रका ॥उत्तमाल्पशतीवासाद्विशतीमध्यमामता ॥शतमात्रमवाप्नोत्यात्रकानःकीर्तिपूते पनः ॥उत्तमातुचतुःपूर्त्ति
लदर्द्धंमध्यमास्मृता ॥चतुर्विंशतिनन्यासादधमोविधिरुच्यते ॥सहस्रदलिनां ॥देवादयपूर्तिषुकर्त्तृके ॥शतानिपंचदलानित्रीणि
त्विकर्पंचचकर्तृके ॥अथैककर्तृकेदेवेशतत्रलमितिस्थितिः ॥सर्वत्रद्विगुणोदप्याद्दातायोयतुदलिनां ॥बहुपूर्तिषुनिष्पाद्य
उत्तमाप्रतिपूर्तिषु ॥अथैककर्तृकेकर्तुर्नेकस्यैवोत्तमानता ॥नाज्ञीतस्यदशानांतुदलिनां ॥कथितोत्तमा ॥अन्येषामध्यम
दीनिदलिनां ॥दाननिर्णयः ॥अनुक्तदलिनां ॥केषुपूर्तयोगेष्विचमीनिता ॥वित्तवेसतियोमोहानकुर्याद्विधिविस्तरं ॥नैव
तत्फलमाप्नोतिप्रलोभाक्रान्तमानसः ॥ ॥इति दलिनांयत्न ॥ ॥अत्रन्यूनातिरिक्तोक्तिप्रत्यावायजिहीर्षया ॥सोमि
र्त्तिवेनमाधीचर्म्मनिर्मितवाससी ॥जयजयमहाजैनवमहाजीमभुजंगमभूषितमूलकुंडलीकुंडलालीकृतअतिघनविलसि
ततडिदुपमितचलदुतुतनकनवालनिखिलनिगमोजगीयमानसुनवननिकनपूतिचयविनवितचतुनवन ॥शृंगानक
नकमलकलितकपालसनसिजासनविहानितसमस्तजगद्विलासंहानसन्नद्धनिर्गुणानिनवधिरूपनिमाणानीहानपति
वानमनीविविनिविद्यापानपात्रीजलललितजटाजूटालिनामहनदुनितापनदिगंगाणांसंतोगसनागपतंगतंगपालिंगि
तोत्तमांगत्भूमध्यनयनमदनदमनमत्तमधुकनशृंगानसंकाशासंचानेकिंकिणीक्वणललितललितपदाहतिक्षिन्नमहीमाण्डला
घ्यानेडजपतिप्रपूजमानताण्डवाडंवनपूत्कानोत्कर्ष्यघस्तदैत्यसंघातनिर्नतनितशान्तातःकनाणानवनतयानाघनघ्यानगैनी
नघर्घटमस्तगवजपूत्कानसीजिन्नगरूनखुहानाजीविनाजमानघनाधीशकन्यकातिसंक्रान्तनिजकलेवरैनेकदेशाखिलजग

नै॰

दधीशानमरले॥३॥आदौकर्म्मवशादुर्द्दैवदग्धैलत्वैलोक्यमूलीकुनःपश्चात्पल्लविनोत्ननंगविजवज्रोऽपीसमुनोरवलीश्रीते
लोचनमुद्रनैविघ्नटनात्तंगीप्रगल्तीमहो।त्तालेलोचनमाविन्नखुपुनतःसंसानधीमोहनी॥१॥आघानरवतुनानजस्यकनकासी
वङ्घपाथःहृतेनाघेजैगिनिकज्जकाकुचतटाजोगस्पलोगजाक्कत।आश्चापालमालवालमखिलत्रलाऽलाऽस्थितेनाशापु
65 शाविमोचनाजत्र॥घानपन्तर्म्मनत्तन्मह॥२॥ ॥इतिनमककर्मंत्राणित्रजोगविधिः॥ ॥इतिश्रीनेत्रमप्रकाशेसक्लीश्री
मुद्राभिधानेसमाप्तम्॥ ॥अथनानाभुनाणोक्तव्रतप्रशंसा॥ ॥पञ्चमुनाणो॥त्राल्ला॥त्स्पःपर्नंनालिपावनैदविरे
हव्वउपवासैरखथातुल्पंतपःकर्म्म॥विद्यते।दिव्यंवर्षसहस्रंहिविश्वामित्रेणधीमता।क्रीतमेकेनभक्तेनतेनविप्रत्वमागतः
उपोष्यविधिवद्देवान्त्रिपुरिवंप्रतिपेदिरे।अप्पजश्वपनीसिद्धिमुपवासेनवाप्नुयुः।नुद्धेर्म्मसंज्ञाप्राणौ॥रवप्राद्गोधर्म्ममेव
नै॰॥ चाजादुर्जेप्सांतांजपतिरखगगलेनजिनोत्तवेन्।नाग्निविन्ननकेजातिनसत्पुत्रीनसद्व्रती।नाश्वमेधादिजाजीवगोसहस्रप्रद ६४
६४ नच।जेव्रतानिप्रकुर्वंतिविधानेनसुनाविताः।नजीतितेनतसेष्टनरकान्त्तीमदानु॥न्॥ ॥चानाख्दुनाणो॥ ॥अहिंसा
सत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्मषम्।एतानिमानसान्याहुव्रतानिव्रतधारिणः।एकभक्तंतथानक्तमुपवासादिकंचयत्।तत्सर्वंका
यिकंपुंसोव्रतंभवतिनान्यथा।उपवासोत्रहेनूत्राजोजनं।आदिशब्दादयाचितं।एकभक्तःजोनेकधर्म्मत्वंतथाकिंचिद्व्रतंजान्त्रि
जतेपूजयतेवात्रिलोचनः।विप्रेन्द्रादीजतेसर्वमेतज्जन्मान्तनेफलम्॥ ॥एकेनमुनाणो॥ ॥नपूजितोत्तुतपतिपुनाजैव्रैतंनवी
त्तींनचसेत्तमुक्तौ।दानिद्रशोकामनुदुःखनष्टाःत्राजे॥योचन्तितजेवमल्पोःगोत्तूगहृज्जेत्रकलत्रच्छत्नपुत्राघेसंतप्तमनानि
तप्ताः।लोजगहमसविजोर्न्नमत्योसजीतिदेवंनचसद्व्रतानि।त्यक्काचतस्माद्विपजोपत्तोगान्विष्णोपमान्मोहकनानिनित्तानू

प्रच्छलकामो घिगतः स्वधीनः हे वेत्स्वयमेवं च शिव व्रतं च । स्ववषाय मोनिनतृस्वशान्तः शिव व्रती त्र्यं वृकपूजकस्य । प्राप्नोत्यवरपं
पनम्यं प्रदेतं निनामपो जल्प्रवदन्निसंत ॥ नाज्यपशिपीं जगति साधुजनोपनोज्ञं प्राप्नोति सापि शिवलोकमथामृतत्वं । नाप्राप्यमस्ति
भुवनेषु हठव्रतानां तस्मात्सदा व्रतपरो ॥ जनेत्तात्वायी ॥ जे सर्वे दा व्रतपरास्ता शिवं स्मरन्ति तेष्वीन दृष्टिपथमत्र पुपयान्ति दूताः ॥
जाम्यामहान्त जघ्नतो पि चपाशहस्ता दंष्ट्राकरालवदना विकटोग्रवेषाः ॥ ॥देव्युवाच॥ ॥यदि तेहमनुग्राह्या यदि ते मयि
सौहृदं । यत् पृच्छामि महादेव तन्मे ब्रूहि यथार्थतः । जीवैर्वै नियमान् कुर्युर्व्रतं तत्र त्रिजाविशः । ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै
ब्रूहि यत्फलम् ॥ नियमो व्रती ॥ नियामिनां हि ह्यपि तेषां समस्तः फलसिद्धयः । तथा वि नियमानां तु घोनाव्यापत्त्रयानुब्रू ॥ ॥
ईश्वर उवाच ॥ ॥ एक एवैव नियमो नियमस्थैः सुलोचने । वा कु धा क्रियते पुंभिः कायक्लेशकरः परः । नियमस्त्वेवकर्त्ते व्योज
श्चैव जयस्य वर्त्तते । दुःकन्दे वि कुर्वाणोः सहस्रं फलमश्नुते । अनित्ये सुखवित्ते हि मनुष्ये बुद्बुदोपमम् । तेन वै चिन्त्यमापन्नो सि
नन्ति नियमं बुधः । दुःकरो नियमः कर्तुं मनुष्ये ताविशेषतः । नाममलोत्तानात्रिनूता हि न नाय मर्म्मणि शीकिनः । वर्त्तमानसुण
सक्ताः अयमेतु चयोबुधाः । उद्यमाद्यस्त्वनियमं कनोत्पद्यति मानवः । शतवर्षसहस्राणि वहूनि फलमश्नुते । अस्ति धाना व्रते
जद्वतवन्नियमशालिनः । तेन धान्यानाशीलेन नियमस्यानुपालनं । दिवत्वं देवताः प्राप्नात्रियमान्नियमान्विते । तानानूपा
द्वलीत्ये तेन नियमाद्व्रतपोधनाः । नियमेन वनानां हे वेलात्वक्रमते सोवः । नियमाज्ज्वलते चाग्निर्नियमात्तपते रविः । नियमा
द्वध्यते वायुर्न्निर्मला मायपते जगत् । निःकल्मषे तपः कृत्वा नियमाद्व्रजयातयं । मामिजं नियमात्त्राप्नात्वं शुने नात्र संशयः ॥

जै०

वर्ण्णैर्न्नृनियमं जयस्तु कुरुते मत्परो नरः ॥ सलोकं देवतानां च नमते देववन्मुने ॥ ॥ कूर्मपुराणे ॥ ॥ व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्म
णतर्पणैः ॥ आराधयेन्महायोगं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥ अर्द्धयन्ति महादेवं
65 यज्ञदानसमाधिभिः ॥ व्रतोपवासनियमैर्होमस्वाध्यायतर्पणैः ॥ तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यं चातिदुर्लभम् ॥ सलोकता च सा
रूप्यं जायते तत्प्रसादतः ॥ ॥ गरुडपुराणे ॥ ॥ धुंधुनाज द्युनाजर्षिर्लेभे पुत्रशतं पुरा ॥ दानेन नियमैनैव तपसा च
व्रतेन च ॥ सगरो नाम राजर्षिर्द्दिक्षु सर्व्वासु विश्रुतः ॥ पुत्राणां च शतं प्राप्तं तेन नाग्ना महात्मना ॥ तथा दशरथो राजा व्रतेनाम
मवाप्तवान् ॥ ॥ इति नानापुराणोक्तव्रतप्रशंसा ॥ ॥ अथ नानापुराणोक्तव्रतसामान्यधर्मनिरूपणम् ॥ तत्र विष्णु
श्रौ०॥ पुराणे ॥ ॥ वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणामतः परं ॥ वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणो नैमित्तिकस्तथा ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो ९५
९५ धर्मः संप्रवर्त्तते ॥ वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥ आश्रमं तु समाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ॥ वर्णो धर्मः स उक्तस्तु यथोप
नयनं नृप ॥ आश्रमं तु समाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ॥ स खल्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥ वर्णाश्रमत्वमाश्रित्य यो धि
कृत्यः प्रवर्त्तते ॥ स वर्णाश्रमधर्मस्तु यथा मौञ्जीमेखलं यथा ॥ यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्मः स उच्यते ॥ यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजा
नां परिपालनं ॥ निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ॥ नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥ क्षमा सत्यं दया दा
नं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ देवपूजाग्निहवनं संतोषस्तेयवर्जितं ॥ सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः ॥ अत्र क्षमादीनां
स्वतंत्रतपस्त्वचतुर्थाश्रमसाधनत्वेन विहितानां व्रतांगत्वाभिधानं ॥ स्वादिनीजकामस्पृत्यादितत्संयोगपृथक्त्वा

दुपपन्नं ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ दोषा नाम द्वेषादयः ॥ गुणाः करुणादयः ॥
स्कंदपुराणे ॥ ॥ धर्माद्राष्ट्रं धनं सौख्यं धर्मान्नो दुःखसंभवः ॥ तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं च वर्जयेत् ॥ लोकद्वयेपि जन्तूनां सौख्यं नाधर्मा
त्प्राप्यते जनैः ॥ धर्ममेकमतः कुर्यात्सर्वकामार्थसिद्धये ॥ यः कर्म धर्मसंयुक्तं मनसापि विचिन्तयेत् ॥ स वर्द्धते यथैवात्र शुक्लपक्षे इवोडुराट् ॥
दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोधनाः ॥ धर्मनिर्धूतपापानां सिध्यन्ति मनोरथाः ॥ धर्मे दृष्टे च वर्द्धन्ते सर्वभूतानि सर्वदा ॥ तस्मिन्नसति
दीयते तस्माद्धर्मं विवर्द्धयेत् ॥ ॥ अथ सामान्यतिथिनिर्णयः ॥ ॥ भविष्यपुराणे ॥ ॥ युग्माग्नियुगभूतानि षण्मुनी
वसुरंध्रके तु द्रे ॥ द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पूर्णिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलं ॥ व्यस्तमेतन्महादोषं ब्रवदन्ति मनीषि
णा इति ॥ युग्मं द्वितीया ॥ अग्निस्तृतीया ॥ युगं चतुर्थी ॥ भूतं पंचमी ॥ रसः षष्ठी ॥ मुनिः सप्तमी ॥ वसुरष्टमी ॥ रंध्रं नवमी ॥ रुद्र एकादशी ॥
तत्र शुक्लपक्षे द्वितीया तृतीया युक्ता ग्राह्या ॥ तृतीया च द्वितीयया ॥ युता चतुर्थी पंचम्या ॥ पंचमी चतुर्थ्या ॥ षष्ठी सप्तम्या ॥ सप्तमी षष्ठ्या ॥
अष्टमी नवम्या ॥ एकादशी द्वादश्या ॥ द्वादश्येकादश्या ॥ चतुर्दशी पौर्णमास्या पौर्णमासी चतुर्दश्या ॥ अमावास्या प्रतिपदा प्रतिपदमावा
स्ययेति ॥ ॥ अथ शु[illegible]पक्षयुग्मानि ॥ ॥ स्कंदपुराणे ॥ प्रतिपत्सद्वितीया स्याद्द्वितीया प्रतिपद्युता ॥ चतुर्थी संयुता या च सा
तृतीया फलप्रदा ॥ पंचमी तु प्रकर्तव्या षष्ठ्या युक्ता तु नारद ॥ कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धा तु कर्तव्या परविद्धा न कु
त्रचित् ॥ दशमी चैव कर्तव्या सदुर्गा द्विजसत्तम ॥ षष्ठ्यष्टमी अमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशी ॥ एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वा ॥ संयु
ताः ॥ इति ॥ अत्र कृष्णपक्षे त्रयोदशीति कृष्णपक्षसंबंधः स्वत्रयोदश्या एव ॥ न तु षष्ठ्यष्टम्योः तयोः पूर्वयुतयोरेव वचनसामर्थ्येनाप ॥

ॐ दानार्थमत्र प्रतिपदादिका विषमतिथिः परयुता कार्या द्वितीयादिसमतिथिः पूर्वयुता कार्या। एवं तिथीनां युग्मत्वेन प्राशस्त्ये सति उ-
पवासव्रते पूजाव्रते तु यस्मिन्नेव विहितकालव्याप्तिः तदेव पूजा उत्तरदिने तथा विप्रकालव्याप्ते युग्मव्यवस्था। शिवरात्रिव्रते रात्रि-
योग एव प्रयोजकः। नक्तादिव्रतयोगे तु रात्रियोगो विशिष्यते॥ ॥इति वाक्यात्॥ ॥पूर्वादिषु तैलनिषेधे तत्र तिथिनक्षत्रवारावधि-
न्नकाल एव प्रयोजकः। निषिद्धे काले वर्ज्जनमिति व्यवस्था। विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृतः। शेषे कर्म्मणि चान्द्रस्यादौ प्यमास-
विधिः स्मृतः॥ ॥इति नानापुराणोक्तसामान्यतिथिनिर्णयः॥ ॥अथ एकभक्तव्रतनिर्णयः॥ ॥स्कन्दपुराणे॥ ॥दिनार्द्धसमय-
श्रीः॥ तीते भुज्यते नियमेन यत्। एकभक्तमिति प्रोक्तमतस्तत्स्याद्दिवैव हि॥ भविष्यपुराणे॥ ॥उदये तूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः। म-
ध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या एकभक्तव्रते तिथिः। मध्याह्नो नाम पञ्चधा विभक्तस्याह्नस्तृतीयो भागः। अयाचितस्य एकभक्तवन्मध्याह्न-
९९ व्यापिन्यामेव तिथौ सत्यां संभवे विधेयत्वं॥ ॥इति नानापुराणोक्तैकभक्ततिथिनिर्णयः॥ ॥अथ नक्तव्रतनिर्णयः॥ ॥ ९९
कूर्म्मपुराणे॥ ॥प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्त्ता दिवा यदि। तदा नक्तव्रतं कुर्यात् स्वाध्यायं च निषेधयेत्। नक्तस्य द्विगुणां छायाजाम-
तिक्रामेत्प्रधानवित्। तदा सौरं च नेन नक्तं न नक्तं निशि भोजनं॥ ॥भविष्यपुराणे॥ ॥दिवारात्रिव्रती यच्च एकमेव तिथौ स्मृतं।
तस्या मुक्तपव्यापिन्यां कुर्याद्देवव्रतं व्रती। नक्तं नाम अह्नः शतं वर्जयित्वा रात्रौ भोक्तव्यमिति नियमो दिवारात्रिव्रतमित्युच्यते॥
॥ ॥अथ प्रतिपन्निर्णयः॥ ॥तत्र शुक्लप्रतिपत्पूर्वविद्धा न ग्राह्या। युग्माग्नीति वचनात्॥ सापि यो शुक्लप्रतिपदा पञ्चधा
विभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागव्यापिनी। तदेतत्पूर्वविद्धा ग्राह्या अपराह्णकाले तु प्रतिपदा उत्तरविद्धैव ग्राह्या प्रतिपत्सम्मुखा

काणोक्तवेदपनाडीकीतिस्कंदपुराणवचनात्॥ संमुखापूर्वविद्धानत्वेतद्वचनं प्रतिपन्मात्रविषयमस्तु विशेषाश्रवणात्॥ नच प्रति
पत्सद्वितीयायाएवेतिवचनविरोधः॥ तिथ्यामापनाडिकत्वप्रतिपद्विषयत्वेनोपपत्तेरितिचेत्॥ अनस्यप्रकृष्णप्रतिपद्विषयत्वेतुतस्य
वचनान्तरेण॥ पूर्वविद्धत्वस्यलाभादापनाडिकत्वमात्रस्यविधेयत्वेनगौरवात्॥ अस्तुप्रतिपत्सद्वितीयास्याद्वितीयाप्रतिपदितित्वाप
स्तंवचनंतत्कृष्णप्रतिपद्विषयंपनाडीलनकालवृत्तत्वशुक्लाप्रतिपत्सद्वितीयापंचपूर्वाद्याष्टतवचनात्॥ विरोधात्तुपंचमीसप्तमीचैव
दशमीचत्रयोदशी॥ प्रतिपन्नवमीचैवकर्तव्याःसंमुखातिथिरितिपैठीनसिवचनम्॥ तदुक्तंप्रतिपद्विषयंतुप्रतिपत्सद्वितीयेति
वचनविरोधप्रसंगात्॥ सामान्यशास्त्रस्यास्ययुग्मवाक्यपनिगृहीतेशुक्लप्रतिपद्रूपेविशेषउपसंहारस्योचितत्वात्॥ तथाचप
नाडिकीशुक्लप्रतिपत्पूर्वैवग्राह्याप्रतिपत्पंचमीचैवउपोष्यापूर्वसंयुतेतिजाबालिवचनात्॥ द्वितीयापंचमीवेधाद्दशमीत्र
योदशी॥ चतुर्दशीचोपवासेहन्युःपूर्वोत्तरेतिथि॥ उपवासेसप्तमीतुवेधाद्धन्त्युत्तरदिनमितिवृद्धवसिष्ठवचनेनद्वितीयाविद्धा
याअनुपोष्यत्वाविधानात्तद्वेधस्यपैठीनसिनासर्वासुतिथिसामान्यतोदर्शितः॥ पञ्चघटीपिनिपतितिविपूर्वतथोत्तरेत्रिलि
मुहूर्तोत्तरतिथिःपूर्वोत्तरतिथिंविध्यतीतिसामान्यतोविधिस्त्यर्थः॥ निषिद्धपूर्वतिथिवेधस्तुपवासविषयेस्वल्पोपित्याज्यः॥
तथाचस्कन्दपुराणे॥ ॥घटिकामात्रवेधोपिदूष्यानात्युत्तरातिथिम्॥ षट्त्रिंशन्मतेपिघटिकार्द्धंत्रिगाधेवास्वल्पंवादूष्यजेतिथिः
पंचगव्यघटंपूर्णंसुराबिंदुकोयथेति॥ इदंतुवाक्यमुपवासमात्रविषयं॥ सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकइति॥ निगम
विधानात्॥ अतएववेधाययेनाप्युपवासतिथेउदयकालीनत्वविषयमेउक्तः॥ उदयेत्तुपवासस्यनक्तस्यास्तमयेतिथिरितिपद

जे०

उत्पन्नदिनेउपवासतिथिः स्वल्पापिनलभ्यतेतदानि स्त्रिऊपूर्वेति थि विद्धाप्युपोष्यातथाचनिष्पश्चैगः ।। अविध्दानि स्त्रिद्धस्वेन्न
लभ्यन्तेदिनानितु । मुहूर्त्तैः पंच निर्विद्धागाह्यैवैकादशीतिथिः । नदर्द्धविद्धान्यन्यादिनान्युपवासेन्ननइति मुहूर्त्तकपंचकवेधो
नुणोदयमानस्यसार्द्धमुहूर्त्तद्वयवेधस्तुसूर्योदयमानस्यज्ञातव्यः ।। यदाप्तितोधिकोवेधस्तदाविरोध्यउक्तस्तत्रैवाश्रविद्धानामल
67 नेतुफलोदधिफलानिच । सद्भक्त्द्वाल्पमस्तीयाऊपवासस्ततोनवेदिति । अत्रप्रसंगात्प्रतिपद्व्रतानुच्यंते । तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिब्रह्म
पुनाणोक्तः संवत्सरानंत्नविधिनुच्यते ।। ।। भगवानुवाच ।। ।। अथप्रतिपदादिव्रतानिनिरूप्यन्ते ।। ।। ब्रह्मपुराणे ।। ।।
आगस्त्यउवाच ।। ।। अथातः संप्रवक्ष्यामिधन्यव्रतमनुत्तमं । जेनसद्यौतवेद्धन्योऽधन्योपिहिजोनवेत् । मार्गशीर्षेसितेपक्षे
सौः ।। प्रतिपद्यांतिथिर्लवेत् । तस्यांनक्तंचकुर्वीतनात्रोविष्णुंचपूजयेत् । वैश्वानरनामपादौतुकृशानवेचोदरंतथा । हविर्भुजोनथोनस्कंदवि
६७ णोदाप्नवेभुजौ । संवर्त्तयेतिचस्त्रिनोद्भ्वलननाप्नेतिसर्वशः । अभ्यर्च्यवैविधानेनदेवदेवंजनार्दनम् । तस्यैवपुनतः कुंडेकानयित्वा ६७
विधानतः । होमंतत्रप्रकुर्वीतएतैर्मंत्रैर्विचक्षणः । एतन्मंत्रैर्वैश्वानरनामेत्यादिभिः । ततस्तुपावकंचान्नंभुंजीतघृतसंप्लुतम् ।
कृष्णपक्षेप्येवचातुर्मासीतुपावकः । चैत्रादिषुचभुंजीयात्पायसंसघृतंशुचिः । सावणपादिषुश कृसरंततस्वैवसमाप्यते । समाप्ते
चव्रतेवन्हिंकांचनंकारयेच्छ्प । नक्तवस्त्रपरिधानंनक्तपुष्पानुलेपनं । कुंकुमेनतथालिंपेरक्ताणान्विवमेवतु । सर्वौषधीभिः
संपूर्णंयुणानांप्रिपदर्शनम् । पूजयित्वाविधानेननक्तवस्त्रयुगेनच । पश्चात्प्रदद्यान्नन्नस्यमंत्रेणानेनमंत्रवान् । धन्योस्मिधान्य
धर्माविधन्योसिधान्यवान्भवेत् । धन्योनानेनचीर्णेनव्रतेन । भिसहसुखीएवमुज्ञार्जतैविप्रंम्पसत्कारामिवान्मनः । सद्योधन्य

त्वमाप्नोति योपि स्यप्रजागणवर्जितः। इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यं च पुष्कलं। अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः। आत्मनः सप्तवि
तं पापं वह्नि दहति तत्क्षणे। दग्धपापः समुद्धात्मा अमुत्रेह च नंदति॥ ॥इति वामनपुराणोक्तं धन्यव्रतं॥ ॥स्कंदपुराणोक्तंमौ
नव्रतम्॥ ॥कैलासशिखरासीनो देवदेवो जगद्गुरुः। त्रिलोचनो दशभुजो जटामुकुटमंडितः। तस्मार्चितशनीनसुपंचवक्त्रैः
समन्वितः। शूलपाणिर्महातेजा द्वादशादित्यसन्निभः। शिववद्भुजटाजूटः सुखासीनः सहोमया। तत्र देवाः सुनागाश्च गणागंध
र्वकिन्नराः। अन्येपि ऋद्धतपसो मृत्युकालसमप्रभाः। एतैः संसेव्यमानोसौ पार्वतीप्राणवल्लभः। विहस्य देवानेकान्ते पार्व
त्यास इति स्थिति। प्रणम्यातीव सह्लोहि नोमाविततनूरुहि। तत्वं पृच्छसि सा देवी शृणु सर्वेषु नेश्वर। लोकनाथ प्रभुश्चेतुलोकामत्यु
जनेनता। सूर्यादीनां च देवानां विशेषाज्ञाक्षितत्पराः। किमर्थे त्वं कृतं नास्ति तन्नूब्रूहि मुनसत्तम॥ ॥ईश्वर उवाच॥ ॥शृणु देवि
प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टोहं त्वयाधुना। व्रतमेतत्पुनाचीर्णं सीतानाथवेन च। अन्यैनपि जनैः सर्वैः संचीर्णं व्रतमुत्तमं। नतत्स्य तन्नूप्य
तिक्रान्तेन तत्स्य प्रकीर्तितं। न तारैश्चापवाणिन तस्योत्पाद्यपदः। नौचात्र पूर्णिमान्तोगनाथ्यो। एवं कालक्रमेणैव संप्राप्ता पूर्णिमा
गता। तद्दिने प्राप्य विप्रे णात्मनैव चात्तिधानात्। व्रतमेतत्तु कर्तव्यं षोडशैव दिनानि तु। एतच्छ्रुत्वा ततो देवी प्रहृष्टा वाक्य
मब्रवीत्॥ ॥पार्वत्युवाच॥ ॥किंविधानं पुनः प्रोक्तं व्रतं मौनव्रतात्मकं। तत्सर्वं समाचक्ष्व प्रसादं कुरु मे प्रभो॥ ॥
ईश्वर उवाच॥ ॥तद्दिने चैव संप्राप्य सकलान्नैः सहबांधवैः। गत्वा प्रभातसमये स्नानार्थं जलसन्निधौ। तडागे वा नदीदेशे
गत्वा प्रस्रवणेथवा। स्नानं कार्यं तदा सर्वैः शिवध्यानपरायणैः। दूर्वां षोडशसंग्रह्य षोडशग्रंथिसंयुतं। तत्सूत्रं चकनेन स्पर्श

श्री०

ज्ञावामेनं दन्जितो ।एवं विधानेकल्लेवीपावत्पात्रतिपद्दिने ।तद्दिनेवैवसंत्रात्रेसं त्राध्येतु व्रतस्पतु ।मौनेनैवान्नजेत्ताजेमौने
गोधूमपेष्णाः ।मौनेनेवचकल्लेवीनैवेघंत्तोजनादिकं ।सर्वैपक्कनमादाजमत्वाचजलसन्निधौ ।स्नानंकार्जेतदान्तत्रनित्यकर्म
68 ततः पनमृ ।दिवर्षिमनुजानांचपितृणांचैवतर्प्पणं ।पश्चाद्देवाधिदेवेशमंत्रैःसंपूजजेन्नतः ।मूलपाणोद्दृष्पान्त ० अक्षेचन्द्रविन्दू
ष्णाः ।तोजेनस्नापितोदेवपवित्रंकुनुमांसदा ।देवैस्तुवंदिताधेनुःसर्वपापप्रणाशिनी ।तन्नीरस्नापितोदेवनित्जंमेवनदोत्तव ।को
मतोकामतोवापिजन्मजन्मादुःकृतंकृतं ।तत्सर्वंविलजंजातुदध्नास्नानेनजोशिव ।नसानामुत्तमंराज्यं देवानांचसदाप्रियं ।
तेनत्वंस्नापितोदेवनित्यंशोकहनोत्तवाजमलोकत्तजत्रस्तैशनां ।त्वंगतःशिव ।खंडस्नानेनदेवेशमांकुनुष्वसमानुषं ।ज
श्रीः॥ स्पदर्शनमात्रेणाशुद्धिपापाणुजीवितं ।तेनैवोत्तमतोजेनस्नातोदेहिप्रिजंघ्रुवं ।सुगंधंचंदनंदेवकुंकुमेनसमन्वितं ।अर्च्चितोसि
६८ मजात्तक्तपाशिवलोकप्रदोत्तव ।अन्नजपात्वेसुपुत्रादीकार्जेचैवान्निवाञ्छनः ।अन्तेचैवाजजंलोकमजतेनर्च्चितःकुनुसंतानपानि ६८
जातसुखजेवान्जेसुनपादपाः ।तेष्णांपुष्पैर्म्मयादेवपूजितासुष्पदोत्तव ।धूपोजंगृह्यतांदेवसुदनोदेववांछुविः ।इष्सितंमेव
नदेहिपनवचसुलांगतिमृाशुचाशुक्लाम्चनावर्त्तिराजेनचसमन्विता ।दीपवर्त्तिप्रदानेनप्रीत्जास्पादीश्वनोमम ।सर्वमन्न
प्रदानंचदेवानांचसदाप्रिजं ।तेनैवान्नप्रदानेनसुप्रीतोवनदोमम ।शाखाप्रशाखावसिताचदूर्वाविस्तानन्तूताधनाणीतलेप
था ।ममापिसंतानधनंतथान्जजंकुनुष्वदूर्वेशिवपूजनेनताः ।नानाविधंफलंमुखंसपुष्पाजतचंदनं ।सप्तजापनप्रादलीगृह
णात्वीसुनेश्वन ।जन्मजन्मान्तनेष्वेवजावालावेनजत्कृतम ।जीतव्यंदेवतत्सर्वंसंत्नोत्वींशानगांगतः ।एतत्सर्वंतुमौनेननृकृत्वा
समाहितः ।शिवपूजांप्रकुर्वीणाःकृतकृत्पोजवेन्ननः॥ ॥इतिपूजा॥ ॥एवंसीपूजपविधिनासीकल्पःक्रिजतेननः ।सदासम्प

न्न पूजा जाप्रीयतो मम शंकर ॥ ८॥ संप्रीतो भव देवेश शशाङ्कि माहेश सदाशिव । एवं पंचामृतैः स्नानैः श्रान पतिमान वः । आजन्मोपार्जितात्पा
पाच्छुध्यते नात्र संशयः ॥ वित्तार्गीवपूदातव्यं ब्राह्मणाय शिवायच । आत्मनाचैव स्तोक्षव्यं पक्वान्नं विधिवत् पुनः । एवं क्रमेण कर्तव्यः सहेष्ट जन
वीधवैः । व्रतिनाहितकामार्थं द्विजोत्तोऽयः सदक्षिणः ॥ दातव्यं प्रीतिपूर्वं ॥ जाचेताछिद्रकं द्विजं । ततश्च शिवपूजादि तावत्ताकेन जन्म
ते । तत्सर्वमम पूर्वं स्यात् सर्वकामार्थसाधनम् । पुत्रपौत्रप्रदं ह्येतत् सर्वकामप्रदं व्रतम् । एतत्सर्वं मया ख्यातं त्वदग्ने प्रीतिपूर्वकं । श्रुतमात्रे
॥ देवेशि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ॥अथ द्वितीयाव्रतं ॥ ॥श्रीते जगत्पतिः कृष्णसिंहासनोदरान्तप अशून्यशयनं नाम तद्
गनाह्यातु सातिथिः । कृष्णपक्षे द्वितीया या सा वतो मासि जानत । तस्यां तिथौ पद्महस्तं श्रीवत्साङ्कं चतुर्भुजं । पर्यङ्कस्थं समं लक्ष्म्या गंध
पुष्पादिभिर्हुने । ततो देवाय शय्या जापलानि निजपनेत्क्रमात् । इदमुच्चारनेत्प्रीतः प्रणम्य च जगत्पतिं । श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त
श्रीवास श्रीपते व्ययः । श्रीनाथं प्रार्थये ते द्विष्णुमो जयधर्मार्थकामदम् । सुव्रजो माप्त ॥ स्यन्तु मार्ग ॥ शज्जन्नु निर्जुनाशः जाम्पगम्पाप्र
॥रजेतु संतोद्धिन्नत्पन्ने दत्तः । लक्ष्म्या विजुज्यते देव माकदा विधथात्तवान् । तथा केवलसंबंधो देव मां माविजुज्यतां । लक्ष्म्या मथू
न्यीचत्तश्चाज्यथा ते शयनं सदा । शय्या ममाप्य शून्या स्तु तथात्र मधुसूदन । पत्नीभर्तृविधोरीचत्तर्जानातो समुद्भवं । नाम्नुवंति यथा
दुःखं दंपत्यानि तथा कुरु । यथा सिंहात्सुतो विष्णुलक्ष्मीदेवत्वजाजथा । प्रसादात्तव देवेश नश्ति न श्रुतथान्तजोः मास्तपुत्राः प्र
॥म्पीतु माधनमाकुलक्रमः । अन्न जोमाप्त ॥ सीतु गहलेगमस्तुमाव जोः । एवं प्रसाद्य पूजां च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः । फलानि दद्या
त्कृष्णाजन्मनीष्टानि जगत्पतेः ॥ ॥अथ चंद्रार्घ्यदानं ॥ ॥चंद्राय चार्घ्यं दातव्यं दध्यन्नतफलादिभिः । गगनाङ्गनदीप

जे०

जीनाब्धिमथनोद्भवा प्रकाशितदिगात्मोगनमानुजनमोस्तुते॥ ॥नक्तं प्राश्यान्नतनेहर्निर्भुंजीतवाग्यतः। प्रातलाताजद्वितीयेन्हि
शक्त्यादेयाचदक्षिणा। जानितत्रमहाबाहोकालेसन्तिफलानिच। मधुराणिनतीव्राणिनचापिकटुकानिच। दातव्यानिनरूपश्रेष्ठ
स्वशक्त्याशयनेनघाम्। मधुराणिचदत्वातुननोवल्लभतांव्रजेत्। तस्मात्कटुकतीव्राणिद्वीलिंगानिचवर्ज्जयेत्। पूजनमातुलिंगानि
स्थितेतुशिनुसासहातदावासोदानमितिशेषः। एवंयःकुरुतेनित्यंनरोमासचतुष्टयं। तस्यजन्मत्रयंचैवनगृहत्तिंगोनजायते। गीत
वादित्रनिर्घोषैर्देवदेवस्यकारयेत्। घंटावाद्यमथशंखस्यएर्घवाद्यमयीयतः। एवंसंपूज्यगोविंदमश्नीयात्तैलवर्जितं। नक्तमन्नान
सौः ॥ लवर्णाजावत्तस्यास्वचतुष्टये। ततःप्रभातेसंजातेलक्ष्मीपतिसमन्वितम्। दीपान्नभोजनेर्युक्तान्शय्यांदद्यात्तुलक्षणां। पादुका
६९ पानहच्छत्रचामनासनसंयुतां। अभीष्टोपस्करैर्युक्तांशुक्लपुष्पावनावृतां। सोपायानकविश्रामीफलैर्न्नानाविधेर्युतां। तथालन ६९
ताचान्यैस्वयथाशक्त्यासमन्वितां। अवीगायवविप्रायवेष्टवायकुटुंबिने। दातव्यावेदविदुष्येनचदद्यात्तुवैशठे। तत्रोपवेश्यदंपत
मलंकृत्यविधानतः। पत्न्याश्चुतायजनंदद्यान्नलंतोयसमन्वितं। बालाताप्यपिसौवर्णमुपस्करसमन्वितं। प्रतिमांदेवदेवस्य
सोदकुंभान्निवेदयेत्। एवंयस्तुपुमान्कुर्यादश्शून्यशयनंहरेः। सप्तकल्पसहस्राणिसप्तकल्पशतानिच। कुर्वन्नशून्यशयनंविष्णुलो
केमहीयते। इदंचव्रतंयदेकस्मिन्नेवदिनेचन्द्रोदयव्यापिनीद्वितीयातत्रैवकार्या। तृतीयायुक्तायाद्वितीयायाःप्रशस्तत्वविधानात्।
यदातुदिनद्वये। नचन्द्रोदयव्यापिनीतदासंकल्पादिकालव्यापिनीत्वात्पूर्वैवाहृतवाक्यचोक्तनैवग्राह्या॥ ॥इत्यशून्यशयन
द्वितीयाव्रतेसमाप्तम्॥ ॥अथकार्त्तिकशुक्लद्वितीयायांयमुनायांस्नानंयमद्वितीयाख्यायांकृत्यम्। ऊर्ज्जेशुक्लद्वितीयायामप

नान्हे ब्रे पे घपम्। स्नानं कृत्वा यमुनायां यो यमलोकं न पश्यतीति तथा। कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां तु नारद। यमो यमुनया पूर्वं भोजि
तः स्वगृहे र्चितः। अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता। अस्यां निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो बुधैः। स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं
पुष्टिवर्द्धनं। दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः। सर्वा भगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः। इति। प्रतिपन्नका भगिनीत्वेन न
स्वीकृतास्तथैः। इयं चाकर्म्मकालव्यापिनी शेषं ग्राह्या दिनद्वये कर्म्मकालव्याप्तावव्याप्तौ च व्याप्त्यैकदेशव्याप्तौ च द्वितीयासामान्यनिर्णयोद्रष्टव्यः॥
इति यमद्वितीयाकृत्यं॥ ॥अथ तृतीयानिर्णयः॥ ॥सा च रम्भातृतीयाव्यतिरिक्ता सर्वा परविद्धैव ग्राह्या। तथा च ब्रह्म
वैवर्त्ते। रम्भाख्यां वर्ज्जयित्वा तु तृतीयां द्विजसत्तम। अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यत इति॥ आपस्तम्बोपि॥ ॥चतुर्थीसंयुता
जा तु सा तृतीया फलप्रदा। अवैधव्यकरी स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रदायिनीति। द्वितीयाविद्धनिषेधोत्र ब्रह्मवैवर्त्ते॥ द्वितीयाशेषसंयुक्तां या करो
ति विमोहिता। सा वैधव्यमवाप्नोति प्रवदन्ति मनीषिणः। इति। तत्रैव द्वितीयाशेषसंयुक्तां तृतीयां कुरुते नृप। स याति नरके घोरे
कालसूत्रं भयंकरमिति॥ ॥स्कन्दपुराणेपि॥ ॥द्वितीयायां तु जा विद्धा तृतीयां न कदाचन। कर्त्तव्या व्रतिभिः स्नातैर्धर्म्मकामार्थतत्परैः॥
विहाजेनं पुनं रम्भाख्यां तृतीयां पुत्रपौत्रवर्द्धिनीमिति। अत्र च द्वितीयावेधः स्वल्पोपि गौरीव्रतेषु त्याज्यो न मुहूर्त्तत्रयपरिमित एव। अत
का।५ एव स्कन्दपुराणे॥ कलाकाष्ठापि वा चैव द्वितीया संप्रदृश्यते। सा तृतीया न कर्त्तव्या गौरीपासंयुतेति। अनेनैतेषु गौरीव्रतेषूत्तरदिने स्वल्पापि
त्तृतीया ग्राह्या नं मुहूर्त्तत्वकर्म्मकालव्यापित्वाद्यादर उपवासव्रत एकादशीवदित्यपि सूचितं। यदा तूत्तरदिने स्वल्पापि न लभ्यते
तदा द्वितीयाविद्धापि ग्राह्या। तथापि वृद्धवसिष्ठः॥ एकादशी तृतीया च षष्ठी चैव त्रयोदशी। पूर्वविद्धा तु कर्त्तव्या यदि न स्यात्परेह
नीति। रम्भातृतीया तु पूर्वविद्धैव कार्या। तथा च स्कन्दपुराणे॥ वृहत्तपा तथा रम्भा सावित्री वटपैत्रिकी। कृष्णाष्टमी च भूता च कर्त्तव्या

त्रि २ कर्त्तव्या ८

७२

जे० ...सुखीतिथि।निति।युग्मवाक्यमप्येतत्पन्नमे...त्सर्वविष्णजत्वे पूर्वोदाहृतवचनविरोधात्।तस्मात्तान्ततीजापूर्वे विद्धे वृ।
अन्यासर्वाप्युनैव।उपवासेप्यजमेवनिर्णयः द्वितीजापंचमीवेधादितिपूर्वोदाहृतवचनविरोधात्।तस्मात्तान्ततीजापूर्वविद्धे
७० वैद्ध अन्यासर्वा पुनर्नैव।उपवासेप्ययमेवनिर्णयः।द्वितीयापंचमीवेधादितिपूर्वोदाहृतवचनात्।एकादशपष्टमीषष्ठी
पौर्णमासी चतुर्दशीनिजाउपोष्यास्युः परान्विता।इति बृहस्पतिवचनात्।अत्र प्रसंगात्तीजाव्रतान्युच्यंते।तत्रचैत्रशुक्ल
पा यां ५ तृतीयायां [illegible] दपुत्रात्गोष्की हिंदोलत्ततीजाव्रतं।। ।।ललिताव्रतं।।ततीज़ाजाजिजूद्वीरोसंकने।।समन्वितां कुंकुमागुरुकर्पू जे ५
रमणिवस्त्रसुगंधकैः।सुगंधपुष्पधूपैश्चदमनेनविशेषतः।आंदोलजेत्ततोवत्स शिवोमातुष्टजे सदा।नात्रौजागरणंकार्यं
सैः।। प्रातर्देया च दक्षिणा।तीर्थातत्रैवहेमवस्त्रान्नपानादि तांबूलानिसजलस्थेति।मूर्तिस्वर्णरूपंदेवीपुनागो।।सौवर्णीतुउमाकार्यानी ७०.
७० जतःशंकरस्तथा।।चतुर्भुजेतुउमालवेदिति।। ।।अथ हरिताललिकाततीजाव्रतं।। ।।युधिष्ठिर उवाच।। ।।भगवन्कुलि
कालीतिकादेवीप्रोच्यते भुवि।आर्द्रधान्ये स्थिताकस्मात्पूज्यते स्त्रीजनेन सा।पूजिता किं ददाती ह सर्वं मे ब्रूहि केशव।। ।।श्रीकृ
ष्णउवाच।। ।।पार्थ पीनाणिकी दिव्यामत्तःश्रृणु कथामिमां।आसीन्नगस्य दुहिता कालीनाम सुकन्यका।वर्षेनापि वसा कृष्णान
वनीलोत्पलप्रभा।सैवका जचसादत्ता महादेवाय शूलिने।विवाहिता विधानेन शीखवत्तूजे निनादिना।जन्नयात्रागते देवित्रा
ह्मणानां च निस्वनैः।निवर्तिते विवाहे तु कालपात्साई त्रिलोचनः।क्रीडिते [illegible] विविधैःकामैर्मनसः प्रीतिवर्द्धनैः।अथ देवसमाज
तु कदाचिद्वृषभध्वजः।आस्थानमंडपेनप्येआले विष्णुसहायवान्।तत्रस्थस्वाफुजामासनर्म्मगात्रिपुरान्तकः।कालीनीलोत्पल
श्यामांगामामात्वगात्रान्विता।एषेहि त्वमितःकालि तन्विन्नक्ष्णांजनप्रते।कालमय तिसौदयोत्तवरूपं ममत्रिजे।इत्यजन्मुच्छ।

मुदेवेशोद्धि म ना

सादेवीक्रीडिताक्रोधमानसा। निश्वासोच्छ्वसतामाज्ञीवाप्यगरुद्धगामिना। नुनोदसस्वनं बालाक्रोवाचसपुवितायना। किंदेवनाम्ना
जागौनीसागौरीत्यभिधीयते। जस्मान्ममोपमादत्राजिन्नीकृष्णीं जनं वित्तो समाजेदेवसंघानां वासुदेवस्य सन्निधौ। तस्मादेव हिते
कृष्णीं जुहोमि बलितेनलो। इत्युक्त्वा वार्जमाणापि हतिकालीमुखान्विता। सुमोच हतिनेत्राग्नौ कालीं निहतितशार्दूलो। विजेपदे हितोष्णापाद्य
लितेहव्यवाहने। पुनः पश्चेतन्नाजसगरहेगौरीबभूवसामहादेवस्य देहार्द्धस्थितासौ पूज्यते सुनेः। तामुक्त्वा शार्दूले देव्याकालीकीर्तिः
स्वदेहजा। सावभूवमहावीजादेवीकात्यायनीपुनः। तयाकृतानिभूतानिदेवकार्याणिपाण्डव। तुष्टे देवगणे दैत्योवनस्य सेष्टपुष्प
मा। जेत्वीशार्दूलसंस्थां वै कालीतिवनदायिनी। पूजयिष्यन्ति पुत्रपुष्पानार्जीवापि विशेषतः। सर्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौता
गपगार्विताः। विनाकृष्णोन विष्णीं तिन्नर्देपुत्रसमन्विता। एवंसाहतिकालीतिगौनीसस्पैव्यवस्थिता॥ ॥कश्यप उवाच॥ ॥सुक्क
नाद्यपदेसेवं तु तीर्थाजानी समाचनेन। नन्नधान्यैः सवेभूषैः कृत्वा हतितशार्दूलीमू। खर्जूरैर्नालिकेरैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा। मातुलुंग
कुसुंभैः सधान्यकैर्जीरकैस्तथा। गंधपुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः। प्रीणयित्वा समास्थाप्य पञ्चनागोपानाखता। व्रीटाव
ध्यादिगीतैः श्रुतैर्दिव्यैः कथानकैः। पूजनीयामहानाजमंत्रेणानेन नन्तक्तितः। हतेन्नोग्नि समुत्पन्ने हति कालीहतिप्रिये। सर्वदास
स्यमूर्तिस्थेप्राणातार्तिहितेनमः। इत्थं संपूज्यतां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणां। कृत्वाजागरणं रात्रौ प्रभाते किंचिदुद्गते। नवौ सुवासिनी
जिस्वसानेयातु जलाशये। ततो जलाशयेनम्यमंत्रेणैव विसर्जयेत्। अर्चितासिमयादेवि गच्छ देवि सुनालयं। ममदोषोपना
शायपुनरागमनायच। एवं जनः पाण्डवश्रेष्ठ हतिकालिव्रतंचनेनू। प्रतिवर्षं विधानेन नानीवायक्तितत्परा। कृत्वा यत्फलमाप्नोति

दे.हति.श्री

को ४

जै०

सदन्येननचाप्यते।मर्त्येलोकेचिरंजीवेत्सर्वकामैःसुपूजिता।सीपूज्यसूर्जोगतसप्तविन्नूफसस्यादेवीहिमाद्रितनयाहनिकालि
काख्या॥ ।नैवेद्यजागरनसमुद्भूतगीतवाद्यैःसंप्राप्नुवंतिमनुजाःसुचिरंसुखानि॥ ।इतिहनिकालीव्रतंसमाप्तम्॥ ॥
अथवैशाखस्यकृत्तीकाजीनविष्णोस्तनोक्षमनजकृत्तीकाव्रतम्॥वैशाखस्यकृत्तीकायांसीसमेतंजगद्गुरुं।नानाकाणापूजये
थाःपुष्पवा...विलेपनैर्नितिं॥तथा।जोस्मीददातिकनकान्वानिवाजसमन्वितान्।सजातिपुष्पोदीनलोकान्वे...लिमालिनः।
वाजग... हेलिमालीसूर्जः॥तथात्तविष्णोस्तनरव।वैशाखेसुकृष्णपक्षेतुकृत्तीकायांतथैवच।गंगातोयेननःस्नात्वामुच्यतेस
र्वकिल्बिषैः॥ ।तथात्रैवकृष्णोवाच॥ ।बहुनात्रकिमुक्तेनकिंवकजनूमालया।वैशाखस्यासितामेकोकृत्तीकामनुजो
स्यमु।जस्यांस्नानंजपोहोमस्वध्यायःपितृतर्पणं।दानंचक्रियतेकिंचिन्नत्सर्वंस्यादिहनजपा।आदिःकृतयुगस्येजंयुगादिस्ते स्त्रीः॥ ७१
नकथ्यते।सर्वपापप्रशमनीसर्वसौख्यप्रदायिनी।पुनामहोदयेपार्थवणिगासीसुनिर्द्धनः।श्रिवंवदःसत्यवृत्तिर्देवब्राह्मणपूज ७१
कः॥पुत्रापार्थ्यानेकवित्तोत्तूकुटुंबव्याकुलापिसन्।तेनश्रुतावाच्यमानात्कृत्तीकानांहितापुतापदास्यादुःखसंपुक्तातकासु
समहत्फलं।तस्यांजनपूजितेकिंचिदन्नजपंस्यात्तदेवहि।इतिश्रुत्वासगंगायांसितर्प्पपितृदेवता।गृहमागत्यकनकान्सान्नानुद
कसंयुतान्।अन्नपूर्णान्दृढकुंभान्जलेनविमलेनच।जवगोधूमचाणकासक्तुकृसोदनंतथा।इक्षुज्जीनविकारांश्चसत्द्दिनाणास्व
शक्तितश्रुतिःसुद्धेनमनसाब्राह्मणेभ्योददौवणिक्।कालान्तरेणवार्ज्जमानोपिकुटुंबाशक्तचीनया।तन्नतस्थौस्थिरेसत्यमत्वासर्वं
विनिश्चनमत।धर्म्मांशाक्रमतिःपार्थकालेनबहुनाततः।जगामपंचत्वमसौवासुदेवमनुस्मरन्।ततःसजन्निपोजातश्श्रुशावत्यां

२३

युधिष्ठिर।बभूव चान्नदातास्य समृद्धिमेस पुत्र।इज्यायशुमहान्नैः समाप्तवन्दद्विजोत्तमः सदैव गोहिरण्यादिदानान्नजनानृह
र्निशं।बुभुजे कामतो लोभान्नदीनां यो नृपो यच्छनैः।तथाप्यन्नजपमेवास्याजपं जातिं न तच्च नैः स श्रद्धापूर्वं कृती राजा राजसूदत्ते विन
वैविना।एतन्मे सर्वमाख्यातं स्वपुत्र नाम यत्र योविधिः।कृतीं तां समासाद्य ज्ञात्वा सं तत्प्रदेवताः।एकत्र कृतं तदा कुरु वासुदेवं प्रपू
ज्य तेन।उदकुंभान्सकनककांस्यान्नार्सर्वैर्नरसैः सह।गोभूमिकं सर्वमेवात्र सर्वदानं प्रसस्यते।छत्रोपानच्च दानं च गोभूकांचनवाससां।
अध्यदिनं तम्भं चान्नपलदेवमविशेकप्रा।एतन्मे सर्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि।अनाख्येयं तमे किंचिदस्ति स्वस्त्यस्तु मे नघ।
सर्वतीर्थेषु न तप्तमुपेति कुर्वं[redacted]तीर्थेनान्नपतिकथिता मुनिभिस्तृतीया उद्दिश्य देवतापितॄनर्च्यते मनुष्यैस्तैः।जपतीतवतीति
नतसर्वमेव॥ ॥इतिश्रीविष्णोर्त्तमोत्तमनृत्यन्नतृतीयाव्रतं समाप्तं॥ ॥अथ चतुर्थीनिर्णयः॥ ॥सा च चतुर्थी
गणेशचतुर्थी।गौरीचतुर्थीव बहुलाचतुर्थीव्यतिरिक्तासर्वोपवासेनपोगतइति।ब्रह्मवैवर्त्तवचनाद्गणेशचतुर्थ्यादयस्तु
पूर्वसमायाः॥ ॥तथा च ब्रह्मवैवर्त्ते।चतुर्थीसंयुतायानुसा तृतीयाफलप्रदा।चतुर्थीच तृतीयायां महापुण्यफलप्रदा
कर्त्तव्या व्रतिभिर्वत्स गणनाथसुतोषिणीति।गणनाथीयुतनीतोष्यतीति गणनाथसुतोषिणी।अत्रास्मादेव विशेष्याण
ञणेशचतुर्थ्यां महापुनासमुपोष्य।गौरीचतुर्थीवटधेनुपूजा दुर्गाष्टनीं दुर्गं न होलिका चावत्सस्पपूजा शिवरात्रिर्न तथ्य
नाविनिघ्नान्तिनृपेतनाष्टमिति।गोप्यं संवत्सरचतुर्थी गौरीव्रतसंबंधिनी चतुर्थी।कुंडचतुर्थ्यादिका अत्र धेनुपूजेति बहुलाचतुर्थी
गृह्यते वत्सपूजेति वत्सद्वादशीलिंगपुराणवचनात्॥साच कार्त्तिककृष्णद्वादशी॥तस्यां गोधूलिकाकालव्यापिन्यां गोवत्स

ब्रो°

पूजाक्रियते। एवंजान्यन्यानि सामान्यतश्चतुर्थ्यो ह्यतीयाप्रयुक्तत्वविधायकानि वचनानि तानि गणेशचतुर्थ्यादिविषयाणि। एव
मुपवासोऽपि अत्र विनायकव्रतानुष्ठानेऽपि चतुर्थ्या मध्याह्नव्यापित्वं मुख्यं प्रयोजकं। चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते
मध्याह्नव्यापिनी चेत्स्यात् परतश्चेत्परेऽहनीति माधवीयोदाहृतबृहस्पतिवचनात्॥ यदा पूर्वेद्युर्मध्याह्नव्यापिनी न भवति तदा
72 मुख्यप्रयोजकस्य विद्यमानत्वान्मातृविद्धत्वगुणस्य चासत्त्वात् सा गणाधिपतिदिने विद्यते परेद्युः सत्त्वापि मध्याह्नव्यापिनी
सा ...त्याज्या अत एव प्रशस्यत इत्युक्तं। यदानुभयत्र न मध्याह्नव्यापिनी तदा मातृविद्धगुणात्तावेपि अत्रयागान्न प्रयोजनानु
नोऽपि न परविद्धैव ग्राह्या। तथा च तत्रैव स्मृत्यन्तरवचनम्। मातृविद्धा प्रशस्ता स्याच्चतुर्थी गणनायके। मध्याह्ने परतश्चेत्स्या
श्री:॥ न्नागविद्धा प्रशस्यते इति। तथा॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने देवमर्चयेदिति तत्कल्पविधानात् गणेशार्चने मध्याह्नो
72 मुख्यकालः। तेन। कर्मणो यस्य यः कालः इति वचनबलाच्च मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्येति। एतद्धि तिथिविवेकस्थोऽपि सच्चतुर्थी उपवा 72
सेऽपि परैव ग्राह्या। एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका। उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुता। इति गर्गवचनात्॥
द्वितीया पञ्चमी वेध्यादिति पूर्वोदाहृतवसिष्ठवचने पञ्चमीयुतायाश्चतुर्थ्या योग्यमुपवासे निषेधः। स उपसन्नु पूगणेशचतुर्थी
गोनीचतुर्थीव्रतविषयः। पूर्वोदाहृतवाक्यानुसारात्। उपवासेऽपि गणेशचतुर्थी च पूर्वा ग्राह्यान्यत्र सर्वा प्रयुतैव एका
दशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका। उपोष्या परसंयुक्ता पराः पूर्वेण संयुता। इति गर्गवचनात्। परयुतैव। द्वितीयापं
चमी वेध्यादिति पञ्चमीयुक्तचतुर्थीनिषेधो गणेशगोनीचतुर्थीविषयः। गणनाथसुतोऽप्यणीति गोयोः चतुर्थीं तु पूर्वोदाहृतव
चनात्। ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां तु जाता पूर्वमुमा सती। तस्मात्सा तत्र संपूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये। उपहारैश्च विविधैर्गीतनृत्यैः सवा

दरिद्रिणः कर्त्तव्यं किं वद पापं पुनः जोमाथे सिद्ध्यते॥ ॥स्कन्द उवाच॥ ॥शृणुष्वै मुनजः सर्वव्रतानामुत्तमं व्रतं संकष्टनाशनं ना
मसुत्रे हसुखदायकं। जेनोपायेन संकष्टं तन्निमुखं विदेहिनः जद्धृतं देवकीपुत्रः कृष्णो धर्म्मात्मजं दत्तवान्। अनश्येज्ञिश्रपमानपि
पुनर्न्न्ये माथं सिद्ध्यते। जथा कथितवान् पूर्वं गणेशो मातरं प्रति। तथा कथितवान् सीशो द्रौपनेपाण्डवान्प्रति॥ ॥तपस ऊचुः॥
कथं कथितवान् वा पार्वती सीगणेश्वरः। तथा पृच्छन्ति मुनयो लोकानुग्रहकाम्यया॥ ॥स्कन्द उवाच॥ ॥पुरा कृतयु
गे पुण्ये हिमाचलसुता सती। तपस्तप्तिवती सा तु न दृष्टं शंकरं प्रति। तदा संस्मार हेरम्बं गणेशं पूर्वजं सुतम्। तत्क्षणादागत
स्तत्र गणेशः पतिसृष्टवत्॥ ॥पार्वत्युवाच॥ ॥तपस्तप्त्वा महाघोरं दुष्प्रं लोमहर्षणम्। नाप्तवान् पार्वतीकान्तो गि
रिशो मम वल्लभः। संकष्टनाशनं दिव्यं व्रतं नान दत्तवान्। त्वदीयं जकृतं तत्त्वं कथयस्व पुनातनं। तच्छ्रुत्वा पार्वतीवाक्यं संकष्टत
नाशं व्रतं प्रीत्या कथितवान्देवो गणेशो ज्ञानसिद्धिदः॥ ॥सीगणेश उवाच॥ ॥सावणे च कृष्णपक्षे च चतुर्थ्यां तु विधूदये। गणे
श पूजयित्वा तु सेवनाजाधर्वं च दीजते॥ ॥पार्वत्युवाच॥ ॥क्रियते केन विधिना किंकार्ये किं च पूजनं उद्यापनं कदा कार्यं को
मन्त्राकेसु पूजनम्। किं ध्यानं सीगणेशस्य गणेश वद विस्तरं॥ ॥सीगणेश उवाच॥ ॥चतुर्थ्यां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपू
र्वकं। गार्हं व्रतमिदं पुण्यं संकष्टनाशनं शुभं कर्त्तव्यमिति संकल्प्य व्रते शं गणाधिपं स्मरेत्॥ ॥संकल्पमन्त्रः॥ ॥निराहारो स्थि
देवेश यावच्चन्द्रोदयो भवेत्। भोज्यामि पूजयित्वा हं संकष्टान्मां तारयस्व मां। एवं संकल्प्य राजेन्द्र स्नात्वा कृष्णतिलैः शुभैः। आह्निकं तु
विधायाथ पश्चात्पूज्यो गणाधिपः। त्रिनिमाषैः स्वर्णस्य तदर्द्धेन तत्तदर्द्धेन वा पुनः। जथाशक्त्या तु वा हैमी प्रतिमा क्रियते मला। माण

अथव्रतविधिः। मासपक्षाद्युल्लिख्य विद्याधनपुत्ररोगमुक्तिसंकष्टनाशकामः। स्त्री शुभचौदिकामा संकष्टचतुर्थीव्रतं करिष्ये। उद्यापनपक्षे। चतुर्थीव्रतोद्यापनं करिष्ये।

गे॰ मात्रा तदर्द्धे स्यात्ततीजाशोन वा पुनः। हेम्नासावेतु नृपास्य ताम्रस्यापि जथासुखं। सघे थेव दनिद्रा। क्रियतेमयमेजनीसुता। वितस्
रीन कर्तव्यी क्रतेकार्ये विनश्यति। जलपूर्णं वस्त्रयुतं कुंभं तस्यागन तोन्नसेत्। पद्ममष्टदले पु पेगी यपुष्पैः प्रपूजजेत्॥ = ॥ उद्यापनेतु सर्व
73 ध्यानमंत्रः॥ ॥लंबोदरं चतुर्बाहुं त्रिनेत्रं रक्तवर्णकं। नानारत्नैसुवेषाढ्यं प्रसन्नास्यं विचिंतयेत्। ध्यायेद्गजाननं देवं
तप्तकांचनसुप्रभं। चतुर्भुजं महाकायं सूर्यकोटिसमप्रभं॥ अथ आवाहनमंत्रः॥ ॥आगच्छ त्वं जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृ
तः अनाथनाथ सर्वज्ञ विघ्नराज कृपीकुरु॥ ॥गजास्याय नमः। आसनमंत्रः॥ ॥गोप्तात्वं सर्वलोकानामिन्द्रादीनां वि
शेषतः। नक्षत्रद्वयि विघ्नेश एकदन्त नमोस्तु ते॥ विघ्नराजाय नमः। पाद्यमंत्रः। मोदकानामपर्ण नक्षानां वनदा तकः।
श्रीः॥ देवदेव नमस्तेस्तु नक्रानां फलदोस्तवः॥ लम्बोदराय नमः॥ ॥अथार्घमंत्रः। महाकायमहानूपक्रनन्तफलदायकः। देवदेव ७२
७२ नमस्तेस्तु सर्वपापप्रणाशनः। एकदन्ताय नमः॥ स्नानमंत्रः। स्नानं पंचामृतैनैव गृहाण गणनायक। वक्रतुण्डाय नमस्तु ते॥
अनाथनाथ सर्वज्ञ नमोस्तु ते॥ ॥विकटाय नमः॥ ॥विघ्ननाशिने नमः। अनेन वनाम्नानादूर्वांकुंकुमान्ततास्व देवाः। ॥धूप
॥ दशांगं गुग्गुलं धूपं सुगन्धं मंगलनायक। गृहाण देवदेवेश उमासुत नमोस्तु ते॥ विकटाय नमः। फलमंत्रः। फल
स्वमत्स्यमतनु ल्यागामिसुमेघानवधनाशनं। मयानीतान्यथाशक्त्या गणनायका विश्वेश्वर। अनाथनाथ सर्वज्ञ नमोस्तु। एकव
दन॥ उमासुताय नमः। आचमनमंत्रः। कुरुष्वाचमनं देवसुरर्वेघ सुवाहन। सर्वाधिप दन्तेलखा मिन्नील कंठ नमोस्तु ते॥ वक्र
तुण्डाय नमः॥ वस्त्रमंत्रः। नक्रकं वस्त्रयुग्मं च देवानामपि दुर्लभं। गृहाण मंगलं देव लम्बोदर नमोस्तु ते॥ ॥शूर्पकर्णाय न
मः॥ ॥उपवीतसूत्रसात्रनीनिगृहाण गणनायक। आनन्दं च सूत्रं च कनकस्याभिनीजकं। कुब्जाय नमः। चंदनमंत्रः॥

अथ दीपमंत्रः। सर्वज्ञ सर्वरत्नाढ्यं सर्वेश विबुधप्रिय। गृहाण मंगलं दीपं घृतकर्पूरसंयुतं। धामनायनमः दीपं०। नैवेद्यं गृह्यतां देव नानामोदकसंयुतं।
सर्वान्नफलसंयुक्तं सर्वभक्ष्यसमन्वितं। सर्वदेवायनमः नैवेद्यं० आचमनं मंत्र पूर्ववत् १४

गृहाणोध नसधेत्तदिव्यं चंदनमुत्तमं। कतु॥ कुनगुंजाननगौनीसुतनमोस्तुते॥ ॥गतोश्वनाशनमः॥ सुगंधं दिव्यमाल्यं च गृह
हाण गणनायक। विनाशकनमस्तुभ्यं शिवसूनेनमोस्तुते॥ ॥[redacted]॥ ॥विघ्ननाशिनेनमः॥ अनेनैव नाम्ना दूर्वांकु
कुमान्जतास्वदेपाः॥ ॥धूपमंत्रः॥ दशांगं गुग्गुलं धूपमुत्तमं गतनाशकं। गृहाण देवदेवेश उमासुतनमोस्तुते॥ ॥विकटाय
नमः॥ ॥फलमंत्रः॥ फला पम्तेततुल्याणि सुगंधान्यजघ्नाशनामप्तानी तान्यथाशक्त्या गृहाणमानिसर्वदा॥ ॥सर्वोर्तिनाशि
नेनमः॥ ॥तांबूलमंत्रः॥ तांबूलं गृह्यतां देव नागवल्लीदलैर्युतं। कर्पूरपूगसंयुक्तं सुगंधं मुखचूर्णकं॥ ॥विघ्नहर्त्रेनमः॥ प्रदक्षि
णामंत्रः॥ महासंकष्टदग्धोहं गणेशशरणागतः। तस्मान्मनोरथं पूर्णं कुरु सर्वेश्वर द्विज॥ ॥धूम्राननमः॥ नमस्कारमंत्रः॥
सर्वदेवाधिदेवाय सर्वसिद्धिप्रदायक। लक्ष्याकर्तमिमां पूजां गृहाण मासुताग्र मां सर्वदेवाधिदेवाय नमः॥ ॥एवं पूजाप्रकर्तव्या
षोडशैरुपचारकैः। मोदकान्कारयेन्मातस्तिलजान्शपायेति। देवाग्रे स्थापयेत्पंच पंच विप्राय कल्पयेत्। पूजयित्वा तु ते वि क्षीरसागरे
प्रान्दक्षिणाविनदेववर दक्षिणां च यथाशक्त्या दत्वा पंचैव मोदकान्। तज्जपेन्निशि चंद्रस्य अर्घं दत्वा यथाविधि॥ ॥चंद्रार्घमंत्रः॥
विप्रवर्य नमस्तुभ्यं मोदकान्वै ददाम्यहं। मोदकास्सफलान्पंच देवदक्षिणान्वितान्॥ आपदुद्धारणार्थाय गृहाण द्विजसत्तम॥ ॥
गणेशप्रार्थनमंत्रः॥ ॥अबुद्धमतिनिकेवा द्रव्यहीनमयाकृतं तत्सर्वं पूर्णतां यातु विघ्ननू पगणेश्वर॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्वि
जद्यान्नेन यथासुखं। स्वयं तु भुंजीत पंचैव मोदकान्फलसंयुतान्। अशक्तैकमन्नं वा भुंजीत दधिसंयुतं। अथवा भोजनं कालेमक
वानं हिमाद्रिणे। इति मे युन वेद्यादान्वा भान्य सदक्षिणां। विघ्नकुंत समाप्त्यक्तं मादौ मंत्रमिमं जपेत्॥ ॥विसर्जनमंत्रः॥ ॥गच्छ

संभमतसुधारूपनिशाकर। गृहाणार्घ्यं मयादत्तं गणेशप्रीतिवर्द्धन मोदकदानमंत्रः।

वक्रतुण्डः शूर्पकर्णः कुब्जश्चैव गणेश्वरः । विघ्ननाशो हि विकटो वामनः सर्वदैवतः । सर्वार्तिनाशी भगवान्विघ्नहर्ता च धूम्रकः ॥ १९

तद्दिने छित्वा यदि नैवा होमं कुर्यात् प्रधानं गणपतिं गणान्मध्ये तिमियेण प्रयुक्त्या ... दूर्वा - ... मोदक पायस ... प्रतिद्रव्यं ... प्रतिद्रव्यं ...

... दक्षिणा ... दिक्षिणा पुनः प्रमुखा ।

श्री॰ गच्छ सुनसे नृप स्वस्थाने देवगणेश्वर । व्रतेनानेन मे नित्यं यथोक्तफलदो भव ॥ ॥ श्रीगणेश उवाच ॥ ॥ एवं व्रतं तु कर्त्तव्यं प्रतिमासं नृपो-

द्विज । यावज्जीवं तु वा वर्षं वा एकविंशतिपार्थिवेति । अशक्तः पापेक वर्षं वा प्रतिवर्षं मयापि वा । उद्यापनं तु कर्त्तव्यं चतुर्थ्यां वैशाखे

ते । स्वीकान स्वतथाकार्यः संकष्टहनाय तिथौ । गणपत्ये तथा पूजयेत् सर्वशास्त्रविधानतः । सवृतात्प्रार्थयेदाचार्यं तेनोक्तविधिमाचरन्

७४ एकविंशति विप्रांश्च वस्त्रालंकारभूषणैः । पूजयेत् तो हि नाम्नापि वै हुत्वा दोविधिनानलीं होमयेन्मोदकान्मातुलिलजान्घृतसंयुतान्

अष्टोत्तरसहस्रं वा नो वेदष्टोत्तरं शतम् । अष्टाविंशतिसंख्यातैर्मोदकैर्वा सशक्तितः । अशक्तो स्थैर्य सुतान् स्थूलान् जुहुयाज्जातवेदसि पु-

ष्पमण्डपिकां कार्यां गणेशाह्लादकानि च । पूजयेत् त्वं गणाधिपं लब्धा संकष्टनाशकम् । गीतवादित्रनिनदैर्नृत्यैस्तावत् पुनः स्मृतैः । पुन-

सं:॥ ॥ वेदाध्ययनं नृत्यानि पूजयेद्धी गणेश्वरम् । एवं जागरणं कार्यं शक्त्या पादानादिकं तथा । सपत्नीकं मया चार्जितं नृपपदं वस्त्रभूषणैः ।

७४ उपानच्छत्रगोदानं कमण्डलुफलादिभिः । शय्यावाहनभूदानं धनधान्यगृहादिभिः । यथाशक्त्या प्रकर्त्तव्यं दानं दिव्यान्नादिभि- ७४

ष्टत । एकविंशति विप्रांश्च भोजयेन्नाममिर्मम । गजास्यो विघ्नराजश्च लम्बोदरः शिवात्मजः । सिद्धिदेवाधिदेवश्च सर्वेषां दशवैश्व-

ताः । एकदन्तः लम्बोदरः भालचन्द्रो गणेश्वरः । गणपश्चैकविंशश्च सर्व एते गणेश्वराः । दुर्गापेन्द्रश्च उग्रश्च कुलदेव्याधिकैर्नु-

नृ । विशेषाणामष्टदशानिर्मोदकैर्हविः । अस्मिनुपार्धुल्यात तत्क्षणं राजन् व्रतं संकष्टनाशनम् । व्रतेनानेन सा लब्ध्वा महादेवं पतिं स्वकम्

तत्कुरुष्व महाराज व्रतं संकष्टनाशनम् । चतुर्थीसंकटानाम स्कन्देन कथितां सम्पीना । त्वमपि निर्लिकिकामे स्वैलोकेत त्वमिदं

व्रतम् ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कृतं युधिष्ठिरेणैव राज्यकामेन वै द्विजाः । तेन शत्रून्निहत्याजौ स्वं राज्यं प्राप्तवान् स्वयम् । तस्मा-

त्सर्वप्रयत्नेन व्रतं कार्यं विचक्षणैः । येन धर्मार्थकामाश्च मोक्षश्चापि न वै किल । एकेनापि व्रतं विप्राः सर्वकामार्थसिद्धिदम् । सर्वा-

एवं कृतविधानेन प्रसन्नो हं न संशयः । ददामि वाञ्छितान् वाञ्छितान् कामान् ... कथितं सर्वं ... पा॥

क्षितं फलं जातिपस्वाप्तो ॥ तोशतौ व्रजेत् । जदा जदा पदं विप्रानन: आप्नोति संकटी । तदा तदा प्रकर्त्तव्यं व्रतं संकष्टनाशनं । त्रिपुनी
हेतु कामेन कृतं देवेन शूलिना । त्रैलोक्यभूतिकामेन नमहेन्द्रे ॥ तथा कृतं नारद ॥ नष्टं पूर्वं वालि वधं घनसंकटे । स्वकीयं प्राप्त
वानुराज्यं गतो शापप्रसादत: । सीतान्वेष्य ॥ कामेन कृतं वायुसुतेन च । संकल्प दृष्टवान् सीता सती नाम प्रियां कुतु । दमयन्त्या
कृतं पूर्वं नलान्वेष्य ॥ कानना ॥ न् । सापतिं नैष्य धं लेने पुत्रपश्लोकं द्विजोत्तमा: । अहल्यापि पतिं लेभे गौतमं प्रा ॥ वल्लभं ।
विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी धनमाप्नुयात् । पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति रोगी रोगाद्विमुच्यते ॥ इति ॥ ॥ इति संकष्टचतुर्थी
व्रतं ॥ ॥ अथ भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां स्कंदपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतं ॥ ॥ ऋष्य ऊचु: ॥ ॥ निर्विघ्नेन तु कार्याणि
कथं सिध्यन्ति सूतज । अर्थसिद्धि: कथं नॄणां ॥ पुत्रसौभाग्यसंपद: । दंपत्यो: कलहे चैव बंधुभेदे तथा नृणां ॥ उदासीनेषु लोकेषु
कथं सुमुखतां भवेत् । विद्याने तथा नृणां ॥ वा ॥ ज्पाजा कृष्पे तथा । नृपते: पनच क्र स्यज्य सिद्धि: कथं भवेत् । को देवता नम
स्कृत्य पूजा सिद्धिर्भवेन्नृणां ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सन्नद्धप्रा: पुना विप्रा: कुरुपांडवसेनयो: । पृष्टवान् देवकीपुत्रं धर्मराजो
युधिष्ठिर: ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवकेन विधानेन पूजनीयो गणाधिप: । पूजितस्तु तिथौ कस्यां सिद्धिदो गा ॥ दो भवेत् ॥
॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ गजवक्त्रं तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप । जदा वा संघ तेनाक्ति सदा पूज्यो गणाधिप: । प्रात: शुक्लति
ले: स्नात्वा मध्याह्ने चैव पूजयेत् । स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णनोप्य मयाकृतिं । अथवा मृण्मयीं कुर्याद्वित्तशाठ्यं न कारयेत्
गणनाथस्य सिद्धिविनायकस्य नृपं च स्कंदपुराणोक्तं ध्याये एकदन्तं वक्त्रं जयारं कं दन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजं । पाशांकुश

नो०

यत्नं देवं व्याजेत्सिद्धिविनायकमिति ॥ कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नापयेच्चाम्बुतैः पृथक् । गणाध्यक्षेति नाम्नैव गन्धं दद्याद्विचक्षणः ।
विनायकेति पुष्पाणि धूपं चोमासुतेति च । दीपं तु द्विजप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशिने । वस्त्रं सर्वप्रदेनेति युग्मं दद्यात्सुना वितः ।
75 ततो दूर्वान् कुर्यात्स विंशतिं चैकमेव वा । पूजनीयः प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक् । गणाधिपनमस्तेस्तु उमापुत्राघनाश
न । विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । एकदन्तेभवक्त्रेति तिन्नमो मूषकवाहन । कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः ।
दूर्वायुग्मं गृहीत्वा तु गन्धपुष्पाक्षतैः पूजयेत् । एकैकेन च नाम्ना वै दत्वैकं सर्वनामभिः । तथैकविंशतिं ग्राह्यं मोदकान्घृतपाचितान् ।
स्थापयित्वा गणाध्यक्षं समीपे कुरुनन्दन । दशविप्राय दातव्यास्स्वयं चाद्यात्तथा दश । एकं गणाधिपे दद्यात्सनैवेद्यं नृपोत्तम ।
सैग। विप्रान्भोजनं दद्यात्तु जीर्णान्नेलवर्ज्जितं ॥ कृत्वा नैमित्तिकं कर्म्म पूजयेदिष्टदेवतां । एवं कृते धर्म्मनाऽज गणानाथस्य पूजने । ७५
७५ विजयस्त्वेजवेन्नूनं सत्यं सत्यं मयोदितं । विद्याकामो लभेद्विद्यां धनकामो धनं तथा । जयं च जयकामस्तु पुत्रार्थी विन्दते सुतान् ।
पतिकामा च लभते निं सौभाग्यं च सुवासिनी ॥ विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात्क्वचित् । विप्रवाधास्तु दीना सुश्राद्धे पूज्यो गणा
धिपः । तस्मिन्संपूजिते विष्णुर्नीशो ब्रह्मा तथा ॥मा घुमां । हव्यवाहमुखान्देवान्पूजितांस्तु न संशयः । ढुण्डिकाधामात्स गणा
पतिस्तुष्टा भवंति च । तस्मिन्संपूजिते विघ्नराजे श्रीसिद्धिविनायके । यद्यदिष्टं तु पुण्यान्नि तत्तत्प्राप्नोति जपेद्ध समाहितः । सिध्यंति सर्वका
र्याणि सिद्धिविनायकप्रसादतः ॥ इति ॥ ॥ इति सिद्धिविनायकव्रतं ॥ ॥ अथास्यामेव तत्र विघ्नपालनाय कृत्वा तत्र ने । मासि नाद्रपदे शु
क्ले शिवलोके प्रपूजिता । तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो जपस्तथा । क्रियमाणा शतगुणा प्रसादाद्दन्तिनो नृपेति । चतुर्थीतपत्रानु
योगः । अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्तव्यं ॥ अत एवोक्तं ॥ मार्कण्डेयेन ॥ सिंहादित्ये शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनं । मिथ्याभिदूषणं ॥

कुलोत्रसमात्पशपेन्नतं तदा ॥ अत्र सिंहादित्पकन्यादिशब्दात्पावं ज्ञोत्ताद्रपदउपलक्ष्यते ॥ सोन[illegible]मासगन हो ॥ शिष्टाचारविरोधप्र
संगात् ॥ दोष्पस्पर्शीतजे सिंहः प्रसेनमितिवै पठेत् ॥ सचरश्लोको विष्णुपुराणे ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः । सुकुमार
कुमारोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः इति ॥ ॥ इति भाद्रपदशुक्लचतुर्थीव्रतं समाप्तम् ॥ ॥ अथ पंचमीनिर्णयः ॥ ॥
सा च पूर्वपूर्वविद्धा ग्राह्या ॥ युग्माग्नी इति वचनात् ॥ पूर्वोदाहृतपैठीनसिवचनात् ॥ नन्तु ॥ पंचमी तु प्रकर्तव्या षष्ठ्या युक्ता तु न
न्देति अपस्तंबवचनं ॥ तत्स्कंदोपवासे स्वीकार्या पंचमी परसंयुता त्रिमुहूर्त्तातु षष्ठ्यां ॥ स्यात्परा पूर्वयुतान्यथेति तत्रैवोक्त
त्वात् ॥ स्कंदोपवासविषयं नन च युग्मवचनं कृष्णपंचमीविषयं ॥ पंचमी तु प्रकर्तव्येति तु शुक्लपंचमीविषयं शुक्लपक्षे तिथि
र्ज्ञेया इति वचनादिति ॥ व्यवस्था कर्तुमुचिता ॥ चतुर्थीसंयुता कार्या पंचमी परया न तु । दैवे कर्मणि पित्र्ये च शुक्लपक्षे तथा सि
ते इति त्तनीत वचनविरोधात् ॥ नागव्रते तु पंचमी परविद्धा ग्राह्या ॥ तदुक्तं स्कान्दे ॥ श्रावणे पंचमी शुक्ला संप्रोक्ता नागपं
चमी ॥ तां परित्यज्य पंचम्यां चतुर्थीसहिता हिता ॥ इति ॥ एतच्च नागपंचमीमात्रोपलक्षणं ॥ तथैव व्याख्यानात् ॥ उपवासे तु स्कंदो
पवासपंचमीव्यतिरिक्ता सापि सर्वापि पंचमी पूर्वविद्धैव ग्राह्या ॥ प्रतिपत्पंचमी चैव उपोष्या पूर्वसंयुतेति जाबालिवचनात् ॥
एकादशी तथा षष्ठीति पूर्वोदाहृतगार्ग्यवचनाच्च ॥ तृतीयैकाद[illegible]शी षष्ठी पूर्वोदाहृतनानदीपवचनेन परविद्धा ज्ञाः पंच
म्यपि ॥ उपवासे निषेधाच्च ॥ अत्र प्रसंगात् ॥ पंचमीव्रतान्युच्यन्ते अथ श्रावणशुक्लपंचम्यां कंदपुनामी जपन्नास सर्वे ज्ञेको
॥ ॥ सर्पविषापहानपंचमीव्रतं ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्लपक्षे वरानने । द्वारस्योभयतो

जे०

लेख्यागोमयेनविष्णोल्वा॥ पूजयेद्विधिवद्वीनदधिदूर्वाकुरैःकुशैः॥ धूपपुष्पापहानैस्वब्राह्मणानीवतर्पयेत्॥ अथवासावा॥
मासिपंचम्यांसद्धान्वितः॥ जस्त्वालेख्यनतोनागानकृष्णवर्णमोचवस्त्रकैः॥ कुरुकुल्पीतथाप्यांस्वगृहेपिविलिखेद्बुधः
पूजयेद्धूपदीपैस्वपयःसापायसेनचातस्यतुष्टिंसमाप्नोतिपन्नगात्तक्षकादयः॥ आसप्तमात्कुलात्तस्यनभयंनैनाघातोतु
विन्॥ यत्राप्यमुच्यतेमंत्रंसर्वसर्प्पनिषेधकः॥ नतत्रसर्प्पाद्दष्टपन्नूनविषंक्रमतेसदा॥ ॐकुरुकुल्पेहुंफट्स्वाहा॥ इत्येतत्कथितंदेवि
पंचमीव्रतमुत्तमा॥ यतस्सुखावपठित्वावसुक्रास्यात्सर्पपातकैः॥ ॥इतिस्कंदपुराणेसरवेडेकं सर्वविषापहपंचमीव्रतं॥
॥ ॥अथमार्गशीर्षेशुक्लपंचम्यांमानस्त्यां॥ भविष्योत्तरेश्रीपंचमीव्रतं॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंसाप्र
श्री॥ प्यतेलक्ष्मीदुर्लभाप्राणमानवैर्विभो॥ दानेनतपसावापिव्रतेनापिवदस्वतत्॥ ॥श्रीकृष्णउवाच॥ ॥यद्दिव्यापुनावीसीश्रि
७६ विमुक्तेनपार्थिवासीसमृद्धिकरंतच्छृणुष्वश्रीपंचमीव्रतं॥ मार्गशीर्षेसितेपक्षेपंचम्यांपन्नगात्सवे॥ उपवासस्यनियमंकुर्या ७६
त्पद्मास्मिन[illegible]हृदि॥ स्वाहिनोप्यथवाशक्त्यातांश्रीमत्काष्ठजामयीं॥ चित्रपटगतांदेवींलक्ष्मींजमापालकानयेत्॥ पद्मासनीं
पद्मपत्राक्षींपद्मपद्मदलेक्षणां॥ दिग्गजेन्द्रैःस्नाप्यमानांकीचकैःकलशोत्तमैः॥ ततोयामत्रयेजातेनिम्नगायांगृहेथवा।
स्नानंकुर्याद्दिसंछ्रांतेशाकवर्ज्योपचारतः॥ देवान्पितॄन्स्वसंतर्प्यततोदेवगृहंव्रजेत्॥ तत्रस्थांपूजयेद्देवींपुष्पैःतत्कालसंभ
वैः॥ चपलायैनमःपादौचंचलायैचजानुनी॥ कटिंकमलवासिन्यैनाभिंख्यात्यैनमोनमः॥ स्तनौमन्मथवासिन्यैललितायै
भुजद्वयं॥ उत्कंठितायैकंठंचमाधव्यैमुखपंकजं॥ नमःश्रियैशिरः॥ पूजयेद्धूपदीपान्नैवेद्यमादनात्॥ फलानिबीजपालानिवे

नूर्द्धं धान्यसंचयं। ततः सुवासिनी पूज्य कुसुमैः कुंकुमेन च। भोजयेन्मधुनान्नेन प्रणिपत्य विसर्जयेत्। ततस्तु तंडुलप्रस्थं घृत
पात्रेण संयुतं। ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सा श्रीर्मे प्रीयतामिति। एतां विष्णुना सह वर्त्तते इति सा विष्णुसहिता श्री नित्यं यैः तव त्वं
नदशोऽयं ततो भुंजीत वाग्यतः। मासानुमासं कर्त्तव्यं विधिनानेन भारत। श्रीर्लक्ष्मीः कमला संवरपद्मा नानाप्रणीतया प्र
आहूतिः श्रुतिः पुष्टिः तुष्टिः सिद्धिः क्रमात्क्रमात्। मासानुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कीर्त्तने। ततो दशमे मासि संप्राप्ते पंच
मीदिने। वस्त्रसंछपि काष्ठलापुष्पगंधादि वासिनैर्याज्याजीस्थापयेल्लक्ष्मीं सर्वोपस्करसंयुतां सोत्तरपाष्टकसंयुक्तां नेत्र
पट्टादि तस्तनीं सप्तधान्यसमोपेतां नसधान्यसमन्वितं पादुकोपानच्छत्रभाजनासनसत्कृतां दिवीं संपूज्य विधिवत्
ब्राह्मणाय कुटुंबिने। व्यासाय वेदविदुष्ये श्रसैवानोचते स्वयं सोपस्करां सवत्सां च धेनुं दत्वा क्षमापयेत्। क्षीनाद्धिमथ
नोद्भूते विष्णोर्वक्षःस्थलालये। सर्वकामप्रदे देवि त्राहि जगन्नमोऽस्तु ते। ततः सुवासिनी पूज्या वस्त्रेनान्ननार्यैः श्रुतैः भोजयि
त्वा स्वजनैः पश्चात्भुंजीत सह एवं धुनिः जएवं कुरुते पार्थ लक्ष्म्याश्रीपंचमी व्रतं। तस्य श्रीर्न वनेत्ता तिकुलानामेकविंशतिः नानी
वा कुरुते याऽतु प्राप्यानुत्तरां स्वर्गं ततः सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते। य पंचमीव्रतमिदं दर्शितं मुनानेर्त्त क्ष्मास
मावनति पूजयस्त्वं गोस्तनद्रजीनाउपसिपेसरु पस्तुजपज नोपनोग पात्तु क्ष्मा प्रयाति भुवनं मधुसूदनस्य॥ ॥इति श्रीपंचमी
व्रतं॥ ॥अथ माघशुक्लापंचम्यां पुनः ॥सम्भूत्वा नो क्षान्तिकामपूजनम्॥ ॥माघे मासे तु न संध्ये शुक्लायां पंचमी तिथौ।
नतिकामो तु सं पूज्य कर्त्तव्यः सुमहोत्सवः। दानानि च प्रदेयानि तेन तुष्यति माधवः॥ ॥इति श्रीपंचमीव्रतं समाप्तं॥ ॥

ज्यो०

॥ ॥अथ षष्ठीनिर्णयः॥ ॥सा च सप्तम्यपि पञ्चविद्धा न ग्राह्या। युग्माग्नीति वचनात्। नागविद्धा तु या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी। दश
म्येकादशीविद्धा नोपोष्या कथंचन। इति शिवरहस्ये तत्र पुनर्वचनेन पूर्वविद्धा या निषेधात्। स्कंदषष्ठी पूर्वैवोपोष्या। तदुक्तं
७७ पद्मपुराणे। कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी। एताः पूर्वयुताः कार्याः तिथ्यन्ते पारणं भवेदिति॥ ॥अथ भाद्रपदकृष्णषष्ठी॥
सा सूर्यवारादियुता स्कंदपुराणे कपिलाषष्ठीव्रतं॥ ॥विक्रांत उवाच॥ ॥नृपसम्पदमारोग्यं स्वर्गे वासं च पुष्कलं। प्राप्नुवंति
नरा येन निःशमं तन्मे वद प्रभो॥ ॥अगस्त्य उवाच॥ ॥साधु साधु महाप्राज्ञ यत्त्वं पृष्टो हितप्रदानघ। तत्सर्वं कथयिष्यामि ततः स ज्ञा
त्वा विष्यति। शृणु पार्थिव वक्ष्यामि स्वर्गमोक्षप्रदं नृणां। यच्च गुह्यं पुराणानां ब्रह्मविष्णुशिवादिदेवतैः। असुराणां च सर्वेषां नक्षत्राणां तथैव
सौग। च। कीर्तनं पुनर्नावैष्णवमुख्याय निवेदितुं। स्वामुख्येन समाख्यातं महापातकनाशनं। यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः। अ
७७ गम्यागमनः सर्वपापरतो पि वा। मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं च गच्छति। यच्च पुण्यं पवित्रं च सर्वपापप्रणाशनं। उपकारा जलो
कानां तथा तत्रैव पोत्तमं। शृणु नृप महापुण्यं षष्ठीमाहात्म्यमुत्तमं। प्रौष्ठपदासिते पक्षे या षष्ठी सोमेन संयुता। व्यतीपातेन रोहि ७७
ण्या सा षष्ठी कपिला स्मृता। प्रोष्ठपदो भाद्रपदः। पूर्वात्र दशी सोमाख्या नोदिता योगस्य तत्रैव संज्ञवान्। द्वितीया तु महापुण्या प्रजुले
न्ताव्रतिनी धकविन्। षष्ठी संवत्सरस्यासा सापुनर्भौनसंयुता। चैत्रवैशाखयोर्मध्ये सिते पक्षे तु नोदये। विशाखे पि च नाजेंद्र धान्य
स्यापि ना स्मृता। तस्यां चैव कृतं दत्तं यत्किंचिद् … तिपादितु। तस्य पर्व सं[•]सपुण्यस्य संख्या वक्तुं न शक्यते। यस्मिन्काले तु वै देते गुणाः
षष्ठीयुता तदा। पंचम्यामेकभक्तं च कुर्यात्तत्र विचक्षणः। षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत्वा दंतधावनं। जलपूर्णांजलिं कृत्वा इ
मं मंत्रमुदीरयेत्। निराहारो ध देवेश रवे त्वत्कृतपारणः(?)। पूजयिष्यामि … आशनात्ततः … अर्घ्यं दत्त्वेति सकलो…

त्वापन्नगुचित्तकंस्नानंकृत्वात्रजलेननघांतीर्थेह्रदेयच।तडागेदीर्घिकाजांवागृहेवानिजताम्रवान्।देवपानुतयोसीनंकुं
कुमेलामनःशिलां।पत्रकेपल्लकंजष्टीमधुगव्यंनपेप्यजेत्।जीनेणालोज्जकर्धेणास्नानंकुजोत्समंत्रकं।आपस्त्वमसिदेवेशाह्योतिषी
पतिनेवच।पापंनाशायमेदेववाङ्मनःकायकर्म्मजम्।पंचगव्यकृतस्नानंपंचरत्नगैस्तुमार्ज्जयेत्।पंचरत्नगोपंचपल्लवैः।आनयेन्मृत्ति
कांशुद्धांस्नानार्थंतुप्रयत्नतः।मृत्तिकेत्वमपूतासिकाश्यपेन।निर्मितापवित्रंकुरुमान्नित्यंसर्वपापात्प्रमुञ्चन।मंत्रेणानेनवतुणा
पूजयेद्बुद्धिमान्नरः।पाशानहस्तवरुणासर्वचनीस्वनप्रतो।अर्घार्हप्रार्थयामित्वांपूतंकुरुशुचेस्वन।आदित्याभास्करोत्तानुनविःपू
षादिवाकरः।अर्त्ताकनामितोनीनोदेवःसर्वेश्वनोहरिः।गोमयेनोपलिप्ताजीन्मूर्प्यावेकुंकुमेनतु।मंडलंसवेतोत्तद्वलिखेद्बुद्धिम
तान्नरः।तत्रमध्येलिष्येत्पद्ममष्टपत्रंसकर्णिकं।पूर्वपत्रेन्यसेत्सूर्यंमाग्नेयेतपनंन्यसेत्।सुवर्णोनेतसंज्ञाम्येनैऋतेचान्यसेद्रवि
अदित्यंवारुणेपत्रेवायव्यांचदिवाकरं।सोम्येअर्त्ताकंतत्रसूर्यमीशानपत्रके।तीव्रनस्मिघनंदेवंत्रलाणांचैवविन्यसेत्।सहस्रनाम
सूर्यंचसूर्ज्जीष्यूलंगुणान्वितम्।सर्वगंधवैरूपंचमध्येभास्करमेवच।सप्ताश्वनथमानूढंपद्महस्तंदिवाकरं।अनसूचयन्नुःपाणिंकुंडले
मुकुटेनच।नत्वैन्नानाविधैपुष्पैःसौवर्णैतत्रकानजेत्।शक्तितस्तुपलादूर्ध्वंतदर्द्धंकर्ष्णितोपिवा।सोवर्णेमधुणांकुर्यादौकर्णैचैवतथानयम्
सप्ताश्वेरूपितंकृत्वानथैतस्यागतःस्थितं।अरुणांविनतापुत्रंगृहीनाश्वमनूतुकम्।एवंरूपंरथंकृत्वापद्मस्योपरिविन्यसेत्।तस्योपरि
न्यसेद्देवंनकवचस्त्रविन्नूपितं।नक्षैचंदनमाल्यादिभूंडितेचारुनिरोतितं।अगतःसानधिंकृत्वापूजयेदरुणांस्तुविः।नक्कपुष्पैःसुगं
यस्तथान्येनपिशक्तितःऊंविनतातनयोदेवःकर्मसाक्षीतमोनुगः।सप्ताश्वःसप्तरज्जुश्चअरुणोमेप्रसीदतु।मंत्रेणानेनसंपूज्य
सानधितदनेतनं।तवस्यचासनंकल्पद्रुतादिकपंचकं।प्रभूतेविमलेसानंत्रानाद्यंपनमंत्रुतं।दीप्तादिशक्तिनिश्चैवततोत्तानुं

श्रीः

प्रपूजयेत् ॥ दीप्तासूक्ष्मा तथा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा वैद्युता चैव नवमी सर्वतोमुखी ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां
गतोऽपि वा । यः स्मरेद्भास्करं देवं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ शिखायां भास्करं न्यस्य ललाटे पूजयेत्तथा । चक्षुर्मध्ये न्यसेद्भानुं मुखे तत्र
न विन्यसेत् ॥ कण्ठे न्यसेद्भानुमन्तं पद्मगर्भे दिवाकरम् ॥ तिमिरघ्नं जपेद्देवं नाभौ चैव विन्यसेत् ॥ जातवेदो मित्रनाम्ना पादौ चैव तथा न्यसेत् ।
78 तथा न्यसेत् ॥ उपरूपं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजोत्तमः । पादयोः सर्वरूपं तु सूक्ष्मं स्थूलं गुणान्वितम् ॥ एवं यथोक्तविन्यस्य पात्रं गृह्य ततो
जपेत् ॥ करवीराद्यैः कुसुमैर्नक्तचन्दनचम्पकैः । पुष्पैः सुगन्धैर्धूपैश्च कुङ्कुमेनोपशोभितम् ॥ मालतीजातीकुसुमाद्यैस्तु भास्करं तत्परं न विस्मरेत् ।
दर्शं दिवाकरं चैव तत्पादतो मुकुटावधि ॥ पादौ जङ्घे तथा जानू ऊरू मुष्कं कटिं तथा । नाभिं वक्षःस्थलं शीर्षं मेतेष्वङ्गेषु पूजयेत् ॥ आन
यदर्घपात्रं तु ताम्रं वा ताम्रमेव वा । अर्घार्थं देवतं पात्रमुदकेन प्रपूजयेत् ॥ पूजयेत्तत्र आग्नेयादि देवताः सर्वाः समाहिताः ॥ दिग्देव सौः॥ ७८ ७८
ताः ततः पूजयेद्गन्धपुष्पानुलेपनैः । पात्रे तोयं समादाय सपुष्पफलचन्दनम् ॥ जानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्यायार्घं निवेदयेत् ॥ वि
दग्धार्जनमस्तुभ्यं वेदगर्भ नमोऽस्तु ते । अव्यक्तमूर्ते तेजस्त्वमर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ ब्रह्ममूर्ते घनापेश चतुर्वेद सनातन । सृष्टिस्थिति
संस्थिता जगन्नाथ अर्घं नमोऽस्तु ते ॥ विष्णुरूप घनो देवः पीताम्बरश्चतुर्भुजः । प्रभवः सर्वलोकानामर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ मित्ररूप नृ
गेशं नगार्ति व्याधिनाशनम् । सप्तर्षिसेवितं जिष्णुं कान्तिं नर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ त्वं ब्रह्मा त्वं च विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वं च प्रजापतिः । त्वमेव सर्वभू
तात्मा अर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः । जन्ममृत्युजनाशोक संसारभयनाशनः ॥ दानि द्रव्यसु
नर्घं सिरसीमान् देवो दिवाकरः ॥ सुवर्णस्फटिकोत्तानुस्तदा नेता दिवाकरः ॥ हरिदश्वो सुमाली च अर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ चतुर्भिः
मूर्तिभिः संस्थाम स्थानैः परिगीयते । सामग्र्यनिष्पत्तो जनेश अर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ अथ गन्धं च पुष्पं च तथा धूपं प्रदीपकम् । नैवे

घीजपथ॰शक्तयाग्रार्थे जेत्सूर्जे देवता॥ अग्निमीलेन्न म ह्युत्यै विश्वमूर्त्तेनमो नमः॥ त्वं ब्रह्मा त्वं च विष्णुस्त्वं त्वं याता त्वं हुताशनः॥
मुक्तिकामनि मिलत्वं प्रार्थना मि भुवनेश्वर॥ विश्वतस्याजा नस्यातो विश्वतस्यनना नमः॥ विश्वात्मा सर्वतो देवः प्रार्थ पूजामि भुवनेश्व
न॥ इति मंत्रं समुच्चार्य नमस्कुर्धीत त्वास्कनं सिंवच्च सेति पाणिस्यां तो पेन विसर्जेन्मुखे॥ हंसः शुचिषदित्यृचा सूर्जस्येवाय लोकनं
उदुत्यं चित्रमित्ये तत्तत्सूक्तं देवाग्रतो जपेत्॥ प्रथमे चैव कोणे तु फलकं चैव कानजेत्॥ फलैः पुष्पैर्नन्नतादि नन्नैर्नन्नो नाविधेन
पि॥ शाप्नोतत्र च देवस्यपश्यन्ते देशाप्र कल्पजेत्॥ सद्घान्नंणसूक्तं सं देवं नोप्जं चैवम हाग्ने नं पुत्रुणं स्वङ्ग हस्तं च कानजेच्चैव बुद्धि
मान्॥ वष्वपुष्पेन सं घरन्नं लवणो पनि विन्ज सेन॥ अनेनैव तु मंत्रेण॥ आह्वानमर्घोर्जं नं ततः॥ नमस्ते क्रोयस्तूपाप खड्ग हस्तुजि
वं सव॥ जिघांसकामं त्वं दृष्ट्वा पुष्टुवुः सर्वदेवताः॥ लपाद्यार्घमेकपुष्पं चं पत्नाकेन सप्रज्ञं॥ अतस्त्वं पूज जिष्णामि अर्घं गृ
न्हन नमोस्तुते॥ जपजित्वा तु तां रात्रिं गीतवादित्रनिस्वनैः॥ ततस्त्वस्तु दितेसूर्जे होमं कुर्जात्स्वशक्तितः॥ पूजयेत्तं प्रशक्त्या च देवी
स्वविधिवत्कुर्तुं होमार्धकस्वसमि ड्निस्वघृत मिशैस्ति लैस्तथा॥ सिंसिद्धं च तु कं चैव घृतं च जुहुयाद्द्विजः॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण
सातमष्टोत्तरं क्रमात्॥ होमं व्याहृतिभिर्व्यां यथ स्विष्टकृतदनं ततं॥ कपिलां पूजजेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीं॥ वस्त्रच्छुग्मीं
सर्धेरीं चस्व र्मशृंगं विभूषितां॥ हिम तिलकां नो पर खुनां कांस्यदोहनकान्वितां॥ मंत्रेणानेन तां दद्यात् ब्राह्मणाय च श
क्तितः॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि॥ सर्वतीर्थमयी यस्मात् अतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ जालन्मीः सर्वदेवानां
या च देवेष्वव स्थिता॥ धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु॥ देवस्या या च तु ब्रह्माणी शंकरस्य च या प्रिया॥ धेनुरूपेण सा देवी

ॐ मम पापं व्यपोहतु । विष्णोर्विज्ञासिता लक्ष्मीः स्वाहा चैव विभावसोः । चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये ॥ चतुर्मुखस्य जा
लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्या धनदस्य च । लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे । स्वधा त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजामपि ।
वष्पड्ध्वत्रोप्यते लोके सा धेनुस्तुष्टिदास्तु मे । गावो मे चाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसा
79 म्यहं ॥ ॥गोपूजनमन्त्रः॥ ॥गावः स्पृष्ट्वा नमस्कृत्य यो वै कुर्यात्प्रदक्षिणाम् । प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्रणाशिनि । संसारार्णवमग्नं मां गोमातस्त्रातुमर्हसि ॥ ॥गोदानमन्त्रः॥ ॥हिरण्यगर्भग
श्रीः॥ र्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । नक्रवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य च वल्लभं । प्रदानात्
७९ स्य मे पुण्यमतः शान्तिं प्रयच्छतु । सुवर्णं वस्त्रयुग्मं च पनिधानं च कानपेत् । एतैः प्रकारैः सम्पुष्टां दद्याद्धेनुं द्विजातये । ता
मुसदक्षिणां दद्यान्मन्त्रेणानेन पलतः । ब्राह्मणो विधितो जाता द्रव्यस्यो ब्राह्मणः स्वयं । ब्राह्मणस्य प्रदाता वै तेन मे ब्राह्म ७९
णो मम ॥ ॥दानमन्त्रः॥ ब्राह्मणः प्रतिगृह्णामि ब्राह्मणो वै ददाति च । ब्राह्मणस्तारको ह्यत्र ब्राह्मणाय नमो नमः ॥ ॥
प्रतिग्रहमन्त्रः॥ ॥ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्पायसेन गुडेन च । शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्तेभ्यश्चैव विशेषतः । अल्पवित्तो
पि यः कश्चित्सोपि कुर्यादिमं विधिम् । आत्मशक्त्यानुसारेण सोपि तत्फलमाप्नुयात् । आराजायततो नक्षा सर्वपापैर्वि
निर्जितै रोगान्नून हिरण्यवासांसि व्रीहयो लवणं तिलाः । एतत्सर्वं प्रदत्वा च कपिलां प्रार्थयेत्ततः । कपिले पुण्यकर्मासि
निष्पापे पुण्यकर्मणि । मां समुद्धर दीनं च देवतो हस्तर्णकुन्तु देववादित्रशब्दैश्च स्वरैश्च सेकयितास दातथाविधा घनाः

सिद्धाभूतनागगणाऽऽनरहाः। कपिलानोमसंख्याताः तत्र देवाः प्रतिष्ठिताः। पुण्यवृष्टिं प्रमुंचंति तिनि त्वमाकाशामूर्ध्नि स्थिताः। ब्रह्म
णोत्पादिता देवी अग्निकुंडात्सुसुप्रभा। नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते। जपनित्वमूही सत्वे सर्वतीर्थादिमंगलोदा
तानं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नयाश्रु वै। ततः प्रदक्षिणीदत्वानवग्रासं गवां तु। आशीर्वादावदेत्तु तेपुत्रपौत्रधनागमा
न् आरोग्यं नृपसौभाग्यं सर्वदुःखविवर्जितं। अंते गोलोकमासाद्य विनादुःसुखवान्नवेत्। यदा स्वर्गात् प्रपतति नाऽऽज
त्र वतिधार्मिकः। सप्तद्वीपावतीं भुंक्ते भुक्त्वाना ऽपम कें टकें। इह होवृतमिदं पुण्यं सर्वदुःखप्रणाशनं। अतः परं प्रवक्ष्यामि
दानस्य फलमुत्तमं। महादेवमजे पात्रे स घृतेवाजपंत वे तु। व्रतं सर्वव्रतं सेष्टमिदमग्र्यं महाफलं। तानजिष्यति दातारं
नूनमनजपमव्ययम्। एवं भूतगणाः सर्वे भूतसंजातहर्षिताः। आकाशस्था ग्रनृत्यंति पुण्ये स्मिन्दिवसागमे। पात्रं भूताज
अल्पजे सो ऽत्रिजापकुटुंबिने। एवं जः कपिलादद्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा। सजातिपनमीथ्यानं जावन्न च्यवते पुनः। क्षीरे
प्रताप स्वदाऽदे तु विशेषः॥ उपलिप्ते शुचौ देशे पुण्यानतविभूषिते। स्थापयेद्वत्रणीकुंतीचंदनोदकपूरितं। पंचरत्नसमायुक्तं
सूर्घ्नीः पुण्यान्वितं। नक्कवस्त्रयुगच्छन्नं ताम्रपात्रेणासंयुतं। नथोनौ क्षत पलस्पैव एकत्र कृत्सुविचित्रितं॥ सोवर्णं पलसे
ण भक्तं मूर्तिं सूर्य सकानजेत्। कुंजस्योपनिसंस्थाप्य गंधपुष्पैर्यथाक्रमेण। आदित्यं पूजयेद्देवं नाममंत्रैः स्वैर्यथोदितैः। आ
दित्यन्तास्कनन वेत्तानो सूर्य दिवाकरः। प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्मां समुद्धर। भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ
मे॥ प्रार्थनमंत्रः॥ ॥नमो नमस्ते वरद ऋक्सामयजुषां पतेः। नमोऽस्तु विश्वरूपाय विश्वधाम्ने नमोऽस्तु ते। संपूज्य विधिवद्द

लो०
वदेवदेवीदिवाकरी। पूजयेत्कपिलांधेनुंवस्त्रमाल्यानुलेपनैः॥ ॥दानमंत्रः॥ दिव्यमूर्त्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः।
कपिलासहितोदेवोमममुक्तिंप्रयच्छतु। तस्मात्त्वंकपिलेपुण्यापापासर्वलोकस्यपावनी। प्रदत्तासहसूर्येण॥ मममुक्तिप्रदाभव॥
॥ ॥इतिकपिलाषष्ठीव्रतं॥ ॥अथमार्गशीर्षषष्ठीत्तविष्योत्तरोक्तंकार्त्तिकेयषष्ठीव्रतं॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥
80 जामार्गेसशितेपक्षेषष्ठीननतसत्तमापुण्यापापहरानित्याशिववशीतागुहप्रिया। निहत्यतारकंषष्ठ्यांगुहस्तारकराजवर।
नराजतेनदयिताकार्त्तिकेयस्यजातिथिः। स्नानदानादिकंकर्मतस्यामक्षयमुच्यते। यस्यांपश्यतिगांगेयंदक्षिणे॥ सासम
सिते। ब्रह्महत्यादिपापैर्हिमुच्यतेनात्रसंशयः। तस्मादस्यांसोपवासःकुमारंस्वर्णसंभवं। राजतंवामहाराजमृन्मयंचा
स्रौ०॥ यथानुजी। कारयित्वार्थसानो। कामामर्षविवर्जितः। अपराह्णेततःस्नात्वासम्यगाचम्यबुद्धिमान्। पद्मासनस्थांगांगेयंस्क ८०
८० न्दंचरशक्तिकं। बालां॥ स्तुततोविद्वान्गृहीत्वाकनकंनवं। दक्षिणा॥ स्पृशन्सिद्धान्तीचैवनिपातयेत्। चंद्रमंडलसंभूता
भवभूतिपवित्रता। गांगाकुमारध्यानेजंपतिनातवमस्तके। एवंध्यात्वासमभ्यर्च्यमालतींउमंडलीदिवः। पुष्पधूपादिनापश्चा
पूजयेत्कृत्तिकासुतं। देवसेनापतेस्कंदकार्त्तिकेयजनोद्भव। कुमारगुहगांगेयशक्तिहस्तनमोस्तुते। एतैर्नामपदैःपूज्य
नैवेद्यंविनिवेदयेत्। फलानिपनसादीनिदक्षिणा॥ सात्त्वानिवे। चंदनंमलयोद्भूतंकर्पूरंस्वामिवल्लभं। पार्श्वेस्योपू
जयेत्काकुक्कुटौसर्वदाप्रियौ। सकलापंमयूरंचयथाल्पंजंहेमजंतथा। कृत्तिकास्कंदपार्श्वेसंपूज्यस्कंदवल्लभं। तनैवना
मत्तिर्हिमःकार्यसाज्येष्विलेसतः। एवंनिर्वर्त्यविधिवत्फलमेकंयुधिष्ठिर। प्राशयित्वास्वपेद्भाष्ट्रौजितिस्तेदंतसंस्तनोः।

लिकेनैमातुलुंगीनागनेयमनहींतथा।जंबीरंदाडिमीद्राक्षाश्रीफलामलकंतथा।कदल्याम्रफलंहर्षीत्रपुसीक्रमशोनृप।प्रतिमां
संप्राववर्जित्वामासमेकंविवर्जयेत्।अलातेदेशकालेछेकलैर्दद्यात्शक्तितःक्रमात्।संपूज्यांजापतेनाजनरनकेतुकस्पनान्यथा।प्र
त्पन्नोहेमघटितःछागोवाकुक्कुटोथवा।प्रातर्दद्याद्वाचकायसेनानीप्रीयतामिति।सेनानीःस्कन्दसंभूतःक्रौंचारिःखड्गमुखोगुहः।
गांगेयःकार्त्तिकेयश्चस्वामीबालोमहामतिः।छागध्वजःशक्तिधरःकुमारोद्वादशात्मकः।ताःप्रीयतामितिसर्वेषुक्रमान्मासेषु
कीर्तयेत्।ब्राह्मणान्भोजयित्वादौपश्चाद्भुंजीतवाग्यतः।एवंसंवत्सरस्यांतेकार्त्तिकेमासिराजन्त।कार्तिकेयंसमभ्यर्च्यवासोभिर्भूष
येत्तथा।प्रतिमासमसंपूर्णोयःसक्षदेतत्समाचरेत्।संवत्सरविधानेनपूजाहोमःपुनःसमं।दद्यात्सर्वंद्विजेन्द्रायवाचकायतिशे
ष्यतः।पतितस्मिन्कृतेपार्थतीर्थस्यापक्षवसागनात्।यएवंकुरुतेलक्ष्मानरयोपिदद्यापिवा।संप्राप्नोतिसकलान्कामानूगच्छतीन्द्रस
लोकतां।सदेवपूजनीयस्तुकार्तिकेयोमहीभुजा।कार्तिकेयाद्धतेनान्योनाबद्धःपूज्यःप्रवक्ष्यते।संग्रामंगच्छमानोयःपूजये
त्कृत्तिकासुतं।सजयेच्छत्रुसंघातान्यथेन्द्रोदानवान्रणे।तस्मात्प्रतिकृतिंकृत्वाकार्तिकेयस्यशोभनां।दद्याद्राजाशिशि
तस्यैवसमग्वीजविवजातं।हिमाद्रिकायथाशक्त्यागृहेसंस्थाप्यपूजयेत्।पूजयानस्तुतीत्तक्ष्णासर्वान्कामानवाप्नुयात्।
यस्तुषष्ठ्यांसदानक्तंकुर्याद्बुद्धिरपनध्विसुं।सर्वपापविनिर्मुक्तोगांगेयस्यप्रियोत्तवेत्।त्रिःकृत्वोदक्षिणामासांश्रीगुरुकेनरस्सह
समन्वितः।यःपरयेद्देवदेवेशपुत्रंपशुपतेःस्वयं।विद्यायदुर्म्मतिंसद्यःप्रशान्तात्मासजायते।विमुक्तोदुःखदौर्गत्यात्सुप्र
माप्तविनायुष्यः।मृतःशिवपुरंगत्वामोदतेसहदेवत्वैः।ततःकुलेद्विजाग्र्याणांवेदवेदांगपारगः।समृद्धधर्मशीलेवज

सौ॰

द्विनीं ध्यानशीलिना। युक्तो युक्तैः समलेष्टुवेदवेदीगपानगः। सर्वभूतदयालुश्च स्कंदैकगतमानसः। जायते तत्र तत्रेष्टपु
नारायर्थकनिष्ठितः। विमुक्तकर्मबंधैश्च प्रयाति परमं पदं। इति सर्वं मयाख्यातं स्कंदमाहात्म्यमुत्तमं। यः पठेच्छृणुयाज्ञ
४। क्त्यासोपि पापैः प्रमुच्यते। यः पूजयेद्ध्रुवं॥ ज्ञवमादिदेवं शंभोसुतं वरदमिंदुमिति राजपुत्र्याः। स्वर्गे निरर्गलसुखान्यनुभूय
भूपः सेनापतिर्भवति राजसुतो घनोसौ॥ ॥इति कार्त्तिके षष्ठीव्रतं समाप्तं॥ ॥अथ सप्तमीव्रतनिर्णयः॥
सा च सप्तमी पूर्वविद्धैव ग्राह्या पुरमवाक्यात्। षष्ठ्यायुता सप्तमी चेत्कर्तव्या तात सर्वदा। षष्ठी च सप्तमी यत्र तत्र संनिहितान
वि। तितिरुद्रपुना॥ वचनेन परविद्धायाः सप्तम्यामुपवासनिषेधात्। अत्र प्रसंगात्सप्तमीव्रतान्युच्यते॥ ॥अचलासप्त
सौ॰ग॰ ८१ मीव्रतं॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥कथं द्विजः शूद्रपार्श्वः सुभगाः सुप्रजास्तथा। पुण्यपश्यमहतः स्वात्र स्वर्धमेतत्फलं ८१
जनः। अल्पायासेन सुमहद्येन पुण्यमवाप्नुतो। स्त्रीनिर्मधमममत्र हि स्नानमेकं जगन्मुनो॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥शृणुतां नन्त
स्पष्ट नहस्यं मुनिना पितीं जन्मयाकस्य वितलोक्य अचलासप्तमीव्रतं विश्वावेदुमतीनामनूपोदार्यगुणान्विता। आसीत्कुरु
कुलसेष्टसगनस्य विलासिनी। वसिष्ठं मुनिमासीनं प्राणम्यान तकंघना। कृतांजलिपुटोव्हूत्वा प्राह हे द्विजगतो हितं। मज्ञानं
देन पुत्रेनोपवासव्रतं कृतं। निष्फासीपूजितः श्रीतुस्वामिनूशाङ्गे घनो न चासीद्व्रतं तप्यमाना। ज्ञाव्रतं किं विद्धि या सूचमे। जेन दुः
खान्नुपी कौघाकुलनामिनवार्णवम्। एतत्रस्याः शुवकुशः श्रुत्वाति करुणावचः। कामुण्यापात्कथ ज्ञामा सवराशिष्टो मुनिसत्तमः
माघस्य सितसप्तम्यां सर्वकामफलप्रदं। नृपसोनागयजननैः स्नानं कुरु वरानने। कृत्वाप्पष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां निश्चले
जलीं नात्रीं तेवालये था स्वं दत्वाशिनासि दीपकं। माघस्य सितसप्तम्यां अचलं चालितं च यत्। जलं मलानां सर्वेषां मत

प्रज्ञालनं ततः वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि ज्ञानत । चकार इन्दुमती स्नानं दानं सम्यग्यथाविधि ॥ स्नानस्यास्य प्रभावेन तु सा
रोगान्यथेप्सितान् । इह लोके प्रसन्नः संप्येनाकृत्यमवाप सा ॥ अचलासप्तमीस्नानं कथितं ते विशांपते । सर्वपापप्रशमनं सुपुण्यं
नामप्रवर्द्धनम् ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सप्तमीस्नानमाहात्म्यं श्रुत्वा निर्वृतोऽस्म्यहं ततः । सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिं मन्त्रसमन्वि
तं ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ एकभक्तेन संतिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करं । सप्तम्यां तु व्रजेत्प्रातः सुगंधिं जलाशयम् । सरितं सनं त
डागं वा देवखातमथापि वा । सुखावगाह्यसलिलं दुष्टसत्त्वेन दूषितं । व्यालांबुपंकजिलिखेव जलगे मर्मस्पकचपेदनकेनबाल्य
तेप्यावत्तावत्स्नानं समाचरेत् । सौवर्णे राजते पात्रे ताम्रपाले वुमजेथवा । तिलेन वर्तिर्दीर्घात व्यामहनं जनना जिता । समाहित
मना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकं । भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् । नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः । वरुणाय नम
मस्तेऽस्तु हरिवासन नमोऽस्तु ते । जलोपरि ततो दीपः स्नात्वा संतर्प्य देवताः । चंदनेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं । मध्ये शिवं सपत्नी
कं प्रणवेन तु संपुटं । आग्नेये दले रविः पूज्यो भानुः स्याद्वानलेथवा । याम्ये विवस्वान् नैरृत्ये भास्करं पूजयेद्बुधः । पश्चिमे सवि
ता पूज्यः पूज्यो वायव्ये अनिलेजले । सौम्ये सहस्रकिरणाः शेषे सर्वात्मने नमः । पूज्याः प्रणव पूज्यास्तु नमस्कारान्तयोजिताः ।
पुष्पैः सुगंधधूपैश्च पृथक्पृथक्तेन युधिष्ठिर । विसर्जयेत्ततः सर्वान् स्वस्थानं गम्यतामिति । विसर्जितस्य हस्तौ शोधमागम्य स्वमा
लयम् । ताम्रपात्रे यथाशक्त्या मृण्मये वाथ शक्तिमान् । स्थापयेत्तिलपिष्टं च सघृतं सगुडं तथा । कांचनं तालकं कृत्वा
प्रशांकं तिलपिष्टजं । सघनं वस्त्रपुष्पैर्धूपैर्नथार्चयेत् । ततस्तं वाचयेद्विप्रं दद्यान्मंत्रेण तालकं । आदित्यस्य प्रसादेन

नी०

प्रानःस्नानफलेनचा।दुःस्वप्नदोषोगदपदुःखप्नं मजादत्तं तु तालकं।तालकं तालपत्रं च कर्णोत्तरपारोप्यतः।पूजयित्वोपदेष्टारं वि

ध्नानन्नांस्वपूजयेत्।ततोदीनान्समग्रं च ताल्कनघ्याननतर्पनः।तएवचकथाश्च॥वनन्नांवाघम्भेसं दितः।पार्थ्यंडादिनि

नालापृदर्शनस्पर्शनादिकं वर्ज्जयेत्तपयेत्प्राज्ञस्ततो विप्रभुजनेःसह।नक्तं भुंजीत च ततो दीनानुसंतोऽप्यशक्तितः।एतन्नेकथि

४२ तंपार्थरूपसौभाग्यकारकं।अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदं।इति पठति जइल्थोजःश्रा॥ तिप्रसंगात्कलिकलुष्यवि

मानं सप्तमीस्नानमेतत्।मतिमपित्रजनानां जोददातिप्रजल्पन्मुनलवनगतोसोसेव्यतेवाप्यनोत्तिविति॥ ॥इत्यचला

श्रीः॥ सप्तमीव्रतम्॥ ॥अथास्यामेवानन्यमादित्यपुत्राणां क्तं पुत्रसप्तमीव्रतम्॥ ॥आदित्य उवाच॥ ॥माघमासे

८२ तुशुक्लायांसप्तम्यांसमुपोषितः।यःपूजयेत मांतत्र ज्ञातस्यां हं पुत्रनीव्रजेत्।एवंचोक्तजःसप्तम्यामासिमासिसुनोत्तम।

यत्नुमांपूजयेत्तक्ष्याप्नुमेकमेकमादत्ता।सुमेकःसंवत्सरः।प्रजच्छामिसुतंतस्मैध्यानमनोधीगतंजवं।विलजराशस्तथापु ८२

त्रमानोर्गपनमंसदा।मासमासेतुप्रोक्तंरवीनहोमंसमाचरेत्।श्रीं।जित्वाहुतिं तु तस्माद्धविष्पापह्नलोचनं।वीनहोमे

त्रसन्नोगमनोवीनःखेचनोवडवानल।इतिहैमानिधानात्प्रहोमंहविनतादित्यकादध्योदनेनपज्ञसापांजसानादि

जीस्तथा।तस्यैवकल्पपजस्यषष्ठ्यां सम्यगुपोषितः।तस्यैवेतिमाघमासस्यनक्तोपलेःसुगंधाच्छेःनक्तपुष्पैश्चपूज

जेत्।एवंयःपूजयेज्ज्ञानमोयांविधिवत्सदा।उत्तजानपिदेवं च सपुत्रं लभते वनम्॥ ॥इतिपुत्रसप्तमीव्रतं

समाप्तम्॥ ॥अथाष्टमीनिर्णयः॥ ॥तत्र शुक्लाष्टमी सर्वापन विद्धैव ग्राह्या॥ शुक्लपक्षेऽष्टमीवैवषुल

श्री०

पक्षेचतुर्दशी।पूर्वविद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेतिथिः।निगमवचनात्।कृष्णाष्टमीपूर्वविद्धाग्राह्या॥कृष्णपक्षेऽष्टमीचैवकृष्णपक्षे
चतुर्दशी।पूर्वविद्धानकर्तव्यापरविद्धानकर्हिचित्।उपवासादिकार्येषुएषधर्मःसनातनः।इतिनिगमवाक्यात्।युग्मवाक्या
जानिच।नाष्टमीसप्तमीयुक्तासप्तमीनाष्टमीयुता।नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीनात्रसंशयः।इत्यादीनिपद्मपुराणादिवचना
नित्यानिशुक्लाष्टमीविषयाणि।कृष्णपक्षेऽष्टमीतिपूर्वोदाहृतवचनविरोधात्।उमामाहेश्वरपूजादिमहोत्सवरूपेषुकृष्णपक्षे
कृष्णपक्षेनवमीयुक्तापामेवाष्टम्यांकर्तव्यः।अष्टम्यानवमीविद्धानरम्यानाष्टमीयुता।अर्द्धनारीश्वरप्राप्ताउमामाहेश्वरी
तिथिः।अष्टमीनवमीयुग्मेमहोत्साहेमहोत्सवः।शिवशक्त्योःशिवक्षेत्रेपञ्चपञ्चानुतज्ञानपितिपद्मपुराणवचनात्।उपवासेतुपक्ष
द्वयेप्यष्टमीपरयुतैवग्राह्या।उपवासेसप्तमीतुवेधात्तुत्रिंशदिनैः।पञ्चपञ्चानुतज्ञानेप्युपवासविधिःस्मृत।इतिनारदीयवचने
नपक्षद्वयेतुसप्तमीविद्धाजानिषेधात्॥ ॥एकादश्यष्टमीषष्ठीतिपूर्वोदाहृतत्वद्गुरुवचनाच्च॥यत्तुकृष्णपक्षेऽष्टमीचैवेतिपूर्वो
दाहृतनिगमवचनेउपवासमहातिथौतद्युक्तोपवासव्रतविषये।उद्व्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासंमुखातिथिः।अन्येषुव्रतकल्पेषुजयो
दिष्टामुपवासेदितिस्मृत्यन्तरवचनात्।यत्तुकृष्णाष्टमीतथानन्दातात्कालीनावटपैत्रिकी।त्यादिषुव्रतेष्वैवर्तादिवचनेषुकृष्ण
ष्टमीतथानन्दातात्कालीनावटपैत्रिकीत्यादिषुव्रतेष्वैवर्तादिषुव्रतेष्वैवर्तादिवचनेषुकृष्णाष्टमीशब्दस्सज्जन्माष्टमीपरत्व
तोनतद्विरोधः॥ ॥अथप्रसंगादष्टमीव्रतान्युच्यन्ते॥तत्रचैत्रकृष्णाष्टम्यांमानस्पौविष्णुधर्मोत्तरेतनोक्तंसीतानाष्टमीव्रतं॥ ॥
पुलस्त्यउवाच॥ ॥अष्टम्यांतुदाल्स्यपर्वकामःजैव्रतंसंततिदंनृणाम्॥मूलपनदुपोष्यपनविच्छेदःपुत्रपित्रोश्वजायते।कृष्णाष्टम्यांचैत्रमासे
स्नातोनियतमानसः।कृष्णमभ्यर्च्यपूजांचदेवदेवस्यकुर्वीततेनपः।निनाहानेनेनःपश्चात्कृष्णस्यजगतःपतेः।उपोषितोजपन्मंत्रं

श्री० नोऽवप्रतमानसः॥ पूजायां चापि कृष्णस्य समवानाप्रकीर्त्तयेत्॥ पार्ष्णिउनो विश्वकर्म्मेत्येनालपे द्वेवनालिकात्॥ अन्ताने व्रततत्त्व
नाद्त्वाविप्राय दक्षिणां भुंजीत कृतपूजस्तु कृष्णस्यैव जगत्पतेः॥ वैशाखज्येष्ठयोश्चैव पान॥ द्वित्रिमासिकी उपोष्य देवदेवेशं
83 घृतेन स्नापयेद्धनिम्॥ आषाढश्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा॥ उपोष्यतो द्वितीयं वै पानं॥ पूर्व्ववच्चैव आश्विने कार्त्तिके सोमज
तृतीयं पानं॥ तथा॥ पौषे माघे फाल्गुने च चतुर्थं द्विजसत्तम पानं॥ पानं॥ पूर्व्वे घृतेन स्नापयेद्धनिम्॥ व्रा लं॥ ॥पोष्ट्र लं॥
घाद्यथैव प्रतिपानं॥ कृत्वा व्रतेनानेकमनुं व्रजाति मानुष्यमासाद्य चरनिर्वृतः स्यात्॥ संतानवृद्धिं च तथा श्रुतेसौ जावन्म हित
गनमेखलीतं॥ ॥इति संतानाष्टमीव्रतं॥ ॥अथ जन्माष्टमी निर्णयः॥ ॥तत्र सी कृष्णजन्मदिनत्वाज्जन्माष्ट
श्रीः॥ मीति व्यपदिश्यते॥ तथा च विष्णुपुराणे॥ प्रावृट्काले नभसि च कृष्णाष्टम्यामहं निशि॥ उत्पत्स्यामि नवम्यां च प्रसूतिं त्वमवा
८३ प्स्यसीति॥ विष्णोर्जन्मने॥ सिंह राशिंगते सूर्ये गगने जलदाकुले॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां कृष्णपक्षेऽर्द्धरात्रके॥ शशांके वृषना ८३
सिंस्थे प्राजापत्यर्क्षसंयुते॥ वसुदेवेन देवक्यामहं जातो जनार्द्दनः॥ अत्र नभः पदं प्रयोगः श्रुक्लपक्षादिमासाभिप्रायेण॥
भाद्रपदप्रयोगस्तु कृष्णपक्षादिमासाभिप्रायेण॥ तेन व्रतमिदमेकमेवेति फलतो न कश्चिद्विशेषः॥ एकमन्यत्रापि ज्ञेयं॥
इदं व्रतं नित्यं काम्यं च॥ तत्र कर्न॥ महादोषस्मरणं॥ नित्यं॥ तत्र कौस्तुभे॥ अनाचरणे दोषवाहुल्यप्रतिपादनेन नि
त्यत्वमेव स्पष्टीकृतं॥ तथा हि॥ शूद्रान्नेन तु यत्पापं शवहस्तस्य भोजने॥ तत्पापं लभते पुं जिज्ञोपं॥ भोजने कृते॥ गृध्रे
मांसैः॥ कामं खवासुनि सत्तम॥ मौसर्व किं पदीत्तु कृष्णजन्माष्टमी दिने॥ कृष्णाष्टमी दिने प्राप्ते येन भुक्तं द्विजोत्तम॥
त्रैलोक्यसंभवं पापं तु भुक्तं तेन न ॥ राजः॥ ब्रह्मघ्नस्य तु नापसगोवध स्त्रीवधो पिवा॥ न लोकामुनि शाद् लजपेती विमुखस्सस्य॥
शौने॥ सै१

क्रियाहीनस्यमूर्खस्यपरान्नंभुंजतोपिवा।नकृतब्रह्मलोकोस्तिजयंतीविमुखस्यहि।जेनकुर्वंतिजानन्तःकृष्णजन्माष्टमीव्रतं।
तेनवन्तिमहाप्राज्ञव्यालामहिष्यकानने।सावाणावहुलेपक्षेकृष्णजन्माष्टमीव्रतं।नकरोतिनरोयस्तुभवतिक्रूरराक्षसः।सावाणावहुले
पक्षेनकरोतियदाष्टमी।क्रूराप्तुयाःक्रूरमुखाःहिंसंतिजमकिंकराः।नकरोतियदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतं।यमस्यवशमापन्नः
सहतेनारकींव्यथां।जयंतीवासरेप्राप्तेकरोत्युदरपूरणं।पापंतेतिलमात्रंतुयमदूतैःकलेवरं।योन्नंभुंजीतमोहात्माजयंतीवासरे
नृपानरकोतोनतस्मात्तिद्वादशीतुप्रकुर्वतः।यदासहजयंत्यातुकरोतिद्वादशीव्रतं।तस्यसोनिपुनेवासोयावदाहूतसंप्लवं।नरं
तीहपुनाणानिकृणोत्तृणोवनानने।अतीतानागतैतेनकुलमेकोत्तरंशतं।पातितेननकैश्चान्नेभुंजताकृष्णवासरे।इत्यादिस्कंदपुना
णादिवचनेषुजन्माष्टमीजयंत्योस्वाकरणाववहुतमदोषश्रवणात्।दुर्जनोनापिनित्यत्वं।काम्यत्वविष्णुजोपिस्कंदपुनाणो।।व्रतेनाना
घ्यदेवेशंदेवकीसहितंहरिं।लब्ध्वाजमपथ्यर्थवोनजातिविशेषःपरंपदं।जन्माष्टमीव्रतंजेवैप्रकुर्वंतिनरोत्तमाः।कानुयल्लिखवि
प्रेन्दलक्ष्मीस्तेषांसदास्थिरा।सनाणावासुदेवस्यमृत्युकालेभवेन्मुनि।सिद्ध्यंतिसर्वकार्याणिकृतेजन्माष्टमीव्रते।धर्ममर्थंचका
मंचमोक्षंचमुनिपुंगव।ददातिवांछितान्कामानन्येचान्येचापिदुर्लभाः।तथा।मर्मैत्तयाकुरुष्वत्वंजयंतीमुक्तयेनघात्तविष्णोत्ते।।
प्रतिवर्षेविधानेनमत्स्यकोधमीनंदन।नरोवायदिवानारीयथोक्तफलभाग्भवेत्।। ।।वन्हिपुनाणो।।सप्तजन्मकृतंपापंराजन्य
त्वविधंन्ना।।तच्छालजतिगोविंदस्तिथ्योतस्यानुनाक्तिः।उपवासस्तत्रोक्तोमहापातकनाशनः।जयंतीजगतीपालविधि
नानात्रसीशयः।तद्यथा।तुष्ट्यर्थंदेवकीसूनोर्जयंतीसंभवंव्रतं।कर्त्तव्यंवित्तमानेनपक्षपातभयाजनेनपि।अकुर्वन्यातिनिरयं
यावदिंद्राश्चतुर्दश।इति।एवंचजन्माष्टम्याजयंत्याश्चफलसंततवसवाणात्काम्यत्वमपि।तेनजन्माष्टम्याजयंत्याश्चनित्यकाम्य

द्वि ४

त्वमिति सुरस्थः। एतेन यत्तु क्वचित्काम्यमेवेदं व्रतं। येन प्रोक्तं जन्माष्टमीव्रतं नित्यमेव। जयन्तीव्रतं तु नित्यं काम्यं चेति तदुक्तमपि चिं-
त्यम्। इदमेव जन्माष्टमी रोहिणीसहिता जयन्तीसंज्ञिता प्रोच्यते। तदुक्तं विष्णुरहस्ये। अष्टमी कृष्णपक्षस्य रोहिणीऋक्षसंयुता। भ-
वेत्प्रोष्ठपदे मासि जयन्ती नाम सा स्मृता। वह्निपुराणेऽपि। प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता अष्टमी तु यदा भवेत्। श्रावणे बहुले सा तु सर्वपा-
84 पप्रणाशिनी। जयं पुण्यं च कुरुते जयन्तीं तेन तां विदुरिति। बहुले कृष्णपक्षे। सा च सामान्यतो द्विविधा शुद्धा विद्धा चेति। शुद्धात्र
सप्तमीवेधरहिता। तत्र शुद्धा त्रिधा। समा न्यूनाधिका चेति तत्र सूर्योदयमारभ्य पुनः सूर्योदयपर्यंतं स्थिता शुद्धा समा। विद्धा तु
सप्तमीसहिता। सापि समा न्यूनाधिका चेति त्रिधा। तत्र द्वितीयसूर्योदयानन्तरमपि किंचित्स्थिता शुद्धाधिका। तत्र शुद्धसमा
सैः॥ ८४ शुद्धन्यूना च रोहिणीसहिता रोहिणीसहिता रोहिणीरहिता चेति प्रत्येकं द्विधा। एवं शुद्धसमा विद्धन्यूना च प्रत्येकं द्विधा। शु-
द्धाधिका विद्धाधिका च प्रथमदिन एव रोहिणीसहिता द्वितीयदिन एव रोहिणीसहिता उभयत्र रोहिणीसहिता उभयत्र रोहिणी-
रहिता चेति प्रत्येकं चतुर्धा। एवं षोडश भेदा भवंति। माधवीये तु। अष्टादश भेदा उक्ताः। यथा तत्र शुद्धविद्धयोः समन्यूनयो- ८४
रोहिणीसहितयो रोहिणीरहितयोश्च। तत्रैवोपवासादिव्रतं निर्विवादं द्वितीये ह्यन्यस्याष्टम्या अभावात्। शुद्धाधिकविद्धाधिकभेदेषु
यदैकत्र रोहिणीयोगः पूर्वत्र परत्र वा तदा यत्र रोहिणीयोगस्तत्रैवोपवासः। तदुक्तं विष्णुरहस्ये। प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कृष्णा
नभसि चाष्टमी। मुहूर्तमपि लभ्येत सोपोष्या सा महाफला। मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन्युक्तं हि लभ्यते। अष्टम्यां रोहिणीऋक्षं तां
तां सुपुण्यामुपवसेदिति। वह्निपुराणे। कृष्णाष्टम्यां भवेद्यत्र कलैका रोहिणी यदि। जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपवासे महाफलेति।
अस्यामेव बुधसोमवारयोगे प्राशस्त्यातिशयः। तदुक्तं। पद्मपुराणे। प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः। यैः कृता श्रावणे मासि अष्ट-

म्यीनो हि॥ग्गीप्रुता॥ किंपुनर्व्वेयवानो॥सोमेनापिविशेष्पतः॥किंपुनर्न्नवमीप्रुक्ताकुलकोध्याम्नुमुक्तिदेति॥स्कंदपुरा
॥णेपि॥उदयेचाष्टमीकिंविन्नवमीशाकलाजदिात्नवेतुतुयसंप्रुक्ताप्राजापत्यजेसंप्रुतीअपिवर्षेशतेनेवापिलन्यतेनाथवा
नवेति॥जातुमुह्राधिकाउत्नजत्रनो हि॥ग्गीसहितस्पीपूर्व्वस्मिन्दिनेउपोष्यतिथिर्त्रीतेपान॥किन्नेर्य्यीपूर्व्वसाहुयनहितत्वा
त्॥नो हि॥ग्गीप्रुक्तत्वाद्यजातुमुह्राधिकाउत्तजत्रनो हि॥ग्गीनहितासापुर्व्वैवोपोष्पा॥दिवावाजदिवानात्रैोनाह्निचंद्राहि॥ग्गीकला
नात्रिप्रुक्तांप्रकुर्व्वीतविशेष्पेण॥नदुसंप्रुतामिति॥वचनात्॥जदातुविद्धाधिकाउत्नप्रत्रनो हि॥ग्गीसहितातदापूर्व्वेस्मिन्दिने
जदिनिशीथेनो हि॥ग्गीजोगस्त्रहितेत्रैवोपवासःकार्य्यः॥सप्तमीसंप्रुताष्टम्पीनिशीथेनो हि॥ग्गीजदि॥त्तविता साष्टमीपुण्पा
नावद्युद्दिनाकनो॥जितुविद्धाधिकापनदिनएवार्द्धनात्रेनोहि॥ग्गीप्रुक्ता॥सातुपनदिनएवोपोष्पा॥मासित्ताद्रपदेष्टम्यांकृष्ण
पत्नेर्द्धनात्रके॥शशीकेवृष्पनासिस्थेप्राजापत्यनर्क्षसंप्रुते॥उपोष्पितोर्च्चयेकृष्णंजशोदादेवकीतथेति॥त्तविष्पोत्तनवचनात्॥
जातुविद्धाधिकादिन ध प्पिनिशी ‘ थेनोहि॥ग्गीनहितावासातुपनेवोपवसनी॥जावृज्ञानीजाप्रजलेनसप्तमीसंप्रुताष्ट
मीविपद्मप्रुना॥वचनी॥नत्पुनेप्रुनेवार्द्धनात्रेनोहि॥ग्गजाप्य स निर्ज्जापिनकत्वेव्यासप्तमीसंप्रुताष्टमी॥तिप्रलवैवर्त्तवचनात्॥
जनु॥कार्य्यविद्धापिसप्तम्पानोहि॥ग्गीसहितानाष्टमीतिपद्मपुना॥वचनं॥नत्पुनेप्रुनेवार्द्धनात्रेनोहि॥पाष्टमी॥जोगविष्पजो॥
जातुविद्धाधिकाउत्नजत्रनोहि॥ग्गीनहितासावेत्प्रथमदिवसएवार्द्धनात्रेवर्त्तमानाद्वितीयदिनएवार्द्धनात्रेवर्त्तमानात्राउत
त्रैवार्द्धनात्रेवर्त्तमानासैवोपोष्पा॥पूर्व्वापिनामनाह॥दिवावाजदिवानात्रैोनाह्निचंद्राहि॥ग्गीकला॥नात्रिप्रुक्तांप्रकुर्व्वीतविशे
ष्पेण॥कुसंप्रुता॥मितिमाधवीजनिर्व्वधोदाहृतप्रुना॥वचनात्॥सेवपुत्नजत्रार्द्धनात्रेवर्त्तमाना॥उत्नजत्रार्द्धनात्रेअवर्त्तमाना

जे॰

वाऽश्रनजोःपञ्जजोमुक्तनत्रैवोपवासः।वर्जेनीयाप्रजन्नेनसप्तमीसंयुताष्टमीतिवचनेनपूर्वविद्धायाःनिषिद्धत्वात्॥

संकल्पकालमानस्यतिथिव्याप्तिसज्ञावाद्भेति।एवंभोऽक्षाप्रलेदाश्रपिनिर्णीतः॥अथजन्मविष्योत्तरे जन्माष्टमीव्रतं॥ ॥

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कीदृशंतद्व्रतंदेवदेवैःसर्वैरनुष्ठितं।जन्माष्टमीतिविख्यातंपवित्रंपापनाशनं।येनत्वंतुष्टिमायासि

85 चौत्तिनाथजगताम्पते।एतन्मेतत्त्वतोब्रूहिसविधानंसविस्तरं॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥मासिभाद्रपदेऽष्टम्यांनिशीथेकृष्णपक्षजे।

शशांकेवृषराशिस्थेऋक्षेरोहिणीसंज्ञिते।योगोस्मिन्वसुदेवाद्धिदेवकीमामजीजनत्।भगवत्यास्वतत्रैवकृतेजनेतुमहोत्स

कःजोगेस्मिन्कथितेष्टम्यांसिन्नासि गतेनवोसप्तम्यांलघुभुक्कुर्यान्निर्दंतधावनपूर्वकंउपवासस्यनियमंनात्रौस्वप्यां। प्प।

जितेन्द्रियः।केवलेनोपवासेनतस्मिन्जन्मदिनेमम।सप्तजन्मकृतान्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः॥उपावृत्तस्यपापेभ्योयस्तु

सौः॥ वासोगुणैःसह।उपवासःसविज्ञेयःसर्वभोगविवर्जितः।ततोऽष्टम्यांतिलैःस्नातोनद्यादौविमलेजले।सुदेशेशोभनेकुर्याद् ८५

८५ देवक्याःसूतिकागृहं।सितपीतैस्तथारक्तैःकर्बुरैर्हरितैःशुभैः।वाससोत्थितैःकृत्वासमन्तात्कलशैर्वृतं।फलैः

मनेकैश्चदीपालिभिर्निर्मितम्भतः।पुष्पमालाविचित्रंचचंदनागुरुधूपितं।प्रतिनम्पमनोपम्यानात्नाद्यादिविभूषितं।हरिवंश

स्यचरितंगोकुलंचलिप्तापजेत्।ततोवादित्रनिनदैर्वीणावेणुरवाकुलं।नृत्यगीतक्रमोपेतंमंगलैश्चसमंततः।वह्निवानी

लोहरक्षक्षकृष्णछागंचप्रलतः।धात्रीचिन्नजनस्तमुशलीनान्वितंनजपालकैः।षष्ठ्यादेव्याधिष्ठितंचस्त्रीभिस्वस्वजनैस्तथा।एवंवि

धवसामौगाद्भत्वाततसूतिकागृहं।तन्मध्येप्रतिमास्थाप्यासाचाप्यष्टविधिस्मृता।कीचनीराजतीताम्रीपैत्तलीमृण्मयीत

था।वार्क्षीमणिमयीचैवचर्णकैर्लिखितातथा।सर्वलक्षणसंपूर्णापर्यंकेचाष्टताह्नतोप्रतनकौचनाताशामिप्रासहतपस्वि

नीम्।प्रसुप्तांचप्रसूतांचस्थापयेन्मञ्चकोपरि।मीनेत्रवालकंशुभ्रंपर्यंकेस्तनपायिनं।श्रीवत्सवक्षसंशांतंनीलोत्पलदलच्छविं।

घी

यशोदांतत्रचैकस्मिन्प्रदेशेसूतिकागृहे।तद्वत्कल्पयेत्पार्थप्रसूतांवरकन्यकां।तथैवसमपार्श्वेस्थाःकृताञ्जलिपुटानृप।देवाग्न
हास्त्वथनागाजक्षविद्याधरानताः।अप्सरापुष्पमालाग्रचतुर्हस्ताःसुनासुराः।संचरन्तश्चआकाशेप्रकानेतुदितेर्दितेः।वसुदेवोपितत्रैव
ष्पड्गचर्मधरस्थितः।कश्यपोवसुदेवस्त्वंअदितिश्चैवदेवकी।शेषस्त्वंबलभद्रोयंजशोदादितिनन्दनूत्रानंदःप्रजापतिर्दक्षोगर्गश्चापिच
तुर्मुखः।गोपाश्चाप्सरसःसर्वागोप्यःसर्वादिवौकसः।एषोवतारोनाराजेन्द्रकंसोजंकालनेमिनः।तत्रकेशीनिशुम्भाश्चमोहिताजोगनि
द्रया।गोधेनुकुंजराश्चैवदानवाःशस्त्रपाणयः।नृत्यंतश्चाप्सरोगंधर्वागीततत्पराः।लेखनीयाश्चतत्रैवकालिंदीजमुनाह्रदे
इत्येवमादिजत्किंचिच्चरितंचतिनिमम।लेखयित्वाप्रयत्नेनपूजयेच्छक्तितत्परः।मंत्रेणानेनकौन्तेयदेवकीपूजयेन्नरः।गायद्भिः
किन्नराद्यैःसततपरिवृतावेणुवीणानिनादैःभृंगारादर्शकुंभप्रवरकृतकरैःकिंकरैःसेव्यमानापर्यंकेस्वास्तृतेयामुदिततरमुखी
पुत्रिणीसम्यगास्ते।सादेवीदेवमाताजयतिसुवदनादेवकीकान्तरूपा।पादावभ्यंजयन्तीसीदेवकजाश्रवनाम्निकेनिष्पणाःपंकजेःपूज्य
नमोदेव्यैश्रियैइति।देवक्यैतुनमस्तुभ्यंलक्ष्म्योपादनतत्परे।पापघ्नपापकनीदेवीतुष्टिंजातुमयार्चिता।प्रणवादिनमस्कृतैःपृथक्नामानु
कीर्तयेत्।कुर्यात्पूजाविधिन्तस्यसर्वपापप्रणुत्तये।देवक्यैवसुदेवायवसुदेवायचैवहि।बलदेवायनंदायजशोदायैपृथक्पृथक्क्रमात्
नादिभिःपर्नेक्षत्वाचंदनेनानुलेपयेत्।विष्णुंत्वनमपीष्टन्निकेविष्टैवसूनयः।वैरोदयेशाशीकापद्मघेदघाद्धि।सिस्नेनरंप्रनघंवामनं
सोपिवैकुण्ठंपुरुषोत्तमं।वासुदेवंहृषीकेशंमाधवंमधुसूदनं।वाराहंपुण्डरीकाक्षंनृसिंहंदैत्यसूदनं।दामोदरंपद्मनाभंकेशवंगरु
डध्वजं।गोविंदमच्युतंकृष्णमनन्तमपराजितं।अधोक्षजंजगद्बीजंसर्गस्थित्यन्तकारणं।अनादिनिधनंविष्णुंत्रैलोक्येशंत्रिविक्रमं।
नारायणंचतुर्बाहुंशंखचक्रगदाधरं।पीताम्बरधरंनित्यंवनमालाविभूषितं।श्रीवत्साङ्कंजगत्सेतुंश्रीधरंश्रीपतिंहरिं।योगेश्वरनाथ

जो॰

देवाय योगानां पतये वित्तो । योगोद्भवाय नित्याय गोविन्दाय नमो नमः ॥ स्नानमंत्रः ॥ यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च । यज्ञानां प
तये नाथ गोविन्दाय नमो नमः ॥ ॥ धूपमंत्रः ॥ दे ॥ विश्वेश्वराय पूज्याय तथा विश्वोद्भवाय च । विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविन्दाय न
मो नमः ॥ ॥ पूजामंत्रः ॥ ॥ मंत्रे ॥ अनेन नैवेद्यं याद्भिः सन्न नः नथैवार्घं च मंत्रेण ॥ अनेनैव तु दापयेत् । जीनोद्धा ॥ सवसीं सूत्रं
४८ त्रिगोत्रसमुद्भवा गृहाण ॥ धर्मराशीकेशवो हि ॥ जासहितो मम । ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषांपते । नमस्ते रोहिणीकान्त अ
र्घ्यं नः प्रतिगृह्यताम् । अथ उलेख्यापयेद् देवं शशीकेनो हि ॥ प्रति । देवकीं वसुदेवं च नन्दं चैव यशोदकां । बलदेवं मयामासा ... पन
मपान्नप । संपूज्य विधिवद्भक्त्या किन्नाम्नोत्पत्तिपुल्लेन । अर्द्धरात्रे वसोर्द्धारां पातयेद् गुडसर्पिषा । ततो वर्द्धापयेन्नालं षष्ठीनामा
सैन॥ दिकं मम । कर्तव्यं तत्र जन्मदिनराञ्चो भुक्तातेनवमीदिने । यथा मम तथा कार्यं भगवत्या महोत्सवं ब्राह्मणान्भोजयेज्जक्त्या तेभ्यो दद्या
८८ च्च दक्षिणां । हिरण्यं मेदिनीं गावो वासांसि कुसुमानि च । यद्यदिष्टतमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति । यं देवं देवकी देवी वसुदेवाद
जीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सुजन्म वासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां ८८
विसर्जयेत् । ततो वै भुजनो घंटदीनानाथजनं वरुणाः । तोजयित्वा सुशीतात्मा स्वयं भुंजीत वाग्यतः । एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुम
होत्सवं । प्रतिवर्षं विधानेन मद्भक्तो धर्मनन्दन । नरो वा यदि वा नारी यथोक्तफलमाप्नुयात् । पुत्रसंतानमारोग्यं सौभाग्यमतुलं
लभेत् । इह धर्मरतिर्भूत्वा मृतो वैकुण्ठमाप्नुयात् । तत्र दिव्येन यानेन वर्षलक्षं युधिष्ठिर । ततो गान्नानाविधान्भुक्त्वा पुण्यशेषादि
हागतः । सर्वकामसमृद्धे तु सर्वासुखविवर्जिते । सर्वत्र भुते पार्थ सर्वगोकुलमंडने । कुलेन्द्रपवनिष्ठानीश्रापते द्धृष्यजोपमः ।
जास्मिन्सदेवदेशे तु लिखिते वाघटापिते । मम जन्मदिने पुण्ये संघाले कानन्द्रूपितेः । पूज्यते पीउवसे ष्टजनैर्नुत्सवसंयुतैः । पनव

जो

कृत्तजीतत्रनकदाचिज्ञवत्सुत।पजेन्मः कामवर्णीस्यादीतिस्योनत्तपेत्तवेत्।गृहेवापूज्यतेजस्मिंदेवक्यास्वनितेमम।तत्रसर्वेसमृद्धिस्स्या
न्नोपसर्गादिजंत्तजं।पशुतोनकुतोवापालान्यापनोगाद्ब्रपातकान्।नाजतस्वोनतस्वापिनकदाचिज्जंत्तवेत्।प्रसंगेनापिजोत्तक्वा
व्रतंपरस्पेझनाकुलं।सोपिपापविनिर्मुक्तः व्रतातिहन्तिमंदिनं।जन्माष्टमीजनमनोनजना।निनामापापापहानमितिनंदितनंदगोपा
जादेवकीसुतपुतांजपतीहृतस्यापुत्रानवाप्यसमुपेतिपदंसविष्णोः॥ ॥इतिजन्माष्टमीव्रतंसमाप्तम्॥ ॥अथास्याम्नेवन्नाहि
ताप्तिपुक्तानामन्निपुना।।ोक्तंजयंतीव्रतं॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥कृष्णाष्टम्यांतुवेघत्रकलैकानोहि।।निकपाजयंतीनामसाज्ञेया
उपोष्यासाप्रजत्नतः।सप्तजन्मकृतंनाजनजत्पापंविविधंनृणां।।तन्नज्ञालजतिगोविन्दःतिथौतस्यांसुतावितः।उपवासस्वतत्रोक्तो
महापातकनाशनः।जयंत्यांजगतीपालविधिनात्रनसंशयः।त्रेतापौद्वापरेचैवनाजनकृतयुगेपुना।नोहि।।सहितावेजंविदुर्द्विजः
समुपोष्यिता।वियोगेपान।।वक्रुर्मुनयोऽव्रलवादिनः।सीयोगिकेव्रतेवाप्तेजत्रैकोपिविपूज्यते।तत्रपान।।कंकुर्यदिवेवेदविदोवि
दुः।अतःपरंमहीपालसंप्राप्तेतामसोकलौ।जन्मनोवसुदेवस्यत्तविताव्रतमुत्तमं।आराधितस्मदेवक्यांविष्णुःसर्वेश्वरःपुनाःस
मायोगेतुयोहिलापानिशीथेनाजसत्तम।समजायतगोविन्दोबालरूपीचतुर्भुजःतंदृष्ट्वाजगतांनाथंव्राणमंप्यगनुऽघ्वजमंदेवकी
प्राप्तंजलिर्भूत्वाइदंवचनमब्रवीत्॥ ॥देवक्युवाच॥ ॥नाहंवियोगंसीसोढुंहाद्देप्रमुतलोचना।नवेहकरूपमालोक्यशक्नोमिम
धुसूदन॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥त्वंमीहन्यस्यासीदिनंघंदिनेस्मिन्नेवनामसौतवदर्शनमेष्ण्यामिबालरूपोददेवकिवेत्वांपुण्यादिति
द्विपूजयिष्यंतिमानवः।दिनेस्मिन्मांमहात्तागात्तवोत्संगेव्यवस्थितं।दास्यंतिजेनिशीथेर्धेनोहिताप्यासहितेविधौ।युवर्षानिकृ
पात्रेनाजनोवाननोत्तमाः।सर्वान्कामानवाप्स्यन्तिइहलोकेपरत्रच।सप्तमीपुनाष्टम्यांनिशीथेनोहि।।जिदृतत्तवितासप्तमीपु
न्याजावच्चंद्रेदिवाकरौ।प्रतिमासंचतेपूजांअष्टम्यांजःकनिष्पतिममचैवाखिलान्कामानससंप्राप्स्यत्यसंशयः॥वसिष्ठउवाच॥

जे॰ ५

अनेनविधिनायस्तुप्रतिमासंनरेश्वर।करोतिवत्सरंपूर्णंजावद्गोमनेहनेः।दद्याच्छय्यांसहींपूर्णांगोत्रीनलेनलंकृतां।ब्राह्मणायजन्प
सेष्ठतस्यपुण्यफलंशृणु।यत्पुण्यंसमुपागेष्ठेनराजसूयेनपार्थिव।तत्पुण्यंसफलंलब्ध्वाविष्णोःसालोक्यतांव्रजेत्।नापुत्रीनाधनो
दुःखीनवियोगीवियोगवान्।नवर्णश्र्लतामेत्यपुजविज्ञस्मशतंनृप।रीखेतोजसमादाजसुपुण्यफलकांचनी।जानुमेकेध
नीकृत्वादाजार्थनिवेदयेत्।नोहिणासहितंचंद्रंकृत्वानोप्यमर्घ्यंवुधैः।दादशांगुलविस्तारंतत्राघ्यंसंनिवेदयेत्।जीरोदार्णवसंभू
87 तत्रात्रिनेत्रसमुद्भव।अर्घ्यंगृह्णशशीकेदेनोहिणासहितोमम।ततोनुपूजयेल्लीतुसकृष्णांदेवकींनृप।गीयपुष्पैःसुनवेद्यैःधेवे
नातनाशतथा।प्रणामेदेवजननीत्वयाजातस्तुवामनः।वसुदेवात्तथाकृष्णोनमस्तुभ्यंनमोनमः।सपुत्रार्घ्यंप्रदत्तंमेगृह्ण
णामंनमोस्तुते।अदितिर्देवमातत्वंवसुदेवसुकस्यपः।अजीजनत्त्वमीडेहंवासुदेवंसनातनं।इत्येवंपूजयित्वातंपुष्पसूक्तैः
श्रीः॥ सवैष्णवैः।स्तुत्वावादित्रनिर्घोषैर्गीतवाद्यैसुमंगलैः।सुकथाभिर्विचित्राभिस्तथाप्रेक्षणकेनवा।पूर्णंतिहासैःयोनाणोःनृप
८७ त्रीसर्धनीनृप।दद्यात्स्वशक्तितोराजनृघजातेउदितेनवो।ब्राह्मणोभ्योयथाशक्त्याघेनुंवस्त्राणिकांचनं।दत्विणांतुद्विजेभ्यस्तु ८७
सर्वंतदन्नजंतवेत।नीतिकुर्यान्तिध्येर्घापिरास्मैतानतयानाम्।तेनपुण्येनपूतात्माराजसूयफलंलभेत्।राजःकुर्याद्धृतमेतत्तुपु
ण्यवान्भक्तितःसदा।इहमुत्रसुखीविद्वान्फलात्फलतरंव्रजेत्॥ ॥आदित्यपुराणे॥ ॥एवमेतंविधिमखिर्याज्येतावानुवि
शेष्यःर्गंघमाल्यैस्तथापेजेर्जवगोयुमसीजवै।समोनसैर्जनुपजोज्यैःफलैस्सविविधैरपि।नात्रैप्रजागनःकार्योनृत्यगीत
समाकुलैः।प्रनुणोदयवेलायांनवम्यांचततोद्विजः।नक्रवस्त्रान्वितंसर्वैःपुष्पमाल्यैनलंकृतां।नजेतिप्रतिमांह्येताना
नाविभवसंभवाः।नदीतीर्थपुजेतम्यांविविक्तांवामहत्सनतत्रस्नानंप्रकुर्वीतनस्नापयेतिचतास्ततः।ततःप्रविश्यचगृहे
जवान्नंभुंजतेचवाः।प्रकामिष्टुविकानेस्वमघ्याज्यमनिषेःसह॥ ॥इतिजयंतीव्रतं॥ ॥अथजन्माष्टमीव्रतपारणा॥

कालनिर्णये॥ ॥तत्र पारणा॥ दिने केवलाष्टमी तज्ज्ञावेत तदकृत्वैव॥ तथाह स्मृतुः॥ जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च। पूर्वविद्धैव
कर्तव्या तिथ्यन्ते च पारणम् इति॥ अत्र रोहिणीयुक्तोपवासे तिथि कर्तव्या॥ इत्थं नोपवासे तिथ्यन्ते पारणं कर्तव्यमिति विवेकः॥ विष्णु
धर्मेऽपि॥ जयन्ती शिवरात्रिश्च कार्या भद्राजयान्विते। कृत्वोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्याच्च पारणम् इति॥ जयन्त्यां पारणादिने अष्टमी चेन्नोहि
ण्याः संभवः तदोत्सवान्ते पारणा कर्तव्या॥ तदुक्तं वायुपुराणे॥ कार्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी। तत्रोपवासं कुर्वीत तिथि
भान्ते च पारणम् इति॥ ब्रह्मवैवर्तेऽपि॥ अष्टम्यामथ रोहिण्यां न कुर्यात्पारणां क्वचित्। हन्यात्पुराकृतं कर्म उपवासार्जितं फलं। तिथिर्नष्टा
गुणान् हन्ति नक्षत्रं च चतुर्गुणम्। तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यात्तिथिभान्ते च पारणम् इति॥ स्कन्दपुराणेऽपि॥ ॥तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभान्ते च
पारणम्॥ अतोऽन्यथा पारणे तु व्रतं तद्गमवाप्नुयादिति॥ यदा तु तिथिनक्षत्रयोरन्यतरस्य एव दिनेऽन्तः तदोत्सवान्ते मुख्यकालस्य
दिने अलाभेऽपि रात्रौ पारणानिषेधादन्यतरान्ते लाभेऽपि पारणमनुज्ञानाद्दिवैवान्यतरान्ते कर्तव्यं न रात्रौ पारणानिषेधे ब्रह्मवै
वर्ते सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यते। अन्यथा पुण्यहानिः स्याद्दते धारणपारणम् इति॥ ॥गरुडपुराणेऽपि॥ ॥अन्यति
थ्यादिगा नारी तामसः कैजसो दिता। तामसे पारणां कुर्वन्तामसीं गतिमश्नुत इति॥ अन्यतरान्ते लाभे पारणमनुज्ञानेनान्दीजे।
तिथिनक्षत्रसंयोग उपवासो यदा भवेत्। पारणं तु न कर्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षय इति॥ ब्रह्मपुराणे जयन्तीप्रक्रमे॥ रात्रौ कुर्यात्
तिथ्येर्वापि शशाङ्कान्ते पारणं भामिति तथा। रोहिणीसहिता चेयं विद्वद्भिः समुपोषिता। वियोगे पारणं चक्रुर्मुनयो ब्रह्मवादि
न इति॥ यत्तु। याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्या नक्षत्रयोगतः। ऋक्षान्ते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति निःश्रवणाद्वादशी
जन्माष्टमीविषये केवलनक्षत्रान्ते पारणानिषेधकं वचनं तदुत्सवान्ते मुख्यतयोत्तरनाजननुकेवलनक्षत्रान्ते पारणा। कस्य पूर्वादा

ने० हृतवचनविरोधात्।यदा निशीथव्यवहितपूर्वेद्युः॥एवोत्तरजान्तः।एकतनान्नो वा तदा निशीथे पानाां कर्त्तव्यं तिथिर्जेजोजदा
छेदेन जत्रान्तमवाप्य वा।अर्द्धरात्रेपि वा कुर्जोत्थानाात्वपरेहाानीति।ह्मादाहृतस्य जन्मनवचनात्।यदा दिवा नात्रो वाति
थ्यनर्जिनानुत्तजोस्वे दलर्थ्या दापानाामिति मुख्यः पक्षः।ननजत्रान्तदराद्दन्नजतनान्नोपुलन्नकल्यान् दन्यतनान्तुलात्तेपि तत्रैव पानाांका
जैाननुमुख्यपजादने।निशीथोर्ध्वं नाव्यपनीनोपेनाांजिस्त्वर्थः।यत्तु॥ननात्रो पानाां कुर्यादिते वैनो हिंसाीव्रतात्।तत्र निरपपि
88 तत्कुर्याद्वर्जयित्वा निशामितिगोऽनिर्वयेदाहृतत्र विष्णोत्तनवचनेमहानिशाजोपानाा।निषेधः समहानिशातोर्ध्वं क्रमा कानणाका
ललान्तेवगन्तव्यः।पूर्वोदाहृतनिशीथपानाा विधायकवचनविरोधात्।नोहिंसाीव्रतं जयन्तीव्रतं महानिशाऽर्द्धजामाद्रुपनितनो
जामः।निशीथोनात्रेनष्टमोमुहूर्त्तः।तस्माद्दिवासेमुख्यगोाा कालजोनन्यतनस्यपिलान्ते दिवस एव पानाांकार्जे।नतुमुख्यकाल ८८
सी:॥ दन्तेाामहानिशाजाैवर्जयित्वा महानिशामितितिनिषेधात्।यदात्वर्द्धेनात्र एवान्यतनकाललालस्य दात त्रैव कर्त्तव्यं।अर्द्धनात्रेपि
८८ वाकुर्यादितिवचनादितिसिद्धम्।अत्यशक्तस्तुगोाा कालालाजेकलघजालान्तेपिवादिवैबपानाां कुर्यात्॥जयंत्यां पूर्वविद्धा
र्जाउपवासैः समाचरेत्।तिथ्यन्ते वोत्सवान्ते वा व्रती कुर्वीत पानाामिति।कालादर्शो दिनिर्णयवचनात्।उत्सवार्थं जागराद्युत्स
चान्द्रे द्विनीयदिवसेज्ञाततित्यर्थः॥ ॥इति जन्माष्टमीव्रतपानाा कालनिर्णयः॥ ॥अथ जन्माष्टमीव्रतनित्यकाम्य
निर्णयः॥ ॥तत्रास्य नित्यत्वं तावज्ज्योतिष्टोमवद्दीक्षास्तुतेनेकादस्युपवासवदेकनाोध्रत्सवाप्यसवााद्युगुम्य
तेतत्रवीप्सास्तुतिसावत्प्राजापत्यनयसंयुक्तास्त्वावाास्यासिताष्टमी॥वर्षेवर्षेतुकर्त्तव्यातुष्टचर्थं चक्रपाणिन इति॥अस्या
र्थः।तुष्ट्यर्थं देवकीसूनोर्जयन्तीसंज्ञकं व्रती कर्त्तव्यं वित्तमानेन जन्मनक्षत्रजनैन प्रीत्यादिनिषेधोऽकरणेश्च क्रपाणोस्तुष्टचर्थ

प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता सा नभस्यासिताष्टमी यदि व्रतं विहितं तद्वर्षे वर्षे कृतं क्षमिति ॥ तेनवाक्यान्नन्तप्राप्तफलादि सर्वं यानुवादे
ननित्यतामात्रविधानान्तवावजन्तेदः स्कंद पुराणे प्रत्यवायश्रवणात् विष्णोर्नित्यसावपे ॥ बहुलेपक्षे कृष्णजन्माष्टमीव्रतं । नकरोति
नरो यस्तु भवति क्रूर राक्षसः इति । तथा जन्माष्टमीव्रतं ये न कुर्वन्ति नरकं यान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश इति ॥ स्कंदपुराणे ॥ ॥ शूद्रान्नेन तु
यत्पापं शैव हस्तस्थितेन भोजने । तत्पापं लभते पुंसि जयन्तीभोजने कृत इति ॥ तथा ॥ गर्भमासे संपन्ने कार्तिके वा मुनिसत्तम । मासं वा
द्विपदं तु यत्कृष्णजन्माष्टमी दिन इति । तथा ॥ कृष्णाष्टमीदिने प्राप्ते येन भुक्तं द्विजोत्तम । त्रलघूस्वसुना पुष्पगोवर्द्धनीरवेपिव
नलोको मुनिशार्दूल जयन्तीविमुखस्य च । जयन्तीवासरे प्राप्ते करोत्युदरपूरणं । पापघाते तिलमात्रं तु जपमद्भूतैः कलेवरं मिति ॥ ॥
कामधेनु स्कंदपुराणे ॥ ॥ जन्माष्टमीव्रतं ये वै प्रकुर्वन्ति नरोत्तमाः । कारयन्त्यथवा लोके लक्ष्मीस्तेषां सदा स्थिरा । सिद्धाः वासुदेवस्य प्रसादात्तु
कालेनवेन्मुने । सिद्ध्यन्ति सर्वकार्याणि कृते जन्माष्टमीव्रते इति ॥ विष्णुरहस्ये ॥ प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्टमी । मुहूर्तमपि लभ्येत
सोपोष्या सा महाफलेति ॥ त्रैलोक्यजं सर्वं पापं तेन भुक्तं द्विजोत्तम ॥ ॥ जन्माष्टमीव्रतनित्यकाम्यनिर्णयः ॥ ॥ अथ स्कंदपुराणोक्त
महालक्ष्मीव्रतं ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ सौभाग्यजननं स्त्रीणां [illegible]दोगपपनिकृन्तनं । धनमैश्वर्यजननं तद्व्रतं ब्रूहि शंकर ॥ ॥ श्रीशं
कर उवाच ॥ ॥ साधु साधु सदा धुन्ध महाबाहो यन्त्वं पृष्टो हि त्वयानघ । [illegible]हं संप्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । येन चीर्णेन नरो दुर्गतिं जातिक
हि चिरसुखगदुर्लभा वापि स्त्रीजनविधवा गुहा । प्राप्ति दिव्या व्रतं पुण्यं महालक्ष्म्याख्यमाननां । नारीणां च नराणां च सर्वदुःखापहं तथा ॥ स्कंद उ
वाच ॥ ॥ दिव्यं नितमाहात्म्यं मर्त्ये केन प्रकाशितम् । विधानं कीदृशं ब्रूहि व्रतस्यास्य महाविभो ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ देवासुरमभूद्युद्धं
पूर्णमब्दशतं पुना । इन्द्रेसुनाममधिपे देवानां च पुरन्दरे । तत्र देवैर्महावीर्यैर्निर्जिता बलासुरात् । असुरा निर्जिताः सर्वे पातालतलमाययुः
केचिल्लीनां गताः केचित्प्राविष्टा वनुगालयं । गिरिदुर्गं समाश्रित्य केचित्त्रस्युर्महाबलाः । तत्र कोलासुरो नाम महावीर्यो महाबलः । गोम

कौ॰ तं दुर्गमो दुर्गमेति निमासितं न निर्जितः ॥ पुना राजकन्यका लोके नृपवत्सो महागुणाः ॥ आनीतगिरिदुर्गोस्थो नमनामास सर्वेशः ॥ नुमित्वान्यतिपत्न
त्रकामनृपी विहंगमः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु आगतो मुनिसत्तमो ॥ सुतप्रचूर्णवसम्पन्नो पुलस्त्यो गौतमः महातीर्थयात्राप्रसंगेन स्तुत्वा वात्ज
जनसती कोलासुरेणा जानितं कन्याहेतोः ॥ शिखिध्वजा ताकुचतुर्जनसघंमगास्योग्निमहामुनिः ॥ जेन तोयनिधिः पीता विंध्याद्रिश्च निवारि
89 तः ॥ वातापीत्वाणनामानो दैत्यो जेन विनाशितो ॥ तं गछमोव सर्वे कोलासुरवधाय ते ॥ इत्याभ्रंजनाः सर्वे गत्वा तमत्ति वाघचाकुचुः सर्वे
जयाद्दत्तं कोल्लासुरविचेष्टितं ॥ तश्रुत्वा भगवान्नाह मैत्रावरुणिनर्पयीः ॥ स्थितिस्थितिविनाशानां कारणानि न कवत्सलाः ॥ नामस्याश्रोतपस्य
न्ति ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ तिस्रः संध्यामूर्त्तिमत्यस्तेप्यो सुस्वरूपा अनता ॥ प्रविश्य तां महालक्ष्मीः शक्तिरूपेणासंस्थिता ॥ सर्वशक्तिपुतादेवीलो
कानां हितकाम्यया ॥ इत्युक्त्वा स्वयं तं गत्वा कोलासुरवधाय मपे ॥ निवेधमखिलं तेभ्यः सप्यु श्रीजलयोजना ॥ तश्रुत्वा न जिलंतेप्याब्रह्म
कौ:॥ विष्णुमहेश्वराः ॥ संध्यात्रजं समाहूय वाचं ब्रांचुर्जनेश्वराः ॥ वेधानुमुनहृदेपुमोलिमाणिक्यमंडला ॥ हनिष्यति महालक्ष्मीपुरे कोला
८८ सुरं निपुं जगवतो मूर्त्तिमत्यो दुंडसूलादिभिर्घनैः ॥ आयुधैर्विविधैः कृत्वा जयमात्मयथास्तुगे ॥ युष्माकं च सहायो सौजुष्मक्षोयसमुद्र ८८
वः भूतनाथो भूतमनुजः सहायो न विष्यति ॥ इत्युक्त्वा स्वयं तं गत्वा तुतुषुः कोलनाजसं ॥ निन्दुघा च पुनीदेव्यो जगजुर्जलदस्वनः ॥
निर्घातस्वदिशां दृंदवद्धेर्जं तत्स्वतत्क्रुधं ॥ कोलासुरोपि तच्छ्रुत्वा प्रोत्पपात महासनात् ॥ नोष्माणाः क्रोधताम्राक्षो मेनो निवगजातकः ॥ हत्य
स्वनथपादान्नंवतुरंगबलान्वितः ॥ निर्ययौ पृतनायो दुर्ग कालिकायाद्रवाया निःसकुंडलाग्निनस्त्राणोकवीयंतवाणघिः वज्रगो घांगुलि
त्राणः क्रुधो दत्तरथापनः ॥ ततो नाजससैन्यं तत्र भूतनाथेन संगतं दिवनानीमनोल्लासिपुरुश्चक्रे तिजीष्णा ॥ वृत्तोनवेः श्रीमधोष्मैः वा
णाक्रैकामनिःस्वनैः ॥ निःशानलिनदैस्वैवलोकः शब्दमयो भवन् ॥ जहिलिकीतिवधनां यावतामितनेतनं ॥ वहूघेसमनं घोन मुष्टामुष्टि
कवाकसि ॥ उद्यतो नाजसबलेभूतनाथो महाबलः ॥ ममर्द्द नाजसानी कंशनैन तिविदानवाः ॥ हतं दृष्ट्वा सुरबलं क्रुद्धा कोलासुरेन तो अलि

दुर्लगदापा॥ताडयामास तेनवै। जज्ञेमूर्च्छांमहावीर्ये सेनास्ति हतमस्तकः। ततोदेव्येति वेगेन ह्यागत्य दुद्रुवुरुद्यतौ। त्रिशूलेनाभिज
घ्नुस्तौ पट्टिशैरश्वपदानजनू। सुप्तिनिस्तान ताडयामास दुन्दुभिस्वप्पद्घदानजनू। पादघातैः समाज घ्नुः सिंहः कपिनिर्जनथा। सकुंडलशिनस्त्रा॥
दंष्ट्रोष्ठोनक्षालोचनः। भूतत्त्वकुटिघन्क्रोशेमानजसहस्रसु दुर्मुहुर्गदजाताडयामास सौष्ठिनः कैठौ सकुञ्जिकौ। वृत्तंजुगलांगदीतान्
संत्यजः समदाकुलाः। ततोघनुर्द्ध्वनोद्भूत्वा वाता॥जालमवाकिरत्। तासींशनीनमम्मी॥ निर्दरूशनं पुनरोगमे। नननादवक्ष्वचेनासि
हृदजेवाभिनष्टनैः। ततः क्रुध्वतनाम्लोम्लसु तंपादजगृहुस्त्वरी। आकाशेत्रामनिलातंवि जिपुर्गंग॥ क्रुधा कालामुनोनिपाति
तोजावहुत्यातुमिच्छति। तावन्निर्गत्य जलजमीलीपादास्पी प्रत्यपीडयत्। तत्यादपीडितंतज्जोवि स्तजनयनेत्स्वरी मुजकौठः
स्वनी कृत्वानतोमोहमुपोजिवान्। ततोदेवाः सर्गीर्घर्घामृनुष्यात्रनभ्यनस्तथा। आस्तुवंदेवनाजस्वनन्तुः संमदाकुलाः। देवदुंदुभ
जानेदुः पुष्पवृष्टिमिपपातहा। दिक्षः प्रसेदुर्मनुतोववुरम्मेन्दस्थितं जगत्। सुनामुनरशीनोनत्नवंचत्यादामहावलाः। देव्योदेव्यानज
नेनजान्त्रिकोलापुरंप्रति। आपान्तीपभजीवीन्यमुक्तपादोगस्थुः खलाः। तुष्टाजपनजांचेत्तक्ष्यानाजकन्जागा॥मुद्रा॥ ॥
नाजकन्ज्ञाकृत्तुः॥ ॥वंद्रातुवीरमुनदृंदकिनीटकोटिनो विष्वदानिकरकल्पितनलदीपं दिव्यदीजचना॥शिना॥जनानां
सेवामहेसकलमंगलवर्द्धनाज। उत्फुल्लकैनवदलायतलोचनाजैगंडोल्लसद्बकुलकुंडलमंडिताजे। नाकाशशिप्रतितर
ननकोमलाजैतस्येनमः कमललोचनवल्लभाजौसद्भक्तकल्पलतिकाफणिकंठभूषांकेयूरहेमकटकोज्ज्वलकंकणाज। सी
मूनसागनमुखपतितोममाघपेहित्वदीजकनजपृमनंगमातः। दध्वादेविजनागजेजापिंचिविद्यात्रलाधिपत्यंगताविभ्रो
घेजसिजावकाननलिनीनीलज्ज्वमालात्वंमंकिशाग्निप्रहतत्वदीजचना॥ द्धाजसेवाननं। कातुणपामृतसानपूनितहरामाम
घमस्येखनी। मल्लीविफुल्लकुसुमोज्ज्वलमघ्यमागायम्मिल्लजानजिततानकचित्रितास्त्रा। उल्लसहेमनिकषोज्ज्वलकाज

कान्ति लक्ष्मीः स्वर्णपत्राणामृतोस्मि प्रमा तनोतु ॥ इति स्तुता महालक्ष्मीर्लक्ष्मीनाम्नि प्रदायिनी । योनिर्जो घर्न विष्णपद्मामिति तासांव
र्द ददौ । दृष्ट्वा तास्तु मुदा देवी सानूपे चत्र दापजेत्र । तानि निष्पिविता देवी वर्नं च वर्णं ददौ मुदा । राजकन्या सत सर्वा सुप्त्का स्वपुनर्मा प्रपुः ।
ततः प्रभृति लोकेषु पूज्यौ स्त्राः सर्वकामदाः । तास्वनुष्ठापि योगिन्योम हालक्ष्मीपनि महाना न्मत्यजीति निवहेलत्र गीत वादित्र निःस्वनैः ।
पुनो देव्या महालक्ष्म्याः कन्नहार पुने निशि । एवं प्रजाराता देवी विष्णुना माप्पडानना । व्रतस्यास्य विधानं च प्रोणुमन्ता विधानतः । मा
सिनाद्रपदे शुक्लेपदेज्येष्ठापुताष्टमी । व्रानद्धं पूजनं तत्र महालक्ष्म्याः जनतामल्लिः । कनिष्ठामित्रतं दविलक्ष्णस्त्व स्नापूणः । तदीव
द्धेन मेया तु समाप्ति त्वत्र सा दतः । इस्तुश्रापं ततो वद्याडोनकं दक्षिणेकृते प्राडशाग्रंथि सहितं गुणाः षोडशाग्निर्युतं । ततालव हेम
हालक्ष्मीपूजयेन्निपतामवान् । गंध पुष्पैः सनैवेद्यैर्जागरं कृष्णाष्टमीदिने । तस्मिन्दिने तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं व्रती । दस्त्र
मीडपिताकृत्वामाल्यूनत्नोपशोभितां । त्रिभूमिकी च स्तुरस्तुनर्तनादीपेन लंकृतां । चतस्रः प्रतिमाः कृत्वा सौवर्णास्त त्वनूपिणीः ।
८० स्नपनं कारयेन्त्रासां पंचामृतविर्तनतः । षोडशैरुपचारैस्त्व धूपदीपादिभिस्तथा । जागरं तत्र कर्तव्यं गीतवादित्र निःस्वनैः । ८०
ततो निशीथसंप्राप्ते सुदितेम्र तदीघितो । कृत्वा तु स्थंडिले पश्चात्पणं डंमग्र पूजयेत् । दद्यादर्घं च नगे व्रतीत स्यैस्समाहितः । जी
वोदा सिवर्स चूतेकमले कमलालये । प्रजद सर्वकामान्मे विष्णुवक्षस्थलालये । पुत्रान्देहि यशो देहि सौख्यं सौत्नाग्यमेव च । क
लिकालिमसकालिविकनालिनमोस्तु ते । त्रैलोक्यजननेनेत्राहिवन्दे लक्ष्मवत्सले । एकनाथ जगन्नाथ जमदग्निप्रपूजये ।
नियुके त्राहि मां देवि नामममातः । शिवं कुरु भूतनाथ जगन्नाथ प्रसीद पुत्र पौत्रमे । कृपालकर्तिका शूलडमरुव्यग्रहस्तकः । शि
वकु तुमहालक्ष्मि श्रासि पंचायुना राजाम्नी त्रे रे तैर्मंत्रै महालक्ष्मीप्रार्थ्य सोत्रि प्रजोपिता । चंदनी तालपत्रं च पुष्पमालादिके त
था । नवे शूर्पेथ तत्पत्नाणि निक्षिप्त वायु विधानि तु प्रत्येकं षोडशैतानि पूगपत्राणि चैव हि । तान्यन्येन समाद्याघ व्रती दद्यात्समत्रकं ।

त्रीणो दशसोवर्सनूताल जाीश्वेन्द्रसहोदरा। व्रतेनानेन संतुष्टा प्रीयतां विष्णुवल्लभा। इंदिना प्रतिगृह्णाति इंदिना वै ददाति च। इंदिरा
तानिकोत्राक्र्यां इंदिराजै नमो नमः। दत्वार्घ्यं पायसान्नादीस्त्रसो त्रिजाणिभुजोणितीं। ततस्तः प्रतिमां मामाखुब्राह्मणाय निवेदयेत्। सधु
कत्वं मुनिर्घत्यं व्रतीतोजनमावनेत्॥ ॥स्कन्द उवाच॥ ॥केनेदं स्वीकृतं पूर्वं कथमुसिन्प्रकाशितं। ब्रूहि मे वल्वनो द्विजघ हे
तववल्लालः॥ ॥शौनक उवाच॥ ॥आसीद्राजा साधन्तो मोमंगलासि इतिश्रुतः। कुंडिनेनगने नम्पतस्य प्रभावनी द्विजातनमाग
तः कश्चिदेकः सवकोत्रालगोलमः अज्ञातनाम्ना तस्यासीन मचक्रेन्न पसदा। तवल्लक इति ख्यातो वपू वाद्विजसत्तमः। कदाचिन्मृगा
याशङ्कान्नृपालो वनमाविशत्। तत्र विचावनाहादीन्नम्रगान् हत्वा सह भूपशः। अनुन्नरूपनिर्गतः श्रीनोद्वजमूलमुपासितः। कदकाा
वेष्याणि वानानृत्रेप्यन्नामास सर्वशः। वनं जलं तेनापश्यन्नृधि स्विन्नं ध्यात्वा प्रयत्नतः। तेगत्वान्पतिं प्रोचुमात्रां न प्रतिदुःखिताः। तव
ल्लकोपि वत्त्नामविपिनं तद्दर्तं ज्रितः। भ्रममाणाम्तदा पुष्पन्नकाश्मीरस्व वनगह्वने। मम्पंसनोवनं दिव्यं कुमुदोत्पलमण्डितः। तत्राप्यपश्यद्देव
कन्यादिव्यरूपामनोनमाः। स्वाधेद्धीस्वानुनपनाः पीनोन्नतपयोधनाः। हानकीकाणाकेयूननूपुनालङ्कृताः। शुभ्नाः। पूजयन्तीर्महालो
क्ष्मीः व्रतनूपेणासादनान्। तवल्लकोपि पप्रच्छ किं इदं कथ्यतामिति॥ ॥द्विजऊचुः॥ ॥... हालक्ष्मीव्रतमिदं सर्वकामफलप्रदं।
क्रियते स्माभिर्नेकामम्मनो निमलत्रताक्षितः। तवल्लकोपितछ्रुत्वा व्रतं जग्माह तत्क्षिमान्। तदनुदर्शिवी गृहं ... वास्पजलमादापसत्व
नः आजगाम जलं तस्मै दत्वा प्रीजलिना सह। जलं पीत्वान् पास्तसह्दत्त्ववान् ... कने। किमिदं डोनकौ वेद्धनूकिं व्रतं क्रतवान्
सि। नाज्ञा पृष्टस्तवल्लोपि कथयामास तद्व्रतीं। तच्छ्रुत्वान। जशार्दूलो व्रतं जग्माह तत्क्षिमान्। वल्लकेन सहितानाजास्व पुनमा
यजो। पिष्यावृतीं गृहं गत्वा तत्यानन्नुर्मनाः सफलमममान्नोथसा देवी तेननाजाख्रिये। वौतीद्दृष्वा डोनकेतुस्तेकुपिताद्व्यतकोपिन
कजात्वं वीचितो ब्रूहि कनाव डंमुडेनकौ। मावादीनन्यथापि ते तदलक्ष्मीव्रतमनुत्तमं। इत्युक्का तुष्टियेनासौ हस्ते विच्छेदडोनकी

जे० ज्वालामालाकुलेव क्षोणिर्ज्ञ वत्यति कोपिता। हाहा कष्टमिदं पापं कृतं मूढतयाल्पया। इति निर्वेदमतीराजा तस्माज्जवनगह्व-
रे साचुहानिजकोपापानचहानिजजौनृपः। महालक्ष्म्यापचारेण॥ सानाऽपि जलवर्जिते। भ्रममाणा वने तस्मिन्क्षुत्तृष्णातिमा-
नुपाः॥ विचरन्तीवने तत्रारण्ये कस्मिन्विदारुसमीदं दर्श मृगसंकीर्णं शं॥ तत्कृष्णं मृगान्वितं। तत्रापश्यन्नृवनेऽस्मिन् वसिष्ठं मुनिपुंगवं।
वर्वं देवगणैस्तस्य विरिंचाद् दुःखकर्शिता। चिरं ध्यात्वा मुनिस्तस्यां ज्ञातवान्दुःखकारणं। महालक्ष्म्यापचारेण॥ ज्ञानविज्ञानचक्षु-
९१ ष्मान् तद्व्रतं कानजामासतस्य दुःखोपशान्तये। तदुःखं लक्ष्म्या देवविनष्टमतवत्तदा। पुनश्च मृगयां सक्तो नृपालो वनमाविशत्॥
कैश्चिन्मृगैः समाविष्ट वाने नैकेन वा कुमार। अन्वगच्छन्मृगा पदं तस्याश्रममुपागमन्। वनं मुनिं ददर्शाग्रे वसिष्ठं वीतकल्मषं।
कृतातिथ्यः क्रियो दृष्ट्वा वनं तीव्रहिंसितिकान। हा वृत्तावविलासाघोरहिंतोहनिगोजा॥ मंदनिर्गतजनपुतिः प्रोवाच मधुरं वचः
श्रीः॥ वामोरुका सि कल्याणि किमर्थं वनसेवने। किंनानी मानुषी वा त्वं जनिजाणी चातुहासिनी। किमत्र बहुनोक्तेन नजमानं तज्जल्पमं
८१ न पेणानेन तत्त्रैं किमस्मितावाक्यमब्रवीत्। पुनर्नेजामिना एत्वामवेदिमहिषी तव। महालक्ष्म्यपचारेण त्वजा हीनो व- ८१
साम्नहीमुनीन्द्रस्याश्रमे नम्येतत्तुगुल्मोपशोभिते। ममोपनिकृपाविष्टो महालक्ष्मीव्रतं तत्रमं। कानजामास विधिवत्सर्व-
दुःखोपशान्तये। तजो क्षैव वनेस्तु त्वा हृष्टा दुतुकुल्ललोचनः। त्वण्येननुज्ञामादाजाश्रिजामादाय सत्वरः। हृष्टपुष्टजनैर्जुष्टं
पताकाध्वजशोभितं। पुनं स्वलं कृतं दिव्यं हेमप्राकारशोभितं। प्रविवेश ततः राजा सार्द्धं सपत्नीन्नतिवीदितः। महालक्ष्मीव्रतं नृपस्तजा
स हत्वकानहा। भुक्त्वा हतोगान्विपुलान् पुत्रैः पौत्रैः समावृतः। नृपालः सर्वधर्मोमोतृतवल्लोमात्यतीपजो। महालक्ष्मीप्रसादेन
सन्निधिः सर्वसम्पदाम्। एवं व्रतावासादवीन नाणा मिष्टदायिनी। सर्वपापहरा देवी सर्वदुःखापहारिणी॥ एवं षोडशवर्षन्तु
कत्वैवं व्रतमुत्तमं। जः कनिष्पतितत्तमस्यास्व जीसि क्षितुपासतेलाकपालास्वपुष्पैतिदासाऽश्वमनोनथानू। नानीवापुनुष्प

मेत्रेण वाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां नु प्रयत्नतः॥ मूलेन विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तमम्॥ ॥ मंत्रस्तु॥ एह्येहि त्वं महाभागे सुरासुरनमस्कृते॥ ज्येष्ठे
त्वं सर्वदेवानां मत्समीपगता भव॥ ॥ इत्यावाहनमंत्र निवर्णमितिसिद्धरत्न्या॥ ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्यं श्रेष्ठायै ते नमो नमः॥ शर्वायै ते नमस्तुभ्यं

कृनिष्पतिमुदात्तक्षा व्रतं जलतः॥ सेवेते हनिनुद्रपञ्जसुनाः पुष्ठीतितस्य त्रिजीतत्पादोपपत्तिनष्टजन्ति मनुजासोलिप्रत्तामेंऽ
लोकस्मिन्नेवकुटुंविनीवसतिसालक्ष्मीस्वर्पं विष्णुना॥ सज्ञक्षावाप्यत्तक्षावाकुर्घन्नीं व्रतमुत्तमम्॥ अंतकाले स्वर्पं विष्णुः संसानु
त्पनिनजुतिाइ दृष्ट्वा पुत्रान्नित्यंशावदेह्वासमाहितः॥ नसंत्पजतितं लक्ष्मीन लक्ष्मीर्नैव कामजेत्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गं
लोकेमहीयते॥ इदं व्रतं तस्मिन्दिन ज्येष्ठायोगः तदप्राधान्यम्॥ ज्येष्ठायुताष्टमीतिस्कंदपुराणे॥ एवान्निघानात्॥ ज्येष्ठायोगासंत
वेतुकेवलापामानव्यं समापनीत्वस्यपार्वंद्रोदयकालव्यापिनीतस्यां कर्तव्यां॥ तत्काले चंद्राघ्यादिविधानेनचंद्रोदयव्रतव
वंप्रादयव्रतेचैव तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेतिपूर्वोदाहृतवचनात्॥ कुलजवर्चंद्रोदयोलनमुहूर्तेव्रजव्यापिनी तदोत्तनासाम
वसमापनीजीतदुक्तं पुराणे॥ समुद्र्यमहालक्ष्मीव्रतंप्रक्रम्य॥ पूर्वावापरविद्धावा गताघ्यार्चंद्रोदये सदा॥ त्रिमुहूर्तापि सा पूज्य
पंतस्योर्ध्वगामिनी॥ ॥इति महालक्ष्मीव्रतं॥ ॥अथास्यामेवज्येष्ठाशुक्लापालिंगपुराणे॥ ॥ज्येष्ठापूजाकन्यास्याकाष्ट
मीशुक्लाज्येष्ठानक्षत्रमहती स्मृता॥ लक्ष्मीपुनिहानातुज्येष्ठी तत्रप्रपूजयेदिति कन्यास्थार्केत्वाद्रमासेऽत एव चाद्रमासविवर्जया॥
पुना॥ समुद्यजामासेजाद्रपदेशुक्लोपक्षे ज्येष्ठनक्षत्रसंयुता जस्मिन्कस्मिन्दिनेवापि ज्येष्ठादेवीप्रपूजयेदिति॥ इति ज्येष्ठापूजा॥
अथ दुर्गाष्टमीनिर्णयः॥ ॥सावाश्विनशुक्लाष्टमी तस्यांदुर्गोपवासादिकं विहितं तेन्नवमीविद्धा जोकर्तव्या॥ नसप्तमीविद्धा
जीतदुक्तंयुग्मवाक्येवसुनंधयोनिति॥ तथानाष्टमीसप्तमीयुक्ता सप्तमीनाष्टमीयुता॥ नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीसर्वदाबुधैः॥
पुत्रान्हंति पशून्हंति हंतिराष्ट्रं सराजकं॥ हंतिजातानजातांश्च सप्तमीसहिताष्टमी॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सप्तमीवेधसंयुता॥
वर्ज्जेनीयाष्टमीवायस्तुवोनाज्यमत्तीस्थुतिरिति॥ स्मृतिसमुच्चये॥ दानमहाष्टमीपूज्यानवमीसंयुतासदा॥ सप्तमीसंयुतानित्यं
शांकर्यै ते नमो नमः॥ अष्टम्यां ... पानि ... [illegible] ...हितं त्वं महाभागे अर्घ्यं गृहाण ... सर्वा ... निर्णयः ५

शोकसंतापकारिणीति। तथार्जुनेन सप्तमीयुक्ता पूजितानुमहाष्टमी। इंद्रोपि निहतो जंभे सदा दानवपुंगवः। तस्मात्सर्वप्रयत्
नेन सप्तमीमिश्रिताष्टमी वर्ज्जनीया प्रयत्नेन मनुजैः शुभकांक्षिभिः। सप्तमीशल्यसंयुक्ता मोहादज्ञानतोपि वा। महाष्ट
मीं प्रकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते। सप्तमीकलया यत्र परतश्चाष्टमी भवेत्। तेन शल्यमिदं प्रोक्तं पुत्रपौत्रधनक्षयात्। इति सप्तमीश
९२ ल्यसंविद्धा वर्ज्जनीया सदाष्टमी। स्तोकापि सा तिथिः पुण्या यस्यां सूर्योदयो भवेदिति दुर्गोत्सवे। नवमीवत्सदा देव्या मूलं दैत्य
विनाशिनी। अतएव बहिः पूज्या दष्टमी नवमीसंयुतेति। पद्मपुराणे। अष्टम्यां नवमी विद्धा नवम्यां चाष्टमी युता। [illegible]ना
नीश्वरस्तत्र उमामाहेश्वरी तिथिरिति। नवमीयुक्ताष्टमी सोमवारयोगे प्रशस्ततरा तदुक्तं। अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनान्ते नवमी
श्री: ॥ भवेत्। कुजवारेण न भवेत्तत्र पूजनीया प्रयत्नतः। इति। जानीत महाष्टम्याश्विने मासि शुक्ले कल्याणकारिणी। सप्तम्यापि युक्ता
९२ कार्या मूलेन तु विशेषतः। तथा श्रीलिङ्गावजत्राहि नावद्योनल क्विचिर सर्वसिद्धिप्रदा स्या मित्रराज्यामरद्विषतो हहं। नरः पश्चि ९२
प्रकाल्पास्सम घोस्यादर्द्धन क्रिया। तस्मात्सप्तमीविद्धा कार्या दुर्गाष्टमी बुधैः। नित्यमेवमादिति पूर्वविद्धाविषयाजकातिलापनि
दिनेष्टम्यन्नावविष्णपानि। पूर्वेद्युरहतवचनविनोद्यानूसानि च सप्तम्यामुदिते पूर्वेपनतस्याष्टमी भवेत्। तत्र दुर्गोत्सवं कुर्या
न कुर्यादपरेहनि। तथा यदाष्टमी तु संप्राप्य अस्तं याति दिवाकरः। तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यादपरेहनि। दुर्गिजैतत्र जानीया
नवम्यां यत्र पूज्यते इत्यादीनि परदिने अष्टमीलाभेपि सप्तमीविद्धाविषयाणकानि। तानि पूर्वोदयकालेन नवम्यन्तावविष्ण
प्रानि। तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे। यदा पूर्वोदयेन स्यान्नवमी चापरेहनि। तदाष्टमी प्रकुर्वीत सप्तम्या सहितां नृप इति। दुर्गोत्सवेपि
उक्तं नास्ति यत्र परत्र ज्ञाते जात्विन नाधिपा। पूर्वाष्टमी तदा कुर्यादन्यथा त्वशुभं भवेदिति॥ ॥इति दुर्गाष्टमीनिर्णयः॥ ॥

अथात्रैव प्रसंगाद्दुर्गानवमीनिर्णयः॥ ॥सा च दुर्गाव्रतपूजादौ पूर्वविद्धा ग्राह्या॥ तथा च वृद्धयमः॥ सा चात्र दुर्गानवमी दुर्गा चैव
हुताशनी॥ पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति॥ तथा विष्णुधर्मेऽपि॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षे तु अष्टमी मूलसंयुता॥ सा महानवमी नाम
त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा॥ कन्यांगते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी युता॥ मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृतेति॥ अत्र मूलग्रहणं मूलाद्यनक्षत्रप्र
पलक्षणम्॥ तदुक्तं लिंगपुराणे॥ दुर्गापूजासु नवमी मूलाद्यृक्षत्रयान्विता॥ महती कीर्तिता तस्यां दुर्गा महिषमर्दिनी॥ बलिदानं प्रकर्तव्यं
तत्र देशः सुतावहः॥ बलिदाने कृतेऽष्टम्यां पुत्रनाशो भवेदिति॥ यत्तु॥ न कार्या दशमीविद्धा नवमी तु सदा बुधैः॥ नवमी दशमीविद्धा ये कु
र्वंति विमोहिताः॥ तेषां तत्रैव सर्वं बलिपूजाविधानकमिति॥ तद्विवचनं॥ तच्चाष्टाधिकायां नवम्यां न कर्तव्यमित्येवंपरं॥
अन्यथा पूर्वोदाहृतपूजादौ पूर्वविद्धेति वाक्यविरोधप्रसंगः॥ ॥इति दुर्गानवमीनिर्णयः॥ ॥अथात्रैव प्रसंगात्प्रतिपदादि
षु नवम्यंतासु तिथिषु तत्र विष्णोत्तरेनाद्युक्तो दुर्गोत्सवः॥ तत्स्वरूपं तत्र विष्णोत्तरे॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥पुण्यां महानवम्यां च तिथी
नामुत्तमा तिथिः॥ अनुष्ठेया नरैः सर्वैः प्रजापालैर्विशेषतः॥ भवानी तु कृते पार्थ संवत्सरसुखाय च॥ भूतप्रेतपिशाचानां प्रीत्यर्थं चो
दाय च॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥कस्मात्कालात्प्रवृत्तेयं नवमी महदादृता॥ किमादावपि कृष्णासीद्भगवत्या द्विजातिभिः॥ यशोदा
गर्भसंभूते सुतयात्रा प्रवर्तिता॥ पूर्वमेवाहोस्वित् तत्रैतद्युगादिषु॥ ये चान्ये प्राणिनः केचिद्वध्यंते घातजन्मिनः अर्हंता प्राणिनां तेषां
का गतिः पापलौकिकी॥ स्वपक्षे तां घातृपूजां मनमोदपूतां तथा॥ एतन्मे संशयं सर्वं वक्तुमर्हसि केशव॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥पार्थ पा
पनमा शाकिनगंतालोकपूजिता॥ अष्टसर्वगता शुद्धा नानावर्णा मनोहरा॥ भद्रा कृष्णमी कालकाली सुपुष्पमणा सर्वमंगला॥ भाण्डा कात्या
यनी दुर्गा चामुंडा शंकरप्रिया॥ ख्याति तां योगनिद्रा सा देवी परमेश्वरी॥ उत्पन्ने दैत्यनाशे च भवानी पूज्यते शिवा॥ नवम्यां तु

ने० नवम्यांतु देवदानवराक्षसैः। गंधर्वैरुरगैर्यक्षैः पूज्यते किन्नरैर्नरैः। अन्येनपि युगादौतु सृष्टेः पूर्वं प्रवर्त्तिता। पूजितेयं पुरा देवैर्ब्र
ह्मपूर्वैस्तथैः मुनैः। अश्वयुक्शुक्लपक्षेतु अष्टमी मूलसंयुता। सा महानवमी नाम त्रैलोक्येपि सुदुर्ल्लभा। कन्यागते सवितरि
शुक्लपक्षेष्टमीयुता। मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृता। अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमम्बिकां। पूजयित्वाश्विने मासि वि
शोको जायते नरः। नर्जपंती हैवहुकाने विघ्नोच्छीदं जातिष्टपनान्। नवम्यां पूजिता देवी ददात्यनुपमंगलम्। सा पुण्या सा पवित्रा
च सा धर्मसुखदायिनी। तस्यां सदा पूजनीया चामुण्डा मुण्डमालिनी। तस्यां ये धूपयुज्यन्ते प्राणिनो महिषादयः। सर्वे ते स्वर्गगति
श्री॥ यान्ति घ्नतां पापं न विद्यते। न तथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः। यथा संतुष्यते मेध्यैर्महिषैर्विन्ध्यवासिनी। मुद्दिश्य दुर्गां
८३ हन्यन्ते विविधा यत्र पोतवः। स्वर्गान्ते प्राप्नुवन्तिकोन्नेजघातजन्तोजसखिनाः। तवानीप्रागतोप्राणाजेष्पां जातायुधिष्ठिराते ष्पां स्वर्गो ध्रुवो
वासो वीनुत्तक्षसनं सौख्रिजाः। मन्वन्तरेषु सर्वेषु कल्पेषु कुरुनन्दन। तेषु सर्वेषु पूज्यासीन्नवमी सपशुनार्चिता। प्रसिद्धानादिनिधना ८३
वर्ण्यवर्ण्ये युधिष्ठिर। नूजोनूप्रोवतानेश्वरत्नवानी पूज्यते मुनैः। भवती सोभवती सर्वत्रु विदेत्जनिवर्हिता। स्वर्गपातालमर्त्येषु करोति
स्थितिपालनम्। सेष्या काली महादेवी यशोदागर्भसंभवा। कंसासुरस्यालमींगोपादंगत्वा गजाविजनू। ततः प्रभृति दैत्यघ्नी यशोदानं
दिनी मुदा। विंध्याचले स्थापयित्वा पुनः पूजा प्रवर्त्तिता। पूर्वं प्रसिद्धापि पुनस्तागिन्यामहिमा कृतः। सुविसत्योपकानाजसर्वापद्र
वशांतये। एवं च विंध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासिना। एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च। पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पु
रे पुरे। गृहे गृहे ग्रामे ग्रामे वने वने। स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः। वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मा
नवैः। स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं शृणु। जपासिलाप्पीन्नपतिः प्रतिपत्प्रभृति क्रमात्। लोहाभिसारिकं कर्म कार्यं जे घावद

मी॥ आगुदङ्कुत्रवणे ॥ देशोपताकान्तिनलींकृतं ॥ मीउपं कानने ऽद्विधान्नवसप्तकर्नवर्नं ॥ आग्नेये कानपेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभनम्॥ मे
खलात्रयसंयुक्तं योन्याश्वत्थच्छदतुल्यया ॥ राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च ॥ आनीय मंडपे तानि सर्वाण्येव धिवा
सयेत् ॥ ततस्तु ब्राह्मणो स्नातः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ कानपूर्वकैर्मंत्रैस्तल्लिंगैर्जुहुयात् घृतं ॥ लोहनामा जवत्पूर्वं दानवः सुमहाब
लः ॥ स देवैः समरे क्रुद्धैर्युधा सकलीकृतः ॥ तदंगसंभवं सर्वं लोहं यच्च पतेज्जितो ॥ सावित्र्यास्त्रमंत्रैर्हितत्वं पापप्रसंसद्धतं घृतं ।
हुतशेषं तु नेगाणां राजानमुपहानयेत् ॥ लोहानि हानिकं कर्म तेनैतदृष्टिभिः स्मृतं ॥ वज्रपल्ययनानन्त्र गजाश्वान्समलं
कृतान् ॥ त्रामप्येन्नगनेन्निस्तं तूर्यघोषपुनः स्नानान् ॥ प्रत्ययहं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पितृदेवताः ॥ पूजयेद्राजचिह्नानि फ
लमाल्यविलेपनैः ॥ हुतशेषं प्रदातव्यमोपनाय निकेगजे ॥ तस्याभिहननाण्यज्ञाज्ञो विजयः समुदाहृतः॥ ॥पूजामंत्रः॥
ऐरावतोऽमितपुत्रानोक्लान हितव्यैः सुपूजिताः ॥ प्रयच्छन्तिकीर्तिमायुजेशोवलि॥ यथाचंडीघ्रादपीतिशिवाजेमीवर्धुंघनी ॥ तथ
नत्वादपन्नाराजानं विजयानोग्यवृद्धये ॥ ॥छत्रमंत्रः॥ ॥ गीघर्वकुलजातस्त्वमात्मनः कुलदूषकः ॥ ब्राह्मणाः सत्यवा
क्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ घ्नतवाज्र हुताशस्य वर्द्धस्य त्वं तुरंगम ॥ तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा ॥ रुद्रस्य ब्रह्मवी
र्याण पवनस्य बलेन च ॥ स्मरत्वं राजपुत्रत्वं कौस्तुभं च मणिं स्मर ॥ यां गतिं पितृहा गच्छेत् ब्रह्महा मातृहा तथा ॥ भूमिहानृत
वादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥ सूर्याचंद्रमसौ वायुर्यावत्पश्यन्ति दुःकृतं ॥ व्रतस्थतां गतिं क्षिप्रं तत्पापं तव भवेत् ॥ वि
कृतो यदि वा गच्छन्नो युद्धे घ्नन्ति तुरंगम ॥ रिपून्विजित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भव ॥ ॥अश्वमंत्रः॥ ॥ शक्रकेतो महावी
र्य पामरवाणां च नामप्रह ॥ पतन्तिहेन्द्रवैनतेय पन्थानानाजा ॥ध्वज ॥ कश्यपपेनाम तत्रा तन्नेगने विष्णुवाहन ॥ अप्रमेय दुराध

नो०

९५

येन ॥ देवानिसूदन । गन्तुं त्वमनुमान्तुं तमतिक्त्वं जिसन्निहिताजतः । शास्त्रवन्नजापुघानजत्रनजात्वं निपूनचेह ॥ ॥ध्वजमंत्रः ॥
कुमुदैरावणः पद्मः पुष्पदंतोथ वामनः । सुप्रतीकोंजनो नीलः एतेष्टौ देवयोनयः । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समा
सजाः । नंद्रोमंद्रो गजश्चैव नाज संकीर्ण एव च । वने वने प्रसूतास्ते पूयानिसुमहीतिव । पातु वो वासवो तु प्राप्ता दितनाः समं तु फुणाः ।
नलो नं नन्दनागेन्द्र स्वामी वप्रतिपाल्पती स्त्रवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्तिनो व्रज । आसीत्सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवो
निलात् । स्थैर्यं मे नो ऽर्जयोतु प्राप्य शो देवात्पुरंदरात् । युद्धेन जंतु नागाश्च दिशाश्च सह दैवतैः । अश्विनौ सह गंधर्वैः पीतुल्वं
सर्वतः सदा । हस्तिमंत्राः । कृतन्मूत्र वसवो तु प्रावापुः सोमो महत्पेजः ॥ नागकिन्नरगंधर्वयज्ञान्नूनगणा ॥ नहा ः । प्रमत्तासुम
स्रीः ॥ ९४ हादैत्याः भूनयोमान्तलिः सह । शक्रः सेनापतिः स्कंदो वरुणः ॥ स्वासितास्त्वयि ॥ प्रदहन्तु निपून्सर्वान् राजा विजयमप्नु
यानि प्रपुक्तन्यपि विधिदूष्यणा ॥ निसर्गं ततः । पत्यीस्त्रपपनि शत्रूणां हतानि तव तेजसा । कालनेमिवधे जघ्ने यद्वत्त्रिपुरघात ९४
ने । हिरण्यकशिपो युद्धे देवासुर तथैव च । शोणितास्ति तथैवापघशो तजामासनप्त्मन । नीलीश्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यंत्वासु
नृपानयः । व्याधिनिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः । सघः स्वस्थान्नवं तस्मान्नत्वद्वाते नोपमार्जिताः । पूतनाने
वतीनाम्ना कालरात्रीतियास्मृता । दहत्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वं मयास्मृता ॥ ॥पताकामंत्रः ॥ ॥असिर्विश
शानश्खड्गो ज्वाविचर्मा दुनासदः । श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्माधारस्तथैव च । इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।
नन्ति कात्रन जमाहस्ते गतुर्द्धवो महेश्वरः । हिरण्यं च शरीरं ते धाता देवो जनार्दनः । पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्व
दा । हूर्ज जेनश्चताजो ॥ हतस्वमहिस्यासुनःशती न्यूघानाजस्वड्गाजतसमे शुद्धात्मने नमः ॥ ॥खड्गमंत्रः ॥ ॥शर्म्मंपिद

स्वसैनामे वर्मेशघोणशोनुदि। नज्रमीनजातीजोहितवानघनमोस्तुते॥ ॥चर्ममंत्रः॥ ॥दुंदुभेत्वंसपत्नानांघोषाद्धृदयकंपनः
नवत्नूमिपसैन्यानांतथाविजयवर्द्धनः॥जथाजीमूतघोषेण॥ब्रह्मण्यैतिचवर्हिणि॥तथात्वंतवशब्देनहर्षस्माकंमुदावहः॥जथाजीमू
तशब्देनस्त्री॥स्त्रासोनिजायतेतथाद्यतवशब्देनत्रसंत्वस्मद्विष्णोनाते॥ ॥दुंदुभिमंत्रः॥ ॥सर्वायुधमहामात्रसर्वदेवानिसूदन॥
चापमांसघघनअशाकेशाजकसलमेः।घृतंकृष्णेनननजाथैमहानाथैहो॥चात्रजीमूर्त्तिगतेदेवचतुनष्ठंनमाम्नहे॥ ॥चापमंत्र
पुरापहर्शरवपुराणानींमंगलानांचमंगलं।विष्णुनाविधृतोनित्यंअतःशान्तिप्रदोत्तव॥ ॥शंखमंत्रः॥ ॥मानीकृकनरीकाय
हिमडिंडिनपीडन।प्रोत्साहनपासुदुनितेचामनामनवल्लसत॥ ॥चामरमंत्रः॥ ॥सर्वायुधानांप्रथमानिर्मितासिपिनाकिन
मूलाशुधाम्नान्निःकम्पकृत्वामुष्टिगन्हिंसुतं।चंडिकायाप्रदत्तासिमघेदुष्टनिवर्हिणी।तवाविनचितासिदेवानांप्रति
पादिता।सर्वसत्वांगभूतासिसर्वाशुभनिवारिणी।छुरिकेनजमान्नित्यंशोतिसंजघनमोस्तुते॥ ॥छुरिकामंत्रः॥ ॥त्रोसानाता
नदुष्टानांसाधुसंगेनहता॥जचात्रसा॥निर्मितास्वासीव्जवहानप्रसिद्धये।जशोदेहिसुखंदेहिजयदोभवभूपतेः॥ताडनासुनि
पूत्सर्वानिहेमदंडनमोस्तुते॥ ॥कनकदंडमंत्रः॥ ॥विजयोजयदोजेतारिपुघातीप्रियंकरः।दुःखहाधर्मदःशान्तःसर्वाति
ष्टविनाशनः।एतेष्टौसन्निधौजस्मात्तवसिंहासनबलाः।तेनसिंहासनेनित्यंविधेयंदेशुभीजते।त्वयिस्थितःशिवःसाक्षाद्व
पिशाचःसुरेश्वरः।त्वयिस्थितोहरिर्देवस्त्वदर्थेतप्यतेतपः।नमस्तेसर्वतोभद्रभद्रदोभवभूपतेः।त्रैलोक्यजयसर्वस्वसिंहास
ननमोस्तुते।सिंहासनमंत्रः॥ ॥लोहाभिहानिकंकर्मकृत्वेवंमंत्रपूर्वकं।फलंनैवेद्यकुसुमधूपदीपविलेपनैः।अष्टम्या
निजमंकृत्वापूर्वान्हिस्नानमाचरेत्।दुर्गांकोचनमूर्त्तिनीपूजाजायमानमजीपिवा।शैलांचान्योचैत्रांताम्रीवाराजतीवित्तवतः
कृत्वादातुर्णिविचित्रतोना॥विन्नसर्वशोभनेस्थाने।पुनतोविनजसलक्ष्मगांविस्वित्रगरहमघ्यगासाता।कुंकुमचंदनचंद्रैस

नं०

९५

मेस्सकस्तूरीकेशलपिष्टैः चर्चितगात्रीं देवीं कुसुमैनन्यपर्जैपेद्भक्तिः। कुमुदैस्सपद्मपुष्पैः सदीपधूपैः सनैवेद्यैः॥ मांसैर्घैर्लु
महानैर्मंगलशब्दैः समुत्कलितैः चिन्हैः छत्रैश्च निःस्यंदनसितशङ्खचामरकैः तुष्टैः। वनवस्त्रादिस्तुतिवेधसर्वमेवजगवत्यै॥ ज
यंती मंगला काली भद्रकाली कपालिनी। दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते॥ अनन्तो द्भवंसीदृज्ञो महादेवप्रियः सदा।
विल्वपत्रं प्रजप्यामि पवित्रं तेस्तु नेश्वरि। दुर्गासं पूजनीया वंतदुत्तोत्रोपूतपुष्पैः। साचानीष प्रासुनेशान्याश्राप्रानू ७
व्रतोगनतः। ततः स्वङ्गं नमस्कृत्य शत्रूणां वधसिद्धये। इच्छेत विजयं नाज्यूंसुर्जितं चात्मतोन्नपापुनः पुनः। प्रता मया पीतसं मन
श्री:॥ नस्तदयेशिवे। महिषघ्नी सुजुगुजा कुमारी सिंहवाहिनी। दानवांस्तज्जयंती चस्वङ्गव्यग्रकरा शुचा। शूलहस्ता जसग्धनां दुर्गा
नाणनंनं मुवस्थितामृ। ततो जपजपाला पेस्तवं कुपोदिमीं ततः। सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके। उमे चत्र्यंबके गोपि
८५ नानाजपानि मोस्तु ते। कुंकुमेन समालभ्य चंदनेन विलेपिते। विल्वपत्रकृतापीडे दुर्गे ह शरणागतः। कृत्वैवमेवं कोनव्यत्रष्ट ८५
म्पीजालानि निशि नरनर्त्तनगीतिसकानपेत्स्वमहोत्सवं। खीहृष्टो निशां नीत्वा प्रभाते चानुगामेद्रजे। प्रातः पेन्महिष्यानेष्यान
मतोनतकं धनान्। शातम ईशातं चापितदर्द्धोर्द्धपथेपद्मपा। सुनासवच्चतैः पात्रे लर्प्पेजेत्पनमेखनीमृ। कपालिके न्जघ्नद्धेप
दासीदासजनैस्तथा। वित्तजपसर्वे कौतिजसुहृत्सीवंधिवंधिष्णु। ततापनान्हसमपेनवम्पीस्यंदनोस्थितं। नवानी ग्रामजेद्राष्ट्रेष्व
जीनाजासमेन्जवान्। आदिष्टैः पुनुष्पैर्धापिनधपुष्कैः वुरजितैः। शनैः शनैश्चम्बिकापान्वलज्जिर्जदीपकैः। आरूण्ष्णर्जीघे
स्वघानुष्कैस्वस्वगान्वितैः। नदजिः शंखपटहैनैत्पजन्निवेदुचानागैः। कश्चिच्चोमोक्ष्पितावीनोविद्युतान्जेनष्ट्रिना। जूतेस्पसु
वलिंदधानीत्रेगानेनसामिव्यासनक्षीसनलीसान्नगंधपुष्पाजतेर्पुतं त्रीत्रीचानान्त्रिशूलेनदिग्विदिनुजिपर्द्धलिमृ।

वलिगन्धं हविर्मे देवाश्चादित्याव सर्वदा यथा। मनुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा गन्हाः॥ असुरा जातुधानाश्च पिशाचा मानवा
नगाः॥ डाकिन्यो जक्ष वेताला योगिन्यः पूतना शिवाः॥ जंत्रकाः सिद्धगंधर्वा माला विद्याधना मनगाः॥ दिक्पाला लोकपालाश्च ये च
विघ्नविनाशकाः॥ जगतां शांतिकर्त्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः॥ मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपंथिनः॥ सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च
भूतप्रेताः सुखावहाः॥ इत्येवं त्वाम देशाध्ये दुर्गां देवीं नयोत्थिताम्। न वजाने न वा पार्थ ततो विघ्नं समापयेत्॥ अथोत्पन्नेषु विघ्ने
षु तत्र शांतिं समाचरेत्। येन विघ्ना न जायंते यात्रा सिद्धिर्तां व्रजेत्। एवं ये कुर्वते यात्रां राजानो ये पि मानवाः॥ महानवम्यां
नेदापानेषु विक्रीडिष्ठमानसं॥ ते सर्वपापनिर्मुक्ताः यान्ति लोगवतीपुरीम्। न तेषां शत्रवो नाग्निर्न विना न विनाशकाः॥
विघ्नं कुर्वन्ति राजेन्द्र ये त्वां तुष्टा महेश्वनीम्। नीतु जाश्च सुपिनो लोगा लोकाना लोगवर्जिताः॥ भवंति पुत्र प्याप्तकात्तगवत्वाकि
मुच्यते। इत्येतत्ते समाख्यातं दुर्गादेव्या महोत्सवं। पृच्छतीं शृणुतां चैव वशावशुं ज्यविनाशने। शूलाग्रलिन्नमहिष्यासुरष्ट्पी
मध्यास्यतु तु विनां गिदवाहुपृष्ठदंडान्। अत्यर्च्य पंचवदनीं नुगतां नवम्यां ते दुर्गगाहनानि तरंति मर्त्या इति॥ ॥देवीपु
राणे॥ ॥कन्यासंस्थे रवौ शुक्लामाश्विने प्राप्य नंदिकां प्रतीची(?)ब्राह्मणवैकाशीन क्रा सीना गजतः शुचिः॥ नंदिकां प्रतिपदं॥
भूमौ राजीतत्वामंत्र्य कुमारी तो जपेन्मुदा वस्त्रालंकारदानैश्च संतोष्याच्चति वासरं। वलिं च प्रत्यहं दद्यादोदनं मांससंम
न्वितम्। कालं पूजयेद्देवीं जपन्स्तोत्रपराय॥ जपो देवीमंत्रस्या॥ ॥स्तोत्रं सप्तसतिकादि॥ ॥कुमारीपूजनमप्य
त्राक्तं स्कंदपुराणे॥ ॥एकैकां पूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्या तथैव वा। द्विगुणां त्रिगुणां वापि पूजयेन्नवकं वने। नव तिसंतन्नृ

श्री

मिमैश्वर्य्यं द्विगुणोनवा। एकवृष्याल तेन्क्रे मामे कैकेन सिर्ज्जलत्तेन्। एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थे तां विसर्ज्जयेत्। गंधपुष्पफला
दीनां प्रीतिस्तस्यां न विद्यते। द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षा विधिक्रमात्। पूजयेत्सर्वकार्येषु यथाविधि सुक्रमागेतः। कुमारिका द्वि
वर्षा तु त्रिवर्षा च त्रिमूर्त्तिनी। चतुर्वर्षा तु कल्याणी। पंचवर्षा तु रोहिणी। षड्वर्षा तु तु वेत्काली सप्तवर्षा तु चंडिका। अष्टव
र्षा शांभवी तु दुर्गा तु नववार्षिकी स्मृता। दशवर्षा तु सुभद्रेति नामभिः परिकीर्त्तिताः। अतऊर्ध्वं तु या कन्या सर्वकार्येषु वर्ज्जिता। दुः
खदारिद्र्यनाशाय शत्रूणां नाशनाय च। आयुष्यबलवृद्ध्यर्थं कुमारीं पूजयेन्नरः। आयुःकामस्त्रिमूर्त्तिं तु त्रिवर्गस्य फलाप्तये
अपमृत्युव्याधिदुःखनाम पनुत्तये। सौख्यधान्यधनानां च पुत्रपौत्रादि वृद्धये। कल्याणीं पूजयेद्धीमान्नित्यं कल्याण॥
९५ वृद्धये। आरोग्यसुखकामी च जयकामां तथैव च। यशस्कामानतो नित्यं रोहिणीं परिपूजयेत्। शत्रुलोकस्य शत्रूणां सुगनाशाय ९५
कर्मणि। दुर्गा दुर्ग विनाशाय पूजयेद्यत्नतो बुधः। सौताम्यधनधान्यादि वांछितार्थफलाप्तये। सुभद्रां पूजयेन्मर्त्यो दा
सीदास विवृद्धये। कुमारीपूजोत्र कानस्वतत्रैवोक्तः॥ प्रातःकालविशेषेणाक्षतां स्यं गोविशेषतः। आवाहयेत्ततः कन्या
मंत्रेणानेन नागेव॥ ॥आवाहनमंत्रः॥ ॥मंत्राज्जनमर्ष्मी लक्ष्मीमातॄणां रूपधारिणीं। नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्या
मावाहयाम्यहं। ततः संपूजयेद्धीमान्मंत्रेणेन पृथक्पृथक्॥ ॥पूजामंत्रः॥ ॥जगत्पूज्ये सर्ववंद्ये सर्वशक्तिस्वरूपिणि।
पूजां गृहाण कौमारि जगन्मातर्न्नमोस्तु ते। त्रिपुरां त्रिपुरांधानां त्रिवर्गज्ञान रूपिणीं। त्रैलोक्यवंदितां देवीं त्रिमूर्त्तिं पू
जयाम्यहं। कालात्मिकां कलातीतां कारुण्यहृदयां शिवां। कल्याणजननीं नित्यं कल्याणीं पूजयाम्यहं। अणिमादिगुण।

धानामकानाप्यजनात्मिकां। अनंतशक्तिकां लक्ष्मीं नोहितीं पूजयाम्यहं। कामचारिणीं शुभां कान्तां कालचक्रस्वरूपिणीम्। कामदां
करुणोदारां कालीं सं पूजयाम्यहं। चण्डवीरां चण्डमायां चण्डमुण्डप्रभंजनीम्। पूजयामि महादेवीं चण्डिकां चण्डविक्रमां। सदान
न्दकरीं शान्तां सर्वदेवनमस्कृतां। सर्वभूतात्मिकां लक्ष्मीं शान्तवीं पूजयाम्यहं। दुर्गां मे दुस्तरे कार्ये तवदुःखविनाशिनीं। पूजया
मि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनीम्। सुंदरीं सर्ववर्णानां सुखसौभाग्यदायिनीम्। सुभद्रां जननीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं।
एवमत्यभक्तेन कुर्याकुमारीणां। अलनतः। कंचुकैः स्वैर्ववस्त्रैः स्वगंधपुष्पाक्षतादिभिः। नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैस्तां जपेत्पाङ्सं॥
दिभिः। हीनादि रोगी कुष्टादि विकारां कुकुलीं तथा। पर्थिस्फुटितसर्वांगीं स्वरूपां त्रां वर्जितां। एकवंशसमुद्भूतां कन्यां सम्यक्
प्रपूजयेत्। ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थे नृपवंशजां। लाभार्थे वैश्यवंशोत्थां सुतार्थे शूद्रवंशजां। दारुणे चान्त्यजातीनां पूजये
द्विधिना नरः इति। अत्र सर्वस्वापरपूजनमुक्तं॥ ॥देवीपूजा॥ ॥अथ पुरुषसूक्त प्रतिपत्स्वा॥ प्रयोगसूत्रे दिने। पूर्वेद्यु
त्रैः स्नवानामथ प्रथमे शिप्रमावहेत्। तस्मात्मार्श्वेन्ने भत्तव पूज्यो सोशसद्धपासहा पंचवर्षानि सूत्रे॥ गंधि स्त्रेषां तु वंधयेत्
वापथ्यैवत्तु। सौनःशाकैर्मंत्रैः सवैः अग्ने वैः विश्वदेवैस्त्यागन पेहोमैः कार्यो दिने दिने। पूजनीयाः स्वतुनगानवमी। ब
दवहि। शांतिस्वस्त्ययनं कार्यं तदा तेषां दिने दिने। धान्यलक्ष्मातकं कुष्टरचासि स्वार्थका तथा। तुनेगानजाणीपत्तु पुष्पैः
शस्त्रपाणिभिः। दानिध्यतः कवितन्नन च वा ह्याकथंचन॥ इति। अस्मिन्न वनात्रौ पूज्यो बिल्वशाखा निमंत्र्य॥ काम्ये॥ ॥
तत्र लिंगपूजा॥ ॥नावास्य वयाथोपनामस्यानुमहोपचाअकाले त्र ल्या॥ बोधयेद्व्याखवसिमृतः पुना। अहमप्यासितः

श्री०

षष्ठ्यां आश्विने वा यत्नात्सम्पूतः। श्रीशैलशिखरे जातः श्रीफल श्रीनिकेतन। नेतव्योसि मया गच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपतः। सप्तम्यां त्र
तस्याः शाखां गृहे प्रवेशयेत्। तथा च तत्रैव मूलान्ते पि सप्तम्यां केवलायाः प्रवेशयेत्। उत्थाप्यानय बिल्वस्य फलान्यपि शाखि
केतयेति। अष्टम्यां पूजाविशेषो विहितो बहुलस्तु नात्॥ अत्राष्टम्यां भद्रकाली दनुजपञ्जविनाशिनी। प्रादुर्भूता महाघोरा जोगिनी
कोटिभिः सह। अतोर्थे पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः। उपोषितैर्वस्त्रधूपदीपैर्माल्यानुलेपनैः। आमिषैर्विविधैश्चान्यैः
होमतर्पणैः। बिल्वपत्रैः श्रीफलैश्च चन्दनेन घृतेन च। नवम्यां तु कृतस्नाने सर्वैः पूज्या सुबालया इति॥ ॥अथ मा
र्गशीर्षशुक्लाष्टम्यां प्रतिपदादिनवमीतिथिषु प्रतिदिनं दुर्गापूजादिकं। सामर्थ्ये सप्तम्यादिदिनत्रयेत कर्तव्यं॥ ॥
९७ तद्वाहिपूजा॥ ॥आश्विने मासि शुक्ले तु कर्तव्यं नवरात्रकं। प्रतिपदादिक्रमेणैव जावच्च नवमीं नवेत्। त्रिरात्रं चापि क ९७
र्तव्यं सप्तम्यादि यथाक्रममिति॥ ॥इति दुर्गोत्सवः॥ ॥अथ पौषशुक्लाष्टम्यां बुधवाने शुक्लाजान्त विष्णोक्तिनोक्तपूजनं॥ ॥
पुण्ये मासि यदा देवि शुक्लाष्टम्यां विबोधजेनातिदातु सा महापुण्या महानद्य इति कीर्तिता। तस्यां स्नानं जपो होमस्तर्पणं विप्रभोजनं
मत्प्रीतये महादेवं पूज्येद्विविधं विध्वतेमिति॥ ॥इति शिवपूजनं॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥बुधाष्टमीव्रतं पार्थ शृणुष्वैकाग्रमा
नसः। आसीत्पूर्व्यसनी पूर्वं मुनावनमिल्लोगतः। तस्य वेश्य प्रजावोन्यस्त्रीरूपं बुधामहीत्। अष्टम्यां बुधवारेण तदा सेव्या बुधाष्ट
मी। सर्वपापहना नित्यं सर्वोपद्रवनाशिनी। स्वर्जाते नाजनिमिषौ राज्ञी तस्यो र्म्मिला निधा। पते ष्वां कर्म कुर्वाणा तमोघूमान्वुबु
नम्रा उपजेनं कुलीनं चालोकनाश्यामलो जम। सासह्यावनकान्ति त्वाविहनामेतिनापतिः। उवाच सा चैतान्ये वनिष्पिवा पिव
श्री० लोकजन्। ददर्श मातरं तेषु त्पद्यमानां द्वियातनैः। तां विष्णोज्ञायमग्राह ह्योत्र्नपापकर्मविद्। माता तवानुत्तवतीह सत्रो पाप्

स्वपापुना।बुधाष्टमीव्रतंचीर्णंतच्छ्रेयोस्यैसमर्प्येत्।तयाकृतास्योमलप्तानिःपापास्वर्गतोर्म्मिलो।सानुजस्तैःसमीपेतुहृस्पते
घापित्तानत।बुधस्यपार्श्वेनत्तस्मिमिथिनाजसमीपगा।विस्मुनन्तीमहानाजबुधाष्टम्याश्चतावतः।अथैथातःसंप्रवक्ष्यामिबुधाष्टम्यां
विधिंतव।यदायदासिताष्टम्यांबुधवारेत्तवेक्कचित्।तदातदाहिसाग्नाह्याएकतक्ताशनैर्नरैः।स्नात्वानद्यांतुपूर्वान्हेगृहीत्वाकनकं
नवं।जलपूर्णंसहेमानीकृत्वापापाघेडुसमन्वितं।दघाक्षिप्राप्यतींगत्वाक्षिप्रंचैववक्रमेणतु।अष्टम्याष्टवियानेनविचित्रान्नैःपृथक्पृथ
क्।प्रथमामोदकैर्दद्याद्द्वितीयापूपकैस्तथा।तृतीयाघृतपूरैश्चचतुर्थीवटकैर्नृप।पंचमीतुप्रकाशानैःषष्ठीस्तेहलकैःशुभैः।
स्रशोकवर्त्तिभिःशुभ्रैःसप्तमीचातिवाहयेत्।अष्टमीफणितैःपूर्णैःषडुवेष्टैर्युधिष्ठिर।एवंक्रमेणकर्त्तव्याःसुहृत्स्वजनबांधवैः।स
हैकत्रस्थितोभोज्यंतोक्तव्यंप्रीतिपूर्वकः।उपाख्यानमिदंपार्थकथयन्क्षिशनैःशनैः।आख्यानपनमेपार्थस्त्रोजनंसहसात्यजेत्।ता
वदेवहित्तोक्तव्यंजावत्माकथ्यतेकथा।ततोभुक्त्वाबुधस्याग्रेसर्वाश्चमासासमाहिताः।विप्रायवेदविदुषेवाचकायप्रदापयेत्।
सान्नतैसहिनार्पजातनूपमजंशुभम्।अर्च्चितंचार्च्चितंगंधैःपुष्पैर्धूपैःसुगंधिभिः।पीतवस्त्रैःसमाच्छन्नंबुधंसोमात्मजाकृतिम्।
माष्पकेनसुवर्णस्पतदर्द्धार्द्धेनवाकृतं।बुधस्वरूपंमत्स्यपुनातोः।। ।।पीतमाल्याम्बरधरःकर्णिकारसमद्युतिः।षड्गचर्म्मगदापाणिः
सिंहस्थोवरदोबुधः।इतिलक्ष्मिपुक्तस्तुकौंतेयदद्याद्देवंसमुद्धरेत्।। ।।बुधायनमः।ॐसोमात्मजायनमः।ॐदुर्बुद्धिनाशायनमः।
उत्तनाजातायनमः।ॐसोमाप्रगहायनमः।ॐसर्वसौख्यप्रदायनमः।इमेपूजामंत्रः।ॐबुधोऽयंप्रतिगृह्णातिद्रव्यस्त्वपुबुधः
स्वयं।दीयतेबुधरूपेणतुष्टतामेबुधोनमः।। ।।दानमंत्रः।। ।।उदुर्बुद्धिवोधदुर्नितिनाशायत्वावयोबुधःसौख्यसंमनःसंनि
तांकनोतुशशिनंदन।इत्युच्चार्यतुगृह्णीयादद्यान्मंत्रपुनस्कृतं।सप्तजन्मानिनार्जेद्दत्तवेज्ञातिस्मनोतुविधनधान्यसमायुक्तः

क्रौं०

पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् ।दीर्घायुर्विपुलान्भोगान्वहून्भुक्त्वामहीतले।ततःसुतीर्थमनाध्यात्वानानाप्तालिलेन् ।मृतोसौस्वर्गमाप्नोति
पुनर्दनपुरीं नृप ।तत्रस्थेपावदासृष्टेपारदाहृतसंप्लवम् ।एवमेस्यास्समाख्यातागुह्यापार्थबुधाष्टमी ।यांश्रुत्वाब्रह्महागोघ्नःसर्व
98 पापैःप्रमुच्यते।योष्टमींबुधयुतांसमवाप्यस्नात्वासंपूज्यपैष्टिसिसुतंकनकोपनिर्म्यंपक्वान्नपानसहितंसहितेनप्रपन्नस्कोपि
रूपतपसोपमसुर्खंनकदाचिदेव। ॥इतिश्रीज्येभृप्रकाशेअष्टमीव्रतानिसमाप्तानि॥ ॥अथनवमीव्रतानिलिख्यते॥
॥ ॥साचपूर्वविद्धैवग्राह्या।अष्टम्यानवमीविद्धाकर्तव्याफलकांक्षिभिः।नकुर्यान्नवमींतातदशम्यांतुकदाचन।ब्रह्मवैवर्त
कृ०॥ वचनात्।यमुर्नैष्ट्रजोनितिपुग्मवाक्याच्च।नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीनवमीतिथिरिति।नविष्णुधर्मोत्तरवचनाच्च।उपवासे
९८ प्रयमेवनिर्णयः॥द्वितीयापंचमीवेधादशमीचत्रयोदशीतिपूर्वोदाहृतवचनेनदशमीविद्धायांनवम्यामुपवासनिषेधा
त्।नवम्येकादशीचैवदशमीविद्धाप्रदातव्येत्।तदावर्ज्याविशेषेणगंगांभःश्वजलेयथेतिपद्मपुराणवाक्याच्च।अत्रप्रसंगानव ९८
मीव्रतान्युच्यन्ते।तत्रचैत्रशुक्लनवम्यांरामनवमीइतितोकेनामनवमीव्रतं।चैत्रेनवम्यांप्राक्पक्षेदिवापुण्येपुनर्वसौमे
षपूष्णिसिंसप्रांशेलग्नेकर्कटकाकृपे।आविरासीत्सकलयाकौशल्यायांपरःपुमान्।तस्मिन्दिनेतुकर्तव्यमुपवासव्रतंस
दा।तत्रजागरणंकुर्याद्रघुनाथपरोभुवि।तस्मिंकृतजनजत्येवतद्विष्णोःपरमंपदम्।सर्वेषामप्ययंधर्मोभुक्तिमुक्त्यैक
साधनीतथा।तत्रैवसीनामनवमीश्रोक्ताकोटिसूर्यग्रहाधिका।तस्मिन्दिनेमहापुण्येरामसुद्दिश्ययत्नतः।जपहोमादिकं
तिकर्म्मेतज्जवज्जकारक।उपोष्यतौजागरणंपितृनुद्दिश्यतर्पणम्।तस्मिन्दिनेतुकर्तव्यंब्रह्मत्रात्रिमतीसुतीर्थनामएवं
पवीत्रतद्दिनंनामतोप्यकमिति॥अत्रसदेति।सर्वणांदग्निहोत्रवय्यावाजीवकर्तव्यताप्रतीजतइत्यतोनित्यमिदंत्राष्ट्र

सीनामनवमीदिने॥ मात्स्ये विमूढधीः। उपोष्याणि न कुरुते कुंभीपाकेषु पच्यते। जन्मनामनवम्यां तु यः कोमोहाद्विमूढधीः। कुंभीपाके
ष्वघोरेषु पच्यते नात्र संशयः। अकृत्वा नवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमम्॥ ॥व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलमाप्नुयादिति त्याद्यगस्त्य
संहितावचनेष्वकरणे दोषश्रवणात्॥ तथा तत्रैव। सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे महादानैः कृतैर्मुहुः। यत्फलं तदवाप्नोति श्रीरामनवमीव्रता
दित्यादिफलश्रवणादेतत्काम्यमपि॥ इदं च तिथिवेधेऽपि मध्याह्नव्यापिनी सैव ग्राह्या॥ लग्ने कर्कटकाकचेत्यगस्त्यसंहिताव
क्येन मध्यतान्हे अपराह्णे मध्याह्ने जन्मकालत्वाभिधानात् सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा स्यादिति वचनात्॥ उत्तमत्र मध्याह्नव्या
पित्वे मध्याह्नव्याप्त्यभावे वा पुनर्वसुयोगः एकत्र मध्याह्ने अपरत्र मध्याह्निं विहाय॥ तदा मध्याह्ने पुनर्वसुयुक्ता ग्राह्या॥ मुख्यो श्रीराम
जन्मकाले योगाखंडलात्। यदा तु दिनद्वयेऽपि मध्याह्ने नव[illegible]र्वसुयोगः। यदा वा दिनद्वयेऽपि मध्याह्नं विहाय पुनर्वसुयोगः यदा
वा दिनद्वयेऽपि पुनर्वसुस्पर्शो वा॥ ततोऽन्यैव ग्राह्या॥ नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः। उपोषणं नवम्यां वै दशम्यामेव पा
रणमित्यगस्त्यसंहितावचनात्। पारणं तु यदा पूर्वविद्धायामुपवासः तदापि नवमीमवश्यं न दशम्यां कर्तव्यं॥ दशम्यामेव पा
रणमित्येवकारेण॥ तत्प्रयोगाव्यवच्छेदपरेण नवम्यां पारणस्य निवर्तितत्वात्॥ ॥इति रामनवमीव्रतं समाप्तम्॥
अथ दशमीनिर्णयः॥ ॥दशमी सर्वापि पूर्वयुतैव ग्राह्या। दशमी नैव कर्तव्या सा दुर्गा द्विजसत्तमेति॥ स्कंदपुराणवचनात्॥
यत्तु दिनद्वयेऽपि कर्तव्यकर्मकालव्यापिनी तदा पूर्वा परा वा ग्राह्या। संपूर्णा दशमी ग्राह्या पूर्वया परयाथवा। युक्ता न दूषिता तेन सा
दितिमा सर्वतोमुखीत्यग्निनो वचनात्॥ संपूर्णा दशमी कार्या पूर्वया परयाथवा। युक्ता न दूष्याणि तस्या यतः सा सर्वतोमुखीति॥
न विष्णुपुराणवचनाच्च॥ संपूर्णा कर्मकालव्यापिनी॥ उपवासे तु सर्वापि दशमी पूर्वविद्धैव ग्राह्या॥ नागविद्धा तु या षष्ठी शिववि

श्रीः

द्या तु सप्तमी दशम्येकादशी विद्धा नोपोष्या स्यात्कथंचन । परविद्धा न निषेधात् अत्र प्रसंगाद्दशमीव्रतान्युच्यंते ॥ तत्र ज्येष्ठशुक्लदश
म्यां दशहरनाख्यायां स्कंदपुराणे ॥ मधुसंज्ञा ॥ गादिके । ज्येष्ठशुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्मृता तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः । नीकौ
११ श्चित्सवितीं ज्ञात्वा दद्यादर्घं तिलोदकं । मुच्यते दशभिः पापैः समहापातकैरपि । ज्येष्ठशुक्लदशम्यां तु नवं जन्मदिने यदि । सेवाह्लन्क्षे
सेपुष्का सर्वपापहरा तिथिरिति । दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठे मासि कुजाहनि । अवतीर्णा जतः स्वर्गाद्धस्तर्क्षे च सरिद्वरा । हरते दश पापा
नि तस्माद्दशहरा स्मृतेति ॥ ॥स्कंदपुराणे॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः । गरानंदे व्यतीपाते कन्याचंद्रे वृषे रवौ । दश
योगे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ तथा तत्रैवोक्तं ॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः । यः पठेद्दशकृत्वास्तु दरिद्रो वापि चाक्ष
श्रीः॥ क्षमः । सोपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः इति । एतच्च स्तोत्रमिति तत्रैवोक्तं गंगास्तोत्रं । अथ तत्रैव प शुक्लदशम्यामानन्त्यं
८९ न विष्णोर्नोक्तं ॥ ॥दशावतारव्रतं॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥व्रतं दशावताराख्यं कृष्ण ब्रूहि सविस्तरम् । समंत्रं च न हस्यं च स ८९
र्वपापोपशान्तिदं ॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥दशम्यां शुक्लपक्षे तु समासे पौष्ट्रपदे शुचि । स्नात्वा जलाशये स्वस्थः पितृदेवादितर्पणं । कृ
त्वा कुलानुकुलस्थे गृहमागत्य मानवः । गन्धीपद्मायावज्रचूर्णाः स्पष्टहस्तप्रशस्ति त्रपे । क्रमेणापावपेत्तांस्तु पुंसि संयतः शुभं । वर्षे
वर्षे दिने तस्मिन्नेवं वर्षाणि वै दश । प्रथमे पूपकान्वर्षे द्वितीये घृतपूनकान् । तृतीये पूपकासारे चतुर्थे मोदकान्शुभान् । द
शात्मनो दश हनेदश विप्राय दापयेत् । क्रमेणान्नपेदत्वा यथा क्तविधिनान्नपः । अंदौदेवि विष्णवे देयमर्द्धार्द्धं च द्विजातये । तोय
नाबाम्हमश्नीयात् ज्ञात्वा नभ्ये जलाशये । दशावतारानभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः । मंत्रेणानेन मेधावी हरिमत्स्ये जवानिताः । मत्स्यं
कूर्मं वराहं च नरसिंहं त्रिविक्रमं । रामं रामं च कृष्णं च बौद्धं चैव सकल्किनं । गतोस्मि शरणं देवं हरिं नानायाशाविजु । त्राणतोस्मि ज

गत्वार्थं संनविष्णु प्रसीदतु। छिन्नं तु वैष्णवी माया तत्त्वपात्रीतो जनार्दनः। श्वेतद्वीपं न यत्त्वं स्मात्म यातमानं निवेदितः। अत्र सुव्रतो दि
नामस्वादि दशावतारान् पि॥ आम निधाय पूजनीयानि। तत्रतीसाधकानां सुयत्नात् व्रते विलोकनीयः॥ य एवं कुरुते तत्क्षमाविधि
नानेन सुव्रत। दशावतारनामार्थं तस्य पुण्यफलं शृणु। स्मृतं नेजस्त्रिमालो कोपेषु कृतुर्ण्यां॥ दशादशा तच्छिन्नं तिन सर्वदेहपक्रप्रहन
तो विष्णुः। सीसा न सागरान्न घोतान् समुत्थ जगत्पतिः। स्थित द्वीपं नयत्वा सुव्रतेनानेन तोषितः। किं तु स्पन्नत्व वैल्लोके यस्य तुष्टो
जनार्दनः। यदुर्लभं पदं प्राप्यं न मत्सो यन्न गोचने॥ तद्यत्प्रार्थित ध्यातो ददाति मधुसूदनः। सो हं जनार्दनः साक्षात्कालरूपधरोच्यु
तः। मर्त्यलोके स्वयं पार्थ तूलनोत्र न कानातान्॥ जाम्बीजतमिदं पार्थ चनिष्णोतिमयोदिते। सालन्ममाचलयाशुक्ता तस्य पुत्र स
मन्वितं। मर्त्यलोके विनीय थित्वा विष्णुलोके महीपते। ये पूजयन्ति पुरुषाः पुरुषोत्तमसमत्सादिकां सुदशमीषु दशावतारान्॥
मर्त्ये दश स्वपि दशासु सुखं विहृत्य ते यान्ति मधु नु हृति मुनाति लोकं॥ ॥इति दशावतारव्रतं॥ ॥अथ पद्मीकस्य
विष्णुस्कादशम्यामानन्तपत्त विष्णोतनोक्त मासा दशमी व्रतम्॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥कथमासादशम्येष्वागो विदप्रि
यतेकदा। दमयन्त्या नलस्येव जयाजातः समागमः॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥राज्यापशयराजपुत्रश्च कृष्णपार्थेतु कृष्णीवलः वा॥
ज्यार्थी वणिकपुत्रा पुत्रार्थे गुर्विणी तथा। धर्मकामार्थसंसिद्ध्यै लोकः कन्या वरार्थिनी। यष्टुकामो द्विजवरो रोगी स्वेयार्थमेव च।
चिरप्रवासिते कान्ते बाले दत्त निपीडते। एतेष्वन्येषु कर्तव्यमासव्रतमिदं तथा। यस्मात्प्रस्पजवेपार्तिकाद्येतेननतदाव्रती सुक्ल
पक्षे दशम्यां तु स्नात्वा संपूज्य देवताः। नक्तमासाख्ये पूज्या वै पुष्पैर्वै नक्तचंदनैः। गृह्णीयात् लेखपित्वाप वैः पिष्टातवे नवा।
स्वीरूपाश्वाधिदेवस्य शस्त्रवाहनचिह्निताः। अस्य देवस्य तत्र दिक्पालस्येन्द्रादेहलघट्वघा हनेश्च विन्हिता। लेखयित्वेत्यथेः

ने० दत्वाघृताक्तैर्नैवेद्यैःपथ्यदीपांश्चदापयेत्॥ फलानिकालजातानिततःकार्येनिवेदयेत्॥ आसांस्वासांसुदासंतुसिध्यतीमेमनोनयः॥
नवनीतांघृसादेनसदाकल्पायामास्थितः॥ एवंसंपूज्यविधिवद्दत्वाविप्रायदक्षिणां॥ अनेनक्रमयोगेनमासिमासिसमाचरेत्॥
वर्षेवर्षेकुतुसेष्वृतंतस्यस्वास्समुद्यपेत्॥ अष्टौकुंभंवत्सत्स्यापिसिद्धार्थेवासमुद्यपेत्॥ सोवर्णाकानजेदासीनोप्यपिष्टानकेनवा॥
१०० इतिवैयुजनैःसार्धंस्नातःसम्भोगलंकृतः॥ पूजाप्राक्रम्यपयोगेनमंत्रैर्नेत्रिगर्त्तीगणो॥ त्वपिसंन्निहितःशक्रसुनाःसुननम
स्कृतः॥ पूर्वांस्थिंभुवनस्वस्यऐंद्रीदिग्देवतेनमः॥ अग्नेपनिमहादासेत्वमागोर्गिर्धिपद्भवे॥ तेजोनूपापनाशाग्निनमोजिवन्
दनव॥ धर्मनोत्रंसमाश्रितलोकेसंयमजत्यसो॥ तेनसंयमनीवासिजाम्यस्वरकामदोनवो॥ खड्गहस्तातिविकृतानिनै
नी०ग०॥ तिस्थूलमासिताः॥ तेननिर्ऋतिनामासित्वमासींपूतपस्वमो॥ त्वप्यालेभुवनाधानोवरुणोयादसांपतिः॥ कामाथमम
१०० धर्मार्थेवाचानुणिप्रचायाञ्जव॥ अघितिष्ठलिंतासिजस्मात्वंवायुनाजगदापुना॥ वायव्येत्वमतःशीतिनित्यंपुष्म
मालये॥ धनदेनाधिष्ठितात्वंप्रख्याताल्वमिहोत्तना॥ निर्मुल्लनात्तयासस्मासुदत्वासयोमनोनथान्॥ ऐशानिजगदीशेन १००
शीतुर्नात्वमलंकृता॥ पूतयास्वासमेदेविवीक्षिताननिमोनमः॥ भुजंगाष्टकुलेनत्वंसेविताअपिनतोधष्ठः॥ नागीगणाभिः
सहितानुष्ठातवममाधवे॥ सर्वलोकेपनिगतासर्वदान्वशिवायवासनकार्येपनिवृत्ताद्याप्लीमांपाहिसर्वदा॥ नक्षत्राणि
चसर्वाणिग्नहास्तानागणास्तथा॥ नक्षत्रमातनोयास्वन्तप्रेतविनायकाः॥ सर्वेममेष्टसिध्यर्थंनवैनुप्रावणाःसदा॥ एवंमं
त्रैःसमस्यप्योपुष्पधूपादिनाततः॥ वासोनिनिजसिंध्याघफलानिविनिवेदयेत्॥ ततोवादिनिनादेनगीतवादित्रमंगलैः॥
नन्दीसार्विप्रैर्नान्नीनिर्जगन्तोविनिवेदयेत्॥ अनेनविधिनासर्वंजमापयप्रणिपत्यच॥ भुंजीतमित्रसहितःसुहृद्भिर्युजने

नचाप एवं कुरुते पार्थ दशमीव्रतमादरात् । स सर्वान्कामानवाप्नोति मानवो नियतात्मवान् ॥ स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर ।
ज्ञानिवर्गजितो नार्यः सद्वाक्कामापरापरा ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदं । कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमम् । येम
नवा मनुजपुंगव कामकामैः संपूजयंतु दशमीषु सदा दशाशाः । ते यांति विशेषनिहिता हृदयेन कामानाशाः फलं सुलभमलं वहु
नोदितेन ॥ ॥इति श्रीजेमृत्प्रकाशे दशमीव्रतं समाप्तम् ॥ ॥अथैकादशीनिर्णयः ॥ ॥सा च पत्र द्वैधं वत्साद्या ॥
शुद्धमवावजात् । एकादशीनक्षत्रेष्या दशमी संयुता वित्तौ । इति स्कंदपुराणवचनात् ॥ पूर्वविद्वा न कर्तव्यात्ततीयाणाश्विनैव हि
अष्टम्येकादशी भूता धर्मकामार्थवांछितिनिति ॥ ॥तद्विष्णुपुराणवचनेनापि पूर्वविद्वाया निषेधात् ॥ अत्रोपवासविषये
विशेषो निरूप्यते ॥ तत्रैकादशी विद्धा शुद्धा विद्धा द्वात त्र सूर्योदये दशमीयोगरहिता शुद्धा । सूर्योदये दशमीयोगवती विद्धा सू
र्योदयस्य हायस्वाद समयागर्हिता सदेति स्मृतेः ॥ सूर्योदयेस्थ शादशम्या युक्तानिदितेर्थः यत्तु आदित्योदयवेलायाः प्रा
मुहूर्तद्वयान्विता । एकादशीतु संपूर्णा विद्वान्याप निकीर्त्यते ॥ त्यादि ज विष्णुपुराण ॥ दिवाक्सो ॥ अरुणोदये दशमीयुताय
विद्धत्वेन तदा दशमीयोगरहिता याः शुद्धत्वेन तत्त्वानस पांचरात्रादिवैष्णवागमोदीनायुक्त वैष्णवोपाष्यैकादशी विषये
दशमीशेषसंयुक्तो हि वैष्णव इति ॥ वेधानन ः ॥ पूर्वं ये वेधासितिपुः स्मृताः सर्वेष्य वेधाविज्ञेया वेधा सूर्योदये स्मृत इति ॥ स्मृ
त्यंतरवचनेनाति वेधा घरुणोदयवेधविशेषएव । एतदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते । चतस्रो घटिका प्रातररुणोदय निस्त्वयः । चतुष्टयवि
भागोत्र वेधादीनां कुलोप्यत ॥ अरुणोदयवेधः स्यात्सार्धं तु घटिकात्रयं । अतिवेधो घटिकाः प्रत्यासंदर्शनाद्रवेः ॥ महावेधोपि
तत्रैव दृश्यते र्कोन दृश्यते ॥ तुरीयस्तत्र विहितो योगः सूर्योदये बुधैरिति ॥ उदयात्प्राचीन सार्द्धघटिकात्रयादर्वागरुणोदय

को०

कालेदशम्यपवस्थाने वेधः। अष्टिकाधकजादघोमदशमीजोगो निषेधः। सूर्योदयसंदेहकाले दशमीजोगे महावेधः। सूर्योदय
काले दशमीजोगे महावेधः। सूर्योदयकाले दशमीवेधो जोग इत्यर्थः। तत्र संपूर्णाधिकत्वेदेन शुद्धा त्रिविधा एवं विद्धा
पि समन्यूनाधिकानानास्वरूपे जन्माष्टमीनिर्णये द्रष्टव्यं। तत्र शुद्धसमान्यूनद्वादशीका समद्वादशीका अधिकद्वादशी
का इति। त्रिविधा एवं शुद्धाधिका च प्रत्येकं त्रिविधेति शुद्धा न विद्धा विद्धसमापि त्रिविधान्यूनद्वादशीका समद्वादशी अधि
कद्वादशीका चेति। एवं विद्धान्यूनाविशाधिका च प्रत्येकं त्रिविधेति। विद्धापि विद्धा एवमेकादश्यष्टादशविद्धा तत्र शुद्धसमा
जान्यूनद्वादशीकायां समद्वादशीकायां च न विवादः। एवं शुद्धन्यूनायामप्येतादृश्यायां न विवादः। यदा शुद्धसमा शुद्धन्यू
स्मृ०॥ नाचाधिकायां न वति। तदा सर्वैरपि शुद्धैकादश्येवोपोष्या॥ ॥तदुक्तं स्कान्दपुराणे॥ ॥शुद्धा यादशमहीना समाहीनाधिको
१०१ त्तरा। एकादशीमुपवासेन शुद्धां वैष्णवीमिति। शुद्धैकादशी यदा समान्यूनावा न वति। अत्र द्वादशी समान्यूनाद्वादशी समा
न्यूनाधिका वा न वतु तदैकादशीमुपवासेत्। ननु शुद्धां वैष्णवीं द्वादशीमित्यर्थः॥ [illegible] पि। न चेदेकादशी विद्धा द्वादशी पर १०१
तः स्थिता उपोष्यैकादशी तत्र यदिच्छेत्परमं पदमिति। जो नित्वेकादशी त्वेन्यूना परतो द्वादशी यदा। तदा ह्येकादशीं त्यक्त्वा
द्वादशीं समुपोषयेदित्यादीनि [illegible] पुराणादिवचनानि तानि द्वितीयदिने स्वल्पायामप्येकादश्यां सद्भावे द्रष्टव्यानि। अत्रानो
त्र स्यातिथौ द्वादशी शब्दो द्वादश्यां शक्तिस्तु नाहो नात्र व्यापित्वेनावगन्तव्यः पूर्वोदाहृतवचनानुरोधीत्। यत्तु अतिरिक्तापि
च विद्धा स्यात्परतो द्वादशीति वचनं तदपि शुद्धाधिकाविषयं। यानि तु। सा पूर्वैकादशी त्याज्या परतो द्वादशी यदि। उपोष्या
द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणा। इत्यादीनि द्वादशी दृष्टो द्वादश्युपवासविधायकानि तानि भागवततंत्रादि वाक्यानि तानि

पंचनाव्याद्यागमोक्तदीक्षायुक्तवैष्णवविषयानि।पूर्वोदाहृतस्कंदपुराणवचनविरोधात्॥यदातुशुद्धाधिकान्यूनद्वादशीका
वादशीतदासकामैःप्रथमोपोष्या।निष्कामैर्द्वितीया तदुक्तंमार्कंडेयेन॥संपूर्णैकादशीयत्रपरतःपुनरेवसा।पूर्वामुपवसेत्कामीनिष्का
ममुत्तरांवसेदिति॥ ॥मार्कंडेयपुराणेपि॥ ॥उदयात्प्रागयदाविप्रामुहूर्तद्वयसंयुता।संपूर्णैकादशीनामतत्रैवोपवसेद्गृही।पुनःप्रभात
समयेघटिकैकायदाभवेत्।तत्रोपवासोविहितस्त्वतुर्याश्रमवासिनी।विधवायाश्चतत्रैवपरतोद्वादशीनचेतिदिति।अत्रचशब्देनच
प्रस्थादीनामिहणं।अत्रापिसंपूर्णत्वमहोरात्रव्यापित्वंविवक्षितंनतुपूर्वोत्तरोदयकालव्यापित्वमपिअन्यथापरतोद्वादशीनचे
दित्यनुवादोसंभवःस्यात्।पूर्वोत्तरोदयमानस्याहोरात्रव्यापस्थितायएकादश्याउत्तरदिनेघटिकामात्रावस्थानस्यघटिकापंचकद्व
द्वासत्त्वासंभवादस्यापिचपरमसूक्ष्मत्वात्समनन्तरदिनेदृश्यमानस्यज्योतिःशास्त्रविरुद्धत्वात्।उदयप्राचीनमुहूर्तद्वयव्यापित्वा
भिधानंतुवैष्णवेनतत्कालवर्तिदशमीयुक्तायाअपित्याज्यत्वंज्ञापयितुंननुप्रकृतेस्यकश्चिदुपयोगः॥ ॥स्कंदपुराणेपि॥
प्रथमेहनिसंपूर्णाव्याप्याहोरात्रमस्थिता।द्वादश्यांचतथातातदृश्यतेपुनरेवसा।पूर्वोकार्यागृहस्थैस्तुयतिभिश्चोत्तराविभोइति॥
अत्रयतिगृहस्थपदे।निष्कामसकामपरे।निष्कामस्तुगृहीकुर्यादुत्तरैकादशींसदा।प्रातरेवतुवामावाद्वादशीवृद्धिगोत्तमा।
इतिस्कंदपुराणवचने॥निष्कामस्यगृहस्थस्याप्युत्तरादिनेउपवासविधानात्।न्यूनद्वादशीकायांतुशुद्धाधिकायांविष्णुप्रीति
कामेनदिनद्वयेप्युपवासः॥कर्तव्यइतिविशेषः।तथाचब्रह्मवसिष्ठः॥संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा।लुप्यतेद्वादशीतस्मि
नुपवासःकथंभवेत्।उपोष्येद्वेतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैः॥स्कंदपुराणेपि।संपूर्णैकादशीयत्रपरतःपुनरेवसा।त्रयोदशी
उषःकालेउपोष्यातत्रकाभवेत्॥ ॥उपोष्येद्वेतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैरिति॥यदाशुद्धाधिकाद्वादशीत्याज्यावद्धेतद्वि

नं०

102

तयोजदीति ॥ नारदोपि ॥ वैष्णवीवत्रयोदश्यां घटिकैकापि दृश्यते । गृहस्थोपि पनीकुर्वोपूर्वोन्नोत्पवसेसदेति ॥ पद्मपुराणेपि ॥
अविद्धापि च विद्धास्यात्पन्नतोद्वादशीजदि । तदाविद्धासमासमघ्यदशीकान्नूनाद्वादशीकः वातदाविद्धापि पूर्वापोष्यातथाचत्र
ष्वणगः ॥ अपरा ॥ हेन लभ्येत तथापश्चाद्वादशीकलयापि चेत् । तदानीं दशमीविद्धाउपोष्यैकादशीतिथिर्मिति ॥ विष्णुरहस्ये ॥ दशमी
शेषसंयुक्ताउपोष्यैकादशी तदा । यदानस्यात्त्रयोदश्यां मुहूर्ते द्वादशीतिथिः ॥ अत्र घटिकाद्वयं ॥ मुहूर्तमिति च द्वादशीसञ्ज्ञावमा
त्रापलब्धाणी ॥ वसिष्ठोपि ॥ यदाकोदृशमात्रापि द्वादशीन परेदिने । त्रयोदश्यां यदा कार्या दशमीशेषसंयुतेति । तथाविद्धाप्य
विद्धेयापरतो द्वादशीन चेति ॥ ॥ ऋष्यशृङ्गोपि ॥ ॥ एकादशीन लभ्येत सकलाद्वादशी तु चेत् । उपोष्या दशमीविद्धा ऋषिरुद्दाल
कोब्रवीदिति ॥ एवं सर्वेषामपि विद्धैकादश्युपवासे प्राप्ते मुमुक्षुविष्णुजे विशेषोत्तिहितो विष्णुरहस्ये ॥ दशमीमिश्रितापूर्वोपूर्वा
श्रीः ॥ १०२ द्वादशीपरा । एकादश्यां महाप्राज्ञः उपवासः कथं त्वयेदित्युपक्रम्योक्तं शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या मोक्षकांक्षिभिरिति ॥ व्यासः ॥ १०२
दशमीमिश्रितापूर्वा द्वादशीजदि लुप्यते । एकादश्यां महाप्राज्ञ उपवासः कथं त्वयेत् ॥ शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या मोक्षकांक्षिभिः
पारणं तु त्रयोदश्यां पूजयित्वा जनार्दनमिति ॥ यदा तु विद्धसमाद्वादश्यधिका तदा विद्धैकादश्यामुपवासः ॥ तदा त्राण्पर्णंगः ॥ ॥
अविद्धानि निषिद्धैश्चेन्न लभ्यन्ते दिनानि तु । मुहूर्तैः पंचभिर्विद्धा ग्राह्या चैवैकादशीतिथिरिति ॥ मुहूर्ते पंचकवेधस्त्वनुगोदशमा
न्त्यजातव्यः सूर्योदयमानत्यमहगोनूलनादिने । एकादश्यास्तावकथनं नोपपद्यते तिथ्यासएव ॥ सत्रत्रैकादशीकार्या दशमीमिश्रि
तानेः प्रातर्वितुमावाप्नूमघस्मान्नित्यमुपोष्यामिति ॥ प्रातस्त्वपोदश्यां द्वादशी नवतुमावान्नूदित्यर्थः ॥ मुमुक्षुस्तिस्तु विद्धोप
नित्यजपश्च द्वादश्यामुपवासः कर्तव्यः ॥ ॥ तदुक्तं व्यासेन ॥ ॥ एकादशीयदा लुप्तापरतो द्वादशीत्वचेत्रा उपोष्या द्वादशीतत्र

यदि छेत्परमां गतिमिति ॥ पञ्चमीं गतिं मुक्त्वा लुप्ता दशमीविद्धा सती परदिने वर्त्तमाना । एवमनन्यान्यपि शुद्धद्वादश्युपवासविधाविधायु
कानि मुमुक्षुपराणि ज्ञातव्यानि यदा तु विद्धान्यूनान्यूना द्वादशीति विष्णु । एकादशीं नात्रिसंध्येद्वादशी चेन्न दृश्यते । यदि देवात्तु संसिद्धे
कादशी तिथिवर्जयेत् । तत्र क्रतुशतं पुण्यं द्वादशीपारणात्तु वेदिति ॥ ॥पद्मपुराणेऽपि ॥ ॥एकादशी दशाविद्धा परतोऽपि न वर्द्धते । यतिभिर्गृहिभि
श्चैव सैवोपोष्या न यथा तिथिरिति ॥ अत्र यतिशब्दो निजमयुक्ता मुमुक्षुब्रह्मचारिवानप्रस्थादिपरः । न तु सन्न्यासिपरः । तेषां मुमुक्षुत्वात्
मुमुक्षूणां च । स्मिन्निषेधे शुद्धद्वादश्यामुपवासविधानात् । तथा च सुमन्तुसत्यव्रतौ । दिनक्षयेऽपि शुद्धैव द्वादशी मोक्षकांक्षिभिः । उपोष्या
दशमीविद्धा नोपोष्यैकादशी सदेति ॥ ॥स्कान्दपुराणेऽपि ॥ ॥उपोष्या द्वादशी शुद्धा एकादश्यां दिनक्षये मुमुक्षुभिर्दशाविद्धा नोपोष्यै
कादशी तिथिरिति ॥ ॥व्यासोऽपि । एकादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी न चेत् । उपोष्यैकादशी तत्र यदिच्छेत्परमां गतिमिति ॥ एवमन्यान्य
प्यस्मिन्निषेधे शुद्धद्वादश्युपवासविधायकानि मुमुक्षुविषयाणि ज्ञातव्यानि । पुत्रवद्गृहस्थानां तु विद्धान्यूनायामुपवासनिषेधा
दुपवासनिषेधे तु तन्ने किंचित्प्रकल्पयेत् । न दुष्यत्युपवासेन उपवासफलं लभेदिति ॥ वायुप्रोक्तवचनात् । केचित्फलाद्लिन्नपं
त्तजपित्रोपवासः कर्त्तव्यः । निषेधस्व व्यासेन दर्शितः । एकादशी पुनष्टा पुनर्वोसंक्रमा । तथा पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पितृवा
न्गृही ॥ पितामहेनापि । एकादशीदिनं प्राप्य उपवासं करोति यः । तस्य पुत्रा विनश्यन्ति मघायां पिण्डदो यथा । पिण्डदः पिण्डदस्यन्तानोय
तो नित्यकानलोपः । एकादश्यां न विवानसंक्रान्त्यादियोगेऽप्येकादशीनिमित्तोपवासस्य न पूर्वोक्तो निषेधः । किं तु न विवानादिनिमि
त्तस्यैवस्यैवातदाह जैमिनिः ॥ ॥आदित्यवारे संक्रान्तौ ग्रहणे चेन्द्रसूर्ययोः । पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान्गृहीतन्निमित्तोपवास
स्य निषेधोऽयमुदाहृतः । नानुषंगत्कृतोन्नाद्योयतो नित्यमुपोष्यमिति ॥ ॥कात्यायनोऽपि । ॥एकादशी शुक्लकृष्णा पुनर्विसंक्रमा ॥

ज्यो०

तथा। चंद्रसूर्योपरागे न कुर्यात्पुत्रवान्गृही। तत्र पुत्रोपवासस्य निषेधोपसमुदाहृतः। अत्र पुत्रेतीन पुत्रस्य न विधिर्न्नो निषेधनमि
ति। ननु एवादित्यवारादिजो मेष्येकादशीनिमित्तोपवासो विहितः सनत्कुमारेणोक्तेः॥ ॥भानुवारेण संयुक्ता तथा संक्रांतिसंयुता। एकाद
शी सुतैः पोष्या सर्वसंपत्करीति च इति॥ ॥कात्यायनेनापि॥ व्यतीपाते वैधृतिवारैकादश्यां सदा नवै रा उपोष्या सा तु विज्ञेया पुत्रसंपद्वि
वर्द्धिनीति। यदा तु विद्धाधिकानपूर्नद्वादशीकासमद्वादशीकाधिकद्वादशीकावा। तदा विद्धोपवितस्य दशमीमिश्रायामेकादश्यामुपवा
सः कर्त्तव्यः॥ ॥तदुक्तं कूर्मपुराणे॥ ॥एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी। सैवोपोष्या त्वया यत्नेन महापुण्या विवर्द्धिनी। तथा तत्रैव
एकादशी कलाप्युक्ता द्वादशीं तु प्रपद्यते यदा। उपोष्या च महापुण्या सर्वपापहरा तिथिरिति॥ ॥पद्मपुराणे॥ ॥द्वादशी मिश्रिता गन्धा द्वा सर्वे
श्रीः॥ १०३ चैकादशी तिथिः। द्वादशी च त्रयोदश्यां विद्यते यदि वा न वेति। तथा॥ सर्वत्रैकादशी कार्या द्वादशी मिश्रिता नरैः। प्रातर्भवतु वा मा वा यतो
नित्यमुपोष्णाम्इति॥ ॥नारदीयेपि॥ द्वादश्येकादशी यत्र संगता नतु दृश्यते। तासु पोष्या ततः कार्या त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ ॥स्कंदपुराणे॥ १०३
पि॥ एकादशी कला यत्र परतो द्वादशी न चेत्। तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ तत्व सा नसीहिता॥ द्वादश्येकादशी यत्र द्वाद
शी पूर्णतो पिहि। द्वादशीपारणं कृत्वा क्रतुकोटिफलं लभेदिति॥ ॥नारदीयपुराणे॥ ॥यदा न प्राप्यते विप्रा द्वादश्यां पूर्ववासरे। न विद्ध
काद्धमात्रोपि तत्रोपोष्यं परे दिने। उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणं। निर्गता च त्रयोदश्यां पल्लावाद्यपि लापि चेत्। द्विकलाप्य
तु द्वादश्यां पारणं पः कर्तो लिद्दिना मुपोष्य महीपालन गर्भे विशते नरः। तथा॥ द्वादश्येकादशी यत्र परतो द्वादशी यदि। उपोष्या द्वादशी
नक्षा द्वादश्यां चैव पारणमिति॥ जानीतु॥ पारणे हेन लक्ष्येत द्वादशी कलयापि चेत्। तदानीं दशमीविद्धामुपोष्यैकादशीं तिथिं। इत्यादी
दीनि त्रयस्पृशं गादि वचनानि तानि विद्धाधिकाव्यतिरिक्तविषयाणि। पूर्वोदाहृतवचनविरोधात्॥ विद्धाधिका यां पुत्रवद्गृहस्थैर्ने
कादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी। उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वित॥ इत्यादिभिः कूर्मपुराणादिवचनैरुपवासनिषेधात्॥

द्विने एकादशीजैदजदा विद्धाद्वादशीचूक्तजंगता । नीणासाद्वादशीनेजान क्षेत तत्र विधीजत इति व्यक्षात्तात पवचनेनैकादशीकलाजत्र
द्वादशीवन्ज पीगता । तत्र न क्षेत्र कुर्वीत नोपवासोग्गहासम । इत्यादिस्कंदपुना ॥ दिवचनेस्वन्नक्षा विधानान्नक्षेकार्जे । उपवासनि
षेधेत्विति ता पुत्रोक्षैव वनात्फलादि कंवाकिं विल्किं विज्ञन्जा ॥ जे ॥ तन्जेचतत्रैवोक्तं । नक्तं हविष्यान्नमनोदनं चफलंतिलाः नीनमथा
म्बुराज्यं । जत्यं च गर्व्यं जदि वापि वायुः प्रशस्तमत्रोत्तनमुत्तनंज दिति ॥ जानितु ॥ दशमीशेषसंयुक्तां यः करोति विमूढधीः एकादशीफलं त
स्यनश्याद्वादशवार्षिकं ॥ तथा ॥ दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्यैकादशीं कलौ । संवत्सरकृतेनेहनरो धर्मात्प्रमुच्यते । तथा । दशम्यनुगता
जत्र तिथिनैकादशी नवेर । तत्रापत्यविनाशस्यपनेत्य नरकं व्रजेर । तथा । दशमीशेषसंयुक्ता गांधारी समुपोषिता । तस्याः पुत्रशतं न
ष्टंतस्मात्तीप निवज्जे येर । एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीमथवापुनः । विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचित् ॥ इत्येवमादीनि ॥ दश
मीविद्धाजामेकादश्यामुपवासनिषेधकानि ब्रह्मवैवर्त्तविष्णुरहस्यादिवचनानि ॥ तानि जादशमीविद्धोपोष्यत्वेनोक्तानि इतिनिक्क
विष्यज्ञानि । अन्यथा पूर्वोदाहृतवचनविरोधप्रसंगः जाम्यपैकादश्यामुपोष्यैव द्वादश्यां पारणं स्मृतं । त्रयोदश्यां न कुर्वीत द्वा
दश द्वादशीनजपा ॥ तथा ॥ पारणां तु न कर्तव्यमुपोष्यैकादशीमिह । त्रयोदश्यां नरेणोत्तुनित्यं धर्ममभीप्सितितथा ॥ दशम्य
नुगताहन्ति द्वादश द्वादशीफलं । धर्मापत्यधनापूर्त्ति [illegible] त्रयोदश्यां तु पारणा ॥ निषेधकानि पारणा ॥ विष्णुरहस्यादिवचनानि तान्य
पिजस्यां त्रयोदश्यां पारणानुज्ञानं पूर्वदर्शितं त इति निक्कविष्यज्ञानि । पूर्वोदाहृतवचनविरोधप्रसंगादिति ॥ माहात्म्यं
नारदीयनाणो ॥ ॥ एकादशीसमुत्थेन वह्निना पातकेंधनं । तस्मतां जाति नाजें दस्त्रा पिजन्मशतोद्भवं । नेदृशं पावनं लोकेनन

जे०

णां रूपविघते। यादृशं पञ्चनाज्ञस्य दिनं पातकहानिदं। तावत्पापानि देहेस्मिन् तिष्ठन्ति मनुजाधिप। यावन्न पवसे जन्तुः
पञ्चनाज्ञदिनं शुभं। अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च। एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीमिति। तथा। एकादश्यु
पवासी यः किं तस्यान्येन वासवं। एकादश्युपवासी यः किं तस्यान्येन वा फलमिति। पद्मपुराणे॥ एकादशीमुपोष्यैकां चत्संगं
१०५ नापि मानवः। न याति यातनां यामीमिति नो यमतः श्रुतमिति॥ स्कन्दपुराणे॥ अन्नोद्यन्नोजनाज्ज्ञातमगम्यागमनाद्भूतं।
अन्नाद्यन्नाजनाद्युक्तमन्नाज्ज्ञानां च वर्जनात्। अस्पृश्यस्पर्शनाद्युक्तं पनेष्वानिंद्याचरणात्। आत्मसंसर्गाद्ध्वज्ञपानर्यजेद्ध
तीति॥ ॥अस्यां वैदेकादश्यां शुक्लायां कृष्णायां वा भोजनं च येन मात्रं स वै किं कर्तव्यो। तयात्तन विद्याज्जामामप्यस्यामुपवा
श्रीः॥ सव्रतमपि गृहस्थः व्रतीति केः सर्वैर्नुष्ठेयं॥ गृहस्थैस्तु शुक्लायामेकादश्यां शयनीबोधनीमध्यवर्तिन्यां कृष्णायामपि कर्तव्यं॥ नत्वन्य
१०४ स्यां कृष्णायां पुत्रवद्गृहस्थैस्तु शुक्लायामेकादशी शयनीबोधनीमध्यवर्तिन्यामपि कृष्णायामुपवासनिषेधात् किंचित्फलादि नज्ञा॥ १०४
यं॥ तत्र भोजनवर्जनमाह। देवलः॥ न शंखेन पिबेत्तोयं न खादेत्कूर्मशूकरौ। एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि॥ ॥
नारदीयपुराणे॥ ॥यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च। अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे। तानि पापान्यवा
प्नोति भुंजानो हरिवासरे। नरसिंहपुराणे॥ निरूपणो त्रपोवनानने। नत्तो क्रवी नत्तो क्रव्यो संप्राप्ते हरिवासरे इति॥ तथा तत्रैव
अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हि पूर्यते। यो भुंक्ते मामको नाम्ना विष्णोर्हरि निपापकृन्नरः। समेव घ्यस्वदेशस्व निघोरप।
दशतः समः इति॥ ॥अग्निपुराणे॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च आहिताग्निस्तथैव च। एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि
विष्णुधर्मोत्तरेपि॥ एकादश्यां न भुंजीत कदाचिदपि मानवः इति। एवमादिषु वाक्येषु पक्षद्वयसाधारणं हेतु व्रतादिशब्दसाम

नाधिकारात्। पारणावल्लोपाद्भोजनमात्रस्य निषेधः प्रतिपाद्यते। तेन पक्षद्वयेऽपि भोजनमात्रं वर्ज्यमायातीति केचिन्नैतान्मन्य-
मेकादश्यां सर्वैः कर्तव्यमिति सिद्धम्। एकादश्युपवासव्रतं तु गृहस्थव्यतिरिक्तैः सर्वैरपि पक्षद्वयेऽपि कर्तव्यमित्याह देवलः॥
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि। वनस्थयतिधर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृही। नित्योपवासी समायुक्तो नरो विष्णुपरायणः।
पक्षे पक्षे तु कर्तव्यमेकादश्यामुपोषणम्॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ ॥उपोष्यैकादशी नित्यं पक्षयोरुभयोरपीति॥ सनत्कुमारः
क्वापि॥ एकादशी सदोपोष्या पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः॥ इति। तथा। न करोति द्विजो मोहादेकादश्यामुपोषणम्। स नरो नरकं याति नि-
र्वृतं तमसावृतम्॥ ॥नारदीयपुराणे॥ एकादश्यां विना नैव प्राप्नोति स्वस्तु महामते। पच्यते घोरे घतामिस्रे यावदाहूतसंप्लवम्॥
॥मत्स्यपुराणे॥ ॥एकादश्यां निराहारो भूत्वाहं केशव द्वादशीदिने। भुञ्जे वा मन्दिवा कृष्णेत व्रतं वैष्णवमिति॥ ॥अग्निपुराणे॥ ॥
एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेतद्धि वैष्णवमिति। अत्र केषुचिद्वाक्येषु श्रूयमाणो न भुञ्जीतेति नञ् भोजनप्रतिषेधार्थः किन्तु यम-
राद्व्रतशब्दसामानाधिकरण्यान्नञो माघमासमादित्यमितिवत्पर्युदासः सन् भोजनविरुद्धसंकल्पप्रतिपादकः। तेन
तैर्वाक्यैर्भोजनसंकल्परूपमुपवासाख्यं व्रतं विधीयते। एतच्चैतेषु वाक्येषु वीप्सा सदाशब्दनित्यशब्दादिसर्वा॥ कृकन॥ अत्र
त्यवायास्वा॥ अस्य षष्ठीनि त्वं गृहस्थस्य तु शुक्लायामेवोपवासव्रतं नित्यं। शुक्लामेव सदा गृहीति वचनात्। यथा शुक्ला
तथा कृष्णा द्वादशी सदा त्रिता॥ शुक्ला गृहस्थैः कर्तव्या भोगसंतानवर्धिनी॥ मुमुक्षुभिस्तथा कृष्णा ज्ञानवृत्तेनोपदर्शितेति॥
भविष्योत्तरे कृष्णवचनाच्च शयनीबोधिनीमध्यवर्तिन्यां कृष्णैकादश्यां तु गृहस्थस्याप्युपवासस्यावश्यकः। तदुक्तं स्कन्द-
पुराणे॥ ॥शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत्। सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृष्णा कदाचनेति। अत्र चान्या शुक्लकृष्णा

ने० मुपवासात्तावकथनं जातेति नेनेनदिवीति वन्नित्यानुवादेन निषेधः। गृहस्थस्य कृष्णैकादशीमुपोष्येतयज्ञयोनुजयोर
पि यथाशुक्ला तथा कृष्णा न विशेषोस्ति कश्चन इत्येवमादीनि पञ्चधन्येषु उपवासव्रतनिषेधकानि। तानि देवलादिवा
क्यमार्गेन ज्येचतुर्थकनोतीतिवाक्यपरिगृहीतेविशेष्यउपसंह्रियतेति।। ।।अतोगृहस्थस्यात्राप्यत्रमेवशुक्लासेवसत्यं गृ
105 ह्योहीत्यनेन शुक्लायामुपवासव्रतं विधीयते। अत एवात्रैवाकारेनोनिन्नक्रमत्नपागृहीतशुक्लायामुपवासे देवेत्यर्थ
योगव्यवच्छेदार्थः। नत्वन्यानिवृत्त्यर्थः। तेन नत्रिदोषदुष्टपूर्वसंख्यापत्तिः। पुत्रवद्गृहस्थेपुशयनीमध्यवर्त्तिन्यामपिकृ
ष्णायांसंक्रान्त्यामुपवासंच कृष्णैकादशीवासरे। चंद्रसूर्यग्रहे चैव नकुर्यात्पुत्रवान्गृही। आदित्यवारे संक्रान्तावसितैका
श्री:।। दशीदिने। व्यतीपाते कृते श्राद्धे पुत्री नोपवसेद्गृही। इत्यादिवचनेनुपवासनिषेधाकिंचित्करत्वादिकं तत्रत्यं ज्ञेयम्। अत्र श्राद्धा
१०५ द्दूपवासनिषेध एकादश्युपवासव्यतिरिक्तविषयः।। ।।अतएव हारीतयाज्ञवल्क्यः।। ।।उपवासो यदा नित्यः श्राद्धं १०५
नैमित्तिकं तथैव। उपवासं तदा कुर्यादाघ्राय पितृसेवितम्। मातापित्रोर्क्षये प्राप्ते तथैवैकादशी यदि। अभ्यर्च्य पितृदेवांश्च आ
जिघ्रेत्पितृसेवितम्।। ।।स्कन्दपुराणे।। ।।यस्मिन्दिने पितुः श्राद्धं मातुर्वाथ तथैव हि। तस्मिन्नेव दिने तात तथैवैकादशी १०५
व्रतं। अन्यच्चापि व्रतं स्कन्द तदा कार्यं तु तद्गृणु। ननु यत्तेयथा श्राद्धमुपवासोथवागुहा इति विप्रतिपत्तौ उपायः। पद्मो
मयोगाद्द्योतिनार्थः। सर्वेषां नराणां शिखिवाहन श्राद्धदिनं समासाद्य उपवासो यदा तथैव हि। तदा कृत्वा तु वैश्राद्धं तु कृश
र्पीतु यज्ञवेश। नत्सर्वं दत्वोपाणौ गृहीत्वान्न शिखिध्वज। अवजिघ्रत्यनेनाथ तेन श्राद्धं शिखिध्वज। पितृणां च प्रदत्तात
व्रतभंगो न विद्यते। पश्चाजत्र श्राद्धे जन्मदिने चैव संक्रान्त्यां नाहुसूतके। उपवासं न कुर्वीत यदि [illegible] छेद्द्व यमात्मना। इति जन्मदि

ने उपवासो निषेधः॥ सोपि साध्वादिसाह चर्णो देकादशीव्रतनिष्कविस्मणी॥ नानित्याहिताग्निनः स्वाश्च ब्रह्मचारी तथै
व च॥ असन्त एव सिध्यंति नैव्यासि सिद्धिनसत्ता॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च यो नश्नंसु तपस्वनेतु॥ आ॥ अग्निहोत्रलोपेन अवकी॥
नवे तु सद्गत्यादी निवचनानितान्युपवाससमर्थनाहिताग्न्यादिनोपवासानुष्ठाने आ॥ वाप्यग्नाग्निहोत्रादिकर्म्मवाध्य॥
जास्वापत्ते र्नोपवासने कर्त्तव्यो॥ इत्येवं वपनात्॥ न तु सति सामर्थ्ये काद्दश्युपवासो न कर्त्तव्य इत्येवं वपनात्॥ आ॥ अग्निहोत्रल
पनेति धंघगर्त्तेह्ल त्युनुण्यः॥ अत एव ब्रह्मविष्णोत्तेनेपि ब्रह्मचारि॥ एकादश्यामुपवासविधानो॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभ
योरपि॥ ब्रह्मचारी च नारी च शुक्लामेव सदा गृही इति नारी ति नारीशब्देनात्र विधवा वाच्यते इदं चैकादशीव्रतमिति॥ ॥
वाराहपुराणेपि॥ ॥सूतकेपि न स्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिं॥ एकादशीं न भुंजीत व्रतमेवं न लुप्यते॥ मृतकेपि न भुंजीत एका
दश्यां सदा नरः॥ द्वादश्यां तु समश्नीयात्स्नात्वा विष्णुं प्रणम्य वेति तथा॥ पूर्व्वं संकल्पितं यत्तु व्रतं सुनियतव्रतैः॥ तत्कर्त्तव्यं नरैः
श्राद्धं दानार्च्चनविवर्ज्जितमिति॥ उपवासस्य च स्वरूपं कात्यायनेन वृद्धवसिष्ठेन च दर्शितं॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो
गुणैः सह॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्व्वभोगविवर्ज्जितः इति॥ पापेभ्यो वर्ज्जनीयेभ्यः उपावृत्तस्य निवृत्तस्य गुणैः स्वदिनविहित
नियमैः पुष्कस्य भोजनादिसकलभोगवर्ज्जनेन यद् होनात्रासंकल्पपूर्वकमवस्थानं स उपवास इत्यर्थः॥ तत्र वर्ज्जनीयान्य
प्युमनुः॥ विहितस्याननुष्ठानमिंद्रियानानुग्रहः॥ निषिद्धसेवनं नित्यं वर्ज्जनीयं प्रयत्नतः॥ ॥हारीतोपि॥ ॥
पतितपाखंडिनास्तिकादिसंभाषणानृतादिकं वर्जनीयमिति॥ विष्णुधर्म्मे॥ ॥असकृज्जलपानाच्च दिवास्वापाच्च मैथुनी॥
तांबूलचर्वणान्मांसं वर्ज्जयेद्व्रतवासरे इति॥ अत्र मांसप्रतिषेधः पानाद्॥ उपवासदिने प्राप्त्यभावात्॥ ॥वृद्धवसिष्ठः॥ ।

नो०

उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्याद्दन्तधावनं। दन्तानां काष्ठसंयोगो हन्ति सप्तकुलानि वै॥ अन्यच्च निषेधः॥ काष्ठेन दन्तधावनं नक
र्यमित्येवं पुनः तन्नीरोगार्थं वदोपक्षयः॥ अलाभे वा निषेधे वा काष्ठानां दन्तधावनं। पर्णादिना विशुद्धेन जिह्वोल्लेखः स
106 देव हीति वचनेन निषिद्धातिथौ पर्णादिना दन्तधावनविधानाद्गुणास्तु विष्णुधर्मोत्तरे दर्शिताः। तज्जपजपतध्यानत
त्कथाश्रवणादिकं तद्दर्शनं च तन्नामकीर्तनश्रवणादयः॥ ॥उपवासकृतामेते गुणाः प्रोक्ता मनीषिभिः॥ ॥कात्यायनेनापि॥
ब्रह्मचर्यसमायुक्त उपवासं चरेन्नरः॥ ॥देवलेनापि॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च सत्यमामिषवर्जनम्। व्रतेष्वेतानि चत्वारि चरितव्यानि
नित्यशः॥ ब्रह्मचर्यहानिहेतूनाह स एव। स्त्रीणां तु प्रेक्षणात्स्पर्शात्ताभिः संकथनादपि। विपद्यते ब्रह्मचर्यं न दारेष्वृतुसंगमादपि॥ पा
षंडादिदर्शने प्रायश्चित्तमुक्तं॥ ॥विष्णुपुराणे॥ ॥तस्यावलोकनात्सूर्यं पश्येत मतिमान्नर इति॥ स्पर्शे च प्रायश्चित्तं विष्णुधर्मे
श्री॰ १०६ संस्पर्शे तु घृतं स्नात्वा शुचिरादित्यदर्शनादिति। तत्संभाषणे प्रायश्चित्तं तत्रैव॥ संभाष्य तांस्तु विप्रेन्द्र विचिन्तयेदच्युतं बुधः। इदं चोदा १०६
हृत्य मन्त्रकं कृत्वा तत्र वै नमः। आनीनमंतः कनामोपाघातेवासस्व विष्णुर्भगवानशेषोशमनेन जत्व छुमने हरःसपापापादनन्तो
हृदि संनिविष्टो। अंतः शुद्धिर्बहिः शुद्धिः शुद्धिः शुद्धो धर्ममपायच्युतः। सकलोत्यमलेतस्मिन् सुचिन्ते वास्मि सदैव। बाह्योपघातान्धावे।
हीशुभगवानजः शर्मनपत्यनंतात्मा विष्णुस्तेतसिसंस्थितः। एतत्संभाष्यजप्तं वं पापं डित्तु पोषितेः। तमः शुचिष्वदेत्युक्त्वा सू
र्य्यं पश्येत दीक्षिता॥ इति॥ विष्णुधर्मेतु॥ असंभाष्यास्तमात्मा प्यतु लक्ष्य तासिकादले आमलक्याः फलं वापि पानात्प्राशयेत शुध्यतीति
वाचिकलोपे प्रायश्चित्तमाह॥ ॥योगयाज्ञवल्क्यः॥ ॥यदि वाङ्यमलोपः स्याज्जपध्यानदानादिक्रियासु च। व्याहरेद्वैष्णवं मंत्रं स्मरे
द्वा विष्णुमव्ययमिति॥ मानसलोपे यमः॥ मानसे नियमे लुप्ते स्मरेद्विष्णुमनामयमिति॥ कायिकनियमलोपे तु स्नानादि प्रायश्चि

नैव सिद्धमेव । ...नजमाशक्तो सत्यां सर्वेपि कर्तव्याः ॥ अशक्तो तु यथाशक्त्यजान्तथा कुर्यान् नित्यव्रतागत्वात् ॥ अत एव ब्रह्मवैवर्ते ॥
इति विज्ञाय कुर्वीता वशयमेकादशी व्रतं ॥ विशेष्य निजमाशक्तो हो नात्र शुक्तिवर्जितः ॥ निगृहीतेन्द्रियः सद्भाससहायो विष्णुतत्परः ॥ उपोष्य
कादशीं पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ॥कात्यायनः॥ शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं सविशेषणं ॥ मिति ॥ अस्य चोपवासस्य प्रातः स्नात्वा संक
ल्पः कर्तव्यः ॥ तत्र मंत्रमाह देवलः ॥ ॥गतिर्जन्म ममास्तु ताविष्णुस्तु मंत्रान्तमाह ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामि पुण्डरी
काक्ष शरणं मे भवाच्युतेति ॥ यदा त्वष्टाक्षरान्नमपि शक्यनु वर्ते तु तदैकादश्यां पूर्वमष्टप नित्यजपो नाड्ढ पूजा संकल्पावमुष्ठेया ।
दशम्याः संगदोषेण ॥ मध्याह्नात्परे ॥ तु वर्जयेच्च तु नात्या पान्ने संकल्पाञ्जेन पोस्तदिति वचनात् ॥ यदा तु सूर्योदये दशमीविद्धस्तदा नात्रोपपू
जासंकल्पो कार्यो ॥ विद्धोपवासेन स्वे सुदिनं त्यक्त्वा समाहितः ॥ नात्रौ संपूजयेद्विष्णुं संकल्पं च तदाचरेत्सुधीरिति ॥ ॥नारदीयपुराणे॥ वचन
त् ॥ ॥अस्मिंस्तु नित्योपवासव्रते एकादश्यामेव भोजनवर्जनं नत्वाद्यंतयो न प्यन्होर्द्वितीयभोजनवर्जनं नियमः ॥ अथ नित्योपवासी
वैष्णवः प्रातर्भुंजीत क्रियां वर्जयेत्मतिमान्विप्रः संप्राप्ते हरिवासरे ॥ ॥इति विष्णुरहस्यविधानात् ॥ यत्तु सायमाद्यंतयोर्न चाद्यं स
यंतु जिनिष्येयः सतु उपवासफलं प्रेक्षुनिति ॥ विशेष्य ॥ त्काम्योपवासविषयः ॥ पारणादिनकृत्यमाह ॥ ॥कात्यायनः ॥ प्रातः स्नात्वा
हरिं पूज्य उपवासं समर्पयेत् ॥ ॥तन्मंत्रश्च ॥ ॥अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव
पारणां तु ततः कुर्याद्यथा ... देवमागतः ॥ यदा द्वादशी पारणा ॥ मात्रपर्याप्तात्तदा नात्रिशेषे सर्वे दिने उष्यः कालद्वये कुर्यात् प्रातर्मध्या
न्हिके तदा ॥ नारदीयपुराणे ॥ ॥अल्पायामथ विप्रेन्द्र द्वादश्यामरुणोदये ॥ स्नानार्चनक्रियाः कार्या दानहोमादिसंयुताः ॥ ॥स्कंदपु
णे ॥ कला द्वयं चर्यं वापि द्वादशी यत्र दृश्यते ॥ स्नानार्चनादिकं कर्म तदा नात्रो विधीयते ॥ द्वादश्यतिक्रमे दोषस्त्ववश्यमजते ॥ पद्मपुराणे ॥

७१

जे०

महाहानिकनीयेभ्यो द्वादशीलंघितानरैः। करोति धर्म्महानिं॥ मल्लोने च सन वसती। अस्नातेति कोपि करोति। नपथासनस्वल्पामश्नाति
नपुनुष्पेणालंघिता साधर्म्म हन्यात्करोति। एवनियमपीत्यर्थः॥ तेननघन्नन वधुतीर्जस्नानमितिसूचितम्॥ यदातुत्रयोदशीनि
मित्तन्नपाहस्ताद्वादिकं संकटीतर्नवालवतीतदा स्वल्पाजीद्वादश्यामद्भिः पारणं कृत्वा स्नाद्यानन्तरं नोक्रवीं॥ ॥तदाह देवलः॥
107 संकटे विषमे प्राप्ते द्वादश्यां पारयेत्कथं। अद्भिस्तु पारणं कृत्वा पुनर्भुक्तं न दोषकृत्स्मृतिः॥ कात्यायनः॥ ॥विध्यादिकं तु वन्हित्सं
पारणातु निमित्ततः। अद्भिस्तु पारणं कृत्वाथ नैत्यकान्तेतु जीर्त्ते वेत्॥ पारणं तु नैवेद्यं तुलसीमिश्रितेनान्नेन कुर्यात्॥ ॥तदुक्तं॥ [illegible]पुराणे॥
कृत्वा वैवोपचारं तु योऽश्नाति द्वादशीदिने। नैवेद्यं तुलसीमिश्रं हत्याकोटिविनाशनमिति॥ तथा। पारणं द्वादशीप्रथमपादमतिक्रम्य
स्मृ०॥ कर्तव्यं॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञितः। तमतिक्रम्य कुर्वीत पारणं विष्णुतत्पर इति॥ उपवासासक्त
१०७ पयोमूलफलाहारनक्ताचितैकभक्तकं पावेषु पूर्वपूर्वाथ कानुत्तरं कुर्यात्॥ तत्र कात्यायनः॥ उपवासे त्वसक्तानामसीतेर्वृद्धजी १०७
विनी। एकभक्तादिकं कार्यमाह बोधायनो मुनिः॥ ॥मार्कण्डेयोपि॥ एकभक्तेन नक्तेन वालवृद्धातुरः क्षिपेत्। नातिक्रमेत्तद्द्वादशीं तु
उपवासव्रतेन चेदिति॥ तथा॥ एकभक्तेन नक्तेन वालवृद्धातुरः क्षिपेत्। पयोमूलफलैर्वापि न निर्द्वादशिको भवेत्॥ वायुपुराणे॥ अथ
वा विप्रमुख्येभ्यो दानं दद्याद्यशक्तितः। सर्वं करोति जः कश्चिद् द्वादश्यां तु शक्तितः। उपवासफलं तस्य समग्रं संभविष्यति। तत्रत्तो
ज्ञानादेषामपि तज्ज्ञानादेव नश्यतीति। एषु चापि पक्षेषु नित्योपवासधर्मोऽनुष्ठेयः। एकभक्तानक्तमत्स्योपवासव्रतं चेदित्य
दिवचनेष्वेकभक्तादिषु उपवासधर्मातिदेशार्थे उपवासशब्दः प्रयोगात्॥ कुण्डपानाम जनगतेकर्मणि॥ मासमपिनिहत्वे जुहोती
तिवचने निहोत्रधर्मातिदेशार्थामग्निहोत्रशब्दप्रयोगात्॥ तेन पूर्वोक्तसंकल्पमंत्रेणैव नियमनादिपदस्थाने नक्ताहारादिपदोहेन

तन्नैवा[illegible]नेन॥ एकभक्तादिष्वप्यसामर्थ्ये त्वाज्योदिष्टोपवासं कारयेत्॥ तदुक्तं [illegible]॥ असामर्थ्ये शरीरस्य व्रते च समुपस्थि-
ते। कारयेद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितं। भ्रातरं भगिनीं शिष्यं ब्राह्मणादिमिति॥ दिति निति॥ वायुपुराणे॥ ॥उपवासात्वशक्त-
स्याहिताग्निरथापि वा। पुत्रान्वा कारयेदन्यान्ब्राह्मणान्वापि कारयेत्। उपवासफलं तस्य समग्रं समवाप्यते। तत्र जोजनदोषा इ-
त्याद्या॥ देवनरपतीति॥ तथा। स्वयं कर्तुमशक्तश्चेत्कारयेत्पुत्रपौत्रकं। दिनत्रयं दक्षिणां दद्यात्स्वशक्त्या वानुरूपतः॥ तथा।
द्रव्यं संप्रतिपन्नो यः एकादश्यामुपोषितः। द्रव्यदानोपवासस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्। कर्त्ता न क्रमं वाप्नोति नात्र कार्या वि-
चारणेति। पित्राद्यर्थमुपवासपुत्रादेनापि फलविशेषमाह॥ कात्यायनः॥ पितृमातृस्वसृभ्रातृगुर्वर्थे च विशेषतः। उपवासं प्र-
कुर्वाणः पुण्यं शतगुणं लभेत्॥ दक्षिः॥ नात्र दातव्याश्च शूर्पाणि हतानि सा। नारी च पतिमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषिता। पुण्यं
शतगुणं प्राप्नोतीति बौधायनो मुनिः। उपवासफलं तस्याः समग्रं समवाप्यते॥ मातामहादीनुद्दिश्य एकादश्यामुपोष्य यो। लभते
तु फलं विप्राः समग्रं समवाप्नुयुः। कर्त्ता दशगुणं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः॥ यमुद्दिश्य कृतं सोपि संपूर्णफलमाप्नुयादिति। एकाद-
श्यां भोजने प्राप्ते स्वीं स्वर्जते। अष्टम्यां च चतुर्दश्यां दिवा तु केन्दवं चरेत्। एकादश्यां दिवा नात्रौ नक्तं चैव तु पर्वणीति॥ ॥
[illegible]॥ अर्धपर्वदिने नात्रौ चतुर्दश्यष्टमीदिवा। एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति॥ जीवत्पतिका स्त्री तु भर्त्र-
नुज्ञातैव एकादशीव्रतादीनि कुर्यात्। यदाह कात्यायनः॥ नार्या भर्त्रननुमता तेन व्रजपादीनां चरेत्सदेति। अनुज्ञामन्तरेणोपवा-
सकरणे दोषमाह विष्णुः॥ पत्यौ जीवति या नारी उपवासव्रतं चरेत्। आयुष्यं हरते भर्तुर्नरकं चैव गच्छति॥ मनुरपि॥ नास्ति
५० स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम्॥ ॥मार्कण्डेयपुराणेपि॥ नारी खल्वननुज्ञाता भर्त्रा पित्रा सुतेन वा। निःफलं तु भ-

नि०

न्वेत्स्याप्नोति व्रतादिकमिति॥ ॥शंखलिखितौ॥ ॥कामं तत्तु ननुज्ञाया व्रतोपवासादीनां न तत्तेदिति॥ साचोपवासं कुर्याणा
पि पुष्पालंकारादिकेन त्यजेत्॥ तदाह मनुः॥ पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधधूपानुलेपनं। उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमंजनं
मिति॥ आनद्य व्रताचनं॥ सामर्थ्येत्यपपत्या अन्येन वा तद्व्रतं कारयेत्॥ तदाह पैठीनसिः॥ नार्या पत्युर्व्रतं कुर्यान्नाज्ञाया यास्व पतिव्रतं
108 असामर्थ्ये पन्या स्त्रीव्रतं त्यक्तं गोनजायत इति। एतच्चैकादशीव्रतं सत्यनुज्ञातया पुत्रपाद्भिर्जा विधवया च न गोदर्शनेपि न त्याज्यं॥ किंतु
देवार्चनादिमन्येन कारयित्वा स्नानभोजनवर्ज्जनैव स्वयं कर्तव्यं॥ ॥तत्र पुलस्त्यः॥ एकादश्यां न भुंजीत नारी दृष्टे रजस्यपीति॥ ॥
क्षण्यस्वेगोपि॥ संप्रवृत्तेपि रजसि न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति॥ सत्यव्रतः॥ प्रानद्य दीर्घतपसे नानी॥ पि रजो न वेत्॥ न तत्रापि
श्री०॥ व्रतस्यास्याद्युपनाद्यैकदाचनेति॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ ॥अन्तरा तु रजो जोगे पूजामन्येन कारयेदिति॥ इदं च व्रतं काम्यमपि तत्र
१०८ तत्र फलस्य वाणान्॥ तथा च विष्णुरहस्ये॥ जदीछेद्धि विष्णुना वासं सुतसंपदमानवः॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपीति॥ स्कंद १०८
पुराणे॥ जदीछेद्धि पलान्नोगा नमुखात्यन्तदुर्लभं। एकादश्यामुपवसेत् पक्षयोरुभयोरपि॥ अस्मिंस्तु काम्योपवासव्रते पूर्वोक्तव
ज्ञमाणा स्वसर्वे पिनिजमाः कल्प्याः॥ तत्र दशम्यां नियमाः स्कंदपुराणे॥ ॥कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोद्रवांस्तथा। पुनर्भो
जनमन्यान्नं दशम्यां दश वर्ज्जयेत्॥ ॥कूर्मपुराणे॥ ॥कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरदूषकान्। शाकं मधु परान्नं च
त्यजेदुपवसन् स्त्रियं॥ तथा॥ कांस्यं मांसं मसूरं च पुनर्भोजनमैथुने। द्यूतमत्यंबुपानं च दशम्यां सप्त संत्यजेत्॥ श्री गिरा॥ सा जम
धंत जानन्हो सा जे त्रातस्त्वमधमे। उपवासं फलं प्रेप्सुर्जह्यात् पक्षवतु पूर्ण जे॥ मत्स्यपुराणे॥ कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं तैलं वितथभा
षणं। व्यायामं च प्रवासं च दिवास्वापं च मैथुनं। तिलपिष्टं मसूरं च दशम्यां दश वर्ज्जयेत्॥ दिवस्वु वर्ज्जयेदिति॥ दिवास्वापं तथा
जनं शिलापिष्टं मसूरं चेति क्वचित्पाठः॥ ॥नान्दीजदशमीप्रकरणे॥ ॥अज्ञानलवणाः सर्वे हविष्यान्ननिषेविनः। गमव॥

तल्दशपनाः स्त्रिजासंगमवर्ज्जितः इति ॥ काम्यैकादश्युपवासस्य संकल्पविशेषमाह देवलः ॥ गृहीत्वोदुंवरं पात्रं वारि पूर्णमुदङ्मुखः
उपवासं तु गृह्णीयाद्यथा संकल्पयेद्बुधः इति ॥ यत्फलं कामयेत् कामं इति विशेषः ॥ निर्देशपूर्वकं पूर्वोक्तमंत्रेण ॥ वारि पूर्वकं सं
कल्पं कुर्यादित्यर्थः ॥ संकल्पानन्तरं पुष्पाञ्जलिं परमेश्वरायार्प्पयेत् ॥ ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ इत्युच्चार्य ततो विद्वान् पुष्पा
ञ्जलिमथार्प्पयेदिति ॥ अनन्तरं ताम्रपात्रगतं जलं अष्टाक्षरेण मंत्रेण ॥ जप्त्वा नारायणं मंत्रितं पिवेत् ॥ तदाह कात्यायनः ॥ अष्टाक्षरे
ण मंत्रेण ॥ त्रिर्जप्तेनाभिमंत्रितम् ॥ तदनन्तरं कल्पं ब्रह्मपुराणे ॥ एकादशीमुपोष्यैवं जनितो नाहारः समाहितः ॥ स्नात्वा सम्यग्विधाने
न सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ संपूज्य विधिवद्विष्णुं श्रद्धया सुसमाहितः ॥ पुष्पैर्गन्धैस्तथा धूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः ॥ उपचारैर्बहुवि
धैर्जपहोमप्रदक्षिणैः ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीतवाद्यमनोहरैः ॥ दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः ॥ एवं संपूज्य विधिव
द्रात्रौ कृत्वा प्रजागरम् ॥ याति विष्णोः परं स्थानं नरो नास्त्यत्र संशय इति ॥ वृहन्नारदीयेपि ॥ देवस्य पुरतः कुर्याज्जागरं नियतो व्र
ती ॥ गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणपाठैस्तथा ॥ दितिनीतिपंचामृतस्नपनेफलविशेषस्तत्रैव ॥ पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां ज
नार्दनम् ॥ द्वादश्यां पयसा स्नाप्य हरिसारूप्यमश्नुत इति ॥ ततः प्रातर्द्वादश्यां स्नातो हरिं संपूज्य सर्वोक्तेन मंत्रेण ॥ उपवासं समर्प्यैव
न्नमाणाः निजमपुक्तो यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजनदक्षिणादानैस्तृप्त्वा पूर्वोक्तेन प्रकारेण पारणां कुर्यात् ॥ तदुक्तं वृहन्नारदीये द्वा
दशीं प्रक्रम्य ॥ ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या पादशौचादि दक्षिणां तथा ॥ ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं नारायणपरायणः ॥ कृतपंचमहायज्ञः स्व
यं भुंजीत वाग्यत इति ॥ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ ॥ कौसीमं संसुनान्नो यं लोत्तंवि तथत्ताप्यतां ॥ व्यायामं च प्रवासं च दिवास्व
प्नमथांजनम् ॥ तिलपिष्टं मसूरं च द्वादशैतानि वैष्णवः ॥ द्वादश्यां वर्जयेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भारं

न्नं०

मासमैथुने ।उपवासफलं हन्युर्दिवानिद्रा च पंचमी ॥ शिलापिष्टं मसूरं च तेतिक्तवित्याठः ॥ बृहस्पतिः ॥ दिवा द्विर्जोपनान्नं च पुन
र्भोजनमैथुनं ॥ क्षौद्रं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्ट वर्ज्जयेत् ॥ कांस्यं मांसं सुरा घूतं व्याजामं क्रोधमैथुने ॥ हिंसाम सत्यं लौल्यं
वृतैलं निर्म्माल्य लंघनं ॥ द्वादश्यां द्वादशैवानि वैष्णवः परिवर्ज्जयेत् ॥ तथा तत्रैव द्वादशीप्रक्रमणा ॥ कांस्यं मांसं मसूरं च च वा ॥
109
कैकानकृष्णकं ॥ शाकं मधु परान्नं च हन्युनष्टाविमे फलं ॥ कात्यायनः ॥ द्वादश्यां पानं ॥ कुर्याद्विर्ज जित्वा पुष्पोदकमिति ॥ उपो
षीराक विशेष्यः ॥ एतान्युपवासफलं हन्युर्नित्यादि दिनि गात्कामोपवसपना ॥ नीतिगम्यते एतच्च काम्यमेकादशी व्रतं का
मनाय्यासत्योगृहस्थेन ॥ कृष्णाया मपि कर्त्तव्यं पुत्रवान् सत्त्वायेस्सर्वं पुत्रपुत्रं क्त्सर्थे वच ॥ उत्तपोः पत्रयोः काम्यं व्रतं कुर्या
श्रीः ॥
१०८ त्तु वैष्णवमितिस्मृत ॥ ॥न् ॥ अस्मिन् स्वकाम्योपवासे प्रक्रान्ते न्तनाशौचादि निपाते पिदानार्च्चनन हितं व्रतं कुर्यात् ॥ सूतकाद्य १०८
न्ते दानार्च्चनादिकं कुर्यात् ॥ तत्र कूर्म्मपुराणे ॥ ॥ काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरामृतसूतके ॥ तत्र काम्यव्रतं कुर्याद्दानार्च्चनविव
र्ज्जितमिति ॥ ॥ मत्स्यपुराणे ॥ ॥ सूतकान्ते नरः स्नात्वा पूजयित्वा जनार्द्दनं ॥ दानं दत्वा विधानेन व्रतस्य फलमश्नुत इति ॥
वामनपुराणेपि ॥ द्वादश्यां च ततो युक्त्वा सूतकान्ते जनार्द्दनं ॥ पूजयित्वा विधानेन भोजयेद्ब्राह्मणोत्तमानिति ॥ इदं काम्यै
कादशीव्रतमारब्धं त्वानन्तरमशक्तस्य वन्येन कारयेत् ॥ तदुक्तं स्मृत्यन्तरे ॥ काम्यव्रतप्रतिनिधिर्नोक्तो नित्ये नैमित्तिके न तः ॥ काम्य
स्यपक्रमादूर्ध्वमन्यतिकृतं विदुरिति ॥ अस्यमर्थः ॥ नित्ये नैमित्तिके व्रतं प्रतिनिधिनाप्युपक्रम्य कारयेत् ॥ काम्यं तु स्व
सामर्थ्ये सत्ये चोपक्रम्याकृत्वैव्यो ॥ नत्वन्येनोपक्रम्य कारयेत् ॥ उपक्रमानन्तरं त्वशक्तावन्येनापि कारयेदिति ॥ ॥ इति सीन्द्रेमप्रका
शे एकादशीव्रतनिर्णयः समाप्तः ॥ ॥ अथ एकादशीव्रतानि कथ्यन्ते ॥ तत्र वामनपुराणे ॥ जयन ॥ व्रतं कथ्यते ॥ ॥ दुर्व्वासा उवाच ॥ ॥

जदेतत्पनमेमत्र लवेदवादिष्णुपश्यतो। स देवः पुंडरीकाक्षः स्वप्नं नानाजणाः पनः। सजज्ञो विविधे निष्टेद्धो नैर्दन्ते स्वसत्तम। प्राप्तते पनमो
देवः स्वप्नं नानाजणाग्गे हनिः॥ ॥सत्यतपाउवाच॥ ॥भगवन्बहुवित्तेनत्रापि निर्वेदपानगेः प्राप्तते पुण्यपङ्कजि हिक्षे विदज्ञः कथंचन। तेन
प्राप्तेन भगवान्लत्यते दुःखतो हनिः। अल्पाजासेनलत्ये तु जेन देवः सनातनः। तन्मे सामान्जते ब्रूहि सर्वविर्षप्सुजज्ञवेन्॥ ।दुर्वासाउवाच॥
कथजामि पनंगुह्यं न हस्यं देवनिर्मितं। घनणापाजत्कृते पूर्वं मज्जन्त्यान्तु नसातले। पृथिव्याः पार्थिवो ताव सलिलेनातिनेचितः। तस्मिन्स
लिलमग्नेतु पृथ्वी पाजाद्रसातलं। मात्तूतघनणा देवीनसातलगताशुत्ता। आनाघजामास विष्णुं देवं नानाजणां पनीं उपवासव्रते देवी नि
जमैस्व पृथग्विधैः। कालेन महता तस्याप्रसन्नागनुऽध्यजः। उज्जहान स्थितो स्थितत्वीष्ठ्यापजामास मोक्षजः॥ ॥सत्यतपाउवाच॥ ॥
कोसौघनणपार्शीर्षी उपवासो महामुने। कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि॥ ॥दुर्वासाउवाच॥ ॥जदा मार्गशिनो मासो दशम्यां
नियतात्मवान्। कृत्वा देवार्चनं धीमानग्निकार्जं जथाविधि। सुविवासाप्रसन्नात्मा त्वमन्नं सुसंस्कृतं। भुक्त्वा पंच पदं गत्वा पुनः शौचं तु
पादजोः। कृत्वाष्टांगुलमात्रं तु क्षीनवृक्षसमुद्भवं। भक्षजेद्दंतकाष्ठं तु ततश्चाचम्य जत्नतः। स्पृष्ट्वा प्राणिनि च सर्वाणि चिन्तं ध्यात्वा जनार्दनं।
शंखचक्रगदापाणिं किनीटी पीतवाससं। प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणलक्षितं। ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृह्य ताम्नं जनार्दनं। ध्यात्वा धृदा
शंखचक्रगदापाणि किरीटी पीतवाससं। प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणलक्षितं। ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृह्य तान्तुं जनार्दनं। ध्यात्वा धृदा।
पजेत्स्यकनतो जेनमानवः। एवमुच्चानजेच्चैतस्मिन्काले महामुने। एकादश्यां निनाहानः स्थित्वा चैकापने हनि। भोक्ष्यामि पुंडरीका
क्षशनणं मे भवाच्युत। एवमुक्त्वा ततो नात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ। जपन्नानाजणा जेति स्वपेल्लत्र्यां विधानतः। ततः प्रभाते विमलेनदीं ग
त्वा समुद्रगां। इतनां वा तडागं वा गृहे वा निजतात्मवान्। आनीज मृत्तिकां शुद्धां मंत्रेणानेन मानवः। धानणी पोषणी त्वत्तो भूतानां धि
विसर्वदा। तेन सत्येन मे पापं जाव न्मोचज सुव्रते। ब्रह्मांडोदनतीर्थानि कनैः स्पृष्टानि देवतैः। तेन मां मृत्तिकां स्पृष्ट्वा आलत्ता मत्य

ने० कर्म्मणा॥ लभिसर्वेन्नसानित्यं स्थितावत्तु॥ सर्ववेदा। तेनेमांमृत्तिकाम्नात्वपूतांकुरुसमाविनं। एवंमृद्दत्तथातोपि प्रसाध्यात्मानमालभेत्।
नः कृत्वाशेषमृदयाकुंडमालिप्य वैजले। ततस्तस्यननः सम्यक्चक्रवत्त्वं पवानतः। स्नात्वावावस्यकं कृत्वापुनर्देवगृहं व्रजेत्। तत्रा
राध्यमहायोगंदेवंनानाप्रसाहि। निमूकेशवायनमः पादौ कृटिदामोदराय च। ॐ उरुयुग्मंनृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणो। कंठं कौस्तुभ
मालापूर्वजः श्रीपतयेत्थात्रैलोक्यविजयायेतिवाहू सर्वात्मनेशिनः। नयोगगधारिणोचक्रं शंकनायेतिवाह्निजे। गंगीनायेतिचगदो
110 मीत्तोजेशातमूर्त्तये। एवमभ्यर्च्य देवेशं देवंनानाप्रसाप्रसु। पुनस्तस्याग्रतः कुर्यात्तीर्थंतुनस्थापयेद्बुधः। जलपूर्णान्समाल्यांश्च सितचंदन
चर्च्चितान्। चूतपल्लवसुगन्धीन्वासितवस्त्रावगुंठितान्। स्थगितांस्ताम्रपात्रैश्च तिलपूर्णैः सकांचनैः। वत्वानक्षौसमुद्राख्युकलशाः पंच
श्री:॥ कीर्त्तिताः। तेषांमध्येतुयंपीठं स्थापयेद्धवगन्तितमः। ततः सौवर्णं वनोप्यवातान्त्रं वादानवंतथा। अलाभे सर्वपात्राणां पालाशंपात्र
मिष्यते। तोयपूर्णंतुतत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततोन्यसेत्। सौवर्णं मत्स्यरूपं॥ कृत्वा देवंजनार्द्दनं। वेदवेदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषि
११० तं। तत्रानेकविधैर्दिव्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितं। गंधधूपैश्च वस्त्रैश्च अर्च्चयित्वायथाविधि। रसातलगतावेदायथावेदत्वयाहृताः। ११०
मत्स्यरूपेणतद्वन्मांत्वमनुद्धरकेशव। एवमुच्चार्यतस्याग्रे जागर्त्तितत्रकानयेत्। यथावित्तवसानेन प्रभातेविमलेतथा। चतुर्णांब्राह्म
णानां च चतुर्णोदापयेद्बुधः। पूर्वंतु बह्वृचे दद्याद्धर्यंदोगेदक्षिणांतथा। यजुःसमन्वितेदद्यात्पश्चिमं घटमुत्तमं। उत्तरं कामतोदद्या
देव्यएवबुधैः स्मृतः। ऋग्वेदः प्रीयतांपूर्वे सामवेदस्तुदक्षिणे। यजुर्वेदः पश्चिमतोऽथर्वस्त्वोत्तरेणतु। अनेनक्रमयोगेनप्रीयतां
मितिचाब्रवीत्। मत्स्यरूपं च सौवर्णमाचार्याय निवेदयेत्। गंधपुष्पादिवस्त्रैश्च संपूज्य विधिवत्क्रमात्। यच्चिमंसरहस्यं च मंत्रैर्वेदो
पपादयेत्। [smudged] तस्यवेदानादत्वाकोटिगुणोत्तरं। प्रतिपद्यगुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते। सजन्मकोटिंनरकेपच्यतेपुरुषाधमः॥

विधानस्यत्र जातानेकैर्मुनिभिरुच्यते बुधैः ॥ एवं दत्वा विधानेन द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् । विप्राणां भोजनं कुर्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणां ॥ ता
म्रपात्रे स्वसतिलैः स्थापितान्कान पेद्बुधान् ॥ तत्रस्थं जलपात्रस्थं ब्राह्मण ॥ जकुटुंबिनो देवं दद्यान्महात्मा गच्छतो विप्रीस्वत्तो जपेत् ॥
नूतिमापनमाषान्नेन ततः पश्चात्स्वजनैः ॥ भुंजीत सहितो विष्णोः वो पतः संयतेन्द्रियैः ॥ दिवानिद्रां परान्नं च पुनर्भोजनमैथुनं ॥ क्षौ
द्रं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्ट वर्जयेत् ॥ अनेन विधिना यस्तु धनरणी व्रतकन्नरः ॥ तस्य पुण्यफलं वाम्यं पैश्य एतत्तपतां वर ॥ जदि
वक्रसहस्राणि सहस्राणि तर्वीति दिव्यायुस्त्वव्रत ॥ कुलजो तवैच दिमहाव्रताततात्वस्य च धर्मस्य फलं कथयितुं त्ववेत् ॥ तथापु
द्देशतो ब्रह्मन्कथयामि शृणु व्रतराजस्य सप्तदशाष्टौ च अष्टौ चत्वार एव वालजो पुत्तानि चत्वारि एकस्थस्य चतुर्युगं ॥ तैनेकसप्ततिर्यु
गैर्तबेन्मबुधैतनं मुने चतुर्दशाहे ब्राह्मस्य हुनावती नात्रि नेव चाएव त्रिंशद्दिनो मासस्तेद्वादशमः स्मृतः शतेष्यांशतं ब्रह्म ॥ तुष्ट्रा युस्त्रस्य
त्रसंशपः ॥ जः सद्द्वादशीमेतामनेन विधिना जपेत् ॥ सब्रह्मलोकमाप्नोति तत्कालं चैव तिष्ठति ॥ ततो ब्रह्मोपर्संहानेतल्लपेति
ष्ठते विनी ॥ पुनः शृष्टौ जवेद्धर्वो नाजन्जं तेम हातपा ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि इहलोके कृतान्यपि ॥ अकामः कामतो वापितानि नश्यंति
तत्क्षणात् ॥ इहलोके दरिद्रोपि कृत्वा विंदति वै धनम् ॥ पोत्त ष्टनाज्यो थनः पः उपोष्यते प्राप्नोति नाज्यं हलकं टकं पुनः ॥ लक्ष्या च त्तो गा
न्विविधास्वसर्धान्प्राप्नोति लोकं च पुनेः ॥ पुना ॥ विद्यानानीत्तवे प्यातु अनेन विधिना सुता ॥ उपोष्यी तित्तवेत्तस्याः पुत्रः पनमधार्मिकः
अगम्यागमनं येन कृतं जाना तिमान्नः ॥ स इमां विधिमासाद्य तस्मात्पापाद्विमुच्यते ॥ ब्रह्मक्रियालोपेन वडुवर्षे कृतेन च ॥
उपोष्यमीस कृज्ञ क्ष्या वेदसंस्कानमाप्नुयात् ॥ किमत्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महामुने ॥ अप्राप्यं प्राप्यते नैव पापं चापि न नाशयेत् ॥
अनेन विधिना ब्रह्मन् रसमेवमुपोषितः ॥ यन्न पापमग्न पातातनात्र कार्याविचारणा ॥ अदितिं तोपनो देवी विधानं नास्ति कार्यं च ।

नें० देवब्रह्मलक्षिणेवापिनश्रावीतुकदाचन ॥ गुरुसक्त्याप्रदातव्यं सद्यः पापप्रणाशनं ॥ इहजन्मनिसौभाग्यं धनधान्यवनात्विजःत
वन्निविविधान्सुखपोष्पतिविधानतः ॥ न दुर्भिक्षंसावदेवेद्वक्त्याद्वादशीकल्पमुत्तमं ॥ शृणोति वा स पापेभ्यस्तद्यैनैवप्रमुच्यते ॥ ॥
इत्यादिवाराहपुराणेश्रागितिहासे धनाणीव्रते मत्स्यद्वादशीनाम ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ तथैवपोष्यमासेतु अमृतंमथितं
सुरैः ॥ तत्रकूर्मोत्तवद्देवः स्वयमेवजनार्दनः ॥ तस्यैजीतिथिनुद्दिष्टा दर्शवेकूर्मरूपिणः ॥ पौष्यमासस्यजासुद्वादशीशुक्लपक्षत
तः ॥ तस्यांप्रागेनुसंकल्प प्रातःस्नानादिकीः क्रियाः ॥ निर्वर्त्यनाधयेघात्र्यामेकादश्यांजनार्दन ॥ पृथक्पूजैर्मुनिसत्तम देवदेवं
श्रीः॥ जनार्दनं ॥ कूर्मायपादौ प्रथमं मंत्रपूज्यानानाय ॥ ॥ जेति हृत्सं कटिंचासंकर्षणाय ॥ जेत्युदरं विशोकं पुनोवायेतितथ वक्त्रं ॥ सुवा
१११ हवेत्येवनुजौ सिनर्स्वनमो विशालाय तथा सार्वं ॥ समानमंत्रेण ॥ धुपगंधपुष्पैर्नानानिवेद्यैर्विविधैः फलैश्च अत्रपश्चैदेवं १११
कलशंतदग्रेसंस्थाप्यमाल्यैः सितकंचदाम ॥ तेनतत्रगर्तेनुपुनेसकृत्वा स्वसक्तितो हेममयंतुदेवम् ॥ समंदिरं कूर्मरूपं ॥ ॥
कृत्वासंस्थाप्यताम्रे घृतपूर्णपात्रे पूर्णोपरिस्थापयति संनिवेशयश्वो ब्राह्मणा ॥ ॥ येवतमेवदद्यात् ॥ सा ब्राह्मणा ॥ ॥ नोजसदनि
॥ स्वयथाशक्त्या ॥ ॥ जे देवदेवं नानाय ॥ ॥ कूर्मरूपे ॥ ॥ पश्चात्स्वयंभुञ्जीतसंतत्यवग्रैः ॥ एवंकृतेविप्रसमस्तपापविनश्य
तेनात्रविचारमस्ति ॥ संसारचक्रंतीवितारय शुद्धंप्राप्नोतिलोकंचहरेः पुनाणा ॥ प्राप्नोति पापानिविनाशमाशुस्त्रीभिः स्वयाजाय
तेसत्यधर्म्मः ॥ अनेनजन्मान्तरसंविनानिनस्यंतिपापानिननस्यत्तक्या ॥ आगुक्तरूपंतुफलंतदेतत्तुनानाय ॥ ॥ पुष्टिमाप्नोति
सद्यः ॥ ॥ इत्यादिवाराहपुराणेश्रागितिहासे धनाणीव्रते कूर्मद्वादशीनाम ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ एवंमाघासि

तेपन्ने द्वादशी यत्राणीन्ततः वानाहस्यष्टपुण्याखीमुनेः पतमयाम्मिंकः। प्राग्गुक्तेन विधानेन संकल्पस्नानमेव च। कृत्वा देवं समभ्यर्च्य
एकादश्यां विचक्षणः। धूपनैवेद्यगंधैश्च अर्च्य जित्वाच्युतं नरः। पश्चात्तस्याग्रतः कुंभं जलपूर्णं तु विन्यसेत्। ॐ वासुदेवायेति पादौ तु
माधवायेति वै कटिं। त्रिविक्रमायेति जठरं विश्वरूपे तु नो हनेः। सर्वज्ञायेति कंठं तु प्रजानीपतये शिरः। प्रद्युम्नायेति चक्रं गदां दिव्यास्त्राय सुद
र्शनाय। अमृतोद्भवाय शंखं तु एवमेवाङ्गेन विधिः। एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन्कुंभं तु विन्यसेत्। सौवर्णं नौप्यतांम्रं वा पात्रं वित्तवशात्
ततः सर्वबीजैस्तु संपूर्णं स्थापयित्वा विचक्षणः। तत्राशक्तस्तु सौवर्णं वा नाहं कांचनं शुभं। दद्याद्ग्रहेऽग्नेर्णो यत्ताष्टथ्वीसपर्वतवनद्रुमाः। माध
वं मधुहन्तारं वामनाहं रूपधारिणं। सर्वबीजघृतं पात्रं नत्नगत्ते घटोपरि। स्थापयेत्पन्नमीं देवं जातरूपमयं हरिं। सितवस्त्रयुगच्छ
न्नं ताम्रपात्रे तु वै मुने। स्थाप्याङ्गेयं गंधपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः। पुष्पमंडपकं कृत्वा जागरं तत्र कारयेत्। प्रादुर्भावान्ह
स्तत्र वाचयेज्ज्ञावयेद्बुधः। एवं संनियमस्थानैर्जातनउदितेनवो। शुचिः स्नात्वा हरिं पूज्य यत्नात्। ...। निवेदयेत्। वेदवेदाङ्गविदुषे
साधुवृत्ताय धीमते। विष्णुभक्ताय विप्राय विशेषेण। प्रदापयेत्। देवं सकुंभं सजलं दत्त्वा वामनरूपिणं। ब्राह्मणाय ...। तस्य वै यद्भवेत्तत्फ
लं मे निशामय। इह जन्मनि सौभाग्यश्रीकान्ति तुष्टिर्भवेत्। इहलोके भवेद्राजा जावीनयन्येति विश्रुतः। स कदाचिद्वनं प्राप्य मृग
या मृगहेतोः परं तपम्। व्यापादयन्मृगगणान्। न चत्रामसपदानुगः। त्रातनं स्तत्रप वा सम्मृगरूपेन सत्तम। संवन्ते स्पष्टतान्त्र एलन
वेदाध्ययनतत्परः॥ ॥सत्यतपा उवाच॥ ॥कानाणी किं समाश्रित्य नेव कुर्मग तपती। एतन्मे कौतुकं त्रप्लनूप्र। तत्सप्र
सीदमे॥ ॥दुर्वासा उवाच॥ ॥तिकदा विद्धनं जाता दृष्ट्वा हरिं। पातकान्। जातमात्रास्वमात्राच विहीनान्दृशप सत्तमो। एकं
कं जगत्युत्ले हितेमताः कं दनास्थिताः ततः स्नेदुःखिताः सर्वे जन्तुः पितनमीतिकारत्। उत्तुस्व वचनं चेमं मृगाहिंसामृते मुने।

नै०

॥ ।पुत्रका ऊचुः॥ ॥जातमात्राः स्मगाः पंच अस्माभिर्निर्हतं मुने। अकामतस्ततोऽस्माकं त्राताऽखिलो विधीयतां॥ ॥सर्वज्ञ उवाच॥

मत्पिता हिंसकस्त्वासीद्धिंसकः स विशेषतः। तवन्तः पापकर्माणः संजाता मम पुत्रकाः। इदानीं मृगचर्माणि परिधाय जपत

व्रताः। वनषंडे पंचवर्षाणि ततः शुद्धा भविष्यथ। एवमुक्त्वा सुताः पित्रा मृगचर्मोपजीविनः। वने विविशुर्व्यग्रा जपंतो

ब्रह्म शाश्वतं। तथा वर्षे व्रतिक्रांते वीनघन्वा महीपतिः। तत्राजगाम यस्मिंस्ते चरन्ति मृगरूपिणः। ते चाप्येकतनोर्मूले मृगच

र्मोपजीविनः। जपंतः संस्थितास्ते हि राजा दृष्ट्वा मृगा इति। [illegible] विद्धाः सुपुंगपत्रैर्मृतास्ते ब्रह्मवादिनः। तान्दृष्ट्वा तु मृतान्राजा

ब्राह्मणान्संशितव्रतान्। त्रपेन वेपमानाः सु देवनाताः [illegible]। तत्रागच्छत ब्रह्महत्या मा[illegible] हा मुने। अमूलीत दृष्ट्वा चल

कथंचित्वा ननाधिपः। ततः संशोकुपनीतात्मा तु नो [illegible] दुःखितः। [illegible] वनात सुतुदत्तं नृपसत्तम। उवाच मातैनं नृपते अजने

ष्यामि पातकं। पाताले सुतलाख्येषु यथा धात्री सुमज्जती। उद्धृता देवदेवेन विष्णुना क्रोडमूर्तिना। तद्वद्वर्तिनाजे [illegible] ११२

पनिह्नुते उद्धरिष्यति देवेशो [illegible] जनार्दनः। एवमुक्त्वा ततो राजा हृष्टितो वाक्यमब्रवीत्। कृतं [illegible]। समे देवः प्र

सीदति। प्रसन्नेनाशु तं सर्वं जेनः प्राप्यति सत्तम॥ ॥दुर्वासा उवाच॥ ॥एवमुक्तो मुनिस्तेन देवाप्यचूर्इमं व्रतं। आचख्यौ

सोपि तं कृत्वा तु भुक्त्वा भोगान्सुपुष्कलान्। मृत्युकाले सुनिसृष्टो वर्षाणि [illegible] जना। विमानेनागमत्स्वर्गे मित्र लोकं सपार्षि

वास्तस्य प्रह्लाद [illegible] स्थानेन निर्जयो [illegible] मिन्द्रे दृष्ट्वा तु नमुचु विष्णुः किं करोः। न दृष्ट्यो देवराजस्त्वं हीनः तप

सा इति। एवं सर्वलोकपाला निर्जयुश्चस्य तेजसा। प्रत्याख्याता स्वर्गे विष्णुः किं करोहीनकर्मिणा। एवं स सत्यलोकान्गतो

राजा महामुने। अपुनर्म्मानके लोके दाहत्रल [illegible] स्थिति। अथापि तिष्ठते देवे [illegible] जमानो महान्नृपः। प्रसन्ने जनत पुनुष्पे

किं विचित्रं जन्म [illegible] जन्म [illegible] सौना गर्भ अपुनागम संपदः। एकैकाविधिनोपाख्यादप्यात्मसृतमुत्तमं। किं पुनर्वर्ष

श्रीः॥
श्रीः॥
११२

सं पूर्वसंसदद्दातिखकं पद्मनाभाय॥ शवतुर्मूर्त्तिपनाभ्यर्च्य वनसंशाजः। जघ्ने बोध्युतवान्वे दान्मतस्यनृपो॥ केशवः। तद्द्व्रसद्धिधर्म्मोस्याघ्र्य
पापास्यवेलवान्॥ जीनाम्बुधौ मथ्यमाने च्युतवान्पनमेखनः। तद्द्व्रकूर्म्मेनृपीस्याद्धितीजो पशजवेस्त्रवीत्। जघान सातलस्थोन्मोच्युतवान्बुधु
पालमः। वानाहनृपीत घद्व्रतृतीजोपचुवेष्टवी॥ ॥इत्यादिवानाहपुनाणे प्रागितिहासेघनाणी व्रतवनाहद्वादशीनाम॥ ॥दुर्व्वासाउ
वाच॥ ॥तद्वत्का ल्गुणेमासेतु सुक्लेपक्षेवद्वादशी। उपोष्य प्रोक्तविधिनाहतिमानाथपजेत्सु धीः। नरसिंहाजपादौतु गोविंदाजेत्तुनस्तथा।
कटिंविश्वभुजे पूज्य अनिरुद्धेतुनस्तथा। कंठंतुशितिकंठाज सितवस्त्रयुगान्वितं। तत्रोपनिन्नसिंहोत्र सौवर्णस्ताम्रवाजने सोवताः शक्ति
तः कृत्वा दातुं वंशमजेपि वा। नलगर्त्तं घटे स्थाप्य ततस्संपूज्य चमानवः। द्वादश्यां वेदविदुष्ये ब्राह्मणाजनिवेदजेत्। एवं कृतेफलं प्राप्त
जत्तुना पार्थिवेन तु। तस्याहं संप्रवक्ष्यामि वत्सनाम्नो महामुने। आसीत्किंपुरुष्ये वर्षे राजा परमधार्म्मिकः। तनतेतिचविख्यातस्तस्य
वत्सः सुतोत्तवेत्। स शत्रुनिर्जितः संख्ये हृत्कोशो ऽप्युपाद्रवत्। वनं प्राजात्सपत्नीको वसिष्ठस्याश्रमे वसेत्। कालेनगछता सोवेवसिष्ठ
नमहर्षिणा। किं काजेमि तिसं प्रोक्तो वसस्व स्मिन्ममाश्रमे॥ ॥राजोवाच॥ ॥भगवन्हृतकोशो हि हृतराज्यो विशेषतः। शत्रुनिर्हृ
तसंकल्पोत्त वैतंशनाणां गतः। उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्त्तुमर्हसि। एवमुक्तो वसिष्ठस्तु तस्मै मोद्धादशी मुने। ससंविधानेन तदा स
पिसर्थमथाकनोत्। तस्य व्रतान्त भगवान्नरसिंहस्तुतोष हि। चक्रं पादाच्छत्रूणां विध्वंसनकनेपनम्। तेनास्त्रेणा स्वकं राज्यं जितवा
न्सनृपोत्तमः। राजपथ्योत्वाश्वमेधानां सहस्रमकनाद्विभुः। अंतेच ब्रह्मलोकाख्यं पदमासीद्ब्रसत्तम। एषाघन्नापापहनाद्वादशीन
वतामुने। कथिता जाप्रसन्नेन स्तुत्वा कुरु तथेप्सितम्॥ ॥इत्यादिवानाहपुनाणे प्रागितिहासेघनाणी व्रतेनरसिंहद्वादशीनाम॥
दुर्व्वासाउवाच॥ ॥एवमेवमुनेमासि चैत्रे संकल्पद्वादशी। उपोष्यानाधजेत्पस्वादेवदेवं जनार्द्दनं। वामनाजेतिपादौतु विष्णवेकटिं
मर्च्चजेत्। वासुदेवेतिजठनेउनःसंपूत्तकाजनवाकंठं विश्वहृते पूज्य शिनो वे व्योमरूपिणे। वाहू विश्वजितेपूज्यो स्वनाम्नाशंखचक्रको।
१५०

ने०

अनेनविधिनाभ्यर्च्यदेवदेवंसनातनं।आम्रवज्जलोदनंकुंभंसंपुगमंपुनतोन्यसेत्।ताम्रगुप्तपात्रेसंस्थाप्यवामनंकांचनंबुधः।छत्रा
शास्त्रंछत्रंहस्तेसितयज्ञोपवीतिकं।कुंडिकांस्थापयेत्पार्श्वेजत्रिकापादुकेतथा।अक्षमालांचसंस्थाप्ययष्टिकांचविशेषतः।ए
तैरूपैस्तुसंयुक्तंब्राह्मणायसद्विजायवादापयेत्।प्रीयतांविष्णुरूपस्त्वनूपीत्युदीरयेत्।मीसनाम्नातुसंयुक्तंप्राप्नुयाद्विधानकं।
प्रीयतामितिसर्वत्रविधिनेषप्रकीर्तितः।श्रूयतेचपुराराजाहर्यश्वःपृथिवीपतिः।अपुत्रःसतपस्तेपेपुत्रमिच्छंतपोयनः।
113 तस्यैवकुर्वतोयष्टिंपुत्रार्थंमुनिसत्तम।आजगामहरिःपूर्वंद्विजरूपंसमाश्रितः।उवाचनृपसानाजीतवकिंचेष्टितंप्रज्ञोपुत्रार्थमि
तिप्रोवाचतंविप्रःप्रत्युवाचह।इदमेवविधानंतुकुरुनाजन्नुवाचह।इदमेवविधानंतुकुरुनाजन्नुवाचह।एवमुक्त्वातुनाजानं
तत्रांतर्हितःप्रभुः।राजापितंचकानासुमंत्रवंत्रौद्विजातयो।दत्रिद्रापतथाग्नाराज्योतिमंगाजयीमतो।जयादित्तेनपुत्राप्तस्यपीपुत्र
सं०:॥ त्वमागतः।त्वगवत्तेनसत्वेनममापत्स्नुसुतोवनः।अनेनविधिनादत्त्वेतस्यपुत्रोजवत्नुने।कुवालाखद्धतिख्यातस्त्वक्रवर्तीमहाबलः। ११२
११२ अपुत्रोलभतेपुत्रंअधनोलभतेधनं।त्रक्ष्मनाज्योलभतेराज्यंमृतेविष्णुपुरंव्रजेत्।कीर्तिंविमुविनंतत्रइहमर्त्येउपागतः।चक्रवर्ती
सर्वेद्रीमान्जयातिनिवनाघुष्पः॥ ॥इत्यादिवाराहपुराणोक्तागीतिहासोयन॥व्रतंवामनद्वादशीव्रतंनाम॥ ॥विशाखेष्वेव
मेवंतुसंकल्प्यविधिनानन।तद्वत्स्नानादिकंकुर्यात्ततोदेवालयंव्रजेत्।तत्रानाद्यंहरिंतत्रप्राप्तिमंत्रैर्द्विजाः।जामदग्न्याप
पादौतुउदरंसर्वंघायवित्तो।मधुसूदनायेतिकटिंउरःश्रीवत्सधारिणे।एवमभ्यर्च्यमेधावीप्राग्वत्स्नामतोघटं।विन्यस्यधगतिंत
द्वद्वत्स्वपुग्मेनचवेष्टितं।वैणवेनतुपात्रेणतस्मिन्नौस्थापयेद्बुधः।जामदग्न्येतिविख्यातंनाम्नाक्लेशविनाशनम्।दन्तिणोपनद्धीहस्ते
तस्यदेवस्यकानयेत्।सर्वगंधैस्तुसंपूज्यपुष्पैर्नानाविधैःशुभैः।आसीद्राजामहानागोवीनसेनोमहाबलः।अपुत्रःसपुनातो
तेनतपस्तेपेमहोजसा।चनतस्तत्तपाधीनोनजानवज्जोवाल्कजोमहामुनिः।आजगाममहायोगीतंदृष्ट्वानातिदूरतः।तमाजान्तमथो

दृष्ट्वानिष्पिपनमवंद्यसम्।कृताञ्जलिपुटोभूत्वाराजोत्तत्थानमाकरोत्॥सपूजितोमुनिःप्राहकिमर्थंतप्यतेतपः।राजन्कथयधर्मज्ञ
किंतेकार्यंविवर्जितम्॥ ॥राजोवाच॥ ॥अपुत्रोहंमहाभागनास्तिमेपुत्रसंततिः।तेनाहंतपआस्थायक्षप्यतेस्वतनुर्द्विज॥ ॥
याज्ञवल्क्यउवाच॥ ॥अलंतेतपसानेनमहाक्लेशेनपार्थिव।अल्पायासेनतेपुत्रोत्रभविष्यतिनसंशयः॥ ॥राजोवाच॥ ॥कथंमेभ
वितापुत्रोअल्पायासेनवैद्विज।एतन्मेकथयप्रीतोभगवन्यात्रतत्स्पृहा॥ ॥दुर्वासाउवाच॥ ॥एवमुक्तोमुनिस्तेनपार्थिवेनय
शस्विना।आचख्यौद्वादशीचेमांवैशाख्येसितपक्षकां।सहिराजाविधानेनपुत्रकामोविशेषतः।उपोष्यलब्धवान्पुत्रंनलंपनमघाम्नि
कै।जोघापिकीर्त्तिर्योलोकेपुण्यश्लोकोजनोत्तम।प्रासंगिकंफलंह्येतद्व्रतस्यास्यमहामुने।सपुत्रोजायतेविलीविद्यावान्कान्तिउ
त्तमाम्।इहजन्मनिकिंचित्रंपरलोकेथपुण्यमे।कल्पमेकंब्रह्मलोकेवसित्वामनसींगाम्।क्षीणेउत्क्रान्तेपुनःस्फोचक्रवर्तीतवेत्तु
वै॥त्रिंशत्वर्षसहस्राणिजीवतेनात्रसंशयः॥ ॥इत्यादिवाराहपुराणे॥प्रागितिहासेघनारीव्रतेजामदग्न्यद्वादशीव्रतंनाम॥
॥ ॥दुर्वासाउवाच॥ ॥जपेत्प्रथममासेप्येवमेवसंकल्पविधिना।नमः।अर्चयेत्परमंदेवंपुष्पैर्नानाविधैःशुभैः।ॐनमोनाराज
णायपादौपूर्वसमाचरेत्।त्रिविक्रमायेतिकटिंघृतविश्वायवोदनम्।ऊरुःसंवृत्सनायेतिकटिसंवत्सकायुत्र।सघोषस्वघानिपोवाध
स्वानाम्नाजानुथोगके।सहस्रशिरसेत्यचर्यशिरस्तस्यमहात्मनः।एवमभ्यर्च्यविधिवत्प्रागुक्तेकुंतकेन्जसेतु।प्रागवस्त्रयुगमसंपृ
न्नानुसोवर्णमीनामलक्ष्मातो।अर्चयित्वाविधानेनतत्रनातेब्राह्मणायपतो।दातव्यामानमः।कामममीदत्ताःपुत्रुष्ये।तु।अपुत्रेणपु
नाष्टम्यानारात्रिंसम्यनयेनवापुत्रकामः।पुनःपश्चाद्वसिष्ठःपनमार्चितः।इदम्वविधानंतुकथयामासतद्विजः।ग्रामहर्षविदित्वा
तुसनाज्ञाकृतवान्व्रतम्।तस्यपुत्रःस्वयंराजोनामनाम्नासुतोवली।चतुर्द्वीसोथयजोविष्णुःपवितुष्टोमहामुने।एतदेहिकमा

नो॰ ख्यातेपानत्रिक्रमतःस्मृतम्॥ द्विजानृत्तोगान्तुंजतेस्वर्गेसंस्थोजावदिन्द्राश्चतुर्दश॥ अतीत्यकालेपुनर्नेत्यमर्त्योस्त्वेत्यजराज्ञा
रातप्रसन्नान्नस्यन्तिपापानिचतस्यपुंसःप्राप्नोतिनिर्घा॥ मलंचशाश्वतम्॥ ॥इत्यादिवाराहपुना॥ श्रावणामितिद्वासेघ
ना॥ व्रतेनामद्वादशीव्रतंनाम॥ ॥दुर्वासाउवाच॥ ॥आप्याढेप्येवमेवंतुसंकल्पविधिनानरः॥ अर्च्चयेत्परमंदेवंग
114 यपुष्पेननेकशः॥ वासुदेवायपादौतुकटिंसंकर्षणाय॥ त्रिप्रद्युम्नायेतिजठरंत्वनिरुद्धायवैउरः॥ चक्रपाणयेतुतुजोकंठं
नृपतयेनथा॥ स्वनाम्नाशीर्षंचअङ्गानुपुजयेत्तिवैशिनः॥ एवमभ्यर्च्यमेधावीप्राग्वातस्याग्रतोघटं॥ विन्यस्यवक्रांसंपुटं
तस्योपरिततोन्यसेत्॥ कौचनंवासुदेवंतुचतुर्व्यूहंसनातनम्॥ तमभ्यर्च्यविधानेनगंधपुष्पादिभिःक्रमात्॥ प्राग्वत्तंत्रा
श्री॰॥ लोपदर्शाद्दवादिनिसुव्रते॥ एवंनियममुक्तस्ययत्पुण्यंतच्छृणुष्वमे॥ वासुदेवोन्वयराजायदुवंशविवर्द्धनः॥ देवकीनु
११४ स्यतासोतुसमानव्रतवानि॥ ॥शाल्वपुत्रात्तवत्साधीपतिधर्मपराय॥ तस्यकालेनमहतानानादोत्पागामहींवसुदे ११४
वेनसोपक्ष्यापूजितोवाक्यमब्रवीत्॥ वसुदेवस्यपुण्यंवैदेवकार्येममानघ॥ सुस्त्वेकोचकथांशीघ्रमागतोस्मिनवीतिकं॥ पृथिवी
देवसमितोमयाद्दृष्वाजदूतम्॥ गत्वाचजल्पतीत्तानंनशक्तापोढितुंसुनाः॥ पीडयेतिसमेताजाहनूर्घ्यपुरुषोत्तम॥ एवमु
क्तःपृथिव्याजातेदेवंनानाजा॥ गताःमनसावसदेवशःप्रत्यजीतन्म॥ दत्तूनर॥ उवाचवसुनश्वेष्ट्रश्चजंकार्जमिमंसुनाःसाधज
मिनसंदेहोमत्येगत्वामनुष्यवर॥ किंत्वाप्याढेसुक्लपक्षेपानानीसहन्नर्ते॥ उपोष्यतिमनुष्योसुतस्यगर्त्तवाम्ब्जहे
एवमुक्तातनोदेवःस्वपीवाहमिहागतः॥ उपदेशंतुनवतेश्रपुत्रस्यविशेषतः॥ उपोष्यलक्ष्यसेपुत्रंसहत्तार्जनसीशजंहे
रतीवद्वादशीकृत्वावासुदेवतथाप्तवान्॥ महतींवशिपंप्राप्तःपुत्रपौत्रसमन्वितः॥ तुक्वानाजपसिजीशोथः॥ गतःपनसि

कीगतिम्। एष्पतेविधिनुद्दिष्टः आषाढेमासि वै मुने॥ ॥इत्यादिवाराहपुराणे श्रीभगीतिहासे धरणीव्रते कल्कद्वादशीव्रतं नाम॥ ॥
दुर्वासा उवाच॥ ॥सावाणस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशी। अर्च्चयित्वा मंदिरं गंधपुष्पैर्जनार्द्दनम्। दामोदराय पादौ तु हृषीकेशाय वै कटिं।
सनातनेति जठरं उरः श्रीवत्सधारिणे। चक्रपाणये भुजौ तु जोकंठं च हरये तथा। मुंजकेशाय वै शिरो भद्राजेति ललाटकं। स्वनाम्नाशी
खचक्रोत्पूजयेच्च पनमेस्वनमूः। एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वल्स्थापयेत् घटम्। सितस्पवस्त्रयुग्मी तु तस्योपरि ततो न्यसेत्। कांचनं देव
देवं तु दामोदरसनामकं। तमभ्यर्च्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात्। प्राग्वत्तं ब्राह्मणाय दद्याद्वेदवेदांगपारगे। एवं नियमयुक्त
स्य प्रभाते तत्फलं शृणुष्व मे। एष ते विधिरुद्दिष्टः श्रावणे मासि वै मुने। एतस्य व्रतस्यावर्तं शृणु पापप्रणाशनम्। पुराकृतयुगे राजा
नृगो नाम महाबलः। स वने स्त्रामस्तु वने घोरे मृगयासक्तमानसः। स कदाचित्तु नृगो हत्वा तु नमसद्वने। व्याघ्रसिंहमृगाकीर्णे
दस्युसर्पैर्निषेविते। एकाकी तत्र राजा तु अश्वमुच्य ततो नृपः। स्वप्नं कुशान्यास्तीर्य सुप्तो दुःखसमन्वितः। तत्र लुब्धकानां च सहस्रा
णि चतुर्दश। आगतानि मृगान्हंतुं तस्य राज्ञः समंततः। तत्रापश्यंस्ततः सुप्तं हेमरत्नविभूषितं। नृगं राजानमत्युग्रं सिपापनमपु
जुतीति गत्वा त्वपितव्याघ्रोत्तन्त्रं सन्न वेदपरः। सोपि नलमुत्सार्थं राजानं हन्तुमुद्यतः। तुनगस्य च हेतोः तु निष्क्रावनचानि
राशः राजानमुग्रमासाद्य अनुगृहीते व च क्रमुः। तावद्राज्ञः शनीनारवखेतास्तनराच्छूर्णिता। उत्थाय च क्रमादाज तेम्लेच्छा विनिपा
तितानताम्नि हत्वा च सादेवी तस्य राज्ञस्तनुं पुनः। प्राविशत्वासु राजापि प्रतिबुद्धाप्रतिष्ठत। म्लेच्छा सुनिहतान्दृष्ट्वा साश्व मूर्ति
ल संगता। अश्वमारुह्य स मुनि वामदेवाश्रमं ययौ। तत्र दृष्ट्वा दृष्टिं त्वमाकाशे केते निपातिताः। एतान्कोजे महेष्वमधीं कथयस्व
५. प्रसीद मे॥ ॥वामदेव उवाच॥ ॥त्वमासन्पूर्वजातौ शूद्रः अन्यजन्मनि पार्थिव। तत्र त्वया ब्राह्मण॥ ॥स्वप्रेष्याः कुर्वता हतः।

सा च ॥ा स्य तु मासस्य शुक्लपक्षे च द्वादशी ॥ सा विधानात्त्वया राजन्न्स्त्रमावै समुपोषिता ॥ उपोषिता यतस्ता पार्थ तु राज्यं लब्धं त्व
या नघ ॥ सर्वपापमुच्यते सा देवी त्वं च नृपतिर्न्नजति ॥ प्रजाविनिहन्ताः क्रूराः म्लेच्छा पापसमन्विताः ॥ त्वं वा सनन्दिनो राजन् सा च ॥ द्वादशी
तु सा ॥ एकैव पातिवापन्तुराज्यमेकैव यच्छति ॥ किं पुनर्द्वादशी वेत्ता पन्नद्ध पुष्पं तत्पदम् ॥ ॥ इत्यादि वराहपुराणे ॥ मगीतिरास
परावीव्रते तु पंचद्वादशी व्रतनाम ॥ ॥ उग्रसेन उवाच ॥ ॥ तस्य त्वा व्रपदमासि शुक्लपक्षे तु द्वादशी संकल्पविधिना देवमर्चये
त्परमेश्वरम् ॥ नमो रुक्मकल्कि नपादौ हस्ती केशाजवे कटि म्लेच्छ तं मूर्द्ध नाजेति जगन्मूर्ति तथोदरी ॥ च्छितिकं कराय कं ठं तु स्वं दु
पाराजेति वे भुजौ ॥ चतुर्भुजौ जेति हस्तौ विश्वमूर्त्तेन तथा शिनः ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटं ॥ विन्यस्य तु कल्किने दे
श्री॰॥ वं सो वर्षांस्तत्र कानजेन ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं गंधपुष्पार्पोपशोभितं ॥ कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदद्याद्वस्त्र वित्तमो ॥ एवं कृते तवैषं तु
११५ तच्छिवोधमहामुने ॥ पूर्वं राजा विशालो भूत्काश्यां पुण्यो महाबलः ॥ गोत्रजैर्हृतराज्यो सौ गंधमादनमाश्रितः ॥ तस्यात्रागी ११५
महाराज बदरीप्राप्तशोभनाम् ॥ हृतराज्यो विशेष्ये ॥ गतस्त्री कोन्नमोत्तमः ॥ कदाचिदागतो तत्र पुनर्नारायणाश्रमे सत्तमो नर
नारायणौ देवौ सर्वदेवनमस्कृतौ ॥ तौ दृष्ट्वा तत्र राजानं सर्वांगतिमनिंदमौ ॥ घ्याजन्नीपनर्मत्र्यस्य विष्णुर्वाणीपनमीपद ॥
तो प्रीता ऊचतुः सौ तु राजानं नं जी ॥ कल्मषं ॥ वरं वृणीष्व राजेंद्र वरदौ स्व समागतौ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ त्वं वनौ को न जा
नामि कस्य गच्छाम्यहं वनम् ॥ नारायणामि जित्समादिष्याम्यहं वनमुत्तमम् ॥ एवमुक्तौ तु तौ राजन् कमा नारायण समेत्य तौ ॥ कस्मा
दर्च्य पुण्यलेकं कथय त्वं कुतूहलात् ॥ एवमुक्तस्ततो राजा विष्णुं नारायणं स्पृहा ॥ कथं जित्वा स्थितं तं तु नतस्ता उवाच तु ॥ पुनः आ
वीतस्यैव देवस्य शीशात्तु ता विवस्थितौ ॥ तत्र व्यस्ते वनो बूहि किं तमन सेवन्ते नौ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यथा जगदीश्वरं देवं

यज्ञैर्विविधैर्दत्तैः यज्ञेः समर्थो मे स्यात्तथा मे दीयतां वरः॥ ॥नारद उवाच॥ ॥स्वर्णेनाराधितो देवो लोकमार्गप्रदर्शकः। मत्स्यः स ह
तपः कुर्वाद्यदर्णो लोकनावनः। अर्जमत्स्योत्तवत्पूर्वं पश्चात्कूर्मस्वरूपवान्। वाराहश्चाजवद्देवो नरसिंहस्तथाजवेत्। वामनश्च ततो जातो जाम
दग्न्यो महाबलः। पुनर्दाशरथिर्भूत्वा वासुदेवः पुनर्बभौ। बुद्धो भूत्वाजनर्दिष्ट्यमोहयामास पार्थिवान्। सपत्नानुद्धरन्बोऽम्लेच्छानू पुनर्दुष्ट
महीमिमां प्रकृतिस्थां चकारार्तिं सर्वजगतां वासुदेवः। नारसिंहेन नृपेणात्तद्व्यापत्तजनेनः। वामनं मोहनावित्राद्यं राम दन्विनामाक्रूर
शत्रुविनाशाय जज्ञे दाशरथिर्बुधः। बलकृष्णोऽजज्ञे श्रीमान्पुत्रकामो न संशयः। नृपकामो जज्ञे बुद्धः कल्किर्नः शत्रुघ्नः ... वमुक्त्वा न
त्वसप्रश्नं वैराग्य वीर्मनिमः श्राद्धादशीकृतवान्सोऽतिचक्रवर्ती वभूव ह। तस्यैव नाम्ना वदनीविशालां जितवन्मुने। इह जन्मनि राजा सोऽना
रप्रीकृत्वाऽइराद्धर्नी। जज्ञेऽस्य विविधैर्निष्पापदैर्निधौ। नामाप्तवान्॥ ॥इत्यादि वाराहपुराणे श्रीगीतिहासे घनपाविव्रते कल्की द्वाद
शीव्रतं नाम॥ ॥दुर्वासा उवाच॥ ॥तद्वदाश्वयुजे मासि द्वादशी शुक्लपक्षतः। संकल्प पास्पर्वेजे दैवं पद्मनाभं सनातनम्। पद्मना
भाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये। उदरं सर्वदेवाय पुष्कराक्षाय वै उरः। अव्ययेति त्वा तथा पाणिं शंखचक्रगदाधराणि पूजयेत्। प्रस्तावाज शिरः
पूज्य प्राग्वदग्रे च घटं न्यसेत्। तस्मिन्सौवर्णकं देवं पद्मनाभं तु विन्यसेत्। तमेवमेवं संपूज्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात्। प्रभाता तां तु सर्व
ज्ञो ब्राह्मणाय निवेदयेत्। एवं कृते तु यत्पुण्यं तन्निबोध महामुने। आसीत्कृतयुगे राजा भद्राश्वो नाम वीर्यवान्। यस्य नाम्नात्तवर्ष
मिदं भद्राश्वं नाम नाम तत्। तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य सत्तम। उवाच सप्तरात्रं तु वसामि त्वत्तो गृहे। तं राजा शिरसा नूत्वा स्थी
यतामित्यवाप्यत। तस्य कान्तिमती नाम भार्या परमशोभना। तस्यास्तेजः समस्तवद्धादश्यादित्यसन्निभः। शतानि पञ्च तस्यास
न्सपत्नीनां पतिव्रताः। तदास्य पश्चकर्माणि कुर्वन्त्यहन्यहः शुश्रुताः। कान्तिमत्या महाभाग जन्नलावि चेतसः। तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा।

कौ०

116

रूपतेजोन्विती शुत्ती। सपत्न्यस्वतनयान्तस्या क्रुधं त्याकम्मेशो नना:। राजा तु तस्यामुदितं मुखमेवावलोकयन्। एवं भूत्वा मथो दृष्ट्वा
रात्रीपनमशो तनी। साधु साधु जगन्नाथेत्यगस्त्यः प्राह हर्षितः। द्वितीये दिवसे पूर्वं नारी दृष्ट्वा महाप्रजी। अहो मुष्टमहो मुष्टं जगदेत
त्रुना वनम्। इत्यागस्त्यो द्वितीये न्हि नारी दृष्ट्वा तु पुवाच ह। अहो मूढ न जानन्ति गोविन्दं पनमेश्वरम्। य एकेन दिनेनापि नाजन्नुष्टप्रता
।वान्। चतुर्थे दिवसे हष्टा वु जिष्प पुनरब्रवीत्। साधु साधु जगन्नाथ स्त्रीशूद्राः साधु साध्विति। द्विजाः साधु नृपाः साधु वैश्याः साधु
पुनः पुनः। साधु शूद्राश्च साधु त्वं त्वोगस्त्य साधु साधु ते। साधु [illegible] अल्काद [illegible] साधु धुव साधु महाव्रत। एवमुक्त्वाननन्तोद्यैनगस्त्यो
राजसन्निधौ। एवं भूतं व्रतं दृष्ट्वा सपत्नी कोनपोत्तमः। किं हर्षकानारी [illegible] नवेत्थन न्पतेत्तवान्॥ ॥अगस्त्य उवाच॥ ॥अहो मू
श्रीः॥ ष्टः कुनाज्यत्स्व अहो मूढो नु गाज्यत्वमी। अहो पुनो हितो मूर्खो जो न जानाति मे मतं। एवमुक्तो न ततो राजा कृताञ्जलिनपाप्यत।न
११८ जानीमो वयं ब्रह्मन् प्रश्नमेतत्वजेनितं। कथयस्व महात्मागस्त्य घनुन हप्रज्ञवान्॥ ॥अगस्त्य उवाच॥ ॥इक्ष्वाकुलज ११८
राजन् दासी वैश्यस्य वैदिशः नगने हनि दत्तस्य त्वमस्याः पतिर्नेवचोतस्यैव कुम्भकानो नृप कूजोवाव विना मतः। सर्वे सौख्य
युगे मासि द्वादश्यां निजतन्तः स्थितः। स्वपवी विष्णवालये गत्वा पुष्पधूपादिभिर्हरिम्। अभ्यर्च्य स्वगृहं प्राप्याजवनौन ज पाल
को [illegible] धाव पिदीपानां ज्वालनार्थे महामते। गत वैश्ये तत्र तन्त्रोथ दीपं प्रज्वाल्य संस्थितो [illegible] जाव [illegible]। तान जनीसान नत्वे
ननाल्म म। ततः कालमृतौ तौ तु उ नो द्वावपि दम्पती। तेन पुण्येन स जन्म [illegible] व्रतगः [illegible] वन [illegible] तु पत्नी ते जाता पुनः वैश्यस्य
दासिका। यान क्वस्यापि दीपस्य ज्वलितस्य [illegible]। यः पुनस्त्वेन वित्तेन विष्णोर्नन्दादीपिका ज्वालयत्यस्य च पतनुणपीत त्वं स्वा
तुन्नशक्यते। तेन साधोः हनेः साधुः इत्युक्तं वचनं मया। कृते संवत्सरं [illegible] कृत्वा विचनणाः। सी वत्सनाद्धत्रेताप्यां सम

मेतन्न संशयः । त्रिमासेद्वापनेत्त क्षिप्रं पूजूपाल्लत्तते फलम् । नमो नानाजातोत्पुष्पाकलौ तु लत्तते फलम् । तेन मुण्ड्यं जगद्विप्रोर्ने
क्तिमात्रं मयेरितम् । पानकं दीपोत्कर्षं देवाग्रे फलमीदृशं । प्राप्नोति फलं लजानाजनः फलमेतन्मयोदितम् । अहो मूढ न जान
न्ति हने दीपक्रिजाफुल्ली । एवं विधं द्विजाजे तिनाजानो जेतित्तक्षितः । प्रजन्ते विविधैर्यज्ञैस्तैनते साधवस्स्मृताः । अहं तमेव मुण्डका
न्यं न पश्यामि महीतले । तेन साधोऽग्रगस्येति मयाचात्मा प्रशस्तितः । सा त्वां घनजासंस्मृद्य सुतथा घनजतनो मतः । नलुंधुशूष
णीकृत्वा तत्पनोऽजो हनेविति । शास्त्री घनजालस्थाभूद्गो द्विजशुश्रूषणेन तः । तदनुजपाह नेनक्तिक्षौभूदो तेन साधिति । आ
सुनीत्ता वमात्याज प्रल्हादः पुनुप्योत्तम । मुण्डका चान्यं न जानाति तेन सोऽसायुत्तुच्यते । प्रजापतिकुलेभूत्वा बालजे क्वनं गतः ।
आनाध्य विष्णुं त्राप्त स्वस्थानं पुनमशोत्तनं । तेन साधोऽभुवेत्येवं मया प्रोक्तं राजसत्तम ॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ इदमेव मया
जातु कथितं नृतपोधना । कथं नित्वा पुनर्वा क्वेम गत्स्योन्नपसत्तमं । उवाच पुण्डकं नजामि पुनर्नेष्यामि ते गृहे । एवमुक्त्वा जगा
मा मुसघोदर्शनं तां मुनिः । राजापि तेन विधिना पक्षनान्त्स्य पक्षद्वादशीम् । उपोष्य परमं काममिह जन्मनि चात्मवान् । स पल
कौन्तपवनो द्वादशी समुपोष्य च । इह जन्मनि राजा सो पुत्रपौत्रीस्तथाप्तवान् ॥ ॥ इत्यादिवाराहपुराणो प्राणिनिहास
पनाणीव्रते पक्षनान्तद्वादशीव्रतं नाम ॥ ॥ सीत्रलोवाच ॥ ॥ श्रूणुष्व वदितो वत्सा कार्त्तिके कादशी तथा । उपोष्य विधिना
जेन सर्वासौ फलमाप्नुयात् । कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु दशम्यां नियतात्मवान् । स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्ये यथाविधि । शुचि
वासा प्रसन्नात्मा हव्यं चान्येषु संस्कृतं । तुक्त्वा पंचपदं गत्वा पुनः शौचं तु पादजो । कृत्वा ष्टांगुलमानं तु जीर्नं दन्त समुद्भवं । तन्नो

ॐ निर्द्दिष्टकार्ष्ण्यं तु ततस्त्वाचम्य प्रयत्नतः । स्पृष्ट्वा खानि तथाङ्गिरसविन्यस्याथ जनार्द्दनं । शंखचक्रगदापाणिं पीतवस्त्रं किरीटिनम् । प्र-
सन्नवदनं देवं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ध्यात्वा जलं गृहीत्वा च तन्नु तूर्प्पं जनार्द्दनं । दृष्ट्वार्घं दापयेत् पश्चात् कृत्नतो येन मानवः ।
एवमुच्चारयेद्धार्यं तस्मिन्काले महामुने । एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि । भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ।
एवमुक्त्वा ततो नात्रो देवदेवस्य सन्निधौ । जपन्नानाज ॥ जेति स्वपेद्भूमौ विधानतः । ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगां । इ-
तरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् । विलोमेनार्च्चयेद्देवं नानाजानाम कल्मषं । नमः सहस्रशिरसे शिरः सम्पूज्यैवं हरेः पुन-
प्याजेति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे । ज्ञानात्मनेति हृदयं जेद्बन्धः श्रीवत्सधारिणे । जगद्ग्रसिष्णवे पूज्यमुदरं दिव्यमूर्त्तये । कटिस्स-
श्रीः ॥ हस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् । अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः ॥ नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्धरेः । एवं सम्पूज्य वि- ११७
११७ धिना तस्याग्रे च चतुरो घटान् । स्थापयेज्जलगर्भांस्तु सितचन्दनचर्च्चितान् । स्रग्दामबद्धग्रीवांश्च छुरितवस्त्रावगुण्ठितान् । स्थापितांस्ताम्र-
पात्रैस्तु तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः । चत्वारः सागराश्चैव तत्कल्पिता द्विजसत्तम । तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्वस्त्रसंयुतं । तत्रापि नोपरि सौ-
वर्णं ताम्रं वा दानवं तथा । अलाभे तु पूपूर्णं वा पात्रं कृत्वा ततो न्यसेत् । प्योऽश्मानेन यथायोगेन तु स्वजातिर्वै हुलि ऐते । योगेश्वरं जे-
गन्निद्राशाय्यानीपीतवाससं । तमप्येवं तु सम्पूज्य जागरणं तत्र कारयेत् । चत्वारः कलशा देयास्त्वनु सौं पंचमस्य तु योगेश्वरं
तुष्टोऽव सौंग्रदघात्क्र यतः शुचिः । विदाघ्ये त्रेसमं दत्तं द्विगुणोत्तद्विदे तथा । आचार्ये जत्रिगुणितं सहस्रगुणितं तत्र वेनूतत्स्त्विमीसह-
नहस्री तु समन्त्रोचोपपादजेना विधानं तस्य न क्ष्मावैदत्नी कोटिगुणोत्तरं । योग्येति ष्ठति जस्त्वनजमासन्नं पूजयेत्कुर्यात् सदु

गतिमवाप्नोति दत्तं तस्य च निष्फलं। एवं दत्वा विधानेन तत्वतो विष्णुमर्चयेत्। विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणं। धरावीव्र
तमेतद्धि पुनाति त्वां प्रजापतिं। प्राजापत्यं तथा लेभे मुक्तिं व्रतवशात्खलु। शकुन्तलाप्येवमेव व्रतं कृत्वा महामुने। लेभे सा कृत
लं पुत्रं दौष्यन्तिं चक्रवर्तिनम्। तथा पौनागनाजानो वेदो चक्रवर्तिनः। अनेन विधिना प्राप्ताः स्वक्रवर्तित्वमुत्तमं। धरांपात्र
पिपाताले मग्नं प्राप्तुं कृतं पुना। व्रतमेतत्ततो नाम्ना धरणी व्रतमुच्यते। समाप्ते स्मिन्व्रते देवी कृतिना क्रोडरूपिणा। उद्धृता धापि
तुष्टे नृपस्य पिता नो निम्बवा त्वासि। धरणी व्रतमेतद्धि कीर्तितं तन्मया मुने। जन्मप्रभृति यज्ज्ञात्वा जन्तुः कुर्यान्नरोत्तमः। सर्वपाप
विनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्। एकैकापाति जापतस्तु राजसूयमेकैव गच्छति। किं पुनर्दोदशैतानि तु येने देनं दद्यात्परम्॥ ॥
इति श्रीनीलमतप्रकाशे वाराहपुराणोक्तं भगवच्छास्त्रे धरणीव्रतं समाप्तं॥ ॥अथ ज्ञाद्रपदस्य शुक्लद्वादश्यां विष्णुधर्मोत्तरोक्तं
श्रवणाद्वादशीव्रतं कथ्यते॥ ॥उपवासासमर्थानां कश्यादेकमुपोषितं। महाफलं महादेव तन्ममाचक्ष्व पृष्टतः॥ ॥
शंकर उवाच॥ ॥सीनामश्रवणोपेता द्वादशी महती तु या। तस्यामुपोषितः स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं। प्राप्नोत्यजन लाप्यमे
व द्वादश द्वादशीफलम्। दध्योदनं युतं तस्यां जलपूर्णं घटं द्विजे। वस्त्रसंवेष्टितं दत्वा च्छत्रोपानहमेव च। न दुर्गतिमवाप्नोति
गतिमग्र्यां च विन्दति। आनुण्य स्थानमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा। श्रवणद्वादशी नाम बुधवारेण चेद्यदि। अत्यन्तमहतीं
मद्वादशी सा प्रकीर्तिता। स्नानं जप्यं तथा दानं होमं श्राद्धं सुरार्चनं। सर्वमक्षयमाप्नोति तस्यां तु गकुलाद्यहात स्मिन्नेव तथा स्न
नं जत्र च वनसंगमो गगनस्नानजं नाम फलं प्राप्नोत्यसंशयम्। श्रवणसंगमाः सर्वे पर्वतु ष्टिप्रदाः सदा। विशेषाद्वा
दशीयुक्ते बुधयुक्ते विशेषतः। तथैव द्वादशीयुक्ता बुधसंवत्सरा हि पुना॥ ॥अथ नीलमतोक्तं श्रवणद्वादशीव्रतं॥

नरे
॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥उपवासासमर्थो नीस देवपुत्र उपोत्तम। एकादशी द्वादशी पुण्या तां वदस्व मम मानद॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥
मासि तु भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता। सर्व्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफला। संगमे सरितां स्नात्वा पूजयित्वा तु वामनम्।
कनकं विधिना दत्वा तस्य पुण्यफलं शृणु। कपिलानां सहस्रं दत्वा हि नियतो पुष्करान्विते। तेन यत्फलमाप्नोति तद्द्वादश्यामखंडितं।
118 कनकं वस्त्रसंयुक्तं सान्नं रत्नसमन्वितं। यथा लाभोपपन्नस्य आत्मनो वर्म्मी वामनाकृतिः। उपानच्छत्रसंयुक्तो विधिमंत्रमुपस्कृ
तः। कृत्वा च विधिवत्तत्र स्नानं पूजादिकं नरः॥ ॥पूजामंत्रः॥ ॥आगच्छ वरदानन्त सीपते मदनु महान्। सर्वगोपिनि
म्वसिन स्थानमेतदलं कुरु॥ ॥आवाहनमंत्रः॥ ॥जत्वन नत्रस्वरूपे। द्वादशीनतसि स्थितः। तं नत्वत्रमहं वंदे मनोव
नी॰॥ स्थितसिद्धये नमः कमलनाभाय कमलालय केशव। अमूर्त्ते सर्वतो व्यापिना नाथ नमोऽस्तु ते॥ ॥स्नानमंत्र॥ ॥सर्वव्या
११८ पिन् जगद्योने नमः सर्वमयाच्युत। सदा द्वादशी योगे पूजां गृह्णीष्व केशव॥ ॥पूजामंत्रः॥ ॥धूपोयं देवदेवेश शंख ११८
चक्रगदाधर। अच्युतानन्त गोविन्द वासुदेव नमोऽस्तु ते॥ ॥धूपमंत्रः॥ ॥तेजसा तव लोकास्त्वं विवृत्ताः सं तु तव्यथाः
त्वं हि सर्वगतस्तेजो जनार्द्दन नमोऽस्तु ते॥ ॥दीपमंत्रः॥ अदितेगर्त्ते मादाय वैनोव निसमाजचा। त्रिभिः क्रमैर्जिता लोका वा
मनाय नमोऽस्तु ते॥ ॥नैवेद्यमंत्रः॥ ॥वेदानां सं तवत्वं हि योगिनां परमा गतिः। जलश्च जगद्योने अर्घं मे प्रति
गृह्यताम्॥ ॥अर्घमंत्रः॥ ॥हव्यं तु धूमध्वजकर्त्ता त्वं होता हव्यस्त्वमेव च। सर्वमूर्त्ते जगद्योगे नमस्ते केशवाय स्वाहा॥ ॥
होममंत्रः॥ ॥हिनाथ मन्नं त्वं देव जलवस्त्रमुपोत्तवान्। उपानच्छत्रदानेन प्रीतो भव जनार्द्दन॥ ॥दानमंत्रः॥
पर्जन्यो वरुणः सूर्यः सलिलं केशवस्त्रिपदः। अग्निर्यमो वैश्रवणः पापं हन्तु मे व्ययः॥ वामनस्तुतिमंत्रः॥ ॥अन्नं प्रजापति

विष्णुरुद्रेन्द्रसर्वे इन्द्राद्या लोकनाथाः। अन्नी त्वष्टा यमाग्निर्यो पापं हनतु मे व्ययः॥ ॥कनकदानमंत्रः॥ ॥वामनो बुद्धिदाता च द्रव्यस्थो
वामनः स्वयं। वामनस्थानको ज्ञात्वा वामनाय नमाम्यहं॥ प्रतिमहमंत्रः॥ ॥कपिलांगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश। दत्ता कामदुघा
लोकान् ददाति सकलान् ततः॥ ॥गोदानमंत्रः॥ ॥नमः पापजिते तुभ्यं देवगर्त्त सुपूजित। मया विवर्जितो देव स्थानमन्यमलंकुरु
॥ ॥विसर्ज्जनमंत्रः॥ ॥एवं विद्वान् श्रवणद्वादश्यां यो नरः सम्यगाचरेत्। यत्र यत्र न लभ्येत तु कृत्वा फलमवाप्नुते॥ ॥इति श्रवणद्वा
दशीव्रतं॥ ॥अथ वामनपुराणे॥ अथ श्रवणद्वादशीव्रतनिर्णयः॥ ॥अथ प्रसंगात्॥ श्रवणाद्वादशीव्रततत्पारणाकालनि
र्णयः॥ सा च द्वादशी स्वल्पश्रवणायोगेपि कृत्स्नापुण्यप्रदा भवति। यथा नोहिणीयोगेन जन्माष्टमी तदुक्तं मत्स्यपुराणे॥ ॥
द्वादशी श्रवणास्पृष्टा कृत्स्नापुण्यप्रदा तिथिः। न तु सा तेन संयुक्ता तावत्येव प्रशस्यत इति॥ ॥नारदीयपुराणे॥ ॥श्रवणाद्वा
दशीव्रतकृत्स्नप्रति पिन नक्षत्रयोगेन योगश्चैव ननाधिपः। द्विपलो यदि लभ्येत स ज्ञेयो ह्यष्टयामिक इति। यदा दिनद्वयेपि श्रव
णाद्वादशीयोगस्य प्रशस्त्यान्न युक्तायामुपवासादिकं कर्त्तव्यं॥ ॥तदुक्तं मत्स्यपुराणे॥ द्वादशी श्रवणास्पृष्टा स्पृशेदेकादशी
यदा स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञितः। तस्मिन्नुपोष्य विधिवन्नरः संक्षीणकल्मषः। प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुन
नावृत्तिदुर्लभां॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥एकादशी द्वादशी तु वैष्णव्यमपि तत्र चेत्। तद्विष्णुशृंखलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवे
त्। यजनुजस्मिन् दिने उदयकालीनः श्रवणाद्वादश्यां योगस्तस्मिन् दिने श्रवणाद्वादशीव्रतस्य विधायकमुदयव्यापिनी ग्राह्या श्रवणा
द्वादशीव्रतमिति। बृहन्नारदीयवचनं। तथा दशम्युद्विद्धा द्वादशी परदिन एवोदयकालीनश्रवणायोगवती पूर्वदिने तदु
दयकालव्यतिरिक्तकालीनश्रवणायोगवती तदा तत्रागमाद्येत्येवं पनम्॥ यदा तूत्तरत्रोदयकालीनः॥ श्रवणायोगस्तदा पूर्वेवम

ग्रा॰

ने॰ सावहुतनक्रमेकालमापित्वात् पंचान्येकस्मिन्नहोरात्रे सव॥ मेकादशीनाम नूद्वादशीं यदि संस्पृशेत् । सवा॥ ज्योतिष्यपि से
श्रीवृस्य हत्यां व्यपोहती अस्मिंश्च ग्रन्थे खलु योगे एकादश्युपवासः सव॥ द्वादश्युपवासव्रतं त्रेनानुष्टेयः । एकदैवसत्वाद्विनोच्यु
नावश्यं । यदा तु सव॥ न नक्षत्रमेकादश्यामेव भवति ॥ न तु द्वादश्यां तदा सव॥ द्वादशीव्रतमेकादश्यामपि कर्तव्यं ॥ ॥ यदुक्तं नारदी
यपुराणे ॥ ॥ यदा न प्राप्यते ऋक्षं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादशी तदोपोष्या पापघ्नी सव॥ न्विता । उत्तरजो देवता विष्णुः पुना॥ः
११९ पुनुष्योत्तमः । विज्ञेयापि न कर्तव्या विज्ञेयात्य तेन न इति विष्णुपुराणेपि । याकृ स्विल्लिथपः श्रोकाः पुराणा न नक्षत्र योगतः । तास्व
व्रतघ्रतं कुर्यान्नु व॥ द्वादशी विनेति । सव॥ द्वादशी व्रतसव॥ युक्ताद्वादश्यामेव कर्तव्यमिति निर्णयः । किं तु तद्वालाते
सव॥ न्विता यामेकादश्यामपि कर्तव्यमित्यर्थः । अनन्तभट्टादयस्त्वत्राहुः सव॥ द्वादश्यां तु जनार्दननामा विष्णुः पूज्यते स
श्री॰ ना॰ व॥ एकादश्यां तु वामनावतारत्वेनाविशेष इति ॥ यदा तु शुद्धा द्वादशीमुपोष्य व द्वादशीमप्युपोष्य जेत्तदा न चात्र विधिलो ११९
११९ पः स्यादुत्तरजो दैवतं हविर्निनिति अत एव पारणान्ते व्रतं तेषं व्रतान्ते विसर्जनम् । असमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद् व्रतान्तरमिति
विष्णुधर्मोत्तरवाक्येनैकादशीव्रतमपरिसमाप्य सव॥ द्वादशीव्रतप्रारम्भस्य न निषेधः । एकदैवतत्वेन विधिलोपाभाव
स्य न चात्र विधिलोपः स्यादुत्तरजो दैवतं हविरिनित्यनेन वचनेनोक्तत्वात् ॥ ॥ नारदीयपुराणे ॥ द्वादश्यामुपवासोत्र त्रयोदश्यां
तु पारणं ॥ निषिद्धमपि कर्तव्यमित्याज्ञा पारमेश्वरीति ॥ ॥ मार्कण्डेयोपि ॥ ॥ सव॥ नसमायुक्ता द्वादशी यदि लभ्यते । उ
पोष्य द्वादशीं तत्र त्रयोदश्यां तु पारणं ॥ मिति यत्तूपवासद्वयासामर्थ्यः यावज्जीवैस्वीकृतैकादशीव्रतश्च स त्वेकादश्यामुपोष्य
सव॥ द्वादश्यां विष्णुपूजां दध्योदनदानादिकं कृत्वा पारणां कुर्यात् ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षे तु नक्षत्रे सव॥
यदि । उपोष्यैकादशीं तत्र द्वादश्यां पूजयेद्धरिं ॥ यमोपि ॥ सव॥ न सिता यत्र द्वादशी लभ्यते क्वचित् । उपोष्यैकादशीं तत्र द्वाद

स्यां मद्ध्ये जेद्व निमित्ति॥ उपवासद्वयासमर्थेनात्वीक्ष्त्वेकादशीव्रतेन तु। सर्वाणि द्वादश्यामेवोपवासः कर्त्तव्यः॥ तदुक्तं नारदीये पु-
राणे॥ उपोष्य द्वादशीं पुण्यां वैष्णवान्त्यासंयुता। एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयम्। वाजपेये यथा यज्ञे कर्महीनोपि दीक्षि-
तः। सर्वं फलमवाप्नोति अस्नातोप्यहुतोपि सन्। एवमेकादशीं त्यक्त्वा द्वादश्यां समुपोषणात्। पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयम्॥ इ-
ति। यद्यपि पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोतीत्युक्तम्। तथाप्येकादश्यामन्नं तन्त्राग्यो त्यक्तं निषिद्धत्वात्। जीवन्फलाद्याहारः कर्त्तव्य
इति। उदाहृतं चात्र वचनम्। उपवासद्वयं कर्त्तुं न शक्नोति न नो यदि। प्रथमेह्नि फलाहारो नित्याहारः परेहनि॥ इति। इतद्भुतपारणा चो-
त्सवान्ते कर्त्तव्या॥ ॥तदुक्तं स्कान्दपुराणे॥ ॥तिथिनक्षत्रनियमे तिथिनान्ते च पारणम्। अतोन्यथा पारणायां व्रतभङ्गमवाप्नुया-
दिति॥ तिथ्यन्ते वा पारणा कार्या॥ ॥तदुक्तं नारदीयपुराणे॥ ॥तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत्। पारणं तु न कर्त्तव्यं यावन्नै-
कस्य संक्षय इति॥ यद्यप्यत्र नक्षत्रमात्रान्तेपि॥ पारणं कर्त्तव्यमिति॥ वचनेन नक्षत्रमात्रान्ते पारणमप्यनुज्ञानस्य सर्वाणि नोहिणी
व्यतिरिक्तविषयत्वात्तिथ्यानादेप्ये तिथिमात्रान्ते पारणा। विधायकं न तु नक्षत्रेपि यत्नाद्विष्णोस्तु जन्मतिथौ कुर्यादिति वह्निपु-
राणे॥ वचनबलान्नक्षत्रमात्रान्ते तस्याप्यनुकल्पकालत्वमस्तीति। अत्र तु न तादृग्वचनमस्तीति नक्षत्रमात्रान्ते वा कर्त्तव्यमिति
सिद्धं॥ यत्तु पारणादिने द्वादश्या बहुत्वे सर्वाण्यपगमे पारणा कार्यम्। स्ववाक्यस्य बहुत्वे द्वादश्याः स्वल्पत्वे तु त्रयोदश्यां पारणां का-
र्यमित्येवं परं पारणा तिथिवृद्धौ तु द्वादश्यां मुहूर्त्तं संज्ञयान्। वृद्धौ कुर्यात्त्रयोदश्यां न दोषो न विघात इत्याग्निपुराणे वचनं तत्
श्राद्धपरं स्मृत्युक्तं एकादश्यां सर्वाण्यन्विताद्याह्निकं मासपि विजयैकादश्यादिव्रतपनम्॥ विधानं शृणु राजेन्द्र यथादृष्टं मनीषिभिः।
यथोक्तं निर्णयं कुर्यादेकादश्यामुपोषितः इत्याद्युपक्रम्य वामनमूर्त्ति पूजाजागरणादिकमभिधाय श्रवणद्वादशीयोगे संपूज्य

ज्यो॰ गतुद्ध्वजे। दत्वादानं द्विजातिभ्यो विप्रोगोपारणां ततः। दसम्येकादशीयत्रस्थानोपोष्यात्तवै तिथिः। सर्वदानैनतुसंयुक्तासामुत्तासधेका
मदा। पारणा। तिथिवृद्धौतुद्वादश्यामुपसंजया। वृद्धौकुर्यात्तुयाप्रोदश्यां तत्र दोषो न विद्यतेः॥ इत्याग्नेयपुराणात्॥ विजयैकादशीव्रते निर्णयानाम्।
जत्तु। विशेषोऽस्ति महीपालसर्वांवर्द्धते यदि। संगमेन हि तो कुर्याद्द्वादश्यां लंघयेदिति। वचनं तु तत्पनुमेव व्याख्यानम्। अन्यथात्र
120 गुदाहृतनानावचनविरोधस्स्यात्॥ ॥अत्रार्थमथितार्थः॥ ॥यदातद्रूपदश्युक्तैकादश्यां सर्वदा योगस्तत्र मित्यनुष्ठाक्रियमाणो
पवासेइतनमासैकादशीद्वादशीपारणा। वत्पारणा॥ काम्यबुध्याक्रियमाणो वन्हिपुराणात् विष्णोन्तनोक्तविजयाव्रते क्रुंदपुनाना। ध्रुवक्र
लक्ष्मीनानायणा। व्रतादो च द्वितीयदिने सर्वदा तावेद्वादश्यामेव पारणा। द्वादश्याः स्वल्पत्वे सर्वदा। द्वादशीव्रते त्रयोदश्यां पारणा।
स्मृ॰॥ एकादशीद्वादशीचवैष्णव्यमपितत्र चेत्। तद्विष्णुसीषलं नाम विष्णुसायुज्यकारकं कीर्तितम्। सिन्धुपोष्याविधिवत्कृच्छ्रे तत्पुनं ध्रुवं। द्वा
१२० दश्यामुपवासोत्रत्रयोदश्यां तु पारणा। निष्पिद्रम पिकल्पव्यमात्रे यं पारणमेश्वरी ति॥ अत्र गुदाहृतविष्णुधर्म्मोत्तरवचनात्॥ य १२०
दातुपुनरेकादश्यां सर्वदा योगस्तावल्लद्दिन एव द्वादश्यां सर्वदा योगो द्वितीयदिने च द्वादश्यां सर्वदा योगस्तावल्लदानित्यैका
दशीकरणा। पक्षेइतनमासैकादशीवत्पारणां कार्य तत्रैव सर्वदा। द्वादशीव्रतकरणा। पक्षे द्वादश्यां पारणा। यदा त्वेकादशीदिने द्वाद
श्यामेव सर्वदा। न तु द्वितीयदिने द्वादश्यां सर्वदा। तव तितदा तत्र नित्यनुष्ठाक्रियमाणैकादशीव्रते इतनमासैकादशीपारण
।वत्पारणा। कार्या। यत्तु। आत्राकाशितृपक्षेतुमैत्रसर्वदा नेवती। संगमेन हि तो कुर्याद्वाद्दश द्वादशीहिनेदेवमर्थसमर्थेके
वचनीतनतत्काम्यैकादशीव्रतपरं विज्ञेयं। तत्रैव सर्वदा। द्वादशीव्रतेपनदिन एव कार्य॥ तिथिनक्षत्रयोगेनयापुण्यापापतिकी
र्त्तिता। तस्यां तु यद्व्रतं कार्यं सैवमाद्यावित्तयो। उदयव्यापिनी मासास्सर्वदा। द्वादशीव्रताइति। दृक्लानंदीयवचनात्। अत्रैव

निजतैकादशीव्रतस्यशक्तस्यसर्वा।।द्वादशीव्रतकर्तॄणा।।पक्षेउपवासद्वयीपारणां तु त्रयोदश्यामेवा तस्यैवाशक्तस्यैका
दश्यामुपो[illegible]दश्यांजनार्दनविशेषपूजाद्यनन्तरंद्वादशीमध्यएवपारणा।।अगृहीतैकादशीव्रतनियमस्यतु।सर्वा।।
द्वादशीव्रत[illegible]।।पक्षेएकादश्यांफलाहारादिनानुकल्पस्सर्वा।।द्वादश्यामुपोष्यत्रयोदश्यांपारणा।।मिति।।इदंचसर्वा।।द्वादशी
व्रतंमासे[illegible]पिकर्त्तव्यंकिंतुत्याज्यपदमासेफलातिशयजनस्यमहत्वामहतीद्वादशीज्ञेयाउपवासेमहाफलेतिप्रागुदाहृतव
चनात्।।तथाचस्कन्दपुराणे।।शुक्लेवायदिवाकृष्णेद्वादशीसर्वा।।न्विता।एकादश्यामेकत्तूक्तेद्वादशीसमुपोष्य।।।नरोब्रह्माजेपु
पितृपापानिसर्वाणिनकुर्येनच।कर्त्तव्यासंगमेवापिद्विपक्षाधिनश्यन्तेति।।पद्मपुराणे।।केशितातेन्नेनैमित्तोताजायमावै
[illegible]नाथमेः।।निवारयतीतिजेत्वसाश्चआप्तंविजयाव्रतमिति।। ।।इतिश्रीनेमप्रकाशेसर्वा।।द्वादशीव्रततत्पारणा।।
कालनिर्णयःसमाप्तः।। ।।अथवत्सद्वादशीव्रतं।। ।।कार्त्तिककृष्णद्वादश्यांविष्णोस्तनोकेगोवत्सद्वादशी
व्रतं।। ।।युधिष्ठिरउवाच।। ।।अन्नौहितपोदशाष्टौचममत्यर्थेनृपंगताः।तेषांवधेजनजत्यापंतन्मेमर्माणिक्रीततिम्
पापप्रक्षालनंकिंचिद्व्रतंब्रूहिजनार्दनः।। ।।कृष्णउवाच।। ।।महापुण्यंव्रतंस्त्रीणांगोवत्सद्वादशीव्रतंअस्यत्रभुवनेपा
र्थमहापातकनाशनम्।गोरूपिणीपुनादेवीपूजिताब्रह्मवादिभिः।सवत्साकार्त्तिकेमासिकृष्णपक्षेयुधिष्ठिर।द्वादश्यां
तत्किपुष्कैस्सैन्नोदिनीनामनामतः।ततःप्रभृतिराजेन्द्रप्रथितापृथिवीतले।उत्तानपादेनतदाव्रतंचीर्णंव्रतंफलम्
उत्तानपादनामासीन्नृपविजयजितिनृपाणाः।तस्यभार्याद्वयंचासीत्सुरुचिःसुनीतिविश्रुतं।सुनीत्याजातोध्रुवःपुत्रोबाल
पादचनोयथा।तुच्याःसमर्द्धिनःसुनीत्याबालोयंनन्दतीसखि।अहंकनिष्ठेशुश्रूषांस्तुविलक्षतमानसातुचिःसोत्तागत

जे०

मासाघसुखमास्तेग्रहे सदा। कनोनिजनकृश्रुस्नुप्पांशुद्धीनिर्त्यपतिव्रता। कदाचित्क्रोधमासाद्य सपत्न्या जनितं मया। स्वयं तु या
निहत्या सोपार्थपिंडदलीकृतः। पक्वश्च संस्कृतः स्थाल्यां महानार्थं न संशयः। ततो भोजनवेलायां दत्तो सेन्द्रपतः स्वयं। तस्याथ
121 नाकुकामस्यपक्षुवोजीवनमाश्नुयात्। तथैव पहतो नाजन्मातु तुल्यं गगोस्तवन। तीदृश्याम हदा स्वयं सुद्धीपपत्र्यविस्मिता।
किमनवृहिर्च्छितान्तं पस्येजं तु पृष्ठितुल्लम। कित्वपाचनितं तत्र व्रतं दानं तपस्तथा। सत्यं मे कथय जाघत्वं जेन ते जीवितः सुतः।
मजाज्ञासपवानीं स्तुनि हत्वं शकलीकृताः। पक्वासुसंस्कृतस्थाल्यां व्यंजनैः सहतो जनी। पत्यांदतः पुनश्चैव जीवत्येव हि तसु
श्रीः॥ तः। किन्ते सिवामहाविद्या मन्त्र संजीवनीतु जा। मन्त्रमंत्रं महापत्रं अथवाजनमोप्यधम्। कथज स्वमहात्मामेवपथु हृदजे मम।
१२१ कृष्ण उवाच॥ ॥एवमुक्ता तु सा सुद्धीतामुवाच जसाक्षिनी। तत्र नदत्तं न हुतं तत पुस्तपन्नी मया तथा। सिद्धानका विद्धि विद्या।
मेनमंत्रोप्यघवेदिनी। किंतु चीर्णं मया तत्रेगोवत्साख्यद्वादशीव्रतं। कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु नक्षा सम्यगनुष्ठितम्। व्रतस्यास्य प्र १२१
भावेन पुनर्जीवति मे सुतः। वत्सोमे वत्सवेलायां मतो ऽथ मिलते सदा। समागमरखलूवति पुत्रैर्मतशतैरपि। जथा वत्से स
मारव्यातं त्वमप्येतत्समाचर। तवापि नुचिरः पुत्रो भविष्यति जथा मम। एवमुक्ते व्रतं चीर्णं तु तया पुत्रघनेप्सया। अवाप चोत्तमं
पुत्रं मनुवंशविवर्द्धनम्॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥विधानं सम्यगाख्याहि गोवत्सादशंपाममानजा। मकृतं शुद्धिवचसा तु या
जदुकुलोद्वह॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥संप्राप्ते कार्त्तिके मासि कृष्णपक्षे जदूत्तमं। द्वादश्यां कृतसंकल्पः स्नात्वा पुण्यजलाशये
नरो वा जदि वा नारी त्वेकभक्तं संकल्पचेतसि। ततो मध्याह्नसमये कृत्वा देवार्चनादिकं। व्रतीन्द्रना गमेत्त क्षपागवीं गोध्यानं तु
त्पर। सवत्सां तुल्यवर्णां च मालिनीं गीपजस्विनीं। चंदनादि तिनालत्पापुष्पमालाभिनद्धेजेन। कुंकुमालकुकेदीपे धूपगी

सुगंधितैः अर्घ्यं ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्तिलैः । चंदनेन कुंकुमेनैव गंधैः पुष्पैः सहालोड्य वैस्तथा । पादमूले तु दातव्यो मंत्रेणानेन पु
ङ्गवां मंत्रानुक्रमान्नामितज्जेष्या मंत्रः ओं क्षीरोदधि जन्मनां । सौम्यूनाणां महावाहो मंत्रो जपपतिकीर्त्तिता । क्षीरोदार्णवसंभूते सुरासुरनमस्कृते
सर्वदेवमये मातर्गृहाणार्घं नमोऽस्तु ते । दत्वार्घं तज्जलं पुत्रं साक्षितं तत्र विनिक्षिपेत् । ततो माषान् सघृतं त्रिधा वटकौस्तु निवेदयेत् ।
पंचसप्तदशैकं वा यथाविभवमात्मनः । सुरभि त्वं जगन्मातर्देवि विष्णुपदे स्थिते । सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्तमिदं ग्रस । दत्वार्घं य
वत्सेन वेष्टः कृतपूजः सुसंयतः । प्रार्थयेदाशिषं प्राज्ञो वध्याग्रेकन संपुटं । सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलंकृते । मात
र्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि । एवमभ्यर्च्य विधिवत् वद्ध्वा गां विगवान्हिकं । पर्युजवानि ॥ तत्क्षाप्य ॥ म्याप्य पुनः पुनः ।
तद्दिने तापिकापक्वं स्थालीपक्वं युधिष्ठिर । गोक्षीरं गोघृतं दध्यादधितक्रं विवर्जयेत् । माषान्नं कामतो भूमौ जाद्रात्रौ विगतमत्स
रः । नूमोऽस्वपेन ब्रह्मचारी शृणु पार्थ तुष्टपमाष्टु प्राप्य । यावन्ति कायेनो मातृगा वीकौनवनन्दन । तावद्दिनानि गोलोके मोदितो पू
जितो नरैः । नारी वा कुरुते या तु व्रतमेतद्युधिष्ठिर । कुंजस्थिते द्विदशमे द्विवर्गी सवत्सां जः पूजयन्ति वटकैः कुसुमैः स्वहस्ते घै
तास्तार्घकामसुप्रजा गवि लूतिताजो मर्त्यवसन्ति सुचिरं नपजीववत्साः ॥ ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं गोवत्सद्वादशीव्रतं स
माप्तम् ॥ ॥ अथ त्रयोदशीनिर्णयः ॥ ॥ तत्र शुक्लत्रयोदशी पूर्वविद्धा ग्राह्या तथा च ब्रह्मवैवर्त्ते त्रयोदशी प्रक
र्त्तव्या द्वादशी वा पुनान्हिकी इति । अपरान्हिकी पूर्वविद्धा तत्पर्थः ॥ ॥ पद्मपुराणे ॥ ॥ एवमेकादशी कार्या द्वादशीपि तु त्रयोदशी एता
नि शुक्लत्रयोदशी विष्णुना नि । कृष्णत्रयोदशी विष्णुभक्तैः सुपुष्पष्टमी त्वमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशी । एताः परयुताः पू
ज्याः पराः पूर्वसंयुता इति । निगमवचनविनोयात् । तस्मात्तु शुक्लत्रयोदशी पूर्वा ग्राह्या कृष्णत्रयोदशी तु परयुता सिद्धा ॥ उप

नै०

वासेप्यप्पमेव निर्णयः ॥ एकादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी । त्रयोदशी अमावास्या उपोष्याः स्युः परान्विता इति ॥ द्विती

यापंचमी वेधाद्दशमी च त्रयोदशी चतुर्दशी चोपवासे हन्युः पूर्वोत्तरे तिथि इति विष्णुधर्म्मोत्तरवृद्धवासिष्ठवचनाजोमिर्विनोये

122 पूर्वादाहृते न षष्ठ्यष्टमी अमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशीति ॥ निगमवचनेन क्रमेण कृष्णशुक्लत्रयोदशी विषयत्वेन व्य

वस्थापनात् ॥ अत्र प्रसंगात् त्रयोदशीव्रतान्युच्यन्ते ॥ ॥ तत्र चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां कूर्म्मपुराणे ॥ कामदनपूजामघो शुक्लत्र

योदश्यां मदनं चंदनात्मकं । कृत्वा संपूजयेत्तेन वीजयेद्व्यजनेन च । ततः संतुष्टिताः कामाः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः ॥ ॥

इति मदनपूजा ॥ ॥ अथास्यामेव तिथौ विष्णुधर्मोत्तरोक्तं मदनमहोत्सवः ॥ ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदशीप्रक्रमकृष्ण अस्यां शालात्रयो

नै० ॥ दश्यां मस्याकारचर्म्मं समं लिखेत् । सिंदूरनजनीनागेनाति प्रीतिसमन्विते । कामदेवं वसंतं च वाजिवक्त्रं झषध्वजं । मध्याह्ने पू

१२२ जयेत्पश्चाद्गंधपुष्पाक्षतादिभिः । मंत्रेणानेन कौंतेय नानानैवेद्यसमन्वितः ॥ मंत्रः ॥ ॥ नमो नामाय कामाय देवदेवस्य मूर्त्तये । १२२

ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राणां नमः क्षेमकराय वै । इति ॥ नन्नव. घ्वौ न ततो दद्यामोदकाघृतपाचितं । नानाप्रकारान्नज्ञाश्च कामो मे प्री

यतामिति ॥ स्वपतिं पूजयेन्नारी माल्यवस्त्रविभूषणैः । कामोऽयमिति संचिन्त्य पूजयेदृष्टमानसा । नात्रो जागरणं कुर्यात् सु

नाट्यैर्यथा च वेत् । पूजयेद्दीपदीपत्यवस्त्रालंकारचंदनैः । एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षे महोत्सवं । वसंतसमये प्राप्ते हृष्टैः

पुष्टैः सदा भवेदिति ॥ ॥ इति मदनमहोत्सवः ॥ ॥ अथ वैशाखशुक्लत्रयोदश्यामानंत्ये विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामदेवव्रतं ।

॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे महाराज त्रयोदश्यामुपोषितः । पूजयेत्कामदेवं तु वैशाखप्रभृति द्विज ॥ गंधमा

ल्यैर्वनधनैर्धूपदीपान्नसंपदा । दद्याद्धृतान्विप्रान् गंधयववस्त्रयुगं तथा । कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टमासाद्य मार्कण्डेय विन्दे

मनुष्यः । मानुष्यमासाद्यतत्व तपनो गोसुखान्वितो रूपसमन्वितश्च ॥ ॥ अथ कार्त्तिककृष्णत्रयोदश्यां स्कंदपुराणे ॥ ॥

॥यमदीपदानं॥ ॥कार्त्तिकस्यासितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे।यमदीपंबहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति।मंत्रश्च॥मृत्युनापाशदण्डा
भ्यांकालश्यामलयासह।त्रयोदश्यांदीपदानेनसूर्यजःप्रीयतामिति॥ ॥अथकार्त्तिककृष्णप्रतिपदादिनामा॥तथैववचनात्॥
॥ ॥इतिश्रीक्षेमप्रकाशेकामदेवव्रतंयमदीपदानम्॥ ॥अथचतुर्दशीनिर्णयः॥ ॥तत्रशुक्लचतुर्दशी।एताःपरयुताः
ग्राह्याकार्याःपराःपूर्वेणासंयुता॥इति॥व्यासोपि॥शुक्लचतुर्दशीग्राह्यापरविद्धासदाव्रतइति॥भविष्यपुराणेपि॥सदाकार्यात्रयोदश्या
नतुयुक्तात्रयोदशी।पूर्णमासीयुतामास्याचतुर्दश्याद्युपोषणमिति॥ ॥नारदीयपुराणे॥ ॥तृतीयैकादशीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी।पूर्व
विद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेति॥कृष्णचतुर्दशीतुपूर्वविद्धैवग्राह्या।तथाआपस्तम्बः॥ ॥कृष्णपक्षेऽष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी।पूर्व
विद्धातुकर्तव्यापरविद्धानकस्यचिदिति॥जानितुचतुर्दशीदर्शयुक्तापौर्णमास्यायुतोविभो।इति।अष्टम्येकादशीषष्ठीकृष्णपक्षेत्रयोदशी।
अमावास्यातृतीयाचकर्तव्यापरसंयुतेत्यादीनि।कृष्णचतुर्दश्याअपिपरविद्धाग्राह्यत्वप्रतिपादकानितत्रतत्रैववर्तेननारदीयपुराणे।
निवचनानि।तान्युपवासविषयाणिपूर्वोदाहृतवचनविरोधात्।शिवव्रतेतुशुक्लचतुर्दश्यस्यापियदिपूर्वस्मिन्दिनेव्यापनान्हिकीतदा
पूर्वविद्धैवग्राह्या।तदुक्तंस्कन्दपुराणे॥चतुर्दशीतुकर्तव्यात्रयोदश्यायुताविभो।ममतुष्टिकरंहावाहोलवेघावापनान्हिकी।दर्शविद्धा
नकर्तव्याकाचिद्विद्धाकदाचनेति।अत्रममतुष्टिकरमितीत्यनेनोक्तिलिंगादस्याःशिवव्रतंसंवेधेचतुर्दशीविषयत्वंविज्ञायते।उपवासेतु
शुक्लाकृष्णापिपरयुतैवग्राह्या।तदाहबृहद्वसिष्ठः॥एकादश्यष्टमीषष्ठीउभेपक्षेचतुर्दशी।अमावास्यातृतीयाचउपोष्याःपरान्वि
ताइति।यत्रकृष्णपक्षेऽष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी।पूर्वविद्धातुकर्तव्यापरविद्धानकस्यचित्।उपवासादिकार्येषुएषधर्मःसना
तनइति॥तद्धुतोपवासविषयंनतुव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यान्विताइति।यत्रकृष्णपक्षेसंमुखातिथिरितिपूर्वोदाहृतवचनात्।अत्रचसं

गा चतुर्द्दशीव्रतान्युच्यन्ते ॥ अथ भाद्रशुक्लचतुर्द्दश्यां तद्विष्णोरनन्तोद्देशोद्यापनमनन्तव्रतम् ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ अनन्तव्रतमस्त्य
न्यत्त्रिथावस्यामनुत्तमम् । सर्व्वपापहरं नृणां स्त्रीणां चैव युधिष्ठिर । शुक्लपक्षे चतुर्द्दश्यां मासि भाद्रपदे तु यत् । तस्यानुष्ठानमात्रेण ॥
सर्व्वपापं व्यपोहति ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृष्ण कोऽयमनन्तेति प्रोच्यते यस्त्वया विभो । किं शेषनाग आहोस्विदनन्तस्तक्षकः
स्मृतः । परमात्माथवानन्त उताहो ब्रह्म उच्यते । क एषोऽनन्तसंज्ञो वै तथ्यं मे ब्रूहि केशव ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ अनन्तस्त्वहं हे पार्थ मम
123 रूपं निबोध च । आदित्यादिग्रहावाताः कालरूपप्रपद्यते । कलाकाष्ठामुहूर्त्तादि दिनरात्रिशरीरवान् । पक्षमासर्त्तुवर्षादि युगक
ल्पव्यवस्थया । योऽयं कालो मयाख्यातस्ते सोऽनन्त इति कीर्त्यते । सोऽहं कालोऽवतीर्णोऽत्र भुवो भारावतारणात् । दानवानां विनाशाय
साधूनां पालनाय च । अनादिमध्यनिधनं कृष्णं विष्णुं हरिं शिवं । वैकुण्ठं भास्करं सोमं सर्व्वव्यापिनमीश्वरम् । विश्वरूपं महाकालं सृ
सौः ॥ ष्टिसंहारकारकं । प्रत्ययार्थं मया पूर्वं फाल्गुनाय प्रदर्शितं । पूर्वं मे यन्महायोगिध्येयं रूपमनुत्तमं । विश्वरूपमनन्तं च यस्मिन्नि
१२३ न्द्राश्चतुर्द्दश । वसवोऽष्टौ द्वादशादित्या रुद्रा एकादशामलाः । सप्तर्षयः समुद्राश्च पर्वताः सरितो द्रुमाः । नक्षत्राणि दिशो भूमिः पा १२३
तालं भूर्भुवः स्वः । मा कुरु त्वं न सन्देहः सोऽहं पार्थ न संशयः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अनन्तव्रतमाहात्म्यं विधिं विद्विद्वियांव
र । किं पुण्यं किं फलं चास्य अनुष्ठानवतां नृणां । केन चादौ पुरा चीर्णं मर्त्ये केन प्रकाशितं । एतत्सर्व्वं समाख्याहि कृष्ण ब्रूह्यनन्तव्रतं मम ॥ ॥
कृष्ण उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा कृतयुगे सुमन्तुर्नाम वै द्विजः । वसिष्ठगोत्रे चोत्पन्नः सुरूपां च भृगोः सुताम् । दीक्षानाम्नीमुपयेमे तां
वेदोक्तविधिना नृप । तस्याः कालेन संजाता दुहितानन्तलक्षणा । शीलानाम सुशीला सा वर्द्धते पितृवेश्मनि । माता तु तस्याः कालेन ज्व
रदाहप्रपीडिता । विनष्टा नदीतीरे स्वर्ग्गं गता पतिव्रता । सुमन्तुस्तु ततोऽन्यां वै धर्म्मपुंसः सुतां पुनः । उपयेमे विधानेन क
र्कशीनाम नामतः । दुःशीलां कर्कशां चण्डीं नित्यं कलहकारिणीं । सापि शीला पितुर्गेहे गृहार्चनरता तदा । कुड्यस्तम्भदेहलीद्वारदे

लीतोनणाद्रिपु।वर्णोकैश्चित्रमकरोन्नीलपीतसितासितैः।स्वचित्रैश्शंखपद्मस्वर्चयेजन्तीपुनःपुनः।ततःकालेवतुतिथेकोमानवस
वर्लिनी।पित्रादृष्टाततस्तेनस्त्रीचिन्हेयौवनेस्थिता।कस्मैदेयामयाशीलाविचार्यैवंसुदुःखितः।पितादहोद्विजेंद्रायकौण्डिन्यायसुतेदिनै।
गृह्योक्तविधिनापार्थविवाहमकरोत्तदा।निर्वृत्तेद्वाहिकेसर्वेप्रोक्तवान्कर्कशांद्विजः।किंचिद्दाजादिकंदेयंजामातुःपरितोषकं।तच्छुत्वा
कर्कश्याक्रुद्धाप्रोत्सार्जगृहमंडनं।पिटारींसुस्थितंकृत्वाप्राहहस्मेगम्यतामिति।ततोज्यावसिद्धचूर्णेनपाथेयंचक्रकानमा।कौण्डिन्योपिविवाह्यै
नींपथिगच्छञ्शनैःशनैः।शीलांसुशीलामादायनवोढांगोनथेनहि।मध्याह्नेभोज्यवेलायांसमुत्तीर्यसरित्तटे।ददर्शशीलासास्त्रीणांसमूहंर
क्तवाससौ।चतुर्दश्यामथोजन्तंभक्त्यादेवंजनार्दनं।उपगम्यशनैःशीलापप्रच्छस्त्रीकदम्बकं।आर्याःकिमेतन्मेब्रूतकिन्नामव्रतमीदृशीताऊ
चुर्णाप्पितस्त्रीनुशीलीशीलाविचूष्णा॥ अनन्तव्रतमेतद्धिव्रतेनेतःसुपूज्यते।साब्रवीदहमप्येतत्कनिष्ठेव्रतमुत्तमं।शोवियानंकीदृशंतत्र
किंदानंकोत्रपूजिते॥ ॥स्त्रियऊचुः॥ शीलेसदन्नंप्रस्थस्यपुत्रन्नासंस्कृतास्यच।अर्द्धेविप्राजदातव्यंअर्द्धमात्मनिजोजनं।शक्त्यावदक्षिणां
दधाद्वित्तशाठ्यविवर्जितः।कर्त्तव्यंसत्सविलीनेविधिनानेनमानिनि।स्नात्वानन्तंसमभ्यर्च्यमंडलेधूपदीपकैः।पुष्पैःगंधैःसनैवेद्यैःपीत
नक्षैःचतुःसमैः।तस्याग्रतोदृढंसूत्रंकुंकुमाक्तंसुडोनकं।चतुर्दशग्रंथिसंयुक्तंवामकेनतलेन्यसेत्।मंत्रः॥ अनेनसुमो॥ दीनावद्दण्डैःसमापते।
अनन्तसंसारमहासमुद्रेमग्नंसमुद्धरवासुदेव।अनन्तरूपेविनियोजयस्वअनन्तरूपायनमोनमस्ते।अनेनडोरकंबध्वालोकंवीस्व
स्थमानसेः।ध्यात्वानानाप्राणादेवमनन्तंविश्वरूपिणं।भुक्त्वाचान्तेव्रतेवेस्मन्तद्रप्रोक्तंव्रतंतव॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥एवमाकर्ण्यनाजैंद्रप्रह
ष्टेनान्तरात्मना।सापिचक्रेव्रतंशीलाकरेवध्वासुडोनकं।पाथेयमर्द्धंविप्रायदत्वातुभुक्त्वास्वयंततः।पुनर्जगामसंहृष्टागोनथेनस्वमाश्र
[smudged]न्तोसहैवसनकैःप्रत्यजच्छत्ता॥ ॥दत्तूततेनानन्तव्रतेनास्यावत्तोगोगोनथसंकुलम्।गृहाश्रमंसिपाजुष्टंधनधान्यसमन्वितम्॥

नै॰

आकुलव्याकुलं तस्य सर्वत्रातिथिपूजनं। सापि मातास्तिकुशकौशीजिमुक्ताहानविनूष्णिनादेवीगवघ्नसंघन्नासाविश्रीप्रतिमावलोकु
दाविदुपविष्टाजहृष्ट्वावर्द्धसुशेनकौ। शीलाजाहलमूलेनुदृष्टं तेनाद्विजन्मना। सीमदर्यिनकौनव्यसाज्जेपंत्रोदितोनुष्पा। कौनन्लश्रुति
मूल्नतस्यसासीः जनंगता। गोघनं तस्करैर्नीतं गृहेमुष्टं सकोचनं। जघत्रैवागतं गेहेतन्नत्रैववनागतम्। स्वजनैः कलहोमित्रैः वंध्य
नैर्जनं तथा। अनन्नजेपदेष्वे।ऽऽदानिर्जपतितंगृहे। नकश्चिद्वदतेलोकेतेन सार्द्धं युधिष्ठिर। स्वजनैः कलहोगेहेनकश्चिल्लंघ्रलाप्यते।
124
शनीनितीवसंतापः —— श्वेदसिदानुगाः। जानामिइत्यप्राकोत्र किंकृतं सुकृतं जवेरात्रत्सुवावाथतं शीलासुश्रीलाशीलमंडना। अज
जनं कृतान्जेपपापसं नवजं फलम्। जविष्यतिमहाजागतदर्थंजत्नमाचन। एवमुक्त्वासनाजर्थ्जजगाममनसाहनिम्। निर्वेदानिज
श्री॰।। गामाथकौडिन्यः व्रजतोवनम्। तपस्येकृतसंकल्पोवायुजक्ष्योद्विजोत्तम। मनसाध्यायवानन्तं कुष्ठजामीतितंविजुंजस्यप्रसा
१२४ दात्तीजातपन्नेपाज्जिघनंगतंघनादिकंममातीववसुखप्रदायकौ। एवंचिन्तयनूत्थोथविप्राभाविजनेवनो। तत्रापश्यन्महाचूतं १२४
फलितंपुष्पितं तथा। वर्जितं पुष्पसंकाशैः कृमिकीटकवेष्टितम्। तमपृच्छत्त्वयानन्तः कश्चिद्दृष्टोमहातनो। ब्रूहि सौम्यममातीव
दुःखंचेतसिवर्त्तते। सोत्रवीन्ननानंतं क्वविद्रजपामिवाद्विजा। एवंनिनाकृतस्तेनजगामवसुदुःखितः। कोद्रक्ष्यामीतिगच्छन्गामपश्य
हेद्विजा। ततोव्रजन्ददर्शाग्निंगोवृषंशाद्वलेस्थितं। दृष्ट्वापप्रच्छगोस्वामिन्ननानन्तोवीक्षितस्त्वया। गोवृषस्तस्य वाचेदं नानंतोवीक्षि
तोमया। ततोव्रजन्ददर्शाग्नेनम्यपुष्कविणीवयं। अन्योन्यजलकल्लोलैर्वीचीपूर्जैकसंगमं। छिन्नंकिंजल्ककल्हारकमूलोत्पल
मंडितांसेवितंत्त्वमनेहैसैश्चकैकानंडकैर्धकैः। तथापृच्छद्विजोनन्तोऽवलव्याँपलक्षितः। ऊचतुस्ते द्विजस्रेष्ठनानंतं वेद्मि हेद्विजाय
दर्शाथवनेतस्मिन्गर्द्दभंकुंजरं तथा। तावप्युक्त्यौद्विजेनेत्थं नेतितात्पीनिवेदितम्। एवं संपृच्छ्यनष्टाशाः ततत्रैववनिसासदःकौडिन्यो

विकलीभूतोनिनः। सोऽजीवितोऽन्यः। दीर्घं मुञ्चन्निश्वस्यपपात भुवि ज्ञानतः। प्राप्य संज्ञामनन्तेति जल्पन्तु यथाजस द्विजं। नूनं
लज्जापास्य इष्वा प्राणानिति संकल्प्य चेतसि। उत्थायोद्यद्यभृत्के स्मिन् तावज्ञानतसत्तम। रूपज्ञानन्तु देवोऽपि प्रत्यक्षः समजायत
वृद्धब्राह्मणानू पेणाइन एहीत्युवाच ह। अग्रग ष्यदन्ति गोपागो गुहामावेश्य तं ख तः। स्वीपुनीदर्शयामास दिव्यनानीननेपुनः
तस्यां निविष्टमात्मानं दिव्यसिंहासने शुभे। पार्श्वस्थौ संखचक्रौ च गदा गानुष्योजितम्। दर्शयामास विप्राज विश्वरूपम
नन्तकं। विभूतिज्जे देखानन्तेनन नन्तममितौजसं। तं दृष्ट्वा ताद्दशीं रूपमनन्तमपराजितं। वेपमानो जग। दोऽवेजे जशद्ध पुनः सनमः
जयकृष्ण जयानन्त विलोकात्मा सर्वभूतात्मानि मे स्वच्छ टिसीलयः। जन्ममृत्युजरा व्याधिसंसारत्त्वय नाशनः। वनस्पतिरसो
दिव्यो गंधाढ्यः सुमनोहरः। आहानः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां॥ ॥धूपमंत्रः॥ ॥त्वं ज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां तेज
उत्तमं। पवित्रीकृतमन्जे तीं दीपं प्रतिगृह्यतां। वस्त्रयुग्मं शुचि ज प्राद्यासुदेव स्वयवल्लनो अनन्तः श्रीजतां तेन पीतवस्त्रेन सर्व
दा। एवं पूजीततः कृत्वा गच्छे त्कुंडसमाश्रये। गृह्योक्तविधिनाने न कृत्वाग्निं स्थापयेत्ततः। प्रज्ज्वालेतु ततो होममश्वत्थसमिधे स्ति
लैः। व्रीहिभिस्वयवै स्वैव घृतेनविधिनाततः। पुरुषसूक्तेन जुहुयाद्दतोदेवेतिवापुनः। इदं विष्णुर्विचक्रमे मंत्रे यानिदयइति
शतमष्टोत्तरं यावत्प्रत्येकं जुहुयाद्बुधः। सर्वं हुत्वा विधानेन मंत्रैन तोर्धि च न्जा॥ अनन्ताय स्वाहा॥ कालाय स्वाहा॥ संवत्सराय स्वा
हा॥ अर्द्धमासाय स्वाहा मासाय स्वाहा। संवत्सराय स्वाहा ततो महाव्याहृतयः। सर्वप्रायश्चित्तं दत्त्विणाश्राय पतिलैस्विष्टकृतं प्र
जापतिस्यां जुहुयात्। ततो वै लोकपालीश्वरन्हान्पूजयेद्यथाक्रमं। गीतवादित्रनिनदैर्दत्वा पूर्णाहुतिं ब्रवीत्। पुनासव
तो ह्य घद्यात्रिरोध्य नमेदिती। ततः प्रज्ञातसमपेत्वात्वा शुद्धः कृतान्हिकः। पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेद्विश्वरूपिणं। पूजयित्वा

जै०

नि देवमाचार्यं पूजयेत्ततः। पत्निया युक्तसपत्नीकं वस्त्रालंकारभूषितं। मंत्रेणानेन पूजयेद्विधिवत्तस्मै धेनुं दद्यात्प्रयत्नतः। सुरभी वैष्णवी
माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता। ग्रासं गृह्ण मया दत्तं गोमातस्त्वानुमर्हति। गावो ममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः। गावो मे हृदये सन्तु
गवां मध्ये वसाम्यहं। मंत्रेणानेन संपूज्य आचार्याय निवेदयेत्। गोदानस्य विधानार्थं दत्वा स्वस्य यथाविधि। अनेन प्रतिवर्षं स्व
125 आचार्याय निवेदयेत्। ततस्त्वामंत्रितान् विप्रान् पूर्वोक्तान् च चतुर्दश। वस्त्रोपवीतैः संपूज्य भोजयेदन्नविस्तरैः। ततस्तु दक्षिणां तेभ्यो
वित्तशाठ्यविवर्जितः। स्वशक्त्या दक्षिणां दद्यादाचार्यं च क्षमापयेत्। क्रियाहीनं मन्त्रहीनं द्रव्यहीनं तथैव च। यद्दीनं घ कृपालुत्वात्स
दद्याद्देव तथा धनम्। ततः इष्टैः समस्तैश्च पुत्रसंबंधिबांधवैः। जयोपपन्नं तो क्रमीकृत्वा मानसमव्ययं। आचम्य च शुचिर्भूत्वा
व्री॰॥ चिन्तयेद्विष्णुं तद्दिने। एवं कृते नृपश्रेष्ठ कर्म्मणा वचना जनार्दनः। अनन्तरूपी भगवान् तुष्टो भवति सर्वदा। व्रतस्य फलमाप्नोति
१२५ विष्णुलोके महीयते॥ ॥इति सोद्यापनमनन्तव्रतं समाप्तम्॥ ॥अथ कार्त्तिकचतुर्दश्यां प्रीतविष्णोस्तनाप्युक्तं तिल १२५
तैलस्नानादिकं॥ ॥तत्र भविष्योत्तरे॥ कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां विधूदये। तिलतैलेन कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः॥
वन्यपुनातोपि। तैले लक्ष्मीर्जले गंगा दीपमाली चतुर्दशी। प्रातःस्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति॥ अपामार्गं तथा तुंबी
प्रपुन्नाटमथापरम्। भ्रामयेत्स्नानवेलायां नरकस्य क्षयाय वै। प्रपुन्नाटश्च कमर्दकः तथा। अपामार्गस्य पत्राणि भ्रा
मयेच्छिरसोपरि। ततश्च तर्प्पणं कार्यं धर्म्मराजस्य नामभिः। अपामार्गस्य पत्राणि शीतालोष्ठसहितानि शिरोपरि। तत्र मं
मंत्रः। शीतालोष्ठसमायुक्तं सकंटकदलान्वितं। हर पापमपामार्ग भ्राम्यमानः पुनः पुनरिति॥ यमनामानि च॥ यमाय
धर्म्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च। औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने। वृको
दराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः। इति तर्प्पणम्। प्रकाशनरकैकदपुनाद दक्षिणामिमुखोन्मुक्त्वा तिलैः सव्यं समाहितः देवतीर्थ

नरैवत्वतिलैः श्वेताश्चैपाज तर्पयेत्तथा। जलोपवीतिनाक्षाजैः प्राचीनावीतिनाथवा। देवत्वं च पितृत्वं च जमरपाल्लि द्विनृपितेति। ततः श्रुचोप्यसमुक्त
दीपान्धूपान्मनोहरान्। ब्रह्मविष्णुशिवादीनां नवनैसुमचेषु च। प्रासादानां घानेवापीकुत्रतो लीनिः कुटेषु चामंदुनासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव
हि॥ ॥लिंगपुराणे॥ ॥ततः श्वेतचतुर्दश्यां नोजयित्वा तपोधनान्। शिवान्विप्रांस्तथापनान्शिवलोके महीयते। दानं दत्वा तु तेभ्यश्च स्वजमलोकेन
गच्छतीति। तथा माघस्य पत्रसप्तार्कैस्तु मुक्ता तत्र दिनेन नरः। श्वेतचतुर्दशीकाले सर्वपापैः प्रमुच्यत इति॥ ॥इति तिलतैलस्नानादि॥ ॥अथ शिव
रात्रिव्रतनिर्णयः॥ ॥तस्यां च चतुरूपमुक्तं शिवरहस्ये। तत्र स्कान्दे यदेवर्णं माघकृष्णचतुर्दशी। शिवरात्रिः समाख्याता सर्वयज्ञोत्तमोत्त
मेति। यत्तु चतुर्दश्यां तु कृष्णायां फाल्गुने शिवपूजनं। तामुपोष्य प्रयत्नेन विषयान्परिवर्जयेदिति॥ ॥शिवरात्रिस्तु प्रकान्तेन विष्णुसुना॥
वचनं तं पूर्णिमासान्तफाल्गुनिं॥ लिङ्गाजेभ्य स्यामुपोष्य शिवपूजाजागरण॥ निषेधएव द्विजयानकर्मणो आद्यत्रिकावोचकेनागरखंडे। दिव
कृत्तिं तु नरा॥ मपि फलं सैवं यस्व वा॥ तत्र नागरखंडे। उपवासप्रभावेन बलादपि च जागरात्। शिवरात्रे तथा तस्यां लिंगस्यापि प्रपू
१ जया। अज्ञानीधकृत्सनेनैनोगान् शिवसायुज्यमाप्नुयादिति स्कन्दखण्डेऽपि॥ ॥स्वर्जेच लिंगमभ्यर्च्य सोपवासः सजागरः। अज्ञानन्नपि निष्
पापो निषादो गणतां गतः। एकत्रैव समुदितं शिवरात्रिव्रतमित्युच्यते। अत एव स्कंदपुराणेऽपि। माघे कृष्णचतुर्दश्यां कर्तव्यं व्रतमुत्तम
मित्युपक्रम्य उपोष्य तो वना तो हि चतुर्दश्यां स्नानानन्तरं जातदिवा केशवः उपवासी शिवस्य पादादिसर्वांगपूजां च विधाय जागरणं तत्र कर्तव्यं
गीतवादित्रमंगलैः। कर्तव्याया मया पूजा स्नानं पंचामृतेन चेति त्रितम पूर्वोक्तं जानितुं अथवा शिवरात्रिंच जागरणं तोन्ने पेत्॥ तथा॥
खंडे व्रतो जातो हि शिवरात्रिमुपोष्य जेन् स घोरकामानवाप्नोति शिवेन सह मोदते। तथा कश्चित्तु पापविशेषेण व्रतहीनोपि जनः पु
जागरणं कुर्वीत तत्र सतु द्रसमतां व्रजेदित्यादीनि केवलजागरणादि विधायकानि तानि तान्यनुकल्पत्वाद शक्तविषयाणि द्रष्ट
नि निर्दिष्टैव पूर्वेविद्धा गृह्या। तदुक्तं स्कंदे। कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी। एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंते पारणं भवेत्।

जे० तथाजन्माष्टमी नो हिणी। शिवरात्रिस्तथैव च। पूर्वविद्धैव कर्तव्या तिथ्यन्ते च पारणम्॥ तथा जयंती शिवरात्रिश्च कार्ये भद्राजयान्वि
ते। अत एव पूर्वविद्धा जातिथ्योगनिजमन्त्रिजोगिनीमाहात्म्ये तुक्तं स्कंदपुराणे॥ निशि भ्रमन्ति भूतानि शक्तयः शूलभृद्यतः। अतस्तस्यां
चतुर्दश्यां सत्यां तत्पूजनं भवेदिति॥ भूतानि पिशाचान्दीनः शक्तयो देव्यः शूलभृच्छिवः। एते निशि रात्रौ भ्रमंतीति विवचनान्निश्चित
126 स्तस्यां निशि चतुर्दश्यां सत्यां तेषां भूतशक्तिशिवानां पूजनं भवेदिति। यथा जागरणं पुंडेऽपि माघमासस्य कृष्णा या चतुर्दशी सुरेश्वर।
अहं यास्यामि भूपृष्ठे रात्रौ नैव दिवा कलौ। तथा माघफाल्गुनयोर्मध्ये या स्याच्छिवचतुर्दशी। अनंगेन समायुक्ता कुर्याद्वा सदा ति
थिरिति। यदा तु त्रयोदशी दिनमात्रव्यापिनी चतुर्दशी तिथि व्यापिनी तदा पूर्वा ग्राह्या तत्र वचनान्तरं शिवरहस्ये त्रयोदशी यदा दि
सौ॰॥ विदिनं तु कृत्स्नमात्तानितः। जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशीति तथा प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिचतुर्दशी। रात्रौ जागरणं
१२५ यस्मादिति हेतुवाक्यो रात्रिमंत्रमपि हापयेत्। कामिकेऽप्यादित्यास्तमये काले अस्ति चेद्या चतुर्दशी। तद्रात्रिः शिवरात्रिः स्यात्सा भवेदुत्त १२५
मोत्तमेति। यदा तु तद्दिने प्रदोषव्यापिनी न निशीथव्यापिनी तद्दोषल्लवतस्याः प्रदोषे व्याप्तित्वेऽपि पूर्वैव ग्राह्या। अत्रैव नारदी
यमहापुराणे जागरोपवासे तवेन। पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैरिति। हेमाद्रावानंदिनिवत्स्मृत्युक्तं तत्र वचनान्तरं अत्रैव
रात्रेपुनः पंचमाघकृष्णचतुर्दशी। शिवरात्रिव्रतं तत्र सोऽश्वमेधफलं लभेत्। माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि। शिव
लिंगान्तयोद्भूतः कोटिसूर्यसमप्रभः। तत्कालव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते तिथिः। अत्रैव नारदपद्मस्कंदपुराणादौ च चतुर्दशी।
तस्यां वै चकुर्वीत शिवरात्रिव्रतं व्रती। न्यादीशानदीशानस्तीहितादि वचनाच्च यदा तु दिनद्वये व्यापिनी चतुर्दशी तदादि
शीघ्रयोगस्य समानत्वेऽपि पूर्वा ग्राह्या। बहुनिर्णयकारैर्जयायुक्तापादिनानाम् महतामपि पापानां हृष्ट्वा वै निष्कृतिः पुन।

नदृष्ट्वा कुर्यैतां पुंसां कुहूप्रयुक्तां तिथिं त्विमां ॥ मिति शिवरात्रिप्रकाने ॥ पठेतस्कंदपुराणे ॥ वचनेनमावास्यायुक्तायानिषेधाच्च ॥ नवेत्र
त्रचतुर्दश्यां भूतव्याप्ता महानिशि ॥ शिवरात्रिव्रतं तस्य कुर्याज्जागरणं तथेति ॥ वचनाच्च ॥ यदा तु प्रथमे ह्नि निशीथादूर्ध्वं चतुर्दशी प्र
वृत्तातदोत्तरनैव सा ह्या ॥ माघाघाष्टिते भूतदिने ह्निनाज्जन्तु पेति योगं यदि पंचदश्या जया प्रयुक्तां न तु यातु कुर्याच्छिवस्यरात्रिं प्रिय
कृच्छिवस्येति ॥ वचनेन पूर्वविद्धा या निषेध्यात् ॥ बहुकर्मकालव्यापित्वात् ॥ प्रशस्तनिशीथयोगप्राप्तेः संतवाच्च ॥ अस्याश्चनेदिवानादि
योगे प्रशस्त्यमुक्तं स्कंदपुराणे ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां न दिवा नो यदा त्तवेन्दादिवि स्पृशाः शिवमुद्धे येदिति ॥ अस्यां शिवरात्रिव्रतस्य पारणं ॥
यदोत्तरे युद्धिवै चतुर्दशी समाप्तिः तदा तिथ्यां तत्र तेषां कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी ॥ एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंते पा
रणं भवेदित्यादि स्कंदपुराणादि वचनात् ॥ यदा तु रात्रौ तिथ्यंतस्तदा चतुर्दशी मध्ये प्रातरेव पारणं कुर्यात् ॥ सा लक्ष्मूमपः ॥ तम्या
पिनी चेत्परेह्नि दिवैव पारणं कुर्यात् ॥ पारणान्ते वदोष्यात्तागीतिकालादस्योदि व्रत शिवरात्रिप्रकाने पठितस्मृतिवचनात् ॥ उपोष्य ॥
चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणं ॥ कृतैः सुकृतलक्षैश्च लभ्यते वाथवा न वा ॥ ब्रह्माद्य पंचतुर्थे क्षं पैवं वक्षे तथाह ॥ रिन्को सिन्धो फलं त
स्य वक्तुं शक्तो न पार्वती ॥ ब्रह्मांडोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि संति वै ॥ संस्थितानि तवं तीह भूता जायां पारणे कृते ॥ ॥ इति स्कंदपुराणाद्व
नाच्च ॥ इदं व्रतं नित्यं स्कंदपुराणे ॥ वर्षे वर्षे महादेवं कामतो नाक्षात्र पूजयेत् ॥ अत्र पूजा गृहे ॥ मेकं नत्तं व्ययो तु वपाश्च जपान ॥ जो
न पुष्पलजा ॥ तथा पुनाल्प ननं नाद्दि शिवरात्रिव्रतात्परमूं ॥ न पूजयति भक्त्येशं रुद्रं त्रिभुवनेश्वरं ॥ जन्तुर्जन्मसहस्रेषु भ्रमते
न्नात्र संशयः ॥ अत्तब्धो यदि वा पुष्पे निपतते हिमवानपि ॥ मेरुर्मंदर लेकाश्च श्रीशैलो विंध्य एव च ॥ चलंत्येते कदाचिद्वै निश्च
लं हि शिवव्रतमिति वीप्सासवा ॥ स्कंदपुराणे ॥ व्रत्य वायसवा ॥ नित्यस्वलशा वृक्ससवा ॥ रा ॥ निस्स लैस दातरे सर्वदा कर्ते व्यमित्यर्थः ॥
२० कामपम पिस्कंदपुराणे ॥ एवं ॥ शिवं च पूजयित्वा यो जागर्ति च चतुर्दशी ॥ मातुः पयोधरं सैन पिबेत्स कदाचन ॥ मम नक्षत्र जोदवि

जे०

शिवरात्रिमुपोष्यकः॥ गाणात्वमनुजो दिव्यमनुजो शिवशासनं॥ सर्वोनुद्भा महाभोगानुन्ततो मोक्षमवाप्नुयात्॥ इतिफलंसव
णात्॥ इदंव्रतंसर्वैवमनुष्यैनेकर्तव्यं॥ शिवरात्रिव्रतंनाम सर्वपापप्रनाशनं॥ आचंडालमनुष्याणांभुक्तिमुक्तिप्रदायक
मितीशानसंहितावचनात्॥ यत्तु माघमार्गशिरेमासि दिवोत्सवदिनेपि वा। गृह्णीयान्मध्यमासे वा द्वादशैव समुपोष्यजेत्॥ कृ
127 ष्णायां च चतुर्दशी द्वादश्यापि मासेषु प्रकुर्यादिह जागरं। तथा। कृष्णपक्षे शिवरात्रिव्रतं च क्रमतः प्रति॥ चतुर्दशपापूजाप
न्येनमेकृता। तथा जागरणं रात्रौ सन्निधौ मे कृतं तथेत्यादि सं दत्तुना। आदिवचनैः प्रतिमासं कृष्णचतुर्दशपाविहितं
शिवरात्रिव्रतं॥ तत्राप्यत्रमेवनिर्णयः॥ ॥इति शिवरात्रिव्रतनिर्णयः॥ ॥अथ स्कंदपुराणोक्तं शिवरात्रिव्रतं॥ ॥
कैलासशिखरासीनो देवदेवो जगद्गुरुः। पंचवक्त्रो दशभुजो त्रिनेत्रः शूलपाशधृक्। कालसर्पोगव्यालयोगा धृतः शशांककृतशेख
स्मृ०॥ रः। नीलजीमूतसंकाशः सूर्यकोटिसमप्रभः। क्रीडते तत्र गणवन्नृत्यगणेशपतिवादितः। विरूपदेवतासंघो न्विष्टे तेजमपासह
१२७ ह्यातं देवदेवेशं प्रहस्योत्फुल्ललोचनः। एकाकिनं सुरश्रेष्ठं पृच्छते तत्र पार्वती॥ ॥[illegible]वाच॥ ॥कथयस्व महाभाग यज्ञोपरि १२७
व्रतमुत्तमम्। नतास्ते देव देवेश व्रतानां विपुलाः सदा। दानधर्मा तपने कानि तप[illegible]नेकशः। नाशिमानिश्वपो देवत्वाभि
ता हि त्वया पुनः। व्रतानामुत्तमं देव भुक्तिमुक्तिप्रदायकं। कथयस्व मम प्रभो॥ [illegible]न उवाच॥ ॥शृणु देवि परं गुह्यं व्रता
नामुत्तमं व्रतं। यन्न कस्यचिदाख्यातं रहस्यं भुक्तिदायकं। येन वै कथ्यमानेन यमोपि [illegible]न ज्वजेत्। तदहं कथयिष्यामि शृणुष्वै
कागमानसा। माघफाल्गुनयोर्मध्ये असिता या चतुर्दशी। शिवरात्रिस्तु सा ज्ञेया सर्वयज्ञोत्तमोत्तमा। दानेयज्ञैस्तपोजपैर्न कै
र्यज्ञशतैरपि। शिवरात्रिसमं नास्ति कृत्वा यज्ञसहस्रकं। कृष्णाशाकैर्लिहंत्री चुपनममागोविना शिनीनतेपमपुनीयानि
जेः कृता सा न चतुर्दशी॥ ॥उमोवाच॥ ॥कथं जन्म पुनर्त्यक्त्वा नरः शिवपुरं व्रजेत्। एतन्मे कौतुकं देव कथयस्व मम प्रभो॥

॥ ॥ईश्वर उवाच॥ ॥शृणु देवि पुनावृत्ता कथा पापनाशिकी पुनः। जनमरा सनदं हंत्री च शिवस्थानप्रदायिनी। कश्चिदासीत्पुना का
लं निष्पादस्वामि ष्पीत्रिजः। अत्यन्त तद्देशवासी व्याधविकिल्मोपि निघे॥ मांसाशनः सदा तत्र कुटुम्बपरिपालकः। असिपीनो धनु
र्धनीरूपानागः कुष्ठकंचुकः। वद्धगोधांगुलित्राण॥ वामवाहो स्वचर्मकः। धनुर्वामग्रहीत्वा तु दक्षिणे शरमुत्तमं। निर्गतो सोच्छुनां
दुर्गानि निष्पादस्वामि व्याधिजः। जीवघातेन तेने कुटुंबं परिपालजन्। एवंगत्वा निनीन्नेव दिक्षु मार्गमितस्ततः। पदं च पदमार्गेव
आसमे मृगयूकनानूः। इतस्ततस्व धावन्सम्भ्रामितुं लुब्धमानसः। वनं च पर्यटं चैव तत्र समागतो दिशागतः। संप्राप्ते तेन न नो किंचिमृग
सूकनचित्रलं। निनाशो लुब्धको भूत्वा तदनु जलसंगतेन वै। चिन्तयन्नु जलमासाद्य तडागे जीवघातनं। विशामनुकनिष्पामि निःस्व
तंजीवमाना॥ गतोसो जलमासीन तत्तीने जलमध्यतः। न्युब्जकनकमायापि आत्मार्थं जलहेतवे। जालिमध्ये तु यालिंगं तिष्ठते न
दिसंन्नकं। विल्ववृक्षो महादिव्यो जलमध्ये चसंस्थितः। गृहीत्वा तस्य पत्राणि मार्गेषु ध्यधेमाज्जि पत्र। तानि पत्राणि निक्षिप्तानि वापु
नात्याहतानि चादन्नि॥ सा स्थिता न्जेव पल्लवे जालितैः सह। सुज्ञानि दैवादनिलालिंगमूर्द्धनि चाक्षिपेत्। लुब्धकेन कृतं पापं जातं
तत्क्षणात् नजपं। न तत्र स्नानं च विज्ञानं च सनंतुद्यो देवनाऽपि। सुकृतं दुःकृतं वापि वलादेवेन नीयते। न दिवा तो जनं तस्य स्थामिष्ये लुब्धवे
तसः। ततश्चिंतयमानस्य निद्रा समजायते। तस्य गंधं समासाद्य लुब्धकस्य वनानने। न तिष्ठंते मृगाः सर्वे शरघातनजालतः।
ततः सा सर्वनीज्ञी॥ उदिते सूर्यमंडले। निनाशः स्वगृहं सीघ्रं गतो सो विघुनाननः। तावद्युतासुते सर्वे निनीक्षपापितमार्गगाः। निष्प
दमपिते दृष्ट्वा कथं न रात्रिमुपास्थितः। नान्नं तमामि ष्पीता तन्निनाशाः शिशू वागताः। नुदंती कृतुणाः श्रद्धैः तां जनं दीजतो चनः। ततस्तू
३७० स्नी पिता त्यक्त्वा ध्यघो वदनदुःखिता। भोजनं कुरु ते स्वा तिनिरतस्य न्नापि नी च चोल्लवीत्। उपोष्पितस्नुहा नात्रं कष्टं तुन्त्पप्रवर्तते त्वं

अं जन्तुकृतं जेन जयादत्तं तु तार्जितापाघम्मेहीनो निष्पादस्तु यम्मेवाल्लोपनाप्मुखाः॥ अंकामा जागर्नं नात्रो शिवनात्र्यां वनानने। चकानस
स्वल्पं विनकदाचिद् देवयोग तः कृत्वा सो काल पर्यन्तं गृहीतो जमकिंकरैः। जमो नृ तु समानज्ञ शूलपृष्टि शाघानि लिः। शिवेन प्रेषित
स्तावत् विमानगणो कोटयः। शीघ्रमानीयतां गत्वा शिवनात्रि मुपोष्य कः। जः पृष्ठे लुब्धको चूत्वा करोति प्राणिनां वधं इति श्रुत्वाव
चो दिव्यगणा स्तेगंतु मुद्यतः। स्तूजमाणाः पर्नं देवंशिवंसीतं मनोनमीणाव गः घ्नन्ति ते सर्वे तावत्तपशपल्लि लुब्धकम्। हनूमानं लोह
128 दंडैर्वहु निमुष्टि निस्तथा। सर्वे कोलाहलं चक्रुनस्माकमपि ते गणाः। पनस्पर्नं बुध्यमानाकृ वनुस्ते जमकिंकनाः॥ ॥जमकिंकनाऊचु॥
मुवामोनं धर्मं पापिष्टं जीववधात कौ जर्मं च जन पश्येमस्य द्विस्वनत्त वेलतः॥ ॥शिवकिंकनाऊचुः॥ ॥लुब्धकोजं पूर्वमासान्यापि
श्रीः॥ ष्टोजमकिंकनाः अनेन शिवनात्रि स्तु कृतकामे नकानने। तस्माच्छिवाज्ञया सर्वे विमाने पनमागता। जावच्छिवं तु पश्येन नसुंद
१२८ मोघस्तु वदंतत तो हनुसमानज्ञाप्य ज्ञमुकुनपट्टिशैः व्रहन्तं तन्मह घुद्ध मन्योन्य जय प्रकीर्तिताम्। तग्नी गस्ते घजः के विलोविमृ १२८
न्मूर्छोन् समागतः। जर्ज्जनीकृतदेहस्तु कुंदमानाः सुदानुगाः चाहि त्राहीति नो नाजन् गता स्ते जमर्मंदिनं। निःपादो पि गतो नीत
यत्र देवो महेश्वरः। दृष्टमात्रसुदेवेन निष्पादो गणाती गतः। स्थितो सौ देव देवस्य कुंडलात्तनतो बलात्। तस्य दत्तं महेशेन विमा
नं सर्वकामिकं ध्वजकनकाशताकीर्णं पुष्पमालाकुलाम्बरं। नानातूर्य समाकीर्णं सर्वेन त्लोपशोभितं। क्रीडते सुचिरं कृ
लं जावदाहूतसंप्लवम्। एवं तु लुब्धको नृत्वा क्रीडते शिवसादने। अथ दूता वदं तत्र जमे धर्मे राजानमीतिको तु घिनातु गाव गो
ताभिन्नगात्राः समंततः। दृष्ट्वा स्ते धर्मराजेन को सो कालेनयोजिताः॥ ॥दूता ऊचुः॥ ॥स्फुना जन्य दा सा कोपु
द्देशिवगतो स हानीतो सो पापकर्मा च निष्पादो जीववधातकः। अस्मान् निर्गृह्य मानस्तु गतो सेवैः कथं त्वतः धर्म्मो त्माकु

धर्मरूपस्तु चित्रगुप्तस्तथाब्रवीत् । आसीत्पापिष्ठो लुब्धको जीवघातकः । कथं शिवपुरं जातश्चित्रगुप्त विचारय । स
निर्जीवपुनाते नन किंचित्सुकृतं कृतम् । धर्मे बुद्धिर्न्नैतस्यास्ति धर्म्माधर्म्मं न विन्दति । एतन्मे लिखितं ज्ञानं सत्यं सत्यानि
वदाम्यहम् । इति श्रुत्वा नितेष्टं चित्रगुप्तश्रुत्वा श्रुतम् । नाहं चिंताकरोमीह जातुर्नो पापकर्म्मणाम् । गत्वा निवेदनीयं च
मीति योगी तु शिवागतः । एवमुक्त्वा ततः शीघ्रं यत्रास्ते शंकरः स्वयम् । दृष्ट्वा तं देवदेवेशमेतत्सोब्रमुदीनजनः । नमस्ते लोकनाथाय सं
त्रिपुरसंहारकारकः । कालकूटविनाशाय कामं निर्द्दहते नमः । अश्रुद्धो देवदेवेशो निष्पादः पापकर्मकृत् । मेऽनुमंदनतुल्यानि दुःकृतानि
बहून्यपि ॥ ॥ईश्वर उवाच ॥ ॥किनापराधितो धर्म्म केन मानस्तु मर्द्दितः । किमर्थमिदंऽद्य प्राप्तुस्त्वं ज्ञातेद्धि मममागतः ॥ ॥धर्म्मो
उवाच ॥ ॥त्वं गतोऽद्य देवदेवेश गत्वा पापस्य कानने । मदीयाः किंकरा देव घातितास्त्वदीयैः । मुद्गरैः जीवघाती निष्पादो सौ सधैर्य
वर्द्धितः कर्म्मणा पार्जितं जेन निश्चितं मम शासनं । प्रयोग्यस्त्वं देवदेवेश विनियोजने तेनाहमागतो देव त्वत्पक्षामुद्रामुप
म्यहं ॥ ॥शंकर उवाच ॥ ॥निष्पादः पापकर्म्मोपि जीवघाती व्ययेन च । कदाचित्स वनं गत्वा नूनं किंचित्वां च वीक्ष्य दादिवीते
निनामो सोत्र ह्युपोजलं तिके ऽकरोदासनमध्ये महाजाल्यां तदा निशि । स च विल्वस्य पत्राणि निगृहीत्वा मार्गेनोक्षिपत्
कथंचिद्दैवयोगाद्धारापुना लिंगमूर्द्धनि । निनिक्षिप्ता निष्ठेतनाजकोमूलानन्यथ कामतः । शिवरात्रिः कृता तेन जागरताम ग
हितुना । शिवरात्रिप्रभावेन सगतो मम शासनं । गच्छ गच्छ महाधर्म्म मुद्रीदंऽद्य प्रयोध्य जा । पालनाय स्वधर्म्मस्य पापाहितुर्य
महायम । स्वर्गं हि गम्यताम् शीघ्रं दंडं गृह्य समुद्र कौ । ताडय पापकर्म्माणां पालय त्वं सुधर्म्मिणाः । एवमुक्तो धर्म्मराजो गतो स
स्वगृहं श्रुत्वा । एवं देवि मयाख्यातं शिवरात्रिमहाव्रतं ॥ ॥देव्युवाच ॥ ॥अकाम लुब्धको देव कृत्वा प्रम नतो गतः । आस्वयं

ने०

मेतदेवस्यममाश्रुततमंमहत्॥ कामतःशास्त्रदृष्टेनजंकरोतिशिवव्रतं॥ ॥तदहंश्रोतुमिच्छामित्वत्प्रसादान्महेश्वर॥ ॥ईश्वरउवा
च॥ ॥शृणुदेविमहाभागेसर्वतत्त्वार्थवित्तम॥ शिवरात्रिव्रतावेननकथंपापकर्मणः॥ माघमासेतुयाकृष्णाफाल्गुणादौचतुर्द
शी॥ सातुपुण्यातिथिर्ज्ञेयासर्वपापप्रणाशिनी॥ अहिंसासत्यमक्रोधोब्रह्मचर्यंदयाक्षमा॥ शीतात्माक्रोधहीनश्चतपस्वीजन
सूचकः॥ तस्मैदेयामिदंदेविगुरुवादानुगेसदा॥ अन्यथायोददातीदंसघातानरकंव्रजेत्॥ वर्णेवर्णेसदादेविजनोनानीपतिव्रता
वीजयामिजगत्सर्वंकामांश्चाप्यप्रपूजयेत्॥ शिवभूमौत्रैजपंकृत्वाहोममन्त्रेणदीपकं॥ जागरंशिवरात्र्यांतुशिवंपश्येत्समा
हितः॥ ममभक्तोजनोदेविशिवरात्रिमुपोष्यकः॥ योमीजागरनतेनात्रिंमनुजःशृणुष्पमातुहेत्॥ अकृत्वामीनजानातिव्रतमेतदु
सौः॥ दाहृतम्॥ शिवस्यपूजइत्वावजागरंचिचतुर्दशीनं॥ मातुःपयोधनपुंसंनपिवेत्सकदाचन॥ नाद्यदिद्यज्ञाज्ञानाद्योगान्॥ नृदिविदे
१२९ वसमीपमानः॥ आगमोक्तविधिंकृत्वाप्राप्नोतिसकलंफलं॥ आदौमार्गशीर्षेमासिदीपोत्सवदिनेपिवा॥ गृह्णीयान्माघमासेवाप्य १२९
दशैवमुपोष्यजेत्॥ निशिजागरणंकृत्वादीपोज्योतिःतदक्षुण्णः॥ गीतवाद्यविनोदेनपूजाजाप्यैःशिवेनतः॥ एवंद्वादशवर्षेतुद्वा
दशेतुतपोधनानां॥ आचार्यःशिवशास्त्रज्ञोब्राह्मणोस्त्वविशेषतः॥ अमंत्र्यपन्नानस्नाचार्यहिगत्वातपोधनान्॥ आचार्यंतान्किपु
ष्पैश्चगृहीत्वाचनगाद्यदी॥ आगच्छमेगृहेत्वद्यकृतकृत्योस्मिकुरु॥ आमंत्र्यनिशितानेवप्रणातेविमलेपुनः॥ गृहीत्वोत्तमलिंगेतु
स्थापयेन्जीगमीपुनः॥ घृतेनास्नाप्यपल्लेनसुगंधेनमल्लिकादिभिः॥ स्नापयेक्षानिकुंभानांसहस्रेणाशतेनवा॥ पंचाशतातद
र्धेनस्नापयेच्छीतलेनवा॥ चंदनेनविलिप्याचस्थापयेज्जीगमीतथा॥ शतपत्रैर्जातिपुष्पैश्चबिल्वपत्रकैः॥ दीपानदीनुसर्वेषु
ब्रह्मालासंधनंतथा॥ नैवेद्यमपितत्पात्रेस्वन्नीनखंडसमोदकान्॥ गुणाधलड्डुकांश्चैवश्रीकांचतुर्थिनवतु॥ निवेदयेत्तथेतानिगु

तुदेवतपस्विनी। देवाग्नेगुरुंपूजयन्कृत्वामंडलकंयुत्तमम्। युक्तमातिथ्यवस्त्रादिसंन्यासोपस्करागपि। द्वादशैवतुगोदद्यात्पनियानादि
कंतथा। अथवादत्तिणामेवपत्रदध्यात्स्रुहुष्पात्तिलान्। दत्वातुंजापयेत्सर्वंस्गुरुंचैवतपस्विनः। पूर्ववान्तुनमापूजयेद्देवंश्रीजदीमेम
हिरवनःसर्वंचैवतथावार्जोशिवव्रतपनाज्ञाणोगंयादिविविधैः सर्वान्नन्नजीहत्रसमागमान्। दत्तिणात्तिश्ववकुंजैस्वअन्येरुवेवुय्र
पूजयेत्। तस्मात्तापोपिजवेद्वर्षकोटिशतेनपि। अथातःकालपर्जोपदुर्कृंजातिस्वर्पंतुवं। सद्विजोलोकपालेस्वविमानेसर्थकः
मिकैः। ततःपश्यन्महादेवंनानागणसमावृतं। तंदृष्ट्वास्तौतिदेवेशंशिवंत्रिभुवनेश्वरम्। नमस्तुत्यंजगन्नाथललाटवं
द्रशोष्यः। नमस्तेउग्ररूपायभुक्तमुक्तिमुक्तिप्रदायक। नमस्तेकामदहनत्रैलोक्यव्यापिनेनमः। नमस्तेकालकल्लोलकाल
र्नातेस्मिशंकरं॥ ॥ईश्वरउवाच॥ ॥तुष्टोहंतववत्सकस्माशिवनाविमुपोष्यकावनंददामिवैतुभ्यंदेवदानवदुर्लभं। एता
कन्यामहादेव्यास्त्रिनेत्राश्चचतुर्भुजाः। रूपयौवनसंपन्नापीनोन्नतपयोधराः। हेमवर्णापीमहातेजाः संयुक्ताः सुपोसन्नितः।
देवगंधर्वसंछन्नाश्वंदनागुरुचर्चिताः। सर्वलत्रणसंपन्नाः कुंडलैर्घोतिताननाः। एवंविधामयादत्तामनस्विन्यः
सुमध्यमाः। विमानकोटिसंयुक्तासर्वात्तनाश्चभूषिताः। श्रीउवाच महातागणास्त्वममपुत्रकः। सर्वगामीतवाद्यहलोकाः
लोकंवनाचनम्। तुष्टोहंतववत्सकस्माशिवव्रततनस्पव। तुदलोकेतुयाःकन्यास्त्रिणोत्राश्चचतुर्भुजः। तातीनन्दपुष्कवस्वज
याहसुमपुष्पसह। तान्निःसार्धमहात्मागतुंत्वुनोगानजयोषिताः। कल्पकोटिसहस्त्राणिकल्पकोटिशतानिवातदन्तेशि
वमाप्नोतिशिवसायुज्यतांव्रजेत्। तत्रदत्तंहुतंजप्तमर्चनंगुरुपूजनं। जागरःशिवनात्र्यैतुसर्वैतस्वान्नपेत्तवेत्। कश्चि
५० त्पुण्यविशेषेण। व्रतहीनोपिजःपुमान्। जागरंकुरुतेतत्रसमुद्दसनितांव्रजेत्। स्वर्पंगेहकुरुजेत्रेहेमांतेकुरुजांगले॥

नै०

शिवरात्र्यां तथा नक्तादन्नं त्यक्त्वा व्रती जपं॥ अखण्डितव्रतो यो हि शिवरात्रिमुपोष्य जेत्॥ स सर्वकाममाप्नोति रुद्रेण सह मोदते॥
स्वर्गसिंचापदि शुण्यं ति क्रीणते हिमवानपि मेरुमंदरनर्लेकाश्च सीरोलो विंध्य एव च॥ चलंति चेत् कदा सर्वे [illegible] र्घेन्नमऌुमेवात्र लवत्प्र
सादाज्जगत्पतौ॥ रात्रिश्च पचे जननी मृत्यर्थं विवसमादितः॥ ऋग्वेदेश्च सिद्धार्मंत्राश्च वेतो गृह्णीजा॥ व्रतत्रौ [illegible] वेदानेष्मं वेदविद्वित्तो॥ रि
वनिष्यापुनर्नु हस्याद्यचान्तः शुचिनात्मवान्॥ संकल्प्यैवं व्रतं कुर्यात् पूर्वाधुः प्रातरेव च॥ ततोत्तक्षश्चनसममेसागाजत्यातनदत्तः॥
130 स्नानं कृत्वा तिलैः कुर्यान्निगृहे वाथ जलाशयो॥ नक्षीनिशामुखे गद्यनूल्छिवस्यागतनी व्रती॥ दिनौ स्नपनं कुर्याच्छिवनाम्राप्लपूज
जेत्॥ धूपनैवेद्यगंधैश्च नृत्यगीतैः सदीपकैः॥ शंखवक्रनिनादैश्च कुर्यात्पुल्लकवाचनं॥ द्वितीये प्रहरे चैव नाम्ना शंकरम
श्रीः॥ र्चयेत्॥ण एवं नक्रिपुक्रस्य जागरं कारयेन्निशि॥ सकलं फलमाप्नोति सत्यमेतद्ब्रवीननेउ पश्नानं जपो होमो स्तोजपेच्छिव
१२० वत्सलान्॥ खेनीकुर्जीप्रदधाचजधाशंभावदन्तिा॥मृ॥नोजपेद्वाल॥॥ शक्त्या व्रतमाहेश्वरस्थितान्॥ वाचार्जोच्छिवशाद १२०
रसगच्छेच्छिवमीदिरे॥ उजोतोपुनजकम्मो॥॥ निजतोखगोगामिनो॥ शिवप्रीति सदाख्यानं जः पठेच्छिवसन्निधौ॥ शिवलोक
मवाप्नोति शिवेन सह मोदते॥ ॥इति श्रीनीलमतप्रकाशे चतुर्दशीनिर्णये शिवरात्रिव्रतं समाप्तं॥ ॥अथ पौर्णमा
सीनिर्णयः॥ ॥सावसावित्रीव्रतव्यतितिनिर्णेणुपुनर्विज्ञानाख्यात्॥ भूतविद्धा न कर्तव्या दर्शः पूर्णा कदाचन॥ वर्ज्जयि
त्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तममितिति॥ ब्रह्मवैवर्तवचनेन पूर्वविद्धाव्यानिषेधात्॥ यानि चतुर्दशजातु पूर्णिमत्यादीनि
युग्मवाक्यादिवचनानि ता॥ नि सावित्रीव्रतविषयाणि पूर्वादाहृतवचनविरोधात्॥ उपवासेष्यजप्तमेव निर्णयः॥ एकाद
स्यामष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी॥ अमावास्या तृतीया च नानुपोष्याः परान्विता इति॥ विष्णुधर्मोत्तरवचनात्॥ न सावि

त्रीव्यतिनि कृपेत्तामास्युपवासव्रतस्यपरविद्धाज्ञींविज्ञानात्॥ कृष्णाष्टमीवृहत्तापासावित्रीवटपैतृकी।अनंगत्रयोदशीनंताउप
ष्यापूर्वसंयुताइतिनिगमवचनेनपूर्वविद्धाग्नासैववियानात्।सावित्रीव्रतयुक्तापोर्णमासीवटपैतृकी।वटसावित्रीव्रतयुक्ता।
मावास्याप्रतिपन्नीचमीदूर्तंशावित्रीव्रतपूर्णिमानवमीदशमीवैवनोपोष्यापनसंयुताइति॥व्रतसवेरतैवचनेनपनविद्धाग्नीवि
ष्यधासावित्र्युपवासनिष्पेयाञ्जासिजानितु।षष्ठेकादश्यमावास्यापूर्वविद्धास्तथाष्टमी।पूर्णिमापनविद्धावचनोपोष्यैवैवपंचकमि
त्यादीनिपञ्चपुनाादिवचनानितानिसावित्रीव्रतविषयज्ञानि।पूर्वीदाहृतेकादश्यष्टमीषष्ठीवचनविनोधात्।तयत्रयसंगा
त्पौर्णमासीव्रतान्युच्यंते॥तत्रचैत्रपौर्णमास्यांवायुपुनााोक्तादमनकपूजा।संवत्सरकृताञ्जोजाःसाफल्याजाखिलान्सुनान्
दमनेनाञ्चिर्येञ्चैत्र्याविशेषेणासदाशिवमिति॥ ॥दमनकपूजा॥ ॥आदित्यपुनाणोक्तोविशेषाविधिः॥ ॥सूतउवाच॥
वैशाखीपौर्णमास्यांतुस्वच्छाकमलयोनिना।तिलाःकृष्णाश्चगोनाश्चकृष्णेसर्वदैहिनां।तस्मात्कार्यैःतिलैःस्नानंतत्राग्नौ
ज्ञुहुयात्तिलान्।निवेदितव्यंविधिवत्तिलपात्रंतुविप्रवे।तिलतैलेनदीपाश्चदेयादेवाम्यएवच।सोदकैश्चतिलैःसार्धं
कर्तव्यंपितृतर्पणं।तिलैःसमधुनिर्युक्तैःश्राध्दाणोत्पश्चतर्पणा।म।दातव्यादन्निाश्चापितिलैर्मधुयुतैर्नपीमंत्रंजपे
पोनाणापिपापपञ्चेक्रमागतम्।इतिलासोमदेवत्याःसुनैःसृष्टाःसुगोस्तवा।तेमीनत्र्यंतुनित्यशःदद्यादानेनमंत्रे॥तिलपा
त्राणितत्रवासंपूज्यस्वथपिचेत्पात्राणोत्पस्तुकीर्तये।प्रीयतीधर्मराजश्चदेवाश्चान्येतथापिवा।एवंकृतेसमुक्तःस्या
पापैर्जन्मशतार्जिते॥ ॥इतिवैशाखीविधिः॥ ॥अथवैशाखीकार्तिकीमाघीष्युनविष्णोतनोक्ताः॥स्नानादिविधिः॥ ॥

जै०

131

॥ ॥सीवत्सनेपिञ्जाःकस्विल्लिथ्थजःपुण्पलजना॥:॥ताएवचजदुसेप्तस्नानदानेमहाफलाः॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥वैशाख्यीका
र्त्तिकीमाघ्वीतिथयोतव पूजिता।स्नानदानविहीनास्तानूनतेजाःपांडुनन्दन।तीर्थस्नानेनदाशार्ह दानंवित्तानुसारतः।वैशा
खीपांडुवसेष्ठासेष्ठाद्याज्ञपत्नीसता।स्नानेनोदकदानेननतानजत्जेप्युलानपितृनः।कुंतीस्वछजेलेःपुष्पानरहितनापेनसम
न्वितान्।वैशाख्यीत्र्यफल॥ोदत्वानशोचतिकृताकृते।मघुनान्ननसेःपूर्णैस्ताजनंकनकोज्वलम्।वहूनिघनधान्यानितत्क्ष
पनमजाप्नुता।गोत्त्रूटहिरणपवासांसिविप्राप्नुविधिवन्नप।माघ्वींस्नानेतथासम्यक्कृतंतर्पेपितृदेवताः।तिलपात्रानिद
वैी:॥ जानितिलाःसपललोदनाः।कर्पासदानमंत्रैवधेनुदानंप्रशस्यते।कंवलाजिननूलानिमोचकोपापमोचको।उपानद्दानमत्रेव
१२१ तुल्यमश्वनथेनतु।पत्रवातत्रवास्नानेदानंवित्तानुरूपतः।कालोकालोद्भवंसर्वंसस्यतेपांडुनन्दन।कार्त्तिक्यांतुद्रष्टव्योत्सर्गं
विवाहंत्राप्यलनज॥ा।फलानिजानिविद्यंतेसुगंधीन्यगदानिचा।कंकोलककलीजात्पालवंगीलवलीफलम्।रम्पजूनंनालिके १२१
रिकदलीफलमेवचा।दाडिमंमातुलुंगंचकर्कटिंत्रपुसीतथा।ईतांकीकानवेल्लंचविम्बाकूष्मांडमेवचा।फलानामत्रदानेन
जेषीतुतिथयोगताः।तेव्याधिनादनिद्राश्चजायंतेतुविमानवाः।नकेवलंत्राल॥ा।नीदानमंत्रःप्रशस्यते।जागिनीनागिनेया
नीमातुलानांपितृष्वसुः।दरिद्रा॥ा।चवंधूनांदानंकोटिगुणोत्तनम्।मित्रंकुलीनस्वापन्नोवंधुर्दीनिरूजःदुःखिताःआसंघ्यां
स्यागतोदूरात्सोतिथिःस्वर्गसंक्रमाः।वनेप्रस्थापितेनामोसमीतेमहलन्नमतो।मातामहकुलादन्नविशुद्धेनीतनात्मनाःसप
थेःस्थापितोनेकःकोसल्यालनतेनवे।जदानप्रेत्तजर्पजातिकदाचिल्कोशलात्मजा।तदाविशुद्धत्वेनतिथयासावितःपुनः।
वैशाख्यीकार्त्तिकीमाघीतिथयोदेवपूजिताः।अत्रदानवतोजीतुजस्यार्थेनुमतागताः।एतानघुत्वातुसपर्थासोत्वजामोसद्भः

रिवतीं। एतातिथीनीमाहात्म्यामाख्यातं वकुविस्तरं। जनमुसंत्रजछामिव च नान तसत्तम। वैशाखी कार्त्तिकी माघी सहिता पुनि पैद्ध्या पूर्णि
मात्तवतिप सोराशी कश्चिन्हा। तस्यांज लोकानको त्वनमातनमातपत्रं दत्वा प्रयाति पुत्तुष्प्ः श्रुत्त देवलोक॥ ॥इति वैशाखीकार्त्तिकीमाघीविधिः॥
॥ ॥अथ सामा॥पौर्णमास्यां विष्णोर्नक्षेत्र नाङ्गावृंघविधिः॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥सर्वरोगोपशमनं सर्वोपद्रव विनाशनम्।
सकलर्घकृतेनाद्यमेकं जन नन्त्याकृतोन वेत्। त्रपुपौऽवशाकृलमतिहासं पुनातनं। ईश्वरा एजा जत्कृतं पूर्वैः शक्रस्य जयद्धृपे। दिवासुनमत्रू धुद्धं पुना
द्वादशवार्षिके। तजोसंवदतोनेवस वीत्रा हसुनेश्वरं। अपन्नूत दिनं देव प्रातः सर्वत्त विष्णपति। अहन्नगीविधास्यामिजेन नजेयोक्त विष्णुति।
इत्युक्त्वा पौर्णमास्यां सा पौलोमीकृत मंगला। ववंघदन्जितोपायोन क्रपोर लिकां नतः भ्राक्रः कृतः स्वस्त्यपनोद्विजैः। दुद्राव दानवानी
केन्द्राद्बल इव प्रजाः। शक्रस्व विजयी नूत्वा पुनरेव जगत्रयी। एषप्रभावो नन्क्षायाः कथिता तेयुधिष्ठिर। राजप दःसुखदश्चैव पुत्रनाज
धनप्रदः॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥कस्मिन्ते केन विधिना नक्षवंघः सुनोत्तमः। कस्मिंस्तिथौ कदादेव एतन्मे वकुमर्हसि। जथा जथा हि
तगवन्विचित्राणि प्रन्नाष्यसे। तथा तथा न मे तृप्तिः ववकार्थःश्रुणुते कथा॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥संप्राप्ते श्रावणमास्यां तं पौर्णमासी दिनोदये।
स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृति विधानतः। ततो देवान्पितृंश्चैव तर्पयेत्पनमींत्तसा। उपाकर्मादिकं प्रोक्तं ऋषीणां चैव तर्पणाम्। कुर्वी
तत्राह्मणैः सार्द्धं वेदानुद्दिश्य शक्तितः। शूद्राणां मंत्ररहितं स्नानं दानं च सस्यते। ततोपराह्न समये कुर्यात्पोर लिकां शुत्ताम्। कार्पासे चाजतै
स्तद्धरसिद्धार्थैर्हेमवर्च्चितां सुराम्। वस्त्रेर्विविचित्रैः कर्पासैः स्वर्विचित्रैर्मलवर्जितैः। विचित्रतंतुमथितं स्थापयेत्राजनोपरि। कापर्णिः हस्पनन्जागोमय
स्तद्धरसिद्धार्थैः हेमवर्च्छितां। नचितैः मुक्तनक्ष कुंडलकैः दूर्वावितैः सहितैः। सितौदुपनितोपशमनापः। उपलिप्ते गृहमध्ये दत्तवतुष्को पएसेनाकुंत्तां पीठे तनोपविविशेद्राज्य
मान्त्येजु तस्वसुमुहूर्ते वेश्या जनोनसहितो मंगलसहितैः समुत्थितैः स्विन्नेः। नन्क्षावंघकार्थं। प्रशान्तिदः सर्वविघ्नानां पुनोघात्पतेन जीव

२५०

ओं॰ ध्यात्वे तेनमंत्रेण॥ येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः। तेन त्वामभिबध्नामि रक्षे मा चल मा चल॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रै-
श्चान्यैश्च मानवैः। कर्तव्यो रक्षिकाबंधो द्विजान्संपूज्य शक्तितः। अनेन विधिना यस्तु रक्षिकाबंधमाचरेत्। स सर्वदोषरहितः सुखी संवत्स-
रं भवेत्॥ यः श्रावण्यां विमलमासि विधानविज्ञो रक्षाविधानमिदमाचरते मनुष्यः। आस्ते सुखेन परमेण स वर्षमेकं पुत्रप्रपौत्रसहितः
ससुहृज्जनः स्यात्॥ अत्र च नवं घोलप्राशनं कर्तव्यं। तत्प्राशने दिनं कर्तव्यं श्रावण्यां फाल्गुन्यां तथा। श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामान्दहति फाल्गुनी।
132 तिवचनात्॥ ॥इति रक्षाबंधविधिः॥ ॥अथात्रैव प्रसंगादुपकर्मकालनिर्णयः॥ तत्र बह्वृचानामुपाकर्मकालमाह शांखलायनः॥ अ-
थातोऽध्यायोपाकरणं॥ ओषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन पंचम्यां हस्तेन वेति॥ यजुर्वेदि विष्णुजपनस्य अथातोऽध्यायोपाकर्म ओषधीनां
प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यां पौर्णमास्यां वाध्यायः पनः॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यामाषाढ्यां वोपाकृत्य छंदांस्यधीयीतेति। एवमन्यान्यपि
श्रीः॥ यजुर्वेदिनां गृह्याण्युदाहार्याणि॥ सामगविष्णुर्गार्ग्यः॥ सिंहे रवौ तु पुष्ये च पूर्वाह्णे कविचनेहन्नि। छन्दोगा मिलिताः कुर्युरुत्सर्गं सच्छ-
१३२ न्दसां। शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मापराह्णिकमिति॥ मनुः॥ श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वा उपाकृत्य यथाविधि। युक्तश्छंदांस्यधीयीत १३२
मासान्विप्रोऽर्धपंचमानिति। अर्धेन न्यूनः पंचमो येषां ते अर्धपंचमाः। शाकपार्थिवादित्वादुत्तरपदलोपी समासः। सार्धचतुरो मासानित्य-
र्थः॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा। हस्तेनौषधिभावे वा पंचम्यां श्रावणस्य च॥ इति। अधीजीत इत्यृध्या-
यवेदा तेषां संस्कारकमुपकर्मस्वीकर्म श्रावण्यां पौर्णमास्यां श्रवणनक्षत्रयुक्तदिनान्तेन वा हस्तेन युक्तायां पंचम्यां वा कुर्यादि-
त्यर्थः॥ अपरे तु हस्तेन युक्ते दिनान्तरे पंचम्यां वेति व्याचक्षते॥ ओषधीनां प्रादुर्भावेऽसंभवात् सेति च सर्वत्र संबध्यते। ओषधीनां प्रादुर्भा-
वेऽसंकुनोदय इति यावत्॥ ॥वृद्धगौतमः॥ ॥तत्र वेदोपाकृतौ पौर्णमास्यां पूर्वाह्णे एव तु श्रावण्यां यजेत् तर्पितं तु द्विःस्पृष्टं दु-
तादिति॥ अत्र चैवं व्यवस्था बह्वृचैर्नौषधिप्रादुर्भावे सति शुक्लप्रतिपदादिश्रावणमासस्य नक्षत्रदैविककर्मतापूर्वाह्णे उपकर्म कर्तव्यं।

यजुर्वेदि त्रिसावर्ण्यो पूर्वोक्ते कर्त्तव्यं छंदोगैस्तु सिंहस्थेसूर्ये हस्तेन नक्षत्रेश्रवणान्हे कर्त्तव्यं। एषु वचनेष्ठ संक्रान्ति दुष्टेष्वपि न कर्त्तव्यं किंतु सावण्या
शुक्ल पंचम्यां हस्तयुक्तायां केवलपंचम्यां वा हस्तसवर्णायर्वसु। तथा संक्रान्तौ महाणै वै वसूतके मृतके तथा। गार्ग्यस्त्यानं न कुर्वीत नानदस्य च
यथा। अथर्ववेदीयानां संयुक्ते पर्वणि स्यादुपाकि या दुःख शोक मयानां स्नानाद्येन सिद्धि जायते। तथा। यदि स्यात् श्रावणी पर्व ग्रहसंक्रान्तिदूषितं स्यादु
पाकर्नां शुक्ल पंचम्यां सवर्णास्यतु। स्कन्दे महार्णवे॥ ॥संक्रान्तिग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत्। उपाकृतिस्तु पंचम्यां कार्या वाजस
नेयिभिरिति। वह्वृचगृह्यकारिकायां सिद्धायां नामुपाकर्म सावण्यां सवर्णानन्तु। तन्मासे हस्तयुक्तायां पंचम्यां वा तदिष्यत इति। सावण्या
मिति समीपसप्तमी। तेन सवर्णासन्निहितसावण्यां इत्यर्थ लभ्यते॥ ॥बौधायनः॥ सावण्यां पौर्णमास्यां आषाढ्यां वोपाकृत्य छंदो
सवीयीनेति। ज्ञानितु त्रयोदश्यादितो वर्ज्यं दिनानां कनकैधुवं। मंगल्येषु समस्तेषु महाणौ चंद्रसूर्ययोः। तथा॥ द्वादश्यादित्रीणि जानीतो वेयं इन्द्र
गृहेस्मृतः। एकादश्यादिकं सौनेक्षं चतुर्थं नक्षः प्रकीर्त्तिताः। खड्गे मृते तथा प्राक्काउन्नयन्त्रदिन त्रयींइत्येवामादी निवचनानि दिनान्युपाकर्म्म
णानि त्यैनैमित्तिके जपे होम यज्ञक्रियासु च। उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यत इति। वचनात्॥ तेन पर्वणि ग्रहणे सत्यपि तत्पू
र्वोत्तरेर्दिने षु हस्तसवर्णायोगे तत्रोपकर्म्मनात्याज्यं पूर्वदावप्यर्द्धेनात्रानीतं नंग्रहणं संक्रान्ति योगे तत्रोपाकर्म्म न त्याज्यम्। तथा च गा
र्ग्य। अर्द्धरात्रादधस्ताद्वा संक्रान्ति ग्रहणं तथा। उपाकर्म्मा न कुर्वन्ति यतस्तद्वेन्न दोषकृत्। तथा। यद्यर्द्धरात्रादर्वाक् कुंभ हृषे संक्रमएव च। नोप
कर्म्म तदा कुर्यात् श्रावण्यां सवर्णापि चेति। यदा तूक्त मुख्य गौणकालेषु प्रोष्ठपदी श्रावण्युत्तरा वा उत्तरत्र ग्रहसंक्रान्ति कर्त्तव्यं। अत एव यजोन
नोपाकर्म्म गौणं वर्ज्यं तु संबंधयरुक्तो न तु सावण्यामात्र संबंधः। तद्वर्ष्यं कमित्यान्त नइति॥ मनुः॥ सावण्यां प्रोष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि
ति॥ गोभिलः॥ प्रोष्ठपदी हस्तेनोपाकरणमिति प्रोष्ठपदी प्राप्येति शेषः॥ एतानि हस्तसवर्णापर्वाणि दिनद्वयेपि कर्म्मकालव्याप्तावव्या
प्तौ वा दैयिका निग्राह्याणि। अत एव यमनिशिष्टे। यनिष्ठाप्रतिपद्युक्ते त्वाष्ट्रऋक्षसमन्विते। सावण्यां कर्म कुर्वीत न तु ऋग्यजुःसामपाठकाः।

इति॥ ॥व्यासः॥ सावणोन तु यत्कर्म उत्तराषाढसंयुतं। संवत्सरकृतोध्यायस्तत्र॥ ॥देवनश्यति। धनिष्ठासंयुतं कुर्याच्छ्रावण्यां॥ ॥कर्म
यज्ञवेन्नातत्कर्म सफलं विद्यादुपाकर्मसंज्ञितं॥ निगमः॥ ग्रहणोपगे युक्ते हन्ति संक्रान्ति शिखाघातिनी। तपोहस्तयुक्तनाष्याढउपाकर्म॥ ॥वैष्णवे
धनिष्ठामिसितेकार्यमुपाकर्मसंज्ञितं॥ ॥कालिकापुराणे॥ चतुर्द्धरूपां समुत्पन्ना वसुनो मधुकैटभौ। वेदानर्थी कर्षतः पञ्चयोने ब्रह्मजन्म
तुः सुताः हत्वा तावसुनौ देवः पाताललब्धासिनो। आहृत्य ताः सुतो ब्रह्मणे ददौ लोकगुरुः स्वयम्। अनुकूलश्रुतिश्रावणपर्वणि। पोदज्येकपु
133 नः श्रितानूतनश्रुतेतस्मिन्नुपाकरनं॥ ॥मिष्यते आसुनं वर्जयेत्कालं वेदहनाय संकजेति॥ ॥नक्षिण्यापुराने॥ संप्राप्ते श्रावण्यां तेषो॥
मासस्यादिनोदये स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः। ततो देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेत्परमांसता। उपाकर्म दिवैवोक्तमृषीणां॥
चैव तर्पणं॥ ॥मिति॥ केचित्तु पर्वणः पादज्येके कुर्युः श्रावण्यां तैत्तिरीयकाः। बह्वृचाः श्रवणे चैव कुर्युर्ग्रहसंक्रान्तिवर्जिते। इति वचनमस
श्री॰॥ पनिष्टब्धकानिकाजा तैत्तिरीयकपदसवणोनोदयिकपर्वग्रहणा वाक्यानि तैत्तिरीयकमात्रविषयत्वेनोपसंहरन्ति तैत्तिरीयका
१३३ येवोदयिकेपर्वणि उपाकर्म कुर्युरन्ये तु यजुर्वेदिनः। श्रावण्यां दुर्गनवमीं ऊर्ध्वं चैव हुताशनी। पूर्वविद्धानुकर्तव्येति प्रागुदाहृतवचन १३३
त्पूर्वविद्धायां कुर्युरित्याहुः। तद्वचनं दूषयति। विशेषविधौ विषये हि सामान्यविधिरनुपसंहिते अग्नेयं चतुर्द्धा करोतीति विशेष
विधिविषये पुनः दार्शं चतुर्द्धा करोतीति सामान्यविधिवत्। न च पर्वणः पादज्येके कुर्युः श्रावण्यां तैत्तिरीयका इत्येतद्वाक्यं विधायकं किं तर्हि
अनुवादकं। तथाहि बह्वृचतैत्तिरीयका बह्वृचाः सवर्णाः कुर्युरित्यादि न च बह्वृचकर्तृके उपाकर्मणि श्रवणान्वितकाले विहिते कालिकापुराणा
दौ प्राशस्त्यपूर्वकं यजुर्वेदे विशेषमनुपादाय सामान्येन विहितं यदोदयिके पर्वणि तद्वद्बह्वृचैः कर्मानुष्ठानयोग्योदयिकपर्वेलानेप्राश
स्त्यबुध्यासवर्णा। पतित्यागेन मागनाद्यैन तद्दर्श्य धनिष्ठाप्रतिपद्युक्ते मित्यादिवाक्यात्प्राप्तमोदयिकपर्वयोग्यजुर्वेदिसंवर्धपर्व
णो दयिके कुर्युः श्रावण्यां तैत्तिरीयका इति वाक्यं प्रतिपाद्यतीति तदनुवादकं। अनुवादस्य च प्राप्त्यधीनत्वादौदयिकपर्वप्राप्

ऋग्यजुर्वेदिमात्रसाधारणत्वात्तदनुवादत्वात् अतस्तैत्तिरीयपदं यजुर्वेदिमात्रमुपलक्षयति। अनुवादे च लक्षणाया न दोषः तैत्तिरी
यसंस्पावाद्यत्र्यानुवादो वा तस्मात्पूर्वोदाहृतकालिकापुराणादिवाक्यैः कर्त्तव्यं श्रावण्यां तु योगेन नवमीतिवाक्यं तु पवित्रारोपणादि विष्णु
पूजामिति॥ सिद्धं च दक्षिणे कर्पटस्थे पाशुपतपनि मितीं माधवः॥ अत एव निगमे श्रावण्यां पौष्ठपद्यां वा प्रतिपन्नमुपूर्वलेकैः॥ विध्यासा छन्द
सां तत्रोपाकर्मोत्सर्जनं तत्र वेत्र॥ अत्रोत्सर्जनमहं गृह्णामि नोपकर्मदिने उत्सर्जनस्याप्यनुष्ठानमित्यनुकल्पः पक्षः सूचितः॥ ॥उत्सर्जन
कर्मकालनिर्णयः॥ ॥अथोत्सर्गकालनिर्णयः॥ ॥तत्र याज्ञवल्क्यः॥ ॥पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा।
जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः॥ इति॥ पौषस्य रोहिण्यां पौषस्यैवाशुक्लाष्टम्यां वा जलसन्निधौ ग्रामाद्बहिः
छन्दसामुत्सर्जनं कुर्यादित्यर्थः॥ मनुः॥ पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः। माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि॥ इति
पुष्ये पुष्यमासे वो घाजनवः॥ ॥श्रावण्यां पौर्णमास्यामिति॥ मध्यमायामष्टकायां शुक्लाप्रतिपदादि पौषकृष्णाष्टम्यामि
त्यर्थः॥ वृद्धगार्ग्यकारिकायां॥ अध्यायोत्सर्जनं माघ्यां पौर्णमास्यां विधीयते॥ इत्यन्तिनिरेतेष्वोपनयाणां॥ स्वस्वगृह्यानुसा
रेणानुष्ठेयं स्यात्॥ छन्दोगानां तूत्सर्जनकालमाह गार्ग्यः॥ सिंहेन वा तु पुष्ययुक्ते पूर्वाह्णे विचनेद्बहिः॥ छन्दोगा मिलिताः कुर्यु
रुत्सर्गं छन्दसामिति॥ यदा तु सिंहस्थे च हस्ते सूर्ये ज्ञाहस्तात ततः पूर्वे पुष्यः कर्कटस्थे तत्र वेत्रदा कुर्यादुत्सर्गं छन्दसां द्विजः इ
ति॥ अत्र प्रौष्ठपदकर्कटस्थे पक्षे पुष्ये उत्सर्जनं कृत्वा सिंहस्थे उपाकर्म कुर्वन्ति॥ तदुक्तं छन्दोगगृह्यपरिशिष्टे॥ मासे प्रौष्ठपदे ह
स्ते पूर्वे पूर्वाह्णे तु वेत्रदा। तदा तु श्रावणे कुर्यादुत्सर्गं छन्दसां द्विज॥ इति॥ अत्र प्रौष्ठपदश्रावणशब्दौ मीनादिसौरमासा
भिप्रायेणोत्सर्जनं छन्दोगानामुत्सर्जनोपाकर्मणोः सौरमास एव विधानात्॥ अथ वा सर्वेषां पक्षे स्वस्योपकर्मादिन एवोत्सर्जनोपाकर्म

नं०

॥ अत्यर्थं वेदानामपवार्ये कर्त्तव्ये ॥ ॥ तथा च कात्यायनः ॥ ॥ अत्यर्थं यदुपाकर्म्मदिने सोमग्रहो विधिवद्द्विजैः ॥ कृते जाते ग्रहे दशाते नपु
ननाप्याजनं तवेत् ॥ अज्ञातनामे वेदो निर्जलकर्म्मणि जतेर्द्विजैः ॥ क्रीडमानेन पि सदा तत्तेष्यां सिद्धिकानुकमिति ॥ अत्र न जानीगतवेन
न्नापि पूजादिकं कर्त्तव्यमित्याह कात्यायनिः ॥ उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे जयाकाले समेत्य च ॥ अत्र न्यीन्द्रनुमजानः कृत्वा पूजयेत्प्रय
134 लतः ॥ बौधायनोपि ॥ ॥ गौतमादीन् ऋषीन् सप्त कृत्वा दर्भमयान् पुनः ॥ पूजयित्वा विधानेन तर्प्पयेद्द्विसमुद्धरन्निति त्रिग्ण्प
मुद्धनिति धिकवित्पाठः ॥ ॥ इत्युत्सर्गकालनिर्णयः ॥ ॥ अथ भाद्रपदपूर्णिमायां तद्विष्णोत्तरोक्तं सावित्रीव्रतम् ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ श्रोतुमिच्छामि हृषीकेश पत्नीनां व्रतमुत्तमम् ॥ तन्मे सावित्रीव्रतं ब्रूहि प्रसादसुमुखोत्तव ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ कथयामि कु
स्त्री०॥ लस्त्रीणां महिम्नो वर्द्धनं परं ॥ पार्थिवोश्वपतिर्न्नाम पौनजानपदप्रियः ॥ सर्वैश्वनोनपत्यस्य सत्यवाक्संजितेंद्रियः ॥ सर्वैश्वनो
१३४ नपत्यस्य सत्यवाक्संजितेंद्रियः ॥ समस्तार्जोत्रतमिदं च चानापत्यकाम्यया ॥ भूर्भुवः स्वः न वीत्येष्या साज्ञान्मूर्त्तिर्निहास्थिता ॥ कर्म
उलुकनादेवीवनदास्मिन त्वाप्पि ॥ उवाच दुहिता स्येकात वनराजन्न विष्पति ॥ तस्याः प्रसादाद्दाद्येन तस्याः सर्वमागताभोमन्न १३४
म्ना सानुवक्ष्या महाकीर्त्तिमती शुभा ॥ सा विष्णुपतिमहानाजमार्गो नैकर्त्तुमर्हसि ॥ एवमुक्त्वा तु सा देवी जगामादर्शनं तदा ॥ कालेन
गच्छता जाता दुहिता देवरूपिणी ॥ सावित्र्याप्रीतया दत्ता सावित्र्या पूजया तथा ॥ आदिष्टा वै वसावित्र्या सा सावित्री सद्दशापतत् ।
सावित्री त्येव नामास्याः चक्रुर्विप्रास्तथा पिता ॥ सासीवद्धिग्रहवती व्यवर्द्धत पितुर्गृहे ॥ कालेन बहुतिथे जाते यौवनस्थावलुव
सा तीसुमध्या पृथुश्रोणी प्रतिमा कांचनीमिव ॥ प्राप्तयं देवकन्येति दृष्ट्वा तां मेनिरे जनाः ॥ सा तु पद्मपलाशाक्षी प्रज्वलंती
व तेजसा ॥ व्रचारंस च सा सावित्रीव्रतं यथाऋतु ॥ दिनं अथोपोष्य सिनत्वा तां सम्यक् कुर्यात् पूजयेद्देवतां ॥ स्तुत्वाग्निं विधिवद्विप्रान्
वाचयित्वं दुपर्घ ॥ ततः सुमनसो मूर्द्धा प्रतिगृह्य नृपात्मजा ॥ सखीपरिवृता मत्वा देवश्रीनिवरूपिणी ॥ सा निवाघपितुः

पादौ विनीता वानुहासिनी ॥ कृताञ्जलि वनारोहा नृपतेः पार्श्वे ततः स्थिता । तं दृष्ट्वा यौवनं प्राप्तां स्वां सुतां देवरूपिणीं ॥ उवाच राजा
संमन्त्र्य मस्त्वर्थं चतुर्मन्त्रिभिः । पुत्रि प्रदानकालस्तेन कश्चिद्वृणोति मां ॥ विचार्य जन्ननपश्या मि वरं तुल्यमिहात्मनः । तथापि देवा
सम प्रादोष्यस्यादन्न यथा मम । सा यथा मानमखा पुत्री धर्मशास्त्रेषु च श्रुतं । पितुर्गृहे तु या कन्या राज्यस्य पत्यसंस्कृता । ब्रह्महत्या
पितुस्तस्या सा कन्या वृषली स्मृता । अतोर्थे प्रेषयामि त्वां कुरु पुत्रि स्वयंवरम् । दिवानं दीनां तथावाच्योनत्ते वर्षं तथा कुरु ।
एवमुक्त्वा तिसावित्री प्रोक्ता शीघ्रं विनिर्जगौ । स्यंदनेन महार्हेण मन्त्रिभिः परिवारिता । तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां ज
गाम सा । मान्यानां तत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिवंदनम् । ततो वन्यामतीर्थानि पर्यटतानि वना निर्दिशाश्च विविधान्रम्यान्
आसमानृषु मनीन मानं ॥ एकस्मिन्नासमपदे कृत कृत्वा वधूव सा । वानयित्वा वनं सा तु आजगाम स्वमालयं । सावित्री
मंत्रसहिता पश्चिनुष्टेन वेतसा । तत्रापश्यत देवर्षिं नारदं पितुरन्तिके आसीनमासने दिव्ये प्रणम्य स्मितं तत्र पिणी ॥ कथ
यामास तत्सर्वं येनार्थेन गता सती ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ आसीत्साल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः । द्युमत्सेन
इति ख्यातो दैववशाद्धोऽन्धो बभूव सः । अंधस्यापाल्पवयसः पुत्र्याः यशस्विनी रूपशालिनी । तस्याप्यन्यद्धृतं राज्यं वैरिभिर्दैवयोगतः । ततः स बाल
याः सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनं । स तत्र स्ववने संवृद्धः पुत्रः परमधार्मिकः । सत्यवान्नाम रूपाद्यो लत्ते मनसा वृतः ॥ ॥ नारद उवाच ॥
अहो कष्टं महत्कष्टं सावित्रि किमिदं कृतम् । हत ते बाल्या यात्राकृता वान् सत्यवान्नृपः सत्यं वदत्यसौ नाजा सत्यं यत्ते न सोऽभवत् ।
नितमश्वाः शिपालक सकरोत्यश्वान्मृण्मयानपि । चित्रेपि च लिख्यत्यश्वान्चित्राश्वस्तेन उच्यते ॥ किं वर्तते नलिदं वस्य शश्वाद्गुण
गुणैः स[illegible] मः ब्रह्म ॥ सत्यवाक्ऽऽगनिधि विनीतशीलनाजथ्या । जयाजि निवचो दानः सौमनवत्प्रियदर्शनः । आखिनाविच रूपा ॥

श्रे॰ द्युमत्सेनसुतोबली।एकोह्येषोस्तिनान्योस्यसोघत्वतिसत्यवान।संवत्सरेणक्षीणायुर्देहंत्यक्त्वागंकरिष्यति।। ।।कृष्णउवाच।।
नारदादेतदाकर्ण्यदुहितांप्राहपार्थिवः।पुत्रिगच्छविगच्छन्मैवरंवाजसत्यवतिम।संवत्सरेणसोल्पायुर्देहत्यागंकरिष्यति।। ।।
सावित्र्युवाच।। ।।दीर्घायुर्वाथवाल्पायुःसगुणोनिर्गुणोपिवा।सकृद्वृतोमयाभर्तानद्वितीयंवृणोम्यहं।मनसानिश्चयं
135 कृत्वाततोवाचाभिधीयते।क्रियतेकर्मणापश्चादेषधर्मःसनातनः।। ।।नारदउवाच।। ।।यदेतद्रुचितंदुहितुःतन्नशी
घ्रंविधीयतां।अविघ्नमस्तुसावित्रीदिष्ट्यैतंवरयिष्यति।। ।।कृष्णउवाच।। ।।एवमुक्त्वास्वमुत्पत्यनारदस्त्रिदिवंययौ।उत्पद्यदु
खमतुलंतस्यराज्ञोयुधिष्ठिर।राजापिदुःखसंविग्नश्चिन्तयानःपुनःपुनः।अहोतिकष्टमुत्पन्नंनृपानैमानुगात्मनो।एतद्दुः
खमहोदृष्ट्वावनमेष्यानपत्यता।सुङ्कसत्येपुनातिजैःकन्यादुःखेकृताजनमृदिव्यापदुक्त्वंतत्सर्वंव्यलीकंप्रतिजातिमे
सा॰।। एवंसोसंश्रवहुधाराजाचात्मानमात्मना।दिवीर्सीस्वत्पसावित्रीजयाद्वलोचनः।पुत्रान्।राजाखदुहितुःसर्वंवैवाहिकमथा
१३५ करोत्।स्वर्जगत्वातुसामग्र्यावनंमुनिनिषेवितम्।युक्तेसुकृतैःपार्श्वस्थैर्ब्राह्मणैःवेदपारगैःसमर्पयित्वाकन्यांतांदत्वा १३५
राजाश्वपुष्कलाम्।उवाचेदंमहाभागोव्यथितेनान्तरात्मना।द्युमत्सेनमहाभागसुतमेषापुनर्ममवचः।इयंमेदुहितातीव
जीवितादपिवल्लभा।ततोसमुदितोयाम्यःसत्यवान्सत्यवल्लभः।त्वमप्यस्याःसमुदितात्वनुनाथमेवत्सलाः।अतो
पराधाःक्षन्तव्याःबालेयंनाज्यलालिता।यद्वत्नीर्षंचयामानुपुत्रयोजयेदसीपितामः।ततदाप्यंजनसमाकैसूक्तितेसु
वृन्दंजाम्यकृत्म्।। ।।कृष्णउवाच।। ।।इत्यामन्यगतोराजानानीतदोक्त्यध्यान्वितः।सावित्र्यपिवल्लभंज्ञात्वानतेमनसि
स्थितं।मुमुदेतीवनन्देवगीदिवंप्राप्येवपुण्यकृत्।एवंतत्राससमेतेष्वींतदानीवसतांसतां।कालमृत्युंप्रपश्यतीकस्विदतिव
क्रामनानतां।सावित्र्याश्चसुराणांनानाजाश्विंतयत्यादिवानिशं।नारदेनयदुक्तंतद्वदनीनावसर्पति।ततःकालबहुतिथे

वसति क्रान्तेकदा वनात्प्राप्तः स कालो मन्त्रेर्यज्जन्यस्य सत्यवतान्नृपपुत्रोऽष्टपदेशितेपञ्जेधादशपीनजनीमुखे ॥ ततोऽत्पन्नीश्वसावित्र्या
नान्दोऽङ्कैव चोद्धृदि ॥ चतुर्थेऽहनि मन्त्रे यस्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥ वश्रूश्वसुनजोः पादौ ववन्दे देवानुहासिनी ॥ अथ प्रतस्थे पुनर्युगं गृहीत्वा
सत्यवान्वनं ॥ सावित्र्यापि व्रजन्तो रं गच्छन्तो पृच्छतोऽत्विजानं ॥ वार्यमाना पि सा तत्तो दृश्वा त्वपी चानि जानापिता ॥ उवाच श्वश्वश्रूमातङ्
गच्छं कं किन्नु वनी सुकुमाना सन्कल्पा ॥ ललिनाप्यथिवीं कृता ॥ अपदा हृपिदैपातु कथं सञ्ज्वसितं ध्वनी ॥ उपवासं स्त्र प न्छेष्यत मां
ङ्न्नुसुम घ्यमे ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ निष्पधर्मा वनश्री ॥ ॥ जङ्गलं निवुनुजिते ॥ स्वपुमेवं व्रत्तो कल्पमित्याहुर्द्धर्मदर्शिनः ॥ अपनं के
तुकैमेश्वि वनं स्याप्यप्रदर्शनो ॥ तत्र्त्रौ स हृत्रजास्या मितहापास्वामिनो विरमं ॥ अनुमत्या च प्रसादेन मानि ष्येथी कनिष्यथ ॥ तदा तप्ता
चसा वालाजगामाथ पतिव्रता ॥ सावित्र्यानुपदं तर्तुवने तस्मिन्मनोनमा ॥ गत्वा घोटुनम घ्यानीं जगाहाथ फलादिकं ॥ स निकुश्
वकुसुमं ताजो जं सम्पदग्निजी ॥ काष्ठं कुठारे ॥ ॥ तथा पाटयामास लीलया ॥ अथ पाटयततस्य जानानसिवदेवना ॥ ततः सं कृत्व
तत्साधैवटच्छायामुपास्थितः ॥ सत्यवान्वेदनाक्रान्तः किंचिन्मूर्छितमानसः ॥ वटसाप्याम वष्टभ्यसत्यवान्प्रागमद्वदम् ॥ सावित्रि
पश्यपामि न सि वेदनामां प्रधावना ॥ न च किंचित्प्रपश्यामि स्वोऽसमं मुमुखोदय ॥ जावत्सं गमामी कृत्वाशिनस्त्रास्ते महीतले ॥ तावत्क न
लवदनाः श्रुतशोधसत्पस्वशः ॥ आजगामुर्यमदूतास्तनुजास्वातितं पकनाः ॥ नशेकुर्दृष्टिपातुस्य सावित्र्यासानुमीतिके ॥ गत्वातु छि ४
चन्नुस्तत्सर्वं सावित्र्यास्तेम यज्ञुतम् ॥ दृष्टिपातेन मम्मानिः शक्जते स्याः प्रवाधितुं ॥ दहती वैचनोदे हं दृष्टिपातेन सा सती ॥ तत्स्व
जं पाहि नोस्मानिः साध्यते सत्यवान्क्वचित् ॥ इत्याकर्ण्य यमः कोपादुत्थाय यथावनासनात् ॥ अष्टांनु समहिष्वी तो ऽङ्केनोद्धः श्रामाहनो
वली ॥ आजगाम सत्वनापुत्र्कोयत्राप्ते सा पतिव्रता ॥ सावित्र्यपि त्रसंत्रस्ता वीजन्माना ॥ ॥ वहतः सावधानाकर्षे को यलन्तो नं मम न
ष्पति नाव ददर्श सा बाला पुनुपं कृष्णं पिंगलं ॥ किन्नीठिनपीतवस्त्रं सान्जान्मूर्यमिवोदितं ॥ तमुवाचाथ सावित्री प्रणाम्य मधुना ज्ञरी

जै॰

कस्मादिदेवोथ देत्यो वा धर्म्मितुं स्वैह समागतः । न चाहं केन विघ्नस्त्वास्य धर्म्मोदव नो पिता ॥ राजीन सा ज सं पुत्रं दृष्यमृतं महाद्युतिम् ॥ श्रीगुण्ट
मात्रं पुनुर्णं निस्वकर्ण प्रमो वलात् । अथ प्रयातुमाने त्ते पंथानां पितृसेवितं । सावित्र्यापि वनानो हा कृत्वा पादेन मंडलम् । नजाधीजते काजस्य
नजावनुपदं ततः । पतिव्रता प दधासी ता ध्यायमाना निजं पतिम् । तच्चितात मत त्रा ॥ वमुवाचज मत्तदा । निवेदय गच्छ सावित्रि स्वदु
त्वमिहागता ॥ एष जीवो विशाला जीन केनाप जनुगम्यते ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ न सा मानवमेग्लानिः कदाविद पि जायते । नलो न
मनुगच्छे त्वा खेवं शिष्ट स्य तन्निषो । सतीह तोगमि ॥ न्या ख्रीनां त लोसदागति नं वेदो वर्त्तास्समा ॥ च शिष्या ॥ णीवृगति गुरुः । सर्वस्य
मेवजंतूनां स्थानमस्मि महीतले । तक्षात्त्वो नमे कृतुष्टीणानान्या : समासजः । एलिनन्मे: समुचितैः वाक्यैर्धर्म्मार्थ संयुतैः ॥ तोषितो
धर्म्मराजस्तु सावित्रीमिदमब्रवीत् । तुष्टोस्मि त वृणुष्व वनान्वन जमुत्रते । सच वव्रे वनान्यैच विनजावनता सती । वृनुष्वापि तथा
राज्यं स्वपुनस्य महात्मनाम् । जीवितं च तथा त्वतुर्धर्मासिं किस्व सां त्वताम् । पितुः पुत्रशतं चैव तथा च शतमात्मनः । यमेन राजो व र्द त्व
१२८ प्रेप्रजामास तं ततः । आजगामाथ सा तन्वी न्जमो घविटपं तथा । कृत्वोत्संगे शिन स्त स्य पूर्ववन्निष्प सा दसा । गात्र संवाहनं चक्रे तत्तु प्र १२९
तस्य नानता उत्थितस्चे तनां प्राप्ततनिर्तु क घ्राहेदमादनारा कथं न चो धितोसद्रकालातीं वगतो मम । किं वा वजतिमे नानः किं व मात
पुदुःखिता । वितुद्धम घ तैजाते काले तीवगतो वनो । विहा प्रमाता पितनो का लोन का पिमे त्व गा । इति मत्वा वितुद्वेत स्त ततं ते न ह त्रव
घनं ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ कथं त्वां बोधयाम्य त्र पीडितं सूशिनोतुजा । सा महात्र विलंबो न्नूदकार्ये ॥ तत वा न घा त्र हस्तोत्थाजसा
वित्री जगाद शिनु संघनं । समित्कुशादि कौ शायजगमनु त्तो स्व मा सजी । तत्र पित्राख्य ने वात्यां दृष्ट्वेतु पनरप्रामुदाश्रालिंगमू
र्द्धेणाघ्राय पुत्र मैं कानि वेश्यस्तदा उवाच दिष्ट्या पश्यामि सजायां वत्समागतम् । विलंबकानी दृष्टः स मा वणैः जथा तथां । विदि
तार्थस्ति सं हृष्ट पू ज प्रामास तां सतीं । अवाप पूर्वं जैर्त्तं क्तं राज्यं निहतकंटकं । द्युमत्सेनो महाराजा ग इजा ज क्रतु नि स दा तत

अपतिना सा च पुत्रानात्मगुणाधिकान् ।सुप्रसोत्तागपदां पार्थ प्रातर्जप्सति यो सदा ।भाद्रपदे पूर्णिमायां सुचीर्णं व्रतं नि
तं ।महात्म्यमस्य नृपते कथितं सकलं मया ॥ ॥युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥कीदृशं तद्व्रतं कृष्ण सावित्र्या यदनुष्ठितं ।तस्मिन्भाद्र
पदे मासि विधानं तस्य संशय ।का देवता व्रते तस्मिन्को मंत्रं किं फलं विभो ।एतदाख्याहि मे नाथ न हि तृप्यामि माधव ॥ ॥
कृष्ण उवाच ॥ ॥शृणु तां पांडवश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमादरात् ।कथयामि यथाचीर्णं या सत्या युधिष्ठिर ।त्रयोदश्यां भाद्रपदे
दंतधावनपूर्वकं ।त्रिरात्रं नियमं कुर्याद्दुपवास स्वलंकृतः ।अशक्तश्चेत्त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेंद्रियः ।सावित्र्यं च चतुर्द
श्यां पौर्णमास्यामुपोष्यतां ।नित्यं स्नात्वा महानद्यां तडागे निर्झरे पिवा ।विशेषतः पूर्णिमायां स्नानं सर्षपमृज्जलैः ।गृहीत्वा
वालुकं पत्रे प्रस्थमात्रं युधिष्ठिर ।अथवा धान्यमादाय यवशालितिलादिकं ।ततो वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टितं ।सावि
त्रीप्रतिमां कृत्वा ब्रह्मणा स्वेवशोजननम् ।सौवर्णीं मृण्मयीं वापि स्वशक्त्या नोपनिर्मितां ।ब्रह्माणं रूपनिर्माणं तानु विष्णुधर्मोत्तन
निर्दिष्टं पद्मपत्रासनस्थं तं ब्रह्मलोकाधीश्वरं चतुर्मुखः ।सुस्वकं वस्त्रयुवं तदधदजमालीकमंडलुम् ।सावित्री तस्य कर्तव्या वामोत्सं
गता तथा ।आदित्यवर्णा धर्मज्ञा साक्षमालाकरा तथेति ।नक्तवृक्षयुग्मं दत्त्वा च सत्यावृब्रह्मणा सिते ।सावित्रीब्रह्मणा सार्धं
मवज्ञं कृत्वा प्रपूजयेत् ।गंधैः पुष्पैः सनैवेद्यैर्दीपकैर्जीनकैर्दुग्धैर्गुडेनलवणेन च ।विरूढैः सप्तधान्यैः स्ववंशपात्रप्रकल्पितैः ।
हरिद्राकैर्वस्त्रैः पुष्पैः कुंकुमकेसरैः ।सवतानैकनोत्थैर्वा सावित्रीब्रह्मणाः त्रिया ।तमद्वैजं तमन्त्रेणाः सावित्र्या ब्रह्मणाः स्वर्ण
इतनासीत तथा स्वर्णीं पुनाद्वीणा विधिवत्ततः ।ॐकारपूर्वकं देवि वीणापुस्तकधारिणि ।देवमातर्नमस्तुभ्यं मवैधव्यं प्रयच्छ
मे ।रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि देहि मे ।रूपं देहि यशो देहि यथा प्रसन्ना सावित्र्याख्यकथानकैः ।ततः प्रभाते समर्पयेद्वै

नो॰

समुदिते सति। सावित्रीब्रह्मणाः सेष्टे सनैवेद्यं निवेदयेत्॥ अथ सावित्रिकल्पस्ते सावित्र्याख्यानवावैके॥ देवस्ते तु स्वत्रि ति
स्येद निद्रेवा कुर्डुं वि नि। मंत्रेणानेन कौंतेय प्रणाम्य विधिपूर्वकं॥ दूर्वाक्षततिलोन्मिसादूर्घशोत्तिमुखस्थितांमूर्तिं वि
वस्वधने विप्रर्ङुंकान स्वस्तिपूर्वकं॥ दूर्वाक्षत सावित्रीपं मृण्मादलासहिनम्पाहिनाममजी॥ ब्रह्मणाः श्रीणनायोपद्व्रास्व॥
137 प्रतिगृह्णतां॥ एवं दत्वा द्विजेन्द्राय सावित्रीं च पुधि लिन। निवेद्यादि च तत्सर्वं ब्राह्मणाय प्रपगृहीनयेत्॥ स्वजदशापदं गच्छेत्व
वेश्म ततश्चाविशेन्॥ गोनीत्योतोजजेन्द्र क्षपाद् विप्रान्नेन शक्तितः। पुष्पैः कुंकुमसिंदूरैः तांबूलैः सूक्तकैः। वासोभि
र्भूष्यतोः शक्त्या विप्तशाश्च विवर्जिताः। विसर्जयेत् ... लौस्व सावित्रीप्रीयतामिति। वक्तव्यं ब्राह्मणाः सर्वे तुष्टैनेक्तौ
श्री॰॥ लनेत्थशी। सावित्री वनदा तुष्यं तत्र वं तु तव सुव्रते। व्रते च सुव्रतं तद्वद्विधिनानेन निश्चितं॥ इदं च व्रतं ज्येष्ठ पूज्यपूर्णि
१३९ मायामपि कर्तव्यं। पंचदश्यां तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती। त्रिनात्रोपोषिता नारी विधिनानेन पूजयेत्॥ इति १३९
वचनात्॥ ॥इति ब्रह्मसावित्रीव्रतं॥ ॥अथ फाल्गुनस्य पौर्णमास्यां तु विष्णुपुराणोक्तो होलिकोत्सवः॥ ॥युधिष्ठिर
उवाच॥ ॥किमर्थं फाल्गुनस्यान्ते पौर्णमास्यां जनार्दन। उत्सवो जायते लोके ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे। किमर्थं शिशवस्तेषां
गेहे गेहे तिवादिनः। होलिका दीप्यते कस्मात्फाल्गुनस्यां तु किमुच्यते। ढौंढेति च कास्मैं नाथी नो प्रेति किमुच्यते। कोवस्यं पूज
ते देवः केनैव मवतारितः। किमस्यां क्रियते कृष्ण एतद्विस्तरतो वद॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥श्रृणु राजन्प्रवक्ष्यामि विस्तरे
णा पुरातनम्। चरितं होलिकायाश्च पापनं पर्णाणा... वारातम्॥ आसीत्कृतयुगे पार्थ नघुनाम नराधिपः। शूरः सर्वगुणोपेतः
प्रियवादी बहुश्रुतः। स सर्वां पृथिवीं जित्वा वशीकृत्य जनाधिपान्। धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान्। न...

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्जिजेन वया धिनिकालमनाणां नाधर्मोनुवर्त्यपापात्मस्मिन् यासति पार्थिव । तस्यैव वंश सनो नाजपेन्द्रात्र धर्मेन तस्य वै स
वे एव समागमपत्रा हित्राहीतिवा ब्रुवन् ॥ ॥पौनाऊचुः॥ ॥अस्माकं तु गृहे काश्चिद्छौंछा नामेति नाजसी दिवानात्रो समागमपवा
लानृपीडयनेव हनृनंजा शास्वा दकेनापि नैष्पजे वनिनाधिपामित्रजैः पनमाचार्जैः सानि पनुनशक्यते । पौनाणां वचनं सुत्वा
वैंयुर्विस्मयमागतः । विस्मयाविष्टहृदयः पुनोहितमथाब्रवीत् ॥ ॥नघुरुवाच॥ ॥छौंछे तिनाजसी केयं किंप्रभावा द्विजो
लम । कथमेषा निर्जेतव्या मया दुःकृतकारिणी । नज्ञ प्रात्प्रोच्यते नाजा पृथिवीपालनात्पतिः । अरक्षमाणः पृथिवीं नाजा स
वति किल्विषी ॥ ॥वसिष्ठ उवाच ॥ ॥शृणु नाजन्पनं गुह्यं जन्मारख्यातं मयाद्भुत विराछौंछा नामेति विख्याता नाक्षसी मालि
नः सुता । तपावानाधितः शंभुस्तुष्टेन तपसा पुनः प्रीतस्तस्मा हत्तगवान् वरं वन पसुव्रते पत्ले मनोभिलखितं तत् ददाम्य
विचानितम् । छौंछा ब्राह्मण महादेवं पदितुष्टः स्वपं ममातद्वृष्या सुनादीनां मनुजानां वशीकन । मां कुरुष्व त्रिलोकेश शास्व
णां व पनस्यनम् । कलहेन च लोकेषु वान क्षमाव पीडनम् । शीतोष्णवर्षा सम पे दिवानात्रौ पनिग्रहे । अस्त पं सर्वे पामे स्यान् त्वत्प्र
शादान्महेश्वनाएवमभ्यिति ता मुक्ता पुनः प्रोवाच शूलधृन् । उन्मत्तेत्पुः शिशुस्त्पश्च प्रजा वं हित्व विष्पति त्वनुसंयोमहा
नागेमा व्यथी हृदये व्यथा । एवं दत्त्वा वरं तस्यास्तगवान्त्रगनेत्रहा । स्व क्षोषयौ पथा लद्धा प्रत्यैवान्तनधीयत । एवं लब्ध्वा व
रं सा तु नाजसी कामनूपिणी । नित्यं पीडयते बालान् संस्पृत्य हन्ताप्पितो अपाऽडयातु गृहाति सिद्धमन्नं कुर्दु विनाम् । गृहे
पुतेन सा लोकेषु डाऽडेत्य निषीजते । एतत्ते सर्वमारख्यातं छौंछामस्य वृत्तं मया । सा व्रतं कथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते
त्रयु पंचदशी सुक्ता फाल्गुणास्य नराधिप । शीतकालो विनिःक्रान्तः प्रति ग्रीष्मोत्त विष्पति । अस्त पं स पलोकानां दीपानां पुनु
अर्षन्ता पयाह्यासै किता लोकान् मन्तिब हसीतिवादात् व जनिवरवड्गा निगृहीत्वा साच मन्तुकाः पोद्धान स्व व निपातु शिरा वः स

जे० हर्षिताः सर्वे जनाः शुक्लकाष्ठानां च काले नाम् । तत्राग्निर्विधिवद्धुत्वा नन्दो ह्येमैत्र विलसनैः । ततः किलकिलाशब्दैः स्थालीशब्दै
र्मनोहरैः । तमग्निं त्रिः परिव्रज्य गायन्तु च हर्षं तु वाजल्पं तु हृष्टे घ पौलोकानि । शीघ्रा प्र स्वजन्मनी तं तगौव कुधाशब्दैः कीर्त्ये जन
रात्रागताः । विप्रा ये श्रवगा जेश्वस हरं नामनस्य वै । तेन शब्देन सा पापा होमेन च निराकृता । अदृष्टापि च दृष्टे च निर्त्तुं तं उमाबि
138 तो ऽदितानां च शब्दानां नाज्ञसाज्ञप्रमेण्य सिद्धस्थापि वसमुत्थानी ऽस्य महतो जना । वे न तेन सा नंडा पलस्य जनिता सती
मति ष्यति निन सी देहोत्तस्मी चूता तु पूतनाः । तस्य वैषे व नीसुला सत्र पः पीडनं नासर्वे च कुनविधिबन्नाधुक्तं तेन धीमता । गत
सो नाज्ञ सी नाशं तेन योगेन कर्म्मणा ॥ ततः प्रवृत्ति लोके स्मिन्नजड त्या तिमागता । सर्वदुःखापहो होमः सर्वरोगोपशान्तिद ।
श्री:॥ क्रियते स्मा द्विजः पार्थ संनन्जाः शिशवो गृहे गोमयेनोपलिप्ते च सवतुष्के गृहांगणे ॥ आक्रान्त ये शिशुत्रा पातृखड्ग व्यमह कृतान्न
१३८ ननान् । तोः काष्ठ खड्गौः सस्य खगीने हो स्यकौः शिशून् । नन्दीतने व्योधान व्यागुड पक्षान्नमे वच । एवं कृते तिनान्गुः स्यास दोष्यः
घ समर्थं व्रजेन्द्र बालाना निज ॥ का ये तस्मात्स्मिन्समागमे ॥ ॥युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥प्रनाते किंजनैर्देवकर्त्तव्यं सुखमीप्सुभिः १३८
प्रवृत्ते माघवे मासि प्रतिपद्युदिते रवौ ॥ ॥कृष्ण उवाच ॥ ॥कृत्वावश्यककर्म्माणि संतर्प्य पितृदेवताः । वंदये द्धोलिकाभू
तिं सर्वदुष्टोपशान्तये । मंत्रेणानेन राजेन्द्र पठ्यमानं निबोध मे । वंदितासि सुरेन्द्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च । अतस्त्वं पाहि नो देवि
भूते भूतिप्रदो भव । मंडितेन चर्चिते नैवउपलिप्ते गृहाजिरे । चतुष्कं कानये च श्रेष्ठं वस्त्राके च मर्म विश्वाञ्जतः शुचेः । तन्मध्ये स्थापये त्पी
ठं शुक्लवस्त्रेण नन्दं अमन्ततः पूर्णकलशं स्थापये त्पल्लवैर्युतम् । साज्ञतं सहिता पि च सितचंदन चर्चितं । आसने चोपविष्ट
स्वरूप घोषितानान त च चर्चिपे चंदनैर्नो नीवसुधाधामिति च ना । अग्रदेश मानं त्वीजानुदजस्कौ यद्भूपादि स्पर्शक्रिमेद धिदूर्वा
जताम्बितसी खंडसस्य सुवासिन्या दिनाहतक्वधपेन पिन्स्यानोपपातां पंव र्हपनी कृतजर्धः । अर्घ्यं गातुलजाः ॥ पप्रने गोत

नपदीस्ते ष्टीं सुकृ विचूर्णिते। वसुधार्धेशिनोह्रीवदधिरूपोजनतान्वितं। वद्धोपविष्टिवासीस्वेंउ आजुनानोगण रूपदे। पश्चाद्भूप्र
शजेद्विधानं चूतपुष्पैः सचंदनैः। मनोत्तवस्यस्यापूजात्र्यापिनिःसंध्रकीर्तिता। रूतमगस्यैवसंतस्यमाकंदकुसुमैंतवा। सचंदनीपिवा
म्येष्पश्राजुनानोगपवृद्धपे। मत्पिवन्निवसन्तादो चूतपुष्पैः सचंदनैः। सत्जहृष्टेष्टकामस्य पूजासाक्रियतेजनैः। त्रनन्तनैद्विजे
न्द्रा॥ सूतमागधवंदिनैः। रघाद्यानैंजयाशुक्ताकोमामेप्रीजतामितिनितंतोजोजनवेलाप्रौष्टतंपाकेनतेनहि। प्राशयेत्रथमं
चान्नेततोभुंजीतकामतः। यएवंकुरुतेपार्थशस्त्रोक्तं फाल्गुणोत्सवं। अनायासेनासिद्धंतितस्यसर्वेमनोरथाः। आधयोव्याय
यस्त्वापिसर्वेनश्यन्तिनान्यथा। पुत्रपौत्रसमायुक्तः सुखेनिर्वृतिमानवः। सर्वत्रसर्वविघ्नविनाशिनी। एवंतेकथितापार्थति
थीनामुत्तमातिथिः। ह्रत्लेनुव्यानसमन्वेसित पंचदशपीप्रातवेशंनसमजेममवस्थितेचासीत्रास्यचूतकुसुमंसहचंदनेनसत्यं
ह्रिपार्थपुनस्पोधसमायुर्णीस्यात्॥ ॥अत्रविशेषउक्तः पद्मपुराणे॥ ॥चैत्रेमासेमहाबाहोपुण्यायांप्रतिपदापना। तस्यांज
स्यपर्वंस्यध्वात्वानैकुर्जननोत्तमशैनतस्यदुनीतांकिंचिन्नाघजोव्याधयोजनप। त्तवंतिकुतुशादूलतस्मात्त्वानंसमान्वनेरादि
व्यैनीराजनतद्धिसर्वरोगविनाशनम्। गोमहिष्यादिजल्किंविनतसर्वेनृपणेन्नपतिलुव्वाद्दिनिःसर्वाल्लोनाा। जुरूतं
नप। व्राल्ला॥ ानीततोत्तोज्यैकुयोल्लुकुलोदहेति। इदंचहोलिकारीपनंपूर्वेविद्धायापौर्णमास्यांकर्तव्यं॥ सावाा॥ दुर्गान
वमीदूर्वाचैवहुताशनी। पूर्वेविद्धैवकर्तव्यानिशिवानाद्येलेदिनमिति। वृहद्यमवचनात्तद्राप्यीतुनकर्तव्यंतदुक्तंपुरा
॥समुच्चयेतद्राप्यांदीपिनाहोलीनाश्चर्त्वंगंकनोतिवैनगनस्यवनैवज्यातस्मात्तांपविवर्जयेन्नरा। तथादिनाद्धोत्पनोपिस्या
फाल्गुणीपूर्णिमापदि। नात्रौतद्राचसानेवहोलिकान्तत्रदीपयेदिति। तद्विष्णोतनेतुविशेषः। साद्धेयामत्रयंवास्यांद्विती

ज्यो॰ येदिवसेयद्याप्रतिपद्वर्द्धमानातुतदासाहोलिकास्मृता।पन्नुवन्हेवह्निंपरिजनेदिति॥वन्हौ होलिकायांवह्निंप्रतिपदंपरित्य
जेदित्यर्थप्रतिपादकंवचनंतद्यतिनिक्तविष्यजं॥ ॥इतिसीजेमुद्राकाशेपौमासीव्रतनिर्णयः समाप्तः॥ ॥
अथअमावास्यानिर्णयः॥ ॥साचप्रतिपद्युक्ताग्राह्यातथाचयुग्मवाक्येप्रतिपच्चप्यमावास्येति॥ ॥पद्मपुराणेपि॥
षष्ठ्यष्टमीतथादर्शःकृष्णपक्षेचतुर्दशी।एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसंयुता।ब्रह्मवैवर्तेपि॥नागविद्धातुयाषष्ठीसप्त
म्यास्वतथाष्टमीदशम्येकादशीविद्धात्रयोदशीचतुर्दशी।भूतविद्धाप्यमावास्यानग्राह्यामुनिपुंगव उत्तरोत्तरविद्धास्ताकर्तव्या
कालकीर्त्तिनिति।सावित्रीव्रतेतुपूर्वविद्धाग्राह्या।तदुक्तंब्रह्मपुराणे॥ ॥भूतविद्धासिनीवालीनतुतत्रव्रतंचरेत्।वर्जयित्वा
श्री॥ तुसावित्रीव्रतंतुशिखिवाहनेति।यानितुदर्शेपूर्णमासेवापितुःसावत्सरेदिनं।पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते॥इत्या
१२९ दीनिनारदीयपुराणादिवचनानितानिसाद्धविषयाणि।उपवासेपरमेवानिर्णयः॥ ॥तदाहस्कन्दपुराणे॥ ॥एकादश्यष्टमी १२९
षष्ठीउभेपक्षेचतुर्दशी।अमावास्यातृतीयाचताउपोष्याःपरान्विता।सावित्र्युपवासव्रतेतुपूर्वैवग्राह्या॥कृष्णाष्टमीस्कन्दलाप्र
सावित्रीवटपैतृकी।अनीगत्रयोदशीनंदाउपोष्याःपूर्वसंयुता॥इतिनिगमवचनात्॥अत्रप्रसंगादमावास्याव्रतान्युच्यन्ते
तत्रकृष्णप्रतिपदादिसौम्यामावास्यान्तिविष्णोलोकेवटसावित्रीव्रतं॥ ॥पंचदश्यांचतथाज्येष्ठेवटमूलेमहासतीत्रिरात्रो
पोषितानारीविधिनानेनपूजयेत्।अथवाप्यातुत्रयोदश्यांनक्तंकुर्याज्जितेन्द्रिया।अयाचितंचतुर्दश्याममावास्यांसमुपोष्यताम्।
गृहीत्वावालुकांपात्रेप्रस्थमात्रंयुधिष्ठिर।ततेवंशमयेपात्रेवस्त्रयुग्मेनवेष्टिते।सावित्रीप्रतिमांकुर्यात्सर्वावयवशोभिताम्।सौ
वर्णींमृण्मयींवापिस्वशक्त्यापिविनिर्मितां।साद्धसत्यवतासाध्वीफलनैवेद्यदीपकैः।वटावलीविनिःकृत्वाकाष्ठानंयुधिष्ठिर॥

विरूढैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रसंप्रकल्पितैः ॥ नजन्नाकण्ठसूत्रैश्च स्वयुक्तैः कुंकुमकेशरैः ॥ न जन्माहनि द्रष्टा सावित्र्याख्यानकी
वापिवाचनीतद्विजोत्तमम् ॥ नावीजपगन ॥ कृत्वान्तरगीत पुनः सर्वैः ॥ ततः प्रभाते विधिना पूर्वोक्तेन ततोत्तमम् ॥ तामपित्राल
॥ दधात्त्व ॥ पुत्रजन्मापवेत्र ॥ मूर्तिमादानमंत्रश्च सावित्रीजन्मपादन्तासहितं तपामहासती ॥ कृष्णाः श्री ॥ नाथोजन्त्रालं ॥
प्रतिगृह्यतां ॥ मिति ॥ एवं दत्वा द्विजेंद्राय सावित्रीं प्रयुधिष्ठिर ॥ जैवैधव्यादिवतमधैव्रा ॥ स्यग हिनजेतु ॥ स्वपदंशापदंगाद्यस्त्वं वैश्य
पुनरावि शेत् ॥ तत्र तु श्लोकः ॥ विष्णान्नं त्रालं ॥ वौयवैः सह ॥ विसर्जयेत्ततो विप्रान् सावित्री प्रीजतामिति ॥ व्रतेनानेन नारीं
वैधव्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥ ॥ इति श्रीनीलमतप्रकाशे वटसावित्रीव्रतनिर्णयः समाप्तम् ॥ ॥ अथ कार्त्तिकामावास्यायां दुत
नप्रतिपत् लक्ष्म्यादित्यपूजा ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ अमावास्यां तु देवास्तु कार्त्तिके मासि केशव ॥ अलंकृत्य प्रसुप्त
सुप्तेषु यज्ञोदशानुप्तु लक्ष्मीदैत्यजनज्ञान्मुक्तासु सर्वासु प्रासुजोदने ॥ चतुर्दुर्गसहस्री तेव्रलासुप्तसुप्तके जैमतो यविधिव
त्कापोमनुष्यैः सुरवसुप्तिका ॥ दिव्यतत्रनलोक्यचमते वालान्तु राजनात्राग्रपोष्य समये लक्ष्मीः पूजयित्वा यथाक्रमं दीप
वृन्दा तथा कार्याः शङ्खपादेवगृहेषु च ॥ चतुःपथे श्मशाने च नदीपर्वतवेश्मसु ॥ वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु चाव
स्त्रैः पुष्पैः शोभितव्याक्षयाविष्णपत्नम पक्वः ॥ दीपमालापविन्तिप्त प्रदेशे तदनन्तरं ॥ ब्राह्मणाभोजयित्वा दौ संजोज्य बन्धुननि
नाना अलं कृते न लोक वर्यं नवबस्त्रोपशोभिता ॥ स्निग्धैः सुगन्धैर्धूपैर्दग्धैश्च वीयुर्वेन्निर्वृतैः सहाशीक नसप्रनाप्य तैस सज्जैस
मनोहरम् ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्प्रवत ॥ जितश्वशीकन सव जपौलत्ते च पार्थिवी ॥ अतोऽथ शीकनादुःखी उमा नि
त्यं सुखो विना ॥ तस्माद्द्यूतं प्रकर्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ॥ तस्मिन्द्यूते जयो जस्य तस्य संवत्सरं सुखम् ॥ पराजये विनुर्द्धं तु लुब्धना

रात्रितोन्वेव॥ सोत्सवैर्गीतवाद्याद्यैरनुलिप्तैः स्वलंकृतैः॥ विशेषवस्त्रसंवीतैर्ब्राह्मणैर्बान्धवैः सह॥ तस्यां निशायां कलेर्वं
संध्यायां स्थापनं शुभ्रो न नरो गीतघोषैस्तथा पुष्पैर्नवैर्माल्यैर्नलंकृतः॥ दीपमालापरिच्छिन्नेन तथा धूपेन धूपितम्॥ दजितानि
स्वसहितेन न्यासा चनेवन्निशा॥ नैवेद्यैस्स्वैस्स्वयं पूज्या द्विजसंवींधविर्वांधवा॥ इति॥ ॥ब्रह्मपुराणे॥ कार्त्तिके मासि अमावास्या
तस्यां दीपप्रदीपनं॥ शालायां ब्राह्मणाः कुर्युः स गच्छेत्परमं पदं॥ प्रतिपादितं ब्राह्मण॥ स्वगृहमिसे प्रदीपकं वा यो दीपं सहितः
श्रीः॥ १४० पूज्या गच्छेद्वै ब्राह्मणाः पदम्॥ गीघेः पुष्पैर्नैवेद्यैः॥ नात्मानं तु प्रयोजयेत्॥ तस्यां प्रतिपदायां तु स गच्छेद्ब्राह्मणाः पदमुत्तमम्॥
पुण्यां तिथिं निशां बलिस अग्रवर्त्तिनी॥ ब्राह्मणालुब्धेज्जानि त्वं बलेज्याः पति कीर्त्तितः॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्यो स्यामात्मानं च विशोषतः॥
समाप्ति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजस इति॥ ॥भविष्योत्तरे॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥पुनर्वामनरूपेण प्रार्थयित्वा धनामिमां॥ ददाव ति
स्वर्ग वरं पानि शागमे॥ ज्येष्ठवेश्या दैत्यानां दत्ता तेन महीतले॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥कार्त्तिके कृष्णपक्षे
पक्षो॥ किमर्थं दीयते कोत्र देवता किं नु वा फलमात्र का वा स्तु वेदेवकास्या देव जनार्दन माघ हर्षः॥ कोत्र निर्दिष्टः क्रियाकालोपकी
र्त्तिता॥ ॥श्रीकृष्ण उवाच॥ ॥कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां दिनोदये॥ अवश्यमेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः॥ अपामार्ग
सपत्राणि भ्रामयेच्छिरसोपरि॥ ततस्तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च॥ वैवस्वताय
कालाय सर्वभूतक्षयाय च॥ औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः॥ इति स्नात्वा प्रदात
व्यो दीपः श्री पूज्यदेवताः॥ ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यान्मनोहरान्॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तु भवनेषु मठेषु च॥ कूटागारेषु चैत्येषु १४०

समासु वनदीप्सु चाश्रकानोद्यानवापीषु प्रतोलीनिःकुटेषु च । शार्दूलसिंहचामुंडैर्नवराजतनेषु च । क्रयागारेषु चैत्येषु मंडु
रासु विचित्रासु हस्तिशालासु चैव हि । एवं प्रजातसमजेष्वमावास्यां निनाधिपा । स्नात्वा देवान्पितॄनन्न क्यार्श पूज्याश्च प्राग्माम्यवोकृत्वानु
पार्श्वगांसाङ्गं दधिकं नी नय्य तादृदिजिनः त्तोजपेन्नोनाविधैर्विप्रान्तोजपित्वाजमापयेन् । ततोपनान्हसमजेघोष्पजेन्नगनेन्रूप स्र
घनाजपं वलेलॊकोजपेष्णं वेष्णतामिति । लोकस्वापि पुनेहेपेषु घाघ वलिताजिनो द्रुजवंदनमाला पत्रैव चर्चितेव गृहे गृहे । धूतपा
ननतोपुष्कनननानीमनोहरे । गीतवादित्रसंघुष्टे प्रज्वालितसुदीपके । अन्योन्यप्रीतिसंहृष्टदत्तवासोमनोनमे । तालसंहृष्ट
वदने कुंकुमन्नोद्धवर्चिते । उत्फुल्लपद्मनेपथ्ये स्वात्मिमाणि विकृतूप्यापाश्च स्तुतो हृष्ट गानप्रदर्शितकुतूहले । युवतीजनसंकीर्णवि
द्याकुलविहारिणि । दीपमालाकुलेरम्पे विघ्नस्तघीतसर्वपजे । प्रदोषप्रदोपनहिते शास्ते दोषाागामेश्रुजे । जात्राविहानसंतानजपजी
वेतिवादिजिशन्नुझोपसर्गेनहिते सोघनाजपयोदिते । मित्रसूजनसंबंधिस्वजातिगोत्रपूजिते । ततोर्द्धरात्रिसमजेस्वपेनाजात्र
जेत्पुनाक्ष्र अवलोकापितुनम्यूपम्नामेव शनैः शनैः । महतीतूर्यघोषेण ज्वालजिहेत्सदीपकैः । हम्पेशोत्तामुखंजामानाकृतकैनख
कैर्नन्निः । तद्दृश्वा महदाश्वर्ज्येस्तधैनेवात्मनःशुती वलिनाजप्रमोदं वततः स्वहम्माव्रजेत्र । एवंगते निशीथे वजने निर्द्धिले
चनेतावन्नगनननानीत्ति गमुष्पडिंडिमवादनैः । निःकाश्यतेप्रहृष्टाजिनलक्ष्मीः स्वगृहांगणात् । ततः प्रबुद्धेशकलेजनेत्र । प्रम
होत्सवे । माल्यदीपकहस्तैवफलैःपुष्पैः समर्चिते । विरुपाविलासिनीसार्थे स्वस्ति मंगलकौतुकानिति । गृहाद्गृहे व्रजति वधूपदा
नीं गाप्रदाजिनी । पिष्टकोद्धर्तनपरेगुंजुसुरूपा । आकुले । द्विजालिवादनपरेसुप्यनाश्यादिवादिनि प्रजातसमयेनास्तातोष्य
ताजास्तलतोजनाः । सुवासिनीश्योदेजानिवस्त्राण्याप्तनानानिव । सज्जावेनैवसीनोष्यादानेन वनथाद्विजाः । इतनेचान्नपानेन

नै० वाक्ष्यदानेन न पीडिताः वस्त्रैः तांबूलदानैश्च पुष्पकर्पूरकुंकुमैः। नोजयेत्पूजयेपत्नीं ततः पुनर्विलासिनी। धनैर्धान्यैः सुमाल्यैश्च
फलैर्न्नानाविधैर्न्नपि। पदातिजनसंघातान्रम्यै र्वस्त्रैः कंठकैः शुभैः। स्वनामीकैःश्च जीना जातोभ्यजेत्स्वजनान्पृथक्कोन्यथागणाधि
पत्नीश्च तथाव नुतारान्नरान्। दृष्पजानमहिष्यीश्चैव पुष्पमाना नृपनैः सह। नाजानश्चाश्चेपोप्यीश्च पदातिसमलंकृतान्भीवा
रूपैः स्वपीपश्येन्नरः नलैनवानगान्। कुञ्जापपेत्रासयेव गोमिहिष्यादिकं ततः। दृष्पान्कर्णीपयेत्रातिमुक्तिप्रत्युक्तिवादनैः तत
तोपनान्हसमयेपूर्वस्यां दिशि जानता मार्गपाली प्रवध्नीयाल्लुंगे स्तुंभेथ पादपे। कुशकाशमयादिव्यां लंबकैर्घ्र कुलिन्दप। गा
वो दृष्पाः समहिष्यामंडिताघण्टिनोत्करान्। कृते होमे द्विजेन्द्रैस्तु वध्नीयान्मार्गपालिकां नमस्कारं ततः कुर्यान्मंत्रेणानेन जान
ता। मार्गपालि नमस्तेस्तु सर्वलोकसुखप्रदे। विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनर्नेव हि ष्ट हस्पतो। नीराजनेव तत्रैव कार्येराष्ट्रजयप्रदं।
श्री०॥ मार्गपालीतलेनेत्थं पान्तिगावो गजा वृषाः। नाजानो नाजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः। मार्गपालीं समुल्लंघ्य नी
१४१ रुजस्याः सुखान्विताः। कृत्वैतत्सर्वमेवेह नात्रौ दैत्यपतेर्बलेः। पूजा कार्यान्नपःनगानां रसूमौ मंडलके कृते। बलिमालिख्य १४१
दैत्येन्द्रं वर्णकैः पंचरंगकैः। सर्वाभरणसंपूर्णं विंध्यावल्या सहासितां। कूष्मांडबाणजंघानुमनुदानवसंवृतम्। संपूर्ण
हृष्टवदनं किरीटोत्कटकुंडलम्। द्विभुजं दैत्यनाजानं कानयित्वान्नपः स्वयं। गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततो व्रजेत
ता भ्रातृमातृजनैः सार्द्धं संतुष्टो वंधुभिः सह। तत कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कल्हारैः पंकजोत्पलैः। गंधपुष्पान्नगैवेद्यै
रन्नर्गुडपूपकैः। कानजेत्वोजणी जादिनृत्यनुलेकथानकैः। लोकश्चापि गृहस्यांतः शय्यायां शुक्लतंदुलैः। संस्थाप्य च बलिं रा
जानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत्। बलिमुद्दिश्य दीयन्ते दानानि कुरुनन्दन। यानि तान्यक्षयाण्याहुर्मयैतत्संप्रदर्शितं। यदस्यां
दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु। तदन्नयं तु वै सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं परं। विष्णुना वसुधां लब्ध्वा तुष्टेन बलये पुनः। उपकारक

नीदत्तमसुनाणमहोत्सवी ततः प्रवृत्तिनाजै दुग्धरत्नाकौमुदीसुत्ता। सर्वोपद्रवविद्रावी सर्वविघ्नविनाशिनी। लोकशोकहनाकामा
यनपुष्टिसुखावह। कुशर्देनमहीसेनासुदहर्षेत तो दृजे। घातुजैर्निर्गमैस्तैरवतेनेव्याकौमुदीस्मृता। कौमुदन्ति जना यस्यां
नानात्ताविः परस्परमाहृष्टा तुष्टाः सुखापन्नास्तेनैषा कौमुदीस्मृता। कौमुदीप्रीतिवलेन सादीप्रस्याद्युधिष्ठिर। अथार्थिपा
र्थिवैः पार्थ तेनैषा कौमुदी स्मृता। एवमेतन्महोनात्रं वर्षे वर्षे विशांपते। दत्तं दानवनाजस्य आदशामि वन्द्य तलोजः कनातिन
पोनाज्यैतस्यव्याघित्तपं कुतः कुत इतित्तपं तवनाल्पिमत्युधकतं तपो। सुर्तिर्जो जे ममानोगजे स स्पसीपदनुत्तमा। निनु जनस्य
जना। सर्वेषां पद्रववर्जिता। कौमुदीकना।। इजनत्तवती महीतले। जोजाहरो ननावेन तिष्ठत्तजश्पा युधिष्ठिर। हर्ष
दित्वादिनृपेग।। तस्पवर्षं प्रपातिहि। मुदितेनोदितेवर्षे हृष्टो वर्षेष्वहिष्यति। तुष्को जो क्वाजवे दर्पेस्वस्थः स्वास्थ्योत्त विष्यति
तस्मात्प्रहृष्टैस्तुष्टैः स्वकर्त्तव्या कौमुदीननैः। वेष्ववीदानवीचपीतिथिः पोत्रीयुधिष्ठिर। दीपोत्सवे जनितसद्वेजनप्रमोद
कुर्वन्ति जे सुमतपोवलिनाजपूजाम्। दानोपभोगसुखवृद्धिशताकुलानां नाजानृप्रजातिशकलं प्रमुदैव वर्षमिति।।
अत्र वलिपूजा पूर्वविद्धा जीकर्त्तव्या।। सावतीदुर्गोनवमी दूर्वौ वैवधुतायनी। पूर्वेविद्धेव कर्त्तव्या शिवनात्रिर्वलेर्दिनमिति
वृहद्यमवचनात्। प्रतिपदि गोक्रीडनादिकं पूर्वविद्धाजीकर्त्तव्या।। तथा च देवलः। प्रतिपद्दर्शसंजोगो गोक्रीडने तु गवां मतः।
पनविद्धेसुपः कुर्यात्पुत्रदानयनन्तपः। तथा जाः कुहूः प्रतिपन्मिसा तत्र गाः पूजयेन्नृप। पूजने त्री।। वर्द्धते प्रजा गा
वो महीपतिः। ध विदेत तु लनविद्धाजीकर्त्तव्या।। तथा च देवलः। प्रतिपद्दर्शसंजोगो गोक्रीडने तु गवां मतः। पनविद्धे सुपः
कुर्यात्पुत्रदानयनन्तपः। तथा जाः कुहूः प्रतिपन्मिसा तत्र गाः पूजयेन्नृप। पूजने त्री।। वर्द्धते प्रजा गा वा महीपतिः। ध

नें०
सिदेतदुक्तं न विद्याजां कल्तेव्यमित्युक्तं॥ सत्यमुक्तं॥ त्रियामगमादर्शतिथिर्न वेद्ये साऽर्द्धत्रियामा प्रतिपद्यदृष्टो दीपोत्सवे ते मुनि
भिः प्रदिष्टो अतोन्यथा। पूर्वयुते हि घे जे पुनाः॥ समुद्भवे पि। वर्द्धमानतिथौ नंदा यदा साऽर्द्धत्रियामिका। द्वितीया वृद्धिग
मित्वादुक्तं नाल्तत्र चोद्यते। तथा नंदादजे त्रैव पूजयेत्सुनमीलदा उदये सूर्ये दये नगोक्रीडनं तिथिः। जयेपि पूर्वाह्नक्रीडनं
142 गवामिति श्रुतकर्म्मकालव्यापित्वं प्रतिपद आदर्शव्यापि गवां क्रीडादिने यत्र तत्रोद्भवे तचंद्रमाः सोमो नाजापश्नूंह इति श्रुतेर्न
पूजार्कं तथेति गोमिलेवं चंद्रदर्शने दिने गोक्रीडादानि षिद्धत्वात्। नीराजनं मंगलमालिके तत्र तस्यामेव कर्त्तव्ये। तथा च ब्रह्म
नैः॥ पुराणे॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु विधानं दितने हि तः। नीराजनं प्रातः स्यान्मंगलमालिका। अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारी नी
१४२ राजनं भवेत्। द्वितीयायां तदा कुर्यात्सायं मंगलमालिका॥ ॥देवीपुराणे॥ ॥प्रातर्वर्ज्याद्दिल स्पेत प्रतिपद्घटिका
युता। द्वितीयायां तदा कुर्यात्सायं मंगलमालिका। देवीपुराणेन विष्णुपुराणे॥ लक्ष्येत यदि वा प्रातः प्रतिपद्घटिका १४२
द्वये। तस्यां नीराजनं कार्यं सायं मंगलमालिका॥ ॥देवीपुराणे॥ ॥प्रातर्वर्ज्याद्दिल स्पेत प्रतिपद्घटिकायुता। द्वितीया
यां तदा कुर्यात्सायं मंगलमालिका। आश्विनीतेत यदर्शनां नीतिं नीराजनं भवेत्। नानीणां तत्र वैधव्यं देशदुर्भिक्षमेव च।
कार्त्तिके शुक्लपक्षादौ अमावास्या घटीद्वयी। देशांतं गत्वा नैव कुर्यान्मंगलमालिका॥ ॥इति कार्त्तिकामावास्या
तदुक्तं प्रतिपत्कृत्यम्॥ ॥अथ पूर्णिमान्तमाघामावास्यायां व्यतीपाते दिवुक्तो नारदपुराणोक्तमर्द्धोद
यव्रतम्॥ ॥अथ अर्द्धोदयव्रतम्॥ ॥अगस्त्य उवाच॥ ॥भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतो यं व्रतविस्तरः। अर्द्धोदयं तु मे ब्रू
हि दुर्ल्लभं सर्वनावने। जीवितं प्राणिनां पुण्यं यद्विद्याद्दशीय जो। कथं कार्यं कृते किं स्यात्फलं कथय मे गुरवे॥ ॥स्कंद उवाच॥

सूजतीपुण्यजोगोयंदुर्ल्लभोत्रोर्द्धदशाक्षरः।तिथेर्मनुष्यदेवानांदुःप्राप्यःसर्वकामदः।माघमासेव्यतीपातेश्रादि
त्येविष्णुदेवतास्त्रद्धीदर्जीतदिल्याहुःसहस्रांकेगतेहंसमं।पुनाकृतंवसिष्ठेनजामदग्न्येतसुव्रतेसनकाद्यैर्मनुष्येस्व
वहुसिर्तुर्विविस्तुतैः।अन्येशतसहस्रैस्वकृतंतुवितुर्कुलजे।दानानांप्राप्ततीर्थानांफलंजेनकृतंत्तवेत्।ससागरायधनात
नसप्तद्वीपसमन्विता।दत्वास्यत्सर्धुत्तावेनयेनत्वर्द्धीदर्जीकृतं।गंगागयाप्रयागेचपुष्करात्।जलंतथामानसादिसुज
त्सुण्यंतीर्थेषुस्नानदानतः।तत्सर्मंदानवादिव्रतेनानेनकुलज।अस्वमेयायुतंचेष्टमिष्टापूर्तंचजज्ञवेत्।अर्द्धीदर्ज
कृतंजेनसुविधिदृष्टेनकर्म्मणा।वाविसतंजंगृहेलक्ष्मीःसंततिश्वानपायिनी।आयुर्जशोतिविपुलंव्रतकर्त्ताफलंत्तवेत्।इंद्र
ग्निजममलोकेषुनिर्त्रतीनामपीपतेः।वाजोःकुवेरस्पेशस्पलोकेशसुकृतीप्रभुः।वासर्वेशाद्धेलोकेषुलोकपालेस्वसे
वितः।गोकोटिदानंयत्पुण्यंजेत्रतीर्थनिवासिनी।अर्द्धीदजस्पयत्पुण्यंकलांनार्हंतिषोडशीम्।तत्पुण्यमर्द्धीदयस्पषोडशीक
लांनार्हंतीतिसर्वेधृः।भूलोकाधिपतिश्चैवभुवलोकाधिपस्तुसः।स्वर्लोकेसोजनानांचतपोलोकेमहेश्वरः।महल्लोकेवसन्दि
व्यपावृद्धिद्वास्वतुर्दश।ततोहिनायमर्तस्युपुनुष्यव्रतकानकः।तस्यलोकाधिपःसाजीलोकानांपुनुष्योव्ययतः।अर्द्धोदज
प्रसादेनब्रह्मलोकेवसेन्नुसः।तथामानेनविष्णुस्त्वंब्रह्मणानुज्ञस्ततोत्तवेत्।शिवलोकेगणोःपूज्यादेवनाजसमन्वितः।वसे
च्छक्रे।मानेनव्रतस्यास्यप्रभावतः।ततोविष्णुस्वरूपणत्रैलोक्याधिपतिर्त्तवेत्।शंखचक्रगदापद्मधानीवनमालीहरिस्त्वत्
व्रतप्रभावाल्लत्नप्रसादेवोनानापृणोत्तवेत्॥ ॥अगस्त्यउवाच॥ ॥स्कंदकेनविधानेनकर्त्तव्यंव्रतमुत्तमं।अर्द्धोदजंम
नुष्याणांजीवितंदुर्ल्लभंभुवि॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥कृतंकृतेवसिष्टेनत्रेतायांतुभृगुणाकृतं।द्वापरेधर्मराजेनकलोपू

ने०

तोद्दिनेताव। अनयोर्देव मनुष्येषु दैत्येषु द्विजसत्तम। कृतमेकादशीसम्यक् सर्वकामफलप्रदी। माघमासेकृष्णपक्षे पंचदश्यां

नवोद्दिने। वैष्णवेनतुकर्तव्यं।। व्यतीपातेषु दुर्लभं। विष्णुमर्चयेत्सदा।। पूर्वाह्णे संगमे स्नात्वा वाग्यतो विनिर्हृत्वा समाहितः। सर्वपापवि

शुध्यर्थं नियमस्थो जितेन्द्रियः। त्रिदेवत्यं व्रतं देवाः कनिष्यन्तु भुक्तिमुक्तिदं त्रिवर्ग्गसन्नियोमे घत्रयोदेवास्त्रयोग्नयः।। ।।इति नि

153

यममंत्रः।। ।।ब्रह्मविष्णुमहेशानां सौवर्णं पलसंख्यया। शय्यात्रयं ततः कुर्यादुपस्करसमन्वितां देवानां त्रयमुद्दिश्य कर्त्तव्यं

शक्तितः। ब्रह्मविष्णुशिवप्रीत्यै दातव्यं तु गवां त्रयं। हिरण्यं भूमिधान्यादि दानं विन्नवत्सान ततः दातव्यं मासयोपेत ब्राह्म

णेभ्यः प्रयत्नतः। मध्याह्ने तु ततः स्नात्वा वाग्यतो विनिर्हृत्वा समाहितः। तिलपर्वतमध्यस्थं पूजयेद्देवतात्रयं। आदौ ब्रह्मणः पूजा। न

श्री:।।

१४३

मो विश्वसृजे तुभ्यं सत्याय परमात्मने। देवाय देवपतये यज्ञानां पतये नमः। ॐ ब्रह्मणे नमः। कटिदेशे शतानंदाय कञ्जासिने नमः।

सावित्रीपतये नमः। बाहुषु। ऋग्वेदाय नमः पूर्ववक्त्रे यजुर्वेदाय दक्षिणवक्त्रे।। सामवेदाय पश्चिमवक्त्रे। ॐ अथर्ववेदाय नम

उत्तरवक्त्रे। ॐ चतुर्वक्त्राय नमः शिरसि। ॐ हंसाय नमः। ॐ कपालाय नमः। ततो लोकपाल पूजा स्वमंत्रैः हिरण्यगर्भे पुरुषप्रधान १४३

व्यक्तरूपक। प्रसीद पुरुषोत्तम पूजां गृहाण नमोस्तु ते।। ब्रह्मप्रार्थनमंत्रः।। ।।नारायण जगन्नाथ नमस्ते गरुडध्वज। पीताम्बर

नमस्तुभ्यं जनार्दन नमोस्तु ते।। अनंताय नमः। पादौ विष्णुरूपाय नमः। ॐ ऊरू। ॐ मुकुंदाय नमः। जानुनी ॐ गोविंद

य नमः। जंघायां। गुह्ये प्रद्युम्नदेवाय नमः। पद्मनाभाय नमो नाभौ। ॐ दनाय नमः ॐ उदरे। वक्षसि कौस्तुभवक्षसे नमः।

चतुर्भुजाय नमो बाहुषु। वदने विश्वतोमुखाय नमः। नमः शतसहस्रशिरसे मौलौ। आदित्यचन्द्रनयनाय दिवा होद्दैत्य

सूदन। पूजां दत्वा मया तु गृहाण हरि।। कृपायन।। ।।विष्णुप्रार्थनमंत्रः।। ।।महेश्वर नमस्ते महेशान नमस्ते त्रिपुरान्तक।

जीमूतकेशाय नमो नमस्ते वृषध्वज। ईशानाय नमः पादौ। जंघायां चन्द्रशेखराय। जानुनी पशुपतिर्द्दिवरखवात्र

ण्यौशीकरनस्मृतः। उमाकोनापगुहेतुनात्तौवैनीललोहितः। उदनेहृत्तिवाससेवक्केनगोपवीतिने। त्तगोनूपर्जैंपजेद्वाहोनी
लकैठतुकैठके। सुखंवेपैंचवक्राणमौलेवैवकपद्मिने। अघकानेग्रमेनामान्नमोलोकान्नमापचा। पूजादत्तामपान्तक्षारठश्च
।। वृष्णजध्वजः।। ।।माहेश्वरनप्रार्थनमंत्रः।। ।।इतिपूजाक्रमः।। ।।ओंकामंत्रैत्रैतैः प्रपलनुभ्रा चार्जैंपूजपेज्ञक्षु।
वस्त्रालंकारनूपपाः।। हस्तमात्राकर्णमात्रापीठछत्रंकमंडलुः। स्वेतवस्त्रयुगंदेयंब्रह्मणा।। सर्वमूर्त्तेयोपीतवस्त्रयुगंविष्णु।
लोहितंशीकरस्पचापीचामृतेनस्नपनंपूजनंकुसुमैस्वकेशकमलैस्तुलसीपत्रैर्बिल्वपत्रैनरखंडितैः। तत्कालसंजवेद्दिव्ये
पूजयादेवाणयथाक्रमं। जथाशक्त्यापप्रकर्त्तव्यंव्रतमेतन्मुदुर्ल्लभं। जीवितंप्राण्णिनामेतदनित्यंनिश्चितंपतः। अथव्रतस्य
कृता। विधानंश्रृणुतत्वतः। देवतात्रयमुद्दिश्यशास्त्रदृष्टेनकर्मणा। प्रजापतयेविष्णुरूपायरुद्रायनमः।। ।।इत्यनेनैव
मंत्रेणावह्निसंस्थाप्यतत्क्रितः। ततोहोमः।। ।।अथहोमावसानेचगांदद्याद्यपयस्विनीम्। स्वर्णशृंगीतोप्यखुरीघंटान्वना।
रूप्पितामु। नाम्रपृष्ठीकांस्यदोहीसर्वोपस्करसंयुता। सदक्षिणा।। सत्तापुण्यांब्राह्मणा।। अनिवेदयेन्नतेनदत्तेनतंजह्नामि
ष्टपजन्मैः सहस्रधाकृतहृत्पोतवेद्दिप्रोव्रतस्यास्यप्रभावतः। एवंसर्वमपाख्यातंदुर्लभंव्रतमुत्तमं। अरुंदत्यथाहृच
किमन्यत्परिपृच्छसि।। ।।इतिसीजेमग्रकाशेअर्द्धोदयव्रतंसमाप्तं।। ।।अथचतुर्मास्यव्रतसमपनिमयः।।
तत्रविष्णुरहस्ये।। ।।आषाढस्यासितेपक्षेएकादश्यामुपोषितः। चातुर्मास्यव्रतानीकुर्वीतपरिकल्पनम्। परिकल्पन
मानन्तः। सनत्कुमारप्रोक्तेपि।। ।।एकादश्यांतुगृह्णीयात्संक्रान्तौकर्कटस्यवा। आषाढ्यांवानरोभक्त्याचातुर्मास्यव्रतंदिते
व्रतं।। ।।महाभारते।। ।।वार्षिकांश्चतुरोमासान्व्रतंकिंचित्समाचरेत्। असंत्तवेतुलार्केतिकर्त्तव्यंतत्प्रयत्नतः। अस्तंन

नेः
वेपूर्वोक्ते एकादश्यादिकाले व्रतानं ताकनाग्गो देवशायनाधिकाने तु विष्णोन्नेः।।एवं प्रतिमां वि ष्णोः शापयित्वा शु चिः स्थितः ततः सौ
वाग्ने स्वजवावाग्गन्धीजान्निजमात ततः।चतुरो वार्षिकान्मासान् देवस्योत्थापनावधि।स्त्रीवाननो वामङ्गक्रोधम्मोर्थेसु द छव्र
ततः गन्धीजान्निजमान्ने तादन्न घावनपूर्वकान्।। ।।स्कंदपुराणे।। ।।शंकर उवाच।।व्रत प्रारं भे कालास्तु प्रोक्ताः पीवे व विष्णु
नाउपक्रमं चतुर्मास्यां व्रतानीतु नरः शुचो।एकादशीद्वादशी च पूर्णिमा च तथाष्टमी।कर्क्टस्य वसंक्रान्तिस्तु कुर्याद्
यादि विधि।सुवाचाप्या छे।एकादशीद्वादश्यो राजन्यो।।अष्टमी सा च याज्ञक्ष्य पञ्जासंवंधिनी।अत्रैकादश्यां व्रतग्रहणमिति प्रथ
मः कल्पः तत्र मादादिना।कृताग्नेद्वादश्यादिषु तत्रोक्तकाल इति विवेकः।उक्तसमयेषु व्रतोपक्रमासंस्तवे कालौ तत्र मुक्तौ महाल
नतो।वार्षिकांश्चतुरो मासान्।व्रतेननन्प ये दि तुलायाम पि कर्के वा चातुर्मास्य व घशान्नजे।एते पु पूर्वोक्तकालेषु जन्न कुर्व
णु पक्रीतानीं व्रतानीविधीवदुद्यापनोक्तगं वादि द्वयदानपूर्वकं पनि समाप्तिः प्रबोधिन्यां काजे।।तथा च महाभारते।।चतुर्द्धो
गध्यु वे चीसी चातुर्मास्यव्रतं नरः।कार्त्तिके शुक्लपञ्जे वद्धादश्यां तत्समापयेत्।चातुर्मास्यं तु शुक्लव्रतसमयस्योपलक्षणं पत्रि द्वा
दश्यामिति प्रबोधतिथ्युपलक्षणं।।तेनैकादश्यां प्रबोधपञ्जे तत्रैव व्रतपनि समाप्तिः।इदं च व्रतग्रहणमावश्यकं।। ।।तथा च म
हाभारते एव।।चातुर्मास्यव्रतं कुर्यात्किं विप्य वनीपतेः।नान्यथा चाक्षि कैपापं पृथि विक्षिति प्रजन्तरः।वार्षिकांश्चतुरो मासान्
ये घोपेनकेन चित्रा व्रतेन संप द्वविष्णोःश्वेताख्येजातिमानवः।वार्षिकांश्चतुरो मासान् वाहयेत्केनाचिन्नरः।जतेनं नो चेद
प्नोति किल्विषं वत्सवोद्भवमिति।।स्कंदपुराणेपि।। गानिद्रां गतो विष्णुः पाता वानमवाप्नुव।सर्वपापैः कनाटौ विष्णुनीजन्ते वपि
प्रासमहा किं कनिष्पत्तिमत्त्रीत्येव व्रतपूजादिकं तथा।जनृन्नाजी समुद्दिश्य कुर्यात्ते क्रव्रतादिकं।तित्पादद्युमिवाञ्जप्यं लोगमिश्ठं जन
व्रतामपि प्रसुप्तेन लोकानकुर्यातिव्रतादिकं।तेष्यांव्यर्थं तु वेतुष्पेन्नमनीवदुर्तेद्धिः।तस्मादत्र प्रकर्त्तव्यो जलं कि विष्णुनमि घ्रता।
श्रीः।।
१४४ १४४

उत्तमानीच वस्तूनि दानं वर्ज्जनमेव च। कल्ले व्रते तत्र दानं स्यादन्नजप्यफलदायकं। जपो होमस्तपश्चैव दानं चेति चतुर्विधं। स्वर्गोप

पवर्गो फलदं दानं तत्र विशिष्यते। शक्त्या दानं तथा विष्णोः पूजनं वसुरक्षयमिति। इदं च व्रतस्य गृहीतस्यापि तिसमापनं च गुरु

शुक्रमौढ्यादावपि कार्यं॥ तदाह हेमाद्रौ॥ नष्टे शुक्रे न मौढ्ये च गुरुशुक्रगुर्वोर्नष्टे वार्द्धके। स्वीकृतं च विनश्येत चातुर्मास्यव्रतविधे

नमिति तिथिं ऽस्वीकृति तिथिमृ॥ स्वीऽकृति थिलभ्यां च॥ वृद्धवसिष्ठोक्तं॥ खखखाऽव्यापिमालीऽजघखाऽऽत्तवल्लितिथितिनि॥ ख

खाऽव्यापिमालीऽऽत्तवल्लितिथिविति॥ खखाऽव्यापिमालीऽऽमध्याह्नव्यापिनी अखंडाऽइन नातु खाऽत्यर्थः। अत्र व्रतग

हणे मंत्रोऽग्निगतुःपुनाऽपोः॥ इदं व्रतं महादेव गृहीतं पुनस्त्वया। निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव। गृहीतेऽस्मि

न्व्रते देव यद्यपूर्णे म्रियेह्यहं। ततो भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्द्दन। एवं गृहीतानां व्रतानां समापने मंत्रः सनत्कुमारे

ऽऽदर्शितः। इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो। न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्द्दने। एषां च चातुर्मास्यव्रतानां

यानं स्वसामर्थ्यान्निर्वोढुं शक्नोति नैव कार्यं। तदुक्तं उद्यापनसारे॥ यो हि निर्वोढुमितुं शक्तो व्रतं न प्रतिसत्तम। शतदाऽलस्ततेशक्या।

तस्मात्तेनात्मना। नन्दिपुराणे॥ आदावेव विनिश्चित्य स्वशक्त्या व्रतमाचरेदिति। अत्र चातुर्मास्यव्रते। उद्यापनमावश्यकं तत्र

त्याप्ते विधेयं। अनुक्तोद्यापने तु गोवस्त्रादिकं दद्यात्। उक्तं च तत्रैव कुर्यादुद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरितं। उद्यापनं विना

यत्तु तद्व्रतं निष्फलं भवेत्। यदि चोद्यापनं नोक्तं व्रतानुगुण्यतः स्वयं। वित्तानुसारतो दद्यादनुक्तोद्यापने व्रते। गां वा स्वर्णं च

नं दद्याद्व्रतस्य परिपूर्तये। यद्यशक्तस्तान्तु समये संकल्पपूर्वकं तदुक्तं॥ उद्यापनं देव वस्तूनां न्यूनत्वे ब्राह्मणोक्त च। यथाश

क्ति दक्षिणां दत्वा ऽर्घ्यं द्विजानां वाचनीयं॥ तदुक्तं नारदीये॥ सर्वेषामप्यलाभे तु यथोक्तानां विना। विप्रवाक्यं स

स्मृतं मुख्यं व्रतस्य परिपूर्तये। तथा विप्रवचो यस्तु गृह्णातु मनुजः शुभे। अदत्वा दक्षिणां पापः स याति नरकं ध्रुवमिति।

जै० ॥इति चातुर्मास्यव्रतोपक्रमसमाप्तिसमयनिर्णयः॥ अथ प्रसंगात्कानिचिच्चातुर्मास्यनित्यव्रतानि निरूप्यन्ते॥ तत्र विष्णु
रहस्ये॥ ॥आषाढादिचातुर्मास्यं प्रातःस्नायी जितेन्द्रियः। विप्राय तोयजं दत्वा कार्त्तिक्यां गोप्रदो भवेत्। घृतकुंभं तथा दद्या
त्सर्वान्कामानवाप्नुयात्। विष्णुव्रतमिदं पुण्यं ब्रह्मलोकप्रदायकमिति॥ ॥स्कंदपुराणे॥ ॥यस्तु सुप्ते हृषीकेशे नतो
145 व्रतपरायणः। गोमयेनानुलिप्तांगं प्रत्यहं स्नानमाचरेत्। आनोभीसत्त्वबुद्धीमान् सुंदरांगः प्रजापतिः। व्रते समाप्ते गां तु
मिश्रितं वस्त्रसंनिर्मितं दद्यात्सवत्सां विप्रेभ्यः शिवलोकं गवां व्रजेत्। स्वस्त्रेण निर्मितामित्यत्र यन्निर्माणस्य वाक्याच्छक्तितो
माप्यमानत्वप्रपलपर्जं तं स्वस्मै मानं बोद्धव्यमिति दुर्गे। भविष्योत्तरे। अनुक्तद्रव्यतत्तं स्याद्देवताप्रतिमानं च। आषाढादपल
स्मृ:॥ पर्जंताकन्द्रव्यासाज्यवर्जितानि तु॥ एवं चोक्तं तत्र वक्ष्यमाणानं तत्तत्प्रतिमासु इदमेव मासनं सर्वत्र बोद्धव्यं॥ तथा। यानि
१८५ कानि चिच्चातुर्मास्यव्रतानि सर्वाण्यपि सदक्षिणानि कार्याणि। अदक्षिणानि दानं व्रतं चैव निष्फलम्। विफलं तद्विजानी १८५
यात् यस्मिन्नेव हुतं हविरिति। भविष्यपुराणे वचनात्। तत्र यथाशक्तिस्वर्णमेव दद्यात्॥ सवत्समित्यत्र गमिति संबंधः॥ शि
वोदानाद्भवेल्लोकाद्गोदानाद्ब्रह्मलोकं व्रजेदित्यर्थः॥ स्त्रीरूपं वमनः संनहो पद्मस्थापलत्रवागजो द्विलजलाप्लुता॥
सीपद्ममालिनी रूपे कल्पोक्ताकृतिश्चेति। प्रतिमादानमंत्रस्तु। पद्मस्थापद्मनाम सुपत्रिपापपंकजघातिनी। स्वरूपके प्र
दानेन स्त्रीत्व सुखं त्यजे ममेति॥ ॥स्कांदे॥ यस्तु सुप्ते हृषीकेशे गोघृतालेपयेत्तनुं। सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो गोसहस्रफलं
लभेत्॥ समाप्ते तु व्रते तस्मिन्दद्याद्गोमिथुनं व्रती॥ गोमिथुनं गां वृषभश्चेत्यर्थः॥ ॥भविष्योत्तरे॥ ॥कृष्ण उवाच॥ यदी घसि
महाराज सर्वतीर्थानि पावनानि। न विष्णुः तिनसंदेहः सत्यमेतन्मयोदितं। उद्यापने तत्र पार्थ दद्याद्गोमिथुनं महीम्॥ ॥स्कंद —
पुराणे॥ यस्तु गंगाजले स्नानं चातुर्मास्ये समाहितः। करोति नित्यशो मास्या मा — — नवमो व्रजेत्॥ पितरस्तस्य नंदंति

ननकैर्ब्राह्मणपुंगवैः । तस्मिन्व्रतपने पूर्णे भूमिं गोचर्ममात्रतः । दद्यात्सस्यवतीं सोऽप्याजन्मसाफल्यमाप्नुयात् । व्रतस्यास्य
प्रभावेन व्रतलोकं स गच्छतीति । गोचर्मलक्षणं दानप्रकारो सेतुसंघेज । अथ देवपूजाव्रतानि ॥ ॥ तत्र जलसेवनव्रतं ॥ देवता
यतने नित्यं मार्जनं जलसेचनं । उपलेपनं गोमयेन नागवल्लीप्रदीपनं । यः कुर्याद्द्विजः सोऽष्टौ चातुर्मास्यमतंद्रितः । समाप्ते
व्रजयथाशक्त्या कृत्वा ब्राह्मण ॥ वाचनमः । सप्तजन्म भुवि श्रेष्ठं सत्यं धर्मं प्रपद्यते दिति ॥ नागवल्लीगैरिकादिना चतुष्कपूरणं ॥
॥ ॥ रङ्गदपूरणम् ॥ ॥ दक्षिणा ॥ राजोवाच । जनस्तपजेदिसिदेवतां । ब्राह्मण उवाच । यो जनेत्यस्त्वाक्षतपादप्रदक्षिणां ॥ न प्रश्वस्त्र
मिदाना सौच्छकृत्सेत्कीचनप्रदं ब्राह्मणाय देवमुद्दिश्य दद्याद्देवं सदक्षिणां । अन्नपानं तत्ते तोगात्कामानिन्द्रस्वापने ।
शालोचनसमवाप्नोति विष्णोर्नत्रनसंशय इति । तथा गंधानुलेपनं कृत्वा विष्णोर्धूपस्कन्नस्यवा । वार्षिकास्वतु चतुर्मासान्
तान्नैगोधप्रतेन वृत्तं । पक्षद्वे चतुर्मासान्कमलैः पूजयेद्धरिम् । सुवर्णगोजातनेसीमान्त्राजा भवति धार्मिकः । ब्राह्मण ॥ ज
तथा वर्षसौवर्णं जाजनं तथा । दिव्याजुहेमपद्मं तु दद्यान्नैवेद्यसंयुतं । सुगंधिपुष्पजोदद्यान्नित्यं देवाजमानवः । स
माप्नोति हेमपुष्पं दद्याद्देवाजनक्षितं । द्विजाजपादुके दद्यात्कांचनं वस्त्रसंयुतं वर्जनेपितदेवस्यात्सुगंधस्यतथा भवेत् ॥
गंधे सुगंधिकं दद्याद्देव ब्राह्मणाय जोनपि । अज —— रवमाप्नोति पुनर्जन्मपुनर्व्रजेदिति । सुगंधस्यनिसीरवाद्यादेर्धेनुपमा ॥
स्यगंधेत्यपेक्षो ॥ ॥ तत्र पादुकादानमंत्रः ॥ ॥ —— कृपाप्याता कण्टकादिनिवारण ॥ पादुके संप्रवज्ञामि विप्र
प्रीत्याघगच्छताम् ॥ ॥ गंधदानमंत्रस्तु ॥ । सीरवैशागुरुकर्पूरकस्तूरीकुंकुमान्वितं । विलेपनं प्रयच्छामि सौख्यमस्तु
सदा ममेति ॥ ॥ अथ तुलस्या विष्णुपूजा ॥ स्कांदे ॥ पक्षद्वे चतुर्मासान् तुलस्याहरिमर्चयेत् । तुलसी कांचनीं कृत्वा ब्राह्म
णाय निवेदयेत् । कीचनेन विमानेन वैकुंठं नीलतेगतम् । तथा दिवाजगुग्गुलुं यो वेदीपं चाप्यपजतेननः । सत्यागी

नै० जायते सीमान्तस्तथा सोऽत्रागज वानपि ॥ समाप्नोति धूपघटिकां दीपिकां च महामते ॥ इति धूपघटिका धूपपात्री दीपिकादीपदीप॥
त्री ॥ स्कान्दे ॥ प्रदक्षिणां नु यः कुर्यान्नमस्कारं विशेषतः ॥ ईश्वरस्याथवा विष्णोः कात्तिक्यां च वत्स दीपेत्वैर ॥ प्रदक्षिणां स्वरूपं
स्वत्रलौंडे ॥ ॥ पादपादान्तरे न्यस्य कनोच लनवर्जितो ॥ स्तुतिर्धा विह्व दिध्यानं वतुर्न गप्रदक्षिणामिति ॥ त्रलवैवर्त्ते ॥
स्थ्या दीपप्रदो यस्तु पा० ॥ द्विजसत्तमः ॥ समाप्नोति दीपिकां दद्यावश्च शूलेन कांचने ॥ वा स्थुग्मा त्वितेवल्सतेज स्वीसन्नवेदि
146 ह ॥ वैमानिकोत्तवे देवोगी घर्घा स्सनसेवित इति ॥ ब्राह्मे ॥ इति शिवकेशवयोर्नित्याभ्याहानः ॥ छत्रदानमंत्रस्तु ॥ इदं ते कांच
नं चक्रं नाम्नि ज्वालासमाकुलं ॥ अपमृत्युविनाशाय संगृह्ण ॥ द्विजोत्तमेति ॥ ॥ शूलदानमंत्रस्य ॥ ॥ त्रिगवल्लगनेत्र
श्रीग॥ ह्वदनजपस्त्र विमर्द्दनं ॥ त्वदायुधप्रमाणेन पापं नश्यतु शंकरेति ॥ स्कान्दे ॥ तुलस्याः सुवर्णं जत्र पत्र पल्लवनानि च ॥ गोमय
नानुलिप्ताथ नगवल्ली विनिक्षिपेत् ॥ समाप्नोतु सुवर्णं नक्षत्वा तुलसीदलम् ॥ विष्णवे त्रा ल ॥ जैव दत्वाप्यव्यपाति तं
१४६ वेन्नृप सोऽत्रागज संपन्नः सर्वसौख्ययुतो भवेत् ॥ ॥ पद्मदानमंत्रस्य ॥ ॥ त्वदुत्त्र वोजगमस्य पुर्वे घसो हेमपंकजम् ॥ १४६
पद्मावासहनेनात्ति ज्ञातमांपाहि सर्वदेति ॥ तुलसीदलदानमंत्रस्तु ॥ मणिकांचनपुष्पाणि मणिमुक्तामयानि तु ॥ तुलसी
पत्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥ सुवर्णं तुलसीदानाद्यान्नः कोजसंभवम् ॥ पापं प्रसमसाजातु सर्व संतु मनोन याद्रु
ति ॥ ॥ अथ विष्णुपादोदकदानं ॥ ॥ स्कान्दे ॥ विष्णुपादोदकं जस्तु पिबत् श्रद्धासमन्वितः ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति न वा सि
न्नायते नरः ॥ समाप्नोति कांचनं दद्यात्पादुके च फलानि वेति ॥ ॥ नविष्णोर्मने ॥ नमो नारायणाय जपेति जपस्तत्र फलं तवेदि
ति ॥ अत्र जपस्य पूजापनेनोक्तं ॥ तया पिनारायणाय प्रतिमे वदेयावज्जमा ॥ शिव जपो पापनो शिव प्रतिमादानोक्तं ॥ ॥
प्रतिमादानमंत्रस्तु ॥ त्वमाजगद्धात्रमिदं समस्तं त्वं विष्णुरन्ये वदन्ति सन्तः शत्वत्स्थानि सर्वाणि वदन्ति देवत्व जायेन विश्व

मनन्तमूर्त्तेः। त्वत्संप्रदानादनघोस्तवास्मि यथा जगत्कान्त॥ कान्तातोश। तथा कुरु त्वं शरणागतं॥ प्रपन्नेन मया हि प्रदत्तो देव वनप्रसू
दमिति॥ प्रतिमालक्षणं॥ वसिद्धान्तसंहितायां॥ संखचक्रगदापद्मं घन्तेनायाज॥ सदेति॥ स्कान्दे॥ यो जपेत्पौरुषं सूक्तं
स्नात्वा विष्णोः स्थितो गतः। मतिलस्याविवर्द्धते शुक्लपक्षे यथोडुराट्॥ अत्रोद्यापनविधिर्न्नोक्तः॥ नामजपोक्त एव॥
तथा॥ शतमष्टोत्तरं नित्यं गायत्रीजपमाचरेत्॥ त्रिकालं वैश्वदेवे हुत्वा न स पापेन लिप्यते। इति॥ अत्राप्युद्यापनं गायत्रीप्र
तिमादानमेव॥ तत्प्रमाणं॥ लक्षणं॥ चतुर्भुजं धर्म्मात्मनो॥ अन्नपूर्णे पुस्तकं च घन्ते पद्मकमण्डलुम्॥ चतुर्द्धंष्ट्रांतु गायत्रीप्र
तिमादानमंत्रः॥ गायत्रीष्ठे दसामता। सर्व्वलोकैकपावनी। सर्व्वलोकमयी देवि त्रायतां मां त्रयीमयीति॥ ॥नन्दिपुराणे॥
नित्यं शास्त्रं समाख्यातालोकान्यस्तु प्रबोधयेत्। व्यासस्तुष्यति तस्यासु विष्णुलोके स गच्छति॥ अत्रोद्यापनं शास्त्रपुस्तक
दानमेव च॥ ॥दानमंत्रः॥ ॥सर्व्वविद्यासमं ज्ञानं कानां ललिताक्षरं। पुस्तकं संप्रयच्छामि प्रीतानवतुनानतीति॥ स्क
दे॥ पुनातां॥ स्मृत्युपाध्यस्तु धर्म्मशास्त्रमथापि वा। पुन्यवान्धनवान्योगी सत्यशौचपरायणः॥ ज्ञानवांल्लोकविख्यातो बहुश्रि
ख्याः सधार्मिकः। जीवनेन च युतं वर्षं पुस्तकं च निवेदयेदिति॥ दानमंत्रस्त्वशमनंतनोक्तो द्रष्टव्यः॥ तथा जपन्नमः॥ शिवायेति नि
त्यं कृतु फलं लभेत॥ विश्वेश्वरायेति जपित्वा मनसः। त्रिपुं नामत्रयं व्रतपनः श्रीसो वा केशवस्य वा॥ समाप्ते प्रतिमां दद्यात्त
स्य देवस्य कीर्त्तनीमिति॥ शिवप्रतिमालक्षणं॥ विवाद्युपुराणे॥ पंचवक्त्रो वृषारूढः प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनः। कपालशूलखट्वां
गी चंद्रमौलिः सदाशिव इति॥ ॥दानमंत्रश्च॥ ॥त्वत्प्रसादान्मया मर्त्तं विहाय जहाला हलं संहृतमेवज्ञस्थानु॥ तथा सु
॥ त्रिपुरं च दग्धमेके पुरा॥ लोकहितार्थमीशात्वद्रूपदानादहम प्यशेषान्दोषैर्विमुक्तो स्वयु॥ मन्त्रपद्यो तथा कुरुत्वं

ओं

यन्नष्टं प्रपन्नोमपि त्रस्तोदेववन्न प्रसीदमिति॥ ॥अथ सूर्जार्घस्तविष्णोत्तरे॥ ॥कृत नित्यक्रियो नूत्वा सूर्जोजार्घं नि
वेदयेत्॥सूर्जर्मेऽलमघ्यार्थं देवं ध्यात्वा जनार्दनम्॥समाप्तौ कांचनं दद्याद्दक्षकवस्त्रं च गां तथा॥आरोग्यं पूर्णमाप्नुयुः सुख कीर्ति
लक्ष्मीमचञ्चलामिति॥ ॥अथ तिलहोमविधिः॥ ॥तत्र तु विष्णोत्तरे॥तिलहोमं तु यः कुर्याच्चातुर्मास्ये दिने दिने लक्ष्म
147 व्याहृतिभिर्मंत्रैर्गायत्र्या वा व्रतान्वितः॥अष्टोत्तरशतं वाथ अष्टाविंशतिमेव च॥तिलपात्रं समाप्ते तु दद्याद्विप्राय धी
मतो वा अनः कामजनितैः पापैर्मुच्यते सर्वतः॥न रोगैनत्ति भूपेत वत्तेति तति नुत्तमा॥तिलपात्रदानमंत्रस्तु॥देव
देव जगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रद॥तिलपात्रं प्रदास्यामि तव अग्रे संस्थितोऽस्म्यहमिति॥स्कान्दे॥अन्नहोमं तु यः कुर्या
श्रीः॥ च्चातुर्मास्यमतंद्रितः॥समाप्तौ घृतकुंभं तु वस्त्रकांचनसंयुतम्॥आरोग्यं कीर्तिमतुलां पुत्रसौभाग्यसंपदः॥शत्रुञ्ज पं
१४७ चलत्तते व्रत्याच प्रतिमां तु वेनु॥आहुतिसंख्या चाष्टोत्तरशतमष्टाविंशति वा॥नान्दीपे॥अश्वत्थसेवी जः कुर्यात्सर्व
पापैः प्रमुच्यते॥विष्णुतत्त्वोत्तवेत्परस्या॥तव सर्वं निवेदयेत्॥सकांचनं व्राह्मणा॥॥यनैवरोगात्सविंदतीति॥ब्रह्मवैवर्ते॥ १४७
तुलसीपानमध्यस्तु विष्णुप्रीता मथापि वा॥विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते॥व्राह्मण॥॥भोजनेत्परस्याद्विष्णुमु
द्दिश्य पुत्रकेति॥ ॥तु विष्णोत्तरे॥ ॥जम्बु सुपत्रेद्रूणीकेशाद्रूघामम्हतसंज्ञवी॥सदा प्रातर्घहेन्मूर्द्धि शुद्धात्मा च क्रतुद्दूद
मंत्रेण॥नेननागेंद्रलक्ष्मीनाथस्तु तुष्टये त्वं दूर्वे मृतजन्मासि वंदिता सिसुनासुरैः॥सोत्ताग्यसंततिं दत्त्वा सर्वकार्यकृ
ती भवेरा व्रतांते च पदुसेष्ठद्रुधीश्वरार्थं विनिर्मितानाम्॥व हुपर्वदलोपेतां सवस्त्रां द्विजपुंगवे॥ददाद्दद्दिनिक्षणा सार्द्धं
मंत्रेण॥नेन सुव्रत॥यथाशाखाप्रशाखाभ्यां विस्तृतासि महीतले॥तथा ममापि संतानं देहि त्वमजरामरा॥एवं व्रते यः

कुरुते चातुर्मास्यमतन्द्रितः। न च दुःखत्वजीतस्यत्वनोगत्तजीतत्वेन। नायुतं प्राप्नुयाज्ज्ञातु पापेभ्यश्च प्रमुच्यते। तुष्णातु सकुल
न्नागान् स्वर्गलोके महीयते इति॥ कौदे॥ गीते तु देवदेवस्य केशवस्य शिवस्य च। करोति नित्यमाप्नोति न नो जागरएवं फलं व्रतीति च
व्रतीदद्या घंटां देवाय सुस्वनां॥ ॥घंटादानमंत्रः॥ ॥गुणोन वक्त्रपाज्ज्ञानद्याजेयाजनी फलं। सनस्वति जगन्नाथ तज्जोगज्ञा
स्यापहानि॥ साज्ञाघ्रलकलत्रत्वंविष्णुरुद्रादिनिःसृता। तन्मयाद्यजनोत्पन्नं जाड्यं हि रवनानने। घंटादाने न तुष्टा त्वं ब्र
ह्माणी लोकपावनी॥ ॥जलविष्णोर्मने॥ ॥विप्रपादविनिर्मुक्तं तोयं यः प्रत्यहं पिबेत्। विष्णोर्व्रतेन नो तत्सामधूपं ब्रा
ह्मणस्य नान्। मनोवाक्कायजनितैर्मुक्तो भवति किल्बिषैः। व्याधिभिर्न्नोभिभूयेत सीना पुत्रस्य वर्धते। समाप्ते गोप्रगे दद्याद्गा
मेकां चापयस्विनीम्। तत्राप्यशक्तो नाजेंद्रदद्यात्सो प्रगं ब्रवीति॥ ॥ब्रह्मवैवर्ते॥ ब्रह्माणं वंदते यस्तु सर्वदेवमयं समनं ब्रू
म्हतकल्पोत्तवत्पूतः सर्वपापैः प्रमुच्यते। अजर्नं सुखमाप्नोति पितृन्तृप्तिपनो नरः। समाप्तोज्ञोजपेद्विप्रान्नाप्रुर्धितं च विंद
तीति॥ स्कांदे॥ संध्यामौनेन नः फलं। समाप्तौ घृतकुंभदः। वस्त्रयुग्मं तिलान् घंटां ब्राह्मणाय निवेदयेत्। सानस्वतं पदं जाति
विद्याचानन्दं नायांत्तवेदिति॥ ब्रह्मवैवर्ते॥ संस्पर्शेन्कपिलां जो वै नित्यं तत्प्रक्रिसमन्वितां। तामेवालंकृतां दद्यात्से व्यं नृपमिं
मथापिवा। सार्धंत्तौ मोत्तवेश्शजादीर्घायुःस्वप्रतापवान्। दानशीलसदानेत्तः सर्वकंटकवर्जितः। नृपवान्त्ताग्यसम्यक्नोल
त्तेसुखमन्जपं। स वसेद्दिव्यत्वर्गे वित्तनानन्नोमसम्मितामिति॥ नोमसम्मितानिति॥ कपिलाशरीरस्थितनोमसंख्या
कानित्यर्थः॥ स्कांदे॥ नमस्करोति यः सूर्यं गणेशं वापि नित्यशः। आयुनानोग्यमैश्वर्यं लत्तते कान्तिसंपदः। विघ्नराजप्रस

कौ० देनयानानुजातीप्सितं फलं । सर्वत्र विजयी चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ समाप्नोति हेम जीर्णं त्वा प्रतिरूपं स्वशक्तितः । प्रतिरूपं प्र
तिमा सर्वं सूर्ज्जगतो शयाने वा । प्रकनाथ वलान् ॥ निवेदयेद्द्वाला ॥ जसर्वकामाय सिद्धये ॥ इति ॥ सूर्य लज्जा ॥ तु ॥ विष्णुधर्मोत्तरे
नवि: कार्ये: सहस्राणि सिंदूरानु ॥ सद्गता: पद्मासनपद्मकनोत्तू स्थितो न सनाथन इति ॥ मातो शप्रतिमालज्जा ॥ तु सुन्तसिद्धौ ॥
148 सुवर्णेपनिमाणां स्वशक्तितः कल्पनीया नमस्कारलज्जा ॥ चत्रला ॥ उन्नताशिनसा दृष्ट्वा मनसा सद्भुजागिना । पद्भ्यामुत्ता
भ्यां वाहुभ्यां ॥ मोष्टाग उच्यते ॥ अष्टांगोदं डवज्जूमो नमस्कार ॥ जो ध्येयेन सयोगतिमवाप्नोति न तौ क्रतुशतेन पि दानैव
प्रतिमा पूजापूर्वकं कार्यं ॥ ॥ दानमंत्रस्तु ॥ ॥ पद्मासनः पद्मकरोद्विवाहुः पद्मक्षितिसप्ततुरंगवाहनः । दिवाकरो लोकगुरुः कि
श्री॥ रीटी मयि प्रसादं विदधातु देव इति ॥ ॥ अथ दानव्रतानि ॥ अग्निपुराणे ॥ यस्तु रूप्यं शिवप्रीत्यै दद्यात् द्रव्यान्वितं द्विजे । ताम्रं
१४८ वा प्रत्यहं दद्यात्स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये । सुरूपान्सततं पुत्रानुद्दिश्य क्षेपनाय ॥ समाप्नोमधुना पूर्णं पात्रं रजतमुत्तमं । प्र १४८
दद्यात्ताम्रदानेन तु ताम्रपात्रं गुडान्वितं । सर्वान्कामानवाप्नोति कीर्तिस्वात्सुखवर्द्धिरिति ॥ ताम्रपात्रदानमंत्रस्तु ॥ ताम्रं पुष्टिकरं
सर्वदेवप्रियकरं शिवं । सर्वेनकारकं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥ अत्र दक्षिणा ॥ शक्त्यनुसारतो देयः ॥ तथा तत्रैव ॥ यस्तु सुपूह
स्पीकेशाय स्वर्णदानं स्वशक्तितः । शान्तिं प्रयच्छतु अत्र दक्षिणा ॥ व्रतान्ते तु हिरण्येन क्ष्मापञ्चस्वशक्तितः । वस्त्रयुग्मतिलैः सार्द्धं
दत्वा पापैः प्रमुच्यते । नित्यं सो नाम जस्संपन्नः पुत्रवान् जयते नरः । इत्युक्तो महाभोगान्ते शिवपुरं व्रजेदिति ॥ अत्रापि यथा
शक्ति दक्षिणा ॥ देया ॥ प्रत्यहं कृत्यमात्रो वृषस्वर्णदानेन दक्षिणा ॥ ना स्त्रीषु वर्णानि जनेताम्रं तंडुलान्धान्यमेव वा । नित्यं साद्धं देव
पूजा सर्वमेतद्दक्षिणा ॥ मित्युक्तान् ॥ ॥ वस्त्रदानं ॥ वस्त्रदानं तु यः कुर्याज्ज्ञात्वा तुम्मासे द्विजातये । अस्पृष्टं गंधपुष्पाद्यैः स

विष्णुः प्रीयतामिति॥ शय्यादस्यान्नमाप्नोतु वासः कौचनपीठुके अन्नप्राशनमन्नमाप्नोति घनैव घनदस्तु चेति॥ ॥पञ्चं॥ जोगो
पीचंदनं दद्यान्नित्यं वृष्णोधुमानवः प्रसीपतिस्तस्य संतुष्टो तुष्टिमुक्तिं च विंदति॥ ॥गोपीचंदनदानमंत्रस्तु॥ ॥जयदेवगो
सेलग्नं कुंकुमादिविलेपनी॥ जलक्रीडासु गोपीनां धानवत्सां जलार्पिते॥ गोपीचंदनमित्युक्तं मुनीन्द्रैः किल्बिषापहं तु सर्वदेव
त्वद्दानान्मे विष्णुर्द्दिशतु वांछितं॥ समावर्ज्यापितदद्यालुलापनिमितं शुक्तीन दद्याद्वा तु दद्याद्वासवस्त्रं च सदक्षिणामिति॥ तु
लापलशत॥ ॥कांदा॥ जलसुसुप्ते हृषीकेशे व्रतमेतत्तु व्रतान्विते॥ दद्याद्दक्षिणां जातां श्चद्व नामपजेवागुडम्॥ अनेनैव तु मंत्रेण पु
नागोप्के नपुत्रक॥ अमृतस्य कानाः श्रोक्ता इन्द्रसुतान जशक्त्या॥ तस्मादस्याः प्रदानेन त्वं नानु दिशतु वांछितं॥ एवं व्रतेतु संपूर्णे कुजो
दुघापनं वुषेशकानपेताम्रपात्राणि प्रत्येकं तु पलाशके॥ विल्वसाष्टमकं पोताजद्धापलवनं तु ज्येष्ठे जीअष्टेवत्याजेथे केवा
सगुडं वासः शक्त्या नीफलोपेता निवद्धे पात्रे प्रत्येकं वेष्टितानि चास हिरण्यानि विप्रेभ्यः स्वस्त्ययनाय प्रतिपादयेत्॥ अनेनैव तु मंत्रेण॥
श्रीतपेन रश्मिमालिनः॥ ताम्रपात्रं सवस्त्रं च यथार्द्धना हेमसंयुतम्॥ सूर्यप्रीतिकरं पस्य प्रोगाद्धं पापनाशनं॥ पुष्टिदं कीर्तिलिपि
न्द्र्णां नित्यं संतानकानर्के॥ सर्वकामप्रदं स्वर्ग्यमेमा पुष्पंद्द्वनमस्तु मम॥ तस्मादस्य प्रदानेन कान्तिर्नस्तु सदा मम॥ दक्षिणां च
ज्याशाक्कादद्यान्नमिष्टान्नमेव वा गुडपात्रप्रदाने तु शक्त्या नापदस्याने गुडमिति पठनीयो मंत्रः॥ ॥एवं व्रते तु जसु
जोतस्य पुण्यफलं श्रृणु॥ गोघ्नश्च विघातसम्पन्नः सघेपोविघ्निपोत्नवेत्॥ राज्यार्थी लभते राज्यं पुत्रार्थी लभते सुतान्॥ अर्थी
थीत्र धनं जादद्यान्निष्कामो मोक्षमाप्नुयात्॥ तथा सद्भुवेवतु नो मासान् शाकमूलफलादिकम्॥ नित्यं दद्याति विप्रेभ्यः स्पश्
क्ष्मानत्सी तवेद्विजः अन्नान्तेव द्यप्रदुग्मं च शक्त्या दद्यात्सदक्षिणां॥ सुखी भूत्वा चिरं कालं राजनाजोत्तवेन्नरः॥ ॥शाकदान

ॐ

मंत्रस्तु॥ ॥सर्वदेवद्विजानां साक्षात्कर्तृत्विकनं तां॥ ददामि सर्वेसप्राणिकं नोऽस्तु मम सर्वदेति॥ कंदमूलादिदानमंत्रस्तु॥ ॥
देवर्षिप्रीतिदं कंदमूलपत्रप्रसूतकं॥ ददामि ते नृदेवाद्याः सदा कुर्वंतु मंगलम्॥ ॥तथा तत्रैव॥ ॥जन्मप्रभृति हृष्टीकेश
यत्पापं हि तु मनुष्याणां दद्यात्कंदुत्रजं मत्स्यां ग्रहपर्जाप्रमादनान्नः॥ जन्मशीलाप्रदिने यत्प्रीतये न यादेवं॥ सहितं विप्र
149 मंत्रे॥ ॥नेन सुव्रता कंदुत्रजमिदं भूम्याद्यो॥ सर्वदेहिनां॥ तस्माद्रसप्रदानेन प्रीतो भवतु नाकिनः॥ एवं कृत्वा व्रतं सम्य
क्कुर्याद्दुधापनं बुधः॥ कृत्वा स्वसामर्थ्यं पीयूषं ठीमनिर्वं मरूपीमपि॥ सवस्त्रां दक्षिणां मुक्तां दद्याद्विप्राय धीमते॥ एवं व्रतं यः
कुरुते स जीवेच्छरदां शतं॥ प्राप्नुयाद्दीप्सितानर्थानि वैरलगंवजेद्दिति॥ मागधीपिप्पली॥ ॥तथा तत्रैव॥ ॥मुक्ताफलानि
श्रीः॥ यो नित्यं दद्याद्विप्राय सन्मते अन्नवान्कीर्तिमान्श्रीमान्नावपि तान्येव जीन कुंते न दापयेत्॥ वेष्टितेन सुवस्त्रेण॥ फलैर्द्वि
१४९ ॥यासह॥ मुक्तादानमंत्रस्तु॥ ताम्रपर्णसमुद्रोत्पन्नाः कलशाब्धाः कल्पवर्णिताः॥ मुक्तास्तु मम तु जवाः शुद्धाः संतु तुष्टिप्रदा मम ने १४९
ति॥ ॥ब्रह्मवैवर्ते॥ ॥सुवासिनीं सिंजं यात्वा गंधपुष्पैर्न याद्भ्रपेत्॥ ताम्बूलं फलमेकं वा दद्याद्धि प्रीतये पुनः॥ समाप्नो
त्यपितीं विप्रं सूक्ष्मवस्त्रैविरूपितो॥ मिथुनं पूजयित्वा तु जातीपुष्पैर्न याद्भ्रजेत्॥ महतीं सिद्धिमाप्नोति नानीतलो नम
स्तु पात्र॥ पुमीस्तुष्टिं समाप्नोति कमला मि वमाधव॥ इति॥ तथा तत्रैव॥ तांबूलदानं जः कुर्याद्विधिवद्याजितं द्विजः॥ नक्ष
त्रं यद्दद्यात्कनकं च सदक्षिणां॥ महालावाप्यमाप्नोति सर्वरोगविवर्जितः॥ मेधावी सुभगः प्राज्ञो नक्षत्रकं स्वजाप्य
तां गंधर्वत्वमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ कनकं तांबूलपेटिकां नक्षत्रकानानागानान्वितकाः॥ तांम्बूलदानम्
त्रस्तु॥ ताम्बूलं सीकर्नं तड्व्रह्मविष्णुसिवात्मकं॥ अस्य प्रदानाद्ब्रह्मापापाः सीजं दतु पुष्कली॥ पूगीब्रह्मा हरिः पत्रं चूर्णं

साज्ञान्महेश्वरः। एतेष्वपि संप्रदाने नसैतुमे त्वागजसंपदः॥ ॥कर्णकदानमंत्रस्तु॥ ॥पूनितं पूगखंडेन नागवल्लीदलान्वितं॥
पूर्तनिचूर्णपात्रे॥ कर्पूरपिटकेन च। सपूगखंडिनीं दिव्यं गंधधूपसमन्वितं। त्रिजगत्कर्णकलं निनार्तं ते लक्ष्मीप्रसादात्कुरुष्वमिति
चातुर्मास्यव्रतोपेतः सुवासिन्यो द्विजाजवा नानीवा पुत्रपुण्यं वापि ददिनि प्रसिद्धं जच्छति। लक्ष्मी
पूगखंडेन पूगकल्लेनी॥ तथा [illegible]॥ समाप्तौ कांस्यपात्रे तु हनिद्रं पूरजेपुत्रां। सुवासिनीसमन्वयं त्राल्लाणं वासुकादिभिः। लक्ष्मीमुद्दिश्य
मुद्दिश्य गौरीवासतां मूलीं संदद्यात्॥ समाप्तौ कांस्यपात्रे तु हनिद्रं पूरजेपुत्रां सुवासिनी... लक्ष्मीमुद्दिश्य
गौरीवासत्वात्रं दद्यात्॥ न्वितं प्रदद्याद्भक्त्या सपुत्रादेवीमे प्रीयतामिति। तल्लोपं हमुखं तुभ्ये नानीनार्जतिथापुमान्। सोल्लागपमनंजर्षा
गौरीवा तत्त्वात्रं दद्यात्॥ न्वितं प्रद... देवीलोके महीयते देवीलक्ष्मी गौरीवा॥ ॥नानदीपपुनाणि॥ ॥उमामहेशमुद्दिश्य
नोघनं पुत्रान्समुन्नतिम्। संप्राप्य नृपला वाप्य देवीलोके महीयते। देवीलक्ष्मी गौरीवा॥ ॥उमा महेश मुद्दिश्य
नेघनं पुत्रान्समुन्नतिम्। संप्राप्य नूपला वाप्यं देवीलोके महीयते। देवीलक्ष्मी गौरीवा॥
नेघनं पुत्रान्समुन्नतिम्। सं प्राप्य... यथाशक्तितः दद्याद्दद्यात्। जशाकंमुमेशः प्रीयतामिति। उमेशव्रति मीहेमीदद्या
चातुर्मास्ये दिने दिने। संपूज्य विप्रमिथुनं तस्मै विप्राय शक्तितः दद्याद्दद्यात्॥ जशाकं... सोनागपूर्णमासुण्यं संततिरव...
दुग्धापनेमुने। सर्वापचानैः संपूज्य धेन्वाववृष्यत्तेनव। भोजजेद पि मिष्टान्नं तत्सपुत्रपफलीश्रु। सोनागपूर्णमासुण्यं संततिरखन
पाजिनी। संपलिनजा पार्वती जायते व्रतवैजवान्। इह लुब्धा खिलान्भोगानन्ते शिवपुरं व्रजेत्। तत्र स्थित्वा चिरं कालं नमप्नशिवपूजापि
पाजिनी। संपलिनजा... शिवलोकनिवासिनी रक्ष्नताइत्यर्थः॥ [illegible]॥ फलदाने तु जः कुर्याच्चातुर्मास्य
तःपुत्रपशोष्यादिह गत्यजायते घना॥ पिति। शिवपूजोप्पितः शिवलोकनिवासिनी रज्ञताइत्यर्थः॥ फलदाने तु जः कुर्याच्चातुर्मास्य
तःपुत्रपशोष्यादिह गत्यजायते घनाधिपतिः। शिवपूजोप्पितः शिवलोकनिवासिनी रज्ञताइत्यर्थः॥
मतीद्रितः समाप्तौ कालधौतानि तानि दद्याद्द्विजायते। कालधौतानि हैमनूप्यानि तानि फलानि॥ सर्वान्मनोनथाप्राप्य संततिर्वानपाजिनी।
फलदानस्य माहात्म्यान्मोदते नंदने वने। पुण्यदानव्रते वापि स्वर्गे पुण्यानि दापयेत्। ससोत्तागजेपरं प्राप्य गंधर्वपदमाप्नुयादिति॥ ॥
अथात्र पानव्रतानि॥ ॥वृत्तवैवर्त्ते॥ वासुदेवं समुद्दिश्य तु चातुर्मास्यामतंद्रितः। नित्यं वामनमुद्दिश्य दद्यान्नं स्वादु निःफलैः। भोजयेद्यथ
वाद्द्याद्देकादशपान्नभोजपेना दानमेवं प्रकुर्वीत महत्। दोतथेवव स्त्रशक्तो नित्यदाने तु कुर्यात्पंचसु पर्वसु। नूतेष्टम्यामममावा
पूर्णिमापांतजोनपि। तत्पश्चाद्वानमथाप्रनितंगंविवासनं। पजद्धपेपि द्वादशपामवशं दानमिष्यते। एवं कृत्वा समाप्तौ तु यथाशक्ति मही

नौ०

दद्यात्स्वशक्त्या भूमिदाने तु धेनुं दद्याद्दक्षिणां कृती। तत्राप्यशक्तो वासश्च सत्तकं पादुके तथा। छत्रोपानद्युतं दानं सर्वं प्रशस्यते। द्वि
जानां भोजनं चैव न त्रिपक्षस्य नित्यं दिने। भूम्यादि मुनिशार्दूल वैशाखस्य च सुधीर्विना। ब्राह्मणस्यापि शक्त्या स्यात् शूद्रस्यापि त्रयीमतम्। कुर्वन्ने
तत्पुनाचीर्णं सर्वेषां क्रतुसंपदे शतमेक जन्तुना गोतमेनापि शक्ते। ॥एभिर्महद्भूतैरन्नजं जन्मन्नमाप्नोति घनदायी सर्वदा तथा। दानीगं भूषणमापुरक्षा
लनं तवैव नित्याशने गुणस्थितानी विष्णुना तत्पत्नी च प्रजाति च जगत्त्रये। आरोग्यं सौख्यमतुलं रूपं संपत्तिमेव च। दद्यात्कर्ते वैश्वानरमनन्तफ
लदायकमिति॥ ॥स्कांदे॥ नित्यं पयस्विनीं दद्याद्वालेक्षमां श्रुता वहां दत्वा तु दक्षिणां शक्त्या सर्वज्ञानवान्भवेत् नपनवेप्सती जाति
ब्रह्मलोकं स गच्छति। अजनं सुखमाप्नोति पितृभिः सहितो नरः। ॥तद्विष्णोत्तरे॥ वार्षिकीं स्वतुनो मासान्प्राजापत्यं च नेन्नरः समाप्नोति गोपु
गं दद्यात्कृत्वा ब्राह्मणभोजनम्। सर्वपापविशुद्धात्मा जाति ब्रह्मसनातनम्। ॥नारदीये॥ ॥एकभक्तेनोपवासेन सीमप्यन्तोऽब्दमापयेत्। वह्नि
कीर्तनपुष्पाणि शक्त्या जातः सहस्रनामिनि। सीनामीहला नि॥ वाता निवेदनानि सवली वर्द्धनि मन्त्रं नदून द्विजसंपुष्पं सुलीगलेक्ष्ये॥ ॥जुमे॥
श्रीः॥ १५० सर्वाण्यक्लनसंपुष्पं ददामि श्रीपतौ हरिनिति सवली वर्द्धलीगलदानमन्त्रः॥ ॥तथा तत्रैव शाकमूलफलैर्वापि वर्षो नात्रैन जन्न १५०
नः समाप्नोति गोप्रदाने भूत्वा जातीसो विष्णुमंदिनमिति॥ ॥ब्रह्मवैवर्ते॥ पयोव्रती तथाप्नोति ब्रह्मलोकं सनातनम्। व्रतान्ते च तथा
दद्यात्गामेकां च पयस्विनीम्॥ ॥तद्विष्णोत्तरे॥ नित्यापमेपलाशेषु जोतुं क्लेशक्रतुद्वजे। वस्त्रयुग्मं च कौसीं च शक्त्या दत्वा सुखी
भवेत्। ॥कांस्यदानमन्त्रस्तु॥ कांस्यं त्रलोधिवस्माज्जात्कांस्यमेव विज्ञाव सुः। कांस्ये विष्णुमजं जस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे इति॥ ॥
॥स्कांदे॥ ॥नित्यं पलाशजोजीवं तैलाभ्यंगविवर्जितः। सनि हैन्ति पापानि तूलराशिमिवानलः। ब्रह्महा स्वर्णहा पशुवालपु
त्रकघातिनः। असत्यवादिनो जेच स्त्रीघाता व्रतघातकाः। कान्या दूषणकाजे च पापीयांसः पापयोनयः। ते सर्वे पापनिर्मुक्ता व्र
तेनानेन पुत्रक। अगम्यागमने चैव विधवागमने तथा। चंडालीगमनादीनि दासीगमनमेव च। ते सर्वे पापनिर्मुक्ता व्रत

150

नानेनपुत्रक।समाप्नोकांस्यपात्रंतु चतुःषष्टिपलैर्युतम्।सवत्सांगांचवैदद्यासालंकारांपयस्विनीम्।अलंकृतान्विदुष्येसुवस्त्राण
सुवेष्टिताः॥इति॥नानदीपे॥नूमोविलिप्यजोनुंक्ते देवंनारायणं॥स्ननन्तदद्याद्भूमिंयथाशक्तिसेव्यांबहुजलांतिके।आनोग्यपुत्रस
मन्वितोराजाभवतिधार्मिकः।शत्रुंजयंचलभतेविष्णुलोकंचगच्छतीति॥सेवासुपजीव्या॥ ॥ब्रह्मवैवर्ते॥नूमोतुस्नाजनीक्षल
णोनुंक्तेसक्तुघृतं।कांस्यपात्रंचगांदत्वाविशोकोजायतेनरः॥नविष्णोत्तरे॥अप्राचितेनप्राप्नोतिपुत्रधर्म्मो॥शेषतः॥ ॥ना
नदीजे।अप्राचितेत्वनिद्र्वहिंसहिंनाऽपेसर्वदंनी।षड्संतोजनंदद्यानक्तनोजीतुसुंदनी॥नविष्णोत्तरे॥जन्मसुसुप्तेहृषीकेशान
क्रमाचरतेव्रती।वस्त्रयुग्मंननोदत्वाशिवलोकेमहीपते।एकभक्तेननःकृत्वानित्यस्नानीदृढव्रतः।जोब्देपेब्रतुनोमासानु
वासुदेवंसनाकृत्वाऽऽ।समाप्नोतोजनेद्विद्वान्शक्त्यादद्याद्बदलि॥मिति॥ब्रह्मवैवर्ते॥जन्मसुसुप्तेहृषीकेशेनिजितशापीनवे
न्ननः।सन्न्यासोपस्करनीदत्वाइंद्रलोकेमहीपते॥ ॥अथवस्तुविसर्ज्जनम्॥ब्रह्मवैवर्ते॥ ॥पादान्तेगेननःजन्मसुवर्ज्जंयेचक्र
तुष्टये।पादान्तेगेननःकुर्यान्रब्राह्मणा॥नांचतोजनं।दत्वा॥चयथाशक्त्यासगच्छेद्विष्णुमंदिनमिति॥स्कांदे॥आषाढादिचतुर्मा
स्योवर्ज्जयेन्नरवर्त्तनं।ष्टंताकैत्तजा॥चैवमधुसर्पिःफलानिचाकालिंगातत्पुनःजोऽद्यब्राह्मणा॥यनिवेदयेत्।सनुद्रलोकमा
प्नोतितुद्व्रतमनुत्तमम्॥ ॥मधुपानमंत्रः॥ ॥जोऽग्नेसवनीदिव्यंपितृणाममपिदुर्ल्लभं।तस्मादस्यप्रदानेननममसंतुमनोन
थामिति।फलदानमंत्रस्तु॥ ॥फलमनोनघफलंप्रददातिसदान्नं॥पुत्रपौत्रादिवृद्धिंवतस्मात्स्वाभिप्रपद्यमहंति॥नानदीजे
यान्यानीनिजनेधान्यानिअथवाशालपः।स्कृतालवा॥स्यपतित्यागेनयानितनपास्कृताः॥नपानितनजागौः॥स्कांदे॥तैला
त्यंगीपनित्यागीविष्णुनक्तसदाव्रती।वर्णोऽस्तुविष्णुमन्यज्ञौवैश्यवीलन्ततेनरौति।समाप्नोकांस्यपात्रंतुसुवर्णेनसमन्वितं।तैलेन

पूनितीकृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ स तेजस्वी नवेन्नित्यं विष्णुलोके स गच्छतीति ॥ स्कांदे ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्शाकानि परिवर्जयेत् ।
यमलोकं न चाप्नोति चित्ततुष्टिः प्रजायते । व्रतान्ते हविर्मुद्गरूपपात्रे नजतमेव हि । वस्त्रे ॥ वैष्णवे जीयपत्रपुष्पैः समभ्यर्चयेत् । समन्त्रकं
नृपाराशाक्यपात्रं ब्राह्मणायान्वेदयपारणात् । दद्याद्द्विजाय साद्धं व्रतसंपूर्तिहितवे । शिवसायुज्यमाप्नोति सप्रादाघूलपाणि ॥ नः ॥ शाकराज्ञा
151 थैश्च निरूपितः जीनस्वामिना ॥ मूलपत्रकरीनाग्रफलकांडाधिनूफकाः त्वक्पुष्पकवचं चेति शाकं दशविधं स्मृतमिति ॥ ॥
व्रतलेवेवत्नी ॥ अपूपवर्ज्जनं कृत्वा त्रोजने व्रतमाचरेत् । कार्तिके स्वर्गो गोधूमान्वर्ज्य दत्वा स्वमेधकृत ॥ गोधूमदानमंत्रश्च ॥ ॥
गोधूमाः सर्वबीजानां बलपुष्टिविवर्द्धनाः । मुख्याः स्वहव्यकव्येषु तस्मान्नैव ददस्तुष्टिपनृ ॥ स्कांदे ॥ आषाढादि चतुर्मासान्वृंताकं वर्जयेन्न
श्रीः॥ रः ॥ कानवल्लीफलं वापि पिपरोलीफलमेव च । जहाति तथा फलं वापि जयविप्रजतसंनवे । चातुर्मास्ये ततो वृत्ते नोष्णापेतानि कानजेत् । १५१
मध्ये विद्रुमजातानि वर्जयित्वा स्वशक्तितः । दद्याद्द्विजाय सार्द्धं बाल ॥ जातितप्तकितः ॥ अर्चयित्वा देवं मुद्गरूपदेवामे प्रीयतामिति
१५१ सदीर्घमायुर्नानोगजीपुत्रपौत्रानुरूपताम् ॥ अजितापीसंततिकीतिलचूर्णस्वर्गमहीयते ॥ ॥ स्कांदे ॥ फलत्यागी नवेच्चक्षुर्विष्णुलो
केसपूज्यते । समाप्तौ कालयोतानि तानि दद्याद्द्विजातये । कालयोतानि हेमनजतमजानि फलानि ॥ ॥ पद्मपुराणे ॥ महाफलानि
नक्षप्यक्का चातुर्मास्ये द्विजातये । हिमानि कार्तिके दद्याज्जोयुगेन समन्ततः । सितवस्त्रयुगेनाथ संपूज्य घटेन च । एतत्तु पत्र
तैनामसर्वकामफलप्रदं ॥ ॥ भविष्योत्तरे ॥ मधुरस्वरो भवेद्राजन्पुरुषो गुडवर्जनात् । तैलस्य वर्जनात्पार्थ सुंदरांगः प्रजा
यते । कटुतैलपरित्यागाच्छत्रुक्षयमवाप्नुयात् । मधूकतैलत्यागेन सौभाग्यमतुलं लभेत् । पुष्पादित्यागत्यागेन स्वर्गे विद्याधरो
भवेत् । योगाभ्यासी भवेद्यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् । कटुकाम्लतिक्तमधुरक्षारकषायरसानां तु । यो वर्ज्जयेत्स वैरूप्यं दौर्गत्यं
नाप्नुयात्क्वचित् । ताम्बूलवर्जनाद्भोगी रक्तकंठश्च जायते । घृतत्यागात्सुलावण्यं सर्वस्निग्धतनुर्भवेत् । फलत्यागाच्च मतिमान्

बहुपुत्रस्वजायते। शाकपत्राशनाद्योगी स्नपक्षादोमलोत्तवेन्। पादात्प्रंगपनिन्नागानृशीनोत्पंगाद्रपार्थिव। दीप्तिमान्
दीप्तिकिनाः देनोर्दव्यपतिस्तेवेन्। दधिदुग्धसुलिलहागोलोकूलत्ततेनन। दधिदुग्धसलिलहेति। दध्यादिपनित्यागी
इन्द्रातिथित्वमाप्नोतिस्थालीपाकं विसर्जनेनानलूनेंद्यसंततिंदीर्घांनापर्धंस्वेनतन्नजयेन्। त्रूमौख्ननाः। राजीवविष्णोनन्
वनोत्तवन्। सदामुनिःसदाजोगीमधुमांसविवर्जनान्। निव्याधीनीतुगोजस्वीसुनामघविसर्जनान्। एवमादिपनित्यागी
धर्म्मः स्यादर्मनंदनेति॥ सुनापेष्टी॥ मर्घतालादिजन्वी॥ अत्र तविष्णोत्तनोक्तौ गुडादिपनिवर्जनादित्रपत्रतेषुउघापूनास
वतोपिनतद्ग्रतीतेशक्तमनुसाने। आत्पक्तत्पन्नद्धस्तुसहितंगोहिनाः पादिकंदद्यान्॥ वित्तानुसानतोदद्यादनुक्तोघापूनेव्रत
गीवखुकश्चिनैदद्याद्व्रतस्यपतिपूर्त्तेनइत्युक्तत्वात्। दिपवस्तूनांसर्वेष्यामत्तापेत्रलाभान्दक्षिणांदत्वाव्रतसंपूर्त्तिवाव
जेन्॥ ॥इतिसीजेमप्रकाशेचातुर्मास्यव्रतानंतादिसमपनिर्सजःसमाप्तः॥ ॥अथगत्तोयानविधिनक्॥
॥ ॥कान्तानामृतुनास्तिष्पोडशानिशाख्रसिंस्वतसोमुखोत्पस्थोक्तोऽधाद्या हिमघाश्विपोष्णनिक्रोतिसाद्यानिपद्योपोपि।
नानालंकानुणोनलंकृततनुस्तल्पेसुनेघाट्टनेस्नातानोगविवर्जितामपिकरांदुगवासुधीमान्व्रजेत्। स्त्री॥ षोडशानिशाव्र
तुःतत्रमुखेचतसोनिशाः ज्येष्ठाश्लेष्यामघास्विनीनेवतीमूलनक्षत्राणिचसाद्यादिनेचपंचपद्योपपित्नक्रादुष्टजीव
दिवर्जितिसावन्नासहितेतुल्येशय्याजाग्रनेकलंकानेनलंकृतगात्रीस्नानीनोगानहितांकरांघ्रिजोजुगमाशुखष्टाष्टमद
रामद्यादशचतुर्दशरखोऽशासंख्याकासुनात्रिषुवुद्धिमानुगच्छेदित्यर्थः। अन्तनोचसत्काजशौचेमूत्रपुनीष्पवत्। त्रनतोनु
गन्तीसंकित्वात्तानोमैथुनिनःस्मृतगर्भइतिनिनक्॥ द्वावेतावसचीस्यातांदंपतीशजनंगतो। शजनादुत्थितानानानीशुचिःस्या।

जे॰ दश्रुवि:पुमान्॥ ॥एकशातातपः॥ष्पोडशर्त्तुनिशाःस्त्री॥॥तस्मिंयुग्मासुसंविशेत्॥ब्रह्मचार्येवपार्वण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जये
त्॥इतियाज्ञवल्क्येन॥ ॥तत्रर्तुःशुद्धाचतुर्थेह्निस्नानेनस्त्रीनजस्वला।दैवेकर्म्मणिपित्र्येचपंचमेहनिशुध्यतीत्यपिच॥ ॥या[illegible]
वल्क्यो॥ ॥नजोदर्शनतःपंचदशाहात्पूर्वतनेयदिनजःस्वलापुनर्जातानदानीमशुचितामियात्॥त्रष्टादशाहेलेकाहाद्धशुद्ध्यो
152 ष्टेकोनविंशकेत्र्यहोविंशतिनाद्युद्धिःपनतस्वपुनस्त्र्यहात्॥मोजेश्वननिर्वंधे॥ ॥एकादशोदिनेनजोदृष्टावेकरात्रेर्वेन
रात्रैर्द्वादशाहेद्विरात्रेत्रयोदशादिष्वत्रिरात्रमेव॥शुचित्वमितिस्मृत्यर्थसारे॥ननुवचनयोर्विनियोगइतिचेत्॥पंचमात्सप्त
माहूर्द्धमिति॥त्रीतनीत्यमात्रततश्र्पंचात्पीत्यपित्रतइतिचउक्तनवचनस्यार्धाद्विःषेधपरत्वेनविनियोगस्तावान्॥युग्मासुपु
त्राजायन्तेस्त्रियोयुग्मासुरात्रिषु।चतुर्थ्यांजायतेपुत्रोह्यल्पायुर्धनवर्जितइत्यादिफलंजमदग्निनोक्तंगर्भेथयोनवत्सप
श्रीः॥ न्नोच्यते।तासामाद्याश्चतस्रस्तुनिंदितैकादशीचया।त्रयोदशीचशेषास्तुप्रशस्तादशरात्रयः॥मनुः॥पर्वर्तुष्वोडशीनात्रिस्व
१५२ चवेद्धद्दतितदापतिपूर्णायुः॥पुत्रोभवति॥नविशालीनवाजुग्नोनासमीमलिनीनच।नचजंतुमजीशप्पांनवतिष्ट् १५२
नाह्नतान्॥प्राच्यांदिशिशिरःशस्तंविपरीतंतुनोगदमित्यपि॥नास्नातांतुस्त्रियंगच्छेन्नातुरांनरजस्वलांमृतांनिष्टांत
प्रकुपितांनाप्रशस्तांनगुर्विणीम्॥ ॥विष्णुपुराणे॥ ॥षण्मासादूर्ध्वंसप्तमासादूर्ध्वंवानगच्छेदितिगर्भिण्यांविशेषो
दृश्यते।यदिगच्छतितदासंवर्तोक्तंप्रायश्चित्तमाचरेत्॥नजस्वलांतुयोगच्छेद्गर्भिणींपतितांतथा।तस्यपापविशुध्यर्थं
मतिकृच्छ्रोविधीयते॥इति।बलिनाशाशिनापुत्रंलग्नातौलभतेपुमान्।एवंगच्छेत्स्त्रियंक्षामांमघांमूलंचवर्जयेत्॥
इतियाज्ञवल्क्यो॥अन्यनक्षत्रनिषेधोन्यत्रापि॥यथासर्पाख्यमघमूलेंद्रपौष्णेगर्भोविगर्हितः।स्त्रीकामस्तुस्पृजेन्नारी
पीचम्पामुक्तनात्रजे।स्नानसंग्रहे।नंदासुनात्पंगमुपचानेन्जोरंचनिष्कासुजयासुमासी॥पूर्णासुजोषित्पतिवर्जनाद्य

नक्षासुसघोणिसमानत्वेन।नास्येगमर्घेनवनूमिपुत्रोज्ञौनं वर्षपुष्पे च कुजे च मासौ। बुधे च जोष्ठि न हुमात्रनेनतरोष्पे॥
सर्घोणिसदेवकुर्यात्।हतिगाथायां॥ हस्तचित्राविचित्रासवाणेषु ते लंज्ञौनं विशाखात्रतिपत्सु वर्ज्जेमू।मूलेमघोश्लेषाद्रपदे वर्मा
संजोष्टिन्मघामूलनक्षत्रिकासु॥इत्यपि।चंद्रवलस्वपुवतीगच्छन्मुताथींपुमांस्यच्छ।नात्रिवतुष्पञ्चप्रथमजोमघा
नेवतीम।पज्ञार्थं च चतुर्दशीप्रमुदितोऽष्टौ च दशाश्विनीसाद्धसाधदिनीदिनीफणीजं संघ्येवपर्घाणपपि।जघेतेषु
नक्षत्रेषु गच्छेत्तदा गंडान्तमूलेस्वपत्यात्यत्किंवतीतिनिष्घः।पौष्णोश्विन्यो सार्पेपित्र्यनक्षेजोस्वमघाज्येष्ठा
मूलज्ञोनन्तनालमृत।गाडानक्षत्राद्वतुर्णाङिकानिजात्राजन्मोद्धाहकालेष्वनिष्टम।अनुक्रमूलसत्तवंपनिलज
त्र वालुकं समाष्टकं पिता वधवान तन्मुखंविलोकयेन्नतदाधूपादकेपितादिपपयतेजननन्पथा।चननजपस्थितीपक
चतुर्थकः सुताव हः।प्रतीपूमान्त्यपादतः फलं तु देवधार्थतेतदुक्त दोषप्रशांतये विघेजमंत्रशान्तिकं।शतौषधीमू
लमृदंवुनत्लैः सवीजगर्ते कलशैः समंत्रैः।कुर्याज्जनित्रीपित्वालकानांस्नानं भुक्ताथीसह होमदानेः॥ ॥नत्वमू
लापी॥ ॥अथगंडान्तशांतिः॥ ॥कुंकुमं चंदनं कुष्ठं गोनोचनमथापि वा।घृ तेऽन्नान्तितैस्त्वाचतुर्भिः कलशैर्वुधः।
स्नापयेत्पितृमातृस्पीसंयपजोतुजपोनपि।कांस्यपात्रे घृते पूर्णे गंडदोषोपशांतये।दद्याद्धनं हिरण्यं च गन्ध होखं
पित्रपूजयेत्।सहस्राज्जमंत्रस्व सहस्रान्जो।।शतं शान्दनेनतिवदूर्वा॥ ॥अथमूलशान्तिः॥तत्रादौ शतौषधीमूलानि
पनिस्तायितेमानवीजेतथा कश्मार्जमपमूलं च सहदेव्या तत्रः पत्रं अपराजिताज्याप्रगुंजीतथैवाश्शीनवालकौ।अ
वाकपुष्पी रीरखपुष्पी जष्ठीमधुसहष्टकं च क्राङ्गितावितिष्णुकान्त्यामधूनसाशिखास्तथा।काकजीवात्संगनाजः कुमारी

जे

153

श्रीः॥
१५३

वज्रमेव च त्रपामार्गो विल्वमूलं जीवंती जंबु दूर्वकौ। उन्मत्तं जीवपुत्रस्य दूर्वा कारा कुलालस्तथा। शाल तालरस क्रमुदेवगंधि
ही कक्षो बृहतीवार्को जीपालाशः पिप्पलः पार्थः ह्रं जो दुम्बर न कोश्वस्था तुलशी शतपत्री वेत्रवला लोत्पलसानि वा। कदम्बो बकु
लश्चेव शमी तो हितकस्तथा। निर्गुण्डी चैव मुण्डी च ब्राह्मी दूर्वा जम्बोकजम्। सूर्यमुक्तानु दूजटाक दली वीज पूरकौ
तथा मदनमूलं च तुलसी जपुनर्नवा। पुन्नागनागवकुलगुग्गुलः सर्षप स्तथा। शतशोमूलकं ताम्बूलस्तथा कुनटक दर्भाः
वासक्षितृता पाठाधान्यकं नालिकेर कं हरिद्रं वटजामांसी सोमराजी सतावरी। तथा कुंकुमं दन्तो शतमूलमिदं स्मृतम्
एषामलाभे मूलेनामन्त्र्य निश्चुल व लित्वा। सीरवा जाः पूना वार्थ चषयालासर्वप्र कल्पजेन। वर्जयेत्कीट काष्टजानि त्र्यं वि
वाचित्री तकान्। शाल्मलानू कोविदा नीश्च श्लेष्मातकस्तु वर्णिकान्। कीटकविविहितावित्वाघतिनिक्काशवि वालिकासु
वर्णा कश्रानगव घश्चइति। सप्त मृत्तिकाजथा। नाजधनाश्च वल्मीकानमहानदतट द्वयोगोशृंगान्मृत्ति कागजाश्वाश्वस्थ
त्थानाम् जानस्तथा। तीर्थोदकानि सर्वाणि पंचगव्ये ततः। त्रिपत्रादि तीम दत्तमा पुर्के हेम मूलेन संयुतं। कनकं कुलि
शं नीलं पद्मनागं समौक्तिकं। एतानि पंच रत्नानि कालिकापुना गोक्तानि। सुवर्णानि जताम्रकाश्च वालनाजपट्टानि
तिगोऽडः देवदानुशैलेतुं पद्मनीलोत्पलं तथा। कुष्ठं लोध्रं च पंगुं चनागनामुस्त सं युतं। धात्री फल समाजुक्रं सर्षप
सर्वौषधि समन्वितं मुनातरउनप्रसिद्ध दुति लनमीयन नामांसीजटामांसी। शैलेयं कनलु। इतिनाम्पा। व्रीहयः शालि
र्जामुक्तागो धूमासर्षपास्तथा। जवाश्चौषध यः सप्तानिपदो धुतियानि ताः। छिदो गप निशिष्टे। कीऽननविनायुक्त

१५३

शालयोव्रीहयः पुनः। स्त्रवंतिकंङिताभुङ्क्षाः। गर्भेपाकाश्चपुष्पष्टिकाः। सप्तधान्यानीति सार्धी जवगोधूमचीनकाः। तिलाः प्रियंगवः
खवताश्यामाकाः सपुमास्मृताः। चीनस्थाने देवधान्यानीति वेन सप्तल मितिपर्यातत्रैदेवधान्येषमग्नतिप्रसिद्धमिति हनिनाथोज
वगोधूमधान्यानि तिलाः कंकुस्तथैव चधप्पामागो देवधान्यं वसप्तधान्यमिति स्मृतमित्यन्यत्र। हिमूलंअष्टादशजवैर्नेत्रोत्यकृत्तिमस्ले
भाजोसप्योकानंकान जेराजालसूर्जमनी विस्थैत्र सनेणुनजः स्मृतं वृष्णोलिन्नातुतस्मिं घोनाजसर्षपउच्यते गोनस्तु तत्रजः स्वद्धं जप्ता
मध्यस्तु तत्र जः। स्मृतलङ्घंवतेमाष्यास्तेसुवर्णस्तु षोडश। पलंसुवर्णं चत्वारः कार्षिकं स्मृतानि । पलस्यतु चतुर्थांशः कर्षः स एवच।
जाज्ञवल्क्यात्॥ तत्रोदकुंभं सुशुभ्रं कृत्वा नक्षत्रा विवर्जितं अकालमूलं पृथुपूर्णनेत्रैर्निर्मलां च तथा। स्वस्तिकोपरि विन्यसेत् सर्वौषधीनि कुम्भ
पल्लवान्। सर्वत्रैरेवं चनलं चसर्वौषध्य घृ विमिसितं। वर्द्धितं गंधमालाढ्यो लत्र तु दंजपेत्सहस्रशतं॥ ओं गोः सूहितान्सम्य जपेत्तु द्वयं
संख्यया। ततोऽप्रतिरथं सूक्तं नजोऽङ्गं वसहस्रशत जपेत्। तथान्ये च शुभं कुंभं पूर्वोक्त गुणसंयुतम्। वतु निखिन तोयः कुम्भो नी वमुख
मेवतु तस्योपनिन्यस्येत्पात्रं स्वार्णे नो प्यादि मृण्मयं। सर्वेषामप्यस्तु प्रोक्ता एवो नुद्रानितिवातुद्राजाज्ञ मातुर्द्राजाज्ञा तोपितुश्चव
नाजानमपि मातुर्द्रास्थिन घन्वनेसहस्रशीर्षा पउरुक्तानि। अप्रतिरथं सूक्तं॥ आशुः शिशानइति द्वादशार्धं। नक्षत्रा वैष्णवा
थपाजः। प्रसितं इमितिपं चशार्धं॥ मूलानां मानि निर्भि पसमृद्धये तेषां तुमजं। मूलं विधायजनने न दैर्घ्यो॥ चतुरंगुलं कुंभं
वोणा वस्त्रे॥ आच्छादयेत्। स्थापयेच्च ग्रहान्सर्वानेत्रैतेशकोन नक्षत्राणिमहादंष्ट्रैर्नक्षत्रधान्यैः समालिखेत्। तस्मिंकुंभे होमशोप्यमाज्य
कुतित्तिनास्यपेत्। होमविधिर्नु पितृतत्रैवोक्तो यथा॥ गृहस्थे शान्तिदिग्नागोस्थीडिलं प्रकल्प्याग्निमुखं कृत्वाघाघावाज्यहोमंनैवं
कृतहोमानंततन्नपाजसंनिवर्त्तितिदेवता कंसपद्धिप्रिलाकाश्मर्यमयं कृत्वाग्नहैत्रतिसमंत्रैः॥ स्वमंत्रोपस्थानवेनाहूते नेत्यादि
समिदाज्यचतुर्दुफुलान् नक्षत्रादेवतास्योजुहोति॥ चतुर्थ्यान्तेनमः स्वाहान्ते मंत्रैकैशिवस्यांनमः स्वाहा। एवं सर्वासां नक्षत्रदेवतानां

ॐ

हुत्वापापजसेनचतुर्गृहीतमाज्येनजातेनुग्रशीघ्रातनूमितिमंत्रेण॥हुत्वानुजोघ्नैःपंचदशाभिःक्रमात्पृष्ठेतिप्रकरणानान्हुत्वासीनात्पुज
न्तिकवपनइति॥अनेनमंत्रेण॥जेत्रसपत्निन्नेतितिस्त्रिभिःसर्घा(सा)माहुतीनांसदिदानीनामाहुसहसमपृष्ठनमपृष्ठविंशतिम
ष्टौवाजुहुयात्॥त्वक्तःसोमविश्वतइतित्रजोदशवारान्हुत्वाततोभिषेककुर्याद्विधिना॥तत्रासनोपविष्टस्ययजमानस्यदक्षि
णःपदानापुत्रसमेतस्यअभिषेकंचकानजेत्रीमूलशतैःपूर्वोक्तबीजैःसपंचनलैःपूर्वोक्तपात्रोपरिहेममूलसहितैःसप्तच्छ
लिकैर्भिलीर्थोदकैर्धनमा॥॥मंत्रेणभिषेकेकानयेदित्यर्थः॥लक्षणएनंकाश्मलेमयेचतुरस्रंवस्त्रावृतंशोभनमासनं॥दक्षि
णाग्रावाग्नेः॥अग्नीन्द्रामितिसूक्तेनपावमानीभिर्नेवचायोपोहिष्ठेतिनवभिनापद्वृतिवैचतुर्थ्यो॥सहस्राक्षेणेतिऋचा॥
श्रीः॥ १५४ द्वस्पत्वेजपुष्पासिवरीकल्पेस्वाभिषिच्यवस्त्रौतर्हितमूलैःकुंताम्पोस्नापयित्वाततःशुक्लाम्बरधरःशुक्लमाल्यानुलेपन
समिद्धेग्नौस्वजपूर्णाहुतींजिपेन्स्वक्षघृतंप्राजास्विल्लानिचपुनःपूर्णाहुतिविधायोदिनसूक्तेनप्राजापत्येनत्वादितिस १५४
प्रतेअग्नेपूर्णादर्वीतिपुनस्त्वादित्येचिताततोउग्रजापिनेकृष्णमनड्वाहमाचार्यायजकृष्णाधेनुंसहितप्रीदद्यात्॥वस्त्र
युग्मंवा॥अन्येभ्योपियथाशक्त्यादद्यात्तोदद्यात्॥युद्धेदेवीसप्रेपित्वादानेवित्तानुसारतः॥दानान्तेभोजयेद्विप्रान्सर्वमूल
निवृत्तये॥आशिषोगृहीत्वाप्रणम्याखण्डशान्तिपाठनं॥नुज्ञायाल्लतोस्पःपुननाशिषोगृहीत्वाजमपतामिनिवोल्कासुख
मासीत॥शान्तिर्भवति॥एतत्सर्वंगण्डजातकेचक्राणेमूलेज्येष्ठापुष्यजोगेगुणो॥जातस्यापज्ञाद्दशाहेशिशोस्ववर्षा॥पिष्टौ
जन्मवापूर्णकालः॥ ॥इतिसामानविस्वितेपांथालिप्रसंगाद्युक्ता॥ ॥ऋतुकालेजदिकीनास्वल्पभोजनंकु
र्वीतीकृशोभवतिपुत्रपुष्पःश्वबलोभवतितदापुत्रोत्पत्तिर्जायते॥चतुर्दशपष्ठमीवैवममावास्याथपूर्णिमा॥पूर्णा॥पेता॥नि
नाजेंद्रविसंक्रातिनेवचातैलस्त्रीमांससंभोगीपर्वप्रेतेपुवेपुमान्॥विष्मूत्रभोजनेनामत्रजातिनन्तकेन्द्रपा॥ ॥

156

विष्णुपुराणे ॥ ॥ जन्दिक्रमतुस्नाताकान्ताजवतिपवो स्मेदीन्यपित्तवन्तितदाकिंहन्तेव्यामित्याह ॥ गृध्रेन्द्रिमवकाशेशात्रनतुस्नाताम
तीष्वपि ॥ एवंनिखिद्धेपिवच्चः श्रूयतेगमनेसुरं ॥ निनवकाशेगच्छेदेव ॥ निषिद्धस्थानेश्राद्धदिवासपर्वादिपुत्वीगमनेप्रवक्ष्यो ॥ स्मृजते ॥
एवंगच्छन्ब्रह्मचार्जेत्तवतीति विज्ञानेश्वनो ॥ ॥ श्लो ॥ अगमनेत्वू ॥ ॥ हन्याच्चू ॥ ॥ हत्वेतिस्मृतेः ॥ २ ॥ युग्मासामपिनक्तेश्वीननाकानाधिके स्त्रिया
अयुग्मासामपिपुमान्पुंसःस्मृतो ॥ ॥ श्लो ॥ इति ॥ स्त्रिजाश्वधिक्ते नक्तेयुग्मासामपिनात्रौपुत्तुष्पन्नूपाश्वीत्तवति ॥ पुत्तुष्पस्याधिकेशुक्रेऽयुग्मा
सामपिनात्रौश्वीनूपः पुत्तुष्पोत्तवतीति ॥ ३ ॥ अथवायुजथाकामीत्तवेद्वापिस्त्री ॥ ॥ वनमनुस्मनन्नो स्वदाननितनुस्यवद्धिजानजायतश्च
ता ॥ जातवक लज ॥ ४ ॥ सप्पोन्जीद्विमतोसमूलकदलीमघृत्पकन्याकनेपिष्टोवसुर्देमेकवत्सोसुनत्तीजीनेत्रातोसंगते ॥ कान्ताज
न्दिपिवेत्पलाद्धिमफूलाशाल्यान्नमुडंपत्ताम्नीजादल्पमपासवानिश्यजनंहृदंगशोकाधिके ॥ पुमा ॥ ॥ नविवासने ॥ अफलावंध्या ॥
नाकुलीसुनसानास्नासुगंधागंघनाकुली ॥ नकुलेष्टाचुजेगान्जीछात्रकीसुवहाचसा ॥ इत्यमनः ॥ अन्यत्रच ॥ नाकुलीसप्पगंधावसुगी
यात्तोगगंधिका ॥ सेवसर्पसुगंधेति तथाचानीतिपत्रका ॥ अन्यासहस्रसुगंधातुसुवहागंधनाकुली ॥ सप्पोजीनकुलेष्टावध्यत्राकी विष्णम
ह्नी ॥ सात्यजन्नमुक्तामिति ॥ वाकृत्वा ॥ ॥ धान्यमृगशाकुनिविशेष्यकानीमित्येकत्वंनपुंसकत्वंच ॥ ५ ॥ किंचिनकानयेत्कम्मेघम्मीशी
तैश्चवर्ज्जयेत् ॥ एवंसप्तदिनेष्वस्याद्भलेुः संगेनगर्त्ति ॥ ॥ सुगमं ॥ ६ ॥ कन्यावापुत्रि ॥ ॥ पिष्ट्वाक्रौंचबीजानिचान्नि ॥ ॥ दिनत्रयेनजःस्नाना
त्स्त्रिपीपुत्राजपापजेत् ॥ कुमानीपुत्रिता ॥ कामिनीवाक्रौंचशब्देनकोकिलेविज्ञाप्या ॥ ७ ॥ दिनत्रयेनजस्नानादूर्ध्वंकन्याप्रसुः पिबेत् ॥ दु
ग्धेनसुनत्तेःसार्द्धमुष्कैरानिकाजटी ॥ सुगमं ॥ एवंदीनसिंहावलोकनानुसाने ॥ ॥ क्रौंसर्पत्वगंधगोनवजपादुष्टानोच्यते ॥ गं
धनामैवकथ्यते ॥ तत्रावलोकनीयाः ॥ नक्तेधिकेस्त्रीपुत्तुष्पस्याधिकेशुक्रेनापुत्तुष्पः ॥ नक्तेधिकेस्त्रीपुत्तुष्पः ॥ नक्तेधिकेस्त्रीपुत्तुष्पसु

श्लो°

शुक्रे॥ पुंसक्लैशोणि॥ तस्य शुक्रसाम्ये॥ वानाहम्मिहनस्य॥ न दिसीं जोगकालेतु पुत्तुप्पोजोगमोहितः॥ द्वियासमुत्सृजेच्छुक्रं जमलं तत्र
जाजते॥ कानिकातः॥ नालिनोजोगुर्द्ध्यशुक्रेशोणि॥ तंशीखकौतथा॥ मूर्द्धकण्ठस्वहृदर्जत्रा॥ स्त्राजतना नितु॥ इत्यपि॥ मन्त्रोः॥
प्रसींगादुष्कृतौ॥ अन्यत्सुगमं॥ कूर्म्म मिंदुपत्ताः पञ्चौतीवू लंतनु॥ प्रिजे॥ प्रूहस्मनकथ्यामालावी॥ मदनवागुन॥ हम्जंप्र
घानेगृहे॥ तद्देशाष्पश्च॥ माघो फाल्गु॥ मासेष्पुस्थिनना सिष्ठिनूलग्नोघे मुष्पनजात्रेष्पुत्तो माकेवर्जित वानेष्पुष्णाघ॥
तऊगश्नूलवृतीपाता निर्गंडविष्कं त्तपरिघवेघृतिवू लवर्ज्जितजोगेष्पुकन॥ जे॥ प्रसींगादुक्तौ॥ पूर्णिमासंदेघिनस्व
न्त्रस्यवाह्ये॥ दीप्तजोत्तवेंति॥ सुगमं॥ मालापुष्पादिदामिनीति॥१०॥ विदापर्णः स्वनसैः श्व॥ सोमु मुलोविनशोष्पिते॥ श्रृतदुग्घसि
ता॥ श्रीतीपिवेघस्त्रीगणाघनाः॥ त्ताविर्तवासितेत्रिपु॥ पाकेज्जीनाज्यहविष्पीं सिलमित्यमनः॥ सितांशर्करा॥ अन्यत्सुगमं॥११॥
लवां शृंगवेनचसाजमो॥ पाक॥ शिवा॥ कोष्णंतुतक्रे स्वूर्णं स्या॥ दुनानग्निप्रदीपनं॥ शृंगवेनशद्वेनजघ्यष्पादृकसुक्तपिलस्पते॥ १५५
तथापि॥ अन्यत्॥ पिप्पलीसुंठीसितमंपतिकीर्तिते॥ आमनोगुविवृंघद्धसद्धे दोषविनाशनमित्यादि वाक्ये हनीतकी पिप्पली
सीजोगलात्॥ सुखवलन्पते॥ द्विपदुग्धेन पानीजेन चूर्सी कर्त्तव्यं॥ अथवातक्रे॥ सुगमं॥१२॥ अन्यत्ल-- कलवा॥ कटु
कानीचत्तकृ॥ ज्ञानशाकाघिके वापि॥ तोजनंदृष्टि सुष्क्रहत॥ सुगमं॥ तएवानाहसींहिताजी॥ त्तुसाने॥ ज्जे॥१३॥ पुत्तुष्प
स्याघि केशुक्रे सज्जन्तीजाजते॥ स्त्रिजा॥ कर्त्तव्यतस्य नन्त्रार्थं प्रजलः पर्घमासतः॥ सुगमं॥ अथवीनसितावलोकनानुमाने॥ ग
न्तेनजाकथ्यते॥ ॥ चंवादेन्नहिना॥ प्पूमिकलशंघत्रांगुलीजासिते खेतार्घ्यदनचंदनादिसहितैनन्त्यवेपुष्पैः सितैः॥ पूघे
स्मिन्कुलमासिनज॥ विधोगर्त्ते स्वगन्तोन्वितासर्पिः संपुपापसेनवनितादघाकुलिंत्राह्मणे॥ आदिशनघूपदीपादि॥१४॥
एषहिजगवत्रलघाजापत्नप्रजाजतेघ्रगन्हीष्ववलिविमीसापत्नीनजगर्त्ति॥१५॥ मंत्रे॥ दघ्यादमुनागार्नि॥ त्रह्म॥

श्री॥ १५५

155

वलिं ॥ शुद्धात्मा वलि हल्लोजसस्मै दद्याद्वदन्निति ॥ १७ ॥ पायसं तिलपिष्टाज्याकैर्दधिकाञ्चनवस्त्रलाजसंयुक्तैः दद्याद्द्वितीयमासपक्षि
ल्यां कुलस वलिं सनसे ॥ १८ ॥ स्वस्तिनो दद्द्देवेशो ग्रगृह्णीतद्वलिं त्विमां ॥ साम त्वां गर्जितीचेमीनन्तं पूजयानवा ॥ १९ ॥ खेतद्यज्ञः छ
दन हेमगंधधूपादिनैकादशतु पूजां ॥ विघाजनकात्व वलिं सनाजंजलाशजेसोददतीत्वतीजो ॥ आच्छादनवस्त्रं ॥ ॥ आदिशब्देन
दीपनैवेद्यादिददतामिति दद्दाने ॥ २० ॥ नवकुरूपत्र्यंवकशंभुम्हगव्यानघैवनकाः ॥ अपनाजितः कपर्दीतदनुकपाली वृष्वा
कपिश्चेति ॥ २१ ॥ तु रुद्र एकादश प्रोक्ताः ग्रगृह्णीध्वं वलिं त्विमां ॥ युष्माकं प्रीतये दत्तं नित्यं न जतगर्जिणीमृ ॥ २२ ॥ हिन ायेन पूज
ध्वजगंधपुष्पवस्त्रादिनिर्माः सिद्धुतं चतुर्थी ॥ दद्यातु न पक्वान्न वलिं विशालं जलाशजेद्वादशजारक्षु चेत्पः ॥ आदिशब्देन धूपदी
पादि ॥ २३ ॥ विष्णुशक्रोऽर्यमा धाता त्वष्टा पूषा तथैव च ॥ विवस्वान्सविता मित्रो वरुणोंऽशुर्भगाइति ॥ धातो मित्रोऽर्यमा शक्रो व
रुणा ॥ स्वीशनेवचात्त्वो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥ एकादशस्तथा त्वष्टा द्वादशो विष्णुने वचेत्यादि पद्ये ॥ ॥ २४ ॥
आदित्या द्वादश प्रोक्ताः ग्रगृह्णीध्वं वलिं त्विमां ॥ पूजयंस्त्व तेजसो वृध्यानित्यं ज जतगर्जिणीमृ ॥ २५ ॥ माध्वीपैष्टीसुनापूप
युतमधुमध्वकेन्तु जालेः ॥ समद्धी कृपकापकान्नं तु कैर्द्दलितातिल सितापकापका मिष्पाद्यैः ॥ दद्यादाम्रसपमूलै वलि
मित्रवदनं नोमपेने हृत्वा पूज्यावेश्यप्रकृष्टजनतवसनपुंगेनागनापंचमेसो ॥ मधुकोत्पन्ना माध्वी पिष्टोत्पन्ना पै
ष्टी चा गौडी पोष्टी च विजेपात्रिविघासुना ॥ जथैवैका तथा सर्वा न पीतव्या द्विजोत्तमैनिति पद्यपि मनुनात्रिविघोक्तात
थाप्यत्र माध्वीपैष्टयोनैवोपयोगो वीनासिंहावलोकन्यायेनोत्वजानेवात्रग्रहीतत्वात् ॥ माध्वीपैष्टीसुनापूपेतिजतितंग ॥
त्रन्यत्रापिदृश्यते ॥ कापांज्य हेः कृजग तिनजागत्पे दःकीर्त्ति पूनशति ॥ नैष्पधकाव्ये ॥ मधुशब्देन मत्स्यादिकं ॥ मृ
ष्टीद्राक्षा ॥ गोमयेनगतोशीकृत्वा अन्यत्सुगमं ॥ विनायकगा ॥ घप्यज्ञशिवपुत्र महाबलो ॥ ग्रगृह्णीष्व वलिं चेमीं सपत्नी

नी० नञ्जगर्ल्लिणीम्॥२७॥षष्ठे सवितुर्स्यानेदघात्स्कंदाजपर्धवत्प्रातः॥पाजसक्षशनाम स्पर्शिर्वंडहविद्राजपलाजान्नौ॥२८॥स्कंद
मप्तेसुरवदेवेशपुत्रप्रीतिप्रवर्द्धन॥प्रगृह्णीष्व बलिंचेतं सापत्नान्नजगर्ल्लिणीम्॥२९॥सहविद्राद्घजारोण्याशाङ्केनपाय
सीद्धतीवसुत्स्यः सप्तमेदघात्सलाजीशाङ्केनान्वितं॥३०॥नक्षवरवृषभजघनोवलिंहृत्वाप्रजपच्छन्ति॥बलिंतनंगिणातीनेवसुधा
156 मंत्रपूर्धकं॥३१॥प्रत्नासः प्रत्नवः सोमः प्रत्नपूष्णामनुतोनलः॥धुवोघनाघनश्चैववसवोष्टौप्रकीर्तिताः॥प्रगृह्णीष्व
बलिंचेमांनित्यं नन्नतगर्ल्लिणी॥३२॥दध्यन्नक्षशनान्नमुद्गसकृतैलाजान्वितंकुंकुमं पुष्पं धूपहिताप्पदीपवलिनं
धान्नानुदुर्गाप्नजे॥पञ्चाप पञ्चमूष्णामिष्यं प्रददतामाष्पष्ठमे स्मिन्बलिंमर्धवेनुनसीष्पक्षष्णवषएनंक्षष्णंसुगंधं
पुनःमूष्णोमत्स्यः प्रददतामितिददाने॥३४॥पित्वदेविपिनजपेष्ठे वकुपुत्रिमहाबलो॥चूतसेष्टादिशावासेनिवृत्तलेशो
नीः॥ नकप्रिजाप्रगृह्णीष्व बलिंचेमां सापत्नान्नजगर्ल्लिणीम्॥३५॥दध्यन्नक्षशनामुज्ञात्मजाते मंत्रपूर्धकं॥गोविंदाप्रव
१५६ लिंदद्यान वमेमासि पूर्धवत्॥पुष्पधूपादिकं पूर्धकं॥गोविंदाजबलिंदद्यान वमेमासि पूर्धवत्॥पुष्पधूपादिकं पूर्धवत्॥ १५६
वाहनजत्॥धान्येत्यादिनादध्यन्नक्षशनामुज्ञामितिविकल्पेनेकल्पे॥३६॥नजनन्नामहादेवजपक्षानुगहकानक॥पनि
वाहनगोविन्दसापत्नान्नजगर्ल्लिणीम्॥३७॥दघात्पापसर्पिष्पूपसकृतंशक्षान्बलिंसङ्कुडा॥कृष्णापासितकेतुवस्त्र
सुमनोगंधादिलाञ्जान्वितान्॥सान्नीलाप्रहितान्पपूर्णकलशोदेवालजेशाखिनोमूलेवापिनिविज्ञिपेद्वादशमेप्रो
क्तोविधिपूर्धवत्॥करं तो दधिसुक्षवः॥प्रत्रवकुलत्वमेवद्दृश्यते॥प्रतः शक्षनिति॥देवालजेवृक्षमूलेवा॥दध्यन्न
क्षशनामुज्ञानपीतिपूर्धवत्॥सुगमं॥प्रीतयेवासुदेवस्यमंत्रेणानेनगर्ल्लिणीम्॥सबलिंबलिहत्तोनमलंक्षत्यप्रजपच्छ
तिवन्नमाणेनमंत्रेण॥३८॥त्रिविक्रमक्रमाक्रान्तनूसिन्तुतजगत्त्रयो॥गोवर्द्धनमहाशैलसमुद्धरणगर्विता॥४०॥हितएप

॥४१॥ वलदेवानुजसेष्टं कं सचाणूरमर्द्दन। गनु
कशिपोर्वेनो विदानाग्गनखैः कुरु। विक्रमे ॥ सुनसेष्ठन क्रोगेन महोत्पला ॥४१॥ कानन्तुजगेशपानदीव
द्यूजदैत्यानेनन्ता च्युतचतुर्भुज ॥४२॥ विधुंतुदग्रा ॥ हनसूर्जसन्निलव कृष्णक ॥४२॥ त्तीष्ण ॥ कानन्तुजगेशपानदीव
नघरवे ॥४३॥ पौषजन्मप्रत्ताव्यक्तकोक्षुत्तोघो तत्राक्लनावानाहव पुष्पापूर्वसमग्घृतवर्द्धघना ॥४४॥ रानगजपोघातनु
विनात्किणौक्किनमहात्तुज श्रनाघन्ताधुननिपोघानत्र लालपालजा ॥४५॥ प्रगन्हीच्च वलिर्वेमसापत्नानजगर्त्तिः॥
एकादशोमासिप्रदद्याद्दिष्णुववलिं ॥ पूर्वोक्तेनविधानेनसापत्नानन्जगर्त्तिताम् ॥४७॥ पौषजन्मप्रत्तावक्तकोक्षुत्तोघो
तत्राक्लनाप्रगन्हीववलिर्वेमासापत्नानजगर्त्ति ॥४८॥ सद्गुपासहितंसाचीप्रतिमासंद्विजन्मने। सुद्धात्मनेजथाश
क्तिप्रदद्याद्दजि ॥ मिजे ॥४९॥ कृतेनैतेनविधिनागर्भेसावोनजायते। विलोकोतब्निगदितवीनासिलवनोकहे॥
५०॥ मासिस्यात्प्रथमेव्यथाजदिवधूगर्भेतदासीपिवेन्तोजीने ॥ समंसुचन्दनमथासीनेपुनःपञ्चके जलैकिक्षु
संगिकोसनसिजंनीलं द्वितीयेविशेसर्वस्मिन्पलमात्रमेवपजसापानंजलेःपेयता ॥ स्याद्दीना ॥ वीनतनेमूलसंशीन
मस्त्रिपाम् ॥ वीनतनेन्त ॥ तेदत्तसमूलंउशीनमितिनीनखामिनि ॥ मधुजष्टीचजष्टाव जष्टीमधुमधुस्रवेति ॥ वि
शीम्रता ॥ लंसर्वस्मिन्नमासिफलैकमात्रेसर्वदुग्धेनसार्द्धंपजमिति ॥ श्रन्नजसुगमे ॥५१॥ सीखा ॥ विशापञ्चकेसनपुतंकुष्टंपि
वत्सीपुष्कंतगने ॥ शूलविलसद्घाघात्तीर्ये वधूः नीलाजंसकसेतुकंगोन्तुनविशीतुर्येततः पंचमोकाकोलीवपुनर्न्नवा
स्वनगनंनीलोत्पलं चापनं ॥ सीष्पा ॥ चन्दनंगोकं ट कामोन्तुनको वनशृंगाटं शतपमनः ॥ श्रन्नजसुगमे ॥५२॥ षष्ठेमासि
पुनःपिवेदहसितांकापित्थमज्जान्विताम् ॥ मासेपुष्कनमूलमत्रमपरेशृंगाटकंबूनके। पञ्चानीगजपिप्पलीमपिपिवे

ज्यो॰ न्मुक्तसेतुं पुनर्जेष्ठीचाष्टममासिनीलक्रमलीशालान्वितौ गर्भिताः। अपनेसप्तमेमासेपुष्पकेनमूलंश्रृंगाटकसंघः। पादनि
राहृदनमासेत्वा दिनामासेमासीति विकल्पः। पश्चात्तामित्यष्टमासि॥५३॥ विशालाबीजकाकोल्यौ मधुनासहलेहये
त्रान्नवमे दशमे नौ इं गोक्षत्नी साधनामपि॥ नीलोत्पलं पुनःपिष्ट्वा गोजीनेत्॥ समंपिबेत्। विलोक्ते तन्निर्गदिते नसनला
क्रमेणा। विचार्गवांजीगोदुग्धा विशालात्रिंश्च वातुगीत्यमनः। दशमे मधुना जो चराधें नीनीलोत्पलं पुनर्गोजीनेपापि
157 ष्ट्वा पिबेदिति संबंधः। नसनत्वाकन्वीजपपत्रोक्रमेतदिति॥५४॥ ॥पुरमम्॥ स्मृत्वा पागर्त्तं पुनाकोशल्पागनेसंनवंवदे
वीत्नेष्वजमतत्क्रजतेनोतगर्नेव्यथालवति। मामं स्मृत्वेति॥ स्मृत्यर्थकर्मणीति त्वनेन णष्ट्यापि॥ द्वितीजाव॥५५॥ प्र
तिपन्नवमीष्वष्ठीदरपास्यप्तकाकुजेकविंक्रवपो प्राश्विन्हीमैत्रखातर्कस्नातुसूतिका। दशमेत्सुक्रदशमी॥ कृविःसुक्रउ
श्रीः॥ लनात्रजनोहिणीवधुवमिति॥ अर्काहस्तगाः चहलपमर्यैनताः॥ सुतानामर्थस्पलात्तोविधानत्वमादुः॥ सूर्यादिसोप १५७
१५७ नदिनेननाांनेलोपत्तोगेक्रमशःफलानीति सुमनः श्रिया टीकालिखितेनाजमात्लाप्यवबनमासमानजी॥ अत्रेजप्यातिःपन
शनोस हविनाघ्यः। सेनापःक्रान्तिनल्पात्पुमुर्ध्नेनविघनतातथा॥ स्नानोगपीसर्धकामात्स्पीगानास्कनादिषु पूर्ववदावर्त्त॥
विप्रविष्पर्लीमलापहस्नाननिष्पेधीः अतएवनित्यनैमित्तककाम्यवाधेतिमहादेवीटीका। जीप्रतिपन्नवमीचैवषष्ठीमंगल
युक्रपोः। विधवात्रीणिजन्मानि पुनर्गोत्र्नेनियानपेन्। स्नातुजेनस्पदशमीतनजीत्रयो दरपश्चेन्निहन्त्युजनजमेतदपिद्धि
तीजा॥ सप्तम्यमिन्दुनवमीषुचसींपादिन्मुस्नाजालकदाचिदपिनामलकैर्मनुष्यः॥ उत्तनानोहिणीहस्तःसोम्यंपवननेव
नी॥ स्नाप्रादेषुप्रसूताश्वीअनुनायाश्चिनीषु वा। ज्योतिःशास्त्रान्॥ त्रयोदशपौत्कृतीप्रापौदशम्यां च विशेषतः। स्मृद्रवि
दूत्रिप्रास्नानेनाचनेपुःकदाचननेगमत्रापस्नानसपूद्रानीक्रमे॥ निषेधइति हनीा॥ नकुर्यात्तैलसंस्कारमिति

कालदर्शी ध्रुव पौष्णार्क्षी दुमैत्रस्वात्य के इति द्वि द्वि समासो द्वंद्वैकत्वं द्वंद्वैकत्वं च पुंस्त्वं च भवतीति मुग्धबोधे॥ सर्पो विमघमूले
न्द्रगत्ताविगर्हितइतिमानसीगतहेमपथ्या॥५७॥ ॥इतिश्रीजेमचक्रकाशेगर्त्ताधानगर्त्तश्रावश्मूलननाविधिः॥ ॥
अथ शान्तोत्पातकथनं॥ ॥वानाहसीहिलाचीजपशान्तोत्पातान्वदाम्यहं॥ अतुःस्वत्तावर्सन्तातानुत्पातानशुभप्रदा॥ उत्पातप्र
लनु वनदीपके॥ भूमिकंपे प्रजाकंपे निर्वाते नृपतिं जपः। अनावृष्टिषु दिग्दाहे दुर्भिक्षे पांसुवर्षणे॥ जीमूतानां वैकृताप्लो
नाजविध्वकनीमनाशनूनां व्यत्ययेनोगावि घुत्पातेष नानाहि॥ महपुंडेनवे है है कृष्णवर्णादि पुंजपग॥ नीलवर्णानि ज्ञो
वृष्टिधूमवर्णार्च धूसरी॥ दिवाद्भूतेतिके मध्येष न्जदेशपुनेतिजइति॥१॥ जिन्जन्तो वपिनिव्यासुश्चस्निग्धादीनाश्चुनास्तते।
विनाकुलिशमाकाले दिवातानेजा॥ पुनः॥२॥ वृत्तोद्भवनसत्लेहघनपुब्यफलोद्गुमाः। वज्रासंभववनीकंपसंघानिवात
निःस्वनाः। अशनिस्वनेनमहतान्गसास्वमगस्ववेरमवृन्जेपुनिपतेतिविद्दनर्यतीघनानलेवक्रसंस्थाना॥ वानाहसी
हितानामते पुष्पानेष्वशानिः। अन्यस्थानेषु वज्रदृष्टिश्च तत्स्वशनिवज्रपोर्त्तेदः पुनरुत्कृष्ण॥ न भवति॥३॥ पतिवेष्पनजो
धूमनक्षा क्षास्तमपोदजाः॥ गोपनि॥ मदाकीचसन्तेनाकृयोतने॥४॥ नक्षा ऊनो हितानां सेघ्यो व्योमन्जुम्ध्यानि सन्नितम्र
नानोल्कापातकलुषं कपिलार्धेन्दुमंडले। उल्कापातस्व कलुषं पपातमुत्पातद्भूति॥५॥ अनग्नी ज्वलने धूमं धूलिं व पवनाद्
नीनदीताप्रेजजे स्फोटमनीष्मवीज शिवं वदेत्॥ वन्हिं विना ज्वलीधूमं व चाप्येनाहितं चेति॥६॥ कंपोद्वर्त्तनवैकृत्ये पुप्रसूनदनुवाः
इदपुद्भपनी वेष्पवि घुघुल्कविनोहा॥ उद्वर्त्ते नंत्रपशानेत देववैकृत्ये विकृतिभावः॥७॥ सनोनघुदपानीनां दृश्यथेतनपुप्रवाः।
सनपोवाङ्गिमेहानीनैवश्चावृष्यशोतनं॥ ज्ञनजः उडुपी॥ तस्थोद्धुतनता॥ मिति॥८॥ गीतवादित्रनिःस्वानावनज्मायन सूनुप्पु॥ गंधर्व
स्ततादिवद्ध्वविमानानुनवीजा॥ मा॥ दीमहनजंत्रतानां॥ वीजा॥ वादिवादिविासस्पदृध्नि नपीहा॥ निर्नाशीनघस्जुनास्कृता॥

जे०

।।१०।।नजोजघादिसत्वानांवीजं।।वागमानवा।शीतावातनुष्णानलंनदैर्नमृगपजिता।।११।।दिशोधूमांधकानश्चसाहाराग
हनावलाः।उच्चैःसर्वोदजास्तोचहेमन्तेशुत्तपाजका।। ।।इतिवानाहसीहिताजी।। ।।१२।।कृष्णाजनसमंव्योमताताेल्का
ल्कापातपिजनश।हिमवर्षपाता।निलोत्पत्तिर्धिनूपाड्नवीजा।।।हिमपातेनवातोत्पातइति।।चूर्णेदेशसमुत्पिजलोत्सशाम
कुलेपिजस्थपीतनक्षेत्रजिघपीतिविलोचने।।१३।।खोपुगर्तेञ्ज्ञवाखित्रागोश्वाजश्चगपजिष्णुवत्तीदलीकुना।।।ीच
विकानाःशुत्ताःशगोमृर्महिष्यैवहीववत्तीसूतो।।इत्यादिगर्तोञ्ज्ञवाखित्राः।।१४।।अर्कदुग्नहसोजातदेशनासेनपस्वाख
लूत्पन्नोपदेष्यायोत्पातानांप्रत्तवक्ष्मतः।खकीजःस्वकीजनितुखदुत्पन्नोपि।।१५।।अनेकेवृदजेजातेजघुत्याघुतता।
युर्दतदातस्यागेनवलतेष्णीसेवकानामिवघ्नतः।अपनेन्हितोत्पाताःस्यात्तोत्पाताअपि।। ।।अथखल्वकेतूदर्शल
प्रसगानिगद्यते।।वसन्तेसुर्मुनीनांतुपुत्रादशतञ्ज्ञवेत।सानंदाशूपजश्चोपघनधान्यसमाकुला।ग्रीष्मेपाजास्तूतुर्विश १५८
त्रोक्तापुत्राश्चदुञ्ज्ञवेत्।यूतन्तिसर्घतोमेघाःप्रचंडपवनार्द्दिताः।त्रासादुद्रुमगुग्गोश्चनिपतन्तिनसंशजः।वैनकुर्वंतिभू
पालाधर्नसीपीध्रतेपुनः।वर्णासुसुदशपुत्रासुरनु।।।सुवतञ्ज्ञवोवर्षंतिजलदानित्यंघनाः।।पूर्णंतेजलेःसत्तित्मनोवना।
सर्घसुदशपुत्रात्तवन्ति।।जलपूर्निताःसमघोः।।।वघान्यानिजाजन्तेनात्रसंशजः।शनत्कालेसुतानानोश्चतुर्विंशाश्चदुञ्ज्ञवे।
सवित्सनोवनाशोण्यीसंप्रजत्तिसमंततः।गोमुख्याःसीदिनश्यन्तिविशेष।।।चतुःपदाः।तत्रवर्षेतिनोमेघाःदुर्जिञ्जमपिजायते
हेमन्तेतनजावन्हेश्चतुर्विंशाश्चदुञ्ज्ञवेः।वन्हिनादस्यतनाज्यैहनिताताद्दिदुर्लञ्जीनश्यन्तिशकलादेशाः।प्रकामंपतिपी
डिताः।अपिवोनत्तपर्विघादघिव्याधिंतथेववा।शिशिनेदशपुत्रासुन्देवतेणांसमुञ्ज्ञवोकूर्तेनवतिदुर्जिञ्जोसंगनहोपि
विनश्यतिशानमेकोल्लनसंख्याकेतूनांसमुदाहृताः।सर्वेषामपितुवीजपत्रकीर्तितमिदंमया।।देवलस्वष्टोल्लनरात

158 जै॰।। १५८

केतुनक्षत्रफलान्याह। कृत्तिकारोहिणीसौम्यपृथिव्यामध्यमुच्यते। केतवो यत्र दृश्यन्ते नौजाश्चैकविंशतिः। जदातो
द्राः यत्र दृश्यन्ते तेषु निर्जितो निर्दिशेत्तदा। भूर्तान्तेव प्रजाः सर्वा मृत्युं नुद्योगपीडिताः। आश्लेषापित्र्यफल्गुन्यानि विध्याद्दक्षिणापथं तु
केतवो यत्र दृश्यन्ते ऽध्वाल किमुतादृशा। सुर्निर्जिते मममानोगपैसु दृष्टिः सस्यसम्पदः। आर्द्रादी निच त्रीणि विंध्याद्दक्षि
णाऽनागतः। केतवो यत्र दृश्यन्ते कश्यपेपाः स्वतुर्दश। अनावृष्टिर्जपीड्यो नृप्रजानाम तिदारुणम्। स्वातिर्विशाखा मैत्रीं च
भागो दक्षिणापश्चिमाः। केतवो यत्र दृश्यन्ते माहेयाः पंचविंशतिः। माहेजेषु च दृष्टेषु लोकानां भीर्जयो ध्रुवं तिदान
जसहस्राणां महीं पिवति शोणितं। ज्येष्ठामूलाच्युदे वत्सेभागः पश्चिम एव हि। मृत्युजाः केतवः प्रोक्ताः एवत्वानो मुनि
पुंगवैः। मृत्युजेषु च मृत्युः स्यात्प्राणिनां नात्र संशयः। विंसेसु तिर्धनिष्ठा च भागः स्त्रोत्तनपश्चिमाः। सोमजा केतवो
दृष्टो मुनिभिः परिकीर्त्तिताः। सोमजेषु च सस्यानां समुत्तमोत्पत्तिरुच्यते। वानुणी चैव नक्षत्रं तथा नाद्रपदाद्दयी केतवो
यत्र दृश्यन्ते वानुणाश्च प एव तु। आम्ने केतुः श्वेतकेतुः धूमकेतुस्तनीजकाः। ऊर्मिकेतुर्यदा दृश्ये प्रभूतास्थि कुरुते मही
भूतदामानुष्यमासानि तत्र प्रजानी हमानुष्याः। धूमकेतुर्यदा दृश्येत् सर्वत्र पामिलज्जाणां। सहन्नेता नपाजोघात्रा
जानैर्मंत्रिणां तदाप्युधिवनामानुष्याः सर्वे पशवः पक्षिणास्तथा। चतुर्विनानीभूतानां संशयो जायते ध्रुवम्॥ ॥
अथवा नाहः॥ ॥अश्वन्यामश्वकपतिं न्नाणीष्पुर्के नातपार्थिवं हन्यात्॥ वहुलासु कलिंगोशनोदिणपसूतसेनपतिमृ॥
आसीननपतिः सौम्ये जलजानी जीवाधिपं तथाद्रासु। आदित्ये श्मकनाथं पुष्ये मगधाधिपं हति। आश्लिकेशत्नोजंगोपित्र्ये
गौपीघनाथ्यमपि नाम्ये। अजपतिकमापाम्लेशा वित्रे दंडकाधिपं हति॥ चित्रीसुकुरुजे त्राधिस्यमनाणीसमादिशेन्नजः॥

ने०

॥

काश्मीनककीवोजोन्नृपतीश्राज्ञीजनेनभ्रतः। इन्द्राकुनलकनाथोहन्येतेपदिज वेद्विशाप्यासु॥ मैत्रोपुंगाधिपतिज्पेष्ठास्वय
कासीनककीवोजोन्नृपतीश्रा... (see above)

159

नी०॥ १५८

पूजां कुर्जो नू।मांसौदनमद्याद्यैः पिशाचादितितन जप्यानवाः पूज्याः अर्च्य जनाघृत तैलैः पितनौमांसौदनैश्चापि सामजजुर्भि
मुनस्ते निर्गंधैश्च माल्यप्रतैः अश्लेषकवसैश्चित्रिमृयुने॥चार्च्येजेनागात् सर्वैर्भी वक्षपत्ताक्ताकाजूर्स्यादि कैदत्त्वा नैऽपश्चिम
नागो कृत्वाग्नि दन्ति॥थवावेध्ये अद घात्संतानैतौनदीर्धानगर्त्तजोस्यापिलाजानतदधिमधु सिद्धार्थ कुसुमनसौचूप।
गौनोचनोजनतिलाः अर्तुजानिमधुकानी॥फलानि॥सद्यतस्य पापसस्यवतसुसनावान्वितैस्वमंगलानैः पश्चिमवेधांपूजयं
कृत्वाम्नातस्यसावेदी तस्यको॥पुदृष्टानकलशान्सितसूतवेष्टितग्रीवान् सजीनवृजपल्लवफलपिधानामवस्थाप्य पुष्प
स्याविमिश्रानापूर्त्तानिचसःस्नत्नौश्च॥पुण्यस्नानद्रव्याण्याद्याकृगेगीतानि ज्योतिष्मती त्रापमा॥मनःपापहनीजिती
जीवा विश्वेश्वनीपाठीसमंगीविजयांतथा सहांचसहदेवीचपूर्णकोशांशतावनीम् अतिष्ठकांश्चि वीत्तद्वालेपुकुंजेपुवि
न्नसैवाव्रालीजस्पांमजांचैवसर्वबीजानिकांचनौमंगल्जानिजथालाजैसर्वौषधोनसास्तथा पत्नानिसर्वगंधाश्च बिल्वंवस
विकंकनी श्रशश्चनाम्नपञ्चत्पद्योहिनापंमंगलानि चाश्राद्दवानुदैचमेजनाजासीहता पुष्पः अशप्तलजा॥स्न्ततःप्राचीन
ग्रीवमास्तनेवाततोदण्ष्स्यपाद्यस्यचर्मणो हितमनजपे सिंहस्याथतृतीयं वव्याघ्रस्यचततःपनम् चत्वार्जतानिचर्मा॥तस्यां
वेधामुपस्तनेनाशुनेमुहूर्तेसंप्राप्तेपुष्पयुक्ते निशाकनेनृ जघ्रासनमेकतमेकोनेनितंकनकनलनताम्नाणांनीनततनुनिर्मितंवा
विन्पस्य चर्मणा॥मुपनित्रिविधस्यसोछापजोहद्धि पादघिकोद्भवयुक्तस्वमांडलिकानन्तनजित्स्यमहाराजपात्थितोश्रुतदः॥अं
तङ्काजेहिना॥पितत्रोपविशेश्वनः सुमांजानःसविवापपुउष्पदेवजपोउकुल्जा॥नामदृत्तःवं दिनपौनदृत्तअघुष्टपुण्याह
वदनिर्घोषेनसमदगर्यीपवृर्जन्मद्धलशद्देर्हतानिष्टःअजनन्नोमति वसनैपुनोहितःकंवलेनसंस्थाप्यजाकृतबलिपूजांकलशेननिर्मि

जे०
चेत्सार्पिष्पःपूर्वैः अष्टावष्टाविंशत्यष्टशतं वापि कलशपतिमातां॥ अधिकगुणा जप्योत्तनमाजं च मंत्रोत्तमुनिगीतः॥ अर्जपं ते जन्स
मुद्दिष्टमाज्यं पापहन्त्यनम। सोमान्तस्नानुदिव्यं वा जले कल्मषमागतं। अत्तिष्विंचेन्मनुजेन्द्र पुनो हितो ते नमंत्रेणा॥ सुनाख्वा
मतिष्विंचन्तु पेव सिद्धाः पुनोत ना॥ ब्रह्माविष्णुरुद्रशंतुश्च साध्यस्सेवमनुजाः॥ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौ वत्ति पवनो अ
दितिर्दिवमाता वज्राहा सिद्धिसनस्वती। कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः श्रीश्च सिनीवाली कुहूस्तथा॥ दितिश्च सुनसाश्चैव विनिता कद्रु
160 वचादेवपत्न्यास्पजानोकादेवमातनस्वव। सघस्त्वा मतिष्विंचंतु नाख्याद्भ्रमसीगणाः॥ नक्षत्राणि मुहूर्ताश्च पन्जो हेनात्रसं
घ्यपोः सवत्सरास्तिष्ठेकास्वकलाः काष्टान्नलवाः सर्वेस्त्वा मतिष्विंचन्तु कालस्पावयवः शुभाः॥ एतेचान्जेवमुनजोदेवग
तपनाजाः॥ सलिप्याद्वेति ष्विंचन्तु सदानाश्वतपोधनाः॥ वैमानिकाः सुनगणा मनवः सागरैः सह॥ सनितश्च महाताग नागाः
श्रीः॥ किंपुरुषास्तथा॥ वैश्वानन महाताग द्विजा वैहपसास्वतो सप्तर्षयस्सदानाश्व ध्रुवस्थानानि पानि च॥ मनीचिनत्रिपुलहः पुलस्त्यः
१६० क्रतुर्नगिनाशस्नगुः सनत्कुमानस्ससनकोथसनंदनः। सनातनश्च दक्षस्वाजिगीषव्योनलंदनः॥ एकतश्च द्वितश्चैव त्रितोजा १६०
वालिकाश्यपौ। दुर्वासादुर्विनीतश्च कल्पः कात्यायनस्तथा॥ मार्कण्डेजोदीर्घतपाः सुनःशेपो विदूरथः॥ सर्वसंवर्त्तकश्चैव
च्यवनोत्रिः पनाशनः। द्वैपायनो पवित्रीतो देवराजः सहानुजः। पर्वताश्चनपोवल्पः पुतपाणपाजतेनानि च॥ अग्नयः पितरः
स्थानाजीमूताश्वी दिशोजलं। एतेचान्जेवव हवः पुण्यसंकीर्त्तनाश्रुताः॥ तेजेष्टचा मतिष्विंचन्तु सर्वोत्पातप्रमर्दनाः॥ इत्येतेनन्यैन
प्सनोनिः कल्पादितैः समुद्राणैः कृष्णोर्ड निर्मलानो हितीकुवेन हृदजैः सम्पं मंगयाव॥ आपो हिष्टेति स्वस्त्री हिनापवर्चजुधानोच
ततः स्वपूजां प्रयुंजीता। आनुपूर्व्येण देवेभ्यः राजसोभ्या दिनितनिनेतानिः प्रतिज पत्रवै पेज्या तथा विदध्याद्दलीकान॥ गत्वाद्धितीपवे
दीसमुपविशेच्चम्मोत्तोसुपनिनाजा। दप्तानि चैव वर्मोपुपपपुंमेतानि॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा देशस्पतुरोश्व दृष्ट्वा नस्पनातिष्पामुपरि

सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परम्॥ सुखस्थाने जुहुयात्पुनो द्दितोग्निंस्तमित्तिलघृताद्यैः॥ तन्नजानशङ्का बृहस्पतेतिनानाग्ग॥ नित्यमिति
निर्ग्निः इन्द्रध्वजनिर्द्दिष्टान्याग्निनिमित्तानि देवविद्भूपात्॥ कृत्वा शेष समाप्तिं पुनो द्दितः श्रीं जलि बूयात्॥ पीतु देवगणाः सर्वे पू
जामादाय पार्थिवामृ॥ सिद्धिं दत्वा सुविपुलं पुनरागमनाय च॥ नृपतिनितो दैवतीं पुनाद्दितैताद्भ्रे पेद्धनैर्द्धहुतिः॥ अन्नीश्वरद्विजा॥
जान्यथार्थतः श्रोत्रिय प्रकृतीन्॥ दत्वा तत्र प्रजानामाघातस्थानिस्रजपथून्॥ वैषनमो नेकुजोदस्यैतन्नदोष्क्वद्धजेश्र॥ पुष्पादि
नार्द्रफलदं पोष्णाशान्तिः प्रनाप्रोक्ता॥ अनेने व प्रयोगेन हस्त्यश्वरत्न पजीनजशनमामपवि निर्मुक्तं पर्नी वृद्धिमवाप्नुयात्॥ ॥
इतिपुष्पस्नान विधिः॥ ॥एतत्प्रसंगाद्युक्तं॥ ॥अनिष्टविघ्नंसकरस्य देवस्नानाय नंजत्रे विविन्नमस्ति॥ तस्मिन्नशेष
पि कदापि देशेन स्वल्पमप्यत्र न जनपनिष्टं अनिष्टं नामदैत्यस्य द्विघ्नंस नकरस्य नानाजनाा॥ स्नानाय नेमानिष्टं अशुत्तं नत्तवतीति
पुक्तं॥ अनिष्टः केनि ले निवे॥ लशुनेक्ता क्रजी घजेः॥ अनिष्टं भूतिकागानेतक्के विन्ने शुत्तेशुत्ते॥ ॥इतिसी ज्ञेमप्रकाशेश्री तोत्पात
घिकानःपति पूर्णः॥ ॥स्वप्नाध्यायमहं वदामि गुत्तु॥ प्रो क्तं यथाघे निशायामेद्दानफलप्रदो षृत्तिनयो मासे द्धितीयततः
अन्यस्मिन्निशिनैकाकेन वत्तवेर्लुनि तुणासोदयेस्वप्नास्याद्दशवासनेः क॥ मनुप्तिले र्दृथा विनत्वागुत्तु॥ चप्रोक्तं यथा॥ गुर्वी
ष्पतिश्रुतीप्रहरेस्लेष्भवातपैले॥ स्विन्नयाचदृथास्वप्न इति॥ शेलामद्धिजगोवनस्पतिमहीपालालजानो हा॥ शस्त्रेस्माद्दुद्दि
छा८ तीत्वगम्यगमनं विघ्नानु लेपो मृतिः॥ ताबूलं दधि मो क्तिकं च वस्त्रनं शंखेन्द्र पश्चन्दनमाघ्नं मालतिका घनं किलयन्नुदत्ताहन्य
कीचनं॥ महीपालालजः सौघ॥ स्वा॥ तोदनं स्वमनता वश संअगम्यागमननिमित्यगम्यगमने॥ जाकानोप्सी कृतो नृस्वोध्वविन
दिति॥ सामान्यजनहयोशोत्वलेघत्रीं नः पुष्प वाससामित्युक्तत्वाद्ध्यून मित्युक्के सुत्तं व घं॥ वटवीकुक्कुटीक्रौञ्चीमयूरं जलूपरप
तिासननोलन्नतेन्नापीवन्नपीघं मंदगामिनीम्॥ बृहस्पतिमते॥ मार्घ्यं कुंदपुष्पं चयनं प्रबोधदन्ने॥ स्थितः सौघेसुस्नातन तिजलधिः

नेः

॥घजं दीपं कलपतिच मंत्रं जपदितदाम नोत्तीर्ष्णं प्राप्नोत्यपि फलितमत्रो हनितनुर
सनवतिन्नमापालछत्रं विमलमथमान्यपि फलं॥ ११ त्रिपस्प तिवा स्वेनपुण्यं सर्व्वमिति॥ शेलप्रसादनानाश्व रथ्यनानाह
जमापालोनृमिपालः॥ निर्म्मलछत्रादिकं नः फलपतिप्राप्नोति पऱप तिवा ॥ नृपनानाजपो॥३॥ दुग्धं नवं पिबति जो मनुजः सपेनं सोमस्यपानमथवालनेन
तीहिनी॥ कुमाणीस्वेतपुष्पाणीचगगाणीचतथागति [ ]नुनसिसज्जितिपालमोलिः॥ सोमपानं कल्पनवाप्राप्नोति॥४॥ पादस्ववाहोम
सत्तद्रं सुष्क्वपासघृत पापसनं वुजिन्नाः॥ पूर्वादि
देस्वनन्नाणोलनतेक्रमाः॥ यतानि पंचसहस्रन्ततः शतसहस्रकीत्रेतपादजन्नाणोटंककाणीपंचशतीं प्रेतवाहुलन्जाणोलक्ष्यमिति
अपिसहस्रकानीप्यचार्म्माणापर्धाणादिकमि पनोक्तत्वात्। हस्रमितिसिद्धं॥ एतत्संख्याकं धनं प्राप्नोतीति स्वशिनछदः॥ धनजीस्वानंउउ रि
धिनेणाच वानखीणानतथासंगोनाजस्यप्राप्तिनेवचविश्पासंगोनाज्पलात्तस्वधन्यइति॥ नाजाशिष्येकश्वस्वप्नेघेदश्वशिनसत्तथा
स्वीः॥ मनाणीवन्हिदाहस्वचन्हिदाहोगृहादिषु॥ नृपनानाजपो॥ तुधिनालोकनंधनंवीणा वाधविवादनमाहलिनीनांहपस्त्री॥ गवी
१८१ चप्रसवोगृहे॥ मत्स्यानामाद्रमांसानांपापस्यस्यापिन्नजाणी॥ मेघनादस्वसुनघोवन्हिदाहोगृहादिषु॥ आर्द्रमासं प्रशस्तं सुष्कमांसप्रश १८१
स्तमिति॥ स्वप्नेनक्ष्मोपिमतिमदिनीजन्तुविघ्नः सविधामन्यो विलोसपदिलनतेलजपलान्नाज्जजस्व॥ देवागावः पितनपतजोति
गिनोजघ्दन्तिस्वप्नेनस्पान्तिलनवघृतन्पंगतोमत्युदुक्तः — — नाणोविघांजत्रिपादजोऽव्यमिति॥ देवी देवब्राह्मणादजोऽन्य
लक्षथजन्तिनदेवजवतिध्वतालिंगिनोवापिपितनस्वद्विजाल्तथा॥ जघ्दन्तिननाः स्वप्नेतथैवचन्नविष्पति॥ इतिवृहस्पतिमतं॥
तैलघृतस्नानतोनाणामेवेति॥ ॥ आम्रे विल्वे सफले सफलं स्यात्स्वप्ने दृष्टे चा कपित्थे त्वथधान्ये सृंगी दंष्ट्री वानरो वाधिनोति
स्वप्ने पंसूवल्लजातकस्पृतीतिः॥ सृंगी दष्टजादिदंष्ट्रीवानाहादिजपीऽपतितसनाजोत्तममिति॥ सुनविप्रगुरुक्षितीशकोपा
त्पथचंडालनिशाचनालोकश्मलीनांवनधावितांकुमानीपतिनंचोतनमैथुनंयस्तो॥ चंडालसंगलश्चोनस्यतिशाघ्वनेदोपन

दानित्त नरस्य दुष्ट इति नृपनाराज।। नाजसावलोकः। जलस्य स्वप्ने राजसानयीनो हति सगाः।। सनु क्रोत्रलोपसृष्टो जनः।। तत्र विनायककश।
निर्दनमनहत्यानि पूर्विका कर्तव्यौ।। अथ विनायकशान्तिप्रसंगो लिख्यते।। ।।गणानामधिपत्ये नतु रुद्रे ब्रह्मणा तथा। तेन सृष्टो जल प २
स्पकर्णो दीरवा घिनो हति। आन्त्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते। व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यते नु गतं परैः। विमना विफलारम्भः संसीदत्य
तिमित्यतः। तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः। कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भमङ्गना। आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं न वा ४
था। वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिं चैव कृषीवलाः। स्नापनं तस्य कर्तव्यं पुण्येऽह्नि विधिपूर्वकं। गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च।
सर्वौषधैः सर्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा। भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाच्या द्विजाः शुभाः।। ।।याज्ञवल्क्यात्।। ।।कुष्ठं मांसी हरि
द्रे द्वे वचा शैलेयं चम्पकैः। त्वचा कर्चूरमुस्ता च तासर्वौषधिगणास्मृतः। कुंकुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनं तथा। महासुगन्धिमित्येतन्नाम
ता यजकर्द्दमो। गोविन्दपद्धतः।। ।।भद्रासनं चतुःकोणां शीपर्णीकाष्ठनिर्मितं। सुमन्तः। अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध
ह्रदात्। वर्म।।पानडुहेनक्ते ख्यापर्यन्तद्भासनस्तथा। याज्ञवल्क्यात्।। सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतं। तेन त्वामभिषिञ्चामि
पावमान्यः पुनन्तु ते। भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः। भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः। यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं
सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि। ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु सर्वदा।। ।।याज्ञवल्क्यात्।। चतुर्थप्राकृतिमन्त्रैः स्नपयेद्दोपलयेद्यथानु। याज्ञव
कानात्। स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौदुम्बरेण च। जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान्सव्येन परिगृह्य च। मितश्च सम्मितश्चैव तथा शालकटङ्क
टो। कूष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः। नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः।। ।।याज्ञवल्क्यात्।। ।।बलिग्रहणे विमे
देवाश्चादित्या वसवस्तथा। मरुतो चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः। असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरो नगाः। शाकिन्यो यक्ष
वेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः। जृम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः। दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः। जगत

कै ५

नै०

शान्तिकर्त्तोनोत्र ल्लाघास्व महर्ष्येष्यः। माविघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः। सौम्यास्तवैतुल प्रास्सनृत प्रेता सुखावहाः॥ ॥मीत
नाराज॥ ॥दधाचतुःपथेषु र्जेकुशानास्ती र्जशार्द्धतः। कृताकृतांस्तुंडुलीश्च पललौदनमेव च। मत्स्यान्पक्वांस्तथा मांसी समेतावदे
क्तूपुष्पं चित्रं सुगंधं च सुरां च त्रिविधामपि। पूकं पूलिकापूपालपथ्यैवंद्रिकास्रजः। दध्योदनं पायसं च गुडपिष्टं च मोदकान्। एता
162 न्सर्वान्समाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः। विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततो म्बिकां। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि तन्नो दन्तीप्र
चोदयात्। इति जनेन विनायकं समुपगायेविद्महे। काममालिन्यै धीमहि तेनो गौरीप्रचोदयात्। इति जनेनाम्बिकां नमस्कुर्यात्ततः। दूर्वास
र्षपपुष्पाणां दत्वार्घ्यं पूर्णमंजलिं। रूपं देहि जयं देहि भगं भगवति देहि मे। पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे। अनेन मंत्रेण॥
श्रीन॥ प्राग्विनायकप्रार्थनम्। ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः। ब्राह्मणान्भोजयेद्दद्यावस्त्रयुग्मं गुरोरपि। आदित्यस्य सदापूजां
१६२ तिलकं स्वामिनस्तथा। महागणपतेश्चैव कुर्वन्सिद्धिमवाप्नुयात्। एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः। कर्म्मणां फलमाप्नोति
श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम्। विनायकशान्तिर्धा कर्त्तव्येति मीता नराजा॥ ॥इति विनायकशान्तिः॥ ॥अथ यत्रसुर्तं कथयामि॥ १६२
स्वगात्रहानिरुत्पातनक्षत्रपुष्पाचलोकनं। दोलाधिरोहणं दुष्टैर्नकोव्याधिसपीडनं। विनेकाविनेचनी॥१२॥ नत्तेनीसदनमार्जनीपुन
र्जोम्पादिमामनपानं। पीडने गुघृनः प्रतिपदश्च मोहसोने वपक्वफलनन्ताशी सुन्ती। राक्षचजानां पतनं पतनं शशिसूर्ययोः। दिव्या
न्तरिक्षभौमानामुत्पातानां च दर्शनम्। दुष्टमिति नृपनाशनं॥ वसो वसनं हंसो हसस्य॥१३॥ पीतश्यामलनक्षगंधवसनावालावगू
हत्यथस्वप्ने जंमुना तदीयमपि लेतुकं विदग्धेर्जनैः। श्वेताच्छादनमाल्यगंधसहिताकान्तावगूहन्यथा स्वप्ने जीमनान्तदीयमपि
लेतुक्षं विदग्धैर्जनैः। श्वेताच्छादनमाल्यगंधसहिताकान्तावगूहेन्नुपीतस्यसानिवसर्वतोलिविसवप्नात्। निर्दधिप्रान्वितःपीत
वस्त्रापीतगंधाच। कृष्णवस्त्राकृष्णगंधाचाभ्यानक्तवस्त्राभ्यानक्तगंधाच। विचित्रगंधाच कान्ताया जयलिंगति। तदमनां व्याधि

घोजायते। आच्छादनं वस्त्रं। अन्यत्सुगमं। मद्दिष्योष्ट्रखरैः स्वप्ने यानैः शस्तं न कथ्यते। भूमौ पिबति यः पश्येज्ज्वलनं सशिखान्वितः।
ज्वालीं पश्येत् ज्ञसस्त्रीमाप्नुवन्नीति॥१५॥ हस्तिन्कोनगजशाल जेसुनो दश पतेत्स विजयार्थसिद्धिमान्॥ ॥इति श्रीनेमप्रका
शे स्वप्नाध्यायः समाप्तः॥ ॥अथ शिवारुतफलं लिख्यते॥ ॥प्राच्यां तु याजके वेश्यां शिवाथ को सुनिःस्वनः उच्चा
रनाद्यवातु तत्पोर्जास्यां निर्जयेनि शिक्रोष्टुनिःस्वनः उच्चारनाद्यवातुतत्पोर्जाम्यां निर्जयेनि शिक्रोष्टुनिःस्वनः शृंगालशब्दः शृं
गालशब्दे जाते वर्तमानो वग्नाः पूर्वदिशि दातव्यः। व्युत्क्रमे।।। गमननाकार्यानि दासो म्यवाने ष्णु सौम्ये क्रूरवाने ष्णु सौम्यमिति।
केविदूवजते॥१॥ सीविमुच्य दिशं वामांप्रयातो फेत्कारवाद्यदि। शङ्काजमानेनेवास्तुः शिवार्थफूलकारदा। फेत्कारवाग्शृगाला॥ ॥
सुत्वार्थफलदा इति। सुगमं। गामस्यमध्ये सूर्यत्वेव क्रूरयाचाञ्च महाभयं। ज्वालामुखी फेत्कुर्वाणा दिग्दाहे च प्रदीप्तके आनन्तिक
रे॥ ॥ज्वालामुखी सृगाली॥ प्रदीप्ते दिग्विभागे वा। सर्वादिक्षु शिवा फेत्फे इति चेत्कुरुते तदा। स्थानस्य नाशमाचार्याः कथयन्ति निनम्र
नम्र। यदा कदाचिन्न नोति स विदुत्तनगा शिवा। लटद्वयेन्त दाज्ञे यं त्तयत्ता विजले चनानून घाउत्तनमा।।।॥५॥ शान्ताककुत्तम
ध्यास्य वामा सं नौति चे शिवा। तद्दार्थलाभं कुरुते दन्ति।।। अर्थन्तयं पुनः। शान्ता दिशा समाश्रित्य वामा दिशाद्द्वे कनोतीति॥६॥
दन्ति।।। तो वामगतो पथिकस्य शिवा यदीह के कुरुते कुशलघन घना पिगेह गमा निस्त वन्यन्तीवत्तदा। सव सन्ते राजोद
न्ति।।। दिशां या जिनो दन्ति।।। प्रशाला। प्रस्थापितो जस्य वदन्ति।।। सो सिवा विनार्दय दि दन्ति।।। न प्राक्तिपयपुक्राजदिनो लदा
नीसवेध्रुव[illegible]स्य तस्य महीपतित्वमिति। जस्यादिशिनविहस्यां शिवा फेत्कुरुते यदि। तदा तागच्छतः पौयस्यार्थजीवितनाशनं।
पूर्वे शान्ते प्रदीप्ते च प्रतिष्ठे घमकनी शिवा। शङ्खायमानाग्रवा यस्मिं यो मज्ज[illegible] य नित्युवमू। शान्त दिग्विभागे प्रदीप्ते दि
ग्विभागे प्रदीप्ते दिग्विभागे वर्णचे पुन तश्वश्यगाली दुष्टा। आपत्समुद्रमज्जपति॥ ॥अथ विशेषः॥ प्रत्यग्धैमैत्रीगंतुरवेन्द्र

ओं

ष्टेस्यात्सोनवाशिवा।तदाजिमतसिद्धिःस्यात्सम्यक्पुनरागमः॥प्रतिसूर्येप्रदीप्तेसंगीतुदृष्ट्वादिक्ष्वृगालीशब्दमानान्तदेति।
त्रत्यकेमासेविलिनेस्यपृच्छाशिवाविनावेपुत्रुपस्यजाम्यपी॥करोतिपृष्टेपृच्छकरोतीतितस्यसर्वत्रकानामजिलाप्यसिद्धिःकुवेनका
ष्टांप्रतिपन्नःप्रजातिज्वालामुखीवाजिमुष्टींविनोति।तस्याग्यगस्याजिमताथैसिद्धिःसीशापीस्यात्पुनरागमस्य॥उत्पपिवस
163 नत्वाश्रो॥यात्रायाःसमजेनोक्तःप्रजातिपुनतोजदि।तदाश्रृगालीवदतिप्राप्नःशत्रुपनाजपी।करोतीति॥शिवायाजान्नजदोत्त
नेत्नोत्तीवात्मप्रदासदा।मतवंयुप्रदःफेफेहूहूवसुत्तदःस्वनाः।एकादिकाष्टमाज्ञान्तंमाहीलोकेःशिवानुतम्॥सुनेःप्रशान्तोवि
जेप्रदीप्तेत्वमुत्तंबुधैः।प्रशान्तेदिग्जातेप्रत्लजान्तकर्मस्यात्प्रदीप्तेदिग्जागेत्तजोघमादिप्रदीप्तकर्म॥पपिप्रशान्तेकर्म
श्री॥ ॥प्रशान्तादिक्प्रशान्तात्प्रदीप्तकर्मस्यापि।प्रशान्तेकर्मति॥प्रशान्तादिक्प्रशान्तात्प्रदीप्तकर्म॥प्रदीप्तेवा।जपोघमदी
१६२ प्तदिशिप्रदीप्तैःशब्दैः॥हन्तिदेवीजनानि।सर्वार्थोपशान्तास्थितासेवजप्रदात्री॥ ॥इतिवसन्तराजे॥इतिशिवानुत १६२
समाप्तम्॥ ॥अथघोरकफलं॥ ॥वानाहसंहितानुसारेणोच्यते॥स्कंधयांसनोशोन्नमगात्रवक्त्रेतुनेगमस्यज्वालितजप
स्यात्॥ललाटवक्त्रोनिचुजेसत्रमेपाल्वघ्रिपुच्छेज्वलितोपित्तंगः॥आसनोसःपृष्टे।ज्वलितेदेदीप्यमानेसाधूमेसलिलेस
ति॥गुदवनत्॥पुच्छेदेदीप्यमानेचपनाजजोत्तवृति॥दुष्टस्तत्॥वुविदप्पःकम्पावेदोपकान॥नक्रपानामुण्ानिद्रादिवाप
शजनीरनिशि॥ ॥सुगमी॥प्रखोसुत्तकनोनलुःसक्रन्मूत्रकनोसक्रन्।उपत्वाहेतुत्नीतस्वताध्यमानेपिवक्रगः॥नानैवा
नीविष्ठामूत्रकृतः।अमुत्तः।नोदनंकुर्वन्नविना।कानजीवस्यघूस्वताध्यमानोपिकुटिलगोमुत्तरति।आनोहतिप्रतानस्व
पनास्वप्रतिपेहिता।वक्रे॥दनि॥पार्श्वेस्पर्शान्नाःसुत्तप्रदः।अपनमवमवलीवजहजीकनोनीतिसुलप्रदस्वानाह
तिजितिपनोविनजोपपन्नो।यात्रान्नगोन्नजन्तुनगीप्रतिहेपितंवा।वक्रे॥वास्पर्शातिदजि॥मात्मपार्श्वेजास्वस्संतु

विनात्मृतिनो तुलन्मी । वामाहमिति हिनस्य ॥ जघानान्तस्नु नगात्तिष्ठतिवनाासमजिपूनः । शस्तं । नत्लुंः कथयति सिद्धिसपदितदा
नात्रसंदेहः दन्ति ॥ विनाासमजिपन्नातिष्ठतिहिजानवमुंचतिवामतोजः क्रन्तजितिर्इन्निा ॥ पापाद्घातेः । कंडूपतेदन्तिाामंगात्तागींतु
गेतुर्नेगः सपदे ददाति ॥ इतिवसन्तराजे ॥ ॥ इति श्रीजैमत्रकाशेशिवास्वरशकुनलक्षणां समाप्तं ॥ ॥ अथ सूतकनिर्णयः ॥
पसव्रतविवाहादौ कथं विमृतकादिकं । अनानष्ठेत्तवेदेतन्मानमध्ये नास्ति सूतकं । विवाहादिषु प्रारंभे नोचनाा जिज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रजा
नान्दीसाद्धं विवाहे तु साद्धे विप्राङ्घ्रिशोधनम् । साडनला नलजां ॥ ॥ विवाहादिषु दातुसंपकल्पितेन्नेजपघशौचं पततितदापुनः
पनिवेशनं कानृपित्वा संकल्पितमन्नं ब्राह्मणोर्नोष्ठकव्यं । विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा मृतसूतके । काम्येहोदकाचान्नासर्वतिशु म ९
वजस्मृताः पूर्वसंकल्पितद्रव्ये सूतकेपिनदोष्यतः । दानं प्रतिग्रहो वापि जनने पितृतर्पणा ॥ काम्येहोमसभारीजानवपज्ञप्व
त्तेनी ॥ साापादीनिकर्माणि वैश्वदेवाजमध्यकाः । आशौचेविनिवर्त्तेन कर्त्तव्यास्तदनन्तरं ॥ ॥ ब्रालो ॥ अन्यदपि ॥ पूर्वसंकल्पितद्र
व्यं दीयमानं न दुष्यतीति । क्रतुनादानेविशेषपउक्तः । सर्वत्राशौचे पुष्पमूलफलं वा ॥ मधुमांसतिलोष्मघपाजिनशाककाष्ठ
त ॥ दुग्धादिषु नाशौचं । स्वाम्यनुज्ञातं स्वयंगृह्णीयादिति स्मृत्यर्थसारमतम् ॥ मनीचिनपि ॥ लवणं मधुमांसे च पुष्पमूलफ
लेषु वा । शाककाष्ठतृणोष्वप्सु दधिसर्पिः पयः सुच । तिलौषधाजिने चैव एकापक्वे स्वयं ग्रहः ॥ पुण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसू
तके । पक्वधान्यादित्तन्यजातं । अपक्वं तंडुलादि । पक्वापक्वान्यनुसानन्तिजन्नसत्रपत्नविष्यजमितामिताजनाजी ॥ अत्र संगासनि
पसूतकमुच्यते शुद्धेन । विप्रो दशाघघिक्रतइतिवाधर्वपूर्वोत्रवैस्यसूत्रोमासाघदेशान्तरद्रहवपितुनन्तनसुतेस्वासैपेस्वाशौ
चमध्ये निजकुलत्तविनास्यान्त्रिरात्रं मातान्यजिप्पर्षाक्रणष्टाहान्त्येनथनवतः शुद्धिर्नूर्द्धं च सद्यः ॥ अजागावोमहिष्यस्व
त्रा ॥ सर्वत्र सूतिका । दशनात्रेणाशुद्धातम्भमिष्ठं तु नवोदकं । नवोदकस्यापनोपि विशेषः ॥ ॥ गंवैद्वजंसावणादिसर्वोनपा

मास १

जे०

नजस्वलाः ॥ तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ धनुःसहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ताः परिकीर्तिताः ॥
छंदोगपरिशिष्टे । हस्तांगुलविंशत्या चतुर्नान्विता या चतुष्कोदंडः । तद्विसहस्रं क्रोशः प्रोक्तो ज्ञेनमेकं चतुःक्रोशी । तत्रैव श्रीगानुमेदादी नदी
वर्जयित्वा । गंगासरस्वती नित्यैव एकरात्रेन रजस्वलाः । त्रिरात्रं जमुना च स्वुपंचरात्रं समुद्रगा ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ जननं तपनीनां जा गोगंगाजा स्वपि वि
ष्यते । इत्यपि ॥ अन्तावे कूपवापीनामनपाजोपजो न्तता मानजा दुष्टेपि पजसि ग्नामनो गानदुष्यती तजपि । उपकूर्म ॥ चोत्सर्गश्रेत तकाजे
तथ वर्षा वैद्रे सूर्योपनागे चनजो दोषो न विद्यते । नदा स्वाहिनापः कपिलस्यैव यो ॥ ॥ श्रोधाय वर्धनः । लोहितोम घुवाहस्वनदाः सप्त
प्रकीर्तिताः । एतदप्युक्तं । एकहायु घ्यते विप्रो योग्निवेदसमन्वितः । त्र्यहात्केवलवेदस्तु निगुणो दशभिर्दिनैः । पाराशरः ॥ ॥ अथैवं जा तु ६
विजानाति वेदमंगैः समन्वितं । अकल्पं सरहस्यं च क्रियावांश्चेन सूतकी । दक्षः ॥ एतद्वाप्युक्तं पमग्निहोत्रादौ स्वाध्याये चव्यवतिष्ठत इति
शौ:॥ मिताक्षरायां । शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यतीति । मनुः । जननेप्येवमेव स्यान्मातापि
१६४ पित्रोस्तु सूतकं मातुः । मनः । सर्वेष्वपि चादशाहादिकमित्यधमः पक्षः । अन्यत्र कुत्राप्यस्थितः पुत्रः श्रुत्वा पितृविपर्ययं । मुंडनं चोपवासं च १६४
दशाहं सूतकं चरेत् । मन्तेः । पितनो चेन्मनो स्याताः दूरस्थोपि हि पुत्रकः । श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेदिति पैठीनसि स्मृतौ ॥ भ५
164 त्रामध्ये तु निपाते तु आद्ये वासोपवासिना । अतीतीन्दे विकर्तव्यं त्रे तत्काले जथा विधीति । स्मृत्यन्तरे ॥ ॥ अथ सगोत्रा ॥ मोह ॥
सूतकमध्ये यदि कुटुंबघ्रा ॥ नः स्याप्यति । तदा विशिष्टदिवसैः शुद्धिः । अन्यदेशमृतं जातिं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च । अनिर्गते दशा
हे तु शेषाहोभिर्विशुध्यति । बृहस्पतिः । अत्र जातिशब्दो वर्तते । ज्ञाति सगोत्रे सुतानन्तृपितनमिति । विगतां तु विदेशस्थां स्तनु
जाप्याप्यनिर्दशी जलं पूर्वदशनात्र सूतकं वदे वासु वित्ते वेत्तामनोः । पुत्रव्यतिरिक्त सपिंडादिविषयमेतत् । केवलं पुत्रास्तु त्यज शुद्धं

नवतिमानवः॥ मनुः॥ दशाहाशौचं सपिंडव्यतिरिक्तविषयमेतत्। दशाहाशौचविनां तु त्रिमासादर्वाक् त्रिरात्रम्। षण्मासादर्वाक् पक्षि-
णी॥ आगामिवर्षे मानाहर्नुक्तानि शिपक्षिणी॥ मनुः॥ नवमादर्वागहः। अतऊर्ध्वं सद्यःशुद्धिः। मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासे पक्षि-
णी तथा। अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यति॥ वृद्धवशिष्ठः॥ एतन्मातापितृव्यतिरिक्तविषयं। इति मिताक्षरादिषु ग्रंथेषु वृहस्पति-
रत्नस्थानीं द्विजस्तु सूपपंचमहायज्ञवतां सूत्राणां तु पंचदशाहे। त्यान्ते देशविशेषमहागिरिनिम्नव्यवधाने महानदीव्यवधाना निस्त्री॥
दिशान्तराणि॥ महानद्यन्तरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः। वाचो यत्र विभिद्यन्ते तद्देशान्तरमुच्यते॥ वृहस्पतेः॥ उपमातुर्नाशौचा-
न्तरं देशान्तरे मनः॥ सव॥ त्रिरात्रमेव सूतकं। पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्ज्यं द्विजोत्तमः। संवत्सरे व्यतीते तु त्रिरात्रमसुचि-
र्भवेत्। मिताक्षरायां॥ चतुर्थे पंचमे वान्हि सप्तमे दशमे पुनः। क्रमे॥ ब्राह्मणादीनां स्पर्शं कुर्वन्न दोषभाक्। ब्राह्मणान्त्रिदिवसैः शूद्र-
णी क्रमेणेति॥ चतुर्थेहनि कर्तव्यः स्पर्शो ब्राह्मणस्य तु॥ पंचमेहनि कर्तव्यः संस्पर्शः क्षत्रियस्य तु। सप्तमेहनि वैश्यस्य स्वविज्ञेयं स्पर्शनं
बुधैः॥ अंगिराः॥ स्वाशौचकालाद्विज्ञेयं स्पर्शनं तु त्रिभागतः। शूद्रविट्क्षत्रविप्राणां यथाशास्त्रं प्रदर्शितं॥ देवलः॥ ॥दशमेन्हि
स्नानं ग्रामाद्बहिः। वस्त्रत्यागः। लघीयासीपतिवापनं च। दशमेहनि संप्राप्ते स्नानं ग्रामाद्बहिर्भवेत्। तत्र त्याज्यानि वासांसि केशश्म-
श्रुनखानि च॥ देवलः॥ वपनं च करिष्यामि त्याज्यं जायामित्याह पूर्वकः। अनुज्ञाविनां च पतिवापनं अजमघः। अनुपश्चाज्जवन्तीत्य-
नुज्ञाविनां लघूनामिति चितकनिष्ठः सर्वे वपनं कुर्युरिति निर्णीतं। प्रेतकनीयसामित्याद्यवलोकनीयं। शावं दुःखमनुज्ञाविना पुत्र
एवेति केचिन्मान्ये ने मिताक्षरायां॥ गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ। आधाने सोमपाने च वपनं सप्तसु स्मृतम्। मातृ-
पितृस्याचार्ये ज्येष्ठे भ्रातरि पितृव्ये च पितृवदुपचारानिति निर्णयसिन्धौ। आचारतिलके क्रियानन्तरं पुत्रस्य प्रथमदिवस एव मु-
ण्डनं वृहस्पतेः। क्रियां कुर्यात्पुत्रस्तदहस्तस्य मुण्डनं। शेषाः पुत्रादशाहेन स्नानात्तु स्पर्शकर्मणि॥ सद्यःशौचे शावमाशौचे मातापित्रोस्तु

नो०

सूतकं॥ मातुर्यो सूतकं प्राकृत्तुप स्पृश्य पिता सुचिः॥ मनुः॥ यदि पिता सूतिकां देवन्न्यतित दा मस्पापि दश दिन पर्यन्तं संगा स्पृश्यत्वं॥ यदि प
त्नीप्रसूतो ताभ्यां द्विजः सपदकं मर्हति॥ सूतकं तु न वेलं स्य यदि विप्रः स्यडंगाविन्॥ पाराशरः॥ मातु पुत्रोत्पत्तौ पूर्वकं सीत्र सूतापूर्वान्नानजा
विंशति दिन मात्रं अयोविंशी जने सर्वं वत्सो साधानाता तत्रामास मात्रं सूतिका पुत्र जननी विंशतिमात्रे ता स्नातासर्वकर्म्माणी कानप
न्मासेन स्त्रीजननीमिति पैठीनसिः॥ नाना॥ जननादिके जातेपि यदि नसूपततत दानाशौचं जातम्र तेम्र तजातेथवा स्त्रिस घ स्य
सद्य माशौचं॥ प्रथमेष्वष्टे दशमेपुत्रोत्पत्तौ सूतिकं दिवसो जातम्र ते वासपिंडानां दशाहमिति जाबालिः॥ दशाहात्यन्ते वाले प्रमीतेत
165
स्यै वाघवैः सावाशौचं न कर्त्तव्यं सूतक शौचं विधीयते॥ वृहन्मनुः॥ केवन सद्यः शुद्धिकथ पत्नीनग्नि होत्र विप्रजाः जननी नन्त
नैनाग्निवर्द्धनान्म्राङ्गं तापित्रादीनां जनननिमित्तमाशौचं संपूर्णं सपिंडानामिति मिताक्षरायां॥ अनिर्वृत्ते दशाहे तु पंचत्वं यदि
स्मृ०॥ गच्छति॥ दिनत्रयं सद्यः शौचं त्वग्निहोत्रार्थं स्पर्श विसर्जनं॥ नाग्निवर्द्धनो लग्नकालेतु शिशुप्राप्ता पितृजनननिमित्तमाशौचं॥
१८५ मातुस्तु शुद्धिर्दशाहेन सद्यः शौचं तु गोत्रिणाम्॥ वृहन्मनुः॥ ॥इत्यादि वोक्तं जेर्गोत्रिणां सद्यः शुद्धिः पितृमातृसहोदराणां॥ से १८५
पूतिमासोचमिति केचित्॥ यथा प्रथमे दिने तथा षष्ठे दशमदिने चेति॥ प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा॥ न तिष्ठेत पुनः
कुर्वन्सूतकं पुत्रजन्मनि॥ ॥मार्कण्डेयः॥ षष्ठ्यां रात्रौ जागरणं कार्यं जन्मदाः पुत्रजन्म यथार्के दः शिशुः संनजितं पुना॥ तथा मम
ष्यजे वालोनत्पतौ षष्ठिकेनमः इति षष्ठी॥ किंवलीकृतान्नस्य निषेधः॥ तत्र सर्वं प्रतिगृह्णीकृतान्नं तु नन्नजपेत्॥ ब्रह्म
डावल्क्यः॥ घृत पक्वेन दुष्यतीति॥ पाते मातुर्गर्भे मासि दिनान्यनम्बोदुर्तशुविरेसपिंडसद्यः शुद्धस्यान्मेतुल्यो पक्रोशस्य
ता॥ ष्पागमासात्पन्ननेजावक्रन्ते सावोत्तवेषदा तदा मासमं स्नासौ दिवसैः शुद्धिनिष्पते सद्यः शौचं सपिंडानां गत्ते सपू
तुनसति॥ व्रह्मपुराणे॥ मनी वि विशेष्यमाह स्रावे मातुस्त्रिरात्रं स्यात्स पिंडाशौचवर्जनं॥ पाते मातुर्यथा मासीं पित्रादि
नां दिनत्रयं॥ एतत्पंचमषष्ठयोः कठिनगर्भपतनविषयं॥ गर्भस्रावे मास तुल्याः रात्रयः स्त्रीनां स्नानमात्रमेव पुनस्तिष्ठ

वशिष्ठः।जन्तुनर्ग्गतेमेनत्र्यहं चेतिनिदर्शितं तन्मासत्रयदन्तोद्गवेतव्यं।चातुर्मास्योत्पन्नेनेगर्न्तेमात्रनाशः स्याद्वउच्यते।तत्रसावेत्राद्ये
मासत्रयेमातुस्त्रिनात्रमाशौचमितिस्मृत्यर्थसाने।घर्मेस्तुत्योजथमसविनेतूत्तमत्रपः।नाजन्नेतुचतुनात्रं वैश्येजं चाहमेवच अष्टाहन्तु
शूद्रस्यशुद्धिर्नेष्पकीर्त्तिता।उत्तमे त्र्याह्वा।जानामितिमंनोवासपिंडसूत्रकविचानस्मृतिसमुच्चये वाक्यैः केवनमन्यन्ते चतुर्थदशनात्रं
स्यात्पञ्चरात्रमथपंचमे।षष्ठेचैवत्रिनात्रंस्यात्द्वहोनात्रंतुसप्तमे।अष्टमेदिनमेकंस्यात्नवमेप्रहरद्वयं।दशमेस्नानमात्रंस्यादेतद्गोत्रस्य
सूतकं।एतल्लोकविद्विष्टं स्तनातुष्टेजातिमिताज्ञनाज्ञी॥अनौनसेष्पुपुत्रेष्पुजातेष्पुपतनेष्पुच।स्यादाशौचमहोनात्रंस्वतोजोस्वनन्य
सुच।अनसोघर्म्मपत्न्याजस्तस्समंपुत्रिकासुतः।क्षेत्रजःक्षेत्रजातस्तुसगोत्रेणेतनेणवा।गूढेत्वगूढेन्नउत्पन्नोगूढजस्तुसुतस्मृतः
कानीनःकन्यकाजातोमातामहसुतोमतः।अक्षतायांक्षतायांवाजातःपौनर्भवःसुतः।दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्तकोभवेत्
तः।क्रीतस्वतात्स्पाविक्रीतःकृत्रिमःस्यात्स्वयंकृतः।दत्तान्मातुस्वयंदत्तोगर्त्तविन्नःसहोढजः।उत्सृष्टोगृह्यतेजस्तुसोपविद्धोभ
वेत्सुतः।स्मृतेः।दत्तौनसततनेष्पांतुपुत्रत्वेनपतिग्रहः।फलाविति शेषः।ज्येष्ठपुत्रेत्यक्तौपित्रामात्रावादत्तोदत्तकः।माता
पिताचदद्यातीयमद्भिःपुत्रमापदि।सदृशंप्रीतिसंयुक्तंसजज्ञेयोदत्तकःसुतः॥ ॥मनोः॥अनौनसेष्पुक्षेत्रजदत्तकादिषु अनौ
नसेष्पुपुत्रेष्पुजातेष्पोस्वन्नगतासुचानिवासनाजनिस्त्रेतेतदाशास्तुद्धिकानत्री अन्तशब्दःप्रतिलोमव्यतिरिक्तः॥ ॥जातिलोम
सितायासुशौचोवालावना।केवननत्रिनात्रमावज्ञतेक्तेसन्निधिविदेशास्थापेजपात्तात्तव्यौ अन्यासिततेष्पुदानेष्पुपनपत्नीसिनेष्पुच
गोत्रिणः।स्नानंसुद्धाःस्युस्त्रिनात्रेनैवतासितानाः प्रजापतिः।अत्रचसमानविष्यजेत्रिनात्रेकरात्रादिप्रतिपादकेष्पुवाक्येष्पुसन्निधि
विदेशास्थगुणाःसंवादप्रुणाय्येजनावस्थावेदितव्यतस्कृत्वातु।एवंसनेष्पातिक्रान्तेसवर्णाष्वीमृतिस्युतो।तत्रदुःसंपूर्णामाशौचं

तत्र प्रसवे एकनात्रं प्रणाणेत्रिनात्रमिति विवेकः॥५

सपत्न्योरवपनस्यनमःप्रसवसोपास्त्र्यहमिति कानिकातः॥सपिंडानामतिक्रांतोसौचं जन्मनिनोतवेद्॥पुत्रोत्पत्तौपितुस्त्रानंप्याह
समवर्षहाननकृत॥जन्मनिसपिंडानामतिक्रान्ताशौचंनास्त्यप्रदासीदासादिकानांतुस्वामिकार्जस्यसूतके॥स्वस्वेवसूतकेत्र्याहमधिका
स्वकर्मताः॥स्वामिकार्यैषामिनएवसूतकं॥आत्माकर्मोधिकानस्वकीजमेवसूतकं॥नित्रिजस्पद्वादशोत्यपि॥पधोनाजास्तंपानाजत्
त्यादसीदासविकित्सकाः॥शिल्पिनासूपकानाघाःसघःशौचंत्रकीर्त्तिताः॥प्रचेताः॥नराज्ञीनाजकर्म्मणाशिल्पिनांशिल्पकर्म्मणि
त्यादिकर्मणेपिवाशौचाशावः॥वाग्दानात्प्रागप्रोनात्रंकन्याजाः॥सूतकंस्मृतम॥प्रसवेचपितुर्गेहिप्रणाणेत्रिनात्रकंप्रणाणमनाणे॥
वाग्दानात्पूर्वेविवाहात्पूर्वसंस्कानात्प्राकृपित्पक्षेपतिपक्षेत्रत्रिनात्रमेव॥जत्रपितुर्स्त्रिनात्रमाशौचंतत्रसपिंडादीनामेकनात्रमेव॥
श्री:॥ दासोदासीतथाकन्याजायतेम्रियतेजदि॥त्रिमाशौचंतनेतस्यपृथक्स्थानव्यवस्थिता॥तदंपुत्रगृहसवेकेनयुक्तातेजनकस्तिनिः
१६६ आजन्मनस्तुचूडान्तेयत्रकन्याविपद्यतेसघःशौचंतवेत्तत्रसर्ववर्णेषुनित्यशः॥ततोवाग्दानपर्यन्तंयावदेकाहमेवहि॥त्रिजातु
केशाशौचंस्यान्मृतकेसूतकेपिच॥ ॥ब्रह्मपुराणे॥ ॥इद्वत्ववृत्तौनवस्थाशौचंसघेवासोसाधानाणां॥वातुर्घेप्योधिकानेणत्वादित्तिविद्वि १६६
त्वान्॥नाजन्यन्निमृतेहस्पष्टात्रेनात्रिर्निवासिना॥गोब्राह्मणार्थेप्रेतानांविप्लुतानांनसूतकं॥प्रेतेनाजनिसर्जोजस्यस्पाद्धिप्यजास्थिताः॥
मनुः॥यदिदिवादाहृदप्यानन्तरदर्शनंजावतु॥पदिनात्रौतदाप्रूर्जादर्जीजावत॥प्रेतस्पर्शिनावद्धित्रिप्यपुनितिपक्षमसेनुक्तास
र्वेप्यामिषि॥जपदानात्रोमनाणान्तदापन्नस्मिन्दिनत्स्नानांजलिपिंडान्नीनोदकदानमः॥सघेमनुष्टेजमितिपजत्दन्तपज्ञामहीपती
नीनाशौचंहतानां विप्लुतान्तथा॥गोब्राह्मणार्थेसंग्रामेपत्स्पवेच्छतिनूमिपः॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥आदन्तोजन्मतोसिसूतक
मिदंसघस्ततोनेसिकीलानूडाकनाणान्त्रिनात्रमथवस्पादाव्रतादेशातः॥सर्वेष्पीसमवप्यताद्दशमतः॥सर्वावनस्थादितः॥सेग्ना॥

मेलिमुखंमन्तादपिग्रहेद्याते न होनात्रकं ॥ अदन्तजाते प्रेते सद्यः ॥ नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रियेति ॥ चूडाकर्म्मे अथ मेन्वतीजेवावर्णेस्म
जिते । वर्ष्येकिमध्येकृतचूडस्समन्नात् ॥ सत्येकाहः । दन्तजननाद्यूर्द्ध्वं प्रथमवर्षिकचूडाकरनात् ॥ पजेन्तमेकाहइतिमितान्जनातः । जलवरि
ष्टेवचनं ॐ नद्विवर्षे प्रेते सपिण्डानां त्रिनात्रमिति । वत्सीवत्सनचूडाकरनात् ॥ त्रिराजे ॥ किंचिन्न्यूनत्रिवर्षे तुमन्तेसुद्विसुते शिकीत्वोगिनाः ॥
अहोनात्रंतुनेशिकीतुल्पीवजसिसर्घेष्पामतिक्रान्तेतथेववा । उपनितेतु विप्रपञ्चस्मिन्ने वाति कालजम् ॥ ॥ इति व्याघ्रपादेनोक्तं ॥ ॥
अनुपनीतमन्नात् ॥ सुते अतीताशौचे नास्ति स्नानमेव । इदंचवपनस्य चतुर्थ्यशौचं सर्वेवमिति ... ॥ ॐ नद्विवर्षस्यदाहोन कर्त्तव्यः ।
जदिकथमपिदाहः कृतस्तदा त्रिनात्रमशौचम् ॥ ॐ नद्विवर्षिके प्रेते निदघ्युर्बोधवावदिः । अलंकृत्य ... मुनोन्नुमावस्थिसंचजनादृते । नास्यका
र्जीग्निसंस्कारो नानामपि कार्ज्यदकाः क्रियाः । अनापेकाष्ठवत्त्यक्त्वा ... हमेवतु । जप्यप्यत चूडे सो जाते दन्तस्य संस्थितः । दाहवि
त्वातथाप्येनमाशौचं त्र्यहमाचनेत् । जल्वी गिनसोवचनात् । ... कुलधर्म्मोपेक्षजनात् चूडात्कर्वे वेदितव्यं । वाल शिशु कुमाना
नां विशेषः । आकचूडाकरनात् बालः आगलप्राशनात् शिशुः कुमानस्तु सविज्ञेयो जापावनमौञ्जीनिबंधनं । शिशोनस्तुन्नपां ... केवा
लस्यापावनसंस्कृतं । नजस्वलादिसंस्पर्शस्नातव्यं चकुमानकैः ॥ ॥ शातातपः ॥ पतितादीनांप्राजस्चित्ते कृते विनात्रमेव सूतकं । अवाह
जातवल्क्यः । पाषण्डनास्तिकाद्वैन तत्स्थानं ... कामगादिकाः । सुताप्जआत्मघातिन्पोनाशौचोदकभाजनाः ॥ ॥ इति श्रीनेमअकार
सूतकनिर्णयः समाप्तः ॥ ॥ अथ पतितादीनां पापप्रायश्चित्तं च किंचिदपि निगद्यते ॥ ॥ तत्रादौ पापी । ब्रह्महामद्य
पस्तेनतथैवगुरुतल्पगः । एते महापातकिनो जस्वेतैः सह संविशेत्ताम् । याज्ञवल्क्यः ॥ अत्रलेपेज्ञालागस्पस्पुर्व सोहनात् ॥ मित्वापसं
वः ॥ पनदानात् ॥ नतास्वोनादोष्पत्राप्ताहता द्विजाः । अन्योन्नं सुमहत्कुञ्ज्ञानतेन ब्रह्महात्नवेत् । कात्यः । आततायिनमाजान्तं ब्रह्मा ॥

ओं॰

वेदपानगः॥ जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत्॥ मिताक्षराः॥ अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारापहारी च ष
डेते आततायिनः इति। बहूनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम्। यद्येको घातकस्तत्र सर्वे ते घातकाः स्मृताः। मेधातिथिः अनुमन्तापि
दष्टा च न तथा संप्रति घातकाः। प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गानुदेशकः। अकाले कानिताह्ले व्यांत्रा जस्वित्तं प्रकल्पयेत्॥ पैठीनसिः॥
अथ वृथा म्नते तु न दोषः। अकामात् वृजः कस्विद्विजः। आमान्यनित्यजेत्। तत्रैव तत्र दोषस्यात्तनुजं घनिकीलजेत्। उद्दिश्य कपितोन्नूत्व
नोपेतः सावजेत्पुनः। तस्मिन्कृते न दोषोस्ति हिंसाया अनुधावतो कृते॥ ॥विष्णुपुराणात्॥ ॥साधूकपीलुजंगोउंतालंप्याजूरपानेस
म। मधूत्थं चैव साप्तमं मैते जंनालिकेनजं। अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्त्यजेत्। पानसं द्राक्षमधूकं खर्जूरं कोलमैक्षवम्। मधू
त्थं सैनमानिष्टं मैनेयं नालिकेनजं। अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्त्यजेत्। समानानि विजानीयान्तथान्येकादशानि तु। द्वा
सौ॰॥ दशं तु सुनामद्यं सर्वेषामधमं स्मृता॥ ॥पुलस्त्यात्॥ ॥उत्तमो मद्यासवन्नी वोद्दिष्टो मैकेशवाज्जुनो। इति मद्य...। मधुशब्दो मद्यपनः। १६७
१६७ सुनापानत्वेव धुनिष्पेयवाकजविनोयात्। गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा। यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः।
मनुः। ब्राह्मणान्निक्षिप्तो वैस्यस्त्रजो वर्णा द्विजातजः। चतुर्थ एव जातिस्तु सूद्रो नास्ति तु पंचमः। इत्यपि। सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा
वमल उच्यते। तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैस्यश्च न सुरां पिबेत्। ज्ञमतः। सन्नोत्रूवति जेनोच्चैस्तद्यज्ञं ब्राह्मणाद्विजः। येन ज्ञानस्य
सन्नाशं सतत्रजाचादेवजायते। सर्वेषामेव पापानां मदिरापानमुच्यते। येन सघोति पापानां जायन्ते तेन सत्वन माइत्यपि। नज
स्वला द्विजात्रे पीवानस्थ्याचावनितोत्रजाः। एतेषां हननं प्रोक्तं ब्रह्महत्यासमं बुधैः। स्मृतः। शथीयर्मि ापपिचात्रे जीत्म मनुः। निषि
द्धनजाताजेनम्पसुत्कर्ष्यविवर्वान्तती। नजस्वलामुष्माखादः। सुनापानसमानि च। वचसा बलघातेन मित्रसादि। पतितलोकेन साजा
ति ब्राह्मणीया सुनां पिवेत्। इहैव सा सुचीर्गुध्री सूकनी चोपजायते। याज्ञवल्क्यात्। श्वनन्नमनुष्यस्त्रीत्रूघेनुहनाचस्तथा।

167

निन्ज्ञेपस्य च सर्वेषां हि सुवर्णस्तेजसम्मितं ॥ वापीकूपसहस्रेण ॥ अश्वमेधशतेन च ॥ गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुध्यति ॥ स्वदत्तां परदत्तां
वा यो हरेत वसुंधरां ॥ स विष्ठायां कृमिर्भूत्वा पच्यते पितृभिः सह ॥ नारः पितुः पितृव्यस्य तथा मातामहस्य च ॥ जातावल्लभात् ॥ क्षतघ्नो नरक
मुक्तः कृमिकीटः पतंगकः ॥ अलिर्भृङ्गश्च मत्स्यश्च जायते पुष्पकस्तु सः ॥ गर्द्दभः सान्नहन्तस्याश्वीवालवधवत्क्रमिः ॥ ॥ ब्रह्माण्डपु
राणात् ॥ ॥ गुरुहन्ता स्पर्शपस्त्रानातिगो मूत्रस्यादोषम् पत्नीत्यक्ता नोन्यत्र कार्मुकः ॥ चैष्णपः परस्त्रीगमनाज्ज्ञातः स्त्रीगमनाति कुः
मित्रस्त्रीगमनात्कोलो ब्राह्मणीगमनात्कृमिः ॥ कन्याजायास्वपुनर्दोनापत्रदानविरूपकः ॥ ब्राह्मणाय पैपुत्रमुत्पाद्य सूद्रः काण्डकृमिर्जे
वेत् ॥ परदानोपजो काकश्चर्णी छत्वं लङ्घतेन नः ॥ असमिद्धाग्निहोता नो जायते जीर्णसिंयोगिणः ॥ निर्मोः ॥ जलतेजसोपहानी स्यान्मण्डली
सञ्चेनन ॥ देवद्विजन्मयनक्षत्याण्डुनोगी जलोदरी ॥ अनत्यागीन्जासहानी काकोलवतिमानवः ॥ स्त्रीपापजीवीषिढः सापघसु
कौमानपोषितः ॥ अन्तनन्युतु गौडमालीगुल्मीमुष्टोकनोजनः ॥ धान्यवस्त्रापहानीजः पतंगस्यात्मनिश्चितं ॥ शष्पाकृपहानीन्नपणाः
कपालीसंप्रमुद्धिकृत्तर संध्यात् ॥ पितृहा चेतनाहीनो मातृहा यः स जायते ॥ प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिःकृच्छ्राणि विधानतः ॥ व्रताव
कानपेन्नाद्वैसुवर्णसपलसंख्यया ॥ सं निरूपमनिचैवताम्रपात्रं च पूर्ववत् ॥ पलेश्च तुर्निर्मात्यापीवाताम्रपात्रे तवेन्नवमितिपूर्ववत्
निष्कहेत्यात्रकल्पेद्यो देवःशीत्रसलोधनः ॥ पूर्हरूपेनसंवेष्ट्य पूजयेत् विधानतः ॥ नावाद्धिजापतो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतां ॥ वासु
देवजगन्नाथ सर्वभूताशयस्थित ॥ पताकासौ वमंगनीमोतानपत्रतानि हनु इत्युदीजेच्चमाम्याथवृष्णपाहितु विसर्जयेत् ॥ अन्येमो
पि यथाशक्ति विप्रेभ्योदन्जिणादिशेत् ॥ पुसघातीचवधिरोन्नकान्वेष्टजायते ॥ मूकाम्बान्वये वैवनसापनिष्कतिस्तुता न्ते
नकार्पेविसुद्ध्यर्थं जपदिवीप्रापणात्रपौ ॥ व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात्सौवर्णपलसंयुतम् ॥ ब्राह्मणाय जतेनतुर्थं दविदेवस्तो ॥ संयुतौ ॥

ज्यो०

इमं मंत्रं समुच्चार्य जिव्हाग्रे ललाटे न विसर्ज्जयेत्। सरस्वती जगन्माता शब्दब्रह्माधिदेवता। दुष्कर्मकारिणां पापं पाहि मां परमेश्वरि। बाल
घाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते। विप्रबाले हते चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये। सुवर्णं हरिवंशस्य कर्त्तव्यं च यथाविधि। महारुद्रजपा
यं च कारयेत् यथाविधि। पञ्चैकादशैः रुद्रैः रुद्रास्समन्ति यो यते। एकादशाख्यैर्नेतास्ति कथ्यते लघुरुद्रसंज्ञकः। रुद्रैस्तथैकादशाख्यैर्नाति
168 रुद्रप्रकीर्तिताः। एकादशाख्यैर्नैतैस्तु महारुद्रस्य कथ्यते। जुहुयाद्दशांशेन दूर्वाज्याहुतिं तथा। एकादशसुवर्णानि निष्काणि प्रद
तथा स्वदक्षिणाः। स्नापयेद्दंपती जस्सन्मंत्रैर्वरुणादेवतैः। ब्राह्मणान् पूजयेद्देवान् निवस्त्रालंकरणानि च। गोत्रहा लूतिकी चैव क्ष
जापत्यं सतं चरेत्। व्रतान्ते पि मेदिनीं दद्याद्गुणान्वितां धनान्वितां। स्त्रीहत्यावाती सा नीस्पादश्वत्थस्थापयेद्दशो दद्याद्ब्रह्म
श्री:॥ नीयेन्नुं नोजयेच्छतं द्विजान्। नाजहानापतोगी स्यादेवान्न स्यापि निष्कृतिः। गोसूहिनपापमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः।
१५८ घृतधेनुप्रदानेन घृतकुंभप्रदानतः। इत्यादि तिः क्रमेणैव नजप्रयोगः प्रशाम्यति। नतु पुत्रवियोगस्तु दंपत्योर्दशनो भवेत्। १६८
कन्यावैवाहिकं तस्य सुवर्णं विधिनाऽस्तृतम्। अश्वे विनिहते चैव वक्रकंठः प्रजायते। शतं पलानि दद्यात्स चंदनस्य द्विजातये
उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः। स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात्कर्पूरकं पलं। महिषीघातने चैव खर्नो मा प्रजायते। निष्क
त्रयस्य नैष्कत्वं सीत्रदद्याद्द्विजातये। तनजो निहते चैव जायते ककनंजगाः। दद्याद्वस्त्रं मणीयेन्नुं स तत्पातकशान्तये। सूकरे
निहते चैव दंतुरो जायते नरः। स दद्यात्तद्विशुद्ध्यर्थं घृतकुंभं सदक्षिणां। हरिणे निहते खंजः शृगाले खल्वपादकः। अश्वस्तेन
प्रदातव्यः सौवर्णं निष्कसंमितः। अत्रिजाम्बगजानां च मगान्निर्वत्र ... पति। तथा च पशुघातेन नाशु धनं सव प्रमापयेत्
सुनापसप्तदिन्नः स्या प्राजापत्यास्त्वष्टकं चरेत्। सर्वे नाशाः खलाः सप्तरदद्यात्पापस्य शुद्धये। मद्यपानकपित्तीस्यात्स दद्यात्स

र्विष्णोर्घटस्नाकनष्वीनन नकस्यान्ते जायन्ते विप्र हे महन्न्नेन्तु वर्मीरातं दद्यात्कृत्वा चान्द्रायणत्रयं नृपघ्नः हन्न नकस्यान्ते
जायते विप्र कुष्ठवान्। प्राजापत्यात्रयं कुर्यादिनं नृपववलत्रयं। तिलधेनुं वसुपुत्रं ब्रोनः कृत्वतिपीडितः। तत्पापशान्त्यै वि
प्राय दद्यात्तैलघटत्रयं। तौवृलहनः।।।द्वे वस्वो तो कृः सं प्रजायते। सद्दद्यात्।।।सं प्रदद्यात् सर्व्विंद्रुममणि रुद्रजं सौगंधिकस्य ह
नात्।।कुर्मीधी गंध प्रजायते। सूक्ष्ममेकं पद्मनीजुजुहुयाज्जातवेदसि। जीनु हानी वसुपुत्र णः खिन्नपाणि। स्तुजायते। सद्याद्य
स्रा।।।जेवका स्मीनजप लब्धजनम्। विप्रनत्नापहानी वस्त्रनपत्यः प्रजायते। तेन कार्यं विशुद्ध्यर्थं महानुद्रजपादिकं। मृतवत्सः
सो दितिः सर्वविधिनत्र कियीयते। मित्रजार्यानिगमनान्मृतत्नार्ज्जः प्रजायते। सतत्पापविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत्। पितृ
ष्वसानिगमनाद्दृक्जिणीगेत्रा।।लवेन्। तेनापि निः कृतिः कार्य अजादानेन जलतः। मातृष्वसानिगमनाद्दृक्जिणीगेत्राणीत वे
न्। तेनापि निः कृतिः कार्या अजादानेन जलतः। मातृष्वसानिगमने वामांचत्रा।।वान्नवेन्। तेनापि निः कृतिः कार्या सम्मगद
सीप्रदानतः। तपस्विनीप्रसंगेन प्रमेहो जायते गदः। मासं तु रुद्रजपः कार्यो दद्याच्छक्त्या च कांचनं। स्वजातीजायगमने जायते
हृदयत्रणः। सपातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यत्रयं चरेत्। सोत्रिज स्त्रीप्रसंगेन जायते नासिकानक्रदुष्टहृत्। प्रायश्चाने त्स विशुद्ध्य
र्थं प्राजापत्यं चतुष्टयं। पशुयोनौ च गमनान्मूत्राघातः प्रजायते। विप्रेपात्रत्रयं चैव स दद्याद्गात्म शुद्धये।।व्याघ्रे।।हन्यते जन्तु
कुमारीगमने नतु। विष्पदश्वैव सर्पे।।।मजेननृपदुष्टकृन्। वेनि।।।मित्रजेपी वकघाती द्विकेन तु। म्रुयु।।।मेदिनी चोरो वह्निनि
जन्नाफ निष्कृन्। दातु।।।दृक्ज्जि।।।चौरः श्वत्रे।।।सुतिनिंदकः। गोमांसहृद्दिक्षित्रू। प्याद कवलेन द्विजान्तदृन्। एतत्प्रायश्चित्तमग्ने
ववन्नपतो। इत्सेकत्रकर्मविपाके। विपाकं कर्मणे।।।चन्नपेक्रूतः पापः सदा व्याधिकामात्मा घ्याः पतिन्नागा गात्रा ल्ल।।।नोगवान्नवेत्।

ज्यो०

नीलीवस्त्रेतुधवलधान्यानि मिकुनिका। अन्त्यजागमनेपीडुन्नन हन्तोत्वजीर्णवान्। अग्निसादीत्वतीसानीअर्शवान्गोवधात्पुनः। अष्य
धीवैयशास्त्रोक्तमन्यथाकुरुतेतुयः। अज्ञानादथवालोत्मात्मनन्नोनक्तपित्तवान्। धर्मशास्त्रनिर्ज्ञे नः श्राप स्वित्रंददाति वै। पञ्चमाणिपीडते
कारीसख्युवृत्तुपकानतः। वाग्विरोधेगुरोः कर्तुर्भवेद्गद्गदवान्खनः। हिंसकाजीस्वद्विजोत्तीपाधनस्य दातातु चिर्नवेरन्त्रन्नं द्विजाप्तकीय
दिदूष्यितं छर्दिमापुनश्शन पापेसेद्विजागावान्नप्पितुंमूर्छितोभवेत्। उन्मादवान्पनस्वस्पर्शेपीपानात्पपीपुनः। स्वामिनस्वगुरोर्हन्ता
पपस्मारीप्रजायते। वातरोगीगुरोः शत्रुर्द्वेषविप्राथे हानकः। विश्वासस्पविष्णुंदघात्स्वस्पर्शो ह्यपत्रनकः। पनाद्विपं वाङ्गुक्रोप्य ज
तीसर्वसंघिष्णु। वातरोगीज्ञानीपीडीसदामत्यः प्रजायते। सवृक्षागिमनान्मत्यो वातरक्तीभवेत्पुनः। ऋतानिनाशक्रोपस्पदामवा
तमयः खलु। आदूर्तन्नामाशिरोजैनवप्रजश्चतिमूलवान्। देवादेगेहदेदीवस्त्राद्यपान्यतुविमान्तनः। गुल्मीस्यादन्त्यजागामीहद्रोगी
पनदुःखदः। सुरापोमूत्रकृच्छ्रीस्यादपस्मारीपदानगः। कन्यागोज्ञात हेमीस्यान्मेदोरोगीदपानिकृत्। उदरव्याधियुक्तस्तु भवेद्गु
र्वङ्गनाभिगमनात्। विघ्नकर्ता नक्रपाणिश्नोथीभवतिमानवः। क्षुष्पागोवातहृष्याणिवान्त्रारोगीतुवैस्पृहः। गुरुद्वेषीद्विजद्वेषीगंडमा
लीप्रजायते। विधवागमनात्पुंसोनित्यंनक्कर्बुदीभवेत्। स्वगोत्रातिगमान्नृणांश्लीपदंतुविशेषतः। विद्रधिः फलहर्तुः स्यादामप
त्रालातस्यतु। अतिमानादृतिक्रोधादपिस्नेहाज्ज्वरादपि। जोधर्मेनिस्वयंजानस्तन्यथाकुरुतेनरः। सपूयशोणितवहत्रणीभवति
मानवः। तात्तदूत्वंद्विजाधोपपुनोयानप्रजघ्नंतीत्गदनीमातृगामीलिंगनाशीभवेद्ध्रुवं। ज्ञानरोहन्तिवैजन्तुस्तुकुष्ठरोगी
भवेत्तुसः। कुष्ठीस्तेपीवसतंतंत्रलहादुष्टकुष्ठवान्। वसुहानीश्वेतकुष्ठीपामावीस्वपनेस्वहा। सुवर्णहोरोनीकुनखीब्राह्मणी
विष्टिदद्रुणां तापेनशीतपिर्तंचम्लपित्तावप्रजायते। सर्प्पोंघ्नयस्पादतिवसविसर्प्पान्तवेन्नरः। अग्निदः संगवादुग्धपाना
त्स्फोटयुतोभवेत्। दुर्भगोगामागमान्मनुष्योदुखमोजायते किलासर्पभनजात्स्तोयुनोगः पिटकास्युमेसूनिकाः देवादीनां च

वस्त्राणि खर्जूरो पुंसमुपघतः श्वलीपादोऽज्ञ वतिसर्वैः शुक्लांगए वचा । पनस्य पत्रं तत्ते दीव ब्राह्मणी कालकसंज्ञकैः । कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा यो
वै न कुरुते द्विजः । गुदं वृषीं स्तुते नि लीं देवे कृत्य समे वचा । विष्णोर्द्ध घनश स्वर्णा पचैना त्मानं त्रसमापजेत् । अज्ञातरोगवान्मर्त्यः पूतिगंधिमु
सूचकः । मुष्करोगी व्रजाज्जन्त पुनर्वा वा विघातकृत् । पित्रोश्च मैथुने वा ते कर्मसूलीसृणोति जः । विद्यमाने विद्यमाने पनरोपणं तु कीर्त्ते
जन् । दुर्गंधिनासिको मर्त्यः पिशुनः पापसूचकः । पनस्त्रिजं तु यो दृष्ट्वा नेत्रं वै नज्जते मुनेः । नेत्ररोगी भवति पनदृष्टि विघातकृत् ।
दंपत्योर्मैथुनं दृष्ट्वा निनीज्ञेत पुनः पुनः । न घने पूर्ववान्मर्त्यस्त्रिमिना देवदापहा । अन्नोपीडीत वेन्न णीपनान्नोत्तेदकेन तु स्त्रा
ताजे स्पर्शितो रोगी स्युपनोर्घं करोति जः । स्तवगर्भान वेत्ता वबाला हन्ति जथा पुनः । पितृणां गुरूणां सार्द्धं स्पर्द्धां वक्रि जतेन नेः । अद
हा पिअदति णां वेश्या वत्स वियोजनात् । पूर्वसंकल्पवद्दत्तं वला दाक्ष्यत्तनजपेति । निर्जिपे हना । द्वेवजा जाते पुत्रशोकुतो । पीडस्य
स्त्रीपापजीवी मातापित्रोस्तु दूषकः । वियवापुंश्चलीप्रानु जोनौ व्रणामवान्तु प्रात्र । जीनं मुखानि जानानीं सनजोन्न पजो
नवेत् । अवमान्य पितन्नोनेमनसापि च विन्दति । तस्यापुत्रजनजोत्सको राजा पजन्नेवान्यजन्मनि । स्वकर्मणः पतित्वा गा पुवेन
स्थविनोत्तवेत् ॥ ॥अथ दान॥ ॥दानं दद्याद्वनीं कुर्यात् सवत्सं तु सदक्षिणां । धेनुं दद्यात्कृष्णां च हेमशृंगादिभूषितां ।
अतीसारी निरुवत्सर्नि वृन्हेः प्रतिनिधिस्तथा । समे च कृ सवत्सं वनी लिंगी कृमिकुन्तिकः । पांडुरोगी प्रदद्याद्धेनजूते नवसुंधरी ।
अजीर्णनिजते नाग्नेयाः हनं तु सदक्षिणां । सोवर्णं गीप्र कुर्वीत वाथी दद्याद्द्विजन्मनः । विप्राय करकं पित्तीसो वत्सांकदलीन्नाणी
जन्मा प्रतिनिधिं कृत्वा पकन्नादद्यात्सदक्षिणाम् । हिनतापि नक्क वासांसि पंचाशद्विजभोजनः । कासी स्वासी च पानत्ता सोवसी
वापि न्नाजती । प्रतिमां गम्ददीं दद्यात् द्विष्कवान्हेम सान्नकीपेच्वाराद्र्व लक्षणानी तु मिष्टान्नं भोजनी तथा । अनुविः प्रत्ज ऐ दष्या ।

ऊ०

न्मावंचच्छर्दिमान्पुनः। पानीजीपाजसीमुद्गानूशार्द्धनांघृतसीपुतामूमूर्द्धोदद्यादथोन्मादीहोमंचतुर्घृतेनवासदसस्यातिमंत्रे॥ कान्मे
त्रोगशान्तये। पानीत्प्रजीवदासीचवलिंदद्यात्। हाजवाप्रतिमांगनन्नाथस्पसुवर्णस्पचवासनीमू। अपस्मानीत्रदद्यात्तुवीतना
गीचसोनत्तीमू। लक्ष्मीनानाजा॥ नूपसुवर्णेनप्रकल्पयेत्। वातनक्षीतुगनुङ्नाजतंसुवर्णजच्छति। ॐनूसंतीसुवर्णान्ममामवा
170 तीवसूलिनः। सहिना॥ पंघृतंदानंसूलेवाशान्तकौत्तिकं। ऊदावतीतथाध्मानीहिना॥ पंसुसवर्णकं। येनुंत्रमेहिसोवर्णीन्मदोनोगीततः
प्लुदंदयियेनुंत्रदद्यात्तुराजतंताम्रमेववा। पलत्रजेत्ताजठनीकेवनेचमनत्नकेसनत्नंचर्मजच्छेत्तुसोहीन्नोमीसुनत्नके। ज
पेदप्युतसंख्याका —— नुत्रसंहिता॥ अन्तरोगीवमहिष्पीसोवर्णीघेनुमेववा। नानाजा॥ स्पघ्नतिमांदद्यात्। नोगशान्तये। चांद्राप
श्रीगः। ७० णीगेऽमालीवनेत्पेअष्टसंख्यया। दद्यात्। नोगशान्त्येवस्त्रंर्दुदेस्वर्णवानकं। स्त्रीपदेवसुवर्णांचपं। चाशद्द्विजनोजनं। विद्रधं
वाम्रस्पसोवर्णीवसदन्नि॥ गोदपंसुत्रा॥ दद्यात्सीचाशद्द्विजनोजनम्। नगंदनीहिना॥ पंचनत्नंघान्पंतथावनिमू। उपदंशेलिंगं ७०
दाहिसोवर्णंकननिर्मितं। सोवर्णप्रतिमेद्वेतुमाप्पाजाशंकनसातु। नृपतंराजतंशुत्रंहेमसंगाविचूर्णितं। सेध्यापजप्रतिमतासि
न्कीस्पपात्रेपलाष्टके। स्वेतवस्त्रे॥ संवेष्टतस्मिन्पात्रेनिधायजवा। कुष्टीदद्यात्प्रजत्नेनपासोवमहिष्पीपुनाः। उमामाहेश्वरं
नूपंचनत्तेराजतेस्थितं। सोवर्णंदद्या॥ दद्याच्छीतपित्ताहिना॥ पकं। त्राम्रपित्तीचविस्फोटेनागींसोवर्णकंपुनः। स्नायुनोगेव
त्नवतिस्वर्णंवल्मीकपादके। जुहुजाक्षुदनोगेतुसहस्वंजीनसर्पिषा। अन्नीनत्यासिमंत्रे॥ ऊर्ध्वंतपेत्सूर्चीपठेत्। तीर्थयात्रां
विज्ञातेपंचाशद्द्विजनोजनं। कर्णनोगेगजस्वर्णपंचाशद्द्विजनोजनं। नासानोगेसुवर्णांवनेत्ररोगेचहाटकमू। साज्यंदद्या घात्वजल
नसंपूज्यान्हिवटेनवैः। सहस्रेकानजेत्तानमन्जीस्यामिति होमकांमेदहष्ट्रेचवन॥ घृतेनाप्पसुवनथा। उत्पन्नघोतिजुहुपा

निष्कद्वादशकं तथा। तिमिने जिमहेशस्य सहस्रकलशैः पुनः। स्नानं च कानपेन्नूनमिति शास्त्रविनिस्वजः। अथान्निर्वेदमाताऽतु सोवर्णं
गुनुसंस्कृशेत्। पुण्यके पटले वा पिब्राध्येन क्षेत्र वज्जले। इदं दानं योनिदोषे च जुनो गोगोपशान्तये। थिनो नोगी स्त्र दद्यात्तु पंचाशद्द्विजस्त्रो
जनम्। अर्द्धमसलक्ष्नागेतु पलार्द्धेन विनिर्मितं। उत्तनापीहिताय नगर्भस्त्रावइदं पुनः। सनील च्छष्पन्तास्त्रीस्वदद्यात्प्रदत्तनोगके।
इदं दानं योनिदोषे कथितं पूर्वसूरिभिः। स्तनजोःपपसोत्तावेजीनं संत्तोजजेद्द्विजान्। साजपं मधुकुसंजु कृतदुष्छिन्नेनमाजेत्।
स्तनजोः स्फोटनोगेतु यदि वजोः पूजनं भवेत्। तिलधान्यं च लवणं दद्यात्तदुपशान्तये। गां च नत्तंगूढगासे पंचाशद्द्विजन्तोजनम्।
वं घोदद्याद्दिनानि पंस्यसवत्सा स्वर्णखिनीष्पलु। खंछेदद्यात्प्रजत्ते नसुवर्णस्य कुवेरकं। अलकापतितेनलाभाज्यमन्त्रेसुवसोऽत्रनु
नक्षेपलंत्रोक्तं पलार्द्धं च तदर्द्धकं। स्वगीस्य — स्यापि विपाके कर्मणोऽप्यलु। शान्तिकं च नवेन्नित्यं क्रमोदेतु विशेषतः।। ।।इत्याजि
त्रकर्मविपाके।। ।।प्रसंगादुक्तं। अथ कथ्यते प्रायश्चित्तं। उगौकदशवर्णस्य पंचवर्षाधिकस्य च। प्रायश्चित्तं त्वेद्भ्राता पिता
वान्यः सुहृज्जनः। स्मृतेः। शिरः कपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन्। ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमवाप्नुयात्।। याज्ञ
वल्क्यात्।। ।।ब्रह्मणा विधिनाऽऽजस्तु गोघ्नोऽप्यनुगच्छति। सगो हत्याकृतं पापं त्रिभिर्वै निष्क्रतति। ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्
निक्षिपेत्। मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य तु। मनोः। सुरां पिबेद्घृत गोमूत्रपयसाम् अग्निसन्निभम्। सुरापोऽन्यतमं पी
त्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति।। याज्ञवल्क्यात्।। संवत्सरं कणानश्नन् सर्वकामविवर्जितः। पीत्वा जपेत्कुधेनुसुरापो वा विशुध्यति
भूमिप्रदानं जः कुर्यात्सुरापीत्वा द्विजोत्तमः। पुनर्न च पिबेद्भूयः संस्कृतः सविशुध्यति। संवर्त्तात्।। ज्ञानात्स्फोटकणाज्ज्ञेन
पनसादप्यतोपसः। सद्योजातं तु तं पीत्वा अहं सुराद्धि जोत्तमः। मूलह्यात्।। प्रमादान्मधमत्युनी सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः। गो
मूत्रपावकाहानो दशनात्रेण शुद्ध्यति। भविष्यत्पुराणात्।। अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा नेतो विन्मूत्रमेव च। पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो

ज्यो०

वर्णो द्विजातयः॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु। स्वकर्म्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति।
गृहीत्वा मुशलं राजा सकृद्धन्यात्ततः स्वयं। वधेन शुध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा॥ मनुः॥ अनाख्यायेन्नृपे सुवर्णं तु नापवृतमाव
नन्। आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकृत्॥ याज्ञवल्क्यः॥ एतद्दोषजमर्म निधेतप्तेजः सजनेसार्द्धं मातस्यापोप्यितास्व
येन्। गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैरृत्यां चोत्सृजेत्तनुम्॥ प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः॥ गोर्दृष्टाकर्म्मणास्यान्ते पृथग्गोलिः पय
171 स्विनी॥ याज्ञवल्क्यः॥ नटीशैलूषिकाचैव रजकीवेणुजीविनम्। गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्म्मोपजीविनीम्॥ क्षत्रियां च तथा वैश्यां
गच्छेद्यः काममोहितः। तस्य सान्तपनैः कृच्छ्रैः स्वेत्यातकपावनैः॥ शूद्रीं तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्द्धमेव वा। गोमूत्रयावकाहा
रो मासार्द्धेन विशुध्यति। ब्राह्मणाः शूद्रसंपर्कं कथंचित्समुपागते। कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम्॥ एतानि संवर्त्तस्मृतिवा
श्रीः॥ क्यानि प्रमादपनानि। वेश्यागमनजं पापं व्यपोहन्ति द्विजातयः। पीत्वा सकृत्सकृत्तप्तं सप्तरात्रं कुशोदकम्॥ त्यादिष्ट्यमो लोका १७१
१७१ मतोग्रष्टपृथ्वी। गायत्र्यास्तु जपेत्कोटिं ब्रह्महत्यां व्यपोहति। लक्षाशीतिं जपेद्यस्तु सुरापानाद्विमुच्यते॥ पुनाति हेमहर्त्तारं त्रीणि
लक्षाणि सप्ततिः। गायत्र्याः षष्टिभिर्लक्षैर्मुच्यते गुरुतल्पगः॥ स्मृतेः॥ त्रनप्पत्ते क सहस्रानागाद्द्यान्क्षत्रवधे पुमान्। ब्रह्महत्या
कृतं वापि वत्सरं त्रितयं चरेत्। वैश्यहा द्वीवचरेदेतत् घादेकशतं गवाम्। षण्मासान्शूद्रहाप्येतद्धेनुर्दद्याद्दशापि वा॥ अदुष्टां
स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्। मार्ज्जारनेगोधानकुलमण्डूकश्वपतत्रिणः। हत्वापि त्र्यहं क्षीरं पिबेत्कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत्। गजे नील
वृषाः पञ्च शुकवत्सो द्विहायनः। खरजमेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायनः। हंसश्येनकपिक्रव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः। भा
सं च हत्वा दद्याद्गां अक्रव्यादस्तु वत्सिकाम्। उष्ट्रं निपुके त्वाकजानां गच्छेच्चान्द्रायणीं व्रतेन। एतत्समुच्चयमति पूर्वं विधाय जप्त्वा वै।
गायत्रीजाप्यनिरतो मुच्यते मन्त्रतो महान्। गायत्र्याः सहस्र त्रितयं जपेदिति। प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः। नग्न

स्नात्वाचगत्वाचैव दिवा स्त्रियं । मुनुर्त्वं कृ सहुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः । वध्वावासमाजिप्रंप्रसाद्योपवसेद्दिनम् । विप्र
दण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने । कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः । प्रा
यश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥ **याज्ञवल्क्यः** ॥ प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये । उपपातकजातानामन
दिष्टस्य चैव हि । यत्र यत्र तु संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः । तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्याचनं तथा ॥ **याज्ञवल्क्यः** ॥ परिवेत्ता
दीनामपि पातित्यं । दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ **कात्यायनः** ॥ परिवि
त्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवं । अपि चीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ । अग्रजे कृतदारा नाग्निश्रीकानेनान्यथा पतेत् । देशान्तर
स्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान् । वेश्यातिशक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः । जडमूकान्धबधिरकुब्जवामनकुण्ठकान् । अतिवृ
द्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान्नृपस्य च । धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतोऽकारिणस्तथा । कुटलोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति । धनवार्धु
षिकं राजसेवकं कर्षकं तथा । प्रोषितं च प्रतीक्षेत वर्षमपि त्वनम् । प्रोषितो यदि नागच्छेदब्दादूर्ध्वं विवाहयेत् । कदाचिदागते तस्मि
न्कृच्छ्रपादश्चरन्नुस्मृतिः ॥ **मोनेश्वरनिबन्धे** ॥ परिवित्तेः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ वनितायाश्च जापतेनाप्रजास्वीकुर्यात् । एवमप्रजापतिनपि
जमो विशेषमाह । द्विकृच्छ्रं परिवित्ते स्यात्कन्यायाः कृच्छ्रमेव च । अतिकृच्छ्रं चरेद्दाता होता चान्द्रायणं चरेत् । इति प्रक्षालितानानी
मोहाद्विचलितानि दि । प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं पुनरग्निं विशेन्न चेत् । ब्रह्मचारी तु नाद्यश्चेत्साऽपि पयः पिबेत् । गृहस्थश्चेद्विरात्रं
तु एकाहमग्निहोत्रवान् । नातः कृत्स्नं तु दण्डस्य त्वदत्तद्विगुणं तु वै । स्वाद्वेतद्विगुणं वक्रे मध्यके तु चतुर्गुणं । शृगालमर्कटमहिष्या
जाविकृष्णनकनकुलमार्जारमूषकश्ववराहकाकादिदंष्ट्रिणामापोष्टीयाति । स्नानं प्राणायाम पञ्चेति सुनाप्रातावलीढस्य
नष्टे द्विलिखितस्य वा । अद्भिः प्रक्षालनं शौचमग्निना चोपचूलनम् । उपचूलनं तापनम् ॥ आपस्तम्बः पत्रस्य दाने । त्रिसंध्यं स्नानम् ।

ओं॰ वनेत्। त्रिरात्रं पंचगव्याशी ह्यघोनात्यां विशुध्यति॥ नास्तिकगीतनो ज्ञूतेत्र्यातो चोत्पद्यते कृमिः। त्रिरात्रं तु तदा प्रोक्तं प्राजापत्यं शिशोत्र्या॥
इति तत्रस्वदिदंथत्र्यातोत् दंशापापाश्चित्तानन्तरं ह्य दंतत्रयम्। शास्त्रादिजनितत्र्यातोन्वेनदेव ऋह पंचगव्याशनादिकमिति विशेषः।
न्तत्रिजादिषु तु प्रतिवर्षं पादपादन्यूनं कल्पनीयमिति मिताक्षरातः। विप्रे तु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्मृतम्। वैश्येर्द्धं पादमेकं तु
शूद्रजातिषु शस्यते॥ इति प्रायश्चित्तविशेषः॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे पतितादीनां प्रायश्चित्तसमाप्तिः॥ ॥अथ
172 संक्रान्तिकालनिर्णयः॥ ॥तत्र वृद्धवशिष्ठः॥ अयने द्वे विषुवे द्वे चतस्रः षडशीतयः। चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्त्यो द्वादश
स्मृताः॥ मृगकर्कटसंक्रान्ती द्वे तु दक्षिणोत्तरायणे। ततो पराः॥ संक्रान्तजस्तुनि त्यर्थः। ज्योतिर्वशिष्ठः। वृषवृश्चिककुंभेषु सिंहे चैव प
दानविः। एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फलं। कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः। षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फ
श्रीः॥ लेः॥ अयने वर्सं क्रमकालो निमेषादपि स्वल्पतर इति दीर्घकाले साध्यकर्मस्वीगत्यमस्य कथमिति तत्कालीजाव्योस एव। संक्रान्तिसमयः
१७२ सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः। तद्योगाज्ञाप्यधश्चोर्ध्वं त्रिंशन्नाड्यः पवित्रिका इति॥ एतच्च सामान्येन सकलसंक्रान्तिषु॥ सं[illegible]
पूर्वोत्तरकालस्य पावित्र्यं प्रथयति। विशेषस्तु वचनान्तरेभ्योऽवगन्तव्यः। तथा वृद्धवशिष्ठः। अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षि॥ १७२
णे। त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृताः। यत्तु अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परेति। तत्संनिहितनाडीनां विंशतेः
पुण्यतमत्वप्रतिपादनार्थं॥ अतएव वृद्धवशिष्ठो जाबालः सन्निहितानामासां पुण्यतमत्वमाह इति सन्निधिविशेषः। सूर्यतो एतदु
क्तं भवति। सर्वत्रापि त्रिंशन्नाड्यः कुंभे च त्रिंशन्नाड्यः पुण्यकालः। एकविंशत्य एवैकविंशत्यमेव। एकविंशत्यन्यत्रापि दशादिरु
उपलक्षितः कालः पुण्यतमः॥ तत्रापि सन्निहितकालः पुण्यतमः। तत्रापि सन्निहितः पुण्यतम इति। एवं च सकलवचनविरोध
परिहृतो भवेत्। वृद्धवशिष्ठः। वर्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश। तथा। पुण्यायां विष्णुपद्यां तु प्राक्पश्चादपि षोडश। तथा।

षोडशीत्यां व्यतीतायां जातोष्णस्तुक्ताख्युनाडिकाः गार्ग्यः॥ तद्विष्णुपदजनने विष्णौ वर्त्तमाने तथाविधे। षडशीतिमुखे चैव व्यतीते चोत्त
नाजतो वर्त्तमाने विष्णौ मध्य इत्यर्थः॥ स्मृत्यन्तरेऽपि॥ ॥मध्ये विष्णुवति दानं विष्णुपदे दद्यात्॥ जनने वादो षडशीतिमुखे तीते तथो
दगयने चतूर्निफलम्॥ ज्योतिर्निबन्धे॥ अहः संक्रमणे पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्तितं॥ संक्रमस्तु निशीथे स्यात्पूर्वाह्णमाः पूर्वापरस्मिन्भागे॥ सं
क्रान्तिकाले विज्ञेयास्तत्र स्नानादिकं चनेत्॥ हेमाद्रौ वसिष्ठः॥ अन्हि संक्रमे पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्तितं॥ रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्द्धं स्ना
नदानयोः॥ द्वितीयार्द्धे याख्यातः॥ स्मृतिचन्द्रिकाकारेण॥ व्यवहितमपि दिनार्द्धमेव पुण्यं नतु सन्निहितं नात्रिगतानाड्यः पुण्या
इत्यर्थ इति॥ ॥एतदयुक्तं॥ रात्रौ संक्रमणे पुण्यमित्येतद्वाक्ये॥ न तावदमुमर्थं प्रत्याजतिर्णजात्॥ नापि वाक्यान्तरम्॥ प्रत्युत
विपरीतार्थद्योतकं वाक्यमपि॥ जातासन्निहितानाड्यस्ताः स्नाने पुण्यतमाः स्मृताः॥ किंच॥ नाहुर्दर्शनसंक्रान्तिविवाहात्पजद्विष्णुस्ना
नदानादिकं कुर्यान्निशि काम्यव्रतेषु चेति॥ रात्रावपि स्नानाद्यधिकाराय॥ सन्निहितनात्रिगतनाडीपतित्यागकारणाभावा॥
त्संक्रान्तिरात्रोत्पजननपनदृति स्मृतिचन्द्रिकाकार आह नवाप्नुतिप्रसवः॥ सर्वे क्रान्तिषु मुच्यते॥ अजनन्द्वजग्मति निक्रम
क्रान्तौ रात्रिगतायां दिन एव संक्रान्तिकृत्यानि यानादि स्नानेनन्वर्थेन॥ रात्रौ स्नानं न कुर्वीत दानं चैव विशेषतः॥ प्रतिप्रसवः॥
दिने संक्रान्तिकृत्यानि घाजकं वचनं तु वसिष्ठमुदाहृतं तस्मिन्नेव प्रकारेणा॥ अर्द्धेनात्राद्यस्मिन्मध्यान्हस्योपरि क्रिय
र्न्धे संक्रमणे वोर्द्धमुदयात्प्रहरद्वयं॥ पूर्वमेव दक्षिणे नात्रे तु पदा संक्रमनेन विः॥ प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटौ वि
ति॥ अत्रापि दिन एव कर्तव्यं न रात्रावित्ययमर्थो न प्रतीयते॥ दिनस्यापि पुण्यकालत्वप्रतिपादनत्वेनाप्युपपत्तेः॥ दस्साद
मर्थः॥ अहः संक्रमात्त्वहः पुण्यकालः॥ रात्र्यावर्द्धरात्राद्यत्सदपरान्हे पित्रर्द्धरात्रे चेद्दिनद्वयं चेत्पूर्वाह्णे पीति
तत्रापि॥ जाया सन्निहितानाड्य इत्यनुसंधेयम्॥ मकरकर्कटयोस्तु तेषां॥ मुक्त्वा मकरकर्कटाविति स्मरणात्॥ तद्धितत्र कथमित्या

ज्यो॰

कोन्जाजामिदमुपतिष्ठते। अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परे तित्रापि विशेषो ज्ञाविष्णोल्लने। मिथुनान्कर्कसंक्रान्तिर्जदिस्यादं
शुमालिनः। प्रज्ञाते वा निशीथे घो कुर्यादहनि पूर्वतश्च कार्मुके तु परित्यज्य परं संक्रमते न विशत्र घोष्येवार्द्धरात्रे वा स्नानं दानं
परे ह्नीति ह्नष्ये मकरं कार्मुके। धनुः पूर्वतः पूर्वन्तः तथा च द्रुमायपः॥ ॥जदा स्तमयवेलाजां मकरं जाति तास्करः। प्रदोषे वार्द्धरा
त्रेवा स्नानं दानं परे हनि। अर्द्धरात्रे तदूर्द्धं वा संक्रान्तौ दक्षिणायने। पूर्वमेव दिनं गाह्यं जावन्नोदयते रविः। अत्रापि कुर्यैः पूर्व
173 तन्तुर्विंशतिघटिका मतकालः मकरे त्वयने विंशतिघटिका मकृष्य पुण्यपतन इत्येव। अत एव पुण्यपतन पूर्व काल सन्निहित
पूर्वदिनकालः पुण्यपतनपर काल सन्निहितः परदिनकालस्सकर्कट मकरयोः साद्ध्यादिषु माह्याः सन्निहित पूर्वपरकाला सीत
सं॰॥ व॥ ॥इति श्रीजोमप्रकाशे संक्रान्तिनिर्णयः समाप्तः॥ ॥अथ श्राद्धकालनिर्णयः॥ ॥तत्र याज्ञवल्क्यः॥
१७३ अमावास्याष्टकाद्वृद्धिः कृष्णपक्षोयनद्वयं। द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिः प्रतिपादनार्थे। गजच्छायाजन्मेन्दुपितृदेवत्य इति वचनेन पति १७३
ना पिता वशाद्वेन पुत्रादि प्रवृत्तीनां ग्रहणं॥ ॥मार्कण्डेयपुराणे॥ ॥विशिष्टब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहणेऽयने। विषुवे
विसंक्रान्तौ व्यतीपाते च पुत्रके। श्राद्धाहं द्रव्यासंपत्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने। जन्मर्क्षग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छया। हारीतः।
तीर्थद्रव्योपपत्तौ च न कालमवधारयेत्। पात्रं ब्राह्मणमासाद्य सद्यः श्राद्धं विधीयते॥ इति। कूर्मपुराणे॥ अमावाष्टका वृद्धिः पौष्य
मासादिषु त्रिषु। तिस्रः स्यात्स्वष्टकाः पुण्याः माघी पंचदशी तथा। त्रयोदशी मघायुक्ता वर्षासु च विशेषतः। तस्य पाकस्य श्राद्ध कालानि
त्यान्यो क्रामनीषिणः। नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः। बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा। काम्यानि चैव श्रा
द्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु। अयने विषुवे चैव व्यतीपातेत्वनन्तकं। संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि। नक्षत्रेषु च सर्व
षु कार्यं काम्यं विशेषतः इति। मनुः। सह संगुणितं दानं तद्वचनात्तेषु गादिषु कर्मे श्राद्धादिकं चैवं तथा मन्वन्तरादि तिथि

न्तेषु गायन्ते ॥ मत्स्यपुराणे ॥ ॥यतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितं । श्राद्धं साधारणानां नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ अयने विषु-
वे युग्मे सामान्ये वार्कसंक्रमे । अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे विशेषतः । आर्द्रामघारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसंगमे । गजच्छायाव्य-
तीपाते वृष्टिवैधृतिवासरे । विशाखासु पनागेषु तथोत्स[illegible]महालये ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ ॥श्राद्धं देयमुद्दिष्टं हे मासि मास्युडुपेक्षये
पौर्णमासेपि च श्राद्धं कर्त्तव्यमृक्षगोचरे । नित्यं श्राद्धं विधेयं च मनुष्यैर्निहगीयते । वृद्धिश्राद्धं च कर्त्तव्यं जातकर्मादिकै बुधः ।
कन्यागते सवितरि दिनानि दश पंच च । पार्वणेनेह विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते । नित्यं श्राद्धमहः अन्नगोचरे कृत्तिकादि
गोचरे कृत्तिकादि तत्र तत्र नक्षत्रयोगे श्राद्धं शातातपः ॥ नवोदके नवान्नेन गृहप्रच्छादने तथा । पितरः स्पृहयन्त्यन्नं वर्षा-
सु च मघासु च । विष्णुधर्मोत्तरे ॥ अन्नं पंच तथा श्राद्धं विज्ञेयं राहुदर्शने । व्रीहिपाकेन कर्त्तव्यं यवपाकेन पार्थिव । न तावद्धो-
महानाज विनाश्राद्धं कथंचन । व्रीहिपाकेन यावपाकेनेतीर्थे चूतलजातोतित्वतीते । तेन तदुपलक्षितो काले श्राद्धं क-
र्त्तव्यौ । श्राद्धमकृत्वा तु तौ नूवैव्रीहियवौ नाद्यौ नूतनानां पावित्र्यार्थः ॥ पितामहः ॥ अमावास्या व्यतीपातः पौर्णमास्यष्ट-
कासु च । विधानं श्राद्धमकुर्वाणो नरकी प्रतिपद्यते । विष्णुधर्मोत्तरे ॥ आश्विनस्यापरे पक्षे प्रथमे कार्त्तिकस्य तु । यस्तु श्रा-
द्धं तदा कुर्यात्सोश्वमेधफलं लभेत् । निद्रां त्यजति सर्वात्मा तस्मिन्काले जनार्दनः । तत्र श्राद्धं मघानन्तं नात्र कालविचारणा ॥
॥ ॥ब्रह्मपुराणे ॥ ॥नांदीमुखानां प्रत्यब्दं कन्याराशिगते रवौ । पौर्णमास्यां तु कर्त्तव्यं वराहवचनं यथा । यस्मिन्दर्शान्तमा-
से सूर्यः कन्यां गच्छति । स तन्मासपौर्णमास्यां भाद्रपद्यां श्राद्धं कर्त्तव्यमित्यर्थः । वृत्यवृद्धमिति वीप्सायाः स्य श्राद्धस्यावश्यक-
त्वोक्ता नांदीमुखशब्देनात्र अपितामहात्परे त्रयो विवर्जिताः । एतद्वचनान्तरमेव यत्स्युः पितामहादूर्ध्वं ते स्युर्नांदीमुखा-
स्त्रयः । प्रसन्नमुखसंज्ञास्तु मंगलीयाजनप्लुतः इति ब्रह्मपुराणे ॥ निधानात् । अत्र च पितामहशब्देन प्रपितामहो विवर्जितः ।

जे०

पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। त्रयो ह्यश्रुमुखा ह्येते पितरः संप्रकीर्तिताः। तेभ्यः पूर्वे त्रयो ये तु प्रजावन्तः सुखेधिनः। ते त्वेनान्दी

मुखा नान्दीसमृद्धिरिति कथ्यत इति ॥ ब्रह्मपुराणे॥ एवं। वृद्धिश्राद्धत्रकं न॥ प्रपितामहात्पूर्वेभ्यो नान्दीमुखत्वाभिधानात्। कन्यकां तु

द्वितीयायां त्रितीयायां तु वै दिनं। पशून्नक्षुद्रांश्च तुर्थ्यां तु पंचम्यां शोभनान्सुतान्। षष्ठ्यां द्यूतं कृषिं चापि सप्तम्यां लभते नरः। अ

175 ष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा। स्यान्नवम्यामेकखुरं दशम्यां द्विखुरं बहु। एकादश्यां तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान्।

द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च। ज्ञातिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तु क्रुप्रजाः। प्रजन्ते शस्त्रयाजे शास्त्रे॥ आहतानां॥ द्रव्यादीसु

विनिर्दिष्टा विपुलान्मनसः प्रियान्। श्राद्धदः पंचदश्यां तु सर्वान्कामान्समश्नुते। वीदिनश्राद्धकानां। कुपत्रत्रपुसीमादि। ॥माय

श्री:॥ ॥उजपुराणे॥ ॥कृत्तिकासु पितॄनर्च्य स्वर्गमाप्नोति मानवः। अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये तेजस्वितां व्रजेत्। सौर्मे माद्रोश्च

७४ प्राप्नोति नेत्रादित्ये पुनर्वसौ। पुष्टिं पुष्ये तदा त्वर्थं श्लेषासु च वनात्सुतान्। मघासु स्वजनश्रैष्ठ्यं सौभाग्यं फाल्गुनीषु च। प्रदानर ७४

लोभवति सापत्यस्तोत्तरासु वै। प्रजातिश्रेष्ठतां सत्सु हस्ते श्राद्धप्रदो नरः। रूपं पुष्कलं चित्रासु तथा पत्न्यान्वाय्वनुजातान्। वाणिज्यं लभते स्वा

तौ तु विशाखासु पुत्रकामदा। कुर्वतां चानुराधासु दद्याच्चक्रप्रवर्तनी। आधिपत्यं च ज्येष्ठासु मूले वारोग्यमुत्तमम्। आप्या॥ आषाढासु यशः प्रा

प्नोत्युत्तरासु विशोकता। श्रवणे तु शुभान् लोकान् धनिष्ठासु धनं महत्। वेदवित्त्वं शतभिषजि तिभिषक्सिद्धिं वा तु॥ अजाविकं प्रो

ष्ठपदे विन्देद्गाविन्तथोत्तरे। रेवतीषु तथा कुप्यमाश्विनीषु तुरंगमान्। श्राद्धं कुर्वंस्तथाप्नोति रत्नानीष्वाथ पुनरुत्तमम्। तस्मात्काम्या

नि कुर्वीत याम्ये ज्येष्ठे तु नित्यशः विवरं बहुवर्त्तनं अप्रतिहतासन्ती। मनीविः। कृत्तिकादिषु भे श्राद्धः सोऽहृज्ञ लमीविनं विष्णुमा

ताद्विषु योगे प्युत दैवफलमश्नुते॥ बृहस्पतिः॥ आरोग्यं चैव सौभाग्यं समरे शत्रुजाग्रतम्॥ चपनाजपं। सर्वान्कामान्प्रियान्विप्रान् धनमायुर्जय।

क्रमम। सूतादिदिवसेष्वेतच्छ्राद्धकल्पनतेफलं। ववादिकन्यागोष्ठे छ ग्रकक्षेत्र्यपितॄणां तृप्तिर्मिच्छता। षष्ठिर्वर्षसहस्राणि षष्टिर्वर्ष
शतानि च। नंदत्ति पितरः स्वर्गे विमानवरमास्थिताः। तावन्तमेव कालं हि श्राद्धकर्तुः सदा फलं॥ ब्रह्मपुराणे॥ शुक्लांगानक पुष्ट्वा नी चतु
र्थी जायते तदा। सद्य एषा श्राद्धकर्तुः दिग्रोनगुतो जायते मृतः इति तत्रैतेषु श्राद्धकालेषु अमावास्या तावन्नि नीयते॥ तत्र साग्निके पूर्वेनि
त्तीतुर्ख स्वान्वायानदिने अमावास्या श्राद्धं कर्तव्यं। तथा च श्रुतिः॥ न स्मात्पितृयज्ञः पूर्वेद्युः क्रियातउत नमहर्द्वान्यजज्ञे पितृयज्ञ एव तद्य
जं क्रियजजमानः पतनुत इति॥ अत एव बोधायनः॥ यदा चतुर्दशी यामं तुरीयमनुपूरयेत्। अमावास्या क्षीयमाना तदैव श्राद्धमाव
हेत्। चतुर्दश्यां चतुर्यामे मा जत्र नदृश्यते। खोचूते प्रतिपद्यत्र चूतेक यादि कीर्क्रियेति। कात्यायनः॥ पिंडान्वाहार्यकं पिण्डं पितृयज्ञा
नन्तरं क्रियामाविदर्शश्राद्धं तन्नीणोनाजनिवं देवासनस्पत्त्तीयंशे अतिसंख्यास मांपनदिने सपान्ह यिते कर्तव्यमित्यर्थः चंद्रज
यकाल स्व चतुर्दश्यष्टमप्रहनादिको मावास्यास प्रमध्रहनपर्यंतः। नदा हसरव। अष्टमेंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चंद्रमाः। अमावा
स्याष्टमेंशे च पुनः किल स्यवेदनु निति। निरग्निकेषु अपराह्णव्यापिनी सैव ग्राह्या तदाह शातातपः॥ दर्शश्राद्धं तु यत्प्रोक्तं पार्व
णं तत्प्रकीर्तितं। अपराह्णे पितृणां तु तत्र दानं प्रशस्यते इति। अमावास्यां प्रकृत्य हारीतः। यस्यां संध्यागतः सोमो मृणालमिव
दृश्यते। अपराह्णे तु यातस्यां पिंडानां करणं। अपराह्णः पितॄणां तु यापराह्णानुपाणिनी। साकार्या पितृकार्ये तु न पूर्वाह्णानुपापि
नीति। अनुभूतविहाममावास्यां मोहादज्ञानतोपि वा। श्राद्धकर्म णि नेकुर्युस्ते पापा मानुषाः त्र हीयत इति कात्यायनह्रस्वाजिनी
वचनीत द्युतन दिन एवापराह्णव्याप्तौ। द्वष्ट्व्यं दिनद्वये अपराह्णव्याप्तौ न स्याच्छ्रिवि द्विमंत्र नेताः सीतवात्स्य वीदपरह
दा हिंसेति वा वचनादुत्तरे ग्राह्या यदादिनद्वयेप्यपराह्णे कदेशयोगस्तदा पूर्वापराह्णे कदेशयोगिनी साग्राह्या तदुक्तं
स्मृत्यंतरे। अपराह्णद्वयव्यापिन्यमावास्या यदा तदा। तत्राजन्मनस्त्वान्त्यानिर्णयः पितृकर्मणीति शिवनाथसंवाद

नि० पि॥ अल्पापरान्हेत्वाऽऽपास्या ग्रासास्याधिकात्ववेदिति॥ दिनद्वये पितुल्यैकदेशव्याप्तौ एकदेशव्याप्तौ खर्वदर्पेवाक्यानि सिजः॥
अत एव त्रिशिवनाभर्सवादेपि अमावास्यानुजा हि सापरान्हद्वये समान्त्वेपू र्वापनाच्चूड्ढा साम्येपि चपनास्मृता। स्मृत्यन्तरेति।
तिथ्यांन्तजे सिनीवालीति थिद्वयेकुहूर्मता। साम्येपि चकुहूर्नेजा वेदवेदांगवेदिनीति तिपदातु दिनद्वयेप्यपरान्हसंबंध
न्दृहि तानदोत्तनाकाप्यीतदाह बाबालिः॥ अपरान्हद्वयाव्यापीपि दिदर्शतिथिन्नपेआहितान्नेः सिनीवालीतिनग्न्यादेः कुहू
175 मतेतिश्रादिया द्वात्स्त्रीशूद्रपोर्गे हार्येसुतएव लोकाजिः॥ सिनीवाली द्विजैः कार्या साग्निकैः पितृकर्म्मणि। स्त्रीभिः शूद्रैः स्त्रीभिः
शूद्रैःकुहूः कार्या तथा चानग्निकैर्द्विजैरिति। जानिचन्तूलविद्धाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापिवा। पित्र्ये कर्म्मणि विज्ञेया ह्य
कुतपकालिकीनित्यादीनि हानीतादिवचनानि तान्यपि दिनद्वयेऽपराह्णव्याप्तौ ज्ञेयानि। आन्हस्याष्टमो मुहूर्त्तः कु
श्रौ०॥ तपः नद्वक्र्म मत्स्यपुराणे॥ अहोमुहूर्त्ता विख्याता दशपंच च सर्वदा। तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः। अष्टमे नास्कनाज
२७५ मान्दीभवति सर्वदा तस्मादनन्तफलदस्तत्रारंभो विशिष्यते। ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात्कुतपान्यन्मुहूर्त्तचतुष्टयं। मुहूर्त्तपंचकं ह्ये २७५
तत्स्वधाभवनमिष्यत इति गोभिल कुतपादर्श इति शातपवन। कुतपाद्यान्मुहूर्त्तान्वीन्प्रदाचनेति नास्करः सकालः कुतप
स्तत्र पितृणां दत्तमक्षयमिति बृहस्पतिवचनं यत्र मुहूर्त्तमप्यमावास्या प्रतिपिचेन्न वेत्तात दानीमुत्तमं ज्ञेयं पर्वेशोप्यं
तु पूर्ववदिति। तत्र त्रत्नानदान तर्पणादि विष्पदं॥ ॥इत्यमावास्याकालनिर्णयः॥ ॥अथाष्टकानिर्णयः॥ ॥
तास्वयशुक्ल प्रतिपदादि मार्गशीर्षादि मासचतुष्टयकृष्णाष्टम्यां तथा च सैरनकः हेमन्तेशिशिरेनयोस्वतुर्णामपरपक्षा॥॥
मष्टमीष्वष्टका इति। अष्टकासाद्यानि शुक्लप्रतिपदादिनापदपक्षाष्टम्यामष्टकाः। अत एवोक्तं पद्मपुराणे। पितृणि
सत्यवतीश्च निश्रौष्टपरपष्टकानृपः पितृलोकेन विष्पसि आपुनर्मोगयदानित्ये सर्वकामफलप्रदेति। शुक्लपक्षादिपौष्या

द्विमासत्र जन्मस्तान्ष्टम्यस्त्रिस्त्रएवीष्टकात्वेतपनिग्रहीता॥ कूर्मपुराणे॥ अमावास्याष्टकास्त्रिस्नः पौष्यमासादिषु त्रिषु तिस्त्रवाल्वष्टकाः
पुष्पामाघीपंचदशीतथेति विष्णुधर्मोत्तने तु मार्गशीर्षादि मासत्र जन्मस्तान्ष्टमीनां तेस्नात्तामेवाष्टकात्वकं आग्रहायणीप्रपतिक्रा
न्तो कृष्णाति स्त्रोष्टकातथेति आग्रहायणीमार्गशीर्षपूर्णिमा अष्टकोत्तनास्वनवम्यो त्वष्टकाइत्युच्यन्ते तत्पूर्वसप्तम्यस्त्वपू
र्वेद्युनि त्युच्यते एतास्वतिथयत्स्साद्धकालेषु गणिता विष्णुस्मृतौ अमावास्यास्त्रिस्रोष्टकास्त्रिस्रोत्वष्टकास्त्रिस्नः पूर्वेद्युनि तितिस्र
इत्यन्यपजो उपलक्ष्या॥ एतास्तु साद्धकता दोष्पो निकृतो वायुपुराणे॥ जस्येतेष्त्रतिगच्छेत्तु नष्टकात्तिमानोन्नतपूजितो मोघवत्तस्य
जवेल्लोकोल्लास्यैवास्यविनस्यति दिवौकसुदा पितो जानित्पूर्षिणान्त्यकाष्पिनइति॥ ॥इति श्रीजैमप्रकाशे समयनिरूपणे
ज्योतिष्टकानिरूपणं॥ ॥अथ वृद्धिसाद्धकालनिरूपणं॥ ॥तत्र ब्रह्मपुराणे॥ कर्मण्यपि यथास्तु पदपिक्रमांगल्पेचाति
शान्तने। जन्मन्यथोपनयने विवाहे पुत्रकस्य च। पितृन्नान्दीमुखान्नाम तर्पयेत्प्रिपूर्वकं॥ जाबालेः नत्वो क्षाहप्रतिष्ठासु
मेसलावंधमोक्ष जोः पुत्रजन्मवृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत्॥ अत्र वृषोत्सर्गोऽ काम्योग्रह्यते विष्णुपुराणे॥ कन्यापु
त्रविवाहेषु प्रवेशेन च वेश्मनः। नामकर्मणि बालानां चूडाकर्मादिके तथा। सीमन्तोन्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने। नान्दी
मुखं पितृगणं पूजयेत्प्रयतो गृहीति। पुत्रस्यामुखदर्शने। पुत्रजन्मनीत्यर्थः। छन्दोगपरिशिष्टे॥ अग्निधानादि सेकादौ विष्ट्र।
पूर्वं द्विजात्मनो। वृद्धिश्राद्धं प्रकुर्वीत आसमग्नहोतथेति। अमुताचापएवामत्स्यपुराणे॥ नाविज्ञानुपिन्यत्वार्द्धकर्म
वैदिकमाचरेत्। पानास्वनः। निषेककाले सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा। ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धं कर्माङ्गं वृद्धिवत्कृतमितीस
मयाद्दृश्याया नाग्निहोत्रादिकर्मणामुपलक्ष्या। एवमन्ते वैषनैवैदिककर्मपात्रे तदाद्वत्तो वास्तुपूजिकसाद्धप्राप्तौव

जे०

पवादमहर्ष्वैदोगमपलीशैत्रेकातजातजन्मस्नस्य घानिकर्म्माणि॥ क्रियंते कर्म्मैकानि जिनप्रतिप्रयोगनैमासुमोनरसाद्धमेव
चापेष्वपुनः क्रियमाने पुनर्वृद्धिसाद्धवृत्तिस्थानि पतिगणितानातेनैव प्रायानेहोमप्रयोगस्यैव वैश्वदेवे तथैव चावालिकर्म्माणि
दर्शविपोर्णमासे तथैव चान्नचपज्ञेवपज्ञस्नाव न्त्येवं मनीषिणः एकमेवत्तवे घ्राद्धमतेषुन पृथक्पृथक् प्रयोगेषु प्रथमम्
176 प्रयोगे पितृवृद्धिसाद्धं तान्याह स एवानाष्टकासुतवेघ्राद्धं वसाद्धे साद्धमिष्यते। नशोष्यन्तीजातकर्म्म श्रोणिता गृतकर्म्म
सु। साद्धदर्शादिसाद्धे साद्धं वृद्धिसाद्धं प्रसव वेदनावत्मीष्वि नीसत्नी प्रसवादर्ध्वं गपद्वि हितेकर्म्मतन्नोष्पन्तीकर्म्मजातप्र
सिद्धा। प्रोष्पितस्यजामान्तरंगतस्य स्वगृहागमने पद्धि हितंकर्म्मेत न्त्रोष्पितागतकर्म्म अत्र जातकर्म्माणि वृद्धिसाद्धनिषेधच्छन्दो
श्री॥ गमात्रविषयः। पूर्वोदाहृतवचनेषु जातकर्म्मणि वृद्धिसाद्धनिषेधच्छन्दोगमात्रविषयः। पूर्वोदाहृतवचनेषु जातकर्म्मणि वृ
७८ द्धिसाद्धविधानात्। जाति तु जातकर्म्मादीनि स्वकालातिपत्तिवशाच्चौलादिना सहैकस्मिन्दिने क्रियन्ते। तत्रैकमेकवृद्धिसाद्धं ७८
कर्त्तव्यमित्याह स एव गार्ग्यः। क्रियमाणेषु मातृष्यः पूजनं समस्तं। सकृदेव तत्त्वेघ्राद्धमादौ न पृथगादिष्विति। इदं च वृद्धिसाद्ध
मातृवर्गमनुद्दिश्य कर्त्तव्यं न तु कात्यायनेन। अन्वष्टकासु वृद्धौ च प्रतिसंवत्सरं तथा। अत्र मातुः पितृकसाद्धमन्यत्र पति
नासह। मातृवर्ग पितृवर्गो मातामहवर्गस्य साध्वानीका वृत्तेदमाहो वसिष्ठः पूर्वं पुर्मातृकं साद्धं कर्म्मादि पैतृकं तथा। उत्तरेषु
प्रकुर्वीत मातामहगणस्य तु। एतत्समर्थं विषयं असमर्थविषये तु कात्यायनः पृथग्दिने ष्वसक्तस्ते दैकस्मिन्पूर्ववासरे।
साद्धत्रयं तु कुर्वीत वैश्वदेवं च तान्त्रिकं। एकस्मिन्नपि दिने क्रियमाणानीति शौकालत्ते देनानुष्ठानमहास एव पूर्वाह्णे मातृ
कं साद्धं मध्याह्ने पैतृकं तथा। ततो मातामहानां तु वृद्धौ साद्धत्रयं स्मृतमिति॥ एतेष्वपि पूर्वाह्णादिकालेष्वेतेषां पृथगनुष्ठा
नासंभवे त्वाह मनुः अलाभे भिन्नकल्पानां नांदीसाद्धत्रयं बुधः पूर्वं पुर्वं प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृपूर्वकं। मिति वैश्वदेवं च तान्त्रिका

मिति वृद्धशातातपवचनमप्यस्मिन्नेव पक्षेऽवतिष्ठते ॥ कालज्ञो देवं त्रासंस्तवान् ॥ ॥ इति वृद्धिकालनिर्णयः ॥ ॥ अथ कृष्णप
क्षसाद्धकालनिर्णयः ॥ ॥ तत्र सर्वेषु कृष्णपक्षेषु दृश्यवत्रालम् ॥ असंपत्त्यनुसाने ॥ चतुर्दशीवर्जितासु प्रतिपदादितिथिषु पंचम्या
दिषु चैकस्मिन्दिने वा श्राद्धं कर्तव्यं । कात्यायनादिभिस्तथाभिधानात् तत्र वाजसनेयसूत्रकात्यायनः ॥ अपरपक्षे श्राद्धं कुर्वीतोर्ध्वं
वा चतुर्थ्या यदहः संपद्येतेति अपरपक्षे प्रतिपत्प्रभृत्यमावास्यान्ते कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां ऊर्ध्वं पंचम्यादिषु वा यस्मिन्नहनि श्राद्धद्र
व्यसंपत्तिस्तस्मिन्नेकस्मिन्नहनि वा श्राद्धं कुर्वीतेत्यर्थः ॥ गौतमोऽपि ॥ अमावास्यायां पितृभ्यो दद्यात् पंचमीप्रभृति वापरपक्ष
स्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन्वा द्रव्यदेशब्राह्मणसंपत्तौ कालनियमः शक्तितः इति ॥ अत्रामावास्याग्रहणं प्राशस्त्यातिशयप्रतिपादनार्थं
तथा च निगमः ॥ अपरपक्षे यदहः संपद्येतामावास्यां विशेषेणेति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥ श
स्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते इति ॥ शस्त्रेण महाः वन्यमाः ॥ नीमन ॥ हेतुः सोमुपलक्ष्य ॥ स तु कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज
यित्वा चतुर्दशीं ॥ श्राद्धं प्रतिपत्तिथिषु प्रयोजनेतानतथेतना ॥ इदं च साद्धमवमावश्यकं शाकेनापि नापरपक्षमतिक्रामेदिति का
त्यायनवचनात् ॥ ॥ इति कृष्णपक्षसाद्धकालनिर्णयः ॥ ॥ अथ भाद्रपदापरपक्षसाद्धकालनिर्णयः ॥ ॥
अत्र यद्यप्यपरपक्षे साद्धं कुर्वीतेत्यादिभिः सामान्यवचनेनैव भाद्रपदापरपक्षोऽपि गृहीत एव तथापि तस्य प्राशस्त्यातिशयप्रति
पादनार्थं तद्धाकनाः ॥ प्रत्यब्दं वा याति पंचम्यूर्ध्वं तु न वापि दशम्यूर्ध्वं ततो यतिं मघायुक्तां तु तत्रापि शस्त्राद्यानां जन्मपराशतिप्रौष्ठपद्या
परपक्षः शुक्लापादनार्थं च पुनः ॥ आदिषु पृथग्ग्रहणं कृतं । तत्र विष्णुधर्मोत्तरे उक्तं नादनं नोद्वाजनूसे र्षे स्याद्दन्तिशा ॥ यजनं ।
जाम्पायनी चतुर्मासं तत्र सुप्ते तु केशवे । प्रोष्ठपद्याऽपरः पक्षः तत्रापि च विशेषतः ॥ प्रतिदिनात् भाद्रपदमासं वर्धयेत् कृष्णपक्षः सा
धायनिः नस्यास्यापरे पक्षे तिथिषोडशकं तुषः ॥ कन्यागतान्वितस्त्वेतस्यात्मकालः साद्धकर्मणि ॥ अत्र कन्यागतिसूर्यस्य

ने०
साद्धकालस्यात्पन्नंत्राशह्यमुच्यते॥ नतुकन्यागतत्वात्ता वेसश्राद्धकालोनभवतीति। जनश्राहसएव। पुन्जः कन्यागतः सूर्जः पुणप
पञ्चस्थूर्पंचमः। कन्यास्थार्ध्यान्वितः पञ्चः सोत्सैतीपुणापठ्यतइति। यामोपि। श्राप्या ७ मिवर्घिंकृत्वापः पञ्चः पंचमोत्तवेरै। तत्रस
ईश्रकुर्वीतकन्यास्थे र्कलेवेन्नवेति। स्रत्रतिथिष्पोडशकंमुक्तप्रतिपदात्हन्नाद्यी। तथाच देवलः। श्रद्व्योडशकैजन्तुर्मुक्तप्रति
177 पदासह। वंद्रनप्ताविशेष्येाासापिदशातिक्राम्यतेति। पञ्जमध्येकस्मिंश्चिदप्यन्हिकन्यार्कानातोसर्वापि॥ पञ्जश्रशस्तइत्याह।
वृद्धमनुः॥ मघ्येवाजदिवापञ्चत्वेपञ्चकन्यांनविवर्जयेत्। पञ्चः सकलः पूज्यः श्राद्धेतत्रविधीयते। श्रपमपनपञ्चोमहालपर्संज्ञ
कः। तथाहिमनुः॥ नष्टः स्पस्यापतः पञ्चोजत्रकन्यांब्रजेद्रविः। समहालपर्सज्ञः स्याद्गजच्छाजाकपञ्चथा। श्रसमहालपश्राद्धस्यफ
७१ लमाह कार्ष्णाजिनिः॥ पुत्रमाप्नुतेथानोगमेश्वर्यमतुलन्नया। प्राप्नोतिपंचमेदत्वाश्राद्धंकामांश्चपुष्कलान्। साद्धकनाणोप्प
श्रीः॥ उक्तस्लेनेव। श्वेताश्ले वेवर्हिंसतिपंचमंजोव्यतिक्रमेत्। तस्मान्नातिक्रमेद्विद्वान्पंचमेपेतृकंविधिनागनखंड। श्राप्या ७ पंचमे ७१
१८१ पञ्जेजः श्राद्धंनकनिष्पति। शाकेनापिदद्विजोपिसोत्त्वजलमुपेष्यति। ब्रह्मपुराणो॥ सूर्येकन्यागतेकुर्यो श्राद्धंयोनगृहास
मी। यनंपुत्राः कुतस्तस्यपितृनिश्वासपीडया। प्रतिपदादिषुदशोतोसुतिथिप्रदिनंमहालजश्राद्धकृनाााासमर्थश्रतिब्रह्मपु
रा॥ श्रश्वयुक्कृष्णपञ्चेषुश्राद्धंकार्यंदिनेदिने। त्रिभागहीनंपञ्चौपः तत्राघारवतस्ततिथजश्चतुर्दशीचतिर्धिंचहीप्तंतद्वत्
तस्तस्यत्रिभागहीनताएवंदशम्यादिपञ्चस्यत्रिभागता। श्रष्टम्यादिपञ्चस्याप्यद्वेताद्रष्टव्याएगुपंचम्यादिपञ्चेपुचतुर्दशी
वर्जनस्यवन्यमाणात्वात्। गोनमस्य श्रावपितथापतपञ्चेश्राद्धंपितृभ्योदत्पंचमीादिदर्शान्तमष्टम्यादिसप्तघे स्मिन्वेति। एतेषु
पञ्चेष्वसक्करकस्मिन्दिनेवामहालयश्राद्धंकुर्यात्॥ श्रतएवनागनखंडे॥ श्राप्या ७ पंचमेपञ्चेकन्यासंस्थेदिवाकरे।
जवेश्राद्धंननः कुर्यादेकस्मिन्नपिवासरे। तस्यसंवत्सरंयावत्तृप्तास्युःपितरोधुवमिति। श्रस्मिन्पञ्चेवर्ज्या ज्योन्याहनागजेशनं

दापीत्तागेव दिने त्रयोदश्यां द्विजन्मसु। एषु श्राद्धं न कुर्वीत गृही पुत्रधनक्षयादिति। नंदाः प्रतिपत्षष्ठ्येकादश्यः। त्रिजन्मानि
आश्लेष दशमैकोनविंशपस्तिस्थानाः।। स्मृत्यन्तरे।। नानो नो मो त्रयोदश्यां नंदासु गुरु मघासु च। पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्प
णं। वृद्धगार्ग्यः।। प्राजापत्ये च पौष्णे च पित्र्यर्क्षे भार्गवे तथा। जन्मसु श्राद्धं न कुर्वीत स पुत्रो विनश्यति। प्रजापत्यं रोहिणी। पौष्णं रेव
ती। पित्र्यं मघा। प्रतिपदादितिथिषु प्रतिदिनं श्राद्धकर्तॄणां पूर्वोक्तं नंदादयो न वर्ज्या इत्याह।। कार्ष्णाजिनिः।। नभस्यस्याप
रपक्षे श्राद्धं कार्यं दिने दिने। नैव नंदादि वर्ज्यं स्यान्नैव वर्ज्या चतुर्दशीति। जलत्तु प्रतिपत्प्रभृति तिथ्येकां वर्जयित्वा चतुर्दशीमिति
जानवल्वजनापरपक्षतिथिषु चतुर्दश्यां श्राद्धानर्हतानि यानि तदपरपक्षान्यविषयं महालये प्रतिपदादिपक्षचातिनि
कपक्षविषयं च उदाहृतम्। कार्ष्णाजिनिवचनविरोधात्। अस्मिन्नपरपक्षे जातस्तानीतस्याश्राद्धकर्ता।। महत्तुलमित्युक्तं।।
मत्स्यपुराणे।। ।।नस्तानीपितृपक्षे तु महती परिकीर्तिता। तस्यां श्राद्धं कृतं येन स गयाश्राद्धकृद्भवेत्। अश्राद्धकर्ता।। मह
तुलमित्युक्तं।। ।।ब्रह्माण्डपुराणे।। आषाढ्याः पंचमे पक्षे गजामघाष्टमी स्मृतः। त्रयोदशी गजच्छाया जागजा तु ल्पतुपेत्क
इति।। संन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रः कुर्याद्यथातिथि। महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां पार्वणं।। विधानेन कर्तव्यं।। तथा च वायु
पुराणे।। संन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रः कुर्याद्यथातिथिं। महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां पार्वणेन तु। अपरपक्षे त्रयोदश्यां सं
समवश्यं कर्तव्यं।। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे।। श्राद्धकालममावास्यां नित्यं पार्थिवसत्तम। पौर्णमासी तथा माघी श्रावणी च
नृपोत्तम। प्रोष्ठपद्यामतीतो नो तथा कृष्णे त्रयोदशी। एतानि श्राद्धकालानि नित्यान्याह प्रजापतिः। श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो
नरकं प्रतिपद्यते। अस्य च श्राद्धस्य प्राशस्त्यमाह। मनुः। यत्किंचिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात्तु त्रयोदशीं तु। तदप्यक्षयमेव स्यात्

नो०

वर्षासु च मघासु च। विष्णुः। अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः। प्रावृट्काले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः॥ मा-
त्कटेन यः श्राद्धं पायसेन समाचरेत्। कार्त्तिकं सकलं वापि प्राक्छाये कुञ्जरस्य वेति। यमः। गाथास्त्वपि च निर्गीताः कीर्त्तयन्ति पुना-
विदः। अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीं। पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मघासु चेति। शंखः॥ पिता पितामहश्चैव तथैव
178 प्रपितामहः। जातं पुत्रं प्रशंसन्ति पिप्पलं शकुना इव। मधुमांसेन पक्वेन पायसेन च। एष्यदास्यति नः श्राद्धं वर्षासु च म-
घासु च। अत्र त्रयोदशीं यदा श्रवणानां। त्रयोदशी योगात्तावेपि मघासु श्राद्धं कर्त्तव्यं॥ तथा च वायुपुराणे॥ मघासु कुर्वन् श्राद्धानि
सर्वान्कामानवाप्नुयात्। प्रत्यक्षमर्चितास्तेन तर्वेति पितरः सदा। माघाश्राद्धं च यः कुर्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु। पिता तस्य
श्री:॥ तुष्यन्ति सततं तिश्चान्न पालयेत्। एतेनैव तु योगेन न च बध्यानमुपानहौ। यो ददाति मघाश्राद्धे भोजनं च विशेषतः। त्रयोदश्यां सम-
७८ स्तास्य तृप्यन्ति पितरो न्यपेति। यत्तु ब्रह्मपुराणे॥ मघासु कुर्वतः श्राद्धं ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यति। संक्रान्त्यामुपवासं च चन्द्रसूर्यग्रह- ७८
तिथ्येति वचनं। तत्सपिण्डकः श्राद्धविषयं। अत एव भविष्यपुराणे॥ संक्रान्त्यामुपवासेन पारणेन च नान्यतः। मघायामपि पिऽ-
दत्तेन ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यति। तस्य ज्येष्ठपुत्रवतः पित्रापिण्डकं मघाश्राद्धं कर्त्तव्यमिति। जातूकर्ण्यः॥ यद्ददाति गयास्थश्च स-
र्वमानन्त्यमश्नुते। तथा। वर्षात्रयोदश्यां मघासु च विशेषतः। प्रोष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां त्रयोदशीं। प्राप्य श्राद्धं च क-
र्त्तव्यं मधुना पायसेन चेति॥ ॥ब्रह्मपुराणे॥ ॥यो नास्ति वर्द्धयेद्देहमत्यहं स्वात्मविक्रयात्। श्राद्धं तेनापि कर्त्तव्यं तेषु द्रव्ये-
षु सत्सु किं नः। त्रयोदश्यां विशेषेण। वर्षासु च मघासु च। नास्मात्परतरः कालः श्राद्धेष्वन्यत्र विद्यते। यदत्र सान्नात्पितनोऽनन्तकल्प-
मृतमक्षयमिति। पुत्रवद्गृहस्थेन सर्पिः श्राद्धं न कर्त्तव्यमित्युक्तं ज्योतिर्बृहस्पतिना। कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां जनः श्राद्धं कुर्वीत नः।

पैतृत्वं तस्य जानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितं ॥ ॥वामनपुराणे॥ ॥त्रयोदश्यां तु वै श्राद्धं न कुर्यात्पुत्रवान् गृही। तेष्यते सोपवासश्चके
क्षितिदृष्टजनद्धजे ॥नागरखंडे॥ यो वा यतिन्नतो मुक्तिपितृत्तिः सम्यगात्मनः। असंतानस्य यस्तस्य श्राद्धं प्रोक्तं त्रयोदशी। संतानयुक्तो यः
कुर्यात्तस्य वंशक्षयो भवेत्। तत्रैव। अथ प्रवृत्तिजः श्राद्धं त्रयोदश्यां करिष्यति। कन्यासंस्थे सहस्रांशौ तस्य श्राद्धं शसीजयः। इति शापेन
देवानां निषेधे जन्महानि तिथिः। ततः प्रवृत्तिनैतस्यां क्रियते श्राद्धमुत्तमं। यः प्रमादेन कुरुते तस्य स्यात्क्षयं संततेः। एतत्त्रयोदशीश्राद्ध
वंशोच्छेदस्य कारणं॥ एतत्पूर्वं त्रयोदशीश्राद्धं मा हुत्याविष्णजकेहितुक देवताशापतृपी। एवं श्राद्धनिषेधे सत्यपि पुत्रवद्गृहस्थे
नित्यकर्तव्यतानहितं पितृदेशेन त्राह्ल॥ सीत पर्वा॥ मवश्यं कर्तव्यं। तथा चोक्तं॥ पूर्वोदाहृतवचनानंतरं नागरखंडे एव। अतः
श्राद्धं विना दर्शं तद्दिने मघापापत्से। खड्गमांसं कालशाकं मासंवद्धीनसस्य च। तस्यावेपि दातव्यं जीवोदनमनुत्तमं। तस्मिन्
ह्निर्विश्लेत्यः पितृणां तुष्टये नृपेति। अतः पूर्वोक्तश्राद्धं संन्यजनूपाद्येयान्न। एतत्त्राह्ल॥ ततो जनपितृवर्गमत्रे द्दिशेन न
कर्तव्यं। किंतु मातामहवर्गोद्देशेनापि अत एवाकांक्षाजिनिः। श्राद्धं नैकस्य वर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत्। अलध्यात्तत्र जस्य
स्युः प्रजा हिंसितिते मजामिति॥ स्मृत्यन्तरेपि॥ नेच्छेत्रयोदशीश्राद्धं पुत्रवान्नृक्षुसुतायुष्ये। एककैवं न कुर्यात्सपार्थे॥ तु समा
वनेन। यः पुत्रवान्सुतायुष्ये त्रयोदशीश्राद्धं नेच्छेत् एकस्य पितृवर्गस्य न तु कुर्यात्॥ किंतु पार्वणं॥ पर्वणा पमावास्यायांक्ति प्रमाणं
यद्याद्धतत्तुल्यं ष्पडे त्तश्राद्धं तद्दित्यर्थः। अपनपजचतुर्दश्यां श्राद्धं हतादीनामेव श्राद्धं कर्तव्यं नान्येषां। अत एव जान
वल्कस्। प्रतिपत्प्रभृतिष्वेक वर्जयित्वा चतुर्दशीं। शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते। ब्रह्माण्डपुराणे॥ प्राजो नाशकश
स्त्राग्निविषाद्यैः यनि नीतया। चतुर्दश्यां तु कर्तव्यं तत्तृप्त्यर्थमिति निस्त्रजः॥ ॥नागरखंडे॥ अपमृत्युर्भवेद्येषां शस्त्रमृत्यु

जो० तथापिवा॥ उपसर्गो विपन्नानां च विषमृत्युमुपेयुषां॥ वह्निना वज्रदग्धानां जलमृत्युमुपेयुषां॥ सर्पव्याघ्र एतानां च मृतस्य
दंष्ट्रिघनेन पि॥ साद्धं तेषां प्रकर्तव्यं चतुर्दश्यां न नाधिपेति॥ अपमृत्युनकालमृत्युः॥ आत्मापत्तजनसामेवमुत्सुनित्यर्थः॥ उपसर्गे
नूतनमहादिकृतापीडाद्युत्ववेवर्त्ती॥ युवानस्तुग्रहे यस्य मृतास्तेषां व्रतपयेतरासात्रे॥ तु हता ये वै तेषां द्यात् चतुर्दशी॥ मनीसि:
179 विषशस्त्रश्वापदाहितिर्जैत्रालग्निघातिनां॥ चतुर्दश्यां क्रिया कार्या येषां मृत्युर्विगर्हितः॥ विषादिकृताघातो येषां सांप्रतं तथा
कैः प्रवेताः॥ ब्रह्मणो हा॥ लोहाघेर्द्विष्पुत्रा॥ लाविषादितिः॥ नप्रिदंष्ट्रिविपन्ना येतेषां शस्त्रा चतुर्दशीति॥ आदिशब्देन तत्र गु
पतनादुर्जागस्तन्ते॥ येतु शास्त्रस्यनुज्ञया जलाग्निप्रवेशादिना मृताः॥ तेषां चतुर्दश्यां साद्धं न कर्तव्यं॥ अतएव [illegible]॥
श्री:॥ जलाग्निस्यां विपन्नानां तत्रासेवाम् हेपाथि॥ साद्धं कुर्वीत तेषां वै वर्ज्यो जित्वा चतुर्दशी॥ मितिजलाग्निग्रहाणां विद्धिपनिर्गत्तीं
१९ तत्रगुपतनादिमनः॥ हेत्तूपलज्ञ॥ यथे पानितु पूर्वोदाहृतवचनानि तान्य वैधमनः॥ विषजानि॥ एवं च पतिमनः॥ अनन्तरं शा ७९
७९ स्त्रविहिताग्निप्रवेशेन मृतानां स्त्रीणामपि चतुर्दश्यां श्राद्धं न कर्तव्यं॥ आह वेणुः विपन्नानां जलाग्निग्रहपतितानां चतु
र्दश्यां तु वेत्पूजा अमावास्यां कामिकी तिदेवी पुनः॥ वचनात्॥ इदं च साद्धं पितुर्नयेकोदिष्टविधिनैव कर्तव्यं॥ तदाह [illegible]॥
चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सपिण्डीकरणात् परं॥ एकोद्दिष्टविधानेन कार्यं शस्त्रघातिनः इति॥ [illegible]॥ समत्वमागतस्यापि
। पितुः शस्त्रहतस्य तु॥ एकोद्दिष्टं सुतैः कार्यं चतुर्दश्यां महालये॥ समत्वमागतस्येति कृतसपिण्डीकरणस्य॥ अत्र शस्त्रहतग्रहणं
विद्यपूर्नि गृहीत पूर्वोक्तजलाग्न्यादि मरणः॥ हेतूपलक्षणार्थं॥ मनुः॥ एकपिंडीकृतानां तु पृथक्त्वं नोपपद्यते॥ सपिण्डीक
रणादूर्ध्वं मृतेऽह्नि च चतुर्दशी मिति॥ आर्त्विके विदेव माहुः॥ यथा वसन्ते व्रात्यालगोऽग्नीनादधीतेत्यत्र वसन्तकाले व्रात्यलगास्येवा
ग्न्याधानं व्रात्यस्यतास्य वसन्तकाल एवाग्न्याधानमित्युक्तं॥ पुनः पमस्तत्वात्रापि शस्त्रहतानां तेजस्विनादीनां च वसन्ते आधा

नेविधानाच्चतुर्दश्यन्तु जनिपमः॥ अत्र तु प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकोपि जातोपि चतुर्दशीशस्त्रेणानुहतायैवैतत्प्रवदी
यत इति याज्ञवल्क्यः॥ वचनं तु यद्दत्तुशस्त्रहतानामेव चतुर्दश्यामिति नवमः॥ शस्त्रहतानां चतुर्दश्यामेवेतु नु न निजमहिन
न्तनेष्वपि सामान्यवचनप्राप्तस्यापनयनं श्राद्धस्य बाधकत्वादेवेन निवक्षितत्वादनुमशक्यत्वात्॥ आहवेषु विपन्नानां जल
ग्निदंष्ट्रिपातिनां॥ चतुर्दश्यां तु वेत्पूजाप्यमावास्यां तु कामिकीति॥ देवीपुराणे च॥ नेनशस्त्रहतानां दिनेतनेपि प्येकमेवश्राद्धं विधी
नात्र पूजा श्राद्धं अमावास्यां महा॥ तिथ्यन्तरे नोपलन्त्र्या॥ पोपयुक्त्यित्रिस्याद्भफलकामः॥ गतस्यातिथौ शस्त्रहतानामुद्देशेन श्राद्धं
कुर्यादित्यर्थः॥ यदि पित्रादिषु त्रिष्वेकः शस्त्रहतस्तदैकमेकोद्दिष्टं कार्यं॥ यदि द्वौ शस्त्रहतौ तदैकोद्दिष्टद्वयं कार्यं॥ तथा वस्त्रन्त
न्तरे॥ एकस्मिन्द्वयोर्वैकोद्दिष्टं विधिवदिति॥ यदि पित्रादयस्त्रयोपि शस्त्रादिहतास्तदा त्रयाणामेव पार्वणं सांद्धं कर्तव्यमिति
दाह प्रचेताः॥ चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सपिंडीकरणोद्धृते॥ एकोद्दिष्टविधानेन तत्कुर्याच्छस्त्रघातिनां॥ पित्रादयः शस्त्रहता यस्य
शस्त्रघातस्त्वनुक्रमात्॥ सन्तूने पार्वणं कुर्यादादिकानि पृथक्पृथगिति॥ अस्मिन्नाद्रपदापरपक्षे केन विशेषतिवंघेन मह
लयश्राद्धकरणोऽश्विनशुक्लपंचम्यन्तासु तिथिषु कस्यांचित्तिथौ तच्छ्राद्धं कर्तव्यं॥ तदाह जननः॥ हंसे वर्षासु कन्यास्थे शा
केनाप्यग्रहे वसतापि च स्यान्नान्तने दध्यादुत्तमोपन्नपिपञ्चमः॥ हंसे सूर्यः॥ एतस्मिन्नपि काले कर्तुं विघ्ने जाते च णाद्र्थस्विके सति कृ
तिपत्पत्रेष्वपुर्दिनेषु कस्मिंश्चिद्दिने कर्तव्यं तथा च ब्रह्मपुराणे॥ यावच्च कन्यातुलयोः क्रमादास्ते दिवाकरः॥ तावच्छ्राद्धस्य का
लस्याघून्यं प्रेतपुरं तदा॥ तथा॥ कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति वै सुतान्॥ शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनं
निराशाः पितरो गताः॥ पुनः स्वभवनं जातिं शापं दत्त्वा सुदारुणं॥ नागरखंडे॥ मासं पक्षं प्रतीक्षन्ते गृहे ह्यानि समाहृताः

ने

वाप्युन्नताः पिपासान्तोः ऽनु क्रामपितनोन्नृणां ॥ जावत्कन्यागतः सूर्यस्तुलास्थश्च महीपते ॥ अत्रापि जावति काले कन्यास्थः
सूर्यस्तवत्कालः प्रशस्तः ॥ तदुक्तं नागनखंडे ॥ प्रेतपक्षो ह्यतिक्रांते जावत्कन्यागतो न विः ॥ तावच्छ्राद्धं प्रवांछंति दत्तैर्वै पितरः
सुतैः ॥ तुलास्थेपि सूर्ये कालान्तरापेक्षया दीपावलीसंज्ञकाखिनामावास्याप्रशस्ता ॥ तथा च सुमन्तुः ॥ कन्यानासोमहानाज
जावृश्चिकं दृष्टे वितावसुः ॥ तस्मिन्काले तत्वेदृदं वं दृश्यते किं जावदागतं ॥ जेदीपान्विता नाजनश्ख्याता पंचदशी तु दिवा ॥ तस्यां दद्यान्न चेद्
त्तं पितृणां ॥ वै महालजे ॥ ॥ इति श्रीजैमप्रकाशे समयनिर्णये जोघोते द्विसाद्धमहालजापनपञ्चमाकालनिर्णयः ॥
॥ ॥ अथ महालकालः ॥ ॥ तत्र हेमाद्रेः ॥ पूर्वमासप्रतिपत्तीयो नाहुर्संपूर्णमेऽलीगसतेचंद्रमर्कस्वदर्शप्रतिपद्
श्रीः ॥ तने ॥ प्रतासिद्धांते ॥ जावान्कालः पर्वणोत्ते तावान्प्रतिपदादिनः ॥ नवीं तु गन्हाणाने हासपुण्पो मिश्रवान्तवेत ॥ पद्योन्तजकाला
१८० मासकालः प्रतिपदादिकालो मोन्नकालः ॥ व्यासः ॥ विप्रशास्पर्शसमजेत् पनन्तिपितन तथा मनुष्यामध्यकालेतु मोन्नकाले १८०
१८० तुनान्तसः ऽऊलममध्यमकनिष्टः कालाइत्यपर्थः ॥ विष्णुः ॥ सीध्यानात्रोनकलं वीसाऽस्वलुविचजाणः ॥ दद्यानपि च कुले वांजदि
स्याद्गाहुदर्शने ॥ ॥ मत्स्यपुराणे ॥ वैद्रमूर्जगन्हेवैवमनताणो पुत्रजन्मनि मलमासेपि देजं स्याद्दत्तमञ्जपकानकं ॥ लिंगपुरा
णे ॥ वैद्रमूर्जगन्हे स्नाजान्मृतके सूतके पिवा ॥ अस्नापीमृत्युमाप्नोति स्नाजीमद्धं नविंदति ॥ सूतके मृतके चैव न दोषो राहु
हुदर्शने ॥ तावदेवत्तवेद्ध दिजोवन्मुक्तिन्नेहरपते ॥ एकगंथस्यवचनद्वपमध्ये पूर्वे वचनेस्नानपनें ॥ उत्तरे श्राद्धदानादि पुनं
अन्यथापोनतुक्त्यापत्ते ॥ अग्निनाः सर्ववर्णासूतके पिन स्नाजाय्यदिमानवः ॥ तिप्तजन्मनि कुर्षीस्यादुःखतागीनुजापते ॥
मार्कंडेजः ॥ ॥ वैद्रेवाजदिवासूर्यदृष्टेनाहोमहानहे ॥ अन्नजंकथितं पुण्यं तत्राद्यं तु विशेषतः ॥ नृशंस्वजुर्व्यापनला
तामिधाद्धन्नेस्नानाद्यधिकानोस्ति ॥ जदिपन विशेष्यपनिकल्प्यततद्वैवमेधादि छन्नेपि कल्पनीजो वक्तुं गेवितत्वं

घिकं फलं तदन्नावेत ततोन्यून मिति। येतुग्रहणात्पूर्वं द्विराश्रमते पि विद्विकित्सं तेषामपनायके विज्ञानेश्वरनर्यं त्रिकाकान हेमाद्रिप्रभृतयः प्रतिमन्वीक
र्तव्यः। एवं च गृहणात्समयेऽधितीय दिने मेघादिभिस्तु ग्रहादर्शनेऽपि शास्त्र दर्शनसंभवात्तत्कालात्त्तो जनाधिकारो स्ति।। तिन्न जानतः।। प्रागुक्तव
चनाद्मनुः।। चंद्रसूर्यग्रहे नाश्यादद्यात्स्नात्वा विमुक्तयोः। अमुक्तयोरस्तगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा परेहनीति।। महाभारते।। अथोपरागमत्र ज्यादि ग्रहे ग
ह्यासु जिमाचनेत्। चतुर्मोपादयस्तेवनाहुन्नस्तेदिवाकुने। एतच्च कालादिव्याप्तिनिक्तविषयं। तथा च वृद्धवसिष्ठः। सूर्यग्रहे तु नाश्नीया
त्पूर्वं यामचतुष्टयं। इंदुग्रहे तु यामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विना बालादिविषये तु मनुः। अपराह्णे न मध्याह्ने मध्याह्ने न तु संगवे भुंजीतसं
गवे चेत्स्यान्न पूर्वं भोजनक्रियां। अपः समर्थ संनिषिद्धकाले तु क्ते तत्र कात्यायनः। चंद्रसूर्यग्रहे तत्का प्राजापत्येन शुध्यति। तस्मि
न्नेव दिने शुक्का विना रात्रेर्न वशुध्यति। महाकाले तु क्तो प्राजापत्यं ततः पूर्वं निषिद्धकाले तु त्रिरात्रमिति विवेकः।। जदा वृद्धग्रहा
गस्तोदय्यपातास्मिन्न हनि नाचान। तथा च मार्कंडेयः। चंद्रस्य यदि वा भानोर्यस्मिन्न हनि तागेवः। महात्तु नवेत्तत्र न पूर्वं भोजना
क्तं। न च नेत्संगमं हं बेव तथे चास्तमुपागते। यावत्स्यान्नोदयस्तस्य नाश्नीयात्तावदेव तु। मुक्तिं दृष्ट्वा तु भुंजीत स्नानं कृत्वा ततः परं। दृष्टि
जानोपलब्धा।। तथा च वृद्धगौतमः। चंद्रसूर्यग्रहे नाद्यात्तस्मिन्न हनि पूर्वतः। नाहोद्धिमुक्तिं विज्ञाय स्नात्वा कुर्वीत भोजनं। जन्तु विष्णु
धर्मा। अहोरात्रं न भोक्तव्यं चंद्रसूर्यग्रहो यदा। मुक्तिं दृष्ट्वा तु भोक्तव्यं स्नानं कृत्वा ततः परमिति।। एतदपि महास्तमयविषयं। मु
क्तिरस्तावगते महाभाष्पूर्वं सहस्तागः। महाभाष्यस्तावि नीतात्रिरस्व यहोरात्र भोजननिषेधः। चंद्रे स्नात्वा गते महानात्रिं ननि
माहस्वेत्यहो नात्र।। ।। इति श्रीनृ सिंह प्रकाशे महाकालः समाप्तः।। ।। अथाधिमासे विहितानि निषिद्धानि च। तत्र श
तातपः।। एक सं जो पदमासो यस्यान्नी संवत्सरे ध्वविनात्। तत्राद्ये पितृकार्याणि देवकार्याणि चोत्तरे। व्यासः।। षष्टिर्भिर्दिवसैर्मासः कथि
तो वादरायणैः। देवकार्याणि वचनद्धयं वलादावस्पक्तानो देवपितृकार्याणि पुनस्तत्र कर्तव्यतापत्ती तत एवमादीन्यन्यान्यपि वच

न्जे० नान्यावश्यकदेवकार्याण्यपि विवर्जयेत् ॥ ॥तथा च बृहस्पतिः॥ ॥नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्रयतः सन्मलिम्लुचे। तीर्थस्नानं गज-
च्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च। नित्यं जपहुतादि। कालातिक्रमनिमित्तं प्रायश्चित्तं सूचयते। तथा। अग्न्याधेयाधिकृते पुनः षोडशमध्ये कालीनिषे-
षेधो दर्शपौर्णमासयाजी सन्नमावास्यां वा पौर्णमासीं वातिपातयेदिति। नैमित्तिकं यस्याग्निर्गृहान्दहेत् तत्र प्रायश्चित्तं निमि-
पक्रम्यमाणा गृहदाहेष्टिर्विहिता तन्नैमित्तिकं ॥ अन्नमत्र प्रायः॥ यस्यातिक्रमे प्रायश्चित्तप्राप्तिः यस्य गृहदाहेष्ट्यादेर्मासान्तरे विहि-
तकालासंभवेन मलमास एवावश्यकमनुष्ठानं तत्सर्वमधिमासेऽपि कर्तव्यमिति। गृह्यपरिशिष्टे। श्रवणाकर्म नहोमाश्च पूर्वमाग्रयणं तु
था। मलमासेऽपि कर्तव्यं काम्या इष्टीर्विवर्जयेत्। श्रवणाकर्म नहोमाः अग्निहोत्रोपासने वैश्वदेववाघाः दर्शपूर्णमासौ पर्वपार्वणे॥ स्थाली-
पाकस्य। आग्रयणस्याग्रयणेष्टिः। आपदि पुनातनवान्नप्राशनं वेऽपि कर्तव्यमाग्रयणेष्टिश्चनापदि। अस्तु जन्तुनेष्वाग्रयण॥ निर्णया-
मृते॥ यमः॥ गर्भे वार्धुषिके कृत्ये श्राद्धकर्मणि मासिके। सपिण्डीकरणे नित्ये नाधिमासं विवर्जयेत्। तीर्थस्नानं जपो होमो यवव्रीहितिल-
दक्षिणा। जातकर्मान्तकर्माणि नवश्राद्धं तथैव च। मघात्रयोदशीश्राद्धं श्राद्धान्यपि च षोडश। चन्द्रसूर्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानजपादिकं। का-
श्रीः॥ १८१ र्याणि मलमासेऽपि नित्यं नैमित्तिकं तथा। गर्भे गर्भे निमित्तेषु पुंसवनादिकर्मसु। वार्धुषिके अशीतितमो भागो वृद्धिः स्यादित्यादिविदितं तु क्रयवि- १८१
महानोन्नत्येन्तत्पस्पवेतनदाने। श्राद्धकर्मणि मासिके अमावास्याश्राद्धे के चन नवान्नप्राशनं गवन्नमन्यथापवित्वा मासास्यासाद्ध निर्ण-
यमपि कुर्वन्ति। अन्ये तु संवत्सरादिने कोऽस्येमासोपस्थात्रयोदशः तस्मात्त्रयोदशीश्राद्धं न कुर्यादिदुर्जनपइति। अपरे च पाणिनं प्रत्युक्तं
वा कुस्मृतिविनोयादनेकनिर्बन्धकानेननादृतत्वाद्व। अपरे तु तस्मात्त्रयोदशीश्राद्धं न कुर्यान्नोपतिष्ठते॥ इति पठन्ति। अन्नमेव पा-
नेप्युक्तः। अपचनिषेधाद्दर्शश्राद्धादिव्यतिनिक्रविष्यपः। तीर्थस्नाने पूर्वापक्रान्ते तथाजपस्वाप्यादादिनिर्णीमो नित्यहोमः॥ प
काठकगृह्यपरिशिष्टे। मलेनाज्यगतिर्नित्यं कुर्यान्नैमित्तिकं क्रियां। सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि मलिम्लुचे तथैवाग्न

प्रयाणाधानचातुर्मास्यादिकान्यपि । महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपि कर्म्म यत् । स्पष्टमासविशेषाख्याविहितं वर्जयेन्मले ॥
म–सयोत्त्रामपदापनपत्रः ॥ स्पष्टमासविशेषेति ॥ मासविशेषणनः मगगहाणानजद्धि हितं वैशाख्ये कर्त्तव्यमित्येवं तदपि तथा । अत्र त
माल्यार्द्धमानस्पृशाद्ध पिंडोदकक्रिया । सपिंडीकरणं तस्य यथा कालमुपस्थिताः । अनन्यगतिकत्वेन कर्त्तव्यास्यान्मलिम्लुचे । अ
गत्यः ॥ न कुर्यान्मलमासे तु कर्म्म काम्यं कथंचन । मुख्यानैमित्तिकं स्याद्यत्तत्तु तत्रैव कीर्त्तितम् । एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमु
च्यते । तत्कार्य्यं पूर्वमासेपि कालाधिक्येपि धर्म्मतः । एकोद्दिष्टं षोडशश्राद्धादि पूर्वमासेपि । अपिशब्द एवकारार्थः पूर्वमास एव कर्त्त
व्यमित्यर्थः ॥ कौथुमिः ॥ अष्टमेकं घरदं घाद्दर्ल्ले वा पि पुंसे चितं । संवत्सरे विपृष्ठ्रोपित्र ति मासंवमासिकं । मलमासमृतानां तु सां
वत्सरिकं पुनर्मलमासपाने मलमास एव कर्त्तव्यं ॥ न युद्धे तथा च लघुः ॥ मलमासमृतानां तु सांवत्सरिकं पुनर्मलमासपाने मलमास
एव कर्त्तव्यं ॥ न युद्धे तथा च लघुः ॥ मलमासमृतानां तु यच्छ्राद्धं प्रतिवत्सरं । मलमासे तु तत्कार्य्यं नान्येषां तु कथंचन । तु शब्द एवकार
र्थं व्यासः । अधिमासे विपन्नानां सोनमानं समासजेत् । स एव तस्य मासोपि श्राद्धपिंडक्रियादिषु । पादशब्दानं यमवत्सरे दैवादधिमास
स्य पोदयः ॥ तथाद्य थमाद्विकमधिमास एव द्वे पनि पूर्णे सपिंडीकरणं । पञ्चाससपातोपि तथैव सपिंडीकरणं । तदाह वशिष्ठः ॥ असंक्रा
न्तेपि कर्त्तव्यमाब्दिकं प्रथमं द्विजैः । तथैव मासिकं श्राद्धं सपिंडीकरणं तथा । जन्तु सत्यव्रतेनोक्तं ॥ वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृ
ताहनि । मलमासे न कर्त्तव्यं व्याघ्रस्य वचनं यथेति । एतदधिमासादन्यत्र मृतस्यासांवत्सरिकसाविषयं । प्रथमाब्दिकव्यतिरि
क्तविषयं च । अत्र मलमासो नामाधिकमास एव न तु क्षयमासः । क्षयमासे तु नैव श्राद्धविधानात् ॥ एक एव यदा मासः संक्रान्ति
द्वयसंयुतः । मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासोपि शस्यते । इति । गालवोपि ॥ वर्षे वर्षेपि यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेहनि । मासद्वयेपि
तत्कुर्याद्व्याघ्रस्य वचनं यथा । मासद्वयेपि ॥ संक्रान्तिद्वयसंयुक्तत्वात्क्षयमास एव मासद्वयात्मकः । अपिशब्द एवकारार्थे य

नो०

मासएवसार्द्धंकुर्य्योदिति॥ एवं विधान्यन्यान्यपि वचनान्यपि नैव विष्णनेजोज्यानि॥ द्वितीयाद्धिकं शुद्धं एव कार्य्यं तासीत्सुप्राकृते
मासि कुर्य्याच्छ्राद्धं यथाविधि॥ तथैवाभ्युदयं सर्वं नित्यमेकं हि सर्वदेति॥ सत्यव्रतस्मरणात्॥ प्राकृते शुद्धे॥ नित्यं नियमेन एकमेवशु
द्धेषु यज्ञन्न मलमासइत्यर्थः। प्रथमाद्धिकं मलिम्लुचं पञ्चकुर्वीत पुनरनाद्धिकं द्वितीयाद्धिकं त्रयोदशे मासि पतिपूर्त्तिं चतुर्द्दशमासप्र
थमदिने कुर्य्यादिति॥ अधिमासे काम्यव्रतादीनामारंभः परिसमाप्तिश्चेति द्वयमपि निषिद्धं न्यमासे तु प्रथमारंभे तु एव निषिद्धः।
182 इति संक्षेपेन मलमासे विधिनिषेधौ क्रमेणादर्शितौ। विशेषस्तु मलमासनिर्णये द्रष्टव्यः। उक्तास्साद्योपयुक्तकालाः॥ ॥
इति श्रीजेमप्रकाशे मलमासनिर्णयविधिः समाप्तः॥ ॥अथ संतानसप्तमीव्रतं॥ ॥माघे मासि शुक्लसप्तम्यां आघातं नः॥ अर्के
न्दौ शुचिर्गोमयं कुसुमनिर्वर्तोयं फलं चाश्नतीर्थं कंदमूलमुपोष्य जेन विधिवत्कृत्वैकलक्ष्मीं पुनः कन्नीर्नवान्नसर्वं घृतासनविधियो प्राह्णुहुमेगा
श्रीः॥ घेवुधाः कृत्वा वत्सनसप्तमीनविद्दिने प्राप्नोत्यनीप्सितं फलं॥ ॥इति सप्तमीव्रतं॥ ॥अथ आदित्यव्रतविधिवत्॥ ॥तुलसीपत्रत्र १८२
१८२ यं मार्गे पौषे घृतपलत्रयं। तिलमुष्टित्रयं माघे तु पलं फाल्गुने दधि चैत्रे दुग्धपलत्रयं॥ वैशाखे गोमयं तथा। जलांजलित्रयं ज्येष्ठे
आषाढे मरिचत्रयं। श्रावणे सक्तुमष्टी॥ गोत्रायोगोमूत्रमेव च। आश्वयुजे पलत्रयं चाश्वके कार्त्तिके तंदुलान्नं यजः। संवत्सरव्रतं पूर्णं मनीष्टफ
लमाप्नुयात्॥ ॥इति आदित्यव्रतविधिः॥ ॥तत्र प्रथमं दानप्रशंसा॥ ॥नन्दिपुराणे॥ दानं परं प्रशंसंति दानमेवप
राग्यं॥ दानं बंधुर्मनुष्याणां॥ दानं कोशो ह्यनुत्तमः। दानं कामफलो वृक्षो दानं चिन्तामणिर्नृणां॥ दानं पुत्रः परं दृष्टं दानं माता पि
ता तथा॥ न दानेन विना किंचिद्दृश्यते भुवनत्रये। दानेन प्राप्यते स्वर्गः श्रीर्दानेनैव लभ्यते॥ दानेन लभ्यते विद्या दानेन युवती जनः।
धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं परमं स्मृतमिति॥ नृयाम हा जानतेपि॥ ॥जानीमानुत्तमानीह वेदोक्तानि त्रयं सन्त्यजः। तेष्वपि श्रे
ष्ठतमं दानमिति मे नास्ति संशयः॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥दानं देवाः प्रशंसंति मनुष्यास्तथा द्विजाः। दानेन कामानाप्नोति

यान्कोश्विमनसेष्यति ॥ व्यासः ॥ नासादर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ पुनर्व्यासः ॥ अहन्यह
निजार्वं तमहं मया । दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोह्यते । कुतेन शाम्यते पापं स्वाध्याये शान्तिमुत्तमं । दानेन भोगाइत्वाकुल्लपसा सर्वमाप्यते
मनुः ॥ कृते तपः प्रशंसंति त्रेतायां ज्ञानमुत्तमं । द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ नमः ॥ यतीनां पनमोक्षमीत्वमाहानोवनोकसी । दानमेव ग
हस्थानां शुश्रूषा अलचानि ॥ मू ॥ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ ॥ अदत्तदानान्नृपा ॥ नृदक्षे हयनतर्जकान् । पानत्रिकं विधिं कुर्योदानं विश्रेष्ठमुम्
नवः कूप ॥ नृ विकलान्नृपनतर्जकान् ब्राह्मणार्थं नृशीलान् ॥ व्यासः ॥ जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः । सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थं
को न जीवति ॥ ॥ मत्स्यपुराणे ॥ ॥ न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्द्धनं चाभिरक्षणं । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु गीयते ॥ ॥ अथ दानस्वरूपं
तत्र देवलः ॥ अथातो दानविधिं व्याख्यास्यामः ॥ ॥ अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनं । दानमित्यभिनिर्दिष्टं व्याख्यानं तस्य वक्ष्यते ॥
अर्थानां न्यायार्जितानामिति शेषः ॥ उदिते शास्त्रकथिते श्रद्धाशब्देन तद्भक्तिरप्युपलक्ष्यते ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ ॥ नाल्पत्वं वा बहुत्वं वा दानस्याभ्यु
दयावहौ ॥ श्रद्धाभक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे स्मृते ॥ प्रतिपादनं समर्पणं ॥ पात्रस्य स्वत्वापादकत्याग इति यावत् ॥ ततश्च न्यायागतार्थस्य सच्छ्रद्धादि
ना पात्रस्वत्वापादकत्यागो दानमित्यर्थः ॥ इदं च दानस्वरूपाभिधानं शास्त्रसंपूर्णफलजनकदानविषयं ॥ अन्येषामपि कामदानानीत्यन
दिप्रसंगेन अपात्रेष्वपि नागेशाश्वेषु उक्तत्वात् ॥ तस्येति उक्तलक्षणस्य दानविशेषस्य व्याख्यानं विविच्य कामदानादिस्वरूपं पृथक्कृत्य
निरूपणं ॥ वक्ष्यते कथयिष्यते ॥ धात्वर्थे अविवक्षित्वा पाकः पच्यत इति ॥ वत्सप्रयोगः ॥ उक्तं दानस्वरूपमिन्नाह स एव दाता प्रतिगृहीता च शुद्ध
देयं च धर्मयुक्तं देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः ॥ धर्मयुगे यन्न्यायार्जितं द्रव्यं तिष्णीस्वरूपमाह स एव ॥ अपापरोगी धर्मा
त्मादित्सुरव्यसनः शुचिः । अनिंद्याजीवकर्माचरणविशुद्धो दाता प्रशस्यते ॥ अपापरोगी पापरोगरहितः ॥ पापरोगास्तु तेनैवोक्ताः ॥ उन्माद

को॰ स्वदोषेणाराजयन्मास्वासोमधुमेहोलगन्दनामहोदरोऽश्मरीत्येष्वेपापरोगाः॥अव्यसनोद्यूतादिव्यसनरहितः॥शुचिः॥बाह्याभ्यन्तर
शौचयुक्तः॥अनिन्द्याजीवकर्म्माऽनिन्दितव्यवृत्त्युपजीवी त्रिशुक्लः॥कशादृत्तिर्द्दिनिद्रः॥घृ॥ लुर्दजापरः॥सकुलेद्विजः॥अनुपहतस
र्वेन्द्रिजः॥जानिदोषेत्युजनदोषेत्याविमुक्तो ब्राह्मणः॥पात्रं॥प्रतिगृहीता सोमुख्याधर्जितं श्रीतिनचिनी।दर्शनेसदा।सन्तुतिश्चानुसृ
जावितदासाद्भुतिकील्यते।सोमुख्यमुखिप्रसादः॥आदिशद्वात्॥उत्साहादिग्रहः॥॥प्रदेतानि लिंगानि दृश्यंतेन दासद्भास्तीतिकील्य
183 ते।तेन प्रासाप्रापूतानि लिंगानिसासद्देत्यर्थः॥अपरावाधमक्लेशेस्वाजनेनार्जितं धनं।स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभियीयते
अपराबाधं परपीडामंतरेण॥पाजितं॥अक्लेशी पात्रक्लेशा — पकः॥स्वजनेन स्ववृत्त्या॥जत्रजद्दुलेतंद्रव्यंजास्मिन्कालेपिवापुनःदा
नार्हदेशकालेतौ स्यातां सेक्षोनचान्यथा।दानार्हं दानेअर्हं पूजितो प्रशस्तावितिजावत्॥अन्यथासुलतद्रव्यत्वेननसंपूर्णोन
श्री॰॥ प्रशस्तावित्यर्थः॥तत्र असंगात्॥अवस्थादीनां संप्रदर्शपत्र्याहीनस्यापुन्नष्टत्वंउत्कृष्टस्यापि हीनत्वमाह॥देवलः॥अवस्थादेशका १८३
१८३ लानां पात्रदात्रोश्च संपदा।हीनं चापि भवेत्श्रेष्ठं श्रेष्ठं वाप्यन्यथा भवेत्॥अत्रान्यथेत्यवस्थादीनामसंपदाश्रेष्ठमपिदानंमन्यथा
हीनंभवेदित्यर्थः॥दानस्यषड्विपाकत्वमाह स एव॥दुष्फलं निष्फलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयं।षड्विपाकं समुद्दिष्टं षडेतानि विपाक
तः॥विपाकः फलं॥एतानि दानानि विपाकतो दातृषड्भाकानाि॥क्रमात्॥तेषां स्वरूपमाह॥नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जाराजपतिताजस्र।
पिशुनभ्रूणहन्तृभ्यो दत्तं दुष्फलं भवेत्॥दुष्फलं विपरीतफलम्॥महदप्यफलं दानं सद्धमपापविवर्जितं।परबाधाकरं दानं परम
प्यनतीव्रजेत्।अफलं इष्टफलं न तु सर्वथाफलनरहितं॥अत्यंताफलत्वेतुपरदेवास्य सद्भाव्यानकरोति॥तदेववीजवत्तन्तंतवतीतितनव
र्थनुपपन्नस्यात्।फलवचनव्यद्विविधविपाकान्तियानविनोघश्च स्यात्॥परमपिश्रेष्ठमपि॥ऊनतां किंचिन्न्यूनतां।तेनपू

धेस्माद्देदः ॥ यथोक्तमपि यद्दत्तं वित्तेन कलुषेण तु । तत्तु संकल्पदोषेण ॥ आदाने तुल्यफलं लभते ॥ तत्तु संकल्पदोषेणेति । देयद्रव्यलोभा
दिदोषेण ॥ तथैवानुक्रोशगैः सकलेशेन द्विर्द्दिनी स्याद्विपुलं ददत् ॥ अनुक्रोशवशाद्दत्तं दानमन्नं जनान् व्रजेत् ॥ ॥अनुक्रोशाद्दत्तं॥ ॥दा
नस्यैव तु अकामतो ह्ययमाह स एव ॥ प्रपानामतडागादि सर्वकालफलं ध्रुवं ॥ आदिशब्दाद्भूम्यादिदानग्रहः ॥ सर्वकालफलं सर्वस्मिन्
दत्तं वस्त्रपत्नो गावश्छिन्नेकाले फलं जनस्य सन्तथा ॥ तदाजस्विकमित्याकुर्वीयते यद्दिने दिने ॥ अपूत्यविजयैरव येषां वालार्थे यदिष्यो
तोऽइच्छासेस्थं तु यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥ इच्छा अनिलाप्यत्रास्मिन्सिस्था ॥ समाप्तिर्यस्य कर्म्मणः ॥ तत्तथा ॥ कश्चिद्दिपासिस्यमिति
पाठः ॥ तत्र अपत्यधृतर्थज्यानाः काम्यत्वात् ॥ तदंगत्वात् तद्दानमपि काम्यं ॥ कालापेक्षं क्रियापेक्षं अर्थापेक्षं तथैव च ॥ त्रिधा नैमित्तिकं प्राक्तं
सहोमं होमवर्जितं ॥ कालापेक्षं यत्कालविशेषपुरस्कारेण ॥ विहितं ॥ क्रियापेक्षं यन्निमित्तपुरस्कारेण ॥ विहितं ॥ अर्थापेक्षं यत्पापा
र्जितार्थाल्पत्वबहुत्वोपादानेन विहितं ॥ सहोमं होममन्त्रपाठपूर्वं ॥ प्रकामान्तेनो ॥ त्रैविध्यमाह स एव ॥ नवोत्तमानि चत्वारि मध्य
मानि विधानतः ॥ अधमानीति शेषाणि ॥ त्रिविधत्वमिदं बुधैः ॥ तदेव विविनक्ति ॥ अन्नं दधि मधु त्राणं ॥ गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ॥ दानान्यु
त्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥ त्राणं निजता ॥ हस्तिन इत्यनन्तरं एषामित्यध्याहारः ॥ विद्याच्छादनवासपरिभोगौषधानि च
दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥ परिभोगः गृहपरिभोगसाधनं शय्यासनादि ॥ उपानत्प्रेष्ययानानि छत्रपात्रासनानि
चादीपकाष्ठफलादीनि द्रव्यं च बहुवार्षिकं ॥ बहुत्वादथ जातानां संख्यायामेषु नुष्यते ॥ अधमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदुः
अत्रापि एतेषां दानमित्यध्याहृत्य योज्यं ॥ बहुवार्षिकं पुरातनं तेनोत्तममपि जीर्णमधममेव विनाशपत्वमाह ॥ इष्टं दत्तमधीतं

को॰ वाविनाशजत्पनुकीर्त्तनात्। श्लाघानुशोचनात्यां चत्तगन तेजो विपद्यते। तस्माद्दात्मकृतं पुण्यं न वृथा पनिकीर्त्तयेत्। तुष्ट्या यानि ति
तं प्राकुत्समेव कृतवा दिनः॥ श्लाघात्र शंसा॥ अनुशोचनं पश्चात्तापः॥ तेन तेज इति फलोत्पादनशक्तिहीनं॥ वृथा नर्जनादिं विनोज
नं विना। तं धर्मकीर्त्तनं॥ तमेव स्वधर्ममेव तुष्ट्या वानिति प्राकुनित्यन्वयः॥ एवं दोष्यगुणहीनोपादनार्थं दान विशेष्यानुदाहृत्य
184 प्रकृतं शास्त्रीयं दानं स्तुवन्नुपसंहरति सर्व। एवं सर्वगुणोपेतमुक्तदोषविवर्जितं। कामधुग्धेनुवद्दानं फलत्यात्मेप्सितं फलमि
ति॥ ॥इति दानप्रशंसा दानस्वरूपनिरूपणं॥ ॥अथ निर्णयकालाः॥ ॥महानिशायां॥ नत्रो दानं न शीसान्नि वि
सौ:॥ नात्मूलपूदन्जि तामम्। विप्रांकन्याद्विजसेष्टदीपमन्नीं प्रतिश्रयं। विनेत्येतद्विद्यादिनिनपिसंवध्यते॥ ॥स्कंदपुराणे॥ नात्रो दानं
१८४ न कल्पे वकदा विदपि केन चित्। हन्ती तिनाज साप स्मात्त स्माद्धातुल्यदाव हे। विशेष्यात्र निशीथे तु न स्युर्नं कर्म राश्यतं प्रतो विसर्ज्यो १८४
जन्माजोदानादिष्व महानिशा। आर्जी निर्णयो ग्रहणादिनिमित्तकं काम्यं तु तोग दानादि व्यतिरिक्तविषयः॥ तदुक्तं देवलेन॥
नाकुदर्शनसंक्रांति विवाहोत्सववृद्धिषु। स्नानं दानादिकं कुर्युर्निशि काम्यव्रतेषु च॥ ॥मार्कण्डेयपुराणे॥ ॥महानि
शानु विज्ञेया मध्यस्थं प्रहरद्वयं। स्नानं तत्र न कुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते। विश्वामित्रः॥ ॥महानिशा द्वे घटिके रात्रेर्मध्य
मयामयोः। नैमित्तिकं तदा कुर्यान्नित्यं तु न मनागपि॥ ॥ज्योतिषार्णवे॥ ॥अन्यपाद्ये पं प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च
वेदानं नष्टप्याप्तसर्गचूडाकर्मामेखलाः। मांगल्यमपि निःशेषं वर्ज्ये मलमासे विवर्ज्येत्॥ अत्र मलमासे दाननिर्णयो देवेनं दिनं
नादिव्यतिरिक्तदानविषयः। तदुक्तं समयप्रदीपे तेजोद्योते॥ ॥चंद्रसूर्यग्रहे चैव मनागो पुत्रजन्मनि। मलमासेपि देयं स्या

दत्तमजपनकानकमित्यादिना ॥ तथा ॥ बाले वाथ दिवा वृद्धे शुक्रे वास्तमुपागते ॥ मलमासे भवे तानि वर्ज्येयेद्देवदर्शनम् ॥ एतान्यग्नि-
गन्याधेयादीनि । देवदर्शने प्रथमदेवदर्शनी ॥ स्कन्दपुराणे ॥ अर्धोदये सूतां गां दद्यात्सुकालाद्यविचारयन् । कालः स एव मन्तव्यो यदास्य दास्य
द्धिमुखीति गौः ॥ व्यासः ॥ आसन्नमृत्युना देया जीवोऽसौ वत्सा तु पूर्ववत् । तदन्तावेत्तु गौर्नैव नन को ध्वनताः जवे । तदा जदिने शक्नोति दातुं वैत-
नाधीतुगां । शक्तोन्योऽस्तु कृदादत्त्वा सेतो दद्यान्मृतस्य तु ॥ अनुयोगन इतिः ॥ वामनपुराणे ॥ व्यतीपाते तथा संक्रान्ति स्तथैव ग्रहणेन्दु ॥ निवृ ॥
पुण्यकालस्तदा सर्वे यदा मृत्युरुपस्थितः । तदा गोभूहिरण्यादि दलमजप्यता मिथ्यात् । विष्णुधर्मोत्तरे ॥ नहि कालं प्रतीक्षेत जल-
दातुं तृष्णान्वितं अन्नोदकं सदा देयमित्याह भगवान्मनुः । तथा । कालः सर्वोऽपि निर्दिष्टः पात्रं सर्वमुदाहृतं । अन्नस्य च दाने तु नात्र
कार्यं विचारणात् । तदेव दानकालस्तु यदा पात्रमुपस्थितं । सर्वं पात्रमित्यत्र सर्वशब्देन चौरादिव्यतिरिक्तं व्यवच्छिनत्ति । चौरेत्याद्यप-
यं दत्वा दातापि नरकं व्रजेदित्यादिना चौरादेरन्नदाननिषेधात् ॥ मत्स्यपुराणे ॥ यदा वा जायते वित्तं वित्तं श्रद्धासमन्वितं । तदैव दा-
नकालः स्यादयतो नित्यं हि जीवितं ॥ ॥ इति कालाख्यदानाङ्गनिरूपणं ॥ ॥ अथ दानविधिः ॥ ॥ तत्र दानविशेष्येषु त्र नियत
विशेष्येति कर्तव्यता तत्र ॥ दानप्रकरणे स्पष्टीक्रियते ॥ सामान्येतिकर्तव्यतानुप्रदर्श्यते ॥ तत्रापस्तम्बः ॥ देशतः कालतः शौचतः
सम्यक्प्रतिगृहीतृत इति दानानि प्रतिपादयति । देशतो गङ्गादौ । कालतो ग्रहणादौ । शौचवस्नानादिना । शुद्धो प्रतिगृहीतृतः सुप-
गुणे पात्रे । सम्यक्प्रतिपादयति । शास्त्रोक्तविधिना दद्यादित्यर्थः ॥ मनुः ॥ यो र्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव वा । तावुभौ गच्छतः
स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥ गध व्यासः ॥ गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे वासो घृतादि न्यायागतं देयं द्रव्यं श्रद्धासमन्वितः । शक्तितो दद्यात्
यः शीलादिसम्पन्नाय ब्राह्मणायानुपकारिणे तो माल्यादिभिरर्चिताय स्वस्तिवाच्योदकपूर्वं दद्यात् ॥ आपस्तम्बः ॥ सर्वाण्युदकपू-

श्रो॰ घोगादानानि यथाश्रुतिविहाने विहाने यज्ञोऽन्वाहार्यदानादौ। यथोक्तश्रुतियावद्देवसूयते। तावद्देवकुम्भोन्नोदकपूर्वेकतादिनि
यमद्युति तावत्॥ हारीतः॥ तस्मादग्निर्वोत्तदद्यादालभ्य वा। अवोन्यपन्नो जपं कृत्वा आलत्यसोदके पापानि न स्पृष्ट्वा। तत्र दा
नधर्माङ्गत्वेन विष्णुपुराणे॥ सम्यक्साधनं कर्मकर्तव्यमधिकारिणा। निःकामेन महावीन कामर्ष कामान्वितेन च। आचा
र्ययुक्तः सद्भावान् वेदज्ञोऽध्यात्मवित्तमः। कर्म्म॥ फलमाप्नोति न्यायार्जितधनस्वयंशसम्यक्छमुख्यकल्पादिना॥ ससाधनं
यथाविहितसाधनं अधिकारिणा॥ अर्थिनां समर्थेन विदुषा च। अध्यात्मवित्तमः शास्त्रोक्तफलं परलोके ममत्तविष्यतीति
धर्मज्ञानवान्। न्यायार्जितधनं स्ववृत्त्यार्जितधनं॥ कात्यायनः॥ आत्मा पुत्रः सुनो यास्त्वन्ता तापत्नी सप्यास्तथा। यात्राय
धर्मकार्ये तु जायन्ते प्रतिहस्तकाः। एतैः कृतं महादेवि स्वयमेव कृतं भवेत्॥ आपस्तम्बः॥ प्रव्रजोजपितानुमन्ता कर्तेति स्वर्गो
सौ॰॥ नाकफलेष्वनुयोगिनः॥ योऽनूयजत्रा न तत्ते तस्मिन्फलविशेषः॥ मनुः॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते। न सांपरायि
१८५ कं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलं॥ सांपरायिकं पारलौकिकं॥ जाबालः॥ विधिदृष्टं तु यत्कर्म्म कर्नोत्यविधिनानु यः॥ फलं १८५
न किंचिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत्। योगयाज्ञवल्क्यः॥ सद्भाविधिसमायुक्तं कर्म्म यत्क्रियते नृभिः। सुविशुद्धेन भावेन
तदानन्त्याय कल्पते। विधिहीनं तु वै दुष्टं कृतमसद्ध्यावयत्। तद्धनं त्यक्तसुनस्तस्यम्ः स्याय कृतात्मनः॥ नविष्णोलर्ने
काम्योदानविधिः पार्थे क्रियमाणो यथाविधि। फलदामुनिभिः प्रोक्तो विपरीतो ततयावहः॥ नामाजा॥ नावज्ञयाप्रदातव्यं
किंचिद्वा केन चित्क्वचित्। अवज्ञया हि तद्दत्तं दातुस्तदोषमावहेत्॥ शिवधर्मोत्तरे॥ प्रत्याख्यानमपि श्रेयः प्रियया वानुपेशलं।
न तु दानमसत्कारं पारुष्यमलिनीकृतं। वरं न दत्तमर्थिभ्यः सक्रुद्धेनीतनात्मना। न तदानं न तत्प्रीतिर्धर्मोप्रियया विवर्जितं।
दानं व्रतानि नियमास्तानि ध्यानं हुतं तपः। यत्नेनापि कृतं सर्वं क्रोधनस्य वृथा भवेत्। देवीपुराणे॥ सुविना ताव पूतेनं ज्ञाकि

सत्यव्रतादिना। अपि सर्षपमात्रं हि दत्तानां तानजेदिह॥ शातातपः॥ अतिगम्यं तु जह्यानं यज्ञदानमथापि वा। विद्यते सागरस्यान्तस्तस्य दानस्यान्तो
नैव विद्यते। प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानं च निरहंकृतं। तपो हि ... पुण्यानि तेषां फलमनन्तकं॥ शातातपः॥ आशां कृत्वा प्रदातानां दानका
ले निषेधकः। दत्त्वा संतप्यते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकं॥ तथा॥ काले लोके न यद्यद्युक्त्या गृह्णीयाद्यः प्रतिग्रहं। दाता मे नरकं याति ब्राह्मणा
स्तु नरकं व्रजेत्॥ गुप्तदाता च गुप्तपूजानि संस्कृतः। पूज्यते सर्वलोकेषु सर्वदेवैः शतक्रतुः॥ गरुडपुराणे॥ देवैर्वा पितृ
कार्यं वा नाशुचिः कर्तुमर्हति। स्नानमेव द्विजातीनां परं शुद्धिकरं मतं। अतः स्नातो हि तामेति दानं चैव प्रतिग्रहे। कृतमस्नातोपि नाकृतं
नान्यत्सत्वाय कल्पते। प्रजापतिः कर्मगुणोपपवित्रमसृजत्पुरा। नन्दोद्भवमेतत्परमं मुनिभिः कल्पितं महत्। तस्मात्स्नानेन दाता च
ता प्रतिग्रहीता। स्नानहोमजपादीनि कुर्वीत तानि विशेषतः। पवित्रं दत्तेपवित्रम्॥ वायुपुराणे॥ क्रियाः कुर्वीत मोहादनाच्च स्पृहनाः
कः ... स्यात्स्वजाः सर्वान्नसंशयः॥ तथा॥ दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव च। ... दानादीनि विशेषतः। ... नुवि
चेष्टानि तद्वदाचमनं नयः॥ सौरपुराणे॥ दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनं। प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम्।
आसनारूढपादस्तु जान्वोर्वा जंघयोस्तथा। कृतावसक्थिको यश्च प्रौढपादः स उच्यते॥ ब्रह्मपुराणे॥ नाधिकं नाभिमुक्तक
च्छो मुक्तचूडस्तथैव च। दाने प्रतिग्रहे यज्ञे जपादिकर्मसु देवाः समेत्य वस्त्रं हि त्वचं पुंसामकल्पयन्। ततश्च वाससा हीनमर्धं
पूर्णं विवर्जयेत्। सोत्तरीयस्ततः कुर्यात्सर्वकर्माणि तावितः। अधौते तु धौते च परिदध्यान्नवाससी। दानं प्रतिगृह्य च दद्यादेहतं
मेव च॥ दद्याद्धानं जपेत्॥ आर्द्रवासास्तु यः कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहं। सर्वं तद्राक्षसं विद्याद्बहिर्जानु च यत्कृतं॥ वसिष्ठः॥ जले शुष्क
वस्त्रे स्थले चैवार्द्रवाससा। जपहोमस्तथा दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत्॥ विष्णुपुराणे॥ मोहाद्देवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा। नैक
वस्त्रः प्रवर्तेत द्विजो वाचनके जपे। द्विजवाचनके जपे द्विजः स्वस्तिवचनादौ॥ शातातपः॥ सत्यादंशात्परं नित्यं ... दशाद्यं तावनः॥ एक

जो०
वर्ज्जं तु तं विधाद्दैवे पित्र्ये विवर्ज्जयेत् ॥ श्लोकगौतमः ॥ स्नाने दाने जपे होमे दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि ॥ वद्धी यान्ना मुनी कञ्जीशेषकाले यथानु सि ।
आसुनी कञ्जामाहयात्तवत्कनः ॥ पनिधानाद्व हिः कञ्जानिवद्धा यासुनी पिवेत् ॥ धर्म्मे कर्म्मणि ॥ विद्वद्भिः वर्जनी या प्रजल्पतः ॥ वहिः कञ्जाव
हिर्न्निर्गता कञ्जा ॥ वाताहपुनाणि ॥ सुस्नातः सम्यगाचान्तः कृतसंध्यादिकक्रियः ॥ कामक्रोधविहीनश्च पापण्डस्पर्शवर्जितः ॥ जितेन्द्रियः स
त्यवादी पात्रं दाता वसस्यते ॥ श्रीगीताः ॥ संध्ययोनुत्तयोर्जोपयत्तोजने दन्तधावने ॥ पितृकार्ये च दैवे च तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ गुरूणां सन्निधौ
186
दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ स्नाने तु मैथुने चैव योगे चैव विशेषतः ॥ एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ ॥ कात्यायनः ॥ कुशपा
णिनि विष्टेन तथा यज्ञोपवीतिना ॥ देयं प्रतिगृहीतव्यमन्यथा निःफलं तु वेत् ॥ गौतमः ॥ श्रंतयोनुकनं कृत्वा सलिलं सकुशोदकं ॥ फलान्य
पि व संध्या यत्र दद्यात्स्व श्रद्धान्वितः ॥ संध्याये तिस्रमुक्त कामदृतिफलनिर्दिश्य कृत्वा ॥ प्रद्विश्यनमते ॥ नाम गोत्रे समुच्चार्य प्राङ्मुखो दयन्
श्रीः॥
त्रेनात् ॥ उदङ्मुखाय विप्राय दत्त्वा तेस्व लिवाचयेत् ॥ दिप कीर्तनादिति दिय स्वसदेवताकं स्वकीर्तनानन्तरं दद्यात्स्वथेः ॥ अर्थादिन
१८६
जमः प्राङ्मुखादिनूपः कन्यादानातिनिष्कदान विषयः ॥ कन्यादाने तु ॥ प्राक्स्वत्वगास्यतोर्ध्वं हि दातृगना हकजोस्थिति निति स्वत्व १८६
न्तने ॥ विशेषाभिधानात् ॥ पात्रासन्निधाने नान देनं विशेषक्ष्क्तः ॥ मनसा पात्रमुद्दिश्य जलं भूमौ विनिक्षिपेत् ॥ विद्यते सागन
स्पीतस्य स्यान्तो नैव विष्यते ॥ प्रद्विश्यनमते ॥ पात्रं मनसि संविन्त्याक्षिप्य वर्न्तं गुणान्विते ॥ देशकालेनुसंप्राप्ते देयमम्भु विनिक्षिपेत् ॥
उपपाह सन्निधाने तु विशेषस्तत्रोक्तः ॥ द्रव्यपात्रविशेषस्वेत्वपनोऽजं दातुमर्हति ॥ यज्ञाया धेनं वं पात्रं द्रव्यमोदिन्जदेवतो ॥
यामः ॥ पनोऽजे पितुपद्धत्तं तीर्थस्नानेन सोदकं ॥ तद्दानं सोदकं प्राहुरनन्तफलदायकं ॥ तथा ॥ पनोऽजे कल्पितं दानं पात्रान्त ॥
वे कथं तवेत् ॥ गोत्रजे स्य तथा दद्यात्तद्दत्तावेस कृषु ॥ पनोऽजे पिवपद्धत्तं तावपूर्णं निवेतसा ॥ गुरुमित्रद्विजातिभ्यस्तत्तु दान
मनन्तकं ॥ पनोऽजे प्रतुपद्धत्तं स्वस्त्यजत विवर्जितो दृश्यते सागन स्पीतस्य स्यान्तो नैव दृश्यते ॥ जातूकर्ण्यः ॥ कानेपादद्यात्

तिग्रन्हीजाच्च ॥ स्कंदपुराणे ॥ तस्मात्प्रात्र्यावमुद्धाजेकार्यैर्दानप्रतिग्रहे ॥ व्यासः ॥ त्रिमात्रस्तु प्रजोक्तव्यः कर्मणो नैत्तेषु सर्वदा ॥ तिस्रः सार्द्धास्तु कर्त्तव्या
मात्रास्तद्वा धेविन्तके: दिवताध्यानकाले तु कृतं कुर्योन्नसंशयः ॥ तथा ॥ दानहोमजपान्कुर्वन्नासीनः कुशासने ॥ एषां फलमनन्तं तु लभते प्र
प्रमुखोन्नरः ॥ देवलस्मृतिः ॥ नामगोत्रे समुच्चार्य सम्प्रदानस्य चात्मनः ॥ संकीर्त्य देशकालादि तुभ्यं संप्रददे इति ॥ नममेति स्वसन्नजानिद्वत्ति
मपि कीर्त्तयेत् ॥ मत्स्यपुराणे ॥ न विनिर्धानजेऊहे हेमसंप्रेर्जितं बुधः ॥ तिष्ठद्रूपाव हे पस्माधेशकव्याधि कुर्नन्त्राणि ॥ शीघ्रं पनरवीकरणा
घृणः प्राप्नोति पुण्यफलं हि मेल्लुपलनाणि ॥ सीत्रो न्निजितमिति ॥ पात्रे देशेनोत्तरुष्टमितजर्घशः ॥ षट्त्रिंशन्मते ॥ प्राणीजमुसमिधेग्नौ जुहुयाद्भाध्
तित्रयं ॥ उदगमेषु दत्तेषु पात्रं तेषुपपादयेत् ॥ आगमनेषु स्वजे स्थित्वा दाता च पूर्नमेश्वनम ॥ ध्यात्वा स्वपुत्रपमुद्दिश्य दक्षिणां प्रतिपादयेत् ॥ सम
स्ताव्याहृतीर्हुत्वा नत्वोपविसमापयेत् ॥ आत्मानं प्रणिपत्याथ ततः पात्रं विसर्जयेत् ॥ अनेन विधिना दानं दातव्यं होमपूर्वकं ॥ तत्कर्मदक्षि
णावर्ज्जं होमवर्ज्जं विनाहृति ॥ एतच्च विहितांगहोमकेषु दानेषु होमानुवादो दर्शितः ॥ अन्यथा हूतयाद्दष्टशिष्टाचारानस्तुतां तुलादिदानेषु
प्रसंगः स्यात् ॥ व्यासः ॥ सद्यः पुष्कलेषु विद्धीन्तो दानं दद्यात्सदक्षिणां ॥ अदक्षिणां तु यद्दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ दक्षिणा त्रिषु पतीद्दिकर्म
सिध्यति मानवे ॥ सुवर्णमेव सर्वासु दक्षिणास्तु विधीयते ॥ सर्वपदमात्रविशेषाविहितदक्षिणोतनयनम् ॥ ॥ अथ प्रतिग्रहीतिकृत्य
म् ॥ ॥ विश्वामित्रः ॥ अस्य प्रवृत्तिस्वधर्मोजः तथा बद्धशिखो द्विजः ॥ स्नातः समन्तगुप स्पृश्य गृह्णीयात्प्रयतः शुचिः ॥ ॥ आदित्यपुरा
णे ॥ ॥ ॐकारमुच्चरन्प्राज्ञो द्रव्यं सकुशोदकम् ॥ गृह्णीयाद्दक्षिणो हस्ते तदन्ते स्वस्ति कीर्त्तयेत् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ प्रतिगृहीतासावित्री
सर्वत्रैवानुकीर्त्तयेत् ॥ ततस्तु कीर्त्तयेत्सार्द्धं द्रव्यसाद्रव्यदेवताम् ॥ समापयेत्ततः पश्चात्कामस्तुत्या प्रतिग्रहे ॥ तदन्ते कीर्त्तयेत्स्वस्तिप्रति
ग्रहविधिस्त्वयं ॥ सावित्रीं सवित्रिदैवत्यं यजुः देवस्य त्वेत्यादि प्रसिद्धं ॥ ततोद्रव्यं ॥ सार्द्धं द्रव्यदेवतामिति यस्य द्रव्यस्य या देवता तेन
द्रव्येन देवतासंबंधः काय इति चार्थप्रकाशनः ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रमुकस्मै देवायेदममुकम ॥

नो०

प्रतिगृह्णामि कोऽदात् । कस्मा अदात् कामोऽदात् कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्ते ॥ ॐ स्वस्ति । दक्षिणां गृहीत्वा तु सा-
वित्रं मन्त्रं नैतत्तं नाजात्वा वतु ॥ न जपेत्तु देवि दक्षिं ॥ अमुकस्मै अमुकी तेनाम नक्षत्रमस्यै मा जपेत् पात्रे मजा मध्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे ततः का-
मस्तु तिः ॐ स्वस्तीति अत्र विशेषस्त्वादित्यपुराणे ॥ प्रतिग्रहे पठेद् दुर्गां प्रतिगृह्य द्विजोत्तमान् । मन्त्रं पठेत्तु नाजन्ये इष्टाशु च तथा विप्रो ॥ म-
187 नसा तु तथा शूद्रे स्वस्तिवाचनमेव च ॥ सौंकारं ब्रह्म ॥ कुर्यान्निर्नौकारं महीपतौ ॥ उपांशु च तथा वैश्ये मनसा स्वस्ति शूद्रजे ॥ प्रतिग्रहे
प्रतिग्रहमन्त्रं मन्त्रं मध्यमे स्वर्णं ब्राह्मे ॥ दातनि सौकारं स्वस्ति वा सुनं कुर्यात् । ब्रह्माण्डपुराणे ॥ शुचिः पवित्रपाणिश्च गृह्णीयाद्दुलनामुष्णः ।
स्मी०॥ अनीष्टदेवताध्यायजन्मनसा विजितद्विजः । कृतोऽन्नीजको नित्यमेतज्जोनुकन्तथा । दातुर्निक्षम पिध्यापनं प्रतिगृह्णीयाद्दलोलुपः ॥
वायुपुराणे ॥ कोप्याजवासाः कुर्यात् जपहोमप्रतिग्रहान् । न तु देवगमुञ्जं त्वक् तिष्य कव्य स्वधावन्हिः ॥ छागलेयः ॥ हस्तमध्ये ब्रह्मतीर्थे
१८७ दक्षिणां गृह्णीयात्तु नन्तु । प्रचेताः दक्षिणां ॥ हस्तमध्येन ब्राह्मण ॥ स्पर्श्यनेजं तीर्थमाग्नेयेन प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ॥ गरुडपुराणे ॥ स्नातः सम्य-
गुपस्पृश्य पदधानोधौतवाससी । सपवित्रकरश्चैव प्रतिगृह्णीत धर्मवित् । विष्णुधर्मोत्तरे ॥ मृतके सूतके विप्रान् तु गृह्यः प्रतिग्रहे । १८७
तत्रापि च तथा गृह्णानेनेत्तपदूनि ॥ कालः स्तरवग्रहाजदात्त्वमुपस्थितं । प्रतिग्रहात्तथान्येतु माग्रानाशुचि नाद्विजाः ॥ अ-
न्यक्रेन वधर्मज्ञात्तथा मुक्का शिष्येन च । विष्णुधर्मोत्तरे ॥ दातुर्मन्त्रप्रयोगान्ते अमुकस्मै सुनाजवे इदमौ प्रतिगृह्णामित दन्ते स्वस्ति
कीर्तयेत् । कन्यादाने तु न पठेद्द्व्याया ॥ तुष्टपकुष्टपका । प्रतिग्रहे द्विजः स्वेच्छात्तत्रैवानन्तत्तवन्निते । कन्यादानं इति कन्यादाना
वसनदीक्षमानानां सुवर्णादास्यादिद्रव्याणां द्रव्यदेवतासं वै वै दृष्टधमन्कीर्तयेत् । जनुस्तककन्यादानरवान्तत्तवन्तीत्य यथा प्रतिग्रह-
स्यपायधर्मं न जानाति द्विजो विधिं । न यात्यन्यसमाप्तुकान् नकं प्रतिपद्यते । विधिं तु धर्मं विज्ञाय तु ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे । दात्रा सहतनत्य-
व महादुर्गाण्यपसौ घुरान्तस्मादुक्तं विधिं कृत्वा ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे । आत्मनश्च जनस्य जागं कुर्याद्दातुस्तथैव च । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

विधिज्ञेनः प्रतिग्रहो न तथा भूमेः प्रतिग्रहं कुर्य्याद्भूमिं कुर्वन्प्रदक्षिणां। कन्यां गृहीत्वा कन्यां तु दासं दासीं द्विजोत्तमाः। कर्णे तु हृदि विन्यस्य
धर्म्मज्ञेन प्रतिग्रहः। प्रतिग्रहं तु स्वीकारः। आरुह्य तु गजस्कन्धे कुर्य्याद्विप्रः स्वयं कीर्त्तितं। तथा चैकशफानां तु सर्वेषां च विशेषतः।
प्रतिगृह्णीत ज्ञानं स्पृष्ट्वा पुच्छे हयं स्वाजिनं तथा। सामान्यं एकशफानां तु कार्य्यः प्रतिग्रहः। येन त्वकृष्णाः ... स्पृष्ट्वा गावस्तान्विशेषतः।
शृङ्गे प्रतिगृह्णीत स्पर्शयेत् अपरे तु। कर्णे ... सर्वेषां पुच्छे विचक्षणाः। गृह्णीयान्महिष्याः शृङ्गे रत्नं चैव प्रदेशतः। प्रतिग्रहमथो
धर्मपात्राणां वापि रोहितां भूमौ बीजानां मुष्टिमादाय रत्नानां दासम् तथा। वस्त्रं प्रीतिदायाद्यात्प्रतिग्राह्यं वा पुनः। आरुह्य यानं
मंत्रमातुर्वेव च पादुके। चर्म्म च जीवसंस्पृष्ट्वा प्रविशेत्तथा गृहं। अवतीर्य च सर्वाणि जलस्थानि चैव द्विजाः। ईशान्यां तु नद्यां
स्पृष्ट्वा छत्रं दण्डं तथैव च। द्रुमं स्वप्रतिगृह्णीयान्मूलं तु कनो द्विजः। आयुधानि समादाय तथा मुच्यते विन्नुष्यता(?)मुः। ईशान्यां दिशि गन्त
आमुच्य च आबध्येत् जर्थे। पतिनिषिद्धा प्रतिगृह्णीत गां पुच्छे कर्तव्या हस्तिनं कर्णे मूर्द्धिदासीमजं चैव वपुष्टे स्वत न गर्द्दतो। अश्वं कर्णे शिरे वापि
अन्नं मुष्टिग्रहणेन जलं। राज्यासनं गृहं न्यस्तं स्पृष्ट्वा पादाप्तं कांचनं उष्ट्रं च ककुदे स्पृष्ट्वा अमृतं गा स्वम हिष्यादिकानि। गोयामस्त्वविधानेन
पुच्छे संस्पृश्य प्रतिगृह्णीयात् दक्षिणा तो दृशि न स्वे च तथान्तु ग्रामं गास्वपे तु जस्विना बु सत्वानाम ष्णएव विधिः स्मृतः॥ ॥इति प्रतिग्रहविधिः
तम्॥ ॥अथ पञ्चद्रव्यदेवताः॥ ॥विष्णुधर्म्मोत्तरे॥ अन्नं सर्वं देवत्यं भूमिश्चैव विष्णुदेवता। कन्यादासं तथा दासी प्राज
पत्याः प्रकीर्त्तिताः। प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरंगो यम देवतः। तथा चैकशफं सर्वं कथितं यमदेवतं। महिषस्तु तथा याम्य उष्ट्रो वै नै
ऋतो भवेत्। रौद्री धेनुर्विनिर्द्दिष्टा छागमाग्नेयमुच्यते। मेषं तु वारुणं विद्याद्वराहो वैष्णवः स्मृतः। आरण्याः पशवः सर्वे कथिता
वायुदेवताः। जलाशयानि सर्वाणि वानि धानी कमण्डलुः। कुंभश्च कलशश्चैव वारुणानि विनिर्द्दिशेत्। समुद्रजानि रत्नानि सामुद्रा

कर्णे तु हृदि
स्पर्शः ।7

जे०

॥तथैवच॥आग्नेयंकनकंप्रोक्तंसर्वलोहानिचाप्यथा॥प्राजापत्यानिसस्यानिपक्वान्नमपिच द्विजाः॥ज्ञेयानिसर्वगंधानिगंधर्वाणि॥
विचक्षणाः॥वार्हस्पत्यंस्मृतंवासःसौम्यानिन्यथ्यनसानिवा॥पुञ्जि॥स्वनतथासर्ववापव्याःप्रकीर्तितः॥विघात्रालीविनिर्दिष्टाविप्रोप
कृतानिवासानस्वतानिज्ञेयानिपुष्पकाष्ठानिपीडितेःसर्वेष्यामिल्पितोऽनौविश्वकर्मातुदेवतम्॥कुष्माण्डमथपुष्पाणिशाकानिहवि
तेःसह॥फलानामपिसर्वेषांतथान्नेयोवनस्पतिः॥मत्स्यमांसेविनिर्दिष्टंप्राजापत्यंतथैवच॥छत्रंकृष्णाजिनंशय्यांरथमासनमेव
188
च॥उपानहौतथापानंजम्बानल्पाणि॥वर्जितं॥उत्तानांगिनसत्वेतत्प्रतिगृह्णीतमानवः॥पर्जन्यापतथासीनंशस्त्रवर्मध्वजादिकं॥
नाणपकन्नानिसर्वंकथितंशाक्रदैवतं॥गृहंतुसर्वदैवत्यंजदनुक्तंद्विजोत्तमाः॥भूरूपंविष्णुदैवत्यंसर्वंवाविष्णुदैवतं॥तदेतद्देवतानांप
श्री:॥ थाजथमसुकदेवतमितिद्रव्यविशेषा॥लेन पानवाक्ये नियानंशिष्टाचाराव॥ ॥इतिद्रव्यदेवतानि॥ ॥इतिश्रीजैमन्प्र
१८८ काशदानविधिद्रव्यदेवतासमाप्तः॥ ॥अथदेयद्रव्यविशेषमानं॥ ॥तत्रादितःपुनः॥जालान्तरगतेजानोयत्सूक्ष्मं
दृश्यतेरजः॥प्रथमंतत्प्रमाणानांत्रसरेणुंप्रचक्षते॥त्रसरेणुस्तुविज्ञेयोऽष्टौयेपरमाणवः॥त्रसरेणुस्तुतेऽष्टौनथरेणुस्तुसंस्मृतः॥ १८८
नथरेणुस्तुतेऽष्टौवालाग्रंतत्स्मृतंबुधैः॥वालाग्राण्यष्टलिक्षातुयूकालिक्षाष्टकंबुधैः॥अष्टौयूकायवंप्राहुरंगुलंतुयवाष्टकं॥
द्वादशांगुलमात्रोवैवितस्तिस्तत्प्रकीर्तितः॥अंगुष्ठस्यप्रदेशिन्याव्यासःप्रादेशमुच्यते॥तालःस्मृतोमध्यमयागोकर्णश्चाप्यनामया॥
कनिष्ठयावितस्तिस्तुद्वादशांगुलिकःस्मृतः॥रत्निरंगुलपर्वाणिविज्ञेयस्त्वेकविंशतिः॥चत्वारिविंशतिश्चैवहस्तःस्यादंगुलानितु॥
किंकुःस्मृतोद्विरत्निस्तुद्विचत्वारिंशदंगुलः॥प्राजापत्येंगुलेश्चैवधनुर्द्वयंप्रकीर्तितः॥धनुर्द्वात्रिंशद्युगनालिकेजानीहितेयवांगुलैः॥धनुर्ण्वां
द्विंशतीनल्वमाहुःक्रोशःस्याच्चविपोजनाः॥धनुःसहस्रेद्वेचापिगव्यूतिरुपदिश्यते॥अष्टौधनुःसहस्राणियोजनंतुप्रकीर्तितम्॥
माघाऽध्यायः॥ ॥परमाणुःपरंसूक्ष्मंत्रसरेणुर्महीरजः॥वालाग्रंचैवलिक्षाचयूकाचाथयवोंगुली॥क्रमादष्टगुणाज्ञेयाहुजवान

स्तांततोंगुली। षडंगुलीपदं त्वादुर्धितं तैर्द्विगुणाः स्मृतः। द्वितस्तिस्ततो हस्तो ब्रह्मतीर्थादिवेष्टनात्। चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नालिका तद्युगेन
तु। क्रोशो धनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिस्तच्चतुर्गुणा। द्विगुणं योजनं तस्मात्प्रोक्तं संख्यानकोविदैः। बृहस्पतिः। दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डा निवर्तनी
दश तान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति च॥ ॥वसिष्ठः॥ दशहस्तेन वंशेन दश वंशान्समंततः। पंच चाभ्यधिकान्दद्यादेतद्गोचर्म चोच्यते॥ ॥
विष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥यदुत्पन्नमथाश्नाति नरः संवत्सरं द्विजः। एवं गोचर्ममात्रं च पुंभिः प्रोक्तं विचक्षणैः॥ मत्स्यपुराणे॥ ॥दण्डेन सप्तहस्तेन
त्रिंशद्दण्डा निवर्तनी। तत्ताम हीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः॥ वृद्धवसिष्ठः॥ गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयंत्रितः। एतद्गोचर्ममा-
त्रं तु प्राहुर्वेदविदो जनाः॥ ॥ब्रह्मपुराणे॥ ॥धर्मशास्त्रेषु मानार्थं या संज्ञा मुनिभिः स्मृताः। ताः सर्वा व्यवहारार्थं बोद्धव्याः संप्रद-
ष्टतः॥ ॥इति भूमिदानम्॥ ॥अथ सुवर्णमानम्॥ ॥याज्ञवल्क्यः॥ ॥जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतः। ते ष्टौ लि-
क्षा तु तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते। गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः। कृष्णलः पंच ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश। पलं सुवर्णाश्चत्वा-
रः पंच वापि प्रकीर्तितम्। ते त्रयः कृष्णल इत्यादि। ते मध्ययवाः त्रयः कृष्णलः। कृष्णलो गुंजा। ते कृष्णलाः पंच माषः। ते माषाः षोड-
श सुवर्णः। चत्वारः सुवर्णाः पलम्। पंच वा सुवर्णाः पलम्। सुवर्णपंचकेन पलमानाभिधानमात्र विकल्पः। अगस्तिप्रोक्तेपि। यवः स्यात्सर्ष-
पैः षड्भिर्गुंजा च स्यात्त्रिभिर्यवैः। गुंजाभिः पंचभिश्चैको माषकः परिकीर्तितः। तत्षोडशभिर्माषैः सुवर्णो हेम पुनः स्मृतः। चतुर्भिः पल-
मेतस्याष्टशतो यन्नां विदुः। दशपलानि धनानामित्यर्थः। तथा च मनुः॥ पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दशेति। प्रकारान्तरेण माष-
ः। सुवर्णेत्रे यथावन्मध्यपाककाले निष्पन्ना धान्यमाषाः पंच सुवर्णमाषः पंच वा गुंजाः। सुवर्णमाषाः ते षोडश सुवर्णः एवं प्रमाण-
सिद्धस्य सुवर्णस्य द्वितीया संज्ञा कर्ष इति। चतुःकर्षं पलम्। पलानां शतेन तुला। विंशतितोलिको तानः अस्यैव ज्ञानस्य रुद्रतोलिक इति
द्वितीया संज्ञा॥ अगस्त्यप्रोक्ते। फलानां विंशतिर्वीसी पंचवीस पलं तुलामनाः। उदतोलिकः स एव स्याज्ज्ञानो विंशतितोलिकः स एव स्याज्ज्ञानो वि-

जे॰ शतितोलिकः॥ ॥इति हेममानं॥ ॥अथ रूप्यप्रमाणं॥ याज्ञवल्क्यः॥ ॥द्विकृष्णलो रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते। शतमानं तु दश
भिर्धरणैः पलमेव तु। निष्कं सुवर्णाश्चत्वार इति॥ द्वे कृष्णले द्वे गुंजे पूर्वोक्तरूप्यमाषो भवति मध्यमयवरक्तपर्वे मितः एको रूप्यमा
षो भवतीत्यर्थः। ते माषाः षोडश धरणं। दश धरणानि शतमानमित्युच्यते॥ तदेव पलमभिधीयते। चत्वारः सुवर्णा निष्कः। अत्र
189 रजतप्रकरणे हेमप्रकरणोक्त सुवर्णस्य शिष्टोपादानं हेमप्रकरणोक्त माषप्राप्त्यर्थं। अतः पंचकृष्णलको माषः। न कृष्णलद्वयपरि
मितः। तैः षोडशभिर्माषैर्निष्पन्नः सुवर्णस्तेन सुवर्णैश्चत्वारो निष्कः। हेमप्रमाणोक्त चतुःसुवर्णमानोन्मितं रजतं निष्क इत्यर्थः॥
मनुः॥ द्विकृष्णले समधृतो विज्ञेयो रूप्यमाषकः। ते षोडश स्याद्धरणं पुराणश्चैव राजतः। धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः।
स्मृ॰ १। चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः समधृत इति। मध्यमयवप्रमाणाधृत इत्यर्थः। यत्र चत्वारः सौवर्णा निष्क इत्यभिधीयते। सौव
१८९ र्णो निष्कः इत्यादित्यादिषु तत्र हेमप्रमाणोक्त सुवर्णचतुष्टयोन्मितं हेमद्रव्यमेव निष्कशब्दवाच्यं न तु रूप्यं॥ अथ धान्यादिपरिमाणं॥ ॥ १८९
स्कंदपुराणे॥ यवगोधूमधान्यानि तिलाः कंगुकुलत्थकाः। माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः श्यामसर्षपाः। गवेधुकाश्च नीवारा आढक्यः
सह चीनकाः। चणकाश्चीनकाश्चैव धान्यान्यष्टादशैव तु॥ ॥मार्कण्डेयपुराणे॥ ॥उत्पन्नेतानि बीजानि ग्राम्यारण्यानि जातानि
तु ओषध्यः फलपाकान्ताः सप्तदश स्मृताः। व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कंगवस्तिलाः। प्रियंगवः कोविदाराः कोरदूषाः सचीन
काः। माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः। आढक्यश्चणकाश्चैव शणाः सप्तदश स्मृताः। इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः
स्मृताः। ओषध्यो याज्ञियाश्चैव नीवाराजास्तिलाः सगवेधुकाः। कोविदारसमा उक्ता यथा वेणुयवास्तथा। ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओ
षध्यश्च चतुर्दश॥ ॥वामनपुराणे॥ ॥पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरेकं पलं स्मृतं। अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित् किंचिदष्टौ तु पुष्कलं। पुष्कलानि च
त्वारि आढकः परिकीर्तितः। चतुराढको भवेद्द्रोण इत्येतन्मानलक्षणं॥ ॥लैंगपुराणे॥ ॥पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं। चतु
र्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः। आढकैस्तैश्चतुर्भिस्तु द्रोणस्तु कथितो बुधैः। कुंभो द्रोणद्वयं सूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश।

पलैव कुडवः प्रस्थः आढको द्रोण एव च । धान्यमाने षुवो ज्ञेयाः क्रमशो मी चतुर्गुणाः ॥ द्रोणैः षोडशभिः खारी विंशत्या कुम्भ उच्यते । कुम्भै-
स्तु दशभिः वाहो धान्यसंख्या प्रकीर्तिता ॥ विंशत्या कुम्भ इति । विंशत्या द्रोणैरित्यर्थः ॥ अत्र धान्यसंख्येत्युपलक्षणं ॥ अत एव द्रवद्रव्यविषये
पिष्टं द्वपुना ॥ पलद्वयं तु प्रसृती द्विगुणं कुडवं मतं । चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः आढकस्तैश्चतुर्गुणः । चतुर्गुणो ऽत्र वेद्रोणः ॥ इत्येते द्रव्यमानक्रमि-
ति ॥ ॥द्रोणद्वयं तु कुम्भ इत्येकः पक्षः ॥ ॥कुम्भस्यैव शूर्प इति । संज्ञान्तरं । विंशत्या द्रोणैः कुम्भ इत्यपरः ॥ पलसहस्रपरिमाणः ॥ कुम्भ इ-
ति दानविवेके ॥ द्वादशपलाधिकपञ्चशतपलपरिमाणः कुम्भ इत्यपरे । एते पक्षा देशकालशक्त्यपेक्षया ज्ञेयाः ॥ ॥ त्रिकोष्ठीति
वैटोवा । मानं तु लौगुलिप्रस्थे गुंजापञ्चाद्यमाषकः ॥ तेषां षोडशाक्षः ॥ कर्षो स्त्रीपलं कर्षचतुष्टयं । सुवर्णस्य विस्तो हेम्नो ऽक्षे कुडविस्तु तु-
ल्यपले तु ला स्त्रियां पलशतं तानस्याद्विंशतिः स्तुलाः आचितो दशतानां स्युः शाकटोत्तानआचितः ॥ इति धान्यमानं ॥ ॥इति सीनि-
मप्रकाशे परिमाणप्रकरणं ॥ ॥अथ दानविधिरुच्यते ॥ ॥तत्र प्रथमतः कपिलादानविधिः ॥ ॥पुण्ये दिनमथासाद्य
स्नात्वा तर्प्य पितॄंस्तथा । कृतोपवासः संश्रास्य पञ्चगव्यं निवेश्य च । घृतक्षीराभिषेकं च कृत्वा विष्णोः शिवस्य च । समभ्यर्च्य यथान्यायं पु-
ष्पादिभिरनुक्रमात् । उदङ्मुखीं ततः कृत्वा दत्वा धेनुं पयस्विनीं । सवत्सां वस्त्रसंवीतां सितयज्ञोपवीतिनीं । सौवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां
सुवर्णोपरि संस्थिताम् । कांस्यदोग्ध्रीं महाशुद्धां ताम्रपृष्ठीं तथैव च । सितचामरपुच्छां च मुक्तालाङ्गूलभूषितां । श्वेतवस्त्रपरिच्छन्नां
घण्टारवनिनादिनीं । परिस्रग्गन्धहस्तां वद्धां किङ्किणीजालमण्डिताम् । दिव्यवस्त्रसमां पुंड्रां हेमदण्डापभूषिताम् । पयस्विनीं सुशीलां च तत-
रुणीं वत्सकान्विताम् । ईदृशीं कपिलां दद्याद्विप्राय विधानतः । शङ्कितो दत्तो पुष्करीं ब्राह्मणाय महात्मने ॥ ॥ततो ब्राह्मणावनात् ॥
अमुकगोत्रायेत्यादि कपिलादाननिमित्तं एभिश्चन्दनपत्राक्षतताम्बूलपूगीफलयज्ञोपवीतयुगवस्त्रादिभिर्नलं कृत्यशाखाक्षफलत्राणि

जे॰ कामाख्यामहं दृष्ट्वा॥ इतोस्मीति॥ प्रतिवचनं॥ अथ कपिलांगोषु देवतान्यसेत्॥ गोत्वोपनद्धः प्रवक्ष्यन्ते गोत्वा देवाः समुत्थिताः॥ गोत्रिधृदाः
समुद्री गोः सप्तऊर्गापदक्रमाः॥ शृंगमूले गवां नित्यं ब्रह्माविष्णुसमाश्रितौ॥ शृंगाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च॥ शिरोमध्ये महादेवः स-
र्वभूतमयः स्थितः॥ ललाटाग्रे स्थिता देवी नासावंशे च षण्मुखः॥ कंबलाश्वतरौ नागौ नासापुटसमाश्रितौ॥ कर्णयोरश्विनौ देवौ चक्षुष्योः श-
शिभास्करौ॥ दंतेषु वायवः सर्वे जिह्वायां वरुणः स्थितः॥ सरस्वती च हुंकारे यमयक्षौ च गण्डयोः॥ संध्याद्वयं तथोष्ठाभ्यां ग्रीवायामिन्द्र आ-
190 श्रितः॥ रक्षांसि ककुदे देशे तु साध्याः स्थाने सिसं स्थिताः॥ चतुःपादेषु वै धर्मः सा जंघासु संस्थितः॥ खुरमध्येषु गंधर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः॥
पुनागा निचगात्रेषु गात्रे चापूनसिः स्थिताः॥ तुङ्गा एकादशाः पृष्ठे वसवः सर्वसंधिषु॥ श्रोणीतटस्थाः पितरः सोमो लांगूलमाश्रितः॥ आदि-
त्याः रश्मयो वालाः पिंडीभूता व्यवस्थिताः॥ साक्षाद्गंगा च गोमूत्रे गोमये यमुना तथा॥ क्षीरे सरस्वती देवी नर्मदा दधिसंस्थिता॥ हुताशनः स्व-
स्री॰॥ जे सर्पिषि ब्रीलामानीयुजुः पनः॥ अष्टाविंशति देवानां गोको द्योनामुत्ते स्थिताः॥ ऊर्ध्वे पृथिवी जप्ता सशैलवनकानना॥ चत्वारः सागरास्तत्र गोगवीं
१९० येनुपयोघनाः॥ एतद्धि कथितं सर्वं पुराणे कीमप्रावित्तो॥ गवामंगेषु ये देवा निवसंति हि निश्चिताः॥ अथ कपिलीं त्रिः प्रदक्षिणीकुर्यात्॥ ॐ
निर्मितैः॥ उद्घुष्य माम्रा ज्वलन्॥ जा लक्ष्मीः सर्वभूतानां सर्वदेवेष्ववस्थिता॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहति॥ देहस्था या च रुद्राणी १९०
शंकरस्य सदा प्रिया॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः॥ चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरू-
पा समाश्रये॥ चतुर्मुखस्य या लक्ष्मी लक्ष्मीर्या धनदस्य च॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे॥ स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा या-
ज्ञभुजां च या॥ सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥ ततः संपूज्य संकल्प्य कार्येत्॥ ॥ इति गोपुच्छतर्पणं॥ ॥ मातृपक्षास्तु ये केचि-
त्ये केचित्पितृपक्षकाः॥ गुरुश्वशुरबंधूनां ये कुलेषु समुद्भवाः॥ ये बान्धवा लुप्तपिंडा वै पुत्रदारविवर्जिताः॥ ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गो-
पुच्छोदकतर्पणात्॥ क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः पंगवस्तथा॥ विरूपा आमगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम॥ ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गो-

पुष्पोदकतप्योगेः वनुशास्योत्तमन्नमसीति ॥ मंत्रेणादम्पतीतज्जलंपिवेत् ॥ सोमपानेनतत्तुल्यंदंपती पिवते जलम् । जलशान्तिनमस्तुल्यं
जलंतुपनिकल्पजेत् ॥ अथगोमन्त्रः ॥ सोनत्रोनिजगत्पूज्यो विश्वमातस्त्वापहे । मयादत्तामिदंग्रासं गृहाण त्वं विष्णुर्वेदितेः ॥ ॥ गवान्हिकमं
त्रः ॥ ॥ अथ दानं ॥ ॥ ॐ अद्येहेत्यादि ॥ अमुकसगोत्रायेत्यादि ॥ इमां कपिलां गां सवत्सां दिव्यवस्त्रयुक्तां जज्ञोपवीतिनीं स्वर्णशृंगीं
सुवर्णतिलकां रौप्यखुरीं ताम्रपृष्ठीं कांस्योपदोहां सुवर्णपनिसीस्थितां सितचामरभूषितां पुष्पमालोपशोभितां मुक्तालांगूलभूषितां
घंटावादनामुखभूषितां पट्टसूत्रवद्धां किंकिणीजालमंडितां पयस्विनीं सुशीलां रुद्रदैवतां तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ॥ अथ घृतेन तत्क
पिलां गोदानप्रतिष्ठासिद्धयर्थं सुवर्णमग्निदेवतं यथाशक्ति निमितं अमुकगोत्रायेत्यादि तुभ्यमहं संप्रददे ॥ सीमगवील्लक्ष्मीनानाजनाः श्री
यन्तां ॥ प्रतिमाहीकोदादिति मंत्रं पठति ॥ ॥ अथ प्रशंसा ॥ ॥ कपिले सर्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि । तीर्थदेवमयी तस्माद्दत्ताश्शा
न्तिं प्रयच्छ मे ॥ ॥ अथ गोदानफलम् ॥ ॥ प्रसादा यत्र सौवर्णाः शय्यानलाद्गलोन्विताः ॥ यत्राश्वाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥ या
वन्ति तस्य रोमाणि सवत्साया विशाम्पते । तावतो वत्सरान् नाके सननो प्रलाप्नोतिकम् ॥ ॥ इति श्रीलोकप्रकाशे कपिलादानविधिः
समाप्तः ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ अथ स्वर्णशृंगीदाने ॥ ॥ गोपूजा च ॥ इमां गां मन्त्रीनिगां ददामि । इति द्विजकरे जलदानं ॥ वानि ॥
देवद्रव्यव्याप्तिप्रेवनी ॥ इत्यमितिवाक्ये प्रथमदानान्तेपि ॥ ॐ अद्येहेत्यादि । एतद्भवीनोमसम्मितवत्सरावच्छिन्नस्वर्गकामः ॥ इमां गां
स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरीं ताम्रपृष्ठीं कांस्योपदोहां वस्त्रसंयुतां सवत्सां रुद्रदैवतां अमुकगोत्रायेत्यादि । तुभ्यमहं संप्रददे । अथ घृतेन तन्निष्क्रीणी
दानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं हिरण्यमग्निदेवतं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ॥ धेनुपूजा ॥ द्विजकरे जलदानं । धेनोनत्निष्पेचननं च । पालनमीत्यादि प
ठित्वा ॐ अद्येहेत्यादि । सर्वपापक्षयपृथ्वीनाश्यपुक्तिमुक्त्परोष्पनलसमफलेहिकलौकिकसौख्यदीर्घायुष्यारोग्यवेष्णवलोक
प्राप्तिमनाः कालहनिस्मनाः दधिकसहस्राधिकदशार्बुदसहस्रावच्छिन्नशोककुःखानवाप्तिदोगन्त्यानुप्राप्तिकामः इमां गामहं

विश्वेदेवा ॥ जमा ... ॥ वसुः
कुवेर ॥ पितॄ ... ॥ सोम

सो० पलिप्त नूत्नागस्थापितचतुर्द्दिक्षु प्रागीवकृष्णाजिनस्थां वनसितवस्त्रच्छन्नीं तु कनकशृंगीं रौप्यशफीं ताम्रपृष्ठीं कांस्योपदोहां मुक्तालांगूल सोम
न्तूषितां ॥ नानाफलसंयुतां सवत्सां धेनुं तु रुद्रदेवताममुकगोत्राजेत्यादि ॥ तुभ्यमहं संप्रददे ॥ अथ कृष्णतेनत्र ॥ कृष्णाजिनगवीदानप्रवृ
ष्टासिध्यर्थं इदं सुवर्णं जयापनिमित्तं अग्निदेवतं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ० ॥ अथ दशवर्णानां विधिः ॥ ॥ नागसोरूपप्रदा श्वेता धूम्रा पापप्र
णाशिनी । कृष्णा स्वर्गप्रदा प्रोक्ता गौ नीलकुलवर्द्धिनी । धूम्रा ताम्रा कृष्णलोहितच्छविः । गौ नीवा तिपीता ॥ नक्कान्न प्रभूदद्गजेजा पीता दा विद्
घातिनी । पुत्रप्रदा कृष्णसा नीनी लाघवमर्घवर्द्धिनी । कृष्णसा नी कृष्णश्वेतवर्णा । कपिला सर्वपापघ्नी नानावर्णा च मोक्षदा । पीता दद्रौ जगद्ध
न्तां दुग्धचोष्णां निनिन्द्रिजा । पीनो दकौ जगद्धना ॥ मिति दान दिन एव दान पूर्वकाले ॥ दुग्धवो ष्णा स्वल्पान्नपानशीला मित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तप्र
काने ॥ गो ब्राह्मण ॥ पूजादिकं विधाय पञ्चअर्घ लोगप सौख्यप्राप्तिकाम इमां सुवर्णशृंगीं वस्त्राघ्राणादि ताघैः ॥ वि नू ष्पितां ललाट तत पो ॥ प्रत्यग
त्रि सप्त क्षीनज तच्छन्नचनां गां मुक्तान्नूष्पितलां गूलीं कांस्योपदोहां श्वेतां गां तु रुद्रदेवताममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय जेत्वा घाग्नि मे ति
श्रीः ॥ १९१ कत्तव्यता जाते पूर्ववत् ॥ ॥ एवं धूम्रवर्णादीनां वा क्पस्पफलकामन जानवाक्जमूर्घं समानवत्सां कपिलां धेनुं दत्वा पयस्विनीं । सुशीलां १९१
वस्त्रसंछन्नां ब्रह्मलोके महीयते ॥ १ ॥ समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं दत्वा पयस्विनीं । सुशीलां वस्त्रसंछन्नामग्निलोके महीयते ॥ २ ॥ समानवत्सां
धूम्रां तु दत्वा धेनुं पयस्विनीं । सुशीलां वस्त्रसंछन्नां यमलोके महीयते ॥ ३ ॥ समानवत्सां गो नीलां धेनुं दत्वा पयस्विनीं । सुरूपां वस्त्रसंवीतां विष्णु
नीलोकमश्नुते ॥ ४ ॥ लोहितीं तुल्यवत्सां वै धेनुं दत्वा पयस्विनीं । सुरूपां वस्त्रसंवीतां वसूनां लोकमश्नुते ॥ ५ ॥ लोहितां तुल्यवत्सां वै धेनुं दत्वा
पयस्विनीं । सुव्रतां वस्त्रसंछन्नां सूर्यलोके महीयते ॥ ६ ॥ अथ जां हेमवर्णां तां पिंगलाक्षीं सवत्सकां । प्रदाय वस्त्रसंवीतां कौवेरं लोकमश्नु
ते ॥ ७ ॥ ज्ञानील धूम्रवर्णां गौ सवत्सां कामदोहिनीम् । प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते ॥ ८ ॥ वत्सोपि युक्तां नीलां गौ सधनं तत
समन्वितां । गंधर्वाप्सरसां लोकान् दत्वा प्राप्नोति मानवः ॥ ९ ॥ सवत्सां पीवनां दत्वा श्वेतां कंठी मलंकृतां । वैश्वदेवसमावासीस्य

तिलाज्यविष्णुदेवते २ वरुणादेवतं

नैसेसीप्रपद्यते ॥१०॥ समानवत्सां सवलां धेनुं दत्वा पयस्विनीं । सुव्रतां च सुवर्णांगीं सोमलोके महीयते ॥११॥ धर्मोस्त्विंदृप्यन्नृपे ॥ जगदा
नंदकानंद । विश्वमूर्तिर्हतो देवः प्रीयतां मे महेश्वरः ॥१२॥ एकादशम् ॥ ॥ इति श्रीकौमप्रकाशे दशावर्णादानविधिः ॥ ० ॥ अथ पात्रदा
नविधिः ॥ । तत्रादौ तिलपात्रं स्यादाज्यपात्रमथापरम् ॥ लवणं वै तृतीयं स्याच्चतुर्थं शर्करास्मृतम् । पंचमं कुंकुमपात्रं वै षष्ठं दधिसमुदाहृतम् ।
सप्तमं व्रीहिपात्रं च नवनीतमतः परम् । नवमं गुडपात्रं स्यान्मधुपात्रं ततः परम् । एकादशं पात्रं च तैलपात्रमथापरम् । त्रयोदशं वानि
पात्रं फलपात्रं चतुर्दशी । रत्नपात्रं ततः प्रोक्तं संख्याया दश पंच च । आदौ विप्रस्य वर्णानां कुर्याद्गन्धानुलेपनैः । ततः प्रतिगृह्य पात्रं स्वे स्वे
मंत्रैः सुपूजयेत् । पश्चाद्विप्राय दातव्यं स्व स्व मंत्रेण समन्वितम् । सर्वेषामेव दानानां विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ ॥ ततो वाक्यं ॥ तिलाः पुण्याः
पवित्राश्च सर्वकामकृताः स्मृताः । शुक्लाश्चैव तथा कृष्णा विष्णुगात्रसमुद्भवाः । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । तिलपात्रप्र
दानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥१॥ अथाज्यपात्रदाने च वक्ष्ये वाक्यानि सत्तम । आयुर्ज्ञानोपदातानि तथा वंशकराणि च । आज्यं तेजोम
यं चैव आज्यं वह्निर्द्विजं सदा । तस्मादाज्यप्रदानेन अतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥२॥ लवणं वै नराः सर्वे लवणं सर्वदेवताः । तेनाधीनानि
चान्नानि रसाः स्वादुयुतास्तथा । रूपलावण्यपुष्कलाः सर्वं तु मम मा मजाः । तस्माल्लवणदानेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥३॥ दर्पका
मुकसंभूतान् सर्वकार्यविनिर्मिताः । देहस्थापापनाशा यशाद्केनातुष्टिदास्मृताः । शर्करादानेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥४॥ नी
राज्जाता वनस्पतीनां नादमृतसंभूतिः । नीराज्यातः कलानिधिः । नीनात्नीनोदकीर्तिः [illegible] नीनो विश्वस्य जीवनं । तस्मान्नीनप्रदा
नेन अतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥५॥ अमृतांशुकलाज्जातं मानदाया नृपिणी । स्थावरं जंगमं चैव सर्वमन्नं प्रतिष्ठितं । तस्माद्व्रीहिप्रदा
नेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥७॥ मनोज्ञं घाततं नवनीतं नवोद्धृतं । तस्य दानाच्छनीने मे प्रातः प्रातः पुनः सदा । नवनीतप्रदानेन न

आदित्य देव ४

दधिपात्र २ पयसः सानसं च्युरं ० = विष्णुर्दे ४
विष्णुर्दे प्रजापतिर्दे २ आदित्यदे ०

गु॰ म॰ पु॰ सपात्रत्रयं
मा॰ मा॰ विष्णुसाम
विष्णु दे॰ १ वृ॰ मा॰ २
फलपात्रं वन सप्ति दे॰
विष्णु दे॰

ने॰ ० अतःशान्तिं प्रजच्छ मे ॥ ८ ॥ तैलेनो रोगोपशमनं तैलमाप्नुर्विवर्द्धनम् । सर्वदोषविनाशार्थं च हुतभुज फलप्रदम् । तस्मात् तैलप्रदानेन
अतःशान्तिं प्रजच्छ मे ॥ ८ ॥ उदके संस्थिता देवास्तथा तेषां च जीवनम् । पानीयेन जगत् व्याप्तं तस्माच्छान्तिं प्रजच्छ मे ॥ ११ ॥ फलानि सर्व
देवानां तृप्त्यै ॥ निपतानि च तस्मात् फलप्रदानेन अतःशान्तिं प्रजच्छ मे ॥ १२ ॥ उत्तमं पलषष्टिश्च ताम्रपात्रं समन्वयम् । चत्वा
रिंशत्पलं तद्धि विंशतिनाधमं स्मृतम् ॥ तिलपात्रे विष्णुदेवतं । तद्वदाज्यं लवणं ॥ पात्रं वसु ॥ देवतं शंभुना विष्णुदेवतं दुग्धश्चादितिर्
१९२ देवतं दधि विष्णुः क्षीरे प्रजापतिर्देवतं जलपात्रं वसु ॥ देवतं फलपात्रं विष्णुदेवतं । विष्णुलोकं प्राप्तिकामः पात्रदानं समाप्तं ॥
॥ ॥ इति श्रीनेम प्रकाशे पात्रदानविधिः ॥ ॥ अथ मत्स्यपुराणोक्त कल्पदान विधिः कथ्यते ॥ ॥ जटिलश्मश्रुलाः
श्री॰ ॥ शान्ताः क्रशाधमनिसन्तताः कुसुमाञ्जयनाः कान्त्याः अपरप्रोक्तो द्विजसत्तमाः । तीर्थं सुनायतने तथा वैधृति व्यतीपातामावास्याप
१९२ ॥ मासीनविसंक्रमतामथवा दिनेषु गादि विषुवायनदृष्टसोमार्कग्रहणादिपुण्यपत्नमेकान्ते तथा ॥ शालां वेदपारगीसह कुल
कुलीनं दान्तं कृशवृत्तिं श्रद्धजगोमयोपलिप्तायां भूमौ चासने उपवेश्य अर्घ्ये हत्वा । कल्पकल्पदानमहं करिष्ये तत्र द्ह ॥ १९२
र्थं अमुकगोत्रं अमुकशर्म्मो ॥ अमुकवेदाध्यायिने एतत्स्वेदनपुण्यान्जतधूपदीपवस्त्रयज्ञोपवीतच्छत्रोपानहकमण्डलुमुद्रिकामुकु
टकुण्डलकंकणानां तांबूलपूगीफलैर्हत्वाम हं ॥ दत्तो स्मीति प्रतिवचनं ॥ ततः पुनः पञ्चधान्योपरि पञ्चगव्येन स्नापितं पलादितात्र
सुवर्णसंख्यापर्यन्तं यथाशक्ति घटितां हैमीं स्थाप्य पूजयेत् । शेषाणि ताशप्यापापादण्डयज्ञोपवीतिने । जयादकमीय लघते मुनि
नूपनमो स्तुते ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरिति मन्त्रेण ॥ संपूज्य कुशाञ्जतान् गृहीत्वा ॐ अघे हेत्यादि अमुकगोत्राजेत्यादि इमां यथाशक्ति सुव
र्णघटितां श्वेतकल्पप्रतिमां वस्त्रयुग छन्नां कार्पासयज्ञोपवीतिनीं निखिलपातकापपातकमहापातकजप्रघे कल्पस

ख्यात्रह्मलोकवासप्राप्तिकामः।।सीनानापारासलक्ष्मीकप्रीत्यर्थंतुभ्यमहंसंप्रददेऽमुकगोत्रायेत्यादिइत्युच्चार्यप्र
जितोघृतिमांवासुदेवंचध्यात्वादेवस्यत्वेतिमंत्रेणगंधादिभिःप्रतिमनाहीकादाद्दितिपठेत्।।ततःसांगत्वेतकल्पदानप्रतिष्ठा
सिद्ध्यर्थंसुवर्णमाग्निदैवतंतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदद्यात्ब्राह्मणायप्रदक्षिणीकृत्यप्रणिपत्यविसर्जयेत्।।एवमन्यानप्य
पिनीललोहितवामदेवनाथैतननोनवधाणायहृत्कंदपेसत्यईशानध्यानसानस्वतत्पुदानगानुडकृष्णेनानसिंहसमानप्राग्नि
जसोममानवगतुमतवेकुंठलक्ष्मीसावित्रीघोनवानाहवैनाजगौनीमाहेश्वरनपित्र्यजस्कल्पीदीनिवाचजहविधिना।
दद्यात्।। ।।इतिसीनेमध्वकाशेकल्पदानविधिः।। ।।अथोऽउन्नपतोमुखीदानम्।। ।।तत्रमत्स्यपुराणे।।
तुकमश्रृंगिणोयपुनीमुक्तालीमूलभूषिताम्।कांस्योपदोहनांनाजन्सवत्सांद्विजपुंगव।।प्रसूयमानीयोदद्याद्धेनुंद्रविणसं
युताम्।यावद्वत्सोयोनिगतोयावद्गर्भंनमुंचति।तावत्कोऽपृथिवीज्ञेयासशैलवनकानना।ससमुद्रागुहाभूमिःसशैलवन
कानना।चतुर्नैताल्वेदन्तापृथिवीनात्रसंशयः।जावन्तिधेनुरोमाणिवत्सस्यचनराधिप।तावत्संख्यान्युगगणान्देवलोके
महीयते।पितृन्पितामहांश्चैवतथैवप्रपितामहान्।उद्धरिष्यत्यसंदेहोननकान्त्रिदक्षिणाः।घृतक्षीरवहाःकुल्याःदधि
पायसकर्दमाः।यत्रतत्रगतिस्तस्यतत्रेवेप्सितकामदाः।गोलोकःसुलभस्तस्यब्रह्मलोकश्चपार्थिव।स्त्रियश्चतंचंद्रसमानवक्त्रा
सुतप्तजांबूनदतुल्यरूपाःमहानितंबास्तनवृत्तमध्याःसेवंत्यजस्त्रंनलिनाभनेत्राः।द्रविणसंयुतांदक्षि।।रूपद्रव्याणिसंयुतां
तृनिदक्षिणाम्।इत्यमनेत्रियानाम्।अन्येतुद्रविणसंयुतांसुवर्णशृंगाघ्रतिनिष्कवहुसुवर्णसहितामितिगोविशेषणम्।।तृनिदक्षि
णाइतिसवर्णाद्रूप्यथाशक्तिवसुदक्षिणादानमिति।।नोजनाजोप्येव।।उन्नपतोमुखीप्रसूत्यदेवलः।।अलंकृत्योक्तविधिनाप्रसु
वर्णत्रिपलान्विताः।दातव्याद्विपलाढ्याकन्यसीमता।। ।।वाराहपुराणे।।पि।।यस्त्वोत्तपन्मुखीदद्यात्रत्नकनकान्विताः।

ने० यथाशक्त्या प्रदातव्यं वित्तशाठ्यं विवर्जितं दिने पात्र साहानः प्रपाताति वाहयेत् । सुवर्णस्य सहस्रेण तदर्द्धेनापि वा पुनः । तस्या
प्यर्द्धेशतं चाथ पञ्चाशद्वा ततोऽर्द्धकं । यथाशक्त्या प्रदातव्यं वित्तशाठ्यं विवर्जितं । भूमीं गृह्णाति जपमुखे तव व्रतं नाममात्रकं । मम
शवि सु द्धेश्वस सदाश्च कोतव । इनावती धेनुमती जप्त्वा स्वाध्यायनं तनमूध्वति गृह्णामि तां येनु कुट्टं वार्थ विशेषतः । स्वस्ति वतु म
नित्यं तु इमातन्ने मोनमः । पोद्दे प्रतिदधामि । पृथिवीति प्रतिगृह्णामि । कइदं कस्मा अदादिति जपेन्मंत्रं वसुंधरे । विसृजेच्छालां दिवी
193 गो वन स्पग इन जपेत् ऊर्जश्शीन सदधादि जनुष्टतेष्यवनः । तत्स्या प्रदानकालः । प्रसुवक्कालो नान्यं कालं प्रतीक्षेत् । व्यतीपातवि
षुवायने षडशीतिमुखविष्णुपदादामहत्सु तान्सर्वे एव पुण्यकाला स्तदेवजत्र सार्द्धं प्रसूता तत्र स्नातोऽश्नाति सुतशील सत्य
क्षे०। शोचवृत्तजातिज्ञं पात्रेषु तेनुपेतं च काले प्राप्य पत्यपत्रं पादत्रमतीवात्तीतीतोस्मादग्नां पोदपानात्सीसानात्तीवा तस्मुलो ।
१९३ जामिदशावानान्दशापनान्नात्मानं च स्वामिन्नवनं दानपात्रमासाधत्वानुगृह्य ध्यानार्थे लिप्स जागृह्णी पीता दाता व्रतामनु १९३
मंत्र जपेत्वं महीमवनिं विश्वधेनामिति कइदं कस्मा इत्यादि ताप्यीदक्षिणेनपाणिनावत्समाकर्ष्य जपेत् रोगन्नेनमूर्च्छन्तं तामव
द मितिजपन्निष्क्रान्ते ग्निमुपसमाधायाज्यदेवान्पितृन्नदीः पर्वतान्वनस्पतीनुदधीनागान्नोष्यधीस्तर्पयेत् स्वाहेति मंत्रैस्तर्पयेत् मंत्र
पदानि तर्वंतीति जे देवा सोदिव्ये कादशस्था उशीतस्वानि यीमपहि इमं मे गंगे यमुने सरस्वति । अद्भिः स्तुतो मतिलिस्वनाहि
तः । वनस्पते शतवल्शो विरोह । समुद्र ज्येष्ठाः सलिलमस्य मध्यान्अहिर्बुध्न्यो गोष्वपेति बाहुं मधुवाता ऋतायते इति मंत्राः । तदनु
पार्थिवीभिः पृथिवी तर्पयेत् । इह ले घावापृथिवी पूर्वचित्तयोम हीघोः पृथिवी उर्वी पृथ्वी वहुले दूरेअन्ते गोनी र्भिमापस लिला
नितनतीत्यादिभिः वतुनसात्पाज्याञ्जुलीर्जुहोति ब्राह्मणान्तोजपेत्स्वस्त्यपनं वाचयीत । अथास्य कर्माणो व्युष्टिमुदाहरन्ति । स्नानं प
तं जपमपेजपापि नं ब्रह्महनीपितृघ्नं सघएव पुनाति । उपाध्यायीं सखीं सुतां स्वामिनां जीं मातरं मातृष्वसां मातुलानीं लगिनीं ला

गिनेऽजीशिष्यस्ताजोयात्रीमन्त्रामप्यगान्तीगत्वोत्तरशिनसंसपतिकनीब्राह्मणाजदद्यात्॥पनिकनोऽस्या:सुवर्णनेऽपीनत्ना॥निकेत्रा
णोन्नामावाघान्नानिवस्त्राणिनसालवा॥घास्वन्दनाद्या:गंधा:शतंगवीतदर्द्धमर्द्धंवासर्द्धर्द्धंवासहृत्तजा॥ब्राह्मणा॥जदद्यान्महाप
तकमुक्तजो॥सुष्टिश्रावृ:फलेवाचीतद्वक्तममनसिहृत्सुष्टि:फलोसमृद्धेचेति॥ ० ॥अथमत्स्यपुराणोक्तप्रदानानुसाने॥पात्रजाग
लिण्यते॥ ॥तत्रदाताम्नात:शुचि:शुचिशुक्लद्विवासा:पवित्रपाणिनाचान्तःशुचौदेशेप्राङ्मुखःस्वासनोपविष्टोऽन्तजोनुकृत
वपुउपवीतीपात्रलज्जाललजितंब्राह्मणांपूर्वोक्तगुणंसकलगुणगुणंमुदंमुखमुपवेश्यकपिलगवीदानोक्तसामान्जेति
कर्त्तव्यतोवविधियापृष्टशुतशीलसत्यशौवृत्तजातिक्रियाधेनु॥नुपेतंवनंब्राह्मणां॥प्रणिपत्यकृतपात्रान्॥अहमतीरात्ते॥तीतोऽस्मा
दद्यादपानात्तेसानासिवान्समुत्तानजामिदशावनान्दशपनानात्मानंवक्ष्यामिन्॥त्तवंतंपात्रमाषाघततोदातागामनुमंत्रजेत्॥
त्वंमहीमवनिविश्वधेनांतूवीजजेवप्साज्ञनन्तीमृश्नमप्तोनमसैजदर्त्तस्मुतनाणामस्क्षाणोनिद्रसिंयूनितिमंत्रेणा॥ततस्सो
पुकन॥ोऽत्तजतोमुखीब्राह्मणा॥पूजादिविधायाॐअघसगुहससमुद्रशैलवनकाननवतुनंतपृथिवीदानजन्यफलसमफ
लेतद्धेनुवत्सन्तोमेसमसंख्यगुगणा॥वच्छिन्नदेवलोकमदितत्वपितृपितामहप्रपितामहननकोद्धना॥घृतजीनवहवहुकुल्या
कदधिपायसकर्दमकदेशाघिकना॥कोप्सितकामगत्वात्सलोकसुलत्तत्वब्रह्मलोकसुप्राप्यकत्वाजस्रचन्द्रसमानवक्त्रसुतजीवृ
नदतुल्यवासमहानितम्बस्तेनवृत्तमध्यनलिनात्तनेत्रानेकस्त्रीसेव्यमानत्वकामहस्तीनुकन्यथैगीनोपस्कुनीमुक्तात्तीगूलत्तूपितीकीस्य
पदोहनीसवत्सांप्रसूयमानाममुत्तपतोमुखींगांतुभ्यंदेवतामममुकगोत्रायामुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यममुकशर्मोहंसंप्रददेनममेतित्रा
लाणदत्त्वा॥कनमध्येजवतिलकुशजलानिदद्यात्॥ततःप्रतिग्रहकर्त्तादेवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांप्यो
स्त्वाददातुपृथिवीत्वाप्रतिगृह्णातु॥तुभ्यंजदेवपेमाममुत्तपतेमुखींगामंप्रतिगृह्णामि॥ततःकामस्तुतिंपठित्वाॐस्वस्तीतिपठेत्॥ॐअघ

जे॰ कृतेतस्यादुग्धवतोमुखीदानप्रतिष्ठार्थेमिदंहिरण्यंतुद्रदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे॥गोत्रायल॥तुभ्यमहंददामि॥अमुकशर्म्माहं
संप्रददेनमम।ततःप्रतिगृहीता।देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांगोत्वाददातुपृथिवीत्वाप्रतिगृह्णात्वितुना
जात्वावसुगोनत्वतुदेविदक्षिणे॥अग्नयेदेवायहिरण्यंददामि॥मोप्रतिगृह्णामितेनामृतत्वमस्यांमयोदात्रेमयोमह्यमस्तुप्रतिग्र
हीत्रेकोदात्‌।कस्माअदात्‌।कामोदात्‌।कामायादात्‌।कामोदाताकामःप्रतिगृहीताकामैतत्तेॐस्वस्तीत्युक्त्वागोपुच्छंस्पृष्ट्वाहिरण्यंपैस्पृश
१९५ त्।ततोऽश्ववतीयेनुमती।स्योनापृथिवीनमइतिमंत्रद्वयंजप्त्वाप्रतिगृह्णामित्वाधेनुंकुटुंबार्थेविशेषतः।सवितेर्नवतुमेनित्यंतुष्ट्र
मातन्नेमोनमइतिगृहीतायांतस्यांदक्षिणेनपाणिनावत्समाकर्ण्यजेत्।गर्भंतुसन्नन्वोमामवेदमहंदेवानांजनिमानिविश्वाशतं
मापुत्रआयसीनरक्षेनयःश्येनोजवशानिनदीयमितिमंत्रेण।ततोऽग्निमुपसमाधायाजजेदेवासः॥१॥उशीतस्त्वा॥२॥इमंमेगंगेयमुने
श्रीग॥ सरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या॥असिप्रजामस्तुहृये।वितस्त्वयार्जीकीयेसुशृणुह्या।सुखोमया॥३॥अद्भिःसुतोमतितिस्त्वनोहितः
१९४ प्रोवयन्नादसीमातराशुचिः।नामा।पय्यासमयाविया।वितिमघोतनापित्वमानाद्विदिवे॥४॥वनस्पतेशतवल्शो।विनोहसहस्रव १९४
ल्शा।विवयंतुहेम॥यंत्वामयंस्वधितिस्तेजमानःप्रणिनायमहतेसौभगाय॥५॥समुद्रज्येष्ठाःसलिलस्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविशमा
नः।इन्द्रोयावज्रीवृषभोररादताआपोदेवीरिहमामवंतु॥६॥अहिरिवभोगैःपर्येतिबाहुं॥७॥मधुवाताऋतायते॥८॥इलेद्यावापृथि
वीपूर्वचित्तयेऽग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टये॥यास्मिन्ननेकानुमंशा।यजिन्वथस्तानिधूर्षुऊतिजिनस्विनामत्तं।तथामहीचेः।उर्वी
पृथ्वीवहुलेदूरेअंतेउपब्रुवेनमसायज्ञेअस्मिन्दधातेसुभगेसुप्रतूर्तीद्यावारक्षतंपृथिवीनोअभ्यात्‌।गोनीर्मिमायसलिलानितक्ष
त्येकपदीद्विपदीचतुःपदी।अष्टापदीनवपदीबभूवुषीसहस्राक्षरापरमेव्योमन्नितिमंत्रेणक्रमेण।देवानृषीन्पितॄन्नदीःपर्वतान्
वनस्पतीन्।उदधीन्।नागान्।अप्पयीन्।तर्पयित्वा।तयनुइलेद्यावापृथिवीत्यादिमंत्रैःपृथिवींतर्पयेत्।ततोभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिमं

नर्त्तकीभिर्गीतनृत्यसमाकुलैः ॥ आयुष्यकामेगौर्दिव्यैः स्वर्लोकमधिगच्छति ॥ यावन्ति तस्य नो मा ॥ गोवृष्यस्य महीपृते । स्वर्गमाप्नोति ताव
न्ति अत्रापातोन्नृपेत्तवेनू । सर्वजाजीमहातेजावीतशोकोनिनामयः । तावन्तिवत्सना ॥ इति शोय्यः ॥ अन्यत्र तथा दर्शनात् ॥ सोपुकवृष्यतत्र
ला ॥ पूजादिकं विधायकुशत्रयजवतिलजलान्यादायचम्मे स्वं वृषरूपे ॥ जगदानंदकानकः अष्टमूर्त्तेरधिष्ठानं पाहिमां द्वमकृत
नुविप्रीयतां धर्म्मराजो मे इति पठित्वा ॐ अद्यदशायेनुदानजन्यफलसमफलसंसाज्ञप्रतिज्ञा ॥ सप्तजन्मावछिन्नवाप्यनुःकायज
कर्म्मकृतसर्वपापजयदृष्णत्तसंकुंकलतेजोदीप्यमानगंधर्वप्सरसंकीर्णगीतनृत्यसमाकुलकामगदिव्ययानैर्नोहा ॥ पूर्वकस्वर्ग
धिगमनयावदेतवृष्यत्तनोमसमसंख्यवत्सनावछिन्नस्वर्गप्राप्तितदुत्तनेहलोकिकृनपत्वसर्वजाजित्वमहातेजस्कत्ववीतशो
कलनिनामयत्वकामोमुंधुनंधर्न्नवोढनमतिपुष्टांगंपुमंतंयुवानंतद्रंसुशीलंसर्वदोष्यविवर्जितंसुवर्णसोष्टंगीनोपखुरोत्क
प्लवस्त्रत्रिनयालंकृतं पञ्चवस्त्रविभूषितपुच्छं वृष्यं तंतुदूदेवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ॥ ब्राह्मणाय ॥ नेत्यादि दक्षि ॥ ॥ पुच्छमहा
नम् ॥ ॥ धुर्नधनोहलवहनक्षमः ॥ तद्धः शुतलक्षा ॥ पेतः ॥ सुशीलोक्षहिस्त्रः ॥ सर्वदोषविवर्जितो ग्रम्युः ॥ ॥ अथवन्महि
षीदानम् ॥ ॥ तत्रादौनेपपुनरा ॥ महिषीदानमाहात्म्यं कथयामि ननोत्तम । पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वकामफलप्रदं । सूर्ज्ये
क्रमहेयुण्येकार्त्तिक्यामयनेतथा । सुक्लपक्षेचतुर्द्दश्यांसूर्ज्यसंक्रातिवासने ॥ पदावाजायतेवित्तं वित्तंचैवसमुपान्वितं । तद्देवदेया
महिष्यीसंसानरूपन्नीतु ॥ । सुपयोधनासुश्रृंगीसुखुनासुतनुत्वचा । त्र्यथमातत्तु ॥ धेनुः सुशीलादोष्यवर्जिता । त्र्यथमात्रथ
मप्रसूता । सुवर्णश्रृंगातिलकार्धयान्तन ॥ । चूष्पिता । नक्षत्रवस्त्राच्छतादेयातातामृदोहनकान्विता । पिण्याकपिटकोपेता सहिरण्याजा
ज्ञिकतः । सप्तधान्ययुतादेया ब्राह्मणे वेदपारगे । पुना ॥ पठेतघृतसंकुटुंवेसुसीदसि । सहिता ॥ पाः सवत्सांचपुण्येह्निविधिपूर्वकं

गो०

दधान्मंत्रेण राजेंद्र पुनः॥ विहितेन च मंत्रस्तु॥ इन्द्रादिलोकपालानां या राजन्महिषीसुता। तस्या दानेन महाराज सा ममेस्तु सर्वकामदा।
यम्मे राजस्य महाराज्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः महिष्या सुनस्य जननी या सा ममस्तु वरदा मम। दद्यात्प्रदक्षिणी तत्रालं॥ राजपजाहिनी प्र
दक्षिणा॥ बहुदक्षिणा॥ इति महिष्यं तत्र तस्याः पुच्छदेशे स्वर्णं स्थापयेत्तु वा। एवं दत्वा विधानेन ब्राह्मणाय समाहितः हेनजेत्। गमाप मन्त्रतो विप्रं येन तुष्टि
मुपैति सः अनेन विधिना दत्वा महिषीं द्विजपुंगवे। सर्वान्कामानवाप्नोति इह लोके परत्र च। यश्चैवं ददाति महिषीं स राजन्महिष्यां त्रिये
न जित्वा सहसुपर्णं ललेत्ते इहलोके परत्र च। यत्र याजी तव द्विज्ञः क्षत्रियो विजयी तव द्विपः धनाधिपो तव देशः पश्चात्तु वः सर्वार्थसंयुतः। तस्मात्
न॥ दातव्या महिषी वित्तवे सति। पितॄणां तानामर्थाय आत्मनः शुभमिच्छता। दश धेनुसमा राजन्महिषी नान्दोब्रवीत्। विप्राग्र्यं
तथा व्यासः सर्वदानोत्तमा ध्रुविः। सगरेण ककुत्स्थेन धुंधुमारेण गाधिना। दत्ता खिननवर्म्या तु समुपोष्य जगत्पते। दत्ताः सत्कृत्य विप्रेभ्यो
सौ०॥ महिष्यः सर्वकामदा। महिषीदानमाहात्म्यं यः शृणोति स दानवः। सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते। दत्वा धिकां स्वमहिषीं नव २०५
२०५ मेघवर्णां सुपूज्य कवतीज घनाजिनामी। दत्वा सुवर्णतिलकां द्विजसत्तमाय लोकत्रयं सजयती हि किमत्र चित्रं॥ सोपस्करानामहिषीं प्र
लापूजादिकं विधाय कुशाग्रयवतिलजलान्यादाय इन्द्रादिलोकपालानां या राजन्महिषीसुता। तस्या दानेन महाराज सा ममेस्तु सर्व
कामदा। धर्मराजस्य महाराज्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः। महिष्या सुनस्य जननी या सा ममस्तु वरदा ममेति पठित्वा अद्येत्यामुकनिमित्ते पुराप
पावित्र्यदीर्घायुष्यैहिकामुष्मिकसर्वकामफलप्राप्तये राजितत्त्वबहुपित्ततानाणतप्तसुत्तदशधेनुप्रदानफलसर्वदानोत्तमफलप्राप्ति
कामइमां सुपूज्यां घनां सुश्रृंगीं सुखुरां सुतनुं त्वचां प्रथमप्रसूतां तरुणीं यवैतीं सुशीलां दोषवर्जितां सुवर्णतिलकां सुवर्णश्रृंगीं सुवर्ण
वैरीं सुवर्णाभिर्वेपकाञ्चनां नृम्णितां नक्षवस्त्राच्छादितां ताम्रदोहनकान्वितां पितपाकपिटकोपेतां सहिरण्यां सप्तधान्यसंयुतां पय

स्विनीमहिषीपुत्रकवतीयमदैवताममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय॥ जेत्वा दिसोत्कृष्टे दन्नि॥॥ पुच्छमहान्ते संतोष्य द्विजविसर्ज्जनं म
हिष्याद्विजवेश्मन्यापाद्यौपित्त्याकपिटकः तिलखलिपूर्णकाष्ठोलः सप्तधान्यानि पनिताप्याहुक्तानि॥ ॥अथ यममहिषदानं मृत्यु
जपप्रोक्तं॥ ॥लोहपात्रे स्थितं कांस्यं तत्र पूर्णं तु नाजतीं तस्मिन्कालेश्वनः श्वाप्तौ पुत्तुष्पाकानतीं गतः यमरूपमुक्तं भवानायता॥
वस्त्रालंकारसंयुक्तोत्तजदात्वा॥ सर्वतः त्रिलोहाकानपुत्तुष्पैः कालदूतैश्चपार्श्वतः कृत्वाच माहिषपृष्ठे तं दद्याद्यममालजनोपजमण्णु
दत्तं॥ कालेश्वनो यमो दण्डपाशहस्तः॥ तजदात्वा॥ खड्गछुरिकादीनि॥ सर्वतश्चतुर्दिक्षु त्रिलोहताम्रकांस्यपित्तलाख्यैः॥ पुत्तुष्पैस्त्रि
त्तिः दण्डपाशहस्तैः॥ एतैः सर्वैर्युक्तं यमं महिषपृष्ठे कृत्वा जथावत्संपूज्य धूमेशकलाकिशेष्या॥ विशिष्टं यममित्युच्चार्य दद्यादिति यम
मालयन्विति त्वर्थः॥ अष्टमंतीवचतुर्दृष्टिपीकनोतिविधिनातु यः समुच्यते ध्रुवं नासादत्वा घृतघटोत्तनम्॥ अत्र घृतघटोदन्नि॥॥ अथ
नेत्ते यः॥ घृतघटउत्तनेदन्नि॥॥ स्थाने यसेतिरादक्षनसादिति दानविवेकानः॥ वस्तुनम्सु॥ घटघृतसहितं यमं दत्त्वा सुवसौदन्नि॥॥
दद्यादिति॥ उक्तप्रकारेण॥ सोपकरण॥ समहिषयमब्राह्मण॥ पूजादिकं विधाय॥ ॐ अद्य मृत्युतारण॥ कामः इमं महिषपुष्टस्थि
तलोहपात्रोपतिकांस्यपात्रस्थनाजतापृदलपञ्जगतं यथोपनीत वस्त्रालंकारान्ततनुदात्वयुक्तं त्रिलोहाकानपुत्तुष्पाकालदू
तसर्वपार्श्ववेष्टितं घृतपूर्णघटसहितं हैमं यमममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय जेत्वादि दन्नि॥॥ गमहान्ते॥ ॥
अथ यमदेवताश्वदानं॥ ॥तत्र मनुः॥ ॥अश्विसालोकजमश्वदः॥ प्राप्नोतीत्यनुष्यपते अश्वब्राह्मण॥ पूजादिकं विधाय
उद्येसवाल्लमश्वानीनाज्ञाविजजकानकः सूर्यवाहनमत्युत्यमतः शान्तिं प्रयच्छमे इति पठित्वा॥ ॐ अद्याश्विसालोक्यप्राप्तिकाम
इममश्वं यमदेवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय॥ जेतुत्यमहं संप्रददे कृते तत्राश्वदानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं हिरण्यमग्नि

को॰ देवतीं तुल्यमहीं सं प्रददे॥ ॥अथ कृष्णाजिनदानं॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ ॥मनुरुवाच॥ कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिं कालं मम
नघ ब्राह्मणांश्च समाचक्ष्व तत्र मे संशयो महान्॥ ॥मत्स्य उवाच॥ वैशाख्यीपौर्णमासी च ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः। पौर्णमासी तु या माघे
आषाढी कार्त्तिकी तथा। उत्तरायणे च द्वादश्यां तस्यां दत्तं महाफलं। आहिताग्निर्द्विजो यस्तु तद्देयं तस्य पार्थिव। यथा येन विधानेन
206 तन्मे निगदतः शृणु। गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप। आदावेव समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकं। सुचौ देशे कीटाद्यनुपहते॥ ततः
सशृंगं सखुरं मीत्तनेत्कृष्णमार्गकं। प्राचीनग्रीवमुत्तानलोमकमास्तनूदित्यर्थः। चर्मोत्तानलोमा प्राग्ग्रीवाणीति कात्यायन
वचनात्। कर्त्तव्यं तु सशृंगं तत्र रूप्यदन्तं तथैव च। लांगूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव च। तिलैरात्मसमं कृत्वा वाससाच्छा
सौ॰॥ दयेद्बुधः। आत्मसमं कृत्वा समस्तकृष्णाजिनाच्छादकतिलं कृत्वेत्यर्थः। अपरे तु। उपविश्य स्वात्मतुल्यां प्रमाणामित्यर्थमाहुः। २०५
२०६ गंधैः स्वंदनादिभिर्नाकौस्यपात्राणि चत्वारि दिक्षु दद्याद्यथाक्रमं। मृन्मयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु क्रमेण तु। घृतं क्षीरं दधि क्षौद्रमे
वं दत्त्वा यथाविधि। अलंकुर्यादित्यत्र अलंकृता सा वनाकौशाजीनले गंधैरिति तस्य सन्निहितत्वादलंकृता साधनतजान
त्वादीनामन्वयेन निनाकौजित्वान्नकौस्यपात्रे सं विधृः। ततश्चतेषु चतुर्षु पात्रेषु मृन्मयेषु चतुर्षु पात्रेषु पूर्वादिक्रमे॥ घृत
क्षीरदधिमधूनि दद्यादिति कल्पतरुकारसंमतोर्थः। हेमाद्रिकारस्तु सन्त्यानि कांस्यपात्राणि चतसृषु दिक्षु विन्यसेत्। अन्या
नि च मृन्मयानि पात्राणि घृतं क्षीरं दधि मधुपूर्णानि यथाक्रमं। पूर्वादिदिक्षु स्थापनीयानीति वदति। अपरे तु दधिक्षीरघृत
क्षौद्रपूर्णानि चत्वारि कांस्यपात्राणि चत्वारि मृन्मयानि च। यथाक्रमं पूर्वादिदिक्षु स्थापनीयानीत्याहुः। चम्पकस्य तथा शाखा
मव्रणं कुंतमेव च। वाह्योपस्थानकं कृत्वा सुवर्णेन निवेशयेत्। जीर्णवस्त्रे॥ पीतेन सघाङ्गानि च माज्ञेयेत्। वाह्योपस्थानकमि

तिवाद्योदानप्रदेशेऽपसमीपेस्थानं जस्यकुंभस्य तथोक्तः। निवेशयेत् धानानां तन्नेत्राणां नाथे स्नापयेदित्यर्थः॥ माज्येपेधानानि
तत्र जीर्णपीतवस्त्रं तासद्योगानि त्रीणि धारयेदित्यर्थः। एतत्र बहिःप्रदेशे कुंभोपस्थापनं यजमानकर्तृकमेव तस्यैव प्रकृतत्वादितिक
स्थिताः धातुमयानि पात्राणि पादेष्वस्य प्रदापयेत्। प्रदापयेत् बन्धपामा। प्रकाने। तासमंत्रकं निवेशयेदित्यर्थः॥ यानि काम्यानि
पापानि मयालोकानि कृतानि वै। लोहपात्रप्रदानेन नश्यन्तु मम सुव्रते। तिलपूर्णं तु तत्कृत्वा वामपादे निवेशयेत्। वामपादे पुरस्थिमे
इतिशेषः। यानि पापानि काम्यानि कर्मोत्थानि कृतानि वै। कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा। मधुपूर्णं तु तत्कृत्वा पादे वै दक्षि
णे। अनृतेन परापवाद पैशून्यात् अभक्ष्यमांसभक्षणात्। तत्रोत्थितं च मे पापं ताम्रपात्रात् प्रणश्यतु। कन्यानृतं गवां चैव पनदान
प्रयच्छे॥ रौप्यपात्रप्रदानाद्यन्निर्घृणं नाशं प्रयातु मे। ॐ ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्प्यं ताम्रस्य नजतस्य च। ऊर्ध्वपादे अग्रपादयोः अग्रे कृत्वमवि
वर्जितं। जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना। सुवर्णपात्रप्रदानात्तु नाशं यातु जनार्दन। अत्र सुवर्णपात्रस्य स्थानानिर्देशान्मध्ये
वपात्रान्ननाशवर्णान्मध्यदेश एव स्थापनं एतच्चाजतपूर्णं स्थापनीयमित्यर्थः॥ ॐ हेममुक्ताविद्रुमं च दाडिमं बीजपूरकं प्रशस्तपत्रं सवा
पुत्रेशृंगारकानि च। एवं कृत्वा विधानेन सर्वशाकफलानि च। ताम्रपात्रं मयूपर्णं अग्नेतनेदक्षि॥ पात्रे दनजतपात्रं तिलपूर्णं भस्मने
ततने वामपादे। मध्यप्रदेशे सुवर्णपात्रमाज्यपूर्णं निवेशयेदित्येके तच्चाजतपूर्णमिति त्याद्विकानः। ततो हेममुक्ताविद्रुमदाडिमबी
जपूरकानि च ताम्रपात्रे दद्यात्। तथा प्रशस्तपात्रेषु सवाज्या दद्यादिति भूपालः। तत्रापि पात्रचये हेमादि पिंचकं दातव्यं तद्धानेनाधिक
प्राशस्त्यं भवति। तत्र हि पात्रयेऽन्यद्रव्याकथनात्। सन्निहितद्रव्यमेव तत्र संबध्यते सुवर्णं तद्भूतव्यमिति केचित्। अन्ये तु सर्वगाथा
नकप्रशस्तपात्रेषु वर्णादि पिंचकं दातव्यं एकवाक्यता पनीयादित्याहुः॥ दानमागमनन्तु। ॐ ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्प्यं ताम्रस्य नजतस्य

नो०

वासम्बन्धिना मितिशेषः। ऊर्द्ध्वपादावग्नपादौ तत्रोऽस्वामक्रमेणैव पात्राणोपनम। पश्चात् पादजोष्ठ्यथेतिस्ववा।।। एवं चाग्नपा
दस्यपात्रद्धजस्य अनुपदिष्टस्थानकत्वोवा।। पात्रस्यस्ववा। इति।।। स्थानकं पात्रद्वजस्येति पंचानामायानेतजावगतेनायमुद्द्या।।।
मन्यपर्णांवस्तु तेर्हम्मुस्क्रादीनां जथासंख्यमुक्तं जंत्र निर्दिष्टस्थानकस्यसोवत्।। पात्रस्यमध्यस्थान एव निवेशः। सुवर्णानालिकेरद्या
207 दिस्मनेनमध्यसुवर्णास्थाप्यमिति द्विधामुचा।। नालिकेत्वामिति व्याख्याती। एवं कृत्वेति पुनः स्वेवु नानाजातीयशाकानि च फलानि च
नानाजातीयानि यथालाभं तदेयानीत्यर्थः। नत्प्रतिग्रहविधिं द्यन्नाहितारिग्निर्द्विजोत्तमः। नानोवस्त्र पुगच्छन्नः स्वशक्त्या चाप्यलंकृ
तः। प्रतिग्रहस्वतस्यो क्रः पुण्यदेशे महीपते। तत एव समीपे तु मंत्रमेतमुदीरयेत्। कृष्णाः कृष्णाबलो देवः कृष्णाजिनधनुस्तथा। त्वद्दा
सी।।। नाद्धूतपापस्य श्रीजतीमेनमोनमः। त्रजस्थिंशत्सुना।।। नीत्त्व मायानेव्यवस्थितः। कृष्णोसिमूर्त्तिमान्साक्षात् कृष्णाजिनन मोस्तुते।
सुवर्णानालिकेरयात्रीजतोच्ष्यप्तंद्यजः। अनेन विधिनादद्याद्यावत्कृष्णमागोर्कं। न स्पृशपः स द्विजो नाजनविति मूपसमो हि सः। दान् २०७
७ वसाद्वकाले त्वं नतः पुनिवर्ज्जयेत्। खद्ग ... क्षेप्यते विप्र मण्डले स्नानमाचरेत्। पूर्णकुंत्तेन नाजेद्रशाखजाचम्पकस्य च। कृत्वा चाजेस्य
कलशीमंत्रे।।। नेनमृक्षेन निमूर्द्धनि जजमानस्य श्राचा। जीत्र कृष्णाजिनविध्युपदेशा।। आप्पाजस्वसमुद्रज्येष्टानि चोजसाक्षुणो ऽस्य
आप्याजस्वसमेतु नइत्यष्टौ समुद्रज्येष्टाइत्यष्टौ एवं षोडश। एते षोडशा निमंत्रैरेतिर्मिश्रिता नि नद्धिः स्नापयादित्यर्थः। ततः पूर्ण
कपीत वर्ष।।। गाप्तो छन्नं अहतवाससीवीत स्वान्तः सुविता मिपातृ। तद्ध्वं कृत्स्नसहितं नीत्वान्नेषांचतुःपथे। वीतः पतिहितं व
न्। शतनिष्कसमोपेतं तदग्नोर्द्धमथापि वा। अतोन्यूनं न दातव्यं मधिके फलमूर्जितं। उत्तमं तु शतेनैव मध्यमं तु तदर्द्धतः। तदर्द्धेन
कनिष्ठं तु देयं कृष्णमृगाजिनी। शतेनेति सहार्थं तृतीया। नक्तिस्रा। छंकु धीतफजहानेषु का।।। कृतेनाने न जातु ... स्या

वा

शक्नामैने नपि । विष्णुस्वरूपतिसेष्टतृथास्पुद्देशातःस्पृणो समग्रभूमिदानस्यफलं प्राप्नोत्पसंशयं । सर्वांश्च लोकान् जयति कामव
नीविहंगमः । आभूतसंप्लवं जावत् स्वर्गं प्राप्नोत्यसंशयम् । न पितृपुत्रमनणां विजोगं तातं जासह । घनदेशपरित्यागं नैव चैष्णपुत्र
जान्धवि रा लक्ष्याजातं कृष्णमृगचर्म्मदद्याद्विजेन्द्राय समाहिताय । यथाक्रमेतन्मनणां न शोकं प्राप्नोत्यलीं स मनसः फलं चातत्र
दानवाक्यानुसारेण । कृष्णाजिनमासाद्य यथोदितमंत्रेण । यथास्थानं पात्राणि निवेश्य स्नातं वस्त्रपुगंधच्छन्नं पात्रलङ्कारालजितीव्र
सतां यथाशक्त्यालंकृत्य पुच्छदेशे समुपवेश्य सोपकरणं । कृष्णाजिनपूजादिविधाय कृष्णः । कृष्णावलोदेवस्त्वादिदानमंत्रंध
नीं पठित्वा अद्यामुकनिमित्ते समग्रभूमिदानजन्यफलसमफलकामः वा निधिहेगमात्मकर्तृक सर्वलोकवनणा भूतसंप्लवाव
३ घिस्वर्गावाप्त्यै हिकपितृपुत्रमनणां तां जा वियोगघनदेशपरित्यागानवाप्तिमनोतीष्टफलावाप्तिकामः दंगोमयोपलिप्तशुचि
देशास्तीर्णकौशोत्तनाविकवर्षाणं परिस्थसर्वशृंगसखुनप्राग्गीवापरिस्थितनोमकृतुवनशृंगगोपखुनगोप्यदन्तंवकुमौक्तिकलांगूलसम
स्ततिलपूर्णं सर्वतो वस्त्राच्छादितसुवर्णनाभ्यथाशक्तिवस्त्रत्रपर्चंदनादिवस्तुगंधपुष्पविशेषितालंकृत चतुर्दिग्विन्यस्तकांस्यपात्र
चतुष्टयपूर्वादिचतुर्दिक्षु दक्षिणक्रमावस्थित तत्रमपात्रस्थघृतनीन दधिनोध्वपश्चात् वामपादनिवेशिततिलपूर्णलोहपा
त्र पश्चात् दक्षिणपादनिवेशितमधुपूर्णकांस्यपात्राग्निमदग्निणपादनिवेशितप्रशस्तपात्रघृतयथाक्रमकताम्रादिपात्रस्थहेम
मुक्ताविद्रुमदाडिमवीजपूनकसुनचतुष्टयनिवेशितपदुशृंगाद्भूचकुशाकवद्धुफलं कृष्णाजिनं प्रजापतिदैवतममुकगोत्रायं
मुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय जाहिताग्नये तुभ्यममुकशर्म्मा हं संप्रददेन मम इति प्रत्यादक्षिणाकरमध्ये कुशतिलजलानि दद्यात् । ततः प्र
तिग्रहकर्त्ता देवस्यत्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रजापतये देवाय दक्षिणोपकरणं कृष्णाजिनमीं प्रतिगृह्णामि । कोदा

ज्यो० तृकस्माअदात्कामोदात्कामायादात्कामोदाताकामः प्रतिग्रहीताकामैतत्तेऽस्तु स्वस्तीतिपठेत्॥ दक्षिणा॥ वाक्यं तु अद्य कृतैत
त्कृष्णाजिनदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणो॥ दक्षिणात्वमायाहिताग्नये तुभ्यं दक्षिणा॥ ममुकशर्म्म
णे संप्रददे नममेत्युक्त्वा कुशयवतिलजलानि ब्राह्मणाय दद्यात्॥ कनमध्ये दद्यात्। ततः प्रतिग्रहीता देवस्यत्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बा
208 हुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां नाजात्वावत्तु॥ नयतु देवदक्षिणा॥ अग्नये देवाय हिरण्यं दक्षिणा॥ ॥मोप्रतिगृह्णामि। तेनामृतत्वमश्यामि जाया
त्रेमयोमह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे कोदात्कस्माअदात्कामोदात्कामायादात्कामोदाताकामः प्रतिग्रहीताकामैतत्तेऽस्तु स्वस्तीत्युक्त्वा
कृष्णाजिनपुच्छं स्पृष्ट्वा हिरण्यं स्पृशेत्। ततो यजमानस्तं द्विजं विंतिपूपसमन्नस्पृशेत्। नपुनर्द्दानशब्देन नित्यं पुण्यार्तिनतस्तं
श्रीः॥ ब्राह्मणं गृहात्प्रेष्य स्नानमण्डले गत्वा स्नानं कुर्यात्। कृष्णाजिनविष्णुपदे ष्टावपूर्वस्थापितममुकशाखाध्युक्तो कलशं यजमान
२०८ मूर्द्धोपनिकृत्वा आप्यायस्वसमेतु ते इत्याद्यष्टौ समुद्रज्येष्ठा इत्याद्यष्टौ चत्वारोपक्वाभ्यामुकशाखाध्युक्तो तज्जलेन स्नापयेत्॥ ॥ २०८
ततो यजमानः पूर्वस्थापितजीर्णपीतवस्त्रेणाङ्गमार्जनं विधायाचान्तः शुचिर्भूत्वा ततस्तज्जीर्णवस्त्रं कुंभसहितं चतुःपथे
न्यपनीयं॥ ॥अथभूमिदानं॥ ॥तत्रमन्त्रः॥ भूमिदः सर्वमाप्नोति नाज्यपुत्रघनादिषु। योयत्कामयते सतत्प्राप्नोतीत्यर्थः॥
भूमिप्रकृतयदत्वा स्वर्गे महीयते। यत्किंचित्कुरुते पापं जन्मप्रभृति मानवः। अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति। प्रमाणं क्का
तथा दत्वाग्निर्तिविप्रे ब्रह्मलोके महीयते॥ ॥आदित्यपुराणे॥ यस्तु गोचर्ममात्रेवै प्रयच्छति वसुंधरां। विमुक्तः सर्वपापेभ्यो
विष्णुलोकं सगच्छति॥ ॥बृहस्पतिः॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः॥ स्कन्दः॥ यस्तु चर्ममि प्रयच्छति ब्राह्मणाय महात्मने।
ससर्वलोकं पुण्यं विमानेन सुवर्च्चसा वर्षाणुनयुतं सहस्राणि च नन्दते कामरूपवान्। यदिमानुरूप्यमाया विनानं कालविपर्ययात्
तत्र कामप्रयानस्य महीत्वतितस्यतः। सा विद्यायकुलीनाय विनीताय तपस्विने। गृहस्थाय दरिद्राय सर्वभूतहिताय च॥ इह

शाजथुत्तामुद्धाददत्तास्वल्पापि वासव । कुलानीतानजेद्वीनस सप्तसप्त च सप्त च ॥ ॥भूमिब्राह्मणपूजादिविधापर्वं ॐ अघनि विष्णु जगमनत
दयिकं न एकविविधकामभूतोगसेव्यमानस हानुगात्मीजानवयिकालब्रह्मलोकवासकाम इमामिजत्सीख्याकां भूमिं त्रिजदन्तीं विष्णुदेव
तामुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय जेत्यादिदक्षिणा भूमिब्रदक्षिणीकरणान्तं पूर्ववत् ॥ ॥इति श्रीक्षेमप्रकाशे भूमिदानं सम
प्तम् ॥ ॥अथ विपुलगृहदानविधिः ॥ ॥तत्र महाभारते । नैवेशिकं सर्वगुणोपपन्नं ददाति यस्त्वेव नरो द्विजाय स्वाध्या
यचारित्रगुणान्विताय तस्यापि लोकः कुरुषु जीगलेषु । वीजैर्नुपेतं शयनैरुपेतं दद्याद्गृहं यः पुरुषो ब्राह्मणाय । सुखाक्षिनामं बहुवित्तपूर्ण
लभेद्यधिष्ठानवरं स राजन् ॥ तथा । यस्तु नैवेशिकं शुद्धं ब्राह्मणाय प्रयच्छति । त्रिंशत्कोट्योऽप्य वर्षाणां स स्वर्गलोके महीयते । ततो वतीर्णः
कालेन मानुष्ये लोकमागतः । नगरनाधिपतिः श्रीमान् महाराजोऽत्र वेदवित् तथा । गृहं दीपत्रयं तोघोतरापनाशन राजनेः । उपस्करैः स्वसंपू
र्णैः सर्वधान्यप्रपूरितैः । सर्वधान्यानि युक्तानि उपस्करणाः । कंवकतूलिकोपधानासनकांस्यादितोजनदीपिकापेक्ष्याणि पत्रधान्यादि
मानस्याण्डोण्यो लूखलमुशलभाण्डस्थालीकलशवारियानीसर्पव्यजनछत्रोपानत्खड्गमार्जनीगोवलीवर्दाश्वमहिषीतण्डुल
घृततैलपूर्णपात्रवस्त्रचन्दनादिगन्धद्रव्यताम्बूलोपकरणान्यानि काष्ठानि स्त्रीदासदासीप्रभृतयः । ब्राह्मणाय दरिद्राय सुशीलाय दद्या
तिष्ठः । तथाध्ययनशीलाय श्रेष्ठगुणसम्पन्नाय फलं । दैवैः पित्रगतोऽपि कोटिब्रह्मर्षिमनुज र्षिन्तिः शतं वर्षशतानि देवदत्तानि ष्ठलना
मयः । तस्मादिह समागत्य सप्तद्वीपाधिपो भवेत् । बहुपत्रो बहुधनो द्विजो वा वेदपारगः । कूर्मपुराणे ॥ याक्षितः सर्वे वित्तेन पूरितं गृ
हमपि विधिदत्तं दक्षिणादि द्विजेद् तद् ब्रह्मलोकं व्रजेन्नरः । सर्वविस्तेन पूर्णां क्रमसर्वोपस्करादिना पूरितं विधापूर्वं च दत्त्वा मादिपजन्म
पे ॥ सप्तदल्लः । संहेवानासुरखीप्राज्ञो वित्तस्थः सर्ववस्तुषु । प्रज्ञासुखविद्यार्थं पात्रे देय मतो गृहे । गरुडपुराणे । एवं कृतदानवं चा
पिमहिमा पर्वा पि शक्तितः । सर्वोपस्करणोपेतं यो दद्याद्विपुलं गृहं ब्राह्मणाय दरिद्राय सोऽत्रि जाप कुटुम्बिनो श्रीडित्वाश्रु विनि

ज्यो०

स्वर्गेमानुष्यलोके समास्थितः॥ ॥मत्स्यपुराणे॥ यश्चैकस्य कामस्य कृत्वा शैलेयं वापि दानुजमस्य तामयं वापि तु वर्णं सुप्त लक्षणा॥ासीसुत
मः। प्रत्यूतथातुषोत्तापयैन्चावैवसमन्वितं। अर्जुनैः सनलैनम्येश्चालैश्चैवमनोनमैः। तिनिसैः सर्जदृक्रैश्चस्वकर्दवैःसहवंजुलैः।
सुजत्स्थानसमुत्पन्नैः वांछु लक्षणासीसुतैः। अत्रार्जुनादिनजविशेष्योपादानं वास्तुशास्त्रोक्तत्वाज्ञानोपलक्षणार्थम्। एतैर्वृ
नुत्तिर्लवनं कृत्वेतिसंबंधः। स्थापनं च यथान्यायं भूमेश्चैव तु सोधनम्। मार्जनं सिंचनं चैव सन्तानीयेन कारयेत्। मंगलानु
२०१ पश्चाद्वास्तुविघ्नोदितं तथा। देवतापंचकं तत्र चत्वारिंशत्समन्वितम्। पूजयित्वा यथान्यायं ततो दद्याद्गृहं गृही। एतद्वास्तु
पशमनं कृत्वा कर्म समाचरेदित्यत्र कर्मशब्देन गृहार्ज्जनस्य महत्त्वं व्याख्यातत्वाद्वास्तूपशमनं कृत्वा गृहे कान्यजित्वा पुनर्वा
स्तुपूजाविधानं गृहीगृहं दद्यादित्युक्तं। एवं संक्षतसंक्षानं गृहं कृत्वा द्विजोत्तमान्। कुलशीलसमायुक्तान् गृहसंख्यान्निमंत्रये
सौगः। त्। गृहसंख्यानकानिशितदेयगृहसंख्यान्॥ निमंत्रयेत्॥ गृहदानसंप्रदानत्वेनेतिशेषः। गृहयुक्तेन तान् प्रदानान् लिंग्याश्च २०८
०९ कुटुंबिनः अधीतवेदाश्चाष्टवात्पुराणस्मृतिपारगान्। निवासयेत् यथान्यायं ते त्योदत्तं महापूर्ले अलं कल्पसपत्नीकान्वस्त्रो
त्तमाकुण्डलैः। कृत्वाग्निजननं भूयो वास्तुपूजाविधानतः। समुच्चनान्निर्दत्ता दानाविदधीत गतस्पृजः। विदधीत दान
मितिशेषः। जगदीशो गृहावासो गोविन्दः श्रीयतामिति। दानार्थं गृहनिर्म्मोणात् उपस्कर संपदानं तन्न यजमानकृत्यमुक्तं वृह
वैवर्त्तानि निति। गृहीणा कान्यजित्वा कुंडमेकं समेखलं। गृहयज्ञः प्रकर्त्तव्यस्तुष्टिपुष्टिफलः सदा। नक्रोष्णानि वसूक्तानि पठेत्कुब्जो
लापूलतः वास्तोः पूजाप्रकर्त्तव्या दिक्पालानां बलिं क्षिपेत्। ततः पुण्याहघोषेण ब्राह्मणैः तेषु वेश्मतु। प्रवेशयित्वा शय्यासु
सत्यार्पणेनुपवेशयेत्। यजमानस्ततः स्नातः शुक्लाम्बरधरः शुचिः। यथास्याविहितं पूर्वं तत्तस्मै प्रतिपादयेत्। इदं गृहं मयातु त्वं
सर्वोपस्करसंयुतं तव विप्रप्रसादेन ममास्त्वत्र निर्वेगृहं। एवमेकैकशो दत्वा प्राणिपत्य समर्प्य येत्। स्वस्तीति ब्राह्मणा वाच्यं

कोदादितिव पूजितैः ॥ बृहस्पतिमते पुनर्नवमिमंत्रः ॥ गृहं मम विभूत्यर्थं गृहाण त्वं द्विजोत्तम ॥ प्रीयतां मे जगद्योनिर्वासुदेवो जनार्दनः ॥
मत्स्यपुराणे ॥ ॥ आरामे दानदिने कार्यमैशान्यां हस्तसम्मितं । चतुरस्रं समं कुंडमेवं लाञ्छितं पूर्वोक्तेन हस्तमितां च वेदीं गृहादि
देवेशनपूजनाद्यमज्ञोर्द्धेन च लशिरावृतानी सूत्रस्य कार्ये फलमाल्यगंधैः ॥ ध्याने पुष्करार्जुनि चतो न ॥ ॥ निपत्रेन पिंजीन वनस्पतीन्नी
गंधे तु संस्थाप्य सनत्नकुंजेषु गंध धूपं वनननत्नपुष्पैः । तथा ॥ गृह्योक्तेन विधानेन कृत्वा चाग्निमुखं ततः ॥ गव्येन पयसा दिव्यं स्थाली
पाकं चरुं सृजेत् । ततस्तं चैव चरुं जुहोति मध्यस्थितान्योगृहदेवताभ्यः ॥ बलिं च सम्यग्विधिवत्प्रयुज्य पत्नीने ॥ ॥ धानां पतिं तत्र तु दधात् ।
पाकं चरुं सृजेत् ॥ ततस्तत्र वैव चरुं जुहोति मध्यस्थिता
त्रालतां दज्जयेत्पूर्वं पतिं तु पूर्वं ज्ञमापयेत् । शय्यां दद्यात् ॥ ॥ नागे तु सोपधानां सदीपिकां । सितवस्त्रैः सुसंछन्नां लक्ष्मीनाराय ॥ ॥ न्वितां ।
लक्ष्मीनाराय ॥ ॥ न्वितामिति तत्प्रतिमां प्रयुतामिति । सा च यथाशक्ति सुवर्णेन कार्येत त्प्रतिमां लक्ष्मी ॥ ॥ सु कृं कामिके । पद्मासनगतं
कुर्याद्द्विव देवं जनार्द्दनम् । दद्यात् ॥ ॥ याः कनेप स्रंशंखं मूर्द्धकनेन्यसेत् । वामोर्द्धं च मदेवं च लक्ष्मी पृष्ठः पनः कनम् । वामोत्संगगता लक्ष्मी
नत्नपात्रकनोत्तवेत् । दद्यात् ॥ ॥ भुजो देव्याः पृष्ठे देवस्य वक्ष्म ॥ ॥ इति सितांबरं कुंडलं हेमसूत्रं पितंके पूनकं ॥ ॥ ॥ नाम । पत्नीसमेतं
वकनेगृहीत्वाद्धनापठेन्मंत्रमिमं गृहस्थः ॥ एह्येहि नाराय ॥ ॥ दिव्यनूपस घोमनैर्वंदितपादपद्म । सुप्ताः सुत्रानन्दपुष्पामघीशलक्ष्मी
पुतस्त्वं हि गृहं गृहाण ॥ ॥ नमः कौस्तुभनाथाय हिनापकव्वाय चक्रीणे दाताय वसुपात्राय जगद्धात्रे नमो नमः ॥ नन्दान्निनाबुलकल्पा
नीतथास्मिन्नत्व नेगृहो लक्ष्मीप्रसादेन देवेशपुत्रपौत्रैः प्रपूतो गृही । एवं च जप्ताक्षिपाप्युक्त्वा सेदावेदतानकं । एवमुक्त्वा च देवेशं सप
त्नीकं द्विजोत्तम मातिलप्रस्थापितिस्थापनीशाय्यायामुपवेशयेत् । वदेदिदं ततो वाक्यं सर्वेषो प्रतीतं विदा । सर्वोपस्करसंयुक्तं गृहं
गृहं द्विजोत्तम । तत्रोपस्करा ॥ ॥ सर्वद्रपत्रावि निवेदयेत् । पादुकोपानह च्छत्रं कृष्ण ॥ ॥ शान वाजनी सम्पन्नं वाप्तसम्पन्नं गृहोपस्कराः

नी०

ण्याणि। सर्वेषां पृष्ठतो मे वाथ पश्चिमे वेदिं निवेदयेत्। अथाग्न्यप्रज्वलनेव॥ एवं सर्वेषां पत्नीं पृष्ठेषु विनिवेदयेत्। कल्पकोटिशतं यावद्ब्रह्मलोके
महीयते। शैलजं दारुजं वापि मृण्मयं धातुजं विधिपूर्वकं। सर्वेषां नामधेयेन नानाजनसमीपतः। स्थाम जं चैव जो दधाति हे चौ पश्चान्वितमु
पुत्रैः पुलोकपालानां प्रतिमन्वंतरं वसेत्। कलिकलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसंघैर्नमसुमनमालावीज्यमानोप्सरोभिः। पितृशतमथ वंशं
२१० न्पुत्रपौत्रान्नपि नरकनिमग्नान्प्राणजेदेकएव॥ दिव्ययोगी हतो नुष्कानाजनाजोत्तवेद्रवि। नानाजनसमोपेतो नानाजनपनाज
नाः नानाजनकथाशक्तो जीवेद्वर्षशतं सुखी॥ अत्र दक्षिणा ज्ञेया निष्कशतमित्यादिनोक्तैव द्रष्टव्या॥ ततो वास्तुशास्त्रानुसारेणाशैलजप्रभृ
कादिमयं गृहं निर्मापितं सुधाद्याल्पादिलिप्तं लं कृत्वा गृहोपकरणानि गृहमुपवितं कृत्वा गृहीगणेशानदिग्भागे चतुर्हस्तं वेद्यादिना
मंडपं विधाय जजीन्दुमपत्रैस्तोरणानि चतुष्टयं द्वारेषु बध्वात दंतर्हस्तमितं समेखलायोनिकं कुंडं तत्पूर्वभागे हस्तमितां गृहवेदिं विन
श्री०॥ २१० न्यपूर्वोक्तप्रकारेणा पुण्याहवाचनमात्रं जानान्दीसाद्यानि कृत्वा होमाद्यर्थे पंचब्रह्मण वरणं च पुण्यादीति वचनयो क्रमेण कृतपूर्वोक्तं २१०
कर्मोपक्रमणं गृहवेदिकायांगर्भस्थापनं ब्रह्मशिवास्मृतसूर्यप्रतिमास्थापनं च कृत्वा सर्वोपचारैः पंचकलशगर्भवास्तु कलशं प्र
तिष्ठाप्य गृहादीनां पाद्यादिभिरुपचारैः पूजां विधाय गृहहोमानंतरं ब्रह्मादिमंत्रैर्होमं कुर्युः। ततो वास्तुमंडलं पूर्वोक्तप्रकारेण
कृत पूर्वोक्तं पंचचत्वारिंशद्वास्तुदेवानां प्रतिष्ठापूर्वोपचारैर्नवग्रहविधायापूजयेन पपसाब्रह्मादिदेवताभ्यस्तु संपूजित्वाज्यवरुष्य
तिलसमिदाज्यादिप्रोक्तद्रव्यैर्ब्रह्मादिदेवताभ्यः स्वस्वमंत्रैः ब्रह्मा वाहि चतुर्थीनमोन्तस्वस्वनाममंत्रैर्वा जथा संख्यं प्रत्येकमष्टाविंश
त्यष्टोत्तरशताद्याहुतीर्जुहुयुः। तथैव पायसं चरुं ब्रह्मादिवास्तुदेवताभ्यो हुत्वाग्निजनं नैवाज्ञतो ज्यादिहुतं तत्र पुष्पं बलिं नैवेद्यं
दत्वा पायसमेव वा सर्वेभ्यो बलिमिंद्रादिलोकपालेभ्यश्च बलिं दत्वा तथा शिल्पिपर्जन्यादीनां प्रीतये द्विजेभ्यः कांचनं ब्रह्मणाः प्रीत

येनेनुं वदधान्॥ ततः शांतिकलशोदकेन र्त्विग्भिर्नत्निष्पेक्रमंत्रैर्नत्तिष्पिक्तो वा नु॥ कलशोदकेन स्नापितो यजमानः सुक्तमाल्य
म्बनधूनोज्ञाह्मणोत्त्पो दक्षिणां दत्वा गीतमंगलवाद्यादि निर्घोषेण जोद्भपावमानमंत्रैः सूत्रेण प्रदक्षिणमावेष्टयपनितः न्तीन
घान्तीं पातपित्वा गृहमध्ये दक्षिणगत्ता गोष्ठदलं पद्मं लिखित्वा तदुपरि व्रष्ठमात्रीं शिलां न्यत्रनिध्यतत्रोपधानादि सर्वोपकरण॥
सहितां शय्यां स्थापयित्वा तदुपरि स्थापितपूर्वोक्त सौवर्णलक्ष्मीनारायणप्रतिमां ध्यात्वा संपूज्य च प्रतिगृहीतान् कुंडल वस्त्र
मुद्रिकाकर्पूरादिभिः सपत्नीकमलंकृत्य गृहदानप्रतिग्रहार्थं रत्नातेकेन गृहीत्वा सुलग्ने मंगलवाद्यादिभिः सह वन्त्रमाणमंत्रैः
गृहं प्रवेशयेत्॥ मंत्रास्तु॥ रुद्रे हिरण्यनाभाय॥ दिव्यरूपसर्वामरैर्वंदितपादपद्मः॥ सुतासुतानन्दप्रदायामधीशलक्ष्मीपुत तस्यै हि गृहे
गृहाण॥ नमः कौस्तुभनाथाय जगत्पतये कवचाय चाज्ञीनोदाय वसुप्रापजगद्धात्रे नमो नमः॥ नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय
वै नमः॥ वचनाचन स्पजगतो गृहन्नृतायवै नमः॥ नूलींकप्रमुखा लोकास्तव देवे व्यवस्थिताः॥ नन्दंतु पावत्कल्पान्तं तथास्मिन् तव
नेगृही॥ त्वत्प्रशादेन देवेशपुत्रपौत्रैर्युतो गृहे॥ पंचपत्नक्रिपापुक्तो स वेदार्चं प्रतानकीन तत्पूर्वं स्थापितशय्यापर्युद॥स्नु
खमुपवेश्य पस्वपीत्रा प्नुखः सकुशोपग्रहपाणिनासनेनुपविश्य सर्वोपस्कर संयुतं गृहमित्यं प्रयोगे॥ दद्यान्॥ ॥
तत्त्र प्रयोगस्तु॥ ॥यजमानः कुशतिलजलान्यादाय अद्येत्यादि देशकालकीर्तनान्ते इदं गृहं गृहाण॥ त्वं सर्वोपस्करसंयु
तं तव विप्रप्रसादेन मम माभ्द्व जिनवं गृहं गृहं मम विभूत्यर्थं गृहाण॥ त्वं द्विजोत्तम। प्रीयतां मम जगद्धानि र्यो विष्णुरूपी जनार्दन। इति
पठित्वा। सकलकलुष्पजपाति रुद्रसंघपूजितत्वापसनो गणाकन कल्पितामन चामरवीजयमानत्वसंज्ञावितननकनिमज्जन पित्रा
दिपुनुष्पशतपुत्रपौत्रैंप्रपौत्रवकुवैधुतान॥ कल्पकोटिशतावधिककालब्रह्मलोकमहितत्वकामो नानाविधधान्यपदासीदास

ॐ

२११

गोमहिषीशय्यापीठपादुकाकांस्यताजनताम्रकलशताम्रघटीपित्तलघटपित्तलदीपनानाविधमृण्मयपात्रमुशलोलूखलसू
र्पसम्मार्ज्जनीकुद्दालदात्रकुणनखनित्रकर्त्तरीशार्ङ्गनाखाद्यतिलगुडघृततैललवणार्द्रकहिंगुमरिचधान्यसर्षपहरिद्राशुंठीपिप्प
लीमुद्गमाषमसूरचणकद्विदलकादिनं यन्नोचितसामग्रीशिलाशिलापुत्रकादिगृहवस्तुचितसामग्रीलोहकनकानेकविधवस्त्रयुत
मिदंपर्यंककादिनचितगृहंविष्णुदैवतममुकगोत्रायामुकशाखाध्यायिनेममुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेतायाग्निमवाक्यंकपिला
दानप्रयोगलिखितंबोध्यं॥ ॥इतिश्रीजेमप्रकाशेगृहदानविधिःसमाप्तः॥ ॥अथहिरण्यदानं॥तत्रस्मृतिः॥
गृहादिकेष्वल्पफलंत्वेवदित्यानुस्मानतः॥तस्मात्सर्वेषुदानानांहिरण्यमधिकंस्मृतं॥व्यासः॥सुवर्णंपरमंदानंसुवर्णंदक्षिणाप
रा॥सर्वेषामेवदानानांसुवर्णंदक्षिणोच्यते॥मनुः॥दीर्घमायुर्हिरण्यदः॥प्राप्नोतीतिशेषः॥तत्रविधिः॥दातास्नातःशुचिःशु
क्लद्विवासाःपवित्रपाणिराचान्तःशुचिदेशेप्राङ्मुखःशुभासनोपविष्टोऽन्तर्जानुकनद्धजउपवीतीब्राह्मणायपूर्वाक्कदात्र २११
विशेषणाविशिष्टमुदङ्मुखमुपवेशयपुण्यायपादायहिरण्यपाणि ॐनमइतिदेयंहिरण्यंब्राह्मण॥ ॐनमइतिब्राह्मणायविप्र
पूज्यइदंहिरण्यंददानीतिद्विजकरेजलदानंवानित्यादेयद्रव्याभिषेचनंकृत्वादद्यात्॥पाणिनाकुशाग्रयवतिलजलान्या
दायॐअद्यदीर्घायुष्यप्राप्तिकामइदंहिरण्यमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे॥इतिब्राह्म
णायदद्यात्॥कनमध्येकुशयवतिलजलानिदद्यात्॥ततःप्रतिगृहीतमंत्रपाठादिकंपूर्ववत्॥ततःकुशाग्रयवतिलजलान्या
दायॐअद्यकृतेतद्धिरण्यदानप्रतिष्ठार्थमिदंहिरण्यमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायदक्षिणांतुभ्य
महंसंप्रददे॥इतिदक्षिणांदद्यात्॥ततःप्रतिगृहीतागोदानलिखितप्रकारेणमंत्रादिकंपठित्वाप्रतिगृह्णीयात्॥व

श्रीग॰ २२११

न्यमाणदानेष्वेक एव विधिः सामान्यतो बोद्धव्यः। यत्र च विशेषस्तं वक्ष्यामः॥ ॥स्कंदपुराणे॥ ॥विष्णुब्राह्मणरूपेण प्रतोल
कदाने॥ ॥ब्राह्मणस्य विष्णुरूपस्य सुवर्णं यः प्रयच्छति। सुवर्णानां शतं तेन दत्तं भवति निश्चितं। सुवर्णशामीति नित्यकम्॥
हिरण्येन ब्राह्मणाय पूजादि विधाय ॐ अद्य सुवर्णशतदानजन्यफलसमफलप्राप्तिकामो मुसुवर्णमग्निदैवतममुकगोत्रायामुक
शर्मणे ब्राह्मणाय जेत्यादि दद्यात्। सुवर्णस्पर्शनम्॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे हिरण्यप्रदाने॥ ॥तथा च पंचवर्णानि स्वर्गादिव
वमाप्यकं हिरण्यं ब्राह्मणाय पूजादिकं ॐ अद्य स्वर्गाधिकरणाच्छ पंचवर्णवर्षिन्नसुपंक्तित्वजनकाम इदं माप्यमितं हिरण्यममुकगो
त्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय जेत्यादि दद्यात्। सुवर्णस्पर्शनं। तथेति सुपंक्तित्वानुकल्पार्थे हिरण्यकृष्णलदानेन स्वर्गवृन्देषु
स्वीत्वदेत्। सुवर्णं ब्राह्मणाय पूजादि विधाय ॐ अद्य स्वर्गाधिकरणाक्षयपर्तिस्वत्सुखित्वजनकाम इदं कृष्णलमितं हिरण्यममग्निदैव
तममुकगोत्राय जेत्यादि दद्यात्। सुवर्णस्पर्शनम्॥ ॥अथ रजतदानं॥ ॥तत्र मनुः॥ नृपदेत्पूसुत्तमम्॥ सोपकरणं रौप्यं
ब्राह्मणाय पूजादिकं च विधाय ॐ स्वद्योत्तमनृपप्राप्तिकाम इदं रूप्यं चंद्रदैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय जेत्याद्यग्निमीति
कर्तव्यता जातं पूर्ववदिति दद्यात्। रौप्यस्पर्शनम्॥ ॥अथ रत्नदानम्॥ ॥तत्र पद्मोक्तविविधरत्नदाने॥ ॥रजोप
करणादित्वा रत्नानि विविधानि च। नगरं च तथा दत्वा राजा भवति भूतले। सोपकरणानि रत्नब्राह्मणाय पूजादिकं च विधाय ॐ अद्य भूत
लाधिकराज्यकनाजीत्वनकाम एतानि विविधरत्नानि विष्णुदेवतान्यमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय जेत्यादि दद्यात्। र
त्नस्पर्शनम्॥ ॥रत्नानि मुक्तामणिकाचप्रवालहीरकादीनि॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे बहुरत्नदाने॥ ॥रत्नानां च प्र
दानेन राजेव हि प्रजायते। रत्नदानस्य यल्लोके तत्सुखस्यास्तु विनिश्चितं। दिजांश न लब्राह्मणाय पूजादि विधाय ॐ अद्य सुविनकालावच्छि

नो॰

न्ननलदानन्त्राप्यलोकोपलोगपूर्वकैहलौकिकराजीत्तवनकामएतानिनलानिविष्णुदेवतानीत्याघमुकगोत्राजामुकशम्मो॥
व्राह्मणाजेत्जादिदजिणानत्नस्पर्शान्नमु॥आग्नेनपुष्पाजनादिष्णुवकुमणिदाने॥ ॥मणीनूप्रकलजेप्रपघन्तिपापयुनिनतः
सघदामुने।ननेणीनेनवः पंचादत्सेप्यीदानमित्तुनू[illegible]णिव्राह्मणापूजादिविघापडेंअघनेनवमार्गप्राप्यकाशेप्यपापजेजकाम
२१२ एतानूमणीनूविष्णुदेवतानमुकगोत्राजमुकशम्मोणोव्राह्मणाजेत्मादिदनिणामणिस्पर्शान्नमु॥ ॥विष्णुधर्माहीनकदाने॥
वज्रपूर्ध्याक्कलोकन्तुहीनकव्राह्मणापूजादिकंविघापडेंअघयशक्कलोकप्राप्तिकामइदंहीनकंविष्णुदेवतममुकगोत्राजामु
कशम्मणोव्राह्मणाजेत्जादिदजिणामणीस्पर्शोन्नमु॥ ॥पद्मनागदाने॥पद्मनागप्रदोरवेः॥पद्मनागव्राह्मणापूजादिविघाप
डेंअघनविलोकप्राप्तिकामइदंपद्मनागीविष्णुदेवतममुकगोत्रांजेत्मादिदजिणापद्मनागस्पर्शोन्नमु॥ ॥मनकतदाने॥ ॥
श्री॰॥ मन्वोमिनकतंदत्वाविष्णुलोकेमहीजतेमनकतव्राह्मणापूजादिविघापडेंअघविष्णुलोकमहितत्वकामइदंमनकतंविष्णुदेवत २१२
२१२ ममुकगोत्राजेत्मादि॥दजिणामनकवस्पर्शान्नमु॥ ॥मुक्तादाने॥ ॥मुक्ताफलप्रदानेनवानुगीलोकमश्नुते।मुक्ताफ
लव्राह्मणापूजादिकंविघापडेंअघवानुगलोकप्राप्तिकामइदंमुक्ताफलवस्तु॥देवतममुकगोत्राजेत्जादिदजिणामुक्ता
फलस्पर्शान्नमु॥ ॥वैडूर्यदाने॥ ॥वैडूर्यस्यप्रदानेनक्षीपानासाधुमोदते।वैडूर्यव्राह्मणापूजादिविघापडेंअघवहुद्वीपप्रा
प्तिपूर्वकमोदनकामइदंवैडूर्यवस्तु॥देवतममुकगोत्राजामुकशम्मणोव्राह्मणाजेत्मादिदजिणावैडूर्यस्पर्शान्नमु॥ ॥
पुष्पनागादिरत्नदाने॥ ॥रत्नानजन्यानिदत्वावनाजनाजस्यतुद्विजाःलोकमासाधमोदन्तइतिसंवन्धः॥पुष्पनाग
व्राह्मणापूजादिविघापडेंअघनाजनाजलोकप्राप्तिपूर्वकामोदनकामइदंपुष्पनागंविष्णुदेवतममुकगोत्राजामुकश

म्मो गोत्रा ह्ल।।पेत्यादि दत्त्वा।।पुष्पनागस्य शोनीरं एवं नीलगोमेदक दलीगर्त्ते दानेपी दमे व फलं ग्रन्ज पदनोक्त ऐनुक्तादि पात्व क्तोण्ण
पुष्पनागाद्दिवतुष्टजा तियानादिति।। ॥प्रवालेप्रवालदाने॥ ॥विद्रुमं प्रकृत्यः जेप्रज ज्वलिते प्राप्नि विमानैः कनकोज्वलेः
प्रवाल ब्राह्मा।।पूजादि विधाजः अघकन कोज्वलविमान कन।।काती जगमन कामः इदं विद्रुमं विष्णुदेवतं मम मुक गोत्रा जा
मुकशर्म्मा गोत्रा ह्ल।।पेत्यादि दत्त्वा।।प्रवालस्वर्ग्गोत्रम्॥ ॥अथ गुडसानादि दानम्॥ ॥त्र न्नाद्भुना।॥ ॥नन्दिकेश्व
नउवाच॥ ॥स्थ एनान दवन्नपामि सानदानविधिं क्रमात्। जस्पर्शं कीर्त्तनादेव स्वर्णं तुष्यति पार्वती।प्रथमो गुडसानस्तु द्वितीया
न लवणात्स्मृतः। नवमश्चैलसानस्तु दशमः कौसुम्भस्तु दशमः स्मृतः। एकादशस्तु कोशुं सोद्वादशः कवितः स्मृतः फलमूलानि पुष्पानि
दशानि सानसंख्यया। फलानी वसहस्रेष्वेतानस्तु पूनिकीर्त्तितः। कुंजास्तु दवत्ताना।।मितनेप्सांतु नाशः फ्नःमध्यी वाष्जथवापा थ
वैशाख्यां वाथ वैत्राम्बा वैशाख स्पत्नीपापो विष्णु वत्पपने पिवा पौष्येमासितथा वित्रपौर्णमास्यां सदैवहि। विवाहोत्सवजन्तोषु
द्रव्य पात्र समागमे तीर्थे चापतने वापि सुवौ देशगृहांग तो।। स्नानं तुक्षति लेशः फलवान् शुक्लमाल्याम्बरो हि सत्तो पुनतो तिलिखेत्प
श्री कुंकुमेनाष्टपत्र कां तन्मध्ये पूजपेजो नीस्थं ऽि लेप्रतिमामचनाम्। स्नापजेन्मधुनादेवीं तथैवेन्नुनसेनवा। पठेद्द्वादशनामानि पा
वत्पाः पूजजेत्ततः। गंधपुष्पाणि वस्त्राणि दधाद्रूपादिकानिवा तद्गन्ते स्थापपेज्ञानं पुष्पमाला विभूषितं नक्ताम्बरजुतोपेतं पं
नलसमन्वितं। एवं तु विधिवत्कृत्वा देवी नामानि कीर्त्तपेत्। अम्बिकामायवी गौरी नन्दा लक्ष्मीजपा शिवा। उमानतिः मृतीतद्दुत्सवा
लागि निजातथा। एवं स्तुत्वा तदा देवी पार्वतीं वपुनः पुनः। तत्प्रदत्त्वा।।ीह्मत्प पुनर्मंत्रमेनमुदीरजेत्। उमा लक्ष्मीस्तथा गोरी

ज्यो०

स्वधास्वाहासरस्वती। सत्यत्वामाशिवागौरीसुपर्णा चाम्बिका तथा। एवमुच्चार्येतीदं घाण्मासं तु पोपपादयेत्। ततस्तु दक्षिणां दत्वा

विसर्जयेद्विधिपूर्वकं। विधिनानेनयो ऽर्घ्यं घाज्ञानश्चतुरुपनानदानतस्य दुःस्वप्नदोषोपशान्तिस्तस्य लक्ष्मीर्न हीयते। नारीवाविधवावापि

कुमारीव्रतचारिणी। साति तत्फलमाप्नोति देवीलोके महीयते। ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत्। ज्ञानस्य दशमी सेन

213 हानमिच्छन्ति केन च। फलं न वतिज्ञानस्य ज्ञानाशक्तो विधीयते। तत्र यथोक्ते देशे काले च सुकृतिले स्नातः शुक्लमाल्याम्बरधरः

कुङ्कुमेनाष्टपत्रकं। पद्मे लिखित्वाष्टपत्रं शतफलमितेन मधुना तावद्विधुनसेन वा। गौरी स्नापयित्वा लिखित पद्ममध्ये गौ

रीप्रतिमां चन्दनेन कुङ्कुमेन वा लिख्य स्थापयित्वा गौरि इहागच्छ इह तिष्ठ इत्यादिक्रमात्वाजितेनावाहन स्थापनेविधाय गौ

श्रीः॥ र्यै नम इति पाद्यादि दत्वा पञ्चोपचारैर्नवामीभिः पूजयेत्। ततोऽम्बिके इहागच्छ इह तिष्ठ इत्यादिक्रमेण आवाहन स्थापने विधा

य पाद्यादि दत्वा गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैश्च अम्बिकायै नमः माधव्यै नमः गौर्यै नमः नन्दायै नमः भद्रायै नमः जयायै २१२

२१३ नमः। शिवायै नमः उमायै नमः नत्यै नमः सत्यै नमः मङ्गलायै नमः गिरिजायै नमः इति द्वादशनामभिः। पूजयित्वा देव्याग्रे

वस्त्रमाला विशेषाणां विशेषान् विशिष्टं गुडं त्वां स्थापयित्वा अम्बिका माधवी गौरी नन्दा भद्रा जया शिवा। उमा नतिः सती तद्वन्म

गला गिरिजा तथा। इति पुनः पुनः स्तुत्वा प्रदक्षिणां कृत्वा उमा लक्ष्मीस्तथा गौरी स्वधा स्वाहा सरस्वती। सत्या त्वामाशिवा गौरी गा

सुपर्णा चाम्बिका तथा। इति नन्दे देवी स्तुत्वा सोपकरणगुडं ब्राह्मणाय पूजादि विधाय ॐ अद्यामुकनिमित्तदुःस्वप्नदोषोपशान्ति लक्ष्मी

हान्यनुत्पत्तिकल्पशतावच्छिन्न देवीलोकमहितत्वपुत्रसप्तद्वीपाधिपत्व च वनकामः माशास्वीयपलसहस्र द्व्यपवि मि

ति गुडं त्वां पुष्पमालाविभूषितं नक्ता वनस्तुगोपेतं पञ्चवनलविभूषितं विष्णुदैवतममुकगोत्राय अमुकशर्मणे अमुकशर्मा

गोत्राय त्वां ज्ञात्वादिदक्षिणां ज्ञानस्य शान्तिम्॥ ॥ लवणादिज्ञानदानेपीदमेव फलम्॥ ॥ एष एव विधिः पर्वपूजादि

वाक्येगुडपदस्थानेलवण॥ आदिपदनिवेशः। तत्र द्रव॥ कुम्भेष्वासादनमन्येष्वीनाशितमेतिशेषः॥ ॥अथ हानदानम्॥
तत्रापिशुक्लतिलस्नानादिज्ञानोक्तविधिं विधायजसोपकरणा॥ हानब्राह्मणा॥ पूजादिकृत्वाॐअद्यामुकनिमित्ते दुःखदौर्भाग्य
लक्ष्मीहान्यनुत्पत्तिकल्पशतावच्छिन्नदेवीलोकमहितत्वकामस्तत्पुत्रनसप्तद्वीपाधिपत्यत्वत्तवनकाम इमं शाल्वीप
पलशतद्वयपरिमितं गुडहानं लवण॥ हानं तैलहानं शर्कराहानं वापुष्पमालाविभूषितं विष्णुदैवतममुकगोत्रायामुकश
र्म्मे॥ ब्राह्मण॥ जेत्यादिदक्षिणा॥ हानस्पर्शोन्नम्॥ हानसंख्याशाल्वीपपलशत २०० लौकिकसंख्ययासेन २७॥ मासा
५ नाती ४॥ ॥आदित्यपुराणीयसिंदूरस्नानदाने॥ ॥तत्रापिशुक्लतिलस्नानादिगौरीपूजादिस्तुतिपर्यन्तं
गुडज्ञानोक्तविधिनाविधायसोपकरणा॥ सिंदूरस्नानब्राह्मण॥ पूजादिकृत्वाघर्माः सिंदूरस्वरूपे॥ जगदानंदकारकः।
शिवायाश्चलसदावैद्यस्त्वाहिमांदुःकृतात्तुविसिंदूरस्नानस्वरूपे॥ जगदानंदकानकः प्रददानोन्नेष्वजापुष्टिं स्वर्गेस्थाद्यु
ममाद्य प्रततिपठित्वाॐअद्यामुकनिमित्ते एतस्मिन्निन्दूर्नेणु समसंख्यवर्षावच्छिन्नशिवालिकवासहृष्टसर्वपाप
विमुक्तिजमलोकादर्शनाप्पुनानंमपेरवर्तमानसफलकामवान्क्षेत्रागपवेधव्यासर्वेगु॥ पतगृहत्राद्विपुत्रपौत्रादि
संततिस्वामद्विपोगादिसदासुप्पत्राप्तिकामाः इदं सिंदूरस्नानंशाल्वीपपलसहस्रद्वयपरिमितं कांस्यपात्रं चतुष्पादावस्थितं नक्षत्र
नक्षत्रगोपेतं पंचरत्नसमायुक्तं सूर्यदैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय॥ पेन्यादिदक्षिणा॥ स्नानस्पर्शोन्नम्॥ स्नानदानाशक्तौतुशा
ल्वीपपलशतद्वयपरिमितसिंदूरहानदानेपीदमेवफलमेवमेवविधिः स्नानपदस्थानेहानपदनिवेशः॥ स्नानस्यसंख्याशाल्वीप
संख्यापलसहस्र २००० लौकिकसेन २७७॥ मासा २ नाती ४॥ मन ६॥ ॥मासा २ नाती ४॥ ॥इतिसंक्रिमप्रकारः

ॐ

गुह्यानादिदानि॥ ॥अथ दशावतारदानानि॥ ॥तत्र विश्वामित्रः॥ दानानामुत्तमं दानं हैमं विष्णोः स्वरूपकं। तस्मात्पु

ण्यार्थिना देया हैमा विष्णोः स्वरूपकाः। मत्स्यः कूर्म्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः। रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश॥ वाम

शंखगदाहस्तो विचित्रो मत्स्यरूपधृक्। ज्ञानां धर्म्मो मत्स्यरूपी वाम मत्स्यरूपी जनार्द्दनः॥ ॥एते दवक्रम्मेलक्षणाम॥ ॥मत्स्यपद

२१५

स्थाने॥ कूर्म्मपदं प्रजायते सति मघ्यु पिंगलद्वा॥ चव चतुर्भो वा पुष्ये रेतानानां गंधिक नासी चमनावली मं सुत्तन्नाणा॥ सीघो मकूर्प्येन

स्यानुघनामन्त्रो पदानुगो॥ एतद्रूपधनं दद्यात्र हस्तुक्ति सुपिदं द्वाल दम्निसमाकानी सिंहव क्रमन नींग कर दंष्ट्राकनालव दनेच

श्रीः॥

लजि ह्रीं सुली पृता॥ वृत्तान्तेज टिलं कुद्धमाली ध्रपीनवक्षसी भितेघ तीव्रन प्णज्ञां वामोतुत्लन दानवन्न॥ तद्धज्ञो दानप्रीतं रं

२१४

कनात्यानिरखने त्वेशी गदावक्रधनीर्क्षात्स्यां नरसिंहं जगत्प्रभुम्। कुणीं छत्रधनो दोनो वामनः परिकीर्त्तितः॥ जत्रांतक नागाधो

नमुद्धह ह्न रपनर्युकनोजामदग्न्यः। वक्रकर्त्तव्यो नामो शेष्यानुतोज्ञाणा। प्रियवाप्रसन्नवदनः सिंहस्कंधो महाबलः। आजानबाहुः २१४

कर्त्तव्यो नामो वा॥ धनुर्द्धरः शंखचक्रधरः कार्जी नीलोत्पलदलच्छविः। कृष्णोदीर्घो द्विवाहुश्च सर्वदैत्यजनपेकनशकः।

पापवर्ह्यसंवीतः स्कंधसंसक्तचीवरः। पद्मासनस्थो द्विभुजो ध्यानीयुक् प्रकीर्त्तितः। खड्गो घतकनः क्रुद्धो हयारूढो महा

वलः। म्लेच्छोच्छादकनाकल्की द्विभुजः परिकीर्त्तितः। यथाशक्त्याथ कुर्वीत सुवर्णेन विनाजता। समेनप्रोऽश्नैवसमान्ये

तानि कानपेर। विचित्रानुरूपतो राजन तुल्यमा छादनिद्ध्यो। संपूज्य नाम तिसृते सुपुष्पधूपनिवेदनैः। तत्क्रिनमंत्रः प्रणम्य

मानि वेघस्सद्यपातनः। आहूय ब्राह्मणान्नाजनृपादेप्रनो ल्पपत्नत्। उपवेश्यासने सर्वोस्वन्द नेनानुलेपयेत्

सुगंधैः कुसुमैस्सैव धूपदीपैस्तथैव च। आच्छाद्य वस्त्रयुग्मैस्तु गत्वा चंद्र मूर्ते जोः। अपने विष्णु वेचापिद्धा दरपीतु विशेषतः।

उपोष्यैकादशी कार्ये धर्म्मकार्ये वसुन्धरे ॥ अन्यथा नरकं याति इत्येवमाह पितामहः ॥ गत्वा ह्यक्रान् विष्णुरूपा स्वर्णहेमे तु विमल-
नः। एकैकं देवरूपं तेदेकैकस्य समर्पयेत् ॥ अथवा विदुषे सर्वं दद्यात् सीं पूज्यमानं च। नान्यते पिकद्यं विद्वद्धात्पाणि उनेतया।
देवरूपं समप्ता विप्रक्रान्ति तीकांच नश्यति ॥ तदृहा ॥ प्रसादेन प्रीयतां विश्वरूपधृक् ॥ एतद्व्रतं विप्रस्य दत्तं तोयं जित्वा पत्त्वपं
प्रदत्तं ॥ ततो देयासीं पूज्य प्रविशाद्गृहं ॥ अरुदानस्य माहात्म्यं वदाम्यहं कस्य रुवाक्यर्थं ॥ सस्वस्य दृशनास्या वाजदिशाङ्का मित्ता।
पितृमुद्दिश्य तत्र वृन्दामित्रक्रान्तीतिक्तिष्टुवद्वये। दशावतारदानाज्जन्म विष्णोर्नैक्यं समगच्छति। गीतं जीनं ज्याजि ह्वाप य संसे
त्व तेन लक्ष्मीस्तथा विष्णोः सदाता वैरैकाजा तिन संशयः ॥ ब्रह्महा वसुनापश्च तस्करो गुरुतल्पगः ॥ जयामुं जादि विष्णीकार्त्तस्या पापा-
त्प्रमुच्यते। सहसं वसुजं नूनं मुद्दनेसरं दं जगत् ॥ तस्मात्प्रयत्नाज्जेदविचेत्याविष्णुरूपकान्। राजेन सुद्धेसदानस्य फलं प्राप्न-
ति सत्वरं ॥ नतत्तपो नितत्तुमेघिं हितैः प्राप्यते फलं ॥ विष्णोर्दशावतारानां दानेन यदवाप्यते ॥ यः कोत्र नेन श्रुत्वा लञ्जा ॥ ललित-
तो गीविष्णोः स्वरूपदशाकं विधिवद्विधिया जद्घाक्षिजेष्णुजगदेव हितेन दत्तं ज्ञानाज्जगन्मज वपु र्धितुनेप्यदेवा ॥ ॥अथप्र-
योगः ॥ ॥उक्तकालानन्तर मकाले प्रथमाशक्तानुल्यसुवर्णनिष्पी विष्णोर्दशावतारान्मूर्त्तीः उक्तप्रकारेन ॥ कान अिल्वा कुंअर्घ
वत्पुपमाताफलप्राप्तिकामः ॥ सीविष्णोर्दशाकसंख्याकसौवर्णदशावतारप्रतिमादानमहंकरिष्ये इति संकल्प्य दशानांद-
शावतारप्रतिमानामग्न्युत्तारनपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठापूर्वकमत्स्यादितत्तन्नाममंत्रैः षोडशोपचारैः पूजां कुर्यात्। ततः प्रणाम्य ताम्
नैनिवेदयेत् ॥ अनन्तं दशवाहं ॥ नाहूय ततेषां जलन्तः पादप्रक्षालनादिकं विधाय आसनेषु तान्सद्धानुपवेश्य स्व-
दनेनानुलेपयेत्। ततः सुगंधकुसुमधूपदीपैः पूजां कृत्वा पात्रे कृं वस्त्रयुग्मेन तानाघ्राणं यद्वत्त्वा च तेष्वो विष्णुरूपताध्या-
नं कृत्वा विमत्समनः। सन् पुनस्नानं जेरोपस्वादेकैकस्य माहकस्यैकैकां प्रतिमां समर्पयेत् ॥ यदीदानं द्वादशी दिने प्र-

ओं सन्ततेनदाकर्मेनचना॥ ॥दाताप्राङ्मुखउपविश्यदेयद्रव्याणिप्रोक्ष्यनंकृत्वाकुशत्रयपवितिलजलान्यादायदेवरूपीमण्डावि
ष्णुकाविनिर्मुक्तंचनैमिषुशीतकृष्णा॥प्रसादेनश्रीपतीविश्वरूपपष्टगितिपठित्वाॐअद्यपंचविधमहापातकप्रमुखपापप्रमु
क्तिसहस्रसंख्याकुसकुल्योद्धरना॥सत्वरसर्वदानजन्यफलसमफलप्राप्तिवढुपिचात्मुगनवकुतपःप्राप्यफलाधिकफलप्र
प्तिविष्णुप्रीतिप्राप्तिकामइमाःदशसंख्याकाःसुवर्णमितम्मूर्तीर्विष्णुदैवताअमुकगोत्रायेत्यादिप्रत्येकंवाक्यंबधनाम
स्पृसन्निकृममूर्तिमित्यादिक्रमे॥प्रत्येकब्राह्मणा॥हस्तेजलौनिक्षिपेत्॥ततोदद्यात्॥दानान्तेपूर्ववत्॥एकब्राह्मणा॥पजेवा
श्रीः॥ कर्मसुगममेव॥एवंदत्वाब्राह्मणा॥न्भ्रदद्यात्॥कृत्यविस्तरपच्चरणेप्रकीर्तितः॥ ॥ब्राह्मणेशय्यादानं॥ ॥उपानद्युगलंछत्रं
२१५ शय्यासनमथापिवा॥जिप्रपन्नस्यंतिवस्त्रा॥तथैवान्नम्॥निचातजाल्पश्चैनथैश्चैवकुञ्जनेश्वास्पलङ्कृता॥धर्मेनाजपुनैन
मंछत्रैसौवतानाजते॥शय्याब्राह्मण॥पूजादिविधायॐअद्यघहोवर्णनाजतवदुष्यत्राल्पलङ्कृतात्मीयवकुकुञ्जनाश्व २१५
नयकना॥किनम्यधर्मेनाजपुनगमनकामइमांसोपकना॥शय्यामुत्तानाङ्गिनोदेवताममुकगोत्रायामुकशर्म्मे॥
ब्राह्मण॥इत्यादिदद्यात्॥शय्यास्पर्शान्तम्॥ ॥स्कान्दशय्यादानं॥ ॥पञ्चशय्याप्रपछेतच्चास्तीपान्नरसलमः।
सतुनापः॥शिवादिव्यावकीर्तिकाःसमस्तुतोच्चाश्रीपौखद्बोपनिविहलतशीतननूलिकादिरूपाम्॥शय्याब्राह्मणा॥पू
जादिविधायॐअद्यजितदिवतक्तेतत्पनवकुन्तायोवाप्तिकामइमीस्वास्तीसीशय्यांसोपकना॥मुत्तानाङ्गिनोदेवताममु
कगोत्रायामुकशर्म्मे॥ब्राह्मण॥इत्यादिदद्यात्॥शय्यास्पर्शान्तम्॥ ॥याज्ञवल्कीयशय्यादानं॥ ॥दत्वात्यन्नीसुखी
नवूता॥शय्याब्राह्मणा॥पूजादिविधायॐअद्यात्यन्तसुखित्वतवनकामइमांशय्यांसोपकना॥मुत्तानाङ्गिनोदेवताममु
कगोत्रायामुकशर्म्मे॥ब्राह्मणा॥इत्यादिदद्यात्॥शय्यास्पर्शान्तम्॥ ॥अथपञ्चाङ्गुनारीजशालग्रामशिलादानं॥

शालग्रामशिलाचक्रं यो दद्याद्दानमुत्तमम्। भूचक्रं तेन दत्तं स्यात् सशैलवनकाननम्॥ शालग्रामशिलापूजादि विधाय ज
उँ अद्य सशैलवनकाननभूचक्रदानजन्यफलसमफलप्राप्तिकाम इमां शालग्रामशिलां विष्णुदैवताममुकगोत्रायेत्याद्युद्दि द
जि॥ शालग्रामस्पर्शनमिदम्॥ ॥अथ पुस्तकदानम्॥ ॥तत्र नन्दिपुराणे॥ एवं विद्याप्रदानं तु सर्वदानोत्तमं स्मृतं। सर्वदा
सर्वदानानि दानानि पत्रं विद्युत्तमम्। अनेन विधिना दत्वा विद्यां पुण्यपरो नरः। फलं दशाश्वमेधानां शतस्य सुकृतस्य च। राज
सूयसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम्। तत्फलं लभते मर्त्यो विद्यादानेन तागपवान्। सर्वसस्यसुसंपूर्णां सर्वरत्नोपशोभिताम्।
यावत्पत्रसमसंख्यानि पुस्तके विद्यते शुभा। तावद्युगसहस्राणि सकुलामोदते दिवि। यावच्च पातकं तेन कृतं जन्मशतेनपि। तत्सर्वं
नश्यते तस्य विद्यादानेन देहिनः। स जातो मनुजो लोके सर्वज्ञः सर्वकीर्तिमान्। यो विद्यादानसंपन्नो वंशाङ्कः पुत्रपौत्रमहौज
याः किन्तवतो दत्वा विद्यां शास्त्रप्रविवर्जितः। जातिपुण्यमपाल्लोकान् जपाज्ज्ञानागमतृप्तिता। यावत्पत्रसमीपाक्षरलेखनी संपुटा
दिकान्। दद्युः शास्त्राणि पुस्तकान्यपि विद्याप्रदायिनः। यान्ति लोकान्नसंख्यान् मर्त्यो पुण्यपरो महाधिपः॥ तावतः कुल्या
नित्यर्थः॥ अथ विद्यादानफलं॥ कामनयैव पुस्तकं दद्यादिति सागरः। पुस्तकवस्त्रालंकारपूजादि विधाय उँ अद्य दशशताश्व
मेधयज्ञजन्यफलसमफलसम्यगिष्टिराजसूयसहस्रजन्यपुण्यसमपुण्यपवैद्रूसूजेमह॥ कालीनवकुञ्जालम॥
सर्वप्रदानकसर्वसस्यसुसंपूर्णसर्वरत्नोपशोभितमहीदानजन्यपुण्यसमपुण्यप्राप्तै तत्पुस्तकावस्थितानाक्षरसमसंख्य
वर्षसहस्रावच्छिन्नस्वर्गवासेतत्पुस्तकावस्थितानक्षरपंक्तिसमसंख्यकुल्पननोद्धरणपूर्वकस्वर्गगमनजनेतत्पुस्तकपत्र
समसंख्ययुगसहस्रावच्छिन्नकुलसहितात्मीयस्वर्गाधिकरण॥ कृतजन्मशतोपार्जितशकलपातकनाशज्ञानागमतृप्तिता
जन्यपुण्यमनलोकेगमनकाम इदं पुस्तकं सरस्वतीदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय॥ जेत्यादि ददजि॥ पुस्तक

ॐ

स्पर्शोन्त्रम्॥ ॥अथ वस्त्रदानम्॥ ॥तत्र मन्त्रः॥ वासोदश्चन्द्रसालोक्यमाप्नोतीति शेषः। वस्त्रव्रतम्॥ पूजादिविधाय उँ
अद्य चन्द्रसालोक्यप्राप्तिकाम इदं वस्त्रं बृहस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय इत्यादि दक्षिणा। पूजाशान्त। पवित्र
नाम्ने॥ ॥अथ यज्ञोपवीतदानम्॥ ॥तत्र मन्त्रः॥ ॥यज्ञोपवीतदानेन सुनेत्रो ब्राह्मणः। यज्ञोपवीतेन वेदि ब्रह्म त्रुटिर्भ्रष्टः।
शुद्धधीन्मनोत्रसंशयः। यज्ञोपवीतव्रतम्॥ पूजादिविधाय उँ अद्य विप्रत्वचतुर्वेदत्वसुधीत्वकाम इदं यज्ञोपवीतं विष्णुदैव
तममुकगोत्रायेत्यादि दक्षिणा। यज्ञोपवीतस्पर्शोन्त्रम्॥ ॥अथ कालवस्त्रदानम्॥ ॥तत्र विष्णुधर्मे॥ युधिष्ठिर उवाच॥
दानान्यन्यानि मे कृष्ण कथयस्व यदूत्तम। मांगल्यानि पवित्राणि सर्वपापहराणि च। संसारसागरोत्तारहेतुभूतानि यानि च।
धर्म्माधर्म्मपरिज्ञातस्त्वदन्यो नेह केशव॥ ॥कृष्ण उवाच॥ ॥दानानि बहुरूपाणि कथितानि मया तव। पुनरेव प्रवक्ष्यामि
श्री ग॥ मिष्टधर्मेण वक्ष्यामि कौतुकम्। कथितानि मया तुभ्यं कथयिष्याम्यहं तथा। महानीर्यन सिद्ध्यन्ति पुण्यानि महाफलानि। कार्पासदानं महापार्थ
२१६ क्रियमाणं यथा तथा। फलाय मुनिभिः प्रोक्तो विपरीतो न जायते। जितेन्द्रियः शतं पार्थ दानेषु विधिरुत्तमः। मध्यमस्तु तदर्द्धेन २१६
तदर्द्धेनाधमः स्मृतः। एवं द्रव्येण योऽप्येव धनो निष्कात्रिंशतस्तथा। राजसूयात् पितृकृत्यो जायते सोऽपि निर्द्धनो विधिः। क्रियमाणो यथा त
था। फलाय मुनिभिः प्रोक्तो विपरीतो न जायते। जितेन्द्रियः निष्कशतं पार्थ अतोऽप्यल्पेन योऽददात् महादानेन नोत्तमः। प्रतिग्रहा
ति वा तस्य दुःखशोकं न जायते। पुत्रपौत्रैः दिनमथासाधयेत् मिताङ्गो समेशुतोऽचतुर्दश्यां चतुर्थ्यां वा विशुद्धां वा पाण्डुनन्दन। विप्रे
वेद्याकृता। पुमान् कृष्णतिलैः कार्पासेऽपि प्रदत्तः सुवर्णादिकं खड्गो घृतकनो दीप्तजपाकुसुमकुण्डलः। नक्षत्राम्बरधरः स्रग्वी शि
रवमालाविभूषितः। नीलाभिपुत्रीवेधे नविस्फानि निकटीतटः। असि पुत्रीचुनिकाउपानद्युगकुक्षौ विधिः। कृष्णकम्बल
पार्श्वे कः। गृहीत मांसपिण्डश्च वामे करतले तथा। एवं विधं पुमान् कृष्णं गृहीत कुसुमाञ्जलिः। यजमानः प्रसन्नात्मा इमं

मंत्रमुदीरयन् ।। सं पूज्य गंधपुष्पाद्यैर्नैवेद्यं च निवेदयेत् ।। सर्वे कालवशे यस्मात्कालस्त्वं तेन चोच्यते । ब्रह्मविष्णुशिवादीनां त्व
मसाध्योसि सुव्रत । पूजितस्त्वं मया नक्षत्रार्थितस्त्वं यथासुखं । प्रयुज्यते न व विलोतं तु कुतुम्बनमो नमः । एवं संपूज्य प्रि
त्वा तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ब्राह्मणाः ।।। प्रथमं पूज्य वासो निर्णूष्या ।। स्तथा । दद्यात् ।।। तत्क्षितो दद्यात् ।।। पत्र विसर्जयेत् ।
दद्यात् ।।। पूर्वोक्तं निष्कत्रयं तादिका अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति । नापमृत्युस्तर्जितस्य न च व्याधिकृतं न वैर ।
न वेत्य वाहतेस्वयं सर्वबाधा विवर्जितः । देहान्ते सूर्यभवनं नीत्वा जातिपरं पदं पुत्रपजपादि हानिन्यना जायते
धार्मिकः । सत्र जाजी विनाप्नुयात् पुत्रपौत्रसमन्वितः । सं पूज्य कालपुरुषं विधिवद् द्विजाय दत्वाशु तानासुत्तफलोदय हेतु
भूतम् ।। । भोगानुते सकलदोषमयोत्र देहे देहीत मोहमुपगच्छति तत्र तावान् ।। ।। अथ प्रयोगः ।। ।। उक्तकालान्यतमका
ले समन्नू नामेषु चो गोमयोपलिप्ते वकुतिः कष्टनैलेर्द्वी धैं कालपुरुष दानवाक्यानुसानोपकल्पितोपस्करं संपाद्य ब्राह्म
णां च वकुव स्वे धं पुष्पागंधादि तिस्वसं पूज्य वायुजा न । ततो यजमानः पूर्वोक्तविशेषणा विशिष्टोगंधकुसुमाद्यैः कालपुरुष
संपूज्यानेन कुसुमपूर्णांजलिः सर्वे कालवशे यस्मात्कालस्त्वं तेन चोच्यते । ब्रह्मविष्णुशिवादीनां त्वमसाध्योसि सुव्रत । पूजितस्त्वं मया
नक्षत्रार्थितस्त्वं यथासुखं । प्रगृह्यते तव विलोतं तु कुतुम्बनमो नमः । इति मंत्रेणाव कुपुष्पांजलिदानं कृत्वा धूपदीपनैवेद्यानि कुर्यात् ।
ततस्ता त्यामेव मंत्रात्यां प्रदक्षिणीकृत्य ।।। मं कुर्यात् ।। ततः प्राणानायाम्याचमने विधाय कुशान्न यजवति लजलान्यादाय ब्राह्मणाश्चोदङ्मु
खमुपवेश्य सकलदेयद्रव्याणि प्रेक्षणं कृत्वा कालपुरुषं दद्यात् । इदमिह दानवाक्यं ।। ॐ अद्येह त्यादि देशकालकीर्तनान्ते अपमृत्युजयार्थं
व न वन व्याधिकृत तपनानावन वनाव्याहतैश्वर्येन वन सर्वबाधादि शिष्ट वर्जन तव न देहान्तान न्त न सूर्य भवन तेपन तदुत्तनाविष्णुप

को० द्वजनपुण्यपापभोगोन्नतैनतल्लोकोत्थागमनतपुलनधार्म्मिकत्वसत्त्वजाजित्वलक्ष्मीयुक्तत्वपुत्रपौत्रसमन्वितत्वसमानाधिकरणानाजत्व
प्राप्तिकामोमुंनजतदर्तसुवर्ण्णनेत्रैःखङ्गोद्यतकरंजपाकुसुमपरिकल्पितकुंडलंनिष्कास्यनघर्नेर्नूक्तकुसुममयमालायुक्तंशीरखमालावि
भूषितंतीक्ष्णदंष्ट्रिकाविघनविस्फारितकटीतटंउपानद्युगलयुक्तंचनानायुधहस्तंकृष्णकंबलपार्श्वेकृतवामकरतलधृतामसीसपिंडंवकृष्ण
तिलविनिर्मितदीर्घदेहंकालपुरुषंविष्णुदेवतममुकगोत्रायेत्यादिप्रतिग्रहदक्षिणावाचनंकृत्वायुक्तंकपिलगवीदानवाक्यमालि
खितेवाद्यं॥कपिलगवीप्रदत्थानेकालपुरुषप्रदद्यजेपोविशेषः॥दक्षिणानुशारूपनुसानेनपूर्वोक्तानिष्कशतमित्यादिका॥ततोब्राह्म
णीप्रीताः[illegible]स्त्विपत्यविसर्ज्जयेत्॥ ॥इतिकालपुरुषदानम्॥ ॥अथकालचक्रदानं॥ ॥तत्रमृत्युंजये।चक्रंनोपममर्पकृत्वा
मुक्तानरश्मिमयात्मकं।कृत्वामूर्द्धिलसच्चंद्रंनरश्मिमत्यन्तनेस्थितम्।तमांसनेकनूपातिगात्रेपुरुसमंततः।एवंध्यानवतस्तस्यसचन्द्रः
श्रीः॥ कृष्णतांव्रजेत्।ततोप्यनन्तरंपश्चात्स्थित्वाविप्रःसदक्षिणां।तंगृहीत्वाव्रजेद्दूरमदृष्टत्वमपिव्रजेत्।स्वपर्वामृतसंघातपूसकायजइ
२७ तिस्थितः।कालचक्रमिदन्नाम्नादानंमृत्युविनाशनं।छमन्तेराजतंचंद्रंनरश्मिजालसमाकुलं।अपमृत्युविनाशायप्रदानीतिसमुद्यतः २७
सुवर्णदक्षिणायुक्तंब्राह्मणायनिवेदयेत्॥एवंकृतेविनश्येतअपमृत्युर्न्नसंशयः।तस्मादेतत्सदादेयमपमृत्युत्तमान्वितैः।व्यानादि
नोगमनलेर्व्वामहापत्यतितेनपिततोगृह्योक्तविधिनास्थापयेज्जातवेदसंजुहुयात्कालनाम्नातुशतमष्टोत्तरंतिलैः।ततस्तुत्तोजप
न्रक्षार्थविप्रान्द्वादशसंख्यकान्।स्वपतमनानलचान्।भुंजीतसाक्षदेवहि।एवंकृतेननोनूनंचिरंजीवीनसंशयः॥ ॥अथप्रयोगः॥ ॥
अपमृत्युत्तमप्रत्तीतेनव्याधादिनोगमनलेनमहापत्यतितेनवा।इदंदानंकार्यं॥तत्रप्रथमंशास्त्रानुसारेणराजतंमुक्तानरश्मिमयात्मकंचक्रं
कार्यंतस्यप्रतिष्ठापूजादिकृत्वाब्राह्मणाचगंधपुष्पवस्त्रादिभिरभ्यर्च्यत्वात्स्वजंसध्यानमेवंकुर्यात्।मूर्द्धिलसच्चस्मिरश्चन्द्रस्थितिण्वनिरश्मात्य
न्तनास्थितानेकविघनमांसिगात्रेपुसमंततःस्थितानि।ततोमूर्द्धस्थितचंद्रसाक्षष्णताप्राप्तिःस्वस्यवामृतमयसंघातसंपूसकायत्वेनस्थिति
रितिध्यात्वाकालचक्रपरस्वाज्ञागेदक्षुरवंब्राह्मणायमुपवेशपतस्मैसदक्षिणांकालचक्रंदद्यात्।ततोब्राह्मणोनवदूरंगत्वातद्यादृष्यातचंजयथा

दानुद्देशोनेन्नवति॥ ततो गृह्योक्तविधिना जातवेदसं स्थापयित्वा बृहस्पति नैः कालनाम्नासप्तवा वेनस्वाहा इति तेन मोहमष्टोत्तरशत
संख्याकं विधायतद्दशांशसंख्याकान्प्राशनानां जपेत्॥ ततस्तु तुर्विप्रान्स्तोत्रमुद्धत्याहादिवाचयित्वा स्वजनमज्ञानालवासि हि...
भुञ्जीत॥ अत्रैव दानवाक्ये॥ कुशयवतिलजलान्यादाय इमं नैनाजतं चंद्रं नक्षिमिजालसमाकुलं अपमृत्युविनाशाय ददामि
निपठित्वा॥ ॐ अद्याप मृत्युविनाशनकामोऽमुं नाजतं चन्द्रमुक्ता नाशिमिसमायुक्तं रुद्रदैवतमित्यादि पूर्ववत्॥ इदमेव दानं न
दामहापद्विनाशनार्थं क्रियते तदा दानमंत्रे दानवाक्ये च अपमृत्युपदस्थाने महापत्पदं प्रयोज्यम्॥ एवं कृनादिरोगविनाशा
र्थं क्रियमाणोऽस्मिन् दाने कुनादिपदं प्रयोज्यम्॥ ॥अथ गजदानम्॥ ॥तत्र कूर्म्मपुराणे॥ ॥दद्याद्गजं प्रमुन
ये कं मूल्यं पंचशतानि वा वित्तानुसारात्तत्रापि कनिष्ठोत्तममध्यमं॥ पुनर्गयोक्तं मूल्यं हेममाष्पशतत्रयमिति हेमाद्रिणा
व्याख्यातं॥ अत्र दद्याद्गजमित्युत्तमःपक्षः तदलाभे हेममाषाणां पंचशतीं द्यादिति मध्यमःपक्षः॥ ततोऽप्यल्पवित्तश्चेत्
हेममाषशतत्रयं तन्मूल्यं दद्यादित्यधमःपक्षः॥ अत एवोक्तं॥ वित्तानुसारादिति॥ नृपस्य स्थूलात्ते कनकोतानागरार्थं पं
ष्पितं। सद्वजितं वित्तशक्त्या दत्वा शिवपुरं व्रजेत्॥ ॥स्थूला गजदंघनसंलक्ष॥ ॥स्थूला नेजुनिति हेमाद्रौ॥ नानागरात्न
मौक्तिकादिकृतो गजालंकारविशेषः॥ ॥अथ गजदानं तत्र विष्णुसंहितायां॥ ॥कञ्जानञ्जुलिनाभ्यन्तर्शुद्धासनसम
न्वितं मणिकावनमालाभिर्भूषितं कर्णचामरैः। सूत्रप्यैश्चभूषितं दोषवर्जितं यथालाभोपपन्नं वा यः प्रयच्छति द्वि
तिभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यदुनिजो यस्वर्गलोके महीयते। कर्म्मप्रदीपे हि गजमहानाजोगणाधिपः सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते
नात्र संशयः। पूर्वोक्तप्रकारेण गजं ब्राह्मणं पूजादिविधाय देवदुर्व्याभिषेचनं कृत्वा कुशयवतिलजलान्यादाय कुस्थि
अद्य स्वर्गलोकमहितत्व सर्वपापविनिर्मुक्तत्व गणाधिपत्य विशिष्टकर्म्मप्रदीपोक्तनैन दीपवर्त्ति महासनाजीवनकामो॥

जो० मेपूर्व्वोक्तसकलविशेषणम्॥ विशिष्टगजं वासुदेवतममुकगोत्रायेत्यादि ददानि॥ गजदानोहमान्तम्॥ कूर्म्मपुराणे॥ गजाज
दानेतु वाक्ये शिवपदव्रजनकाम इति विशेषणम्॥ ॥महादानानन्तरं पलसहस्रतोयदाने॥ ॥तोयं पिबादशशतं ननो वेदा
दोनंप्रान्प्राज विदुम्मे विदुष्णां स्मृतिनाप्य विदानलथा॥ नमातिननं कैघ्रौनं संसानं श्वनसेवते सर्व्वकामसमायुक्तः त्रेत
स्तुतेसुरवै॥ तोयब्राह्मणपूजादि कृत्वा ॐ अद्यघोननकानुपसर्पा॥ संसानासेवनसर्व्वकामसमायुक्तत्वतनसुप्रेत्राद्धिकामेर
218 नानिसहस्रपुरुषतोयपात्रानि प्रजापतिदैवतान्यमुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ददेत्यादि ददानि॥ तोयस्पर्शनम्॥
जलधानुसहस्रब्राह्मणाय तोयजननमेवकिपतते दत्त्वैवाक्यं ॐ अद्यघोननकानुपसर्पा॥ संसानासेवनसर्व्वकामसमायुक्तलघ्नुस्व
लोकनसुरवप्राप्तिकामो हेतुशाकादिसंयुक्तं तोयपात्रं संपल्लतोयपात्रेन घादिसहस्रं ब्राह्मणाय तर्पणं पिपासामीत्या द
सौ:॥ स्यामीनम्॥ ॥महादानानन्तरं पलकपल्लतोयदाने॥ ॥ब्राह्मणानां सहस्राणि शतं तोयं ननर्प्प नमोऽयं मुच्यते पापेभ्यः
२१८ स्नितः सदा तोयपत्रब्राह्मणपूजादि विधाय ॐ अद्यजन्मप्रभृति सर्व्वकालकृतसकलपापप्रणाशकामो लक्षपलपुरुषतोयपात्रा २१८
निप्रजापतिदैवतान्यमुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ददेत्यादि ददानि॥ तोयस्पर्शनम्॥ प्रत्यनज्ञा ब्राह्मणाय तोजन
पजेतुपूर्व्ववद्वावजम्रष्टं॥ ॥इति सीमन्तप्रकाशे संस्कृतान्नादि ब्राह्मणाय तोयपदानं॥ ॥अथ जलदानं॥
तत्र याज्ञवल्क्योक्तं जलदानं प्रीतिदत्त्वा स्वर्गे महीयते जलब्राह्मणपूजादि विधाय ॐ अद्य स्वर्गे महितत्वकाम इदं जलं व
रुणदैवतममुकगोत्रायेत्यादि ददानि॥ जलस्पर्शनम्॥ ॥अथ दासीदानम्॥ ॥तत्र वह्निपुराणे॥ गृहदानं सुतीर्था
जन दासीदानं ततः श्रृणु॥ तरुणं रूपसम्पन्नां मिमहासोत्तामपदाप कैवतुन्नोमासमाणी॥ हिमहस्यसेप्रुतुमते गृहहस्या॥
ब्रगृहं तां जनदासीदानं ततः श्रृणु॥ तरुणं रूपसम्पन्नां मिमहासोत्तामपदाप कैवतुसोमासमाणी॥ हिमहस्यसेप्रुतुजते

गृहस्थाश्च गृहे नाजनृसुगृहे च वनाश्रितः॥ अहिंसापमदासीकमल्यान्न्याप्यमगोनसी। गृहे मूपणावृत्तीनांनन्नकस्यापनो विधिः॥ अदंडवासिकं नामम
दासीकं च जगृहे। कनाजपेत्तो जनं जश्चरेथात दितिमेमति॥ विच्चमासनण॥ दास्योज कृहेससुपासते। तत्रास्ते पङ्कजकनालक्ष्मीः जीनोद्देशाज्जि
नी। न तत्रास्ति गृहे शोचैन सुखं व्यवहानजम्॥ जत्र कर्म्मकनी नास्ति सर्व कर्म्मकनी सदा। किं च नाणीशतं कर्म्मन करोतीह जज्ञतं जदेका
कुनुते दृती गृहस्थ नच्चतामती। वहुलोकाकुलो नामो दासीदासाकुले गृहे। वुद्धिर्द्धर्माकुला जस्य तस्य चेतः किमाकुलं। जस्य साजगृहे दत्ता
दासीकर्म्मे एपनुव्रता। तत्जाः सत्त्वोप्यमपना च्चिवर्गं तत्रासिष्यति। जघदिष्टतमं लोके जश्चास्यदपि तं गृहे। तत्र क्षुणावते देयं तदेवानप
मिच्छता। पंचवर्षाधिका सा तु चत्वारिंशत्समावधि। दासी द्विजाय दातव्या दासदाने त्वयं विधिः। एतद्विचार्य हृदये दासी दद्याद्विजातये। श्चि
ननक्षत्रसंयुक्ते सोमे सौम्यमहान्विते। दानकाले प्रशंसंति सन्तः पर्व्वणि वा पुनः। श्चिननक्षत्रसंयुक्ता नो हि पुनर्नात्र पान्जतमनक्षत्रस्थे
सोमजमहान्विते शुक्लगृहसमन्विते। अलंकृत्य जथाशक्त्या वासोभिर्भूषणौस्तथा। ब्राह्मणाय प्रदातव्या मंत्रेणानेन तत्क्षितः। इयं दासी मया
तुभ्यं सीवसंप्रतिपादिता। सदाकर्म्मकनी लोग्यजाजथे हीत्त प्रमश्नुते। दत्वा जमापपेत्पृष्ठा ब्राह्मणाविप्रकां च नेः। अनुगत्वा तु सीमापं
द्विजं विसर्जयेत्ततः। सीमापं गृहसीमाजंघानीतिजावत्। एवं कृत्वा महाराज कृतकृत्यो भवेन्नरः। इह लोके पनेचैव सप्तजन्मान्यपी
डितः। गृहकर्म्मकनी दद्यात्रत्तीं रूपशालिनीं वहुद्रव्योपसंयुक्तां नामवेश्मसमन्विताम्। दासी समीक्ष्य वहुशो गृहकर्म्मदक्षां यो ब्राह्म
णाय कुलशीलयते ददाति विद्याधनाधिपतिर्निखिलनिपूजितासोमत्यैः प्रयाति स्वजनैः सह विष्णुलोकं॥ ॥कूर्म्मपुराणे॥ ॥दासी
दद्याद्यथाशक्ति मूल्येनानीय कीतं शुता। सुवासिनजनैः साद्धिविधिवद्धन्ति॥ पुताम्। विलानुसारात् दत्वा विप्राय गृहमेधिने। मोदते स्व
र्गलोके यावत्कल्पशतत्रयं। इदमिह व्रह्मपुराणोक्तानुसारेण दानवाक्यं। दासीव्राह्मणपूजादिकं विधाय कुशाक्षततिलजलान्यादा
दाय इयं दासी प्राप्तिसप्तजन्मारवाधितत्वप्राप्ति वहुविद्याधनाधिपत्यजनिपूजनतपुत्रसकलस्वजनसहितविष्णुलोकगमन

को०

कामदमीमुवसोघलंकानवतीनीयपुष्पालंकृतीदासीप्रजापतिदैवताममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेत्यादिदद्यात्।।दासीमूर्द्ध
स्पर्शोन्तम्।। ।।अथकन्यादानं।। ।।तत्रवृहस्पतिः।।सहस्रमेवधेनूनांशतंवानडुहांसमं।दशानडुत्समंयानंदशयानसमोहयः।दश
वाजिसमाकन्यातूमिदानंचततस्समं।तस्मात्सर्वेषुदानेषुकन्यादानंविशिष्यते।। ।।तत्रविष्णुधर्मोत्तरे।। ।।कन्यामलंकृतांदत्वासम
पूजननाधिपः।विद्यार्थिनेब्राह्मणायजकन्यादानंतदुच्यते।अत्रब्राह्मणायेतिद्विजातिमात्रोपलक्षणं।। ।।अतएवतत्रविष्णुधर्मोत्तरे।।
219
कन्यामलंकृतांदद्याद्दत्वादोजननाधिप।विप्रायवेदविदुषेकन्यादानंतदुच्यते।। ।।आदित्यपुराणे।।जसफलपादपदानं।।
।। ।।पक्वान्नददातिकेदानानूसफलाश्चैवपादपान्।षष्टिकोटिसहस्राणिअर्बुदानीचवैत्रज।क्रीडन्तितस्वेतपुरेएतदुक्तंद्विजोत्तम।स
फलपादपब्राह्मणायपूजादिविधायजऊँअद्यपूर्णषष्टिकोटिसहस्राणिअर्बुदवर्षच्छिन्नश्वेतपुराधिकरणककीडनकामएतान्सफलान्पादपा
श्रीः।। न्वनस्पतिदैवतानमुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेत्यादिदद्यात्।।फलपादपस्पर्शोन्तम्।। ।।नन्दिपुराणे।।अथफलवृक्षदानं।।
२१९ फलवृक्षान्सुपोदद्याद्धर्म्ममुद्दिश्यमानवः।ससर्वकामतृप्तात्मागच्छेच्छक्रपुराणंदिनं।वसेद्यतत्रपुरुष्योपुगंकामफलान्वितः।फलवृक्षब्रा २१९
ह्मणायपूजादिविधायजऊँअद्यसर्वकामतृप्तात्मकर्तृकशक्रपुराणंदिनगमनतदधिकरणककामफलान्वितात्मयुगपर्यन्तवासकामोमुंफ
लवृक्षंवनस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेत्यादिदद्यात्।।फलवृक्षस्पर्शोन्तम्।। ।।विष्णुधर्म्मोत्तनीपाम्रवृक्षदानं।।
आम्रान्क्राधुम्रदानेनसर्वान्कामानवाप्नुयात्।आम्रवृक्षब्राह्मणायपूजादिविधायजऊँअद्यतनूपसमन्वितसर्वनकामोमुंनारंवृक्षं
वनस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेत्यादिदद्यात्।।नानारंवृक्षस्पर्शोन्तम्।। ।।वीजपूरकवृक्षदानं।। ।।वीज
पूरकदानेनसोभाग्यंमहदाप्नुयात्।।वीजपूरकवृक्षब्राह्मणायपूजादिविधायजऊँअद्यसौभाग्यप्राप्तिकामोमुंवीजपूरकवृक्षंवन
स्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायजेत्यादिदद्यात्।।वीजपूरकवृक्षस्पर्शोन्तम्।। ।।चंपकादिवृक्षदानं।।चम्पकाम
ल्लिकाजातीश्रेष्ठाःपुष्पकनामतः।अन्येत्याधिकमाप्नोतिदत्वेतान्नात्रसंशयः।चम्पकवृक्षब्राह्मणायपूजादिविधायजऊँअद्यजन्म

बहुवृक्षदानजन्यफलाधिकफलप्राप्तिकामोमुं चम्पकवृक्षं वनस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ॥ जेत्यादि दद्यात् ॥ चम्पक
वृक्षस्पर्शान्तिम् ॥ ॥मल्लिकाजात्यादिनेतदेवफलं गुल्मदाने ॥ ॥गुल्मं पुष्पप्रदं यस्तु लताश्चापि प्रयच्छति । विमाननंदने शोयक्रीडात्म
सनसांगणेः ॥ गुल्मब्राह्मणाय ॥ पूजादिविधायाद्य ॐ अद्य नन्दनाधिकनन्दनाक विमानस्थवकसनोगाः सहितात्मक्रीडनकामोमुं गुल्मं वनस्पतिदै
वतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ॥ जेत्यादि दद्यात् ॥ गुल्मस्पर्शान्तम् ॥ ॥पुष्पलतादानेपीदमेवफलं ॥ ॥अथ नामदानम् ॥
॥ ॥नन्दिपुराणे ॥ ॥क्रीडनामं तु यो दद्यादुद्यानं पुष्पसंवितं । सकल्पान्तसुखंडसु महेन्द्रोद्यानवेश्मसु । विनोदयते स्मनोद्दन्देवैः
सेव्यात्र पुर्गां बुधः ॥ आनामब्राह्मणाय ॥ पूजादिविधायाद्य ॐ अद्य कल्पान्तसुखं महेन्द्रोद्यानवेश्माधिकनन्द ॥ क्रवकस्मनोगाः ॥ विनोदतदधिक
॥ कमुगावछिन्नवासकामजिदं पुष्पसंकुलक्रीडनामं वनस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ॥ जेत्यादि दद्यात् ॥ नामस्पर्शा
न्तम् ॥ ॥क्रीडेचितवापीगृहादिसहितपुष्पितवहुफलचम्पकादिपादपसमूहः ॥ क्रीडनामः ॥ तथाविधोद्यानदानेपीदमेवफलं ॥ ॥
महाशानतीजोद्यानदाने ॥ ॥विहीनावसथोद्यानकूपानामसत्याप्रदः ॥ प्रपानाश्चैव कर्त्तानः पुनरुत्स्वर्गगामिनः ॥ उद्यानब्राह्मण
॥ पूजादिविधायाद्य ॐ अद्य स्वर्गप्राप्तिकाम इदमुद्यानं वनस्पतिदैवतममुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ॥ जेत्यादि दद्यात् ॥ आनामस्प
र्शान्तं ॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे नानादानविधिः समाप्तः ॥ ॥मत्स्यपुराणोक्तो ॥ अथ षोडशमहादानविधिः ॥
मनुरुवाच ॥ ॥महादानानि जानीह पवित्राणि शुभानि च । तानि चानहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥ ॥मत्स्यपुराणे ॥ ॥नोक्तानि जा
नि गुह्यानि महादानानि षोडश । तानि ते संप्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः । तुलापुरुषयोगे यं जेष्ठीमादौ विधीयते । अयनविषुवे पुण्ये
व्यतीपाते दिनक्षये । युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु । संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च । सितपंचदशीपर्वद्वादशीष्वष्ट
कासु च । यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने । द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्रद्धा वा यत्र जायते । तीर्थे वायतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥

ज्यो०
गृहे वा यत्तने वापि तडागेषु चिते तथा। महादानानि देयानि संस्थानं तत्पतीजुषा॥ अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीव चंचलं। केशेष्विव ग्र
हीतश्च मृत्युना धर्म्ममाचरेत्॥ पुण्यो तिथिसमासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं। षोडशारत्निमात्रं तु दशाद्यां दशवाकुरान्मे। मंडपं कारयेत्
दिक्षु द्वारचतुष्टयं तु चतुर्वेद प्रान्नविंशेय। सप्त हस्तान्त वेदिकी मध्ये पंचकुण्डात्मक वा। तन्मध्ये तोरणात्कुर्यात् स्थानमनु मयेद्धुघः। कुम्भान्कलशात्वानि चतु
र्दिक्षु विचित्राणि। सुमेखलान्योनि युतानि कुण्डानि पूर्वाद्यं कुर्याद् महामाणि। सुताम्रपात्रकंपत्रं युगानि सुपर्णपात्राणि सुविष्टराणि॥
हस्तप्रमाणानि निहितानि जपत्रपृक्षेपहानाविप्रयोजनानि पूर्वोक्तलक्षण वेदीगन्धाधिदेवेश्वरपूजनार्थ अष्टौ बुध्नं ब्रह्मलाशिवा
२२० च्युतानीत त्रैव कार्ये फलमाल्यवस्त्रैः लोकेशवर्णाः पनितः पताकामध्ये ध्वजः किंकिणिकायुतः स्यात्॥ ध्याने पुरुकाल्पे गोचतो नानानि बल्वा
जे पिज्जीनवनस्पतीनी। ध्यानेषु कुर्यात्ध्वजमंत्रकार्ये स्वर्गे घयूपी च्वनन्न लक्षणं शालगृहे चन्दनदेवदारुसीपकम्बिल्व प्रियकाँज
दी०॥ नोत्थी स्तंभ ध्वज हस्तयुगात्रिस्त्वार्ते कृत्वा निजं पंचकनोष्क्रितं वा तदन्तर्हस्तचतुष्टयं स्याद तथा लने वृतदंगमेव। समानजाति स्तु २२०
२२० लाल वैश्यादि मेन मध्ये पुष्पाणि कादिर्व॥ सहस्रचतुष्टयं स्यात् पृथुलमथान्तु दर्शांगुलानि। सुवर्णपूर्वस्तनानाकाजोसलोहपा
शाद्यजतुं खलानि। युतानुवस्त्रनिवृतन्नमालाविभूषितामाल्यविभूषितात्यां चक्रे लिप्येद्यानि जगते प्रयुक्तै नानानजातिर्दुविपु
लकीर्ति। वितानकं चोपरि पंचवर्णं संस्थापयेत् पुष्पफलोपशोभितं॥ अथर्त्विजो वेदविदस्त्वकार्यो सुरूपवेष्यान्वयशीलयुक्ताः॥ वि
धानदक्षाः पटवोऽनुकूला यजेवाय देशाद्भक्तवाः द्विजेन्द्र॥ युत्तस्तु वेदान्तविदार्य देशासमुद्भवः शीलकुलान्वितः पःकार्यः पुनान्ति न
तदंगः प्रसन्नगंभीरसनस्वतीकः सितांवरः कुंडलहेमसूत्रकेयूरकंठाभरणाभिनामः॥ पूर्वेण त्रिवेदविदोन्नवेतान्यजुर्विदो दक्षि
णातस्वकार्यो। स्थाप्यो द्विजोसामविदोचपश्चादाथर्वणानुत्तरतस्वकार्यो। विनायकादिग्रहलोकपालवसुस्वष्टकादित्यमरु
द्गणानां ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतीनां स्वमंत्रतो होम चतुष्टयं स्यात्॥ पाप्पानि सूक्तानि तथैव वेष्यामनुक्रमेणापिपयाथरूपम्॥

होमावसाने कृततूर्जेनादो गुरुगेहीत्वावलिंपुष्पधूपम्। आवाहयेल्लोकपतीन् क्रमेण मंत्रैर्नमोभिर्यजमान उक्तः। एह्येहि सर्वामरसि-
द्धसाध्यैर्नजिष्णुतो वज्रधनामनेशाः संवीजमाणोप्सरसां गणेन नन्नोध्वनन्नोलगवन्नमस्ते॥ ॥ॐ इंद्राय नमः॥ ॥एह्येहि सर्वामरह-
व्यवाहिमुनिप्रवीरैर्नितो निजुष्टः तेजोवतालोकगणेन सार्द्धं ममाध्वनं नन्नकवेनमस्ते॥ ॥ॐ अग्नये नमः॥ ॥एह्येहि वैवस्वत धर्मराज
सर्वामरैरर्चितदिव्यमूर्ते लेखितामुत्तानन्द सुराममधीशशिवराजनः पाहिमप्यन्नमस्ते॥ यमाय नमः॥ ॥एह्येहि निर्ऋते गणाणनायक कृष्णविशाल
वेतालपिशाचसंघैः ममाध्वनं पाहिमुत्तादिनाथलोकेश्वरनत्वं नगवन्नमस्ते॥ ॥ॐ निर्ऋतये नमः॥ ॥एह्येहि यादोगणवारिधीनां गणाणरा
पज्जोत्पसहाप्सरोभिः विधायनेन्द्रामनगीयमानपाहित्वमस्मान्नगवन्नमस्ते॥ ॥ॐ वरुणाय नमः॥ ॥एह्येहि यज्ञेमम नन्दनाय
मृगाधिरूढः सहसिद्धसंघैः प्राणाधिपः कालकवेसहाजगृहाणापूजांनगवन्नमस्ते॥ ॐ वायवे नमः॥ ॥एह्येहि यक्षेश्वर यक्षनागीविय
त्वनन्त्वगणेन सार्द्धं सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाणापूजांनगवन्नमस्ते॥ ॥ॐ सोमाय नमः॥ एह्येहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपा
लपद्वींगयने सार्द्धं लोकेशयज्ञेश्वरनयज्ञसिद्धौ गृहाणापूजांनगवन्नमस्ते॥ ॥ॐ ईशानाय नमः॥ ॥एह्येहि पाताल धराधरेन्द्र ना-
द्रुनाकिन्नरगीयमान। नन्नोनगेन्द्रामनलोकसार्द्धं मनन्त नाघनमस्ते दीजा॥ ॥अनन्ताय नमः॥ ॥एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्र लो-
केनसार्द्धं पितृदेवताभिः सर्वैस्वयातास्वमितप्रभाव विशाध्वरंनन्नः सुततीशिवाय॥ ॥ॐ ब्रह्मणे नमः॥ ॥त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थाव-
नाणि चनाणि चात्र ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं नन्नीकुर्वन्तु तानि मे दिवदानवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो मनवो गावो देवमातर-
रश्च सर्वे ममाध्वरे नन्नीपकुर्वन्तु मुदान्विताः॥ इत्यावाह्य सुनान्द्य यत्रात्विज्यो हेमसूत्राणि कुण्डलानि च हेमानि सूत्राणि कटकानि
च। अंगुलीजपवित्राणि वासांसि शिरसानानि च। द्विगुणीगुनवे दद्यात्रूपाणा वादनानि च। जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकाः सर्वतो दिशि

तु०

कत्रोण्पिनाम्बुतेसर्वेधृत्वेवमधिवासनम्॥ आदाजन्नेवमध्येचकुंजोद्वाल्लाावाचनं। ततोमंगलशब्देनस्नापितोवेदपुंगवैः। त्रिःप्रदक्षिणाम
कृत्वागृहीतकुसुमांजलिःशुक्लमाल्याम्बरधरोतुलामनुमंत्रयेत्॥ नमस्तेसर्वदेवानांशक्तिस्त्वंसत्यमास्थिता। साक्षिभूताजगद्धात्रीनि
र्मिताविश्वयोनिना। एकतःसर्वसत्यानितथानृतशतानिच। धर्माधर्मकृतांमध्येस्थापितासिजगद्धिते। त्वंतुलेसर्वभूतानांप्रमाणमिह
कीर्तिता। मांतोलयन्तीसंसारादुद्धरस्वनमोस्तुते॥ ॥योसौतत्त्वाधिपोदेवःपुरुषःपंचविंशकः। सएषोधिष्ठितोदेवित्वयितस्मान्नमो
221 नमः॥ नमोनमस्तेगोविन्दतुलापुरुषसंज्ञक। त्वंहरेतारयस्वास्मानस्मात्संसारकर्दमात्॥ पुण्यकालेसमासाद्यकृत्वेवमधिवासनं। ततः
प्रदक्षिणांकृत्वातुलांतामारुहेत्पुनः। सखड्गचर्मकवचःसर्वाभरणभूषितः। धर्मराजमथादायहैमंसूर्येण।।संयुतम्। करात्पीवरमुष्टि
श्रीः॥ न्यांचास्तेपरपश्यन्नेमुखं। ततोपरेतुलाभागेन्यसेयुर्द्विजपुंगवाः। समात्स्याधिकंजावकीचनंचातिनिर्मलं। पुष्टिकामस्तुकुर्वीतभू
२२१ मिसंस्थंननेश्वरः। जागामात्रंततस्थित्वापुनरेवमुदीरयेत्। नमस्तेसर्वभूतानांसाक्षिभूतेसनातनि। पितामहेनदेवित्वंनिर्मितापर २२१
मेष्ठिना। त्वयाधृतंजगत्सर्वंसहस्थावरजंगमम्। सर्वभूतात्मभूतस्थेनमस्तेविश्वधारिणि।। ततोवतीर्यगुरवेपूर्वमर्द्धंनिवेदयेत्। ऋत्
विग्भ्यापरमर्द्धंतुदद्यादुदकपूर्वकम्। गुरवेग्रामरत्नानिऋत्विग्भ्यस्वनिवेदयेत्। प्राप्यतेषां[illegible]नुज्ञांवातथान्येभ्योपिदापयेत्।
दीनानाथविशिष्टादीन्पूजयेद्ब्राह्मणांस्तथा। नचिरंधारयेद्गेहेसुवर्णंप्रोक्षितंबुधः। तिष्ठद्भयावहंयस्माच्छोकव्याधिकरंनृ
णां। शीघ्रंपरस्वीकरणाच्छ्रेयःप्राप्नोतिपुष्कलं। अनेनविधिनायस्तुतुलापुरुषमाचरेत्। प्रतिलोकाधिपस्थानेप्रतिमन्वन्तरंव
सेत्। विमानेनार्कवर्णेनकिंकिणीजालमालिना। पूज्यमानोप्सरोभिश्चततोविष्णुपुरंव्रजेत्। कल्पकोटिशतंयावत्तस्मिँल्लोके
महीपते। कर्मक्षयादिहपुनर्भुविराजराजोभूपालमौलिमणिरंजितपादपीठः। श्रद्धान्वितोभवतियज्ञसहस्रयाजीदीप्तप्रता

पाजिनसर्वमहीज़लोकः॥जोदीयमानमपिपश्यतितत्क्षिपुक्तः कालान्तरेस्मन्तिवाव्रजतीहलोके॥जोवाश्रृणोतिपठतीन्द्रसमा
नरूपःश्वान्नोतियामसपुनर्दनदेवपुष्टे॥ ॥इतितुलादानानुकीर्तनम्॥ ॥अतःप्रयोगोलिख्यते॥ ॥तत्रन्यायेनार्जि
तस्यधनस्यासत्पात्रप्रतिपादनेफलम्।तच्चविधिनाक्रियमाणमिहामुत्रचश्रेयस्कारिभवति।तत्रपुण्यानिपवित्राणिजा
पुण्यानिसर्वपापहराणि।दुःस्वप्नानिचमहादानानिभवन्तितानितुषोडश॥ ॥अथसर्वेषामाद्यंतुलापुरुषः।ततोहिरण्य
गर्भः।ब्रह्माण्डंकल्पपादपः।गोसहस्रंहिरण्यकामधेनुःहिरण्याश्वःहिरण्याश्वरथः।हेमहस्तिरथः।पंचलांगलकं।विश्वच
क्रं।कल्पलता।सप्तसागराः।रत्नधेनुः।महाभूतघटः।इति॥ ॥तेषुतुलापुरुषप्रदानम्॥ ॥अयनेविषुवेव्यतीपातेदिन
क्षये।चंद्रसूर्यग्रहे।मन्वन्तरादिषु।संक्रान्तौ।वैधृतौ।चतुर्दश्यामष्टम्यां।पौर्णमास्यां।अमावास्यायां।द्वादश्यां।अष्टकासु।यज्ञो
त्सवविवाहेषु।दुःस्वप्नदर्शने।अद्भुतदर्शने।द्रव्यसंपत्तौ।ब्राह्मणलाभे।सम्पन्नेकथितकालातिक्रमकालेयदासाश्रद्धाभवतितत्रापि
बालवृद्धास्तमितगुरुशुक्रयोःसिंहस्थमकरस्थगुरुमलमासलुप्तसंवत्सरवर्जितेचकाले॥ ॥तथातीर्थेआयतनेगो
ष्ठेकूपारामसरित्सुचतडागेवनेवाप्रधाने।तत्रोक्तकालदेशानामन्यतमेकालेदेशेच।तुलापुरुषमहादानंप्रतिपादयिष्य
न्शिष्टस्नानादानसंगमदर्शनात्पूर्वदिनेकृतकलशादिनियमोधिवासनदिनेप्राप्तेकृतनित्यक्रियोयजमानः।कुशतिल
यवानादायप्रगृह्येत्यादि।एकैकमन्वन्तरकालावच्छिन्नश्रुतिलोकपालस्थाननिवासपूर्वकार्कवासाकिंकिणीजालमालि
विमानकाप्सरःपूजासहितसीविष्णुपुनरागमनपूर्वकल्पकोटिशतकालावच्छिन्नसीविष्णुपुरनिकनाकमहीयमानो
वस्थानान्तरनृपालमौलिमणिनीराजितपादपीठसर्वान्वितजनसहस्रपाजितीप्रप्रतापजितसर्वमहीपालोनाजनाज

जे० लकामो हिरण्यतुलापुरुषमहादानं प्रतिपादयिष्ये इति विहितसंकल्पो यजमानो मातृपूजापूर्वकमाभ्युदयिकसाद्धं विद
ध्यात्॥ ॥तत्र मातृपूजाप्रयोगः प्रतिमासु पट्टे वा लिखितासु अन्यतमपुञ्जेषु वा गौर्यादिषोडशमातॄः प्रत्येकमावाह्य
स्थापयित्वा पूजयेत्॥ तद्यथा॥ पूजोपकरणान्युपकल्प्य शुचिराचान्तः प्राङ्मुख उपविश्य कुशापवित्रपाणिः प्राणानायम्य अद्यामुकमासा
मुकपक्षामुकतिथौ कर्तव्यस्यावसथ्याधानविवाहकर्मनिमित्तं वा तुलापुरुषमहादानमखनिमित्तकं गणपतिसहितगौर्या
222 दिमातृपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य कुर्यात्॥ ततः ॐ भूर्भुवः स्वः गौरि इहागच्छ इह तिष्ठ एवं पद्मे शचि मेधे सावित्रि विजये
जये देवसेने स्वधे स्वाहे मातरः लोकमातरः॥ धृते तुष्टे पुष्टे आत्मकुलदेवते गणपते इति प्रत्येकमावाह्य स्थापयेत्॥
मातरो लोकमातर इत्यन्तं पुनर्नाममन्त्रेण गन्धपुष्पधूपदीप इहागच्छत इह तिष्ठत इति विशेषः॥ ततः स्वशाखोक्तमं
श्री:॥ त्रेणावप्रतिष्ठाप्य पाद्यार्घमन्त्रेण मधुपर्कं पुनर्नाममन्त्रेण पुनर्नाममन्त्रेण गन्धपुष्पधूपदीपं पुनर्नैवेद्यताम्बूलं प्र २२२
२२२ दक्षिणां दद्यान्नमः इत्यादिना चतुर्थ्यन्तेन स्वस्वनाममन्त्रेण॥ सर्वोपचारानुपचारैः कृत्वा नवैद्यादीन्प्रत्येकं कुर्यात्॥ ततो मा
तॄणां मध्ये ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण
सुप्वा इति पठित्वा तिस्रः पञ्च सप्त वा घृतेन धाराः कुर्यात्॥ ततः स्वस्वसंप्रदायकुलीनः शिनसिनियाजप्रतीच्छेत्॥ पदानु मातॄणां
गणादेवताल्वमिति पञ्जलिं दद्यात् ॐ भूर्भुवः स्वः गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमा
तरः धृतिस्तुष्टिः पुष्टिरात्मकुलदेवता गणपतिसहिता इहागच्छत इह तिष्ठत इत्यावाह्य संस्थाप्य पूजयित्वा स्वशाखोक्तमन्त्रेणावप्र
तिष्ठाप्य पाद्यार्घादि दत्वा उपचारैर्गौर्यादिभ्यः षोडशभ्यः सगणाधिपाभ्यो मातृभ्यो नमः इति मन्त्रेण पूजयेत्॥ ॥एवं मातृ
पूजां कृत्वा आभ्युदयिकं साद्धमनन्तरोक्तं तन्त्रसपिण्डकमसपिण्डकं वा॥ तन्त्रसपिण्डकं यथा॥ स्नातो धृतपृष्ठे वा आलगाममध्ये व्राल

॥ाध्यर्घदानदेशात्कृतगोमयमण्डलेपीठयोः प्राङ्मुखस्थागतं वामित्युक्तोपवेशयपादोऽभ्यन्त्याल्पस्वयमुदङ्मुखोविप्रयो
दक्षिणजानुनीस्पृशन्नान्दीमुखीनांमातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुकिदेवीनान्दीमुखीनामपि त्वणान्नान्दी
नाम्मातामहानामप्यकृतेप्येतुलापुरुषमहादानमप्यकर्मनिमित्तकाःसुदक्षिकसाद्वेप्सुवैश्वदेविकेत्वन्नोमया
निमंत्रितावित्युपवीतीदक्षिणजानुपातेनिमंत्र्यानिमंत्रितोस्वइत्युक्तेब्राह्मणमन्यत्रैवप्राङ्मुखमुपवेश्यस्वयमुदङ्मुख
वीतीदक्षिणजानुपातपित्वाब्राह्मणजानुनीस्पृशन्नमुकगोत्राणांनान्दीमुखीनांमातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुक
देवीनामप्यकृतेप्येदक्षिसाक्षेत्वन्नोमयानिमंत्रितावितिनिमंत्र्यनिमंत्रितोस्वइतिप्रत्युक्तेतथैवान्यद्ब्राह्मणमाध्यमुपवेश्य
मुकगोत्रानान्दीमुखानाम्पितृपितामहप्रपितामहमुकनामाएष्पवोर्घइदमाचमनीयं।अमुकगोत्रानान्दीमुखमातामह
हप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाअमुकामुकदेवाएष्पवोर्घइदमाचमनीयमित्यर्घ्यन्तमनीयेक्रमाद्दत्वा।ततएवंकृत
ब्राह्मणानिमन्त्र्याण्टि कर्त्ताब्राह्मणानाचमय्यस्वयमाचम्यब्राह्मणान्नगनोग्रहं प्रवेशयस्वयमपिप्रविशयाद्यमिति॥
वैश्वदेविकपूर्वेकंप्राङ्मुखंसर्ग्रान्नब्राह्मणान्नृजन्याक्रमंसकुशेष्वासनेषूपवेश्यप्रत्नासनदीपन्दद्यात्॥गोतमन्त्रित्रिका
ब्रीह्मित्रिनृमतस्माकंनाम [illegible] लंचकुपवित्रत्रयब्राह्मणान्दक्षिजानुदङ्मुखउपविश्यपोपवीतीनिपातितदक्षिजानुत्तेगा
वन्नोवासुदेवैसंस्कृसप्तत्रावांव्याहृतिकोगानवीजापि त्वामुकगोत्रानान्दीमुखीनाम्मातृपितामहीप्रपितामहीनाममु
कामुकदेविदानाममुकगोत्राणांनांदीमुखानांपितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकदेवानाममुकगोत्राणान्ना
न्दीमुखानांमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकदेवानान्तुलापुरुषमहादानमरवकर्मनिमित्तक

नो॰ मात्युदजिकैसार्द्धं वैश्वदेवपूर्वकं पिण्डसहितं युष्मदनुज्ञयाहं करिष्य इतिपृष्टिमूर्द्धन्यसवीन्वाप्रृच्छेत्॥ कुरुष्वेत्यनु
ज्ञातः सप्रणवांसव्याहृतिकां गायत्रीं त्रिर्जपित्वा देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च। नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव च॥
नमोस्त्वितीत्रिर्जपित्वा सत्यवसुसंज्ञकानां विश्वेषां देवानामिदमासनमिति सकुशाक्षजलमासनं प्रदाय॥ हस्ते जलन्दत्वा।
223 आसनपार्श्वे दक्षिणतस्त्रीणामग्रान् कुशान् दद्यात्॥ ततः सत्यवसुसंज्ञकान् विश्वान् देवानावाहयिष्य इति पृष्ट्वा ॐ आवाहयेति
द्विजानुज्ञातो यवहस्तो द्विजाङ्गुष्ठं गृहीत्वा विश्वेदेवास आगत शृणुता म इमं हवम्॥ एवं बर्हिर्निषीदतेति सत्यवसुसं
श्रौ॰॥ ज्ञान् विश्वान् देवानावाह्य दक्षिणावर्तं यवान् विकीर्य विश्वेदेवाः शृणुतेमं हवम्। ये अग्ने अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठ॥ ये अग्नि
२२३ जिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयध्वमिति जपेत्॥ आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः। ये यत्र
विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते॥ इत्यपि जपेत्॥ ततः सपवित्रे सुवर्णादिपात्रे शन्नो देवीरभिष्टय इत्यापो यवनुपी २२३
तपसोपोनत्ति सवन्नु न इति मंत्रेणापो निषिच्य यवोसीति यवान् निक्षिप्य तूष्णीं गन्धपुष्पे
चन्दनं दत्वा देवपात्रं संपूज्य इति तु तस्याप्रथमं द्वयाः सा॥ हस्ते द्वितीयं प्रत्यासा॥ हस्ते कृत्वार्घ्यपवित्रं प्रागग्रं तत्र निधाय
या दिव्या आपः पयसा संबभूवुः सोनाः सुहवा भवन्तु सत्यवसुनामानो विश्वेदेवा एष वोऽर्घो नमः इत्यर्घं दत्वा उदकदानपूर्वकं
गन्धानुलेपनपुष्पधूपदीपवस्त्रालंकारान् एकैकस्योपस्थापयेत् सकुशजलान् दद्यात् सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो दे
वेभ्य इदं गन्धानुलेपनपुष्पधूपदीपवस्त्रालंकारान्। एकैकस्योपस्थापयेत् सकुशजलान् दद्यात् सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो
विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं गन्धानुलेपनमिमानि पुष्पाणि अयं दीपो धूप इदं वास इदं भूषणानि च वो नमः इति॥ ब्राह्मणहस्ते
सकुशं जलं दद्यात्॥ ततो मातृश्राद्धे द्विजपाणौ अमुकगोत्राणां नान्दीमुखीनां मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुक

देविदानामिदमासनमित्युक्त्वा हस्तेप्वोर्जेलन्दत्वाअनन्तरं नन्दनोनासनन्दद्यात् ततोमुकगोत्राणांनान्दीमुखानांमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमा
तामहानाममुकामुकदेवानामितिपूर्ववद् द्व कुशासनन्दद्यात्। अथकुशजवहस्तोऽमुकगोत्रानान्दीमुखीर्मातृपितामहीप्रमुक्तामुकदेवीनावाहयि
ष्यइतिपृष्ट्वाआवाहयेत्अनुज्ञातोविप्राङ्गुष्ठेगृहीत्वाअमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योअमुकामुकदेविइहागच्छतेत्यावाह्य
प्रदक्षिणावर्तेनयवान्विकिरेत्। तथाअमुकगोत्रान्नान्दीमुखान्पितृपितामहप्रपितामहानमुकामुकदेवानावाहयिष्यइतिपृष्ट्वाआवाहयेत्अ
नुज्ञातःपित्रादिब्राह्मणाङ्गुष्ठंगृहीत्वामुकगोत्रानान्दीमुखाःपितृपितामहप्रपितामहाअमुकदेवाइहागच्छतेत्यावाह्यप्रदक्षिणंयवान्वि
किरेत्। तथाअमुकगोत्रान्नान्दीमुखान्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानामुकामुकदेवानावाहयिष्याइतिपृष्ट्वाआवाहयेत्अनुज्ञातोगृ
हीतद्विजदक्षाङ्गुष्ठाअमुकगोत्रानान्दीमुखामातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाअमुकाःमुकदेवाइहागच्छतेत्यावाह्यपूर्ववद्यवान्विकि
रेत्। अत्रउशन्तस्त्वाआयन्तुनइतिमंत्रयोःपितरश्चादयःप्रयोगः॥ पितृमंत्रवर्जमितिकात्यायनवचनात्। ततोऽर्घपात्रेषुपवित्राणिदत्त्वाशन्नोदेवी
नितिजलंतिलोसिसोमदेवत्योगोसवोदेवनिर्मितः प्रत्नमद्भिःएकःपुष्पानान्दीमुखान्पितॄन्प्रीणाहिनःस्वाहेतिप्रत्येकंत्रिष्वपिपात्रेषु
जवान्गंधपुष्पंचतूष्णींदत्त्वामात्रादित्रिजसंबंधिब्राह्मणानांपाणौ प्रथमब्राह्मणाहस्तेक्षितीपात्राणिहस्तेकृत्वाअर्घपवित्रंतत्रनिधायजपादिव्या
आपइत्यादित्रिवान्त्वितिपठन्तैमंत्रमुच्चार्यअमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योअमुकामुकिदेविदाएषवोऽर्घोनमइत्यर्घं
दद्यात्॥ ॥एवमेवपित्रादित्रिजसंबंधिद्विजहस्तकनकजेक्षितीजार्घपवित्रंनियापादिव्याइत्यनेनमंत्रान्तेअमुकगोत्रानान्दीमुखाः
पितृपितामहप्रपितामहाअमुकामुकदेवाएषवोऽर्घोनमन्दद्यात्॥ तथैवमातामहादित्रिजसंबंधिब्राह्मणानांहस्तकनकप्रेऽर्घपवित्रंनिधा
जपादिव्याइतिमंत्रान्तेअमुकगोत्रानान्दीमुखामातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाअमुकामुकदेवाएषवोऽर्घोनमइत्यर्घंदद्या
त्। ततोजलदानपूर्वकमनुलेपनंपुष्पाणिधूपंदीपंवस्त्रमलंकारमेकैकस्योपस्थापयन्यवकुशजलान्यादायामुकगोत्राख्योनान्दी

नं॰ मुखेभ्यो मातृपितामहीप्रपितामहीभ्योऽमुकिअमुकिदेविदास्य इमन्यनुलेपनपुष्पधूपदीपवस्त्राण्यानि पुष्पमत्यन्नमःए
वममुकगोत्रेभ्यो नान्दीमुखेभ्यः पितृपितामहीप्रपितामहीभ्योऽमुकिअमुकिदेविदास्य इमान्यनुलेपनपुष्पधूपदीपवस्त्रा
ण्यानि पुष्पमत्यन्नमः एवं मातामहादिभ्योऽनुलेपनानि दद्यात्॥ अथ घृतप्लुतमन्नं पात्रे कृत्वा अग्नौ करिष्य इति पृष्ट्वा कुरुष्व
लनुज्ञातः शालाग्नौ प्रामुखोऽग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा॥ इदमग्नये कव्यवाहनाय॥ सोमाय पितृमते स्वाहा॥ इदं सोमाय पि
224 तृमत इति द्वे आहुती हुत्वाऽग्न्यायतनादेव मुखमात्राला॥ हुतोहुत्वाशेषं किंचित्किंचिद्विश्वेदेविकपात्राला॥ पात्रवर्जं सर्वपात्राला॥ प
त्रेषु निक्षिपेत्॥ ततो निनामिष्यन्देवपूर्वं सर्वमन्नं सर्वेषु पति विश्वपात्रमुत्तानपाणिस्त्यामालभ्य पृथिवी ते पात्रं द्यौर
पिधानं ब्रा॥ स्वमुखेऽमृते अमृतं जुहोमि स्वाहेति जपित्वा इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं॥ समूढमस्य पांसुरे स्वाहे
श्री॰॥ तिमंत्रे॥ विप्रांगुष्ठमन्नेऽवगाह्य इदमन्नमिमा आप इदमाज्यं इदं हविरिति चोक्त्वा तथैव रक्षितीजमपि पात्रे संस्कृत्य वक्
२२४ राजलाञ्जादाप्रैसत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवा एतद्वोन्नं घृताप्लुपस्कन्नेसहितं पविविष्टं पतिवेष्यमानं वानजोऽत्रो॥ ज्ञोक्त्वे २२४
पर्यन्तमस्मतनूपपुष्पमत्यन्नमः॥ एवं मात्रादिभ्यः पित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यस्त्वअन्नसंकल्पं कृत्वाऽहताश्रसुनानज्ञोसिवेदिष्व
दइति श्रुतिमात्रे दत्त्वा॥ वर्तजवान्विकिनेत्॥ ततस्तान्द्विजान्नान्दीमुखमात्रादिभ्यः पतप्राप्याजेत्॥ सत्रा॥ वींसव्याहृतिकी
गायत्रीमधुमधुमधितिचपठित्वा देवपूर्वकं ब्रा॥ नामपोशानन्दत्वाजथामुखंजुषघीतोऽस्तुपुक्तानोजपेत्॥ केवि
लुमधुमतीनपिपठन्नितन्नु॥ मधुमंत्रविसर्जितेछन्दोगपतिशिष्ट्वे निष्पेधात्॥ अश्नत्सु च विप्रेषु दर्भेष्वासीनः सप्र॥ वींस
व्याहृतिकांगायत्रीं सकृत्त्रिर्वाजपित्वा सर्वविक्षिकमन्नमाधुपतद्ग्रा॥ मा॥ कुशासीनूमैऽग्निदग्धाश्वजेजीवाजेप्य दग्याः
कुलेमम भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्ताः यान्तु परांगतिमिति मंत्रे॥ ओ॥ पूर्वोमधुमेधिमितिवजपित्वामितिपृष्ट्वासुसम्पन्नं

मित्यनुस्मातः पिण्डार्थं साधे विधमन्नमेकत्रोद्धृतं दधिवदनाज्ञतैः संमिश्य पिण्डस्थाने पूर्वाग्रान्दर्भान्नालीजेत्राअमुखोनि पातितदन्नि॥ज
नुरुपवीती जलपात्रं सजवमादाय अमुकिगोत्रे नान्दीमुखि मातनमुकि देवि दैश्व वनेनिन्क्ष्व एवमेव पितामहि प्रपितामहि अव नेनिन्क्ष्वेतिस्य
तदन्नेमूलमध्याग्रदेशेष्ववनेजनानि दत्वा तदुवने॥ अमुकगोत्रनान्दीमुख पितनमुकदेव अवनेनिन्क्ष्वेति स्वतदन्नेमूलमध्याग्रदेशेष्ववने
जनानि दत्वा तदुवने॥ अमुकगोत्रनान्दीमुख पितनमुकदेव अवनेनिन्क्ष्व एवमेव पितामह प्रपितामहेत्यवनेजनादि दत्वा तदुक्तेने॥ अ
मुकगोत्रं नान्दीमुखमातामहामुकदेव अवनेनिन्क्ष्व एवं प्रमातामह वृद्धप्रमातामहा अवनेनिन्क्ष्वेत्यवनेज्य देवतास्पदत्वादि पूर्वाक्रमे
त्रं त्रिजे पित्वा प्रथमं पिण्डमादाय अमुकगोत्रे नान्दीमुखि मातनमुकदेविदे एष ते पिण्डो नमः इति प्रथमावनेजनस्थाने पिण्डं दत्वा
एवमेव पितामहि पितः पितामह प्रपितामह मातामह प्रमातामह वृद्धप्रमातामहेति विशेष्य वतात्र प्रयोगे॥ यथावनेजनस्थानेपि
ण्डान्दद्यात्॥ आचान्तेषु वा द्विजेषु पिण्डदानं कुर्यात्॥ ततो दर्भमूलेषु पाणी निर्मृज्य पावमपहनी स्मृत्वा प्रदक्षिणीपनिवृत्योदङ्मुखः
त्राणानाचम्य तेनैव पवाचम्य वनेजनपात्रं जलेन पूर्ववत्॥ मात्रादि पिण्डानवनिज्य नीविविस्रंस्य नमो वः पितनो रसाय नमो वः
पितनो शोषाय नमो वः पितनो जीवाय नमो वः पितनः स्वधायै नमो वः पितनः स्वधायै नमो वः पितनो घोराय नमो वः पितनो नसा
यनमो वः पितनः पितनो नमो वः इति षट्कृत्वाञ्जलिं निर्नमस्कृत्य गृहान्नः पितनो दत्त सतो वः पितनो देष्मेति गृहानवजिघ्रत वः
पितनो वास इति प्रतिपिण्डं सूत्राणि दत्वा अनुलेपनपुष्पधूपदीपदानां मूलमलकपवान्निवेदयेत्॥ ततो द्विजानाचमय्य तैः सहस
माप्नवागमनः पिण्डप्रदेशान्नम्रमिसुदपात्रजलेन सुप्रोक्षितमस्त्विन्यत्नुपाशिवा आपः सन्त्विति जलं सौमनस्यमस्त्विति पुष्पाण्यक्ष
तं चारिष्टं चास्त्विति जलानि॥ युग्मब्राह्मणेभ्यो दद्यात्॥ स्वस्तिभवन्तो ब्रुवन्त्विति देवब्राह्मणो स्वस्तीति वाचयित्वा मात्रादिब्राह्मणाद्वन स्व

कौ॰

प्रथमब्राह्मणाद्ब्रजस्य प्रथमब्राह्मणाकनाद्य स्थितौ द्वितीयकं कृत्वा तत्रा नान्दीमुखो मातरः श्रीजन्मामित्यत्नियाय ह्लादे जन्मामित्य

त्नियाय ह्लार्घवनस्नीनजवोदकस्थाने दध्याधात्॥ मातामहादिब्राह्मणाय कन्दुजे पिनान्दीमुखा मातामहाः प्रमातामहा वृद्धप्रमातामहाः

प्रीजन्मामित्यत्नियायदधात्॥ ततः अंजलिर्गोत्रं नो वर्द्धतामिति ब्रूयात्॥ वर्द्धतामिति प्रत्युक्ते दातारो नो वर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च॥ स्वदा

चुनोमाव्यगमद्बहु देयं च नो स्त्विति वनानि याचेत्॥ अथैतान्याशिषः प्रतिगृह्य सपवित्रान्कुशान्पिण्डस्थाने निधायाक्षीर्जनान्दीमुखीमातृ

225

पितामहीप्रपितामहीन्नान्दीमुखान् पितृपितामहप्रपितामहान्नान्दीमुखान्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहान्वाचयिष्य इति

पृच्छेत्॥ वाच्यतामिति विप्रैरनुज्ञातो नान्दीमुखो मातृपितामहीप्रपितामह्यो नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः नान्दीमुखा मात

श्रीः॥ २२५

महप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः श्रीयन्तामित्यपयेमितिब्राह्मणोत्तुच्यमानो दीपे दर्त्तेष्वृणानि पिण्डे चेत्॥ ततश्चाचम्य उदपात्रं मधुजवा

न्वितमुपनिनीय प्लावयित्वा अनुत्थाप्य आज्यपात्रे कुर्यात्॥ ततः संस्रवपात्रमुत्तानं कृत्वा अमुकगोत्राणां नान्दीमुखानां मातृपितामहीप्रपिता २२५ २२५

महीनाममुकामुकदेविदानाममुकगोत्राणां नान्दीमुखानां पितृपितामहप्रपितामहप्रपितामहानाममुकामुकनामयेषाम्॥

ममुकगोत्राणां नान्दीमुखानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकदेवानामत्युदपि कसांकसंबंधि वैश्वदेविकस्या

द्यप्रतिष्ठार्थं फलमूलयवाः वनस्पतिवनदेवताः अमुकगोत्रायामुकशर्मस्त्री ब्राह्मणाय अमुकशाखाध्यायिने दक्षिणात्वेन स्वस्त्यौ

मयादत्ताइति ब्राह्मणाय फलानि वाम्लकानि वा फलं आर्द्रकं मूलकं वा मूलफलानि दद्यात्॥ तथा अमुकगोत्राणां नान्दीमुखानां मातृपिता

महीप्रपितामहीनाममुकअमुकदेवीनां कृते तच्छ्राद्धप्रतिष्ठार्थं फलमूलयवादक्षिणात्वेन मया अमुकगोत्रायामुकामुकश

र्मणे त्वाममुकामुकवेदाध्यायिने पीब्राह्मणाय तुभ्यं प्रदत्ता॥ एवं पित्रादिब्राह्मणाद्यपाज्जमातामहादिब्राह्मणाद्यपाजचन्द्रान्नादिदद्यात्

पाँदद्यात्॥ ततो विश्वेदेवाः श्रीजन्तामित्युदकपूर्वेन्द्रेवद्धिजाजजिघाज एवमक्षिततान्जीप्रत्युक्तेयुग्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणांस्वस्तिवाचयित्वा
त्रिपवाचोत्तिधाज प्रणिपत्यादेवताभ्य इति पूर्ववज्जपित्वागतः स्थित्वाउदपात्रं गृहीत्वासाद्धीजत्राह्मणामघ्यांक्रप्रथम प्रथमब्राह्मणाद्याड्ड
र्भं गृहीत्वाब्राह्मणांनुब्रजपवाजेवाजेवतवाजिनोनोयनेषु विप्राअमृताऋतज्ञाः अस्यमध्वः पिबतमादयध्वंतृप्तायातपथिभिर्देवयानैरिति
पठित्वाब्राह्मणान्विसृज्य पतेननुज्ञातश्चामावाजस्य प्रसवोजगम्यादेद्यावापृथिवी विश्वरूपे आमागन्तांपितनामातनावामासोमोऽमृतत्व
नगम्यादितिप्रदक्षिणी कृत्वानिवृत्यगृहं प्रविश्यपिण्डान्युवाग्नौवानिक्षिपेद्दीपं हस्तेनप्रच्छाद्य हस्तौप्रक्षाल्याचम्यरुद्धिकृमाजनेक्षा
णित्वाविप्रपात्राण्यधोमुखानिविजनेनिदध्यात्॥ ॥इत्याभ्युदयिकश्राद्धविधिः॥ ॥अथ संक्रान्तिश्राद्धं॥ ॥सस्य त्क्रियापाँदश
कालेच ब्राह्मणासम्पदं। पंचैतान्विघ्नानोहन्ति तस्मात्तेहेतविघ्नमित्यादिवाक्यदर्शनात्पूर्वाह्णादिषु मुहूर्त्तकर्त्तव्यमंगल्यकर्म्मकालादिक्र
मादित्यपादासन्नफलमूलादिक्रमादित्यपादासन्नफलमूलादित्रिणेयालानसंक्रान्तिमपिसाद्धमावाचामन्यते। तच्चपिण्डादिवर्जितक्र
त्रेद्यां॥ ॥तथाचविष्णुपुराणे॥ ॥पिण्डनिर्वपनंकुर्यान्नवाकुर्यात्कुलजातः। वृद्धिश्राद्धेकुलाचारान्देशकालादिवेनयहि। अतस्वाग्नेयकन्
यादीनामपिनिषेधः। तथाहि अग्नौकरणमर्घंवावाहनंवावनेजनं। पिण्डश्राद्धेप्रकुर्वीतपिण्डहीनेनिवर्त्तते। तथा। पिण्डनितीति॥ ॥त
त्रार्चप्रयोगः॥ ॥अत्रतपूजांपुष्पादिपुमातृपूजांविधायाष्टौपात्राणिपूताप्रित्वाॐ अद्येहामुकमहोत्सवकर्म्मनिमित्तं वसुसत्यसंज्ञकवि
श्वेदेवपूर्वकममुकगोत्राणांमातृपितामहीप्रपितामहीपितृपितामहप्रपितामहमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहीनामेभिन्नत्वैन्त्युदयि
कश्राद्धमहंकरिष्य इति प्रतिजप्य। तत्रस्नाताहूताष्टब्राह्मणानघौदौब्राह्मणौनान्दीमुखानांमातॄणांतथामातामहानामघकर्त्तव्यानुला
पुनरुप्पमहादानानिमित्रान्त्युदयिकश्राद्धेवैश्वदेविकेतववन्तौमयानिमंत्रितौ॥ ॥इतिनिमंत्र्यमातृश्राद्धेद्वौपितृश्राद्धेद्वौमातामहश्राद्धेद्वौ
निमंत्रयेत्॥ ततः पाद्यार्घ्यैस्वनिमंत्राणक्रमेणदत्त्वाॐ वसुसत्यसंज्ञाविश्वेदेवाइदमासनंवोनमः॥ मातृपितामहीप्रपितामह्यएतान्जात

नानिवोनमः॥पित्रादिभ्योमातामहादिभ्योपि॥एवंगंधपुष्पधूपदीपादिकंदत्वापृथिवीतेपात्रमितिपात्रमालभ्यविप्राङ्गुष्ठमन्नेज
वाप्यनुंतदास्युदपिकसाद्य संवंधिवसुरुद्रस्वरूपाविश्वेदेवाइदमन्नंसोपकरणं॥वोनमः॥अद्यजथानामगोत्रानान्दीमुखोमातृपिताम
हीप्रपितामह्यइदमन्नंसोपकरणं॥वोनमः॥एवंपितृपितामहप्रपितामहेभ्योमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्योपि॥ततोऽश्न
त्सुत्रप्रवादियथाशक्तिपित्र्यमंत्रंवर्जंजपेत्॥ततस्तृप्ताननुज्ञात्वापूर्ववदेवैविकरंदत्वातेषांसकृत्सकृदपोदत्वापूर्ववत्॥गायत्रीमधुमतीमधु
२२६ मध्वितिचजपेत्॥ततःसम्पन्नमितिपृष्ट्वासुसम्पन्नमितिप्रत्युक्तःशेषमन्नमनुज्ञाप्यआचान्तेषुप्रत्येकंतमक्षितमस्त्वित्युक्त्वाब्राह्मण॥
हस्तेपूर्ववज्जलपुष्पाक्षतान्दत्वामात्रादिब्राह्मण॥ध्वजस्यपंक्तिज्येष्ठब्राह्मण॥कनाधःस्थितंपंक्तिकनिष्ठकनन्दत्वानान्दीमुखामा
श्रीग॥ तरःप्रीयन्तामित्युक्त्वाजीनयवोदकंदद्यात्॥एवंपितृब्राह्मण॥ध्वजस्यापिनान्दीमुखाःपितरःपितामहाःप्रीयन्तामित्युक्त्वादद्यात्॥
२२५ ततःप्राञ्जलिर्गोत्रंनोवर्द्धतामितिब्रूयात्॥वर्द्धतामितिप्रत्युक्तेदातारोनोभिवर्द्धन्तामित्यादिवनानप्रार्थ्यधात्र्यामलकमूलयवा २२६
न्दत्त्वा॥दत्वाविश्वेदेवाःप्रीयन्तामितिदैवेवाचयित्वावाजेवाजेवाजेवतेतिमातृपूर्वंविसृज्यउदपात्रमादायमातृकरप्रपेष्ठब्राह्म
णामंगुष्ठेधृत्वावहिर्निःसृत्यप्रदक्षिणी॥कृत्वानुव्रज्यआचम्योत्तरकर्मकुर्यात्॥ ॥एवंमातृपूजाप्युदपिकसाद्धेविधायशिवव्र
दानकंविष्णुविनायकश्रद्धामुक्तितिथेरवप्रतिपाद्यतुलापुरुषमहादानविघ्नोपशान्त्यर्थंउमापतिंगोविन्दविनायकंचपूजयि
ष्यइतिसंकल्प्यॐभूर्भुवःस्वःउमापतेइहआगच्छइहतिष्ठेत्यावाह्यस्थापयित्वाआसनस्वागतपाद्यार्घ्यादिभिरुपचारैःप्राणवा
दिचतुर्थीनमोन्तेननाममंत्रेणपूजयेत्॥एवंगोविन्दविनायकंच॥ततोभगवानुमापतेभगवन्गोविन्दभगवन्विनायकतुलापु
लापुरुषमहादानमखोमयाकर्तव्यःसनिर्विघ्नेनभवत्प्रसादात्संपद्यतामित्याशास्यप्रत्येकंप्रणम्ययज्ञमखेतिविसर्जयेत्ततउदङ्मुखी
स्त्रीरत्नजाधिकान्ब्राह्मणान्वस्त्रादिभिःप्रतितोष्यस्वकुल्यातुलापुरुषमहादानमहंप्रतिपादयिष्येतत्रभवन्तोमामनुजानन्तु

इत्यनुज्ञाप्यनेश्यवस्त्रादिभिः पनितोऽयमुपाइत्येवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणाः॥ नूत्रीश्नावपेत् ।ॐ अन्यतां ॐ अन्यतां ॐ अन्यतामि
तिते ब्रूयुः । एतञ्च जन्मादि यजमानप्रमेणिनीतोऽनुज्ञानमन्त्रवेत् । ततो मंडपाद्बहिः पश्चिमदेशे गोमयोपलिप्ते प्राङ्मुखोपयजमानः
पवित्रपाणिरुदङ्मुखउपविष्टं गुरुं वेदान्तविदमाज्ये देशाचारपूतं कुलशीलसंयुतं पुनः ॥ नि नन्दं न्यं प्रसन्नं गं जी नूसन स्वतीकृ सित
म्ब्यनयनं कुंडलहेमसूत्रकेयूरकर्णान्ति ॥ तिनाम कृत्वा तुलापुरुषप्रमहादानयज्ञेनाहं जन्येपेततत्त्वम्मे गुरुस्त्वं वेति प्राध्यर्तवा
नीतिन्तेनोक्त ममुकगोत्रममुकवेदाममुकशाखाध्यायिनममुकशर्माणं ॥ ब्राह्मणत्वामेनिर्स्वैन्दनपुष्पान्नततताम्बूलहैमकुण्डलकेयू
रसूत्रकरकमुद्रिकावासोभिर्गुरुत्वेन त्वामहं वृणे ॥ वृतोऽस्मीति गुरुर्वदेत् ॥ एवमृग्वेदिनो वोपयजुर्वेदिनो वोसामवेदिनो वोऽथर्ववेदि
को वो गुरुत्वेनेति स्थाने आचार्यत्वेनत्वामहं वृणे ॥ इति ॥ प्रत्येकं वृणुयात् ॥ एवं ब्रह्म्प्यादीनी चतुर्णां जापकानी वृन ॥ वृन ॥ वाव ज्ञ
तु जापकत्वेनेति विशेषः ॥ अथ वृत ॥ क्रमेण गुरुप्रभृतीनां मधुपर्कदानं ॥ ॥तत्र प्रथमं ब्रह्मवेदिनो मधुपर्कविधिः॥ ॥तद्यथा॥
पंचविंशतिकुशाकृतं विष्टरं पादार्थमुदकमर्घमाचमनीयमघ्युदकं मधुपर्कं ॥ कांस्यपात्रे दधिमधूनि अश्लालाने दधिघृतेन वा
निहिते आधमपात्रानमहता कांस्यपात्रेण ॥ जिहितेगा स्ववहुभिः पुरुषैः पनिकल्प्यतत्रान्तत्विजे प्राङ्मुखोपविष्टस्य यजमानः प्र
त्यङ्मुखोपविष्टः विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यतामिति विष्टरं निवेदयेत् ॥ अहं वर्ष्म सजातानामुद्यतामिव सूर्यः । इममहमभि
ष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्यनेन मंत्रेण ॥ विष्टरोऽउदगग्रे इष्टोऽउपविशेत् ॥ पादार्थ्यामाक्रमेद्वा । ततः पद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यता
मिति तस्मै पाद्यं निवेदयेत् । तदा लीपेऽयं प्रादावधीः कल्पो पद्योदके अञ्जलिनैव ॥ दक्षिणं ॥ पादमग्रे ब्राह्मणो न यजमानेन सव्य
मितरेण ॥ ततः अञ्जलिनपादार्थं अर्घ्यं प्रतिगृह्यतामित्यर्घं निवेदयेत् ॥ स चाञ्जलिना प्रतिगृह्णीयात् ॥ अथाचमनीयमाचमनी

जो०

नं प्रतिगृह्यतामित्याचमनीयं वेदयेत् । स चामृतोपस्तरणमसीति सकृदाचामेत् ॥ ततः शुद्ध्यर्थं तूष्णीं द्विः पश्चाद्द्विराचमेत् । ततश्चाचान्ता

य मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्कः प्रतिगृह्यतामिति मधुपर्कं वेदयेत् ॥ स मधुपर्कमाह्रियमाणं मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति यजमान

हस्तगतं मधुपर्कमीक्षेत् देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति मन्त्रेण मधुपर्कमञ्जलिना प्रतिगृह्य सव्ये

227 पाणौ कृत्वा दक्षिणेनापिधानमपनीय मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पा

र्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता । मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः । इति त्र्यृचेनावेक्ष्य अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां त्रिः प्र

दक्षिणमालोड्य वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्त्विति । तदेकदेशं पात्रस्य प्राग्भागे बहिर्निमृज्यात् । रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसा भक्ष

सौ: ॥ २२७ यन्त्विति दक्षिणे । तत आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्त्विति विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्त्वित्युत्तरतः मध्याद्गृही

त्वा भूतेभ्यस्त्वेति त्रिरूर्ध्वमुत्क्षिपेत् । तत एकदेशं गृहीत्वा पात्रं भूमौ निधाय विराजो दोहोऽसीति प्रथमं प्राश्नीयात् । इति भूपालः । न च

तेन तृप्तिं कुर्यात् ॥ शेषमुदगासीनाय ब्राह्मणाय ॥ योच्छिष्टाधिकानितो प्रयच्छेत् । अप्सु वा प्रक्षिपेत् । स्वयं वा सर्वं प्राश्नीयात् । अथ २२७

शुद्ध्यर्थमाचम्य ततश्चाचमनीयेनाचामेदमृतापिधानमसीति प्रथमं सत्यं यशः श्रीर्मयि श्रीः श्रयतामिति द्वितीयमाचामेत् ॥

ततश्चाचान्तोदकाय गौरिति गौर्निवेदयेत् । स च माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः । प्र नु वोचं

चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्टेति जपित्वा पितृवत् दर्कन्तु ॥ अन्यन्तु ओं मुञ्चत उत्सृजेत ॥ ॥ इति ऋग्वेदिनो

मधुपर्कविधिः ॥ ॥ अथ यजुर्वेदिकः ॥ ॥ अर्घ्यो यासनेहनानां ॥ साधु भवानास्तामर्चयिष्यामो भवन्तमिति यजमा

नो ब्रूयात् ॥ ओं यजेति वदति । अर्चनीयः प्रतिवदेत् ॥ विष्टरादीनामाहरणं ॥ यजमानस्य विष्टरदाने विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रति

गृह्यतामित्यन्येनोक्तेऽर्हणीयो यजमानसकाशाद्विष्टरं पंचविंशतिकुशमयं प्रतिगृह्णामि। ततस्तं विष्टरमासनेनिधायोपविशति।
वर्ष्मोऽस्मि समानानामुद्यतामिव सूर्यः। इमन्तमभितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्यनेन मंत्रेण॥ ततः पाद्यस्य सुखोष्णस्योदकस्य दानं
यजमानस्य। ततः पाद्यं पाद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते यजमानसकाशात्पाद्यं प्रतिगृह्य दक्षिणं पादं प्रक्षालयति। विराजो दो
होऽसि विराजो दोहमशीय मयि पाद्यायै विराजो दोह इत्यनेन मंत्रेण॥ ततो वामपादप्रक्षालनमनेनैव मंत्रेण॥ पूर्ववद्द्वितीयं विष्ट
रं गृहीत्वा पादयोर्निधाय तस्योपरि पादौ करोति। वर्ष्मोऽसीत्यनेन। ततो यजमानोऽर्घपात्रमादाय स्थितेऽर्घोऽर्घः प्रतिगृह्यतामि
त्यन्येनोक्तेऽर्हणीयो यजमानसकाशादर्घं प्रतिगृह्णामीत्यापः स्थ युष्माभिः सर्वान्कामानवाप्नवानीत्यनेन ततोऽवशिष्टस
लिलं घटप्रागुदग्वा निनयन्निति मंत्रं पठेत्। समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत। अरिष्टास्माकं वीरा मा परासेचि मत्पय इत्यने
न। ततो यजमानेऽश्राचमनीयोदकपात्रहस्ते आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते यजमानस्याचम
नं ददाति। आमागन्यशसा संसृज वर्चसा तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूनामित्यनेन सकृत्। ततः शुद्ध
र्थं द्विराचमनं करोति। अथ यजमानो कांस्यपात्रस्थं कांस्यपात्रपिहितं दधिमधुघृतान्यतमं मधुपर्कं हस्ते मधुपर्को मधुपर्कः प्र
तिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते यजमानहस्तस्थं मधुपर्कमर्हणीय ईक्षते। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इत्यनेन। ततः प्रतिगृह्णाति।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीत्यनेन प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणस्यानामिकया
मधुपर्कं प्रदक्षिणमालोडयति। ततः श्यावाश्यायानशने यत्त आविद्धं तत्ते निष्कृन्तामीत्यनेन मंत्रेण सकृत्। ततोऽनामि
कांगुष्ठाभ्यां मधुपर्कैकदेशं बहिः प्रक्षिपति पुनरनामिकया पूर्ववदालोडयति मंत्रेण॥ पुनरनामिकांगुष्ठाभ्यां बहिः

जे॰ प्राजापति। एवंतृतीयमालोडनं। वहिः अजेपा॥ च। ततोमधुपर्कैकदेशं प्राश्नाति। यन्मधुनोमधव्यं परमरूपमन्नाद्यं तेन
हं मधुनोमधव्येन परमेण रूपेणान्नाद्येन परमोमधव्योन्नादोसानीत्यनेन। पुनः प्राशने नैव मंत्रेण॥ वा न दत्वा मुच्छिष्टम् ए
वप्राशनानि मधुवाता इति त्र्यचेन वा अतृचं मधुवाता इति प्रथमं मधुनक्तमिति द्वितीयं मधुमान्न इति तृतीयं पुत्राय
शिष्याय वान्तत उपविष्टायोच्छिष्टं दद्यात्। सर्वं वा प्राश्नीयात्। प्राग्वा असंचरे जनानसंचरन्नितत्र प्राजापते न्। आचम्य प्राणा
228 नसंमृशति। वाङ्मआस्येस्त्विति। मुखं नसोर्मे प्राणोस्त्विति नासिके अक्ष्णोर्मे चक्षुरस्त्विति दक्षिणम्। कर्णयोर्मे
सोत्रमस्त्विति दक्षि॥ कर्णौ ततो वामकर्णमनेनैव मंत्रेण॥ वाह्वोर्मे वलमस्त्विति दक्षि॥ वाहुं ततउत्तरवाहुमनेनैवा
सौः॥ ॐ धीर्म्मर्कै जोस्त्विति ॐ नुद्घ्नं अरिष्टानि मे ऽङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्त्विति सर्वाङ्गान्यालभते ततो गामानीय संमुखी
२२८ कृत्वा यजमानो। गौर्गौर्गौरिति त्रिः आह॥ पंच प्रतिब्रूते। ततो होता जपः अत्याह मातारुद्राणां दुहितावसूनां स्वसादित्यानामम २२८
तस्यनाभिः प्रनुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट ममचामुकशर्मणो यजमानस्य च पाप्माहतः॥
3 ॐ उत्सृजत तृणान्यत्त्विति॥ ॥इतिमाध्यंदिनीपद्धत्युक्तमधुपर्कविधिः॥ ॥अथ सामगमधुपर्के विधिः॥ ॥
दानमंडपादुत्तरस्यां दिशि वद्धां गाममनेनैव द्वौ मंत्रे॥ प्रतिष्ठते॥ ॐ वसिष्ठऋषिर्निचृदनुष्टुप्छन्दो धेनुर्देवता गोर्नू
पूस्थाने विनियोगः॥ ॐ अर्हणा॥ पुत्रवाससा धेनुनान्नवघमेसानः पयस्विनीऽ हाउज्जनामुत्तनाए वसमं॥ सं प्राप्ते
ग्रहीत्वा जे प्रत्युत्थानादिना संमार्ष्टि पिबीमनुता। महाम सिन्या दपानाच्छिद्राः शम्भोजष्टता। ततस्त्वाहादिपात्रं ॐ
ज्ञातकुसुमचंदनोपेतमुदकमातस्वतुष्णं नितहितमासनमुद्दिश्य जपंतुनि दंतिष्ठन्नेव जपेत्॥ ॐ वसिष्ठऋषिर्ज

जुर्धिनाद्देवा आसनं जन्मी छत्वजपे विनियोगः। ॐ इदमहमिमी पद्यां विराजमन्नाद्यायाधितिष्ठामि। ततउपविष्टायर्षिं
चविंशतिपंचविंशतिकुशमयो विष्टरो गृहीत्वा यजमानः प्रयच्छति। विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यतां ततो ऋत्विक् प्रतिगृह्णामी
त्युक्त्वा यजमानहस्ताद् गृहीत्वैकमुत्तरानमासनेन्यसेत् ॐ वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप् छन्दः पद्यो देवता विष्टरनिवेशने विनियोगः। ॐ या ओषधीस
मनाज्ञीर्विष्ठिताः पृथिवीमनु ता मह्यमस्मिन्पादे दत्तेन छिद्राः शर्म यच्छत। ततस्ताम्रादिपात्रस्थं दूर्वाक्षतकुसुमचंदनोपेत
मुदकमानीय पाद्यं पाद्यं पाद्यं गृह्यतामिति यजमानेनोक्ते प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय यजमप्रतिविंबमपश्यन् वलोकयन् ऋत्विगास्त
त्रेन्नुते ॐ वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप् छन्दः आपो देवता पादोदकग्रहणे विनियोगः। ॐ यतो देवीः प्रतिपश्याम्यापस्ततो मा राद्धिरागच्छतु। तत
स्तज्जलैकदेशेन ऋत्विक् स्वपदमेव पूर्वं वामपादं प्रक्षालयेत्। ॐ वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप् निगाद्यत्री छन्दः सव्यपादो देवता सव्यपादप्रक्षाल
ने विनियोगः। ॐ सव्यं पादमवनेनिजेऽस्मिन्राष्ट्रे श्रियं दधे। ततस्तथैव दक्षिणं पादं प्रक्षालयेत् ॐ वसिष्ठ ऋषिर्यजुर्दक्षिणपा
दो देवता दक्षिणपादप्रक्षालने विनियोगः। ॐ दक्षिणं पादमवनेनिजेऽस्मिन्राष्ट्रे श्रियमावेशय। ततस्तेनैवोदकेन पादौ प्र
क्षालयेत् ॐ वसिष्ठ ऋषिर्यजुस्तत्पादो देवता उभयपादप्रक्षालने विनियोगः। ॐ पूर्वमन्यमपरमन्यमपरमन्यमपृन
मन्यमुभौ पादाववनेनिजे राष्ट्रस्यर्ध्याऽभयस्यावरुद्ध्यै। गन्ध्यान्तराक्षिप्य चित्कानादितज्जले निषेचयेदात्मपूज्यसवनानि
तूष्णीमेव प्रक्षालयेत्। ततोऽर्घोऽर्घोऽर्घः प्रतिगृह्यतामिति यजमानेनोक्ते प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय दधिदूर्वाक्षतकुसुमचंदना
द्युपेतमुदकं शंखादिपात्रस्थमर्घोर्हणीयमर्घ्यं प्रतिगृह्णीयात्। ॐ वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप् जगती छन्दो नाष्ट्र देवता अ
र्घ्यग्रहणे विनियोगः। ॐ अन्नस्य राष्ट्रिरसि राष्ट्रिस्ते भूयासमिति तोकमुदकमादाय शिरसि निदध्यात्। ततश्चाचमनीयमा

जे०

२२९

वमनीयमावमनीयं प्रतिगृह्यतामित्युदिते प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय ॐ यशोसि यशोमयि धेहीत्याचामेत् ।। ततो मधुपर्कं मधुपर्की
मधुपर्कं प्रतिगृह्यतामित्यभिहिते प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय कांस्यपात्रस्थितं निहितमधुदधी निरीक्ष्य पादे तेन यजुष्मा ॐ वशिष्ठ ऋषि
र्यजुर्मधुपर्को देवता मधुपर्कग्रहणे विनियोगः ॐ यशोमयि ।। ततः प्रथमं कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां ततो नामिकाङ्गुष्ठाभ्यां ततो मध्य
माङ्गुष्ठाभ्यामालोड्य त्रिः प्राश्नीयात् दनेन यजुष्मा ॐ वशिष्ठ ऋषिर्यजुर्मधुपर्को देवता मधुपर्कप्राशने विनियोगः ॐ यशोस्त
यशोसि महसोस्त यशोसि यशो मयि धेहीति त्रिः स्वचतुर्थं तूष्णीं पिबेत् शिष्टमुच्छिष्टं ता गिने ब्राह्मणाय दद्यात् ।। ततः पुनराच
म्य गोः प्रेतिना पितान्तु व्वा ॐ वसिष्ठ ऋषिर्द्वे हती छन्दो गौर्देवता गोमानयने विनियोगः ॐ मुञ्च मा वरुण पाशान्द्विषन्तम
भिधेहि तं जह्यमुष्य चोभयोरुत्सृज गामत्तु तृणानि पिबतूदकानि अमुकपदस्थाने अमुकस्येति यजमाननाम गृह्णीयात् ततो
सै॰।। ततो विमुक्तां गामहाः ।। जोऽनुमन्त्रयेत् ।। ॐ वशिष्ठऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो गौर्देवता गोनुमन्त्रणे विनियोगः ॐ माता रुद्राणां दुहि
२२८ ता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्रनुवोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ।। ।।अथाग्न्याध्येवेद २२८
ऋत्विग्वरणविधिः ।। ।।तत्र मधुपर्कमाहानयित्वा यजमानो दत्वा नाहानयति विष्टरानाकुत्य इत्यर्घ प्रतिप्रेष्य ददाति ।। ततः प्राक्
तोऽध्वर्युः तेन त्वा कर्मणे ।। आसं न यामीत्येक शाखं प्रथमं पाद्यर्घ सत्येन त्वा कर्मणे ।। आसं न यामीति द्विशाखमासनं त्र्यर्थं द्वितीयं ।। तपसा त्वा
कर्मणे ।। आसन्न यामीति त्रिशाखं मधुपर्कार्थं तृतीयम् ।। अथातिमृष्टो देव्यो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति मन्त्रे ।। यजमानः
स्ते विष्टरं पदं ददाति अस्य च प्रातुर्नीति ।। अस्य च प्रातुर्नीति यजमीन्नतोऽथोदकमाहानयति ।। यजमानः पाद्यं तो इति प्रेष्य ।। तत
नऽध्वर्युकमानयत्यर्घं प्रतिग्र यो स्वन्हिनाय व ।। ॐ शुचयः पावका यास्तु पतः सविता यस्याग्निः याश्च रिनिगर्भं दधिरे हु वसोस्ता

नआपः संस्योनास्तवंतु। शिवेनमावक्षुषापश्यतावः। शिवजातन्नोपस्पृशतत्त्वचंमपो घृतस्नुतः शुचजोजाः पावकास्तानआपः संस्यो
नास्तवन्तु। इतिपाद्योदकमभिमंत्र्यअपिवा हलवर्तं चयानेजनाणीति पाद्योदकैकदेशेनदक्षिणंपादं प्रक्षाल्यमपित्रत्र्यंवविशस्वधे
नाणीत्यनेनमंत्रेण।सव्यंपादंप्रक्षाल्यइमौपादावनिक्तौब्राह्मणौ। यशसावनी॥आपःपादावनेजनीर्द्विषन्तु निर्दहन्तु मे इतिमंत्रे
ण।पादावसुमंत्र्यअस्यचदातु इति मंत्रेण॥अर्घ्यादिदाताननमीक्षते॥अथासनमाहानयति यजमानः सविष्टनमासनंनोइत्यर्घंब्र
विवदति। ततोर्घ्यं विमृगवती पृथिवीमाददाति जमांतूर्मिंप्राल।।वात्रयानीजर्जेषुष्टिं विभ्रतीमन्नभागांर्त्तंघृतम्वाति निषीद
मन्तू मे इति मंत्रेण।सद्विशाखविष्टनआसनेप्रत्यङ्मुखउपविशति।एकशाखेति विष्टेनेपादौ भूतिवृष्टा पश्चघिष्ठितो देव्याजोस्मीद
ष्ठिजेचवपंद्वि ष्मोस्यचदातु इति मंत्रेण।दाताननमीक्षते।अथोदकमाहानयति यजमानः अर्घ्योनोइति चाद्यजोजार्घ्यं वेदयेत्।ततोर्घ्यं
अन्नानांमुखमसि मुखमहं भूयासं समानानां भूयासं आपोमृतं स्था पितमाकगुत दास्माकंवरवोज वन्तु।अस्वावर्क्तोमनमप्सुत्तुपु
ष्टे।भूर्भुवः स्वजेनदोमित्यर्घंगृहीत्वाग्रतिमेव्यआत्मातिमुखंतूष्णींनिनयति तेजोस्यअमृतमसीति ललाटमालभते।अथोदक
माहानयति यजमानः आचमनीयंनोइत्याचमनीयमर्घ्योनार्प्यजति अर्हातीभृत्वाचमनीयंगृहीत्वाजीवास्थजीव्यासंसर्व
मायुर्जीव्यासं उपजीवास्थोपजीव्यासंसर्वमायुर्जीव्यासंसंजीवस्थसंजीव्यासंसर्वमायुर्जीव्यासंजीवलास्थजीव्यासंसर्वमा
युर्जीव्यासमित्यनेनसूक्तेनआचामेत्।ततोयजमानोमधुपर्कोनोइति मधुपर्कंत्रिशाखाविष्टनशाखाच्छजेनाधपादेकजोपिहि
ष्टापिहितंनिवेदयेत्।ततोयजमानहस्तस्थंमधुपर्कमहाणीयोध्नुमंत्र्यजते मधुवाताऋतायते मधुक्षरन्ति सिन्धवः।माध्वीर्गा
र्नसन्तु नः।मधुनक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः।माध्वीर्गावः संत्वोषधीर्मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमांअस्तु सूर्यः मधु

जो॰ योनखुनः पितेतिमंत्रैः पुनर्नेत्रिनेव प्रत्यत्रिमंत्रयेत्। तत्पूजेस्य त्वा चक्षुष्पा प्रतीक्ष इति मधुपर्कं प्रतीक्षेत। अपुतोहमपुतोह
सआत्मा धुतं से चक्षुर्नपुतं मे श्रोत्रमपुतो मे प्राणो ऽपुतो मे योनपुतो मे व्यानोऽपुतो हे सर्वं इति मंत्रेण। ततो देवस्य त्वा सवितुः प्र
सवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रसूतं प्रतिगृह्णामीति मधुपर्कं प्रतिगृह्य त्वागदे ऽस्थे ऽजेनिधाय पृथिव्यास्त्वनाते
230 सादयाचदिव्याउपस्थेसादयामि इति भूमौ प्रतिष्ठाप्य वामहस्तस्यांगुलिभिः संप्रदनिर्णां प्रचल्प अनामिकयाऽंगुष्ठेन च संगृह्य कर्णिकूलतस्त्वितु
धेनेत्रोपिनूह्य हेति प्रथमं ज्ञगर्गो देवस्य धीमहि तु वः स्वाहेति द्वितीयं धियो यो नः प्रचोदयात् स्वः स्वाहेति तृतीयं जनत्स्वाहेति च
तुर्थं हन्त्स्वाहेति पंचमीं कनत्स्वाहेति षष्ठीं तु हन्त्स्वाहेति सप्तमीं महःस्वाहेति ष्टमीं तस्वाहेति नवमीं शीस्वाहेति दशमीं ऽभित्येका
श्रीः॥ दशीं तूष्णीं द्वादशीं इत्येवं मधुपर्कं प्राश्य प्रास्यपतद्युच्छिष्टं ब्राह्मणाय प्रजयच्छेत्। ब्राह्मणा लाभे ऽप्स्वलापे। ततो यजमानो गां वेदये
२३० त्राम्रह्णणीयस्तु नूतम सिंज्ञव दस्यन्तं प्राणो वकुरूतेवज्ञेष्ठ पंनामनामतद्रुतूर्ज्जवजो नदो मित्यभिसृजति। माता रुद्राणां दुहिता २३०
वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॐ उत्सृजामि गोन त्वितृ
णानि सूर्यवशाद्भगवती हि भूया अथो वयं भगवतः स्याम। अद्धि तृणमघ्न्ये विश्वदानीं पिब शुद्धमुदकमाचरन्ती इति प्रतिमानामं
त्रुमंत्रयेत्। यजमानस्य मम च पाप्मा हतः॥ ॥इति मधुपर्कविधिः॥ ॥ततः कथितानामन्यतमे दशाष्टशलाकां भूमौ
षोडशहस्तं वा दशहस्तं मंडपं चतुर्द्वारं कारयेत्। तस्य मध्ये सप्तहस्तां वेदिं कल्पयेत् धावेदधाद्दशांगुलापरित्य ज्य
चतुर्दिक्षु चत्वारि कुंडानि हस्तप्रमाणानि समचतुरस्राणि सहस्रखातानि समेखलानि समयोनिवक्राणि वस्त्रपुष्पगंधधूप
ल्यविभूषितपंचपल्लवमुखान्तः निहितपंचरत्नसर्वौषधिबीजलसंपूर्णकुंभानि श्रासनसहितानि ताम्रपात्रद्वयपुतानि

सप्तपात्राणि पवित्रच्छेदनाद्युपयोगार्थं कुशमुष्टिसहिता निमेखलातु विस्तारोच्छ्रयात्पी चतुर्नगुला ग्रोतनाग्रामुदक्प्रणावा
सर्वतः समा एकैकाका र्या ।योनिस्तु ॥ द्वादशांगुलदैर्घ्या वस्तुसत्रवाङ्गुला निविस्तीर्णा कुर्मपृष्ठोन्नतमध्याङ्गुलोच्छ्रितयोनागजो
ष्ठसदृशी छिद्रसंयुता पूर्वदक्षिण ॥ कुण्डयोर्द्दक्षिणमेखलायाउपनिश्वत्थदलसदृशीकार्या इतनयोः पश्चिमायां तेषु व्रतकं
तिलाज्यघृतपो ः पहानाः वेद्या ईशानभागे अन्यासर्वतो हस्तसम्मिता वेदीग्रहादिदेवेश्वनपूजनाय कर्त्तव्या ॥ हस्तमात्रां तु कफ
॥वुपकृतो मध्यमांगुलमपजेन्द्रमात्रप्रसोपनि पूर्वादिदिक्नुलोकपालवर्णाः पनितः पताकाः कर्त्तव्याः ॥ ततः पूर्वतः पीताश्च
ग्नेय्यां रक्ता याम्यायां कृष्णा नैरृत्यां नीलाज्ञौ ननित्रावावातु ।पापासिता ।वायव्यां धूम्रा ।उत्तरस्यां हरिता ।ऐशान्यां सर्ववर्णा ।
पानसागनमते तु पताकादनमधिकांत पपा ।निर्ऋत्यिन्तु ॥ पश्चिमे घ्येश्वेता ।इंद्रेशानयोर्मध्ये चक्रिकाः ॥ कापुक्रोम हाध्वजः कार्यः ।
पूर्वादिद्वारेषु प्रदक्षिणमश्वत्थोदुम्बरप्लक्षन्यग्रोधशाखाविनिर्मितानि तोरणानि कार्याणि ।प्रतिद्वारं द्वौ द्वा मुदकुंभौ ध्वजे घूपा
वनपञ्चरत्नानि सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त्तं प्रवालकमिति विन्नामा ॥ लिखितं राजावर्त्तानाव इति प्रसिद्धम् ॥ महावेद्यामध्ये
स्तानदातु गणीशाकैगुदीचंदनदेवदारुशीपर्णीविल्वकदंबजीवकाञ्जनामन्यतमेन निर्मितं सप्तहस्तोच्छ्रितं द्वादशम्नजुं रूपनिहस्तमेक
पनित्यजपकृतच्छिद्रं ।पूर्वपश्चिमदिग्भागावस्थितं हस्तं चतुष्टयान्तनालं हस्तद्वयखातं स्तं तद्ध्वजं कुर्यात् ॥ हस्तद्वयान्तनालमिति
दानसागनः ॥ तद्धातुमप्यमे चतुलाघानं ॥ सामर्थ्यो मध्यस्थितदण्डलोहकटकौ स्तंतद्ध्वजच्छिद्रयोतां वहि निर्मत्र चतुर्नगुलीवार्ह
निर्गितपञ्चांगुलावार्गालीकुर्यात् ॥ तद्धातुमप्यं चतुर्हस्तायतं दशांगुलस्थालीवर्त्तुलीमध्यार्पितघानं ॥ समर्थवाडस्यास्फत
लोहा ।मध्ये प्रान्तद्वये चतुर्वर्णो पात्रवेष्टितां प्रान्तद्वये चतुर्नगुलं चतुर्नगुलं परित्यज्य पार्श्वद्वयस्थलोहद्वय मानस्थं खेला

ग्रं०

त्र्य निवद्धजलमानोपवेशनसुवस्त्रोधानजोग्जोलानम्लद्धजामुद्गाग्नाम र्ज्जलामध्यस्थितकरकेतुलामध्यास्थितकरकेतुलामध्य
स्थितवलिशाक्तिलोहेनतु लामाल्जविलेपनविस्तृष्पितामवलीवितांकुर्यात्। तुलाद्याम ध्येअथ पार्श्वेसोवर्णोगोविन्दप्रतिमां
रुविप्रतिमातानि वेशयेत्। गोविन्दप्रतिमालज्जाणतु। अथस्वर्णागदात्रूर्द्धंवामयोः कनयोः क्रमात्। ॐ दशिखमूर्धः पूज्यगोविन्ददनि
णगाके।। हृनेः। ॐ चवक्रमयस्यांखेद दक्षिणोवामकेन्नजः। गदावोपतिगेपज्ञेहविसं स्तोत्रवेलव्नं। एवं कृतुगुरुर्वाच हेणोनिर्मितम
ण्डपादिजेजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः शुक्लमाल्याम्बरधनः शुक्लमाल्यानुलेपनो मङ्गलशब्देनत्तेनीणणनिःस्वनेनव

23। पश्चिमद्वारेणामेडपेप्रविश्यदक्षिणाद्वानपश्चिमदेशेउपविश्यजथाविहितंकर्मकुर्वन्नेतिगुर्वादीनवृणात्। अथगुरुर्मे हावेदि
शै॰ग॰।। मध्येचक्रेष्णोडशारंपद्मगर्भेनानावर्णेनजोतिलिखित्वापुष्पेश्चवकितेन। उपनिवंवितानकपञ्चवर्णफलपुष्पोपशोभितम
२२१ हावेदिपनिमाणांदिधान्। ततत्राग्वेदविदाश्वत्विजाबुपवेशनीजो।। ।।दक्षिणाकुण्डेजजुर्वेदविदो।। पश्चिमकुण्डेसामवेद २२१
विदोउत्तरकुण्डेअथर्ववेदविदो। जापकास्चैवमेवप्रतिष्ठानेशान्तिजपाजनिजोगाजास्तेचजापकाजावत्कर्मसमाप्तिशा
न्तिजपेयुः। शान्तिकाध्यायस्तुऋग्वेदोशन्नइन्द्राग्नीत्यादिसूक्तंजजुर्वेदेत्वमूर्ध्ववावेमित्यादिनिघ्यायः। सामवेदो अग्नेवाधि
पोत्यादीनिसमानि। अथर्ववेदेतु। शन्नइन्द्राग्नीत्यादिरश्वक्रोपम्। गुरुश्चसर्वकर्माध्यक्षस्तिष्ठेत्। ततः स्वेस्वेकुण्डेएकोहोम
कर्त्ता अन्योन्नश्लेतिद्वाष्टत्विजो भूत्वावन्यमाणोनस्वस्वशाखोक्तविधिनाअग्निस्थापनंकुर्यात्। ततोगुरुः पूर्वोल्लिनवेप्यो
नवग्रहील्लदधिदेवताः प्रत्यधिदेवतांविनायकंदुर्गांवायुमाकाशमश्विनाविति दिक्पालत्रिशातंसुवानग्रहजज्ञोक्तविधिनास्था
वाप्यस्थापजेत्। पूजजेच्चस्वस्ववलिंचतस्योदध्यात्। तत्रापीविधिः ग्रहवेघालिखिताष्टदलपद्मकर्णिकायांनकृतंडुलनकुं

मुमे। ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ — पैवन्तु लेन कस्थापयेत्। एवं श्वेत कुसुम तंडुलैः। पूर्वे दक्षिणे सोमम मण्डले चंद्राकारं श्वेतम्॥
रक्त कुसुम तंडुलौ दक्षिणे तोत्तोमन क्रों त्रिकोणं पिंगलं रक्त कुसुम तंडुलैः पूर्वोत्तरे बुध धनुराकृतिं पिंगलं। पीत कुसुम तंडुलैर्गु
लनेता। पीतं पद्माकारं गुरुम्। श्वेत पुष्प तंडुलैः पूर्वे श्वेत चतुःकोणं शुक्रं। कृष्ण पुष्प तंडुलैः पश्चिमे नदंडाकारं कृष्णं शनैश्च
रं कृष्ण पुष्प तंडुलैः पश्चिमोत्तरे नतः खड्गाकारं नानाधूम्रान्केतून् आवाह्य स्थापयेत्। एवं शुक्ल कुसुम तंडुलैः ग्रहा आवाह्य इति ति
स्वसंबुध्यन्तेन नाम्ना अधिदेवताः एवं नाहोतुत्तरे नागेणापतिशाने स्वनोत्तरे नागेडुग्गा। सूर्योत्तरे नागे वायुम्॥ नाडु दक्षिणे आका
शं प्रत्यधिदेवताः शुक्ला पुष्प तंडुलेनावाह्य स्थापयेत्। केतु दक्षिणे नागेश्वश्विनौ॥ इति विनायकादि पञ्च क्रमावाह्य स्थापयेत्।
एतद्विनायकादि पंचकस्थाने विन्नामाणि दृष्ट्वा॥ सांप्रदायिक सूर्यादीन्यां स्थापयन्ति। ततः सूर्याय नम इदं पाद्यं सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्या
य नम एष अर्घः सूर्याय नमः। ॐ सूर्याय नम इदमाचमनं सूर्याय नमः॥ सूर्याय नम इदं स्नानं सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्याय नमः॥
इदं पुनराचमनं सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्याय नम इदं वस्त्रं सूर्याय नमः॥ सूर्याय नम इदमनुलेपनं। सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्याय
नम एतानि पुष्पाणि सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्याय नमः॥ एष दीपः। सूर्याय नमः॥ ॐ सूर्याय नम एष धूपः सूर्याय नमः॥ सूर्याय न
म एतानि नैवेद्यानि सूर्याय नम इति सूर्यं पूजयेत् सोमाय नम इत्यादि ग्रहा वा दिव चतुर्थी नमोन्तेन नाम मंत्रेण। सोमाद्याश्चि
मोप्यावन्तान् द्वात्रिंशतं सुनानूपूजयेत्। सूर्यादीनां ग्रहाणां स्वस्ववर्णानि वस्त्राणि कुसुमानि अनुलेपनानि सुगंधीनि शोभे
स्वसितं सुगंधि वस्त्रानुलेपनादीनि दातव्यानि। धूपश्च सुगन्धि गुग्गुलुः सर्वेभ्यो दातव्यः॥ दानवैश्यामागनविन्नामर्षि
जोगीश्वनगंधेषु लोकपालवसवष्टकादीनामपि ग्रहवेषु याप्पूजनम् क्रोंग हवेषामुपनि हस्तमात्रं वितानकं शोभ

क्रो०

नैफलपुष्पधूतं दातव्यं।गुडोदनं बलिमादित्याय दद्यात्।घृतपायसं सोमाय दद्यात्।मसूरान्नं कुजाय।जीरोदनं बुधाय।दध्यो
दनं बृहस्पतये।घृतौदनं शुक्राय।कृसरान्नं शनैश्चराय।आजं मांसं राहवे।चित्रोदनं केतुभ्यः॥एतेभ्योन्येभ्यश्च यथाशक्त्या दद्यात्॥बलिदानमपि
प्रणवादिचतुर्थीनमोन्तनाममंत्रेण॥तस्यामेव वेद्यां त्र्यस्रे शिवाविष्णूनां प्रतिमात्रयमुपस्थापयेत्॥ वपूर्ववदाहृति लिः शुक्लपुष्पाति
दुलैनावाह्य फलपुष्पवस्त्रादिभिः पूर्ववन्नाममंत्रेणार्चयेत्॥ततः स्वस्वगृह्योक्तविधिनाऽऽज्यभागान्तं कृत्वा आधानावाप्यन्ते ग्रहहोमं कृत्वा
२३२ घृताक्तैस्तिलैः सूर्यादिदेवताभ्यो द्वात्रिंशत्संख्याभ्यः इन्द्रादशभ्यश्च लोकपालेभ्यो वसुभ्य आदित्येभ्यो मरुद्गणेभ्यो ब्रह्मणे विष्णवे रुद्राय प्र
जापतये वनस्पतये।स्वस्वशाखापठितमंत्रैस्तल्लिंगैः प्रतिकुंडं होमोऽष्टोत्तरं वित्तिश्च कार्यः॥होमसंख्या च प्रतिदेवतमष्टशतमष्टा
विंशतिर्वा कार्या ततो होमान्ते निर्दिष्टम देवतानां स्वस्वशाखोक्तानि जप्यानि॥ ॥अथ ततः स्वस्वशाखोक्तमंत्रैर्होमः कार्यः॥सूर्यादिग्रहलो
श्रीः॥ कपालानां प्रत्येकं संपूज्य स्वशाखोक्तबलिमंत्रेण बलिं दद्यात्॥एवं देवावाहनं कृते यजमानऋत्विग्भ्यो दक्षिणां हेमरूप्यादि हेमानि २३२
२३२ कुंडलानि सूत्राणि कटकानि अंगुलीयपवित्राणि वस्त्राणि शयनादीनि दद्यात्॥एकर्त्विक् देयात् द्विगुणं प्रधानाय द्विगुणं वै दद्यात्॥तत्र
प्रयोगः॥अद्यामुकसगोत्रायामुक वेदामुकशाखाध्यायिनेऽमुकशर्मणे ब्राह्मणाय गृहं नवेतुं कृतैतदधिवासनकर्मप्र
तिष्ठार्थं दक्षिणामेतानि हेमानि कुंडलयुगयज्ञोपवीतकटकयुगांगुलीयकानि एतानि च वस्त्राणि एतेशय्यादि संप्रददे॥इति गुरुपूर्व
मप्यन्येभ्यः प्रत्येकं दद्यात्॥तेषु स्वस्तीति ब्रूयुः।एवं पूर्वेद्युर्नोऽधिवासनं कृत्वा ऋत्विगादयः।तत्रैव वसेयुः॥ततः प्रभाते कृतस्नानादि
याः।पूर्णाहुतिं प्र हुतिकर्मशेषसमाप्तिं विधाय वेदिपश्चिमदेशे कृतनेत्यकं सकलत्रपुत्रं यजमानमासीनं।कुंभसमीपे स्थापि
तमुनाणां सीवचाकुष्ठशैलेयजनीद्वयशटीचंपककलिकाम्रातूपसर्वौषधिसमन्वितकलशजलैः प्रत्यङ्मुखा आसिंचेयुः।तत्रैते विप्र॥
मंत्राः॥सुरास्त्वामभिषिंचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः।प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजया

प्ते। आखंडलो गिर्त्तगवान्जमो वैनिर्ऋतिस्तथा। वरुणाः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः। ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पी
तु ते सदा। कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः। बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कीर्तिश्च मातरः। एतास्त्वामभि
षिंचन्तु देवपत्न्यः समागताः। आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः। ग्रहास्त्वामभिषिंचन्तु राहुकेतुश्च तर्पिताः। दिव
दानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः। ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च। देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः। अ
स्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च। औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये। सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः।
एते त्वामभिषिंचन्तु सर्वकामार्थसिद्धये। एवं स्नापितो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो गृहीतकुसुमाञ्जलिः स्तुत्वा प्रदक्षिणी
कृत्य वक्ष्यमाणमंत्रैस्तु नाम त्रिमंत्रयेत्। तन्मन्त्रा: नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता। साक्षिभूता जगद्धात्री निर्म्मिता
विश्वयोनिना। एकतः सर्वसत्यानि तथानृतशतानि च। धर्म्माधर्म्मकृतां मध्ये स्थापितासि जगद्धिते। त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमा
णमिह कीर्तिता। मां तोलयंती संसारादुद्धरस्व नमोस्तु ते। योसौ तत्वाधिपो देवः पुरुषः पंचविंशकः। स एषोधिष्ठितो देवि त्वयि
तस्मान्नमो नमः। नमो नमस्ते गोविन्दे तुलापुरुषसंज्ञकः। त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात्संसारसागरात्। ततउत्तरपार्श्वे तो तुलां
याः समत्वं कृते पुनः प्रदक्षिणीकृत्य मन्त्रकवचः सर्वांस्तानानुपवितो यजमानस्तुलामुत्तरन्तागम्यानोहेत्। ततः च हेमोधर्म्मेना
जसूर्य्यावामदक्षिणास्यां कृतान्तावद्धमुष्टिस्त्यामादाय तुलामध्यस्थापितस्य विष्णोर्म्मुखन्नासीत। ततो दक्षिणोतुलाफलके ब्राह्म
णा निर्म्मलं सुवर्णं निक्षिपेयुः। तावद्यावद्यजमानात्समादभ्यधिकं भवेत्। स एवचेन्नपुष्टिकामः अभ्यधिकं सुवर्णं प्रजेपातामवर्ण
यानतुलाफलकेभ्यू प्रापिनं कानयेत्। एवं कृते जाणामार्द्रस्थित्वा वैतदुदीनयेत्। नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि। पि
तामहेन देवि त्वं निर्म्मिता परमेष्ठिना। त्वया धृतं जगत्सर्वं सहस्थावरजंगमं। सर्वभूतात्मभूतस्थ नमस्ते भूतधारिणि। ततो

जे० वृतीर्जितस्यसुवर्णस्यार्द्धमुदकपूर्वंगुनवेदद्यात्।क्षितीजमप्यर्द्धमुदकपूर्वमेवत्रऋत्विग्भ्योदद्यात् अथवातत्सुवर्णंब्राह्मणेभ्योदीना
नाथेभ्योऽपिष्टविशिष्टेभ्यःब्राह्मणेभ्योऽपिदद्यात्॥विधिष्टमातापित्रलक्ष्मादन्तः।जेत्यश्वददाति।तामुद्दिश्यएतत्सुवर्णंमया
एभ्योदत्तमित्युत्सर्गंकुर्यात्।साधनमस्तु।सर्वमपिसुवर्णंगुर्वृत्विक्प्रभृतिभ्योमिलितेभ्यःसमुदपतेज्जेत्।केचित्तुप्रथमंप
क्वोगुर्वृत्विग्भ्योगनामनन्तानिदक्षिणा।।।मित्याहुः।दानविधिस्तुवेदिपश्चिमभागेप्राङ्मुखश्चासीनाययजमानःसतिलजलकुश
पाणिःउदङ्मुखोपविष्टायगुनवेअद्येत्यादिएवंक्रमज्वलनकालावच्छिन्नप्रतिलोकपालस्याननिम्वासपूर्वकार्द्धवर्त्तकिंकिणी
233 जालमालिविमानकत्ताकाप्सरःपूजासहितश्रीविष्णुपुनरागमनपूर्वककल्पकोटिशतकालावच्छिन्नश्रीविष्णुपुनाधिकनकमही
प्रमानावस्थानान्तरंनृपालमौलिमणिनिर्जितपादपीठससैन्यान्वितपरसहस्रप्राजिदीप्रतापजितसर्वमहीपालकएहिक
राजराजत्वकामोऽहममुकगोत्रायामुकवेदायामुकशाखाध्यायिनेऽमुकशर्मणेब्राह्मणाय।।।यगुनवेएतदुपकल्पितोपकरण।।।ल २३२
श्री०॥ कानसहितमेतत्तुलिकाञ्चनार्द्धंसंप्रददइतिकुशतिलजलानिकुशहस्तेनिक्षिपेत्।ततोगुरुःस्वस्तीत्युक्त्वास्वशाखोक्तंकामस्तु
२३२ तिंपठेत्॥ ॥कामस्तुतिर्यथा॥ ॥ऋग्वेदिनांतावत्॥कइदंकस्मादात्कामःकामायादात्कामोदाताकामःप्रतिग्रहीताकामं
समुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तेवृष्टिरसिद्यौस्त्वाददातुपृथिवीप्रतिगृह्णातु।इत्यनेनप्रतिग्रहकोदातृक
स्मात्कामोदात्।कामःप्रतिग्रहीताकामःसमुद्रमाविशत्कामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्तइति॥ ॥अथर्ववेदिनांतु॥ ॥केक
इदंकस्मात्प्रदात्कामःकामायादात्कामोदाताकामःप्रतिग्रहीताकामःसमुद्रमाविवेशाकामेनत्वाप्रतिगृह्णामिकामैतत्ते॥
भूमिस्त्वाप्रतिगृह्णात्वन्तरिक्षमिदंमहत्।माहंप्राणेनमात्मनाप्रजयाप्रतिगृह्यविराधिषीति।ततःपुनःकुशादिकंगृहीत्वा
एतत्तुलापुरुषार्द्धदानप्रतिष्ठार्थमिमंसुवर्णमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकवेदायामुकशाखाध्यायिनेऽमुकशर्मणेगुनवे
दक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददइतितस्यहस्तेदद्यात्।ततउदङ्मुखोपविष्टेभ्योऽष्टभ्यऋत्विग्भ्योऽर्द्धंदद्यात्॥ ।ततोग्रहयागः॥ ॥

अद्येहेत्यादि अमुकामुकगोत्रेभ्योऽमुकशाखात्मगवेदामुकशाखयजुर्वेदामुकसामवेदामुकसमस्वथर्ववेदाध्यायिभ्योऽमुकनामभ्यो
ब्राह्मणेभ्य ऋत्विग्भ्योऽमुष्मन्समये एकैकमन्वन्तरावच्छिन्नप्रतिलोकपालस्थाननिवासपूर्वकाक्षयवर्तिकिंकिणीजालमालिविमान
कनाककाप्सनःपूजासहितश्रीविष्णुपुनरागमनपूर्वककोटिशतकालावच्छिन्नश्रीविष्णुपुराधिकनाककमहीपमानेवृष्यानान
न्तनृपालमौलिमणिनीजितपादपीठसद्धान्वितजनसहस्रपाजितदीप्तप्रतापजितसर्वमहीपालो राजराजत्वकामोऽहमेतत्तुलित
कीवनार्द्धं संप्रददइति त्रिस्वेदादित्रित्विजो हस्तेषु कुशतिलजवजलानि दद्यात्॥ ततस्ते स्वस्तीत्युक्त्वा स्वशाखोक्तां कामसहुतिं पु
ठ पुनैतत्तोपयागुनवैतथैवतेभ्योपिमुवर्णाष्टतप्रदक्षिणां दद्यात्॥ गनामनत्राजादिभिः पतितोप्यप्रदानपक्षेवाकजेजयापाद्येत्यादि एकै
कमन्वन्तरेत्यादि राजराजत्वकामोऽहमित्यन्तं पूर्ववदुक्त्वार्पयेत् तदुपकल्पितोपकरणालंकारसहितमेतत्तुलितसुवर्णम् अमुकगोत्रेभ्यो
मुकामुकशाखामुकामुकवेदाध्यायिभ्यो गुरवे ऋत्विग्भ्योऽमुष्मन्समयेऽन्येभ्यस्तथा नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्वामिमतनागव्यवश्यजा
सां प्रददइति गुर्वादीनां हस्तेषु पूर्ववत्कुशादीन् दद्यात्॥ गुर्वादयस्तु पूर्ववत्स्वस्तीत्युक्त्वा कामस्तुतिं पठेयुः यजवादीनादिभ्यो दीयते त
दस्मिन्नेव वाकजे ब्राह्मणेभ्योऽनन्तरं दीनानाथविशिष्टेभ्यश्चेतिवाक्यजोजयेत्॥ दक्षिणां तु गुर्वे ऋत्विग्भ्य एव न वत नपैं दद्यात्॥ ततो जाप
कादिभ्यो दक्षिणां दत्वा दीनानाथेभ्यो यथासंभवमन्नादिकं दत्वा पूर्ववत्तु पाहरपाचनैकान् दद्यात्। ततः पूजोपकरणं मण्डपमागत्य हवेदि
समीपं गत्वा पूर्जादिदेवतानमो ऽन्ते ब्रह्म चतुर्थ्यन्तेन नाममंत्रेण गंधादिभिरुपचारैः पादार्घ्यानुसमर्पणपूजयेत्। पदार्थानुसमयेन नाम
सर्वासां पाद्यमुपचाराणि कृत्वा तथैवार्घ्यादीन् कुर्यात्॥ एवं संपूज्य प्रणामेत्॥ गुरुस्तु वृद्धो जलेर्योतु देवगणाः सर्वे पूजामादायपार्थिवी
इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय चेति। देवताविसर्जयेत्। संकल्पितं वसुवर्णं स्वगृहे विनैव यानपेयस्माग्रजेमणौ तत्पावलहि
तिस्वस्त्यर्थं शीघ्रं दद्यात्॥ ॥इति तुलापुरुषप्रयोगः समाप्तः॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे तुलापुरुषदानविधिः समा

जे० स्तः॥ ॥अथ हिरण्यगर्भदानम्॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्। नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महा-
पातकनाशनम्॥ पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्। ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम्॥ कुर्यादुपोषितस्तद्वल्लोकेश-
ावाहनं ततः। पुण्याहवाचनं कृत्वा तद्वत्कृत्वाधिवासनम्। उपोषितैर्ब्राह्मणैश्चोपानीय सः। ब्राह्मणोऽश्वानयेत्कुण्डं तपनीयमयं शु-
भम्। द्विसप्तत्यङ्गुलोच्छ्रायं हेमपङ्कजगर्भवत्। आलात्रिमिति मूर्ध्वलिङ्गिनः सहस्रजमानः नैनेवनानयेदिति भूपालः। कुण्डं हिरण्यग-
234 र्भाख्यं पात्रं तपनीयं काञ्चनं युक्तं शोभनं हेमपङ्कजगर्भवदित्यन्तः स्थितसौवर्णपद्मं त्रिंशताग्रहीनवितानं प्रशस्तमुनजाकृति दर्शित-
सनत्वानि दावैः पूर्वीतथैवचो त्रिंशताग्रहीनेऽपि पत्नीपाशहीनं प्रशस्तमुनजाकृतिश्लेष्मदं गच्छति। दानसागरे काममधेनुपा-
सौः॥ णीरवनेषु प्रशस्तमुनजाकृतीत्यत्र आज्यपत्नीनाणि पूर्वितनमितिपाठः। तस्य दानसागरे व्याख्यानम् त्रिपूर्वितमत्रिनत्वाग्रह इति पा-
२३४ णि निपूत्रानुसानात्। दशाङ्गानीति सत्त्वानि दशाखण्डानि दशाङ्गानीति पाठान्तरं लिखित्वान्त्रे कुद्दालकमिति व्याकनोत्। द-
शाङ्गानि वेति विधायने पाठः। तत्र पंचरत्नानीति व्याख्यानं। दानं भूषीश्वकर्त्तव्यनाऽप्येद कर्मविव्यार्थे हेमनालं सपिटकं वहिर्न- २३४
दित्यसंयुतम्। तथैवावसानां जानेनुपवीतश्चकाञ्चनी। पिटकोकालकनिवेशनार्थैः पट्टकः वहिनिति हेमकुण्डाधः हि। नालेनाव-
रीसौमर्जवर्णवस्त्राकानी॥ पार्श्वतः स्थापयेत्तत्र हेमदण्डकमण्डलुम्। कामना कार्यं पियानेस्थान्समं तादं गुलाधिकम्। मुक्तावली-
समोपेतं पद्मनागदलान्वितं। तिलद्रोणोपरिगतं वेदीमध्ये ततोऽर्चयेत्। द्रोणाश्वतुर्नाढकः प्रयोगस्थ्य लिखितव्या। ततो मंगल-
शब्देन ब्रह्मघोषरवेण च। सर्वौषध्युदकस्नातः स्नापितो वेदपुङ्गवैः। शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः। इममुच्चारयेन्मन्त्रं
गृहीतकुसुमाञ्जलिः। नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च। सप्तलोकसुराध्यक्षजगद्धात्रे नमो नमः। भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव
गर्भे व्यवस्थिताः। ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे। नमोऽस्तु भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय। नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य

पितामहः। जतस्त्वमेवभूतात्मा भूतेभूतेष्यवस्थितः। तस्मात्सामुद्धनाशेष्यदुःखसंसारसागरात्॥ एवमामंत्र्यतन्मध्यमाविशज सउदङ्मुखः। सुप्रियो
पतिसंगृह्य धर्म्मनाजचतुर्म्मुखो। जानुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेदुच्छ्वासपंचकं श्वासपंचकगताच्छिन्नसमदी। गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं
तथा। कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य नमस्तेद्विजपुंगवाः। गीतमंगलघोषेण। गुरुमुत्थापयेत्ततः। जातकर्म्मादिकाः कुर्य्यात्क्रियाः षोडशचापराः। शूद्र्यादिकं च गुरवे
दत्वा मंत्रमिमं जपेत्। नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वेनमः। चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः। मात्राहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्म्मा ननो नमः। त्वद्गर्भसंभवादेवदिव्यदेहोभवाम्यहं। चतुर्भिः कलशैर्भूयस्तत्रस्ते द्विजपुंगवाः। स्नानं कुर्युः प्रसन्नाङ्गास्सर्वाभरणभूषिताः। देवस्यत्वेति मंत्रेण। स्थि
तस्य कनकासने। अद्यजातस्यतेऽङ्गानि अभिषिंच्यामहे वयं। दिव्येनानेन वपुषा चिरं जीव सुखी भव। स्नानं कुर्युरितिजजमानस्य जजमानीनप
जेपुनित्यर्थः। ततो हिरण्यगर्भं तत्तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः। तेपूज्याः सर्वसावेन बहवो वा तदा बुधाः। तेभ्यो गुर्वनुज्ञया। तदाज्ञाते भ्यामातोग्रहीत्वा तत्रोपकरणानि सर्वं गुरवे विनिवेदयेत्। पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनं। ग्रामं वा विषयं वापि यदन्यदपि तत्तवेरउपकरणानि मुक्ता
वल्यादिकं अनेनविधिनायस्तु पुण्येह्नि विनिवेदयेत्। हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते। पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत्। कल्पकोटि
शतं जावद्ब्रह्मलोके महीयते। कलिकलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसाध्यैरमरचमरमाला वीज्यमानोप्सरोभिः। पितृशतमथबंधून्पुत्रपौत्र
प्रपौत्रानपि नरकनिमग्नानुत्तारयेदेक एव। इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसंगं मधुरिपुपुरलोके पूज्यते सोपि सिद्धैः। मतिमपि च
जनानां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोघं॥ ॥इति हिरण्यगर्भदानम्॥ ॥अथ प्रयोग पद्धतिः॥ ॥
तत्र तुलापुरुषदानोक्तकालदेशानामन्यतमे काले देशे तुलापुरुषोक्तविधिना महापातकनाशपूर्वकं मन्वन्तरकालावच्छिन्नेन्द्रादिलोक
पालस्थाननिवासपूर्वक कलिकलुषविमोक्षसिद्धसंघपूजाप्सरः सिद्धसंघचामरमाला वीज्यमानत्वसहितकल्पकोटिशतावच्छिन्न
ब्रह्मलोकनिमग्नपितृशतोद्धरणपुत्रपौत्रतारणकामः श्रीहिरण्यगर्भमहादानं प्रतिपादयिष्ये इति विहितसंकल्पो यजमानस्तु

जे०

लापुत्तुष्योक्तक्रमेणाष्टदिक्ष्वादशिवादिपूजात्राणागावाचनाचार्य्यादिवरणाम्मधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंस्कारान संस्कारणामंडपप्रवेशान्तं
कुर्य्यात्॥ संकल्पवाक्ये तु लापुत्तुष्यपदस्थाने हिरण्यगर्भपदप्रयोगे पद्धतिविशेषः॥ ततो यजमानश्चाचार्यादीन् यथाविहितं कर्म कुर्वीतेत्य
नुजानीयात्॥ अथाचार्यो वेद्यां लिखितपद्मगर्भे षोडशानवक्रसोपनिष्पर्धं वा सदधिकपलशततदर्धपरिमाणां तिलद्रोणीं स्थापयित्वा तदु
परि हिरण्यगर्भकुण्डं सुवर्णमयं शाल्मलीवास सप्तांगुलोच्छ्रायं हेमपंकजगर्भे धुक्तमण्डपत्वां निशदंगुलविस्तारं प्रशस्तमुन्नताकृ
तिवल्लताः सहानीयवत्रालंगोनावाघस्थापयेत्॥ पद्मपत्रसुवर्णमानेन कथितं॥ तथाप्यर्थात्प्रमाणामिति यावत् यजमानप्रवेशार्था
न्नाणामोगमेत्रवति तावच्छाटनीयं॥ ओं हिरण्यगर्भायनम इति मंत्रेणापाद्यादिभिः उपचारैरर्चयेत्॥ आज्यपक्षी नाम्नि पूरितमिति दानसागर
योगीश्वरनाम्नि मतः पाठः॥ तत्राज्यपक्षी नाम्नी तथा पूरितमिति यथा यजमानप्रवेशे नाज्येनोद्दलतः॥ ततो वह्निर्दशाखाणि सन्नद्धानि दद्यात् २३५
सूचीनालं पिटकं आदित्यप्रतिमां सं पुनर्नात्तेनावरणामुपवीतं दंडकमण्डलु मृतिसौवर्णानि पार्श्वतः स्थापयेत्॥ अत्र वेदार्थं नालछे
दनार्थं पिटकं जातस्य स्थापनार्थं सूचीकर्णवेधार्था॥ उपवीतं उपनयने पनिधानार्थं कमण्डलुः समावर्तने धानार्थः॥ तत्र दशांगाणि दश
हि०॥ खाद्यकानाणि हिरण्यखाणि सन्नद्धानि॥ आदित्यप्रतिमा यथा॥ पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः
२३५ स्यात्सदा रविरिति॥ तथा तदपिधानं पद्माकारं मुक्तावलीयुक्तं पद्मरागदलयुतं समंतादंगुलाधिकं सुवर्णं कुर्यात्॥ तस्योपरि वि
तानकं पंचवर्णं फलपुष्पोपशोभितं दद्यात्॥ ततोऽग्निकुंडे सुसमिद्धे त्विगुपवेशनादिकर्मशेषं समाप्य पूर्णाहुतिं पयजेत् कर्म तु लापुत्तुष्यव
त्कुर्यात्॥ ततो मंगलगीतवाद्यशंखब्रह्मघोषेण वैश्वदेवकुंडसमीपस्यकलशजलैर्यजमानमृत्विजः सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिभिस्तुला
पुरुष्यलिखितमंत्रैः स्नापयेयुः॥ ततः स्नातो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लाभरणो गृहीतकुसुमांजलिः हिरण्यगर्भ
कुंडसमीपस्थो वक्ष्यमाणमंत्रोच्चारणपूर्वकं हिरण्यगर्भमामंत्रयेत्॥ तथा नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च॥ सप्तलोकसुराध्य
क्षजगद्धात्रे नमो नमः॥ भूर्लोकप्रमुखालोकास्तवगर्भे व्यवस्थिताः॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे॥ नमस्ते भुवनाधारन

मस्ते तु वनाश्रमः ॥ नमो हिरण्यगर्भाय गर्भस्यापि पितामहः । यत त्वमेव भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । तस्मान्मामुद्धराशेषदुःख
संसारसागरात् । एवं हिरण्यगर्भमामंत्र्य पुष्पाञ्जलिनार्सं पूज्य तन्मध्ये प्रविश्य उदङ्मुखोपविष्टः सोवर्त्तोर्द्धमर्म्मनाज चतुर्मुखो द
न्ति ॥ वामसमुष्टिष्ठो कृत्वा जानुधिनोनि धाय उध्वासर्पं चकमासीन् ॥ तत्र धर्म्मराज मूर्त्तिर्म्महिषारूढ चतुर्भुजा दण्डहस्ता चतुर्मु
खपद्मासनाच्च चतुर्मुखी अक्षमालाकमण्डलुपुस्तककमण्डलुमण्डित चतुःकरा कृष्णाजिनपरीधाना याश्च हंसारोपा । तदनेतन्नं गर्भाधाना
पुंसवनं सीमन्तोन्नयनामिति संस्कारानमेव यं हिरण्यगर्भस्य त्रा ॥ गुर्धोदयः कुर्यात् ततो गीतमंगलवेदघोषैर्गुरुर्यजमानमुत्थ
पयेत् अनन्तरं च हिरण्यगर्भान्निःसृतस्य यजमानस्य शाखागृह्योक्तविधिना जातकर्म्मनामकरणा निःक्रमणान्नप्राशनचूडाकरणा उप
नयनप्राजापत्यैन्द्राग्नेयसोम्यवेदव्रतचतुष्टयविवाहपंचमहायज्ञाख्यषोडशसंस्कारान् गुरुः कुर्यात् ॥ क्रियाषोडशचापनाङ्कत्वेक
वचननिर्देशसामर्थ्यादेकस्य कर्तृत्वे प्राप्ते प्रधानत्वादुत्थापनकर्तृत्वाद्गुरुणैव जातकर्मादि कर्तव्यमिष्यवसीयते । तेन नृपालमतेष्वनृ
पतेः कर्त्तव्याः ॥ चतुर्वर्गचिन्तामणौ मते तु गृह्योक्तमंत्रयुक्तौ प्रधानमात्रमाचरणा यजमान योगीश्वरयत्नेन च ॥ दानसागरे नृपेन्द्रे तु संस्का
रात् बुद्धि स्वीकृत्य प्रधानमंत्रानपठन् । संस्कारणा तदानीकरणा संस्कारवान् । स्त्रीशूद्रयो यजमानयोस्तु मंत्रवर्जं कुर्यात् । कियाश्चि
न्मतेषोडशक्रियासु तावत् स्त्रीशूद्रयोर्हिरण्यगर्भमहादानेष्वनधिकारः अधिकारस्तु जातकर्मनामकरणा निःक्रम
णान्नप्राशनचूडाकरणा विवाहपंचकक्रियातवस्त्रीशूद्रस्य पंचमहायज्ञे संमिलिताः एताः षट् षट्स्वेकादशास्वन्तीति धूनोज्योतमत
ते च षट् संस्कारा मंत्रा यथा । तत्रावगवेदिनां तावत् विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु आसिंचतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । ग
र्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजा ॥ हिरण्ययी अरणी यं निर्मन्थतो अश्विना । तं ते
गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे प्रजापतेन — — तान्यन्योरवश्वाजातानि परिता बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम

श्रो॰ पतद्योनजी॥॥ अजनःशोसुत्वद्घमग्नेयुसुग्यजानाजे। अपनःशोशुचदघं सात स्येमूर्द्धोनमालन्तृते॥ जाः फलिनीर्जाअफलाअपु
न्यानास्वपुष्पिणीः॥ःहस्पतिप्रसूतास्तानोमुंचत्वंहसः॥ ॥एतेगर्भाधानमंत्राः॥ ॥पतसुसीपन्तेसुसीमे घृ दत्ते हिततः अज
पतामन्नेहमीतद्विपासमाहंपौत्रमघनिप्तामितिपुंसवनमंत्र॥ मूर्द्धुवःस्वर्नौत्रिनावृतःसीमन्तोन्नयनमंत्रः॥ ॥व्रतेददामिमयु
२३६ नोघृतस्यवदेसवित्राप्रसूतमथोनोअपुष्मानगुप्तोदेवतानिश्यतंजीवृशनदोलोकेऽस्मिन्मेजीतदेवःसवितामेधाम्देवीसनस्व
तीमधातेअश्विनोदेवावाधत्तांपुष्करस्त्रजाइतिहृदसंमंत्रेः॥ अश्मानवपनशुत्वेवहिनापमशुतंनववेदोवेपुत्रनामासिसजीवृशन
दःशतं। इन्द्रसप्ष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तंदनसुस्थगत्वमस्मोपोप्नंनयी॥॥मनिष्टितनूनीखाऽस्मानेवचःसुहिनत्वेमङ्कामू॥ असे
श्रीः॥ २३५ प्रपन्तिमघवन्नृजीषिन्निन्द्रनाजोविश्ववानस्पत्तृतेः॥ असेसनदोजीवसेधाअसेवीनांधश्वतइन्द्रशिप्रिन्॥ ॥इतिजातकर्ममंत्रः॥ ॥
त्वमुकनामासीतिकन॥॥मंत्रः॥ ॥जेनावपत्सविताक्षुना॥सोमस्यनाजो वनु॥स्यविद्यलेनब्राह्मणाव पतेदमस्यायुष्मानजनदग्नि २३५
र्यथासन्॥जेनाधाताबृहस्पतेरग्नेनिद्रस्यवायुष्पेवपत्। तेनास्यायुष्पेवनसोलोक्यायस्वस्तये। जेनभूपश्चनात्जनेज्योग्चजस्यति
सूर्यम्॥तेनतआयुष्येवपामिसोश्लोक्याजस्वस्तयोउत्येतानमंत्रश्चतुःकृत्वःपठन्॥ ॥इतिचूडाकर्म॥॥ व्रा॥॥वक्ताहूतिपूर्वसावित्र्य
नुवचमित्युपनजनंत्वंव्रतपसिनस्ति। तद्देक्वसीत्तिःश्रापुत्यामदेवास्ईपश्यमानातिर्जजन्त्राःस्थिनेनगैस्तुष्टुवासस्तनूभिर्व्येशाम
देवहितंजदायुःशन्नइन्द्राग्नीत्तवतामवोभिःशन्नइन्द्राग्नीवनु॥॥नातहव्याःसमिन्द्रासोमासवितापशुनाः शन्नाइन्द्रापूष॥॥वाज
शातो। कप्ताना स्वित्रआनुवदूतीसदाचघःसखाकप्तासविष्णुजान. तास्योनापृथिवीभवान्नजना॥॥वेशनीजघ्रानःशर्मसप्रथाः
तच्चन्नुर्देवहितंपुनस्तनसुक्रमुच्चननरापस्येशनदःशतंजीवेमशनदःशतमिति। महानाम्नीव्रतमंत्राः॥ ॥त्वंव्रतानांव्रतपतिन
सिमहाव्रतजस्वाहा॥ ॥इतिमहाव्रतमंत्रो॥ ॥त्वंव्रतानांव्रतपतिनसि उपनिःप्रदस्वाहेत्युपनिष्पद्व्रतमंत्रो॥ ॥जेनावपत्सवि

तान्जुने॥सोमस्यनाज्ञो वनुना॥स्य विद्वान्ब्राह्म॥ोव पतेदमस्यायुष्मान्नृप न द ण्डि र्जथासन्।जेन धाता बृहस्पतेन ग्नेनिंद्रस्य वायु
ष्पेवपन् तेनतस्यायुष्येवपामि।सुश्लोकाय स्वस्तये।इत्येतन्मंत्रास्वतुःपठेत्॥ ॥इति गोदानमंत्रः॥ ॥समावर्तने स्नानमन्त्रा वादानु
ध्यानं विद्यापस्मृतिं निंदा स्वविद्यां श्वेचसद्धीं ब्रह्मचारी पंचमी।इष्टं दत्तमधीतं च कृतं सत्यं श्रुतं च तत्।जदग्ने पनिस्यैंद्रस्य प्रजापतिकस्यसत्रान्
ष्मिनाजन्यस्य सपितृकस्य सपित्नाजन्यस्य सीमनुष्यस्य सीमनुष्य नाजन्यस्य सकामस्य मानीकासस्य सानुकामस्य प्रतीकासस्य तद्देव
मनुष्यस्य गोर्भ घर्घाग्रनस्यमहान॥पेस्वपशु निग्नाम्येजन्मआत्मनआत्मनि व्रतैनमे सर्वव्रता निदमहमग्नेस्य धेव्रतोनवा मिस्वाहा।ममाग्ने
वर्च इत्यादिपराधर्गासूक्तं च पठनी पन्न घयाममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु पत्वेवानास्तत्वे ष्युष्मेमा।मस्यन्नमस्नोप्रदिशस्वतस्सर्वपाघ्यन्त्रे
॥पृतनाजयेम।मम देवा विहवेसन्तु सर्व इन्द्रवन्तो मनुतो विष्णुनाग्निः ममान्तरिक्षमनुलोकमस्तु मह्यं वातःपवतां कामेऽअस्मिन्म
यिदेवाद्रविणामायजन्तां सव्यासीनस्तुमयि देवहूतिः दैव्या होतानावनुष्यन्तपूर्वविष्टास्युमातत्वा सुवीनाः।मसंयजतु मयानिहव्याकूतिः
सत्यामनसोमेस्तु।एनोमानिगोकतमर्च्छनाहं विश्वेदेवासोअधिवोचतानः।देवीष्वल्लुर्धीननाः कृतोतविश्वेदेवासहवीनयज्वे।माहास्मि
हिप्रजयामातनूभिर्मोवधाममद्विष्यतेसोमनाजन् अग्नेमन्युंप्रतिनुदन्परेषामदब्धो गोपाःपरिपाहिनस्त्वं।प्रत्यञ्चो यन्तु निगुतःपुन
स्तेऽमैषांचित्तं प्रबुधी विनशात।धाता धातॄ॥भुवनस्य यस्पति र्देवंवातानमतिमानिष्पाहं।इमं यज्ञमश्विनोमा बृहस्पतिर्देवताः
पतुयजमानन्नधात्।उरुव्यचानोमहिषःशर्मयंसदस्मिन्हवे पुरुहूतःपुरुक्षुः।सनःप्रजायै हर्यश्वमृलयेन्द्रमानोरीरिषोमापरादाः।
जनःसचन्ताअश्यतेतवलिंङ्गाग्निस्त्वामवबाधामहेतानावसवोरुद्रा आदित्याउपरिस्पृशं मोग्नं वेतानमधिराजकमन्॥ ॥इतिसमावर्त
नमंत्राः॥ ॥गृह्य॥ मितसोनगृत्वायहृत्सीमयायपत्याजनन्दण्डिर्जथासगतग॥ केमामर्यमासविनापुनं चिन्मसे त्वाउञ्ज्ञाहृपत्याऽदेवाः।
॥ ॥इतिविवाहमंत्राः॥ ।सूर्याय स्वाहा।प्रजापतयेस्वाहा।सोमायवनस्पतये स्वाहा।अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा।इंद्राग्निभ्यां स्वाहा।इन्द्राग्निभ्यां स्वा।

क्रो°

237

हा। यन्वलनये स्वाहा। सोमाय स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ब्रह्मणे स्वाहा। अद्भ्यः स्वाहा। ओं ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा। गृहाय स्वाहा। गृहदेवता
भ्यः स्वाहा। वासुदेवताभ्यः स्वाहा। इन्द्राय स्वाहा। इन्द्रपुरुषेभ्यः स्वाहा। यमाय स्वाहा। यमपुरुषेभ्यः स्वाहा। वरुणाय स्वाहा। सोमाय स्वाहा। सो
मपुरुषेभ्यः स्वाहा। वरुणाय स्वाहा। ब्रह्मणे स्वाहा। ब्रह्मपुरुषेभ्यः स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दिवाचारिभ्यः स्वाहा। नक्तं
चारिभ्यः स्वाहा। स्वधा पितृभ्यः। मनुष्येभ्यो हन्ता॥ अग्नीं मीलिखनो हितेजस्पृस्य देवमूर्त्तिविज्ञो हितानां तल्लघातमे॥ ॥इति पंचमहायज्ञमंत्राः॥
इति ब्रह्मवेदिनी संस्कारमंत्राः समाप्ताः॥ ॥ततः स्वस्वशाखोक्तप्रकारेण कर्म कुर्यात्॥ इति षोडश संस्कारैः॥ संस्कृतो यजमानः पूर्वी
दात्तशास्त्रे पिहितानालदंडकमंडलुयज्ञोपवीतावित्यप्रतिमानाम्पावन॥ नितु स्वयं मया दत्तानीति। ततो नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भा
यवेनमः। चनावनस्य जगतो गृहस्थताय वै नमः। मात्राहं जनितः पूर्वं मत्यं घर्म्मोनन्तो नमः। त्वद्यतः संतवाद्वा दिव्यदेहा तत्र भावयामहे। ततः सु
वर्णासनोपविष्टं यजमानं कुंडसमीपस्थापितैः कलशैर्ऋत्विजः प्रसन्नाः सर्वोषधीना चूर्णिताः देवस्यत्वेतिमंत्रेण॥ अघजातस्य तेजुग
न्निप्रलिप्येत् पामहे वयम्। दिव्येनानेन वपुषा विनंजीव सुखी भव। इति मंत्रेण स्नापयेयुः। ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगंधा २३७
नुलेपनो वेदिपश्चिमदेशे प्राङ्मुखासीनः सतिलजलकुशपाणिः उदङ्मुखोपविष्टेभ्यो गुरुभ्यो ऋत्विग्भ्यश्च अर्घ्यं दत्वा अद्यामुकामुकगोत्रेभ्यो अमुका
मुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यो मुकामुकशर्म्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो गुरुर्त्विग्भ्यो महापातकनाशपूर्वक मन्वन्तरकालावच्छिन्न इन्द्रा
दि लोकपालस्थाननिवासपूर्वक कलिकलुषविमोक्षसिद्धसंघवामनमालावीज्यमानात्व सहितकल्पकोटिशतावच्छिन्न ब्रह्मलोक
महीयमानत्वसहितनन्तकानि मग्नपितृशतानेकवंशपुत्रपौत्रतानताकामो हवेदिका जीलिखित चित्रतिल स्वद्रोणोपनिष्ठापित
मुपतिष्ठत फलपुष्पावशालितपंचवर्णवितानकमिमं हिरण्यगर्भं विष्णुदैवतं स्वालंकृतास्मदत्तिमनसा गव्यवस्थ्य जाणुप्रभत्युमनंजत्य
स्वदाक्षिणात्यो अन्योन्यानामगोत्रेभ्यः संप्रददे इति सतिलकुशजलमुदधाद्दिहस्तेषु ऋत्विग्भ्यः जेत्। गुरुर्यदा अस्य हिरण्यगर्भमालम्भ्य तु स्वस्ती
तुष्टान्नुला पुरुषोत्तम मे॥ नामस्तुतिं पठेयुः। ततो यजमानोऽर्घ्यं हत्वा दक्षिणेनाहिरण्यगर्भमहादानप्रतिष्ठार्थमिमं सुवर्णमग्निदैवतं

सौः॥ २३७

दक्षिणां तु स्वयमहेसं ब्रूयादिति यथाक्रमं गुर्वादिभ्यो जापकादिभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् । इत्येकपक्षः । अपन स्युश्च ऋत्विग्गुरवेऽस्मिन्नृत्विग्भ्यो दद्यात् । पुन
श्चैतानुपूर्वकं गां सर्वं गुरवे दद्यात् । तथा पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनं । ग्रामं विषयं जनान्यत्तत्तत्सर्वाणि च यथाशक्ति गुरवे दद्या
दुदकपूर्वकमन्वन्तरे सर्वकर्मसमाप्तिशेषं तथा विप्रानि दीनानाथादिभ्यो यथाशक्ति सुवर्णान्नादिकमुत्सृजेत् । ततः पुण्याहवाचनादिकर्मशेषं
समाप्तिं तुलापुरुषवत्कार्यं ॥ ॥ इति जेमप्रकाशे लिङ्गजगत्तेदानप्रयोगपद्धतिः ॥ ॥ अथ ब्रह्माण्डदानम् ॥ ॥ मत्स्य उवाच ॥ ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम् । यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् । पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् । ऋत्विङ्मं
उपसंज्ञानभूषणाछादनादिकं । लोकेशावाहनं तद्वदधिवासनकं तथा । कुर्याद्विंशत्पलादूर्ध्वमासहस्राच्च शक्तितः । सकलद्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं
कांचनं बुधः । दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षड्वेदाङ्गसमन्वितं । लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखं । शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितं ।
शिवाच्युतार्कशिखरे यस्य स शिवाच्युतार्कशिखरः । वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम् ॥ वितस्त्यङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् । कौशेय
वस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरिन्यसेत् । वितस्त्यङ्गुलशतमिति वितस्तेरूर्ध्वं खर्वविद्धानुसारानि ङ्गुलशतं यावत्समन्तात्तुलायामविस्तरम् । तथा
ष्टादशधान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् । पूर्वेणानन्तशयनं प्रद्युम्नं पूर्वदक्षिणे । अनन्तशयनः शेषशायी । प्रकृतिं दक्षिणोद्देशे संकर्षणम
तः परम् । प्रकृतिर्महालक्ष्मीः पश्चिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम् । अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः परम् । समन्तादुन्नपीठस्थानर्चयेत्कांचना
न्बुधः । स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान्पूर्णकुंभान्दशैव तु । दशैव धेनवो देयाः सहेमाम्बरदोहनाः । पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणाम् । भक्ष्यभोज्यान्न
दीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनैः । होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुंगवैः । इममुच्चारयेन्मंत्रं त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणां । नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्ववास
जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते । सप्तार्चिलोकामरभूतलेशगर्भाय साक्षीविततानि नक्षी । ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु पापानि चराचराणाम् । त्वद्दान
शस्त्राहतपातकानां ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं प्रयान्तु । एवं प्रणम्यामरविश्वगर्भं दद्याद्द्विजेभ्यो दशधा विभज्य । ब्रह्मानशस्त्राहतपातकानां भागद्वयं तु

को०

पुनोप्रकल्पसमंत्रजछेष्यमतः क्रमेण॥ स्वल्पैंचहोमैंगुनवेवकुर्जो वशैकानिविधानमुक्तं॥ सएवसीपूज्यनमोल्पवित्तैर्जयथोक्तवस्वातन॥ दिक्षे
नाम्त्रत्रहोमएवकर्त्तव्यस्तनस्पनिवर्त्तत्वात्जापकानीननिष्टत्तिः स्वल्पशब्दार्थोविधायते॥ जोजितोपथानामामानद्रव्यक्षेहितापदानैमुत्रमान
द्रव्येणोत्तमलदर्द्धेनमध्यमेनदर्द्धेनकनिष्टैस्वल्पेनस्वल्पेमुक्तकालत्रैकाग्निविधानुमुक्तं अत्रापिवनानामानद्रव्यतथैवकल्पनापुक्त अन्यथ
238 स्वल्पस्यावधिसापेक्षत्वादवतिविशेषाज्ञानेनपवसामादनमुष्टापकेशास्त्रमनर्थकंस्यात्॥ एवमन्जेष्वपिनानानामानद्रव्येषुप्रनेषु
कल्पपादपादिपूत्तममध्यमकनिष्टस्वल्पवित्तागोजातव्यः जज्ञैतदपिलिंपुनुष्णोत्तमकुर्णद्विस्थाज्जदानमधिगम्यमहद्विधानैनिर्कृतमलम
प निशुद्धतनुमुनानेनानंदकृत्वदमुपैतिसहाप्नोतिः सन्तानवेत्पितृपितामहपुत्रपौत्रबंधुस्विजातिधिकलत्रशताष्टकंसशत्रसींऽदानस
श्रीः॥ कलीकृतपातकौकमातजेद्भ्रजननीकुलामशेषं॥ इतिपठतिश्रृणोतिपएतन्मुनजवनेषुगहेषुधार्मिकाणां॥ ॥अत्रतुलापुनुपदानोक्रम
२३८ न्पतमेकालेदेशेतुलापुनुष्पोक्तक्रमेणायजमानःअघेत्यादिकालदेशासमुच्चार्यमहापातकादितिखिलजापक्षएकाप्नतःपूजासहितमहा २३८
धिमानाधिनेहाणाविशिष्टामेंदक्षन्मुनानिपदप्राप्तिकामःपितपितामहपुत्रपोत्रकलत्रबंधुस्विजातिधिशताष्टकाशोषमातृकुलसंक्ले
पतार्कसफलीकनायासन्तानाणानन्दनकामःश्वःखोत्रलाऽमहादानंप्रतिपाददीप्ये इतिसंकल्पवृद्धिस्वाद्धशिवादिपूजाब्राह्मणवाचना
ऽपदप्रवेशपइतिविशेषः॥ ततोजजमानःआचार्यादीन्पथाविहितक्रमेकुजुतेत्वनुजानीयात्॥ त्रथाचार्योविधौलिखितपञ्चगतेष्णोऽश
नवकस्रोपनिपद्धैंचाशदधिकपलशतध्यपनिमाणात्मकैतिलद्रोणस्थापयित्वालडुपनिवाललाणीतंत्रलोऽसुद्रमुवर्णमर्पमथ्या
पूजेत्वात्यशविंशतिपलाद्दूर्द्धैपलमाहस्लाघयथाशक्त्यानुसारेणासुद्रसुवर्णाधिष्ठितसकलद्वजात्मकूर्मकंठकुंत्ताक्रतिवितलेतस्य
द्वैगुलेरातताधिमुवर्णपनिमाणानुसारेणासमाप्तामविलनेपूर्वदिदिक्षेवेशितश्चात्वचतुर्दन्तमुवर्णामजेनावृतदिग्गजे॥ आग्नेयादिग्नि
वेशितद्विदन्तमुवर्णामप्पुंडरीकदिग्गजें॥ दक्षिणादिग्निवेशितततथान्तताञ्जनाख्यदिग्गजे॥ वायव्यादिग्निवेशिततथान्तुतसुप्रतीकं

ख्यदिग्गजम्। तथा पश्चिमदिग्निवेशितमूर्त्तिमात्मानं ज्ञसूत्रहस्तशिञ्जाकल्पव्याकरणानि। शुक्रज्योतिश्छन्दः तथा प्राचीदिग्निवेशितमूर्त्ति
मात्मानं ज्ञसूत्रहस्तशिञ्जाकल्पव्याकरणानि शुक्रज्योतिश्छन्दः तथा प्राचीदिग्निवेशितचतुर्दन्तगजारूढवज्रहस्तनानारत्नाकल्पितसुंदरं।
आग्नेयीदिग्निवेशितपिंगलश्मश्रुकेशाञ्जानुगावसाशनीनागमालाशक्तिहस्तछागारूढम्। क्षलनी दक्षिणादिग्निवेशितसदानन्ददहस्तसुदर्श॥
स्वनाथसोमं ईशानादिग्निवेशितत्रिनेत्रत्रिशूलकपालपाणिं अर्द्धशोभनवृषभारूढमहेश्वरम्। तथा मध्यस्थापितपद्मासनस्थाक्षमालासुव
पुस्तकमंडलुहस्तपार्श्वस्थितहंसचतुर्मुखीं तथा शिखरनिवेशितपंचवक्त्रपंचदशननेत्रकपालखट्वांगवरहस्तचंद्रमौलिवृषभस्थसदाशिवं
नत्रैवनिवेशितपद्मशंखगदावज्रहस्तवासुदेवं तत्रैवनिवेशितपद्मासनपद्मनसनाद्यनहस्तसूर्यम्। तथा सिवसीनिधिनिवेशितवृत्तपद्मा
सनाक्षसूत्रवरदाभयहस्तगौरीप्रतिमम्। वासुदेवसान्निधिनिवेशितपद्मासनस्थसर्वालंकारभूषितसुवर्णवर्णहस्तलक्ष्मीप्रतिमम्। गर्त्ते दशास्था
पितवरदशक्तिहस्तप्रसन्नवदनपद्मासनस्थधनाध्यक्षसोमाख्य। नीलानिलप्रत्यूषप्रभासाख्यसंज्ञवसवस्पष्टकत्रपालयात्तत्रैव स्थापितमेषवृषमि
थुनकर्कटसिंहकन्यातुलावृश्चिकधनुर्मकरकुंभमीनेषु। क्रमेणावात्र्यममित्रवरुणाणीसज्ञागेन्द्रविवस्वतपूषपर्जन्यत्वष्टृविष्णुसंज्ञकद्विषडु
प अहस्तसुप्रीन्द्रितेजोमंडलमध्यमधादशादित्यरूपी। तथा तत्रैव स्थापितहरिणपृष्टध्वजहस्तसुक्रज्योतिः प्रसन्नत्यजैकोनपंचाशन्मरुद्
पी। तथा मुक्ताफलमनकतवैदूर्यपद्मरागमोमेदनीलमणात्मतनप्रवालाख्यमहारत्नसमन्वितम्। एतद्दिग्गजादिमनुकर्णान्तदेवताविशेषं॥
ब्रह्माण्डायेक्षुरसमुद्रातकप्तपूर्णान्दिग्गजादिदेवतानि मौलो ब्रह्माण्डकनाप्यप्रतिमाभिहानि स्यात्। विंशतिपलद्वयेपलसहस्रावधि कृष्णसुवर्ण
स्य ब्रह्माण्डस्य कलद्व्यनिर्माणविधानात्। काञ्चनाल्पकानजेद्विविधुनः काञ्चनापवेशान्वा दिग्गजादिप्रतिमापनिर्माणात्मकृतिसुवर्णापनिमा
णिचपधपिनस्यतेतथाप्यंगुष्ठपर्वादिति नालिपजेन्नं प्रतिमामात्सलजलणिविदितव्यो। आमाप्पोत्सलपजेन्नीसुवर्णापतिमाणांच कोशपचवस्ते
वीतं तस्यसमस्तासूत्रहद्वादशधान्यानिस्थापयेत्। तानि तु सप्त दपुनाणि॥ जवगोधूममुधान्यानि तिलाः कंगुकुलत्थकाः। माषामुद्गाः मसूराश्च
कोद्रवाः श्यामसर्षपाः। गवेधुकाः सनीवाराश्च आढक्यो ह कल्पकाः। चणकाः शीनकाश्चेति धान्यान्यष्टादशैव तु। कोद्रवस्थाने लिप्या वाइति

न्ने०

धवित्पाठः॥ निष्पावाः सितसिध्विनिति व्याख्याने। तथा पूर्वेणागुडपीठे सेषपर्जन्यगासस्थलन्तूर्णं कस्थितैकपादशेषस्तेनागास्थिता पन्नपादस्वज
नुस्थितप्रशानि तेकनागानि स्थितद्वितीपकशिनोघस्थितल्लतीपकनसन्तानुमंजनीघृतवतुर्थकनागानि कमलमुपासीनपीताम्रहृकमलनाल
लग्नमधुकैटभपतितान्जलशेखवक्रगदापूर्वाभ्युधमनन्तशाजनैस्थापयेत्। आग्नेय्यां गुडपीठे द्विभुजधनुर्धारापाणिसुन्दरमूर्तिप्रद्यु
म्नम्॥ तथा याम्यां गुडपीठे मातुलुंगमहाखेटपानपात्रकनीशिनोघृतनागलिंगयोनिकौप्रकृतिमूलस्थाने न्यसेत् नैर्ऋत्यां गुडपीठे द्विभुजं हल
239 मुशलपाणिमासकर्षणं। तथा वारुण्यां गुडपीठे अब्जमालावनदहलमग्वेदमर्पकजहलेपजुर्वेदं। वीणावेणुधनवामदक्षिणां ल्लसामवे
दं कमलधनमथर्ववेदं चेति चतुर्नोवेदान्॥ तथा वायव्यां गुडपीठे शानखड्गधनुः ष्पेटधनमनिरुद्धं। तथोत्तरस्यां गुडपीठे पूर्वा कलशा
मग्नित्रयं वैशान्यां गुडपीठे वामाधोघस्तत्वेतघृतपद्मशीर्षं दक्षिणाधोघः कन्यघृतवरणगदेसितपद्मासनस्थं प्रसन्नवासुदेवं। एतेष्व
श्रीः॥ नलसपाःनादप्रः पूर्वादिक्रमेण पृथक्कुम्भवर्धारितान् एवं। ततः स्थापितान् ब्रह्मादीन् प्रणवादिनमोन्तैर्नाममंत्रैरावाहनादिषोडशोप २३८
२३८ चारैः स्थापयत्क्रमेणार्चयेत्। ततः समन्तादष्टपूर्वादिक्रमेण नावसवसीतान् स्थापयेत्। तथा दशदिक्पालान् कीवनालीकृतावहगमीदाः कीस्यदोहनापादुका
पात्रहयवामनासनदर्पणानि ततोऽष्टमधुपर्कादिनिर्मितभोजनपात्रदीपफलमाल्यानुलेपनगंसहापूकल्पयेत्। ततो ब्रह्माण्डस्थापनवि
तानकं पंचवर्णफलपुष्पोपशोभितं दद्यात्। ततोऽग्निकुण्डमुत्तानालिगुप्रवेशनादिकर्मशेषसमाप्तिपूर्णाहुतिपर्यन्तं कृत्वा तुलापुरुषवर
ल तः पूर्वं वस्तुपुण्याहवाचनेन कृतेन यजमानं मंगलगीतवाद्यशब्देन तुलापुरुषवेदिपश्चिमे देवधामासीनेक तत्र पुण्ये कुण्डसमीप
स्थ कलश जलेनगुरुवेदविज्ञःसुनाम्नामनिर्मितैः स्नपयेत्॥ तल्लिकालपुरुपालिश्चितमंत्रैः स्नपयेत्। ततस्नातो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो
गृहीतकुसुमाञ्जलिस्तुलां त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वक्ष्यमाणमंत्रमुच्चारयेत्॥ मंत्रः नमस्ते विश्वेश्वर विश्वधामजगत्स
वित्रे भगवन्नमस्ते सर्वाधिलोकानामनन्तलेशगर्भोसादेवितनानिरन्तोऽनेदुःखितास्तेषु प्रिनोत्तरन्तु प्रपान्नुपापानिरवाच्यतामातथा
नशक्याहतपात्रानीवलायां ऽपोष्याःप्रलयेत्रपान्नुस्त्वेतदुक्त्वा पुष्पाञ्जलिं तत्र प्रक्षिप्य वेदी प्राङ्मुखउपविश्य दक्षुरवाप

विष्णुरूपः॰ आचार्य॰ ऋत्विग्भ्यः॰ ब्रह्माण्डं दशधा विभज्य उदकपूर्वं दानप्रयोगेन दद्यात्। प्रयोगस्त्वेवं अद्येहेत्यादि महापातकादि निखिलपापक्षयपूर्वकाक्ष
य॰ सहितमहाविमानाधिष्ठितविशिष्टानेकजन्मानि पदप्राप्तिकामः॰ पितृपितामहपुत्रपौत्रकलत्रबंधुमित्रज्ञातिषष्टिशतान् पृशोध्यमान् कुलपातक
सकलीकरणासन्तानानन्दकामस्त्वइदं ब्रह्माण्डं तिलद्रोणोपनिष्ठापितमेतावत्संख्यफलमुद्रसुवर्णाधिष्ठितसकलब्रह्मात्मकामदिग्गजाष्टकखण्डकुले
कपालमध्यस्थापितचतुर्मुखशिरश्चनस्थापिताच्युतार्कगोनीलजुष्मीप्रतिमं। गर्तस्थापितवस्वष्टकमेषादिद्वादशराशिस्थितनात्राद्दित्यमुण्डज्योतिः॰ ध्रुवतिष्म
तुष्टासिहानलसमन्वितं अष्टादशधान्योपेतं कोशजवस्त्रसंवीतं पूर्वादिदिग्गजस्थितगजतुण्डपीठस्थापितानन्तराजनाप्रद्युम्नकृतिसंकर्षणवासुदेवचतु
ष्कानिरुद्धवासुदेवं समन्त्रास्थापितवस्त्रसंवीतं जलपूर्णदशकैः सहेममालैकानौवनदहेमधेनुदशकैः सहितं पादुकोपानहच्छत्रचामरनासनदर्प
भाजनन्यनाज्येनदीपफलमाल्यानुलेपनैः संस्कृतं उपनिष्ठितफलपुण्योपशोभितं पंचवर्णवितानकं विष्णुदैवतं अमुकामुकगोत्रेभ्यः अमुकामुक
शाखाध्यायिभ्यः गुर्वर्त्विग्भ्यो अमुकामुकशर्मभ्यो मन्त्रपुनामो क्तागच्छ वस्यजाप्तुष्मत्यं संप्रददे इति सतिलकुशजलमाचार्यादिहस्तेषु प
द्यात् इति ब्रह्माण्डमालप्तुष्टस्त्रीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा स्वस्वशाखाधीनकामस्तुतिं पठेयुः। साच तुलापुरुषलिखितास्ततो यजमानः॰ अद्येहेत्या
दिकृत्वैतत्ब्रह्माण्डमहादानप्रतिष्ठामिमीमुष्वसंमग्निदेवतं दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति जपेत्। क्रमेण गुर्वादिभ्यो दक्षिणां दद्यात्। अथवा गुर्वादीनप
नितोष्य तदनुज्ञया अन्येभ्योपि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। विंशतिपलादूर्ध्वं सार्द्धपलशतकं यावद्यथाशक्त्या निर्मितं ब्रह्माण्डमाल्पवित्तो यजमानः एका
ग्निविधानेन दद्यात्। ततो एकाग्निविधानेन एकोगुरुदयं पञ्चवेशान्तं च फलिखनादिकं सर्वं कृत्वा पश्चिमदिग्निर्मितकुण्डे ब्रह्मोपवेशनपूर्वं स्वशा
खाधीनेकात्रैः सूर्यादिदेवताकैः सूर्यादिवनस्पत्यन्तपात्रान्ताभ्यः तिलाज्यद्रव्येण इति देवतमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवाज्याहुतीर्जुहुयात्। जापका
प्रशंसन्ति ध्याजे जपेयुः। यजमानस्य सकलं ब्रह्माण्डगुरवे दद्यात्। अथवा देशकालेन नगुरुं उपनीतोप्यतदनुज्ञया अन्येभ्योपि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्।
ततस्तुलापुरुषोक्तक्रमेणादीनानाथदितोषणपुण्याहवाचनादिकर्मशेषसमाप्तिं कुर्यात्। समीपं गत्वा सूर्यादिदेवताः प्रणवादिनाममंत्रेण
चतुर्थ्यन्तेन स्वस्वनाम्ना गंधादिभिरुपचारैः पञ्चोपचारानुसमर्पणेन पूजयेत्। गुरुस्तु यजमानं देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवम्। आशिषं च विपुलां दत्त्वा

नो०

पुनरागमनाय चेति मंत्रेण तावद्विसर्जयेत् । अनन्तरं सर्वकर्म्मसमाप्तिशेष्यत जाविहितं दीनानाथादिभ्यो यथाशक्ति सुवर्णान्नादिकमुत्सृजेत् ॥ ॥
इति श्रीक्षेमप्रकाशे प्रयोगपद्धतौ ब्रह्माण्डमहादानविधिः ॥ ॥ अथ कल्पपादपदानम् ॥ ॥ नवमम् ... ॥ कल्पपादपदानाख्यमतः
परमुत्तमम् । महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् । पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् । पुण्याहवाचनं कुर्याल्लोकेशावाहनं तथा । ऋत्वि
ग्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् । काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् । वृक्षमिति जातावेकवचनं वृक्षानिति सुगम एव पाठः । नानाविहग
२४० वस्त्राणि भूषणाच्छादनानि च । सप्तक्षितं त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रात्प्रकल्पयेत् । अर्द्धकृष्णसुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपम् । गुडप्रस्थोपरि स्थाप्य शितवस्त्र
युगान्वितम् । सप्तक्षितं त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रात्प्रकल्पयेत् । अर्द्धकृष्णसुवर्णस्य प्रतिमासहितमुक्तलज्ञाः कल्पवृक्षेण कारयेत् । कामदेवमधस्ता
सौ०श०॥ त्तु सकलत्रं प्रकल्पयेत् । सन्तानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् । कामदेवमधस्तादिति सन्तानं योनीयम् । अथ यस्मादिति कल्पवृक्षे ब्रह्मादि त्रिंश
पिसौ वध्यते तद्वदिति पञ्चशाखे त्वेवं गुडप्रस्थोपरि स्थितत्वेन वस्त्रयुगान्वितौ तु तुरीयांशेनेति वशिष्टस्यार्द्धस्य तु तुरीयांशेनेति बोद्धव्यम् । मन्दारं द
२४० क्षिणे पार्श्वे श्रिया सार्द्धं घृतोपरि । पश्चिमे पारिजातं तु सावित्र्या सह जीनके । सुरभीसहितं तद्वदुत्तरे तु हरिचन्दनम् । तुरीयांशेन सौम्येन कुर्वीत फलसं २४०
युतम् । तुरीयांशेति मन्दारपारिजातौ नयनुष्ण्यं जनीयं सुनतिः कामयेनुः कौशेयवस्त्रसंयुक्तानि नुमाल्यफलान्वितानि । तद्वदष्टौ पूर्णकलशान्प
दुकासनभाजनम् । पादुकोपानहच्छत्रं चामरासनसंयुतम् । अशनभाजनं भोजनपात्रैश्चाशनं पीनं फलमाल्ययुतनामिति वितानविशेषणाल्लिङ्गया
द्वादशधान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् । होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः । त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् । नमस्ते कल्पवृक्षाय
चिन्तितार्थप्रदायिने । विश्वम्भराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्तये । यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मस्थाणुदिवाकराः । मूर्त्तामूर्त्तपरं बीजमतः पाहि सना
तनम् । त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तं पुरुषोऽव्ययः । सन्तानाद्यैरुपेतः सन्पाहि संसारसागरात् । एवमामन्त्र्य तद्धीमान्दत्त्वा वै कल्पपादपम् । चतुर्भ्य
स्त्वापरान्त्विग्भ्यः सन्तानादीन्प्रकल्पयेत् । एतेन वलान्यन्वान्तरान्त्विजो वृन्दीत्यर्थः । प्रकल्पयेद्दद्यात् । स्वल्पे त्वेकाग्निवत्कुर्याद्गुरवे वा
त्निपूजनम् । स्वल्पे ब्रह्माण्डे व्याख्यातेन विलशाखीं प्रकुर्वीत न च विस्मयवान्भवेत् । अनेन विधिना यस्तु महादानानि वेदयेत् सर्वपाप

विनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधस्य फलं लभेत्॥ अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धचारण॥ किन्नरैः भूतो नन्तव्यांश्च मनुजान्वान प्रयोमसस्मिन्नानाभूपमा
नोदिवः पुण्यैः पितृपौत्रप्रपौत्रकान्॥ विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोके सगच्छति॥ द्विविकल्पशतन्तिष्ठेद्राजराजोत्तवेत्ततः॥ नानाप्रगावलो
पेतो नानाप्सरगणपरिवृतः॥ नानाप्रत्याकथाशक्तो नानापताकापुष्पवृजेराज्ञो वापठेत्स कलकल्पतत्र प्रदानं जो वाच्यं॥ इति पुण्यात्पयनः स्मनं दो॥
सापीड लोकमपि गमस्सहाप्सरोभिः मन्वन्तरं वसतिपापविनिर्मुक्तदेहः॥ ॥इति कल्पपादपदानम्॥ ॥अथ सर्पपातकनाशनकल्पपादपम
हादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तु लापुरुषोक्तानामन्यतमे काले देशे च तुलापुरुषोक्तक्रमे॥ संकल्पं कुर्यात्त यथा अद्येहेत्यादि सर्वपापवि
मोक्षपूर्वकाश्वमेधफलतुल्यफलनो मसमसंख्यानूतन विष्यदालीजमनुजतानाम्॥ पूर्वकाप्सरःसिद्धचारण॥ किन्नरपरिवृतत्वसर्वभूप
मानत्वपुत्रपौत्रसहितकल्पशतावच्छिन्नस्वर्गोपस्थावस्थितिपूर्वक नानाप॥ पनापताकथाशक्तनूलोकनाजनाजत्वपूर्वकार्कविमान
कनानानाप्रशपुनप्राप्तिकामः स्वः कल्पपादपमहादानं प्रतिपादयिष्य इति॥ ततस्तुलापुरुषोक्तविधिना वृद्धिसाद्धशिवादिपूजावाज॥
वाचनाद्युपादिनाम् मत्पूर्वकं दानमंडपवेदिकाकुंडसंस्थानसंतनम्॥ मंडपप्रवेशनान्तं कुर्यात्॥ मातृपूजादिसंकल्पवाक्यं तुलापुरुषप
दस्थाने कल्पपादपपदत्रजेप इति विशेषः॥ ततो यजमानआचार्यादीनिर्पुयाविहितं कर्मकुर्तेत्यनुजानीयात्॥ अथाचार्यो वेद्यांलिखि
तपश्चषोडशारेचक्रमध्यनिहितगुडप्रस्थोपरि यथाशक्तिपलत्रयादूर्ध्वं पलसहस्रावधिकस्वर्णदानार्थी पञ्चकृतस्य पुष्पमधुवासस्पृद्धं
नघटितं पञ्चशाखं वृक्षं त्रिमानानाफलविहगवस्त्रभूषणम्॥ पुतमूलदेशस्थापितपद्मासनस्थाजमालाध्वपुस्तककमंडलुहस्तपार्श्वस्थि
तहंसचतुर्मुखप्रतिमांमूलदेशस्थापितपद्मशंखगदाचक्रहस्तविष्णुप्रतिमम्॥ तत्रैव स्थापितप्रतिसुष्प त्रिनेत्रपंचमुखकपालशूलखड्ग
डमरुहस्तचंद्रमौलि वृषभस्थशिवप्रतिमान्त्रनिवेशितपद्मासनपद्मनसनाहस्तसूर्यप्रतिमम्॥ सितवस्त्रयुगान्वितं कल्पपादपत्रस्था
पयेत्॥ तद्दितीयान्यर्धसुवर्णाः चतुर्थांशेन घटितं कल्पपादपसदृशं मूलदेशस्थापितमनोमनो तरूपवेश्वशींखपञ्चचापवाणानति
चीनिशक्तिसन्तन्यत्रैकैकहस्ताष्टबाहुमकरवाहनकामदेवप्रतिमां॥ कल्पपादपात्पूर्वत्रगुडप्रस्थोपरि संतानाख्यं सितवस्त्रयुगान्वि

ने०

तीदिवदानुस्थापयेत्॥ तथा तावतैः सुवर्णैर्निघटितमपि स्थापितपद्मासनासीनीं सघोलीकानालीकृतमुक्तासोपमवनदहस्तसीप्रतिमां ब्राह्म
मेवमन्त्रानानिधानैः कल्पपादपेंद्रजितोऽनघृतत्रस्थापनि स्थापयेत्॥ तथा तावतैः सुवर्णैर्निघटितं पद्मासनासीनांक्षसूत्रकमण्डलुहस्तसावि
त्रीप्रतिमां धिष्ठितमूलदेशापवित्रनद्धसंज्ञकल्पपादपैपश्चिमेन जीवकस्थौत्रस्थापनि स्थापयेत्॥ तथा वसिष्ठसुवर्णैर्निघटितपूर्व्वपादपसह
रामघस्थापितत्रश्रुतल्लनमुनानिगवीप्रतिमं कल्पपादपमुत्तरेण तिलत्रस्थापनि फनिवंदननामानन्तरं स्थापयेत्॥ ततः सर्व्वान्कोश
२५१ जवस्त्रसंवीतान्कुंकुममाल्यफलान्वितान्कुर्यात्॥ अथ पूजोपकरणान्युपकल्प ॐ ब्रह्मविष्णुशिवार्कसहिताय कल्पपादपाय नमः इत्यने
न मंत्रेण सर्व्वोपचारैः कल्पपादपमभ्यर्च्य ॐ कामदेवसहिताय सन्तानाख्याय देवतरवे नमः इति मंत्रेण सर्व्वोपचारैः सन्तानं पूजयित्वा
श्रीः॥ ॐ सीसहिताय मंदाराय देवतरवे नमः इति मंत्रेण पूर्व्ववन्मंदारमभ्यर्च्य ॐ सावित्रीसहिताय पारिजाताय देवतरवे नमः इति मंत्रेण पारि
२४१ यवत्सं पूज्य सुनन्दीसहिताय हरिचन्दनाय देवतरवे नमः इत्यनेन मंत्रेण पूजयेत्॥ ततस्तेषां समन्तादष्टौ पूर्णकुंभान्स्थापयेत्॥ तथा
पादुकासनच्छत्रजलदीपिकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनानि प्रतिवृक्षं स्थापयेत्॥ तथा तेषां समन्तादष्टधान्यानि स्थापये २४१
त्॥ तानि च सर्वाणि प्रयोगकल्पितानि ततः कल्पवृक्षसोपनिकल्पाल्लीकृतैः पंचवर्णैर्वितानं दद्यात्॥ ततोऽग्निकुंडमुत्रात्वे गुप्तवेशनादि
कर्मशेषं समाप्य पूर्णाहुतिं दद्यात्॥ कर्मतुलापुरुषवत्कुर्यात्॥ ततः पूर्व्ववत्सुरापाहवावनकृतेन तत्क्रतुलापुरुषवत्कृत्यः
स्नापितो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लाभरणभूषितो गृहीतकुसुमांजलिः कल्पपादपसमीपं गत्वा त्रिः प्रदक्षिणम्॥ मा
त्रजवज्जपमात्॥ मंत्रमुच्चारयेत्॥ मंत्रः॥ नमस्ते कल्पवृक्षाय चिंतितार्थप्रदायिने॥ विश्वंभराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्तये॥ यस्मात्त्व
मेव विश्वात्मा ब्रह्मस्थाणुर्दिवाकरः॥ मूर्त्तामूर्त्तपरं बीजमतः पाहि सनातनं॥ त्वमेवामृतसर्व्वस्वमनन्तपुरुषोऽव्ययः॥ सन्तानाद्यै
रुपेतः सन्पाहि संसारसागरात्॥ एवं कल्पपादपं प्रणम्य पश्चात् लिखितपुष्पैः संपूज्य वेदांगपुरस्कृतमुपविश्य दक्षिणस्थापयि
यमुनवेदानन्दाकेन दक्षिणपूर्व्वं कल्पपादपं दद्यात्॥ ततश्चाग्वेदविदे ऋत्विजे तथैव सन्तानाख्यं दद्यात्॥ एवमेव मंदाराख्यं यजु

र्घ्रदिविदे ऋत्विजे दध्यात् । इत्थमेवहनि वंदनानि यानात् । अथ घे वेदत्रत्विजे दध्यात् । तत्रैवैदानवाक्ये । अघे हत्यादिसर्वपापविमोक्षपू
र्वकाश्वमेधफलतुल्यफलनोमसंख्यानूतत्तदिष्णपदात्मीयमनुजतानगापूर्वकामनः सिद्धचाननाकिन्नन्नपनिरतत्वसर्वस्वपमानत्व
पुत्रपौत्रसहितकल्पसतावच्छिन्नस्वर्गे हध्यावस्थिति पूर्वकनानाजावलीपेतनानाजापनाजाः । नानापताकयासक्तनूलोकन
जनाजत्वपूर्वकाक्षेव श्रीविमानकनानानाजापुनप्राप्तिकामः गुडप्रस्थोपनिस्थापितमेतावत्सुवर्णसुवर्णघटितपंचशाखैः कृत्रिमनाना
फलविहंगवृक्षस्वर्णपापुतं मूलदेशस्थापितब्रह्मविष्णुशिवनाशकन्प्रतिमं सितवस्त्रध्वजान्वितं कौशेयवस्त्रसंवीतेन्नुमाल्यसमन्वितं पादु
कासनगजनदीपिकोपानहछत्रचामनासनतन्नपनाोज्यपात्राद्दशधान्यान्वितं इमं कल्पपादपममुकगोत्रायामुकवेदाध्यायिने गुरवे ब्राह्मणा
यतुभ्यमहं संप्रददे । अघेहत्यादिनानाजापुनप्राप्तिकाम इत्यन्तमुच्चार्य गुडप्रस्थोपनिस्थापितमेतावत्पलसुवर्णसुवर्णघटितकल्पपा
दपसदृशं मूलस्थापितसकलत्रकामदेवप्रतिमं कौशेयवस्त्रसंवीतेन्नुमाल्यफलान्वितं पादुकोपानहाशनगजनदीपिकहछत्रचामना
सनतन्नपनाोज्यपात्रादशधान्यान्वितं सन्तानाख्यं देवतरुममुकगोत्रायजुर्वेदामुकशाखाध्यायिने त्रत्विजे तुभ्यमहं संप्रददे । तथा । अघे
हत्यादिनानाजाप्राप्तिकाम इत्यन्तमुच्चार्य घृतप्रस्थोपनिस्थापितमेतावत्पलसुवर्णसुवर्णघटितं कल्पपादपसदृशं सघस्थापितसी
प्रतिमम् कौशेयवस्त्रसंवीतेन्नुमाल्यफलान्वितं पादुकासनगजनदीपिकोपानहछत्रचामनासनतन्नपनाोज्यपात्रदशधान्यान्वितं
मंदानाभिधानं देवतरुममुकगोत्राय यजुर्वेदामुकशाखाध्यायिने त्रत्विजे तुभ्यमहं संप्रददे । अघेहत्यादिनानाजापुनप्राप्तिकाम
इत्यन्तमुच्चार्य जीनप्रस्थोपनिस्थापितमेतावत्पलसुवर्णसुवर्णघटितं कल्पपादपसदृशं मूलदेशस्थापितसावित्रीप्रतिमं कौशेयवस्त्रसं
वीतेन्नुमान्नुमाल्यफलान्वितं पादुकासनगजनदीपिकोपानहछत्रचामनासनतन्नपनाोज्यपात्राद्दशधान्यान्वितं पारिजाताभिधानं दे
वतरुममुकगोत्राय सामवेदामुकशाखाध्यायिने त्रत्विजे तुभ्यमहं संप्रददे । तथा । अघेहत्यादिनानाजापुनप्राप्तिकाम इत्यन्तमुच्चार्य
तिलप्रस्थोपनिस्थापितमेतावत्पलसुवर्णसुवर्णघटितं कल्पपादपसदृशं सघस्थापितहरिप्रतिमं कौशेयवस्त्रसंवीतेन्नुमाल्यफला

ने०

न्वितमुपाउत्कासनताजनदीपिकोपानहच्छत्रचामरासनतत्कपत्नोऽप्याष्टादशधान्यान्वितं हनिर्वेदननामाहनिर्वेदननामानं देवतनुममु
कगोत्राथर्ववेदामुकशाखाध्यायिने ब्राह्मणा॥ यजमानस्त्विजे तुभ्यमहं संप्रददइति सतिलकुशं संप्रदानहस्ते सुनिक्षिपेत्तातिचस्वस्त्यस्तु
प्रतिगृह्णातु मालत्यर्द्धं सुखी सुकृतातुलापुरुषवन्मा विप्रं यजुः पठित्वाखस्वशाखाधीतकाम स्तुतिं पठेद्वः ततो यजमानः कृते तुल
२४२ ल्यपादपप्रदानप्रतिष्ठार्थममुकगोत्रायेत्यादि इदं सुवर्णममग्निदैवतं दक्षि॥ संप्रददे इति सुवर्णं दत्त्वा क्रमे॥ दत्वा दक्षि॥ दद्यात् स्वस्ति प्र
तिगृह्णीयुः अथ गुरुमृत्विजश्च यथाशास्त्रं कल्पपादपादिविधानदानैः सत्योऽप्यभ्यन्येभ्यो विप्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनतामितिगुर्वादिन्नानुज्ञात
इतनेभ्यो जापकादिभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाकिंचित्किंचिद्दक्षिणां दद्यात् प्रथमपक्षे तु ब्रह्मादिजापकेभ्योऽन्या एवदक्षि॥ दद्यात् अल्पे तु दान
श्री:॥ द्रव्ये एकाग्निविधानेन दद्यात् एकाग्निविधानं चात्र सोऽडएवलिखितं ततस्तुलापुरुषोक्तक्रमेण॥ पुण्याहवाचनादिकर्मशेषं समाप्तिं
२४२ पर्यन्तं कुर्वीत॥ ॥इति श्रीनीलमतप्रकाशे महादानपद्धतौ कल्पपादपमहादानविधिः॥ ॥अथ गोदानसहस्रम्॥ ॥ २४२
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्। गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम्। पुण्यं दिनमथासाद्य युगमन्वन्तरादिकं पयोव्रतः
त्रिरात्रं स्यादेकनक्तमथापि वा। यजएव व्रतं यस्य सपयोव्रतः। व्रतमाहानेः लोकशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुषप्रदानवत्॥ पुण्याहवाचनं कुर्यात्
होमः कार्यस्तथैव च। ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकं कार्यमित्यनुषंगः॥ [ink blot]मलज्जा॥ संप्रयुक्तं वेदिमध्ये धिवासयेत्। घृष्णे
स्वस्रपताबृष्णेलन्तातां प्रयोगो वक्ष्यते गोसहस्राद्विनिःक्रष्यगवां दशकमेव तु गोसहस्रं वहिः कुर्याद्वस्त्रमाल्यविभूषितं गा दशकं
सहस्रावधिकं यत्तोऽपि दशावधिकस्य सहस्रस्याग्रे विनियोगः तान्पूर्वं स्वंवसहस्रस्यावधित्वं च तिष्ठापनमस्तु तेस्सवहिर्मंडपाद्धर्यै
वहिः सुवर्णशृंगाभरणानीयपादसमन्वितं॥ अन्तः प्रवेशादशकं वस्त्रमाल्यैः पुष्पजनेत्॥ अन्तर्मंडपान्तः सुवर्णघंटिकायुक्तं ताम्रदोहन
कायुक्तं मृदोहनकं पादोहनताजनं सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टोत्तरच्छदं॥ कौशेयवस्त्रसंवीतं माल्यगंधसमन्वितं। हेमरत्नयुतैः शृंगैः
स्वामनेः स्वोपशोभितं हेमवल्लर्वहेमरत्नपादुकोपानहच्छत्रचामरासनताजनं। गवां दशकमध्ये स्यान्नन्दिकेश्वरः॥

नंदिकेश्वन त्रपंश्च जोगेवन्त्यते । कौशेयवस्त्रसंवीतो नानारत्नाासंयुतः कुंजोत्पलसाता दूर्ध्वसघेमे तदयोप्तः सक्ति तःपलसाास्वा ।त्रि
त जीजावदेवत्नु । एत ओं श्गम्पुनादिनं दिकेश्वनप पेन्द्रं सुवर्णान्नजतविकानजाते सर्वगोशातेपि शौशेनसघेमे तत्समा चनेत्र । गोसहस्त्रद
जेगोसहस्त्रेजडुक्रन्नसमसर्वस्पदृशाशोवाझ्यसः । पुन्जीकालमथासाघगीतमंगलनिःस्वनेः । सर्घोपस्युदद स्नानस्नापितो वेदपुंगवैः ।
इमम्मुच्चानजेन्मेंत्रेंगृहीतकुसुमांजलिः नमो वो विश्वमूर्त्तिभ्यो विश्वमूर्त्तिस्य एवच । लोकाधिवासिनीत्यस्वनोहि ।। गीत्यानमानमः । गवामंगे
पु तिष्ठंति भुवनानन्देकविंशतिः । ब्रह्मादजन्मयादनानोहिपेः पीतुमेमतः । गावो मेऽग्रतः संतु गावः पृष्ठत एवच । गावः शिनसि मान्नित्यं
गवांमध्ये वसाम्यहं । यस्मात्वं वृषरूपे ।। धर्म एव सनातनः । अष्टमूर्तेनधिष्टानमतः पाहि सनातन । इत्यामंत्र्य ततो दद्यात्पुनर्वनंदिकेश्वनं
सर्वोपकनाा ोपेतं गोयुतंच विच जा ।। क्लिग्त्यो धेनुनैकैकीप्यथकादिनिवेदयेत् । धेनुशब्दो दानयोग्यतामात्रे ।। गोमात्रपनः प्रोगा शादि
तगोदशान्नगन्त्रगवांदशगत्वात् सप्तत्यधेनुपादानुसानात् पूर्वोक्तैव दशकं धेनुरूपमविनोधादिति गवांशतमथैकेकेन दद्याथविंशति
दशपंचाथवाद्याद्यन्केत्यस्त दनुसदानिकावकुस्थोगतव्याजतोदोऽभ्यकनीनवेतावक्तल्यकस्पदातृ व्यासीमदानोगपद्वचेपजोत्रत
मतिस्मिष्टे दिका हगोसहस्त्रदः । सावपेष्ट्रपुजायापि महदानानुकीन्तेन मोतादृर्निर्मुक्तवानी साधदीछेधिपुलोकसिजेत्रनन विधिना
जस्नुगोसहस्त्रप्रदोत्तवेन । सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचानाासेवितः । विमानेनाार्कवर्णेन किंकिाीजालमालिना । सर्वेष्पां लोकपालानाां ल
केशौपूज्यतेमनेः । प्रेतमन्वन्तनेत्तिष्ठेत्पुत्रपौत्रसमन्वितः । सप्तलोकानविनिःक्रम्यततः शिवपुरंव्रजेत् । ततमन्वत्तनल घरितत्वाालान
जदुयत्मातामहानान्दद्यपुत्रपौत्रसमन्वितः । यावकल्पशतन्त धनाजनाजोनवेन्नतः । अश्वमेधशतेकुर्याछिवध्यानपनायणः । विष्णुव
घोरांमास्याजननोमुच्येत वैधनात् । पितनस्वानिनन्दन्ति गोसहस्त्रप्रदं सुतं । अपि स्यात्स्मलुकुलेस्माकं पुत्रदोहित्र एववा । गोसहस्त्रप्रदो
नृत्वाननकादुद्धनिष्यति । तस्यकर्म्मकनोवास्यादपिद्दष्ट्वातयेववासैसानसागनादस्माद्घोरान्मन्वानंनिष्यति । इति पठतिनरोस हस्त्रप्र
दानेमुनन्नुवनेमुपेतं सम्ने दायपश्यन्नभिनुनवतिमुदं वाच्यमानोनिकामंप्रहतकलुषदेहः सोपियातीन्द्रलोकम् ।। ।। इति गोदानमाह

गो०

२४३

दी:॥
२४३

स्रम॥ ॥ॐ नमः शिवाय॥ ॥अथ सर्वपापहरं गोसहस्रमहादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषमहादानोक्तानामन्यतमे काले
देशकाले वाधिवासनदिनात्पूर्वे त्रिरात्रमेकरात्रं वा दुग्धमात्रैकाहारेण यजमानोक्तवेलातोऽधिवासनदिने तुलापुरुषोक्तक्रमेण
घटत्वादिपूर्वकं सिद्धं चानावितत्वकिंकिणीजालमालाढ्यं वर्णविमानकनाकसर्वलोकपाललोकगमनपूर्वकसुनपूजाविशिष्टपुत्रपौ
त्रसमन्वितप्रतिमन्वन्तरावस्थानेसप्तलोकविक्रमानन्तनशिवपुनव्रजनपूर्वकमातृपितृकुलशततारणपुत्रपौत्रान्वितकल्पश
ताधिशिवपुरस्थानानन्तनराजराजत्वाश्वमेधशतफलजितत्वशिवध्यानपरायणत्वेस्वयोगावस्थानसाध्यमुक्तिप्राप्तिकामः स्वा
गोसहस्रमहादानेप्रतिपादयिष्ये इति तुलापुरुषवन्नवृद्धिश्राद्धशिवादिपूजाचार्यवरणवाचनाचार्यादिवरणमधुपर्कदानमण्डपवेदि
काकुण्डसेतानमण्डपप्रवेशान्तं कुर्यात् प्रधानन्तु तस्याधिवासनीयस्य गवेकादशतस्यानुनोघाधदिमण्डपजोपूर्वोक्तममामन्त्रनानंदी
नीकिंतु यथाधिवासनसौकार्यं तत्र वतितयाकनणीजे अर्थास्तनिम्नयामिति कात्यायनवचनात्तन्मातृपूजादिसंकल्पवाक्ये तुलापु २४३
रुषपदस्थाने गोसहस्रपदमन्त्रे ऊह्य इति शेषः ततो यजमानः आचार्यादीन्यथाविहितं कर्मकुर्विति तेष्वनुज्ञाणीयात् ततश्चाचार्यो
वेदीलिखितपद्मगर्ते षोडशानवकृस्यापनिजीववत्सपाः पयस्विन्यागोः पुत्रमुष्णपुष्पपादं पुष्पमुक्तालोहितवर्णवाउद्यानाशाकीयककु
दत्तांसुदीर्घलांगूलीं महाककुत्यतरूपं खुर्वे रूपं मणीसकवालाश्वनीप्रवालानशपृथ्वीगाऽनेत्री दशनागममेकं वृषमपतनम् तथा दशोत्तरा
ऊसहस्राद्धिनिःस्पर्शं वस्त्रमाल्यासुवर्णघण्टासुवर्णतिलकसुवर्णकौशेयवस्त्रगव्यमाल्यसमन्वितहेमनत्नयुतशृंगनोपयसुनचामर
--तितास्रदोहनदशगाः अधिवासयेत् धेनु नितिके चित् गोसहस्रे पुनर्घस्रमाल्यविभूषितेसुवर्णशृंगेनोपयस्रनेमण्डपाद्वानजेत्।
पादुकोपानहच्छत्रताजनासनानितु अधिवासितगोदशकसमीपेस्थापयेत् ।तथा तोवर्णवृषमतनूपौ पुरुषाकृतिर्वा कौशेयवस्त्रसंवीतं
नानातन्नाल्पपिते माल्येन्तुफलसीपुष्पनीदिकेश्वनमः गोदशकमध्ये लवणाशिष्यनेस्थापयेत् पुरुषाकृतिर्यथाऽर्द्धविनेत्रोदितुजःसो

म्जास्यो नंदिकेश्वरनं वामे त्रिशूलं दक्षदत्तिणे चाक्षमालां समन्वितं इति। एतत्स्वरूपं। आदि नंदिकेश्वरं निर्माय। पंचसुवर्णसंयुक्तं पलशतं
दूर्ध्वं पलसहस्रपर्यन्तेन तन्नूपसुवर्णेन स्वशक्त्यानुसारेण। कल्पयित्वा। ततो वेद्या उपरि निष्कलपुण्योपशोभितं पंचवर्णवितानकं दद्यात्। ततो नि
कुंडे पुत्र ऋत्विक्प्रवेशनादि यजमानाभिषेचनान्ते सर्वकर्म्म तुलापुरुषवत्। ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधनो गृहीतकुसुमांजलि
र्गोदशकसमीपं गत्वा प्राङ्मुखमासीनो वन्यमानां मंत्रं पठेत्। यथा। नमो वो विश्वमूर्त्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च। लोकाधिवासिनीभ्यश्च
रोहिणीभ्यो नमो नमः। गवामंगेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येकविंशतिः। ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पांतु मातरः। गावो मे अग्रतः संतु गावः
पृष्ठत एव च। गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहं। यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म्म एव सनातनः। अष्टमूर्त्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन। एवं
गामामंत्र्य अंजलिस्थितपुष्पैः संपूज्य उदङ्मुखोपविष्टा यजमानवेदानवाक्येन तन्नंदिकेश्वरं। गोदशकमध्यात् एकां सवत्सां पादुकादिसमो
पेतां सदक्षिणां समुदकपूर्वं दद्यात्॥ तथाव शिष्टानां गवामेकैकां गामेकैकस्मै वस्त्रवत्तृप्तं तपेक्ष ऋत्विजे दद्यात्। अनन्तरं गोसहस्रमध्यात् दश
तथ पंगुनवे एकैकं शतमेकैकस्मै ऋत्विजे दद्यात्। अनन्तरं गोसहस्रमध्यान्मध्याद्दशशतद्वयं गुनवे एकैकं शतमेकैकस्मै ऋत्विजे दद्यात्
अथवा गुनवे शतं पंचाशतमेकैकस्मै ऋत्विजे दद्यात्। अथवा गुनवे शतं पंचाशतमेकैकस्मै ऋत्विजे दत्वा अवशिष्टा गा ऋत्विग्गाव
जौ अनुज्ञेन अन्येभ्योपि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। निकीवहुभ्यो दद्यात्। यतः स्ववाहुभ्यो दत्ता दातुर्दोषमावहति। एकस्मै तेः पुनर्वेही दद्यात्
सीसहितानोम्न वृक्षरूपे। अत्रैव दानवाक्ये अद्येत्यादि। अमुकगोत्रो यजमान अमुकवेदा अमुकशाखाध्यायिने अमुकशर्म्मा गोब्राह्मणानगुनवे
लवाक्षोरा शिष्यनानोपितं कीवन नल्लालीकृतं कौशेयवस्त्रसंवीतं फलमाल्येनयुसहितमिमं नंदिकेश्वरं पादुकादि सर्वोपकरणसहितं
सदक्षिणं अधिवासितं गोदशसर्वपापविमोक्षपूर्वकसिद्धचानास्वे वितर्किकिाजालार्क विमानकनास लोकपालगोलोकगमनपूर्व
कमुनपूजा विशिष्टपुत्रपौत्रप्रपौत्रान्वितकल्पशतावधि शिवपुरावस्थानानन्तरं राजनाजस्वमेधशतमाजित्वशिवध्यानपरायणा वेषु

नेः वमेगावस्थानसाध्यमुक्तिप्राप्तिकामस्तुत्यमहंसंप्रददे ॐगुरुस्तुउँ स्वस्तीत्युक्त्वा कामस्तुतिपठित्वानंतरंकेशवनेष्ठस्वागोहृष्पेचानुमंत्रयप्रति
गन्हीयान्। कामस्तुतिस्तुत्वा पुनुष्पेलिखितात्। ततोयजमानः सतिलकुशजलपाणिरुग्वेदप्रसूतिं त्योपप्रष्टात्योऋत्विग्भ्यः प्रत्येकमधिवासि
तामेकैकींगांयथाक्रमेपूर्ववद्दानवाक्यप्रयोगेन दत्वा दानवाक्येनपूर्वोक्तव्यवस्थयागुर्वादिभ्योगोसहस्रंदद्यात्। ततोकृतेतद्दानप्रति
२५५ ष्ठार्थमिमंसुवर्णमग्निदैवतममुकगोत्रायेत्यादिनादक्षिणां॥ तुभ्यमहंसंप्रददइति। उदकपूर्वंदक्षिणां॥ गुरवेदत्वाऋत्विग्भ्योपिप्रत्ये
नैवंप्रकारेण॥ दक्षिणां दद्यात्। जापकादिभ्योदक्षिणां॥ दद्यात्। एवंगतविस्मयोविलशाठ्यविवर्जितो यजमानोगोसहस्राण्यमहाद
नविधायानुलापुनुप्योक्तक्रमेण॥ देवताविसर्जनान्तेकुर्यात्। यजमानस्तुतद्दिनंप्रलवानीपयोव्रतस्वल्पवेत। दानस्यागमतेतु। नंदि
स्त्रीः॥ केश्वरादिसहितस्यवृषसंप्रदानकस्यासदेवोत्सर्गः पश्चात्तूक्तव्यवस्थयाविजप्रतिपादनीलत्रदानवाक्यंयथा ॐअद्ययथासं
२४८ तवगोत्रनामत्योगुर्वतिर्विरत्यो। अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायित्योऽमुकामुकशर्मत्योब्राह्मणोत्योन्येत्यस्यब्राह्मणेत्यः ब्रह्म
त्यागोसहस्रमहादानफलप्राप्तिकामोहंमत्स्यपुना॥ क्तव्यागव्यवस्थयादृष्पत्तकांचननत्नालंकृतलवान्प्रो॥ शिष्पनाचोपितकोशे २४८
जवघ्नाघ्णादितमाल्पगंधसमन्वितचापनोपयोन्नितपार्श्वन्यस्तपादुकोपानहच्छत्रजाजनासनगोदधाकसहितावस्त्रमाल्पविभूषि
ताः सुवर्णशृंगीः सुवर्णाभरणानोपपादः सहस्रंगोदद्दाति। प्रतिगृहीतानः स्वस्तीत्युक्त्वासावित्रीपठित्वागाएवतानुद्रदेवताइत्युक्त्वा
यथाशाखंकामस्तुतिंपठेयुः। ततोगुरवेऋत्विग्भ्यश्चदक्षिणां दद्यात्। तद्यथा। ॐकृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थंपुष्पमत्यमहंप्रददेदक्षिणां॥ समुत्प
लिष्पोगृष्पीन्नुमिमेतानिरत्नानिदानानि॥ ब्राल॥ स्वस्तीत्युक्त्वायथाजुर्धगाः पुरोहितेगन्हीनुः यथागुरुर्ऋत्विग्भ्यएवंदद्यात्॥ ॥
इतिसीन्क्रेमप्रकाशेगोसहस्रमहादानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथकामधेनुदानं॥ ॥तत्रमत्स्यपुराणे॥ अथातः शृणुनृपालका
मधेनुविधिंपरम्। सर्वकामफलंनत्तामहापातकनाशनी। लोकेशावाहनंतद्वदेमकायोधिवासनी। तुलापुरुषवत्कुर्यात्कुंडमंडपवेदिका

न्।स्वल्पेष्वेकाग्निवत्कुर्याद्गुरुनेवसमाहितः।कांचनस्यातिसुरुसस्य घेनुवत्सीचकारयेत्।उत्तमापलसाहस्रीतदर्धेन तु मध्यमा।कनीयसीतदर्धेन
कामधेनुः प्रकीर्तिता।शपलसाहस्रीपलसहस्रपरिमाणा।पलसहस्रेति पाठे सहस्रसंख्याकैः पलैर्निर्मितेत्यर्थः।पलस्यार्धेः पूर्वनिपातः।शक्तित
स्त्रिपलादूर्ध्वमशक्तोपीहकारयेत्।विधीकृष्णाजिनंन्यस्य गुडप्रस्थसमन्विते।न्यसेद्धुपन्विते घेनुंमहानलेनलंकृतो।प्रस्थपरिमाणोमहानल
कथनोप्रयोगकर्तव्यं कुंतास्तकसहोपेतानानाफलसमन्विते।तथाष्टादशधान्यानिसमन्तात्परिकल्पयेत्।समोपेतासमन्तात्परिवेष्टिता
इक्षुदंडाष्टकन्तत्कन्नानाफलसमन्विता।याजनंवासनन्तद्वत्ताम्रदोहनकंतथा।याजनंभोजनंयाजनं।कौशेयवस्त्रद्वयसंवृतागोदी
पातपत्रातत्रणाम्निनामा।सुवामनौकुंडलिनीसघंटांगनितिकापादुकचोपपादी।सघंटाग्राणि तिकापादुकावासोनोपपादाचेतिसमासः
कुंडलेघंटाचभूसो वचसोनिगनिंतिकातंजमालासुवर्णमनिमालेतिकश्चित्।नसैश्वसर्वैःपुनतोनिजुष्टो हनिश्चपापुण्यफलेननेकैः।अजाजि
कुरुलुंवुमुशघ्नेनान्निर्वितानकं चोपनिपंचवर्णम्।नसैर्म्मधुनादिभिः प्रपूरितं।अजाजीनवी।कुरुलुंवुमुधान्याकंचोपनिकल्पयेत्।स्नातस्ततोमंगलश
वृषोपेत्र दक्षिणीकृत्यसपुष्पहस्तः।आवाहयेत्तांगुडघेनुमंत्रैर्द्विजाय दद्यादथदर्भपाणिः।त्वंसर्वदेवगणमंदिनसर्वभूताविश्वेश्वरत्रिपथ
गोदधिपर्वतानीतद्वानशून्यस्फलीकृतपातकौघः।प्राप्नोस्मिनिर्वृतिमतीवपरांनमामि।लोकेयथेप्सितफलार्थविधायिनीमासाद्य
कोहिन्नवृदुःखमुपैतिमर्त्यः।विश्वेश्वरत्रिपथगोदधिपर्वतानांसंसारदुःखशमनायपरतश्चकामैर्लौकामघेनुरितिदेवगणावदन्ति
श्रामंत्र्यशीलगुणान्वितायविप्रायकामधेनुमिमींप्रदद्यात्।प्राप्नोतियामसपुर्न्दनदेवजुष्टंकल्पायोगादुपनिष्टतः।पदमिंदुमौलेः।
नत्यप्रकृतत्वंमुधैर्लिविंश्वेप्रदानेप्राप्तेद्विजायेत्येकवचनात्प्राधान्यात्क्रमवेदयत्रतत्विजश्वदद्यात्।जापनितोष्यावेवाधिवासनदक्षि
णामंत्रोपूर्ववितुष्यान्वितएवबाचना।जाः।लक्ष्मीधनस्तु।एकाग्निविधानपत्ने द्विजायेत्येकवचनेस्वानुस्वना।तुलापुरुषादिकमगडल्पा
हो।अथसर्वकामफलप्रदमहापातकनाशनविश्वरूपकामधेनुमहादानप्रयोगः।। ।।तत्रतुलापुरुषमहादानोक्तानामन्यतमेकाल
देशेतुलापुरुषोक्तक्रमेणसर्वंकल्पंकुर्यात्।तद्यथा।अद्येहेत्यादिमहापातकनाशपूर्वकसर्वकामफलप्रदप्रदेवकल्पयोगोपनिष्टत

जे०

विशिष्टपुरंदरदेवजुष्टं द्युमौलिपदध्याम अवाप्तिकामः स्वः कामधेनुं महादानं प्रतिपादयिष्य इति। ततस्तुलापुरुषोक्तेन विधिनादृक्स
ग्रशिवादिपूजा ब्राह्मणावाचनाचार्यादिवरणं मधुपर्कदानं मंडपवेदिकाकुंडसंस्कारान् मंडपप्रवेशान्तं कुर्यात्।। मातृपूजासंकल्पवाक्ये तु
लापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपदप्रयोग इति विशेषः। ततो यजमान आचार्यादीन् यथाविहितं कर्म कुरुतेत्यनुज्ञानीयात्।
अथाचार्यो यजमानेनानुज्ञातो वेद्यां लिप्तितपद्मगर्तस्योपरि स्थानवकुंभस्योपरि सुधकौं वनमयीं कामधेनुं सवत्सां मुक्ताफलवैदूर्यपद्मरागपु
ष्यरागगोमेदनीलगारुत्मतप्रवालास्खोमहारत्नैरलंकृतां कौशेयवस्त्रसंवीतां दीपातपत्राननागानि नामीपत्रामनां कुंडलिनीं सर्वदां किं
ङ्क्षणमालालंकृतां सपादुकां नौष्यगुरीउत्तमां सुवर्णपलसाहस्रेणाममध्यमानं वर्धेन कनिष्ठां तस्याप्यर्धेनासंक्लृप्तपलत्रयाधिकेना
श्रौ॰।। पि सुवर्णेन यथाशक्ति निर्मितां धेनुं यथाकल्पितसुवर्णचतुर्थांशनिर्मितवत्सां दानसागरपंचोऽप्यस्यावसनिम्रोतान्नुतुर्थांशेननि
२४५ जमः।। कृष्णाजिनोपरि निजक्षेत्रोऽशपलपरिमितगुडेस्थापयेत्। हिरण्यकामधेनवे नम इति मंत्रेण पाद्यादिभिरुपचारैर्नृचे येद्ध्वा तस्याः पार्श्व २४५
तः प्रतिदिशं कुंभाष्टकं नानाविधानि फलानि व्रस्त्रोट्ट्रपादोगोक्काष्टादश धान्यानि समन्नादिनु दर्शाष्टकं नानाफलानि पूर्णकोशयुतानि जनमास
नतायम्रदोहनकं वस्त्रापयेत्। अनंतो लवणादिपंच इत्युत्साहनिद्रामनेकविधानि च जीनकं च धान्यकं च शर्करां दद्यात्। उपरिष्टाच्च वर्णवितानकं
नानाफलपुष्पोपशोभितं वितानकं दद्यात्। कुंडसमीपोपवेशनादि यजमानादिनिष्पेकान्तं कर्म तुलापुरुषवत्कुर्यात्।। अथ स्नापितो यज
मानः शुक्लमाल्याम्बरधरो मंगलवेदघोषेषु सत्सु कामधेनुसमीपं गत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिः कृताञ्जलिः कृत्वा तां गुडधेनुमंत्रेणावा
हयेत्। गुडधेनुमंत्रो यथा। या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता। धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु। देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य
सदा प्रिया। धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु। विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रि
या। चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीः लक्ष्मीर्या धनदस्य च। लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे। स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां च या।
सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे।। इत्यावाह्य त्वं सर्वदेवतामं दिनसंभूता विश्वेश्वरत्रिपथगोदधिपर्वतानां त्वद्दानशब्देश

कृलीकृतपातकौघः प्राप्तोस्मि निर्वृतिमतीवपवित्रमामि लोके जयेप्सितफलायेविधायिनी त्वामासाद्य को हितव दुःखमुपेतिम
र्त्यः ॥ संसारदुःखशमनाय जनस्य कामं त्वां कामधेनुमितिदेवगणा वदन्ति ॥ इत्यनेन मंत्रेणामामंत्रयेदिति कल्पतरुप्रवृत्ति रहुनिवेधस
मन्त्रः पञ्चः नृपाल विद्याधर जो गुग्गुलाक्रमं त्रैनिति पाठमिश्रात्वत्वंसर्वदेवगणानामीदिनेत्यादिश्लोकमंत्रेणावाहनन्तेदेवामंत्रणामिति
पञ्चद्विजाज्जदद्यादथदत्तं पाणिनीति दानविधिवाक्येभ्रामंत्रयशीलकुलरूपगुणान्विताय विप्रायनवेकनकधेनुमिमां प्रदद्यादित्यत्र
फलकथनप्रवाक्ये च विप्रायेत्येकवचनस्य संप्रदानगतस्य विवक्षितत्वादेकस्मैरुनवेकामधेनुं सोपकरणां दद्यात् । तत्र किंत्वसंस्तुजथा
शक्तिसुवर्णादिद्रव्यं दत्त्वा भ्रन्ये कदद्याद्विनापस्यास्य प्रकरणास्तु तगुर्वादद्यादि तितोजना जसागनविधाय नन्दाकनपानि ज्ञातमीयेपु
कल्पतरो विवक्षामानतु विप्रायेत्येकवचनमेवाग्निविधानपञ्जेजाजितं वानुस्मरणापञ्जेतु सर्वेषमहादानप्रकृतित्वत्तुलापुरुषप्रदानवदाचा
र्यादिभ्यो विनागमुवस्य पादानं तु यथा अद्यैगुनवेश्मेवद्विभित्यपर्व इति कल्पेतु दानद्रव्यैएकाग्निविधानं कुर्यात् । तत्रचकलशादानेलिखिती
अत्रैवदानप्रयोगः वेदिपश्चिमतोगभ्रांप्राङ्मुखउपविष्टो यजमानः सतिलकुशपाणिः प्राङ्मुखोपविष्टाय गुनवेश्मघे इत्यादि अमुकअमुकव
अमुकअमुकशर्मणे अमुकशर्मणोब्राह्मणाय गुनवेश्मा हिनाय कामधेनुं कृष्णाजिनोपरिन्यस्तगुनप्रस्थस्थिताभ्यमानन्तरे ता
कृतां कौशेयवस्त्रसंवीतांदीपातपत्रावलम्बनाम्भिसचामरीं कुंडलिनीं सघंटां सगणित्रिकां सपादुकां नोपानत्कुनीपार्श्वे स्थापितकृत्ताम्रकनानां
फलाष्टादशधान्यसमन्वितां निहितेक्षुदंडगंधकांसतनानाफलभूतताजनासनताम्रदोहनकाममध्येपुरतः सर्वैनससहितांद्वादविविधफलजी
नकधान्यंकशार्घं नामुपनिदत्तफलपुष्पोपशोभितंपंचवर्णवितानकां महापातकनाशपूर्वकसर्वकामप्राप्तिदेयकल्याणापवित्रतल्व
विशिष्टसपुनन्दनदेवपुष्पैर्दुमौलिपदयामनुवाप्तिकामस्तुत्यमहंसंप्रददे ॥ इति तिलकुशजलं गुरुहस्ते निक्षिपेत् । ततो गृहीतात्वश्ली
त्सुह्काकामस्तुतिं पठेत् । ततो यजमानः । कृते तद्धेनुदानप्रतिष्ठार्थं इमं सुवर्णममग्निदैवतं दक्षिणां अमुकगोत्राय इत्यादि तुभ्यमहं सं

नौ०

246

यद इति दक्षिणां दद्यात्॥ ॥ततः स्वस्ति गुणपकेभ्यो हिरण्यं गावा दक्षिणां दद्यात्। ततः पुण्याहवाचनादि देवताविसर्जनपर्यन्तं तुलापुरु
षवत्॥ ॥इति श्रीक्षेमप्रकाशे कामधेनुमहादानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथ हिरण्याश्वदानं॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणं॥ ॥अथातः
संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम्। यस्य प्रसादाद्भुवनमनन्तफलमश्नुते। अनन्तं फलं यस्मिन् भुवने तदनन्तफलं पुण्यप्राप्तिर्यस्मिन् तथा साध
कृत्वा ब्राह्मणवाचनं लोकेशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुषदानवत् ऋत्विग्भिः उपसंस्तानं भूषणाच्छादनादिकं स्वल्पवेद्यां कुण्डे अग्निवत्कुर्यात् हेममवाज
मर्प्य बुधः स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि। कौशेयवस्त्रसंवीतं स्थापयेद्धेमवाजिनम्। तिलमानात् सर्वात्त्वन्तोक्तं तन्महादान
न प्राप्ति तिलद्रोणाः सीत्यत्रापि गृहीतव्या विरोधात्। कृष्णाजिने तिलाः कृष्णाजिनं तिलस्थं स्थाम युनीत्यर्थः। कौशेयवस्त्रसंवीतं काञ्चनं हेममवा
जिनं। शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रपलाद्बुधः। पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनैः। पूर्णकुम्भाष्टकोपेतं माल्येक्षुफलसंयुतं। सज्जी
हैमा॰ सायफलानान्यद्धेम मालिङ्गं पुनातम्। ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः। इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः। त्रिः प्रदक्षिणी
२४६ कृत्य तिरोच्चः। नमस्ते देवदेवेश वेदाहरणलम्पट। वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात्। त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्कर। २४६
यस्माद्भासयसे लोकानतः पाहि सनातन। एवमुच्चार्य तु नवं तत्र स्वे विनिवेदयेत्। सर्वं शय्यादिकं दत्वा तु जीतान्नेलमेव हि। अत्रापि ज
सीप्रदानं कृत्वा दिव्यारव्यानं कामधेनुवद्बोधव्यं पुनाणं। स्नावितानन्दद्वक्रानजे भोजनादिकं। पुनाणं सर्वाणीकानजे कुर्यादित्यर्थः। ब्रा
ह्मणान् भोजनाकल्वकानजेत्। आदिशब्देन तर्पणं। मुख्याः सावित्राणि इति क्वचित्पाठः। तत्र यस्मात् पूजने पुनाणं मेव तोजयेदित्यर्थः।
इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः सं पूज्यमानो दिवि देवतैः। विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्नोति सिद्धैरपि पूज्यते सः। इति पठति
जपतरत्नमवाजिप्रदानं सकलकलुषमुक्तः तापपुक्तेन रूपः। कनकमयविमानेनार्कलोकं प्रयाति त्रिदशपतिवधूभिः पू
ज्यते जोयपरपेत्। नावालुल्यातिपुनुष्पाल्पधनः स्मनेधा हेमाश्वदानमनिनं दद्यती हलोके सोपि प्रयाति हतकल्मषपशुद्धदेहः
स्थानं पुरंदरमहेश्वरदेवजुष्टं॥ ॥इति हिरण्याश्वदानं॥ ॥अथानन्तफलं भुवनप्रदं हिरण्याश्वमहादानप्र

जोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषमहादानोक्तकाले देशे अधिवासनदिने आचार्यः सुविनीतात्मा प्राङ्मुख उपविश्य गृहीतकुसुमाञ्जलितिलो
यजमानश्चर्त्विगादिसकलपापक्षयानन्तशाश्वततुलानुत्तमगमनपूर्वकपुलोकगतिसिद्धदेवतापूज्यमानविशिष्टमुनानिपदप्राप्ति
कामः स्वाहितनारायणसमहादानमहं प्रतिपादयिष्य इति संकल्प्य विधाय तुलापुरुषोक्तक्रमेण ॥ द्विसाद्धशिवादिपूजाब्राह्मणवाचनाचार्य
दिवृतानामधुपर्कदानमण्डपवेदिकाकुण्डसंतानमण्डपप्रवेशान्तं कुर्यादिमान्कपूजादिवाक्येतुलापुरुषपदस्थाने हिनारायणपदप्रवेपइति
विशेषः॥ ततो यजमानश्चाचार्यादीन् यथाविहितं कर्म कुरुतेत्यनुजानीयात्। अथाचार्यो वेदीं लिखित्वा पञ्चगव्येनोक्ष्य शान्तवृक्षस्योपनिर्मा॥
पतिमिततूलाधरन्नस्थापितकृष्णाजिनस्थापनितिपलाद्यूर्ध्वपलसहस्रपलपर्यन्तेन यथाशक्ति सुवर्णेन निर्मितहैमाख्यकोशपवृक्ष
संवीतं स्थापयेत्। ॐ हिनारायणावाहनम् इति मन्त्रेण गोविन्दादिनिउपचारैः पूजयेत्। तत्समीपे अर्घमुदिन्दुफलमाल्येनयुतानथोपूर्वक
लशान् स्थापयेत्। पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनानि निदध्यात्। सर्वधान्योपकरणानि विनायोगदर्शनाद्धस्तादायान्जानि
चस्थापयेत्। तदुपरि पञ्चवर्णफलपुष्पोपशोभितं वितानकं दद्यात्। तथा शय्यां तूलिकोपधानप्रच्छादनपटफलपुष्पकुंकुमकर्पूरागुरु
चंदनताम्बूलदर्पणाः केशप्रसाधनिकाचामरव्यजनासनपादुका एतन्महासिपुत्रिकादीपिकोपानद्युगलताम्रघटिकादिजलपात्रैर्वि
तानाप्युपस्करवतीमुपतिष्ठापितसुवर्णमयमालंकृतप्रतिमाऽपि स्थापयेमान्तर्मूर्तिर्यथा पद्मासनादजिताकनपृतशान॥ सर्वैव्रू
पानानूपिनाकार्यो ततः कुण्डसमीपोपवेशनादि यजमानान्तिके कपर्दैर्न्नैकर्मतुलापुरुषवत्कुर्यात्॥ अथस्थापितो यजमानः शुक्लम
ल्याम्बरधरो गृहीतकुसुमाञ्जलिर्हिनारायणस्य समीपं गत्वा त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य पुष्पमालामन्त्रमुदीरयन् शतयानमस्ते देवदेवेशवेदाहन
तालीपट। वाजिरूपो गामामत्स्यान्पाहि संसारसागरात् नमेक सप्तघातूत्वाद्दपत्तनूपतानाथ्के ॥ जसांगामम पसेलोकानतःपाहि सन
तना इत्युञ्जापयेद्व्याजलिं हिनारायणस्य दक्षिणतोपकरणानि हिनारायणे गुरवे दद्यात्। मान्त्रिस्त्याजयादिनवपत्केकेगांदद्यात्॥ ॥

इति तोलनाजसागनविधायनाः। विनामणीनलाकनापापानितपञ्जे अकृतिहतं तुलापुरुषप्रदानं वदद्वैगुनवेदप्याश्च द्वैस्त्विमल्प
नति व्यवस्था अथवा गुनुक्त्वा ऋत्विजस्सन्नोपयन्प्रेत्यो पित्राशालीत्पादधान्यं अल्पदानद्रव्यं बालजो कारवाग्निः अत्रैवेदनवजोमगवेदिप
श्विमत्ताग्निप्रागजुनस्वोपविष्टो जजमानस्सतिलजलपाणिरुदङ्मुखोपविष्टा जगुनवो अघ हत्पादि अमुकगोत्रा य अमुकवेदा अमुकशाख
ध्यायिने अमुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय जगुनवेश्मीहिनापाश्वदेहकृष्णाजिनोपरि निजसतिलद्रोणास्थितमुद्रसुवर्णनिर्मितकोशजवद्दसंवीतं
कृष्णाष्टकर्मात्मजनुफलपादुकोपानच्छत्रवामनासनताजनोपवीतं सोपस्कनमाल्ये ऽमूर्त्तिशय्यासहितं समकलपापजपानक्षय
स्वतान्नतानुलोकगमनपूर्वकपुलोकगति सिद्धदेवतापूज्यमानत्वविशिष्टमुनानिपदप्राप्तिकामस्तुत्यमहंसंप्रददइति मुनुसहि
सतिलकुशजलं निपेत्। गुरुस्वस्वलीत्मुष्काप्यथावेदं तुलापुरुष्पालिखितां कामधृतिं पृच्छेत्। ततो यजमानः कृतेनु जिनापाश्वदान
श्रीः॥ २४७ प्रतिष्ठार्थमिमं सुवर्णमग्निदैवतं दक्षिणां अमुकगोत्रायेत्यादि तुभ्यमहं संप्रददइति दक्षिणां दद्यात्। कलिकस्योदक्षिणादानं यथा २४७
अद्यामुकसदद्यात् गोत्रायत्र अग्वेदिने त्वत्विजे अमुकवेदंशर्म्मणे तुभ्यहिनापाश्वदानकर्म्मणि कृतकर्म्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतां
गामनुष्ठ देवताः संप्रददे। एवमन्येपि ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दानमथ दीनानाथतर्प्पणाम्। तुलापुरुषप्रवरो व्यवस्थाने पञ्जोतुपानवाकजसं
प्रदानवाक्ये संप्रदानगतवहुवचनम्। हनीयम्। ततः पुरापाहवाचनादिद्वताविसर्ज्जनान्तो तुलापुरुषप्रवरः। तस्मिन् हनि यजमा
नो तैलं तु जीतपुनासवर्णां कुर्यात्। पुनसावपितानैवतोजनादिनतोषयेत्। ब्राह्मणाश्च तोजयेत्॥ ॥इति सीनिमप्रक
शहिनापाश्वदानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथ हेमाश्वनथदानम्॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनु
त्तमम्। पुन्यमश्वरथं नाम महापातकनाशनम्। पुण्यं दिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्। लोकेशावाहनं कृत्वा तुलापुरुषदानवत्।
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम्। कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा कांचनं स्थापयेत्ततः। सप्ताश्वं चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सकूबरं

धातुगान्धोकाणं ऐन्द्रनीलेन कुंतेन ध्वजरूपेण॥ संपुनाम॥ इन्द्रनीलनिर्मितेन कुंताकेन॥ ध्वजेनेत्यर्थः॥ इन्द्रनीलसंवद्धेनेति कश्चित्
लोकपालाष्टकोपेतं पञ्चनागदलान्वितम्॥ सबलानः पूर्णकलशान् यान्यान्यष्टादशैव तु॥ कौशेयवस्त्रसंयुक्तमुपनिष्टाद्वितानकं मा
ल्यनुफलसंयुक्तं पुत्रुप्येण॥ समन्वितम्॥ पुत्रुप्येण॥ विष्णुपतिमपापोपन्नकः पुमान् कुर्यात्मन्त्राधिवासनमित्यन्ये पठन्ति॥ कौशेयव
स्त्रसंवीतमिति न यथविशेषणामुपनिष्टाद्वितानकं जस्य समुपनिष्टाद्वितानकं कौशेयवस्त्रसंयुक्तं॥ तन्निर्मितवितानकं॥ उपनिष्टाद्वितव्य
मित्यन्ये॥ छत्रकौशेयवस्त्रोपानह पादुकाः॥ गोनिर्विनवतस्माद्विद्धाद्वशयनाशनम॥ आनानाद्विपलाद्ध्यौः पौकितः॥ कानन्दे ध्रुवः॥ तानःपु
लसहस्रद्रूपी॥ अश्वाष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिर्निर्यवाजिभिः॥ ब्रा॥ मस्पामयपुतं दद्याद्॥ मसिंहं ध्वजान्वितं॥ अत्राश्वराजिवाशद्धो लघुरूपात्वपनेः
हिमध्वजोन्वितमिति हेमेन सिंहांकितेन ध्वजेनेत्यर्थः॥ वकान्नी बुधो तस्य तु नगरस्यावतारि विनो॥ वक्रनत्रो॥ वकस्मैपस्थो पुण्यक॥
लालतः॥ प्राप्यपूर्ववत्सर्वा पितो द्विजैः॥ त्रिःप्रदक्षिणाम्॥ आदत्यगृहीतकुसुमांजलिरिति घक्षित्वा ध्रमेषु द्रुक्माल्पाम्बनयनोदध्यादिमं
त्रमुदीनपेरा॥ पुण्यपादनोगतमा विहीनं पूर्ववत्तुलापुरुषवर॥ नमोनमः॥ पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरंगमाय॥ धाम्नाय
धीशायजनवातवायपापौघदावानलदेहमान्निवस्वष्टकादित्यमनुगणानां त्वमेव घातापनमांनिधानं॥ यस्ततो मेहृदपीश्वजातु
धर्मैकतानस्वमघौघनाशात्॥ इति तुनगनथप्रदानमेवंतत्वनयसूदनमत्र तजः करोतिसकलुष्पपटलैर्विमुक्तदेहः॥ पनमस्तुपै
तिपदंपिनाकपाणेः॥ देदीप्यमानवपुष्यादिविजितप्रतापवमाक्रम्य मंडलसप्तं समवं॥ लानोः॥ सिद्धो गणान नगनस्य सदपीजमानवक्री
बुधोबुधजनर्जनवितं सहास्तोः इति पठतिस्थणो तिवापड्त्यं कनकतुनगन्थप्रदानमेवं॥ सनननकपदंजेनरकदाविन्नोनकनिपोतं
वर्नंप्रणातिरूपम॥ ॥अथ महापातकनाशन पुण्यपहितापाविनथम॥ दानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषमहादानोक्तेकालदे
शोपातव्यदानस्याधिवासनदिने प्रातःशुचिर्नातौ यजमानः प्राङ्मुखउपविष्टः कुशातिलजलपाणिर्महापातकादिशकलक

ज्ये०
लुप्य विमोक्षानन्तनपिनाकपाणिपदप्राप्तिकामः अथवा निजवपुस्तेजोनिर्जितार्कबिंबं ज्ञानुर्माऽस्त्वाक्रमणपूर्वकं सिद्धयोगमान जनस्व
घृदपेपीयमानमुग्धीवृजलविनकालत्रलसहवासप्राप्तिकामः श्वः हिनाप्पारखमहादानं प्रतिपादयिष्यतिरित कल्पतुलापुरुषोक्त
क्रमेणाद्वृद्धिसाद्ध शिवादिपूजाब्राह्मणवाचनान्तं पूर्वदिनगामधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंज्ञानमंडपप्रवेशान्तं कुर्यान्द्वितीयदिव
248 सेतुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भपदप्रयोगे पठति विशेषः ततो यजमानो यथाविहितं कर्म्म कुर्वीत विप्रगोदीनधनुजानीयतोनुत
आचार्ये यजमानात्पश्चिमे तो वयवीलिप्तितप्रागर्तभ्योऽस्थानव क्रसोपनि निहितहेमपात्रे निरंपापनि मिनीतिलाग्रञ्जेशो गापतिमि
ताघ्रन्तेवा सौवर्णनर्थेपुष्कलसप्तरखंपुष्कवत्तुरखंवावतुरखंक सकूर्वनर इन्द्रनीलमणिमयेनघटजनरूपेणकलशेनयुतं हेमनिर्मितं च यजा
सौ०॥ न्वितोपूर्वादिदिग्विवस्थितवज्रल्ताऽदानोज्जलजमालोकपालाष्टकाधिष्ठितम् तथा पन्नागदलपुष्पकंपल्लवपान्तस्थितिपलसहवृष्य
२४८ पजन्तेन सुवर्णपुवर्स्मन यजमानशान्तपयेत्पाधघटितौविष्णुप्रतिमयोपवीविष्टितौ उपविसितसौवर्णपदेवताकानपुरुषप्रतिमाग २४८
नकानादर्कं कोशेयवस्त्रसंवीतैस्थापयेत् हिरण्यगर्भवत्तया जनमुपतिमूर्त्तिर्गान्धादिनिस्तुपभावेन युजेत् नस्पतयस्यप्तञ्जकार्यमत्र विधिनु
जो दिव्योष्पधिदक्षिणहस्तेष्पास्य पुष्पकालंकृतवामकरोर्ध्वनीयावबिंदो कुर्यान्नित्यसप्तमन्त्रवत्तु कुर्यात् ष्पष्टाध्रुशावान्य
निमाल्पनुपफलसंयुतानिषव्नू चामनं कोशेयवस्त्रोपानत्पादुकाव्यापयेत् सप्ताभासनगाखवितवास्यानेनुनोपकल्पयेत् तथा हि
रण्यपात्रस्थपलिकोरोजवस्त्र निर्मितपंचवर्णं फलपुष्पोपशोभितं वितानं दद्यात् तथा ग्रस्त्राज्जनप्रोक्षणतुनोरवानरकोवाविनवानुमानेन
दानपोपकल्पयेत् अन्त्रलोकपालादिप्रतिनिर्माणदानार्थं कृतेन तु सुवर्णैकदेशेनेति ज्ञातव्यम् ततः कुंडसमीपोपवेशनादि यजमाना
नियोकंती तुलापुरुषवत्कुर्यात् ततः स्थापितो यजमानः मुक्तमाल्याविनुद्यतो गृहीतकुसुमांजलि हिरण्यगर्भवत्समीपं गत्वा विष्णु
दक्षिणं कल्पवृक्षमाणामंत्रेण स्तुवतीमंत्रः नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरंगमाय धाम्नामधीशाय जनवानवाय पु
पोघदावानलदेशशान्ति विस्व ष्टकादित्यसन्तु ज्ञानान्निमेवयातापनं मे विधानम् जनतत्तो मे हृदये प्रयान्तु घर्म्मैकतानत्वनम॥

घनाशादिति । इह पुना॥ ॥ नुक्रमपित्रिः प्रदक्षिणीकृत्य तुल्याञ्जलिमहातीर्थनि नामणिदानसागरानन्तलोकनेषु लिखितान्भोजादिविने लिखिते।
ततो हिरण्यपारखनत्थपुष्पाञ्जलिं दत्वा हिरण्याश्वरथं दद्यात्। अवसमं स्यादसुतत्वागुनोश्व कैगुणपस्यपुकत्वाद्दशधा वित्ताग्गेजातस्पर्शीनोजा
इति ह्मथैवाहृतः। तद्यथा। वेदिपश्चिमदेशे प्राङ्मुख उपविष्टो यजमानः सतिलकुशजलपाणिर्गुरुः प्राङ्मुखं गुरुपूर्वेत्यत्र लिखितः। अद्येहत्यादि
अमुकामुकगोत्रेऽस्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिनस्त्वोऽमुकामुकशर्मणस्त्वो गुरुं त्रातिम्नोब्राह्मणोत्स्य इमं सौवर्णहिरण्यापारखनथं
तिलाद्यन्नारूप्याजिनोपविष्ठितं कृष्णसौवर्णसप्ताश्वैर्युक्तं सौवर्णचतुर्नखं चतुश्चक्रं सकृवर्णऐन्द्रनीलहेमसिंहध्वजरूपान्वितं अग्र
लोकपालाधिष्ठिते समन्तात्स्थापितपूर्णकलशचतुष्टयाष्टादशधान्यमाल्यनेत्रफलचामरकौशेयवस्त्रोपानत्पादुकैरुपकल्पितशयना
शनैतावतसावीप्सुतैः। प्रत्यन्तेतावत्सर्वैस्वैकारश्च संहितैः कौशेयवस्त्रपंचवर्णवितानकोपेते। महापातकादिसकलकलुषविमोक्षानन्तर
पिनाकपाणिपदप्राप्तिकामः। अथवा नितृवपुर्लेजोनिजितार्कं त्वानुमंडलीक्रमे॥ पूर्वकसिद्धिगणानपनयद्दर्पपीपमानमुखीवु
जलविरकालब्रह्मसहवासप्राप्तिकामः। गुर्वर्ध्यकल्पितत्यागद्विजन्मल्लिंगाष्टकार्थंकसिल्पितत्यागाष्टकमेवंकल्पितत्यागदशकं पुष्पमयं
संप्रददे। इति सतिलं कुशजलं गृहीत्वा हिरण्येषु निक्षिपेत् तिजस्वी स्वर्णी सुप्रकाजथावेदं तुलापुरुषपतिलिखितं कामस्तुतिं पठेत्पुः। अथवा सर्वप्रकृति
मूततुलापुरुषमहादानवद्दक्षिणां गुरवेऽर्धमल्लिंगत्य इति सागनविज्ञामणीनलोकनकनाः। पञ्चगुरुर्ध्वर्त्विजोऽन्येन सुवर्णेन लक्षमूल्यादिना सर्वपूज्य
नदनुरूपाश्वेत्यो ब्राह्मणेभ्योऽपि यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात्। अन्ते तु देवद्रव्येत्र लोजे क्रमेकाग्निविधानं कुर्यात्। ततः कामस्तुतिपाठानन्तरं
स्फतेन हिरण्याश्वरथमहादानप्रतिष्ठार्थममुकगोत्रायेत्यादिना सर्वं सुवर्णमाग्निदैवतं दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति गुरवे दक्षिणां दत्वा
माल्लिंगजापकेभ्योपि पृथक् सुवर्णदक्षिणां दद्यात्। ततः पुण्याहवाचनादिदेवताविसर्जनान्तं तुलापुरुषवत्॥ ॥इति सीनेमश्र
काशे हिरण्याश्वरथप्रयोगः॥ ॥अथ हेमहस्तिरथप्रदानम्॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभं।
जमस्प्रसादाद्भुवनं वैष्णवं याति मानवः। पुण्यां तिथिमासाद्य तुलापुरुषदानवत्। विप्रवाचनकं कुर्यात् लोकेशावाहनं बुधः। असीम

जे

त्रिकोणस्थः वलत्तीर्विचित्रा निस्वतुसंक्रसमन्विता वलती ति ~~...~~ कान्तितुपनितेन कुटीच्छादनैः। विचित्राभिः वितानघटिताभिः लोक
पालाष्टकोपेतं तत्र स्तार्धकाशिवसंयुतम्॥ मध्ये नानाधान्योपेतं लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितां। कृष्णाजिने तिलद्रोणे कृत्वा संस्थापयेद्धमूं। तथाष्टादश
२५१ धान्यानि तानि राजन्नासनवेदनेः। दीपिकोपानहछत्रदर्पणोपादुकान्विता। ध्वजेतु गरुडं कुर्यान्नकुलं नागेन्द्रं नाजकं च तुर्भिः कलशैः सार्धं गोभिन्न्
भिन्नन्वितम्॥ चतुर्भिः हेममातङ्गैः मुक्तादामविभूषितैः। स्वरूपतस्फटिकं स्वर्णपुष्पं कल्याणि वेदयेत्। कुर्यात्पञ्चपलादूर्ध्वमासानादर्पिशक्तितः।
तानः पलसहस्रदश तथा मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुंगवैः। त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमांजलिः। इममुच्चारयेन्मन्त्रं ब्राह्मणोत्थानिवेदयेत्
नमो नमः शंकरपद्मजार्क लोकेश विद्याधर वासुदेवः। त्वं सेव्यसे देवपुनागजन्मजोमदश्वनन्दन पाहि तस्मात्॥ यत्तत्पदं परमगुह्यतमं मुरारे
नानन्दहेतु गुणरूपविमुक्तमन्तः। योगैकमानसदृशो मुनयः समाधौ पश्यन्ति तत्त्वमसि नाथ न थोविमूढः। तस्मात्त्वमेव सागर संस्तुतानामानन्दमी
श्रीः॥ ढ्ययतम घनजातएवशान्तम् स्मादघौघमेनेनकुतुप्रसादं चामीकरेन नयमाप्यसम्प्रदानात्। इत्थं प्रणम्य कृतनकेतनपप्रदानं जाकान्येत्सकलपाप २४९
२४९ विमुक्तदेहः। विद्याधर नाम नमुनीन्द्रगणाभिजुष्टं प्राप्नोति सोपरमतीन्द्रियमिन्दुमौलेः। जनतं दुनितविताकलोन्हलयन्ति जालव्यतिकन हतदेहो
देवगनाजोपि वैचूत न पतिवपितृपुत्रान्बान्धवान्प्य शोष्यान् हृतनयशु राजदानाद्धाश्वतीं सम्पविष्णोः॥ ॥अथ वैष्णव न नवनप्राप्तिहेतुहेमह
स्तिनयमहादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषमहादानोक्तकाले देशोद्भूतस्य महादानस्याधिवासनदिने प्रातःस्नानाचान्तः शुचिर्दे
प्राङ्मुखउपविश्य कुशतिलजलपाणिः अद्येत्यादि सकलपापविमुक्तिपूर्वकविष्णुपदप्राप्ति विद्याधर नाम नमुनीन्द्रगणासेविता तीन्द्रि
येन्दुमौलिपदप्राप्तिकामो नौवनबाद्यिननकगतानाम पिपितापुत्रादीनं पूर्णसुद्धरणापूर्वकविष्णुपदजनकामः स्वाश्वो हेमहस्तिनय
महादानं प्रतिपादयिष्य इति संकल्प तुलापुरुषोक्तक्रमेण वृद्धिसाक्षशिवादि पूजाब्राह्मणवाचनाचार्यादिवरणं। मधुपर्कदानं मण्डपवेदि
काकुण्डसीतानमण्डपप्रवेशान्तं कुर्यात्। साङ्गप्रतिज्ञस्य दिवा यजेत् तुलापुरुषप्रपदस्थानं हेमहस्तिनयपदप्रयोगः इति विशेषः। ततो यजमानोऽप
याविहितं कर्म कृत्वा तेगुर्वादीनन्नुपानीयाम् अथाचार्योवेद्यां लिखितपद्मगर्तेणाडुशान वक्रसोपनिठन्तनलोम्निप्राचीनग्रीवकृष्णा

जिनेतिलक्षो मीनिधानसुहहुवाोपलपंचकाघनत्यपलसहस्रघजपर्जन्तेनजथाराक्तिसुवर्णोनिर्म्मितं हेमहस्तिनर्थपंचनूय...नी
विविधमणिपो मीउितं विचित्रचतुःकिंकिणीनाच्छादनैर्युनंचतुरस्रकेपूर्वादिगवस्थितैंद्रादिलोकपालाष्टकाधिष्ठितं ब्रह्मा...मे
पुतंमध्येनानाजगाधिष्ठितं लक्ष्मीपुष्टिपुताघजेस्थगतुऽप्रतिमेकूवनागस्थितविनायकप्रतिमंपुष्कहेमहस्तिचतुष्कमौक्तिमाला
लंकृतंस्थापयेन्ना ब्रह्माहींनींतुलनाीब्रह्मीऽदानेद्रष्टव्यः। विनायकगतुऽसोल्लेख्यां नथा नानदपंचरात्रेगतुऽलनगापन्नीगुरु
केशः भूमिगतसव्यजानुःबद्धांजलिफणिमंडितमौलिः जंघोननजंघोवातुर्नगनाश्सोननीताकोद्विवाहुनितिगजवदनमेकदन्तलंबो
दनं पाशांकुशान्वितं दन्तवनाजेमृतहस्तचतुष्कमाप्पुवाहनं विनायकं कुर्यान्नृतस्यसमान्नादष्टादशधान्यनिताजूनासनचंदनदीपि
कोपानहच्छत्रदर्पणपादुकाः स्थापयेन्ना ततःकुंडमेहमनथायजनमसृतिमंत्रेपाठाद्यादिनिनुपचारैःनत्पच्येद्वोषत्वजजौवाना
वपकल्पपूजयेत्। ततःकुंडेष्वग्निस्थापनादिकंअधिवासनकर्म्मणित्रतप्रकृगुधोदजोनात्रिशोप्यतत्रैवोष्णित्वाप्रतानेकृतस्नाना
दिक्रियाः पुण्याहवाचनानन्तरंपूर्णाहुतिप्रवृत्तिकर्मसमाप्तिंविधायपूर्ववत्। नित्यकेसकलत्रजमासीनंकुंडसमीपस्थापितसर्वौ
षधिसमन्वितकुशजलैर्गुर्वादयः। सुनास्त्वामित्यादयः। सुनास्त्वामित्यादिनिमुलापुउष्पलिखितैर्मंत्रैर्नानिर्षिच्य स्नापितोयजमानः
शुक्लमाल्यांम्बरघनोग्रहीतकुसुमाञ्जलिर्हेमहस्तिनस्समीपंगत्वाविः प्रदक्षिणामाचम्यमनंपमाणामंत्रेणावक्षुवीशनमोनमःशंक
नपञ्चजादेलोकेसविधाघनवासुदेवः। त्वंसव्यूसर्वपुनाताणाप्तजतेजोमदसदनपाहितस्मात्। पन्तलपदंपनमगुद्दतमंसुतानेनानंद
हेतुगुणात्रपविमुक्तस्यान्ते। नागेक्रमानसदृशोमुनयः समाधौपश्यन्ति तत्त्वमसिनाथनचैधिनूच्छः। जस्मात्त्वमेवतवशरणानसंयुता
नामानिदर्भोऽधूतमच्युतपानपात्रीतस्माद्दयोधशमनेनकुरुप्रसादचामीकरनम्नूथमायवसंप्रदानान्। एवंकुत्वाहेमहस्तिनयेत्प्रत्य
ङ्गगनुद्वपस्तहितैसर्वत्रमहादानप्रतिकृतितुलांगुरुपतागव्यवस्थापागुधादिस्थानवस्थोपधान्। तत्रैवंप्रयोगः। वेदिप

नौ०

स्विमदेशे प्राङ्मुखउपविष्टो यजमानः सतिलजलकुशपाणिर्दक्षुखोपविष्टेभ्यो गुर्वादिभ्यो ऽद्येहेत्यादि अमुकामुकगोत्रेभ्यो

मुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यो ऽमुकामुकशर्मभ्यो गुरुत्रत्विग्भ्यो ब्रह्मलोकोत्पदं दशसौवर्णं हेमहस्तिनर्थं कृष्णाजिनस्थ

तिलद्रोणोपनिहितं जयासन्नवमणिमण्डितं लोकपालाधिष्ठितं ब्रह्मलोकशिवविष्णुलक्ष्म्यापुष्टितं यजमानस्य गणुडं कु

वचनमस्य विनायकेहेमहस्तिनथैवमुखजपुत्रमुक्तादामविभूषितं अष्टादशधान्यदानजनाम्युनर्त्वं दनदीपिकोपानहच्छत्र

250

दर्पणपादुकामुपकनापुत्तैः घृत्मजगजसहितं सकलपापविमुक्त पूर्वक विशिष्टपदप्राप्तिपूर्वक विघाघनामनमुनीश्व

गणासेवितातीन्द्रियं द्रुमोलिप दप्राप्तिकामोनो नवादिनयकागतापुत्रादिवं घृनामुद्धनापूर्वकविष्णुसप्नजनकामस्वमत्य

श्रीः॥ पुनाणोकतुलापुरुषनागवत्सवस्थपापुष्पत्यसं प्रददइतिसतिलकुशांगुर्वादिहस्ते सुनिक्षिपेत्। जघन्येस्योपिदीजततदाप्तु

२५० ष्णस्त्वस्समन्ये स्वस्वसं प्रददइतिसं कल्पयेत्। तैस्वस्वलीमुक्ताखुलापुरुषवत्काममस्तुतिः प्रतीपा। ततो यजमानो ऽद्येहेत्यादि २५०

ह्नेतत्हेमहस्तिनथदानप्रतिष्ठार्थं इमां सुवर्णममग्निदैवतं अमुकगोत्रायेत्यादिप्रयोगागुर्वादिभ्यः पृथग्दक्षिणांदद्यात्। एवं

जापकेभ्यः ततः पुण्याहवाचनादिदेवताविसर्जनान्ते तुलापुरुषवत्कुर्यात्॥ ॥इतिश्रीजेमनकारो हेमहस्तिनथम

हादानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथपैवलांगलदानं॥ ॥तत्रमत्स्यपुराणं॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।

पैवलांगलकं नाम महापातकनाशनं। पुण्यांतिथिमथासाद्य युगादिग्रहणादिकं। भूमिदानं नरो दद्यात् पैवलांगलकान्वितम्। क

र्पटं वापि ग्रामं वा शास्यमालिनि वर्तनम्। निवर्तनशतं वापि तदर्धं वापि शक्तितः। स्वर्णदंष्ट्रादस्योमाघ्ने पधुनागे क्रमात्तथा।

सोत्सेधवृक्षकानं सर्वतः स्यात्कापतें। जोयनाद्वौ ६ विष्कैतमष्टनामुतपुरीनदर्जनतपाप्मेलतत्पादोनवकर्षटमूर्तिग्रामसूत्रज्ञ

नयाप्नामुसमन्वयक्ष्णिवली। नेत्रोपयोगकमध्ये वसतिग्रामसंमिता। समानानुमतान्कृत्वा हलानिवविचक्षणः। सर्वोपकरणोपेता

नन्मोन्यंचकोवनी।सार्धनदातुणांतुलापुरुषोक्ताणांसर्वोपकरणानिपुगजोक्तकालनक्षुधाजनादीनिवृष्यानलन्नाणांर्सुप्तान्दशैवतु
पुनीघनान्।पुवर्णांश्रृंगाननगाणान्मुक्तालांगूलभूषितान्।वृषलक्ष्मणानिप्रयोगेवत्सपत्नेनोपपादागन्तिलकान्नक्षौरोपभूषितान्।
स्रग्दामृवेदनपुताग्नेन्सालापामधिवासयेन्नग्रसेललाटदेशःनोप्यपात्रनोप्युपादतिलकौश्वेतप्रथे।शालामीमंडपाद्दक्षिणक्षतःशाला
जोपर्जन्यादित्स्युदुद्र्त्यपापसंनिवेपत्रतुरः।एतस्मिन्नवकुंडेतुगुतुर्जेस्मिन्निवेदजेत्।पलाशसमिधस्तद्वदाज्यंकृष्णंतिलस्तथा।तुला
पुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनंतथा।लोकेशावाहनमितिदशकालवृद्धिसाद्धशिवादिपूजाधूपलक्षणार्थम्।ततोमंगलशब्देनयुक्त
माल्यघनोबुधः।आहूयद्विजदंपत्यंहेमसूत्रांगुलीयकैः।द्विजदाम्पत्यमितिसन्निधानाद्गुरुरेवसपत्नीकस्नातव्यः।कौशेयवस्त्रकटक
र्मणिनिःस्वातिपूजयेत्।सप्पात्तोपस्करान्तद्वद्धनुमेरूपपारिनीम।तयाष्टादशधान्यानिसमन्त्रादधिवासयेत्।अत्रयापिपधानीधुक्
मःपाठस्तुजतेतथार्थःक्रमःआदन्तानिदःसुवर्णजोगोष्टव्यानविप्यतिततःप्रदक्षिणांकुर्यात्।गृहीतकुसुमांजलिःइममुच्चारजेन्मंत्रं
नयसर्वीनिवेदनम्।जस्मादेवगणाःसर्वेस्थावराणिचराणिच।धुनींघनागेतिष्ठन्तितस्माद्रक्षःशिवंस्तुमे।जस्माद्भूमिदानस्यकलांना
र्हन्तिषोडशीं।दानान्यन्यानिमेनक्षितिर्धर्मएवहप्यनवेत्।कडनसप्तहलेनत्रिंशदंडानिवर्त्तनं।त्रिभागहीनेगोचर्मभतमाहप्रजापतिः।
मानेनानूनजोदृष्टान्निवर्त्तनेशनंबुधः।विधिदानेनतस्मात्सुजीमतेपापसंहतिः।तद्धर्ममपिवादप्यादपिगोचर्ममात्रकं।नवनस्थान
मात्रेवासाथिपापैःप्रमुच्यते।जावन्तिलांगलंमाणांगोमुष्माणिन्भूमेनोसीपतेदुहितुर्नगजनोमकानि।तावन्तिशीकनपुनेसमाहितिप्टे
द्भूमिप्रदानमिह्यकुरुतेमनुष्यः।तासीपतेर्दुहितुर्गोनेगजाःदृष्यनाःसमावर्ण्याणिपंचलांगलकोगंयधर्मकिन्नुनमुनासुनसिद्धसं
ध्येनाधूतसामनमुपेतमहद्धिमानान्।संपूज्यतेपितृपितामहवंद्युपुष्पश्रीनापुनर्नवजातिचामननायकःसनाईनैकृत्वमप्यधिगतो
जपमस्तुपेतिगोलांगलघुर्नमुनसंप्रदानम्।तस्मादघौघपटलजप्रकानिकृमेर्दानेविघेजमतिलवोक्तवाजा।। ।।अथमहापातक
नाशनपंचलांगलमहादानप्रयोगः।। ।।तत्रतुलापुरुषमहादानोक्तेकालदेशेदातव्यमहादानाधिवासनदिनाप्राप्तःसुदिना

नें०

चान्तःस्थ विदेशोआस्तु स्वउपविष्टः कुशजवजलपुष्पाणिर्यजमानश्च अद्येत्यादिमहापातकादिसकलपापसंहतिक्षयपूर्वक
घृतवामनमहद्धिमानाधिकनागंसर्वकिन्नराणां संहपूजाविष्णुककामनमाजकत्वविशिष्टपितृपितामहावन्धुसहितपुनग
मनानन्तनस्व: प्रतिपाददयितव्यन्तलोगलपद्धतिसम्मितसुवर्णजगात्रनामसम्मितसमावच्छिन्नं कालशीकनस्थुननिवासकामः पूं
वलोगलकमहादानं प्रतिपादयिष्यइतिसंकल्पं कुर्य्यात् ततस्तुलापुरुषोक्तक्रमेणावृद्धिसाद्धशीद्वादिपूजाब्राह्मणवाचनाचार्य
दिवरणामधुपर्कमहादानमंडपवेदिकाकुंडसंस्थानमंडपप्रवेशान्तं कुर्यात् । वृद्धिसाद्धसंकल्पवाक्येषुतुलापुरुषपदस्थानेपूं
वलोगजप्रयोगइतिविशेषः । ततोआचार्यादीन्यथाविहितंकर्मकुर्वतेत्यनुजानीयात् । अथाचार्योवेद्यांलिखितपद्मगर्भे
उशानचक्रस्योपनिशाकेशुपाविंदनदेवदानुसीपसोविल्वग्रन्थिकीजनामन्जतमेदानुमध्यानिपुगपोक्तकालनकुग्राजनाघुपक
नगाद्युक्तानिअन्यानिचकांचनमयानिपंचहलानिकांचनमयैर्वयुगयुपकनणोर्युक्तानिस्थापयेत् । हलेभ्योनमइतिमंत्रेण । २५१
गंधादिभिरुपचारैनैरभ्यर्चयेत् । तेषांचसमन्तात्सप्तव्रीहिनिपाश्वदानोक्तोपस्करवतामष्टादशधान्यानिस्थापयेत् । धेनुवपजसहि
नीतथाधुर्यंयुवानौसुशीलौसुतुगाप्तवर्द्धिपवनौगोसहितानक्षेशसहिष्णुसुवर्णशृगाननगानमुक्तालांगूलभूषितान्नोक्षपादु
गतिलकानूनकौशेयवस्त्रसंवीतान्स्रग्दामचंदनालंकृतान्मंडपाद्बहिःप्राच्यांदिशिनिर्मिताशालायामधिवासयेत् । ततोलोगलो
पनिपंचवर्णकंफलपुष्पोपशोभितंवितानकंदद्यात् । ततस्तुलापुरुषोक्तोग्निस्थापनाद्यधिवासनक्रमेण होमान्तेगुरुणाघष्टःशृंकपिस
दृत्विगेकस्मिन्नेवकुंडेपर्जन्यादित्यरुद्रेभ्योविशेषहोमंकुर्यात् । तद्यथा । पर्जन्याय जुष्टंनिर्वपामि । आदित्येभ्योजुष्टंनिर्वपामि ।
रुद्राय जुष्टंनिर्वपामीतिहविर्निरूप्यसिद्धनुसपप्रित्वोपर्जन्यादित्यरुद्रमंत्रैस्वतुःपलाशसमिदाज्यकृष्णतिलैःपर्जन्यादि
त्यरुद्रेभ्योविष्टसष्टान्तनसहस्रंजुहुयात् । तद्यथा । पर्जन्यायस्वतुनाशीतिमाहुतीस्वनोरुत्वादित्येभ्यश्चवाताहुतीहुत्वारुद्रापतावती

जुहुयात्। एवं पलाशसमिधः पर्जन्याय आदित्येत्यो नुद्राप चतुराशीतिं चतुराशीतिं हुत्वा तथैव तावतीनाञ्च हुतीं हुत्वा तथैव तावतीं हि
लाहुतीर्जुहुयात्। एवं महुतीनामष्टोत्तरं सहस्रं संपद्यते। अत्र पर्जन्य मंत्रः पर्जन्याय प्रगायत इति अग्नेः कुमानऋषिर्गायत्री छंदः प
र्जन्यो देवता प्रत्येकं पायसवृतपलाससमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढुषे सनो यवसमिच्छतु। आ
दित्यानीत्यत्रिजामितिमन्त्रस्य मत्स्यः संमद ऋषिः गायत्री छन्दः आदित्यो देवता प्रत्येकं पायसवृतपलाशसमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः।
आ नूनं अश्विना युवं आदित्यानामविष्या महो समृडीकाँ अतिष्ठये। उद्गस्याकद्रुध्रायेति। कौवो मेनऋषिर्गायत्री छंदः रुद्रो देवता रुद्रप्रीतये प्र
त्येकं पायससमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे वोचेम शंतमं हृदे। इति ऋग्वेदस्य। सन्नो देवता इ
ति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः अनुष्टुप् छंदः वातो मूर्ज पर्जन्यप्रीतये प्रत्येकं पायसवृतपलाशसमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। सन्नो वा
तः पवतां शन्नस्तपतु सूर्यः शन्नः कनिक्रदद्देवः पर्जन्यो अभिवर्षतु। इति पर्जन्यस्य। यज्ञो देवतानामिति त्र्यृषिः त्रिष्टुप् छन्दः आदित्यो देव
ता आदित्यप्रीतये प्रत्येकं पायसवृतपलाशसमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। यज्ञो देवता प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृडयन्तः। आ वो
ऽर्वाची सुमतिर्ववृत्यादंहोश्चिद्या वरिवोवित्तरासत् स्वाहा इत्यादित्यानाम्। इमा रुद्रायेति कुत्स ऋषिः जगती छंदः रुद्रो देवता रुद्रप्रीतये
प्रत्येकं पायसवृतपलाससमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः। यथा शमसद्द्विपदे
चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरं स्वाहा इति रुद्रस्य॥ ॥इति प्रावृड्वैदिका॥ ॥पर्जन्यः पितेति सामराजऋषिः पर्जन्यो देवता जग
ती छंदः पर्जन्यप्रीतये पायसपलाससमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। पर्जन्यः पिता महिष्यस्य वर्णिनो नाना पृथिव्या गिरिषु क्षय
न्दधे। स्वसा न आपो अभि गाउ पीसरन्न सं ग्नाब्रह्मास्मि घसा वे चातेऽश्व्यना। पर्जन्यस्या इमानुकमिति नर्म्राज ऋषिः विराट् छंदः आदित्यो देवता
प्रत्येकं पायसपलाशसमिदाज्यकृष्णतिलहोमे विनियोगः। ॐ नक्षा गाय सुतेम वायुर्नु हूताय सत्वनो सीय ऋवेनशाकिने स्वाहा इति रुद्रस्य इति

ॐ

२५२

श्रीः॥
२५२

दोगाः॥ अभिक्रन्दस्तनयाद्भ्योदधि भूमिं पर्जन्य पयसा समिधि मेघ्यं वहुलमेतु वर्णमासा सैनेणी क्षशा गुने त्वस्थी॥ पर्जन्यस्याश्रादित्येभ्यो –
मद्धिर्दं घृतेन मिसे प्रतिवेदनामि सुधा हुत्वोध्वलाणास्यानि हुत्वे तुं स्वर्गं सुकृतावर्षीनं आदित्यानीशतोनु द्रास्वन्नर्जेऊँ पृथी ज्यांतु द्यामा विवेश।
पज्मा विश्वा भुवनानि चक्राम ते मे नु द्वापनमो अस्त्वपे इत्याथर्वतोरोणाकशारवाप मंत्रः पुण्याहवाचनानन्तरं पूस्त्रो कृतिकर्म्मशोप्यसम।
प्रिविध्याप तुलापुरुषवद् नापितो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधनो गुरुस पत्नीकैमाहूय हेमसूत्रांगुलीयकेम्मणि जिस्वसंपूज्य लांगल
समीपं गत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिर्विप्रैः प्रदक्षिणीकृत्य मिमं मं त्रमुदाहरेत् यथा यस्मादेवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च धुरंधराणि ति
ष्ठन्ति तस्माद्भक्तिः शिवं सुमे यस्माद्भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं॥ दानान्यन्यानि मे तस्मिन्निर्धर्म एव दहत्वेता इति मंत्रमुच्चार्य पु
ष्पांजलिं हलेषु निक्षिप्य गुरवे हलादिकं दद्यात् त्रात्विग्भ्यश्च दक्षिणां दद्यात् दानवाक्यं यथा वेदिपश्चिमदेशे प्राङ्मुखश्चा
सीनः सतिलकुशजलपाणिर्दाता उदङ्मुखाय विप्राय गुरवे अद्येत्यादि अमुकगोत्राय अमुकवेदाय अमुकशाखाध्यायिने अमुकशर्मणे २५२
ब्राह्मणाय गुरवे सपत्नीकाय इमां खर्वटनामनूपांशुगजोक्षाप्युपकरणादि दशधेनुयन एकधेनुयो पस्कर शय्याष्टादशधान्यसहित उपरि
स्थितवितानकृतानदातुमपलांगलपंचककांचनमपलांगलपंचकसहितां महापातकादि सकलपापसंहतिक्षपपूर्वकाच्युतधामन
महाविमानाधिकरणगंधर्वकिन्नरमनुनासुनसिद्धसंपन्नपूजाविष्णुकामनगाजकलावविशिष्टपितृपितामहवंधुसहितमहावे
पुनरागमनानन्तरदत्तलांगलपंचकृतिसम्मितसुनन्तीजगात्रनोमसम्मितसमानवच्छिन्नकालशंकरपुरनिवासकामस्तुभ्यमहं संप्रददे
ति सकुशतिलसंप्रदानहस्ते निक्षिपेत् भूपालमतेतु भूमिसहितलांगलानां दाने प्राधान्यं तत्र दानवाक्ये प्रयोगे विशेषः इमानि
सागरदातुमपानि कीचरनमपानि पंचलांगलानि खर्वटाद्यन्यतमनूपादानभूम्या सहितानि शेषं पूर्ववत् खर्वटादिस्वरूपं मूलव्या
ख्याने लिखितं नेप्या च खर्वटादिभूमिदानप्रयोगो यजमानस्याक्षेपेऽपि विकल्पः॥ एवं प्रतिग्रहीता चामिल ष्यासाप्रदक्षिणीकृ

त्यप्रतिगृह्य लांगलादिवस्त्राजिनस्पर्शं स्वस्तीत्युक्त्वा यथाशारवं कामस्तुतिं पठेत्। यजमानस्तु कृते ततो पंचलांगलान्वितभूमिदानप्रतिष्ठार्थमिमं
सुवर्णं पनिमा।। अमुनिदैवतं अमुकगोत्रायेत्यादि विप्रयोगे।। दद्यात्।। दद्यात्। तत्र त्वन्तलिंगजापं कृत्वा स्वःप्रत्येकैरधिवासनादिकं मे प्रतिष्ठार्थं सुवर्णं भूमिनल
तुलापुरुषप्रोक्तानि विप्रयोगे।। दद्यात्।। इति दद्यात्। अल्पेतु देयं यथेत्र एकाग्निविधानेकुर्यात्। ततो ब्राह्मणा।। वाचनादिदेवताविसर्जनान्तम्। तुलापुरु
षवत्।। ।।इति श्रीक्षेमप्रकाशे पंचलांगलमहादानप्रयोगपद्धतिः।। ।।अथ पृथ्वीदानम्।। ।।तत्र मत्स्यपुराणे।। अथातः संप्रवक्ष्या
मि धरादानमनुत्तमम्। पापघ्नं पुण्यकं नृणाम्।। अमंगल्यविनाशनी कानजेत्पृथिवीं हैमीं जंबूद्वीपानुकारिणीम्।। मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम्।।
अतिप्रसंग...नार्थमाह। मर्यादापर्वतवतीमिति। लोकपालाष्टकोपेतां नववर्षसमन्विताम्।। नदीनदशतोपेतां सप्तसागरवेष्टिताम्। एतेन स
प्तद्वीपाप्यलोकायो अन्यथा सप्तसागरवेष्टितत्वानुपपत्तेः शब्दक्रमो।। इन्द्रादीन् लोकपालान् मंत्रेण वन्नुपमा।। अमं त्रैरावाह्य इन्द्राय नमः इत्या
दिप्रा।। वादिप्रकारेण विशेषपशुनादि यतेतु क्षेत्रात्सागरवर्षपर्वतनदीनदाः अयोगस्य ष्टीत्तविष्णजन्मिमहान्तसमा कीता वसु उद्गाके संयुती
महानलानि कामधेनौ कथितानि। हेम्नः पलसहस्रेण तदर्धेनाथ शक्तितः शतत्रयेण वा कुर्याद्द्विशतेन शतेन वा। कुर्यात्पंचपलादूर्ध्वमशक्तोपि
वित्तशाठ्यः। तुलापुरुषवत् कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः। ऋत्विङ्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं। वेद्यां कृष्णाजिने कृत्वा तिलानामुपरिन्यसे
त्। तथाष्टादशधान्यानि रसांश्च लवणादिकान्। तथाष्टौ पूर्णकलशान् समन्तात्परिकल्पयेत्। वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च। तथां
शुकानि रम्याणि श्रीखंडशकलानि च। इत्येवं रचयित्वा तामधिवासनपूर्वकं। शुक्लमाल्यांबरधरो शुक्लाभरणभूषितः। प्रदक्षिणं ततः कृत्वा
गृहीतकुसुमांजलिः। पुण्यकालं समासाद्य मंत्रानेतानुदाहरेत्। नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः। धात्री च सर्वभूतानामतः पाहि वसुंध
रे। वसु धारयसे यस्माद्वसु चातीव निर्मलम्। वसुंधरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलं। चतुर्मुखोपि नागच्छेद्यस्मादन्तं न वाचले अनन्तायै
नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्दमात्। त्वमेव लक्ष्मीर्गोविंदे शिवे गौरीति संस्थिता। गायत्री ब्राह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चंद्रे रवौ प्रभा। बुद्धिर्बृहस्पतौ
ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता। विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वंभरा मता। धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी वसुमती रसा। एताभिर्मू

नो॰

त्रिलिङ्गः पाहि देवी सिसानसागरान्त। एवमुच्चार्य जेतो देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत्। घनार्द्धेन चतुर्थेन गुरवे प्रतिपादयेत्। शेष्यं वै ऋत्विग्भ्यः प्रणि
पत्य विसर्ज्येत्। अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धेममयीं शुभाम्। पुण्यकाले तु संप्राप्ते स पदं याति वैष्णवम्। विमानेनार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना।
नृपाणां पुंगवो भूत्वा कल्पत्रयमथावसेत्। पितृन्स्वपुत्रपौत्रांश्च तारयेदेकविंशतिम्। इति पठति य इत्थं यः स्मरेद्वा तथैव प्रसंगादपि कलुषविताने
र्मुक्तदेहः समन्तात्। दिवममरवधूभिर्याति संप्रार्थ्यमानः पदममरसहस्रैः सेवितं चन्द्रमौलेः॥ ॥इति पृथ्वीदानम्॥ ॥अथ महापातक
मंगल्यनाशनथ श्रीमहादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषमहादानोक्तकाले देशे महादानस्याधिवासनदिने प्राप्ते शुचिराचान्तः प्राङ्
मुखः सुविदेशोपविष्टः कुशजलयवतिलपुष्पाणि॥ अद्येत्यादि महापातकामंगल्यनाशपूर्वकार्कवर्णकिंकिणीजालमालिविमानक
॥कगमनानन्तरकल्पत्रयावधिनानाजन्मपुनर्वासपितृपुत्रादेकविंशतिपुरुषोद्धरणकामः पृथ्वीमहादानं प्रतिपादयिष्ये
इति संकल्प्य तुलापुरुषोक्तक्रमेण वृद्धिश्राद्धशिवादिपूजावाहन॥ वाचनाचार्यादिवरणमधुपर्कदानमण्डपप्रवेशान्तं कुर्यात्। आसाद्यादिवरके
२५३ तुलापुरुषपदस्थाने पृथ्वी पदप्रयोग इति विशेषः। ततो यजमानश्चाचार्यादीन्यथाविहितं कर्म कुरुतेत्यनुजानीयात्। अथाचार्यो २५३
वेद्यां लिखितपद्मगर्भे षोडशारचक्रस्योपरि प्राचीनग्रीवोत्तरलोमानि हित कृष्णाजिनोपरि न्यस्ततिलेषु जम्बुपिति लमानेन
कृत्वापि - - ततोऽक्षमानं वोद्धव्यं शुद्धसुवर्णमयीं पञ्चमण्डलां जम्बूद्वीपानुकारिणीं मेरुपर्वतवतीं मध्ये मेरुपृष्ठ - - - -
वर्णसमन्वितां लोकपालाष्टकोपेतां नदीनदसरोपेतां सप्तसागरवेष्टितां नानारत्नसमाकीर्णां वसुन्धरादित्यसंयुतां सुवर्णस्य
पलानां सहस्रेणार्द्धशतपञ्चकेन वा शतत्रयेण वा शतद्वयेन वा पञ्चशतादिपलैः पलैर्वाधिकेन वा स्ववित्तानुसारेण निर्मितां स्था
पयेत्। पृथिव्यै नमः इति मन्त्रेण गन्धादिभिरुपचारैः पूजयेत्। अत्रैव मर्यादापर्वतादीनां स्थानानि। मध्ये तावन्मेरुस्तस्य समन्तादिलावृ
तं वर्षं तस्य पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरतः स्थिताः यथासंख्यं मन्दरगन्धमादनविपुलसुपार्श्वाश्चत्वारो विष्कम्भपर्वताः यथा प्राच्यां म
न्दरस्य पूर्वेण नागदक्षिणे ... नीलनिषधयाप कोदेवकजावनौ पर्वतौ तन्मध्ये तत्राश्वसंज्ञं वर्षं दक्षिणस्यां गन्धमाद

253 श्रीः॥ २५३

स्य दक्षिणतो निषधान्तर्हेमकूटहिमवन्तोनन्तरालेहरिसंज्ञं वर्षं हिमवत्समुद्रयोरन्तरालेऽन्यन्ततो निग्रानं वर्षं प्रतीच्यां विपुलादि
पश्चिमे निषधपार्श्वपात्रो दक्षिणोत्तरायतो मर्यादापर्वतो नीलनिषधमात्केतुमालं नाम वर्षमुदीच्यां सुपार्श्वस्योत्तरे नील
दमनन्तरे सुतस्थे गिरिणोः समुद्रान्तमपरान्तप्रान्तोऽर्धपश्चिमायतानुत्तरमर्यादापर्वतो तत्र नीलस्योत्तरेण रम्यकं नाम वर्षं श्वे
तशृङ्गिणोर्मध्ये हिरण्मयं जातिवकौ शृङ्गिसमुद्रयोरन्तरालेऽन्यत्र कुरुसंज्ञं वर्षं यथापूर्वं गिरिषु माल्यवान्कैलासो गन्धमादनो यानुरघिति
त्रित्वान शैलान् दीनां गंगादीनां नदीनां शोनादीनां पर्वते षु च सर्वेषु यथाप्रवेशी निवेशस्तथा मेनो पूर्वादिदिक्षु दिनुक्रलोडदानो
लञ्जाणानामिन्द्रादीनां मध्ये लोकपालामूर्तीनां सन्निवेशः तथा मेनोर्ध्वदिशि शृङ्गसोवर्णजीनुष्टनसन्निवेशः तथा ब्रह्मलोके लञ्जाणा
नविष्वक्सेनकेन्द्रेकादश कादित्य द्वादशमूर्तीनां मेनो सन्निवेशः तथा कामधेनुदानोक्रमहान्तेजथ्याशोनीविन्द्र प्याः एते बलोक
पालादयः पृथिवी निर्माणार्थोप जिप्तमुवर्णेक कल्पयः एवं जम्बूद्वीपानुकानि पृथिवी विधातत समन्तान्वलयाकानन्तान समु
द्रनिर्माणन्तद्बहिःप्लक्षद्वीपं तत्समन्तादिक्षुरससमुद्रं तद्बहिः शाल्मलिद्वीपं तत्समन्तात्सुरासमुद्रं तद्बहिः कुशद्वीपं
तत्समन्तात्सर्पिःसमुद्रं तद्बहिः क्रौञ्चद्वीपं तद्बहिः शाकद्वीपं तत्समन्तात्क्षीरसमुद्रं तद्बहिः पुष्करद्वीपं तत्समन्तात्स्वादुजलस
मुद्रं विन्यसेत् ततः पृथिवीपूजान्ते समन्तान्मूर्धोक्तान्यष्टादश धान्यानि मधुनाम्लकटुतिक्तकषायलवणान सानन्तरं तितिप्रीशे
नीवितानकं दद्यात् ततोऽग्निकुण्डेषु अग्निस्थापनादिहोमावसानं मधिवास नकर्म निर्वर्तयेत् विशेषन्तत्रैवोक्तं वाप्रातः कृतस्ना
नादि क्रियानुपाहवनानन्तरं पूर्णाहुतिः तत्कर्मशेषसमाप्तिं विधाय तुलापुरुषवरयजमानं तिष्ठेत् ततः स्नापितो
यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधनो गृहीतदानानामाहूपितः पृथ्वीसमीपं गत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिःप्रदानं जानीकृत्य वक्ष्यमाणानेन मन्त्रेण
हन्ने नत्पधानमत्तेसर्वदेवानां त्वमेव तत्वनीयतः धात्री च सर्वदेवानां ततः पाहि वसुंधरे वसुधानं जसे नस्मादस्तु धातीविनिर्मलारः

जो०

२५५

वसुंधरा नानतो ज्ञानात्तस्मात्पाहि जनार्दन। चतुर्मुखोपि नो गच्छेद्यस्मादन्तं तवाचले। अनन्तायै नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्दमात्
त्वमेव लक्ष्मीर्गोविन्दे शिवे गौरीति संस्थिता। गायत्री ब्राह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चन्द्रे रवौ प्रभा। बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता।
विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वंभरा मता। धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी वसुमती रसा। एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरा
दोमित्युच्चार्य पृथिव्यै पृथ्व्यां जलाञ्जलिं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। तद्यथा विदिप्रश्चिमदेशे प्राङ्मुखस्तूपविष्टो यजमानः सतिलकुश
जलपाणिरुदङ्मुखोपविष्टेभ्यो गुर्वादिभ्यः। अद्येत्याद्यमुकगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदाऽमुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकशर्मभ्यो गुरु
ऋत्विग्भ्यो ब्राह्मणेभ्य इमां पृथिवीं जंबूद्वीपानुकारिणीं सप्तसागरद्वीपवेष्टितां महानगसमन्वितां अष्टादशधान्यसस्यसम्पूर्णां
कलशशीर्षं उत्कलनगीं जनानावस्त्रविविधफलकौशेयवितानकोपेतां। मत्स्यपुराणोक्तनानाव्यवस्थया महापातकप्रशमनार्थं गत्वज
रापूर्वकार्ध्वं वस्त्रकिंकिणीजालमालिनीविमानकनकगमनान्तनकल्पत्रयावधिना नाग पुनर्वास पितृपुत्रादिसकविंशति २५४
पुरुषोद्धरणकामोऽमुकं पूर्णमिदं सम्प्रददे इति कुशतिलजलानि ब्राह्मणहस्तेषु निक्षिपेत्। मत्स्यपुराणोक्तव्यवस्थाभेदेन ग्रहचतुर्भागं वा
गुरवे शेषमृत्विग्भ्य इति। ततो भाग्यपुण्याहादानसन्तोष्य तदनुज्ञया अन्येभ्यो पि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। गुरुर्द्वौ दिनवस्त्रोपधात्र मंत्र
त्विक्दक्षिणां दद्यात्। तेषु तुलापुरुषोक्तक्रमेण कामधेनुतिपर्यन्तं जापकादिभ्यश्च दक्षिणां दद्यात्। स्वल्पं तु देयद्रव्यमेकाग्निविधा
नेन होमं कृत्वा तुलादिनादितः पुण्याहवाचनादि सर्वं तुलापुरुषवत्॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे पृथ्वीमहादानप्रयोग
पद्धतिः॥ ॥अथ विश्वचक्रदानम्॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्। विश्वचक्रमिति ख्यातं
सर्वपापप्रणाशनं। तपनीयस्य शुद्धस्य विश्वचक्रं तु कारयेत्। श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदर्धेन तु मध्यमं। तस्यार्धेन कनिष्ठं स्याद्विश्वचक्रमुदाहृ
तोऽन्यद्विंशत्पलादूर्ध्वमशक्तोपि निवेदयेत्। षोडशारं ततश्चक्रं भ्रमन्नेमिचनाष्टकामतः। अनाभिनाभिसमं वज्र्धारं वक्रशालाकाष्टवत्
स्थितं तन्मध्ये योगारूढं चतुर्भुजं। शंखचक्रस्य पार्श्वे तु देव्यष्टकसमावृतं। देव्या

ऽ कृत्वा योगालिकेनी पीठिनी पावनात् तद्वत्पूर्वेतो जलशायिनं अत्रिसुगुर्वे शिष्टस्य ब्रह्मलोकस्य परं वरं। मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः।
रामो रामश्च रामश्च बुद्धः कल्की दश क्रमात्। इति नामस्थाने कृष्णस्वेति नृपाल्लालिखेद्युपाठः। इति पावनात्। गोमीमान् लिखेन्मूर्तिं तलामात्ति त्रोस्मि
तपादिभिः चतुर्थे द्वादशादित्यान् वेपाश्चात्यान एव च। पंचमे एवं भूतानि तु प्रस्वे ब्रह्मादशैव तु लोकपालाष्टकं वेष्ट दिग्मातंगांस्तथैव च। सप्तमे ब्राणि
सप्तमो ग्रीमंगलानि च कानयेत्। अमुं मंगलानि प्रयोगे कल्कीकृत्यानि निर्मलं तनतो देवेन विन्यसनष्टमे पुनः। तुलापुरुष वद्धेर्यं समन्वात पनि कल
येत्। कालिखेदुपसंतान चूर्णानि पादनादिकौ विश्वचक्रं ततः कुर्यात् कृष्णाजिनतिलोपरि तथाष्टादशधान्यानि न्यासं च लवणादिकान्। पूर्णकुं
ताष्टकं चैव वस्त्राणि विविधानि च। माल्यानि पुष्पफलं तत्तानि वितानं वापि कानयेत्। ततो मंगलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो गृही। होमाधिवासनान्ते तु
गृहीतकुसुमांजलिः इममुच्चारयेन्मंत्रं त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणां। नमो विश्वस्तवाजेतु विश्वचक्रात्मने नमः। परमानन्दरूपित्वं पाहि नः पापकर्दमात्।
तेजोमयमिदं यस्मात् सदा पश्यन्ति योगिनः। हृदि त्वा त्रिगुणातीतं विश्वचक्रं नमाम्यहं। वासुदेवस्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवम्। अन्योन्याश्र्वा
धानरूपाः प्रणमाम्यहं स्थिताविद। विश्वचक्रमिदं यस्मात् सर्वपापहरं शुभं। आयुधं वाधिवासस्वरूपं वा कुरु नमो गतः। इत्यामंत्र्य च यो दद्याद्विश्व
चक्रं विमत्सरः। विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते। वैकुंठलोकमासाद्य चतुर्बाहुः सनातनः। सेव्यते पनसासाधे स्त्रिष्कृत्य कल्पशतत्रयं। प्रा
णामेद्वा स्वयं कृत्वा विश्वचक्रं दिने दिने। तस्यायुर्वर्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत्॥ इति सकलजगत्युत्राधिवासं वितन्वति यस्तपनीयपूर्णे
यानं हरिवचनमुपगतः सत्तिद्धोऽखिमतिगन्धनमस्येतरि नोनि। अमुदर्शनताश्रपातिशत्रोर्मदनमदर्शनतां प्रयातिकामिनीनां। समुद्रे
न केशववानुरूपः कनकसुदर्शनदानधूतपापः। हतेषु हनितान्नृपोऽशनानात् प्रवनसुदर्शनदानयोगिनस्याप्रजितिं च समुनानिधामनित्यात्तव
मतितोऽननेनयातिभूपा॥ ॥इति विश्वचक्रदानम्॥ ॥अथ महापातकनाशनविश्वचक्रमहादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषदानो
क्तानामसमन्ननमे काले देशे तुलापुरुषोक्तविधिना संकल्पं कुर्यात्। संकल्पवाक्यं यथा। चतुर्थी कृत्वा पुनः संसेव्यत्व विशिष्टकल्पितजावच्छिद्रसमम
वस्थिति कामश्वो विश्वचक्रमहादानं प्रतिपादयिष्ये इति। ततस्तुलापुरुषोक्तप्रकारेणानादि शिवादिपूजां ब्राह्मणवाचनवाचनादिवन्

ओं०

॥मधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंस्नानमंडपप्रवेशान्तेकुर्यात्॥पूजादिसंकल्पादिवाक्येष्वतुलापुरुषप्रदानेविश्वचक्रप्रदानयोगइतिवि
रोप्यततोयजमानआचार्यादीन्यथाविहितंकर्मकुर्वित्यनुजानीयात्॥आचार्योवेदीलिखितंपद्मगतेषोडशारचक्रस्योपनिस्थितांकृ
ष्णाजिननिहितविलातामुपविश्यशुद्धसुवर्णमयींविश्वचक्रमानउत्तमपलसहस्रणामध्यमतदर्द्धेनकनिष्टंतस्यार्द्धेनअशक्तोपलविंशते
255 रधिकेनसुवर्णेननिर्मितंचक्राकारंनाभ्युपक्रमप्राप्तिः॥निखिलतशलाकारूपाराष्षोडशकोपेतं।वलयाकारनतुल्यानालनालनेम्यष्टकादश
मष्टदलनाभिपद्मकर्णिकायांआसीनश्चतुर्भुजपार्श्वस्थशंखचक्रहृद्देशावस्थितहस्तद्वयविष्णुरूपं।अष्टदलस्यपूर्वादिदलेषुविन्यस्तवि
मलोत्कर्षिणीतानाद्धिजोगाज्ञकीसात्पयानातिवानवनयचक्रहस्तशक्ताष्टकाइतौ।तथाद्वितीयावरणे॥पूर्वनाभिन्यस्तेवक्त्राण्डदानो
श्री:॥ केलत्राणजलसाम्निरूपं।द्वितीयानाविन्यस्तजटिलरसमश्रुलक्ष्यशअजमालकमंडलुधनद्धिजनुजान्निरूपं।ततीयानावस्थिततत्रिशूलरुद्र
२५५ पञ्चगुरुपम्।चतुर्थ्यांनिहितान्त्समन्त्रपज्ञासवसिष्ठरूपम्।पंचमानाविन्यस्तस्यत्र्यम्बकेलत्राणा॥व्रत्प्रतिमिमींपष्ठानाख्यापिता
त्रितुल्यकश्यपरूपं।सप्तमानावस्थितशंखगदाधनवामहस्तमत्स्यकान्मत्स्यकानरूपं।अष्टमानानिहितगदाशंखचक्रदनि॥व २५५
महस्तकूर्मावतानरूपं।नवमानानोपितशंखचक्रगदापद्मधनचतुर्बाहुननाकृतिसूकनतुंडातिनीष्णा॥वामकपूर्नोद्यतपृथिवी
कवाहरूपं।दशमानावस्थितसिंहासनस्थनरशनीनदंष्ट्राकरालल्डजिकावटनेत्रत्रीष्णा॥हस्ताहलेजटिलतीव्रनपनोत्स
रूकृतहिनापकशिपुवक्षोदाना॥व्यापानितकनद्धगदाचक्रांघनावरकनघजन्नसिंहरूपम्।एकादशानाविन्यस्तकमंडलुछत्रधन
दक्षिणावामहस्तवामनरूपं।द्वादशानानिहितधनुःपनशुसव्यदक्षिणपाणिपरशुरामप्रतिमीत्रयोदशानावस्थिततनु॥प्रसन्नवदना
जानुवाहुसिंहस्कंधघाणा॥पापा॥सीनामरूपम्।पंचदशानावस्थितकाष्णाजवस्त्रसंवीतस्कंधसंसक्तचीवनपद्मासनस्थध्यानमुक्ताद्वितु
जरूपं।षोडशानानिहितखड्गओघकनहपान्त्रफद्धितुजकल्किरूपम्।तथान्तीयावरणे॥ष्टतपद्मासनाजसूत्रकमंडलुवरान्तपहं

सुगोनीप्रतिमम्॥ द्वितीयानावस्थितचतुर्मुखवी॥ अक्षमालाकुण्डलिकापात्रहस्तहंसारूढा ब्राह्मी॥ संज्ञामातृप्रतिमम्॥ तृतीयानावस्थि
तत्रितोत्रजटाधरखड्गेन्दुमौलिकपालमालालंकृतवृषस्तारूढा त्रिशूलवरदहस्ततुष्टाप्यपूर्वाणामातृरूपम्॥ चतुर्थ्यानावस्थितशक्तिहस्तशि
खिवाहनकौमारीसंज्ञप्रतिमं पंचमानावस्थितशंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्तगरुडारूढा चतुर्भुजवैष्णवीनामधेयमातृप्रतिमम्॥ षष्ठ्यानाव
स्थितपोत्रवत्रासिन्नमहिषस्थमर्दितापात्रदंडखड्गखेटकहस्तचतुर्भुजवाराहीरूपम्॥ सप्तमानावस्थितसहस्राक्षिगजारूढा वज्रहस्तेन्द्रीरू
पम्॥ अष्टमानावस्थितनिमग्नाक्षिनीगात्रदेहकुञ्चितनंकृतविघृतास्योग्रदंष्ट्रशनकौशिकान्वितप्रेतवाहना लिलिहानाहि वृषस्ता
व्याघ्रचर्माम्बरधरकृष्णमुण्डमालालंकृतजटिलध्वजकपालकर्त्तृनीपाशशूलपाणिचामुण्डाख्यमातृप्रतिमम्॥ नवमानावस्थितवरहस्त
राक्षिप्रसन्नवदनवनाद्यनसोमपानलोलनलप्रस्तूष्यप्रनाशानिधिवस्वणकप्रतिमी॥ चतुर्थ्यावना॥ पूर्वादिक्रमेण॥ द्वादशानावस्थि
तद्विभुजपद्महस्तेमोमाप्यलमयुगधान्नार्णमामित्रवनु॥ शासगेन्द्रविवस्वत्पूषपर्जन्यत्वष्टृविष्णुसंज्ञाः द्वादशादित्यरूपम्॥ शेषा
नावस्थिताक्षमालायनहस्तकमण्डलुपंकजवरहस्तयजुर्वेदवी॥ वायुधनासामवेदकमलवरहस्ताथर्ववेदरूपम्॥ पंचमानावरना॥
पूर्वानावस्थितद्विभासना॥ रूपितनत्नपानसंपात्रोप्यघपात्रपद्मघानिचतुर्भुजमहीरूपी॥ द्वितीयानावस्थितत्रिरूपद्विभुजपाश
कलशहस्ताद्रूपी॥ तृतीयानावस्थिताक्षमालाशक्तिहस्तछागारूढा तेजोरूपी॥ चतुर्थानावस्थितधावधनि॥ पृष्ठस्थध्वजधानिवायुरूपी
पंचमानावस्थितसौम्यदर्शनवीणाद्विहस्ताकाशरूपम्॥ अवशिष्टेकानावस्थितत्रिनयनद्विभुजचंद्रकलामौलिजटिलवा॥ यनुःपाणि
काद्दशरुद्ररूपी॥ षष्ठ्यानावना॥ पूर्वानावस्थितत्रैलोक्यकलना॥ इन्द्रादिलोकपालाष्टकेनावतादिदिग्गजाष्टकरूपं॥ सप्तमवना॥ पूर्वाद्यवस्थि
तखड्गशूलगदाशक्तिकुन्तांकुशधनुःकुलिशान्नराष्टकरूपम्॥ शेषाष्टानावस्थितदन्तिना॥ वल्लेशीखकोष्णुनचामनष्टन्न पूर्णाकलशैप्रवै
जयन्तीवृषगजाक्तिगिघर्मीगल्लाष्टकरूपी॥ अष्टमेवना॥ पूर्वानावस्थितहेमहस्तिनयपानोत्कलन्ना॥ विनायकरूपी॥ द्वितीयादिनावस्थित दी २

नै०

तुलापुरुषोक्तलक्षणानामूर्ज्जो दिनवग्रहरूपम्। एकादशानावस्थितत्रिकोणे त्रयाणामुष्यवनाशिष्यजाशाशान्तिवनदक्षिणा॥ धः ग्रन्ततिवचतुष्पूजम
प्तवाहनस्कंदरूपम्॥ द्वादशानावस्थितत्रिनत्पार्श्वनयदानोक्तलक्षणा॥ शिवकुमानरूपीत्र त्रयोदशानावस्थितत्रलाण्दानोक्तलक्षणा॥ चतुर्॥
कानसागनरूपम्॥ चतुर्द्दशानावस्थितत्रलाण्दानोक्तलक्षणा॥ लक्ष्मीरूपम्॥ पंचादशानावस्थितकलशपद्मपाणि॥ मत्स्यनोहागंगारूपम्॥
256 षोडशानावस्थितकलशपद्महस्तमकरवाहनयमुनारूपम्॥ इत्यष्टमावर्णा॥ देवताविन्यासोदानसागननत्वाकनवेयसंन्नुततः॥ एतानि
वावनाणगतविष्णुदेवतारूपाणि॥ विश्वचक्रनिर्म्माणार्थं क्लृप्तसुवर्णानेकवर्णाणि तद्दृष्टकसुवर्णानि तथा वियस्येवचक्रस्यकाजेतलोपदृशा
नृत्यात्र देवतारूपविन्यासे पूर्व्वतः प्रदक्षिणा॥ क्रमो॥ वेदितव्यः॥ एवंविधं विश्वचक्रं स्थापयित्वाऽऽ विश्वचक्रायनम इति मंत्रेण॥ गंधादिभिरुपचारै
कौ॰॥ पूजयेत्॥ ततस्तस्य समन्तादष्टादशधान्यानि लवणादीनष्टरसानष्टौ पूर्णकुंभानविविधानवस्त्राणि॥ माल्येक्षुफलानि यथासंभववृत्रीणि॥ त्रीणि नलानि
२५६ चपतिकल्पयेत्। उपरि पंचवर्णकं फलपुष्पोपशोभितं वितानकं च दद्यात्। ततोग्निकुंडसमीपोपवेशनादि यजमानाभिषेकान्तं कर्म तुलापुरुषवत्कुर्या २५६
त्। ततः स्नापितो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो विश्वचक्रसमीपं गत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिस्त्रिः प्रदक्षिणा॥ मावर्त्य वक्ष्यमाणा॥ मंत्रमुदीरयेत्। यथा नमो
विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नमः। परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकर्द्दमात्। तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यंति योगिनः। हृदि तत्त्वं गुणातीतं
तं विश्वचक्रं नमाम्यहं। वासुदेवस्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवं। अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थितावि हेति। विश्वचक्रमिदं यस्मात्सर्व्वपा
पहरं परम्। आयुधं चाधिवासश्च भवाद्धुद्धर मां गतः। एवं विश्वचक्रमामंत्र्य पुष्पांजलिं निक्षिप्य गुरुर्त्विग्भ्यो विभज्य दद्यात्। अथवा गुर्व्वादीनां दे
शदानेन संतोष्य तदनुज्ञया न्येत्योऽघेहत्य अमुकामुकगोत्रेभ्योत्र मुकामुकवेदाश्रमुकामुकशाखाध्यायिभ्यो गुरुऋत्विग्भ्यो ब्राह्मणेभ्य
इदं विश्वचक्रं सुवर्णघटितं स्रक्षाजिनैर्न्यस्तति लानो पितं समन्तात्परिकल्पिताष्टादशधान्यनसप्तद्रु विविधवस्त्रमाल्येक्षुफलनलस
हितोपरि विन्यस्तवितानकं महापातकादिसमस्तपापविमोकपूर्वकं विष्णुलोकमहीयमानत्ववैकुंठलोकसादनपूर्वकं चतुर्धा हुत्वा प्रमनःस
सेव्यत्वविशिष्टकल्पत्रयावच्छिन्नशमपस्थितिकामोत्र कैगुनवे प्रदर्भं त्विग्भ्यः संप्रददे इति तिलकुशजलानि गुर्वादिहस्तेषु निक्षिपेत्॥

गुर्वादपस्वतस्त्रगहस्वस्तीन्पुष्पकाजथावेदिकामस्तुतिंपठेयुः॥ ततोजजमानः कृतेतद्विश्वचक्रमहादानप्रतिष्ठार्थे मिमीपुवत्सोमग्निदेव
तैअमुकगोत्रायामुकवेदाध्यायिनेअमुकशर्मणेब्राह्मणायजगुरवेदक्षिणां तुभ्यमहंसंप्रददेइतिदक्षिणांदद्यात्॥ एवमृत्विग्जापकेभ्यः प्र
त्येकंसुवर्णसंदक्षिणांदद्यात्॥ ततःपुण्याहवाचनादिसर्वंतुलापुरुषवत्॥ ॥इतिश्रीनेमप्रकाशे विश्वचक्रमहादानप्रयोगपद्धतिः॥
॥ ॥अथकल्पलतादानं॥ ॥तत्रमत्स्यपुराणे॥ ॥अथातःसंप्रवक्ष्यामिमहादानमनुत्तमम्॥ महाकल्पलतादानंपात
कावलिनाशनम्॥ पुण्यांतिथिमथासाद्यकृत्वाब्राह्मणवाचनं॥ अमलिङ्गंउपसंजातमनूपमाच्छादनादिकं॥ तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावा
हनादिकं॥ चामीकरमयीःकुर्याद्दशकल्पलताःसमाः॥ नानापुष्पफलोपेतानानाम्बरविभूषिताः॥ नानापुष्पफलोपेताः इतिमालतीमाधवी
चम्पकादिरूपसौवर्णपुष्पाण्यनेकविधाम्रदाडिमीकादिरूपसौवर्णफलोपेताः स्त्रीपुंगोगजवाजिरूपफलोपेताइतिविज्ञानमाणिक्लाकरो
विद्याधरसुवर्णानांमिथुनैरुपशोभिताः॥ सुवर्णाः पक्षिमुखान्ननाक्तपक्षः॥ किन्नराहननादिस्तुतिः सिद्धैः फलानिचविहंगमैः॥ आदि
३८८ सुनिनित्वनुपीगः॥ लोकपालानुसानिपिः कर्त्तव्या सुदेवताः॥ लोकपालासदृशाननुकार्यालताः सुदेवताः शक्रपदेब्राह्मीमनन्तश
क्तिंचलवणास्योपनिन्यसेत्॥ अधस्ताल्लतयोर्मध्येचोपपद्मशंखचनेउभेअधस्तादितिलतयोर्मूलदेशेमध्येइतिपूर्वादिदिग्वस्थापित
लतानांमध्येब्राह्मीलवणोपनिश्चानन्तांचलवणास्यादधस्तात्स्थापयेदितिपाविज्ञानविद्याधनाइत्याह नस्थातुगुडपूर्वतःकुलिशायु
धा॥ नजलजस्थितागनेयीस्त्रुवपाणिर्यानलेनजलजस्थिताच्छागवाहनाहनिद्रोपरिस्थिताः अनलेश्वरागनेयदिग्भागेजाम्पोत्रमहि
ष्यानूछागदिनीतींदुलोपरि॥ छत्तेतुनैऋतेलोस्थाप्यासष्पद्गदक्षिणांपने॥ दक्षिणांसापनसींनृपालेचायुधौ वायुधौन्जीनेरूपस्थानागपा
सिनी॥ ऊर्णोमकरपताकिनीचवायव्येमृगस्थाशार्ङ्गधोपनिसौम्यातिलेपुसंमत्पाशिष्पिनीनिधिसंस्थिता॥ माहरवतीरूपगताह्न
वनीतेतस्थूलिनी॥ मौलिन्योवनदाम्बदकर्त्तव्यावालिकान्विताः॥ मौलिन्यः समुद्राःसन्नधोपंचलतादुक्क्मास्सहस्रान्कल्पजेर॥ सधास
मुपनिष्टाद्वेपंचवर्णवितानकं॥ घेनवोदशकुंर्ताखववस्त्रयुग्मानिचवहिःकुर्त्तास्वदशवस्त्रयुग्मानिचदशामध्यमदेगुनवेत्रात्विग्भ्यो

को० ज्यास्तथैव च। ततो मंगलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरधरो बुधः। त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मंत्रानेताननुदीरयन्। नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो
ब्रह्माण्डलोकेश्वरपालिनीभ्यः। आशंसितादित्यफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधूभ्यः। इति श्लोकद्वयमुच्चार्य पूर्वश्लोकोक्तव्य
वस्थया दातव्याः। इति सकलदिग्गणाप्रदानं यस्तु जनः करोति। अभिमतफलदे नाकलोके वसति पितामहवत्सना त्रि
257 शत्पितृशतमथ नवास्ते नवधुनितोघविनाशशुद्धोत्तीसुनपतिवनितासहस्रसंख्यैः परिवृतमधुजसंन्नवानिनर्घ्यैः। इति विधानमि
दं शादिग्दशनो कनककल्पलताविनिवेदयेत्। पठति जनः स्मरतीदमथेज्यतु सम्पदमेति पुरंदनसेवितम्॥ ॥इति कल्पलतादानम्॥
॥ ॥अथ कल्पलतामहादानप्रयोगः॥ ॥तत्र तुलापुरुषदानोक्तानामन्यतमे काले देशे च तुलापुरुषोक्तक्रमेण। संकल्पं
श्री:॥ कुर्यात्। तद्यथा। अद्येहेत्यादि। पातकावलिविनाशपूर्वं च ब्राह्मणत्रिंशद्वत्सनावच्छिन्नकालातीतफलोपपादकेशानाकलोके वि
२५७ नासकामो नवधुनितोघविध्वान्तशुद्धदेहास्सनः। सहस्रपरिकृतद्वलाभिनिन्तपितृशतसीतेनसा सनसस्सन्नाननाः। कामस्वरन्त्रमप्स २५७
हाकल्पलतामहादानं प्रतिपादयिष्य इति। ततस्तुलापुरुषोक्तवद्दिक्साधोपिपूजाब्राह्मणवरणावाचनावाप्तादिवन्नाम मधुपर्कपू
र्न मण्डपवेदिकाकुण्डसंस्थानं मण्डपप्रवेशान्तं तुलापुरुषवत्कुर्यात्। मान्पूजादिवाक्यं तुलापुरुषप्रदस्थाने कल्पलतापद प्रयोग
इति विशेषः। ततः आचार्यो दाने पूर्वदनुमानीयाज्ञ प्रावार्णवेष्टा लिखितपट्टमणगत्तेषा उशान च क्रसोपनिसद्व्यलवाः। कर्तव्यासुव
र्णवामयीं दशकल्पलताः पंचपलादधिकेन पलसहस्रपर्यन्तेन यथाशक्त्येन समविन्नज्यमविन्यधरिताः नानापुष्पफलोपेता
नानांशुकविभूषिताः। विद्याधरसुवर्णामौनी मिथुनैरुपशोभिताः। हारनवादिसुनिम्नमर्कः फलान्यश्विवविहंगमैः। नापितमुखितुपशोभि
ताः कृत्वा तासु अधस्ताद् देवताः लोकपालानुसारिणी मौलिनीवरदाः वालकपुताः कृत्वा तासां मध्ये ब्राह्मीं हंसस्थपआहरिसानू
अनन्तशक्तिं च दक्षिणा हंसस्था खड्गुलवा। कूर्माकपश्चिमतागपोः स्थापयेत्। तस्मात्पूर्वे तः ऐन्द्री हस्तारूढौ दक्षिणा हस्तस्थ

कुलिशीं कुलिशायुधकूटे स्थापयेत्‌ ॥ आग्नेय्यामाग्नेयीं स्रुवहस्तां ॥ पाशीनरवानूपां हुतेशकूटे स्थापयेत्‌ ॥ दक्षिणस्यां जानीम हिष्यारूपां गदां दधत्‌
दक्षिणां ॥ तद्वन्तीं दुलोपनि स्थापयेत्‌ ॥ नैरृत्यां नैरृतीं दक्षिणाकरधृतखड्गां नरारूपां घृतोपरि स्थापयेत्‌ ॥ पश्चिमायां वारुणीं मकरारूपां दक्षिणा
करधृतनागपाशीं त्रीनोपरि स्थापयेत्‌ ॥ वायव्यां वायवीं दक्षिणाकरधृतपताकां मृगारूपां शार्धोपरि स्थापयेत्‌ ॥ उत्तरस्यां सौमीं दक्षिणाकरधृत
शंखां पूर्णकुंभोपरि निदध्यात्‌ ॥ माहेश्वरीं वृषारूपां घृतोपरि स्थापयेत्‌ ॥ पश्चिमायां वारुणीं मकरारूपां दक्षिणाकरधृतनागपाशीं त्रीनोप
रि स्थापयेत्‌ ॥ वायव्यां वायवीं दक्षिणाकरधृतपताकां मृगारूपां शार्धोपरि स्थापयेत्‌ ॥ उत्तरस्यां सौमीं दक्षिणाकरधृतशंखां पूर्णकुंभोप
रि निदध्यात्‌ ॥ माहेश्वरीं वृषारूपां दक्षिणाहस्तघृतशूलां नवनीतोपरि स्थापयेत्‌ ॥ तास्तास्तन्नाममंत्रैः पूजयेत्‌ ॥ अनंतशक्तिलतासहितां ल
वा ॥ कूटस्याग्रस्थां स्थापयेत्‌ ॥ ॥ इति नृपाला ॥ तास्तां समन्ताद्दशकुंतान्फलमाल्यादि वस्त्रयुग्मानि वोपकल्पयेत्‌ ॥ यथाशक्ति दशधेनू
स्वोपकल्पयेत्‌ ॥ ततः कल्पलतोपरि वितानकं फलपुष्पोपशोभितं पंचवर्णकं दध्यात्‌ ॥ ततोऽग्निकुंडसमीपोपवेशनादि यजमानासिष्यकान्ते
कर्मतुलापुरुषवत्कुर्यात्‌ ततः स्नापितो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो कल्पलतासमीपं गत्वा गृहीतकुसुमांजलिस्त्रिः प्रदक्षिणी कृत्य वक्ष्यमाण
मा ॥ मंत्रमुदीरयेत्‌ ॥ मंत्रः ॥ नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो ब्रह्मा ॥ लोकेश्वरवासिनीभ्यः ॥ असंसितार्थिवपफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्प
लताबधूभ्यः ॥ एवं ताः कल्पलतानमस्कृत्याग्रस्थद्वदानवाक्यप्रयोगेन मध्यमे कल्पलते देवताध्युपस्कृता ॥ सहितेयं नवेप्रतिपादयेत्‌ ॥
लतावधूभ्यः ॥ एवं ताः कल्पलतानमस्कृत्याग्रस्थद्वदानवाक्यप्रयोगेन मध्यमे कल्पलते ...
दशनाभ्यामृत्विग्भ्यः अन्येभ्यो दध्यात्‌ ॥ अथवा गुर्वादीन्‌ संपूज्य तदनुज्ञया इतरेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दध्यात्‌ ॥ कल्पेतुदेयद्रव्ये एकाग्निवि
धानं कुर्यात्‌ ॥ एकाग्निविधानं यथा ॥ अद्य ॥ दानप्रयोगस्रुवेदिपश्चिमदेशे प्राङ्मुखासीनो यजमानः सजलतिलकुशपाणिः उदङ्मुखोपविष्टा
यगुर्वादिभ्यः अद्येत्यादि अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय अमुकशर्मा गोत्रा ॥ यजुर्वेदे इमे दश कल्पलते ब्राह्मणलक्षशक्तिसहिते अन्या
दशधान्याद्युपस्कृता ॥ सहिते पापावलीविनाशपूर्वकब्रह्मलोके त्रिंशत्सनावच्छिन्नकालावधि पृथग्जोपपादनाकलोकनिवासकामो तव पु

नो॰

नितोघविघातमुद्धदेहापसनसः सेश्रपतितत्वब्रह्मात्तिनीघपितृशतव्रह्मासंसान संताना॥ कामस्वसंप्रददे इति सतिलकुशजलान्नाचाजेह
स्तेदद्यात्॥ शेष्याण्डावनेनैव प्रयोगेनैकैकाक्षेत्राज्ञिलिजेद्दद्यात्॥ तव प्रतिगृह्णस्वस्त्रीत्युक्त्वा तुलापुरुषाव्हकामधेनुतिपथावदेपूर्ण पुरवतनोजनम्
नः कृतेतच्चाधेहेत्यादिकृतेवृक्षकल्पलतामहादानंप्रतिष्ठार्थमिमं सुवर्णमग्निदैवतंदन्नि॥ तुभ्यमहं संप्रददे इति गुर्विश्विजस्य च जलेके
258 दद्यात्॥ जापकेभ्यस्वतत्कर्मप्रतिष्ठार्थंप्रत्येकंदन्नि॥ दद्यात्॥ ततः पुण्याहवाचनदेवताविसर्ज्जनान्तं पूर्ववत्कुर्यात्॥ ॥इति सी
जेमप्रकाशेकल्पलतामहादानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथ सप्तसागरदानम्॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ ॥अथातः संप्रवक्ष्यामिम
हादानमनुत्तमम्॥ सप्तसागरकन्नामसर्वपापप्रणाशनम्॥ पुण्यंदिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्॥ तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाह
श्रीः॥ नंबुधः॥ क्त्विज्मंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकं॥ कांचनानिततः सप्तकुंडानि कांचनानि विशेष्यतः कुंडानिस्थाल्याकाराणि॥ प्रादेशमात्राणितथा
२५८ रत्निमात्राणि वापुनः॥ प्रादेशमात्राणीतिरिजे गवस्थितौ गुष्टपर्वमात्राणि अरत्निमात्राणि चतुर्विंशत्यंगुष्टमात्राणीति लक्ष्मीधरः॥
तत्रात्तिनैकविंशत्यंगुष्टपर्वमात्रीं कुर्यात्॥ सप्तपलादूर्ध्वमासहस्राद्यशक्तितः सर्वसंस्थाप्यानि चसर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि॥ प्रथमंपूर २५८
येत्कुंडंलवणेन विचक्षणः॥ द्वितीयं पयसातद्वत्तृतीयं सर्पिषापुनः॥ चतुर्थं तु गुडेनैव दध्नापंचममेवच॥ षष्ठं शर्करयातद्वत्सप्तमं तीर्थ
वारिणा॥ स्थापयेल्लवणस्यान्ते ब्रह्माणं कांचनं शुभं॥ केशवं क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महेश्वरम्॥ भास्करं गुडमध्ये तु दधिमध्ये सुराधिपम्॥ शर्क
राजां न्यसेल्लक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीं॥ सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समंततः॥ तुलापुरुषवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत्॥ ततो वरुणहो
मान्ते वारुणाहोमानन्तरं॥ नमो वः सर्वसिंधूनामाधारेभ्यः सनातनाः॥ जंतूनां प्राणदेभ्यस्य समुद्रेभ्यो नमो नमः॥ क्षीरोदकाज्यदधिमाधव
लावणेक्षुरससाम्यतेन भुवनत्रयजीवसंघान्॥ आनंदयंतिवसुसंपदमुद्वहंतस्तस्मात्समाप्यमम विघातमलौघघ्नमस्याः॥ यस्मा
त्समस्त भुवनेषु सदैव एवतोयामनासुरसुमधमर्णाः॥ प्रतानां सुपापजन्मपापनविलेपनतत्पराः॥ लोकस्यविस्तृतितद्भुमममापि
लक्ष्मीः॥ मधु — तस्मात्कृतिर्वान्माधवोगुणानाः॥ इन्दुःसानः सार्द्धनाम्नमतशब्दः क्षीरोदजादितिः मप्रत्येकमत्तिसं प्रपतनतीयामनसुनु

नागपमणि॥श्च तानमिति तीयोनि पापन्नेजापअमनामुनामधुनाजमुगंधीविले पनीजमणि॥ त्रतानीत्युण॥जन्विन्नतीतिजथासी
खर्पसर्वयइतिददातिनसामनसंपुतान्सुविन विस्मयवानि हसागनान्॥ अमलकांचनवर्णमिजानसोपदमुपैति हनेनमनात्नतः॥ शकल
पापविघात वितातिनैपितृपितामहपुत्रकलत्रकांकानललोकसमाकुलमप्यलंकृतितिसोप्येजतेशिवमंदिनं॥ ॥इतिसप्तसागनदानम्॥
॥ ॥अथसर्वपापनाशपूर्वकामनावन॥ विशिष्टहनिपदप्राप्तिसकलपापविघातविनाजितनललोकसमाकुलपितृपितामहपु
त्रकलत्रशिवमंदिननजनकामःश्व: सप्तसागनमहादानंप्रतिपादजिष्येततसुलापुरुषवन्मातृपूजा वृद्धिसाद्धशिवादिपूजात्र
लणवाचनाचाजोदिवना॥मधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंज्ञानमंडपप्रवेशान्तकुर्यात्॥ मातृपूजावाक्जेतुलापुरुषपदस्थाने
सप्तसागनपदप्रन्ने पइति विशेषः॥ ततोयजमानोजथाविहितंकर्मकुर्वुतेत्यनुजानीयात्॥ अथावापीवर्णालिखितपत्रगजे
षोडशानवककामधेनूक्रमे॥ कृष्णाजिनमात्रीजेतत्रधापुनिमितास्तिलान्॥ विन्यास्यतेषुसप्तमुसुवसोमजानिकुंड
न्वना जामविसानात्यौषधा देशमात्रा॥ अनन्तिप्रमा॥ निश्चनन्निप्रमा॥ निचपलशतककादूर्ध्वपलसहस्रपर्यन्तेनजथाशक्ति
सुवर्णनिघटितानिदन्जि॥ पक्रमानुदकसंख्यानिस्थापयित्वाप्रथमकुंडलवणापूनितेसुवर्णमजबलप्रतिमां द्वितीजकुंडेन्जी
वमदधिपूतं हैमीमिंद्रप्रतिमाम्॥ पंचमेशर्करनापूनितेहैमीलक्ष्मीप्रतिमाम्॥ सप्तमीपर्ववानिपूर्णेहैमीवगोनीप्रतिमांस्थापजेत
हीमंतंप्रवालारव्या निसर्वेनहानानिनिनिक्षिपेत॥ ब्रह्मादिप्रतिमास्वदानार्थनार्यक्षस्तसुवर्णमध्यादेवमाप्यादुपनिपलपर्यन्तसु
वर्णप्रतिमा॥ अंगुष्ठपर्वप्रवृत्तिद्वादशांगुलपर्यन्तप्रतिमा॥ जथाशक्तिर्व कुर्यात्॥ खंसप्तकांचनकुंडानिसप्तसागन

ओं॰ नृपाणिस्थापयित्वालवणादादिभिः सप्तसागरेत्योनमइति गोघादिभिरुपचारैः समुदितान्जेवसंपूज्यतेषांसमन्ताद्दष्टादशधान्यानि
फलमाल्यानिस्थापयित्वातदुपरिफलपुष्पोपशोभितपंचवर्णवितानकंदघ्यात्॥ ततोग्निकुंडसमीपोपवेशनादिधिवासनकर्मतुला
पुरुषवन्निर्वर्त्यगुर्वादयोग्नात्रिशोर्व्यंतत्रेवोपित्वाप्रत्यातेकृतस्नानादिक्रियाः पूर्वंहुतैः पूर्वंघृताक्ततिलैः स्वस्वशाखोक्तानवानुला
मंत्रानाश्रतिकुंडंचत्वारोहोतारष्टोत्तरसहस्रमाहुतीर्जुहुयुरितितान्नृपालः पूर्वंकृतादित्यादिहोमान्तमसंख्यजाजुहुयुरितितत्वा
259 ननिर्वर्घकानन्तरंपूर्णाहुतिप्रदत्तिकर्मशेषसमाप्तिंविधायगुर्वादयोयजमानंतुलापुरुषवद्वेलापयेयुः
स्नापितोयजमानःशुक्लमाल्याम्बरधरःसप्तसागरसमीपंगत्वागृहीतकुसुमाञ्जलिर्द्विजैःप्रदक्षिणीकृत्यववन्यमानानमंत्रानुद
शौ॰॥ लेत्॥ नमोवःसर्वसिंधूनामाधारेभ्यःसनातनः॥ जंतूनांप्राणदेभ्यश्चसमुद्रेभ्योनमोनमः॥ क्षीरोदकाज्यदधिमाधववलावलेक्षुसा
२५९ रोम्भतेनुवनत्रयजीवसंघानानन्ददीतिवसुतिस्वपदासवन्तस्मान्ममापघविघातमलंविवध्वंसयजस्मात्समस्तभुवने २५९
षुसूत्रवन्त्यएवतीर्थमनासुनसुवर्त्तमणिव्रतानीपापजालमपनविलेपनन्तूष्णामाजलोकस्मविचित्ततिददुमममापितक्ष्मीः इत्यु
च्चापसागरेषुपुष्पाञ्जलिंप्रक्षिप्यपूर्वोक्तकल्पलतामहादानन्यायात्सागरगारात्तागाच्छपंगुरवेनागाष्टकंसप्तनिक्षिप्त्योद
धानागुर्वादीन्संपूज्यतद्गुरुजनाज्ञजेत्योब्राह्मणोपादघात्॥ अल्पेतुदेजद्व्येब्राह्मणक्रमेकाग्निविधानंकुर्यादिति॥ ततोजनृ
पालःनत्वाकनकाचलवतुलापुरुषवदत्रापिविनायकादिन्यस्यइत्याह॥ अत्रापिदानप्रयोगः॥ वेदिपश्चिमदेशेप्राङ्मुखउपविष्टो
यजमानःसतिलकुशाजलपाणिरुदङ्मुखेभ्योअर्घेहेत्यादिअमुकामुकगोत्रेभ्योअमुकामुकवेदअमुकामुकशाखाध्यायिभ्योअ
मुकामुकशर्मभ्योगुरुऋत्विग्भ्योब्राह्मणेभ्यःश्मश्रुकांचनमयान्सप्तसागरानरलवणाक्षीरघृतगुडदधिशर्करानातीर्थवारि
तानिमध्यस्थापितकांचनमयजब्रह्मविष्णुमहेश्वरनन्ताम्बुलइंद्रलक्ष्मीगौरीप्रतिकृतीनरत्नकंसधनलगत्तोसमन्तास्थापि
ताष्टादशधान्यफलमाल्यवस्त्रशर्करानातीर्थवारिपूरितान्॥ मध्यस्थापितकांचनमयब्रह्मविष्णुमहेश्वरनन्ताम्बुलइन्द्रलक्ष्मीगौ

नीत्रतिष्ठतीनराग्रत्येकंसर्वेषां नागानांमन्त्रैस्तांस्थापितान्दशधान्यफलमाल्यवस्त्राद्युपकरणानि उपनिदध्यात्पंचवर्णवितानकान्
दशाधाविततजप्तागदजावछिन्नानश्रुनवे एकैकतमागावछिन्नानथास्यत्र नत्विग्व्योगुष्मत्पं सर्वपापविनाशपूर्वकामनावाविशिष्ट
हनिमदग्रादिसकलपापविघातविनाजितृननलोकसमाकुलपितृपितामहपुत्रकुलत्रशिवमंदिरेनन यजनेकामः संप्रददइतिगु
रवेदिहस्ते सुसतिलकुशजलनिक्षिपेत् गुर्वादिजस्वस्वप्रतिग्रहस्वस्तीत्युक्त्वातुलापुरुषोक्तकामस्तुतिं पठेत् पुनः तेनोपयजमानोऽप्येवहत्या
दिकृतेतत्सप्तसागरमहादानप्रतिष्ठार्थमिमं सुवर्णमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकवेदाऽमुकशाखाध्यायिनेऽमुकशर्म्मणो ब्राह्म
णाययुनवेदक्षिणांतुभ्यमहं संप्रददे एवमृत्विग्जापकेभ्यः प्रत्येकं दक्षिणां दद्यात् ततः पुरुषाहवावनादिशेषं तुलापुरुषवत्कुर्यात् 10
॥ ॥इतिश्रीजैमप्रकाशे सप्तसागरमहादानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथ रत्नधेनुदानविधानम्॥ ॥तत्रमत्स्यपुरा
णे॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्। रत्नधेनुरिति ख्याता गोलोकफलदायिनी॥ पुण्यां दिनमथासाद्य तुलापुरुषवद्दान
वम्। लोकेशावाहनं तद्वत् कृत्वा धेनुं प्रकल्पयेत्। लोकेशावाहनमित्युपलक्षणं देशकालादिकर्मपताकादानान्तं तुलापुरुषव
त्कृत्वेत्यन्विति भूमौ कृष्णाजिने कृत्वा लवणांसि पुतमाभूमौ लिखितत्वक्षोपनि धेनुरत्नमयीं कुर्यात् संकल्पविधिपूर्वकं। संकल्प
शर्म्मविनयपञ्चविधिपूर्वकं नेपालितःप्राक्सुखीमुदक्पादींसवत्सां गामित्येवंरूपविधिपूर्वकं संस्थापयेत्प्रभगाणि कारीतिसु
खं बुधः। पुष्पराग शतनैव घोणा जीपतिकल्पयेत्। घोणानासिका गन्नामाग। ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दृशोः। भ्रूयुगे वि
द्रुमशतं शुक्ती कर्मद्वयस्थिते। कांचनानि च शृंगाणि शिरो वज्रशतात्मकं। शृंगानीति बहुवचनं न वत्सशृंगापेक्षं तत्र कांचनेवतथा च शृंगद्वितयं कु
र्यात्। ग्रीवायां नेत्रपटके गोमेदकशतात्मके। गोमेदनूत्नशतं तान्वितमित्यर्थः। इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैदूर्यशतपार्श्वके। कक्षे व्यावि
तिशोपः स्फुनाहेममजाः स्काये। पुच्छे मुक्तावलीयुक्तं सूर्यकान्तेन्दुकान्तौ च घ्राणोऽकर्पूरचन्दनेः कुंकुमाणि च नोमाणि रौप्यतान्विख

ओं कानजेश्रागानुत्मनशर्तैनद्ध द्पानेपनिकल्पजेत्तथान्यानि च नत्नानि म्यापजेत्स घेसीघिष्पुष्पन्मात्पुकेतग्नाणि कुजोष्य घेन जाजिकौ
गोमजेव गुडात्मकौ॥ गोमूत्रमाज्येन तथा दधि दुग्धं स्वरूपतः॥ पुच्छाग्रे वामुनेदघात्समीपे ताम्रदोहनम्॥ कुंडलानि च हैमानि चूर्णाणानि
शृङ्गितः॥ कानजेद्यूमे वं तु वतुर्थीशेन वत्सकौ॥ एवमेवमितिधेनूः कृत्रकानकेनवद्रष्टव्यः॥ तथाधान्यानि सर्वाणि पादशस्वेन्तुमजाः स्मृता॥
२८० नानाफलानि सर्वाणि पंचवस्त्रं वितानकं॥ एवं विनचनं कृत्वा तद्धोमाधिवासनं॥ तद्तुलापुरुषवदत्र लिग्त्पोद जिणादत्वा धेनु
गामन्त्रयेत्ततः॥ दक्षिणाम अधिवासनं दक्षिणां ततः॥ एथक्त्तौ॥ पुरुषेनुवदामंत्र्य इदंवो पाहनेत्रतः॥ जालक्ष्मीक्षत्यादिमंत्रैस्त्वीस धेद
वगताधाममतः॥ पठन्ति तु प्रवन्धकमलासनवासुदेवाः॥ तस्मात्स मस्तु तु वनन्नपदेवपुष्पौमौ पाहि देवित्तवसागनपीड्यमानो॥ श्रामैत्र्य
श्रीः॥ वेल्यमत्तितः॥ प्रनिद्त्तजल ष्पादधाद्विजाजपुत्र वेजलपूर्त्तिकान्तम्नोजन्पुणपमाप्पदिनमत्रमनोपवासैः॥ पापेर्विमुक्तनत्नु नेतिपदेमु
२८० नानेः॥ इतिसकलविधिज्ञोनत्नधेनुप्रदानीवितनतिमुविमानंप्राप्यदेदीप्यमानौ॥ सकलकलुष्पविमुक्तोवंधुलिः पुत्रपौत्रैः सहमदन २८०
सत्नपकस्यानमन्त्पेनिर्थेन्तो॥ ॥अथगोलोकफलनत्नधेनुमहादानप्रयोगः॥ ॥तत्रतुलापुरुषोक्तकालदेशान
मन्यतमेकालेदेशे वतुलापुरुषोक्तविधिनाजजमानःश कलकलुष्पविमोक्षपूर्वकदेदीप्यमानकन॥ मदनसत्नपत्वपुत्रपौत्र
सहितत्व विशिष्टगोलोकप्राप्तिकामः शंभुसदनप्राप्तिकामोवाहनिपदप्राप्तिकामोवाश्वोनत्नधेनुमहादानमहंप्रतिपादयि
ष्प इतिसंकल्प्य मातृपूजाद्ध क्विसाकृष्णावादिपूजाव्राह्मणावाचनावार्जादिवृनणामधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंतानमंडपप्रवे
शान्तं तुलापुरुषवत्कुर्यात्॥ तत्र दक्षा स्त्रतुलापुरुषपदस्थानेनत्नधेनुपदप्रयोगः इतिविशेषः॥ ततोजजमानोपथाविहितं कर्म
कुर्तुतेगुधेवादीनतुजानीजान॥ अथासादनं वेद्यौलिखितपद्मगर्भेषोडशानूचक्रसोपनिनिहितेकृष्णाजिनेद्रोणोपनिमितैलवा॥
त्रसार्जप्रोक्षुरवीमुदकपादीसवत्सांगामेखजानवपित्वानत्नैःप्रकल्पजेत्तथया॥ तस्याःप्तुरवेएवाशीतिपजनामामरौ॥ नारि

कर्णे पुष्पनागशतं। ललाटे यथाशक्ति परिनिर्मितं तिलकं नेत्रयोर्द्वियाक्तिकं मुक्ताफलशतं। एवं स्तुवो विद्रुमशतं कम्बोजोः शुक्तिद्वयं शृंगे यथाशक्ति सुवर्णमये
शृंगम्पोः शिनसि हीनकाशतं नीवायां गोमेदशतसहितं नेत्रपटं पृष्ठे इन्द्रनीलशतं पार्श्वे द्वियाविन्नक्त वैदूर्यशतं कर्णे सौगंधिकशतं खुरान् यथाशक्ति
सुवर्णमयान् पुच्छे पट्टसूत्रमौक्तिकावलिमयं घ्राणे नवम्पोः सूर्याकान्तौ कर्पूरं चन्दनेन च रोमकुंकुमकेशमानं। नाभिं निजतमपीनात्मस्तनाम्बुमतशतं।
अन्यान्यपि माणिक्यादिवन्नरत्नानि यथाशक्ति यथालाभं सर्वतो धेनुः शर्करा नामपीजिह्वां गुडात्मकां गोमयं गोमूत्रे घृतं दधिदुग्धं वस्त्ररूपतः। पुष्पाणि चामरं। स
मीपे ताम्रदोहनीं हेमानि कुंडलानि रूप्याणि निवृत्तललाटपट्टिकां वेणुकघंटीश्च क्लितः। पादेषु इक्षुदंडान् रूप्यपात्रेण। एवं नलधेनुं प्रकल्प तोरणादि दि
ग्वेष्टनं कुद्ध्यार्स्यपनिमातां। स्वनुलोमेन तेनैव प्रकाने। वत्सं कल्पयेत्। ततः नलधेनुवेनमद्वति मंत्रेण गंधादिभिः पूजयेत्। नलधेनुमध्ये जेत्। त
तोऽष्टादशधान्यानि विचित्राणि फलानि च। समंत्रान्याप जेतदुपरि फलपुष्पोपशोभितं। पंचवर्णं कं वितानकं च दद्यात्। ततोऽग्निकुंडसमीपोपवेशना
दिग्अधिवासनकर्म्मतुलापुरुषवन्नि धेतत्र गुर्वादयो नान्त्रिशीर्षं तत्र वेदोक्तिभिः प्रयातं कृतस्नानादिक्रियाः पूर्णपाद्यवाचनानन्तरं पूर्णाहुतिपर्यन्तं शेष
समाप्तिं तुलापुरुषवत् विधाय तुलापुरुषवत्। यजमानं स्नपयेत्। एवं स्नापितो यजमानो मुक्तमाल्याम्बरधरः ऋत्विग्गणः कर्म्मप्रतिष्ठार्थं सुवर्ण
दिग्रवींदनं प्रणीं दत्वा नलधेनुसमीपं गत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिस्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दयेत्। मात्रां मंत्रैर्धेनुमामंत्रयेत्। पालनमीः सर्वभूतानां
याच देवेष्ववस्थिता धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु। देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया। धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु। विष्णु
वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः। चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपा स्तु सा श्रिये। चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्या धनदस्य च। लक्ष्मीर्या लो
कपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे। स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां च या। सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे। त्वां सर्वदेवगणधाम यतः
पठन्ति रुद्रेन्द्रचन्द्रकमलासनवासुदेवः। तस्मात्ममत्वं तु वनत्रयदेहलक्ष्मी पाहि देवि भवसागरपीड्यमानं। एवं नलधेनुमामंत्र्य पुष्पांजलिं
प्रदक्षिणाः दिकाप्राङ्मुखोपविष्टः तिलजलकुशपाणिरुदङ्मुखोपविष्टाय दानवाक्येन शापकनामगुनवेदद्यात्। अथ वाक्यं सुवर्णादि दान
वनपद्धतितोऽप्यतदनुसारेण ज्ञातव्यं। न दद्यादिति नृपालः॥ तत्रैव दानवाक्यं॥ अद्येत्यादि अमुकगोत्राय अमुकवेदाय अमुकशाखाध्यायि •

जे०

नेमुकशर्म्मणो गोत्राय॥ ॥ नगुनवेश्मो रत्नधेनुं पद्मरागमुखीं पुष्पनागघोणीं सुवर्णतिलकललाटीं मुक्ताफलनयनीं विद्रुमतनूं पुगीं शुक्तिकर्णीं
सुवर्णशृङ्गीं शतहीनकृशिनसार्द्धं ॥ गोमेदनलपुतने त्रपटमीवीं इन्द्रनीलपृष्ठां वैडूर्यपार्श्वां स्फटिकोदरीं सौगन्धिकहेमखुरां मुक्तालतापुच्छां सूर्य
कान्तेन्दुकर्पूरचन्दनेघ्राणां कुंकुमलोम्नीं रजतनाभिं गारुत्मतशतपानीं नानानत्नसमन्वितां संधियुक्तां नाजिकां गुडगोमयीं घृतमूत्रां दधिदुग्धोपेतां
पुच्छाग्रचामरां समीपस्थापितताम्रदोहनीं हेमकुण्डलां हिमतृणां॥ इक्षुदण्डपादां गतं तृणादिव्यचतुर्थांशेन निर्मितवत्सं सहितां पानैन्तः सधे घाणान्
विविधफलैरुपनिदनफलपुष्पापशोभितपंचवितानकं॥ सकलकलुषमुक्तिपूर्वकदीप्यमानविमानकनाकमदनसहपत्नपुत्रसहितत्वशि
शिवलोकप्राप्तिशंतुसदनप्राप्तिकामो वा हनिपदप्राप्तिकामो वा तुभ्यमहं संप्रददे इति संप्रदानहस्तजलादिकं निक्षिपेत् प्रतिगृहीता स्वस्तीत्यु
क्त्वा पूर्ववद्यथाशारवं कामस्तुतिं पठेत्॥ ततो यजमानः अद्येहेत्यादि अमुकगोत्रायेत्यादि अनेन रत्नधेनुदानप्रतिष्ठार्थमिमं सुवर्णमग्निदैवतं
दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति प्रतिगृहीते दक्षिणां दत्वा नित्विग्भ्यः पूर्ववद्दक्षिणां पादत्रत्वावशिष्टेभ्यो जापकेभ्य प्रत्येकं सुवर्णं दत्वा दीना २९१
नाथान्दिनं यथाशक्ति सुवर्णादि दत्वा दीनानाथादिभ्यो यथाशक्ति सुवर्णान्नादिकमुत्सृजेत्॥ ततः पुण्याहवाचनादि देवताविसर्जनान्तं कर्मा
पूर्ववत्कुर्यात्॥ ॥इति श्रीजेमप्रकाशे रत्नधेनुपद्धतिः॥ ॥अथ महाभूतघटदानविधिः॥ ॥तत्र मत्स्यपुराणे॥ ॥अथातः
संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्॥ महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम्॥ पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मण॥ ॥वाचनं ऋत्विक्संभारपूर्वं स्नानप्रया
च्छादनादिकं॥ तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनादिकं॥ कानजेत्कीवनं सुत्तं महानत्नवितं बुधः॥ महानत्नमुक्ताफलमनकतं वज्रवैडूर्यपद्मरागजं॥
पुष्पनागं च गोमेदं नीलगारुत्मतं तथा॥ प्रवालमुक्ता पुनः॥ निमहानत्नानि वै नव॥ प्रादेशादंगुलशतं यावत्कुर्यात्प्रमाणतः॥ जीनाज्यपूरितं
तद्वत्कल्पवृक्षसमन्वितं॥ जीनाज्यपात्र्यां गव्यापात्र्यां समन्वितान्त्यां क्षीराज्यपूरितं तद्वज्जीनाज्यवक्त्रं॥ अथ स्थापितकल्पमित्यथ॥ तद्वद्दिति महान
लमुक्तासुवर्णकल्पवृक्षसहितमिति साग्रघट॥ पद्मासनगतास्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान्॥ लोकपाला महेन्द्रास्तु स्ववाहनसमाश्रिता॥ निति
भूपालजो गेस्वनजो॥ श्लोका॥ धर्माधिकं वा नोहे॥ घृतां तद्वत्कुर्यात् पृथ्वीं सपंकजं वानाहा॥ घृतां मीनि वा न॥ हवामकपूर्ना स्थिता॥ निति साग्रघट॥

श्रीः॥ २९१

वस्त्राणि वासनगानि कौचनं कनकोपवीतं ताशनं मेष्यतमं वायुं रूप्यमृगासनं । तथाकाशाधिपं कुर्यान्मूर्त्तिकस्य विनाशकं । विन्यसेद्धूरमध्ये
तान्वेदपंकजसंपुतान् । ऋग्वेदस्याज्जसूत्रस्याथ यजुर्वेदस्य पंकजं । सामवेदस्य वीणास्याद्वेणुं दक्षिणतो न्यसेत् । अथर्ववेदस्य पुनः स्रुकस्रुवौ कम
लाकने स्रुकस्रुवौ दक्षिणे कमलं वामेकन इति ऋग्वेदादिष्वपि सर्वेष्वनीयायुनाणावेदो वनदः साज्जसूत्रकमंडलुः पुनाणावेदः पनितः सर्वधान्या
निवासमनासनदर्पणं । पादुकोपानहच्छत्रं दीपिकाचूर्णाणि निव शय्यास्वजलकुंभाश्च पंचवर्णवितानकं । विन्यसेदिनुरवेगं स्नात्वाधिवास
नान्तेतु मंत्रमेतमुदीनजेत् । स्नात्वा स्नापितः अधिवासनान्ते पूर्णाहुत्यन्ते त्रिःप्रदक्षिणामाद्य त्वगृहीतकुसुमाञ्जलिनि मंत्रानुप्र जपेत् । नमो वः
सर्वदेवानामाधाने त्यस्वनाचने । महाद्भूतानि देवेशः शत्नः शान्तिनश्च शिवं मम । यस्मान्न किंचिदप्याहितमहाभूते विणा भूतं भूलोऽसर्वं तु तेश
तस्माद्धीनमायाश्च मे । इत्युद्यार्जमहाभूतघटं जो विनिवेदयेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः समाति परमां गतिं । विमानेनार्कवर्णेन पितृवंशसमन्वितः ।
पूज्यमानोप्सरोभिश्च पदमन्यति वैष्णवं । षोडशेतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः । न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽपजायते ॥ ॥ इति प्रकृतिजद
त्तीवासुदेवस्य पार्श्वे सुमति पितृकलत्रः संस्थाणोतीह सम्पक् पुनः निपुत्तवनेजामं दिनेवाधिकलज्जयेत्स्विनमम नवधूत्तिर्मोदते सोऽपि कल्पं । अथ महा
पातकनाशनमहाभूतघटमहादानप्रयोगः ॥ ॥ तुलापुरुषोक्तानामन्यतमे काले देशे तुलापुरुषोक्तक्रमेणाऽसै कल्पं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ अद्य
दिकालदेशे सुब्राजेमहापातकाद्यशेषपापविमोक्षपूर्वकार्कवर्णविमानकनाणपितृवंशसमन्वितत्वामरस्त्रीपूज्यमानत्वपरगतिलब्धाणा विष्णु
पदप्राप्तिकामः श्वःश्वा महाभूतघटमहादानमहं प्रतिपादयिष्य इति । ततस्तुलापुरुषोक्तक्रमेण मातृपूजाद्यक्षिसाद्धशिवादिपूजाप्राल
वाचनाचार्यादिवरणाणमधुपर्कदानमंडपवेदिकाकुंडसंनानप्रवेशान्तं कर्म कुर्यात् मातृपूजासंकल्पादिवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने महा
भूतघट इति प्रयोगः । ततो यजमानो यथाविहितकर्म कुरुते तेति गुर्वादीननुजानीयात् । अथ भूताचार्यविधौ लिखित पञ्चगव्येन षोडशानवक्र
स्थापनि स्युद्धतपनीयमयप्रदेशादानत्यांगुलशतावधिइय्यात्रमाणां यथाशक्ति सुवर्णस्य घटितं कामयेत्सुदानोक्तमुक्ताफलादि महा

ॐ०

नत्वश्वधितीं तुल्यपनिमा॥ गजन्जीनाडपपनितृभ्यन्तः जित्वपूर्व्वोक्तलक्षणलक्षणककल्पवृक्षेमहाभूतघटंस्थापयेत्॥ तन्मध्येचब्रह्म॥
दानोक्तलक्षणांब्रह्मविष्णुमहेश्वरप्रतिमाः वनाहोहुतौपंकजहस्तांमहाभूतिर्निब्रह्म॥ दानोक्तलक्षणा॥ वायु॥ग्निवायुप्रतिमाः किन्नरपा
श्वनयदानोक्तलक्षणा॥ माकाशाधिविनायकप्रतिमाः॥ यथाक्रमेणैकैकशोनिवेशयेत्॥ भूपालमतेतु॥ इंद्रमनिर्ऋतिसोमेशानप्रतिमाः ब्रह्म
262 णोक्तलक्षणा॥ निर्ऋतिकानवाहनइतिविशेषः॥ अनन्तं नमहाभूतघटयजन्नमइतिमंत्रैः॥ गंधादिभिरुपचारैःपूजयेत्॥ यनितःसर्वधान्यानि
वामनासनदर्पण॥ पादुकोपानहच्छत्रदीपिकान्नभूषण॥ निशायांजलपूर्णान्ष्टौकुंभान्स्थापयेत्॥ तदुपनिफलपुष्पोपशोभितंपंचवर्णाभि
तानकंचदद्यात्॥ ततस्तुलापुरुषवदग्निकुंडसमीपोपवेशना॥ निष्कृताधिवासनकर्म्म॥ गुर्वादयोत्राविशेषंतत्रैवोषित्वाप्रभाते कृतस्ना
श्रीः॥ २६२ नादिकाक्रियापूर्णाहुतिपर्यन्तिकर्म्मशेषंसमाप्यविधानवेदिपश्चिमदेशेकृतनेत्यकैःसकलत्रपुत्रैर्यजमानमासीनेकुंडसमीपस्थापित
सर्वौषध्याधिसमन्वितकलशजलेस्तुनाह्वानमहाविष्णुवंदिवेभ्यःसादिभिः पूर्व्वोक्तमंत्रैरभिषिंचेयुः॥ ततःस्नापितोयजमानःशुक्लमाल्याम्बरधरोम
हाभूतघटसमीपंगत्वागृहीतकुसुमांजलिर्भिः प्रदक्षि॥ मावृत्यवक्ष्यमा॥ मंत्रानुदीरयेत्॥ यथानमोवःसर्वदेवानामाधानेभ्यस्तनाचते॥ २६२
महाभूतादिदेवेभ्यः शांतिरस्तुशिवंमम॥ यस्मान्नकिंचिदप्यस्तिमहाभूतैर्विनाकृतं ब्रह्म॥ सर्वभूतेषुतस्माच्छ्रीःक्षमयाशुमे॥ इतिमंत्रा
न्तोमहाभूतघटेनोक्तिपज्ञब्रह्मा॥ दिमहादानन्यायसाम्पादशाधावित्तप्रयोगवैयोगुनवेअष्टादशत्विग्भ्योदानवाक्यप्रयोगाद्दद्यात्॥
अथवायुर्धोदीसदकदेशदानेनजपात्॥ दिनोपसंपूज्यतदनुज्ञयाचान्येभ्योपिब्राह्मणेभ्योदद्यात्॥ अल्पेतुदेयद्रव्येएकाग्निविधानेब्रह्म
॥दानोक्तवत्कुर्यात्॥ अत्रैवंदानवाक्यप्रयोगः॥ वेदिपश्चिमदेशेब्राह्मणासीनोयजमानःसतिलकुशजलपाणिरुदङ्मुखोपविश्येत्यागु
ब्रोदिन्यः॥ अथेहेत्यादिअमुकामुकराशिवाक्याविन्यासअमुकामुकरामेत्याहुत्वाब्राह्मणायइमंमयाक्लृप्तमनीजंमममहाभूत ॥
वेदप्रतिमम॥ यनितस्थापितसर्वधान्यवामनासनदर्पण॥ पादुकोपानहच्छत्रदीपिकान्नभूषण॥ शय्याजलपूर्णकुंभमुपनिदन्नवित
नकंकल्पितदशा॥ गं॥ गमन्त्रमान्वितंगुनवेएकैकनागावधिन्नमण्डपयत्राश्विग्भ्यस्वदद्यादिति॥ ॥इतिश्रीनमप्रकारोमहा

नूतघटदानप्रयोगपद्धतिः॥ ॥अथकूपवापीतडागादिविधिः॥ ॥कूपानामथप्रपाकानीतथारामाद्यावनोपकुः। कन्यादानसेतुकानीस्व
र्गप्राप्तेलक्षसंशयः॥ तडागेयस्यपानीयंसततंखलुतिष्ठतिस्वर्गलोकगानक... ...प्रतिवर्षकः॥ विधानात् जीर्णोतडागान्निर्युक्ताप्रपाश्वआरामकूपाश्च
प्रतिसंस्कारयस्यन्नीप्रदानेमधुनाचवाणि॥ तृप्णीमयस्यैवपुनस्सलोकः॥ ...तुल्यपुनाति॥ ॥सेतुबंधनताजेचतीर्थसौवर्गताश्वप्नोतडागाकूप
कर्त्तानोमुच्यतेतेन्द्रष्पान्तवारः। कूपानामतडागेषुदेवताजतनेषुच। पुनःसं... ...लोचलन्ततेमौक्तिकंफलं॥ ॥नन्दिपुराणे॥ ॥जोवापीमथवा
कूपंदेशेतोयविवर्जितेखानयेत्सनतोयातिविन्दोविन्दोशतंसमाः। देवैर्नकामतुलंतत्फलात्तुद्विगुणिततथा॥ तडागकलोलन्ततेस्वर्गेषुगन्तु
...जत्रविप्रोर्थगोगोनेकूपापीयतेशलिलंकवितातडागेताद्दृशं... ...त्वास्वर्गेदशाच्चगुणान्वसेत्॥ जोवापीमग्निसाज्जो॥ विधिवत्प्रतिपादयेत्॥ को
टिंपूर्वं...नस्थानूसमुद्धानच्चैसद्मगा॥ चतुरस्त्रतुरस्मात्तुनेनपन्नामहीत्तवेत्॥ तस्मिन्निधेधोद्विजानच्चोविधिवल्यानतोजनैः। सप्तानिवानुलोके
दिव्यकामसमन्विते। यापसिमेनुजःकूपंनिश्चिप्ताजलतत्पुत्रकं। तत्तुद्धानाक्ष्यासु॥ वापीदानाडुतुर्गुणाम्॥ संयोगदानेनफलंपुत्रुर्णैःसनैः। केवल
नडुवापीदानापेजन्जासमुदितदानेऽर्द्धफलंविशेष्यकथनं॥ ॥स्कन्दपुराणे॥ ॥अवटंयोननःकुर्यादयापूर्णोपुरोत्तनी। प्रदद्यात्कूलालोस्य
स्वनोजयित्वाजयाविधिःअष्टानिःसुदिवित्राणिःपताकान्निनलंकृतम्॥ पितृंस्नानयतेपश्चात्तद्दत्वासननोलमः॥ पात्यश्चनःसुगीतेनूवजा॥
स्यशालोकतां॥ ॥अवटंकूपं॥ मत्स्यपुराणे॥ ॥स्यपुराजनमहावाहोतडागादिषुयोविधिः। त्राप्यपजेस्युत्तंशुक्लमतीतेवोलनाजा॥ पुराणेनि
विप्रकथितेकृत्वाव्रालणावाचनं॥ प्रागुदक्प्रवणोदेशेतडागस्यसमीपतः। चतुर्हस्तांशुनांवेदींचतुरस्त्रांचतुर्मुखीं। कुर्यादित्तिशेरवः॥ तथाप्योऽश
हस्ताःस्तानमंडपेस्वचतुर्मुखःवेदीश्वयनितोयत्नानत्निमात्रासिमेखलाःनवसप्ताथवापाश्चयोनिवक्त्रान्यपात्मजा॥ वप्याश्वयनितन्दुती॥
चतुर्दिक्षुत्रांगदजिोगपश्चिमोलनासु॥ गर्त्तानत्निमात्रइति॥ आयामरवातात्पींश्वतुरस्राइत्यग्नेलिधानात्॥ नवसप्तपंचेतिगर्त्तेविशेष्यां॥ अपं

नो०
सर्वैकल्पिको विधिस्तु हस्तप्रमाणोत्कृष्टतनोत्कृष्टफलविशेषान्नैमि। तत्र यज्ञत्रयेषु॥ आचार्यैस्त्रैकल्यान्नकर्तव्यहोमे एक एव गात्रेः इतरेषां त्वि
जां प्रति वेदगत्यो द्वेयुगामित्यष्टौ गात्रौः मण्डले नवपोऽशाहोतानः॥ ॥ आचार्यगत्रैन सह नवगात्रौसीपापत्ते अयमुत्कृष्टतमः पञ्चः शु
263 तीयपञ्चेतु वेदध्वज एव गात्रेश्चाचार्यकर्तृकहोमस्त्य पनः पञ्चः एवमिहपवष्यामनेनुवाक्येन दर्शितेति [illegible] वितस्तिमात्रयोनिस्थ
म्भद्वपञ्चगुलविध्नतः गत्नाश्व तत्रशाखास्थुस्त्रिपर्याप्त्रितमेषलाः सर्वतः सर्ववर्णास्थु पताकाध्वजसंयुताः सर्वैव॥ लोकपालसमा
नवर्णाः अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवटशाखाकृतानितु॥ माप्यपरस्परतिदिशाद्वाराणि तानि कारयेत्‌ उक्तामध्ये त्वाष्टहोतानाद्वारपालास्तथाष्टवे
अश्वेनुजापकाः कार्याश्चात्मा॥ वेदपारगाः सर्वलक्षणसंपूर्णा मंत्रवन्तोजितेन्द्रिजाः कुलशीलसमापुक्ताः स्थापकस्याद्विजोत्तमाः स्था
श्रीः॥ पकआचार्यः॥ प्रतिगर्तेन्वकलशान्‌ यज्ञोपकरणानि वाब्बीजनैः आशनेषु पात्रेषु पात्रेषु विस्मृतेन तन्त्वनेकवर्णास्थुर्दलयः प्रतिदेवतीआ
२६३ चार्यः प्रतिपेस्तु सुमावलिमंत्रविचक्षणाः। तत्रदेवतालिंगकर्मवैर्धलिंगिपेदित्यन्वयः अनत्तिमायोपूयः स्यात्‌ क्रीनदृष्टविनिर्मितः। २६३
यजमानश्च माणावासीस्थाप्योचतिमिच्छता। यजमानोवेतिपमाणविद्यानैगुणफलार्थ्यहिमालंकानिताः कार्यापंचविंशतिनित्विजः कुण्डलानि
चैमानिकेयूनकटकानित्र। तयोगुलीयविन्त्राणिवासींसिविविधानिवादयेज्जसमं सर्वोनाचार्यद्विगुणं पुनः। दद्यादुपजनसंमुक्तमात्मान
स्वापियत्रिजम्‌। सोवर्णकूर्ममकरौ राजतौ मत्स्यडुण्डुभौ। ताम्रौ कुलीरमंडूकावायसः शिशुमारकः। एवमादाय तान्‌ सर्वानादायविशांपते
श्वादौ प्रथमतः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगंधानुलेपनः। सर्वौषध्युदकैः स्नातः स्नापितो वेदपुंगवैः यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्र
समन्वितः पश्चिमं द्वारमाश्रित्य प्रविशेद्याप मंडपं ततो मंगलशब्देन भेरीणां निस्वनेन च। नाजसा मंडलं कुर्यात्तत्रवर्णेन तत्वविद्‌
आवाजेशतिशेषः॥ षोडशारं ततश्चक्रं पद्मगर्भे चतुर्मुखं चतुरस्रं च परितो वृत्तं च सुशोभनं विधाय स्थापयेत्तत्र कृत्वा गृहान्‌ लोक
पतीस्ततः। विन्यसेन्मंत्रतः सर्वान्‌ प्रतिदिक्षु विचक्षणः। झषादीन्‌ स्थापयेन्मध्ये वारुणं मंत्रमाश्रितः। झषादीन्‌ कूर्मतोदीनायाम

॥ वशियं विष्णुं तथैव स्थापयेद्बुधः । विनायकं च विनस्य कमलामम्बिकां तथा ॥ शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं न्यसेत्ततः । पुष्पतञ्जाफलैर्युक्तमे
वं कृत्वाधिवासयेत् । कुंभाश्वनल्लगर्त्ताल्लानवासोत्तिनन्नि वेष्टयेद्वा पुष्पैर्गन्धैर्नलैः कृत्वा धानपालान्समंततः । जजद्य मितिनान्त्र ब्रूयाद्वा वाजेर्स्त्वित्तिपू
ज्यवा । वकृवोपूर्ववत्स्याप्योऽदक्षिणे जजुर्विदो सामगोपश्चिमस्याप्योउत्तरे ॥ त्वथर्वं ॥ उदङ्मुखो दक्षिणे ॥ ततो यजमानउपाविशेत् । जजनूद्य मिति
तान्ब्रूयात्स्वोद्दकान्युनन्नेवतु । उत्कृष्टमंत्रजप्येनतिष्ठध्वमितिजापकान् । एवमादिश्य जनान्सर्वोन्यर्युक्त्याग्निंसमंत्रवरं जुहूयादाधानुग्नौ मंत्रे
आज्यं वसमिघलथा चा द्विम्य स्वेव होतव्याव तु ॥ नैवस धेशः । नहि त्वाविधिवकुत्वातथैं द्वापेता ॥ नापस । मनुस्त्रोलो कपालेत्या विधिवद्विश्व
कर्मणो ॥ नात्रि सूक्तं वनोद्र्यं चपावमानं सुमंगलं । जपेनन्पैतनुर्यसूक्तं पूर्वतो वकृचाः पृथक् ॥ शाक्तैनोद्र्यं चसोम्यं वकोष्मं उजातवेदसे सोनसूक्तं
जपेत्स्तेदक्षिणेजजुर्विद । विनाजेपुत्तुण्यंसूक्तं सोवत्सोनुद्रसंहितं । शिशवं पंचनिघनंगाजत्रं ज्येष्ठमासन्च । वामदेव्यं वृहत्सोम्यं नैनदीसन्यं
वनम्र । गावी व्रतं विकीर्तिर्थविन्नन्नो ॥ ह्रस्वपशालथा । गाजन्ति सामगानाजनू पाश्चिमद्वानुमासितां । आयर्व ॥ स्वोलनतः शांतिकंपे ष्टिकंतथा ।
जपेनन्मनसादेवमासितावनु ॥ तथा । सूक्तं साम्नास्वरूपंत्रजोगेव्यक्तं भविष्यति । पूर्वदुनत्तितोनात्रार वं कृत्वाधिवासनं । गजाश्वरथ्या व ल्मी
कसंगमाह्रदगोकुलम् । मृगमादायकुंभेषुप्रक्षिपेच्चलनत्तथा । नोवनं चैवसिद्धार्थान गंधामुमुलुमेवच । स्नापनं तस्य कर्तव्यं पंचत्तंगसमन्वितैः ।
पूर्वं कर्त्तुमहामंत्रैनेर्यं कृत्वाधिवासनं । पंचत्तंगा ॥ अश्वत्थोदुम्बरो ल्लक्ज वर र्वेतसपल्लवाः । एवंज्ञा पामतिर्धाप्य विधिपुक्तेनकुम्भेता ॥ त
तः प्रत्नाते विमलेसंजातेयरातेगवी ब्राह्मणोत्स्पृ प्रदातवामष्टं य्यक्ष्य थवा पुनः । पंचाशद्वाथ षड्विंशत्यैव विंशतिर्वापुनः । ततस्तं वस्त्रैः श्रो
क्तेयुकुलग्ने सुशोभने । विदशाद्वैः सर्गाय वैर्वा घेरववि विधैः मुत्तैः ॥ कनकालं कृतीकृत्वा नत्रगामवतनयेत । सामगाजव सादेया ब्राह्मणा ॥
प्रविशाम्यते । पात्रीमादायसौवर्णी पंचरत्न समन्वितां । ततो निक्षिप्य मकर्नं मत्स्यादीन्ता स्वसर्वशः । रतां चतुर्निविप्रैर्यजुर्वेदवेदांगपारगैः ।
महानदीजलोपेतां दध्यक्षत विभूषितां । उत्तरानि मुखीन्कुर्ज्जी जलमध्येतुकान्येत् । आथर्वणेनसाम्नाथ पुनर्मंत्रैस्तदेवतिच । आपा

हिष्टेतिमंत्रेण॥गाज्जिष्ठामस्यचमंडपं॥पूजयित्वासदस्यांतुवलिंदद्यात्समंततः॥पुनर्द्दिनानिहोतव्यंचत्वारिमुनिसत्तम॥॥चतुर्थीकर्म्मक
लेवंदेवतास्तत्रापिशङ्कितः॥दक्षिणानाजशार्दूलचतुर्गुणीसमस्मनेखतः॥कृत्वातुपक्वपात्राणिजलोपकरणानिच॥कृत्वावातुगणविसर्जनादिकर्म्म
तिशेषतः॥तत्त्वविप्रमुखसर्वं दत्वामंडपं विजन्तत्पुनः॥समीकृत्वेनयन्वयज्ञस्तस्मेकेहेमपात्रीचशाखाप्रोस्थापकाजनिवेदयेत्॥ततःसहस्रविप्राणा
मथवाष्टशतंतथा॥तोजयेद्भूपयथाशक्त्यापिचाशताधविंशति॥एवमेषपुनाणोक्तुतडागेविधिरुच्यते॥कूपेवापीषुसर्वासुतथापुष्करिणी
षुच॥एषएवविधिर्दृष्टःप्रतिष्ठासुतथैवच॥मंत्रतस्तुविशेषःस्यात्प्रासादोद्यानभूमिषु॥अयन्त्वशक्तःकर्दुन्नविनिर्दृष्टःस्वयंतुवाख
ल्पेप्येकाग्निवत्कार्यंवित्तशाठ्याद्दतेनृप॥प्रावृट्कालेस्थितेतोयेअग्निष्टोमसमंस्मृतं॥शरत्कालस्थितंयत्स्यात्तदुक्तफलदायकं॥वाजपेय
तिनात्रास्यंहेमंतशिशिरस्थिता॥हेमंतेवाजपेयफलंशिशिरेत्रिनात्रफलं॥अश्वमेधफलंप्राहुर्वसन्तसमयेस्थितं॥ग्रीष्मेपिजत्स्थितंतो
येनाजसूयाद्विशिष्यते॥एतान्महानाजविशेषधर्म्मान्करोतियोथानयशुद्धबुद्धिः॥सजातियुद्रालयमासुपूतःकल्पाननेकान्दिवि
मोदतेच॥अनेकलोकान्समहस्तपापान्तुष्वापनार्द्धचयमंगनाभिःशसहैवविष्णोःपनमंपदंचप्राप्नोतितद्योगवलेननूनं॥ ॥वतस्मिनि
घेकृतगतपनिशिष्टं॥ ॥अथातोवनुगणविधिः॥वापीकूपतडागजलंव्याख्यास्यामः॥पुन्यतिथिकरणमुहूर्तेनक्षत्रेवाप्राचीदिशमास्था
यप्राक्कवन उदकप्रवणावोदकसमीपेअग्निमुपसमाधायवातुगणंवनुं॥सपरित्वाआज्यत्वागानेकृत्वाआज्याहुतीर्जुहुयात्॥समुद्र
ज्येष्ठात्मत्स्येवंततोहविष्यानिर्जुहुयात्॥नलानामिवलक्षणावंदमानदूतिपंचत्वन्नेवतुणस्यविद्यानितिद्वेसमम्नेवतुणास्युधीतिच
तदपष्टकृतस्वनवमेनचवेप्राणाः॥प्राणावाअपदस्मादापानोनवलिर्जुहोतिमाज्ञेनाग्नेयेनुतानुदेवतीयमानामनुमंत्रजेदिदं
शालिलंपवित्रंकुरुष्वशुद्धः॥पूतोमृतनासिन्तुनित्यस्नानपन्नीसर्वतीर्थानिपक्षेलोकालोकान्तरतीजितेति॥पुराणंखपनीलसनोन्वान
म्यउत्तीयेआपोस्मान्मातनःशुद्धयंन्वितज्ञापनजितानांदिश्यपदात्वापापजेन॥सूपचसाञ्जवतीहिन्नूजाइतिहिरण्यंतंवेद्भिःप्रजापतीव

सुपत्नीवसूनामितिसचैलकौपीनकश्रृंगीदण्डजिनोयज्ञोपवीतकौशपोपदोहौविप्रायदद्यादितनीवाशाम्बादन्तौ॥ततउत्सर्गंकुर्यात्
देवपितृमनुष्याःप्रीयन्तामितिपश्चात्संजतइतिल्वाहसोनकोब्राह्मणान्भोजयित्वाश्विहल्यपर्णवाचयेत्॥ ॥अथजलाशयोत्सर्गप्रयो
गः॥ ॥तत्रउत्तरायणेयजमानस्यचन्द्रविशुद्धौमाघफाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाषाढनामन्यतममासेशुक्लपक्षेद्वितीयातृतीया
पंचमीसप्तमीदशमीत्रयोदशीपौर्णमासीनामन्यतमतिथौअपनद्धपविष्णजककन्यामिथुनमीनधनुर्संक्रान्तिनामन्यतमसंक्रान्तौ
वाबुधबृहस्पतिशुक्राणामन्यतमवानेनविसोमयोन्यतरोहिणीमृगशिरःपुष्योत्तरात्रयहस्तचित्रानुराधाज्येष्ठाश्रवणधनिष्ठाश
तभिषारेवतीपूर्वाषाढामूलपूर्वाषाढाजाद्रपदाश्विनीस्वातीनामन्यतमेनक्षत्रेक्रूरग्रहवर्जितेप्रीत्याशुभान्सोनागयशानन्तशुक्रम्मी
धृतिवृद्धिध्रुवसिद्धिवरीयःशिवसिद्धिसुसाध्यशुक्लब्रह्मैन्द्राणामन्यतमयोगेबुधबृहस्पतिशुक्रानिनीजातेनिष्पासींहयजुर्वेदीसिकत्यति
निक्तेलग्नेग्रहतानानुकूलेबालवृद्धानस्तमितशुक्रेअसिंहिसकनस्थगुरौमलमासत्नुप्रवणोद्भुतादिदोषरहितेदैवज्ञविप्रकथि
तकालेतडागाद्युत्सर्गमानन्तरअधिवासनंपूर्वेदिनेनिनामिष्यंसंकल्पजीतअधिवासनदिनेसुस्नातःसुधनाजालितपानिपादस्वाचान्तः
शुक्लाम्बरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः॥कृतनित्यक्रियोयजमानःसुवर्णनजतकुशपत्रान्वितदक्षिणकरेणवामहस्तस्थतवकुशाजलाशय
समीपेगोमयोपलिप्तभूमिन्यस्तशीर्षपूर्वाद्विशस्तकुमयपीठोपरिन्यस्तकुशासनेप्राङ्मुखोन्तजोनुपविश्यसकुशजवंजलमादाय
अद्येत्यादिस्वःकर्तव्यतडागाद्युत्सर्गपत्र्याविघ्नपतिसमाप्तिकामोविनायकसूर्यादीन्ग्रहांस्वपूजयिष्यइतिसंकल्प्यपूजयेत्॥तद्यथा॥
॥ ॥ॐस्वस्तिवःस्वःविनायकइहागच्छइहतिष्ठेतिपुष्पाक्षतजलैःप्रतिमायांसूर्योपलादावावाह्यस्थापयित्वाॐविनायकायनमइतिमं
त्रेणपाद्यादिभिरुपचारैःपूजयेत्।एवंसूर्यादीन्ग्रहान्॥ग्रामव्याहृतिभिरावाह्यस्थापयित्वाॐसूर्यायनमइत्यादिभिःस्वस्वनाममं
त्रैःपाद्यादिभिरुपचारैःपूजयेत्।ततोनानावाद्यमंगलवेदघोषप्रवर्त्तमानेप्राङ्मुखोयजमानोऽन्यतमेबोपविश्यकुशानवजल

नो॰

ँदाजकें अद्यामुकमासामुकतिथौ पापक्षयपूर्वकं त्रिकालजगमनानेककल्पावच्छिन्नस्वर्गलोकप्राप्तिपर्यन्तं द्वादशवर्षावच्छिन्नमहत्तपः प्र
प्राप्तिलोकान्कामनासहितं सोमसूर्यागमसहितपरमविष्णुपदप्राप्तिकामः अमुकजलाशयोत्सर्गे यजमानो जनप इति संकल्प्य मातृ
265 पूजापूर्वकाभ्युदयिकं सार्द्धं कुर्यात् ।। ।। तत्र मातृपूजा ।। ।। पूजोपकरणान्युपकल्प्य शुचिराचान्तः प्राङ्मुखउपविष्टः कुशयवजल
न्यादाय अद्यामुकमासामुकपक्षामुकतिथौ कर्त्तव्यामुकजलाशयोत्सर्गनिमित्तकं गणपतिसहितगौर्यादिमातृपूजनमहं करि
ष्य इति संकल्प्य प्रतिमासु भित्तौ पटे वा लिखितासु अक्षतपुञ्जेषु वा ॐ भूर्भुवः स्वः गौरि इहागच्छ इह तिष्ठ इति विशेषः । ततः स्वशाखोक्तमंत्रे
श्रीः ।। णावाह्य प्रतिष्ठाप्य पाद्यमाचमनीयं मधुपर्कं पुनराचमनीयं वस्त्रं पुनराचमनीयं गन्धपुष्पधूपनैवेद्यताम्बूलानि वा अर्घ्यादीन्प्रत्येकं कुर्यात् ।। मातृ ।। मध्ये
ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वा इति पठित्वा तिस्रः पञ्च सप्त वा
२६५ घृतेन धाराः कुड्ये कुर्यात् । ताश्च सप्त सम्भुली सिन सिनिधाय प्रतिष्ठेरन् । गणानां त्वा गणपतिं देवता त्वमिति पञ्च ततो दद्यात् ॐ भूर्भुवः स्वः गौरी पद्मा शची मेधा सा
वित्री विजया जया देवसेना स्वधा स्वाहा हीमातरो लोकमातरः धृतिः तुष्टिः आत्मकं देवता गणपतिसहिता इहागच्छत इह तिष्ठत आवाहनार्थं पठित्वा २६५
स्वशाखोक्तमंत्रेणावाह्य प्रतिष्ठाप्य पाद्यार्घ्यादिभिरुपचारैः गौर्यादिभ्यः सगणाधिपाभ्यो मातृभ्यो नमः इति मंत्रेण पूजयेत् ।। एवं मातृपूजां कृत्वा
भ्युदयिकं समाचरेत् । तत्र सपिण्डकं अपिण्डकं वा ।। वा इत्युक्त्वोपविश्य पादौ प्रक्षाल्य आचम्य प्राङ्मुखो द्विजप्रमुखो विप्रो दक्षिणाजानुनी
स्पृशन् नान्दीमुखीनां मातॄणां नान्दीमुखीनां पितॄणां नान्दीमुखीनां मातामहीनां ।। अद्य कर्त्तव्यामुकजलोत्सर्गकर्मनिमित्तकाभ्युद
यिकसांकल्पिकवैश्वदेविकं तन्त्रोमपात्रानि मैत्रं नाबितुपवीती दक्षिणजानुनिपातेन निमंत्रितोस्मि इत्युक्ते ब्राह्मणाद्य प्रमन्यन्ते च प्राङ्मुख
मुपवेश्य स्वयं प्राङ्मुख उपवीती दक्षिणं जानु पातयित्वा ब्राह्मणाद् दक्षिणजानुनी स्पृशन् अमुकगोत्राणां नान्दीमुखीनां मातृपितामही
प्रपितामहीनां अमुकामुकदेवीनां अद्य कर्त्तव्ये सांकल्पिकसाद्धे तन्त्रोमपात्रानि मंत्रितावृति निमंत्र्य निमंत्रितोस्मि इति प्रतिवचने कृते अ
क्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा इति निजमानसर्वाद्विप्रानाचयेत् । ततः सत्यवसु ना

मुख्योऽमुकामुकदेवेभ्यो मातृपितामहीप्रपितामह्य एष वो र्घ इदमावा
मानो विश्वेदेवा एष वो र्घ इदमावमनीजअमुकगोत्रानान्दीमुख्योऽमुकामुकनामान एष वो र्घ इदमावमनीजोऽमुकगोत्रानान्दीमुखामा
मनीजेऽमुकगोत्रानान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाऽमुकामुकदेवि एष वो र्घ इदमावमनीज मित्यर्घो नमनीजे क्रमेण ॥ दत्वा तत्र एवं कृत त्राणा नि
तामह प्रमातामह वृद्धप्रमातामहाऽमुकामुकदेवि एष वो र्घ इदमावमनीजेभ्यो नमन्ताग हृद्दवेश्य पञ्चविश्पा यमिति वैश्वदेविकपूर्वकं प्राङ्मुखत्राणा न
मैत्रेणा दिकर्तात्राणाऽनाचमपञ्चखर्पिं आचम्यवा तणान मन्ताग हित्रूर्म तस्यादीनामन्यतमेनमाऽर्लंच कुर्यात् ॥ अथत्राणा
सकुशेष्वासनेषूपवेशयन्त्यासनेदीर्पदयात् गोनमूर्लि काश्री हि त्रूत्तन्तस्यादीनामन्यतमेनमाऽर्लं च कुर्यात् ॥ अथ ब्रा
नींदनि ॥ उदङ्मुखउपविश्योपवीती निपातितदक्षिणजानुर्भगवन्तं वासुदेवं सं स्मृत्य सप्रणवां सव्याहृतिकां गायत्रीं जपित्वाऽर्घे त्वदि
अमुकगोत्राणां मातृणां नान्दीमुखीनां मातृपितामहीप्रपितामहीनांऽमुकामुकदेवीदानांऽमुकगोत्राणां नान्दीमुखीनां पितृपितामह
प्रपितामहानांऽमुकामुकदेवानांऽमुकगोत्राणां नान्दीमुखानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानांऽमुकामुकदेवानांऽमुकज
लाशयोऽसम्याकं मानिमित्तकमास्तु दत्विकं शाऽविश्वेदेवपूर्वकं पिंडसहितं पुष्पदनुजयां एकतिष्पतइतिपंक्तिमूर्द्धन्यसघोन्वापृष्टे २॥
कुतुष्वेत्यनुज्ञातः सप्रणवां सव्याहृतिकां गायत्रीं त्रिर्जपित्वा देवतास्यः पितृभ्यस्वमहाजोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्य
मेवनमोऽस्त्विति त्रिर्जपित्वा सत्यवसुसंज्ञकानीविश्वेभ्योदेवानामिदमासनमिति सकुशजलमासनयं त्राणाहस्तेजलं दत्वाऽ
सनयोर्ईन्निणानुः प्रागग्रान्कुशान्दद्यात् ततः सत्यवसुसंज्ञकान्विश्वान्देवानावाहयिष्यइति पृष्ट्वाऽऽवाहयेति द्विजानानु
ज्ञातो यवहस्तो द्विजांगुष्ठो गृहीत्वा विश्वेदेवास आगत शृणुताम इमं हवं मे ये अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठ ये अग्निजिह्वा उत वा
हि त्रा विश्वेदेवास आगता शृणुता म इमं हवं एदं बर्हिर्निषीदत इति जपेत् ततः सपवित्र पात्रे स्रुवमतो दिपात्रे शन्नो देवीरभि
पृष्टय आपो भवन्तु पीतये शंयोरभिस्रवन्तु न इति मंत्रेणापो यवोऽसि यव यास्मद्द्वेषो यवयाऽरातीरिति यवान्निक्षिप्य गंधपुष्प

नो॰

खंतूष्णींदत्त्वादेवपात्रसम्पन्नमित्युक्त्वाप्रथमजलाञ्जलिंहस्ते द्वितीयजलाञ्जलिंहस्ते कृत्वार्घपवित्रेणागच्छंतु तत्र निधायजलादिव्याहृत्यापःप्रज
सारींवस्तूर्वर्जान्तूनिव्रा३तपार्थिवीर्जाहिनापूवमार्जिजिषिनैस्तानश्रापशिवासस्योनासुहवान्तवन्तु सत्यवसुनामानो विश्वेदेवाएष
वोर्घ्यंनमइत्यर्घंदत्त्वाउदकदानपूर्वकमनुलेपनपुष्पधूपदीपवस्त्रालंकाराननरएकैकस्यापस्थाप्यजवकुशयजलान्तादायसत्यवसु
संज्ञकेभ्योनान्दीमुखेभ्योविश्वेदेवेभ्यइदमनुलेपनामिमानिपुष्पाणिअयंदीपोयंधूपइदंवासइदंतूष्णींवोनमइतिवलाञ्जलिहस्तेकुशजलं
दद्यात्॥ ततोमुकगोत्राणांनान्दीमुखानांपितृपितामहप्रपितामहानांअमुकअमुकदेवानामिदमासनमितिपूर्ववदृजुकुशासनंदद्या
त्॥ ततोमुकगोत्राणांनान्दीमुखानांपितृपितामहप्रपितामहानांअमुकामुकदेवानामिदमासनमितिपूर्ववदृजुकुशासनंदद्यात्॥ ततो
श्रीः॥ अमुकगोत्राणांनान्दीमुखानांमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानांअमुकामुकदेवानामिदमासनमितिपूर्ववदृजुकुशासनंदद्यात्॥ ॥
२६५ अथकुशजवहस्तोमुकगोत्रानान्दीमुखामातृपितामहीप्रपितामह्यःअमुकामुकदेवीनावाहयिष्यइतिपृष्ट्वाआवाहयेत्यनुज्ञातोविप्रैर्गृ २६६
हीत्वाअमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योअमुकामुकदेव्यआगच्छतत्वावाहयप्रपत्नीजीवत्तीजवान्विकिरेत्॥
तथामुकगोत्रान्नान्दीमुखान्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानमुकामुकदेवानावाहयिष्यइतिपृष्ट्वाआवाहयेत्यनुज्ञातो
गृहीत्वाद्विजधृतोगुष्ठानामुकगोत्रानान्दीमुखामातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानमुकामुकआगच्छन्तुत्वावाह्यपूर्ववद्यवान्वि
किरेत्॥ अत्रकुशलस्वाआपीतुनइतिमन्त्रपाठःपित्र्यत्वादपक्रमयोगः॥ पित्र्यमन्त्रवर्जमितिकात्यायनवचनात्॥ ततोर्घपात्रेषुपवित्रा
णिदत्त्वाशन्नोदेवीतिजलंयवोसिसोमदेवत्योगोसवोदेवनिर्मितःप्रत्नमद्भिःपृक्तःपुष्ट्यानान्दीमुखान्पितॄन्लोकान्प्रीणाहिनः
स्वाहेतिप्रत्येकंत्रिषुपात्रेषुगन्धपुष्पंतूष्णींदत्त्वामात्रादित्रयसंबंधिजलंप्रथमजलाञ्जलिंहस्तेद्वितीयजलाञ्जलिंहस्तेकृत्वा
र्घपवित्रेणतत्रनिधायजलादिव्याहृत्यापस्तुतिजादिसवन्तिवन्त्वंतंमंत्रानुद्यार्यअमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योअमुका
मुकदेव्यएषवोर्घोनमइत्यर्घंदद्यात्॥ एवमेवपित्रादित्रयेभ्योमातामहादित्रयसंबंधिजलाञ्जलिंकृत्वार्घपवित्रंनिधायजला

दिव्जाग्रा पजित्वादिन वन्त्विन्त्वीतमैत्रानुज्ञातोमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योमुकामुकदेविदाएष्वोर्घोनमइत्यर्घंदद्यात्॥
एवमेवपित्रादित्रयैवमातामहादित्रिजनर्थेर्घं पिण्डाभ्यां॥ धूपकन्दनेर्घं पवित्रैर्निधायजलादिवद्याइतिमंत्रान्तेअमुकगोत्रानान्दीमुख्यमातामहप्रमा
तामह वृद्धप्रमातामहामुकामुकदेवाएष्वोर्घोनमइत्यर्घंदद्यात्॥ ततश्चाचमनप्रयतनपात्रेसंस्रवान्समवनीयनान्दीमुखेभ्यःपितृभ्यःस्थानमसी
तितत्पात्रैप्रथमविप्रदक्षिणं॥ पार्श्वेन्युब्जीकृत्यतदुपरिन्यग्राग्रनानुकुशान्ददात्ततोजलदानपूर्वकमनुलेपनंपुष्पाणिधूपंदीपंवस्त्रमलं
कानमेकैकस्योपस्थापयन् वकुशजलान्यादायामुकगोत्रेभ्यःनान्दीमुखेभ्यःपितृपितामहप्रपितामहेभ्योऽनुलेपनादिदद्यात्॥ अथघृतप्लुतम
न्नंपात्रेउद्धृत्यअग्नौकरिष्यइतिपृष्ट्वाकुरुष्वेत्यनुज्ञातःशालाग्नौपाण्युखोअग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा॥ इदमग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा सो
मायपितृमतेस्वाहा॥ इदंसोमायपितृमतइतिद्वेआहुतीहुत्वाग्न्यनावेमुख्यत्रालभ॥ हस्तेषुहुत्वाशेषं किंचिद्भाल॥ हस्तेमहाहोमःशेत दाश्र
ग्नौकृत॥ अन्नंपात्रेषुनिविष्टान्नेनसहपुञ्जान्नमाक्षत्राल॥ किंचिद्वैश्वदेविकपात्राल॥ पात्रेवृत्तमर्घपात्रालपात्रेषुनिक्षिपेत्॥ ततोनिना
मिर्णंदेवपूर्वंसर्वेमन्नंसर्वेषुपात्रेषुपरिविष्यपात्रमुत्तानपाणिभ्यामालिभ्यपृथ्वीतेपात्रंद्यौर्नापिधानंब्राह्मणस्यमुखेअमृतेअमृतंजु
होमिस्वाहेतिजपित्वाइदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदंसमूढमस्यपांसुरेस्वाहेतिमंत्रे॥ विप्राङ्गुष्ठमन्नेअवगाह्य इदमन्नमिमाआ
पइदमाज्यमिदंहविरितिवोक्वायथेवद्वितीयमपिपात्रंसंस्कृत्यपवकुशजलान्यादायसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवाएतद्वोन्नंधूपधुपस्क
न्नसहितंपरिविष्टंपरिवेष्यमा॥ चानयोर्ब्राल॥ योक्त्रिपर्यन्तममृतरूपेणजनइत्युत्सृजेत्॥ देवपात्रवन्मात्रादिद्वयमालम्य गुप्त
मवगाह्यअमुकगोत्रानान्दीमुख्योमातृपितामहीप्रपितामह्योअमुकीअमुकिदेविदाएतद्वोन्नंस्वकापरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणममृतरूपे
णुष्मत्यंनमःएवंपितादिभ्योमातामहादिभ्यश्चसंकल्पंकृत्वाऽपहताअसुरारक्षांसिवेदिषदइतिप्रतिपात्रेदद्यात्॥ वत्तेजवान्विवि
नेर॥ ततस्तान्नान्दीमुखमात्रादिद्रूपतपाध्याजेत॥ सप्तावीस्याहतिकांमानत्रीजवान्विकिनेरश्रीमधुमध्वितिचपठित्वादेवपूर्वकत्राल

श्रो०

॥नामपोशानेदद्यात्तथामुर्द्धं पुष्पधूपं तो इत्युद्धकात्तो जपेन्नाके वितुमधुमतीपठन्ति॥ तमधुमेव र्जितइतिर्घ्दोगपरिशिष्टे निष्पेधात्॥ अख
मुखविन्नेषु दत्तेष्वासीनस्य प्रणा वासंव्याहृति कांगायत्रीं सकृत्त्रिर्जपित्वापित्र्यमंत्रवर्ज्यं यज्ञोपूपा कमानपुनुष्यसूक्तं प्रत्तति पवित्र
मंत्रास्त्रब्राह्मणानामग्रेमजपेत्वान्नप्रान्नात्वादिकनार्थ सर्वेवर्णि कैमादापव्रामगर्वेकुशाग्रांनूमौ॥ अग्निदग्धाश्च जेजीवाजेपदग्धा
267 कुलेममाभूमौदत्तेनतृप्यंतुतृप्तायांतुपरांगतिमितिमैत्रेणाग्नेणापूर्वेकैसनर्दविकिरेत्॥ ततआचम्य हनिष्कृत्वाब्राह्मणोभ्यस्यकृत्सकृदेव
दत्वासप्रणावांसव्याहृतिकांगायत्रीं सकृत्त्रिर्वामधुमंत्रं निष्पेधात्॥ मधुनाममात्रस्मनाकांकापेमधिति वजपित्वासम्पन्नमितिपृष्ट्वामुस
म्पन्नमितिपिष्ट्वामुसम्पन्नमित्यनुज्ञातः पिंडार्थंसर्वविधमन्नमेकतो घृतंदधिव दन्नाज्जते मैमिस्यपिंडस्थानेपूर्वाग्नान्दत्तोनातीर्णं
श्री॥ प्राङ्मुखोनिपातितदग्नि॥ जानुजुपवीतीजलपात्रेसपवमाद्यापंत्रमुकगोत्रेनान्दीमुखिमातनमुकिदेविश्रवनेनिक्ष्वात्पवनेष्टदेवतास्य
२६७ इत्यादिएवमेवपितामहिप्रपितामहिश्रवनेनिक्ष्वातिहस्तदत्तेमूलमध्याग्रदेशेष्ववदनेजनानिदत्वातदुत्तरेश्रमुकगोत्रनान्दीमुखपित २६७
नमुकदेवश्रवनेनिक्ष्वाएवमेवपितामहप्रपितामहेत्पवनेजनानिदत्वागोत्रमातामहामुकदेवश्रवनेनिक्ष्वाएवंप्रमातामहवृद्धप्रमाता
महावनेनिक्ष्वात्पवनेष्टदेवतात्त्पइत्यादिपूर्वोक्तमंत्रंवर्जपित्वाग्रथमंपिंडमादायामुकगोत्रेनान्दीमुखीमातनमुकदेविदएष्पतेपिंडो
नमइतिप्रथमावनेजनस्थानेपिंडंदत्वाएवंपितामहिप्रपितामहिगोत्रपितः पितामहमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेतिवि
शेष्यवत्वाप्रजोगेस्थानेपिंडान्दद्यात्॥ आचान्तेषुवाद्विजेषुपिंडदानंकुर्यात्॥ ततोदत्तेमूलेषुपाणिनीमिज्यावम्जहनीस्मृत्वाप्रदक्षिणां
पनिवृत्यादव्मुख्॥ ॥ पमप्तेनेवपनात्त्वाश्रवनेजनपात्रजलेनपूर्ववत्॥ मात्रादिपिंडानवनेनिज्यनीवीविस्रंस्यनमोवःपितरोनस
पनमोवःपितरोशोष्याजनमोवःपितरोजीवायनमोवःपितरःस्वधायैनमोवःपितरोघोरायनमोवःपितरोमन्यवेनमोवःपितरः
पितरोनमोवःइतिषड्कृत्वांजलिर्निर्नमस्कृत्यगृहान्नःपितरोदत्तसतोवःपितरोदेष्माइतिगृहीतवस्त्रैतद्वःपितरोवासइतिप्रतिपि
डंसूत्राणिदत्वाअनुलेपनपुष्पधूपदीपनानामलंकारवान्निवेदयेत्॥ ततोद्विजानाचम्यतेःसहस्रमाप्तवामपमःपिंडप्रदेशाननभूमि

मुदपात्रजलेनसुप्रोक्षितमस्त्वित्प्रत्युक्तेशिवाआपःसन्त्वितिजलंसौमनस्यमस्त्वितिपुष्पाण्यक्षतंचारिष्टंचास्त्वितियवान् ।पुष्पंब्राह्मणहस्तेदद्यात्
स्वस्तिभवन्तोब्रुवन्त्वितिदेवब्राह्मणयोःस्वस्तिवाचयित्वामात्रादिब्राह्मणानुद्दिश्यप्रथमब्राह्मणकराग्रेस्थितंद्वितीयकरंकृत्वातत्रनान्दीमुखोमातरः
प्रीयन्तामित्यभिधायदक्षिणार्थंदत्वाजीवनोदकमन्नोदकस्थानेदद्यात् ।एवंपितृब्राह्मणानुद्दिश्यापिनान्दीमुखाःपितरःपितामहाःप्रपिताम
हाःमातामहादिब्राह्मणानुद्दिश्यापिनान्दीमुखामातामहाःप्रमातामहावृद्धप्रमातामहाःप्रीयन्तामित्यभिधाययवंदद्यात् ।ततःप्राञ्जलिर्गोत्रंनोवर्द्ध
तामित्युक्त्वावर्द्धतामितिप्रत्युक्ते ।दातारोनोऽभिवर्द्धन्तांवेदाःसन्ततिरेवच ।श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोऽस्त्वितिवरान्याचेत् ।अथताम्रा
शिष्यःप्रतिगृह्यसपवित्रान्कुशान्पिण्डंनिधायवास्त्रीजनेनान्दीमुखीमातृपितामहीप्रपितामहीनांदीमुखान् ।पितृपितामहान्नन्दीमुखान् ।मा
तामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहान्वाचयिष्यइतिपृष्टेन ।वाच्यतामितिविप्रैरनुज्ञातोनान्दीमुखोमातरःपितामहीप्रपितामह्यःनांदीमुखा
पितरःपितामहाःप्रपितामहानान्दीमुखामातामहाःप्रमातामहावृद्धप्रमातामहाःप्रीयन्तामित्यस्यपक्षेप्रीयन्तामितिब्राह्मणानुच्यमानेस्त्रीन्
दत्तेयवोनिषिञ्चेत् ।अत्रावमनेनप्रयुक्तौ ।ततश्चावमृज्यउदपात्रंमधुयवान्वितमुपनिधायपाणिभ्यामुत्थाप्यब्राह्मणपात्रेकुर्यात् ।ततःसर्वपात्रमुत्ता
नंकृत्वाअमुकगोत्राणांनान्दीमुखीनांमातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुकदेवीनाममुकगोत्राणांनान्दीमुखानांमातामहप्रमाता
महवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकदेवानामाभ्युदयिकश्राद्धसंबंधिवैश्वदेविकसाद्गुण्यप्रतिष्ठार्थंफलमूलयवाःवनस्पतिविष्णुदैवत्याःअमुकगो
त्रस्यामुकशर्मणस्त्वांब्राह्मणायास्त्वांअमुकशाखाध्यायिनेतुभ्यंसंप्रददेनवस्योंमयादत्ताइतिब्राह्मणायफलानिचामलकानिवाफलेआर्द्रकंमूलकंवा
मूलंयवांश्चदद्यात् ।तद्यथा ।अमुकगोत्राणांनान्दीमुखीनांमातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुकदेवीनांकृतैतच्छ्राद्धप्रतिष्ठार्थंफलमू
लयवादक्षिणात्वेनममामुकगोत्रस्यामुकामुकशर्मणस्त्वाममुकामुकवेदाध्यायिनेतुभ्यंब्राह्मणायतुभ्यंप्रददे ।एवंपित्रादिब्राह्मणानुद्दिश्यमा
तामहादिब्राह्मणानुद्दिश्यापिदक्षिणांदद्यात् ।ततोविश्वेदेवाःप्रीयन्तामित्युदकपूर्वंदेवद्विजानभिधायएवमस्त्वितिजितात्पौप्रत्युक्तेपुष्पाणि ।
ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयित्वात्रिर्जपावाचोत्तिष्ठायामन्त्राणिपत्यदेवतात्पइतिपूर्ववज्जपितागतःस्थित्वाउदपात्रंगृहीत्वासाक्षीपत्रब्राह्मणानामध्ये

नो०

पुंक्रिप्रथमब्राह्मणस्यांगुष्ठं गृहीत्वा ब्राह्मणान्यानुव्रज्य वाजेवाजेवतवाजिनोनोधनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता
यात पथिभिर्देवयानैरिति पठित्वा ब्राह्मणान्विसृज्य तेनानुज्ञात आमावाजस्य प्रसवो जगम्यादेमे द्यावापृथिवी विश्वरूपे आमागन्तां पितरमातरा
चामासोअमृतत्वेन गम्यादिति प्रदक्षिणीकृत्य नित्यं गृहे प्रविश्य पिण्डासनप्रभुवाम्योदानिनिष्पन्दीपं हस्तेन प्रक्षाल्य ... ब्राह्मणाल्याव मध्यकुक्षि
268 वामासोअमृतत्वेनगम्यादिति ॥ इत्याभ्युदयिकश्राद्धविधिः ॥ ॥ अथ संक्षिप्तश्राद्धं ॥ ॥ संक्षिप्तोद्दि
ष्टमाजनं कात्यायनत्वा विपात्राण्यपधोमुखानि विजनेनिदध्यात् ॥ ॥ इत्याभ्युदयिकश्राद्धविधिः ॥ ॥ अथ संक्षिप्तश्राद्धं ॥ ॥ संक्षिप्तोद्दि
कालो वसोर्वं ब्राह्मणाः सपदी ये वेतान्निघ्नन्तो हन्ति तस्मान्नो हेत विलनमित्यादिवाक्यदर्शनात् ॥ पूर्वाह्णादिषु सुमुहूर्ते कर्तव्यं मंगलकर्मकाले ति
स्त्रीः ॥ कालोवसोर्वं ब्राह्मणाः सपदीये वेताद्विघ्नो हन्तितस्मान्नो हेतविलनमित्यादि ॥ तथा च विष्णुपुराणे ॥ ॥
२९८ क्रमाविदिजयादन्नफलमूलादिर्निर्जथालाजं संक्षिप्तमपि श्राद्धं मां पिमाचायो मन्त्रन्तेत च पिण्डादिवर्जितं कर्तव्यं ॥ तथा च विष्णुपुराणे ॥ ॥
पिंडनिधेपनं कुर्यान्नवाकुर्जोद्धिवज्जा ॥ वृद्धिश्राद्धे कुलाचारे देशकालाद्यपेक्षया ॥ पितृयज्ञवत्कार्यं नाम पिनिष्ये घः ॥ तथा हि ॥ अग्नौकर
णमर्घ्यं वावाहनं चावनेजनं ॥ पिंडश्राद्धे प्रकुर्वीत पिंडहीने निवर्तते ॥ तथा पितृनिर्वापनं हि तत्र श्राद्धे विधीयते ॥ स्वधावाचनलोपोऽस्ति विकिर २९८
स्तनुलुप्यते ॥ अजप्यदक्षिणास्वस्ति सोमनसं जयाः स्विति ॥ ॥ तत्राजेप्रयोगः ॥ ॥ अक्षतपुष्पादिषु पूर्वोक्तप्रकारेण मातृपूजां विधाय जलं
श्रोपात्राणि पूजयित्वा ॐ अद्येहामुकमहोत्सवकर्मनिमित्तं सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वकममुकगोत्राणां मातृपितामहीप्रपितामहीगोत्र
मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानामेभिरन्नैर्नान्दीमुखश्राद्धमहं करिष्ये इति प्रतिज्ञा ॥ वहिर्द्वारदेशे मंडपे स्थाता ब्राह्मणानाक्रानत्वा
गतो पृष्ट्वा सुस्वागतमिति पृष्ट्वा पूर्वाभिमुखानुदङ्मुखान्वा तानुपवेश्य स्वयमुपविश्य तत्तद्ब्राह्मणाः पादप्रक्षालनं सति शब्दादीमुख
नामान्त्पितामहीप्रपितामहीनां पितृपितामहप्रपितामहानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानामीश्वरकर्तव्यामुककर्मणि निमित्त
कान्दीमुखश्राद्धे सत्यवसु विश्वेदेविकेसत्यवन्नोममपानि मे त्रितो निर्ममपुननन्नपोजो नुस्पृशन्नमुकगोत्राणां मातृपितामहीप्रपितामहीना
ममुकामुकदेविदानीश्वरः कर्तव्यामुककर्मणि निमित्तकान्दीमुखश्राद्धेसत्यवन्नोमपानि मे त्रितावित्यनेनैव क्रमेण पित्रादित्रिके मातामह
हादित्रिकेष्वोक्षोमंत्रादिषु चाघनैनिलादिनिपमान् स्यापित्वा ॥ वसुसत्यनामानो विश्वेदेवाः एषपादोऽर्घो वो नमो नान्दीमुखामातृपितामही

प्रपितामहाः एष वोऽर्घो नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहा एष वोऽर्घो नमो नान्दीमुखा मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा एष वोऽर्घो नम
इति पादार्घं दत्वा चमनीयं च तेभ्यो निवेद्यावभृतांश्चानमप्यतान्कृतः कृत्वा गृहप्रविश्य पाकसाधुपन्ने सिद्धमिति पृष्ट्वा आसनेषु ब्राह्मणानुप
वेश्य प्रत्यासने समीपे दीपं प्रज्वाल्य पुष्पाणीकान्जीस्तुत्वा दर्व्यं ग्रो जपं कुं अद्येह अमुकमहोत्सवकर्मनिमित्तकं वसुसत्यसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वकममुकगो
त्राणीमातृपितामहीप्रपितामहीनां पितृपितामहप्रपितामहमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां नान्दीमुखानां मेत्रिनैनेनान्नेन युदपि कै क
निष्पद्य इति प्रति ब्राह्मणं मन्त्री देवतात्व इत्यादि मंत्रं जपित्वा नन्द्योद्भवास्वविकी र्पं कुं वसुसत्यसंज्ञ विश्वे देवा इमे आसनेवो नमः अमुकगोत्रा मा
तृपितामहीप्रपितामह्य अमुकामुकदेव्य इमे आसनेवो नमः तथैव पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो आसन
दानं विधाय एवं वर्गं घपुष्पधूपदीपादिकं दत्वा पृथिवी ते पात्रमिति पात्रलस्य वध्योन्विकीजे विप्रांगुष्ठमन्त्रो वमाद्य कुं एतदात्युदपि कसाद्धस्त वं धि
वसुसत्यसंज्ञ विश्वे देवा इदमन्नं सोपकरणं वो नमः एवं पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो पितृनोऽश्नन्तु प्राणवादि
यथाशक्ति पितृमंत्रं वहूं जपेत् ततस्तृप्ताञ्ज्ञात्वा पूर्ववद्वैश्वदेविकं दत्वा तेभ्यो संकल्पं छन्दयो दत्वा पूर्ववज्जापयेत् मधुमतीमध्यतिति च जपेत् ततः स
म्पन्नमिति पृष्ट्वा सुसम्पन्नमिति प्रत्युक्तः शेषमन्नमनुज्ञाप्य आचान्तेषु सुप्रोक्षितमस्त्विति भूमिमभ्युक्ष्य ब्राह्मणान् पूर्ववज्जलपुष्पाक्षतान्
दत्वा मात्रादिब्राह्मणाग्रतः पात्रे पिण्डं जपेत् एवं ब्राह्मणानाघः स्थितं पङ्क्तिकनिष्ठकं नं कृत्वा नान्दीमुखो मुखामातृपितामही प्रपितामह्यः प्रीयन्तामि
त्युक्त्वा जपध्यानमुदकं दद्यात् ततस्तथैव नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः प्रीयन्तामिति तद्ब्राह्मणाकं न द्रजं दत्वा तथैव मातामहेभ्यो पि
प्रीयन्तामित्यनि घाजं दद्यात् ततः प्राञ्जलिर्गोत्रं नो वर्द्धतामिति प्रत्युक्ते दातारो नोऽभिवर्द्धन्तामित्यादि वानान्ब्राह्मणेभ्यो ज्ञानामलकमूलयवान्
दक्षिणां दत्वा विश्वेदेवाः प्रीयन्तामिति दैवे वाचयित्वा वाजेवाजेवत इति मातृपूर्वकं विसृज्य उदपात्रमादाय मातृकजपेष्टमं गुष्ठं धृत्वा वहिर्नि:
सृत्य प्रदक्षिणीकृत्यानुव्रज्य आचम्यान्नं कुर्यात् ।। ।।ततस्त्रीन्ब्राह्मणान्शक्त्याधिकानान्वा उदङ्मुखानुपवेश्य वस्त्रादिभिः पनितो प्पूर्व्व
पु...नवन्तो ब्रुवन्त्विति त्रिः श्रावयेत् तिव ब्राह्मणान् पुण्याहं पुण्याहं पुण्याहमिति कृत्वा ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणान्त्रिः श्रावयेत्।

नो॰

ॐ स्वस्तिॐ स्वस्तिॐ स्वस्तीति त्रिब्रूयुः। ततः ॐ ऋद्धिमन्तं वन्तो ब्रुवन्त्विति त्रिः ब्राह्मणान् सावयेत्॥ ॐ ऋध्यतां ऋध्यतां ऋध्यतामिति ते ब्रूयुः॥ एतद्यज
त्रियादिमजमानयज्ञोनिनो कान्तं तवेर॥ ॥तत्र आचार्यो दिवनानां कुर्वन्ति। तद्यथा॥ मीडपास्य पश्चिमदेशे गोमयोपलिप्ता यां स्नातो प्राङ्मुखो यजम
नउपविश्य वनाः॥ संस्कृतिमुपकल्य ऋत्विग्यः प्रत्येकं हेमकुण्डलद्वयसूत्रकेयूरद्वयकङ्कणद्वयकं वासनानां गुलीयकवस्त्रयुग्मलंकरणानामेकं
त्विग्भ्यो दद्यात्। गुरुं च वेसधुपर्कं ऋङ्मुखोपविष्टं गुरुं वदेत्। तत्समीपे देशान्त्रसूतं कुलशीलयुक्तं पुनाणं त्विनतमति दत्तो प्रसन्नगंतीन सनखतीकेसि
तां विनयपरीमंत्रवर्जितं विजितं प्रागाप्युत्तमगोयज्ञेनाहं त्रेनेतत्र मेत्वं गुरुत्वे वेति। प्रार्थ्य त्ववानीति नोक्त्वे अमुकगोत्रममुकवेदामुकश॥
खाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणं मे त्विस्वीदनपुरुष्याजततां स्वलवासो निगुरुत्वेन त्वामहं वृणे॥ इति वृणुयात्॥ एवमृग्वेदिनो होमयुर्वे
दिनो होतासामवेदिनो ध्याययर्थणिकः गुरुत्वेने तिष्ठ्याने होतृत्वेन त्वामहं वृणोऽइति प्रत्येकं वृणुयात्॥ ॥वृतोस्मीति प्रत्येकं प्रत्युक्ते एवमेव व
२६८ गर्भादावपि जापकान् जापकत्वेन त्वामहं वृणोऽइति॥ तथाष्टद्वारपालकत्वेन त्वामहं वृणोमीति प्रत्येकं वृणुयात् एवं पंचविंशतिऋत्विजो त्तव २६८
न्ति॥ एतद्दशाष्टौ खतुनो होमकास्खतुनो होमजापकोवतुनो द्वारपालकान् गुरुत्व जो दशान्त्विजः पूर्वोक्तक्रमे॥ वृणुयात्॥ तत्राप्यश
क्त एकमेवैकाग्निविधानेन गुरुं कर्मेव कर्तुमाचार्यं वृणुयात्। शाखान्तराधीतं मंत्रहोमस्य सर्वेषां जापकद्वारपालानां तत्कर्म॥ चनिष्ठ
त्विने वा॥ अथ वरणक्रमेनैव मधुपर्कादीनर्ह प्रोक्तविधिना मधुपर्केनार्चयेत्॥ ॥तत्र प्रथममृग्वेदिनां मधुपर्कविधिः॥ ॥
तद्यथा पंचविंशति कुशाकृत विष्टरं पादार्घमुदकम् मधुपर्कमाचमनीयमप्युदकं मधुपर्कं कांस्यपात्रे दधिमधुनी अलाभे दधि घृते वा नि
धित्वा आधानपात्रान्तम हताकांस्यपात्रे॥ विहितेन गौ वकृतिः प्रयुज्ये पतिकल्पतत्र त्वन्त्विजो प्राङ्मुखो पविविश्यासुखजेयत्यङ्मुखाभि
मुखो विष्टरः प्रतिगृह्यतामिति विष्टरं निवेदयेत्। अहं वर्ष्म सजातानां विद्युतामिव सूर्यः इदमन्तमभितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदास
तीत्यनेन मंत्रेण विष्टरे उदगग्रे पृष्ठ उपविशेत्। पादयोः पामाक्रमेद्यानन्तरः पाद्यं पाद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति तत्से पाद्यं वेदयेत्॥ तदा
त्मीयो पादावर्ध्यः कृत्वा पाद्योदकेन प्रक्षालयेत्। दक्षिणापादमग्ने ब्राह्मणेन यजमानेन सव्यमितरेण॥ ततः प्रक्षालितपादाज

घ्नेमघ्नेमघ्नं प्रतिगृह्यतामित्याचमनीयं वेदयेत्सव्यामृतोपस्तरणमसीति सकृदाचमति ॥ ततश्शुध्यर्थे तूष्णीं द्विराचम्य प्राश्य द्विरपा
चामेत् ॥ ततश्चाचान्ताय मधुपर्कं मधुपर्को मधुपर्कः प्रतिगृह्यतामिति मधुपर्कं वेदयेत् ॥ अथ मधुपर्कमानीय मा ॥ मित्रस्य त्वा चक्षु
षा प्रतीक्ष इति यजमानहस्ते गतं मधुपर्कमीक्षेत देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति मंत्रेण मधुपर्कमञ्
जलिना प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणेन पिधानमपनीय मधुवाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः मधुनक्त
मुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ अस्तु सूर्यः माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ इति त्र्यृचेनावेक्ष्या
ङ्गुष्ठानामिकाभ्यां प्रदक्षिणं ॥ मालोड्य वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्त्विति निर्देशे पात्रस्य प्रत्यावहिर्निर्मृज्यात् ॥ रुद्रास्त्वा त्रैष्टु
भेन छन्दसा भक्षयन्त्विति दक्षिणे ॥ ततः आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्त्विति । पश्चिमे विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्त्विति तु
त्तरतः मध्यान्मही त्वा भूतेभ्य इति त्रिरूर्ध्वमुत्क्षिपेत् । तत एकदेशं गृहीत्वा भूमौ पात्रे निधाय विराजो दोहमसीयेति प्रथमं प्राश्नी
यात् । ततः शुध्यर्थमाचम्य विराजो दोहमशीयेति द्वितीयं प्राश्याचम्य दक्षिमपि तृतीयं प्राश्याचम्य तूष्णीं चतुर्थं प्राश्नीयात् । इति
भूपालः ॥ तद्वत्तेन प्रतरं कुर्यात् ॥ शेषमुदगाशीनाय ब्राह्मणाय दद्यात् । अधिकानि प्रक्षिपेत् । सर्वं वा प्राश्नीयात् । अथ शुद्ध्यर्थ
माचम्य ततश्चाचमनीयेनाचामेदमृतापिधानमसीति प्रथमं सत्यं यशः श्रीः श्रयतामिति द्वितीयमाचामेत् ॥ ततश्चाचान्ताय
कायगौ गौर्गौरिति त्रिर्वेदयेत् । माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः । प्रणु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागा
मदितिं वधिष्ट इति जपित्वा पिबतूदकं तृणान्यत्तु ओं उत्सृजतेत्युत्सृजेत् ॥ ॥ इति ऋग्वेदिनां मधुपर्कविधिः ॥ ॥
अथ याजुर्वैदिकाः ॥ ॥ अर्घ्यो जासनहनाती ॥ साधु भवानास्तामर्चयिष्यामो भवन्तमिति यजमानो हरतीं प्रतिवदति ओं

यो॰
ऽयेत्यर्घ्यनीयः प्रतिवेदयेत विष्टरादीनामाहर्ता ॥ यजमानस्य विष्टरदानं ॥ विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यतामित्यन्ये
नोक्ते अहं ॥ यो यजमानसकाशाद्विष्टरं पंचविंशतिकुशमयं प्रतिगृह्णाति । ततस्तं विष्टरमासने निधाय उपविशति वर्ष्मो
स्मि समानानामुद्यतामिव सूर्यः । इमन्तमभितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासति इत्यनेन मंत्रेण ॥ ततः पाद्यस्य सुप्योक्षस्यादानं यजमान
२७० स्य ॥ ततः पाद्यं पाद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते यजमानसकाशात्पाद्यं प्रतिगृह्य तादन्ति ॥ पादं प्रक्षालयति विराजो
दोहोसि विराजो दोहमशीय मयि पाद्यायै विराजो दोहः इत्यनेन मंत्रेण ॥ ततो वामपाद[illegible]क्षालनमनेनैव मंत्रेण ॥ पूर्ववद्द्वि
श्रीः ॥ तीयं विष्टरं गृहीत्वा तस्मिन्निधाय तस्योपरि पादौ करोति वर्ष्मोस्मीत्यनेन मंत्रेण ॥ त[illegible]मानोर्घ्यपात्रमादाय स्थितेर्घोर्घो
२७० र्घः प्रतिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते अहं ॥ यो यजमानसकाशादर्घं प्रतिगृह्णात्यापस्थ पुण्य[illegible]सर्वान्कामानवाप्नवानीत्यनेन
ततोर्घशेषेण सात्विं घद्यागुदग्वा निनयन्निमं मंत्रं जपेत् ॥ समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत अरिष्टास्माकं वीरा मा परासेचि २७०
मत्पय इत्यनेन ॥ ततो यजमानो आचमनीयोदकपात्रहस्तो आचमनीयमाचमनीयमाचमनीयं प्रतिगृह्यतामित्यन्येनोक्ते अहमाचम
नीयं ददाति ॥ अहं ॥ यमा वामति ॥ आमागन्यशसा संसृज वर्चसा तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूना
मित्यनेन मुख्यर्थं द्विराचमनं करोति ॥ अथ यजमानः कांस्यपात्रस्थं कांस्यपात्राच्छादितं मधुपर्कं मधुपर्को मधुपर्कः प्रति
गृह्यतामित्यन्येनोक्ते यजमानसकाशामित्यनेन ॥ ततः प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां
प्रतिगृह्णामीत्यनेन ॥ सव्ये पाणौ कृत्वा पदन्ति ॥ तस्यानामिकया मधुपर्कं प्रदक्षिणं ॥ मालोडयति ॐ नमः श्यावास्यायान्नशने
यत्त आविद्धं तत्ते निःकृन्तामीत्यनेन मंत्रेण ॥ सकृद्वानामिकांगुष्ठाभ्यां मधुपर्कैकदेशं बहिः प्रक्षिपति ॥ पुनरनामिकया ।
पूर्ववदालोडयति मंत्रेण ॥ पुनरनामिकांगुष्ठाभ्यां बहिः प्रक्षिपति ॥ यन्मधुनो मधव्यं परमं रूपमन्नाद्यं तेनाहं मधुनो मधव्येन पर

मेगान्नूपे॥ अन्नाधेनपन्नमोमधव्योन्नादो सानीत्यनेनपुनन्यतेनैवमंत्रे॥ आवानद्वजमुच्छिष्टं त्राश्नाति॥ मधुवाताइति त्र्येनवा
पत्स्व॥ मधुवाताइतित्रयमं मधुनक्तमितिद्वितीयं॥ पुत्रायशिष्यायपचोन्तनउत्तनउपविष्टायजोच्छिष्टं दद्यात्॥ सर्वैवाप्राश्नीजान्॥
प्राग्वायन्नजनासंचरन्तितत्रप्राचिपेत्॥ आचम्यप्राणान्॥ सीमशतिवाप्यप्रास्येन्स्विति मुखं॥ नसोर्मंत्राः॥ ओन्स्वितिनासिकाच्छिद्र
दर्जी॥ अन्नोर्म्मेवन्तुनस्तुइत्याच्छिद्रयम्॥ कर्णोयोर्म्मेसोत्रमस्त्विति दक्षिणा॥ कर्णौवामकर्णमनेनैवमंत्रे॥ आवाकोर्म्मेवलमस्त्विति दक्षि
णबाहुं॥ ततउत्तरबाहुमनेनैव॥ ऊर्ध्वोर्म्मेओजोस्त्विति नासिक उत्तुद्रयं अनिष्टानिमेरूणनि तनूस्तन्वामेसहत्विति॥ सर्वाङ्गान्यालभ्यतो॥
ततोगामानीजसंमुखीकृत्वायजमानोगो॥ गौरघ्न्याहिण्योजनस्त्रातेकृते॥ ततोर्हणीयःप्रत्याह॥ माताउद्राणां॥ दुहितावसूनांस्वसादित्या
नाममृतस्यनाभिः प्रणुवोचंचिकितुषेजनाय मागामनागामदितिंवधिष्ट॥ ममचामुकशर्म्मणो यजमानस्यचपाप्माहतः॥ ओं
मुत्सृजत॥ अन्जत्विति वदेत्॥ ॥इतिमाध्यन्दिनीयगृह्योक्तमधुपर्कविधिः॥ ॥अथसामगमधुपर्कविधिः॥ ॥
पु दानमं ऽपाहुन्नस्पीदिशिवद्धीगामनेनमंत्रेण॥ उपतिष्ठते॥ ओंवशिष्ठऋषिरनुष्टुप्छंदोधेनुर्देवतागोरूपस्थानेविनियोगः॥
ओं अर्हणापुत्रवाससाधेनुरभवद्यमेसानःपयस्वती दुहउत्तरामुत्तरांसमां॥ ततःसीप्रायच्छेदर्हणीयः प्रत्युत्थानादिना सम्मानि
तस्वनुष्कनिहितमासनमुद्दिश्ययजुनिर्दिति वाजपेत्॥ ओंवसिष्ठऋषिरनुष्टुप्छन्दो विनायकः देवता आसनंलक्ष्मीकृत्य जपेविनि
योगः॥ ओं इदमिहमिमांपद्यांविराजमन्नाद्यायाधितिष्ठामि॥ ततउपविष्टायपंचविंशतिकुशमयोविष्टरोगृहीत्वायजमानःप्रयच्छति
विष्टरोविष्टरोविष्टरःप्रतिगृह्यतां॥ ततोर्हणीयःप्रतिगृह्णामीत्यभिधायगृहीत्वैकमुत्तरतागमासनेन्यसेत्॥ ओंवसिष्ठऋषिरनुष्टुप्छंदः
ओषध्योदेवताविष्टरनिवेशनेविनियोगः॥ ओंयाओषधीःसोमराज्ञीर्बह्वीःशतविचक्षणाः॥ तामह्यमस्मिन्नासने अच्छिद्राःशर्मयच्छत॥ ततस्त
स्यापरंपादयोर्नयच्छाद्धूप — शत॥ ओंवसिष्ठऋषिरनुष्टुप्छंदः ओषध्योदेवतापादयोर्नयच्छादिष्टरदाने॥ ओंयाओषधीःसोमराज्ञीर्विष्ठिताः

प्रतिगृह्यतामिति यजमानेनोक्ते प्रतिगृह्णा — आपि जेजु नापो
ने० पृथिवीमनु तामध्यमाभिन्पाद प्रोनक्षि द्राः शम्भोजछतानृतस्ताम्बादि — ॥ॐ वासिष्ठ नि षिर्जे जुर्दैवजि ताापा देवता
देवतापाद्योदकप्रक्षालने विनियोगः। स्वजले कदेशे न अर्घं स्वयमेव पूर्वं वामपादं प्रक्षालयेत्॥ ॐ वसिष्ठ ऋषि
दन्नि ताावनणाप्रक्षालनेजपे विनियोगः ॐ दन्नि ताां पादमवनेनिजे ऽस्मिन्राष्ट्रे श्रियमावेशयामि। ततस्तेनैव मोपादो प्रक्षालयेत् ॐ वसिष्ठ ऋषि
जेजुनुजपाद्यो देवतो नयवनाप्रक्षालनेजपे विनियोगः ॐ पूर्वमत्पनमन्यमुनोपादावनेनिजे नाम स्याद्यो क्रातजस्या वनुह्ये अनन्तनमाव
नात्किंचित्कांचनतज्जले निधाय दाता पूज्यस्य वनाोन्द्र श्रीमेव प्रक्षालयेत्। ततो द्वयमर्घ्यं प्रतिगृह्यतामिति यजमानेनोक्ते प्रतिगृह्णामीत्युक्ते
२७१ चायदधि दूर्वा जनकुसुमचंदना धुपेतमुदकशंखादिपात्रस्थमर्घ्यं हि द्रव्यमर्घ्यं प्रतिगृह्णीयात् ॐ वसिष्ठ ऋषिर्नृत्नामेकपदाजगती छंद
चाजदधि दूर्वा जतकुसुमचंदना धुपेतमुदकशंखादिपात्रस्थमर्घ्यो हि द्रव्यमर्घ्यं प्रतिगृह्णीयात्
ताऽधिर्देवता अर्घ्यग्रहणे विनियोगः ॐ अन्नस्यनाष्ट्रिनसिनाष्ट्रिते च यासं इति श्लोकमुदकमाधायशिरसि निदध्यात्॥ ततआचमनीय
श्री:॥ मा चमनीयमाचमनीये प्रतिगृह्यतामित्यादिते प्रतिगृह्णामीत्युक्ते यात् ॐ वसिष्ठ ऋषिस्तुनियोकपदागायत्री छंदो आचमनीयं देवता
२७१ आचमने विनियोगः ॐ यशसोसि यशोम पिधेहि इत्याचामेत्। मधुपर्कमधुपर्कः प्रतिगृह्यतामित्यादिते प्रतिगृह्णामीत्युक्ते गृह्णीयात् को
स्यपात्रस्थितानिधनमधुदधी निगृह्णायादनेनयजुष्या ॐ वशिष्ठ ऋषिर्यजुर्मधुपर्कोदेवता मधुपर्कग्रहणे विनियोगः ॐ यशसो यश ॥ २७१
सि ततः प्रथमकनिष्ठांगुष्ठाभ्यां ततो नामिकांगुष्ठाभ्यां ततो मध्यमांगुष्ठाभ्यां मादायत्रिः प्राश्नीयायादनेनयजुष्या ॐ वशिष्ठ ऋषि
जेजुर्मधुपर्को देवता मधुपर्कप्राशने विनियोगः॥ ॥ॐ यशसोसि यशोसि महसोसि यशोसि श्रीमयि धेहि इति त्रिः चतुर्थं बहु तृष्णीं
पिवेत् शिष्यमुच्छिष्टं नागे नत्रा प्रा याज दद्यात् ततः पुनराचम्य गाोगी वितिनापिताोक्त्वा ॐ वसिष्ठ ऋषि र्हती छन्दो गौर्देवता गोमो
जाोविनियोगः ॐ मुंचगीव रुणापाशाद्विष्यं तमभिधेहि तं जह्यमुष्य चोभयो रुत्सृज गामत्तु तृणानि पिबतूदकं अमुक पदस्थाने
अमुकस्येति यजमाननाम गृहीतव्यं ततो विमुक्तां महणीयानुमंत्रयेत् ॐ वशिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप्छंदो गौर्देवता गोनुमंत्रणे विनि
योगः ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्रनुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट॥ ॥

॥ तत्र मधुपर्के यजमानो दत्तो नाह्वानयति। विष्टरान्कुर्यादित्यर्घं प्रतिग्रहेण्यं ददाति। ततः प्रोक्षितोर्घ्यं तेन
अथ धेवेदहोमविधिः॥ पादाद्येसत्पनत्वाकर्म्मा॥ आसन्न स्थतीति दक्षिणाप्यमासनाद्यं दक्षिणीयत्वशासन्न स्थमीति त्रि॥ रवींस
त्वाकसन्नस्थमीत्येकशाग्रथमं देष्टिपश्चवपदं दक्षिणम यजमानहस्ते विष्टरपदं ददाति। सपञ्चदानुविति यजमानमीजते
घुपर्कार्थंत्नीजं। अथ अतिस्पृष्टोदेष्योमान पाद्यं त्तोऽइति त्रेण्येन। ततउदकमानयेत्पर्घं प्रति। अर्घ्यं स्वहस्तेन प्रणवमाः शुचयः पावका यासु जातः
अथोदकमाह्वानयति। यजमानः श्रीस्योनात्तवन्तु सुवर्णास्तान आपः शंस्योनात्तवन्तु इति पादोदकमभिमंत्र्य
सवितायास्वग्निः। याअग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्तान आपः ... जितं। पादप्रक्षाल्यमजिन्जत्रैवविशरवघान जानीत्यनेन मंत्रेण॥ पादा
मजिचव्रलन पश्वघानुजातीति मंत्रेण॥ पाघोदकैकदेशेन दक्षिणं॥ पा ... ह्वानयति॥ यजमानः सविष्टरमासनं तोऽस्यर्घं प्रतिवदति ततोऽर्घ्यं
वनुमंत्र स्पचदानुविति मंत्रेण॥ अर्घ्यादातानमीजते अथासनमाह्वानयति। ... पुष्टिं विन्दती मलनागं घृतं वालिलिणी देवचूमे ति मंत्रेण॥ सदक्षिणोप्यवि
विमरवनी पृथिवीमावदामनजमांचमिंत्र॥ ॥ नाद्यनांकुर्जं पुष्टिं विन्दतीमलनागं ... अघितिष्टते। विष्टजोऽस्मानधिष्टिपं चवजं देष्मोऽस्पचदानुविति
ष्टनआसने घ्रत्यमुखं उपविशति। एकशाखे विष्टने पादोप्रतिष्ठा ... मनोर्घीन्नानामुखमासिमुखम हेप्नः समानानां
मंत्रेण॥ वितानमीजते अथोदकमाह्वानयति यजमानः अर्घ्यं तोऽइति चार्घ्यं वेदपेरा। तत्रोर्घीन्नानां ... अश्वाक्रोमनमप्यसुपृष्टोत्तूलुवः स्वर्ज्जनदोम्रत्यर्घं गृहीत्वा प्रतिमं
मृजासी॥ ॥ आपोम्रशं ष्यापितमाह्रूपुनदास्माकैंवहवोत्तवन्तु ... तिलतामालततो अथोदकमाह्वानयति यजमानं आचमनीयोऽस्त्याचम
व्यआत्माभिमुखंतूष्णीं निनजति। तजो स्पत्वमसृतमसीति ... स्थसजीव्यासं सर्घमापुज्जीव्यासं उपजीवा स्थोपजीव्यासं सर्घमाधु
नीयमर्घ्यजायेजति॥ ॥ यस्वाचमनीजीय्हीत्वाजीवास्थसजीव्यासं ... ततोयजमानो मधुपर्कं तोऽइति मधुपर्कं त्रिशारवाध्यजे
जीव्यासजीवमास्थयजीव्यासं सर्घमापुजीव्यासमित्यनेन सूक्तेनआचामेत्॥ ततो यजमानस्थं मधुपर्कमर्क्रणी॥ ॥ योऽनुमंत्रयेत्॥ मधुवाताऋतायते मधुक्षरन्ति सिन्धवः माध्वी
नृधष्वादेकजोपनिष्पात्यिहितं निवेदयोत॥ ... नोपयीः॥ मधुमान्नोवनस्पतिर्म्मधुमांश्रस्तु सूर्यः॥ मधुधौनः स्तुनपित
गावोत्तवन्तुनः मधुनक्तमुतोप्यसोमधुमत्पार्थिवं रजः

नो०

तिमीत्रै — यजुष्पाइतीजेइतिमधुपर्कंप्रतीजतेऽप्युतोऽमधुतामश्राम्बाद् इतिमंत्रेण॥ततो देवस्य त्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहु
भ्यां पूष्णोहस्ताभ्यां प्रसूतं प्रशिष्याप्रतिगृह्णामि मधुपर्कं प्रतिगृह्य सव्यहस्ते स्थितं तेन निधाय पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयाम्यदित्या उपस्थ इति भू
272
मौ प्रतिष्ठाप्य दक्षिणांगुलिभिस्त्रिः प्रदक्षिणं प्रवाल्य अनामिकांगुष्ठेन च वर्सं गृह्य ॐ भूस्तत्सवितुर्धेनापिं च भूः स्वाहेति तर्ग्गो देवस्य धी
महि भुवः स्वाहेति द्वितीयं धियो यो नः प्रचोदयात् स्वः स्वाहेति तृतीयं जनत् स्वाहेति चतुर्थं तप्त स्वाहेति पंचमं कृतं स्वाहेति
षष्ठीं स्वाहेति सप्तमीं महत् स्वाहेत्यष्टमीं तत्स्वाहेति नवमं ॐ स्वाहेति दशमं ॐ मित्येकादशीं तूष्णीं द्वादशी इत्येवं मधुपर्कं प्राश्य पाव
श्रीः॥
मपतडुतिष्ठं प्राश्य॥पृथग्पवन्धेन प्राश्य॥ललाटे चक्षुलान्ततोयजमानो गौर्वेदयेन अर्हणा॥यजमुञ्चतमसितवदस्य नौ प्राणो वकु
तिवर्ज्यष्टायै नामतऊँ भूर्भुवः स्वर्जनदो मित्यानिसृजति॥माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्रनुवोचं चिकि
२२२
तुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट ॐ उत्सृजत॥निगौ नश्चित्यायासमूयवसाद्भवो वतीर्हिभूयाश्रयो वयं त्तगवन्तस्याम॥आज्ञित्युष २२२
मस्यविश्वदानी पिवशुद्धमुदकमाचरन्ति॥इति गृहतिष्ठमानानामनुर्मंत्रयेत्॥यजमानस्य च पाप्मा हत॥ ॥इति मधुपर्क
विधिः॥ ॥इति यज्ञजलाशयोत्सर्गः॥ ॥कार्य्ये जलस्य समीपे प्रागुदक्प्रवणा देशे यजमानहस्तेन षोडशहस्तं चतुरस्रं मंड
पं कुर्यात्॥तन्मध्ये वेदिका॥पश्चिमायां दिशि कामपंक्ति॥विश्वकर्म्मोप्रतिष्ठा कौंडोर्ध्वं योगपनि शिष्टे शिष्टवचनाय कुर्यात्॥ला
कनाय पूर्वे शान्तिनोन्तना॥मन्यतमाप्युक्तौ तत्र मंडपे पूर्वादि दिक्षु माला॥प्रदजि॥मश्वत्थोडुम्बरप्लक्षजवटशाखाविनूचिततो नाणानि
काये॥पार्श्वे द्वयेच कलशान्तरे मूलाम्मूलाव्रतलनेपुल्यमालाधूपवस्त्रपंचरत्नयुत तीर्थाम्बुवस्त्रपूतजलपूर्णान् यवशाल्यन्य
तनूपूर्णान् शरावयुक्तखदत्तं घृततैलानुपतनपूर्वादि पार्श्वस्थापयेत् मंडपस्य पूर्वादिदिक्षु दशहस्तवेणुदंडावलंबिता पंचहस्त
दीर्घविताविमानविचित्रवस्त्रनिर्मित पताकाः पीतनक्षत्रनीलश्वेतधूम्रहरिततसर्वर्णा ध्याप्याकेष्विन्म तेतुपता
काध्वजाधिकैंतबैकां निर्मेतित्रनुष्णाजोम्मेघ्येसर्ववर्णमन्यन्तमध्येवष्णोडशहस्तवंशादंडावलंबिते। दशहस्तदीर्घएकहस्तवि

स्तृतपंचवर्णनिर्मितरवेतुचामनकिंकिणीकान्वितामहाध्वजः काजेः । मेंडपहस्तैमघ्येचतुर्हस्ताः त्र्युतुः कोणमहस्तोद्धाजासमदहनेपनित्र
सिकाचतुर्हस्तावेदीकार्जावेदीनित्तिः द्वादशांगुलानिपनित्म जपपूर्वादिदिक्षुहस्तत्रमाणीविस्तानाणिचतुस्त्रिद्वांगुलमेरवलात्रज
पुतानिद्वादशांगुलाजुतष्टत्सप्तांगुलान्पतनविहृत — न्नताश्वत्थदलपत्राकानवलानिकुण्डानिकार्ताणिजोनिस्यावाद्वदनि
— — नोरवलोपनिकाजो — — तमंकुण्डमैशान्नीकानजेत्। नवसप्तकुण्डपक्षस्तुव्यवहारादर्शनाक्रूपाला — — — त्रलिखितवा
नात्रलिप्यते॥ कालमूलात्ग्राण्णाकलंकानूपंचरत्नगतोनवस्त्रवेष्टितग्रीवान्पुष्पस्रक्चंदनभूषितान्नैवल्पपूतामलजलपू
र्णान्त्रीनत्रीन्कलशानुपकल्पयेत्। तथाजत्नोपकरणानिचतत्त्वछ्वास्वाग्रछोत्तकुशकण्डिकानुसानेणासुकसुवादीनित्तुणाहो
मार्थंप्रादेशमात्राष्ठोत्तरशतसंख्याउदुम्बरसमिधः नवग्रहहोमार्थमर्कपलाशखदिरापामार्गपिप्पलोदुम्बरशमीदूर्वाकुशा
नांप्रत्येकमष्टमाविंशतिसंख्याकाः संसमिधोधिदेवतानवदिनायकादिपंचयेन्द्रादिलोकपालदशकविश्वकर्महोमार्थंप्रत्येक
मष्टाविंशतिसंख्यापालाशीः समिधः एतावदेवताहोमजोगमाज्यपूर्णपात्रपर्णाप्तंतंदुलांश्चोपकल्पयेत्॥ ॥पूर्णपात्रस्तु॥ ॥
अष्टमुष्टिभवेत्किंचिदष्टकिंचितुपुष्कलं। पुष्कलानितुचत्वानिपूर्णपात्रंतुउच्यते। तथाव्रतिदेवतापूजार्थंनानाविधानात्गंधान्
गुग्गुलुप्रभृतिधुपतिधूपान्॥ नानावर्णानिमाल्यानिमहावाहनार्थंप्रतिमरहवर्णान्। तण्डुलानितनदेवतावाहनार्थंशुक्लतंदु
लाश्चरक्तकृष्णहलिखनार्थंदृश्वर्णिकाहत्रवर्णान्युपलेपनानि। एवंभूतानिगन्धितपुष्पाणिनानाविधान्लोहितवस्त्रण्टं
पीतवस्त्रंणदं कृष्णचधस्त्रणदं धूम्रवस्त्रचदंशुक्लानिद्विपंचाशद्वस्त्राणिचसपादयेत्। विष्णुदपेपंचतुर्हस्तीपंचवर्णविगुडेदनघृतप
जसंमधुनन्नंजीनोदनंदध्योदनघृतोदनंहृशानंछागमासंविंत्रोदनंतथादेवताप्रत्तिजस्रजपोविंशतिपात्राण्यौपाजसंत्त
तिपत्तजाणदिक्पालापर्येत्रिंशत्पात्रस्यौमाखत्तक्रश्चोपकल्पजेत्॥ जजमानकर्णोणुकपक्रमकनिष्ठीगुल्यतनप्रथमोन

जे०

कानस्तित्रजानमितीजजमानप्रमाणा॥ वस्त्रश्वत्थादिन्त्विन इत्यासनमण्ठास्ति जमध्येसन्नती पूर्वसंवादयेत्॥ सुवर्णोपात्रे सोवर्णी कू
र्मम कनोनाजतोमत्स्य डुंडुभो। नाम्नो कुलीनमेंडूकोलोहमजं च शिशुमानमासाद्य नाथमुकंप कल्पयेत्॥ नवशतं वाणर्ष्टिं वा
पंचाशतं षड्विंशतं वा पंचविंशतिं वा। वित्तानुसारेणा दक्षिणा॥ योगाच रत्नान॥ अर्धतदलं कना॥ यै सुवर्णो शृंग इत्यर्जनाज तनु च चु
273 श्चकनकं पर्णि कार्धटा वामनमुक्तास्वरूपादिकं सर्वोपस्करसहितं शय्यामन्यदपि जजमानं श्रिर्जन इवस्तुत इव जलनोपकल्प
येत्॥ ततः सोवर्णैः कुंडलैः कटकैर्मुलीपवित्रैरिति हेमालंकानि॥ गुरुं तथा त्विजस्व कुर्यात्॥ वासांसि विविधानि वितन्याद्दातव्या
नि॥ एतच्च तुर्विंशतजोत्रात्विग्भ्यः सं समं दद्यात्॥ एकविंशक सकाशाद्दाचार्योज दक्षिणां दातव्यां ततो गुर्धित्विग्भ्यः सर्वेष्वपि जलेन
श्रीः॥ स्नापितः सपत्नीक पुत्रपौत्रसमन्वितः शुक्लमाल्याम्बरधरो शुक्लगंधानुलेपनो जजमानः पश्चिमद्वारेण मंडपं प्रविशति तानुपजो
२७२ दिमंगलशब्देन ततो नी॥ अनेन प्रवर्तमाने मंडपप्रवेशः ततो मंडपं प्रविश्य पश्चिमकुंडादक्षिणां गत्वा दक्षिणा॥ द्वारपश्चिम २७२
देशउपविश्य यथाविहितं कुर्युः ते सर्वाचार्यादीन् जजमानो ब्रूयात्॥ ततश्चाचार्यो वेद्याउपनिफलपुष्पोपशोभितपंचवर्णवि
तानकं दद्यात्॥ ततो वेद्यामुपविश्य वेदीसंमज्य मंगलतूर्यध्वनौ प्रवर्तमाने मंडललिखनमुपक्रमेत्॥ ततः प्रथमं षो
डशहस्तसूत्रं डोनकमादाय प्राग्मुखसूत्रं प्रसारयेत्॥ तत्र प्रथमं मध्ये शुद्ध हस्तचतुष्टयपरिमितं सूत्रं प्राच्याः प्रत्यङ्मुखप्र
सार्य पूर्वपश्चिमान्तयोर्विंदुद्वयेनांकयेत्॥ ततस्तथैव दक्षिणोत्तरतोपि विंदुद्वयेनांकयेत्॥ ततः कोणेषु सूत्रपातेन सुमती
वुद्धिसितनजासूत्रं मेलयित्वा विंदुद्वयान्तेष्टधानयित्वा मध्ये कल्पयेत्॥ अन्तितो विंदुद्वयसमं ज्ञात्वा तदुपरिनिपासुसूत्रं दृष्ट्वा यत्वा
मध्ये प्रस्फालयित्वा नवनेणाकुर्यात्॥ एवं चतुःषष्टिकोष्ठकानि संपद्यन्ते॥ तत्र द्वारादिसिद्ध्यर्थं तस्मात्सुपीक्षिणु चतुर्दि चत्वा
त्रिकोष्ठकानि विलेपयेत्॥ तदुपरि दिक्षिती जासुकाष्ठद्वयं लोपयेत्॥ कोणा॥ चतुष्टयं चकोष्ठचतुष्टयं तदुपरि मध्यवर्तीनि पंच

पञ्चकोष्ठकानि व्यादाय विलोपयेत् ॥ तद्विलोपात् ॥ चतुरस्रं पीठं संपद्यते ततः कठिनीमानसूत्रं वादापसव्येन पाणिना मंडलंग
तसूत्रं आनोप्य वहिः पंचांगुलानि त्यक्त्वा समं ततो दक्षिणेन करेण ॥ कठिन्यान्वितं सूत्रं भ्रामयेत् । एवं समं मंडलं जायते । ततः च
तुरस्रे चतुःकोष्ठे पञ्जनोत्रै चतुरंगुलमष्टांगुलं च मध्ये मं लद्वयं च कुर्यात् । तद्वहिः स्वचतुर्दिक्षु अष्टांगुलं मंडलं कुर्यात् ॥ ततः पञ्च
जोत्रेषु षोडश तिर्यग्रेखाः दत्वा तजेत् । एवं दिग्विदिक्षु पञ्चाशत् सूत्राणि ॥ शकलं वेदिमध्ये मंडलानां सूत्रं तयेत् । ततो द्वितीये मुक्ताकलो हि
तपीतानि केशनानि च कुर्यात् । ततः एकांगुलोन्नतमंडलनेखाकनानि ॥ ततः सितनजसा पत्राष्टकं कुर्यात् । दलाग्रं नोहितेन रजः
पातयेत् ॥ दलाग्रादन्यत्र सुक्लेन रजः पातयित्वा दलान्तनानि शुक्लेन रजा विदध्यात् । पञ्चान्तने रेखासममुत्तमं सुक्लैकार्णे
अतः पर सितपीतारुणश्यामन हितैः समुद्रलं चक्रे लिखेत् ॥ मध्यनागे जवाकृतीन् श्यामपीतारुणेन रजसा नानाप्रकल्पयेत् । अ
नीतनाणि सर्वाणि यथाशोभं विचूर्णयेत् । रजोभिः पंचभिः शतपीतारुणश्यामनहिताः क्रमादुल्लेखाः । पंचनेखावहिर्लिखेत् । चक्रस्य
बाह्यतः श्यामवर्णैः पीठं विचूर्णयेत् । दिग्विदिक्षु यथाशोभं रजोविन्यानयेत् । शुक्लेन रजसा पीठस्य चतुरस्रां लेखां लिखेत् । तिल
कपत्रादीनि विमानाकनानि कुर्यात् । तृतीयमुपपीठं यथाशोभितं विचूर्णयेत् । चत्वारि द्वाराणि शीनपाने रेखा लिखेत् । द्वारस्यान्त
णि पूर्वादितः पीताः श्यामश्वेतरक्तानि तानि कुर्यात् । अग्नेयादिकोणाः लोहितरक्तश्यामधवलाः काजोवसत्रजविचूर्णिताः
कोणाः शल्लीनाः कपोताकाजोसितेन रजसा बहिः स्वचतुरस्रां लेखां लिखेत् । एवं सुनमणीयं महावेदिमंडलं चतुरस्रं कुर्या
त् । अनन्तरं द्वौ द्वौ ध्यानपालौ नियुञ्ज्यात् उपकल्पितहोमोपकरणाः ॥ पूर्वे कुण्डे ऋग्वेदिनो दक्षिणकुण्डे यजुर्वेदवि[illegible]दो
पश्चिमकुण्डे सामवेदविदो । उत्तरकुण्डे अथर्ववेदविदो । इति द्वौ द्वारत्विजौ उपवेशयेत् । तत्र पूर्वे दक्षिणकुण्डे पूर्वाभिमुखो हितानौ उपकु

को॰ [illegible]श्रोत्रा लोगेदा पश्चिमसुखोपश्चिमोत्तरकुंडयोस्तु। पूर्वमुखो होतानो। उदङ्मुखोत्रापालामुपवेशनीयो। स्वस्वकुंडसमीपे दोद्धा
जापकउपवेशनेन॥ ऐशानीकुंडे आचार्यः प्राङ्मुखउपविशेत्। ततोग्निस्थापनं कुर्याद्यमित्याचार्य॥ निर्गुं श्री ऋत्विजश्चाचा
र्यस्वस्वे स्वकुंडे गोमयेपलिप्त्वशिकतोपकीर्तिस्विस्वगृह्योक्तविधिनाग्निस्थापनं प्रणीताप्र॥ णीतं कुर्युः। तद्विधिस्वाग्ने
वत्सपते। ततआचार्यो महावेद्यां मंडलपश्चिमे प्राङ्मुखउपविश्य लिखिताष्टदलपद्मे सूर्यादिनवग्रहानावाहयेत्। ततः क्र
मशः पद्मकर्णिकायां रक्ततंडुलरक्तकुसुमैः ॐ नूर्भुवः स्वः सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठेत्यावाह्य सूर्यं वर्तुलरक्तस्थापयेत्। एवं श्वेत
श्री॰ग॥ कुसुमतंडुलेः पश्चिमे चन्द्रं आकारनैऋत्यशनैश्चरं। कृष्णपुष्पतंडुलैः पश्चिमदक्षिणे नमकारास्यां मांगल्यं। धूम्रपुष्पतंडुलेप
२७४ श्चिमोत्तरे तत्रखड्गाकारं नान्नधूम्राणां केतुं नानावाह्यस्थापयेत्। एवं शुक्लकुसुमतंडुलेः सूर्यदक्षिणे॥ पार्श्वे इन्द्रं राहिदक्षिणे॥ प
श्चिमे। राहुदक्षिणे॥ पार्श्वे कालं केतुदक्षिणे॥ पार्श्वे चित्रगुप्तमित्यधिदेवताः। ततः सूर्यवामपार्श्वे इन्द्राणी। शनैश्चरवामपा २७४
र्श्वे कालं सोमवामपार्श्वे भूमिं बुधवामपार्श्वे विष्णुं। गुरुवामपार्श्वे इन्द्रं। शुक्रवामपार्श्वे इन्द्राणी। शनैश्चरवामपार्श्वे प्रजा
पतिं। राहुवामपार्श्वे सर्पान्केतुवामपार्श्वे ब्रह्माणमिति प्रत्यधिदेवताः। शुक्लपुष्पतंडुलैः प्रणवव्याहृतिपूर्वं स्वस्वबुध्यन्तेन
नाम्ना वाह्य स्थापयेत्। राहुत्तरत्ता गणपतिं शनैश्चरोत्तरत्ता दुर्गा। सूर्योत्तरत्ता दुर्गां। राहुदक्षिणे॥ आकाशं केतुदक्षि
णे तत्ता गेश्चिनौ॥ इति विनायकादिपंचकं शुक्लपुष्पतंडुलैः प्रणवव्याहृतिपूर्वकं सीबुध्यन्तेन स्वस्वनाम्नावाह्य स्थापयेत्।
एतद्विनायकादिपंचकस्थाने विनायकादीन्दिक्पालानावाह्य स्थापयेत्। [illegible]
पश्चिमजाम्योत्तरपूर्वदिक्षु विनायकादिस्थानं मन्यन्ते ततइन्द्रादिलोकपालानावाह्य स्थापयेत्। तत्रक्रमः। मुख्यानंतत
जलान्याद्यायमंडपस्य पूर्वस्यां दिशि सहस्राक्षमैरावतस्थितं पीतं किनीरकुंडलधरं दक्षिणे वामकरस्थवज्रोत्पलं इन्द्रं यावा।

त्वष्टात्विन्द्रोवसउपतहस्तुतः घृतःचाद्दघानस्थविष्णीजेस्य पूर्वोघोन्नेनत्रमतितृनिपुण्पान्॥ ॥एह्येहिसर्वामरसिद्धसाध्येनतिष्ठु
नोवज्रधनामनेश॥ सैवीज्यमानाप्सरसांगणौनननाद्यनन्नोत्तगवन्नमस्ते॥ ॥इन्द्रइहागच्छइहातिष्ठेतीन्द्रमावाह्यस्थापयेत्ततत्र
ग्निकोणेच्छागस्थिन्तं दंष्ट्रिणं वामकरन्यस्तशक्तिकमंडलुयज्ञोपवीतिनमग्निं ध्यात्वा अग्निंदूतंपुरोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे दिवा
आमादयाहिह॥ ॥एह्येहिसर्वामरसिद्धसाध्यैर्हव्यवाहमुनिप्रवीणैः नितोनित्यजुष्टःतेजोवतालोकगणेनसार्द्धंममाध्वरंपाहि
कवेनमस्ते॥ ॥अग्नेइहागच्छइहतिष्ठेतिपुष्पाञ्जलिनाग्निमावाह्यस्थापयेत्। ततोदक्षिणायांदिशिमहिषारूढं दण्डपाशदक्षि॥
वामकरं कृष्णाञ्जनपोजममग्निजमलोचनं यमं ध्यात्वा॥ ॐ यमेनदत्तं त्रितएनमिन्द्रएनं प्रथमो मध्यतिष्ठत्। गंधर्वो अस्य रसनामगृभ्णा सू
रश्वं वसवोनिनिष्टष्ट॥ ॥एह्येहिवैवस्वतधर्मराजसर्वामरैरर्चितधर्ममूर्ते शुभाशुभानन्दशुचामधीशशिवाहिनःपाहिमखंनमस्ते॥
यमइहागच्छइहतिष्ठेतिपुष्पाञ्जलिनायममावाह्यस्थापयेत्। ततोनैर्ऋत्यांनरवाहनं महाकायंखड्गहस्तंमहाबलं नीलंवपुनाजस
वेष्टितंनरमुण्डविमानस्थंपीतात्तना॥ नृपिं ध्यात्वानिर्ऋतिं तामस्य जुषस्वस्वाहा॥ ॥एह्येहिनक्तंगणनायकस्त्वं विशालवेता
लपिशाचवृन्दैः ममाध्वरंपाहिशुभाधिनाथलोकेश्वरत्वंभगवन्नमस्ते॥ ॐ मेत्याहिनित्रनेतीनीवैज्राहुतपनिमजंअहन ॥ शुघ्युपनिपद्य
मित। निर्ऋतेइहागच्छइहतिष्ठेतिपुष्पाञ्जलिनानिर्ऋतिमावाह्यस्थापयेत्। ततः पश्चिमायांदिशिमकरस्थंपाशहस्तंशुक्लवर्णं किनी
टयानाती वरुणं ध्यात्वा इमं मे वरुण॥ श्रुधी हवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके॥ एह्येहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्य सहाप्सरोभिः
विद्याधरेन्द्रामरगीयमानपाहित्वमस्मान्भगवन्नमस्ते॥ वरुण इहागच्छइहतिष्ठेतिपुष्पाञ्जलिनावरुणमावाह्यस्थापयेत्। ततोवायव्य
कोणेमृगाधिरूढं धूम्रवर्णं चित्राम्बरधरं युवानं वरध्वजधरं दक्षिण॥ वामहस्ते वायुं ध्यात्वा वातोवामनोवागन्धर्वाःसप्तविंशतिः
तेअग्रेऽश्वमयुञ्जंस्तेअस्मिन्जवमादधुः॥ एह्येहियज्ञेममरक्षणाय मृगाधिरूढः सहसिद्धसंघैः प्राणाधिपः कालकवेःसहायगृहाणपूजां

ॐ

275

नमस्तेन्नमस्ते॥ वायो इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन वायुमावाह्य स्थापयेत्। ततः उत्तरस्यां नरवाहनं पुत्र विमानस्थं कुण्डलहारकेयूरनुवि
नीवरगदाधरं दक्षिणे॥ वामभुजे भृकुटिं महोदरं महाकायं हरितवर्णं कुबेरं ध्यात्वा ॐ कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनु
वपूर्वं वियूय। इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम उक्तिं यजन्ति॥ एषो हि यक्षेश्वर यक्षगन्धर्वाधिपत्य गणैः सार्धं स्वधीष्ण्य
धीभिः पितृभिः सह देवगणैः॥ पूजितं भगवन्नमस्ते॥ सोम इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन सोममावाह्य स्थापयेत्। ततः ऐशान्यां वृषा
रूढं दक्षिणे॥ वामहस्ते पोधृतत्रिशूलधरं त्रिनेत्रं मुकुटकवचमीशानं ध्यात्वा ॐ ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत्। तेन त्यक्तेन भु
शैः॥ २७५ ञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम्॥ ॥ एषो हि विश्वेश्वर नन्दि त्रिशूलकपालखट्वाङ्गधर नेत्राः सार्धं लोकेन भूतेश्वरं यजसि गृहाण॥ पूजितं भगवन्न
मस्ते॥ ईशान इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन ईशानमावाह्य स्थापयेत्। ततः निरृतिवरुणयोर्मध्ये अधोदिक्पञ्चाननं शेषं नाशी
र्षफणा सप्तकमौलितपनशीर्षं खड्गधरोर्ध्वं दक्षिणे॥ करे चक्रगदाधरोऽधो वामकरे तं नीलवर्णमनन्तं ध्यात्वा ॐ नमस्तेऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च
पृथिवीमनु। ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः॥ एषो हि पातालधनाम नेन्द्र नागगणैः किन्नरगीयमानः पन्नगेन्द्रा मनलोक २७५
सीधेननीतनजापनमस्तदीर्घ॥ अनन्त इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन अनन्तमावाह्य स्थापयेत्। ततः इन्द्रेशानयोर्मध्ये ऊर्ध्वमु
दिक्पञ्चाननं सूत्रकुशहस्तं सृष्टिजनो ब्रह्मो दक्षिणे॥ करे स्रुवकमण्डलुधनोर्ध्वो घो वामकरे चतुर्मुखं श्वेतस्मश्रुं तीजटिलं वेदनेनकवचमं ब्रह्मा
णं ध्यात्वा ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः॥ ब्रह्म
वो विश्वाद्यनन्नः सततं शिवाय॥ ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन ब्रह्माणमावाह्य स्थापयेत्। ततः स्रुवं पात्रीकृत्य समनकनादिसहि
तीममम्भ वसुगास्तु धीएवमथ वसुरुपत्वामवसुनाचके। इत्यनेन मन्त्रेण॥ मण्डलमध्ये स्थापयेत्। ततोमण्डलमध्ये ब्रह्मलपदानां प्रथमं पुनरे
विसीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः॥ ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठेति पुष्पाञ्जलिना जलेन ब्रह्म

एमावाह्यस्थापयेत्॥ ॐ अवतत्य धनुष्ट्वं सहस्राक्ष शतेषुधे निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भव॥ शिव इहागच्छ इह ति
ष्ठ इति शिवं॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे॥ विष्णो इहागच्छ इह तिष्ठ इति गणपतिं॥ ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे
पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तं॥ इष्णन्निषाणामुं म इषाण सर्वलोकं म इषाण॥ कमले इहागच्छ इह तिष्ठ इति दुर्गां॥ ॐ भूताजल्पानन्
जते पञ्चभूतानि इहागच्छ इह तिष्ठ इति पञ्चभूतानि एवं युक्तं दुलपुष्पजलेन नव देवतानि दानावाह्य स्थापयेत्॥ ततश्चावाहनस्थाप
नानन्तरं गन्धादीनां भूतनामापनेतां पूजयेत्॥ तत्र क्रमः॥ एतानि नक्तवस्त्राणि सूर्याय नमः॥ इदमाचमनीयं सूर्याय नमः॥ इदं च
न्दनानुलेपनं सूर्याय नमः॥ इति पाद्यादि दत्वा एतानि नक्तकुसुमानि सूर्याय नमः इत्यपुष्पाञ्जलित्रयं निवेदयेत्॥ एष धूपः सूर्या
य नमः॥ इति धूपम्॥ एष दीपः सूर्याय नमः इति दीपं॥ एतानि नैवेद्यानि सूर्याय नमः इति नैवेद्यानि इदमाचमनीयं सूर्याय नमः इ
त्युदकं च दद्यात्॥ ततः सोमस्य गन्धपुष्पवस्त्राणि ततः इन्द्रादिलोकपालान् पूजयेत्॥ तद्यथा॥ इन्द्रः सुनपतिः श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः॥
शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ इति मन्त्रेण॥ इदं पाद्यं इन्द्राय नमः एष अर्घ इन्द्राय नमः॥ इदमाचमनीयं इन्द्राय नमः॥ इदं स्नानीयं इन्द्राय॥ आच
मनीयं॥ इदं वस्त्रं इन्द्राय नमः॥ आचमनीयमिन्द्राय नमः॥ इदमनुलेपनमिन्द्राय नमः इति पाद्यादीनि दत्वा एतानि पुष्पाणि इन्द्राय नमः इति पु
ष्पाञ्जलित्रयं च दत्वा एष धूपः इन्द्राय नमः एतानि नैवेद्यानि इन्द्राय नमः इति नैवेद्यानि इन्द्राय नमः इदमाचमनोदकं इन्द्राय नमः इत्युप
दद्यात्॥ ततः ॐ सर्वतेजोधिपो देवो नक्तवर्णो महाबलः॥ शक्तिहस्तो महावीर्यो वैश्वानर नमोस्तु ते॥ इति मन्त्रेण॥ इदं पाद्यमग्नये नमः इत्यादिप्रि
कानेन॥ पूर्वोक्तेनुपचारेणाग्निं पूजयेत्॥ ततः ॐ दण्डहस्तः कृष्णवर्णो धर्माध्यक्षो महाबलः॥ प्रेताधिपतये नित्यं यमनाजायते नमः॥ इति
मन्त्रेण॥ इदं पाद्यं यमाय नमः इत्यादिप्रकानेन॥ पूर्वोक्तेनुपचारेण यमं पूजयेत्॥ ततः ॐ जोसोनन्तोधिपो देवो निर्ऋतिर्नीलविग्रहः॥ महाप्रा
णो नित्यं नैर्ऋताय नमो नमः॥ इदं पाद्यं नैर्ऋताय नमः इत्यादिप्रकानेन॥ पूर्वोक्तेनुपचारेण निर्ऋतिं पूजयेत्॥ ततः ॐ शक्तिपाशध

नै०

२७६ योनित्यं जलनाज्ञो महाबलः। निम्नगः शुक्लवर्णाश्च नमोस्तु वरुणाय ते। इति मंत्रेण। इदं पाद्यं वरुणाय नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचा-
रैर्वरुणं पूजयेत्। ततः ॐ सर्वप्राणाधिपो नित्यं सर्वजंतुष्ववस्थितः। ध्वजहस्तो मेघवर्णो तस्मै नित्यं नमो नमः इति मंत्रेण। इदं पाद्यं वायवे नम
इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैर्वायुं पूजयेत्। ततः ॐ सर्वं नक्षत्रमध्येषु सोमो राजा व्यवस्थितः। शुक्लवर्णो गदाहस्तस्तस्मै सोमात्मने
नमः। इति मंत्रेण। इदं पाद्यं सोमाय नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैः सोमं पूजयेत्। ततः ॐ सर्वदेवाधिपो देव ईशानः शुक्लविग्रहः।
शूलपाणिर्वृषारूढो नुजाधिपतये नम इत्यादि मंत्रेण। इदं पाद्यमीशानाय नम इत्यादि क्रमेण। पूर्वोक्तेनुपचारैरीशानं पूजयेत्। ततः ॐ प-
श्रीः॥ न्नगाधिपतिर्देवो योनन्तो नीलविग्रहः। पातालवसतिर्नित्यमनन्ताय नमो नमः॥ इति मंत्रे॥ नित्यं नमो नम इति मंत्रेण। इदं पाद्यं ब्रह्म-
२२६ णे नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैर्ब्रह्माणं पूजयेत्। एवं दिक्पालान् स्वस्ववाहनेषु स्थापितान् संपूज्य ब्रह्मादीन् पूजयेत्॥ ॥
तत्र क्रमः॥ ॥ब्रह्मजज्ञानं प्रथममित्यादि मंत्रेण। इदं पाद्यं ब्रह्मणे नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैर्ब्रह्माणं पूजयेत्। ततः ॐ अवत- २२५
त्य धनुष्ट्वं सहस्राक्ष शतेषुधे। निशीर्य शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भवेति मंत्रेण। इदं पाद्यं शिवाय नम इत्यादि प्रकारेण। पू-
र्वोक्तेनुपचारैः शिवं पूजयेत्। ततः इदं विष्णुर्विचक्रम इत्यादि मंत्रेण। इदं पाद्यं विष्णवे नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैर्विष्णुं पूज-
येत्। गणानां त्वेत्यादि मंत्रेण। इदं पाद्यं गणपतये नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैः कमलां पूजयेत्। ततः ॐ श्रीं विकेत्यादि मंत्रेण।
इदं पाद्यं दुर्गायै नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैः पंचभूतानि पूजयेत्। ततः ॐ भूताजलानलानात इति मंत्रेण। इदं पाद्यं पंचभू-
तेभ्यो नम इत्यादि प्रकारेण। पूर्वोक्तेनुपचारैः पंचभूतानि पूजयेत्॥ ॥अनन्तसूर्यादित्यो द्वात्रिंशद्देवतास्तथा लोकपालेभ्यश्च न-
त्पूजास्थानेषु मूलैर्बलिं दद्यात्॥ ॥तत्र क्रमः॥ ॥ॐ भूर्जोनेन्य गुडोदनं बलिं नमः। सोमाय पुष्पघृतपायस बलिं नमः। कुजाय जम-
मसूरान्नबलिं नमः। बुधाय जम्बीरौदन बलिं नमः। बृहस्पतये पायसोदनबलिं नमः। शुक्राय जप्प घृतौदन बलिं नमः।

शनैश्चरायेष्य कृशरान्न बलिन्नमः। राहव एष्य आजमांस बलिन्नमः। केतुभ्य एष्य चित्रौदन बलिन्नमः। शिवनाये एष्य घृतपाय
स बलिन्नमः। इन्द्रायेष्य घृतपायस बलिन्नमः। यूपायेष्य घृतपायस बलिन्नमः। कालायेष्य घृतपायस बलिन्नमः।
चित्रगुप्तायेष्य घृतपायस बलिन्नमः। अत्यधिदेवताभ्यः सूतः प्रत्यधिदेवताभ्यः। अग्नये एष्य घृतपायस बलिन्नमः। अप्सव ए
ष्य घृतपायस बलिन्नमः। कूर्माय एष्य घृतपायस बलिन्नमः। विष्णवे एष्य घृतपायस बलिन्नमः। इन्द्रायेष्य घृतपायस बलिन्नमः। इन्द्रा
ग्नये एष्य घृतपायस बलिन्नमः। प्रजापतये एष्य घृतपायस बलिन्नमः॥ इति सूर्यादि द्वात्रिंशद्देवताभ्यो बलिं दत्त्वा माषभक्तबलिं
नइन्द्रादिलोकपालेभ्यः स्वस्वदिक्षु दद्यात्॥ ॥तत्र क्रमः॥ ॥पूर्वस्यामिन्द्रस्तु महसा दीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै
नित्यं नमो नमः। इन्द्रायेष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ इतीन्द्रमुद्दिश्य तू मावापं क्षिपेत्॥ आग्नेय्यामाग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्य
यः। धूमकेतुरनाधृष्यस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ अग्नये माषभक्त बलिन्नमः॥ दक्षिणस्यां ॐ यमस्त्वोत्पलवर्णाभो तुङ्गकिरीटी दण्डधृग्वरद
धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमो नमः॥ यमायेष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ नैरृत्यां ॐ नैरृतो तिष्ठ पुमान् कृष्णः सर्वरक्षोधिपो मह
तां खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ निरृतये एष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ पश्चिमायां ॐ वरुणः॥ सबलो विष्णुः पुरुषो
निम्नगाधिपः। पाशहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ वरुणाय एष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ उत्तरस्यां गौरो [illegible] पुमान् सोमः
सर्वौषध्यधिसमन्वितः। नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ सोमायेष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ ईशान्यां ईशानः पुरुषः
शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ ईशानायेष्य माषभक्त बलिन्नमः॥ निरृतिवरुणयोर्म
ध्ये ॐ सावनन्तरूपा॥ [illegible] ॥ पुष्पवर्णो नागमूर्द्धितस्मै नित्यं नमो नमः॥ अनन्तायेष्य माषभक्त बलिन्नमः॥
ईशानसोमयोर्मध्ये ॐ पद्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदवासाः पितामहः॥ यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ ब्रह्मणे माष

को०

नमिनगर्त्तो पदमात्रं प्रगती तस्यागतपनिमितगर्तीनगर्त्तोऽष्ट
नक्षबलिं न्नेमः॥ एवं पूजासमीपस्थमौवली बालिं क्षिप्य पूर्वे कुंडस्य पूर्वस्यां दिशि पदमात्रं च पूतती पत्ताग पनिमितगर्तीनगर्त्तोऽष्ट
त्वात्तत्र अनन्तानन्दर्गौ स्वर्णं क्षिप्य धूपमुदकेन प्रोक्ष निश्चयजेत् । ततश्चात्रायजेत लिंजस्थस्वस्वकुंडे आज्यं सीस्कृत्य इध्माधानमग्नौ
त्वात्तत्र अनन्तानन्दर्गौ स्वर्णं क्षिप्य धूपमुदकेन प्रोक्ष्य निश्चयजेत् । तत्र आज्ये स्व स्व देवतास्वरूपं दर्शयादेवतमिति यजमानेन त्यागः कर्त्तव्यः ततः पुनर्ना
कुर्युः अत्रोत्तरं पूर्वमेव होतव्यद्रव्यजातं मनसा ध्यात्वा देवतास्वरूपं दर्शयादेवतमिति यजमानेन त्यागः कर्त्तव्यः ततः पुनर्ना
कुर्युः अत्रौतं पूर्वमेव होतव्यद्रव्यजातं मनसा ध्यात्वा देवतास्वरूपं ... नि भुंजीत । तत्र जपयमूक्ता निच होमप्रयोगानन्तरं वर्जन्नेत्याव
वार्तो यजच्चमिति होमकारनूजात । घृतपालकौ स्वादावेव निभुंजीत । तंत्र जप्यमूक्ता निच होमप्रयोगानन्तरं वर्जन्नेत्याव
दिकोऽग्निस्थापनविधिः॥ ॥तत्र कुंडमध्ये गोमयेनोपलिप्त्वा सिकतोपकीर्य उपलिप्य समियमादाय दद्यात्॥ न पाणिना खरलेखा
कुर्यात् । प्रथमानुदकमादाय तां पश्चात् -- अग्निस्थापनस्थानस्य ॥ तत्र तस्याद्दज्जि ॥ तत्रनीतलत्रागात्रागाजते द्विते प्येकुर्जात ॥
तपोम्म ध्ये श्रस स्वष्टा उदक सीधितात् हि शाखाः कुर्यात् । एवं रेखाः कृत्वा स्थानमभ्युक्ष्य । तत्राग्निं प्रणयेत् ॥ एतावद्ग्न्यादिस्थापन
तत्पो आधायो असंस्कृत्य उदकसीधितात् हि शाखाः कुर्यात् । एवं रेखाः कृत्वा स्थानमस्पुजन । तत्राग्निं प्रणयेत् ॥ एतावदग्न्यादिस्थापन
तत्पोम्मघ्ये श्रसस्कृच्छ्रा उदकसीषिताक्षि शाखाः कुर्यात् । एवं रेखाः कृत्वा स्थानमभ्युक्ष्य तत्राग्निं प्रणयेत् ॥ एतावदग्न्यादिस्थापन
नपोमध्ये प्रसस्कृच्छ्रा उदकसीधिताक्षि शाखाः कुर्यात् । एवं रेखाः कृत्वा स्थानमभ्युक्ष्य । तत्राग्निं प्रणयेत् ॥ एतावदग्न्यादिस्थापन २७७
औ०।। २७७ तूष्णीं कर्त्तव्यं । तूनोगन्हादि -- नादिवलिदानान्तं कर्म्मणि कृते अग्निं त्वाचर्वं तया द्विस मिधोऽत्राग्नेरभ्युक्षणमग्नौ निदध्यात् । त
तोमुष्टिं तज्जैसमितं वा हृतं संनिरूप्य चरुदशोध्वदात्रणि हत्यप्रमाणानि सन्नद्धयजजनी पदेवताध्यानं कृत्वा सोमकेन पाणिनात्तिन
क्षिपति समूलबर्हिषो कुशानुदग्वाग्नेरग्नेः पुनस्तात्रागग्रे दद्यात् ॥ तदुदगग्नेः पश्चात् प्रागग्रैः तत्तनतः पनिलनाणिं कृत्वा
ततस्तिनग्नेः प्रदद्यात् ॥ पश्चात्पाणिं कृत्वाग्रस्थाने दद्यात् ॥ ततः कुशेन प्रवेशयेत् ब्रह्मा च पूर्वे ॥ अग्नेर्दक्षिणतः पाणिं गुष्ठो दद्यात् ॥
ततस्तिनग्नेः प्रदद्यात् ॥ पर्युक्ष्याणिं कृत्वाग्रस्थाने दद्यात् ॥ ततः कुशेन प्रवेशयेत् ब्रह्मा च पूर्वे ॥ अग्नेर्दक्षिणतः पाणिं गुष्ठो दद्यात् ॥ ततः प्रेक्ष्य पुरुषः पद्म उदङ्मुख
पादमग्नेम कुर्युः नूगत्वं गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामासनात् ॥ प्रतज्ञदद्यात् ॥ त्रीणि निरस्यनि तृणपन खमुनिति ॥ अपउपस्पृश्य उदङ्मुख
मर्वावसोः सदने सीदामीत्युपविशेत् ब्रजपंजपति ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते बृहस्पते जन्तं गोपायेति ततः कलश
त्वनतो मेदर्भेषु द्विदन्यपवित्रापासादयेत् ॥ प्रोक्षणीपात्रं प्रणीतापात्रं सम्मार्जनीता न्नसमलं वा आज्यस्थालीं स्रुवं स्रुचं इध्मा वर्हिषी
वेति । पवित्रे पवित्रच्छेदनान्यासोपकल्पयेत् । ततः अच्छिन्नाव नन्तगर्त्तो प्रादेशमात्रौ कुशौ कुशेः पवित्रा धीछिद्यात् । तावद्विः

सेमजपश्चोन्नगाीपात्रेश्रन्तर्द्धोपविश्रेजापोनिष्पिच्याश्रंगुष्ठ्योएकनिष्पिकात्यामन्नजोपविश्रेगृहीत्वोतात्पीपाणिन्यीत्रिःश्रागुत्पु
नीपात्रे।सवितुस्त्वाप्रसवउत्पुनाम्यच्छिद्रेणापविश्रेणावसोसूर्यस्यरश्मिभिरितिसमन्त्रेण॥नूक्षीतानितनच्छितुत्तानानिपात्राणिकृत्वे
ध्मीवविश्वस्यपत्रिःश्रोन्नपति।पश्चादग्नेःश्राणीतापूत्रेश्रोन्नणीवदग्नजोनिष्पित्यानिचपविश्रेोपनिनिजिप्योत्पूजपवर्हल्लन्नजःश्राणा
मीतिवृत्सलणमामंत्रजेत्॥ ॥ब्रह्मणाच॥ ॥ॐभूर्भुवस्स्वर्देएसतिप्रसूताःइतिजपित्वाॐप्र॥जेतयनुज्ञातउत्तनततोऽग्नेर्दक्षिणतःप्रणीता
श्रापस्थापयेत्।दर्भैःछादजेत्॥ततश्राज्यस्थालीपविश्रेनिजिप्याज्यंनिर्वपेत्छदगानाजपोज्यतेष्टाष्टमचिरूत्पवात्ोनबलन्नावबा
ल्पधदर्त्तोतत्रजिष्ट्वापुनर्द्बलनात्रि॥हनत्रिःपर्यग्निकुर्यात्॥ततःपश्चादग्नेर्धहिनाल्लीपृविलीनमाप्यपुन्तस्पवर्हिष्पासाधपुनर्नी
गानान्म्नोक्तत्वाप्रोक्षणीवदाज्यमुत्पूपापविश्रेऽग्नोप्रजिप्यस्युवंस्रुवंप्रजाल्यप्रतप्यदत्तेग्नेनग्नेमध्येमध्येमूलेमूलमितितृणमृजा
संमार्ज्जनकुशानग्नोप्रजिप्यस्युवंचप्रोक्ष्यपुनःप्रतप्याग्नेरुत्तरतोदर्भेषुनिदध्यात्।तदद्मसंनहनंमंत्रो॥यमसमूनाचस्पादध्यात्॥
श्रत्रान्तेयजमानेनदर्भैःदक्षिणाबाहावन्वारब्धःकर्त्तासुवेणाक्षीप्रजापतिमनसाध्यायन्वायव्यादाग्नेयीजावत्पूर्वमाघारमाघा
रयेत्स्रुवावायव्यानैर्ऋतीनाज्येनइन्द्रायस्वाहेतिनैर्ऋतिकोणादैशानीयावन्निष्ट्युत्तरमाघारंजेत्॥ततोग्नयेस्वाहेत्यग्नेरुत्तरा
गेआग्नेयमाज्यभागंसोमायस्वाहेति।सोम्यंदक्षिणभागेकृत्वमपिस्रुवेण॥ ॥ततोवारुणामंत्रेत्वाजामीतिपंचत्रिंशतिप्पोग्नइति
घान्याःइममेवरुणाततेकेनइत्वमग्नेअस्याज्यैस्चतुर्दशस्चतुर्दशाघाराश्रावन्तितेनन्येस्वचतुर्दशाघाराश्रावन्तितेनन्येस्वचतुर्दशजोदशाघा
श्रावन्तितेनष्टोत्तनशतमाज्याहुतीनामष्टोत्तरशतमुदुम्बरसमिधांचजुहुयात्॥ ॥तत्क्रमः॥ ॥तत्वाजामीतिपञ्चानामृग्नुः
शेपऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः।वरुणोदेवताआज्यहोमेउदुम्बरसमिद्धोमेचविनियोगः।तत्वाजामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानो
हविर्भिःअहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीःस्वाहावरुणायेदम्॥ॐतदिन्नक्तंतद्दिवामह्यमाहुस्तदयंकेतोहृदआवि

जे०
वशूनः शेपो जमध्वद्गृभीतः सोऽस्मान्नाजा वरुणो मुमोक्तु स्वाहा ॥ इदं वरुणाय ॥ पस्सुनःशेपो ह्यह्वद्गृहीतस्त्रिष्वादितेंद्रुपदेष्यु
बद्धाश्च वैनीनाजा वरुणाः समृज्याद्विद्वानदृब्धो विमुमोक्तु पाशान्स्वाहा ॥ इदं वरुणाय ॥ अव ते हेडो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीम
हे हविर्भिः । क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि स्वाहा ॥ इदं वरुणाय ॥ ॐ त्वन्नो अग्न इति वामदेव ऋषिः त्रिष्टु
278
प्छन्दः अग्निवरुणौ देवते आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम् ॥ ॐ स त्वन्नो अग्न इति वामदेव ऋषिः त्रिष्टु
सं० ॥ प्छन्दः अग्नीवरुणौ देवते आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॥ ॐ स त्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्यु
२२८ ष्टौ अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदं वरुणाभ्याम् ॥ ॐ इमं मे वरुण इति शुनःशेप ऋषिः गायत्री छन्दः वरु
देवता वरुणप्रीतये आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके स्वाहा ॥ इदं व २२८
रुणाय ॥ ततः सूर्यादिदेवताभ्यो विश्वकर्मापर्यन्तं प्रत्येकमष्टाविंशत्या आज्याहुतीनष्टाविंशत्यर्कादिसमिदाज्याहुतीश्च जुहुयात् ॥ ॥
तत्र क्रमः ॥ ॥ सूर्यस्य आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूप ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सविता देवता आदित्यप्रीतये आज्यहोमे अर्कसमिद्धोमे च विनि
योगः ॥ आकृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च । हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन्स्वाहा ॥ ॥ इदमा
दित्याय ॥ ॥ अथ सोमस्य ॥ आप्यायस्वेति गोतम ऋषिः गायत्री छन्दः सोमो देवता सोमप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य संगथे स्वाहा ॥ इदं सोमाय ॥ ॥ अथ कुजस्य ॥ अग्निर्मूर्धेति विरूप ऋषिः गाय
त्री छन्दः अग्निर्देवता कुजप्रीतये आज्यहोमे खदिरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेतांसि
जिन्वति स्वाहा ॥ इदं कुजाय ॥ ॥ अथ बुधस्य ॥ ॥ अग्ने विवस्वदुषस इति प्रस्कण्व ऋषिः बृहती छन्दः बुधो देवता बुधप्रीतये आज्यहो

मेऽपामार्गसमिद्धोमे विनियोगः॥ अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रं राधो अमर्त्य। आ दाशुषे जातवेदो वहा त्वमद्या देवाँ उषर्बुधः स्वाहा॥ इदं बुधस्य॥
अथ बृहस्पतेः॥ ॥बृहस्पते परि दीयेति अप्रतिरथ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दो बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिप्रीतये आज्यहोमे अश्वत्थसमिद्धोमे विनियोगः॥ बृ-
हस्पते परि दीया रथेन रक्षोहामित्राँ अपबाधमानः। प्रभञ्जन्सेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानां स्वाहा॥ इदं बृहस्पतये॥ ॥
अथ शुक्रस्य॥ ॥शुक्रन्ते अन्यदिति भरद्वाज ऋषिः पूषा देवता त्रिष्टुप्छन्दः शुक्रो देवता शुक्रप्रीतये आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे विनियो-
गः॥ शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। --- विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु॥ ॥स्वाहा इदं शुक्राय॥
अथ शनैश्चरस्य॥ शमग्निरिति मित्र ऋषिरुष्णिक्छन्दः शनिर्देवता शनिप्रीतये आज्यहोमे शमीसमिद्धोमे विनियोगः॥ शमग्नि-
रग्निभिः॥ करच्छन्नस्तपतु सूर्यः शं वातो वात्वरपा अप स्रिधः स्वाहा॥ इदं शनैश्चराय॥ ॥अथ राहोः॥ कयानश्चित्रेति वामदेव ऋषि-
र्गायत्रीछन्दः इन्द्रो देवता राहुप्रीतये आज्यहोमे दूर्वासमिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया
वृता स्वाहा॥ इदं राहवे॥ ॥अथ केतोः॥ ॥केतुं कृण्वन्निति मधुच्छन्दा ऋषिः अग्निरुक्ता गायत्री छन्द इन्द्रो देवता केतुप्रीतये आज्यहोमे
कुशसमिद्धोमे विनियोगः॥ केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे। समुषद्भिरजायथाः स्वाहा॥ इदं केतुभ्यः॥ ॥अथाधिदेवतानां॥
तत्रेश्वरस्य॥ अवो ना जानमेति वामदेव ऋषिः रुद्रो देवता त्रिष्टुप्प्रीतये न विन्ताद्धि नापनूपमवसे कृणुध्वं स्वाहा॥ इदं रुद्राय॥ ॥
अथ उमायाः॥ ॥आपो हि ष्ठेति सिन्धुद्वीप ऋषिः आपो देवता गायत्री छन्द उमाप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियो-
गः॥ ॐ कया नश्चित्र आपो हि ष्ठा मयोभुवस्तान ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे स्वाहा॥ ॥इदमुमायै॥ ॥अथ स्कन्दस्य॥ स्योना
पृथिवीति मेधातिथिऋषिः॥ पृथिवी देवता गायत्री छन्दः स्कन्दप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः॥ स्योना पृथिवि नो भ-
वानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नः शर्म सप्रथाः स्वाहा॥ इति स्कन्दाय॥ ॥अथ विष्णोः॥ इदं विष्णुरिति मेधातिथि ऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्री

जै०

छन्दो विष्णुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुले स्वाहा॥ इदं विष्णवे॥
अथ ब्रह्मणः॥ त्वमित्सप्रथा इति गार्ग्यः॥ नाग्गवान्बृहस्पतिर्ब्रह्मा त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने वा तन्नर्तस्कविः त्वां विप्रास समिधानदादि
वआविवासन्निवेघसः॥ इदं ब्रह्मणे॥ ॥अथेन्द्रस्य॥ इन्द्रमिद्देवतातय इति मेधातिथिऋषिः इन्द्रो देवता बृहती छन्दः॥ इन्द्रप्रीतये
२७१ आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ इन्द्रमिद्देवतातय इन्द्रं प्रयत्यध्वरे इन्द्रं समीके वनिनो हवामह इन्द्रं धनस्य सातये स्वाहा॥ अथ
जमस्य॥ आयंगौरिति सर्पराज्ञीऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दो जमप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ आयंगौः पृश्नि
जैग०॥ नक्रमीदसदन्मातरं पुनः॥ पितरं च प्रयन्त्स्वः॥ स्वाहा॥ इदं जमाय॥ अथ कालस्य॥ ब्रह्मजज्ञानमिति प्रजापतिऋषिः ब्रह्म देवता त्रिष्टु
२७८ प्छन्दः कालप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः स बुध्न्या उपमाः
अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः स्वाहा॥ इदं कालाय॥ अथ चित्रगुप्तस्य॥ ॥अथ तान्नातमिति प्रजापतिऋषिः अग्निर्देवता अ २७८
नुष्टुप्छन्दः चित्रगुप्तप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ अर्यनानातैय द्यान्तानैयजस्य क्रियते मिथु॥ अग्ने तदस्य कल्प
त्वीहि यथातथं स्वाहा॥ इदं चित्रगुप्ताय॥ अथ प्रत्यधिदेवतानां॥ तत्राग्नेः॥ अग्निं दूतमिति मेधातिथिऋषिः अग्निर्देवता गायत्री छन्दो अग्नि
प्रीतये पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं स्वाहा॥ इदमग्नये॥ ॥अथापः॥ ॥
उदुत्तममिति शुनःशेफऋषिः आपो देवता अनुष्टुप्छन्दः॥ अप्प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ उदुत्तमं तनु आत्यादि
पूर्ववत्॥ ॥अथ पृथिव्याः॥ ॥स्योना पृथिवीति मेधातिथिऋषिः पृथिवी देवता गायत्री छन्दः॥ ॥पृथिवीप्रीतये आज्यहोमे पलाश
समिद्धोमे च विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ स भूमिं विश्वतो — वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं स्वाहा॥ ॥इदं विष्ण
वे॥ ॥अथेन्द्रस्य॥ इन्द्रापेन्द्रामतुत इति कश्यपऋषिः सोमो देवता गायत्री छन्द इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः

मनः अपस्प जो निमासे दं स्वाहा॥ इदमिंद्राय॥ अथ शच्याः॥ उन्नान पर्णसिति इंद्राणी त्रन षि निन्द्राणी देव
इन्द्राय न्दो मनुष्टुप तप वस्वम घुमल्लम न्त्र प्रयुक्तो मेवविनियोगः॥ उत्तान पर्णे सुभगे देव दन्ते सह स्वति सपत्नीमे पनाधमपि मे केवलें कु
तान्ननुष्टुप्छंदः शची प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ अथ प्रजापतेः॥ प्रजापते न त्वदेवतानां हिन्ययगर्भ प्रजापतिऋषिः॥ प्रजापतिर्देवता न्निष्टुप् छंदः प्रजापति
स्वाहा॥ ॥इदमिन्द्राय॥ ॥इदं प्रजापतये॥ ॥प्रजापतेन त्वदेवतान्यन्यो विश्वाजाता निपनिता वन्तूयत्कामे जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं
प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ इदं प्रजापतेः॥ अथ सर्पाणां कालिको नामेति वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप् छंदः सर्पा देवता सर्पप्रीतये आज्यहोमे
स्यामपतयो रयीणां स्वाहा॥ इदं प्रजापतेः॥ कालिकानाम सर्पो नवनागस हस्रबलः यमुना ह्रदस्तो यो नीतो योना नागवाहनः स्वाहा॥ इदं सर्पेभ्यः॥
पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ कालिकानाम सर्पो नवनागस हस्रबलः यमुना ह्रदस्तो यो नीतो योना नागवाहनः स्वाहा॥ इदं सर्पेभ्यः॥
मघवन्नाय॥ ॥एवत्र स्वाजत्रालिज इन्द्रेनाम क्रतुना गरणो स्वाहा॥ अथ विनायकपं चकस्य॥ तत्र गणपतेः॥ आतूनाइन्द्रेति कुसीदका
निष्पि गणपति र्देवता गायत्री छंदो गणपति प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ आतू न इन्द्र क्षुमंतं चित्रं ग्राभं सं गृभाय महाहस्ती दक्षिणेन॥ स्वाहा॥ इदं गणपतये॥ अथ दुर्गायाः॥ जातवेदसे मिति मरीचि कश्यप ऋषिस्त्रिष्टुप् दुर्गा देवता त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गा प्रीतये
आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेदः सनः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानाव व
सिन्धुं दुरिता त्यग्निः स्वाहा॥ इदं दुर्गायै॥ ॥अथ वायोः॥ ॥आ ग्रा यशुष्मैर्हीना मितत्रित ऋषिः सोमो देवता उष्णिक् छन्दो वायु प्रीतये आज्य
होमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ आ ग्रा यशुष्मैर्हीनात्वन्न तस्पदीधितिं। विश्रिणात्त वतेतद्धि दास्वाहा॥ ॥इदं वायवे॥ ॥अथ आका
शस्य आदित्यन्नस्य नेतसा॥ इति वामदेव ऋषिः आकाशो देवता गायत्री छंदः आकाश प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ आदि
त्यन्नस्य नेतसाज्योतिः पश्यन्ति वासरं परो यदिध्यते दिवा स्वाहा॥ इदमाकाशाय॥ अथाश्विनाः॥ एष्णो उष्णप्रस्कन्व ऋषिरश्विनी कुमारो देवता
उष्णिक् छंदो अश्विनी प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ त्रातारमिन्द्र मवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम्॥ ह्वयामि
शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः स्वाहा॥ इदमिन्द्राय॥ अथ शिवस्य॥ ॥तमीशानमिति गौतम ऋषिरीशानो देवता जगती

षेदः ऋषिर्वृप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियं जिन्वमवसे हूमहे वयम्। पूषा नो यथा वेदसाम
सद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये स्वाहा॥ इदमीश्वराय॥ ॥अथ मनुष्याणां॥ आ विष्णुता मनुष्वि इति गोतम ऋषिर्मनुर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः ऋषिः
देमनुप्रीतये आज्यहोमे च विनियोगः॥ आ विष्णुन्मनुष्विन्मनुतः स्वर्धेनयेनिर्जातत्रात्त्विमद्धिश्च पर्तः आवष्टिष्णृजानस्माव जोन
280 नपवतासुता जाः स्वाहा॥ इदं मनुष्विने॥ अथ लोकपालानां॥ तत्रेन्द्रस्य॥ त्रातारमिन्द्रमिति गर्गऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये आ
ज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ त्रातारमिन्द्रमित्यादि॥ ॥अथाग्नेः॥ ॥अग्निं दूतमिति मेधातिथिऋषिरग्निर्देवता गायत्री छन्दो
अग्निप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ अग्निं दूतमित्यादि॥ अथ यमस्य॥ ॐ सि यम इति दीर्घतमा ऋषिर्नरवो देवता त्रिष्टु
श्रीः॥ प्छन्दो यमप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ असि यमो अस्यादित्यो अर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन॥ असि सोमेन सम
२०० या विपृक्त आहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि स्वाहा॥ इदं यमाय॥ ॥अथ पाणीतोदकस्पर्शः॥ ॥अथ निर्ऋतेः॥ निर्ऋतेस्था हि निर्ऋती ना २००
मिति व्यश्व ऋषिरिन्द्रो निर्ऋतिप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ वेत्था हि निर्ऋतीनां वज्रहस्त परिवृजं। अहरहः शु
न्ध्युः परिपदामिव स्वाहा॥ इदं निर्ऋतये अत्रापि पाणीतोदकस्पर्शः॥ ॥अथ वरुणस्य॥ उदुत्तमं शुनःशेप ऋषिर्वरुणो देवता त्रिष्टु
प्छन्दो वरुणप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ उदुत्तममित्यादि॥ ॥अथ वायोः॥ वात आ वात्विति वातायन उल
ऋषिर्वायुर्देवता गायत्री छन्दो वायुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ वात आ वातु भेषजं शंभु मयोभु नो हृदे॥
प्र ण आयूंषि तारिषत्स्वाहा॥ ॥इदं वायवे॥ सोमो धेनुमिति गोतम ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता सोमप्रीतये आज्यहोमे
पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ सोमो धेनुमिति गोतम ऋषिः सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति। सादन्यं विदथ्यं सभेयं पितृ
श्रवणं यो ददाशदस्मै स्वाहा॥ इदं सोमाय॥ अथ ईशानस्य॥ ॥तमीशानमिति गोतम ऋषिर्जगती छन्द ईशानो देवता ईशानप्रीत
ये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ तमीशानमित्यादि॥ ॥अथ पाणीतोदकस्पर्शः॥ अथानन्तस्य॥ ॥तन्मित्र

स्येति कुत्सऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप्छन्दः अनन्तप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृ-
णुते द्योरुपस्थे अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्धरितः संभरन्ति स्वाहा ॥ ॥ इदमनन्ताय ॥ ॥ अथ बलाय ॥ बलं जज्ञानमिति हिरण्यगर्भ
ऋषिः बलादेवता त्रिष्टुप्छन्दो बलप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॐ विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्यामुह्यन्त्व-
न्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु स्वाहा ॥ इदं विश्वकर्मणे ॥ एवं बलं क्रमेणाष्टाविंशत्याज्याहुतीर्हुत्वा अष्टाविंशति पलाशसमिधो जु-
हुयात् ॥ ततः आज्येन स्विष्टकृते न स्विष्टकृते न स्विष्टकृते जुहुयात् तद्यथा ॥ सोमं राजानमित्यग्निरूपत्रय ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सोमोग्न्यादित्य विष्णु
सूर्य ब्रह्मबृहस्पतयो देवताः स्विष्टकृत्प्रीतये आज्यहोमे विनियोगः ॐ सोमं राजानमवसेग्निं गीर्भिर्हवामहे आदित्यान्विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं
बृहस्पतिं स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते ॥ ॥ अथ जानुवेदिकोग्निस्थापन विधिः ॥ ॥ कुशैः परिसमूहनं गोमयेनोपलेपनं उद्धननं
जलनिषेकं तत्र स्थीस्थापनं ततो ब्रह्मवरणं संकल्पमादाय ॐ अद्य श्वः कर्त्तव्यामुष्कनिर्जलाशयोत्सर्गयज्ञाङ्गभूत सकलकर्मणि कृताकृत
वेक्षकल्पत्वरूपकर्मकर्त्तुममुकगोत्रममुकशर्माणामेभिः पुष्पचन्दनताम्बूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे ॥ इति ब्रह्माणं वृणुयात् ॥ ॐ वृतो
स्मीति तेनोक्ते दानुमन्यासनोपरि कुशास्तरणे उपवेशयेत् ॥ तेनोक्ते ततः प्रणीतापात्रं दक्षिणेन निधाय जलेन पूरयित्वा बर्हिष्याधाय ब्रह्म
णो मुखमालोक्य निदध्यात् ॥ ततश्चत्वार्य्यग्रहोपावाहनं कार्य्यं ॥ ततः परिस्तीर्य बर्हिषा अर्घ्यवसादनं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रे प्रणीताजलं कृ
त्वा पवित्रकमादाय प्रोक्षण्या उत्पवनं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तेन प्रोक्षणीजलं किंचिदुद्धृत्य निजेन ॥ ततो यथावदासादितव-
स्तु प्रोक्षणं कृत्वा आज्यस्थाल्यामाज्यं कृत्वा आज्यस्थालीं वह्नौ उपनिधाय ज्वलन्तमुल्मुकं नयेत् ॥ ततः स्रुवं प्रतप्य कृत्वा सम्मार्ग
कुशैर्मूलैर्नम्यं मध्येन मध्यं मूलेन मूलं स्रुवस्य तं मृज्य प्रणीताजलेन स्रुवमभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य निदध्यात् ॥ ततो वह्निनाज्यमवतार्य
पवित्रेणाज्यं प्रोक्षणीवदुत्पूयावेक्ष्य अपद्रव्यनिरसनं प्रोक्षणीः पूर्ववदुत्पूय उपयमनकुशान्वामहस्ते कृत्वा तिष्ठन्समिधत्रयं वह्नौ जु

५०

ने०

हुन्नात्॥ ततो ऽग्नौ॥ जलेनाग्निं पर्युक्ष्य पवित्रकं अग्नौ तासु निदध्यात्॥ ततः समिद्धे ऽग्नौ पातिदक्षिणा॥ जानुः स्रुवमादाय आज्यभागाद्

कर्मकृत्वा इममे॥ तत्वायामि नः॥ स्वर्वं उदुत्तमं॥ येनापाक उनु ८ हि॥ नमो वनुतो॥ दिव तृषाज्यहोमे उदुम्बर समिद्धोमेव विनियोगः॥ ॐ घृतव

(28) ती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा॥ द्यावापृथिवी वनु॥ सा घर्म्मो॥ ताविष्कृणिने तसैल्वाहा॥ इदं वनु॥ जा॥ ॥एते द्वादश

निर्मैत्रे क्रमे॥ नुबघा हुत्वे नाज्याहुतीनामष्टोत्तरशतं हुत्वा एतेनिष्टोत्तरशतं मोदुम्बराम समिधां जुहुयात्॥ ॥अथ नवग्रहहोमः॥ ॥

तत्र सूर्यस्य आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूप ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सविता देवता आदित्यप्रीतये तिलाज्यहोमे अर्कसमिद्धोमेव विनियोगः॥ ॐ आ

कृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् स्वाहा॥ ॥इदमादित्याय॥

हैः॥ इदं देवा इति स्तु॥ वरुण ऋषिः यजमानो देवता यजमान सोमप्रीतये पिंगला तन्नो आज्यहोमे पलाश समिद्धोमेव विनियोगः॥ ॐ इदं देवा असप

२८१ त्न ८ सुवध्वं महते क्षत्राय महते ज्येष्ठाय महते जानराज्यायेन्द्रायेन्द्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष २८१

वो ऽमी राजा सोमो ऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा स्वाहा॥ ॥इदं सोमाय॥ ॥अथ कुजस्य॥ अग्निर्मूर्द्धेति विरूपाङ्गिरस ऋषिः गायत्री छन्दः

अग्निर्देवता कुजप्रीतये [illegible] आज्यहोमे खदिरसमिद्धोमेव विनियोगः॥ अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं अपां

रेतांसि जिन्वति स्वाहा॥ इदं कुजाय॥ ॥अथ बुधस्य॥ ॥उद्बुध्यस्वेति प — ऋषिः [illegible] छन्दो अग्निर्देवता बुधप्रीतये [illegible] आग्नेय आज्यहो

मे अपामार्गसमिद्धोमेव विनियोगः॥ — स्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमिष्टापूर्ते सं सृजेथामयं च॥ अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वेदेवा

यजमान सीदत स्वाहा॥ ॥इदं बुधाय॥ ॥अथ बृहस्पतेः॥ बृहस्पते इति गृत्समद ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दो ब्रह्मा देवता बृहस्पतिप्रीतये

शिखिनामानम् अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रवि॥ धेहि चित्रं स्वाहा॥ इदं बृहस्पत

ये॥ अथ शुक्रस्य॥ ॥अन्नात्परिस्रुत इति अश्विसरस्वतीन्द्रा ऋषयः जगती छन्दः इन्द्रो देवता शुक्रप्रीतये [illegible] आज्य

होमे उदुम्बर समिद्धोमेव विनियोगः॥ ॐ अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रं पयः सोमं प्रजापतिः॥ ऋतेन सत्यमिन्द्रि

विपान ७ शुक्रमन्धसइन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु स्वाहा ॥ इदं शुक्राय ॥ ॥ अथ शनैश्चरस्य ॥ ॐ शन्नो देवीरिति दध्यङ्ङाथर्वण ऋ
ष्णिर्गायत्री छन्दः आपो देवता शनैश्चरप्रीतये महातेजस्विने अग्न्यावाज्यहोमे शमीसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ शन्नो देवीरभिष्टय आ
पो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्रवन्तु नः स्वाहा ॥ इदं शनैश्चराय ॥ ॥ अथ राहोः ॥ ॥ कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया श
चिष्ठया वृता स्वाहा ॥ ॥ इदं राहवे ॥ ॥ अथ केतोः ॥ ॥ केतुं कृण्वन्निति मधुच्छन्दा ऋषिरनुष्टुप् गायत्री छन्दो निर्ऋतिर्देवता केतुप्रीतये ना
रिताग्न्यावाज्यहोमे कुशासमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः स्वाहा ॥ ॥ इदं केतुभ्यः
अथाधिदेवता ॥ तत्रेश्वरस्य ॥ त्र्यम्बकमिति वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप् छन्दः त्र्यम्बको देवता त्र्यम्बकप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च
विनियोगः ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् स्वाहा ॥ ॥ इदं त्र्यम्बकाय ॥ ॥
अथ प्राणोदकस्पर्शः ॥ ॥ अथोमायाः ॥ श्रीश्च ते इत्युत्तरनारायण ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द उमा देवता उमाप्रीतये आज्यहोमे पल
लाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्निषाणामुं म इषाण सर्व
लोकं म इषाण स्वाहा ॥ इदमुमायै ॥ ॥ अथ स्कन्दस्य ॥ यदक्रन्द इति भार्गवो जमदग्निर्दीर्घतमा वा ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः स्कन्दो दे
वता स्कन्दप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात् । श्येनस्य
पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्यं महि जातं ते अर्वन् स्वाहा ॥ इदं स्कन्दाय ॥ अथ विष्णोः ॥ विष्णो रराटमिति ॥ एतस्य वैष्णव्यास्त्रिष्टुप्
विष्णुर्देवता यजुः विष्णुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ विष्णो रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रे स्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोऽसि
वैष्णवमसि विष्णवे त्वा स्वाहा ॥ इदं विष्णवे ॥ ॥ अथ ब्रह्मणः ॥ आ ब्रह्मन्निति प्रजापतिरृषिः ब्रह्मा देवता यजुः ब्रह्मप्रीतये आज्य
होमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतां स्वाहा ॥ इदं ब्रह्मणे ॥ अथेन्द्रस्य ॥ ॐ त्रातारमिन्द्रमिति ॥ त्रि

नो० रेवतः स्वतीन्द्रात्रमप्यजः त्रिष्टुप्छंदो इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये आज्य होमे पलाससमिद्धोमेव विनियोगः ॐ त्रातारमिन्द्रमवितार
मिन्द्रं हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रं ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः स्वाहा। इदमिन्द्राय। अथ यमस्य। अश्विन
मिन्द्र इत्यस्य अश्विनौ त्रिष्टुप्छंदः अश्विनीकुमारौ देवते यम — — आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमेव विनियो
ग इति त्रागर्गवोयमदग्निर्दीर्घतमास्वत्राप्यया त्रिष्टुप्छंदः [illegible] ह्येन वृत अनमिसोमेन सम — — वक्त आद्रु देवी [illegible] वि वैधना निस्वाहा॥ ॥
२८२ गः ॐ असितम [illegible] स्यादित्यो अधेन्न सिन्निता गुह्येन व्रत अन सिसोमेन सम
आनीतोदकस्पर्शः॥ ॥अथ कालस्य॥ ॐ कार्ष्णिनसीति दध्यङ्[illegible] पद्य॥ अग्निस्त्रिष्टुप्छंदः आपो देवता कालप्रीतये आज्यहोमे प
लाशसमिद्धोमेव विनियोगः ॐ कार्ष्णिरसि समुद्रस्य त्वाक्षित्या — — मिसमापो अद्भिरग्मत समोषधीभिः स्वाहा॥ इदं कालाय॥ ॥अत्र॥
सौः॥ दकस्पर्शः॥ अथ पवित्रगुप्तस्य॥ ॐ वीत्रावसो इति त्रयम्प पवाहा॥ इदं पवित्रगुप्ताय॥ ॥अत्र आनीतोदकस्पर्शः॥ अथ प्रत्याधिदेवतानी
२८२ तत्र इनः॥ अग्निं दूतमिति विरूपाजत्र अंगिरा गायत्री छन्दः अग्निर्देवता अग्निप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमेव विनियोगः॥ २८२
ॐ अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे देवाँ आसादयादिह स्वाहा॥ इदमग्नये॥ ॥अथापी॥ अश्वन्न इति वृहस्पतिरानः पिपुरुष
त्रिष्टुप्छंदः आपो देवता अपांप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमेव विनियोगः॥ ॐ अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्ति
ष्वश्वा भवत वाजिनः देवीरापो यो व ऊर्मिः प्रतूर्तिः ककुन्मान्वाजसास्तेनायं वाजं सेत्स्वाहा॥ इदमद्भ्यः॥ अथ पृथिव्याः॥
ॐ स्योना पृथिवी भवानृक्षरा निवेशनी यच्छा नः शर्म सप्रथाः स्वाहा॥ ॥इदं पृथिव्यै॥ अथ विष्णोः॥ ॥ॐ इदं
ॐ स्योना पृथिवी मे घाति षिचि विनोत्सवान्ज नारी निवेशनी जच्छानः शर्म सप्रथाः स्वाहा॥ ॥इदं पृथिव्यै॥ अथ विष्णोः॥ ॥ॐ इदं
विष्णुरिति मेधातिथिरापिर्गायत्रीछन्दः विष्णुर्देवता विष्णुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमेव विनियोगः॥ इदं विष्णुर्वि
चक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा॥ इदं विष्णवे॥ अथेन्द्रस्य॥ त्रातारमिन्द्रमिति गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः इन्द्रो देव
ता इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमेव विनियोगः ॐ त्रातारमिन्द्रमित्यादि॥ इदमिन्द्राय॥ ॥अथ स्वायाः॥ नि पुन्त्वा मन्वाज
वागाद्यजयुक्तो अप्यामिते॥ गन्लाहि सुन्वतो गृहे स्वाहा॥ अथ प्रजापतेः॥ ॐ प्रजापतेनेति हिरण्यगर्भः प्रजापतिरृषिस्त्रिष्टुप्

छंदः प्रजापतिर्देवता प्रजापति प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिता बभू
व यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां स्वाहा॥ ॥इदं प्रजापतये॥ ॥अथ सर्प्पाणां॥ नमोस्त्विति देवा ऋषयो अनुष्टुप्
छंदः सर्प्पा देवता सर्प्प प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ नमोस्तु सर्प्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः
सर्प्पेभ्यो नमः स्वाहा॥ इदं सर्प्पेभ्यः॥ ॥अथ ब्रह्मणः॥ ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः
सतश्च योनिमसतश्च विवः स्वाहा॥ इदं ब्रह्मणे॥ ॥अथ विनायकादि पञ्चकस्य॥ ॥तत्र गणपतेः॥ गणानां त्वेति देवऋषयो यजुस्त्रो
देवता गणपति प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे
निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो मम स्वाहा॥ ॥इदं गणपतये॥ ॥अथ दुर्गायाः॥ अम्बे अम्बिके इति देवता ऋषयो उष्णिक्छंदुर्गा
देवता दुर्गाप्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ अम्बे अम्बिके नमानयति कश्चन ससमस्त्वकः सुभद्रिकां कांपीलवासिनी
स्वाहा॥ ॥इदं दुर्गायै॥ ॥अथ वायोः॥ वातो वेति गंधर्वा ऋषय उष्णिक् छन्दः वातो देवता वायु प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धो
मे च विनियोगः॥ ॐ वातो देवता मनो वा गंधर्वः सविंशतिः ते अग्ने समयुजन्ते अस्मिन् जवमादधुः स्वाहा॥ ॥इदं वाताय॥ ॥अथ आ
काशस्य॥ ॥ऊर्द्धो अस्येति प्रजापतिऋषिर्गायत्री छन्दः आकाशो देवता आकाश प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ
ऊर्द्धो अस्य समिधो भवत्यूर्ध्वा शुक्रा शोचींष्यग्नेः द्युमत्तमा सुप्रतीकस्य सूनोः स्वाहा॥ इदमाकाशपतये॥ ॥अथ आश्विनोः॥ ॥ॐ अश्वि
नेनेति अश्वत्थ ऋषिर्जगती अश्विनी कुमारौ देवते अश्विनी प्रीतये आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनियोगः॥ आश्विनोर्भैषज्येन तेजसे
ब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि स्वाहा॥ ॥इदमश्विभ्यां॥ अथेंद्रादीनां॥ ॥तत्रेन्द्रस्य॥ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रं
ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्तिनो मघवा धात्विन्द्रः स्वाहा॥ इदमिन्द्राय॥ ॥अथ शिवस्य॥ ॥अवतत्यधनुष्ट्वमिति परमेष्ठी ऋषि

नं०

नुष्टुप्छन्दो रुद्रः प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ अवतत्य धनुष्ट्वं सहस्राक्ष शतेषुधे। निशीर्य शल्यानां मुखा शि-
वो नः सुमना भव स्वाहा॥ ॥इदं शिवाय॥ ॥अथ प्राणीतोदकस्पर्शः॥ ॥अथ मनुतौ॥ मनुतो यस्येति गौतम ऋषिर्गायत्री छन्दो मनुतो देवता
मनुतो प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ मनुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः। स सुगोपातमो जनः स्वाहा॥ ॥
इदं मनुद्भ्यः॥ ॥अथ लोकपालानां तत्रेन्द्रस्य॥ त्रातारमिन्द्रमिति गर्ग ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमि-
द्धोमे च विनियोगः॥ ॐ त्रातारमिन्द्रमित्यादि॥ इदमिन्द्राय॥ ॥अथाग्नये॥ ॥ॐ अग्निं दूतमिति विरूप ऋषिर्गायत्री छन्दो ऽग्निर्देवता अ-
ग्निप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे। देवाँ आसादयादिह स्वाहा॥ ॥
श्रीः॥ इदमग्नये॥ ॥अथ यमस्य॥ ॐ असि य इत्यादि॥ इदं यमाय॥ ॥अथ प्राणीतोदकस्पर्शः॥ अथ निर्ऋतेः॥ ॐ एष ते इति वरुण ऋषिर्गायत्री
२८२ छन्दो वरुणो देवता इमं मे वरुण॥ श्रुधी हवमद्या च मृडय त्वामवस्युराचके स्वाहा॥ वातो वेति गंधर्घर्षिः इदं वरुणाय॥ ॥अथ वायोः॥ ॥वातो २८३
वेति गंधर्घर्षिरायपा उष्णिक्छन्दः॥ वायुर्देवता वायुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा
दान्त्यनुपूर्वं वियूय। इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम उक्तिं यजन्ति स्वाहा॥ इदं सोमाय॥ अथेशानस्य॥ ॥तमीशानमिति गौतम ऋषि-
र्जगती छन्दो विश्वे देवा देवता ईशानप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्व-
मवसे हूमहे वयम्। पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये स्वाहा॥ ॥इदमीशानाय॥ ॥अथ प्राणीतोदकस्पर्शः॥
अथानन्तस्य॥ नमोऽस्तु इति वेदव्यास ऋषिरनुष्टुप्छन्दः सर्पा देवता सर्पप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्य
इत्यादि॥ अथ ब्रह्मणः॥ ब्रह्म जज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥
ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः स्वाहा॥ इदं ब्रह्मणे॥

॥ ॥अथ विश्वकर्म्मणः॥ ॥विश्वकर्म्मन् हविषेति मन्त्रस्य ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो विश्वकर्म्मा देवता विश्वकर्म्मप्रीतये आज्यहो
मे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ विश्वकर्म्मन् हविषा वर्द्धनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्यम्। तस्मै विशः समनमन्त पूर्वी
रयमुग्रो विहव्यो यथासत् स्वाहा॥ इदं विश्वकर्म्मणे॥ एवं प्रत्येकमष्टाविंशतिमाज्याहुतीर्हुत्वा अष्टाविंशतिपलाशसमिद्भिर्जुहु
यात्। ततस्त्वाज्यमात्रेण॥ प्रजापतिऋषिर्गायत्री छन्दो ऽग्निर्देवता व्याहोमे विनियोगः॥ ॐ भूः स्वाहा। इदं भुवः प्रजापतिऋषिरुष्णि
क् छन्दो वायुर्देवता व्याहृतिहोमे विनियोगः॥ ॐ त्वन्नो ऽग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य तुवः स्वाहा॥ इदं भुवः॥ ॐ प्रजापतिऋषिरनुष्टु
प्छन्दः सूर्यो देवता व्याहृतिहोमे विनियोगः॥ ॐ त्वन्नो ऽग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य तुवः स्वाहा॥ इदं भुवः॥ प्रजापतिऋषिरनुष्टुप्छ
न्दः सूर्यो देवता व्याहृतिहोमे विनियोगः॥ ॐ स्वः स्वाहा॥ इदं स त्वन्नो ऽग्न इति वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो ऽग्नीवरुणौ देवता आज्यस्वि
ष्टहोमे विनियोगः॥ ॐ त्वन्नो ऽग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो ऽवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमु
मुग्ध्यस्मत् स्वाहा॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्॥ स त्वमिति वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो ऽग्नीवरुणौ देवता आज्यस्विष्टहोमे विनियोगः॥
स त्वन्नो अग्ने ऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ। अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा॥ इदमग्नीवरुणा
भ्याम्॥ ॐ अयाश्चाग्न इति प्रजापतिऋषिर्विराण्नाम्ना पत्री छन्दो ऽग्निर्देवता आज्यस्विष्टहोमे विनियोगः॥ ॐ अयाश्चाग्न इत्यादि॥ इ
दमग्नये॥ ये ते शतमिति शुनःशेप ऋषिर्जगती छन्दः वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवताः आज्यस्विष्टहोमे विनि
योगः॥ ॐ ये ते शतं वरुण इत्यादि॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः॥ ॐ उदुत्तममिति शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो
वरुणो देवता विष्णुक्रमेष्वपायोन्मोचने विनियोगः॥ ॐ उदुत्तमं वरुणेत्यादि॥ इदं वरुणाय॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा॥ इदं प्रजापतये॥ ॐ अग्न
ये स्विष्टकृते स्वाहा॥ इदमग्नये स्विष्टकृते॥ ॥इति यजुर्वेदोक्तहोमविधिः॥ ॥अथ सामगानामग्निस्थापनविधिः॥ ॥

गौ०

284

तत्र कर्त्ता प्राङ्मुखः ॥ पश्चिमकुण्डमध्यदेशं कुशेन पात्रार्पव्यं संमृज्य गोमयजलेनानुलिप्य वज्रमालाकृतिकेनोल्लेखनमनुविदध्यात् ॥
वामपाणिस्थेनैकनामानस्याग्निनिधानं जावज्जुमामेवस्थापनीयः ॥ ऋजुरीषेकुशादीनां ग्रीष्मपघेनिनं गुलमानं विधायोपलि
प्तस्थं उलस्य दक्षिणात्तागामीष्व त्वज्ञ्च्छाफलदलकनककुससकुसुमजवानामेकतमेन द्वादशाङ्गुलं पूर्वाग्रतागनीं पार्थिवीं ध्यात्वा जनूष्मुल्ला
वासोलेपामुल्लिखेत् ॥ ततस्तत्पश्चिममत्तसंलग्नामुत्तराग्गामिनीमेकविंशत्यङ्गुलमानेपीं ध्यात्वा लोहितवर्णामुत्तरथैवोल्लिखेत् ॥
ततः पार्थिवीनेप्यजाउत्तरस्यां खडंगुलोत्तरं तत्पुच्छाग्राग्नेजीसंलग्नां प्रादेशमितां प्राजापत्यां ध्यात्वा कृष्णवर्णामुल्लिखेत् ॥ ततस्तु
दक्षिणात्तावदंतरं तत्पुच्छात्तथैवापरां प्रादेशमितामैन्द्रीं ध्यात्वा नीलवर्णामुल्लिखेत् ॥ ततस्तावदन्तरं तत्पुच्छापूर्वेनागगामिनीं द्वादशा
सौ: ॥ ङ्गुलां सौमीं ध्यात्वा पीतवर्णामुल्लिखेत् ॥ ततः क्रमेणोल्लेखास्वपउल्लिखितात्कर्नग्रहीत्वाग्रागुदीच्यामरत्निमात्रदेशे निरस्येत् ॥ ततो
२८४ ऽङ्गुष्ठानामिकाभ्यां लिखितसूत्रागमस्पुनेत् ॥ ततश्च जसास्मगोमजदन्मजादिव्यतिनिःक्तस्फुटितनिर्मितिसुवर्णे ताम्रकांस्यादिपात्रेणाग्निमा २८४
नीय क्रव्यादमग्नेराष्टयाहुमितिवचनात्ज्वलन्त्वाग्निं नसनेकुर्जोत ॥ ॐ प्रजापतिर्निक्षिप्य पूर्वदेग्निर्देवता ज्वलनाग्निं नसनेवि
नियोगः ॥ ॐ क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरं यमराज्यं गच्छतु रिप्रवाहः इत्यर्धं दक्षिणस्यां ज्वलनत्रिणामैशान्यां निक्षिपेत् ॥ ततो व्याहृतीनां
प्रजापतिऋषिर्बृहती छन्दो बृहस्पतिर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरित्यग्निमुखमग्निं तत्र स्थापयेत् ॥ ततस्तु
ष्णीमेव समिधं निक्षिपेत् ॥ ॐ इहैवायमितरो जातवेदा देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन् ॥ इत्युक्त्वार्धं नाग्नेऽवालाग्रत्सा तूष्णीमनुपमुपस्थि
नेत् ॥ ततो ब्रह्मस्थापनं कुशोत्तरं ब्रह्मासनं दक्षिणतउपकल्प्य अधीतं वेदं ब्रह्माणं वृणीते ॐ अमुकजन्मलाभरायतस्मर्गोगहोमकर्मा
हं करिष्ये तत्र त्वं ब्रह्मा भवेति ॥ ततः प्रदक्षिणमग्निं परिक्रम्य ब्रह्मासनकीपासने प्राङ्मुखीवाविधायोदत्वा प्रत्यङ्मुखं आसन
स्य पूर्वतस्तिष्ठन् दक्षिणपाणिनानदासनं स्पृशन्वामहस्ताङ्गुष्ठानामिकाभ्यामासनात्कुशं गृहीत्वा नैर्ऋत्यां निक्षिपेदनेन यजु

याऽॐ अघस्कैदस्को निनिगद यजूंषि ॐ प्रजापतिर्ऋषिः पवसुर्देवता उपवेशने विनियोगः ॥ निहः पनावसु इतित तउदकमुपस्पृश्य जो
दङ्मुखस्तत्रोपविशेदनेन यजुषा ॐ वसिष्ठ ऋषिः अवासुर्देवता उपवेशने विनियोगः ॥ ॐ आवसोः सदने सीदामीति सचैव यज्ञियो
वा नियम्य प्रीजलिर्विष्णुमनुस्मरन् आकर्मापवर्गान्तमासीत ॥ तदन्तावेहोते वषट्रं चोक्तनामं गं वा कमण्डलुं वा कुशानी यिहृतं वास्ते
॥ मा वसोः सदने सीदेति मन्त्रेण ब्रह्मासने स्थापयेत् ॥ ततः कुन्तौ वन्हेरुत्तरत उदगग्नाः ॥ पूर्वपूर्वक्रमेण यथाविनियोगं वहिर्नियम्याज्यस्तु
कष्णुवान्तुगुष्णोदकसमिद्धयथार्थं तत्वद्वादीनि द्रव्याण्यासादयेत् ॥ ॥ अथ भूमिजपो यथा ॥ ॥ अग्नेः पश्चाद्भूमावुपविश्य कृतदक्षि
णीं यथाक्तवति एवं कृत्वावामात्ति मुखं यथाक्तवति एवं न्यंचोपाणि कृत्वा ॐ पनमेष्ठी ऋषिरनुष्टुप् छन्दो अग्निर्देवता भूमिजपे विनि
योगः ॥ ॐ इदं भूमेर्भजामह इदं भद्रं सुमंगलं परा सपत्नान् बाधस्वान्येषां विन्दते धनम् ॥ नात्रो वा स्ववर्तं जपेत् ॥ कौत्स ऋषिर्जग
ती छन्दो ऽग्निर्देवता परिसमूहने विनियोगः ॐ समुद्भुतं ममर्हते जातवेदसे रथमिव सम्महेमा मनीषया भद्राहि नः प्रमतिरस्य सं
सद्यग्ने सख्ये पतिष्यामा वयं तवेत्र ॥ एकेन त्वा समिधं साधयजाधि पत्ने देवा हविरदन्त्याहुतं त्वमादित्यं आहवनाद्भ्य तस्यग्ने
सख्ये मारिषामा वयं तवा ॥ ततः प्रागग्रैः कुशैरग्नेर्दुलानि छादयन् पुनस्तानादद्यात् ॥ ततः उत्तरतः जघ्वानन्तवानेव हुत्तमगुष्ठ
पत्रमुपमूललूनं सहतं वा हरेत् ॥ ततः खादिरं वा पालाशं वा समानवृन्तौ जौ द्वि प्रादेशमितौ विंशतीध्ममादाय मूलमूर्घ्वा
ग्रदेशो व्याजेनाभ्यष्ट प्रजापतिध्याजुहुयात् ॥ ततः कृतावसिष्टार्धर्हिषाः साग्रमतन्तर्गर्भकुशीदलमदद्धमाध्यायनिन्येस्व
ब्यापान्नं प्रादेशमात्रं छिंद्यात् ॐ प्रजापतिर्ऋषिर्यजुः पवित्रे देवता पवित्रच्छेदने विनियोगः ॥ ॐ पवित्रे स्थो वैष्णव्यौ ॥ ततः प्र
जापतिर्ऋषिः पवित्रे देवता पवित्रप्रोक्षणे विनियोगः ॥ ॐ विष्णोर्मनसा पूते स्थ इति प्रजालयेत् ॥ ततः पवित्रे अन्तर्नेकृत्वा वद्धा

नो॰

दिग्भिः शोधिनमाधीस्याल्पो दोशमादध्यात्॥ एतासीपवनीततउत्पवनीउपनिगतदक्षिणा॥ ब्रह्मस्त्वधपाद्दष्टानामि काल्पी विरले पवित्रे
गृहीत्वा जन्तुप्याद्धि नूर्द्धनजेत् ॐ प्रजापतिर्ऋषिः गायत्री देवताश्च जपमवने विनियोगः॥ ॐ देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण॥ पवित्रे॥
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः॥ अथ पवित्रमञ्जिः प्रजाल्याग्नौ प्रक्षिपेत्॥ अथाज्यमग्न्यावधिश्रित्य विनीतो वियात्पोत्तनीदिशमवतार
येत्॥ आज्यसंस्कारः॥ अथ दक्षिणा॥ स्रुक्स्रुवजपौ संमृज्य प्रतप्य तुंन्त्वाल्लनतो निदध्यादिति स्रुक्स्रुवसंस्कारः॥ अथ समन्ततो जमाज्यपात्रात्
नैवाग्नेः पश्चिम एकस्थाय पूजयेत्॥ अथ सूगमदक्षिणा॥ जानु॰ ॐ प्रजापतिर्ऋषिरनुमदितिर्देवता उदकाञ्जलिप्रसेचने विनियोगः॥
दक्षिणात॰ ॐ अदितेऽनुमन्यस्व प्रजापतिर्ऋषिरनुमदितिर्देवता उदकांजलिप्रसेचने विनियोगः॥ ॐ अनुमतेऽनुमन्यस्वेति पश्चि
285 श्रीः॥ मत उदग्मुखं ॐ प्रजापतिर्ऋषिः सरस्वती देवता उदकांजलिप्रसेचने विनियोगः॥ ॐ सरस्वत्यनुमन्यस्वेत्युत्तरतः प्राङ्मुखं अ
२८५ थोदकांजलिर्गृहीत्वा मेलगनघावजा॥ होमद्रव्यसहितमग्निं प्रदक्षिणा॥ पर्युक्षयेत्॥ ॐ प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः सविता दे २८५
वता पर्युक्षणे विनियोगः॥ ॐ देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वा
चं नः स्वदतु॥ अथ जानुमुत्थाप्य समिदक्षिणा॥ पुष्पाक्षतजलादाय निगदमच्छिद्रस्कन्नं जपेत्॥ ॐ वसिष्ठ ऋषिः कालाग्निरुद्रो देवता विरू
पाक्षजपे विनियोगः॥ ॐ तपश्चेत्वानस्यश्वासन्निजोमजन्तू नुवश्श्वनी॥ महान्तमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोसि दन्ताञ्जिस्तस्य ते श
ज्यापर्णा॥ गृहा अन्तरिक्षे विमितं हिरण्मयं तद्देवानां हृदयान्ययस्मये कुम्भे अन्तः सन्निहितानि बलसाच्च रक्षतोप्र
मणी अनिमिषतः सत्यं यत्ते द्वादश पुत्रास्ते त्वा संवत्सरे कामप्रेण यज्ञेन याजयित्वा पुनर्ब्रह्मचर्यमुपयन्ति त्वं देवेषु ब्राह्म
णोस्यहं मनुष्येषु ब्राह्मणो वै ब्राह्मणमुपधावत्युप त्वा धावामि जपन्तं मा मा प्रतिजापीर्जुह्वन्तं मा मा प्रतिहौषीः कुर्वन्तं मा मा
प्रतिकार्षीस्त्वां प्रपद्ये त्वया प्रसूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां तन्मे समृध्यतां तन्म उपपद्यतां समुद्रो मा विश्वव्यचा ब्रह्मानुजाना

नुसेतु यो मा विश्ववेदान् व्रलन्पुत्रोनुजानु ऽस्वात्रोमम्प्र वेता मैत्रावनुगा ॥ ऽनुजानानुत स्मैविन्द्रपान्ना जदन्तीजपन्समुद्राज विश्वव्यच से
तु यापविश्ववेदसोऽस्वात्रजयेत सेस हस्तान्ना पत्रला ॥ः पुत्रापनमः ॥ ततः प्रदन्नि ॥ गृहस्तेन ॥ रिनिपनि क्रम्प हस्तस्थितैः पुष्पान्जनैव्रेला ॥
पूजयित्वा तेनैव मार्गा ॥ सस मिद्धौ हस्तमानीयसामिघमग्नौ निक्षिपेत् ॥ ततोऽ मुकाग्नेइहागच्छेति नल्पकर्म्मो ॐ वह्निमावाहयेत् ॥ ततो
महाव्याहृतिहोमः ॐ प्रजापतिऋषिर्गायत्रीछन्दोऽग्निर्देवता व्याहृतिहोमे विनियोगः ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वायु
र्देवता ॐ भुवः स्वाहा ॥ प्रजापतिऋषिरनुष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता ॐ स्वः स्वाहा ॥ ॥ ततो वरुणहोमादि विश्वकर्म्महोमपर्यन्तमाज्येन
समिद्भिश्च जुहुयात् ॥ ॥ तत्र क्रमः ॥ इमम्मे इति पुष्कलऋषिर्गायत्रीछन्दो वरुणो देवता वरुणप्रीतयेऽआज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे
च विनियोगः ॥ ॐ इमम्मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय त्वामवस्युराचके स्वाहा ॥ इदं वरुणाय ॥ इत्याहुतिपङ्क्तिरन्तिमे ॥
उदुत्तमं वरुणेति गोतमऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वरुणो देवता आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि
मध्यमं ॥ अथाय श्रथाय व्रतमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा ॥ इत्याहुतिपङ्क्तिरन्तिमे ॥ घृतवतीमिति तनद्वाजऋषिर्जगतीछ
न्दो वरुणो देवता वरुणप्रीतये आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ घृतवती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा ॥
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्म्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा स्वाहा ॥ ॥ अथ नवग्रहहोमः ॥ तत्र सूर्यस्य उदुत्यमिति प्रस्कण्वऋषिर्गायत्रीछन्दः
आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः ॥ दृशे विश्वाय सूर्यं स्वाहा ॥ ॥ अथ सोमस्य ॥ ॥ सन्नेपयां
सि इति सोमऋषिर्गायत्रीछन्दः सोमो देवता आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ सन्ते पयांसि समु यन्तु वाजाः सं वृष्ण्यान्यभिमा
तिषाहः ॥ आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि धिष्व स्वाहा ॥ ॥ अथ भौमस्य ॥ ॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धेति विरूपऋषिर्गा
यत्रीछन्दः सोमो देवता आज्यहोमे खदिरसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेतांसि जिन्वति स्वाहा ॥

शो० ॥ ॥अथबुधस्य॥ ॥अग्नेविवस्वदितिर्मेधोजानदग्निर्निष्पिर्गायत्रीछन्दोआज्यहोमेअपामार्गसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐअग्नेविवस्व
दुष्मस्त्विंत्रंराधोअमर्त्योआदाशुषेजातवेदोवहात्वमद्यादेवाँउषर्बुधः स्वाहा॥ ॥अथबृहस्पतिः॥ ॥बृहस्पतइतिअप्रतिनयत्रान्नि:
त्रष्टुप्छन्दोबृहस्पतिर्देवताआज्यहोमेअश्वत्थसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐबृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्राँअपबाधमानः।प्रभंज
न्सेनाःप्रमृणोयुधाजयन्नस्माकमेध्यवितारथानांस्वाहा॥ ॥अथशुक्रस्य॥ ॥ॐशुक्रंतइतिभरद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दःशुक्रोदेव
286 ताआज्यहोमेउदुम्बरसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यद्विषुरूपेअहनीद्यौरिवासिविश्वाहिमायाअवसिस्वधा
वन्भद्रापूषन्निहरातिरस्तुस्वाहा॥ ॥अथशनैश्चरस्य॥ ॥ॐशन्नोदेवीनतित्रिष्टुप्जेआपोदेवतंतुपीतयेसंजोनविश्ववन्तुनःस्वाहा॥ ॥अथ
राहो॥ ॥कयानश्चित्रइतिवामदेवऋषिर्गायत्रीछन्दोराहुर्देवताआज्यहोमेदूर्वासमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐकयानश्चित्रआभुवदूती
श्री॰। सदावृधःसखा।कयाशचिष्ठयावृतास्वाहा॥ ॥अथकेतोः॥ॐकेतुंकृण्वन्नितिमधुच्छन्दऋषिर्गायत्रीछन्दःकेतवोदेवताआज्यहोमे २८९
२८९ कुशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐकेतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्याअपेशसे।समुषद्भिरजायथाःस्वाहा॥अथाधिदेवतानां॥तत्ररुद्रस्य॥
आवोराजानमितिवामदेवऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोरुद्रोदेवतारुद्रप्रीतयेआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥आवोराजानमध्व
रस्यरुद्रंहोतारंसत्ययजंरोदस्योः।अग्निंपुरातनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसेकृणुध्वंस्वाहा॥ ॥अत्रप्रणीतोदकस्पर्शः॥
अथोमायाः॥आपोहिष्ठेतितिसिंधुद्वीपऋषिर्गायत्रीछन्दउमादेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐआपोहि
ष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन।महेरणायचक्षसेस्वाहा॥अथस्कन्दस्य॥स्योनापृथिवीतिमेधातिथिऋषिर्गायत्रीछन्दःस्कं
न्दोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ॐस्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी।यच्छानःशर्मसप्रथाःद
वात्मानापादितिस्वाहा॥ ॥अथविष्णोः॥ॐइदंविष्णुरितिमेधातिथिर्गायत्रीछन्दोविष्णुर्देवताआज्यहोमेपलाशसमि

द्धोमेववि निजोगः॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुने स्वाहा॥ ॥अथ ब्रह्मणः॥ ॐ मित्तस्य त्रयागोतम त्रनपि
ष्टुप्छंदो ब्रह्मा देवता आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनिजोगः॥ ॐ मित्तस्य त्रयाश्रस्यगे नातत्रर्नतः कविर्ह्वीविप्रासस्त्वमिधानदी
दिश्राविवासन्निवयसं स्वाहा॥ ॥अथेंद्रस्य॥ ॥ॐ इन्द्रमिद्देवतेति प्रुस्कुत्स्कृत्रा ष्पिस्नष्टुप्छंदः इन्द्रो देवता आज्यहोमे च विनिजोगः॥
ॐ इन्द्रमिद्देवतेतिजे इन्द्रं प्रत्यये न इन्द्रं समिके वानिनो हवामहे इन्द्रं धनस्य सातजे स्वाहा॥ ॥अथ यमस्य॥ ॥आर्गिगोनि तिसर्प्य
नाह्नीत्रा ष्पिर्गाजत्री छन्दो यमो देवता यमप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ आजेगोः पृश्निन क्रमीदसदन्मा
तरं पुनः पितरं च प्रजत्स्वः स्वाहा॥ ॥अथ कालस्य॥ ॥ॐ ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मा त्र ष्पिस्नष्टुप्छंदः कालो देवता कालप्रीतजे आ
ज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनिजोगः॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः स
तश्च योनिमसतश्च विवः स्वाहा॥ ॥अथ चित्रगुप्तस्य॥ ॐ चित्र इच्छिसोइति चित्रगुप्त त्र ष्पिर्गाजत्री छंदः॥ चित्रगुप्तो देवता चित्रगु
प्तप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनिजोगः॥ ॐ चित्र इच्छिसोस्तुतास्य वजसोत जोमातनदवे तिधातवो॥ अतस्थ्याजदधी
जनदधातिदावववजत्सघोमहिदूत्यं चरन्स्वाहा॥ ॥अथ प्रत्यधिदेवतानां॥ अग्निंदूतमिति तनघाजनि ष्पिर्गाजत्री छन्दो ऽग्निर्देवता अ
ग्निप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनिजोगः॥ अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं॥ अस्य जज्ञस्य सुक्रतुं स्वाहा॥ ॥अथापां॥
उदुत्तममिति गोतम त्र ष्पिस्त्रिष्टुप्छंदः आपो देवता आपप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ उदुत्तममित्यादि॥
॥अथ पृथिव्याः॥ ॥ॐ पृथिव्यामन्तनिनामिति विष्णुत्र ष्पिरुष्णिक्छंदः पृथिवी देवता पृथिवीप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे
च विनिजोगः॥ ॐ पृथिवी तनिर्जोषोतपः कनिक्रदा तिसुन विष्णुर्देवता विष्णुप्रीतजे आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनिजोगः॥

ने॰

ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं सर्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं स्वाहा ॥ ॥अथेन्द्रस्य॥ ॐ इन्द्रायेन्द्र विनि इष्यो
वृषीजन ऋषिः पङ्क्तीश्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः। ॐ इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वते पवस्व मधुम
त्तमः। अर्कस्य योनिमासदं स्वाहा॥ अथेन्द्राण्याः॥ ॐ एकाष्टकेति वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप्छन्दः इन्द्राणी देवता इन्द्राणीप्रीतये आज्यहोमे पला
287 शसमिद्धोमे विनियोगः। ॐ एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भं महिमानमिन्द्रं तेन देवा असहन्त शत्रून्हन्तासुनामभव
च्छचीपतिः स्वाहा॥ ॥अथ प्रजापतये॥ ॥ॐ प्रजापते न त्वदेतानीति हिरण्यगर्भ ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः प्रजापतिर्देवता आज्यहोमे पलाशसमि
द्धोमे विनियोगः। ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
श्री॰॥ रयीणां स्वाहा॥ ॥अथ सर्पाणां॥ ॥जासं बोसमघलेति वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप्छन्दः सर्पा देवता आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे
२५७ विनियोगः। ॐ एष ब्रह्मा य ऋत्विय इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे स्वाहा॥ ॥अथ विनायकादिपार्षदकस्य॥ ॥तत्र गणपतये॥ ॐ २५७
आनूनमिति गोतम ऋषिर्गायत्रीछन्दः गणपतिर्देवता आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः। आ तू न इन्द्र क्षुमन्तं चित्रं ग्राभं सं गृभाय।
महाहस्तीदक्षिणेन स हस्तीसर्पामाका मिष्टनमो बोधुमनो होसिष्टस्वाहा॥ अथ दुर्गायै॥ ॥ॐ जातवेदसे सुनवाम सोममराती
यतो नि दहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः स्वाहा॥ ॥अथ वायोः॥ ॥प्राणाशिशुर्णो नीति
ईश ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वायुर्देवता वायुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः। ॐ प्राणाशिशुर्महीनां हिन्वन्नृतस्य
दीधितिं विश्वा परि प्रिया भुवदध द्विता स्वाहा॥ अथाकाशस्य॥ आकाशस्येति निधनकाम ऋषिर्गायत्रीछन्दः आकाशो देवता
आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः। आदित्प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिः पश्यन्ति वासरं परो यदिध्यते दिवि स्वाहा॥ ॥अथाश्विनोः॥
कुमानात्पाण्योऽस्येत्यनुष्टुप्गायत्रीछन्दो ऽश्विनौ देवता आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे विनियोगः। ॐ एषो उषा अपूर्व्या व्यु
च्छति प्रिया दिवः। स्तुषे वामश्विना बृहत् स्वाहा॥ ॥अथेन्द्राय॥ ॐ त्वामिद्धीति तिस्र न बाज ऋषिर्विराट्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीत

गेआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ त्वामिद्धिहवामहेसातौवाजस्यकारवः। त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिंनरस्त्वांकाष्ठा
सर्वतस्वाहा॥ अथयस्वनस्य॥ आत्वासोमस्येतिसोमऋषिर्वृहतीछन्दोइन्द्रोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥
आत्वासोमस्यगन्दयासदापावन्नींहिगिनाकृमिमगाः॥ सवनेसुवुकुवनिङ्शानेनजाविप्यत्ववाहा॥ अथमनुतो॥ अपवमान
इतिआप्नस्वऋषिगायत्रीछन्दोमनुतोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ जवमानस्रस्यजलअविन्नमति
धानजामनुखन्नोमत्सनाइन्द्रियजाह्यामधामतिप्रजासिवस्वाहा॥ दशदशानींलोकपालानीत्वामिद्धितिप्रनदाजत्रऋषिर्वृह
तीछंदइंद्रोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ त्वामिद्धिहवामहेसातौवाजस्यकारवस्त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिंनरस्
त्वांकाष्ठासुर्वतस्वाहा॥ अग्निरेत्रात्तीतिसोतवऋषिर्गायत्रीछन्दोऽग्निर्देवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ
अग्निरेत्राता जघनद्रविणास्युविपन्यजाम्सुक्रआऽऽहुतःस्वाहा॥ जमस्या॥ ॥ नाकेसुवर्णमुपसन्तहृदावेनतोअस्यचक्षतत्वा
हिनरायणजीवहृदृतंजमस्यजानोश्राकुनन्तुनायेस्वाहा॥ ॐ वन्त्वाहितिजादिऋषिस्त्रुष्टिकछंदोनिर्ऋतिर्देवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धो
मेचविनियोगः॥ वेत्वाहिनिऋतीनांवज्रहस्तपतिवृजीअहन्हः सुभ्यः पनिपदामिवस्वाहा॥ इममेवनुणा इति पुष्कलऋषिर्गायत्रीछन्दो
वनुणोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ वातआवातुभेषजंशंभुमयोभुनोहृदे॥ प्राणआयूंषितारिषत्स्वाहा॥ दिग्गजेनिमि
त्तीनऋषिर्गायत्रीछंदः सोमोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ त्वादिष्टजामदिष्टजापवस्वसोमधानजाइन्द्रायपान
सुतंस्वाहा॥ तद्योगाजेतिवुऋषिर्गायत्रीछंदः ईशानोदेवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ तद्योगायसुतेसचापुत्रुहूतायसत्व
नेसतङ्ग्वेनसाकिनस्वाहा॥ समानोअग्नेतिस्तुशनाऋषिरनुष्टुप्छन्दोअग्निर्देवताआज्यहोमेपलाशसमिद्धोमेचविनियोगः॥ ॐ समा
नोअग्नपापखवत्तोनातिस्वमन्यान्यावत्तेदेवसिष्टेनमेजेतेनतस्वतुःस्वमेकेनक्कोप्यासामनसाविनूपेस्वाहा॥ ब्रलजङ्ग्वानानितिपचनेष्ठे

नत्यिविश्वकुप्रषिर्दो विश्वकर्म्मो देवता विश्वकर्म्मो प्रीतजे आज्य होमे पलाश समिद्धोमे च विनिजोगः॥ विश्वकर्म्मन्हविषा वावृधानः
स्व ... अजपृथिवीमुतद्यौमुपत्वन्नेऽन्तितो जनासइहास्माकमवघवसूनि नस्तु स्वाहा॥ ॥इत्येवं प्रत्येकमष्टाविंशतिमाज्याहुतीर्हु
त्वा अष्टाविंशति पलाश समिद्धे जुहुयात्॥ ततः आघाराज्य देव सवितर्निःस्य ग्निं प्रथमतः पशुन्पापस्वादितेन्त्वमीस्थाइति दक्षिणात् ततः ॐ अ
नुमते त्वमीस्थाइति पश्चिमतः ॐ सरस्वत्यन्वर्सीस्थाइत्युत्तरतः क्रमेण दक्षिणाञ्जलि प्रसिञ्चेत्॥ ततस्तं वर्हिः सत्यमुष्टिना समाजाव
मध्यमूलक्रमेण अस्य क्षं कुर्यादनेन यजुषा ॐ प्रजापतिऋषिर्नाग्निर्देवता अर्त्यं जले विनिजोगः॥ ॐ अकृनिदाहणात्वन्तु वपः॥ अयत
२८८ तुन्नपवन्हो निविक्षेपदनेन मंत्रेण ॐ प्रजापतिर्ऋषिर्नानुष्टुप् छन्दो रुद्रो देवता वर्हिर्होमे च विनिजोगः॥ ॐ पः पशूनामधिपती रुद्र
शौ.॥ स्तन्तिनो वृषा पशून्नस्माकं माहिंसीनैतदस्तु हुतं तव स्वाहा॥ ॥अथ पूर्णाहुतिः॥ प्रजापतिर्ऋषिः यनुर्वसुदेवता पूर्णाहुति होमे वि
निजोगः ॐ वसुत्यः स्वाहा॥ इत्य विधिन्न्यायान आज्यं जुहुयात्॥ ततो दक्षिणादानं॥ ब्रह्मणो॥ अथ प्रदक्षिणा वह्निः पतिक्रम्य ब्रह्मणो वि २८८
288 सृज्य पुनः स्वासनमागत्याग्नि प्रदक्षिणी कृत्य पात्रस्थ लजलशेष्य नि नस्य पुनर्जलेनापूर्ज्य कृमोप्रतिष्ठाप्य च आदेवं अस्यानेन
ॐ वामदेवऋषिर्गायत्रीछन्द इन्द्रो देवता शान्तिकर्म्मणि विनिजोगः॥ अत्र च वालिहनाम्नानुष्टुछन्दो गपनिशिष्टकम्पितमपि वनाधनेस
र्वत्रैवमन्यन्त्ये॥ तद्यथा॥ आनोगयमैन स्वर्पेयी देतिः शं वत्सजेशः॥ ॐ जोवद्धेः पशूनां वीर्जं ब्रह्मणा मे वच सोन्ताग जे कर्म्मसिद्धि स्वजा
तिसेष्ठा सुहृद्वती॥ सर्वमेतत्सर्वसान्तिपद्भविणादो विनीहतः॥ ततः समस्तमेतत्कर्म्माच्छिद्रमस्तु इत्यन्तिजजथाशक्त्यान्तितृप ब्राह्मणा॥
न्॥ तोजयेत्॥ ॥अथाथर्ववेदेऽग्निस्थापनविधिः॥ ॥अवसस्वजयस्वस्व च लिन्निन्नुा मिमा पृषा॥ तात्नुमुधृत्यवेदेचमथ
कर्म्मणि कृन्महे॥ प्रजच्छतपर्शुंशनानहनोसमर्हिसनः॥ अनेनमंत्रेणादात्रं गृह्णातिःॐ पृथ्वीद्गीतुपर्वतः अनेनमंत्रेण॥ ॐ उपनिपर्व
णा लुनाति॥ ग्रीष्मस्तेभूमेवर्षाणिशरद्धेमन्तः शिशिरो वसन्तः॥ ऋतवस्ते विहितहिजनीरहोरात्रेपृथ्वि विनोदुहाथा॥ उपस्था

नोविमृण्यपजस्वतीघृताचीयेनुनस्पृशींगोष्मा। इन्द्रः सोमः। पिवतुजोमोग्नस्त्वग्निः प्रथमोतुतुविम्रयोनुदस्वअनेनमंत्रेण। वितान
मनुमंत्रणं। ण्यघमित्वादिवेदिकनणी। ईशानीकोणादानत्यतूष्णींवालुकांजानेष्यांकुर्यात्॥ सर्वतोबृहस्पतेपरिगृहाण। वेदिंयुगा
वोदेवानादनाय कर्मण्यर्णावर्हिः प्रथतांसाधैतन हिंस्रोणाः पृथिवीदेवीदेव्यस्तु इति परिगृह्णाति। अनेनमंत्रेण। त्रीन्वानान्वेदि
नेखांपुनरनुमंत्रणं। नतेभूमेवर्णा। शिन्क्षेमन्तः शिशिरोवसन्तंनातवस्तेविहिताहायनीनहोरात्रेपृथिवीनोदुहाथांजलोभूमिवि
खनामिजिष्णुंतदपिनोहन्तुमातेमर्मविमृग्वनिमातेनतजमार्पितम्। अनेनमंत्रेण। भूमिखनना। पत्तउत्तरंश्रापूनजतिप्रजा
पतिप्रथमजाऋतस्य। अनेनमंत्रेण। खनिनरपूनणी। त्वमस्यावपनीजनानामदितिः कामदुघः प्रपथात। अनेनमंत्रेण। वालुकालि
र्वेदिमध्येपूनपतिध्रुनस्त्रिः। सामिघः पूर्वाग्निमुखीदत्त्वाततउत्तनवेदिद्भिः समिधिः समिधंकृत्वाशोष्णींतिष्ठतिबृहस्पतेपरिस्तृ
चावालुकानितुउत्तनवेदिमध्येइतिनिदधाति। अस्तंवार्धमध्यतोमानवानां जस्पाऊउत्तः प्रचतः समंवरुमानवीर्यातूष्णीं
जाविनर्तिपृथिवीनांप्रथतीसाध्यतीनः। अनेनमंत्रेण। वालुकाः प्रपपतिपस्यास्वतस्तः प्रदिशः पृथिव्याः पश्यान्नीतूष्णवः
संवक्षुः जाविनर्लिवदुघाप्राणा। देजात्मानोभूमिर्गौपूर्णीतेदधातु। अनेनमंत्रेण। वनुनसीकरोति। देवस्यत्वासवितुः प्रसवे
श्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांप्रसूतः प्रशिषापरिगृह्णामि। अनेनमंत्रेण। खननंगृह्णाति। इन्द्रः शीतीनिगृह्णातु। पूष्णादिः रजातु। सा
नः पयस्विनीनांतीऽधामुत्तरासमां। अनेनमंत्रेण। लेखाकरणं। तस्माद्धिपवावोप्यवमां। भूतिः पृथिवीवृतासनोदयातुतद्ग्ना
त्रिजेधामनिधामनि। अनेनमंत्रेण। अद्भिः संस्रोतुपापस्यामन्त्रत्रीहिजवोजस्यारमाः पींत्यकृष्णजः। भूमेः। पर्जन्यपत्न्यैननोवसु
वर्षमेयते। अनेनमंत्रेण। भूमिंनमस्कृत्यत्वामग्नेत्वगयोनवौनपीतामंगिनसः सदनंसिजयवद्धिविश्वकर्म्मापुनरथुप्रजानन्।

ने० नवेधामनुतेदिशानःस्तेपः पीथामनुतेदिशानः अनेनमंत्रेण॥ अग्निप्रणयनं तंजोषसे जोनवसेजोनवक्षस्पोनवत्री हिंजवानः ने
प्रजोप्पविशर्वं तनवसुधानीप्रतिष्पाहिनापजन्पाजगतो निवेशनी। वैश्वानरं नविन्नती चूमि ग्निंमिन्द्रंत्र णप्तादृविणो
नीरयातु। उत्तरवे धामुपर्जग्निं स्थापजति। ममाग्नेवर्चोविहवेजपस्तुवंघ पेतेन्विधाना। स्तत्वंपुष्पेम। मघेतमे तीप्र दिशास्वत
सत्वजाघ्युजे॥ घृतनाजपेम। अनेनमंत्रेण॥ तिस्रः समिधो जुहोति। पवित्रे कुरुते तूष्णीं विष्णोर्मनसापूते स्थ। इति प्रथमं प्रोक्ष
णीं विष्णोर्मनसापूतमसि इति द्वितीयं देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण शतधारेण सहस्रधारेण सुप्वो पुनामीति तृतीयं
कै०॥ तूष्णीं चतुर्थं अनेनमंत्रेण पवित्रेण घृतं उत्पवीं अग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि। इध्मोपशमाधानं। अग्निर्भूम्यामोषधीमनस्कृते
२८८ अग्निमर्त्यासर्वं घृतं हव्यवाहं घृतं प्रिजं। अग्निर्वासः पृथिव्यसि तेजस्विनी मन ऋग्भिः शतमाप्स्नातु। एतमियं स्माहिते
जुष्टं मंमग्निं पुनर्लिप्त लादेवनदीदिपमस्तं जपेमं वाचो हविर्देवतासु। एतेमंत्रैः पंचमिनिर्यंजु होति। त्वन्नूमिमर्त्यो त्योज
289 जन्तमग्निं पुनलिप्तलादेवनदीदिपम स्तं जघ्नेमं वाचो हविर्दैव तासु। एते मंत्रैः पंचविनिर्यंजुहोति। त्वन्नूमिमर्त्यो त्योज २८८
सात्वेवना ऋषीदसिवातुच्चेनो। त्वे पवित्र वे त्राणमेनोनिनक्ककत्वं पुनीहि दुनितान्जसात्र। अनेनमंत्रेणा वहिः प्रोजतां त्रणी
णीं प्रह्लनोसिनमो खुदेवापत्रस्तनाप अनेनमंत्रेण॥ प्रस्तारं नि दधीति अमुकं कर्मा ताप्जमानोपजन्पते। तत्रचूपतेनु
वनपतेचूनानां पतेमेम हतोचूतसपतेव्र लाणांत्वीचाणी मह इतिवनणामंत्र कर्ताजपति। त्रिहिनूतपतिन हिंसुवनपतिनहि
महतोनूतस्पपतिनहिंसुवीपतिनहमहस्मदहिमनसेप्रब्रवीमि मानोवाचेवाणाजत्रेणाजत्रपुष्टि हेउष्णिगनुष्टुप् वृहत्पंक्ति
हतीपंक्तयेपंक्ति त्रिष्टुप् त्रिष्टुप् जगत्यै जगतीप्रजापतयेप्रजापतिर्विश्वेभ्योदेवेभ्यः ॐ भूर्भुवः स्वजनदीत्र हृदेधिष्ण्यो
दनसिन्धानप्रसदने सीदामिजोस्मान। याकतन इति ब्रह्मासनमन्वीक्ष्य पतेनिनसः पनावहृसुः सहपाप्मनानिनतमुजा

सीदेष्टिर्जसवर्पीठ्धिष्ण्यर्ह्रिते दक्षिणाग्नौ तौ निनस्पति । तदन्वालस्यजपति ॥ इदमहमग्नीवसोः सदनेसीदाम्यृतस्यसदनेसीदामि
सत्यस्यसदनेसीदामीन्द्रस्यसदनेसीदामीष्टस्यसदनेसीदामीपूर्वस्यसदनेसीदामिमीएष्य देवर्षिरूधं ध्यात्वा सदेवपूर्णमंत्र
दनमजिसोकीर्तिमन्तनी पृथिवीमावदामिजानां नूमिंब्रह्मणावाप्ट्यानाद्युर्जेधुक्षि विचृतीमन्नजागीष्टतीत्वाजिनिणी देम
ध्रूमो उपविश्यासनोंजःपंजपति बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदने आशिष्यते बृहस्पते यज्ञं गोपाय उदुब्दं तदन्निवतस्त्राके थीं
पातमाद्यावापृथिव्यै अनेनमंत्रेण द्यावापृथिव्योसमीक्ष्यते । देवस्यत्वा सवितुनिति कल्तोजपति पवित्रहस्ता हिणनिधेहि विदि
माजासिमोष्णीनन्तुव्यासससानिंहोतृष्ण दर्नं हविताहिनतमजीनिःकाजतेयजमानस्यलोकेऽस्तिव्रह्माजपति ॥ देवस्यत्वा स
वितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णो हस्ताभ्यांप्रसूतःप्रशिष्या पतिहृणाति पीत्वानानागन्नेजेत्रीन्दक्षिणेत्रीन्पश्चिमाजीसक
लानात्रीनुत्तरपूर्वतृत्तनाम्पार्यपृत्ताति एवमीशानकोणे तमागच्छति ॥ तद्दक्षिणांकरोतिस्त्रीजप्रोजा ॥ हविष्यीलाजुष्टेप्रोक्षणामि
अनेनमंत्रेण आज्ञीलास्पदर्ताना लीर्जप्रहेदेधिष्ण्व्योदतइत्जादिवीज्ञा ॥ प्रजा ॥ सर्वपूर्ववद्भवति । तथोदपात्रं यानज्ञति । जथाग्न
ब्रह्मा ॥ सृतिःसत्यधर्माश्रदीघनद्देवस्यसवितुःसवेअनेनमंत्रेण उदपात्रस्थापनंइहेत देवीनमृतंवसानाद्विनाप्यवसोऽअनवघ
नृपाः आपसमुद्रवन्तु ॥ स्वनाजासंपूतनागान्हविष्योजुष्टतात्मा ॥ इप्रसिष्टावन्तु ॥ प्रसूताश्रापः समुद्रादिवमुदहन्तु इन्द्रप्रसु
तावन्तु ॥ प्रसिध्यादिकपृथिव्यासिमावहन्त्रि ॥ अनेनमंत्रेण उदपात्रेसपवित्र उदकैन्निपतिविलीनपूतमाज्यंगृहीत्वाअधि
श्रित्यपर्जेग्निंहत्वा उदगुद्वास्यपूत्वादग्नेनुपस्थापोदग्नत्पीपवित्राभ्यामुत्पुनाति अनेनमंत्राज्यंसंस्कारः दर्ते स्रुवंनिम्मार्ज्मि
अनेनमंत्रेण ॥ स्रुवमार्जनं ॥ निसिष्टं नन्त्रोनिष्टता अनातयःप्रत्युष्ट ८ नन्त्राः प्रत्युष्टा अनातयः अनेनमंत्रेण ॥ स्रुवे प्रतपनं विष्णो

प २

नो०

हव्योसि दक्षिणा ॥ पूर्णा मोदतो हूयते ॥ तत्वाह हं स्त्रुवमा देवाना ॥ हव्यवाहनी ॥ जपेस्त्रुवो निदधाति होमानन्तरं नष्टे दसाजाजते
नः सधोज स्तं समक्किर्घिष्ण्यावा हस्पते ष्टिः शर्म्मणा देवेना ॥ अनेन मंत्रेण ॥ स्त्रु वाग्निमी त्रा ॥ ॐ भूः स्वं भूत्येत्वाग्ने भूतय इति अथ मं
गन्हात्पृत्तु वः पुष्टेत्वाग्ने पुष्टय इति द्वितीयमों स्वस्त्यै त्वाग्ने सहस्वपोष्याजे तितिप मोजिनः सत्वाग्ने पतिमितपो वाप
तिचतुर्थम् ॥ अग्नावग्निश्चरतिप्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपावा नस्कानेनानमसान्ते जुहोमि मादेवानामि मुघाकर्म्म
णा ॥ स्वाहा ॥ हृदापूतं मनसा जातवेदो विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ॥ सप्तास्यानि तव जातवेदस्तेभ्यो जुहोमि सजुषस्वाहा ॥
पुनस्त्वा दुष्काव त्वं जातवेदोऽग्ने विष्णुक्षिपमाणे जयेदर्थं निष्पग्ने प्यजस्यासि कर्त्तो थयमामान स्वं पुपुष्पी सेनस्वाहा ॥ जरास्व
चक्षुः श्रोत्रं मुख्यं च वाचो वासो त्रेणा मनसा जुहोमि इमं पन्त वितंतं विश्वकर्म्मणा देवं जंतु सुमनस्यमाना ॥ एतिर्म्मत्रैः पुनस्त्वा | २९०
वैत०॥ २९० 290
छोमा नदृष्टे हव्हस्पतेस्व र्घिदधु ज्ञो हनामि त्विष्पीमतेसनूस्थिती ॥ वलवता धृणानुज्पोस्कृत्मे जीवातवे ददात्वपेस्वाहा ॥
त्वं सोममममत्यो ज सास्त्वं दिव्योनवज्ञा ॥ सुगो अस्मत्पे जयो अनुष्पः ॥ अग्निनो गोत्रं विदुष्प इवने सो घानो वास्व मुशातीजि
गाज सोमाप स्वाहा ॥ इत्यजपना गो सविता प्रसवानामधिपतिः समावतु अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन् कर्म्मण्यस्यां पुरोधायां
मस्यां प्रतिष्ठायामस्यां वित्यामस्यामाकूत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा ॥ अग्निर्वनस्पतीनामधिपतिः समावतु
मतुनां पितापशूनामधिपतिः समावतु ॥ यमः पितॄणामधिपतिः समावतु पितरः परे ते मावन्तु ततस्त्रावरे ते मावन्तु ॥
ततस्ततामहास्तेमावन्तु ॥ अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्म्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां वित्यामस्यामाकूत्यामस्याम[illegible]ष्यस्यां देवहूत्यां
स्वाहा ॥ ॥ इति पूर्वं तत्र ततोवत्तु ॥ होमादि विश्वकर्म्म पर्यन्तमाज्येन समिद्भिस्सजुहुयात् ॥ ॥ तत्रक्रमः ॥ ॥ अच्युत इति श्रेयुर्वा
काण्विनुष्टुप्छन्दो वतु ॥ देवतावतु ॥ प्रीतजे आज्यहोमकुदुम्वन समिद्धोमे च विनियोगः ॐ धामन्तो धाम्नो नाजन्नितवतु ॥ मुवतः

यदाहुतष्टा इतिवरुणाः॥ तिपद्रूविमततो वरुणाः॥ मुंचनः स्वाहा॥ इत्याहुतयः॥ सप्तविंशतिः॥ उदुत्तममितिअस्य घोबापि त्रिष्टुप्छन्दो वरुणा॥
देवता वरुणाःप्रीतये आज्यहोमे वविनियोगः॥ ॐ उदुत्तमं वरुण॥ पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय॥ अथावयमादित्य व्रते तव॥
नागसो अदितये स्याम स्वाहा॥ अत्रापि सप्तविंशत्याहुतयो देयाः॥ ॐ आरमत्यायाश्च वरुणाः॥ मुञ्चसर्वा॥ उत्तमाश्च यमाः वरुणाः॥ दयो ऽदुःस्व
प्नंदुनितीं तिष्ठा इममदशामस्य समुत्कृत्यस्यकालोके स्वाहा॥ अत्रापि सप्तविंशत्याहुतयः॥ एवमाज्याहुतीनामष्टोत्तरशतं हुत्वा ऐ
त्तिनेकैकमंत्रेण॥ प्रत्येकं सप्तविंशतिवाआहुतेनष्टोत्तरशतसुदुम्बरसमिधापोर्जुहुयात्॥ ॥अथ नवग्रहहोमः॥ ॥तत्र सूर्यस्य॥
ॐ विष्णासहिमितिअस्य घोनिष्पिजेगती छन्द आदित्यदेवता आदित्यप्रीतये आज्यहोमे अर्कसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ विष्णास
हिसहमानं साहमानं सहीयं सहसमानं सहेन्जितं। स्वर्जितिं गोजितं संघनाजितं। इत्यानाममकं यं इन्द्र आयुष्मान् जासी॥ अथ
सोमस्य॥ ॐ शकेधूममितिअस्य घोत्रनपिनत्रुष्टुप्छन्दः सोमो देवता सोमप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ शके
धूम [illegible] नत्रारात्॥ जद्राजनमकुर्घं तन्नद्राहमस्मे प्रजयन्निदेनाध्वमसादिति॥ अथ कुजस्य॥ ॐ त्वयामन्य इति त्रलाकाप्पि त्रि
ष्टुप्छन्दोऽङ्गारकप्रीतये खदिरसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ त्वयामन्यो सरथमारुजन्तो हर्ष्यमाणाः॥ विष्यता सोमनुत्वस॥ ति
ग्मेषव आयुधा स [illegible] शिशानाउपप्रयन्तु नरो अग्निरूपाः स्वाहा॥ ॥अथ बुधस्य॥ ॥ॐ पद्राजन इति विष्णु त्रनुष्पिः पंक्तिछन्दो बुध
देवता बुधप्रीतये आज्यहोमे अपामार्गसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ पद्राजानो विनजन्तरुष्टापूर्त्तेस्यष्पोडशोयमस्यासीस
[illegible] सर्वाश्चविरमत्त्र मुंचति दत्तः शितिपात्स्वधा स्वाहा॥ ॥अथ गुरोः॥ वृहस्पतिः॥ पतिपातु परस्वादुतोत्तरस्मादधराद घायोः
[illegible] पुनरा [illegible] नमध्यतोनः सखा सखिभ्यो वरीनयः कृणोतु स्वाहा॥ अथ शुक्रस्य॥ ॐ हिरण्यगर्भः॥ जाअग्निर्गत्ते दधियेनशुक्र मोहान

श्रो॰

आपः सं स्योनास्तर्वं तु स्वाहा॥ ॥अथ शनैश्चरस्य॥ सहस्रबाहुरिति नारायण ऋषिरनुष्टुप्छन्दः शनैश्चरो देवता शनैश्चरप्रीतये आज्यहोमे
समीसमिद्धोमे च विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं स्वाहा॥ ॥अथ राहोः॥ ॥
दिव्यो वित्तमिति कौशिक ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो राहुर्देवता राहुप्रीतये दूर्वासमिद्धोमे च विनियोगः॥ दिव्यं वित्तं मृत्युजागकः। ॐ नो हितका
लात्तवशो हितो जे प्रजापतिः योऽहितो जशानां सुस्वं नो हितोऽस्तु नाऽनवतात् स्वाहा॥ अथ चित्रगुप्तस्य॥ ॥ॐ जदग्नातमिति कौशिक ऋषि
स्त्रिष्टुप्राप्येवतानुष्टुप्छन्दश्चित्रगुप्तप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः। जदग्नातमसान्नमार्थस्पकृन्मेणोमिथ॥
श्री॰॥ अग्ने त्वन्नलस्मात्याहि सहिवेशजयाजथमग्ने जे स्वाहा॥ अथ प्रत्यधिदेवतानां॥ तत्राग्नेः॥ ॐ समास्त्वेति ब्रह्मा ऋषिरग्निर्देवता त्रिष्टु
२९१ प्छन्दो अग्निप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्तु संवत्सरा ऋषयो यानि सत्या सं दिव्येन दी
दिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्रः स्वाहा॥ ॥अथ अपां॥ ॐ सन्नो देवीरिति ब्रह्मा ऋषिः आपो देवता गायत्री छन्दः
आपप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ सन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु नः स्वाहा॥ ॥अथ पृ २९१
291 थिव्याः॥ ॥ॐ भूमेमातरिति ब्रह्मा ऋषिः पृथिवी देवता अनुष्टुप्छन्दः पृथिवीप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥
ॐ भूमेमातर्निधेहि मा भद्रया सुप्रतिष्ठितम्। संविदाना दिवा कवे श्रियां मा धेहि भूत्यां स्वाहा॥ ॥अथ विष्णोः॥ ॥ॐ इदं विष्णुरिति
मेधातिथिऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्री छन्दो विष्णुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे प
दं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा॥ अथेन्द्रस्य॥ ॐ इन्द्रं जुषस्वेति ब्रह्मा ऋषिरिन्द्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमि
द्धोमे च विनियोगः॥ ॐ इन्द्र जुषस्व प्रवहा याहि शूर हरिभ्याम्। पिबा सुतस्य मतेरिह मधोश्चकानश्चारुर्मदाय स्वाहा॥ ॥अथ रात्र्याः॥ ॥
ॐ प्रेतं पदाविति श्रीगान ऋषिर्निर्ऋती देवता अनुष्टुप्छन्दः सर्वप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ प्रेतं पा

दो प्रसुसन्नंव हन्तु पाातनोगृहान् श्वान् ईंद्रापैतु प्रथमाजीवाम्सु खितापन स्वाहा ॥ अथ प्रजापतेः ॥ ॐ न क्कें जातेति
अथर्वमन्त्रस्य ऋषिः प्रजापतिर्देवता अनुष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता प्रजापतिप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥
ॐ घ्रेतं पादो प्रसुसन्नंव हन्तु पाातोगृहान् इन्द्रा पैतु प्रथमजाम्बामुखितापनः स्वाहा ॥ अथ प्रजापतेः ॥ ॥ ॐ न क्कें
जातेति अथर्वमन्त्रस्य ऋषिः प्रजापतिर्देवता अनुष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता प्रजापतिप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्
होमे च विनियोगः ॥ ॐ न क्कें जातास्योष्य येनाते दृष्णि अस्तिष्किराइन्द्रन जनिन जपकिलास ॐ पलितश्रपत स्वाहा ॥ ॥
अथ सर्पाणाम् ॥ ॥ ॐ सनलकति अथर्वमन्त्रस्य ऋषिः सर्पा देवता पंक्तिश्छन्दः सर्पप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च वि
नियोगः ॥ ॐ ये दिशामन्तर्द्देशे स्योजुकति जातवेदः सर्वोत्यो दिग्भ्यो निदाशैत्यसमार । प्रतघत्वातेष्वीपनावोरपुसती
प्रत्युगेगान् प्रतिसानेताहरसि स्वाहा ॥ इति प्रत्यधिदेवताः ॥ अत्र विनायकस्य ॥ ॥ ॐ निलन्जमुमितिप्रविणोद
ऋषिः विनायको देवता त्रिष्टुप् छन्दो विनायकप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ निर्लन्जमुमैल
लाम्पीनिशालीहुवासुसि । अथ जातवेदानामिनः प्रजापाश्चनतिन्नयामसि स्वाहा ॥ ॥ अथ दुर्गायाः ॥ ॥ ॐ घृतन
मिति अथर्वमन्त्रस्य ऋषिः दुर्गा देवता त्रिष्टुप् छन्दो दुर्गाप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ घृतनाजि
तं सहमानमग्निमुक्थैर्हवामहे परमात्सधस्थात् । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवोति दुरितात्यग्निः स्वाहा ॥
अथ वाजोः ॥ ॐ अन्नं ने वाज इति ब्रह्मा ऋषिर्यजुर्घोपु देवता अनुष्टुप् छन्दो वाजप्रीतये आज्य होमे पलाशस
मिद्धोमे च विनियोगः ॥ ॐ अन्नानि ने वाजवे समनमन्स आन्योतिजथान्ननिजे वाजवे समनमन्नेवाम हंसनं
मः सन्नमन्ने स्वाहा । अथ आकाशस्य ॥ ॐ साम्प [illegible] आकाशो देवता आकाशप्रीतये त्रिष्टुप् छन्दो

ज्यो०

आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ सामप तः पुंचतो विघिसुतघतः पथस्वर्गोमघिनो हपेनीजेनोनोहात्पनमादध
तीदं द्युजउत्तनेनार्कं परमव्योमसु स्वाहा॥ अथाश्विनः॥ ॐ सर्वेत जासोऽश्विनेति निगिनात्रनुप्पिअश्विनो देवता अनुष्टुप्छन्दः अश्वि
नोः प्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ असंवन्नपायो अश्विनाक मिनाशं वबजसः सैवानागसा अमतसं
स्वित्वा निमुञ्चताम् स्वाहा॥ अथ ऐन्द्रस्य॥ ॐ इदमिन्द्र इति ब्रह्मा ऋषिरिन्द्रो देवता त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धो
मे च विनियोगः॥ ॐ इदमिन्द्र वर्द्धय जत्रियं मम विशामेकं वृषभं कृणु त्वं निरमित्रा॥ सुनुह्यस्य सर्वांस्तान्रधया स्मा अहमु
श्री॥ २९२ त   स्वाहा॥ अथ ऐरवनस्य॥ ॐ मा तो विन्दन्निति ब्रह्मा ऋषिरैरावणो देवता अनुष्टुप्छन्दः ऐरवनप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे
च विनियोगः॥ ॐ इदमिन्द्र वर्द्धय जत्रियं मम पि विशामेकं वृषभं कृणु त्वं निरमित्राननुष्णुह्यस्य सर्वांस्तान् रध   स्मा अहमुत्त
रेषु स्वाहा॥ अथ ऐरवनस्य॥ ॐ मा नो विदन्निति ऋषि घिनामो अत्तिव्याघितो विदद्रश्मानन्नवा सधि   चीनिन्द्र पातय स्वाहा॥ २९२
अथ मनुतः॥ ॐ मनुतः स्वेति ऋषि थघो त्रऋषिर्मनुतो देवता त्रिष्टुप्छन्दः मनुतप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियो
292 गः॥ ॐ मनुतो मत्वम्र विश्वे वृषभ वृत्रे संराजे वाजसातेवन्तु॥ आप्नूनिवसुजयेमानऋजनताजतनोमेमुंवत्वेहसः स्वाहा॥
अथाशानीलोकपालानामिति॥ तत्रेन्द्रस्य॥ ॐ इदमिन्द्रेति ब्रह्मा ऋषिरिन्द्रो देवता त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे पलाश
समिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ इदमिन्द्र वर्द्धय जत्रियं मम ति विशामेकं वृषभं कृणु त्वं निरमित्रानक्ष्णुह्यस्य सर्वांस्तान्रधया स्मा अ
हमुत्तरेषु स्वाहा॥ अथाग्नेः॥ ॐ अग्नेर्मन्व इति ब्रह्मा ऋषिरग्निर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः अग्निप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धो
मे च विनियोगः॥ ॐ अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसः पाञ्चजन्यस्य बहुधा यमिन्धते विशोविशः प्रविशिवांसमीमहे स नो मुञ्चत्वं
हसः स्वाहा॥ अथ यमस्य॥ ॐ यमो मृत्युर्नयमानो नियम्यो वैवस्वतः सघोरनीलशिखण्डः देवजनाः सेनयोऽभ्यायिवीरस्मा अस्माकं

पतिर्व्वृजं तुवीनामृस्वाहा॥ ॥अथ नैर्ऋतेः॥ ॐ निनीतिनि निर्ऋतिरित्यस्य घोरकाण्व ऋषिः निर्ऋतिर्द्देवतानुष्टुप्छन्दो निर्ऋतिप्रीतये
आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ अनिनीनि निर्ऋतिर्धन्नामश्वमिवाश्वानि चात्तोजोमधेः कुक्षति सउसपासी
नमुच्यते स्वाहा॥ ॥अथ वरुणस्य॥ ॐ येपश्वानुक्षति जातवेदः प्रतीच्यादिशो नि दासत्पृस्मान्॥ वरुण॥ स्त्वा तपते प्सीवोद्धिप्स
तीघृत्यमेतान प्रतिमनो॥ ॥हन्मि स्वाहा॥ ॥अथ वायोः॥ ॐ वायोः सविनुनि तिरित्यस्य घोचन ऋषिर्वायुर्द्देवतानुष्टुप्छन्दो वायुप्रीत
ये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ वायोः सवितुर्विदथानि तिनन्मस्हे प्यावात्सृत्व दिशायो वेवनक्रपणः॥ यो विश्वस्य
पतिर्व्वृवपुष्टेनो मुवतमेहसः स्वाहा॥ ॥अथ सोमस्य॥ ॥ॐ नरुत्तनदितिव्रत्नात्र ऋषिः सोमो देवतानुष्टुप्छन्दः सोमप्री
तये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ यउत्तनन्नो जुक्तति जातवेदउदीच्यादिशो नि दासत्यस्मान् सोमघृत्वातप
नी वोच्यर्थं तीव्रमुत्पनोप्रतिपद्य शिवास्योनापतिलोके विनाजस्वाहा॥ ॥अथ ईशानस्य॥ ॥वातादघातुनोनजिनी
शानो जगतस्पतिः सनः पूर्सीनपजजतु स्वाहा॥ ॥अथानन्तस्य॥ अनन्तेतित्यस्य वा अनन्तः पंक्तिः अनन्तप्रीतये अनन्तं वित
तं पुत्रानं नमं तवद्धासं तोना कपालस्वनति विविन्वं प्थिविधान् घृतत्व्यमस्य स्वाहा॥ ॥अथ ब्रह्मणः॥ ब्रह्मा पनेषु
ज्यतीं ब्रह्मपूर्वे ब्रह्मतत तोमघ्यतो ब्रह्मसर्वतः॥ ॥अथ विश्वकर्मणः॥ ॥ॐ येत्रिष्पन्नानिति वाचस्पतिऋषिर्विश्वक
र्म्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दो विश्वकर्म्माप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः॥ ॐ ये ते त्रिष्पन्नाः परियन्ति विश्वरूपाणि
बिल तन्वा वाचस्पतिर्बला ते षां तन्वो अद्य ददातु मे स्वाहा॥ एवं प्रत्येकमष्टाविंशतिमाज्याहुतीर्हुत्वा अष्टाविंशति पलाश
समिद्धोजुहुयात्॥ अथ उत्तरतन्त्रं उमुच्य॥ अन्वाधानादि होमान्ते जयादि पूर्णमासी अग्ने नवति तदा पूर्णां पश्चाज्जुहोति॥ पूर्णाप
स्वाहुत पूर्णां पन हानमघ्यतः पौर्णमासी जिगजते॥ स्यान्देवैसेवृसब्ध्रोमहित्वानाकस्यपृष्ठेसमिधामहो॥ यदाग्रमास्या
अनग्नेनवनितदा॥ यन्नावेवाइति पुहोति यन्तेदेवा अक्षावन्वनन्तामघे पमा नास्य सदेव यसन्नाम हित्वा तेन नोयज्ञी पिपृहि

ई ९

ले॰ वानेन जिने घेहि सुवीनम्॥ ॥इतिपूर्णाहोमः॥ ॥आकूत्यै स्वाहा॥ कामाय स्वाहा॥ समृद्ध्यै स्वाहा॥ आकूतेत्वा कामाय त्वा
समृद्धाय त्वा स्वाहा॥ निवाहो मे समर्द्धय गायत्रे॥ ॥नर्थीं तनी॥ हृत्प्रार्पं न वर्त्म वले नि स्वाहा॥ समृद्धि होमे पृथिव्या महन्न जे
समृद्धाय त्वा स्वाहा॥ [illegible] नमः सन्नमें तु पृथिवी धेनुस्तस्या अग्निर्वत्सः सा मे
समनमन्नसस्य आघ्योपृथ्या पृथिमग्न नजे समानमत्वे वामा॥ [illegible] नमः सन्नमें तु पृथिवी धेनुस्तस्या अग्निर्वत्सः सा मे
अग्निना वत्सेने षमूर्जा कामं दुहा॥ आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा॥ अन्तरिक्षे वायवे समनमन्स अन्यात यथाऽन्त
निक्षे वायवे समनमन्ने वामदृष्ठ्यैतमः सन्नमन्नु॥ अन्तरिक्षं धेनुस्तस्या वायुर्वत्सः सा मे वायुना वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहा॥ आयुः
प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा॥ दिव्यादित्याय समनमत्स आदित्यो यथा दिव्यादित्याय समनमन्नेवामह्यं सन्नमः सन्नमन्तु
पोर्द्धनुस्तस्या आदित्यो वत्सः सा मआदित्येन वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहा॥ आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं पूर्वीं सुन उत्वा सद्यौ
लौ॰ः॥ आजा सित्यं यान्हे मा च नु नमि स्वाहा॥ दिक्षु चन्द्राय समनमन समत्स आदृध्यैरिो यथादिक्षु चन्द्राय समनमन्नेवामह्यं समन ः २९३
२९३ समनन्तु दिशो धेनुस्तस्याः चन्द्रो वत्सः सा मे चन्द्रेण वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहे॥ आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा॥ सन्ततिहोमः
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परि ता बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥ अ
293 पत्नीजर्हामः॥ सर्वप्रायश्चित्तनः॥ विनानि यानपति॥ आदेवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्नवाम तदनु प्रवोढुम्। अग्निर्वि
द्वान्स यजात्स इद्धोता सोऽध्वरान्स ऋतून्कल्पयाति स्वाहा॥ विष्कृते स्वाहा॥ हो ति स्वाहा॥ इष्टे त्यः स्वाहा॥ व्याप्यै ति
प्रजी वित्यै स्वाहा॥ निष्कृत्यै निष्ट्यै स्वाहा॥ देवीत्यस्तनूत्यः स्वाहा॥ व्याप्यै त्यः स्वाहा॥ निष्पजीवि त्यै स्वाहा॥ प्रजाः स्वाहा॥
स्पुन निशा लिपा स्वसत्व मित्वमयाऽसि यासामनसा कृतो यासान्हव्यमूहिषे याजप स्वाहा॥ ॐ भूः स्वाहा॥ ॐ भुवः स्वाहा॥ स्व
स्वाहा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ इति प्रायश्चित्त होमः॥ ॥ यन्मे स्कन्नं मनसो जातवेदो यद्वास्कन्दद्धविषो यत्रयत्र। उत्प्रुषो विप्रुषः सं
जुहोमि सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनरात्मा द्रविणं ब्राह्मणं च। पुनरग्नयो धिष्ण्या यथास्थानं क
ल्पन्तामि है वा यदह्नि त्वं कर्म कि विद अनउपनि मवना॥ जातवेदः। ततः पाहि त्वं नः प्रचेतः शुभे सखिभ्यो अमृतत्वमस्तु नः स्वा॥

५८

जन्मेस्कैरमितिस्कैन होमः। अग्ने होमोजदघ्नत्वग्रजातिजत्तेऽग्नसिनहोतास्विकित्वे नदपीमहीह ध्रुवमपोध्रुवमुताशत्विष्णुत्राविपजमुप
जाहिसोमं स्वाहा। समिद्धाग्नो मनसा नेष्विगाति: संसूनित्ति हि निवर्त्तीस्वहव्यासी त्रत्नगा। देवहितेजदत्तिसं देवानां सुमतांमत्तिजानां स्वाहा।
जानावहउशतोदेवदेवांस्तान्ग्नेनजस्वेअग्नेसधस्थेजत्तिवासःपपिवांसोमघून्नस्मो घत्तवसवोवसूनि स्वाहा। सुगावोदेवाःसदनाग्र
कर्मजस्मार्नेगमसवनेमाजुष्या।।।:वहमानात्तनमो।।।ह्लावृषूनिवसुंघर्मदिवमोनोहतानु स्वाहा। जस्तजसंगच्छजस्पतिंगच्छस्वां
जोनिंगच्छ स्वाहा। एषतेजस्वेजत्तपतेसहसूक्तवाकः सुवीजेः स्वाहा। वषट्कृतेस्योवषऽहुतेत्यः देवागातुविदोगातुंवित्वागातुमित्
हासीस्थितिनमः॥ ॥मनसस्पतइमंतोदिविदेवेषुजत्नं स्वाहा॥ दिवि स्वाहा। पृथिव्यां स्वाहा। अंतरिक्षे स्वाहा। आज्यस्थालीघृतउव
मंचत्वानिवेलाजानीसुवे।।।गृहीत्वाश्लाज्यघाञ्जीस्थापजित्वा जुहोत्येकाम्याहुमानसहोमस्तनृ।।वहिर्स्त्वान्नगुता।।कृत्वआज्यघा
न्जीस्थापजित्वाजुहोत्येकां आहुतिमानसहोमस्तनृ।।।वहिर्स्तत्वान्नगुता।।कृत्वआज्यघानीघृतेनात्यज्यपृथिव्येत्वाइतिमूलं
सुनक्ति अन्तनिनाजत्वतिमध्यंदिवेत्वेत्यग्रं सुनक्ति एवंत्रिःसर्वहिंजुहोति स्तवत्नागात्थविष्णाहेतः प्रास्तुनेष्वावर्हिष्पदस्वदेवाः
इमंजत्तमत्निविश्वेग।।। स्वाहा। देवानाममृतामादधनीं स्वाहा। सुकस्रुवंघृतपूर्णंसहितं अग्नोपूर्णाहुतिंमुवाभिघृतादनिःस्तः
सपत्नजाजनोदिविविष्णीदश्रन्तनिर्नीसीदपृथिव्यांसीदोन्ततोहिंस्नूजांसमघ्नेसपत्नानितिदिविकूलाश्रन्तन्निजेकत्वापृथि
व्यांकृत्वा स्रुवंत्राग्दंडं अग्नेनुत्तनतः स्थापजतिविमुंचामित्रत्न।।।जातवेदःसमग्निंहोतानमजनेनर्थंस्कृते सद्यो देवानांजनिमा
निविद्वाअग्नेनुत्तनतस्थापजतिविमुंचामित्रत्न।।।जातवेदःसमग्निंहोतानमजनेनर्थंस्कृते। सद्यो देवानांजनिमानिविद्वानजया।

को॰ नागृह तुभ्यमग्निनग्नमेस्वाहा समिधं जुहोति। एधोस्येधिषीजस्वाहा। समिदसि समेधिषीजस्वाहा। तेजोसि तेजो मयि धेहि मुखं
माज्जेयति। विष्णोः क्रमोसि सपत्नहा पृथिवीसंशितोग्नितेजाः। पृथिवीमनुविक्रमे हं पृथिव्यास्तन्निर्भजामो योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
जीद्विष्मः। समाजीवन्तं प्राणोजहातु विष्णोः क्रमोसि सपत्नहान्तरिक्षसंशितो वायुतेजाः। अन्तरिक्षमनुविक्रमे हन्तरिक्षात्तन्निर्भ
जामो योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। समजीवान्तं प्राणोजहातु विष्णोः क्रमोसि सपत्नहा द्यौसंशितः सूर्यतेजाः॥ दिवमनुविक्रमे हं दिवं
स्तन्निर्भजामो योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। समाजीवान्तं प्राणोजहातु। इति त्रीन्विक्रमान्क्रामति। उत्थाय वहिर्निष्क्रम्य सूर्यस्य
कौ॰ग॰॥ वृतमन्वावर्त्ते दक्षिणामन्वावृतीं सामेदं वि॥ जघतु सामेत्रावलमावर्त्ते सं। त्रदक्षिणीकृत्वा अगच्छ नमस्त्वस्पनरान्मसंसूजज्योति
२९४ पान्मवासोन्त्वष्यानवसुमानरज्ज्वोवसुवीशिरवीजवसुमानन्तूनासं वसुमजिघेहि। अनेनादित्यं निरीक्षते। इन्द्राणां वचसावर्णं २९४
मित्रस्य वरुणस्य च। वृत्तलाणाच्छा पितं पात्रं पुनतु आपदसि। अनेन उदपात्रमथापजति। आपो हिष्ठामयो भुवस्तान ऊर्जे दधातन।
महेरणाय चक्षसे। अनेन यजमानं माज्जेयति। यजमानस्य हृदेशुर्वं पवित्रं कं अपो पित्वा। समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपी
तन। अरिष्टाः सर्वे हायसो मा च नः किंचनाम मत्। इदं जनासो विदथ महद्ब्रह्म वदिष्यति। न तत्पृथिव्यां नो दिवि येन प्राणन्ति
वीरुधः। क्षान्त्यामुदपात्रं हलात्स्यां पतिनिनिपति। वीनपुनुष्यो माहिति मुखं विमार्ष्टि। व्रतानि व्रतपतये स्वाहा। समियमादधानि संत्वीय
र्म्यगापति श्रिंश्चामि जातवेदः। आज्यस्थाली कृत्या पजति। व्रलाणामुपूर्णपात्रं दधाति। आचार्याय धेनुं दक्षिणां ददाति। मंत्रं पृच्छित्वा
मैगल्यैशीतिस्वस्त्ययनादिसर्वं कानप्रेन्त्र। वैश्वदेवमुष्यमात्रूपूजा ह्रद्विसाहस्साहा जी ब्राह्मणानाञ्च भोजयेदिति॥ ॥व्रतत्रैसमा
प्ती। ॥अथ धानपालसूक्तानि तथ्यापंचाम्मित्यावाचेत्रैपानन्तरं नैव कर्म चोद्यावा धानपालोस्त्रीसूक्तं पावमानी सोमसूक्तं सुमंगल

294

९।२ ९।३

शीतिकाध्यायः इन्द्रसूक्तं नन्त्वोग्नेसूक्तं पठन्॥ सौमसूक्तं हिनत्पवसो हनिशाामित्यादि पावमानीस्वादिष्ठया मदिष्ठयेत्यादि सोमसूक्तं त्वं सोममा
देत्यादि सुमंगली कनिक्रदज्जनुषामित्यादि शान्तिकाध्यायः॥ ॥शन्न इन्द्राग्नी मित्यादि इन्द्रसूक्तं यो जात एवेत्यादि तन्नोग्नेसूक्तं कपुन्चपाज
इत्यादि दक्षिणे तोनद्यानपालो रुद्राः पुनु पसूक्तं श्लोकाध्यायः मुक्तिं पंमाऽऽलाध्यायं पठती रुद्रान्॥ नमस्ते रुद्र मन्यव इत्यादि मंत्राः पुनुप
सूक्तं सहस्रशीर्षा इत्यादि श्लोकाध्यायः॥ दिवसवितः प्रसुवयज्ञमित्यादि मुक्ति पं॥ त्वं वाचं प्रपद्य इत्यादि मंडलाध्यायः॥ आदित्यं वा
कैतानुडानि पठेत्॥ वामदेव्यं तां कयानश्चित्र आभुवदिति गीतं हृत्यामत्वामिद्धि हवामहे इत्यस्यां मृचि गीतं ज्येष्ठसाम नमस्तेन मस्ते॥ तथा पुनुप सूक्तं त्वं शान्ति
पं तन्॥ अग्नित्वा मूनाािनु मऽ इत्यस्यां गीतं पुनुपसूक्तं॥ सहस्रशीर्षा पुनुप इत्येतामुगीतं रुद्रसूक्तं रुद्रसंहिताश्चा॥ वो नाजानन्दो गर्भेश्चाज्यपदो
ता निदेवव्रतानि॥ शान्तिकाध्यायः॥ अवोध्यग्निरित्यादि साम निप्रोक्तः॥ त्वानुगानिशमानिन्द्र मंत्रोच्चमहितइत्यादीनि। उत्तरे अथर्व
गिनसं नीलरुद्रं अपनाजिती देवीमधुसूक्तं नोप्य शान्तिकाध्यायः॥ अथर्वणो पठेत्॥ अथार्वणानि सूक्तं पदोष्पोमाज हृदकाजेत्यादि म
धुसूक्तं मधुवातानितायतेत्यादि तेत्यादिने पूर्त॥ अन्तपावापृथिवी इत्यादि॥ शान्तिकाध्यायः॥ शन्न इन्द्राग्नी भवतामवोभिरिति
त्रिचः॥ जापकानुपैप्यान्तेतानवके कवोनाविष्णुसूक्तं नो पावमानीस्वमंगलं पो नुपसूक्तानि जपेत्तावत्॥ नान्निसूक्तं नाची व्याख्यादयतीत्या
दिनोर्द्दं इमानु रुद्राजतवसे कपर्दिने त्यादि पावमानीस्वादिष्ठया मादिष्ठयेत्यादि सुमंगलीकनिक्रदज्जनुष्यमित्यादि पौ नुपसहस्रशीर्षा
पुनुपइत्यादि दक्षि॥ जापकोनुयजुर्वेदविदेशाक्रेनोद्रे सौम्यं कोप्याउम॥ जातवेदसे सोनमितिएतानीतैलिनीयसूक्तानि जपेत्॥ शा
क्रमई ह्रवो विश्वात स्पनीत्यादि वतुनुवाकः॥ नो दं इमानु रुद्राप्रथिरी प्पयन इतिप्पृत्वं वसो म्पीसोमो धेनुमित्यादि प्पद्वं वी॥ कोप्माऽ
म॥ यद्देवादेवहेडनमित्याधक चतुष्टय॥ जातवेदसे पल्लवादेत्यादि नुवाकः सोनेमृर्ता देवी इत्यादि मृद्वचः॥ पश्चिमे सामगो वैतजम॥

ज॰ नो गुण्यमू।।सोवर्त्तानुद्दृहितीशैशावैपीवनियनी।गायत्रम।ज्येष्ठसामवामदेव्यम्॥वृहत्सामसौम्यं।नौनवम्।गावी व्रतं।विकर्णं।नज्ञो
मूं।जयाहल्ये तानिगजेती।वैनाजं।पिवासोममिन्द्रेत्यादिप्रसिद्धम्॥पोतुण्यम्॥पोतुण्यं।पुत्रुण्यव्रतं॥सहस्रशीर्षा इत्यस्यामुत्पन्नम्॥
सोवर्णोनि॥उच्चेदलिश्रुतामघमित्यादित्रीणिसामानि।उद्रंसंहिता।जी।अवोनाजानमित्यादिप्रसिद्धम्॥उद्यातेजातमन्ध्य स इत्यस्यां
जानपींवनिघनंनहस्यावीतम्।वामदेव्यंकयानश्चित्रेत्येवप्रसिद्धं वैरूपं गायत्रीम॥ततसावितुनित्यस्यांजाते ज्येष्ठसाम।त्रीण्याज्य
दोहानि।वामदेव्यं।गामेगोजं।वृहत्।त्वामिद्धि हवामह इतिप्रसिद्धम्।सोम्यासामव्रतं सन्त्वेप्यपीसीति।नौनवं पुनानः सोमेत्यत्र प्र
सिद्धं॥नधूंतनं।अग्निर्व्वाम्रूतनोन्नुम इत्यस्यांगीतं।तमैन्वतप्रथमं।आग्निमेले त्येनजाजति तंसमाद्धपं।विकीर्णं।विस्त्वादित्यस्यांजा
श्री॰। तीनज्ञोध्यं।अग्नेनज्ञाणः अग्नेजकाहीत्येतजोर्जतिसामद्धपं।जशः।वृहदिन्द्रायेत्यत्रप्रसिद्धं।उत्तनेत्याथर्वणिकोप्यान्तिकम्पेष्टिकं २९५
२९५ जपेत्।सर्व्वेष्वेतेवनुणीध्याजन्त्वोजपेयुः।एवंस्विष्टकृदं तेषुहोमेषुजपेषुचकृतेष्वाचार्यः कुंडसमीपस्थापितकलशेषुसर्वेषुगाङ्ग
स्थानमश्वस्थानरथ्यावल्मीकनदीसंगमहृदगोकुलचत्वराणांमण्मृदः प्रक्षिपेत्।तथातंत्रगोचननवनसितदूर्वायवानूपुंकुमकर्पू
295 रवंदनागुरुमृगमदव्रतीफलेषुजथासंभवंनानरुगुग्गुलुप्रक्षिपेत्।तथामूलाश्वत्थउदुम्बरप्लक्षवटपल्लवान्कलशमुखेषुदद्यात्।
एवंनात्रावधिवासनेकृते सर्व्वंनात्रिंतत्रेवातिष्ठवाजेयुः।ततः सर्व्वंधानादिकुर्युः।ततःप्रभातेविमलेतैःकलशैर्म्मंगलगीतवाद्ये
र्गुर्व्वत्विजःप्राङ्मुखंयजमानंवज्जमाणमंत्रैःस्नपयेयुः॥ ।।तत्रमंत्राः॥ ।।सुरास्त्वामभिषिंचन्तुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।वासुदेवोजगन्ना
थस्तथासंकर्षणोविभुः।प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवन्तुविजयायते।आखंडलोग्निर्भगवान्यमोवैनिरृतिस्तथा।वरुणः पवनश्चैवधनाध्य
क्षःस्तथाशिवः।ब्रह्मणासहितःशेषोदिक्पालाःपान्तुतेसदा।कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः।वृद्धिर्लज्जावपुःश्या
न्तिस्तुष्टिःकीर्त्तिश्चमातनः।एतास्त्वामभिषिंचन्तुदेवपत्न्यःसमागताः।आदित्यश्चंद्रमाभौमोवुधजीवसितार्कजाः।ग्रहास्त्वामभि

षिं नेतुना हुकेनुरवतर्प्पिताः। देवदानवगंधर्वयक्षोजननान्त्र सपन्नगाः॥ त्रनप्पजोमानवोगावोदेवमातन एवच। देवपत्न्यो द्रुमानागा
दैत्याश्चाप्सनसीगणाः॥ अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानोवाहनानि च। अप्यधानि च नत्वानि कालस्यावयवाश्च ये। सरितः सागराः शैलास्तीर्थ
निजलदानदाः। एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये। ततोमंडपाद्वहिरैशान्यां यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगंधानुलेपनः
प्रक्षालितपाणिपादः आचान्तः प्राङ्मुखउपविश्य आचान्तः प्रक्षालितपाणिपादः प्राङ्मुखस्त्वो गुर्वे ऋत्विग्भ्यो गवांशतमर्द्धं वा पञ्च
वापि चाशतं वाप्यर्द्धं विंशतिं वापि च विंशतिं वा यथासामर्थ्यं दक्षिणां दद्यात्। तत्र वाक्यं ॐ अद्येत्यादि कर्त्तव्यश्रमुकजलाशयोत्सर्गाङ्ग
भूतदधिवासनकर्मप्रतिष्ठार्थममुकामुकगोत्रेभ्यो ऽमुकामुकशर्मभ्यो अमुकामुकशाखाध्यायिभ्यो गुर्वे ऋत्विग्भ्य इमाः शतं गाः रु
द्रदैवता दक्षिणां युष्मभ्यमहं संप्रददे इति सतिलकुशोदकं विप्रहस्तेषु निक्षिपेत्। भूनपञ्चपुरातनपद्यानेअष्टपद्यादि पद्म
पः ततः स्वस्तीति ब्रूयुः। ततः कर्म्मागदेवताः प्रीयन्तामिति यजमानो ब्रूयात्। सुप्रीता भवन्तु इति ते ब्रूयुः॥ ततो देवज्ञाग्रोक्ते शुभे लग्ने ब्राह्म
णाः शान्तिपाठेन मंगलगीतवाद्यध्वनिस्वने स्वकनकभूषिता शृङ्गीं नीलां गां गन्धादिना पूजयित्वा उद्धाटस्थाप्य रावती धेनुमती हि भूतं
सूयवसिनी मनवे दशस्याव्य स्कान्त्रानोदसीविश्ववे मेघाघर्षे घि वीमन्तिनाम भूपे निर्निमंत्रे॥ यजमानो जलेगां सुवृतान जु र
त्वीतीं गामनुमंत्रयेत्॥ अनेन मंत्रेण॥ ॐ इदं शालिलं पवित्रं कुरुष्व सिद्धिः पूतो मृतत्खुनित्वं तीतान नीती सर्वतीर्था निष्वि कीला
कालन्तीजितेवकूपो न्मग्रमत्रिशुनुगोविः प्रदक्षिणा सुपतित्वामजेत्॥ इति विश्वकर्म्मोक्तेप्रतिष्ठाकाण्डे लिखिते। ततो यजमानपु
छ्यां... नखाबूपेनान्वानत्पुः समुद्रादूर्म्मिर्म्मधुमाः उदानदुपांशुना शनमृतत्वमान घृतस्य नाम गुह्यं पवात्रिजि ह्वादेवना
ग्म... नाति... वामीनोवनेदिवो येवाघ्रूपे स्यनश्मिशुपे प्यामशुसदस्कृतेतेन्यः सर्पेभ्यो नमः॥ इति मंत्रेण॥ ब्रह्मजल
... लोजलएव रश्मान्जामुत्तनानि मुख्यागोः पुच्छे लग्नो यजमानो गुरुणा न्वितो मग्नकुशादि भिर्देवमनुष्यपितृ
२०

पौंचानग्येशानीं स्वशारवानुरानेगाकुर्यात्॥ ततः पुच्छलग्नः स्वं यजमानः ॐ आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु घृतेन नो घृतप्वः पुनन्तु॥ वि
श्वा हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरुदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमि॥ इति पठन् उत्तीर्य सूपवशाद्भगवती हि सूपा अथो वयं भगवन्तः स्याम छुद्धि
तानामध्ये यं विश्वदानी पिवस्त्वद्ग्रस्तु दकमावनतीति मंत्रेण ऐशान्यां दिशि तां गामुत्थापयेत्॥ उत्थाप्यमानाया दिशा किंकनोतितदाहिं
ङ्कारवती पशुपत्नीवसूनां वत्समिच्छन्ती मनसाऽऽभ्यागात् दुहामश्विभ्यां पयो अघ्न्येयं सा वर्द्धतां महते सौभगाय इति मंत्रमुपविश्य
जपेत्॥ ततः पुच्छ तत्पश्चाद्वत्सं तन्वपुं पनिधाय दक्षिणा सम्पदधिपूर्वी चन्द्रमानक्षत्रादि निश्रामीं पूजां जित्वा एषां गोतु रुद्रदेवतां तु यंग सोमगाय गृह्य
णाणाजमूर्याद्दलादिति सामगश्रावाणां जगीत्रतिपादयेत्॥ प्रतिपत्तिरूपत्वान्नदक्षिणा॥ ततश्चागत्य मंडपाग्नेः जलाशयसमीपे उपविश्य
श्रीः ॥ न आचार्यस्य वेदीनः सौवर्णकूर्म्मादि पूर्वोक्तरूपसहितो हेममीनकपर्कनागनीलमणिमौक्तिकरूपपंचरत्नसहितान् दीजलौ पतीद्ध्य
२९६ जनादि रूप्यितीसुवर्णपात्रीमादाय चतुर्दिक्षु त्रितिनिःसहउत्तरानाभिमुखीश्च यं पूर्वो अभिमुखं जले स्थित्वाऽगाधे जले सौवर्णकूर्ममम २९६
करौ पश्चिमामुखौ पूर्वा भागे जादिशि प्रक्षिपेत्॥ राजतौ मत्स्यमण्डूकौ उत्तराभिमुखौ दक्षिणा पश्चिमदिशि स्थितान् ताम्रौ कुलीरमण्डूकौ प
श्चिमाभिमुखौ वायव्यदिशि आयसौ शिशुमारौ दक्षिणादिमुखौ मुत्तरदिशि क्षिपेत्॥ अत्राचनेमंगलादि च वनौ प्रवर्त्तमाने प्राङ्मुख उ
पविष्टो यजमानः कुशतिलान्यादाय ॐ अद्यामुकमासामुकतिथौ पापजपूर्वकमुद्धाजमगमनानेककल्पावच्छिन्नस्वर्गलोक
हर्षपनार्द्धवच्छिन्नमहत्तपः प्रभृति लोकाः नागासहितलोकापूर्वोणां सहितं पनमविष्णुपदप्राप्तिकामनाजलाशयोत्स
र्गाख्यदेवताकः सर्व्वापयोग्यत्वेन सर्व्वभूतेभ्यो मयोत्सृष्टः इति जलाशयं निरीक्षेत्॥ ततस्तं मंत्रं पठेत्॥ ॐ सर्वभूतेभ्यः उत्सृष्टं मया
तज्जलमूर्जितम्॥ रमन्तु सर्वभूतानि स्नानपानावगाहनैः॥ सामान्यं सर्व्वभूतेभ्यो मयादत्तमिदं जलं रमन्तु सर्व्वभूतानि स्नान
पानावगाहनैरिति॥ ततश्चर्त्विक्सहित आचार्यः उत्तराभिमुखोऽगाधे जले आथर्वणेन सन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये एव
गानं तत्साम्ना पुनर्मा सेत्विन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः॥ पुनर्द्रविणमनुमा पुनर्ब्राह्मणमैतु मा ॥ आपो हि ष्ठेत्यादित्र्यृचात्मक

नसुवर्णोपात्रीन्मुख्यौ कुर्यात् ॥ ततस्थितान पदार्थान् जले प्रक्षिप्य पात्रमादाय मंडपमागच्छेयुः ॥ तत्राचार्यो वाससी पतिधाय द्विनावमप
गंधपुष्पदक्षिणादिभिः सत्वासदो विप्रान् पूजयित्वा ॐ इन्द्रसुमनसेत्याद्यैः पूर्वादिक्रमेण दिक्पालमंत्रैः पूर्वादिदिक्षु पूर्वादिक्रमेण ॥ इन्द्रादीनां
माष्पत्तक्तवलिं भूमौ दद्यात् ॥ अथाचार्यानानागर्त्यां पञ्चानोपनादिविधिः ॥ तत्राचार्यः ॥ अनन्तवासुकितक्षककर्कोटकपद्मशंख
महापद्मकुलिकानां नामानि चूतपत्राष्टके लिखित्वा कलशे निक्षिप्य आलोड्य एकं चूतपत्रमाकृष्य यज्जन्नामांकितं पत्रमुत्तिष्ठति तं
जप्यांश्च मुकनागः इहागच्छ इह तिष्ठ इति आवाह्य स्थापयेत् ॥ अनेनन नाम्नास्य जलाशयस्य रक्षा कर्त्तव्या इति प्रार्थ्य ॥ न्द्रशावयेत् ॥ तस्य
नागीपाद्यादिगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः अमुकनागाय नमः ॥ इति पूजयेत् ॥ ततो द्वादश पंचदश विंशति अन्यतमक ज्येष्ठांमुल्लनामव
च्छिन्न सहस्रप्रमाणां यजमानाञ्जष्ठिं नमः इति पाद्यादिनैवेद्यान्तेनुपचारेण पूजयेत् ततः पुष्पालंकृतां यष्टिं जलमध्ये जस्य थेकृतस्य ॥
तत्समीपे निजयेत् ॥ ततः तत्र खाते हस्ति ॥ गोमय दधि मधु घृत कुश महानदीजल पंचरत्नानि निक्षिपेत् ॥ ततः ध्रुवाद्यौ ध्रुवा
पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे ध्रुवं विश्वमिदं जगत् ॥ ध्रुवो राजा विशामयं ॥ इति मंत्रेण ॥ यष्टिं तत्र खाते समारोपयेत् ॥ दं च य
स्नानोपनीनं कूपवाप्योः क्षिपेत् ततो यजमानो जल समीपं प्रविश्य पठेत् ॥ ॥ कुरुक्षेत्रं गयां गंगां प्रभासं पुष्कराणि च ।
एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसंतु मे ॥ गोमती वाग्मती शोणा गंडकी सागरस्तथा । एतानि पंचतीर्थानि तडागे निवसंतु मे ॥ इति पठि
त्वा यजमानेन पूर्वाभिमुखी भूय जलस्पर्शो न कर्तव्यः ॥ आपो हिष्ठा मयोभुव इति त्रिचं जपन् विधिवन्न दुग्धधारा यजमानार
यो यजमानः स्विष्टदक्षिणां कुर्यात् ॥ ततो ब्राह्मणान् यथेष्टं दुग्धं पाययेत् ॥ ततः पुनस्तु उत्सर्गादिनादान्नपूर्वत्वा नेदिनान्जाचार्योपि
यमानैः दिस्थापितदेवपूजा कर्त्तव्या ॥ विश्वकर्म होमपर्यन्तो होमाचार्य ॥ अत्विनत्यश्वस्वस्वकुंडे कर्त्तव्यः ॥ चतुर्थदिवसे

...नयमन्त्रप्लाः॥ पूर्ण्णपात्रे हि ना॥ ये च दन्ति॥ ॥ दध्यास्वे स्वे कुंडे यजमानेनान्वारब्धः॥ मूर्द्धानं दिव इत्यादि त्रिभिर्मन्त्रैः पूर्णाहु
तीर्दद्युः॥ ततो वह्नीपूर्णादिना संपूज्य कर्णिवेदिकं गृहीत्वा त्रियायुषमिति मन्त्रेण॥ आत्मनो यजमानस्य तिलकं कुर्युः॥ आयु
षी यम दग्नेः कस्यपस्य त्र्यायुषं॥ यद्देवेषु त्र्यायुषं॥ तन्नो अस्तु त्र्यायुषं॥ यजमान तिलककरणे॥ यत्तन्नूल्लेषु त्र्यायुषमिति
पाठः॥ ततः प्रणीतमोक्षणादि वहिर्होमान्तं कर्म्मशेषं यथायथं कुर्युः॥ ॥अथ पौनर्गाकृच चतुर्थीकर्म्मोच्यते॥ ॥तत्र प्रथम
माचार्यवरणं॥ अद्यादि अमुकतिथौ अमुकजलाशयोत्सर्गाङ्गीभूत चतुर्थीहोमकर्म्म कर्त्तुं अमुकगोत्र अमुकशर्म्मा॥ ॥ ब्राह्मणं
अमुकशाखाध्यायिनं एभिः स्वन्दन पुष्पाक्षत ताम्बूल वासोभिर्होतृत्वेन त्वामहं वृणे॥ इति वृणुयात्॥ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं यथाविहि
तं कर्म्म कुर्विति यजमानो वदेत्॥ क्रनवाः॥ याचार्या... ब्रह्मवरणं॥ त्वावाजो एवाग्निस्थापनान्तं कुर्यात्॥ ततः ॐ यद्देवा देवहेडनं
श्रीः॥ देवासश्चकृमा वयं॥ अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः इति भूमिपतिसमूहनं आवाजे कुर्यात्॥ ॐ मानस्तोके तनये मा न २९७
२९७ आयुषि मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः॥ मानो वीरान् रुद्र भामिनो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे॥ इति मन्त्रेण गोमयेन
भूमिमुपलिप्य ॐ वीरं त्वेष्टि द्रसत्पतिं बनह्वा काष्ठासंघेतः इत्युल्लिख्य ॐ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यं सनिं मेधामया
297 सिषमिति अनामिकया तेरवाउद्धृत्य त्वामिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारव इति जलेन भूमिमभ्युक्ष्य अग्निं मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः
पृथिव्या अयं अपां रेतांसि जिन्वति॥ वा ३ तु॥ ममग्निस्थापयेत्॥ ॐ अद्य जलाशयोत्सर्गाङ्गीभूत कर्त्तव्य होमकर्म्मणि कृताकृतावेक्षणरूप क
र्म्मब्रह्मत्वं कर्त्तुं अमुकगोत्रं अमुकशर्म्माणं ब्राह्मणं अमुकशाखाध्यायिनं एभिः पुष्पाक्षत चन्दन ताम्बूल वासोभिर्ब्रह्मत्वेन वृणे॥ इति
ब्रह्माणं वृणुयात्॥ वृतोऽस्मीति प्रत्युक्तो ततः ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्॥ स दाधार पृथिवीं द्यामुते
मां कस्मै देवाय हविषा विधेम इति पठित्वा ततो ब्रह्मासनमास्तीर्य ब्रह्मप्रस्थानमित्यादिना मन्त्रेण॥ ब्रह्माणमुपवेशयेत्॥ आपो हि ष्ठेति मं

त्रेणाकुशोपनिजलपूर्णमिमं प्रणीतापात्रं स्थापयित्वा आजिघ्रकलशं मह्यात्वा विशन्त्विन्दवः। पुनस्त्वं जोनिवर्तस्व सानःस
हस्रेधुक्ष्वोरुधारापयस्वती पुनर्मा विशताद्रयिः इति मंत्रेणाकलशं स्थापयित्वा छेदसासादयामीत्यर्घ्यं दासाधविस्रोननाटम
सीतिपवित्रच्छेदनं कुर्यात् प्रोक्षणीनासादय इति प्रोक्षणीपात्रं प्रणीताजलेन कृत्वा उत्पवनं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणाकेनाङ्गुष्ठेन
णानि कुर्यात् ततो थवर्ज्याज्यस्थाल्यामाज्यं कुर्यात् ततः इषे त्वेति अधिसंयाणि कृत्वा उदगाव्नेयप्रश्र ग्निं दृतं पुनोदर्घ इत्यादिना
पर्जन्यं कृत्वा त्रातारमिन्द्रमित्यादिना सुवं प्रतप्य ततः इषे त्वेति अधिसंयाणि कृत्वा उजीत्वेत्य वेजपुष्प अग्निं दृतं पुनोदर्घ इत्यादिना
पर्जन्यं कृत्वा त्रातारमिन्द्रमित्यादिना सुवं प्रतप्य ॐ अनिशितोसि सपत्नक्षिद्वाजिनं त्वा वाजेध्यायै संमार्ज्मि इति स्रुवं
संमार्गकुशैः संमृज्य ॐ प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति मंत्रेण पुनः प्रतप्य बर्हिष्यि निदध्यात्। ॐ तिष्ठन्नलाक्षतं इत्या
दिना आज्यं नवनीपूर्वं ॐ सवितुस्त्वा प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः इति आज्यमुत्पूय ॐ यचित्य
वेजपत्रोक्षणी पूर्ववदुत्पूय ॐ सपालघोनआसीं जुहोमि एषा वैधनमाजेनाज्यं नीत्वा जनोच्चू मिमितिप्रमेदतेनि ॐ तिल्वामहे
पतिवेदविश्वतः इति मंत्रेण उपयमनान्कुशानादाय समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं अस्मिन्हव्या जुहोतन इति
मंत्रेण समिधोयाघ्यापा ॐ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात् सं बाहुभ्यां धमति सं पतत्रैर्द्यावा
भूमी जनयन्देव एक इति मंत्रेण तासीं दीप्य ॐ तदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म ता आपः स प्रजापति
रिति अग्निं संपूज्य देवसवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः
स्वदतु इति मंत्रेण प्रोक्षणीपात्रस्थजलेनाग्निं पर्युक्ष्य पवित्रे प्रणीतापात्रे धृत्वा दक्षिणं जानुः पातयित्वा मनसा प्रजापत
यै स्वाहेति जुहुयात्॥ ततो व्याहृतिभिः ॐ भूः स्वाहेति पूर्ववन्मनसा वर्जित्वा जुहुयात् ततः प्रणवादि एक एकारान्तेन वर्जुणोनः समन्मे वसु
मीत्याघेकेनमंत्रेणानोपमनिर्मित्रतेनपावकेन नु नयामञोसवित देवतमापंचदशाहुतीर्जुहुयात्॥ ततः स्मन्मे वसु॥

स्वादिनामंत्रेण ।। स्वाहाकारान्तेनैवाहुतिसप्तकं जुहुयात् ।। ततः ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे ॐ स्वः स्वाहा इ
दं सूर्याय ।। इति आहुतित्रयं दत्वा ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते ।। ततः संस्रवासनादि कृत्वा इदं न मम एवं तु ।।
इत्यादिमंत्रेण ।। यजुर्वेदपमाध्यानं भूः पूर्णाहुतिं दद्यात् ।। ततोग्निं पूजयित्वा पात्रपुष्पं नमदग्नेविलादि पूर्णं ददात् मन्त्रो यज
मानस्य प्रापुष्पं कुर्यात् ।। ततोग्निं पूजयित्वा अग्नये नमः स्वेति विसर्जयेत् ।। ततो यजनवेदि त्रिगर्त्तस्य च दक्षिणां ।। ब्रह्मणे वस्त्रादि
दद्यात् ।। भुवनेतद्विगुणां दद्यात् तिथयो अथकृते तदमुकजलाशयोत्सर्गे प्रतिष्ठांगत्वेन चतुर्थीकर्म होमप्रतिष्ठा यामकुक
गोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय अमुकशाखाध्यायिने इदं सुवर्णमग्निदैवतं दक्षिणां तुभ्यं संप्रददे कुशतिलजलैर्दद्यात् ॐ स्वस्ति
श्री ।। तिसमृद्धामनोरथ त्विगन्यो दत्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दद्यात् ।। ततः आचार्यं ऋत्विजश्च सुवर्णामित्यादि दक्षिणां
२९८ । 298 तिदेवं पूर्वप्रतिष्ठितेभ्यो त्रैर्यजमानस्याभिषेकं कुर्युः ।। ततो यजमानसहित आचार्यो ग्निं प्रदक्षिणीकृत्य वेदिसमीपे गत्वा सूर्यादिदेव
ता ॐ सूर्यादिन मेइत्यादि विक्रमेण पाद्यादिगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः पूजयित्वा ब्राह्मणान् ततः आचार्योवदेत् ।। नमस्वेति वदु २९८
।। नमापृच्छित्वा ॐ यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवी इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय चेति पठित्वा देवान्विसर्जये
त् ।। एवं कर्मसमाप्तिं कृत्वा यजमानपात्राणि यज्ञोपकरणानि च ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ।। हैमपात्रीं च आचार्याय दद्यात् ।। मंडपं चाविज्ञेय
सर्वं पीठं दद्यात् ततोनवम नवग्रहपीतपेज्योति ... विमुक्तांसिंदद्यात् ।। ततो ब्राह्मणानां सहस्रमष्टोत्तरं शतं वा विंशतिं वा
तानुसारात् भोजयेत् ।। ततो ब्राह्मणाशीर्वादं संपूजितः स्वस्थः स्वजनैर्भुंजीत् अयं मुख्यो विधिः ।। अत्राशक्तो तु त्रयोदश त्रि
त्रिंशितः कर्त्तव्याः तत्राशक्तश्चैकाग्नि विधानेन नित्विग्व्यतिरेकेण वा जलाशयमुत्सर्गं कुर्यात् ।। ।। इति श्री जलाशयोत्सर्गेजलोत्स
र्गो विधिः समाप्तः ।। ।। ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।। ।। अथ नामादि प्रतिष्ठा ।। ।। तत्र मत्स्यपुराणे ।। सूत उवाच ।। ।।
पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु ।। तडागविधिवत्सर्वं मासाद्य जगदीश्वर नमः ।। ऋत्विग्मंडपसंभारमाचार्यं चापि तद्वत्स ।।

कात्विग्मी उपासीता नमाताघर्सीपाद्येन्यथैः॥ आचार्जो पिताद्दशाः। कलै वन इति शेषः॥ पूजयेद्वास्तातोलद्गधेन वस्त्रानुलेपनैः। त्राल तानाचाजोद्दीनो
वतद्धैतगगोत्सर्गावृत्र॥ सर्वाणृ ध्युदकैः सिक्तान्दृपिष्टात कैविनृष्पितैः। वृक्षान्मालैनल ईकृत नवानोतिन निवेशृजेत्। वासांतिनितिसमुद्दनापे
जीवहुवचनी। सूत्राणैवपाकार्जैसर्वेष्पीकसीवेषनी। अजनैचापिदात चैत द्वद्वेमशलाकया। फलानिसप्तचाष्टौवाकलधौतानिकानयेवृक्ल
धौतानिहिनगमजानिनोपतानिति विन्तामति। आत्मैकं सर्वेद्दृक्षाणांवेमान्तत्त्वधिवासयेत्। धूपोत्रगुग्गुलुःस्नेष्टताम्रपात्रेनधिष्ठिताव
सप्तधान्यकृतान्कृत्वावस्त्रगंधानुलेपनैः। सप्तधान्यानिप्रयोगेवनृन्तेष्कविनुसधान्यकृतानीतिपाठः। तत्र सप्तधान्यानिश्रुत्वा
दशधान्यानि। कुंभान्सर्वेषुदृक्षे सुस्थापयित्वानवेश्वन। सन्निरापार्श्वनशेष्पीलान्कृत्वावलिन्निवेदनं। जया वल्लीकपालानामिन्द्रादी
नीविधानतः इन्द्रादीनीवलिनिवेदनं कृत्वेतिसंबंधः। वनस्पतेस्वविद्वक्षि हिमः कार्यो द्विजातिभिः। वनस्पतेर्होमोवानुगाहोमस्थाने
तोयः। चकानाजलोत्सर्गेक्क देवतान्ननसमुद्रजार्यः। ततःशुक्लाम्बनधनांसीवसीकृतन्नृपगान्। सकांस्यदोहसीवसौम्रगत्वामिति
शालिनीशपयस्विनीरत्नमध्याद्दुल्क्षजेत्तामुदङ्मुखी। ततोनिषेकर्मन्तेपवाघमंगलगीतकैः। सुनात्वामित्यादिनाध्यनगजपुःसा
मम्नैत्रैस्ववानुगीनन्तितेतस्या। तैनेवकुंभैः स्नपनंकुर्युत्राह्मणाःपुंगवाः। तैनेववृक्षमूलस्थापितेर्यजमानस्यस्नपनंकुर्युः॥ स्नातःशु
क्लाम्बनधनोयजमानोपिपूजयेत्। गोभिर्विभवतःसर्वान्त्विजीस्तानूसमाहितः॥ हेममूत्रैःसकटकैरंगुलीयैःपवित्रकैः। वासो
त्तिःसयनीयैश्वनथोपस्कनपादुकैः। जीनात्तिषेवनंदद्याद्यावदिनचतुष्टयं। वृक्षमूलेष्विति शेषः॥ होमवृत्तसर्पिष्याकार्योयवैः
कृष्णतिलैस्तथा। पूर्वविहितएवहोमद्रव्यविधिनपेतत्रपूर्वोहोमाविधीयतेमौनवान्। पलाशसमिधःशस्ताःचतुर्थेन्हित
थालसः पलाशसमिघदुम्वनसमिधस्थानेदनौ॥ चपुनस्तद्वदेयात्रापिशक्तितः। यच्चदिष्टतमंकिंचित्तत्तद्द्यादमत्सरः
स्वाचार्यायगुणादद्यात्॥ एवमविसर्जयेत्प्राज्ञेनेनविधिनायस्तुकुर्याद्वृक्षोत्सवं बुधः। सर्वान्कामानवाप्नोतियदवानतमप्नुते

नै

...द मार्गेण जेन्द्रयुवृन्दं स्थापयेत्ततः सोपि सर्गे वसेच्छ्रूजनयावदिंद्रायुतत्रयं । स्मृतीनवमीरवमनुजीवानयेद्रोमसम्मिताब्द
मनुष्यनोमसम्मितान् । यत्नमांसि सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभां ॥ ॥अथ प्रयोगः॥ ॥तत्र जलाशयप्रतिष्ठाकाले स्नानामा
दिप्रतिष्ठान्ततः । तत्राधिवासनं पूर्वेद्युर्यजमान एकत्र कुर्यादित्विग्यथावकाशं चेत् । अधिवासनादिने सुस्नातः सुप्रक्षालितपा
णिपादः स्वाचान्तः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः । कृतनित्यक्रियो यजमानः सुवर्णरजतकुशपवित्रान्वितदक्षिणा
करो वामहस्तः धृतवत्कुशः प्रतिष्ठापनीयानामादि समीपे गोमयोपलिप्तभूमिन्यस्तसीपात्र्यादि प्रशस्तदानुमयपीठोपविन्यस्त
कुशासने प्राङ्मुखो दक्षिणं जानुं नुपविश्य कुशासने प्राङ्मुखो दक्षिणजानुनुपविश्य सकुशयवजलमादाय । अद्येत्याद्युक्त्वा कलेवरा
नामप्रतिष्ठानिर्विघ्नपरिसमाप्तिकामो विनायकसूर्यादीनां महाश्वपूजयिष्य इति संकल्प्य जलाशयोत्सर्गविधिना तान् पूज
येत् । ततो नानावाद्यमंगलवेदघोषे प्रवर्तमाने आचान्तो यजमानः पूर्ववदुपविश्य कुशयवजलान्यादाय । ॐ अद्यामुकमासामुक
पक्षामुकतिथौ सर्वातीष्टकामावाप्त्यनन्तपदत्वोन्द्रायुतत्रयावच्छिन्नसमयेस्वर्गवासमनुष्यनोमसमसंख्यस्ववंशपूर्वपुरुषतत्तद्विष्णु
मनुतानामपुनरावृत्तिदुर्लभपरमसिद्धिप्राप्तिकाम एतदानामवृन्दोत्सवमहं करिष्य इति संकल्पमात्रपूजापूर्वं स्वस्त्यसाध्यमा
त्युदजिकं पुण्याहादिवाचनं जलोत्सर्गपद्धतिस्थाने एतदानामवृन्दोत्सवमहं करिष्य इति ग्रन्थोपायविशेषः । ततो गुरुं वेदान्तविदम
जेदेश्यप्रसूतं कुलशीलयुतं पुनरागमविनतं प्रसन्नगोत्रीनसनखतीर्थमंत्रविदं जितेन्द्रियं सितास्वनं कुण्डलहेममुद्रकेयूरकंठा
नानाविनानं कुर्यात् । तद्वेदविदोष्टौ होमकानष्टौ द्वारपालकानष्टौ जापकान् । इति पञ्चविंशतिमृत्विजः कुर्यात् । एतदानाम
वृन्दोत्सवपद्धतेनाहं जनय ते न त्रमेत्वं गुरुर्भवेत्यनुमान्य जवानीतिनोक्तः । अमुकगोत्र ममुकवेदामुकशाखाध्यायिनम मु
कशर्माणं ब्राह्मणं ताम्बेनिश्वन्दनपुष्पाक्षततताम्बूलवासांसि गुरुत्वेन त्वामहं वृणे इति वृणुयात् । वृतोस्मीति गुरुर्वदेत् । एवम्

नैमि॥ २९९

२९९

299

ग्वेदिनौ यजुर्वेदिनौ द्वौ सामवेदिनौ द्वौ वाथर्ववेदिनौ द्वौ गुरुरुपदेष्टा नेहोन्तृपदमत्रं जपेत् ॥ प्रत्येकमनुमान्दद्यादनुजान् ॥ हुतोस्मीति
तेः प्रत्येकं प्रत्युक्ते एवमेव निर्वेदायष्टजापकान् ॥ जापकत्वेन त्वामहं वृणे ॥ इति तथाष्टौ ध्यानपालान् ॥ ध्यानपालकत्वेन त्वामहं वृणे ॥ इति
प्रत्येकं वृणुयात् ॥ एवं पंचविंशतिरृत्विजो भवन्ति ॥ एतद्दशकं चतुर्नो होमकाः सप्तनुतो जापकाः स्वतुनो ध्यानपालकान् गुरुनुकम्मे होतृकर्म
कर्तुमाचार्यमेव वृणुयात् ॥ जापकध्यानपालकानामपि निवृत्तिः ॥ ॥ तेष्वीजपजपा ध्यानालापएव ॥ जापकध्यानपालजपजपा
र्जानि ॥ आचार्यणैव कर्तव्यानीत्यर्जते अथ वनानाक्रमेणौ वरुणवादीनजलोत्समगोलिखिलेन तत्र गृह्योक्तविधिना मधुपर्केणा
र्चयेत् ॥ तत्रश्रानामसमध्ये जलाशयोत्सर्गप्रकारं मंडपं कारयेत् ॥ ध्यानन्तोनावेदिकुंडध्वजपताकाकलशादीन् पितृदेवसंपाद
येत् ॥ तथा जपतोपकरणानादि यजमानश्रिपवयूपकल्पनपर्यंतकर्म्मादिसहितपात्रीवर्ज्यं संज्ञानसंपादनं कुर्यात् ॥ तत्र तुला
अदुम्बनसमिन्स्थाने — — शसमियः ॥ प्रत्येकं सर्वेषां रज्जा ॥ मण्टसप्तवासौ वसौ निनौपा निवापफलानि सुवर्णसूचीसुवर्णशलाका
नसंपादनानि ॥ ततो गुर्वादीन् होमकुंडलादि निः पूर्ववदानं कृत्वा चतुर्नशपिंडिकामध्ये वद्यालवानूर्ध्वनिवृत्तेनानसुनामासीव
चाकुर्यशेले पंकनिद्राद्धर्जसटीरं पकमुद्दामकस ध्वौप्यघ्युदकैः सिंचेत् ॥ ततः विष्टेण्नातकेनूपजेत् ॥ पुष्पमालादि नलीं कुर्या
त् ॥ वासोभिनिवेष्टयेत् ॥ ततो हेमसूच्या सर्वेषां स्कंधसमीपस्थपत्रादौ कर्णवेधः कर्तव्यः ॥ स्कंधोपनिष्ठदेशे अञ्जनः स्थाने
प्रति कल्प हेमप्रति शलाकया अंजनं दद्यात् ॥ ततः मुनग्निगुग्गुलुधूपं दद्यात् ॥ ततो वृन्तमूलपिंडिकोपरि निजवर्णो धूमध्वज
शिकममृक्तकौगुपृपामाकचीनकात्मकसप्तधान्यानीति पाठं अष्टादशधान्यानि दद्यात् ॥ पुष्पनिर्गंधमाल्येन लक्षतानीतः
वृक्षान् पवित्रान् हिरण्य निर्मलजलपूर्णताम्रपात्राधिष्ठितान् कलशान् वृक्षमेकैकं स्थापयेत् ॥ व्रीहियवगोधूम
धान्यानि तिलकंगु कुलत्थमाषमुद्गमसूरकोद्रवश्यामाकसर्षपगानहदुनीवाननहतिकलाप्नवणाककचीणाकाष्टादशधा

५

नर्तीते। मोव्वाप्रोफलादि॥ उक्तः सर्वेषामध्युदक्कसेकपिष्टातकपुष्पमालालंकना॥ वस्त्रवेष्टनी। कर्मोवेधनीजनस्त्रपनकल
ला स्थापन॥ नीघर्घ एन्तोक्षशाक्तौ वृन्जाष्टके कर्त्तव्यतासांत्रदाजिकावदन्ति॥ ततो यजमानसुस्नातःमंडपप्रवेशात्रनत्विग्भिनुज्ञा
दानवेदीमंडपप्रवृत्ता॥ वेदीमध्यपद्मनिर्म्माननिकुंडानि त्रतिष्ठापनमन्नहादिलोकपालश्ववतनाजनो। निजलोत्सर्गवनकुपानि॥ एत
यातत्र विशेषः इन्द्रादिलोकपालाद्याधुनानां तत्र पूर्ववसंपादितानि हैमानिफलानि वनस्पतेवीजेग इति मंत्रेण॥ वेदीमध्ये आसाद
येत्॥ उपस्कनजातंचमंडपस्यपश्चकल्पयेत्॥ ततो यूपनिखननानन्तनमाचार्यो जपयन्वमिति त्रनत्विजो ब्रूयात्॥ ततो यजमानः कुं
डपश्चिमो॥ उदङ्मुखउपविशेत्॥ ततश्चाचार्यो ऋत्विजः स्वे स्वे कुंडे आज्यसंस्कारादिध्माधानमग्नौ कुर्युः अत्रीतनेपूर्वमेव होतव्य
वी॥ तद्रव्यजातमनीध्यात्वादेवताश्च इदं यथादेवतमिति यजमानेनत्यागः कर्त्तव्यः ततः पुनराचार्योजपध्वमिति होमकाले।
३०१ धानपालीश्वधानदेशोतिपुंजीत। तत्र जप्यसूक्तानि वजलोत्सर्गेव ज्ञेयानि। ततश्चाचार्यो ऋत्विजः स्वे स्वे कुंडे आज्यसंस्कृत्य ३००
इध्माधानमग्नौ कुर्युः। अत्रानन्तरेपूर्वमेवहोतव्यतद्रव्यजातंमनसाध्यात्वादेवताश्चइदंयथादैवतमिति यजमानेनत्यागःकर्त्त
300 व्यः। ततः पुनराचार्योजपध्वमिति होमकाले ब्रूयात्। धानपालीश्वधानदेशेनिपुंजीततत्र जप्यसूक्तानि वजलोत्सर्गेव ज्ञेयानि।
ततश्चाचार्यो होमकाले पूर्ववदेवआज्यभागान्तेवानस्पत्यमंतेयवीर्यं गोभिर्नूयात्र समूह्णाप्ततनाःसुवीरः गोभिः सन्नद्धोऽसि
सिवीडयस्वास्थातातेजयतुयेत्वानिस्वाहा। अयंमंत्रशाखावत्तुर्थ्येजेपिसमानी ततः सूर्यादिभ्यो द्वात्रिंशद्भ्यो देवताभ्यइन्द्रादिभ्यश्च
नाजमनुभ्योलोकपालेभ्यो विश्वकर्म्मणे॥ वाजेयन पूर्वासमिद्भिर्जेवेः कृष्णतिलैश्चप्रत्येकमष्टाविंशतिमाज्याहुतीनां जलोत्सर्गोलि
खितस्तत्रशाखामंत्रैर्जुहुयुः। स्वे स्वे कुंडे आज्येनस्विष्टकृतं दद्युः। आचार्यो ऋत्विजनैर्धानपालजापकाः पूर्वोक्तसूक्तानिवन
स्पति घ्याजन्तो जपेयुः। ततो आचार्यो जलोत्सर्गवत् कुंडसमीपस्यकलशात्र जेयुगजस्थानादिमूर्तिकाष्टकं गोनाचनादि

गंधान् गुग्गुलश्च प्रान्जि पेत्॥ चूताऽतादिपल्लवांश्च कलशामुखेष्वदधात्॥ तत्राधिवासनेकृते सर्वं तत्रैव नात्रिमतिवाहयेत्पुः ततःसं
वत्सरब्राह्मणे शुभे लग्ने ब्राह्मणाथान्त्रिपाठेन गीतवाद्यश्च ने स्वशुक्लवस्त्र यजमानो सुवर्णानि मिश्रितपट्टिकाधूर्ध्वे दक्षिणां सकांस्योपदोहां
सुवर्णशृंगां गां दद्यामिति शालिनीं ताम्रपृष्ठीं कृत्वा पयस्विनीं मुदक्षुस्वीगां वृक्षमध्यादुद्धृत्य जेपनेन मंत्रेण॥ इदं वनं पवित्रं कुरुष्व शुद्ध
पूतममृतमस्तु नित्यं तान जन्तीः सर्वतीर्थानि पि कौलोकुलोकान्तनातीर्जन्ते चेति॥ एकवृक्षप्रतिष्ठापन्ने ज्जायस्यातोमुत्सृजेत्॥ इति॥
वृक्षमंत्रो हंः कर्तव्यः॥ पुण्याहं स्वर्जलग्नेः॥ आचार्जनाल्या वृक्षावनस्त्वेशान्यां दिशि निर्गमेत्॥ सूत्रवसादित्यादिजलोत्सर्गेलिखि
तमंत्रेणानीजमानान्पदिर्हि कनोति॥ तदाह कास्वतीत्यादिमंत्रं जलोत्सर्गे वर्जयेत्॥ पुष्पैर्गन्धकादधिदूर्वाचंदनाक्षतादिलिखीमां
पूजयित्वा एष्याणो नुद्धदेवतानुस्त्यं सामगायत्र्या लग्ना पादत्ता इति सामगत्र्यालग्ना जतांगीप्रतिपादयेत्॥ प्रतिपत्तिरूपत्वान्नद
जिणातेतत्रागत्य मंडपाग्नेवन समीपऽउपविशेत्॥ आचार्यैश्चवेषाम धिवासितानि सर्वाणि सोवर्णानि फलान्यादाय चतुर्दिक्षु त्वि
जिनुत्वनानिमुखेषु स्थापयेत्पूर्वाभिमुखो वृक्षसमीपस्थित्वा वृक्षानुसम्प्रष्टैः फलैः सप्तत्यैकैः स्वपजेत्॥ ततो वृक्षसमीपस्थापितजल
कुम्भानाक्ष दापयेत् त्विजो यजमानं सुनाद्यामनिष्पिं बेत्वित्यादि पेमाणिकमंत्रैर्घायुणात्र मम्पुः सामम मंत्रैश्च वाद्य मंगल
गीतघनो वर्त्मानेस्न पयेत्पुष्पवातु णामंत्राश्च इमं मे वरुणा तत्वायामि पुदुत्तममित्याद्य जलोत्सर्गहोमे लिखिताः इत्यं ला
तस्मु द्क्राम्वन यजमान आचार्यफलैः सप्तत्यैकैः स्नपयेत्॥ ततो वृक्षसमीपस्थापितजलकुंताना दापयेदृत्विजो यज
मानं सुनाद्याम निष्पिं वत्वित्यादि पैमाणिकमंत्रैर्घोणात्सगन्धपुः॥ साममंत्रैश्च वाद्य मंगलगीतघनो वर्त्मानेष्वानु
णामंत्राश्च इमम्मे वरुणा तत्वायामि पुदुत्तम मित्याद्याजलोत्सर्गहोमे लिखिताः॥ इत्थं स्नातः पुर्वर्त्विजस्वसर्वानदक्षिणा
पूजयेत्॥ तद्यथा॥ अद्येहेत्यादि कृतेतद्वनोत्सवप्रतिष्ठार्थममुकगोत्रेऽसौ अमुकशर्माऽहं अमुकवेदाध्यायिनं त्वामाचार्यत्वेन॥

गुधेर्दिव्यसत्त्रैः पञ्चविंशत्या पञ्चाशता षट्त्रिंशता वा पञ्चविंशतिभागीनुरुदैवतादक्षिणा ॥ तुल्यमहसंप्रदद्यादिति सतिलकगो
मुखादि विप्रहस्तेषु निक्षिपेत् ॥ ततः स्वस्तीति ब्रूयुः ॥ जयाशाश्वत्था च कामसूक्तिं च पठेयुः ॥ एवं जयाशाङ्गिनीं दत्वा प्रचेहेत्यादि
सूक्तानि ॥ पूजनमजसूत्रहेमकटकहस्तजङ्घिनतपेतांगुलीपवित्राणि अग्निदेवतानि एतानि वासांसि बृहस्पतिदेवतानि एतदुपस्कर
जातं प्रिये पादुके विष्णुदेवतानि अमुकशाखाध्यायिने अमुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यं संप्रददे ॥ तुल्यमहसंप्रदद्यादिति सजलकुशं
जलं गुरुहस्ते निक्षिपेत् ॥ एवं स्वस्तीत्युक्त्वा स्वशाखोक्तं कामसूक्तिं पठेत् ॥ एवमन्येभ्योपि ऋत्विग्भ्यो हेमवस्त्रादिकं प्रत्येकं दद्यात् ॥
ततः कर्म्मांगदेवताः प्रीयन्तामिति यजमानो ब्रूयात् ॥ सुप्रीता नः सन्तु इत्युक्ते सर्वे ब्रूयुः ॥ ततः आचार्य्यः सत्वा सदीपूजामिन्द्रादि
बलिदानं सजलोत्सर्गं वरकुपविताततो दिनचतुष्टयं सर्वेष्वपि जलाशयमूलप्रदेशेषु नीतानि पयसा कुर्यात् ॥ तथाधिवास
नरात्रि वर्द्धदिनचतुष्टयमाचार्योत्र ऋत्विग्भ्यश्च तथैव होमं कर्तव्यः ॥ ततस्तं होमं पनिसमाप्य चतुर्थी कर्म्म कर्त्तव्यौ ॥ तस्य ३०१
तु जलोत्सर्गाङ्ग एव विधिः अग्निस्तु न वातु ॥ किं तु वनस्पत्य इति विशेषः ॥ ततो वानस्पत्यमन्त्रेणापूर्णाहुतिं दद्यात् ॥ ततः
कृतहोमाग्निमन्त्रपूर्वप्रणीपत्य विसर्ज्जयेत् ॥ ततश्चाचार्य्यादिदक्षिणादानं ब्राह्मणभोजनपर्यन्तं कर्म्म जलोत्सर्गोद
वकर्तव्यं ॥ किं तु दक्षिणादिदानवाक्ये जलाशयपदस्थाने आरामोत्सवपदप्रयोग इति विशेषः ॥ एकवृक्षप्रतिष्ठोत्सव
पक्षे दक्षिणार्थं तत्र तार्ज्जयास्वेष्टतमं वस्तुसंकल्प्य दद्यात् ॥ ॥ इति श्रीनेमप्रकारो कूपारामोत्सवविधिः समाप्तः ॥ ॥
अथ प्रतिष्ठाकालनिर्णयः ॥ ॥ मत्स्यपुराणे ॥ ॥ चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्यैष्ठे वा माघवे तथा ॥ माघे वा सर्वदेवानां प्र
तिष्ठा शुभदा भवेदिति ॥ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ ॥ कृष्णपक्षत्रिभागे तु प्रथमे साधुसत्तावह ॥ मध्यादिनीपर्यन्तभागे तु तृतीया
कर्तनाशिनी ॥ शुक्लत्रिभागे प्रथमे देशनाशाय कीर्तिता ॥ द्वितीयमध्यफलदा तृतीये वसुनावहा धनधान्यवती स्मृता

वनदा च तथा त्तवेद्य तेजस्विनी सूर्यदिने चन्द्रे च जोमवाह्व वेत् ।सौमे ग्निनाश्च पदम्लेत वुधे निधनदा त्तवेत् ।गुरु ।।।स्याच्छुतो नित्यं लोक
नंदकनी सिते ग्र्याचन्द्रार्को स्थिना सौनेष्प्रतिष्ठा समुदाहृता ।द ।।धनस्तु नाशनी ता तथाप्रतिपदि स्मृता ।द्वितीजायां धनोपेता तृतीया
जीवनप्रदा ।चतुर्थ्यां नाशमाप्नोति जमस्यस्यासुखावह ।विनायकस्य देवस्य तथा तत्र हितप्रदा ।पंचम्यां स्त्री सुता कर्त्तु वनदा
च तथा तु वेत् ।षष्ठी लक्ष्मी सुतानित्यं सप्तम्यां रोगनाशिनी ।अष्टम्यां धान्यवहुला नवम्यां तु विनश्यति ।तिज ज्ञकाल्याः स्मृता
तत्र कर्त्तुर्भवति पुष्टये च [illegible] कनी ज्ञेया दशम्यां तु तथा स्मृता ।एकादश्यां तथा पुत्रा द्वादश्यां सर्वकामदा त्रयोदश्यां
तथा ज्ञेया जावनुद्दे श्यां विनश्यति ।कृष्णपक्षे पंचदश्यां कर्त्तुः [illegible] करी भवेत् ।पंचदश्यां तथा शुक्ले सर्वकामकरी भवेत् ।कृष्ण
स्प शाव विज्ञेया तथा दो [illegible] वतीन्न पति ।। ।।मत्स्या ।।कृत्तिका [illegible] धेन तथा मूलमुत्तरा त्रयमेव च ।ज्येष्ठा श्रवणा रोहिणी पः पूर्वेत
८ [illegible] पदा [illegible] दा हस्तो श्विनी रेवती च पुष्पो मृगशिर स्तथा ।अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठासु प्रशस्यते स्मृति ।। ।।विष्णुधर्म्मोत्तरे ।। ।।जन्म
नाशं पुदये कर्त्तुः [illegible] नाशकनी भवेत् ।द्वितीये धननाशाय तृतीये कर्त्तु वृद्धिदा ।चतुर्थे [illegible] नाशाय पंचमे व्याधिदा भवेत् ।षष्ठे शत्रु विना
शाय सप्तमे धननाशिनी ।अष्टमे मृत्युदा ज्ञेया नवमे य [illegible] नाशिनी ।दशमे क [illegible] लाभ करी भवेत् ।द्वादशे तु तथा [illegible]
प्रतिष्ठा तु तथा स्मृता ।जन्म लग्नोदये श्रेष्ठा धनधान्यवती भवेत् ।जन्मराशि फलं सर्वे [illegible] ख्याने पुनि द्दिशे [illegible] ।मेषोदये तथा [illegible]
नाशमाप्नोति पार्थिव ।वृषोदये स्थिता प्रोक्ता कल्पना [illegible] मिथुने ।मकरे [illegible] स्यात्कुंभ लग्ने स्थिता भवेत् ।मीने सुखावहा कर्त्तु कल्प
।।।[illegible] इति ।।तथा ।।नवि [illegible] दशा [illegible] गता शर [illegible] मंदानन विकेतव [illegible]
[illegible] इति शिव प्रतिष्ठाविजपेलज्ञा ।।समुद्भवे [illegible] तत्रापि सर्वकाले द्विपजपा तल्लिंगस्य स्थापने [illegible]

सिद्धनाशो॥ ॥पूर्वपक्षेषु नेकाले स्थिते वोर्द्धमुपेपिते अनुकूलेवलग्नेवहनि
नी० स्काशार्थिनो वुवइतिविष्णुप्रतिष्ठाविष्वजेनन गुनोमेष्वगतेशुक्रे देवीवाथप्रतिष्ठजेर। इहैवसत्तवैघनजामृतोगच्छेत्यनं पदं।
स्थाप्योननेलथा ननत्रेचतिथोवुमभेप्रशस्ते चष्ठिवज्जेते ति। मासउत्तमः सर्वकामदः देवीतत्र न धाशाक्रपीष्ठुनापित्रातिष्ठिता। नवतप्
तस्मान्मेष्वास्थितेशुक्रेउत्तमानवमीतथ्या। नयाम हाखिनो मान्त्रेनेवृवानाहननसिंहविविक्रमाः। महिष्वासुनहत्यस्व
302 लघातुंसंकथके दृष्वास्थितोनतिथिन्नेचनजत्रैनेववानोत्रकाम। स्थापनेचप्रवक्त्रामिसर्वकामप्रसाधकं। सर्वकालंप्रकर्त्तव्यंकृष्णपक्षेवि
स्थाप्याचेदन्निः मनोवतुः ष्वष्ठि प्रतिष्ठापात्र्र सर्वाकर्षे जा तिः सिद्धिदापनमेश्वनीति॥ ॥इतिश्रीनीलमतप्रकाशे देवप्र
शेष्वतः नात्रिरूपाजनो देवीदिवानूपो महेश्वरः अतःस्वकालपूतिमाप्रतिस्थापनविधिनुच्यते॥ ॥सूतउवाच॥ ॥एवंसुप्र
श्रीः॥ तिष्ठाविधिः समाप्तः॥ ॥अथवानाहपुनानाणोक्रशैलादिप्रतिमाप्रतिष्ठापनो विधिः। विश्रमजं पनमं गत्वा निर्दिष्टेनानन्तनात्मना॥ ॥धनपुवाच॥ ३०२
३०२ पनीस्थानंसमहीसंरितवृता। सधेनेत्रविनागानिजस्यतेषु एवंमेपनमंगुह्यंजन्मप्राहृदिवलेते। ममप्रीत्यर्थं
महोनोत्रपत्ताचोवैजलजासमुदाहृतः। पीसुत्वादेवतत्वेनजाता। स्मिविगतज्वना। कास्यताक्वेनेष्वेषुकथंतिष्टसिस्थापितः। तोवर्तषुसर्व
तद्विष्णोनिखिलंवक्तुमर्हसि। कथंतिष्ठसिकाष्ठेषुशैलम्ब्रह्मजेषुवा दतनत्वंसमासाधकथंसीतिष्ठसेमहान्। कथंतिष्ठसिवाल्यरवा
ष्वुस्थापितंतिष्ठसेकथम्। व्रवीनीतिकमासाघकथंतिष्ठसिमाधवा तनेनकर्म्मणा। ततोदद्यात्तुगंधानिजमप्तासमुदाहृता। कर्पूरं कुंकुमंचैववल्वचंस।
निन्विसंस्थाजनार्द्दनः। भूमिसंस्थोमहानागविधिदृष्टे विलिपनेद्धद्यात्तसिद्धिमुविचक्षणः। खलिकं वर्द्धमानंसीमत्स्यंमन्त्रकथंतथा।
गुडुमेक्त्व। नसौचवेदनंचैवमल्लिकाकाशीनकंतथा। एतेविधिपूपकंचैवमंगल्यंत्रीणिपाजसः। विविधैर्मोदकांचैवशाकानिविविधानिच। ततःशुक्लोदनंचैवकर्म्मिणामंसमस्मितंक
विविधंपूपकंचैवमंगल्यंत्रीणिपाजसः। एवंसर्वंततोदद्याघेमजापनिनाप्पितः। कर्म्मणा। विधिदृष्टेनशुद्धेत्तागवतःशुविः। प्र
निःसलिलफलंचैवकर्म्मिणापातिनसंशयः। एवंसर्वंततोदद्यात्

॥ नामेन ततो ध्यात्वा इमं मंत्रमुदाहरेत् । योसौ नवं तिष्ठते सर्वे योग प्रधानं संस्थितो लोकानि काष्ठेसु सन्निध्यम लोकनाथसुप्र
तीन तिष्ठ हि सर्वदेवः ॥ एवं संस्थापनं कृत्वा काष्ठस्य प्रतिमासु च । पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा शुद्धे तां गवते सहाप्रज्ञाल्य दीपकान्पु
ष्पाक्षतांसुसंस्थितः नानतस्ततो नतः दृष्टेन वक्रं वामदक्षिणो ॥ ततस्ते कर्मणिः सर्वे शुद्धे पैशुन्यवर्जितः । नमो नानाजायात्तु कृत्वा इ
मं मंत्रमुदीरयेत् । कुर्वन्ति स्नानं तेषां विधि दृष्टेन कर्मणा ॥ एतत्कर्मविधानेन मम काष्ठस्य सुंदरि । चर्मसंस्थापनार्थाय एतल्लेक
थितेमया । यस्त्वनेन विधानेन अर्चीकाष्ठस्य स्थापनात् । न सर्वां छतिसंसाने यमलोकं न गच्छति ॥ ॥इत्यादि नानाहपुराणोक्त
गवच्छाश्च मम काष्ठार्चास्थापनं नाम ॥ ॥वानाहवार ॥ ॥पुनरन्यं प्रवक्ष्यामि तच्छृणु ॥ महि वसुंधरे । यथा तिष्ठामि शैलेषु
प्रतिमानामितलतः सुरूपां च शिलां दृष्ट्वा निशल्यां सुपरीक्षितां । सुदक्षोरूपकान्न्तुशीघ्रमेव निजोजनेत् शीघ्रमालिख्य तस्तत्र
एवं तेन वर्त्तितेन वा आलेख्यलेखयित्वा तु मम कर्मपरायणः । अर्घं प्रदक्षिणां कृत्वा मधुलाजासमन्वितैः । दीपकं च ततो दद्या
द्बलिं दध्योदनं तथा । नमो नाना यात्तु कृत्वा इमं मंत्रमुदाहरेत् । मंत्रोच्यते ॥ योसौ नवान् सर्वजगत्प्रवीनसमानतो न्यमुहत्त
प्रधानाः एतेन मंत्रेण तु वासुदेवप्रवनेश्रपुतवनाद्धजजज जाच वद्धेश्वसुप्रतिष्ठितकीर्तिस्वबद्धे तद्भूति ॥ एतेनैव तु मंत्रेण ॥
कृत्वा यस्य पाद्यं एवं रूपं ततः कृत्वा दध्या देवीं शिलो ब्रजेत् । ततो वेस्नपनं कुर्यान्सर्वगंधसुगंधिभिः । ततः संप्राप्य लक्ष्मणमेपू
र्वमुखेन कार्येणात्रापिंतोनेकशुक्लवस्त्रे ॥ रूपितः शुक्लेन यज्ञोपवीतीच कृत्वा वेदं तधावनमूः । सर्वेषे पद्मंगंधं च इमं मं
त्रमुदाहरेत् । यो सौ न जानतिष्ठतिसर्वरूपमानावलं सर्वजगत्स्वरूपम् ॥ एतेन मंत्रेण तत्वरूपं संपूजितोतिष्ठसि लोकु
नाथ । घना ॥ धाना ॥ कुसुमा ॥ अपराजिता । अजनामनसंपूज्यस्ना ना वमनमंत्र ॥ ॥ ॐ नमो वासुदेवाय ॥ ॥एवं तु
स्थापनं कृत्वा शोनात्थोमम सुंदरि । ततोधिवासं कर्तव्यं पूर्वं प्रोक्त पदा सुच । यो मे संस्थापयेद्रूपं मम कर्मपरायणः । पापकेपा

प्रईत्तुप्पकाल्वहोनाव्राणिकानयेत्॥ ततोपश्चिमसंध्याजीदत्वा चत्वानदीपकं॥ पंचगव्यंचगंधंचवाना॥ सहमिश्रनयेत् चत्वानः
कलशास्त्रैवपादमूलेषुस्थापयेत्॥ गीतवादित्रघोषेण॥ नंदनासहकानयेत्॥ पठंति ब्राह्मणा॥ मधुरसामवेदध्वनान्विताः॥ ब्रलानक्ता
सहस्राणि पोपुनामंत्रवादयेत्॥ जप्यपठनतुरद्वैनश्रुतगीतस्वनं॥ च आगमिस्वामिकल्पा॥ ब्राह्मणामंत्रपण्ये स्थितः॥ एवंतुपठतस्तेषां
व्राह्मणा॥ सामगाजना॥ ममसंस्थापनार्थाजपपठन्निममकर्मिकाः॥ तत्रवादित्रघोषे॥ सामगावाजवेनया॥ तान्केवमहुनेणवगी
तेनानुमनात्तुविनिश्चितार्थं तु ततः कृत्वाप्याप्येनागवतःशुचिः॥ पुनर्मोस्थापनंकुर्यादिमंमंत्रमुदाहरेत्॥ आगच्छहेजनत्रसमेत
शै०॥ ३०२
तुकींपंचेन्द्रियाणपक्षजतथाप्रधानः॥ एतेषुतुतेषुचर्तेवियातास्त्रुवासितातिष्ठसिलोकनाथ॥ एतेनमंत्रेण॥ समिधाप्रशातेति
लमघुघ्नतहोतव्यौ॥ एवंसन्निहितोत्तजानिति॥ व्यतीताजीतुसर्वेष्वप्यधिजातेविमलेननः॥ पंचगव्यैततःपीत्वामंत्रेण॥ विधिपूर्व
कं॥ पंचगव्यैसलाजैश्चपंचगव्यजलन्तथा॥ ततोमांस्थापनंकुर्यादनिसंतिष्ठतोमम॥ गीतवादित्रशब्देनब्राह्मणानांध्वनिनेनवो ३०२
सर्वगंधैततोगृह्यइमंमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्राः॥ ॥जोसोलवीलन॥ लनभूततेजोसिलनपापवसवादिवू॥ ॥एतेन
मंत्रेण॥ व्रविश्पमांसंस्थिताविष्णोःस लोकनाथ॥ ततएतेनमंत्रेण॥ प्रासादंप्रवेशयेत्॥ प्रतिमाख्या पितव्यामेमघ्येतुनतुपा
स्वतः॥ एवंसंस्थापनंकृत्वादद्यादुद्धृत्तेनैविना॥ चंदनंकुंकुमंचैवमिश्रंकालेपकेनच॥ एवंचोद्धृत्तेनैकृत्वाइमंमंत्रमुदाहरेत्॥ राजासो
नवान्सर्वजगत्प्रधानःसंपूजितोत्रफलहस्त तिन्पांप्रवंदनाकानता॥ मंत्रपुष्पकासुस्वागतीतिष्ठसिलोकनाथ एवंसंस्थाप
नैकृत्वागंधमाल्यानिनिवेदयेत्॥ शुक्लवस्त्राणिमेदद्यादिमंमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥ॐदेवदेवप्रभुवृक्कृतोनमेपुवा॥ अर्घ्यादि
जसतविल्लं एतेनमंत्रेण॥ नवगंधवस्त्रंधनस्त्वमंत्रेण॥ पुनाहृतानि॥ एवंवस्त्राणामेदद्याद्विधिदृष्टेनकर्मणा॥ धूपनैमततोदद्या
कुंकुमागुरुमिश्रितं॥ एवंवैधूपनंदद्यादेवंमंत्रमुदाहरेत्॥ मंत्रः॥ ॐअश्वोत्रनादिप्रभुमध्यपनंपनापणाः मनःप्रसादवसुमनः

प्रतिग्रहस्य च भूपमिति । इत्येष्वेवापनाद्येषु कुर्यो हैमम त्रापणां । पूर्वोक्तेन विधानेन येम पान्नू ष्पिलामुना । एवं श्रापणां कृत्वा जलमावमनीकु
तु । शान्तिजाप्यन्तु तद्गमे सर्वसिद्धार्थसाधकाः ॥ मंत्रः ॥ ॐ शान्तिन्त्रो कुर्वन्तु लोकनाथनाद्याश्च नाध्यश्च सत्राह्यानी सवालवृद्धेच गवां च शान्ति
कन्या च सा सर्वपवित्रता च ॥ नोगानशर्जवु सर्वभूतानां शान्तिमुर्वी हे वर्द्धन्तु कर्म्मकानां । पुनर्निजां जालपजेन्यो वर्षेतु प्रभुः क्षो यस्य कालस्य स
र्वपांशान्तिलभन्तु ॥ एवं विधिं ततः कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ पूज्यस्तु भगवतान्भूमे यथान्याये न कर्मणा ॥ लोजयेद्ब्राह्मणान् ॥ स्तत्र तथोत्पन्नेन भोज
नेन । य एतेन विधानेन कुर्यो तीर्थस्थापनं मम । यावन्तु मम गात्रेषु जलविंदुस्तिजायते । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गे लोके प्रतिष्ठति । यो मीर्थस्थाप
येद्भूमे सर्वलिंकान वर्जितः । तानि तानि स्वकुलानि लेन सप्तसप्त च सप्ततिः । एतन्ते कथितं तद्धे शैलकास्थापनं मम ॥ धर्मेसीधानामघोजमममतं
सुखावहं ॥ ॥ इत्यादिवाराहपुराणे ॥ श्रागीतिहासे भगवद्धान्त्रे शैलाद्यस्थापनं नाम ॥ ॥ वाराह उवाच ॥ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्या
मि तद्धृणुष्व वसुंधरे । तिष्ठामि मत्सम यं चापि प्रतिनिष्ठितमद्भुतं । कृत्वा न मत्समप्रमद्योचित्रसुरांच अखंडितां । नाश्ये च वामनो कुर्यो न
वक्रां नाधिकां कुर्यात् । ईदृशीं प्रतिमां कृत्वा मम कर्मपरायणाः । भूमे सर्वाणि कर्माणि यथा वानो चतेतथा । दिव्यकाष्ठमलातेन मन्मत्येतत्र
कान येत् शैलजा वा ततो भूमे मम कर्मपरायणाः । ताम्रकांस्येन नो यानि सीव स्वात्र प्रसीतिका । कुर्वंतु शुभकर्माणः केचिद्धानेति च
पुनः । अर्च्चनेऽर्पने वेधां मम कर्मपतिमहान्ये । केचिल्लोकापवाने ॥ ख्यातं कुर्वन्ति पूर्वशः । कुर्याल्लोचांवमेकश्चित्पूजां कुर्वन्ति मानवाः
पूजयेद्यदि वा च क्रं मम तैः शैलं तत्व । भूमे एवं विजानीहि स्थापितो हं न संशयः । सर्वे सीपत्प्रतिष्ठामि पूज्यमानं महं ततः । मंत्रेवोधि
धिपूर्वं ॥ नामां कर्माणि कानये ॥ एवमेतन्महाभागे मम यासीं प्रतिकीर्त्तितः । मंत्रेणा विधिपूर्वा ॥ योद्ये ये तु मम सुंदरी । यस्त्वयं तं
प्रजल्पेन कर्मणा । प्रतिविधिष्ठितः । मम वैव प्रसादेन स पूर्वं गतमेव च । यथा कर्म्मा प्रतिष्ठन्ते कृत्वा तत्किमयां तिके । निपेज्जलांजलिम
ग्नेयदिग्भागात्मनः क्रियां । किं ते पुष्पेन जाप्येन सहस्रोणाशतेन च । यस्य विन्नेष्यप्रसन्नेन मनसा न चलावली । एवमेतन्महाभागे मया गु
ह्यं प्रकीर्तितं । मत्राम यां प्रतिमां कृत्वा दृष्टासु प्रतिनिष्ठितः । अर्चा एवं वै यनजत्र कुर्यात्तस्याधिवासनं । प्रथमंलोग हीतयो यथान्त

नो॰ मिंनगच्छति॥ स्थापयेच्च यथान्यायं पूर्ववद्विधिसंस्थितां पंचगव्यैर्गंधैश्च वा॥ ततश्च मिसयेत्॥ ततो मे स्नपने कुर्यादिमं मंत्रमुदाहे-
रेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥यो सौ नवान्सर्वजगत्प्रसादयो न प्रजलेन विनिर्मलो कामः॥ आजानु आजानु कुर्तु प्रसादसं तिष्ठ दृढो सु नमः॥ मम
जेषु। कानां कनाणां त्युम्न तेजं पुति मान्मतिमान्न मेम हापुनु प्यापदुति॥ एतेन मंत्रेण॥ प्रविश्य वेश्मसंस्थापयितव्यं। एवं प्रवेशितं म-
304 लाविधिदृष्टेण कर्मणा॥ दिवसं स्थापयेत् तत्र वेयाद्युपनितिष्ठते॥ एवं संस्थापितं मातुं पूर्वन्यायेन निश्चितः चलानां कुलशाग्रसे
इमं मंत्रमुदाहरेत्॥ मंत्रः॥ ॥ॐ वनुगां समुद्रो लब्धा पूजितो धाम प्रतिप्रसन्नः॥ एतेन मंत्रेण॥ मम॥ निष्पेकं त्राणं वनिष्टं हि सुहृद्वायुः॥ अ-
ग्निर्भूमिरापः नस यजसवितं नमः पुनुष्पोलमापइति॥ एवमसिष्पेवनं कृत्वा मम कर्म्मेयनाजा॥ पूर्वन्यायेन मां भूमिगंधमाल्यैः समभ्यर्चयेत्।
श्रीः॥ अगुरुं चंदनं कर्पूरं कुंकुमं चन्दनं तथा। नमो नानाजा॥ त्वत्क्या धूपं मीतत्र दीपं ते। धूपं दत्वा तथान्यायं दीपकं वस्त्रं दापयेत्। नमो नानाजा॥
३०४ त्युम्लाद् इमं मंत्रमुदाहरेत्॥ मंत्रः॥ ॥वस्त्रेण॥ पीतेन सदा प्रपन्नेनेन प्रसन्नेन जगत्प्रसन्न भूगन्हातु वस्त्रे सुमुख प्रसन्न मिदं सन्तिष्ठ भ- ३०४
गवान्प्रसन्नः॥ ततः स एतेन मंत्रेण॥ वस्त्रं दद्यात् यथोचितम्। पूर्वन्यायेन मंत्रेण॥ एवं कर्म्म॥ कानजेत्। कृत्वानुविमलं कर्म्म तन्मया
पतिकीर्तितम्॥ ततो मे प्रापनं दद्यात् पूर्वन्यायेन संस्कृतम्॥ एवं तत्र विधिं कृत्वा स्थापनार्चान्नप्राप्य पश्चात्समप्रपन्नं कुर्यादिदं मंत्रमुदीनजेत्॥
मंत्रः॥ ॥ॐ शांतिर्देवानां शान्तिस्त्वब्राह्मणानां नानां शान्तिर्दृष्टं ज्ञानां बालानां वै वृशान्तिः पाजेन्येसर्वतत्रीहि शांतात एतेन मंत्रेण॥ शान्तिः कृ-
त्वा महोजसं। पश्चान्नागवतीपूजयेत् यथान्यायेन संस्कृतः॥ एवं नागवतीपूजयेत्ततो ब्राह्मणा॥ पूजनं। पश्चाद्दक्षिवादनं कुर्यादुपपन्नेन व्रा-
ह्मणा॥ स्वयथा पूजयेत् गृहशान्त्यै दर्कं तथा। दद्यात् छिन्नसिमां भूमे यदि चेत् सिद्धिमुत्तमाम्। एवं विबर्ज्ज्ये न कृत्वा जेचतत्र समागमान्॥
पूजयेत् गुरुं तत्र यदिच्छेन्मम सान्मताम्। यो गुरुं पूजयेन्न प्रथाविधि दृष्टेन कर्म्मणा॥ तेनाहं पूजितो नित्यं देवि सत्यं ब्रवीमि ते। तुष्टो
ददाति कृत्स्नं॥ नाममात्रं न नाधिपः॥ आवत्स्व पदयजन्तं हेलयाम च्छते गुरुः॥ तथैव मम शास्त्रेषु मम मे व वचनं श्रुतं सर्वशास्त्रेषु
कल्पा॥ गुरुपूजा व्यवस्थितः॥ य एतेन विधानेन कुर्यात्संस्थापनं मम॥ तानि तां स्वकुलात् एत्री॥ त्रिंशाच्च सप्ततिं गजदत्त जल

विंदूनिममममार्गेपुण्युज्यते॥ तावद्वर्षसहस्राणि ममलोकेप्रमोदते॥ एवंतेकथितंत्वमेस्थापनमुत्तमजस्वत॥ कथयिष्यामि
तेप्यन्यं सर्वंत्वं भागवतप्रियजम्॥ ॥इत्यादिवाराहपुराणोक्तागितिहासेभगवच्छास्त्रेमृत्स्नाजाह्नवी स्थापनंनाम॥ ॥वराहउवाच॥
ताम्रेणाप्रतिमांकृत्वाल्लखन्रूपांचैवताम्रनम्॥ उचितेनोपचारेणवेश्ममध्येउपानयेत्॥ ततोवेश्मउपागम्यस्थापयित्वाउदङ्मुखः॥ चित्र
जांचैवनन्त्वेकुर्याद्वैवाधिवासनम्॥ गजनेसर्वगंधेनपंचगव्येनमिश्रितं॥ स्थापयेद्वततोमांवेश्मनंमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॐजोसौ
त्वंतिष्ठतिसाञ्जितभूतस्ताम्रकेलिष्वतिनेत्रभूतः आपान्तमाजान्तसर्पवत्भूताः गम्यउपगमनम्आगमसमिमंस्थापनगुह्यत्रमाणम
जजनमार्जितित्वंपुनुण्योत्तमइति॥ ततएतेनमंत्रेणास्थापयित्वापशस्विनी॥ पूर्वंन्जाप्येनमेतत्र भूमेकर्म्मणि॥ कानजेन्॥ व्यतीताजी
नात्रार्तागुदितेवदिवाकरे॥ प्रसन्नासुविसान्तेषःस्नापनंममकानयेत्॥ ब्राह्मणैः पठमानेपुगीतवादित्रनिस्वनैः॥ मंगलानांदवृहवो
स्थापयेद्वानमूलतः॥ ध्यानमूलमुपागम्यसर्वगंधसुगंधिभिः॥ ततोमेस्नापनंकुर्यादिमंमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥जोसौत्वंबीसर्वेवन
प्रविष्णुमाप्तावलेजोगवलप्रधान॥ आजाहिमांमंत्रपूतपूर्वसंतिष्ठतास्पिलोकनाथात्वलनप्लवनप्लावनत्तावनतपनस्वस
नस्वर्णेतिष्ठतमेत्तगवत्पुनुण्योत्तमाज॥ ॥इतिमूत्रम्॥ ॥ततोध्यानमुपागम्यवेश्मशीघ्रंप्रवेशयेत्॥ विधानिवेशनंकृत्वाजथाजो
गेनसंस्कृतम्॥ स्नापनंचततोदद्यात्सर्वगंधेनत्वोदकैःशुभैः॥ सर्वगंधयविमिश्रेणमनोज्ञैःशीतलैःशुभैः॥ एवंमांकल्पयित्वातुममशास्त्राणु
सारिणः॥ नमोनानाजगोत्सुकःपूर्वमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥ॐआकाशप्रकाशजगत्प्रकाशमासासुरलब्धपाशः॥ एतेनमंत्रे॥
करोतिवासःसर्वं पूजितस्त्विष्टहिलोकनाथ॥ अपदपदमध्यअनदअनदउपनिष्पदगादतिष्ठभगवोमम॥ ननमःपुनुण्योत्तमाजइति॥
एवंवस्थापनंकुर्यान्ममशास्त्रानुसारिणः॥ यथान्याप्येनमेतत्रगंधमाल्यैःसमर्च्चयेत्॥ ममाच्चनविधिंकृत्वागंधपुष्पंप्रदापयेत्॥ ॥
मंत्रः॥ ॥ॐएकत्वतगन्हवस्त्राण्येपिमंत्रभूतः॥ उपारातातिष्ठमलोकनाथ॥ भूतःपवित्रःममंत्रमुद्धमबापिनमवत्रमेजनमःपुनु

पोत्तमाय इति सूत्रम्॥ वस्त्रैर्विभूषितं कृत्वा मम कर्म्मेपनायताः। यथान्यायेन मे शीघ्रमत्रैनीं तत्र कारयेत्। अर्चितालीक्रते कृ - गं
धिर्धूपमिश्रितम्। पूर्वन्यायेन मे दद्यात्स्नापनीं लोकभावनम्। कृत्वा तु स्नापनं सिक्तं दद्यादाचमनीं विभो॥ ब्रह्मा। शिवाद्यो य इमं मं
त्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥ॐ शीतिदेवानीयशश्वदेवेष्णुशीतिर्द्धिप्रा। शान्तिनाशिनाश्शिशान्ति द्विवालकानां श्रीहिपये न्यशीतिर्वेगु
305 द्विणीनी। एवं शीतिमुपागम्य पञ्जनन्नां वसुंधरे। गुरुं तां गवतावेवमर्चयेत यजोदिता। एवं संपूजनं कृत्वा मम शास्त्रानुसारितः। ब्रह्म
। णान्तो यजेत्तत्र यथोत्पन्नेन माधवि। ततः शान्त्योदकं कार्य ब्राह्मणस्त्योवसुंधरे। शिवे शान्त्योदकं दद्याद्य दिच्छेत्सिद्धिमुत्तमम्। पूजयवि
प्रां विसर्जित्वा कुर्यात्पादानिवेदनं। गुरुं संपूजयेत्पश्चाद्ध्वालंकारोनवतिनाहपूजितात्मे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। गुरुं तु र्ये समनु
श्रीग॥ च्यतश्रवमा। कृतेनव। नाहं सत्येनतिष्ठामि पुनः सत्यं ब्रवीमि ते। य एतेन विधानेन कुर्यात्संस्थापनं मम। कथयिष्यामि तं दे
३०५ काल्लेन प्रतिमा येनीयावन्ति जलविन्दूनि मम स्नानेषु सुंदरि। तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते॥ ॥इत्यादिवाराहपुराणे॥
गिति हासे भगवच्छास्त्रे ताम्रार्चा स्थापनं नाम॥ ॥वाराह उवाच॥ ॥कांसेन प्रतिमां कृत्वा स्वरूपां प्रतितिष्ठितां सर्वांगिमस ३०५
मायुक्तां विमले सर्वकर्म्मसु निर्मितां। तत्राज्येष्ठासु नक्षत्रे मम वेश्म उपानयेत्। गीतवादित्रशब्देन वह्नोमंगलालया। सर्वं गृह्य
तथान्यायं इमं मंत्रमुदीरयेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥योसौ त्वं वानुसर्वेजनेषु देवः। धाता विश्वगोप्ता विश्वकायो महात्मा। प्रसन्नो
भगवान्मे प्रसन्नः संपूजितस्तिष्ठ सिलोकनाथः। अर्घं दत्वा यथान्यायं स्थापयेत उदङ्मुखः। यथान्यायेन संस्थाप्य तत्तु कु
र्याधिवासनं। दत्वानः कलशांश्चैव पंचगव्य समायुतान्। सर्वगंधानि जालाश्च प्रियं गुकेसरोरुच। ततस्त्वाहं गते सूर्ये शुद्धे ती
गवतः सह। स्थापनं कुरुते त्वं मे मम संस्थापनक्रिया। गृहीत्वा कलशांस्तत्र शुद्धान्तगवतात्तथा। नमोनारायणायेत्युक्त्वा इमं मंत्र
मुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥आदित्येवीं ब्रह्मणुगान्तकल्पः सर्वेषु कालेष्वपि कल्पयन्तः। एकोत्तवान्नास्ति कुतो द्वितीयः उपागतास्ति

त्रहिलोकनाथ। कान्तः विकान्तः अकान्तः सकान्तः खकान्तः खगदस्वरूपः। जनमजनधृतिरूपः। अरूपमितिमनः। पुनुप्पोत्लमाज इति सूत्रम्।
व्यतीतान्तेतु नाम्ना जामुदितेयदिवाकरे। खितेन वामुहूर्तेन प्राप्तेमूलेष्वुचोत्तरेषु। पूर्वाह्णेन विधानेन मम शास्त्रानुदर्शिना। स्थापयेद्वानम्
त्वेतु ममवेश्मनि सुदिनेः। सर्वशान्त्योदकैर्गन्धसर्वगन्धफलानि च। नमो भगवते तेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ मन्त्रः॥ ॥ॐ इन्द्रस्तु भगवान् त्वं वज्रम
न्तेतु ममवेश्मनि सुदिनेः। सोमबृहस्पतिश्च शुक्रः शनैश्चरस्तथा बुधः सर्वमादित्यमग्निं नैरिमिश्व। सशीतु नरमिलथैव। सवैष्णवधिनेवमानुतः स
वेशानीनशान्त्या देहेव सन्त्वा पुनुप्पोत्लमाज इति। सर्वदेवं नमस्कार्य ततएतेन मन्त्रेण। कृत्वा कर्मसु पुण्येनैव प्रमादकृतं सर्वं ततो वेश्म
प्रवेशयेत्। प्रवेशयित्वा वेश्मेतु एकान्ते मम कर्मिकाः। स्थापनेन तु यथान्याय्यं जनयादोष्णोन विघ्नते। निर्दोष्येतु ततो ज्ञात्वा सर्वपार्श्वेषु ष्टष्टतः
सर्वरत्नसमायुक्तः सर्वगन्धैश्च केसरैः। चत्वारः कलशास्तत्र मम शास्त्रानुसारिणः। पूरयेत् तथान्यायं मम गात्राणि स्थापनीसु विशुद्धेन म
नसा इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ ॥मन्त्रः॥ ॥येते शानायेच तत्र समुद्राः नद्यस्तथा तीर्थानि सुपुष्कलानि। उपागमन्वेश्मतवप्रसादा मनसा सुसु
सुद्धश्वेतिनमभः॥ ॥पुनुप्पोत्लमाज इति सूत्रम्॥ ॥एवं संस्थापनं कृत्वा मम शास्त्रानुसारिणा। सर्वं नमोत्तत्रार्घ्यं नीतितथा दिते त्र्यर्चि
तालीकृतं कृत्वा माल्यैर्यादि धूपनैः। पश्चाद्वस्त्राणि मेदधान्यममगात्राणि तु प्रिता। आनयित्वा ततस्तत्र स्थापयित्वा ममागतः उक्तो तो वर
गोगत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ ॥मन्त्रः॥ ॥ॐ आवध्वल्द्धं तनवः सुवृत्तः सर्वेष्वुचवसुवस्त्राणि मोगृह्णातु सः सुवस्त्रा स्मानुग्रहलिष्ट लोकध
व हउपवेदवेदनादेवत्रग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदसंस्तुत इति नमः परीपनाय॥ इति सूत्रम्। अर्चितालीकृतं कृत्वा सर्वोपजाजे नसुदिनि
पश्चान्मे प्रापनं दधान्मन्त्रेव विधिपूर्वकं। प्रापणं तु लतं तत्र पूर्वमन्त्रसमन्वितं। पश्चादाचमनं कुर्यात्छान्ति चोक्ता तस्तथा। जप एतेन विधा
नेन इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ ॥मन्त्रः॥ ॐ कुर्वतो वज्रस्तु वज्रा स्ता। वेदास्त्वत्वानोजिग्नहाख्याप्पूरव सर्वतत्र सनित साग नाश्वरशीतिकुर्वता
जमजा सर्वेचो ज्ञा जामः यमः कामः दमः कामरूनमः पुनुप्पोत्लमाज इति सूत्रम्॥ इत्येवं वापवानेषु मम कुर्यात्त्रिदनि॥ अत्निवाध

गुरून्सघोन्कृत्वावैचात्तिवादनम्। तं तु कृत्वा यथान्यापि पूज्यास्ता भगवतीसुविः। तेषां संपूजनं कृत्वा पूजयेत द्विजातयः। तेषां साष्टोदकं
गन्धधूपद्विजानां कमलेन्ययाम्। मुख्यमेवाहं पूजितास्तवेन। सर्वैर्विसर्ज्यजित्वा तु यथाते समुपागताः। गुरुं संपूजयेत्तत्र दानसन्मानमेव च।
योगुरुं पूजयेद्देवि तत्क्षपात्तावेनर्धुं दत्ते। तेनाहं पूजितो देवि एवमेतन्नसंशयः। त्रालुताान्समस्तक्षपाव गुरुं स्वैवात्तिनं ददाति। नाशयामिनसंदे
हः एतत्सत्यं ब्रवीमिते। यावन्ति विन्दूनि ममगात्राणि स्थापयेत्। तावद्वर्षसहस्राणि स्थापकोममसीस्थितः। य एतेन विधानेन नूनमेसंस्थापये
न्ममो तानितास्वकुलास्तेन शतरवंनसंशयः। एतत्ते कथितं तद्वै मम कौहेन स्थापनं। कथयिष्ये [illegible] मितध्येवं नोपन्नूपप्रवन्तेन॥ ॥
इत्यादि वाराहपुराणोद्धागिति हासे भगवच्छास्त्रेकोस्य प्रतिमास्थापनो नाम॥ ॥वाराह उवाच॥ ॥सौवर्णन प्रतिमां कृत्वा सुरूपंनिर्मलां शु
चिः। सुश्लिष्टं चैव निर्व्रणां संघृतः पतितेप्सितं। चंद्रपाण्डुरसंकाशं कर्मसुशुक्लनिर्मितं। सितावलमनोज्ञं च दीप्यमानं दिशो दश। तादृशीं प्रतिमां
श्रीः॥ कृत्वा मम कर्मपनाजायाः। अर्घपाद्यादिसंपूज्य मिदंमंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥ॐ सर्वलोकेष्वपिलब्धवाघ्रैःसंपूज्यमानस्त्वदिवौकसानाम्। २०५
उपागतो गन्धहि सर्वमेतत्प्रसीदसीतुष्टतु लोकनाथ। इज्यः पूज्यः ज्वलत्सूर्यः जनमः कर्मोऽग्निहोत्रस्वेति। नमोऽस्त्रादित्यम व्यय रूपायज्ञ
इति सूत्रम्। ततएतेन मंत्रेण अर्घं दद्याद्यथाविधिः। विमानो विहतायश्च स्थापये दुत्तनामुखं। रत्नेष्वाखापिच नक्षत्रे नासोकर्क एके स्थिते।
अस्तंगते दिनकरे स्वजनेजपतत्सपा। कुर्यादधिवासनेतत्र विधिवन्मंत्रसम्मितं। चत्वारः कलशास्तत्र चन्दनोदकमिश्रिताः। सर्वौष्धिस
मायुक्ताः सहकानविभूषिताः। ततश्चैकार्मिकाः सर्वे मम शास्त्रानुसारिताः। गुणोस्तुवचनं देविमनोज्ञं सुखशीतलं। नमोनानायजाोत्युक्ता
इति मंत्रमुदाहरेत्॥ ॥मंत्रः॥ ॥योसौमनसंवाहिनं तः सर्वलोकसाधानतास्थापनानांश्रृतस्त्वा आयातु आयातु सर्वलोकनाथसेवा
तसीतिष्ठ हि लोकनाथ। मेतुः धुवः नानायजाः अजयः सोमानृपः। कालः कलामुहूर्तं वैधमोजमेवप्रसूतः जयगात्रोसौ नवा तेन
कनमस्त्रादिमध्याइतिसूत्रं। व्यतीतायां तुनाथ्यायां —— सूर्यमंडले। दिशासुच प्रसन्नासु धानमूलेषु स्थापयेत्॥ एवं संस्थापितं कृ

त्वाममममागोनुस ॥ ॥ गंधदैः पूर्तार्जयथान्याजीतत्र कुजोत्तिष्ठेवनी । तेनज्ञातेनगुडु ॥ ततोन्जतेनच जुष्यते । नमो नानाजातोत्तस्थ्य्क
इमं मंत्रमुदाहरेत् ॥ ॥ मंत्रः ॥ ॥ कजोसौगमनाजासुनतिलोकानिदर्शयते । नवग्रा ॥ म्पतेसः अद्य मायग हा गमतिसानुगनति
ष्ठहिलोकनाथ ॥ एतत्तर्पणं पनाया ॥ होतहोत्रापनिवर्त्ताजातरवेतिनमः अनन्तायजइतिसूत्रं ॥ एकान्तिणेवनीं कृत्वाममशास्त्रानुसा
रि ॥ ततस्तूर्जं विनीतास्त्वदेदीमध्येष्वस्थापयेत् ॥ ततो मांसघ्रितं पञ्चपर्वदीपैर्विवर्जिते ॥ स्तुतिमान्मतिमांस्तैव विधिर्मत्राणि स्थाप
येत् ॥ पुनः कर्तव्यमेतन्मेस्थापनं ममशोधने । जिनाहितत्रतिष्ठामिमंत्रपूतेन सम्मतौ । कलशानि ततो गन्धधूपयथान्याजेनपूजितै ।
नमो नानाजातोत्तुस्थ्याः इमं मंत्रमुदाहरेत् ॥ ॥ मंत्रः ॥ ॥ ओं जोवेदवेदांगपनावसिक्तोजोसर्ववृन्देष्वपितावत्तावी । इज्यानन्ष्टानजज्ञा
जजस्वसानुगनपूर्तिलिष्ठतिलोकनाथः ॥ घनघनकनघनगनघननसंजातवातकाननेचेतिनमः पुंडुपोत्तमाजइतिसूत्रं ॥
एवं संस्थापनं कुर्यो द्दृष्ट्वा पुष्केनवेतसा । अर्चयित्वा यथान्यायं जेमजापूर्धनाप्रिता । अर्चितालंकृतं कृत्वाममशास्त्रानुसारि ॥ ॥
नीलवस्त्राणि गोदध्याज्यजाणि समन्तूण्याः ॥ ततो वस्त्रमुपागम्य जानुस्त्यांपतितो भुवि । नमो नानाजातोत्तुस्थ्याः इमं मंत्रमुदाहरेत् ॥
मंत्रः ॥ ॥ ओं जोसौ नवान्तवं द्रकिना ॥ प्रकाशः सेस्वस्यकुंदस्यववर्षाघानः नीलोदयकेमुदवा ॥ देववस्त्राणि गन्धहनवतिष्ठनाथ ।
वेष्टस्व वेष्ट्य अनन्तःशन ॥ मा कृन ॥ कानासुलत्तांश्रेष्ठसुवर्ज इति सूत्रं ॥ ततएतेन मंत्रेण ॥ कुलर्तं नानातोस्तु तज्वल्वानुप्राणा ॥
ध्येवमावापेः शास्त्रसंस्तुतः सर्वलोकहितायोपशान्तिर्मंत्रमुदाहरेत् ॥ ॥ मंत्रः ॥ ॥ ओं जोसौ ब्रह्मदेवस्यपुनः शान्तिनुजस्यविष्णो
हिजेवनात्रोशान्तिलोकनीजेमजापूर्धेसु कृ अचलवलरवेवलउचलघवलानविन्दप्रत्तवउत्त वस्वेति । नमः संस्थितानां वासु
देव इति सूत्रं । एवं शान्तिं कृत्वा सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पूजा भगवती तत्र यथान्यायेन संस्कृता । ततः संधूपनं कृत्वाममलक्ष्मी स्व
स्थितं । ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र उपपन्नेन भोजयेत् । ततः संपूज्य विप्रा ॥ गंधशान्त्यो दक्षिणं शुक्तं कुर्यात्सुज्ञा ॥ तत्र ममकस्मेषु

जे० तावहम्य।त्राणानांस्वजनांश्चैवबान्धवांश्चवद्धतोजलिः।शीघ्रंविसर्ज्जयेत्तत्रयेतत्रसमुपागताः।विसर्ज्यतांस्तदासजनंगुरुंप
त्तेनपूजयेत्।दानमानेनसत्कारैर्भोजनैःघृतदैःश्रुतैः।एवंसंपूजयेद्भक्त्यातैस्ताहिपूजितैःसदा।यावन्तिजलविन्दूनिमम
307 गात्रेषुस्नापनैं।तावद्वर्षसहस्राणिविष्णुलोकेसमोदते।यएतेनविधानेनसूर्मेसीस्थापयेन्मम।ताऽतास्वकुलास्तेनममकुम्भे
सुनिर्मिताः।एतत्तेकथितंदेविनोपमीमांचैवस्थापनं।सुवर्णस्यप्रवज्जामिस्थापनंममयन्त्रिजनम्।तथैवनाजतौकुम्भेल्तथैवव
सुवर्णिकै।तेनैवविधिनासर्वमीत्रावाहनस्थापनं।कुम्भोत्पूर्णोक्तेनविधिनाभ्यर्घदद्यात्प्रागुदाहृतं।यत्फलंदानुशैलादि
श्रीः॥ नाजतौ X तत्फलंकोटिगुणितंतल्लत्तेनात्रसंशयः।कुलानितानजेषुत्त्वपुतान्येकविंशतिः।यातिमल्लपतौचमेपुननाद्द
३०७ त्तिवर्जितिः।एतत्तेकथितंसर्वंजेत्वयापरिपृच्छति।नहसीविपुलंशो॥किमन्यत्कथयामिते॥ ॥इत्यादिवोनाहपुना॥
त्रागितिहासेत्तमवद्धाख्येनापमुवर्णस्थापनंनाम॥ ॥ ॥इतिश्रीनीलमतप्रकाशेवाराहपुराणोक्तशैलादिप्रति ३०७
माप्रतिष्ठापनविधिःसमाप्तः॥ ॥अथमत्स्यपुराणीयप्रतिमाप्रतिष्ठास्थापनविधिरुच्यते॥ ॥सूतउवाच॥ ॥
अथातःसंप्रवक्ष्यामिप्रतिष्ठाविधिमुत्तमम्।कुंडमंडपवेदीनांप्रमाणंचयथाक्रमं।चैत्रेवाऽथफाल्गुनेवाज्येष्ठेवाम
घवेतथा।माघेवासर्वदेवानांप्रतिष्ठाशुभदाभवेत्।प्राप्तपक्षेशुक्लेशुक्रमतीतेचोत्तरायणे।पंचमीचद्वितीयाच
तृतीयासप्तमीतथा।दशमीपौर्णमासीचतथासेष्टात्रयोदशी।आसुप्रतिष्ठाविधिवत्कृत्वाबहुफलप्रदा।आषा
ढ्तथामूलमुत्तनात्रयमेवच।ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यःपूर्वभाद्रपदातथा।हस्ताश्विनीरेवतीचपुष्योमृगशिर
स्तथा।अनुराधातथास्वातीप्रतिष्ठादिषुसस्यते।बुधोबृहस्पतिःशुक्रस्त्रयएतेशुभावहाः।एतैर्निरीक्षितंलग्नंनक्षत्रंचप्रशस्यते
नहतानावलंलग्नंग्रहपूजाविधायच।निमित्तशकुनंलब्ध्वावज्ञपितादुताधिकैः।युक्तस्थानेशुभेयोगेक्रूरग्रहविवर्जिते।

लग्नेचाङ्गे च कुर्वीत प्रतिष्ठादिकमुत्तमम् । अजनेविष्णुवेतद्वन्नरवडशीतिसुरवंतया । एतेषुत्थापनं कार्ये विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ अज
पूत्तेनुशाजनुरीखेते उत्थापनं तथा । मुहूर्ते स्थापनं कुर्यात्पुनर्ब्रह्मलेविबन्जताः । प्रासादस्याग्रतो वापि पूर्वे वा मंडपो भवेत् । हस्ता
न्षोडशाकुर्वीत दशाष्टादशवापुनः । मध्येवेदिकयायुक्तः पतिनिजि सर्वसमंततः । पंचसप्तचतुर्धापिकर्नाकुर्वीत वेदिकाम् । चतुर्ति
त्रीनतोषु कार्यं मंडपस्याग्रतु मुखे । अग्निर्गानेत वत्पूर्वे जाम्ये वाद्रुवनं तु वेत् । पश्चादश्वत्थवृक्षादि तं ने वग्नोयं तथोत्तरे । तन्मोक्ष
प्रतिष्ठानि च तुर्हिता निचाग्रजातः । स्यूपलिप्तं तथाग्नेन तूतलेस्यात्सुशोभनं । वस्त्रैर्नाना विधैस्तु धत्पुष्पपल्लवशोभितैः । मूल्वे
वं मंडपं पूर्वी चतुर्धोनेषु विन्यसेत् । अग्र्यगणान्कलशान्पंचो जलकांचनगर्भितान् । चूतपल्लवसंछन्नान् स्थितवस्त्रयुगान्वित
न् स्वच्छन्दनफलोपेतान्सर्वे दनोदकपूरितान् । एवं निवेश्य तत्कर्ते गंधधूपार्चनादिभिः । ध्वजाधिनो हग्रीकाजे मंडपस्य समंततः
ध्वजास्वलोकपालानां सर्वोदिक्षु निवेशयेत् । पताका जलदकानामध्ये स्थान्मंडपस्यतु । गंधधूपादिकैः कुर्यात्स्वैः स्वैः स्वमंत्रैरनु
क्रमात् । वलिं च लोकपालेत्यः स्वमंत्रेण निवेदयेत् । ऊर्ध्वं तु त्रलाणोदेयस्त्वधस्तात्पत्र्यवासुके । सैहिता यांतु ये मंत्रास्ते दैवत्याः
सुतोस्मृताः । तैः पूजा लोकपालानां कर्तव्या तु समंततः । त्रिनात्रमेकनात्रं वा पंचनात्रमथापि वा । अथ वा सद्य नात्रं तु कार्ये स्यात्पूर्
दाधिवासनं । एवं संतोनाणि कृत्वा अधिवासनमंडपी तस्याप्युत्तनतः कार्यात्स्नानमंडपमुत्तमं । तदर्धेन त्रिभागेन चतुर्भागे
न वा पुनः । आनीय लिंगमर्चां वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः । वस्त्रात्ननगणान्नैस्व पोपितम्यनिवानकाः । जमध्यामितितान् ब्रूजात्
यजमानोध्यर्तपन्नी । देवं प्रेक्षन्नणोकृत्वा नेत्रजपोतिः प्रकल्पयेत् । लक्ष्मणोद्धनाणीवन्देयलिंगस्यापि समासतः । सघृतमधुवल्मीद्घ
त्सिद्धार्थघृतपायसैः । शुक्लपुष्पैनलीकृत्य घृतगुग्गुलुधूपितं । विप्राणां वाचनं कुर्याद्घोषवापाचदन्नितान् । गामेकीकन
कं तद्वस्थापकानिवेदयेत् । लक्ष्मणां कानयेत्रत्यामंत्रेणानेन वै द्विजः । ॐ नमो भगवते तुभ्यं शिवाय हरजेनमः । हिनाणने

जे०

308

नमो विश्नो विश्वरूपाजते नमः। मंत्रोयं सर्वदेवानां नेत्रज्योतिष्प्रपिस्मृतः। एवमामंत्र्य देवेशं कांचनेन विलेपयेत्। मंगलानि च वाद्या
निव्रलब्धो पंचगीयते॥ ———— मंगलानि निवर्हाणि। लक्षणोद्धाराकुर्यालिंगस्य सुसमाहितः। त्रिधा विभज्य पूजांगं लक्षणी
स्याद्धि नागिकम्। नेरवात्रयं तु कर्तव्यं जवाष्टान्न नसंपुतम्। नस्थूलं न कृशं निघ्न न वक्रं छेदवर्जितं। निम्नां जव —— गानज्येष्ठलि
गस्यकानयेत्। शलक्ष्मा ततस्तु कर्तव्या सदा मध्यस कन्यसे। अष्टनागं ततः कृत्वा पश्चात्‌नागत्रयं ———— लम्बजन्मानिरेष्यीनुपारवजा
नुमजोऽसमं। त्वामपते पंचनागोद्ध संगमं कान्येत्तनः। तावत्र लंबजेद्धिद्वारजाव ———— चनुष्ठं जीनेष्पजोऽसंगमे न दृक्षेत्नागोपृष्ठत
सै०॥ ३०८ नवेत्। एवमेतत्समाख्यातं समासाल्लक्षणं मया॥ ॥इतिसीमतस्य पुनःप्रतिष्ठानुक्रीर्तने नीमंडपाध्यायः॥ ॥अथातः पनेप्र
वज्रपामिमूर्तिपानी तु लक्षणं। स्थापकस्य समासेन लक्षणं ष्ठितापुत द्विजाः। सर्वावयवसंपूर्णो वेदमंत्रविशारदः। सुनानावेत्तातत्व
लोलोतमोहविवर्जितः। कश्मीरमाचानदेशोनुउत्पन्नः स्वरूपताकृतिः। शोवावानततोनित्यं पार्श्वंकुलनिस्पृहः। समः शत्रौ च मित्रे च ३०८
३०८ ब्रलोपेंद्रु एनत्रिपः कृपापोहा धेतत्वज्ञो वा प्युशास्त्रज्ञपानगः। आचाजेस्वनवेन्नित्यं सर्वदोषविवर्जितः। मूर्तिपास्तु द्विजास्वेवं कुली
नानिजवलघा द्वात्रिंशत्पोऽष्ट॥ वापित्रष्टे चाप्युतिपानगाः। ज्येष्ठनागकनिष्ठेषु सुमूर्तिपावः प्रकीर्तिताः। ततो लिंगमथाद्योज
नीत्वा स्नापनमंडपे। गीतमंगलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत्। पंचगव्यकषायेन मृज्जिर्णं मोदकेन वा। शोधितं तत्र प्रकुर्वीत वेदमंत्र
तुष्टपातु। समुद्रज्येष्ठमंत्रे॥ आपोहिष्ठेति चापनम्। जामां राजेति मंत्रैस्वआपोहिष्ठेतिचापनम्। एवं स्नापततो देवं पूजयेद्गंध्या
नु लेपनैः। त्रछाघवस्त्रयुग्मेन नत्र निवस्थे पु दाहृत उत्थापु जेततो देवमनुलिप्य जलाशस्यते अमृतजे तिचतया नाजेतिष्ठे तिवा
पनः। नयेत्रलनथैवापिघृतं शीतलिपं सु॥ नचाश्रमोष्पवानयेद्धिद्वारनाकृत्सेन प्रवेशयेत्। ततः प्रासादजेमापाम्नापिस्थापयेत्पूर्ण
केतु विकुशानास्तीयेपुष्पाणि स्थापयेत्प्राङ्मुखं ततः। ततस्तु निद्राकलशं वस्त्रकांचनसंयुतम्। शिनो नामतु देवस्य जपन्नेवेवि

यापजेत् । आपो देवीति मंत्रे ॥ आपो स्मान्मातरं ने पिब । ततो दुकूलपट्टैश्च छाद्य तत्रोपधानकं । दद्याच्छिन्नासि देवस्य कौशेयं वावि
चक्षुः ॥ मधुना सर्पिषाप्यत्यज्य पूर्वं सिद्धार्थकैस्ततः । आप्याजस्वेति मंत्रेण ॥ आज्यातेतु शिवेति च । उपविश्य पार्श्वे जपेद्देवं गंधपुष्पैः समं
ततः सितं त्रति सन्नं दद्याद्वार्हस्पत्येति मंत्रतः । दुकूलपट्टैः कार्पासैन्नोनाविचैर्न्नथापि वा । आसाद्य देवं सर्वत्र छत्रं चामरदर्पणा
न्पार्श्वतस्थापजेत्तत्र वितानं पुष्पसंयुतम् । नन्दान्योप्यध्यजस्तत्र गृहोपस्कनाम् ॥ निवातानजनानि विचित्रासनजनान्याशनानि
च अन्तित्वाश्मूनमंत्रे ॥ जयाविन्नवतोभ्यस्त्राजीनं जो द्वैधं तं तद्वत्तज्जतोऽपान्नपापसमम् । ण्णद्भियैश्वनसेत धत्समन्त्रात्पनि पूनपेत्
वलिंदद्यान्नजन्ने नमंत्रे ॥ नेनन्नूनिशः । अवं च कंजजामहरु ति सर्वतःस्थानकेन्तु विमूर्तिपानहापजेत्व रखोत्सर्वदिनेन्तु विचक्षणः ॥ ४ ।
वतुनोधानपालास्वकालेतेषु विनिवेशजेत् । सीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तेषु मंगलम् । तथा च शान्तिकाध्यायमिन्द्रसूक्तं तथैव च
नज्रोक्षं च तथा सूक्तं पूर्वेनो वस्य चोजपेत् । श्रीसूक्तं पावमानं च उद्रन्तुनुष्पसूक्तं चलोकाध्या — सुक्तिनीं । तथैव मण्डलाध्याय जम
घर्पुर्द्धं जितोजपेत् । वामदेवं बृहत्साम जपेच्छ सामनत्यान्तनम् । तथा पुनुष्पसूक्तं च — सूक्तं च शान्तिकम् । तान्तुण्डानि च सामानि छंदो
गाः पश्चिमे जपेत् । अथर्वा गिनिसंत धन्नीलं नीद्रं तथैव च । तथा पनाजितादेवीसप्तसूक्तं समंत्रकं । तथैव शान्तिकाध्यायमथर्वाचो
त्तनेत्तपेत् । शिवस्थानेषु देवस्य स्थापको समभावनेत् । शांतिकैः पौष्टिकैस्तद्वन्मंत्रैर्व्याहृतिपूर्वकैः । पलाशोदुम्बनाश्वत्थ अप
मार्गाः शमीतथा । हुत्वा सहस्रमेकैकं — नुसंस्पृशेत् । ततो हेमसहस्रे ॥ हुत्वा हुत्वा ततस्ततः । नानिमध्ये तथा वज्रः शिन
स्वाप्याललेन्सुनः हस्तमात्रेषु कुंडेषु — त्तेपाः मूर्धतो दिशि । समेखलेषु तु कुर्युर्जनी निवकेषु वादनान् । वितस्तिमात्रपोनिः
स्याज्जोष्टसहशी तथा । आजाध्विजसंपुक्त्वा पार्श्वतः कलशोच्छ्रिता । कुंडात्कुंडान्तुसमानं ॥ संधितश्चतुर्नगुला । वितानं ॥ कृत
तद्वत्तुनसा ततो वेत् । वेदीमित्तिपनित्मजपत्रजोदशानिं नंगुलैः । एवं नवसु कुंडेषु लक्षा ॥ चैव बृहस्पते । आग्नेज शाकपाम्पेषु ।

जं० होतव्यमुदगायने सीत येलोकपालेभ्यो मूर्त्तिभ्यः क्रमशस्तथा। तथा मूर्त्त्यधिदेवानां होमं कुर्यात्समं ततः। वसुधा वसुनेताश्व
यजमानो दिवाकरः। जलं वायुस्तथा सोमश्चाकाशश्चाष्टमस्मृतः। देवस्य मूर्त्तयस्त्वष्टावेताः कुंडेषु संस्मरेत्। एतासामधिपा
न्यक्षपये विप्रा मूर्त्तिपा मताः। पृथिव्यां पाति सर्वास पशुं पचाग्निमेव च। यजमानं तथैवोग्रो न्वनुद्रस्त्वादित्यमेव च। तद्वोजलं सप
पातु वायुमीशानमेव च। महादेवस्तथा चंद्रं भीमस्त्वाकाशमेव च। सर्वदेवप्रतिष्ठासु मूर्त्तिप ह्येत एव च। एतेभ्यो वैदिकैर्मंत्रैर्जप्या
309 सैहोममाचरेत्। तथाशीतिघटं कुर्यात्प्रतिकुंडेषु सर्वतः। शतान्ते वा सहस्रान्ते स्रुक्स्रुवौ आहुति निक्षिपेत। समपादस्तथा कुर्यात् प्रशान्ता
त्मादि निक्षिपेत्। आहुतीनां तु संपातं पूर्णकुंभेषु संन्यसेत्। मूलमध्याग्रमंगेषु देवस्यैमावं सेचयेत्। स्थितं च स्थापयेल्लेन संप
सौ०॥ ताहुति वा निराघ्रातिजामेषु धूपनं नैवेद्यं च दनोदकं। पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः पुनः। पुनः पुनस्त्वदातव्या यजमा
२०९ नेन यत्नतः। सितवस्त्रेण सुते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः। विचित्रहोमे कर्त्तव्ये हेमसूत्रांगुलीयकैः। वासोभिः मजनीयेस्व प्रतिय २०९
मूर्त्तिषु शक्तितः। भोजनं चापि दातव्यं यावत्स्याधिवासनं। बलिस्त्रिसंध्यं देयस्तु भूतेभ्यः सर्वतो दिशि। ब्राह्मणान्भोजयेत्पूर्वे शेषं
त्वौस्तु कामतः। नात्रौ महोत्सवः कार्यो नृत्यगीतकमंगलैः। सदा पूज्या प्रयत्नेन चतुर्थीकर्म्म जावता। त्रिरात्रमेकरात्रं वा पंचरा
त्रमथापि वा। सद्यनात्रमथा कुर्यान्नरका वित्तसद्योधिवासनः सर्वयज्ञफलो यस्मादधिवासोत्सवस्तथा॥ ॥अधिवासनविधिः॥
सूत उवाच॥ ॥कृत्वाधिवासं देवानां सर्वं कुर्यात्समाहितः। प्रासादस्यानुरूपाणामनालिंगस्य वा पुनः। पुष्पोदकेन प्रासाद
त्रोन्नमंत्रयुतेन तु। पातयेत्यन्नसूत्रं तु धान्यसूत्रं तथैव च। अस्मसंपतेल्लिंगविदीशानीमध्यं ज्ञात्वादिशं बुधः। ईशानीमाश्रितं देवं पू
जयन्नि दिवौकसः। आयुनानोगपफलदमथोत्तनसमाश्रितं सुतं स्यादस्तुतं प्रोक्तमन्यथा प्याप्यापनं बुधः। अधः कूर्मशिलात्रा
क्रासदात्रलशिलाधिका। उपर्यवास्थितानस्यां ब्रह्मन्नागाधिपशिला। ततस्तु पिंडिका कार्या पूर्वोक्तेम्मानलजा। ततः प्रन्ना

लिनीं कृत्वा पंचगव्येन पिंडिकां । क्षाल्य ततो जलेन पुनः मंत्रमुक्तेन सर्वतः देवनाम्ना स्वनाम्नीमंत्रैः पिंडिकामुनिर्जोजयेत् । ततो मुहूर्ते विस
न्यस्य नत्वा न्यासं समाचरेत् । वज्रमौक्तिकवैडूर्यं शंखस्फटिकमेव वा । पुष्पनागेंद्रनीलं च नीलं पूर्वादितः क्रमात् । तालकं च शिलावज्रमंजनं स्याममे
चका । कांजी कासीसमान्नी कं गैरिकं चोदितः क्रमात् । गोधूमं च यवं तद्वत्तिलं मुद्गं तथैव च । नीवारमथ स्यामाकं सर्षपं व्रीहिमेव च । न्यासक्र
मात्पूर्वादि चंदनं नक्रुचंदनं । अगरुं वीजनं चैव उशीरं च ततः परम् । विष्णुवासहदेवी च लज्जा ।।। ततः पंचामृ । स्वर्लोकपाल मान्मातुन्नसदी
कमनपूर्वकं सर्ववीजानि धान्यं स्वनत्वा न्योप्य यजस्तथा । कांचनं पञ्चनागं तु पानदेपश्रमेव च । कर्मेधनो रत्नत्रन्यसेत्पूर्वादितः क्रमात्
व्रलष्कान्नतु दातव्याः सहिताः पुः पनस्पनम् । पुलकं विद्रुमं ताम्रं कांसं वेदान — मानजतं विमलं पुष्पं लोहं वानुक्रमेन च । कांचनेहनितालीं
त्रसर्वाता वेविनिःक्षिपेत् । दधाद्वीजोप्यस्थाने सहदेवीजवान्यपीन्जात मंत्रान्यतो वृन्जे लोकपालात्मिकानि हा । इंद्रस्तु सहसादीप्तः स
र्वदेवाधिपो महान् । वज्रहस्तो महासत्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः । आग्नेयः पुत्रुष्णोनक्तः सर्वदेवमयो व्रतपः । धूमकेतुर्नाघृष्यस्तस्मै नित्यं
नमो नमः । वनुगाधवलो विष्णुः पुत्रुष्णो निम्नगाधिपः । पाशहस्तो महावाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः । वायुर्वसर्ववर्णो वैसर्वगंधवहः श्रुतः ।
पुत्रुष्णो ध्वजहस्तस्तस्मै नित्यं नमो नमः । गोने जस्वपुमान्सोमः सर्वोषधिसमन्वितः । नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः । ईशा
नः पुत्रुष्पः शुक्रः सर्वविद्याधिपो महान् । शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः । पद्मजो निश्वतुर्मूर्त्तिर्वेदवासः पितामहः । जगद्व्यक्त
स्वतुर्धर्कस्तस्मै नित्यं नमो नमः । जोशावनन्तरूपो व्रह्मा सवनावनम् । पुष्पवज्ञानपेन्मूर्द्धि तस्मै नित्यं नमो नमः । ॐकारपूर्वका
स्येतन्न्यासे वलिनिवेदयेत । मंत्रा पुः सर्वकार्याणि दधिपुत्रफलप्रदः । न्यासु कृत्वा तु नत्वा नीपायसेनानुलेपितम् पायसेना छा
दयेत्तु त्रंयुक्तेन पनिजन्नतः । ततः कृत्याप्य देवशामिष्टीशेनु सुशोभने । ध्रुवा घोनिति मंत्रोपस्वन्त्रोपनिनिवेदयेत् । ततस्थिनिसृतसा
स्पहस्ते दत्वा तु मस्तके । आलापनमसं वैधं देवदेवं वनिःफलम् । देवव्रतं तथा सामनुद्रसूक्तं तथैव वामदमानमीश्वरं च कृत्वा नानात्म

॥नृष्पितौ॥ जस ... जन्नूपं तद्ध्यानेन स्नानेत्तथाग्नतसीपुष्पसंकाशं शंखचक्रगदाधरं॥ संस्थापयामि देवेशं देवोत्तूत्वाजनार्दनम्॥
नाग्रजं दशबाहुं च चंद्रार्कफलतशोभनम्॥ गणेशं दृष्यसंस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम्॥ काष्पितिः संस्तुतं देवं चतुर्भुजं जटाधरम्॥ पिता
महं महाबाहुं स्थापयाम्यंबुजोद्भवम्॥ सहस्रकिरणाशीतमस्तनोगणासंस्तुतम्॥ पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम्॥ वेदमंत्राद्य
थाउद्यातुद्रस्य स्थापनेजपेत्॥ विष्णोश्च वैष्णवीगदाद्वाल्यान्वेग्रा ... गोवुधैः॥ सोनामूर्तिस्य जपत्वा ... थान्जेप्सुतदा सर्वाः॥ वेदमंत्रप्र
तिष्ठातु जस्मादानंददाजिनीं स्थापयेपंतुदेवशं तं प्रधानं प्रकल्पयेत्॥ तस्य पार्श्वे स्थितान्नु ... स्नेतान् पनिवानजेत्॥ गणौनृदिम
...कालं दर्पं ... गिनिटिंगुहम्॥ देवीं बलाहकीं चैव विष्णुं ब्रलाताम् एव च॥ चतुर्दशाक्षंपजेतं च लोकपालसमंततः॥ तथैवाश्मनसः सर्वान्गी
सी:॥ वधंगुणागुष्टकान्॥ पोजवस्थापयेद्देवस्लचनान्यमितः स्मनेन्॥ आवाहनेत्तथाद्यु ... गणनेनपल्लतः॥ जस्य हिंसानर्घे पुष्कान्वा
२१० नूताम्नस्थानगाः॥ काप्पजो लोकपालाश्च देवस्कंदस्तथा दृप्सः॥ प्रजागणामातरश्च सोमो विष्णुः पितामहः॥ नागाजन्नासगंधर्वो दिव्य २१०
देवान्नतरश्वनाः॥ तमहं त्र्यजमीशानं शिरं तु ... मुमापतिं॥ आवाहयामि सगणं सपत्नीकं वृषध्वजम्॥ ॐ आगच्छ भगवन्तु महा
पशिनो ... वायाश्वतो ... वपूजां प्रतिगृह्णा॥ ॐ नमो नमः॥ ॐ नमः स्वागमनुस्वागतं तव तः॥ ॐ नमः सोमाय सगणाय सपत्निवानाय
प्रतिगृह्णातु भगवान्मंत्रपूतमिदमर्घ्यपाद्यमाचमनीयमासनं च ... हितं नमो नमः स्वाहा॥ ततः पुरापाद्यघोष्येणा ...
घोषैः स्वपुष्कलैः॥ स्नापयीतो ततो देवं दधिक्षीरघृतेन च॥ मधुशर्करया तद्वत्पुष्पगंधोदकेन च॥ शिवध्यानैकचित्तस्तु मंत्रानेतानुदी
जेत्॥ यज्ञागनतोद्भनमुपेतिजाने तितनोविनाऽजायतइति॥ सहस्रशीर्षा पुरुष इति॥ अग्निर्वा सूर्य नोऽइति॥ पुरुषसर्वाण्येवं दसर्वाणि
त्रिपाद ... नत्वाचामन्य इति सर्वाश्चैतान्प्रतिष्ठाप्य मंत्रान्जप्त्वा पुनः पुनः॥ चतुष्कृत्वा स्पृशेद्देवं ... मूलमघोरेण सर्पिषा
पितेति ततो देवं यजमानस्य मूर्त्तिप॥ आचार्यः पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारकादिभिः॥ दीनानाथकृपणांश्च घेचान्येसमुपस्थिताः॥

ततस्तु मधुनां देवं पयसे हनि लेपयेत् । हनि ग्रन्थाय सिद्धार्थं क्षितीपे हनि तत्वतः । वेदनेनज वेस्त ऋतती पे हनि लेपयेत् । मनःशि
लाग्निजं गुस्यां चतुर्थे हनि लेपयेत् । सोस्तान्मधुनं दं जस्मालेपनं व्याधिनाशनी । मनः प्रीतिकरं नं च मेत द्धंद विदो विदुः । कस्तूरीजिर्ने
तिलं तद्वत्पंचमे पि निवेदयेत् । षष्ठे तु सघृतं दद्याद्वंदनं पद्मकेसरं । नावनानागपुष्पं च सप्तमे हनि दापयेत् । यत्र सर्वोषधिवासः स्या
त्तत्र सर्वं निवेदयेत् । स्थितेन वालजे देवमनजथा दोष्णतारत्त वेत् । पूजयेत्क्षिकनामिस्तु निशिथे द्रुसर्वतो त्त वेत् । लोकपालस्य दिग्नागेज
स्यसंचलते विभुः । तस्य लोकपते शान्तिर्दिजाश्वेमाश्वदक्षिणा ॥ इज्जाजवानराधिपदधात्कीं चनं चाल्प वित्तवान् । अग्नेः सुवर्णं एवस्याघम
स्य महिष्यं तथा । अजं वक्रां चनं दद्याद्व्रजं तु मेनसंपुती । सोमायधेनुर्दात व्यानजतं सहप्यांशिवे । यस्योजस्यांसं च जतेशीतिः स्जा
न्तत्र तत्र च । अन्यथा तु तदेवोनंतप कुलविनाशनम् । अबलं कान पेत्तम्मास्सिकताप्तिः सुनेर्खवनः । अन्नं वस्त्रं च दातव्यं प्युपा
हजपूर्मंगलम् । त्रिपंचदशसप्त वा दिनानि स्यान्महोत्सवम् । चतुर्थे न्हि महास्नानं चतुर्थीकर्मकानयेत् । दक्षिणा च पुनस्तद्वद्दद्या
तत्राजयाश्रितः । देवप्रतिष्ठाविधिनेष्यतुष्यंनिवेदतः पापविनाशहेतोः । जमास्त्वयेः पूर्वमनन्तमुक्रमनेकविधाधनदेवपुष्टे ॥
॥ ॥ इति श्रीनित्य मग्न काशे देवप्रतिष्ठानुकीर्त्तनं समाप्तं ॥ ॥ अथ कालज्ञानं निरूप्यते ॥ ॥ काशीखंडे ॥ अगस्तिरुवाच ॥
कथं निकटतः कालो ज्ञायते हन्न नंदन । तानि चिन्हानि कति विरं ब्रूहि मे पतिपृच्छतः ॥ ॥ कुमार उवाच ॥ ॥ वदामि कालचिन्हानि
ज्ञायन्ते जानि देहिनाम् । इनो निकटमापन्ने मुने तानि निशामय । यामे नासापुटे यस्य वायुर्धावति दिवानिशम् । अखंडमेव तस्या
युः ज्ञायत्पद्वत्र पेन हि । ध्म घ्य होनात्रं व्यहोरात्रं न पिवेद्यति संतर्ता । अद्यमेकं च तस्येह जीविता वधिस्तु च्यते । वह्निन्नासापुटस्पुगेदश
हनि निनि तनं । वातश्चेत्स हि संक्रान्तिस्तदा जीवेद्दिनत्रयं । नासावर्त्मोदयं हित्वा मानविरव्यामुखाद्वहेत् । शेसेद्दिनैर्दशानदक्षिणत्रपा ।

पीतस्परवाद्य निधाकास्मादेव तत्काले मृत्युः संन्निहितो न वेत्।वित्तनीपः प्रयत्नेन सकालो मृत्युतीतुगा।अकस्माद्दीजते पस्तु पुनु
र्भी कृष्णपिंगली।तस्मिन्नेव न जातो नृपे सजीवेद्यस्तनदृष्टौ।पस्यवीर्जमलं मूत्रं नुतं मूत्रं मलं तु वा।इहैक घपतेतस्मृत्र दैतस्यायु निष्प
ते।इंद्रनीलनिभं व्योम्नि नागवृंदेपइजितो।इतस्ततः अस्फमन्नैष्णामासेन सजीवति।वृंहन्हि चानि पूर्वे वा पृथ्वी कन्मदिवाकरौ।अ
३११ कृत्वा त्विंदु वापि च पश्येत्षण्मासात् जीवितः।अरुंधतीं ध्रुवं चैव विष्णोस्त्रीणि पदानि च।आसन्नमृत्युर्न्नैकोते चतुर्थं मातृमंडलं।अरुं
धतीं नवे जिह्वा ध्रुवो नासाग्रमुच्यते।विष्णोः पदानि भ्रूमध्ये नेत्रयोर्मातृमंडलम्।वितिनीलादिवर्णा स्पर्शकटुम्लादि रसस्त्व अकस्मा।
दन्मथा नावेष्णामासेन स मृत्युताङ्कु।ष्णामास मृत्योर्मालिस्पकं ठोष्ठं नसनानदा।सुख्यान्निशनतेत द्वन्द्व● दिक्षाजालालुपेव
३॰ श्रीः॥ माणेनेतः कनजनेत्रौतानी लिमानं नजंति चेत्।तर्हि कीनाशनगरीं पश्येन्मासि त्रजेन्नरः।सर्वे चलेनिघुवनेमध्येतेऽतिचिन्न
नः।निरिक्षते पंचमे मासि धर्मनाजाति ष्यितेवेर।द्रुममातुस्यसत्र त्रिवर्षीय स्पमस्तकं।त्रपाति पाततितस्यायुः ष्णामासे पविसंजर्प ३११
३११ सुस्नातस्यापि पस्यायुः हृदपं पविशुष्यति।वनगौ न कनौ वापि त्रिमासं तस्य जीवितं।प्रतिबिंबी नवे यस्य नीनाज्यमुकुरादिषु।उत्तमौ
गीनजः पश्येत्समासेन विनश्यति।मतिभ्रंशो स्खलद्वाणी धनुर्नेन्दुनिनीजते।नात्रो चंद्रद्वज्जेवापि दिवा च द्यौ दिवाकरौ।दि
वा चतानकारचक्रेनात्रौ व्योमवितानकम्।युगपद्वा चतुर्दिक्षु राष्ट्रकोदंडमंडलम्।मृत्युहेतुघनाग्ने वागेयर्धनगनालजैं।दिवापिशा
चन्तजे चत्वे ते पंचत्वं हे नवः।सर्वेष्वितेषु चिन्हेषु जपकेम मनि वीजपते।तन्मासावधि मृत्युः प्रतीज्जेतनवाधिकम्।काववनु द्वःश्र
वाणः श्र्णोति न जपाघनिमा।स्थूलः कृशः कृशः स्थूलः पदामासान्निवल्ले।तेपः पश्येदात्मनः स्वाप्नो दलिणा सासमाश्रितौ।दिनानि पं
वजीवित्वापि न [illegible] प्रपातितः।प्रोह्यते तत्स्पतेवापि पिशाचासुनवापसैः नृतैः प्रेतैः खत्तिगेर्घ्रैः गोमायुष्पनश्यूकनैः शनत्तैः कानी

कीशैः श्वेतैश्वेततनैर्घकैः। स्वप्ने स जीवितं त्यक्त्वा वर्षान्ते जममीजते। गीधुपुष्पायुकैः शोणौः स्वातन्नुं चूष्यितानन:। जः परश्येत्स्व
प्नसमपे सोऽष्टौ मासान जीवति। पीसुनासिंचवल्मीकैपूपक्ष्उ मयापिवा। नो घिनो हन्ति वै स्वप्ने स षण्मासे न स्मृति। नासनानूछम
मानीतैलात्यक्तैर्वसुंडुइति। नीयमानीं जमासाना: स्वप्ने पस्येत्स पूर्ववत्। स्वम्नूलो स्वतनौ वापि यः परश्येत्स्वप्नगो ननः। न्दणा। निसु
ष्ककाष्ठानि निष्पण्ढ मासि न पश्यति। लोहाईउघनैः क्लप्तैः पुंजुष्पैः ळस्नवासुसम्म। स्वजिजोगे स्थितं परश्येत्स त्रीन्मासान्न लंघनेत्।
कालीकुमानीजे स्वप्ने वघ्नी याद्वाहुपाशकैः। समासेन समीजेत नगनीशमनोष्यिताम्। ननौयो वाननानूछौ यायात्मनार्द्धीं दिशी
स्वपन्न। दिनैः सपैर्वणैर्नैव परश्येत्संजमनीपुनी। रूपणो पिवदा त्यासमुदान्यः रूपणो यदि। प्रकृतेर्विकृतिस्वेत्स्यान्नदापैत्त्व
मच्छति। एतानि कालचिन्हानि संत्यन्यानि बहून्यपि। ज्ञात्वात्यसेन्ननौ योगमथवा काशिकां स्मजेत्। न कालवंचनोपायं मुने
न्यूमवचनाम्यहं। विनाम्रत्युंजयं काशीनाथगतो घनोघ्नकी। तावद्गर्जेंति पापानि तावद्गर्जोऽन्यमो नृपः। यावद्विश्वेशशासनाणां
नरो नरजतो व्रजेत्। प्राप्य विश्वेश्वरावासः पीतोतनवापप्नः। स्पष्टविश्वेशसल्लिंगः कस्मपाति न वीद्दितौ। कविप्मजकुपितःक्षा
लः किं काशीवासिनां नृणां। कालः कालस्वयंकर्ता जगन्मैत्रोपदेशकः। यथाप्रजाताशिशुताकौमारं यथागतौ। सत्वनंगत्वनंसि
त्वन ङ्घोवनं चापि वार्द्धके। यावन्न हि जनाक्रांतिर्यावन्नेंद्रियवैष्टनं। तावत्स्वर्गेफलंजुरूपं हित्वा काशीं स्मजेत्सुधीः। अन्यानिकास
चिन्हानि निविष्टं तु कलशोऽम्नव। जनैवप्रघमं लत्नमाचिवं तत्रापि त्तीन्नेहि। पनानूतो हि जननासवैस्वपनिन्नूपतो हतताजुपाज
माणिक्यो घनहीनः पुमानिव। मुतावावर्जनकुर्वंति पत्नी प्रेमापि मुंचति। वीघवानेवमन्यंते जननाश्लेष्टितं ननम्। आश्लिष्टैप
नजाद्दष्वापनपो[illegible]शंकिता। त्वेत्यनाप्सुखं नित्यं प्राप्नोत्यरवजेपिकामिनी। नजनासद्दशो व्याधिर्न्नदुखं जननासह। कानजि

अपमानस्य जनै[illegible]मानान्नाम् ।नजीजतेत — मूलस्य पसाजोगमुपाश्रितः ।जथा विनोपा कालेन काशीवासाद्विजायते ।विनाद्रव्ये
र्विनादानैर्विनाव्रतजपादिभिः ।— — विपुलतपसंज्ञानेः कः काशीश्रीशुमीहते ।काशीप्राप्तिनिदंजोगः काशीप्राप्तिनिदंतपः ।का
शीप्राप्तिनिदंतपः काशीप्राप्तिनिदंदानं काशीप्राप्तिः शिवैकताकः कलिः कोथवाकालः कोऽज्ञा किंचिदुःकृतं ।कानुजः कैत
नाजावाशितावानाशीजदि ।कलिस्थानेवनाघेतकालस्तोऽस्य जिघांसति ।एनांसि तांश्च वाधन्तयेन काशीसमाश्रिता ॥
312 काशीसमाश्रिताजेस्वजेस्व विश्वेशुवनोर्च्चितः ॥ तान् कीनानमाशित्यजतमुक्ताःकर्मपाशतः ।यनिनोनतथासोप्यप्राप्नुवंतिनराः
कचित् ।जथानिधनतःकाश्यांलत्तन्तेसुखमव्ययम् ।चरंकाशीसमावासीनासीनोत्रिदशोपदम् ।दुःखीतंलत्ततेपूर्वं सुखांत
श्रीः॥ लत्ततेपनः ॥ स्थितोपिनगवानीशोमेदनेचानुकंपदं ।काशीविनानातिनापदि वोदाशान्तपोपिते ॥ ॥माकाण्डेऽजाकालज्ञानः ॥ ॥ ३१२
३१२ दत्तात्रेजउवाच ॥ ॥अरिष्टानिमहानाजश्शृणुवक्ष्यामितानिवै ।येष्वामालोकनान्मृत्युंनिजंजानातियोगवित् ।देवमार्गंध्रुवं
शुक्रंसोमच्छायामरुंधतीम् ।योनपश्येन्नजीवेत्सन्नरः संवत्सरात्परम् ।अरश्मिविंवंसूर्यस्य वन्हिंचैवांशुमालिनम् ।दृष्ट्वैकादश
मासात्तुनरोर्ध्वंनसजीवति ।वोत्तापंपुरीषेमूत्रेयःसुवर्णंरजतंतथा ।प्रत्यक्षमथवास्वप्नेजीवितंदशमासिकं ।दृष्ट्वाप्रेतपिशाचा
दीन्गंधर्वनगराणिच ।सुवर्णवर्णान्वृक्षांश्चनवमासान्सजीवति ।स्थूलः कृशः कृशः स्थूलोयोकस्मादेवजायते ।प्रकृतस्यनिवृत्तेत
स्यायुश्चाष्टमासिकं ।खंडंयस्यपदंपार्ष्णौपदस्याग्रेथवाव्रजेत् ।पांशुकर्दमयोर्मध्येसप्तमासान्सजीवति ।कपोतगृध्रोकाको
वावायसोवापिमूर्द्धनि ।क्रव्यादोवाप्यगोलीनःषण्मासायुःप्रदर्शकः ।हन्यतेकाकपंक्तिभिर्यःपांशुवर्षेणवानरः ।स्वांछायामन्य
थादृष्ट्वाचतुर्मासान्सजीवति ।अनभ्रेविद्युतंदृष्ट्वादक्षिणादिशिमाश्रितं ।उदकेंद्रधनुर्वापिजीवितंद्वित्रिमासिकं ।घृतेतैले

तथातोपेपश्ये [illegible] मत्तनुम् ।यः पश्येद्दशिनासाग्रं वामासदूर्द्धं नजीवति ।यस्यवस्तिसमोगेघोगात्रेसर्वसमोपिवातस्यार्द्धमासिकं
ज्ञेयंयोगिन्नीनोनपजीविति ।यस्यवैस्नातमात्रस्यहृत्पादमवशिष्यति ।पिवनस्वजलंशोष्योदशाहंसोपिजीवति ।संछिन्नोमातु
तायस्यमर्म्मस्थानाधिकृतति ।नहृष्यत्यंगुसंस्पर्शंतस्यमृत्युरुपस्थितं ।मज्जवाननपावस्थागायनृवेदक्षिणांदिशम् ।स्वप्नेप्रपा
तितस्यापिनमृत्युःकालमर्हति ।निष्कृष्टाम्बनयनगायत्रीहसतीयदि ।दक्षिणासान्नयेन्नानीस्वप्नेप्रपाद्वजीवितः ।नग्नेनजप
नकेस्वप्नेहसमानेमहावले ।एवंवावीजपवल्गीतंविघान्मृत्युरुपस्थितं ।श्रामस्तकतलाघस्तुनिमग्नेपंकसागरे ।स्वप्नेपश्येत्य
थात्मानंनरःसघोम्रियतेजनः ।केशांगानीहथात्मस्तुजंगानजलान्नदीन् ।दृष्ट्वास्वप्नेदशाहंतुमृत्युनेकादशेदिने ।कराले
र्विकटैःकृष्णैःपुरुषैर्नघुताप्युधैः ।पाष्यान्पैर्स्ताडितःस्वप्नेसघोमृत्युर्न्नेवेन्नरः ।सूर्जोदयेयस्यशिवाक्रोशंतीयातिसम्मुखी ।
विपरीतापनीतंवासघोमृत्युमूर्च्छति ।यस्यवैत्तुकमात्रेपिहृदयंपापघतेन्तुया ।जायतेदंतघर्षश्चसगतायुनसंशयम् ।दीपादिगंधंनो
वेत्तितस्यतत्पञ्चितथानिशि ।नामानीपरनेत्रस्थंवीक्ष्यतेनसजीवति ।शक्राषुधंवार्द्धेनात्रेदिवाग्रहगणंतथा ।दृष्ट्वामन्येतसंजीवं ॥
तदाजीवितमात्मविन् ।नासिकावक्रतामेतिकर्णयोर्न्नमनोन्नतिः ।नेत्रंचवामंस्रवतिय्यस्यतस्यायुरुद्धृतम् ।आननंतामेति
मुखंजिह्वाश्यामतांयदा ।तदाप्राज्ञोविजानीयान्मृत्युसंसन्नमात्मनः ।उष्ट्रनासभयानेनयः स्वप्नेदक्षिणांदिशांप्रयाति
तंविजानीयान्सघोमृत्युंनन्तेश्वन ।वियायकर्णौनिर्घोषंनसृणोत्यात्मसंभवं ।नश्यतेचक्षुषोर्ज्योतिर्यस्यसोपिनजीवतिपतित
स्ययस्यवैगर्त्तेस्वप्नेद्वारंविधीयते ।नचोत्तिष्ठतियःश्वभ्रात्तस्यप्रान्तंतस्यजीवितम् ।ऊर्ध्वाचदृष्टिर्नचसंप्रतिष्ठितानक्तापुनःसंप
रिवर्त्तमानाः ।मुखस्यचोष्मंशुखिनंचनाप्तेःसंशान्तिपुंसामपरंशरीरम् ।स्वप्नेग्निप्रविशेयस्तुनचनिष्क्रमतेपुनःजल

नै॰।। ३१२

प्रवेशादपि चातदंतं तस्य जीवितम् । पश्चादपि हन्यते दृष्टैः सूतैर्नात्राविचयो दिवा । समन्त्रं तु संप्रनात्रीतन्मनः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

स्वयं स्वममलं शुक्लेन पक्षे पश्यत्यथासितं । यः पुमान्मन्त्रं मासं न्नीतस्यापि हि विनिर्दिशेत् । स्वनावबैपनीत्येतु प्रकृते स्वविप

ययः कथयन्ति मनुष्याणां सदा सन्तो यमान्तकौ । येषां विनीतः सततं यस्य पूज्यतमा मताः । तेन वचावजानाति नानेवं च

विनिन्दति देवतान्न यते वृद्धान् गुरून् विप्रांश्च निंदति मातापित्रोर्न सत्कारं सामान्यं च करोति च । योगिनां ज्ञानविदुषा

मन्येषां च महात्मनां । प्राप्ते तु काले पुनुष्यैस्तद्विजे याविचनजाः । योगिना सततं यत्नाद निष्ठान्यवनीपतौ संवत्सरा

न्तु तकेन फूलदानं निवानिशं । विलोक्यानि सदावै वफूल पुष्केन स्तीनुणा । विज्ञायकार्यमिमं न सिमच कालोननेश्वर

ज्ञीत्वा कालं च तं सम्प्रकुर्वत यं स्थानमाश्रितः । युंजीत योगी कालोसो यथा नास्य फूलो न वेत् । दृष्ट्वा निष्टं तथा योगी त्व

त्मानमात्मनाज्जयम् । तत्त्वज्ञावं न यालोकज कालेजा वत्पुपागते । तस्पत्तागतमेवान्तो योगी युंजीत योगवित् । पूर्वाह्ने वापनान्हे ३१२

च मध्यान्हे वा दिने दिने । यत्र वा रजनीत्ताग्गे मदनि शं निनी जितनूम् । तत्रैव ता वर्युंजीत यावन्नाप्तो हितद्दिनौ । ततस्य यत्कात्त

यं सर्वं जित्वान्तं कालमात्मवान् । तत्रैवावसथे स्थित्वा यत्र वा स्थेयमात्मनः । युंजीत योगी निर्जितयत्रीन् गुणान्यन्नमात्मनि

तन्मयस्त्वात्मनात्मत्वाविनत्यत्ति मृपित्य जैरातातत्पन मनिद्यौ पामतीडिन्मगोचनम् । य द्बुद्धेर्यन्नवाख्यातुं शक्यते तत्सम

श्नुते । एतत्सर्वमयाख्यातं त्वालक्षय यथार्थवत् । प्राप्य सेयेन तद्ब्रूलं संजोपाध्यनिवायमं यशां कनरश्मि सी योगाद्वेंदुकोतम

गाः यजः समुत्स ज्ञतिनाप्त्युत्कः सोमपायोगिनः सतः । यथार्थनरश्मिसं योगाद्दकीर्ता एतारानी श्राविः करोति नैक

सन्न उपमा सा तद्योगिनः । पिपीलिकाप्सुनकुलागत्स्यायो याक्रपिंगलाः । वसन्ति स्वामि वृन्देऽव चस्लेयी तितताञ्जतः कुश्व

तुस्वामिनाद् [illegible] तप्यां न किंचन विश्मनोयत्रनाजेन्द्र सोमपायोगासिद्ध योम द्वहिकाक्य देहापि मुखाम्नेगाप्य ।

यसा। करोति मज्ञानवर्जं उपदेशः सयोगिनः। पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम्। वनं विलुप्यमानं तु दृष्ट्वा सिद्धी लि-
योगिनः। शुश्राव विप्रात्तारनमालं नृपतिलकाद्भुतिम्। तस्मान्न विवर्धितं योगी सिद्धिमुपाश्नुते। एवमुत्सं मुपादाय पपात्रमानो।
हृते शुकः। तुंगमार्गं विलोक्याद्य उर्वीमानी किं न योगिनी। सर्वं खे जीवनालक्ष्यं निष्पाति पुनः पुष्पस्य वा। वेष्टिताति ततो राजा यो-
निनः कृतकृत्यता। तदृहं यत्र वसति तत्र जीवे न जीवति। येन संपद्यते चार्थ सुखं ममतात्मका। प्रत्यर्थितं प्राप्य ते कार्यं करोति
कर्तारो न यथा तथा बुध्यादिति योगी पानवेजेसाधयेत्पनम्॥ ॥पुत्र उवाच॥ ॥ततः प्रामाण्यतीं विश्वं अलर्कः समहीपतिः। त्र-
सजावनतो वाक्यं उवाचाति मुदान्वितः॥ ॥अलर्क उवाच॥ ॥दिष्ट्यादेवैतद्देव लक्ष्णपनाम तिजवसंतवरूउपपादितमत्यु-
गं प्रामासीदेह दिने पी। दिष्ट्या काशिपते नूनं निवलसंपत्यनाक्रमः। यदुत्से कादिहाजातः सपुण्यमत्सी गदोमम। दिष्ट्या मे दवलस्य
हि दिष्ट्याच्च त्वत्प्राप्त्य हन्तता। दिष्ट्या कोशः क्षयं जातो दिष्ट्याहं त्रीतिमागतः। दिष्ट्या च त्वत्पादयुगलं मम स्मृतिपथं गतम्। दिष्ट-
त्वदुक्तपदः सर्वा मम चेतसि संस्थिताः। दिष्ट्या ज्ञानं ममोत्पन्नं त्वत्समागमात्। सत्यताबेबकातु पं दिष्ट्यात्र त्वया हृतं मम।
अनर्थोप्यर्थ तं जाति पुनः पुष्पस्य पुत्तोदये जयोदवपकानाय व्यसनं संगमान्तव स्वबाहु उपकानीमसत्वत्काशिपतिः प्रत्तो।
ययोः कृते ह सज्ञान्ते योगी सत्त्वतोन्तिकम्। सोहं वत्प्रसादाद्य निर्दग्धाकुनकिल्विषः। तथा यतिष्येयेनाहं तत्तू यो दुः-
खस्याजनं। पनिस्पृजिष्ये गार्हस्थ्यमित्र्याति पादपकामनां॥ त्वत्तोनुज्ञां समासाद्य वनं निपातु मोहात्मनः॥ ॥दत्तात्रेय उवाच॥ ॥
गच्छ राजेंद्र भद्रं ते यथा ते कथितं मया। निर्ममो निरहंकारस्तथा चर विमुक्तये॥ ॥पुत्र उवाच॥ ॥एवमुक्तः प्रणम्यैनं स्त्र-
जगाम यत्र नान्वितः। यत्र काशिपतिर्भाता सुबाहुस्वास्य सोगजः। समुपेत्य महाबाहु सोलर्कः काशिभूपतिं सुबाहोमग्रतो
वीरमुवाच प्रहसन्निव। राज्यकाशीस तु जन्पतीनज्यमर्जितं। यथावनोचते स घन सुबाहोसिं प्रजनदद्मा॥ ॥काशिराज उवाच॥

किमलघ्वे[illegible]नित्यक्षीनाज्यैतेसंपुर्गीविता।न्ज त्रिजसपनघर्म्मोपिजनवीरवन्नात्रघमो विताानि र्जितामात्यवर्गोप्युत्प
क्कामन॥ जैंतपन्।सेदघीतुसनैनाजालन्नुपमुद्दिश्पवेनिाम्।तीजिवान्पतिर्त्तोगाबू ह्तिान्॥चुंजीन्तपनभीसिद्धैजजे
तन्नमहामरवेः॥ ॥अलघ्वेउवाच॥ ॥एवमीदृशके वीनममाप्ताासान्मनःपुना।तौव्रतीविपनीतािये स्रणुवापत्रकान
ाम्।जथापत्तेतिकः सीघ्रत्रयीतःक्ष्नाान्ाम्।युााखस कलास्त द्बदशोण्ण्वजीतुप्पु।विदर्शि नेकएवाजिजदान्नो।
हिक— खन।तदाकान्पतेत्ताना।मित्रानिच्छतुन्त्सुता।तन्मजादुःखमासाघत्वज्ञावान्नवम्नन्ने जम्।दत्त्वात्रेजप्र
सादेनत्वानंप्राप्तनेनेखन्।निर्जितेन्द्रियवर्गोप्युत्पक्कासंगमशेप्पतः।मनोव्रत्ा॥सीघ्राप्ेतज्ज्ञाजे पनमोजपः।सी
श्रीः॥ साध्यमन्पन्नात्सिद्धोजनः।किंचिन्नविघ्नोऽइ्द्रिजाताच संजम्यततःसिद्धिनिजच्छति।सोऽहंव्रतेनिर्न्नममाद्विशत्रुः
२१४ सुवाहुनेखान्नममापकानी।दृष्टेमजावबोमिदंजयात्माऽधिष्प्यतीच्नृपनिपुन्त्वजान्तः।ह्छीसतेनाम्नि ह्तितानत्रैद्रोह २१४
प्टः समुत्थापनतत्सुवाहुः॥दिष्टेति तेत्रातुनमस्त्पनं दत्त्वाशीखनंवावजमिदम्वत्ताप्पे॥ ॥इतिसाजेमप्रकारश्चाल
ज्ञानंसमाप्तम्॥ ॥अथश्राघाग्निष्टोमादिकालनिर्णयः॥ ॥तत्रश्राघानेत्रलाातिथिमन्त्रादिपुक्तेव्यम॥
तथावसुतिः॥वसन्तेब्राह्मणो॥न्नीनाधीतग्रीष्मेराजन्यःशनदिवैश्यइति॥आधानंनक्षत्राण्युक्तानितत्तुमानाप्रोघ्र
जापत्येपूष्पत्तेसाधिदेवेपुष्पेज्येष्ठा।खैन्दवेकृत्तिकासु।अन्याधानाद्युत्तनाताां।त्रपेपिविश्राद्दित्यजत्पितेगर्गामुख्यैः
प्राजापत्पीपूष्पत्तेवतीद्विदैवैविशाखाऽऽदित्यपुनर्वसुः॥कात्याजनः॥अमावास्याजाजामग्न्याधेजेकृत्तिकासोहिताी
मृगशिनस्फाल्गुनीषु॥हस्तोलात्तकामस्पचित्रावज्जत्रिपसपवसन्ते।ब्रालवर्च्चसकामाजः।ग्रीष्माज्जात्रिजसीकामसा।च्रषोः
ष्र— वैश्यनच्छन्तामिति॥ ॥आश्वलायनः॥ ॥अन्याधेजेकृत्तिकासुनोहिताऽीम्मृगशिनसिफल्गुणीषुविशाख्पत।

त्तनयोः प्रोष्ठपदयोरेतयोः कस्मिंश्चिद्वसन्तेऽपि धेयाः॥ आप्तल॥ आधीत ग्रीष्मवर्षाशरन्मुन्ततेर्जवैश्यापरकृष्णपक्षस्मिन् कस्मिंश्चिद्दतावादधीत सोमे
नयन्नमा॥ न तु पृष्ठे नन्नक्षत्रा॥ णिमिति॥ एतत्सोमेनयक्ष्यमाण॥ आधानकर्म॥ यजेदृत्वा घयपत्नी लोचनानि धानुमत्यादि विष्णुश्च तत एवं वा
धापनक्षसोमेनयक्ष्यमाण॥ न न तु पृष्ठे न नक्षत्रैतदेतदान्तेऽस्य वेले वासद्धयायुक्तस्यत्तवतीति॥ ॥ दक्षगार्ग्यः॥ ॥ पुष्पाग्नेयत्सुत
नित्रपौष्णज्येष्ठाचित्राकधिदैवेन्दुत्रेषु॥ कुर्पुर्घ्यन्याधानं माघं वसन्तग्रीष्मे॥ माघेस्वेव विप्रादिवर्णाः॥ इति कालोहिताः॥ आद्यं प्रथमं मम
ग्न्याधानं॥ कुर्पुः॥ न तु प्राप्तास्थितत्वं पुनराधानमित्यर्थः॥ एतच्चाधानेऽग्निधानं न सोमयागादर्जश्चोक्ततायाः॥ एवं कृतं व्याः॥ त
थाचकालादर्शादाहवनीयाग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासावप्युक्तनायाः॥ उपक्रम्यतयथाकालमुपासीत द्विजातयः॥ सोमं च प्रथमं वर्षं घ वसधाऽस्व
द्व्यद्धातीनपि॥ सोमयागेन यथाकालं विदध्युर्गृहमेधिन इति॥ पशुं वं यात्र वार्षिकनिरूढपशुर्वै घयः गच्छतीति निक्रोगच्छन्तो तस्यपासि
ज्यासं वत्सनो ब्राह्मण्यीति कात्यायनेव वर्षासु विधानात्॥ कात्यायनः॥ वसन्तोऽग्निष्टोम इति निक्रोगच्छते॥ तस्मुलमग्निहोत्रानुष्ठानका
लमाह॥ छंदोगपनिशिष्टे कात्यायनः॥ उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा॥ सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिरिति॥ अनु
दितादीनि लक्षणा॥ माहतत्त एव॥ नाक्षत्रुष्णोऽशेताऽगेमहतज्ञत्रत्रूष्पिते॥ कलौ वचनुनिर्न व्याज्वाहोमं कुर्याद्विजः॥ तथा प्रजातसम
येनष्टेनक्षत्रमंडले न विप्रादि वन्नदृश्यते तसमयाज्ञाष्पितं वचनं॥ निष्पामात्रं च दृश्यते तस्मिन्निस्व समन्वितः॥ उदितं तं विजानीया
त्तत्र होमं प्रकल्पयेत्॥ ॥ आश्वलायनः॥ ॥ उपोदयं व्युष्पितउदिते चेति साऽयं होम स्य च फालमाहाश्वलायनः॥ अस्तमिता
होम इति॥ अस्तमितस्यावधिमाह कात्यायनः॥ छंदोगपनिशिष्टे॥ यावत्सम्यक्ज्ञाताज्यन्तेन नसत्तंगानिसर्वतः॥ नवलोहितिमापतितं ता
वत्सायं तु हूयत इति॥ एवलक्ष्या॥ काये कसायं प्रातः कालानि प्रेत्यजमाहा॥ ॥ शौनकः॥ ॥ सायं प्रातस्त्वयुज्जु प्रादुरग्निहोत्रं यथाविधि

तिस्र जमेव अपासन होमस्यापि माध्यः॥ तथा चाश्वलायनगृह्ये॥ प्रादुष्करण॥ होमकालौ व्याख्याताविति॥ व्याख्यानावग्निहोत्रप्रक
॥ इत्यर्थः॥ कथं चित् पुष्पाकालातिनिपातेऽस्य गौ॥ कालमाह॥ बौधायनः॥ आसायं कर्म्मणः प्रातः प्रातस्तात् सायं कर्म्मणः॥ आहुति
कालातिपद्यते पार्वणः॥ पार्वणेनातनादिति॥ पार्वणः॥ दर्शपूर्णमासस्थालीपाकः॥ उक्त न दर्शपूर्णमास स्थालीपाककाल पर्यन्त्तेनातिपद्यन्त इ
त्यर्थः॥ आवसथ्याधान कालमाह पारस्कर॥ आहुतिन्त्रौ वसथ्याधाने दारकाले दायाद्यकाल एके पामिति॥ आत्ते॥ धनविभागका
लो दायाद्यकालः॥ गौतमः॥ तत्र मुत्पाद्य आवसथ्याधानेन कृत्वाति थीन्सं पूजयेत॥ ॥ व्यासः॥ ॥ अजमावसथ्य अपासनाग्निनि
अपि व्यवच्छिन्ते मे॥ व्यासः॥ ॥ अग्निर्वैवाहिकः पत्नीन गृहीतः प्रमादिना॥ पितृपुत्र न ते तेन न गृहीतव्यः प्रयत्नतः॥ जो गृहीत्वा विवाहाग्निं
गृहस्थ इति मन्यते॥ अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथा पाको हि स स्मृतः॥ एतज्ज्येष्ठस्याधिकार॥ णोऽज्येष्ठव्यो॥ कनीयानां तु ज्येष्ठं त्यातनिकृताग्नि
पतिगृह पुत्रो वा पितृनिसाग्निके तेन स हतिष्ठत्रयाजनासक्तोन प्रजनयेति॥ तथाह गार्ग्यः॥ पितृपाको यजी विवाहात्तु पाकोप ३१५
जीवकाग्नानाध्यजनतिष्ठोवान पुष्पेत्याग्नित्ताविनेति॥ गृहस्थस्याप्याध्यजनतिष्ठत्वमुक्तसत्यव्रतेन॥ अनधीत्य द्विजो वे
दान्ताधाहृत्य धनधान्यतथा अधीतेव्रह्मचर्यो॥ सांगं वेदं गुनो गृह इति॥ अधीतेत्यधीत्येत्यर्थः॥ इदं सोतं स्मार्त्तं वाधान
मस्कृताधानेसोदर्य ज्येष्ठत्वातनी॥ कनीयसा न कर्तव्यो॥ तदाह तुर्मनु शातातपो॥ दानाग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योग्रजे स्थि
ते॥ परिवेत्तास्सविज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः॥ सोदर्ये तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद्दारसंग्रहम्॥ आवसथ्यं तथाधानं पतित स्तु तथा
न्तवेन॥ ॥ अपरार्कः॥ याजनाध्यापने स्वयमग्निष्टेत्याधनेन च अपासने समाध्याय स्वकाले पतिवेदजेन स्वकाले पूर्व
काले॥ ज्येष्ठभ्रात्रनुज्ञया तु कनीयसापि कर्तव्यौ॥ ॥ यदाह सुमन्तुः॥ ॥ ज्येष्ठभ्रातापदितिष्ठेदाधानं नैव वासकृत॥

अनुज्ञातस्तु कुर्वीत [illegible] वचनं यथा॥ वृद्धवसिष्ठेपि॥ ॥अग्रजस्तु यदानग्निमादध्यादनुजः कथं। अग्रजानुमतः कुर्या
दग्निहोत्रं यथाविधि॥ ॥हारीतोपि॥ ॥सोदर्याणां तु सर्वेषां परिवेत्ता कथं भवेत्। दानैस्तु परिविद्यन्ते नाग्निहोत्रेण तेजसा।
इज्यया दर्शपौर्णमासप्रयोगेन अत्र दानैस्तु परिविद्यन्त इत्यनेनाधिकारिज्येष्ठत्वाद्यनुज्ञातस्यापि कनीयसो न विवाहेधिकार इति
सूचितं॥ क्लीबत्वादिदोषदुष्टे ज्येष्ठे तदनुज्ञयाविनापि कनीयसो विवाहादौ न दोष इत्याह॥ ॥वृद्धशातातपः॥ ॥क्लीबे देशान्तरे
स्थे पतिते प्रव्रजिते तथा। योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने॥ ॥सुमन्तुः॥ ॥व्यसनासक्तचित्तो वा नास्तिको वाथ वाग्र
जः कनीयांस्तु कामं तु आधानमथ कारयेत्॥ कात्यायनः॥ ॥देशान्तरस्थक्लीबैकवृषणानसहोदरान्। वेश्यातिसक्तपतित
शूद्रतुल्यातिरोगिणः॥ जडमूकान्धबधिरकुब्जवामनखंजकान्। अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तान्नृपस्य च। धनवृद्धिप्रसक्तांश्च
कामतोकारिणस्तथा। कुटिलोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति। अन्ताजोनमृतं तजोनां॥ कामतोकारिणः॥ वसिष्ठः॥ पितृव्य
पुत्रसापत्न्यपरनारीसुतास्तथा। कुटिलोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति। [illegible] दारानाग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने। परना
रीसुतान्दत्तकादिकान्। देशान्तरस्थत्वात्कस्य विशेषमाह स एव॥ अष्टौ दश द्वादश वर्षाणि ज्यायांसं धर्मार्थं गतं। अन्यथा प्रतीक्षि
तुं स्यात् तावच्छ्रूयमाणः पुनः पुनरिति। अनिर्दिष्टे अकृतविवाहाग्निहोत्रं। एतेषां चत्वारः॥ पञ्च॥ मिर्णव्यवस्था पुनः पुनश्रू
यमाणः सुहृद्देशस्थिते द्वादश वर्षाणि॥ प्रतीक्षा कर्तव्या कदाचिच्छ्रूयमाणः अतिसुहृद्देशस्थिते दश वर्षाणि॥ नदीपर्वतव्यवधानाभावे कुल
देशस्थिते अष्ट वा षडेव वर्षाणीति पितृविषये सुमन्तुः॥ पितृव्यजस्तु नाधीते कथं पुत्रस्तु कारयेत्। अग्निहोत्रेपि [illegible] शीरव
स्ववचनं यथा। नाधीतेनाधानं कृतमित्यर्थः। एतदपि पितृव्याद्यसत्त्वमेव द्रष्टव्यमिति हेमाद्रिः॥ ॥इति सोदर्यमत्रका
रोऽग्न्याधानविधिः समाप्तः॥ ॥अथ शालग्राममहिमालक्षणं॥ ॥नारद उवाच॥ भगवन् योगिनां श्रेष्ठ सर्वधर्मार्थसुत

मज्ञा।शालग्रामार्च्चनेनैव ब्रूहि माहात्म्यं तु समे प्रभो॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥शृणु तां मुनिशार्दूल एतत्प्रश्नोत्तरं शुभम्। ईश्वरेणोक्तं पु
राक्मखमुखात्सम हात्मने॥कालिकेज उवाच॥ ॥महात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शालग्रामस्य वै प्रभो। तत्फलं वद देवेश तथा पूजी जगत्य
ते॥ ॥ईश्वर उवाच॥ ॥शालग्रामशिलाजां तु त्रैलोक्ये सचराचरे। मया सह मज्ञासेन नीलीतिष्ठति सर्वदा। दृष्टा प्रणामितं जेन
नामितं पूजितं तथा। यज्ञकोटिसमं पुण्यं गवां कोटिफलं लभेत्। छिन्नस्तेन तथा गत्वा वासो वसुधानुगाम्। पीतं जेन सदा विष्णोः
शालग्रामशिलाजलम्। कर्मशक्तोपि यो नित्यं नभक्तिता च विवर्ज्जितः। शालग्रामशिलां पुत्र पूजयित्वार्च्चिनो नवान्। शालग्राम
शिला दृष्ट्वा यान्ति पापान्यनेकशः। सिंहं दृष्ट्वा यथा शीतिवने मृगगणास्तथा। नृमनः करोति मनुजः शालग्रामशिलार्च्चने। पा
श्रीः॥ पानि प्रलयं यान्ति तमः सूर्योदये यथा। कामाशक्तोपि जः सद्भावशालग्रामशिलार्च्चनम्। नभ्रावा यदि वा भक्त्या सु
१९ क्रिमवाप्नुयात्। विवस्वतनज्ञे नास्ति तथा मन॥ जन्मनो भुजः करोति नरो नित्यं शालग्रामशिलार्च्चने। गंधमाल्याधिनैवेद्यैर्दीप ३१६
316 धूपैर्विलेपनैः। गीतवाद्यैस्तथा स्तोत्रैः शालग्रामशिलार्च्चनी। सनरो मानवो यत्नु कलौ संक्षिपना यातः। कल्पकोटिसहस्राणि नम
तो विष्णुभवने। शालग्रामस्य नमस्कारो तावेनापि नमः कृतः। मद्भक्त्या पार्किं कनिष्पत्ति प्रयत्नापनमं तु वि। मद्भक्तिवर्ज्जिताः प्रेष्ठा मनुष्यं तु
नन मन्निपे। वासुदेवेन तेनेपामज्ञकाः पापमोहिताः। ममभक्तो पिजो नृत्याच्चुक्रे चैकादशी दिने। मल्लिंगं च नमस्कार्जानान्य
मुद्रिकिं घीपनं यान्ति यिर्द्दृपिता विष्णोः। सातिथि म्मे मवल्लभा। यस्तीनोपवसेन्मल्पेः स पापी श्वपचाधिकः। शालग्रामशिला
जीतु सदा पुत्र यस्याग्रहे। पितृं देवेन तुष्टेनास्य स्थानं मम तत्क्षितः। पद्मकोटिसहस्रैस्तु पूजिते मयि जत्फलम्। तत्फलं कोटिगुणि
तं शालग्रामशिलार्च्चने। पूजितो हं न तेभ्यो स्त्वेन्ने मितो हं न तेन्ने नेः॥ न ख्यातं मर्त्यलोके ये शालग्रामशिलार्च्चनं। शालग्रामशि
लाने तु पः कनो। नैमनार्च्चने तिनार्च्चितो हं कालिकेज युगानामेकविंशति। किमर्च्चितेल्लिंगशतैर्विष्णुभक्तिविवर्ज्जितैः।

शालग्रामशिलाबिम्बैर्नार्चितं यदि पुत्रक। अनर्हं मम नैवेद्यं द्विजस्त्वाद्रा जानाति नैवेत्युक्ता केशवनैवेद्यं कोटिकोटिफलं नवी
प्रादोदकेन देवस्य [illegible] टिसमन्विताः। शुष्यन्ति नात्र सन्देहस्तस्य तीर्थपादोदकेन हि। यो हि माहेश्वरो भूत्वा वैष्णवं लिङ्गपूजयेत्॥
दृष्ट्वा वसाति निन्न कल्पावदिन्द्राश्चतुर्दश। लिङ्गाश्मीनं हि यस्यासु दुर्लभमपि विधिमूलेन। पितामहा युगान्मृष्टौ त्वन्यं नमोजिनःसंसा
नदुःखकान्तारे नेमज्जन्तं तननाघमाः। वर्ष कोटिसहस्राणि कृष्णानाघन वर्जिताः। सकृदप्यर्चिते विप्रैः शालग्रामसमुद्भवैः। मुक्ति
प्रयान्ति मनुजाः योगसांख्येन वर्जिताः। मल्लिङ्गकोटिभिर्दृष्टै जत्फलं पूजितैः स्तुतैः। शालग्रामशिलायां तु एकेनापीह तद्भवेत्। द्वा
दशैव शिलायां वै [illegible] लग्रामसमुद्भवैः। विधिनाविष्णवो नित्यं तस्य पुण्यं निवोधत। कोटिलिङ्गसहस्रेषु पूजितेजान्हवीतटे। कासी
वासो युगान्तं हि [illegible] केनैव तद्भवेत्। किं पुनर्बहवो यस्तु पूजयेद्बुध्वा नरः। नाहं ब्रह्मादयो देवाः संख्यां कुर्वन्ति पुत्रक तस्मा
त्स्वाव मन्त्रकैः [illegible] मम पुत्रक कर्त्तव्यं मम तन्त्राशालग्रामशिलार्चनम्। शालग्रामशिला यत्र पीजत्र तिष्ठति केशवः। तत्र दे
वासुराजन्तुदजा निवतुर्दश। भुनाणां कीर्तनैः सर्वैः कोटिभिर्जत्फलं त्तवेत्। तत्फलं कीर्तिते देवे केशवे सुकृतं कृतो। शालग्राम
शिलायां तु सकृत्पिण्डेन तर्पिताः। वसन्ति पितरस्तस्य न संख्या यत्र विद्यते। येपिवन्ति नरा नित्यं शालग्रामशिलाजलम्। पञ्चगव्य
सहस्रैस्तु प्राशितैः किं प्रयोजनैः। प्राणस्वितः समुत्पन्ने किंपुण्यैः किमु पोषणैः। चांद्रायणैर्ब्रह्मचीर्यैश्च पीतापादोदके हरेः। जङ्ग
नो तिन्दगेतु प्रतिमाजलसाधिनी। कोटिभिस्त्वापि किं कार्यमन्यदेवस्य पूजनैः। विष्णुमूर्त्यैतु वै देवास्तत्र जल्पंति देवताः। तद्विहीनं
महासेन नास्ति नैव देवताः। प्रमाणामर्हिस धर्मस्य सुकृतं तस्य हि पुत्रिका। फलप्रमाणहीनं तु शालग्रामशिलार्चने। योददाति शिला
विप्रेः शालग्रामसमुद्भवाम्। विप्राय विष्णुभक्ताय तेने सं क्रतुनिःशतैः। गंहेपिव सतस्तस्य गंगास्नानं दिने दिने। शालग्रामशि

लातोपि यो निर्ष्पीचति मानवः । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले पाप्मानः सन्ति भूमिजाः । शालग्रामशिलाग्रेचनात्छिनत्ति पुनः पुनः । मासुख
दुर्लभे लोके सफलं तस्य जीवितं । शालग्रामशिला मुख्या गृहे यस्य च पूजिता । गोनिवा तु लक्ष्मीर्गाहेनः शतधा निपतेत् तनुः । नमन्ति
येजना पूज्य शालग्रामशिलाग्रेतो वासुदेव नमस्तेस्तु जगन्नाथ नमोस्तु ते । नानाजा नमस्ते तुलसीवल्लभ नमोस्तु ते । विष्णवे वासु
देवाय हनये केशवाय च । पूजयित्वा वनं सोने: शालग्रामशिलाग्रे काः सुवर्णादीननन्ताग्रीनाग्रिलाग्रे सुनोत्तम । शालग्रामशिला
यो तु सर्वदा वसते हरिः । सान्निध्यं जगन्नाथ शालग्रामशिलाग्रेन मुक्ताः कुर्वन्मानवा तस्मात् पुष्पं पुष्परवमेव यत्नतः । ब्राह्मणस्य
त हस्ताणि कृत्वा ब्रह्मशतानि च कलौ गच्छन्ति पापानि न विष्णोर्मन्नार्गी विना । तस्मात्तु नक्तेन वै येशालग्रामशिलार्पितम् कोटि नि
वैसलनते फलं शतश हस्तशः । काले वा यदि वाकाले शालग्रामशिलाग्रेतो । तस्मावा यदि वा तस्माप्यः करोति सुसुत्पत्ता क्वापि नापि
चलोत्तेन दत्तेन कपटेन तु । शालग्रामोस्य वै देवं दृष्ट्वा पापात्प्रमुच्यते । प्रमुच्यावाप्य नामानः सत्यशोववविवर्जितः शालग्रामशिलां
स्पृष्ट्वा सघस्व समुनित्ये वैशातिलप्रस्थ शतैन स्नात्वा यो ददाति दिने दिने । तत्फलं समवाप्नोति शालग्रामशिलार्पितम् । विधिहीनोपि २८
यः कश्चित् क्रियामंत्रविवर्जितः । चक्रांकितुजमाप्नोति सम्यक्ताम्रोदितं फलं ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यस्तु पूर्वं मया पृष्टः केशवः क्लेशना
शानीं तत्सर्वं कथयामि त्वं नवृहिरे नानाः कुलोवसति हविष्णो किमाधानं किमासनं । कथ्यं जाश्री यस्ते देवतत्सर्वं कथय जनार्दनः ॥ ॥
विष्णुरुवाच ॥ ॥निवसामि सदा ब्रह्मन् शालग्रामोद्भवेस्मनि । तत्रैव नयचक्रामेयानि नामानि मे शृणु । व्यानदेयो समे चक्रे ध्वस्तजतेन
त्तनं यदि वासुदेवं सविजेयं सनुभ्रूस्वातिशोभनः । प्रद्युम्नः सव्यचक्र भ्रमुनीलादीप्तिस्तथैव च । सुशीलो द्विरिन्द्र वहुलं दीर्घक्रान्तं
तु तक्ष्यवेत् । धव [illegible] गनेतुसूर्वैनागेतुपुष्करं । संकर्षणास्यो विज्ञेयान क्रान्तस्वातिशोभनः । अनितु ह्रस्वपीतान्नो वर्तुल
स्वातिशोभनः । नीलाभ नयेतुतथानिदृष्टं पञ्जेन चिह्नितं । रूपामोनानायनागादेवो नानि वक्रेत योन्नते । दीर्घनेष्यासमेपतोनन्तितो ॥

सुदर्शनान्वितं [illegible] जालीजालं तु नैरुनिरूपितं ॥ कामदं मोक्षदं चैव अर्थदं च विशेषतः ॥ परमेष्ठी च शुक्लाभः पद्मचक्र-
न्वितः ॥ विद्याकौ [illegible] पृष्ठे सुषिरं चातिपुष्कलं ॥ कृष्णवर्णस्तथा विष्णुर्मूले चक्रे सुशोभने ॥ द्वारोपरि तथा रेखा लक्ष्यते मध्यदेशतः ॥ क-
पिलो नरसिंहस्तु पृथुचक्रे सुशोभितः ॥ ब्रह्मचर्येण पूज्योसौ अन्यथा विघ्नदो भवेत् ॥ वराहः शक्तिलिंगस्तु चक्रे च विषमे स्मृते ॥ इंद्रनील-
निभः स्थूलस्त्रिरेखाभिर्लांछितः शुभः ॥ दीर्घकांचनवर्णाभा विंदुत्रयविभूषिता ॥ मत्स्याख्या सा लिलाज्ञेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ कूर्मस्तथो-
न्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तपूरिता ॥ हरितं वर्णमाधत्ते कौस्तुभेन तु चिह्नितः ॥ हयग्रीवोंकुशाकारो रेखापंचविभूषितः ॥ बहुविंदुसमाकी-
र्णः पृष्ठे नीलधेनुः प्रकाशः ॥ वैकुंठं मणिवर्णाभं तच्चक्रमेकं तथा ध्वजं ॥ द्वारोपरि तथा रेखा गुडाकारा सुशोभना ॥ श्रीधरस्तु तथा देवश्च वन-
मालाविभूषितः ॥ वामपार्श्वे गदाचक्रे रेखा चैव तु दक्षिणे ॥ दामोदरस्तथा स्थूलो मध्ये चक्रं प्रतिष्ठितं ॥ दूर्वाभं द्वारसंकीर्णं पीतरेखा तथैव च ॥
नानावर्णोथ सु[illegible] नानाभोगेन चिह्नितः ॥ अनेकमूर्तिसंछिन्नः सर्वकामफलप्रदः ॥ विदिक्षु दिक्षु सर्वासु यस्यार्द्धं दृश्यते सुखं पुन-
पालं तु संज्ञेयं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ॥ दृश्यते शिष्यते लिंगं शालग्रामसमुद्भवं ॥ तस्य योगेश्वरं नाम ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ चक्राक-
ति हि नागभोगी नश्मिकालीं विनिर्दिशेत् ॥ सुवर्णेन रेखा बहुलैः स्फटिकद्युतिशोभितं ॥ अनंतं पद्मनाभं तु पंकजं चक्रसंयुतं ॥ तुल्यस्याज ह-
ता नित्यं दरिद्रो लक्ष्मीश्वरो भवेत् ॥ प्रतिलिंग यासि द्धिकं नीलकण्ठाकीर्तिदा तिव्रा ॥ पौंड्रापापापहं नाना पीतपुत्रफलप्रदा ॥ नीलाभ्राननरुद्र- धकौनि
लक्ष्मीनक्षात्तो भोगप्रदायका ॥ एकं सुदर्शनं वापि लक्ष्मीनानाजनार्दनस्॥ न्तीजेनाच्युतं विद्यात् चतुर्थं च जनार्दनम् ॥ पंचमे ावलुल
च षष्ठे प्रद्युम्नमेव च ॥ संकर्षणं सप्तमं च अष्टमं पुरुषोत्तमं ॥ नवमं नवमव्यूहं दशमं तु दशात्मकं ॥ एकादशं चानिरुद्धं ाननिं॥

ामुख

धारस्यात्मकोऽत्र तरुर्धर्मश्च चक्रा वेद स्पन्दने नन्तसंज्ञकोऽखण्डितं त्रुटितं जग्नं शालग्रामे न दोषस्ताः ... तु जस्य जाम्मूर्तिः समन्वि
तेन पूजने रास्त्रेऽथ कृत्वा तु जो ध्यानं वहने शैलनान कृशान स्यवरज्जेत्वे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम्। शालग्रामशिलाजत्र तत्र सन्निहितः सु
तीर्थानि तत्र स्नानं सदानं चवानामास्यांज यथाधिकं । कुरुक्षेत्रं प्रयागं च नैमिषं पुष्करं तथा । तत्र कोटिगुणं पुण्यं वानामास्यां महापात
ब्रह्महत्यादिकं पापं यत्किंचित्कुरुते नरः । तत्सर्वं निर्दहेत्तस्य शालग्रामशिलार्चने । शालग्रामोऽत्र वा देवो देवो द्वारवती तवः उन
जोः संगमे ... क्षिलनन संशजः तत्पूजनेन मन्त्राः स्वनजपो न च ... वनानस्तुतिर्न्ने निवानाः स्व शालग्रामशिलार्चने ऽत्र ल
चानि गृहस्थः स्वानध्रस्थे स्वर्निन्मुनिः प्रोक्तव्यं विष्णुनैवेद्यं नात्र कार्या विचारणा । शालग्रामशिलायत्र तत्तीर्थं योजनं नम
पितरस्तस्य तिष्ठन्ति ... कल्पशतं दिवि । पिबन्ति नरा नित्यं शालग्रामशिलाजलम्। पंचगव्यसहस्रैस्तु प्राशितैः किं प्रयोज
नं कोटितीर्थसहस्रैस्तु सेवितैः किं प्रयोजनम्। नित्यं यदि पिबेत्तोयं शालग्रामशिलाजलम्। शालग्रामशिलातोयं यः पिबेद्बिन्दु
... मातुः स्तनं न पुनर्वसेत् पिबेन्मुक्तिर्न संशयः । शालग्रामे समीपे तु क्रोशमात्रे समन्ततः कीटकोऽपि मृतो याति वैकुण्ठभुवनं मुने
शालग्रामशिलाचक्रं पादप्रक्षालनं ... चक्रांकितेन यत्र स्यात्सशैलवनकाननम्। शालग्रामशिलायोऽ... मूल्य मुद्धार
यन्ननान्नि केना ... मनादवपनीजा वा नानुमोदनं । सर्वं तिनन्न कीर्तितं यावदाहूतसंप्लवम्। अतः सीवज्ञेणैतु ... चक्रस्य चक्र
विक्रयम् ... कृते पुनः । केन कृत्यं यत्पापं तीर्थं ... वासुदेवस्य सर्वपापहरं परम्। पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायत
नानि चानानि ... विष्णोर्नाम्नानुकीर्तनात्। कार्त्तिके मुनिशार्दूल शालग्रामशिलार्चनात्। नः कनोति जयो ...
... शालग्रामार्चने नित्यं कार्त्तिके जपेन्नरः। निर्दहेत्सर्वपापानि जन्मजातु स फलं लभे ... ननतथा तुमनो।।

सिद्धिः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ श्रीनारायणाय नमः ॥ ॐ कान विघ्नेश गुरून्नत्वा स्वतीं ब्रह्माणमीशं च हरिं गुरुं च । व्यासम्
अनुकृतो निबध्यते ज्ञानप्रकाशो जगतो हिताय ॥ १ ॥ लक्ष्मीकान्तं प्रकान्तं प्रणतजनवृहन्सर्वसंसारसारं त्रैलोक्यस्यैकनाथं सकलगु
णमयं निर्गुणं चित्स्वरूपं । आराध्य ज्ञानप्रकाशं मुनिगणविधिना तत्प्रसादात्करोति ग्रन्थं ज्ञानप्रकाशं सजनवतु भुवने धर्मशास्त्रप्र
दीपः ॥ २ ॥ श्रुतिमूलवाक्यानि विहाय सम्यक् शास्त्रानुष्ठितं ज्ञानप्रकाशे विधते । विश्वार्च्येन दानशिवार्चने च उत्सर्गधर्मव्रतनिर्णयं च ॥ ३ ॥
श्रुतिगोपीनवनीतमात्रं निर्मन्थ्यनेऽस्मानपास्य … विदां तु नाना … तिनश्च तत्र ज्ञानप्रकाशे सिद्धान्तविधिर्विधत्ते ॥ ४ ॥ स
र्वस्य सर्वसम्मतं पुनानां सिद्धान्तवाक्यैर्मुनिभिः प्रणीतैः लोकोपकाराय कृतो निबन्धः ज्ञानप्रकाशः सुधियां मुदेस्तु ॥ ५ ॥ श्रीमास
३ ॥ मनास्वत्कमलदिनकरो नास्तधर्मकान्तानसिंहः … नाब्धिचन्द्राविव दिग्पुकनिणां धीनकैश्च नवाजे । साहित्ये श्रीखपशाहि १
१२ तनमतजः पीतपातं जलान्ते सोऽयं व्योमिपनाधो जितमुनगुत्तु निःश्वासजातैर्महद्भिः ॥ ६ ॥ यावन्तो ब्राह्मणा लोके धर्मेश
शानदाः तावन्तः … कुर्वन्तु मे यशोधनम् ॥ ७ ॥ विज्ञाप्यन्ते मया सर्वे पण्डिता गुणमण्डिताः प्रचाराणीयो ग्रन्थो ज्ञ
लव धालक … स्वमे ॥ ८ ॥ हष्वा धर्मविलापं नेत्रपथमतानुन्नरूगर्धोत्कटान् विप्रादीन् रूपजा त्रिविष्टु लिषिता घुक्के पुसानीहितं ।
नोद्धृत्य निजोजितं स्वन चितेग्रन्थेपदार्थाकिनी ज्ञानोमितमुतामामो स्विनं सेव्यताम् ॥ ९ ॥ धर्मार्थकाममोक्षैकसाधनं सुधियो जनाः ।
नन्तु सुखं के … प्रकाशं ज्ञानधर्मणः ॥ १० ॥ ज्ञानोदधिसमुद्भूतं ग्रन्थं … फलोपमं । … किं दिमलेश्रीकृष्णधानजुतुमजीपिताः ॥ ११ ॥

क्षेमप्रकाशपद्धति

८००

॥ पं महादेवस्य पुस्तकं ॥

क्षेमप्रकाशास्तिं पत्र ३१९

उत्तकचिदम्याठकोपनामकवैद्यनाथशर्मणः